

॥ अर्हम् ॥

श्रीसुधर्मस्वामिविरचितं ।

श्रुतकेवलिश्रीभद्रबाहुस्वामिद्वब्धनिर्युक्तियुतं ।

श्रीगन्धहस्तिकृतशस्त्रपरिज्ञाविवरणानुसारिश्रीशीलाङ्गाचार्यविहितविवरणसमन्वितं ॥

श्रीआचाराङ्गसूत्रम् ।

ॐ नमः सवेज्ञाय ॥ जयति समस्तवन्तुपर्यायविचारापास्ततीर्थिकं, विहितैकैकतीर्थनयवादसमूहवशात्प्रतिष्ठितम् । बहुविधभङ्गिसिद्धसिद्धान्तविधूनितमलमलीमसं, तीर्थमनादिनिधनगतमनुपममादिभतं जिनेश्वरैः ॥१॥ (स्कन्दकच्छन्दः) । आचारशास्त्रं सुविनिश्चितं यथा, जगाद वीरो जगते हिताय यः । तथैव किञ्चिद्भदतः स एव मे, पुनातु धीमान् विनयार्पिता गिरः ॥२॥ शस्त्रपरिज्ञाविवरणमतिबहुगहनं च गन्धहस्तिकृतम् । तस्मात् सुखबोधार्थं गृह्याम्यहमञ्जसा सारम् ॥३॥ इह हि रागद्वेषमोहाद्यभिभूतेन सर्वे-

ना.
धु.
१ प्र.
१ उ.

णापि संगारिजन्तुना शारीरमानसानेकातिकदुरुदु खोपनिपातपीडितेन तदपनयनाय हेयोपादेयपदार्थपरिज्ञाने यत्रो विधेयः, स च न विशिष्टविवेकमृते, विशिष्टविवेकश्च न प्राप्ताशेषातिशयकलापातोपदेशमन्तरेण, आप्तश्च रागद्वेषमोहादीनां दोषाणामात्यन्तिक-प्रभयात्, स चाहत एव, अतः प्रारभ्यतेऽर्हद्वचनानुयोगः, स च चतुर्धा, तद्यथा—धर्मकथानुयोगो गणितानुयोगो द्रव्यानुयोग-शरणकरणानुयोगश्चेति, तत्र धर्मकथानुयोग उत्तराध्ययनादिकः, गणितानुयोगः सूर्यप्रज्ञाध्यादिकः, द्रव्यानुयोगः पूर्वाणि सम्म-त्यादिकश्च, चरणकरणानुयोगश्चाचारादिकः, स च प्रधानतमः, शेषाणां तदर्थत्वात्, तदुक्तम्—चरणपडिवत्तिहेउं जेणियरे तिण्णि अणुओग”त्ति, तथा “चरणपडिवत्तिहेउं धम्मकहाकालदिक्खमादीया । दणिए दंसणसोही दंसणसुद्वस्स चरणं तु ॥१॥” गणधर-रप्यत एव तस्यैवाद्दौ प्रणयनमकारि, अतस्तत्प्रतिपादकस्याचाराङ्गस्यानुयोगः समारभ्यते, स च परमपदप्राप्तिहेतुत्वात् सविघ्नः, तदुक्तम्—“श्रेयांसि बहुविमानि, भजन्ति महतामपि । अश्रेयसि प्रवृत्तानां, कापि यान्ति विनायकाः ॥ १ ॥” तस्मादशेषप्रत्युहो-पशमनाय मङ्गलमभिधेयं, तच्चादिमध्यायमानभेदात्रिधा, तत्रादिमङ्गलं ‘सुयं मे आउसंतेणं ऋगवया एवमक्खाय’मित्यादि, अत्र च भगवद्वचनानुवादो मङ्गलम्, अथवा श्रुतमिति श्रुतज्ञानं, तच्च नन्द्यन्त-पातित्वान्मङ्गलमिति, एतच्चाभिधेनामिलपितशास्त्रार्थ-पारगमनकारणं, मध्यमङ्गलं लोकसाराध्ययनपञ्चमोद्देशकसूत्रं ‘से जहा केवि हरए पडिपुण्णे चिट्ठइ समंसि भोम्मे उअसन्तरए सार-क्खमाणे’ इत्यादि, अत्र च इदगुणैराचार्यगुणोत्कीर्तनम्, आचार्याश्च पञ्चनमस्कारान्तःपातित्वान्मङ्गलमिति, एतच्चाभिलपितशा-स्त्रार्थस्थिरीकरणार्थम्, अवसानमङ्गलं नममाध्ययनेऽवसानसूत्रम् ‘अभिनिवुडे अमाई आवकहाए भगवं समियासी’ अत्राभिनिवृ-

१०
अनु-
योगाः
मंगलं च
१५
२०
॥१॥

१ चरणप्रतिपत्तिहेतवो येनतरे प्रयोऽनुयोगा । चरणप्रतिपत्तिहेतवो धर्मकथाकाऽदीक्षादिका । द्रव्ये दर्शनशुद्धिदर्शनशुद्धस्य चरणं तु ॥ १ ॥

प्र.आ. १

तग्रहणं संसारमहातरुकन्दोच्छेदाविप्रतिपत्त्या ध्यानकारिन्वान्मङ्गलमिति, एतच्च शिष्यप्रशिष्यसन्तानाव्यवच्छेदार्थमिति, अध्यय-
नगतसूत्रमङ्गलत्वप्रतिपादनेनैवाध्ययनानामपि मङ्गलत्वमुक्तमेवेति न प्रतन्यते, सर्वमेव वा शास्त्रं मङ्गलं, ज्ञानरूपत्वात्, ज्ञानस्य
च निर्जरार्थत्वात्, निर्जरार्थत्वेन च तस्याविप्रतिपत्तिः, यदुक्तम्—“जं अन्नाणी कम्मं खवेइ बहुयाहिं वासकोडीहिं । तं नाणी
तिहिं गुत्तो खवेइ उस्सासमित्तेणं ॥१॥” मङ्गलशब्दनिरुक्तं च मां गालयत्यपनयति भवादिति मङ्गलं, मा भूद् गलो-विघ्नो गालो
वा-नाशः शास्त्रस्येति मङ्गलमित्यादि, शेषं त्वाक्षेपपरिहारादिकमन्यतोऽवसेयमिति ।

साम्प्रतमाचारानुयोगः प्रारभ्यते—आचारस्यानुयोगः—अर्थकथनमाचारानुयोगः, सूत्राद् अनु-पश्चादर्थस्य योगोऽनुयोगः, सूत्रा-
ध्ययनात् पश्चादर्थकथनमिति भावना, अणोर्वा-लधीयसः सूत्रस्य महताऽर्थेन योगोऽनुयोगः, स चामीमिर्द्वरैस्तुगन्तव्यः, तद्यथा-
निकखेवेगद्धनिरुत्तिविहिपवित्ती य केण वा कस्स । तदारभेयलक्खण तदरिहपरिसा य सुत्तथो ॥१॥ तत्र निक्षेपो-नामादिः सप्तधा,
नामस्थापने क्षुण्णे, द्रव्यानुयोगो द्वेषा-आगमतो नोआगमतश्च, तत्रागमतो ज्ञाता तत्र चानुपयुक्तो, नोआगमतो ज्ञशरीरभव्यश-
रीरतद्व्यतिरिक्तोऽनेकधा, द्रव्येण-सेटिकादिना द्रव्यस्य-आत्मपरमाण्वादेर्द्रव्ये निपद्यादौ वा अनुयोगो द्रव्यानुयोगः, क्षेत्रानुयोगः
क्षेत्रेण क्षेत्रस्य क्षेत्रे वाऽनुयोगः क्षेत्रानुयोगः, एवं कालेन कालस्य काले वाऽनुयोगः कालानुयोगः, वचनानुयोग एकवचनादिना,
भावानुयोगो द्वेषा-आगमतो नोआगमतश्च, तत्रागमतो ज्ञातोपयुक्तो, नोआगमतस्तु औपशमिकादिभावे, तेषां वानुयोगः—अर्थक-
थनं भावानुयोगः, शेषमावश्यकानुसारेण ज्ञेयं, केवलमिहानुयोगस्य प्रस्तुतत्वात् तस्य चाचार्याधीनत्वात् केनेति द्वारं विप्रियते,

* प्रतिशिष्येति प्र. १ यदज्ञानी कर्म क्षपयति बहुकाभिर्वर्षकोटीभिः । तज्ज्ञानी त्रिभिर्गुणैः क्षपयत्युच्छ्वासमात्रेण ॥ १ ॥

ना.
१ शु.
१ अ.
१ उ.

तथा उपप्रमादीनि च द्वाराणि प्रचुरतरोपयोगित्वात्प्रदर्श्यन्ते, तत्र केनेति ऋथम्भूतेन ?, यथाभूतेन च सूरिणा व्याख्या कर्तव्या
तथा प्रदर्श्यते—“देमकुलजाइरूवी संघयणी विइजुओ अणासंसी । अविक्तथणो अमाई थिरपरिवाडी गहियवको ॥१॥ जियपरिसो
जियनिदो मज्झत्थो देसकालभावन्नू । आमन्नलद्धपइभो णाणाविहदेसभासण्णू ॥२॥ पंचविहे आयारे जुत्तो सुत्तत्थतदुभयविहिन्नु ।
आहरणहेउकारणणयणिउणो गाहणाकुसलो ॥३॥ ससमयपरसमयविऊ गंभीरो दित्तिमं सियो सोमो । गुणसयकलिओ जुत्तो पवय-
णत्तारं परिकहेउं ॥४॥ आर्यदेशोद्भूतः मुखावबोधनचनो भवतीत्यतो देशग्रहणं, पैतृकं कुलमिक्ष्वाकादि, ज्ञातकुलश्च यथोत्क्षिप्तभार-
वहने न श्राम्यतीति, मातृकी जातिः तत्संपन्नो विनयादिगुणवान् भवति, ‘यत्राकृतिस्तत्र गुणा वसन्ती’ति रूपग्रहणं, संहननधृति-
युतो व्याख्यानादिषु न खेदमेति, जनाशंसी श्रोतृभ्यो न वस्त्राद्याकाङ्क्षति, अविक्तथनो हितमितभाषी, अमायी सर्वत्र विश्वास्याः,
स्थिरपरिपाटिः परिचितग्रन्थस्य सूत्रार्थगलनासंभवात्, ग्राह्यवाक्यः सर्वत्रास्वललिताज्ञः, जितपर्षद् राजादिसदसि न क्षोभमुपयाति,
जितनिद्रः अग्रमत्तत्वान्निद्राप्रमादिन शिष्यान् सुखेनैव प्रबोधयति, मध्यस्थः शिष्येषु समचित्तो भवति, देशकालभावज्ञः सुखेनैव
गुणदेशादौ विहरिष्यति, आसन्नलब्धप्रतिभो द्राक् पराद्युत्तरदानसमथो भवति, नानाविधदेशभाषाविधिज्ञस्य नानाविधदेशजाः
शिष्या व्याख्यानं सुखमवभोत्स्यन्ते, ज्ञानाद्याचारपञ्चकयुक्तः श्रद्धेयनचनो भवति, सूत्रार्थतदुभयविधिज्ञ उत्सर्गापवादप्रपञ्चं यथा-
वद् ज्ञापयिष्यति, हेतूदाहरणनिमित्तनयप्रपञ्चज्ञः अनाकुलो हेत्वादीनाचष्टे, ग्राहणाकुशलो बह्वीभिर्युक्तिभिः शिष्यान् बोधयति, स्वस-
मयपरसमयज्ञः सुखेनैव तत्स्थापनोच्छेदौ करिष्यति, गम्भीरः खेदमहः, दीप्तिमान् पराधृष्यः, शिवहेतुत्वात् शिवः, तदधिष्ठितदेशे
भार्याद्युपशमनात्, सौम्यः सर्वजननयनमनोरमणीयः, गुणशतकलितः प्रश्रयादिगुणोपेतः, एवंविधः सूरिः प्रवचनानुयोगे योग्यो

१५

आचार्य
स्वरूपं

२०

२५

॥२॥

प्र.आ.२

भवति ॥ तस्य चानुयोगस्य महापुरुस्त्वेव चत्वार्यनुयोगद्वाराणि—व्याख्याङ्गानि भवन्ति, तद्यथा—उपक्रमो निक्षेपोऽनुगमो नयः, तत्रोपक्रमणमुपक्रमः उपक्रम्यतेऽनेनास्मादस्मिन्निति वीपक्रमः—व्याचिख्यासितशास्त्रस्य समीपानयनमित्यर्थः, स च शास्त्रीयलौकिकभेदाद् द्विधा, तत्र शास्त्रीयः आनुपूर्वी नाम प्रमाणं वक्तव्यताऽर्थाधिकारः समप्रतारश्चेति षोढा, लौकिको नामस्थापनाद्रव्यक्षेत्रकालभारभेदात् षोढैव । निक्षेपणमनेनास्मादस्मिन्निति वा निक्षेपः, उपक्रमानीतस्य व्याचिख्यासितशास्त्रस्य नामादिन्यसनमित्यर्थः, स च त्रिविधः, तद्यथा—ओघनिष्पन्नो नामनिष्पन्नः सूत्रालापकनिष्पन्नश्च, तत्रौघनिष्पन्नोऽङ्गाध्ययनादिसामान्याभिधानन्यासः, नामनिष्पन्न आचारशस्त्रपरिज्ञादिविशेषाभिधाननामादिन्यामः, सूत्रालापकनिष्पन्नश्च सूत्रालापकानां नामादिन्यसनमिति । अनुगमनमनेनास्मादस्मिन्निति वाऽनुगमः, अर्थकथनमित्यर्थः, स च द्विधा—निर्युक्त्यनुगमः सूत्रानुगमश्चेति, तत्र निर्युक्त्यनुगमस्त्रिविधः, तद्यथा—निक्षेपनिर्युक्त्यनुगमः उपोद्घातनिर्युक्त्यनुगमः सूत्रस्पर्शिकनिर्युक्त्यनुगमश्चेति, तत्र निक्षेपनिर्युक्त्यनुगमो निक्षेप एव सामान्यविशेषाभिधानयोरोघनिष्पन्नामनिष्पन्नाभ्यां निक्षेपाभ्यामनुगतः सूत्रापेक्षया वक्ष्यमाणलक्षणश्चेति, उपोद्घातनिर्युक्त्यनुगमश्चाभ्यां द्वारगाथाभ्यामनुगन्तव्यः, तद्यथा—“उद्देशे णिद्देशे य णिग्गमे खेत्तकालपुरिसे य । कारणपच्चयलक्खण णए समोयारणाऽणुमए ॥१॥ किं कत्तिविहं कस्स कहि केमु कहं केच्चिरं हवइ कालं । कइ संतरमविरहियं भवागरिम फासणणिरुत्ती ॥२॥” सूत्रस्पर्शिकनिर्युक्त्यनुगमः सूत्रानुगतानां नयैः शास्त्रपरिहारमर्थकथनं, स च सूत्रे सति भवति, सूत्रं च सूत्रानुगमे, स च सूत्रो-

१ उद्देशो निर्देशश्च निर्गमः क्षेत्रे वा उ पुरुषश्च । कारण प्रत्यय लक्षण नया समप्रतार अनुगतम् ॥१॥ किं कत्तिविध कस्य वा केषु तथा कियच्चिर भवति वाग्म् । कति मान्तरमविरहित भवानर्था स्पर्शना निरुत्ति ॥२॥

चारणरूपः पदच्छेदरूपश्चेति । अनन्तधर्माध्यासितं वस्त्वेकेनैव धर्मेण नयन्ति-परिच्छिन्दन्तीति ज्ञानविशेषा नयाः, ते च नैगमा-
दयः सप्तेति । साम्प्रतमाचाराङ्गस्योपक्रमादीनामनुयोगद्वाराणा यथायोगं किञ्चिद् विभणिपुरशेषप्रत्यूहोपशमनाय मङ्गलार्थं प्रेक्षा-
पूर्वकारिणां च श्रव्यर्थं सम्बन्धाभिधेयप्रयोजनप्रतिपादिका निर्युक्तिकारो गाथामाह—

वंदित्तु सव्वसिद्धे जिणे अ अणुओगदायण सव्वे । आचारस्स भगवओ निज्जुत्तिं कित्तइस्सामि ॥१॥

तत्र वन्दित्वा सर्वसिद्धान् जिनाश्चेति मङ्गलवचनम्, अनुयोगदायकानित्येतच्च सम्बन्धवचनमपि, आचारस्येत्यभिधेयवचनं,
निर्युक्ति करिण्ये इति प्रयोजनकथनमिति ता पर्यार्थः ॥ अत्रयवार्थस्तु 'वंदित्वे'ति 'वदि अभिवादनस्तुत्यो' रित्यर्थद्वयाभिधायी धातुः,
तत्रअभिवादनं कायेन स्तुतिर्वाचा, अनयोश्च मनःपूर्वकत्वात्करणत्रयेणापि नमस्कार आवेदितो भवति, सितं-ध्मात्तमेपामिति सिद्धाः
-प्रक्षीणाशेषकर्माणः, सर्वे च ते सिद्धाश्च सर्वसिद्धाः, सर्वग्रहणं तीर्थातीर्थानन्तरपरम्परादिमिद्धप्रतिपादकं, तान् वन्दित्वेति सम्बन्धः
सर्वत्र योज्यः, रामद्वेषजितो जिना.—तीर्थकृतस्तानपि सर्वान् अतीतानागतवर्तमानसर्वक्षेत्रगतानिति, अनुयोगदायिनः—सुधर्म-
स्वामिप्रभृतयो यावदस्य भगवतो निर्युक्तिकारस्य भद्रबाहुस्वामिनश्चतुर्दशपूर्वधरस्याचार्योऽतस्तान् सर्वानिति, अनेन चाम्नायकथनेन
स्वमनीपिकाव्युदाम कृतो भवति, 'वंदित्वे'ति क्त्वाप्रत्ययस्योत्तरक्रियासन्वयपेक्षत्वादुत्तरक्रियामाह—'आचारस्य' यथार्थनाम्नः 'भग-
वत' इति अर्थ(ऐश्वर्यरूपयशःश्री)धर्मप्रयत्नगुणभाजः, तस्यैवंविधस्य निश्चयेनार्थप्रतिपादिका युक्तिनिर्युक्तिस्तां 'कीर्त्तयिष्ये' अभिधास्ये
इति, अन्तस्तच्चेन निष्पन्नां निर्युक्ति बहिस्तच्चेन प्रकाशयिष्यामीत्यर्थः ॥१॥ यथाप्रतिज्ञातमेव विअणिपुनिक्षेपार्हाणि पदानि तावत्

सुहृद्भ्याऽऽचार्यः संपिब्य कथयति—

आधार अंग सुयम्बध बंभ चरणे तद्देव सत्थे य । परिण्णाण संणाण निक्खेवो तद्द दिसाणं च ॥ २ ॥

आचारअङ्गश्रुतस्कन्धत्रक्षचरणशस्त्रपरिज्ञासंज्ञादिशामित्येतेषां निक्षेपः कर्त्तव्य इति ॥ तत्राचारत्रक्षचरणशस्त्रपरिज्ञाशब्दा नामनिष्पन्ने निक्षेपे द्रष्टव्याः, अङ्गश्रुतस्कन्धशब्दा ओषनिष्पन्ने, संज्ञादिशब्दौ सूत्रालापकनिष्पन्ने निक्षेपे द्रष्टव्यापिति ॥ २ ॥ एतेषां मध्ये कस्य कतिविधो निक्षेप इत्यत आह—

चरणदिसावज्जाणं निक्खेवो चउक्कओ य नायव्वो । चरणमि छड्विहो खल्लु सत्तविहो ह्योइ उ दिसाणं ॥३॥

चरणदिग्दर्शानां चतुर्विधो निक्षेपः, चरणस्य षड्विधः, दिग्शब्दस्य सप्तविधो निक्षेपः, अत्र च क्षेत्रकालादिकं यथासम्भ्रमायोज्यम् ॥३॥ नामादिचतुष्टयं सर्वव्यापीति दर्शयितुमाह—

जत्थ य जं जाणिज्जा निक्खेवं निक्खिक्खेवे निरक्खेसं । जत्थऽचिय न जाणिज्जा चउक्कयं निक्खिक्खेवे तत्थ ॥४॥

‘यत्र’ चरणदिग्शब्दादौ यं निक्षेपं-क्षेत्रकालादिकं जानीयात् तं तत्र निरक्षेपं निक्षेपेद्, यत्र तु निरक्षेपं न जानीयादाचाराद्गादौ तत्रापि नामस्थापनाद्रव्यभाष्यचतुष्कात्मकं निक्षेपं निक्षेपेदित्युपदेश इति गाथार्थः ॥४॥ प्रदेशान्तरप्रसिद्धस्यार्थस्य लाघनमिच्छता निर्युक्तिकारेण गाथाऽभ्यधायि—

आयारे अंगंमि य पुव्वुद्धिट्ठो चउक्कनिक्खेवो । नवरं पुण नाणत्तं भावाग्यारंमि तं वोच्छं ॥५॥

शुद्धिस्वाचाररूपायामाचारस्य पूर्वोद्दिष्टो निक्षेपः, अङ्गस्य तु चतुरङ्गाध्ययन इति, यथात्र विशेषः सोऽभिधीयते ‘भाषाचारनिषय’

आचा.
१ शु.
१ अ.
१ उ.

इति ॥५॥ यथाप्रतिज्ञातमाह—

तस्सेगद्द पवत्तण पद्दमंग गणी तहेव परिमाणे । समोयारे सारो य सत्तद्दि दारेहि नाणत्तं ॥३॥

‘तस्य’ भावाचारस्य एकार्थाभिधायिनो वाच्याः, तथा केन प्रकारेण प्रवृत्तिः—प्रवर्तनमाचारस्याभूत् तच्च वाच्यं, तथा प्रथमा-
ङ्गता च वाच्या, तथा गणी—आचार्यस्तस्य कतिविधं स्थानमिदमिति च वाच्यं, तथा ‘परिमाणम्’ इयत्ता वाच्या, तथा किं क
समवतरतीत्येतच्च वाच्यं, तथा सारश्च वाच्यः, इत्येभिर्द्वारैः पूर्वस्माद् भावाचाराद् अस्य भेदो—नानात्वमिति पिण्डार्थः ॥ ६ ॥
अवयवार्थं तु निर्युक्तिक्रुदेवाभिधातुमाह—

आयारो आचालो आगालो आगरो य आसासो । आयरिसो अंगंति य आईण्णाऽऽजाइ आमोक्खा ॥७॥

आचर्यते—आसेव्यत इत्याचारः, स च नामादि चतुर्धा, तत्र ज्ञशरीरभव्यशरीरतञ्जतिरिक्तो द्रव्याचारोऽनया गाथयाऽनुसर्त्तव्यः
—‘णामणधोयणवासणसिक्खावणमुकरणाविरोधीणि । दब्बाणि जाणि लोए दब्बायारं वियाणाहि ॥१॥’ भावाचारो द्विधा—लौकिको
लोकोत्तरश्च, तत्र लौकिकः पापण्डिकादयः पञ्चरात्रादिकं यत् कुर्वन्ति स विज्ञेयो, लोकोत्तरस्तु पञ्चधा ज्ञानादिकः, तत्र ज्ञाना-
चारोऽष्टधा, तद्यथा—‘काले विणए बहुमाणे उवहाणे तहा अपिण्हवणे । वंजणअत्थतदुभए अट्टविहो णाणमायारो ॥१॥’ दर्शना-

१ नामनधावनवासनशिक्षापणमुकरणाविरोधीनि । द्रव्याणि यानि लोके द्रव्याचार विजानीहि ॥१॥

२ काले विनयः बहुमानः उपधान तथा अनिद्वय । व्यञ्जनमर्थस्तदुभयस्मिन् अष्टविधो ज्ञानाचारः ॥१॥ निःशब्दितो निष्काङ्क्षितो निर्विचिकित्सोऽमूढदृष्टिश्च ।
उपवृत्ता स्थिरीकरण वात्सल्य प्रभावनाऽष्टौ ॥२॥ तिस्र एव च गुणयः पञ्च समितयोऽष्ट मिलिताः । प्रवचनमातर इमास्तासु स्थितधरणसंपन्नः ॥३॥ अनशन-
मवमौदर्यं वृत्तिसक्षेपण रमत्याग । कायक्लेश सलीनता च दाह्य तपो भवति ॥४॥ प्रायश्चित्तं विनयो वैशानस्य तथैव स्वाध्यायः । ध्यानमुत्तमोऽपि च अभ्यन्तर
तपो भवति ॥५॥ अनिगृहितबलवीर्यः पराक्रमते यो यथोक्तमायुषः । युनक्ति च यथास्थाम ज्ञानव्यः स वीर्याचारः ॥६॥

१५

आचार्य
स्वरूपं

२०

२५

॥४॥

प्र.आ.४

चारोऽप्यष्टधैव, तद्यथा—'निस्संक्रिय निष्क्रिय निष्प्रतिगिच्छा अमूढदिष्टी य । उक्चूहयिरीकरणे वच्छल्यपभावणे अष्ट ॥ २ ॥'
 चारित्राचारोऽप्यष्टधैव—'तिन्नैत्र य गुचीओ पंच समिडो अष्ट मिलियाओ । पचयणमाईउ इमा तासु ठिओ चरणसंपन्नो ॥३॥'
 तपआचारो द्वादशधा, तद्यथा—'अणसणमूणोयरिया विचीसंखेवणं रसचाओ । कायकिलेसो संलीणया य वज्झो तवो होइ ॥४॥'
 पायच्छित्तं विणओ वेयावच्चं तहेव सज्झाओ । ज्ञाणं उस्सग्गोऽविय अन्भितरओ तवो होइ ॥५॥' वीर्याचारस्त्वनेकधा—'अणिगू-
 हियवलविरिओ परकमइ जो जहुत्तमाउत्तो । जुंजइ य जहाथामं नायव्वो पीरियायारो ॥६॥' एष पञ्चविध आचारः, एतत्प्रतिपा-
 दकथायमेव ग्रन्थविशेषो भागाचारः, एवं सर्वत्र योज्यम् । इदानीमाचालः, आचाल्यतेऽनेनातिनिविडं कर्मादीत्याचालः, सोऽपि
 चतुर्धा, व्यतिरिक्तो वायुः, भावाचालस्त्वयमेव ज्ञानादिः पञ्चधा । इदानीमागालः, आगालनमागालः समप्रदेशावस्थानं, सोऽपि
 चतुर्धा, व्यतिरिक्त उदकादेर्निम्नप्रदेशावस्थानं, भावागालो ज्ञानादिक एव, तस्यात्मनि रागादिरहितेऽवस्थानमितिकृत्वा । इदानी-
 माकरः, आगत्य तस्मिन् कुर्वन्तीत्याकरः, नामादिः, तत्र व्यतिरिक्तो रजताकरादिः, भावाकरोऽयमेव ज्ञानादिः, तत्प्रतिपादक-
 थायमेव ग्रन्थो, निर्जरादिरत्नानामत्र लाभात् । इदानीमाश्वासः, आश्वसन्त्यस्मिन्नित्याश्वासो नामादिः, तत्र व्यतिरिक्तो यानपात्र-
 द्वीपादिः, भागाश्वासो ज्ञानादिरेव । इदानीमादर्शः, आदृश्यते अस्मिन्नित्यादर्शो नामादिः, व्यतिरिक्तो दर्पणः, भावादर्थ उक्त
 एव, यतोऽस्मिन्नितिरुत्तव्यना दृश्यते । इदानीमङ्गम्, अज्यते व्यक्तीक्रियते अस्मिन्नित्यङ्गं, नामाद्येव, तत्र व्यतिरिक्तं शिरो-
 गाहादि, भागाङ्गमयमेवाचारः । इदानीमाचीर्णम् आसेवितं, तच्च नामादि पोढा, तत्र व्यतिरिक्तं द्रव्याचीर्णं सिंहादेस्तृणादिपरिहा-
 रेण पिशितभक्षणं, क्षेत्राचीर्णं गाल्हीकेषु सक्तवः कोङ्कणेषु पेया, कालाचीर्णं त्विद—'सरसो चंदणपंको अग्वइ सरसा य गंधका-

आचा.
१ थु.
१ अ.
१ उ.

साई । पाटलि सिरीस मल्लिय पियाईं काले निदाहंमि ॥१॥' भावाचीर्णं तु ज्ञानादिपञ्चकं तत्प्रतिपादकश्चाचारग्रन्थः, इदानीमाजातिः, आजायन्ते तस्यामित्याजातिः, साऽपि चतुर्धा, व्यतिरिक्ता मनुष्यादिजातिः, भावाजातिस्तु ज्ञानाद्याचारप्रसूतिरयमेव ग्रन्थ इति । इदानीमामोक्षः, आमुच्यन्तेऽस्मिन्निति आमोक्षणं वाऽऽमोक्षो, नामादिः, तत्र व्यतिरिक्तो निगडादेः, भवामोक्षः कर्माष्टकोद्वेष्टन-मशेषम् एतत्साधकश्चायमेवाचार इति । एते किञ्चिद्विशेषादेकमेवार्थं विशिषन्तः प्रवर्तन्त इत्येकार्थिकाः, शक्रपुरन्दरादिषु, एका- र्थाभिधायिनां च छन्दश्चितिवन्धानुलोम्यादिप्रतिपत्त्यर्थमुद्घट्टनम्, उक्तंच—“बन्धाणुलोमया खलु सत्थंमि य लाघवं असम्मोहो । संतगुणदीवणाविय एगद्वगुणा हवंतेए ॥१॥' ॥७॥ इदानीं प्रवर्तनाद्वारं, कदा पुनर्भगवताऽऽचारः प्रणीत इत्यत आह—

सन्वेसिं आयारो तित्थस्स पवत्तणे पढमयाए । सेसाइं अंगाइं एक्कारस आणुपुट्ठीए ॥ ८ ॥

सर्वेषां तीर्थङ्कराणां तीर्थप्रवर्तनादावाचारार्थः प्रथमतयाऽभवद् भवति भविष्यति च, ततः शेषाङ्गार्थ इति, गणधरा अप्यनयै- वानुपूर्व्यां सूत्रतया ग्रथन्तीति ॥८॥ इदानीं प्रथमत्वे हेतुमाह—

आयारो अंगाणं पढमं अंगं दुवालसण्हंपि । इत्थ य मोक्खोवाओ एस य सारो पवयणस्स ॥ ९ ॥

अयमाचारो द्वादशानामप्यङ्गानां प्रथममङ्गमित्यनूद्य कारणमाह—यतोऽत्र मोक्षोपायः—चरणकरणं प्रतिपाद्यते, एष च प्रवच- नस्य सारः, प्रधानमोक्षहेतुप्रतिपादनाद्, अत्र च स्थितस्य शेषाङ्गाध्ययनयोग्यत्वाद् अस्य प्रथमतयोपन्यास इति ॥९॥ इदानीं

१ सरसधन्दनपद्मोऽर्षति सरसा च गन्धकायाविकी । पाटलशिरीषमल्लिकाः प्रियाः काले निदाघे ॥१॥

२ बन्धानुलोमता खलु शास्त्रे च लाघवमसमोहः । सदगुणदीपनमपि च एकार्थगुणा भवन्त्येते ॥ १ ॥

१५

आचार-
सैकार्थि-
काः प्रथ-
मता च

२०

२६

॥५॥

प्र.औ.५

गणिद्वारं, साधुवर्गो गुणगणो वा गणः, सोऽस्यास्तीति गणी ॥ आचारायत्तं च गणित्वमिति प्रदर्शयन्नाह—

आयारम्मि अहीण जं नाओ होइ समणधम्मो उ । तम्हा आयारधरो भण्णइ पढमं गणिट्ठाणं ॥ १० ॥

यस्माद् आचाराध्ययनात् क्षान्त्यादिकः चरणकरणात्मको वा श्रमणधर्मः परिज्ञातो भवति तस्मात्सर्वेषां गणित्वकारणानामाचार-
प्रथमम्—आद्यं प्रधानं वा गणिस्थानमिति ॥१०॥ इदानीं परिमाणं, किं पुनरस्याध्ययनतः पदतश्च परिमाणमित्यत आह—

णववंभचेरमइओ अट्टारसपयसहस्सिओ वेओ । हवइ य सपंचचूलो बहुवहुतरओ पयग्गेणं ॥११॥

तत्र अध्ययनतो नवब्रह्मचर्याभिधानाध्ययनात्मकोऽयं पदतोऽष्टादशपदसहस्रात्मको 'वेद' इति विदन्त्यस्माद् हेयोपादेयपदा-
र्थानिति वेदः—

(१) (२) (३) (४) (५) (६) (७)

तत्र प्रथमा "पिंडेसण सेज्जिरिया भासज्जाया य वत्थपाएसा 'उग्गहपडिमत्ति' सप्पाध्ययनात्मिका, द्वितीया सत्तसत्तिकया, तृतीया
भावना, चतुर्थी विमुक्तिः, पञ्चमी निशीथाध्ययनं, 'बहुवहुतरओ पदग्गेणं'ति तत्र चतुश्चूलिकात्मकद्वितीयश्रुतस्कन्धप्रक्षेपाद्बहुः,
निशीथाख्यपञ्चमचूलिकाप्रक्षेपाद्बहुतरः, अनन्तगमपर्यायात्मकतया बहुतमश्च, पदाग्रेण—पदपरिमाणेन भवतीति ॥११॥ इदानीमुप-
क्रमान्तर्गतं समवतारद्वारं, तत्रैताश्चूडा नवसु ब्रह्मचर्याध्ययनेष्ववतरन्तीति दर्शयितुमाह—

आयारग्गाणत्थो वंभचेरेसु सो समोयरइ । सोऽवि य सत्थपरिण्णाएँ पिंडिअत्थो समोयरइ ॥१२॥

* पिंडेसणसिज्जिरिया भासा वत्थेसणा य पाणमा इति प्र.

ना.
१ थु.
१ अ.
१ उ.

सत्परिणाअत्थो छस्सुवि काणसु सो समोयरइ । छजीवणियाअत्थो पंचसुवि वणसु ओयरइ ॥१३॥

पंच य महच्चयाइं समोयरंते य सच्चदच्चेसुं । सच्चवेसिं पज्जावाणं अणंतभागम्मि ओयरइ ॥१४॥

उत्तानार्थाः, नवरम् 'आचाराग्राणि'चूलिकाः, द्रव्याणि-धर्मास्तिकायादीनि, पर्याया-अगुरुलघ्वादयः तेषामनन्तभागे व्रतानामन्तार इति ॥१२-१३-१४॥ कथं पुनर्महाव्रतानां सर्वद्रव्येष्वन्तार इति ? तदाह—

छजीवणिया पढमे धीण चरिमे य सच्चदच्चाइं । सेसा महच्चया खलु तदेकदेशेण दच्चावाणं ॥१५॥

'छजीवणिया'इत्यादि स्पष्टा, कथं पुनर्महाव्रतानां सर्वद्रव्येष्वन्तारो, न सर्वपर्यायेष्विति, उच्यते, येनाभिप्रायेण चोदितवांस्तमाविष्कर्तुमाह—णणु मच्चणभएमाणंतगुणं पढमसंजमट्टाणं । छविहपरियुट्ठीए छट्टाणासंख्या सेठी ॥१॥ अन्ने के पज्जाया ? जे पुवउत्ता चरित्तविमयम्मि । जे तत्तोऽणंतगुणा जेसिं तमणंतभागम्मि ॥२॥ अन्ने केवलगम्मत्ति ते मई, ते य के तदवमहिया ? । एवंपि होअ तुट्टा णाणंतगुणत्तणं जुत्तं ॥३॥ चो० सेठीसु णाणदंसणपज्जाया तेण तप्पमाणेसा । इह पुण चरित्तमेत्तोवओगिणो तेण ते थोवा ॥४॥ अयमामार्थो लेशतः-नन्वित्यसूयायां, संयमस्थानान्यसंख्यातानि तावद्भवन्ति, तेषां यज्जघन्यं तदविभागपलिच्छेदेन बुद्ध्या रण्ट्यमानं पर्यायरनन्ताविभागपलिच्छेदात्मकं भवति, तच्च पर्यायसंख्यया निर्दिष्टं सर्वाकाशप्रदेशसंख्याया अनन्तगुणं, सर्वनभःप्रदेशवर्गाकृतप्रमाणमित्यर्थः, ततो द्वितीयादिस्थानैरसंख्यातगच्छगतैरनन्तभागादिकया बृद्ध्या पदस्थानकानामसंख्येयस्थानगता श्रेणिर्भवति, एवं चैकमपि स्थानं सर्वपर्यायान्वितं न शक्यते परिच्छेत्तुं, किं पुनः सर्वाण्यपीत्यतः केऽन्ये पर्यायाः ? तेषामनन्तभागे

१ पट्टीनिगणः प्रथमे द्वितीये चरमे च सर्वद्रव्याणि । शेषाणि महाव्रतानि खलु तदेकदेशेन द्रव्याणाम् ।

१५
गणि-
स्थानं
परिमाणं
सम-
न्तारश्च
२०

२५
॥६॥

प्रतानि वर्तेरन्निति । स्यान्मतिः, अन्ये केवलगम्या इति, इदमुक्तं भवति—केवलगम्याप्रज्ञापनीयपर्यायाणामपि तत्र प्रक्षेपाद्बहुत्वम्, एवमपि ज्ञानत्रेययोस्तुल्यत्वात्तुल्या एव नानन्तगुणा इति । अत्राचार्य आह—याऽसौ संयमस्थानश्रेणिर्निरूपिता सा सर्वा चारित्र-पर्यायैर्ज्ञानदर्शनपर्यायसहितैः परिपूर्णा तत्प्रमाणा—सर्वाकाशप्रदेशानन्तगुणा, इह पुनश्चारित्रमात्रोपयोगित्वात् पर्यायानन्तभाग-वृत्तित्वमित्यदोषः । इदानीं सारद्वार, कः कस्य सार इत्याह—

अंगाणं किं सारो ? आचारो. तस्स ऋचिं किं सारो ? । अणुओगत्यो सारो. तस्सवि य परूवणा सारो ॥१६॥

स्पष्टा, केवलमनुयोगार्थो—व्याख्यानभूतोऽर्थः, तस्य प्ररूपणा—यथास्वं विनियोग इति ॥ अन्यच्च—

सारो परूवणाण चरणं. तस्सवि य होइ निञ्वाणं । निञ्वाणस्स उ सारो अञ्वावाहं जिणा विंति ॥१७॥

स्पष्टैव । इदानीं श्रुतस्कन्धपदयोर्नामादिनिक्षेपादिकं पूर्ववद्विधेयं, भावेन चेहाधिकारः, भावश्रुतस्कन्धश्च ब्रह्मचर्यात्मक इत्यतो ब्रह्मचरणशब्दो निक्षेप्तव्यावित्याह—

वंभम्मी य चउक्कं ठवणाण होइ वंभणुप्पत्ती । सत्तग्गं वण्णाणं नवण्ह वण्णांतराणं च ॥१८॥

तत्र ब्रह्म नामादि चतुर्धा, तत्र नामब्रह्म ब्रह्मेत्यभिधानम्, असद्भावस्थापना अक्षादौ, सद्भावस्थापना प्रतिविशिष्टयज्ञोपवीताद्या कृतिर्मृच्छेप्यादौ द्रव्ये, अथवा स्थापनाया व्याख्यायमानाया ब्राह्मणोत्पत्तिर्वक्तव्या, तत्प्रसङ्गेन च सप्तानां वर्णानां नवानां च वर्णा-न्तराणामुत्पत्तिर्भणनीयेति । यथाप्रतिज्ञातमाह—

एत्ता मणुस्सजाई रञ्जुप्पत्तीइ दो कया उस्सभे । तिण्णेव सिप्पवणिण सावगभम्मम्मि चत्तारि ॥१९॥

१. अना.
२. यु.
३. अ.
४. उ.

यावन्नामेयो भगवान्नाद्यापि राजलक्ष्मीमध्यास्ते तावदेकैव मनुष्यजातिः, तस्यैव राज्योत्पत्तौ भगवन्तमेवाश्रित्य ये स्थितास्ते क्षत्रियाः, त्रेपाश्च शोचनाद्रोदनाच्च शूद्राः, पुनरभ्युत्पत्तावयस्कारादिशिल्पवाणिज्यवृत्त्या वेशनाद्वैश्याः, भगवतो ज्ञानोत्पत्तौ भरत-
काकृष्णीलाञ्छनात् श्रावका एव ब्राह्मणा जैजिरे, एते शुद्धाः, त्रयश्चान्ये गाथान्तरितगाथया प्रदर्शयिष्यन्ते ॥ साम्प्रतं वर्णवर्णान्तर-
निष्पन्नं संख्यानमाह—

संजोगे मोलसगं सत्त य वण्णा उ नव य अंतरिणो । एण दोऽवि विगप्पा ठवणा वंभस्स णायव्वा ॥२०॥

संयोगेन षोडश वर्णाः समुत्पन्नाः, तत्र सप्त वर्णा नव तु वर्णान्तराणि, एतच्च वर्णवर्णान्तरविकल्पद्वयं स्थापनाव्रजेति ज्ञातव्यम् ॥
साम्प्रतं पूर्वमूचितं वर्णत्रयमाह—यदिवा प्रागुद्दिष्टान् सप्त वर्णानाह—

पगई चउक्कमाणंतरे य ते हुंति सत्त वण्णा उ । आणंतरेसु चरमो वण्णो ग्वल्लु होइ णायव्वो ॥२१॥

प्रकृतयश्चतस्रः—ब्राह्मणक्षत्रियवैश्यशूद्राख्याः आसामेव चतसृणामनन्तरयोगेन प्रत्येकं वर्णत्रयोत्पत्तिः, तद्यथा—द्विजेन क्षत्रिय-
योपितो जातः प्रधानक्षत्रियः संकरक्षत्रियो वा, एवं क्षत्रियेण वैश्ययोपितो वैश्येन शूद्राः प्रधानसंकरभेदां वक्तव्यावित्येवं सप्त वर्णा

* जे मय अस्मिता ते मरतिभा जाया, अणस्सिया गिद्धरदणो जाया, जया अग्गी उप्पण्णो तया पागभाउस्सिता गिप्पिया वाणियया जाया, तेहि तेहि सिपराणिवेहि
विति विगतोति वदस्मा उप्पण्णा । भट्टारए पव्वइए भरहे अभिमित्ते सारगधम्मं उप्पण्णे वभणा जाया, गिस्सिता वभणा जाया, माइणति उक्कस्सगभाया धम्मपिआ ज
च किंचिदि हण पियत्ति तं निवारेति मा हण भो मा हण, एव ने जणेण मुग्गमनिव्वत्तिसण्णा वभणा जाया । जे पुण अणस्सिता अस्सिण्णो अतावगा ते वय
गल्ल इति पाउ तेणु तेणु पभोयणेषु हिंसाभेरियादियाणु दुग्गमाणा गोगदोदणरीज्जा मुक्का मयुत्ता (इति चूर्णिः).

भवन्ति, अनन्तरेषु भवा आनन्तरास्तेषु योगेषु चरमवर्णव्यपदेशो भवति—ब्राह्मणेन क्षत्रियायाः क्षत्रियो भवतीत्यादि, स च स्वस्थाने प्रधानो भवतीतिभावः ॥ इदानीं वर्णान्तराणां नवानां नामान्याह—

अंबडुग्गनिसाया य अजोगवं मागहा य सूया य । खत्ता(य) विदेहाविय चंडाला नवमगा हुंति ॥२२॥

अम्वष्ट उग्रः निपादः अयोगवं मागधः मृतः क्षत्ता विदेहः चाण्डालश्चेति ॥ कथमेते भवन्तीत्याह—

एगंतरिए इणमो अंबडो चैव होइ उग्गो य । विइयंतरिए निसाओ परासरं तं च पुण वेगे ॥२३॥

पडिलोमे सुहाई अजोगवं मागहो य सूओ अ । एगंतरिए खत्ता वेदेहा चैव नायव्वा ॥२४॥

वितियंतरे नियमा चण्डालो सोऽवि होइ णायव्वो । अणुलोमे पडिलोमे एवं एए भवे भेया ॥२५॥

आसामर्थो यत्रादवसेयः, तच्चेदम्—

ब्रह्मपुरुष	क्षत्रिय पुरुष	ब्राह्मण पुरुष	शूद्र पुरुष	वेश्य पुरुष	क्षत्रिय पुरुष	शूद्र पुरुष	वेश्य पुरुष	शूद्र पुरुष
वैश्या स्त्री	शूद्री स्त्री	शूद्री स्त्री	वैश्या स्त्री	क्षत्रिया स्त्री	ब्रह्मस्त्री	क्षत्रिया स्त्री	ब्राह्मणस्त्री	ब्राह्मणस्त्री
अम्वष्ट १	उग्र २	निपाद ३	अयोगवम् ४	मागध ५	मृत ६	क्षत्ता ७	वेदेह ८	चाण्डाल ९
		पारासरो वा						

एतानि नव वर्णान्तराणि, इदानीं वर्णान्तराणां संयोगोत्पत्तिमाह—

उग्गेणं खत्ताए सोवागो वेणवो विदेहेणं । अंबड्डीए सुदीय बुद्धसो जो निसाएणं ॥२६॥

सूएण निसाईए कुक्कुरओ सोऽवि होइ णायव्वो । एसो वीओ भेओ चउड्विहो होइ णायव्वो ॥२७॥

धना.
१ मू.
१ अ.
१ उ.

अनयोत्पथो यन्नसादसोयः, तणेदम्.

उग्रः पुरुषः

धना गी १

भयारुः

विदेहः पुरुषः

धना स्त्री २

वैणवः

निपादः पुरुषः

अम्वष्टी स्त्री शूद्री स्त्री वा ३

वृक्रमः

शूद्रः पुरुषः

निपादस्त्री ४

कुम्भरकः

गणं भाषनात्प्रत्न । इदानीं द्रव्यव्रत्नप्रतिपादनाय आह—

द्रव्यं सरीरभविभ्रो असाणी वत्थिसंजमो चैव । भावे उ वत्थिसंजम णायव्वो संजमो चैव ॥२८॥

अशरीरद्रव्यशरीरव्यतिरिक्तं शाक्यपरिव्राजकादीनामज्ञानानुगतचेतसां वस्तिनिरोधमात्रं विधवाप्रोपितभर्तृकादीनां च कुलव्य-
वसाधं कारितानुमतिपुक्तं द्रव्यव्रत्न, भावव्रत्न तु साधूनां वस्तिसंयमः, अष्टादशभेदरूपोऽप्ययं संयम एव, सप्तदशविधसंयमाभि-
प्ररूपत्वादस्मेति, अष्टादश भेदास्त्वमी—‘दिव्यात्कामरतिसुखात् त्रिविधं त्रिविधेन विरतिरिति नवकम् । औदारिकादपि तथा
गत् व्रत्नाष्टादशविरुत्पम् ॥१॥’ (प्रश्नम०) चरणनिक्षेपार्थमाह—

चरणंमि शेइ छकं गइमाहारो गुणो च चरणं च । खितंमि जंमि खिते काले कालो जहिं जाओ(जोउ) ॥२९॥

चरणं नामादि पोश, व्यतिरिक्तं द्रव्यचरणं त्रिधा भवति—गतिभक्षणगुणभेदात्, तत्र गतिचरणं गमनमेव, आहारचरणं मोद-
कादेः, गुणचरणं द्विधा—लौकिकं लोकोत्तरं च, लौकिकं यत् द्रव्यार्थं हस्तिशिक्षादिकं वैद्यकादिकं वा शिक्षन्ते, लोकोत्तरं साधूना-
मनुपपुक्तचरणमुदापिनृपमारुहादेवां, क्षेत्रचरणं यस्मिन् क्षेत्रे गत्याहारादि चर्यन्ते व्याख्यायते वा, शब्दसामान्यान्तर्भावाद्वा शालि-

२०

२५

॥८॥

२९

क्षेत्रादिचरणमिति, कालेऽप्येवमेव ॥ भावचरणमाह—

भावे गडमाहारो गुणो गुणवओ पसत्थमपसत्था । गुणचरणे पसत्थेण यंभचेरा नव ह्वंति ॥३०॥

भावचरणमपि गत्याहारगुणभेदात् त्रिधा, तत्र गतिचरणं साधोरुपयुक्तस्य युगमात्रदत्तदृष्टेर्गच्छतः, भक्षणचरणमपि शुद्धं पिण्ड-
मुपभुञ्जानस्य, गुणचरणमप्रशस्तं मिथ्यादृष्टीनां, सम्यग्दृष्टीनामपि सनिदानं, प्रशस्तं तेषामेव क्रमोद्वेष्टनार्थं मूलोत्तरगुणकलापविपं-
यम्, इह चानेनैवाधिकारो, यतो नवाप्यध्ययनानि मूलोत्तरगुणस्थापकानि निर्जरार्थमनुशील्यन्ते ॥ एतेषां चान्वर्थाभिधानानि
दर्शयितुमाह—

सत्थपरिण्णा १ लोगविजओ २ य सीओसणिज्ज ३सम्मत्तं ४। तह लोगसारनामं ५ धुयं ६ तह महापरिण्णा ७ य ३१
अट्टमए य विमोक्खो ८ उवहाणसुयं ९ च नवमगं भणियं । इवेसो आयारो आयारग्गाणि सेसाणि ॥३२॥

स्पष्टे, केवलमित्येव नवाध्ययनरूप आचारः, द्वितीयश्रुतस्कन्धाध्ययनानि तु शेषाणि आचाराग्राणीति ॥ साम्प्रतमुपक्रमान्तर्ग-
तोऽर्थाधिकारो द्वेषा-अध्ययनार्थाधिकार उद्देशार्थाधिकारश्च, तत्रायमाह—

जिअसंजमो १ अ लोगो जह वज्झइ जह य तं पजहियव्वं २। सुहदुक्खतितिक्खाविय ३सम्मत्तं ४लोगसारो ५ य ३३
निस्संगया य छट्ठे ६ मोहसमुत्था परीसहुवसग्गा ७ । निज्जाणं अट्टमए ८ नवमे य जिणेण एवंति ९ ॥ ३४ ॥

तत्र शस्त्रपरिज्ञायामयमर्थाधिकारो—‘जियसंजमो’त्ति जीवेषु संयमो जीवसंयमः—तेषु हिंसादिपरिहारः, स च जीवास्तित्वपरि-
ज्ञाने मति भवति अतो जीवास्तित्वविरतिप्रतिपादनमत्रार्थाधिकारः । लोकविजये तु ‘लोगो जह वज्झइ जह य तं पजहियव्वं’ति,

आना.
१ थु.
१ प्र.
१ उ.

विजितभासलोकेन संयमस्थितेन लोको यथा व्रध्यते अष्टविधेन कर्मणा यथा च तत्प्रहातव्यं तथा ज्ञातव्यमित्ययमर्थाधिकारः ।
 तृतीये त्वयम्-संयमस्थितेन जितकपायेणानुकूलप्रतिकूलोपसर्गनिपाते सुखदुःखतितिक्षा विधेयेति । चतुर्थे त्वयम्-प्राक्तनाध्ययना-
 र्थसंपन्नेन तापमादिकष्टतपःसेविनामष्टगुणैश्वर्यमुद्धीक्ष्यापि दृढसम्यक्त्वेन भवितव्यमिति । पञ्चमे त्वयम्-चतुरध्ययनार्थस्थितेना-
 गारपरित्यागेन लोकसाररत्नत्रयोद्युक्तेन भाव्यमिति । षष्ठे त्वयम्-प्रागुक्तगुणयुक्तेन निसङ्गतायुक्तेनाप्रतिबद्धेन भवितव्यम् । सप्तमे
 त्वयम्-संयमादिगुणयुक्तस्य कदाचिन्मोहसमुत्थाः परीपहा उपसर्गा वा प्रादुर्भवेयुस्ते सम्यक् सोढव्याः । अष्टमे त्वयम्-निर्याणम्-
 अन्तक्रिया, ना सर्वगुणयुक्तेन सम्यग्विधेयेति । नवमे त्वयम्-अष्टाध्ययनप्रतिपादितोऽर्थः सम्यगेवं वर्द्धमानस्वामिना विहित इति,
 तत्प्रदर्शनं च शेषसाधूनामुत्साहार्थं, तदुक्तम्—“तिर्थं यरो चउणाणो सुरमहिओ सिज्झियव्वयधुवंमि । अणिगूहियवलविरिओ
 गव्वत्थामेसु उज्जमइ ॥१॥ किं पुण अवसेसेहिं दुक्खक्खयकारणा सुविहिएहिं । होंति न उज्जमियव्वं सपच्चवायंमि माणुस्से ॥२॥”
 (पंच०)माम्प्रतमुद्देशार्थाधिकारः शस्त्रपरिज्ञाया अयम्—

जीवो छफ्फायपरूवणा य तेसिं वहे य वंधोत्ति । विरईए अहिगारो सत्थपरिण्णाए णायव्वो ॥ ३५ ॥

तत्र प्रथमोद्देशके सामान्येन जीवास्तित्वं प्रतिपाद्यं, शेषेषु तु षट्सु विशेषेण पृथिवीकायाद्यस्तित्वमिति, सर्वेषां चावसाने बन्धवि-
 रतिप्रतिपादनमिति, एतच्चान्ते उपात्तत्वात् प्रत्येकमुद्देशार्थेषु योजनीयं, प्रथमोद्देशके जीवः तद्वधे बन्धो विरतिश्चेत्येवमिति ॥ तत्र

१ उद्दओ भावो लोका वसाशा जाणियंवा (इति चृणिः). २ तीर्थंकरधत्तुर्ज्ञानी सुरमहितः ध्रुव सेधितव्ये । अनिगृहितवलयीयः सर्वस्थाप्रोदच्छति ॥१॥

किं पुनःपरोपदं गव्वत्थकारणा सुविहितः । भवति नोद्यन्तव्य सप्रत्ययाये मानुष्ये ॥ २ ॥

शस्त्रपरिज्ञेति द्विपदं नाम, शस्त्रस्य निक्षेपमाह—

दब्धं सत्प्रग्विससन्नेहं विलस्वारलोणमाईयं । भावो य दुष्पउत्तो वाया काओ अविरई या ॥ ३६ ॥

शस्त्रस्य निक्षेपो नामादिश्वतुर्द्वा, व्यतिरिक्तं द्रव्यशस्त्रं खड्गाद्यत्रिविपस्त्रेहाम्लक्षारलवणादिकं, भावशस्त्रं दुष्प्रयुक्तो भावः—अन्तःकरणं तथा वाक्कायावविरतिश्चेति, जीरोपघातकारित्वादिति भावः ॥ परिज्ञापि चतुर्द्वेयाह—

दब्धं जाणण पच्चम्प्राणे दविए सरीर उवगरणे । भावपरिण्णा जाणण पच्चम्प्राणं च भावेणं ॥ ३७ ॥

तत्र द्रव्यपरिज्ञा द्विधा—ज्ञपरिज्ञा प्रत्याख्यानपरिज्ञा च, ज्ञपरिज्ञा आगमनोआगमभेदाद् द्विधा, आगमतो ज्ञाताऽनुपयुक्तः, नोआगमतस्त्रिधा, तत्र व्यतिरिक्ता द्रव्यपरिज्ञा यो यत् द्रव्यं जानीते सचित्तादि सा परिच्छेद्यद्रव्यप्राधान्यात् द्रव्यपरिज्ञेति, प्रत्याख्यानपरिज्ञाऽप्येवमेव, तत्र व्यतिरिक्तद्रव्यप्रत्याख्यानपरिज्ञा देहोपकरणपरिज्ञानम्, उपकरणं च रजोहरणादि, साधकतमत्वात्, भावपरिज्ञाऽपि द्विधैव—ज्ञपरिज्ञा प्रत्याख्यानपरिज्ञा च, तत्रागमतो ज्ञातोपयुक्तश्च, नोआगमतस्त्वदमेवाध्ययनं ज्ञानक्रियारूपं, नोशब्दस्य मिश्रवाचित्वात्, प्रत्याख्यानभावपरिज्ञाऽपि तथैव, आगमतः पूर्ववत्, नोआगमतस्तु प्राणातिपातनिवृत्तिरूपा मनोराकायकृतकारितानुमतिभेदात्मिका ज्ञेयेति । गतो नामनि पन्नो निक्षेपः, साम्प्रतमाचारादिप्रदानस्य सुखप्रतिपत्तये दृष्टान्तोपन्यासेन विधिराख्यायते—यथा कश्चिद्राजा अभिनयनगरनिवेशेच्छया भूखण्डानि विभज्य समतया प्रकृतिभ्यो दत्तवान्, तथा कचवरापनयने शल्योद्वारे भूस्थिरीकरणे पक्केष्टकापीठप्रासादरचने रत्नाद्युपादाने चोपदेशं दत्तवान्, ताश्च प्रकृतयस्तदुपदेशानुसारेण तथैव कृत्वा यथाऽभिप्रेतान् भोगान् युभुजिरे, अयमत्रार्थोपनयः—राजसदृशेन सूरिणा प्रकृतिसदृशस्य शिष्यगणस्य भूखण्डसदृशः संयमो मिथ्यः-

१ ग्ग.
१ म्.
१ य.
१ उ.

तरुनरागपनीय मरुंषाधिमुद्रमारोपणीयः, तं च सामायिकसंयमं स्थिरीकृत्य पकेष्टिकापीठतुल्यानि प्रतान्यारोपणीयानि, ततः
प्रागादकृन्पोज्यमाचारो विधेयः, तत्रव्यथाशेषशाखादिरत्नान्यादत्ते, निर्वाणभारु भवति। साम्प्रतं सूत्रानुगमेऽस्खलितादिगुणलक्ष-
णोपेनं ग्रप्रमुगारणीयं, लक्षणं त्विदम्—'अप्यग्गंधमहत्थं वत्तीमादोमविरहियं जं च। लक्खणजुत्तं सुत्तं अट्ठहि य गुणेहिं उववेयं
॥ १ ॥' इत्यादि, तगेदं ग्रप्रम्—

॥ सुयं मे आउसं ! तेणं भगवया एवमक्खायं—इहमेगेसिं णो सण्णा भवइ (सू० १)

अत्र मंहितादिक्रमेण व्याख्या—मंहिता उच्चारित्व, पदच्छेदस्त्वयम्—श्रुतं मया आयुष्मन् ! तेन भगवता एवमाख्यातम्—इह एकेषां नो
मंजा भवति, एकं तिङन्तं शेषाणि सुप्रन्तानि, गतः सपदच्छेदः सूत्रानुगमः, साम्प्रतं सूत्रपदार्थः समुन्नीयते—भगवान् सुधर्मस्वामी
जंरुनाम् इदमाचष्टे यथा—'श्रुतम्' आरुर्णितमवगतमवधारितमितियावद्, अनेन स्वमनीपिकाव्युदासः, 'मये'ति साक्षात्, न पुनः
पारपर्येण, 'आयुष्मन्नि'ति ज्ञात्यादिगुणमंभवेऽपि दीर्घायुष्कत्वगुणोपादानं दीर्घायुरविच्छेदेन शिष्योपदेशप्रदायको यथा स्यात्, इहा-
चारस्य व्याचिख्यासितत्वाचदर्थस्य च तीर्थकृत्प्रणीतत्वादिति सामर्थ्यप्रापितं तेनेति तीर्थकरमाह, यदिवा—आमृशता भगवत्पादा-
रविन्दम्, अनेन विनय आवेदितो भवति, आचमता वा तदन्तिक इत्यनेन गुरुकुलवासः कर्तव्य इत्यावेदितं भवति, एतच्चार्यद्वयं
'आमुसंतेण आपसंतेणे'त्येतत्पाठान्तरमाश्रित्याद्यगन्तव्यमिति, 'भगवते'ति भगः—ऐश्वर्यादिपडार्थात्मकः सोऽस्यास्तीति भगवान्

^ अन्यग्रन्थ महार्थे ज्ञाप्रितक्षेपनिर्दिष्टं यत्। लक्षणयुक्तं सूत्रमत्रभिधं गुणरूपेणम् ॥१॥

१ चूर्ध्वभिप्रायेण द्वितीयकसूत्रावतरणमेतत्.

० पसेव पनेयं (गणद्वयं) विम्भेरि पञ्जुयागिउज्जवाणा एव भवति—'सुयं मे० (इति चृणि.)

१५

२०

२५

॥१०॥

तेन, 'ए'मिति वक्ष्यमाणविधिना आख्यातमिति, अनेन कृतकत्वव्युदासेनार्थरूपतया आगमस्य नित्यत्वमाह, 'इहे'ति क्षेत्रे प्रवचने आचारे शस्त्रपरिज्ञायां वा आख्यातमितिसंबन्धः, यदिया- 'इहे'ति संसारे 'एकेषां' ज्ञानावरणीयावृत्तानां प्राणिनां 'नो संज्ञा भवति' संज्ञानं संज्ञा स्मृतिरवरोध इत्यनर्थान्तर, सा नो जायत इत्यर्थः, उक्तः पदार्थः, पदविग्रहस्य तु सामासिकपदाभावादप्रकटनम् । इदानीं चालना-ननु च अकारादिकप्रतिषेधकलघुशब्दसंभवे सति किमर्थं नोशब्देन प्रतिषेध इति?, अत्र प्रत्यवस्था, सत्यमेवं, किंतु प्रेक्षापूर्वकारितया नोशब्दोपादानं, सा चेयम्-अन्येन प्रतिषेधेन सर्वनिषेधः स्याद्, यथा न घटः अघट इति चोक्ते सर्वात्मना घटनिषेधः, स च नेष्यते, यतः प्रज्ञापनायां दश संज्ञाः सर्वप्राणिनामभिहितास्तासां सर्वासां प्रतिषेधः प्राप्नोतीतिकृत्वा, ताश्चेमाः— "कंइ णं भंते ! सण्णाओ पण्णत्ताओ ?, गोयमा ! । दस सण्णाओ पण्णत्ताओ, तंजहा-आहारसण्णा भयसण्णा मेहुणसण्णा परिग्गहसण्णा कोहसण्णा माणसण्णा मायासण्णा लोभसण्णा ओहसण्णा लोगसण्ण"त्ति, आसां च प्रतिषेधे स्पष्टो दोषः, अतो नोशब्देन प्रतिषेधनमकारि, यतोऽयं सर्वनिषेधवाची देशनिषेधवाची च, तथाहि-नोघट इत्युक्ते यथा घटाभावमात्रं प्रतीयते तथा प्रकरणादिप्रसक्तस्य विधानं, न पुनर्विधीयमानः प्रतिषेध्यावयवो ग्रीवादिः प्रतिषेध्यादन्यो वा पटादिः प्रतीयत इति, तथा चोक्तम्— "प्रतिषेधयति समस्तं प्रसक्तमर्थं च जगति नोशब्दः । स पुनस्तदवयवो वा तस्मादर्थान्तर वा स्याद् ॥ १ ॥" इति, एवमिहापि न सर्वसंज्ञानिषेधः, अपितु विशिष्टसंज्ञानिषेधो, ययाऽऽत्मादिपदार्थस्वरूपं गत्यागत्यादिकं ज्ञायते तस्या निषेध इति ॥ साम्प्रतं

१ कति भदत्त ! गज्ञा प्रज्ञता २ गौयमा ! दश राज्ञा प्रज्ञता तद्यथा-आहारगज्ञा भयगज्ञा नैयुनगज्ञा परिग्रहगज्ञा नोधसज्ञा मानसज्ञा मायासज्ञा लोभगज्ञा ओषसज्ञा लोकगज्ञा ३ ०त्त घटाभावमात्रं प्रतीयते अर्थप्रसक्तनिषेधेन चाप्रसक्तस्य प्र

१ अ.
१ उ.

निर्युक्तिरुत् सत्रावयवनिक्षेपार्थमाह—

दब्धे सचित्ताई भावेऽणुभवनजाणणा सण्णा । मत्ति होइ जाणणा पुण अणुभवणा कम्मसंजुत्ता ॥३८॥
संज्ञा नामादिभेदाच्चतुर्द्धा, नामस्थापने क्षुण्णे, ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्ता सचित्ताचित्तमिश्रभेदात्रिधा, सचित्तेन हस्तादिद्रव्येण पानभोजनादिसंज्ञा अचित्तेन ध्वजादिना मिश्रेण प्रदीपादिना, संज्ञानं-संज्ञा अवगम इतिकृत्वा, भावसंज्ञा पुनर्द्विधा-अनुभवनसंज्ञा ज्ञानसंज्ञा च, तत्राल्पव्याख्येयत्वात् तावत् ज्ञानसंज्ञां दर्शयति-‘मइ होइ जाणणा पुण’त्ति, मननं मतिः-अवबोधः, सा च मतिज्ञानादिः पञ्चधा, तत्र केवलसंज्ञा क्षायिकी, शेषास्तु क्षायोपशमिक्यः, अनुभवनसंज्ञा तु स्वकृतकर्मोदयादिसमुत्था जन्तोर्जायते, मा च षोडशभेदेति दर्शयति—

आहार भय परिग्गह मेहुण सुख दुक्ख मोह वितिगिच्छा । कोह माण भाय लोहे सोगे लोगे य धम्मोहे ॥३९॥
आहाराभिलाष आहारसंज्ञा, सा च तैजसशरीरनामकर्मोदयादसातोदयाच्च भवति, भयसंज्ञा त्रासरूपा, परिग्रहसंज्ञा मूर्छारूपा, मैथुनसंज्ञा रुयादिवेदोदयरूपा, एताश्च मोहनीयोदयात्, सुखदुःखसंज्ञे सातासातानुभवरूपे वेदनीयोदयजे, मोहसंज्ञा मिथ्यादर्शनरूपा मोहोदयात्, विचिकित्सासंज्ञा चित्तविप्लुतिरूपा मोहोदयात् ज्ञानावरणीयोदयाच्च, क्रोधसंज्ञा अप्रीतिरूपा, मानसंज्ञा गर्वरूपा, मायासंज्ञा वक्रतारूपा, लोभसंज्ञा गृद्धिरूपा, शोकसंज्ञा विप्रलापवैमनस्यरूपा, एता मोहोदयजाः, लोकसंज्ञा स्वच्छन्दघटितविकल्परूपा लौकिकाचरिता, यथा-न सन्त्यनपत्यस्य लोकाः, श्वानो यक्षाः, विप्रा देवाः, काकाः पितामहाः, बर्हिणां पक्षवातेन गर्भ इत्येवमादिका ज्ञानावरणक्षयोपशमान्मोहोदयाच्च भवति, धर्मसंज्ञा क्षमाद्यासेवनरूपा मोहनीयक्षयोपशमाज्जायते, एताश्चाविशेषो-

१५

२०

॥११॥

२६

पादानात्पञ्चेन्द्रियाणां सम्यग्मिथ्यादृशां द्रष्टव्याः, ओषसंज्ञा तु अव्यक्तोपयोगरूपा वल्लिपितानारोहणादिलिङ्गा ज्ञानवरणीयाल्पक्षयो-
पशमसमुत्था द्रष्टव्येति । इह पुनर्ज्ञानसंज्ञयाऽधिकारो, यतः सूत्रे सैव निपिद्धा 'इह एकेषां नो संज्ञा-ज्ञानम्-अवबोधो भवती'ति ॥१॥

प्रतिपिद्धज्ञानविशेषावगमार्थमाह सूत्रम्—

तंजहा-पुरत्थिमाओ वा दिसाओ आगओ अहमंसि, दाहिणाओ वा दिसाओ आगओ
अहमंसि, पच्चत्थिमाओ वा दिसाओ आगओ अहमंसि, उत्तगओ वा दिसाओ आगओ
अहमंसि, उड्ढाओ वा दिसाओ आगओ अहमंसि, अहोदिसाओ वा आगओ अहमंसि, अण्ण-
परीओ वा दिसाओ अणुदिसाओ वा आगओ अहमंसि, एवमेगोसिं णो णायं भवति (सू० २)

“तंजहेत्यादि णो णायं भवती”ति यावत्, तद्यथेति प्रतिज्ञातार्थोदाहरणं, 'पुरत्थिमाउ'त्ति प्राकृतशैल्या मागधदेशीभाषानुवृत्त्या
पूर्वस्या दिशोऽभिधायकात् पुरत्थिमशब्दात् पञ्चम्यन्तात्तसा निर्देशः, वाशब्द उत्तरपक्षापेक्षया विकल्पार्थः, यथा लोके भोक्तव्यं
वा शयितव्यं वेति, एवं पूर्वस्या वा दक्षिणस्या वेति, दिशतीति दिरु, अतिसृजति व्यपदिशति द्रव्यं द्रव्यभागं वेति भावः ॥ तां
निर्युक्तिकृत्त्रिक्षेप्तुमाह—

नामं ठवणा दविए खित्ते तावे य पण्णवग भावे । एस दिसानिक्खेवो सत्तविहो होइ णायच्चो ॥४०॥

नामस्थापनाद्रव्यक्षेत्रतापप्रज्ञापकभावरूपः सप्तधा दिगिक्षेपो ज्ञातव्यः, तत्र सचित्तादेर्द्रव्यस्य दिगित्यभिधानं नामदिरु, चित्र-

आना.
१ शु.
१ अ.
१ उ.

लिसितजम्बूद्वीपादेर्दिग्विभागस्थापनं स्थापनादिक् । द्रव्यदिग्विक्षेपार्थमाह—

तेरसपएसियं खलु तावद्दसुं भवे पएसेसुं । जं दव्वं ओगाढं जहण्णयं तं दसदिसाणं ॥४१॥

द्रव्यदिग् द्वेधा—आगततो नोआगततश्च, आगततो ज्ञाताऽनुपयुक्तो, नोआगततो ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्ता त्वियम्—त्रयो-
दशप्रदेशिकं द्रव्यमाश्रित्य या प्रवृत्ता, खलुखधारणे, त्रयोदशप्रदेशिकमेव दिक्, न पुनर्दशप्रदेशिकं यत् कैश्चिदुक्तमिति, प्रदेशाः—
परमाणवस्तैर्निष्पादितं कार्यद्रव्यं तावत्स्वेव क्षेत्रप्रदेशेष्ववगाढं जघन्यं द्रव्यमाश्रित्य दशदिग्विभागपरिकल्पनातो द्रव्यदिगियमिति ।
तत्स्थापना । (२) । त्रिबाहुकं नवप्रदेशिकममिलिख्य चतसृषु दिक्ष्वेकैकगृहवृद्धिः कार्या ॥ क्षेत्रदिशमाह—

अट्टपएसो रुयगो तिरियं लोयस्स मज्झयारंमि । एस पभवो दिसाणं एसेव भवे अणुदिसाणं ॥४२॥

तिर्यग्लोकमध्ये रत्नप्रभापृथिव्या उपरि बहुमध्यदेशे मेर्वन्तद्वौ सर्व्वक्षुल्लफप्रतरौ तयोरुपरितनस्य चत्वारः प्रदेशा गोस्तनाका-
रसंस्थाना अधस्तनस्यापि चत्वारस्तथाभूता एवेत्येषोऽष्टाकाशप्रदेशात्मकश्चतुरस्रो रुचको दिशामनुदिशां च प्रभव—उत्पत्तिस्थानमिति ।
स्थापना (३) । आसामभिधानान्याह—

इंदग्गेई जम्मा य नेरुत्ती चारुणी य वायव्वा । सोमा ईसाणाचि य विमला य तमा य वोद्धव्वा ॥४३॥

आसामाद्येन्द्री, विजयद्वारानुमारेण शेषाः प्रदक्षिणतः सप्तावसेयाः, ऊर्ध्वं विमला (अधश्च) तमा वोद्धव्या इति ॥ आसामेव
स्वरूपनिरूपणायाह—

दुपएसाइ दुरुत्तर एगपएसा अणुत्तरा चेव । चउरो चउरो य दिसा चउराइ अणुत्तरा दुण्णिण ॥४४॥

१५

२०

॥१२॥

२६

प्र. आ.
१३

चतस्रो महादिशो द्विप्रदेशाद्या द्विद्विप्रदेशोत्तरवृद्धाः, विदिशश्चतस्र एकरप्रदेशरचनात्मिकाः 'अनुत्तरा'वृद्धिरहिताः, ऊर्द्धाधोदि-
गृह्यं त्वनुत्तरमेव चतुष्प्रदेशादिरचनात्मकम् ॥ किञ्च—

अंतो साईआओ याहिरपासे अपज्जवसिआओ । सन्वाणंतपएसा सन्वा य भवंति कडजुम्मा ॥४५॥

मर्वापि अन्तः—मध्ये सादिकाः, रुचकाद्या इतिकृत्वा, वहिश्च अलोकाकाशाश्रयणादपर्यवसिताः, 'सर्वाश्च' दशाप्यनन्तप्रदेशात्मिका भवन्ति, 'सव्या य हवंति कडजुम्म'त्ति, सर्वासां दिशां प्रत्येकं ये प्रदेशास्ते चतुष्कफेनापहियमाणाश्चतुष्काप्रशेषा भवन्तीतिकृत्वा, तत्प्रदेशात्मिकाश्च दिश आगमसंज्ञया कडजुम्मत्तिशब्देनाभिधीयन्ते, तथा चागमः—“कइ णं भंते ! जुम्मा पण्णत्ता ?, गोयमा ! चत्तारि जुम्मा पण्णत्ता, तंजहा—कडजुम्मे तेउए दावरजुम्मे कलिओए । से केणट्टेणं भंते ! एवं बुच्चइ ?, गोयमा ! जे णं रासी चउकगावहारेणं अवहीरमाणे अणहीरमाणे चउपज्जवसिए सिया से णं कडजुम्मे, एवं तिपज्जवसिए तेउए, दुपज्जवसिए दावरजुम्मे, एगपज्जवसिए कलिओए”त्ति ॥ पुनरप्यासां संस्थानमाह—

सगडुद्धीसंठिआओ महादिसाओ ह्वंति चत्तारि । मुत्तावली य चउरो दो चेव ह्वंति रुयगनिभा ॥४६॥

महादिशश्चतस्रोऽपि शकटोर्द्विसंस्थानाः, विदिशश्च मुक्तावलिनिभाः, ऊर्द्धाधोदिगृह्यं रुचकाकारमिति ॥ तापदिशमाह—

जस्स जओ आइवो उदेइ सा तस्स होइ पुच्चवदिसा । जत्तो अं अत्थमेइ उ अवरदिसा सा उ णायव्वा ॥४७॥

‘वति भदन्त ! युग्मा प्रज्ञता ?, गौतम ! चत्वारो युग्मा प्रज्ञता’, तथा—कृतयुग्म योज द्वापरयुग्म कत्योज । अथ केनायेन भदन्तेवमुच्यते ?, गौतम ! यो राशिश्चतुष्काप्रशेषाणापहियमाणोऽपहियमाणश्चतुष्पर्यवसित एतत् स कृतयुग्म, एव त्रिपर्यवसितस्त्योज, द्विपर्यवसितो द्वापरयुग्म, एक पर्यवसित कत्योज

चा.
१ थु.
१ अ.
१ उ.

दाहिणपासंमि य दाहिणा दिसा उत्तरा उ वामेणं। एया चत्तारि दिसा ताववित्ते उ अक्खाया ॥४८॥

तापयतीति तापः-आदित्यः तदाश्रिता दिक् तापदिक्, शेषं सुगमं, केवलं दक्षिणपार्थादिव्यपदेशः पूर्वाभिमुखस्येति द्रष्टव्यः॥
तापदिगङ्गीकरणेनान्योऽपि व्यपदेशो भवतीति प्रसङ्गत आह—

जे मंदरस्स पुब्बेण मणुस्सा दाहिणेण अवरेण। जे आवि उत्तरेणं सन्वेसिं उत्तरो मेरु ॥४९॥

सन्वेसिं उत्तरेणं मेरु लवणो य होइ दाहिणओ। पुब्बेणं उट्टेई अवरेणं अत्थमइ सूरु ॥५०॥

ये 'मन्दरस्व' मेरोः पूर्वेण मनुष्याः क्षेत्रदिगङ्गीकरणेन, रुचकापेक्षं पूर्वादिदिक्त्वं वेदितव्यं, तेषामुत्तरो मेरुर्दक्षिणेन लवण इति तापदिगङ्गीकरणेन, शेषं स्पष्टम् ॥ प्रज्ञापकदिशमाह—

जत्थ य जो पणवओ कस्सवि साहइ दिसासु य णिमित्तं। जत्तोसुहो य ठाई सा पुब्बा पच्छओ अवरा ॥५१॥

प्रज्ञापको यत्र क्वचित् स्थितः दिशां बलात् कस्यचिन्निमित्तं कथयति स यदभिमुखस्तिष्ठति सा पूर्वा, पृष्ठतथापरेति, निमित्तकथनं चोपलक्षणम्, अन्योऽपि व्याख्याता ग्राह्य इति ॥ शेषदिक्साधनार्थमाह—

दाहिणपासंमि उ दाहिणा दिसा उत्तरा उ वामेणं। एयासिमन्तरेणं अण्णा चत्तारि विदिसाओ ॥५२॥

एयासिं चेव अट्टण्हमंतरा अट्ट हुंति अण्णाओ। सोलस सरीरउस्सयवाहल्ला सन्वतिरियदिसा ॥५३॥

हेट्ठा पायतलाणं अहोदिसा सीसउवरिमा उट्टा। एया अट्टारसवी पणवगदिसा मुणेयन्वा ॥५४॥

एवं पकप्पिआणं दसण्ह अट्टण्ह चेव य दिसाणं। नामाइं वुच्छामी जहक्कमं आणुपुन्वीण ॥५५॥

तापप्रज्ञा-
पकदिशः

१५

२०

॥१३॥

२६

प्र. आ.

१४

पुष्वा य पुष्वदस्त्रिण दस्त्रिण तद् दस्त्रिणावरा चैव । अघरा य अवरउत्तर उत्तर पुष्वुत्तरा चैव ॥५६॥
 सामुत्थाणी कविला खेलिजा खलु तहेव अहिधम्मा । परियाधम्मा य तद्दा साविती पण्णावित्ती य ॥५७॥
 हेद्दा नेरइयाणं अहोदिसा उवरिमा उ देवाणं । एयाइं नामाइं पण्णवगस्सा दिसाणं तु ॥५८॥
 एताः सप्त गाथाः कण्ठ्याः, नवरं द्वितीयगाथायां सर्वतिर्यग्दिशां वाहल्यं-पिण्डः शरीरोच्छ्रयप्रमाणमिति ॥ साम्प्रतमासां

संस्थानमाह—

सोलस तिरियदिसाओ सगडुद्धीसंठिया मुणेयव्वा । दो मल्लगमूलाओ उड्डे अ अहेवि य दिसाओ ॥५९॥
 षोडशापि तिर्यग्दिशः शकटोर्द्विसंस्थाना बोद्धव्या, प्रज्ञापकप्रदेशे सङ्कटा बहिर्विशालाः, नागदेवाख्ये द्वे एव ऊर्द्धाधोगामिन्यौ
 शरावाकारे भवतः, यतः शिरोमूले पादमूले च स्वल्पत्वान्मल्लकवुधाकारे, गच्छन्त्यौ च विशाले भवत इति ॥ आसां सर्वासां तात्पर्यं
 यन्त्रकादवसेयं, तच्चेदम् (४) ॥ भावदिग्निरूपणार्थमाह—

मणुया तिरिया काया तद्दग्गवीया चउक्कगा चउरो । देवा नेरइया वा अट्टारस होंति भावदिसा ॥६०॥
 मनुष्याश्चतुर्भेदास्तद्यथा-सम्मूर्च्छनजाः कर्मभूमिजा अकर्मभूमिजाः अन्तरद्वीपजाश्चेति, तथा तिर्यञ्चो द्वीन्द्रियास्त्रीन्द्रियाश्चतु-
 रिन्द्रियाः पञ्चेन्द्रियाश्चेति चतुर्धा, कायाः पृथिव्यप्तेजोवायवश्चत्वारः, तथाऽग्रमूलस्कन्धपर्ववीजाश्चत्वार एव, एते षोडश देव-
 नारकप्रक्षेपादष्टादश, एभिर्भावैर्भवन्नाजीवो व्यपदिश्यत इति भावदिगष्टादशभेदेति ॥ अत्र च सामान्यदिग्ग्रहणेऽपि यस्यां दिशि
 जीवानामविगानेन गत्यागती स्पष्टे सर्वत्र सम्भवतस्तथैवेहाधिकार इति तामेव निर्युक्तिं कृत् साक्षादर्शयति, भावदिक्काविनाभाविनी

दिशां
 नामानि
 संस्थाना-
 नि भाव-
 दिशः
 ५

आचा.
१ शु.
१ अ.
१ उ.

सामर्थ्यादधिकृतैव, यतस्तदर्थमन्या दिशश्चिन्त्यत इति, अत आह—

पण्णवगदिसऽट्टारस भावदिसाओऽवि तत्तिया चेव । इक्किं विंधेज्जा ह्वंति अट्टारसऽट्टारा ॥६१॥

पण्णवगदिसाण पुण अहिगारो एत्थ होइ णायव्वो । जीवाण पुग्गलाण य एयासु गयागई अत्थि ॥६२॥

प्रज्ञापकापेक्षया अष्टादशभेदा दिशः, अत्र च भावदिशोऽपि तावत्प्रमाणा एव प्रत्येकं सम्भवन्तीत्यतः एकैकां प्रज्ञापकदिशं भावदिग्दशकेन 'विन्ध्येत्' ताडयेद्, अतोऽष्टादशाष्टादशकाः, ते च संख्यया त्रीणि शतानि चतुर्विंशत्यधिकानि भवन्तीति, एतच्चोपलक्षणं, तापदिगादावपि यथासम्भवमायोजनीयमिति । क्षेत्रदिशि तु चतसृष्वेव महादिक्षु सम्भवो, न विदिगादिषु, तामामेकप्रदेशिकत्वाच्चतुःप्रदेशिकत्वाच्चेति गाथाद्वयार्थः ॥ अयं च दिक्संयोगकलापः 'अण्णयरीओ दिसाओ आगओ अहमंसी'त्यनेन परिगृहीतः, सूत्रायवयवार्थश्चायम्—इह दिग्ग्रहणात् प्रज्ञापकदिशश्चतस्रः पूर्वादिका ऊर्ध्वाधोदिशौ च परिगृह्यन्ते, भावदिशस्त्वष्टादशापि, अनुदिग्ग्रहणात् प्रज्ञापकविदिशो द्वादशेति, तत्रासंज्ञिनां नैपोऽवयोधोऽस्ति, संज्ञिनामपि केषाञ्चिद्भवति केषाञ्चिन्नेति, यथा अहममुन्या दिशः समागत इहेति । 'एवमेगेमिं णो णायं भवइत्ति' 'एव'मित्यनेन प्रकारेण, प्रतिविशिष्टादिग्विदिगागमनं नैकेषां विदितं भवतीत्येतदुपसंहारवाक्यम्, एतदेव निर्युक्तिकृदाह—

केसिंचि नाणसण्णा अत्थि केसिंचि नत्थि जीवाणं । कोऽहं परंमि लोए आसी कयरा दिसाओ चा? ॥६३॥

केषाञ्चिज्जीवानां ज्ञानावरणीयक्षयोपशमवतां ज्ञानसंज्ञाऽस्ति, केषाञ्चित्तु तदावृत्तिमतां न भवतीति । यादृग्भूता संज्ञा न भवति

१ औपपातिकृत्यभिप्रायेणैव तृतीयसूत्रावतरणभागः, चूर्ण्यभिप्रायेण तु 'भविस्सामि' इति पर्यन्त उपसंहारः, 'भवति' इति 'तजहा इति चाधिकम्.

१५
दिशां
संयोगाः

२०

॥१४॥

२७

तां दर्शयति—कोऽहं परस्मिन् 'लोके' जन्मनि मनुष्यादिरासम्?, अनेन भावदिग् गृहीता, कतरस्या वा दिशः समायात इत्यनेन तु प्रज्ञापकदिगुपात्तेति, यथा कश्चिन्मदिरामदघूर्णितलोललोचनोऽव्यक्तमनोविज्ञानो रथ्यामार्गनिपतितस्तच्छर्द्याकृष्टश्वगणावलिह्यमानवदनो गृहमानीतो मदात्यये न जानाति कुतोऽहमागत इति, तथा प्रकृतो मनुष्यादिरपीति गाथार्थः ॥ न केवलमेपैव संज्ञा नास्ति, अपराऽपि नास्तीति सूत्रकृदाह—

अत्थि मे आया उववाइए, नत्थि मे आया उववाइए, के अहं आसी? के वा इओ चुए
इह पेच्चा भविस्सामि? (सूत्रं० ३)

'अस्ति' विद्यते 'ममे'त्यनेन पृथग्यन्तेन शरीर निर्दिशति, ममास्य शरीरकस्याधिष्ठाता, अतति—गच्छति सततगतिप्रवृत्त आत्मा—जीवः अस्तीति, किंभूतः?—'औपपातिकः' उपपातः—प्रादुर्भावो जन्मान्तरसक्रान्तिः, उपपाते भव औपपातिक इति, अनेन संसारिणः स्वरूपं दर्शयति, स एतंभूत आत्मा ममास्ति नास्तीति च, एवंभूता संज्ञा केषाञ्चिदज्ञानावष्टब्धचेतसा न जायत इति । तथा 'कोऽहं' नारक-तिर्यग्मनुष्यादिः पूर्वजन्मन्यास?, को वा देवादिः 'इतो' मनुष्यादेर्जन्मनः 'च्युतो' विनष्ट 'इह' संसारे 'प्रेत्य' जन्मान्तरे भविष्यामि' उत्पत्स्ये इति, एषा च संज्ञा न भवतीति ॥ इह च यद्यपि सर्वत्र भावदिशाऽधिकार प्रज्ञापकदिशा च तथापि पूर्वसूत्रे साक्षात्प्रज्ञापकदिगुपात्ता, अत्र तु भावदिगित्यवगन्तव्यम् । ननु च अत्र संसारिणा दिग्निदिगागमनादिजा विशिष्टा संज्ञा निषिध्यते न सामान्यसंज्ञेति, एतच्च संज्ञिनि धर्मिण्यत्मानि सिद्धे सति भवति, 'सति धर्मिणि धर्माश्चिन्त्यन्त' इति वचनात्, स च प्रत्य-

गमनादि
संज्ञा
औपपा
तिकादि
संज्ञा
५

साचा.
१ शु.
१ अ.
१ उ.

धादिप्रमाणगोचरतीतत्वाद् दुरुपपादः, तथाहि—नामावध्यक्षेणार्थसाक्षात्कारिणा विपर्ययीक्रियते, तस्यातीन्द्रियत्वाद्, अतीन्द्रियत्वं च स्वभाविप्रकृष्टत्वाद्, अतीन्द्रियत्वादेव च तदव्यभिचारिकार्यादिलिङ्गसम्बन्धग्रहणाम्भवात् नाप्यनुमानेन, तस्याप्रत्यक्षत्वे तत्सामान्यग्रहणशक्यनुपपत्तेः नाप्युपमानेन, आगमस्यापि विवक्षायां प्रतिपाद्यमानायामनुमानान्तर्भावाद्, अन्यत्र च बाह्येऽर्थे सम्बन्धाभावादप्रमाणत्वं, प्रमाणत्वे वा परस्परविरोधित्वान्नाप्यागमेन, तमन्तरेणापि सकलार्थोपपत्तेर्नाप्यर्थापत्त्या, तदेवं प्रमाण-
पञ्चकृतीतत्वात् पृष्ठप्रमाणविपर्यत्वादभावात् एवात्मनः । प्रयोगश्चायम्—नास्त्वात्मा, प्रमाणपञ्चकविपर्ययातीतत्वात्, स्वरविषाणवदिति, तदभावे च विशिष्टसंज्ञाप्रतिषेधाभावात्सम्भवेनानुत्थानमेव सूत्रस्येति, एतत्सर्वमनुपासितगुरोर्वचः, तथाहि—प्रत्यक्ष एवात्मा, तद्गुणस्य ज्ञानस्य स्वसंवित्सिद्धत्वात्, स्वसंविन्निष्ठाश्च विपर्यव्यवस्थितयो, घटपटादीनामपि रूपादिगुणप्रत्यक्षत्वादेवाध्यक्षत्वमिति, मरणाभावप्रसङ्गाच्च न भूतगुणश्चैतन्यमाशङ्कनीयं, तेषां मदा सन्निधानमम्भवादिति, हेयोपादेयपरिहारोपादानप्रवृत्तेश्चानुमानेन परात्मनि सिद्धिर्भवतीति, एतमनयैव दिशोपमानादिकमपि स्वधिया स्वविषये यथासम्भवाभायोऽप्यं, केवलं मौनीन्द्रेणानेनैवागमेन विशिष्टसंज्ञानिषेधद्वारेण अहमिति चात्मोच्छेदेनात्मसद्भावः प्रतिपादितः, शेषागमानां चानाप्तप्रणीतत्वादप्रामाण्यमेवेति । अत्र च अस्त्यात्मैत्यनेन क्रियावादिनः सप्रभेदाः नास्तीत्यनेन चाक्रियावादिन एतदन्तःपातित्वाच्चाज्ञानिकवैनयिकाश्च सप्रभेदा उपक्षिप्ताः, ते चामी—
'असियमयं किरियाणं अकिरियवाईण होइ चुलसीई । अन्नाणिय सचट्टी वेणइयाणं च वत्तीसा ॥ १ ॥' तत्र जीवाजीवाश्रवन्धपुण्यपापसंवरनिर्जरामोक्षाख्या नव पदार्थाः स्वपरभेदाभ्यां नित्यानित्यनिकल्पद्वयेन च कालनियतिस्वभावेश्वरात्माश्रयणादशीत्युत्तरं भेदशतं भवति क्रियावादिनाम्, एते चास्तित्ववादिनोऽभिधीयन्ते, इयमत्र भावना—अस्ति जीवः स्वतो नित्यः कालतः १

आत्म-
१५
सिद्धिः

२०

॥१५॥
२७

१५

प्र. आ.
१६

अस्ति जीवः स्वतोऽनित्यः कालतः २ अस्ति जीवः परतो नित्यः कालतः ३ अस्ति जीवः परतोऽनित्यः कालतः ४, इत्येवं कालेन चत्वारो भेदा लब्धाः, एवं नियतिस्वभावेश्वरात्मभिरप्येकैकेन चत्वारश्चत्वारो विकल्पा लभ्यन्ते, एते च पञ्च चतुष्कका विंशतिर्भवति, इयं च जीवपदार्थेन लब्धा, एवमजीवादयोऽप्यष्टौ प्रत्येकं विंशतिभेदा भवन्ति, ततश्च नव विंशतयः शतमशीत्युचरं भवति १८०, तत्र स्वत इति स्वेनैव रूपेण जीवोऽस्ति, न परोपाध्यपेक्षया ह्रस्वत्वदीर्घत्वे इव, नित्यः—शाश्वतो, न क्षणिकः, पूर्वोत्तरकालयोरवस्थितत्वात्, कालत इति काल एव विश्वस्य स्थित्युत्पत्तिप्रलयकारणम्, उक्तं च—“कालः पचति भूतानि, कालः संहरते प्रजाः। कालः सुप्तेषु जागर्ति, कालो हि ईरतिक्रमः ॥१॥” स चातीन्द्रियो युगपच्चिरक्षिप्रक्रियाभिव्यङ्ग्यो हिमोष्णवर्षाव्यवस्थाहेतुः क्षणलवमुहूर्त्तयामाहोरात्रमासर्तुअयनसंवत्सरयुगकल्पपल्योपमसागरोपमोत्सर्पिण्यवसर्पिणीपुद्गलपरावर्त्तातीतानागतवर्त्तमानसर्वाद्वादिव्यवहाररूपः १। द्वितीयविकल्पे तु कालादेवात्मनोऽस्तित्वमभ्युपेयं, किं त्वनित्योऽसाविति विशेषोऽयं पूर्वविकल्पात् २। तृतीयविकल्पे तु परत एवास्तित्वमभ्युपगम्यते, कथं पुनः परतोऽस्तित्वमात्मनोऽभ्युपेयते?, नन्वेतत्प्रसिद्धमेव सर्वपदार्थानां परपदार्थस्वरूपापेक्षया स्वरूपपरिच्छेदो, यथा दीर्घत्वापेक्षया ह्रस्वत्वपरिच्छेदो ह्रस्वत्वापेक्षया च दीर्घत्वस्येति, एवमेव चानात्मनः स्तम्भकुम्भादीन् समीक्ष्य तद्व्यतिरिक्ते वस्तुन्यात्मबुद्धिः प्रवर्त्तत इति, अतो यदान्मनः स्वरूपं तत् परत एवावधार्यते, न स्वत इति ३। चतुर्थविकल्पोऽपि प्राग्वदिति चत्वारो विकल्पाः ४। तथाऽन्ये नियतित एवात्मनः स्वरूपमवधारयन्ति, का पुनरियं नियतिरिति, उच्यते, पदार्थानामवश्यंतया यद्यथाभवने प्रयोजककर्त्रां नियतिः, उक्तं च—“प्राप्तव्यो नियतिबलाश्रयेण योऽर्थः, सोऽवश्यं भवति नृणां शुभोऽशुभो वा। भूतानां महति कृतेऽपि हि प्रयत्ने, नाभाव्यं भवति न भाविनोऽस्ति नाशः ॥१॥” इयं च मस्करिपरित्राण्म-

तानुसारिणी प्राय इति । अपरे पुनः स्वभावादेव संसारव्यवस्थामभ्युपयन्ति, कः पुनरयं स्वभावः?, वस्तुनः स्वत एव तथापरिण-
 तिभावः स्वभावः, उक्तं च—“कः कण्टकानां प्रकरोति तैक्ष्ण्यं, विचित्रभावं मृगपक्षिणां च । स्वभावतः सर्व्वमिदं प्रवृत्तं, न कामचा-
 रोऽस्ति कुतः प्रयत्नः ? ॥१॥ स्वभावतः प्रवृत्तानां, निवृत्तानां स्वभावतः । नाहं कर्त्तेति भूतानां, यः पश्यति न पश्यति ॥२॥ केना-
 जितानि नयनानि मृगाङ्गनानां?, कोऽलङ्करोति रुचिराङ्गरुहान् मयूरान्? । कथोत्पलेषु दलसन्निचयं करोति?, को वा दधाति विनयं
 कुलजेषु पुंस्तु ? ॥३॥” तथाऽन्येऽभिदधते—समस्तमेतज्जीवादि ईश्वरात्प्रसृतं, तस्मादेव स्वरूपेऽवतिष्ठते, कः पुनरयमीश्वरः?, अणिमा-
 दैश्वर्ययोगादीश्वरः, उक्तं च—“अज्ञो जन्तुरनीशः स्यादात्मनः सुखदुःखयोः । ईश्वरप्रेरितो गच्छेच्छुभ्रं वा स्वर्गमेव वा ॥१॥” तथा-
 ऽन्ये द्रुवते—न जीवादयः पदार्थाः कालादिभ्यः स्वरूपं प्रतिपद्यन्ते, किं तर्हि?, आत्मनः, कः पुनरयमात्मा?, आत्माद्वैतवादिनां
 विश्वपरिणतिरूपः, उक्तञ्च—“एक एव हि भूतात्मा, भूते भूते व्यवस्थितः । एकधा बहुधा चैव, दृश्यते जलचन्द्रवत् ॥१॥” तथा-
 “पुरुष एवेदं सर्वं यद्भूतं यच्च भाव्य”मित्यादि । एवमस्त्यजीवः, स्वतः नित्यः कालत इत्येवं सर्वत्र योज्यम् ॥

तथा अक्रियावादिनो—नास्तित्ववादिनः, तेषामपि जीवाजीवाश्रयबन्धसंवरनिर्जरामोक्षाख्याः सप्त पदार्थाः स्वपरभेदद्वयेन तथा
 कालयदृच्छानियतिस्वभावेश्वरात्मभिः पङ्क्तिभिरित्यमानाश्रयतुरशीतिविकल्पा भवन्ति, तद्यथा—नास्ति जीवः स्वतः कालतः नास्ति जीवः
 परतः कालत इति कालेन द्वौ लब्धौ, एवं यदृच्छानियत्यादिष्वपि द्वौ द्वौ भेदौ प्रत्येकं भवतः, सर्वेऽपि जीवपदार्थे द्वादश भवन्ति,
 एवमजीवादिष्वपि प्रत्येकं द्वादशैते, सप्त द्वादशकाश्रयतुरशीतिरिति ८४। अयमत्रार्थः—नास्ति जीवः स्वतः कालत इति, इह पदार्थानां
 लक्षणेन-मत्ता निश्चीयते कार्यतो वा; न चात्मनस्तादृगस्ति किञ्चिल्लक्षणं येन सत्तां प्रतिपद्येमहि; नापि कार्यमणूनामिव महीश्रादि

सम्भवति, यच्च लक्षणकार्याभ्यां नाभिगम्यते वस्तु तन् नास्त्येव, वियदिन्दीवरवत्, तस्मान्नास्त्यात्मेति । द्वितीयविकल्पः, अपि यच्च स्वतो नात्मानं विभक्तिं गगनारविन्दादिकं तत् परतोऽपि नास्त्येव, अथवा सर्वपदार्थानामेव परभागादर्शनात्सर्वविग्नभागसूक्ष्मत्वाच्चोभयानुपलब्धेः सर्वानुपलब्धतो नास्तित्वमध्यवसीयते, उक्तं च—“यावद् दृश्यं परस्तावद्भागः स च न दृश्यते” इत्यादि, तथा यदृच्छातोऽपि नास्तित्वमात्मानः, का पुनर्यदृच्छा ?, अनभिसन्धिपूर्विका अर्थप्राप्तिर्यदृच्छा, “अतर्कितोपस्थितमेव सर्वं, चित्रं जनानां सुखदुःखजातम् । काकस्य तालेन यथाऽभिघातो, न बुद्धिपूर्वोऽत्र वृथाऽभिमानः ॥१॥ सत्यं पिशाचाः स्म वने वसामो, भेरिं कराग्रैरपि न स्पृशामः । यदृच्छया सिद्ध्यति लोकयात्रा, भेरिं पिशाचाः परिताडयन्ति ॥ २ ॥” यथा काकतालीयमबुद्धिपूर्वकं, न काकस्य बुद्धिरस्ति—मयि तालं पतिष्यति, नापि तालस्याभिप्रायः—काकोपरि पतिष्यामि, अथ च तत्तथैव भवति, एवमन्यदप्युत्कृतोपनतमजाकृपाणीयमातुरभेपजीयमन्धकण्टकीयमित्यादि द्रष्टव्यम्, एवं सर्वं जातिजरामरगादिकं लोके यादृच्छिकं काकतालीयादिकल्पमवसेयमिति । एवं नियतिस्वभावेश्वरात्मभिरप्यात्मा निराकर्त्तव्यः ॥

तथा अज्ञानिकानां सप्तपट्टिर्भेदाः, ते चामी—जीवादयो नव पदार्थाः, उत्पत्तिश्च दशमी, सत् असद् सदसत् अवक्तव्यः सदवक्तव्यः अमदवक्तव्यः मदसदवक्तव्य इत्येतैः सप्तभिः प्रकारैर्विज्ञातुं न शक्यन्ते, न च विज्ञातैः प्रयोजनमस्ति, भावना चेयम्—सन् जीव इति को वेत्ति ? किं वा तेन ज्ञातेन ?, अमन् जीव इति को जानाति ? किं वा तेन ज्ञातेनेत्यादि, एवमजीवादिष्वपि प्रत्येकं सप्त विकल्पाः, नव सप्तकास्त्रिपट्टिः, अमी चान्ये चत्वारस्त्रिपट्टिमध्ये प्रक्षिप्यन्ते, तद्यथा—सती भावोत्पत्तिरिति को जानाति ? किं वाऽनया ज्ञातया ? एवममती मदमती अवक्तव्या भावोत्पत्तिरिति को वेत्ति ? किं वाऽनया ज्ञातयेति, शेषविकल्पत्रयमुत्पत्त्युत्तरकालं पदा-

अक्रिया-
ज्ञान-
वादिनः

५

१०

१. शु. १ अ. १ उ. प्र. आ. १८

ध्वियवापेक्षमतोऽत्र न सम्भवतीति नोक्तम्, एतच्चतुष्टयप्रक्षेपात् सप्तपट्टिर्भवन्ति । तत्र सन् जीव इति को वेत्ति ? इत्यस्यायमर्थः—
न कस्यचिद्विशिष्टं ज्ञानमस्ति योऽतीन्द्रियान् जीवादीनवभोत्स्यते, न च तैर्जातैः किञ्चित्फलमस्ति, तथाहि—यदि नित्यः सर्वगतोऽ-
मूर्त्तो ज्ञानादिगुणोपेत एतद्गुणव्यतिरिक्तो वा ? ततः कतमस्य पुरुषार्थस्य सिद्धिरिति, तस्मादज्ञानमेव श्रेयः । अपि च तुल्येऽप्यपराधे
अकामकरणे लोके स्वल्पो दोषो, लोकोत्तरेऽपि आकुट्टिकाऽनाभोगमहमाकारादिषु क्षुल्लकमिक्षुष्यविरोपाध्यायसूरीणां यथाक्रममुत्तरोत्तरं
प्रायश्चित्तमित्येवमन्येष्वपि विकल्पेऽप्यायोज्यम् ॥

तथा वैनयिकानां द्वात्रिंशद्भेदाः, ते चानेन विधिना भावनीयाः—सुरनृपयतिज्ञातिस्थविराधममातृपितृप्त्रष्टसु मनोवाक्यायप्रदान-
चतुर्विधविनयकरणात्, तद्यथा—देवानां विनयं करोति मनसा वाचा कायेन, तथा देशकालोपपन्नेन दानेनेत्येवमादि । एते च विन-
यादेव स्वर्गापवर्गमार्गमभ्युपयन्ति, नीचैर्वृत्त्यनुत्सेकलक्षणो विनयः, सर्वत्र चैवंविवेन विनयेन देवादिपूषतिष्ठमानः स्वर्गापवर्गभाग-
भवति, उक्तं च—“विणयाणां णाणाओ दंसणं दंसणाहि चरणं च । चरणाहितो मोक्खो मोक्खे सोक्खं अणावाहं ॥१॥”

अत्र च क्रियावादिनामस्तित्वे सत्यपि केषाञ्चित्सर्वगतो नित्योऽनित्यः कर्त्ताऽकर्त्ता मूर्त्तोऽमूर्त्तः श्यामाकतण्डुलमात्रोऽशुष्टपर्वमात्रो
दीपशिखोपमो हृदयाधिष्ठान इत्यादिकः, (भेदः, परं) अस्ति चौपपातिकश्च, अक्रियावादिनां त्वात्मैव न विद्यते, कुतः पुनरौपपातिक-
त्वम् ? अज्ञानिकास्तु नात्मानं प्रति विप्रतिपद्यन्ते, किन्तु तज्ज्ञानमकिञ्चित्करमेवामिति, वैनयिकानामपि नात्माऽस्तित्वे विप्रतिपत्तिः,
किन्त्वन्यद् मोक्षसाधनं विनयादृते न सम्भवतीति प्रतिपन्नाः । तत्रानेन सामान्यात्मास्तित्वप्रतिपादनेनाक्रियावादिनो निरस्ता द्रष्ट-

^ विनयात् ज्ञान ज्ञानार्शन दर्शनार् (ज्ञानदर्शनाभ्यां) चरण च । चरणार् (ज्ञानदर्शनकारिभ्यः) मोक्षो मोक्षे सौत्यमभासाधम् ॥१॥

१५
विनय-
नादिनः

२०

॥१७॥

२७

व्याः, आत्मास्तित्वानभ्युपगमे च—“शास्ता शास्त्रं शिष्यः प्रयोजनं वचनहेतुदृष्टान्ताः । सन्ति न शून्यं ब्रुवतस्तदभावाद्याप्रमाणं स्यात् ॥१॥ प्रतिपेद्वृत्तिपेधौ स्तथेच्छून्यं कथं भवेत्सर्वम् ? । तदभावेन तु सिद्धा अप्रतिपिद्धा जगत्पर्याः ॥२॥” एवं शेषाणामप्यत्रैव यथासम्भवं निराकरणमुत्प्रेक्ष्यमिति ॥ ३ ॥ गतमानुपङ्गिकं, प्रकृतमनुस्त्रियते—तत्रेह ‘एवमेगेषि णो णायं भवइ’ इत्यनेन केपाश्चिदेव संज्ञानिपेधात् केपाश्चित्तु भवतीत्युक्तं भवति, तत्र सामान्यसंज्ञायाः प्रतिप्राणि सिद्धत्वात् तत्कारणपरिज्ञानस्य चेहाकिञ्चित्करत्वाद्, विशिष्टसंज्ञायास्तु केपाश्चिदेव भावात् तस्याश्च भवान्तरगाम्यात्तास्पष्टप्रतिपादने सोपयोगित्वाद् सामान्यसंज्ञाकारणप्रतिपादनमनाद्यत्य विशिष्टसंज्ञायाः कारणं सूत्ररूढदर्शयितुमाह—

से जं पुण जाणेज्जा सह संमडयाए परवागरणेणं अण्णेसिं अंतिए वा सोच्चा तंजहा—
पुरत्थिमाओ वा दिसाओ आगओ अहमंसि, जाव अण्णयरीओ दिसाओ अणुदिसाओ वा
आगओ अहमंसि, एवमेगेषिं जं णायं भवति—अत्थि मे आया उववाइए, जो डमाओ
(दिसाओ) अणुदिसाओ वा अणुसंचरइ, सव्वाओ दिसाओ अणुदिसाओ, सोऽहं (सू० ४)

‘से जं पुण जाणेज्जत्ति सूत्रं यावत् सोऽहं’मिति ‘से’ इति निर्देशो मागधशैल्या प्रथमैकवचनान्तः, स इत्यनेन च यः प्राग्निर्दिष्टो ज्ञाता विशिष्टक्षयोपशमादिमान् स प्रत्यवमृश्यते, यदित्यनेनापि यत् प्राग्निर्दिष्टं दिग्विदिगागमनं, तथा कोऽहमभूवमतीतजन्मनि देवो नारकस्तिर्यग्योनो मनुष्यो वा ? स्त्री पुमान्पुंसको वा ?, को वाऽमुतो मनुष्यजन्मनः प्रअष्टोऽहं प्रेत्य देवादिर्भविष्यामीत्ये-

आचा
१ थु.
१ अ.
१ उ.

तत्परामृश्यते, 'जानीयाद्' अगच्छेद्, इदमुक्तं भवति-न कश्चिदनादौ संसृतौ पर्यटन् असुमान् दिगागमनादिकं जानीयान्, यः पुनर्जानीयात् न एव 'सह सम्मइयाए'ति महशब्द सम्बन्धवाची, मदिति प्रशंसाया, मतिः-ज्ञानम्, अयमत्र वाक्यार्थः-जात्मना सह सदा या मन्मतिर्वर्त्तते तथा सन्मत्या कश्चिज्जानीते, सहशब्दविशेषणाच्च सदाऽऽत्मस्वभावरत्वं मतेरापेक्षितं भवति, न पुनर्यथा वैशेषिकाणा व्यतिरिक्ता सती समग्रायवृत्त्याऽऽत्मनि समवेतेति । यदित्रा 'सम्मइए'ति स्वकीयया मत्या स्वमत्येति, तत्र भिन्न मप्यथादिकं स्वकीयं दृष्टमतः सहशब्दविशेषणं, सहशब्दश्चासमस्त इति, मत्यपि चात्मनः मदा मतिमन्निधाने प्रलज्जानावरणा वृत्तत्वात् न मदा विशिष्टोऽप्रबोध इति, सा पुनः सन्मतिः स्वमतिर्वा अग्रधिमनःपर्यायकेवलज्ञानजातिस्मरणभेदाच्चतुर्विधा ज्ञेया, तत्राग्रधिमनःपर्यायकेवलाना स्वरूपमन्यत्र विस्तेरणोक्तं, जातिस्मरणं त्वाभिनिर्गोधिकविशेषः, तदेवं चतुर्विधया मत्याऽऽत्मनः कश्चिद्विशिष्टदिग्गत्यागती जानाति, कश्चिच परः-तीर्थकृतसर्वज्ञः, तस्यैव परमार्थतः परशब्दवाच्यत्वात्परत्वं, तस्य तेन वा व्याकरणम्-उपदेशस्तेन जीवास्तद्भेदाश्च-पृथिव्यादीन् तद्गत्यागती च जानाति, अपरः पुनः 'अन्येषा' तीर्थकरव्यतिरिक्तानामतिशयज्ञानिनामन्तिके श्रुत्या जानातीति, यच्च जानाति तत् सूत्राप्रयवेन दर्शयति-तद्यथा-पूर्वस्या दिश आगतोऽहमस्मि, एवं दक्षिणस्याः पश्चिमायाः उत्तरस्या ऊर्ध्वदिशोऽधोदिशोऽन्यतरस्या दिशोऽनुदिशो वाऽऽगतोऽहमस्मीत्येवमेकेषां विशिष्टक्षयोपशमादिमतां तीर्थकरान्यातिशयज्ञानिर्गोधिताना च ज्ञान भवति, तथा प्रतिविशिष्टदिगागमनपरिज्ञानानन्तरमेवामेतदपि ज्ञानं भवति, यथा अस्ति मेऽस्य शरीर कस्याधिष्ठाता ज्ञानदर्शनोपयोगलक्षण 'उपपादुको' भवान्तरसंक्रातिमाग्न अमर्षगतो भोक्ता मूर्च्छिरहितोऽपिनाशी शरीरमात्रव्यापीत्यादिगुणवानात्मेति । न च द्रव्यरूपाययोगोपयोगज्ञानदर्शनचारित्र्यीयैर्मभेदादृष्ट्या, तत्रोपयोगात्मना बाहुल्येनेहाधिकारः

सज्ञाका
रणानि

१५

२०

॥१८॥
२६

शेषास्तु तदंशतयोपयुज्यन्त इति उपन्यस्ताः । तथा अस्ति च ममात्मा, योऽमुष्या दिशोऽनुदिशश्च सकाशाद् 'अनुसञ्चरति' गति-
 प्रायोग्यकर्मोपादानाद् अनु-पश्चात् सञ्चरति अनुमञ्चरति, पाठान्तरं वा 'अणुसंसरइ'त्ति दिग्विदिशां गमनं भावदिगागमनं वा स्मरती-
 त्यर्थः । साम्प्रतं सूत्रावयवेन पूर्वसूत्रोक्तमेवार्थमुपसंहरति-मर्वस्या दिशः सर्वस्याश्चानुदिशो य आगतोऽनुसञ्चरति अनुसंसरतीति वा
 सः 'अह'-मित्यात्मोल्लेखः, अहंप्रत्ययग्राह्यत्वादात्मनः, अनेन पूर्वाद्याः प्रज्ञापकदिशः सर्वा गृहीताः भावदिशश्चेति । इममेवार्थं
 निर्युक्तिकृद्दर्शयितुमना गाथात्रितयमाह—

जाणइ सयं मईए अन्नेसिं वावि अन्तिए सोच्चा । जाणगजणपण्णविओ जीवं तह जीवकाए वा ॥६४॥

इत्थ य सह संमइअत्ति जं एअं तत्थ जाणणा होई । ओहीमणपज्जवणाणकेवले जाइसरणे य ॥६५॥

परवइ वागरणं पुण जिणवागरणं जिणा परं नत्थि । अण्णेसिं सोचंतिय जिणेहिं सच्चो परो अण्णो ॥६६॥

कथिदनादिसंसृतौ पर्यटन्नवध्यादिकया चतुर्विधया स्वकीयया मत्या जानाति । अनानुपूर्वीन्यायप्रकटनार्थं पश्चादुपात्तमप्य-
 न्येषामित्येतत्पदं तावदाचष्टे—'अन्येषां वा' अतिशयज्ञानिनामन्तिके श्रुत्वा जानाति, तथा 'जाणगजणपण्णविओ' इत्यनेन
 परव्याकरणमुपात्तं, तेनायमर्थो-ज्ञापकः-तीर्थकृद् तत्प्रज्ञापितश्च जानाति, यज्जानाति तत् स्वत एव दर्शयति-सामान्यतो 'जीव'-
 मिति, अनेन चाधिकृतोद्देशकस्यार्थाधिकारमाह, तथा 'जीवकायांश्च' पृथ्वीकायादीन् इति, अनेन चोत्तरेषां पण्णामप्युद्देशकानां यथा-
 क्रममधिकारार्थमाहेति, अत्र च 'सह सम्मइए'त्ति सूत्रे यत्पदं तत्र 'जाणणत्ति' ज्ञानमुपात्तं भवति, 'मनि ज्ञाने' मननं मतिरिति-
 कृत्या, तत्र किंभूतमिति दर्शयति—'अवधिमनःपर्यायकेवलजातिस्मरणरूप'मिति, तत्रावधिज्ञानी संख्येयानसंख्येयान्वा भवान्

दिगाग-
 त्यादि-
 हेतवः

५

१०

॥
१५.
३.
३.

जानाति, एतं मनःपर्यायज्ञान्यापि, केशली तु नियमतोऽनन्तान्, जातिस्मरणस्तु नियमतः संख्येयानिति, शेषं स्पष्टम् । अत्र च महम्मत्यादिपरिज्ञाने गुणप्रतिपत्त्यर्थं त्रयो दृष्टान्ताः प्रदर्श्यन्ते, तद्यथा-उमन्तपुरे नगरे जितशत्रू राजा, धारणी नाम महादेवी, तयोर्द्वर्मरुच्यभिधानः गुणः, म च राजा अन्यदा तापमत्नेन प्रप्रजितुमिच्छुर्द्वर्मरुचि राज्ये स्थापयितुमुद्यतः, तेन च जननी पृष्टा किमिति तातो राज्यश्रियं त्यजति?, तयोक्तम्-किमनया चपलया नारकादिसकलदुःखहेतुभूतया स्वर्गापन्नर्गमार्गार्गलया अवश्य-मपायिन्या परमायंत इहलोकैऽप्यभिमानमात्रफलयेत्यतो विहार्यनां सकलमुखमाधनं धर्मं कर्तुमुद्यतः, धर्मरुचिस्तदाकर्ण्योक्तवान् यद्येवं किमहं तातस्यानिष्टो? येनैवंभूतां सकलदोषाश्रयिणीं मयि नियोजयति, सकलकल्याणहेतोर्द्वर्मान् प्रच्यावयतीत्यभिधाय पित्रा-ज्जुजातम्नेन मह तापमाश्रममगात्, तत्र च सकलाम्तापपरिक्रिया यथोक्ताः पालयन्नास्ते, अन्यदाऽमायास्यायाः पूर्वाह्ने केनचि तापसेनोद्घुष्टम्-यथा भो भोः तापसाः! शोऽनाकुट्टिर्भविता, अतोऽद्यैव समित्कुसुमकुशकन्दफलमूलाद्याहरणं कुरुत, एतवाकर्ण्य धर्मरुचिना जनकः प्रष्टः-तात! केयमनाकुट्टिरिति, तेनोक्तम्-पुत्र! कन्दफलादीनामच्छेदनं, तद्वि अमावास्यादिके विशिष्टे पर्वदि-वने न यत्तते, मात्रघत्त्यान् छेदनादिक्रियायाः, श्रुत्या चैतदसावचिन्तयत्-यदि सर्वदाऽनाकुट्टिः स्याच्छोभनं भवेद्, एतमध्यवसायि-नस्तस्यामायास्यायां तपोपनामन्नपथेन गच्छतां साधूनां दर्शनमभूत्, ते च तेनाभिहिताः-किमद्य भवतामनाकुट्टिर्न सञ्जाता? येनाट्टीं प्रथिताः, तैरप्यभिहितम्-‘यथाऽस्माकं यावज्जीवमनाकुट्टि’रित्यभिधायातिक्रान्ताः साधवः, तस्य च तदाकर्ण्येहापोह-रिमर्शेन जातिस्मरणमुत्पन्नं-यथाऽहं जन्मान्तरे प्रव्रज्यां कृत्वा देवलोकसुखमनुभूयेहागत इति, एवं तेन विशिष्टदिगागमनं स्त्र-

१५
सहस-
न्मत्यां
धर्म-
रुचिः
२०

॥१९॥
२७

मत्या-जातिसरणरूपया विज्ञातं, प्रत्येकबुद्धश्च जातः, एवमन्येऽपि वल्कलचीरिश्रेयांसप्रभृतयोऽत्र योज्या इति । परव्याकरणे त्विद-
मुदाहरणम् गौतमस्वामिना भगवान् वर्द्धमानस्वामी पृष्टो-भगवन् ! किमिति मे केवलज्ञानं नोत्पद्यते ?, भगवता व्याकृतं-भो गौतम !
भगतोऽतीव ममोपरि स्नेहोऽस्ति तद्वशात्, तेनोक्तम्—भगवन्नेमंमेवं, किनिमित्तः पुनरमौ मम भगवदुपरि स्नेहः ?, ततो भग-
वता तस्य बहुषु भगवन्तरेषु पूर्वसम्बन्धः समावेदितः 'चिरं संसिद्धोऽसि मे (गोयमा ! चिर) परिचिओऽसि मे गोयमे'त्येवमादि, तच्च
तीर्थकृद्वाकरणमाकर्ण्य गौतमस्वामिनो विशिष्टदिगागमनादिविज्ञानमभूदिति । अन्यश्रवणे त्रिदमुदाहरणम्—मल्लिस्वामिना पण्णां
राजपुराणामुद्वाहार्थमागतानामवधिज्ञानेन तत्प्रतिबोधनार्थं यथा जन्मान्तरे सहितैरेव प्रत्रज्या कृता यथा च तत्फलं देवलोके जय-
न्ताभिधानप्रिमानेऽनुभूतं तथाऽऽख्यातं, तच्चाकर्ण्य ते लघुकर्मत्वात्प्रतिबुद्धा विशिष्टदिगागमनविज्ञानं च मञ्जातं, उक्तं च—'किं थै
तयं पम्हुद्धं जं च तथा भो ! जयंतपरमि । बुच्छा समयनिबद्धं देवा ! तं संभरह जातिं ॥१॥' इति गाथात्रयतात्पर्यार्थः ॥४॥
साम्प्रतं प्रकृतमनुस्त्रियते—यो हि 'सोऽह'मित्यनेनाहङ्कारज्ञानेनात्मोल्लेखेन पूर्वादिदिश आगतमात्मानमविच्छिन्नमंततिपतितं द्रव्या-
र्थतया नित्यं पर्यायार्थतया त्वनित्यं जानाति स परमार्थतः आत्मवादीति सूत्रकृद्दर्शयति—

से आयावादी लोयावादी कम्मावादी किरियावादी (सू० ५)

'स' इति यो भ्रान्तः पूर्वं नारकतिर्यग्रामराद्यासु भागदिक्षु पूर्वाद्यासु च प्रज्ञापकदिक्षु अक्षणिकामूर्त्तादिलक्षणोपेतमात्मानमवैति

१ ०मेतत् प्र० २ चिरमष्टोऽसि मया गौतम ! चिरपरिचितोऽसि मम गौतम ! ३ च प्र० ४ किमथ तद्विस्मृतं यद्य तदा भो जयन्तप्रपरे । उपिता
निबद्धमय देवास्तां स्मरत जातिम् ॥१॥ ५ ०न वेति

प्र. आ.
२१

ग.
१ शु.
१ अ.
१ उ.

म इत्थंभूतः 'आत्मवादी'ति आत्मानं वदितुं शीलमस्येति, यः पुनरेवंभूतमात्मानं नाभ्युपगच्छति सोऽनात्मवादी, नास्तिक इत्यर्थः । योऽपि सर्वव्यापिनं नित्यं क्षणिकं वाऽऽत्मानमभ्युपैति सोऽप्यनात्मवाद्येव, यतः सर्वव्यापिनो निष्क्रियत्वाद्भवान्तरसंक्रान्तिर्न स्यात्, सर्वथा क्षणिक-
मर्थथा नित्यत्वेऽपि 'अप्रच्युतानुत्पन्नस्थिरैकस्वभावं नित्य'मितिकृत्वा मरणाभावेन भवान्तरसंक्रान्तिरेव न स्यात्, सर्वथा क्षणिक-
त्वेऽपि निर्मूलविनाशात्मोऽहमित्यनेन पूर्वोत्तरानुसन्धानं न स्यात् । य एव चात्मवादी स एव परमार्थतो लोकवादी, यतो लोकय-
तीति लोकः—प्राणिगणस्तं वदितुं शीलमस्येति, अनेन चात्माद्वैतवादिनिरासेनात्मबहुत्वमुक्तं, यद्विवा 'लोकापाती'ति लोकः—चतुर्द-
शरज्ज्वात्मकः प्राणिगणो वा, तत्रापतितुं शीलमस्येति, अनेन च विशिष्टाकाशखण्डस्य लोकसंज्ञाऽऽवेदिता, तत्र च जीवास्तिकायस्य
मम्भवेन जीवानां गमनागमनमावेदितं भवति, य एव च दिगादिगमनपरिज्ञानेनात्मवादी लोकवादी च संवृत्तः स एवासुमान्
'कर्मवादी' कर्म-ज्ञानावरणीयादि तद्वदितुं शीलमस्य, यतो हि प्राणिनो मिथ्यात्वाविरतिप्रमादकपाययोगैः पूर्वं गत्यादियोग्यानि
कर्माण्याददते पश्चात् तासु तासु विरूपरूपामु योनिपूत्यद्यन्ते, कर्म च प्रकृतिस्थित्यनुभावप्रदेशात्मकमवसेयमिति । अनेन च काल-
यदृच्छानियतीश्वरात्मवादिनो निरस्ता द्रष्टव्याः । तथा य एव कर्मवादी स एव क्रियावादी, यतः कर्म योगनिमित्तं बध्यते, योगश्च
व्यापारः, स च क्रियारूपः, अतः कर्मणः कार्यभूतस्य वदनात् तत्कारणभूतायाः क्रियाया अप्यसावेव परमार्थतो वादीति, क्रिया-
याश्च कर्मनिमित्तत्वं प्रसिद्धमागमे, स चायमागमः—“जाव णं भंते ! एम जीवे सया समियं एयइ वेयइ चलति फंदति घट्टति

१ यावद् भदन्त । एय जीवः यदा समितमेजते व्येजते चलति स्पन्दते घटते यारत् तं तं भाव परिणमति तावच्च अटविधबन्धको वा संतविधबन्धको
वा पट्टिधबन्धको वा एकविधबन्धको वा, नाबन्धकः

आत्म-
लोकेक-

१५
र्मक्रिया-
वादिनः
सू. ५

२०

॥२०॥
२४

तिष्पति जाय तं तं भावं परिणमति तावं च णं अद्विविहबंधए वा सत्तविहबंधए वा छन्निहबंधए वा एगविहबंधए वा, णो णं अवं-
धए 'त्ति, एवं च कृत्वा य एव कर्मवादी स एव क्रियावादीति, अनेन च सांख्याभिमतमात्मनोऽक्रियावादित्वं निरस्तं भवति ॥५॥
माम्प्रतं पूर्वोक्तां क्रियामात्मपरिणतिरूपां विशिष्टकालाभिधायिना तिङ्प्रत्ययेनाभिदधद् अहंप्रत्ययसाध्यस्यात्मनस्तद्भव एवावधिम-
नःपर्यायकेवलज्ञानजातिस्मरणव्यतिरेकेणैव त्रिकालमंस्पर्शिना मतिज्ञानेन सद्भावावगमं दर्शयितुमाह—

अकारिस्सं चऽहं, कारवेसुं चऽहं, करओ आवि समणुत्ते भविस्सामि (सू० ६)

इह भूतवर्त्तमानभविष्यत्कालापेक्षया कृतकारितानुमतिभिर्न विकल्पाः संभवन्ति, ते चामी—अहमकार्पम् अचीकरमहं कुर्वन्तमन्यम-
नुज्ञासिपमहं ३ करोमि कारयाम्यनुजानाम्यहमिति ६ करिष्याम्यहं कारयिष्याम्यहं कुर्वन्तमन्यमनुज्ञास्याम्यहमिति ९, एतेषां च मध्ये
आद्यन्तौ सूत्रेणैवोपात्तौ, तदुपादानाच्च तन्मध्यपातिनां सर्वेषां ग्रहणम्, अस्मैत्रार्थस्याविष्करणाय द्वितीयो विकल्पः 'कारवेसुं चऽह'मिति
सूत्रेणोपात्तः, एते च चकारद्वयोपादानादपिशब्दोपादानाच्च मनोवाक्कायैश्चिन्त्यमानाः सप्तविंशतिभेदा भवन्ति, अयमत्र भावार्थः—
अकार्पमहमित्यत्राहमित्यनेनात्मोल्लेखिना विशिष्टक्रियापरिणतिरूप आत्माऽभिहितः, ततश्चायं भावार्थो भवति—स एवाहं येन
मयाऽस्य देहादेः पूर्वं यौवनावस्थायामिन्द्रियवशमेन विषयविषमोहितान्धचेतमा तत्तदकार्यानुष्ठानपरायणेनाऽऽनुकूल्यमनुष्ठितम्,
उक्तं च—“विहवावलेवनडिण्हिं जाइं कीरंति जोव्वणमएणं । वयपरिणामे सरियाइं ताइं हियए खुडुक्कंति ॥१॥” तथा 'अची-
करमह'मित्यनेन परोऽकार्यादौ प्रवर्त्तमानो मया प्रवृत्तिं कारितः, तथा कुर्वन्तमन्यमनुज्ञातवानित्येवं कृतकारितानुमतिभिर्भूतका-

१ चकारद्व(प्र)शविशब्दोपादानान्मनो० प्र० २ विभवावलेपनटितैर्यानि क्रियन्ने यौवनमदेन । वय.परिणामे स्मृतानि तानि हृदये शल्यायन्ते ॥ १ ॥

१ थु.
१ अ.
१ उ.

लामिधानं, तथा 'करोमी'त्यादिना वचनत्रिकेण वर्त्तमानकालोल्लेखः, तथा करिष्यामि कारयिष्यामि कुर्वतोऽन्यान् प्रति गमनु-
शापरायणो भविष्यामीत्यनागतकालोल्लेखः, अनेन च कालत्रयसंस्पर्शेन देहेन्द्रियातिरिक्तस्यात्मनो भूतवर्त्तमानभविष्यत्कालपरि-
णतिरूपस्यास्तित्वावगतिरावेदिता भवति, सा च नैकान्तक्षणिकनित्यवादिनां सम्भवतीत्यतोऽनेन ते निरस्ताः, क्रियापरिणामेना-
त्मनः परिणामित्वाभ्युपगमादिति, एतदनुगारेणैव सम्भवानुमानादतीतानागतयोरपि भवयोरान्मास्तित्वमवसेयम्, यदिवा-अनेन
क्रियाप्रबन्धप्रतिपादनेन कर्मण उपादानभूतायाः क्रियायाः स्वरूपमावेदितमिति ॥६॥ अथ किमेतावत्य एव क्रियाः उतान्या अपि
(गन्ति ?), सन्तीति, एता एवेत्याह—

एयावन्ति सव्वावन्ति लोगंसि कम्मसमारंभा परिजाणियव्वा भवंति (सू० ७)

एतावन्तः सर्वेऽपि 'लोके' प्राणिसद्भाते 'कम्मसमारम्भाः' क्रियाविशेषा ये प्रागुक्ताः अतीतानागतवर्त्तमानभेदेन कृतकारितानु-
मतिमिश्र अशेषक्रियानुयायिना च करोतिना सर्वेषां मद्गहादिति, एतावन्त एव परिजातव्या भवन्ति, नान्य इति । परिजा च ज्ञप्र-
त्याख्यानभेदाद् द्विधा, तत्र ज्ञपरिज्ञयाऽऽत्मनो बन्धस्य चास्तित्वमेतावद्भिरेव सर्वैः कम्मसमारम्भैर्जातं भवति, प्रत्याख्यानपरिज्ञया
च सर्वे पापोपादानहेतवः कम्मसमारम्भाः प्रत्याख्यातव्या इति । इयता मामान्येन जीयास्तित्वं प्रमाधितम्, अधुना तस्यैवात्मनो
दिगादिभ्रमणहेतूपदर्शनपुरस्सरमपायान् प्रदर्शितुमाह, यदिवा यस्तावदात्मकर्मादिवादी म दिगादिभ्रमणान्मोक्षयते, इतरस्य तु
विपाकान् दर्शयितुमाह—

१५
कर्मसमा-
रंभाः
सू. ७

२०

॥२१॥
२६

अपग्निगायकम्मा खलु अयं पुरिसे जो इमाओ दिसाओ अणुदिमाओ अणुसचरड.
मन्वाओ दिसाओ सन्वाओ अणुदिसाओ साहेति (सू० ८)

योऽयं पुरि शयनात् पूर्णः सुखदुःखाना वा पुरुषो-जन्तुर्मनुष्यो वा, प्राधान्याच्च पुरुषस्योपादानम्, उपलक्षणं चेतन्, मयांसपि चतुर्गत्यापन्नः प्राणी गृह्यते, दिशोऽनुदिशो वाऽनुमञ्चरति, मः 'अपरिज्ञातकर्मा' अपरिज्ञातं कर्मानेनेत्यपरिज्ञातकर्मा, मलुख-धारणं, अपरिज्ञातकर्मम दिगादौ भ्राम्यति नेतर इति, उपलक्षणं चेतद्, अपरिज्ञातात्माऽपरिज्ञातक्रियश्चेति, यथापरिज्ञातकर्मा म मयांस दिशः गर्वाश्चानुदिशः 'साहेति' स्वयंकृतेन कर्मणा महानुमञ्चरति, सर्वग्रहणं मयांसा प्रजापकृदिशा भावदिशां चोपमद्बहा-र्थम् ॥८॥ म यदाप्नोति तद्दर्शयति—

अणेगरूवाओ जोणीओ मंधेड, विरूवरूवे फासे पडिसंवेदेड (सू० ९)

अनेकं संकटविकट्टादिकं रूपं यासां तास्तथा, यौति-मिश्रीभवति औदारिकादिशरीरवर्गणापुद्गलसुमान् यासु ता योनयः-प्राणिना-मुत्पत्तिस्थानानि, अनेकरूपत्वं चामां(सचित्ताचित्तोभय)संघृतविघृतोभयशीतोष्णोभयरूपतया, यदिवा चतुरशीतिलभभेदेन, ते चामी चतुरशीतिलक्षाः-पुंढरीजलजलणमाक्य एकेके सत्त मच लकराओ। एण पत्तेय अणंते दम चोदम जोणिलकराओ ॥१॥ विगलिदि-ण्णु दो दो चउरो चउरो य णारयसुग्गुं। तिरिण्णु हुंति चउरो चोदम लक्खा य मणुण्णु ॥२॥ तथा शुभाशुभभेदेन योनीनामने-

पृथीजलग्नमाहायु षकेकस्मिन् गत गत लया । प्रत्यक्चन जन्त दस तदुदा योनिग्या ॥१॥ तिरिण्णुदियु दे द चागथागत्य नाम्मग्गु।
शिल्प भान्ति चासश्चरंश ग्या-२ मनुष्यु ॥१॥

१५२म.
योनि-
धानं
स्पर्श-
दनं च
सू. ८-९
५

स्पर्शादीन् विरूपरूपांस्तेषु तेषु योन्यन्तरेषु विपाकतः परिसंवेदयतीति, आह च—“तैः कर्मभिः स जीवो विवशः संसारचक्रमु-
 पयाति । द्रव्यश्रेत्राद्भावभिन्नमावर्त्तते बहुशः ॥ १ ॥ नरकेषु देवयोनिषु तिर्यग्योनिषु च मनुजयोनिषु च । पर्यटति घटीयन्नव-
 दात्मा विभ्रञ्छरीराणि ॥२॥ मततानुवद्भुक्तं दुःखं नरकेषु तीव्रपरिणामम् । तिर्यक्षु भयक्षुचृद्बुधादिदुःखं सुखं चाल्पम् ॥ ३ ॥
 सुखदुःखे मनुजानां मनःशरीराश्रये बहुविकल्पे । सुखमेवं हिं देवानां दुःखं स्वल्पं च मनसि भवम् ॥४॥ कर्मानुभावदुःखित एव
 मोहान्धकारगहनवति । अन्ध इव दुर्गमार्गे भ्रमति हि संसारकान्तारे ॥५॥ दुःखप्रतिक्रियार्थं सुखाभिलाषाच्च पुनरपि तु जीवः ।
 प्राणिवधादीन् दोषानधिष्ठिति मोहसंछन्नः ॥६॥ वध्नाति ततोऽबहुविधमन्यत्पुनरपि नवं सुबहु कर्म । तेनाथ पच्यते पुनरग्रेरग्नि
 प्रविश्येव ॥७॥ एतं कर्माणि पुनः पुनः न वध्नास्तथैव मुञ्चंश्च । सुखकामो बहुदुःखं संसारमनादिकं भ्रमति ॥ ८ ॥ एवं भ्रमतः
 संसारमार्गरे दुर्लभं मनुष्यत्वम् । संसारमहत्त्वाधार्मिकत्वदुष्कर्मवाहुल्यैः ॥ ९ ॥ आयो देशः कुलरूपसम्पदायुश्च दीर्घमारोग्यम् ।
 यतिमंगलः श्रद्धा धर्मश्रवणं च मतिर्तैक्ष्ण्यम् ॥१०॥ एतानि दुर्लभानि प्राप्तवतोऽपि दृढमोहनीयस्य । कुपथाकुलेऽर्हदुक्तोऽतिदुर्लभो
 जगति मन्मार्गः ॥११॥” यदिवा योऽयं पुरुषः सर्वा दिशोऽनुदिशश्चानुमञ्जरति तथाऽनेकरूपा योनीः सन्धावति विरूपरूपांश्च
 स्पर्शान् प्रतिसंवेदयति सः ‘अविज्ञातकर्मा’ अविज्ञातम्—अविदितं कर्म—क्रिया व्यापारो मनोवाक्यायलक्षणः अकार्यमहं करोमि
 करिष्यामीत्येवंरूपः जीवोपमर्दात्मकत्वेन बन्धहेतुः भावयो येन मोक्षमविज्ञातकर्मा, अविज्ञातकर्मत्वेन च तत्र तत्र कर्मणि जीवो-
 पमर्दादिके प्रवर्त्तते येन येनास्याष्टविधकर्मबन्धो भवति, तद्दुदयाद्यानेकरूपयोन्यनुमन्धानं विरूपरूपस्पर्शानुभवश्च भवतीति ॥९॥
 यद्येवं ततः किमित्यत आह—

कर्मफलं
 स्पर्श-
 वेदना

५

१०

आचा.
१ शु.
१ अ.
१ उ.

रूपत्वं गाथाभिः प्रदर्श्यते—‘मीयादी जोणीओ चउरासीती य सयसहस्सांडं । असुभाओ य सुभाओ तत्थ सुभाओ इमा जाण
॥१॥ अस्संखाउमणुस्मा राईसर संखमादिआऊणं । तित्थगरनामगोत्तं सव्वसुहं होइ नायव्वं ॥ २ ॥ तत्थवि य जाइसंपन्नतादि
सेसा उ हुंति असुभाओ । देवेषु किञ्चिसादी सेसाओ हुंति उ सुभाओ ॥३॥ पंचिदियतिरिएसुं ह्यगयरयणे हवंति उ सुभाओ ।
सेसाओ अ सुभाओ सुभवण्णेगिदियादीया ॥ ४ ॥ देविदचक्कट्टित्ताणं भोत्तुं च तित्थगरभाणं । अणगारभापितापिय सेसा उ
अणंतसो पत्ता ॥ ५ ॥’ एताश्चानेकरूपा योनीदिगादिषु पर्यटन्नपरिज्ञातकर्माऽसुमान् ‘संधेड’त्ति सन्धयति-सन्धि करोत्यात्मना,
सहाविच्छेदेन संघट्टयतीत्यर्थः, ‘संधावइ’त्ति वा पाठान्तर, ‘सन्धारति’ पौनःपुन्येन तासु गच्छतीत्यर्थः, तत्सन्धाने च यदनुभ-
वति तद्दर्शयति-विरूपं वीभत्सममनोज्ञं रूपं-स्वरूपं येषां स्पर्शानां दुःखोपनिपातानां ते तथा, स्पर्शाश्रिता दुःखोपनिपाताः स्पर्शा
इत्युक्ताः, ‘तात्स्थ्यात्तद्व्यपदेश’ इतिकृत्वा, उपलक्षणं चैतन्मानस्योऽपि वेदना ग्राह्याः, अतस्तानेवम्भूतान् स्पर्शान् ‘प्रतिसंवेदयति’
अनुभवति, प्रतिग्रहणात्प्रत्येकं शरीरान्मानसांश्च दुःखोपनिपाताननुभवतीत्युक्तं भवति, स्पर्शग्रहणं चेह सर्वमंसारान्तर्वर्त्तिजीवरा-
शिमद्ब्रहाथ, स्पर्शनेन्द्रियस्य सर्वजीवव्यापित्वाद्, अत्रेदमपि वक्तव्यं-सर्शान् विरूपरूपान् रमगन्धरूपशब्दान् प्रतिसंवेदयतीति,
विरूपरूपत्वं च स्पर्शानां कार्यभूतानां विचित्रकर्मोदयात्कारणभूताद्भवतीति वेदितव्यं, विचित्रकर्मोदयाच्चापरिज्ञातकर्मा संसारी

प्र. आ.
२४

शीताद्या योनयश्चतुरशीतिश्च शतसहस्राणि । अशुभा शुभाश्च तत्र शुभा इमा जानीहि ॥ १ ॥ अयख्वायुमनुध्या मख्यायुष्वाणां राजेश्वराद्या । तीर्थकरनामगोत्र
सर्वशुभ भवति ज्ञातव्यम् ॥२॥ तत्रापि च जातिगम्पन्नताशा शेषा भवन्त्यशुभा । देवेषु किञ्चिपाशा शेषा भवन्ति च शुभा ॥३॥ पञ्चेन्द्रियतिर्य्यु ह्यगजरजयोर्भवति
शुभा । शेषाश्च शुभाः शुभवर्णैरेन्द्रियाद्या ॥४॥ देवे इवकवर्तित्वे मुक्त्वा तीर्थकरभाव च । भावितानगरतामपि च शेषान्त्वन तथा प्राप्ता ॥५॥ १ ता प्र० ० तत्रे० प्र०

शुभाशु-
भयोनि-
संचारः
१५

२०

२३

॥२२॥

स्पर्शादीन् विरूपरूपांस्तेषु तेषु योन्यन्तरेषु विपाकतः परिसंवेदयतीति, आह च—“तैः कर्मभिः स जीवो विवशः संसारचक्रमु-
 पयाति । द्रव्यक्षेत्राद्भावाभिन्नमावर्तते बहुशः ॥ १ ॥ नरकेषु देवयोनिषु तिर्यग्योनिषु च मनुजयोनिषु च । पर्यटति घटीयत्रव-
 दात्मा विभ्रच्छरीराणि ॥२॥ मततानुबद्धमुक्तं दुःखं नरकेषु तीव्रपरिणामम् । तिर्यक्षु भयक्षुचृद्दुःखं सुखं चाल्पम् ॥ ३ ॥
 सुखदुःखे मनुजानां मनःशरीराश्रये बहुविकल्पे । सुखमेवं हि देवानां दुःखं स्वल्पं च मनसि भवम् ॥४॥ कर्मानुभावदुःखित एवं
 मोहान्धकारगहनवति । अन्ध इव दुर्गमार्गं भ्रमति हि संसारकान्तारे ॥५॥ दुःखप्रतिक्रियार्थं सुखाभिलाषाच्च पुनरपि तु जीवः ।
 प्राणिवधादीन् दोषानधिर्तिष्ठति मोहसंछन्नः ॥६॥ वध्नाति ततो बहुविधमन्यत्पुनरपि नवं सुबहु कर्म । तेनाथ पच्यते पुनरग्रेरग्निं
 प्रविश्येव ॥७॥ एतं कर्माणि पुनः पुनः स वधस्तथैव मुञ्चंश्च । सुखकामो बहुदुःखं संसारमनादिकं भ्रमति ॥ ८ ॥ एवं भ्रमतः
 संसारमार्गरे दुर्लभं मनुष्यत्वम् । संसारमहत्त्राधार्मिकत्वदुष्कर्मवाहुल्यैः ॥ ९ ॥ आयो देशः कुलरूपसम्पदायुश्च दीर्घमारोग्यम् ।
 यतिर्ममर्गः श्रद्धा धर्मश्रवणं च मतिर्तैक्ष्ण्यम् ॥१०॥ एतानि दुर्लभानि प्राप्तस्ततोऽपि दृढमोहनीयस्य । कुपथाकुलेऽर्हदुक्तोऽतिदुर्लभो
 जगति मन्मार्गः ॥११॥” यदिवा योऽयं पुरुषः सर्वा दिशोऽनुदिशश्चानुमञ्चरति तथाऽनेकरूपा योनीः सन्धावति विरूपरूपांश्च
 स्पर्शान् प्रतिगंवेदयति सः ‘अविज्ञातकर्मा’ अविज्ञातम्—अविदितं कर्म—क्रिया व्यापारो मनोवाक्कायलक्षणः अकार्पमहं करोमि
 करिष्यामीत्येवंरूपः जीवोपमर्दात्मकत्वेन बन्धहेतुः सावद्यो येन सोऽयमविज्ञातकर्मा, अविज्ञातकर्मत्वेन च तत्र तत्र कर्मणि जीवो-
 पमर्दादिके प्रवर्तते येन येनास्याष्टविधकर्मबन्धो भवति, तद्दुदयाचानेकरूपयोन्यनुमन्धानं विरूपरूपस्पर्शानुभवश्च भवतीति ॥९॥
 यद्येवं ततः किमित्यत आह—

कर्मफलं
 स्पर्श-
 वेदना

५

१०

चा.
१ शु.
१ अ.
१ उ.

तत्थ खलु भगवता परिण्णा पवेइआ (सू० १०)

‘तत्र’ कर्मणि व्यापारे अकार्पमहं करोमि करिप्यामीत्यात्मपरिणतिस्वभावतया मनोवाक्कायव्यापाररूपे ‘भगवता’ वीरवर्द्धमान-
स्वामिना परिज्ञानं परिज्ञा सा प्रकर्षेण प्रशस्ताऽऽदौ वा वेदिता प्रवेदिता, एतच्च सुधर्मस्वामी जम्बूस्वामिनाम्ने कथयति, सा च
द्विधा-ज्ञपरिज्ञा प्रत्याख्यानपरिज्ञा च, तत्र ज्ञपरिज्ञया सावधव्यापारेण बन्धो भवतीत्येवं भगवता परिज्ञा प्रवेदिता, प्रत्याख्यान-
परिज्ञया च सावधयोगा बन्धहेतवः प्रत्याख्येया इत्येवंरूपा चेति ॥ अमुमेवार्थं निर्युक्तिः कृदाह—

तत्थ अकारि करिस्संति बंधचिंता कया पुणो होइ । सहसम्मइया जाणइ कोई पुण हेतुजुत्तीए ॥६७॥

‘तत्र’ कर्मणि क्रियाविशेषे, किम्भूत इत्याह—‘अकारि करिस्संति’ अकारीति कृतवान् करिस्सन्ति—करिप्यामीति, अनेनार्ताता-
नागतोपादानेन तन्मध्यवर्तिनो वर्तमानस्य कारितानुमत्योत्थोपसद्ग्रहात् नवापि भेदा आत्मपरिणामत्वेन योगरूपा उपात्ता द्रष्टव्याः,
तत्रानेनात्मपरिणामरूपेण क्रियाविशेषेण ‘बन्धचिन्ता कृता भवति’ बन्धस्योपादानमुपात्तं भवति, ‘कर्म योगनिमित्तं वध्यते’ इति वच-
नात्, एतच्च कश्चिज्जानाति आत्मना सह या सन्मतिः स्वमतिर्वा-अवधिमनःपर्यायकेवलजातिस्मरणरूपा तथा, जानाति कश्चिच्च पक्ष-
धर्मान्वयव्यतिरेकलक्षणया हेतुयुक्त्येति ॥ अथ किमर्थमसौ कटुकविपाकेषु कर्माश्रवहेतुभूतेषु क्रियाविशेषेषु प्रवर्त्तत इत्याह—

इमस्स चेव जीवियस्स परिवंदणमाणणपूयणाए जाईमरणमोयणाए दुक्खपडिघायहेउं (सू. ११)

तत्र जीवितमिति-जीवन्त्यनेनायुःकर्मणेति जीवितं-प्राणधारणम्, तच्च प्रतिप्राणि स्वसंविदितमितिकृत्वा प्रत्यक्षासन्नवाचिनेदमा
निर्दिशति, चशब्दो वक्ष्यमाणजात्यादिममुच्यार्थः, एवकारोऽवधारणे, अस्यैव जीवितस्यार्थं परिफल्गुसारस्य तडिच्छताविलसितच-

प्र. आ.
२५

कर्मपरि-
ज्ञा क्रिया
हेतवः सू.
१०-११

२०

१५

॥२३॥
२८

अलस्य बहुपायस्य दीर्घसुखार्थं क्रियासु प्रवर्तते, तथाहि—जीविष्याम्यहमरोगः, सुखेन भोगान् भोक्ष्ये, ततो व्याध्यपनयनार्थं स्नेहा-
 पानलावकपिशितभक्षणादिषु क्रियासु प्रवर्तते, तथाऽल्पस्य सुखस्य कृते अभिमानग्रहाकुलितचेता बह्वारम्भपरिग्रहाद् बहुशुभं कर्मा-
 दत्ते, उक्तं च—“द्वे वाससी प्रवरयोपिदयायशुद्धा, शय्याऽऽसन करिवरस्तुरगो रथो वा । काले भिपग्नियमिताशनपानमात्रा, राज्ञ-
 पराक्यमिघ(पराको रोगः)मर्वमवेहि शेषम् ॥१॥ पुष्ट्यर्थमन्नमिह यत् प्रणिधिप्रयोगैः, संप्रासदोषकलुपो नृपतिस्तु भुङ्क्ते । यद् निर्भयः
 प्रशमसौख्यरतिश्च भैक्षं, तत् स्वादुतां भृशमुपैति न पार्थिनान्नम् ॥२॥ भृत्येषु मन्त्रिषु सुतेषु मनोरमेषु, कान्तासु वा मधुमदाङ्कुरितेक्षणासु ।
 विश्रम्भमेति न कदाचिदपि क्षितीशः, सर्वाभिश्चिद्धितमतेः कतरत्तु सौख्यम् ? ॥३॥” तदेवमनप्रयुद्धतरुणकिशलयपलाशचञ्चलजीवि-
 नरतयः कर्माश्रवेषु जीवितोपमर्दादिरूपेषु प्रवर्तन्ते, तथाऽस्यैव जीवितस्य परिवन्दनमाननपूजनार्थं हिंसादिषु प्रवर्तन्ते, तत्र ‘परि-
 नन्दनं’ संस्तवः—प्रशंसा तदर्थमाचेष्टते, तथाहि—अहं मयूरादिपिशिताशनाद्गली तेजसा देदीप्यमानो देवकुमार इव लोकानां प्रशं-
 सास्पदं भविष्यामीति, ‘माननम्’ अभ्युत्थानासनदानाञ्जलिप्रग्रहादिरूपं तदर्थं वा चेष्टमानः कर्माचिनोति, तथा पूजनं पूजा—द्रवि-
 णवस्त्रान्नपानसत्कारप्रणामसेवाप्रिशेपरूपं तदर्थं च प्रवर्तमानः क्रियासु कर्माश्रवैरात्मानं सम्भावयति, तथाहि—‘वीरभोग्या वसु-
 न्धरे’ति मत्वा पराक्रमते, दण्डभयाच्च सर्वा प्रजा विभ्यतीति दण्डयति, इत्येवं राज्ञामन्येषामपि यथामम्भवमायोजनीयम्, अत्र च
 वन्दनादीना द्वन्द्वममासं(एकप्रज्ञावं च)कृत्वा तादर्थ्ये चतुर्थी विधेया, परिन्दनमाननपूजनाय जीवितस्य कर्माश्रवेषु प्रवर्तन्त इति
 समुदायार्थः । न केवलं परिवन्दनाद्यर्थमेव कर्मादत्ते, अन्यार्थमप्यादत्त इति दर्शयति—जातिश्च मरणं च मोचनं च जातिमरणमोचनमिति
 समाहारद्वन्द्वाच्चादर्थ्ये चतुर्थी, एतदर्थं च प्राणिनः क्रियासु प्रवर्तमानाः कर्मादत्ते, तत्र जात्यर्थं क्रौञ्चारि(कार्तिकेय)नन्दनादिकाः क्रिया

क्रिया-
हेतवः

५

१०

।चा.
१ थु.
१ अ.
१ उ.
प्र. आ.
२६

विधत्ते, तथा यान् यान् कामान् ब्राह्मणादिभ्यो ददाति तांस्तानन्यजन्मनि पुनर्जातो भोक्ष्यते, तथा मनुनाऽप्युक्तम्—“वारिद-
स्तप्तिमाप्नोति, सुखमक्षयमन्नदः । तिलप्रदः प्रजामिष्टामायुष्कमभयप्रदः ॥११॥” अत्र चैकमेव सुभाषितम्—“अभयप्रदान”मिति
तुपमध्ये ऋणिकारादिति, एवमादिकुमागोपदेशाद् हिंसादौ प्रवृत्ति विदधाति । तथा मरणार्थमपि पितृपिण्डदानादिषु क्रियासु प्रव-
र्तते, यदित्रा ममानेन सम्बन्धी व्यापादितस्तस्य वेरनिर्ग्यातनार्थं वधमन्धादौ प्रवर्तते, यदित्रा मरणनिवृत्त्यर्थमात्मनो दुर्गाद्युपया-
चितमजादिना बलि विधत्ते यशो रर इव पिष्टमयकुक्कुटेन, तथा मुक्त्यर्थमज्ञानावृतचेतसः पञ्चाग्निपोऽनुष्ठानादिकेषु प्राण्युपम-
ईकारिषु प्रवर्तमानाः कर्माददते, यदित्रा जातिमरणयोर्विमोचनाय हिंसादिकाः क्रियाः कुर्वते, ‘जाडमरणभोयणाए’त्ति रा पाठा-
न्तर, तत्र भोजनार्थं कृष्यादिकर्मसु प्रवर्तमाना वसुधाजलज्वलनपवनपनस्पतिद्वित्रिचतुष्पञ्चेन्द्रियव्यापत्तये व्याप्रियन्त इति । तथा
दुःखप्रतिघातगुररीकृत्यात्मपरित्राणार्थमारम्भानासेवन्ते, तथाहि—व्याधिवेदनात्तां लावकपिशितमदिरादि आसेवन्ते, तथा वनस्प-
तिमूलत्वरूपप्रनिर्यासादिसिद्धशतपाकादितैलार्थमग्न्यादिसमारम्भेण पापं कुर्वन्ति स्वतः कारयन्त्यन्यैः कुर्वतोऽन्यान् समनुजानत
इत्येवमतीतानागतकालयोरपि मनोवाक्ययोगैः कर्मादानं विदधतीत्यायोजनीयम् । तथा दुःखप्रतिघातार्थमेव सुखोत्पत्त्यर्थं च
कलत्रपुत्रगृहोपस्कराद्याददते, तल्लाभपालनार्थं च तासु तासु क्रियासु प्रवर्तमानाः पापकर्मासेवन्त इति, उक्तं च—“आदौ प्रतिष्ठा-
ऽधिगमे प्रयासो, दारेषु पश्चाद् गृहिण सुतेषु । कर्तुं पुनस्तेषु गुणप्ररूपं, चेष्टा तदुच्चैःपदलहनाय ॥१॥” तदेवंभूतैः क्रियाविशेषैः
कर्मोपादाय नानादिक्षुनुसञ्चरन्ति अनेकरूपासु च योनिषु सन्धावन्ति विरूपरूपांश्च स्पर्शान् प्रतिसंवेदयन्ति, इत्येतद् ज्ञात्वा क्रिया-
विशेषनिवृत्तिविधेयेति ॥११॥ एतावन्त एव च क्रियाविशेषा इति दर्शयितुमाह—

१५
क्रिया-
हेतवः

२०

॥२४॥

२७

एयावंति सव्वावंति लोगंसि कम्मसमारंभा परिजाणियव्वा भवंति (सू० १२)

‘एयावन्ति सव्वावन्ती’ति एतौ द्वौ शब्दौ मागधदेशीभाषाप्रसिद्ध्या एतावन्तः सर्वेऽपीत्येतत्पर्यायौ, एतावन्त एव सर्वस्मिन् ‘लोके’ धर्माधर्मास्तिकायावच्छिन्ने नभःखण्डे ये पूर्वं प्रतिपादिताः ‘कर्मममारम्भाः’ क्रियाविशेषाः, नैतेभ्योऽधिकाः केचन सन्तीत्येवं परिज्ञातव्या भवन्ति, सर्वेषां पूर्वत्रोपादानादिति भावः, तथाहि—आत्मपरोभयैहिकामुष्मिकातीतानागतवर्त्तमानकालकृतकारितानुमतिभिरारम्भाः क्रियन्ते, ते च सर्वेऽपि प्रागुपात्ता यथासम्भवमायोज्या इति ॥१२॥ एवं सामान्येन जीवास्तित्वं प्रसाध्य तदुपमर्दकारिणां च क्रियाविशेषाणां बन्धहेतुत्वं प्रदश्योपसंहारद्वारेण विरतिं प्रतिपादयन्नाह—

जस्सेते लोगंसि कम्मसमारंभा परिणया भवंति से हु मुणी परिणायकम्मे (सू० १३)-

त्तिवेमि ॥ शस्त्रपरिज्ञायां प्रथमोद्देशकः १ ॥

भगवान् समस्तवस्तुवेदी केवलज्ञानेन माक्षादुपलभ्यैवमाह—‘यस्य’ मुमुक्षोः ‘एते’ पूर्वोक्ताः ‘कर्मममारम्भाः’ क्रियाविशेषाः कर्मणो वा-ज्ञानावरणीयाद्यष्टप्रकारस्य समारम्भा-उपादानहेतवः ते च क्रियाविशेषा एव परि-समन्तात् ज्ञाताः-परिच्छिन्नाः कर्मबन्धहेतुत्वेन भवन्ति; दुरवधारणे, मनुते मन्यते वा जगतस्त्रिकालावस्थामिति मुनिः, स एव मुनिः ज्ञपरिज्ञया परिज्ञातकर्मा प्रत्याख्यानपरिज्ञया च प्रत्याख्यातकर्मबन्धहेतुभूतसमस्तमनोवाकायव्यापार इति, अनेन च मोक्षाङ्गभूते ज्ञानक्रिये उपात्ते भवतो, न क्षाभ्यां विना मोक्षो भवति, यत उक्तम्—“ज्ञानक्रियाभ्यां मोक्ष” इति । इतिशब्द एतावानयमात्मपदार्थविचारः कर्मबन्धहेतुवि-

कर्मस-
मारंभाः
तत्परि-
ज्ञा सू.
१२-१३
५

१॥
१ थु.
२ अ.
३ उ.

चारथ सकलोद्देशकेन परिसमापित इति प्रदर्शक', यदिवा 'इति' एतद् अह ब्रवीमि, यत्प्रागुक्तं यच्च पक्षे तत्सर्वं भगवदन्तिकं माक्षात्
शुत्वेति ॥ शत्रुपरिज्ञाया प्रथमोद्देशकः समाप्तः ॥

उक्तः प्रथमोद्देशकः, माम्प्रतं द्वितीयः प्रस्तूयते, अस्य चायमभिसम्बन्धः—प्रथमोद्देशके सामान्येन जीवास्तित्वं प्रसाधितम्, इदानीं
तस्यैवेकेन्द्रियादिपृथिव्याद्यस्तित्वप्रतिपादयिष्याऽऽह, यदिवा प्राक् परिज्ञातकर्मत्वं मुनित्वकारणमुपादेशि, यः पुनरपरिज्ञातकर्म-
त्वान्मुनिर्न भवति—विरति न प्रतिपद्यते स पृथिव्यादिषु बन्धमीति, अथ क एते पृथिव्यादय इत्यतस्तद्विशेषास्तित्वज्ञापनार्थमिद-
मुपक्रम्यत इति । अनेनाभिसम्बन्धेनायातस्यास्योद्देशकस्य चत्वार्यनुयोगद्वाराणि वाच्यानि, यावन्नामनिष्पन्ने निक्षेपे पृथिव्युद्देशक
इति, तत्रोद्देशकस्य निक्षेपादेरन्यत्र प्रतिपादितत्वाच्चेह प्रदर्श्यते, पृथिव्यास्तु यन्निक्षेपादि सम्भवति तन्निर्युक्तिकृद्दर्शयितुमाह—
पुढवीग निक्षेवो परूचणा लक्ष्णं परीमाणं । उपभोगो सत्त्वं वेयणा य वहणा निविच्छी य ॥६८॥

प्राग् जीवोद्देशके जीवस्य प्ररूपणा किं न कृतेत्येतच्च नाशङ्कनीय, यतो जीवसामान्यस्य विशेषाधारत्वात् विशेषस्य च पृथि-
व्यादिरूपत्वात् सामान्यजीवस्य उपभोगादेरसम्भवात् पृथिव्यादिचर्चयैव तस्य चिन्तितत्वादिति । तत्र पृथिव्या नामादिनिक्षेपो
वक्तव्यः, प्ररूपणा—सूक्ष्मवादरादिभेदा, लक्षणं—साकारानाकारोपयोगकाययोगादिकं, परिमाणं—संप्रतिलोकप्रतरासंरवेयभागमा-
त्रादिकम्, उपभोगः—शयनासनचङ्गमणादिकः, शस्त्रं—स्नेहाम्लक्षारादि, वेदना—स्वशरीराव्यक्तचेतनानुरूपा सुखदुःखानुभवस्व-
भाना, वधः—कृतकारितानुमतिभिरुपमर्दनादिकः, निवृत्तिः—अग्रमत्तस्य मनोवाक्कायगुह्याऽनुपमर्दादिकेति समासार्थः । व्यासार्थं
तु निर्युक्तिकृद्यथाक्रममाह—

प्र. आ.

२७

१५

पृथिव्या
निक्षेपः

२०

॥२५॥

२७

नामंठवणापुढवी दन्वपुढवी य भावपुढवी य ॥ एमो खलु पुढवीण निखेवो चउविहो होइ ॥६०॥

स्पष्टा, नामस्थापने धुण्णत्वादनादित्याह—

दन्वं सरीरभविओ भावेण य होइ पुढविजीवो उ । जो पुढविनामगोयं कम्मं वेणइ सो जीवो ॥७०॥

द्रव्यपृथिवी आगतो नोआगतश्च, आगतो ज्ञाता तत्र चानुपयुक्तः, नोआगतस्तु पृथिवीपदार्थज्ञस्य शरीरं जीवापेतं तथा पृथिवीपदार्थज्ञत्वेन भव्यो—वालादिस्ताभ्यां विनिर्मुक्तो द्रव्यपृथिवीजीवः—एकभविको वद्रायुष्कोऽभिमुखनामगोत्रश्च, भावपृथिवी-जीवः पुनर्यः पृथिवीनामादिकर्मोदीर्णं वेदयति । गतं निक्षेपद्वारं, साम्प्रतं प्ररूपणाद्वारम्—

दुविहा य पुढविजीवा सुहुमा तह वायरा य लोर्गमि । सुहुमा य सन्वलोण दो चेव य वायरविहाणा ॥७१॥

पृथिवीजीवा द्विविधाः—सूक्ष्मा वादराश्च, सूक्ष्मनामकर्मोदयात् सूक्ष्माः, वादरनामकर्मोदयात् वादराः, कर्मोदयजनिते एवैषां सूक्ष्मनादरत्वे, न त्वापेक्षिके वादरामलकयोरित् ॥ तत्र सूक्ष्माः समुद्रकपर्याप्तप्रक्षिप्तगन्धानयववत् सर्वलोकव्यापिनः, वादरास्तु मूलभेदाद् द्विविधा इत्याह—

दुविहा वायरपुढवी समासओ सण्हपुढवि खरपुढवी । सण्हा य पचवण्णा अवरा छत्तीसइविहाणा ॥७२॥

‘समासतः’ संक्षेपाद् द्विविधा वादरपृथिवी—श्लक्ष्णवादरपृथिवी खरनादरपृथिवी च, तत्र श्लक्ष्णवादरपृथिवी कृष्णनीललोहितपीत-युक्तभेदात्पञ्चधा, इह च गुणभेदाद्गुणभेदोऽभ्युपगन्तव्यः, खरनादरपृथिव्यास्त्रन्येऽपि षट्त्रिंशद्विशेषभेदाः सम्भवन्तीति ॥ तानाह—

पुढवी १ य सक्करा २ वालुगा ३ य उवले ४ सिला ५ य लोणूसे ६-७ ।

पृथ्व्या
निक्षेपः

५

१०

अथ ८ त्वं ९ तउअ १० सीसग ११ रूप १२ सुवर्णे १३ य चङ्गे १४ य ॥७३॥

हरियाले १ हिङ्गुले २ मणोसिला ३ सासगं ४ जण ५ पवाले ६ । अबभपडल ७ भवालुअ ८ वायरकाए मणिविहाणा ॥७४॥
गोमेजाए १ य मयगे २ अंको ३ फलिहे ४ य लोहियक्खे ५ य । चंदण ६ गेरुय ७ हंसग ८ भुयमोय ९ मत्तारगळे १० य ॥७५॥

चंदप्पह १ वेरुलिण २ जलकंते ३ चेव सूरकन्ते ४ य । एण म्वरपुढवीए नामं छत्तीसयं होइ ॥७६॥

अत्र च प्रथमगाथया पृथिव्यादयश्चतुर्दश भेदाः परिगृहीताः, द्वितीयगाथया त्वष्टौ हरितालादयः, तृतीयगाथया दश गोमेद-
कादयः, तुर्यगाथया चत्वारश्चन्द्रकान्तादयः । अत्र च पूर्वगाथाद्वयेन सामान्यपृथिवीभेदाः प्रदर्शिताः, उत्तरगाथाद्वयेन मणिभेदाः
प्रदर्शिताः, एताः स्पष्टा इति कृत्वा न विवृताः ॥ एवं सूक्ष्मवाटरभेदान् प्रतिपाद्य पुनर्वर्णादिभेदेन पृथिवीभेदान् दर्शयितुमाह—
वण्णरसगंधफासे जोणिप्पमुहा भवंति संखेज्जा । णेगाइ सहस्साइं हुंति विहाणांमि इक्किंके ॥७७॥

तत्र वर्णाः शुक्लादयः पञ्च रसास्तिकादयः पञ्च गन्धौ सुरभिदुरमी स्पर्शाः मृदुकर्कशादयः अष्टौ, तत्र वर्णादिके एकैकस्मिन्
'योनि प्रमुखा' योनिप्रभृतयः संख्येया भेदा भवन्ति, संख्येयस्यानेकरूपत्वाद्विशिष्टसंख्यार्थमाह—अनेकानि सहस्राणि एकैकस्मिन्
वर्णादिके 'विधाने' भेदे भवन्ति, योनितो गुणतश्च भेदानामिति । एतच्च सप्तयोनिलक्षप्रमाणत्वात् पृथिव्या एवं सम्भावनीयमिति ।
उक्तं च प्रज्ञापनायाम्—“तत्थ णं जे ते पञ्जत्तगा एएसि णं वण्णादेसेणं गंधादेसेणं रसादेसेणं फासादेसेणं सहस्सग्गसो विहाणाइं

“ मरगय मत्तारगळे भुयमोयग इदनीले य प्र. १ भावनीयमिति प्र. २ तत्र ये ते पर्याप्तिका एतेषां वर्णादेशेन गन्धादेशेन रसादेशेन स्पष्टादेशेन सदृश्यापयो
'विधानानि मध्येयानि योनिप्रमुखाणि शतसहस्राणि, पर्याप्तिकनिश्चयाऽपर्याप्तिका व्युत्क्रामन्ति, तद् यत्रैकस्तत्र नियमाद्मन्त्रेणा', इत्येते खग्वादरपृथ्वीकायिका.

१. श्रु.
१ अ.
२ उ.

१५
पृथ्वी-
भेदाः

२०

२६
॥२६॥

संवेजाइं जोणिंपमुहसयसहसाइं पञ्जत्तयणिस्साए अपञ्जत्तया वक्कमंति, तं जत्थेगो तत्थ नियमा असंखेजा, सेत्तं खरवायरपुह-
विकाइया” इह च संवृतयोनयः पृथिवीकायिका उक्ताः, सा पुनः मचित्ता अचित्ता मिश्रा वा, तथा पुनश्च शीता उष्णा शीतोष्णा
वेत्येवमादिका द्रष्टव्येति ॥ एतदेव भूयो निर्युक्तिकृत् स्पष्टतरमाह—

वण्णंमि य इक्किंके गंधंमि रसंमि तह य फासंमि । नाणत्ती कायन्वा विहाणए होइ इक्किं ॥७८॥

वर्णादिके एकैकस्मिन् 'विधाने' भेदे सहस्राग्रशो नानात्वं विधेयं, तथाहि—कृष्णो वर्ण इति सामान्यं, तस्य च भ्रमराङ्गारकोकि-
लगवलकञ्जलादिषु प्रकर्षाप्रकर्षविशेषाद्भेदः कृष्णः कृष्णतरः कृष्णतम इत्यादि, एवं नीलादिष्वप्यायोज्यं, तथा रसगन्धस्पर्शेषु
सर्वत्र पृथिवीभेदा वाच्याः, तथा वर्णादीनां परस्परसंयोगाद्दूसरकेसरकर्बुरादिवर्णान्तरोत्पत्तिः, एवमुत्प्रेक्ष्य वर्णादीनां प्रत्येकं प्रकर्षा-
प्रकर्षतया परस्परानुवेधेन च बहवो भेदा वाच्याः ॥ पुनरपि पर्याप्तकादिभेदाद्भेदमाह—

जे वायरे विहाणा पञ्जत्ता तत्तिआ अपञ्जत्ता । सुहुमावि हुंति दुविहा पञ्जत्ता चेव अपञ्जत्ता ॥७९॥

यानि वादरपृथिवीकाये 'विधानानि' भेदाः प्रतिपादिताः तानि यावन्ति पर्याप्तकानां तावन्त्येवापर्याप्तकानामपि, अत्र च भेदानां
तुल्यत्वं द्रष्टव्यं, न तु जीवानां, यत एकपर्याप्तिकाश्रयेणासंख्येया अपर्याप्तिका भवन्ति, ब्रह्मा अपि पर्याप्तिकापर्याप्तिकभेदेन द्विविधा एव,
किन्तु अपर्याप्तिकनिश्रया पर्याप्तिकाः समुत्पद्यन्ते, यत्र चैकोऽपर्याप्तिकस्तत्र नियमादसं(त्सं)ख्येयाः पर्याप्तिकाः स्युः । पर्याप्तिस्तु 'आहा-
ग्नीरिन्द्रियऊमामवओमणोऽहिनिव्वत्ती । होति जतो दलियाओ करणं पइ सा उ पञ्जत्ती ॥१॥' जन्तुरुत्पद्यमानः पुद्गलोपादानेन

* आग्र. शरीरमिन्द्रियाणि उच्यन्ते वच. मनः (एषा) अभिनिर्वृत्तिः । भवति यतो दलिजात् करण प्रति सैव पर्याप्तिः ॥१॥

आचा.
१ थु.
१ अ.
उ. २

करणं निर्वर्त्तयति, तेन च करणविशेषेणाहारमवगृह्य पृथग् खलरसादिभावेन परिणति नयति म तादृकरणविशेष आहारपर्याप्तिशब्दे-
नोच्यते, एवं शेषपर्याप्तयोऽपि वाच्याः, तत्रैकेन्द्रियाणामाहारशरीरेन्द्रियोच्छ्वासाभिधानाथतस्रो भवन्ति, एताश्चान्तमुहूर्त्तेन जन्तु-
रादत्ते, अनाप्तपर्याप्तिरपर्याप्तकः, अवाप्तपर्याप्तिस्तु पर्याप्तक इति, अत्र च पृथिव्येय कायो येषामिति विग्रहः ॥ यथा सूक्ष्मवादरादयो
भेदाः सिद्ध्यन्ति तथा प्रसिद्धभेदेनोदाहरणेन दर्शयितुमाह—

रुक्खाणं गुच्छाणं गुम्माण लयाण बल्लिवलयाणं । जह दीसइ नाणत्तं पुढवीकाए तहा जाण ॥८०॥

यथा वनस्पतेर्वृक्षादिभेदेन स्पष्टं नानात्वमुपलभ्यते तथा पृथिवीकायिकेऽपि जानीहि, तत्र वृक्षाः—चूतादयो गुच्छा-वृन्ताकीस-
ल्लकीकर्पास्यादयः, गुल्मानि—नवमालिकाकोरुण्टकादीनि, लताः—पुन्नागाशोकलताद्याः, बल्लयः—त्रपुपीमालुङ्कीकोशातक्याद्याः,
वलयाणि—केतकीकदल्यादीनि ॥ पुनरपि वनस्पतिभेददृष्टान्तेन पृथिव्या भेदमाह—

ओसहि तण सेवाले पणगविहाणे य कंद मूले य । जह दीसइ नाणत्तं पुढवीकाए तहा जाण ॥८१॥

यथा हि वनस्पतिक्रायस्य ओषध्यादिको भेदः एतं पृथिव्या अपि द्रष्टव्यः, तत्र ओषध्यः—शाल्याद्याः, तृणानि—दर्भादीनि,
सेवालं—जलोपरि मलरूपं, पनकः—काष्ठादाबुल्लीविशेषः पञ्चवर्णः, कन्दः—सूरणकन्दादिः, मूलम्—उशीरादीति ॥ एते च सूक्ष्म-
त्वान्नैऋद्यादिकाः समुपलभ्यन्ते, यत्संख्यास्तूपलभ्यन्ते तद्दर्शयितुमाह—

इक्कस्स दुण्ह तिग्ह व संखिज्जाण व न पासिउं सक्का । दीसन्ति सरीराडं पुढविजियाणं असंखाणं ॥८२॥

स्पष्टा ॥ कथं पुनरिदमपगन्तव्यम् ? सन्ति पृथिवीकायिका इति, उच्यते, तदधिष्ठितशरीरोपलब्धेः अधिष्ठातरि प्रतीतिः गणा-

१५
पृथिव्या
भेदानां
सिद्धिः

२०

॥८७॥

२७

श्वादावि इति, एतद्दर्शयितुमाह—

ण्णहि सरीरेहि पचस्त्वं ते परुविया हुंति । सेसा आणागिज्जा चरुवुप्फासं न जं डंति ॥८३॥

‘एभिः’ असंख्येयतपोपलभ्यमानैः पृथिवीशर्करादिभेदभिन्नैः शरीरैः ते शरीरिणः शरीरद्वारेण ‘प्रत्यक्षं’ माक्षात् ‘प्ररूपिताः’ ख्यापिता भवन्ति. शेषास्तु सूक्ष्मा आज्ञाग्राह्या एव द्रष्टव्याः, यतस्ते चक्षुःस्पर्शं नागच्छन्ति, स्पर्शशब्दो विपर्ययार्थः ॥ प्ररूपणा-
द्वारानन्तरं लक्षणद्वारमाह—

उवओग जोग अज्झयसाणे मइसुय अचरुवुदंसे य । अट्टविहोदयलेसा सनुस्सासे कसाया य ॥८४॥

तत्र पृथिवीकायादीनां स्त्यानर्घ्याद्युदयाद् या च यावती चोपयोगशक्तिरव्यक्ता ज्ञानदर्शनरूपेत्येवमात्मक उपयोगो लक्षणं, तथा योगः—कायाख्य एव एव औदारिकतन्मिश्रकार्मणात्मको बृहस्पष्टिकल्पो जन्तोः सकर्मकस्यालम्बनाय व्याप्रियते, तथा अध्ययमायाः—सूक्ष्मा आत्मनः परिणामविशेषाः, ते च लक्षणम्, अव्यक्तचैतन्यपुरुषमनःममुद्भूतचिन्ताविशेषा इयानभिलक्ष्या-
स्तेजमिगन्तव्याः, तथा साकारोपयोगान्तःपातिमतिश्रुताज्ञानममन्विताः पृथिवीकायिका नौद्वव्याः, तथा स्पर्शनेन्द्रियेणाचभुर्दर्श-
नानुगता नौद्वव्याः, तथा ज्ञानारणीयाद्यष्टविधकर्मोदयभाजस्तापद्वन्धभाजश्च, तथा लेश्या-अध्ययमायविशेषरूपाः कृष्णनील-
कापोततजस्यश्चतस्रः तामिरनुगताः, तथा दशविधसंज्ञानुगताः, ताश्च आहारादिकाः प्रागुक्ता एव, तथा सूक्ष्मोद्गमनिःश्रामानु-
गताः, उक्तं च—“पुर्देचिकाइया णं भंते ! जीवा आणवन्ति वा पाणवन्ति वा उममन्ति वा नीमसंति वा !, गोयमा ! अरिहियं

पृथिवीकायिका भन्दन् ! नीमसाणानि वा प्राणवन्ति वा उच्छुम्भन्ति वा नि श्वसन्ति वा, गौतम ! अरिहियं गतमेव तानन्ति वा प्राणानि वा उच्छुम्भन्ति वा नि श्वसन्ति वा

प्र. आ.
३०

उपयो-
गादीनि
लक्ष-
णानि
५

१०

आ-या.
१ शु.
१ अ.
२ उ.

संतयं चैव आणवन्ति वा पाणवन्ति वा ऊससन्ति वा नीससन्ति वा” कपाया अपि सूक्ष्माः क्रोधादयः । एवमेतानि जीवलक्षणा-
न्युपयोगादीनि कपायपर्यवसानानि पृथिवीकायिकेषु सम्भवन्तीति, ततश्चैवंविधजीवलक्षणकलापसमनुगतत्वात् मनुष्यवत्सचित्ता
पृथिवीति । ननु च तदिदमसिद्धमसिद्धेन माध्यमे, तथाहि-न ह्युपयोगादीनि लक्षणानि पृथिवीकायेषु व्यक्तानि सद्युपलक्ष्यन्ते,
सत्यमेतद्, अव्यक्तानि तु विद्यन्ते, यथा कस्यचित्पुंसः हृत्पूरकव्यतिमिश्रमदिरातिपानपित्तोदयाकुलीकृतान्तःकरणविशेषस्याव्यक्ता
चेतना, न चैतावता तस्याचिद्रूपता, एवमत्राप्यव्यक्तचेतनासम्भवोऽभ्युपगन्तव्यः, ननु चात्रोच्छ्रामादिकमव्यक्तचेतनालिङ्गमस्ति,
न चेह तथाविधं किञ्चिच्चेतनालिङ्गमस्ति, नैतदेवम्, इहापि समानजातीयलतोद्भेदादिकमशोमांसाङ्कुरवचेतनाचिह्नमस्त्येव, अव्यक्त-
चेतनानां हि सम्भावितैकचेतनालिङ्गानां वनस्पतीनामिव चेतनाऽभ्युपगन्तव्येति, वनस्पतेश्च चैतन्यं विशिष्टतुपुष्पफलप्रदत्वेन स्पष्टं
माधयिष्यते च, ततोऽव्यक्तोपयोगादिलक्षणसद्भावात् सचित्ता पृथिवीति स्थितम् ॥ ननु चाश्मलतादेः कठिनपुद्गलात्मिकायाः
कथं चेतनत्वमित्यत आह—

अद्वी जहा शरीरंमि अणुगयं चेषणं खरं दिष्टं । एवं जीवाणुगयं पुढविस्सरीरं खरं होइ ॥८५॥

यथाऽस्थि शरीरानुगतं सचेतनं खरं दृष्टम्, एवं जीवानुगं पृथिवीशरीरमपीति ॥ साम्प्रतं लक्षणद्वारानन्तरं परिमाणद्वारमाह—

जे वायरपञ्जत्ता पयरस्स असंखभागमित्ता ते । सेसा त्तिन्निवि रासी वीसुं लोया असंखिज्जा ॥८६॥

तत्र पृथिवीकायिकाश्चतुर्धा, तद्यथा-वादराः पर्याप्ता अपर्याप्ताश्च, तथा सूक्ष्मा अपर्याप्ताः पर्याप्ताश्च, तत्र ये वादराः पर्याप्तिकास्ते
संवर्तितलोकप्रतरासंख्येयभागमात्रवर्तिप्रदेशराशिप्रमाणा भवन्ति, शेषास्तु त्रयोऽपि राशयः प्रत्येकमसंख्येयानां लोकानामाकाश-

१५
लक्षण-
परिमा-
णद्वारे

२०

२६

॥२८॥

प्रदेशराशिप्रमाणा भवन्ति, यथानिर्दिष्टक्रमेण चैते यथोत्तरं बहुतराः, यत् उक्तम्—^१“संबन्धोवा वादरपुढविकाइया पञ्जत्ता, वाद-
रपुढविकाइया अपञ्जत्ता असंखेज्जगुणा सुहुमपुढविकाइया अपञ्जत्ता असंखेज्जगुणा सुहुमपुढविकाइया पञ्जत्ता (अ)संखेज्जगुणा” ॥

प्रकारान्तरेणापि राशित्रयस्य परिमाणं दर्शयितुमाह—

पत्येण च कुडवेण च जह कोइ मिणिज्ज संब्वधत्ताइं । एवं मविज्जमाणा ह्वंति लोया असंखिज्जा ॥८७॥

यथा प्रस्थादिना कश्चित् सर्वधान्यानि मिनुयाद्, एवममद्भावप्रज्ञापनाङ्गीकरणाह्लोकं कुडवीकृत्य अजघन्योत्कृष्टावगाहनान् पृथिवी-
कायिकजीवान् यदि मिनोति ततोऽसंख्येयान् लोकान् पृथिवीकायिकाः पूरयन्ति ॥ पुनरपि प्रकारान्तरेण परिमाणमाह—

लोगागासपपसे इक्किं निक्खिंवे पुढविजीवं । एवं मविज्जमाणा ह्वंति लोआ असंखिज्जा ॥८८॥

स्पष्टा ॥ साम्प्रतं कालतः प्रमाणं निर्दिदिक्षुः क्षेत्रकालयोः सूक्ष्मवादरत्वमाह—

निउणो उ होइ कालो तत्तो निउणयरयं हवइ खित्तं । अंगुलसेढीमित्ते ओसप्पिणीओ असंखिज्जा ॥८९॥

‘निपुणः’ सूक्ष्मः ‘कालः’ समयात्मकः, ततोऽपि सूक्ष्मतरं क्षेत्रं भवति, यतोऽङ्गुलीश्रेणिमात्रक्षेत्रप्रदेशानां समयापहारेणासंख्येया
उत्सर्पिण्यवमर्षिण्योऽपक्रामन्तीत्यतः कालात् क्षेत्रं सूक्ष्मतरम् ॥ प्रस्तुतं कालतः परिमाणं दर्शयितुमाह—

अणुसमयं च पवेसो निक्खमणं चैव पुढविजीवाणं । काए कायट्ठिइया चउरो लोया असंखिज्जा ॥९०॥

तत्र जीवाः पृथिवीकायेऽनुसमयं प्रविशन्ति निष्क्रामन्ति च, एकस्मिन् समये कियतां निष्क्रमः प्रवेशश्च १-२, तथा विवक्षिते

१ सर्वस्तोरा वादरपृथ्वीरायिका पर्याप्ता वादरपृथ्वीरायिका अपर्याप्ता असंख्येयगुणा. सूक्ष्मपृथ्वीकायिका. अपर्याप्ता असंख्येयगुणा. सूक्ष्मपृथ्वीकायिकाः पर्याप्ता संख्येयगुणा.

च समये कियन्तः पृथिवीकायपरिणताः सम्भवन्ति ३, तथा कियती च कायस्थिति ४ रित्येते चत्वारो विकल्पाः कालतोऽभि-
धीयन्ते, तत्रासंख्येयलोकाकाशप्रदेशपरिमाणाः समयेनोत्पद्यन्ते विनश्यन्ति च, पृथिवीत्वेन परिणता अप्यसंख्येयलोकाकाशप्रदे-
शप्रमाणाः, तथा कायस्थितिरपि मृत्वाऽसंख्येयलोकाकाशप्रदेशपरिमाणं कालं तत्र तत्रोत्पद्यन्त इति, एवं क्षेत्रकालभ्यां परिमाणं
प्रतिपाद्य परस्परवगाहप्रतिषिपादयिषयाऽऽह—

वायरपुढविकाइयपज्जत्तो अन्नमन्नमोगाढो । सेसा ओगाहंते सुहुमा पुण सब्वलोगंमि ॥९१॥

वादरपृथिवीकायिकः पर्याप्तो यस्मिन्नाकाशखण्डे अवगाढः तस्मिन्नेवाकाशखण्डेऽपरस्यापि वादरपृथिवीकायिकस्य शरीरमवगाढ-
मिति, शेषास्तु अपर्याप्तकाः पर्याप्तकानिश्रया समुत्पद्यमाना अनन्तरप्रक्रियया पर्याप्तकावगाढाकाशप्रदेशावगाढाः, सूक्ष्माः पुनः
सर्वस्मिन्नापि लोकेऽवगाढा इति ॥ उपभोगद्वारमाह—

चंकमणे य द्वाणे निसीयण तुयट्टणे य कयकरणे । उचारे पासवणे उवगरणाणं च निक्खिन्ववणे ॥९२॥

आलेवण पहरण भूसणे य कयविक्रए किसीए य । भंडाणंपि य करणे उवभोगविही मणुस्साणं ॥९३॥

चङ्गमणोर्द्धस्थाननिपीदनत्वग्वर्त्तनकृतकपुत्रककरणउच्चारप्रथवणउपकरणनिक्षेपआलेपनप्रहरणभूषणक्रयविक्रयकृपीकरणभण्डकय-
द्वनादिपूपभोगविधिर्मनुष्याणां पृथिवीकायेन भवतीति ॥ यद्येवं ततः किमित्यत आह—

एएहिं कारणेहिं हिंसंती पुढविकाइए जीवे । सायं गवेसमाणा परस्स दुक्खं उदीरंति ॥९४॥

एभिश्चङ्गमणादिभिः कारणैः पृथिवीजीवान् हिंसन्ति, किमर्थमिति दर्शयति—‘सातं’ सुखमात्मनोऽन्वेपयन्तः परदुःखान्यजानानाः,

कतिपयदिवसरमणीयभोगाशाकदर्थितसमस्तेन्द्रियग्रामा विमूढचेतस इति, 'परस्य' पृथिव्याश्रितजन्तुराशेः 'दुःखं' असातलक्षणं तदु-
दीरयन्ति-उत्पादयन्तीति, अनेन भूदानजनितः शुभफलोदयः प्रत्युक्त इति ॥ अधुना शस्त्रद्वारं, शस्यतेऽनेनेति शस्त्रं, तच्च द्विधा-
द्रव्यशस्त्रं भावशस्त्रं च, द्रव्यशस्त्रमपि समासविभागभेदाद् द्विधैव, तत्र समासद्रव्यशस्त्रप्रतिपादनायाह—

हलकुलिययविसकुहालालित्तयमिगसिंगकडमगी य । उच्चारं पासवणे एयं तु समासओ सत्थं ॥९५॥

तत्र हलकुलिकविपकुहालालित्रकमृगशृङ्गकाष्ठाग्र्युच्चारप्रश्रवणादिकमेतत् 'समासतः' संक्षेपतो द्रव्यशस्त्रम् ॥ विभागद्रव्यशस्त्र-
प्रतिपादनायाह—

किंची सकायसत्थं किंची परकाय तदुभयं किंचि । एयं तु दन्वसत्थं भावे अ असंजमो सत्थं ॥९६॥

किञ्चित् स्वकायशस्त्रं पृथिव्येव पृथिव्याः, किञ्चित् परकायशस्त्रमुदकादि, तदुभयं किञ्चिदिति भूदकं-मिलितं भुव इति । तच्च
सर्वमपि द्रव्यशस्त्रं, भावे पुनः 'असंयमः' दुष्प्रयुक्ता मनोवाक्कायाः शस्त्रमिति ॥ वेदनाद्वारमाह—

पायच्छेयण भेयण जंघोरु तहेव अंगुवंगेसुं । जह हुंति नरा दुहिया पुढवीकाए तहा जाण ॥९७॥

यथा पादादिकेष्वङ्गप्रत्यङ्गेषु छेदनभेदादिकया क्रियया नरा दुःखिताः तथा पृथिवीकायेऽपि वेदना जानीहि ॥ यद्यपि पाद-
शिरोग्रीवादीन्यङ्गानि पृथिवीकायिकानां न सन्ति तथापि तच्छेदनानुरूपा वेदनाऽस्त्येवेति दर्शयितुमाह—

नत्थि य सि अंगुवंगा तयाणुरूया य वेयणा तेसिं । केसिंचि उदीरंती केसिंचऽतिवायए पाणे ॥९८॥

पूर्वाद् गतार्थं, केषाञ्चित्पृथिवीकायिकानां तदारम्भणः पुरुषा वेदनामुदीरयन्ति, केषाञ्चित्तु प्राणानप्यतिपातयेयुरिति । तथा

आचा.
१ शु.
१ अ.
२ उ.

हि भगवत्यां दृष्टान्त उपात्तो यथा-चतुरन्तचक्रवर्तिनो गन्धपेपिका यौवनवर्तिनी बलवती आर्द्रामलकंप्रमाणं सचिचंपृथिवीगो-
लकमेकविंशतिकृत्यो गन्धपट्टके कठिनशिलापुत्रकेण पिंप्यात्, तंतस्तेषां पृथिवीजीवानां कश्चित्सङ्घटितः कश्चित्परितोषितः कश्चि-
द्व्यापादितोऽपरः किल तेन शिलापुत्रकेण न स्पृष्टोऽपीति ॥ वधद्वारंमाह—

पचयन्ति य अणगारा ण य तेहि गुणेहि जेहिं अणगारा । पुढविं चिहिंसमाणा न हु ते वायाहि अणगारा ॥९९॥

इह लोके कुतीर्थिका यतिवेपमास्थाय एवं च प्रवदन्ति-वयम् 'अनगाराः' प्रवर्जिताः, न च 'तेषु गुणेषु' निरवद्यानुष्ठानरूपेषु
प्रवर्तन्ते येष्वनगाराः, यथा चानगारगुणेषु न प्रवर्तन्ते तद्दर्शयति-यतस्तेऽहर्निशं पृथिवीजन्तुविषत्कारिणो दृश्यन्ते गुदपाणि-
पादप्रक्षालनार्थम्, अन्यथापि निर्लेपनिर्गन्धत्वं कर्तुं शक्यम्, अतश्च यतिगुणकलापशून्या न वाङ्मात्रेण युक्तिनिरपेक्षेणानगारत्वं
विभ्रतीति, अनेन प्रयोगः सूचितः, तत्र भाषापूर्वाद्धेन प्रतिज्ञा, पश्चाद्धेन हेतुः, उत्तरभाषाद्धेन साधर्म्यदृष्टान्तः, स चायं प्रयोगः-
कुतीर्थिका यत्यभिमानवादिनोऽपि यतिगुणेषु न प्रवर्तन्ते, पृथिवीहिंसाप्रवृत्तत्वाद्, इह ये ये पृथिवीहिंसाप्रवृत्तास्ते ते यतिगुणेषु
न प्रवर्तन्ते, गृहस्थवन् ॥ साम्प्रतं दृष्टान्तगर्भं निगमनमाह—

अणगारवाइणो पुढविहिंसगा निग्गुणा अगारिसमा । निदोसत्ति य मइला चिरइदुगुंछाइ मइलतरा ॥१००॥

'अनगारवादिनो' वयं यतय इति वदनशीलाः पृथिवीकायविहिंसकास्मन्तो निर्गुणा यतोऽतः 'अगारिसमा' गृहस्थतुल्या
भवन्ति, अभ्युचयमाह-सचेतना पृथिवीत्येवं ज्ञानरहितत्वेन तत्समारम्भवर्तिनः सदोषा अपि सन्तो वयं-निदोषा इत्येवं मन्यमानाः
सदोषप्रेक्षाविमुखत्वात् 'मलिनाः' कलुषितहृदयाः, पुनश्चातिप्रगल्भतया साधुजनाश्रिताया निरवद्यानुष्ठानात्मिकाया विरतेः 'जुगु-

१५
वधद्वारं

२०

॥३०॥
२८

१. आ.
३१

पसया' निन्दया मलिनतरा भवन्ति, अनया च साधुनिन्दयाऽनन्तसंसारित्वं प्रदर्शितं भवतीति ॥ एतच्च गाथाद्वयं सूत्रोपात्तार्था-
नुसार्यपि वधद्वारावसरे निर्युक्तिकृताऽभिहितं, तस्य स्वयमेवोपात्तत्वेन तद्व्याख्यानस्य न्याग्यत्वात्, तत्रेदं सूत्रम् 'लज्जमाणा पुढो
पास अणगारा मोत्ति एगे पवयमाणे'त्यादि ॥ अयं च वधः कृतकारितानुमतिभिर्भ्रतीति तदर्थमाह—

केई सयं वहेती केई अझेहि उ वहाविंती । केई अणुमन्ती पुढवीकायं वहेमाणा ॥१०१॥

स्पष्टा, तद्वधे अन्येषामपि तदाश्रितानां वधो भवतीति दर्शयितुमाह—

जो पुढवि समारंभइ अजेऽवि य सो समारंभइ काए । अनियाए अ नियाए दिस्से य तहा अदिस्से य ॥१०२॥

यः पृथ्वीकार्यं 'समारंभते' व्यापादयति सः 'अन्यानपि' अप्कायद्वीन्द्रियादीन् 'ममारभते' व्यापादयति उदुम्बरवटफलभक्षणप्रवृत्तः
तत्फलान्तःप्रविष्टसजन्तुभक्षणवदिति, तथा 'अणियाए य नियाइ'ति अकारणेन कारणेन च, यदिवा असङ्कल्पेन सङ्कल्पेन च पृथि-
वीजन्तून् समारंभते, तदारम्भवांश्च 'दृश्यान्' 'दृष्टुरादीन्' 'अदृश्यान्' पनकादीन् 'समारंभते' व्यापादयतीत्यर्थः ॥ एतदेव स्पष्टतरमाह—

पुढविं समारंभता हणंति तन्निस्सिए य बहुजीवे । सुहुमे य वायरे य पज्जत्ते या अपज्जत्ते ॥१०३॥

स्पष्टा, अत्र च सूक्ष्माणां वधः परिणामाशुद्रत्वात्तद्विषयनिवृत्त्यभावेन द्रष्टव्य इति ॥ विरतिद्वारमाह—

एयं विद्याणिऊणं पुढवीए निम्भिवंति जे दंडं । तिविहेण सच्चकालं मणेण चायाए काएणं ॥१०४॥

'एव'मित्युक्तप्रकारानुमारेण पृथिवीजीवान् विज्ञाय तद्वधं बन्धं च विज्ञाय पृथिवीतो निक्षिपन्ति ये दण्डं—पृथिवीसमारंभा-
द्वयुपरमन्ति, ते ईदृक्षा अनगारा भवन्तीत्युत्तरगाथायां वक्ष्यति, 'त्रिविधेने'ति कृतकारितानुमतिभिः 'मर्वकालं' यावज्जीवमपि

वधो
विरतिश्च

५

१०

आचा.
१ शु.
१ अ.
२ उ.

मनसा वाचा कायेनेति ॥ अनगारभवने उक्तशेषमाह—

गुत्ता गुत्तीहिँ सव्वाहिँ समिया समिईहिँ संजया । जयमाणगा सुविहिया एरिसया हुंति अणगारा ॥१०५॥

तिसृभिर्मनोवाक्कायगुप्तिभिर्गुप्ताः, तथा पञ्चभिरीयासमित्यादिभिस्सामिताः, सम्यक्-उत्थानशयनचङ्गमणादिक्रियासु यताः संयताः 'यतमानाः' सर्वत्र प्रयत्नकारिणः, शोभनं विहितं-सम्यग्दर्शनाद्यनुष्ठानं येषां ते तथा, ते ईदृक्षा अनगारा भवन्ति, न तु पूर्वोक्त-गुणाः पृथिवीकायसमारम्भणः शाक्यादय इति ॥ गतो नामनिष्पन्नो निक्षेपः, अधुना सूत्रानुगमेऽस्वलितादिगुणोपेतं सूत्रमुच्चार्यते, तच्चेदं सूत्रम्—

अट्टे लोए परिजुण्णे दुस्संबोहे अविजाणए अस्सिं लोए पव्वहिए तत्थ तत्थ पुढो पासं
आतुरा अस्सिं परितावेति (सू० १४)

अस्य चायमभिसम्बन्धः-इहानन्तरसूत्रे परिज्ञातकर्मा मुनिर्भवतीत्युक्तं, यस्त्यपरिज्ञातकर्मा स भावात्तो भवतीति, तथाऽऽदिसूत्रेण सह सम्बन्धः-सुधर्मस्वामी जम्बूनाम्ने इदमाचष्टे—'श्रुतं मया', किं तच्छ्रुतं?, पूर्वोद्देशकार्थं प्रदर्शयेदमपीति, 'अट्टे'इत्यादि, परम्परसम्बन्धस्तु 'इह एगेसिं णो सन्ना भवती'त्युक्तं, कथं पुनः संज्ञा न भवतीति, आर्त्तत्वात्, तदाह—'अट्टे'इत्यादि, आत्तो नामादिश्वतुर्द्धा, नामस्थापने क्षुण्णे, ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तो नोआगतो द्रव्यार्त्तः शकटादिचक्राणामुद्धिमूले वा यो लोहमयः पट्टो दीयते स द्रव्यार्त्तः, भावार्त्तस्तु द्विधा-आगतो नोआगततथ, तत्रागतो ज्ञाता-आर्त्तपदार्थज्ञस्तत्र चोपयुक्तो, नोआगतस्तु औदयिकभाववर्ती रागद्वेषग्रहपरिगृहीतान्तरात्मा प्रियविप्रयोगादिदुःखसङ्कटनिमग्नो भावार्त्त इति व्यपदिश्यते, अथवा शब्दा-

प्र. आ.
३४

१५
अनगा-
रता लोक
स्यार्त्ता
सू. १४

२०

२५

॥३१॥
२८

दिविषयेषु विषविपाकसदृशेषु तदांकाक्षित्वाद्धिताहितविचारशून्यमना भावार्त्तः कर्मोपचिनोति, यत् उक्तम्—“सोऽदियवसङ्गे णं भंते ! जीवे किं बंधइ ? किं चिणाइ ? किं उवचिणाइ ?, गोषमा ! अट्ट कम्मपगडीओ सिठिलबंधणवद्दाओ धणियबंधणवद्दाओ पकरेइ, जात्र अणादियं च णं अणवदग्गं दीहमद्वं चाउरन्तसंसारकन्तारमणुपरियड्डइ” एवं स्पर्शनादिष्वप्यायोजनीयम्, एवं क्रोधमानमाया-लोभदर्शनमोहनीयचारित्रमोहनीयादिभिर्भावार्त्ताः संसारिणो जीवा इति, उक्तं च—रंगदोसकसाएहिं, इंदिएहि य पञ्चहिं । दुहा वा मोहणिजेण, अट्टा संसारिणो जिया ॥१॥” यदिवा ज्ञानावरणीयादिना शुभाशुभेनाष्टप्रकारेण कर्मणाऽऽर्त्तः, कः पुनरेवंविध इत्यत्राह—लोकयतीति लोकः, एकाद्वित्रिचतुष्पञ्चेन्द्रियजीवराशिरित्यर्थः, अत्र लोकशब्दस्य नामस्थापनाद्रव्यक्षेत्रकालभवभावपर्यायभेदादष्टधा निक्षेपं प्रदर्शयति प्रशस्तभावोदयवर्तिना लोकेनेहाधिकारो वाच्यः, यस्माद्यावानार्त्तः स सर्वोऽपि परिघ्नो नाम परिपेलवो-निस्सारः औपशमिकादिप्रशस्तभावहीनोऽव्यभिचारिमोक्षसाधनहीनो वेति, स च द्विधा—द्रव्यभावभेदात्, तत्र सचित्तद्रव्यपरिघ्नो जीर्णशरीरः स्थविरकः जीर्णवृक्षो वा, अचित्तद्रव्यपरिघ्नो जीर्णपटादिः, भावपरिघ्न आदयिकभावोदयात् प्रशस्तज्ञानादिभावविकलः, कथं विकलः ?, अनन्तगुणपरिहाण्या, तथाहि—पञ्चचतुस्त्रिद्वयेकेन्द्रियाः क्रमशो ज्ञानविकलाः, तत्र सर्वनिकृष्टज्ञानाः सूक्ष्मनिगोदापर्याप्तका प्रथमसमयोत्पन्ना इति, उक्तं च—“सर्वनिकृष्टो जीवस्य दृष्ट उपयोग एष वीरेण । सूक्ष्मनिगोदापर्याप्तकानां स च भवति विज्ञेयः ॥१॥ तस्मात्प्रभृति ज्ञानविवृद्धिर्दृष्टा जिज्ञेन जीवानाम् । लब्धिनिमित्तैः करणैः कायेन्द्रियवाङ्मनोदृग्भिः ॥२॥” स

१ श्रोत्रं चिरादात्तं भदन्त । जीव किं बंधावि ? किं चिनोति ? किमुपचिनोति ?, गौतम ! अष्ट कर्मप्रकृतीः शिथिलबन्धनवद्दाः गाढबन्धनवद्दाः प्रकरोति, याददनादिकमनवनताप्र दीर्घाध्वान चातुरन्तरसंसारकन्तारमणुपरियदति. २ रंगद्वेषकपायेरिन्द्रियैश्च पञ्चभिः । द्विधा मोहनीयेन वा आर्त्ताः संसारिणो जीवाः ॥१॥

आचा.
१ शु.
१ अ.
२ उ.

पृथ्वीपी-
डाकराः
१५

२०

२५
॥३२॥

च विषयकपायार्तः प्रशस्तज्ञानघूनः किमवस्थो भवतीति दर्शयति—‘दुस्संबोध’ इति, दुःखेन सम्बोध्यते—धर्मचरणप्रतिपत्तिं कार्यत इति दुस्सम्बोधो, मेतार्यवदिति, यद्विवा दुस्सम्बोधो यो बोधयितुमशक्यो ब्रह्मदत्तवत्, किमित्येवम् ?, यतः ‘अधियाणए’ति विशिष्टावयोधरहितः, म चैवंविधः किं विदध्यादित्याह—‘अस्मिन्’ पृथिवीकायलोके ‘प्रव्यथिते’ प्रकरणेण व्यथिते, सर्वस्वारम्भस्य तदाश्रयत्वादिति प्रकरार्थः, तत्तत्प्रयोजनतया खननादिभिः पीडिते नानाविधशस्त्राद्धीते वा ‘व्यथ भयचलनयो’ रितिकृत्वा व्यथितं भीतमिति, ‘तत्थ तत्थे’ति तेषु तेषु कृपित्वननगृहकरणादिषु ‘पृथग्’विभिन्नषु कार्येषूपत्यन्त्रेषु ‘पश्ये’ति विनेयस्य लोकाकार्यप्रवृत्तिः प्रदर्शयते, मिद्वान्तशैल्या एकादेशेऽपि प्राकृते बह्वादेशो भवतीति, ‘आतुरा’ विषयकपायादिभिः ‘अस्मिन्’ पृथिवीकाये विषयभूते मामर्थ्यात् पृथिवीकायं ‘परितापयन्ति’ परि—समन्तात् तापयन्ति—पीडयन्तीत्यर्थः, बहुवचननिर्देशस्तु तदारम्भिणां बहुत्वं गमयति, यद्विवा-लोकशब्दः प्रत्येकमभिसम्बध्यते, किंश्चिद्भ्रूको विषयकपायादिभिरार्त्तोऽपरस्तु कायपरिजीर्णः कश्चिद् दुःखसंबोधः तथाऽपरो विशिष्टज्ञानरहितः, एते सर्वेऽप्यातुरा विषयजीर्णदेहादिभिः सुखाप्तयेऽस्मिन्—पृथिवीकायलोके विषयभूते पृथिवीकायं नानाविधैरुपायैः ‘परितापयन्ति’ परि—समन्तात् तापयन्ति—पीडयन्तीति सूत्रार्थः ॥१४॥ ननु चैकदेवताविशेषावस्थिता पृथिवीति शक्यं प्रतिपत्तुं, न पुनरसंख्येयजीवमहातरूपेत्येतत् परिहर्तुकाम आह—

सन्ति पाणा पुढो सिया लज्जमाणा पुढो पास अणगारा मोत्ति एगे पवयमाणा जमिणं विरूवरू-
वेहिं सत्थेहिं पुढविकम्मसमारंभेणं पुढविसत्थं समारंभेमाणा अणेगरूवे पाणे विहिंसइ(सू. १५)

१ बधिष्णु प्र० अपगो दु सम्बोधः, नास्तीदं.

'मन्ति' विद्यन्ते 'प्राणाः' सत्त्वाः 'पृथग्' पृथग्भावेन, अद्भुलासंख्येयभागस्वदेहाग्राहणया पृथिव्याश्रिताः सिता वा-सम्प्रदा
 इत्यर्थः, अनेनैतत्कथयति-नैकदेवता पृथिवी, अपि तु प्रत्येकशरीरपृथिवीकायात्मिकेति, तदेवं सचेतनत्वमनेकजीवाधिष्ठितत्वं च
 पृथिव्या आविष्कृतं भवतीति। एतच्च ज्ञात्वा तदारम्भनिवृत्तान् दर्शयितुमाह—'लज्जमाना पुढो पास'ति, लज्जा द्विविधा-लौकिकी
 लोकोत्तरा च, तत्र लौकिकी स्नुपासुभटादेः श्वशुरसङ्ग्रामविषया, लोकोत्तरा सप्तदशप्रकारः संघमः, तदुक्तं—“लज्जा दया संजम
 वंभचेर'मित्यादि, लज्जमानाः-संयमानुष्ठानपराः, यदवा-पृथिवीकायसमारम्भरूपादसंयमानुष्ठानाल्लज्जमानाः 'पृथगि'ति प्रत्यक्ष-
 ज्ञानिनः परोक्षज्ञानिनश्च, अतस्तान् लज्जमानान् पश्येत्यनेन शिष्यस्य कुशलानुष्ठानप्रवृत्तिविषयः प्रदर्शितो भवतीति। कुतीर्थिका-
 स्त्वंन्यथावादिनोऽन्यथाकारिण इति दर्शयितुमाह—'अणगारा' इत्यादि, न विद्यतेऽगारं-गृहमेपांमित्यनगारा-यतयः स्यो वयमित्येवं
 प्रकृषेण वदन्तः प्रदन्त इति, 'एके' शाक्यादयो ग्राह्याः, ते च वयमेव जन्तुरक्षणपराः क्षपितकपायाज्ञानतिमिराश्चेति, एवमादि
 प्रतिज्ञामात्रमनर्थकमारटन्ति, यथा कश्चिदत्यन्तशुचिवेद्रथतुःपाष्टिमृत्तिकास्त्रायी गोशवस्याशुचितया परित्यागं विधाय पुनः कर्मकर-
 वाक्याचर्मास्थिपिशितस्नाग्वादेर्यथास्वमुपयोगार्थं संद्वहं कारितवान्, तथा च तेन शुच्यभिमानमुद्रहताऽपि किं तस्य परित्यक्तम् !,
 एवमेतेऽपि शाक्यादयोऽनगारवादमुद्रहन्ति, न चानगारगुणेषु मनागपि प्रवर्तन्ते, न च गृहस्थचर्या मनागप्यतिलङ्घयन्तीति दर्श-
 यति—'यद्' यस्माद् 'इम'मिति सर्वजनप्रत्यक्षं पृथिवीकायं 'विरूपरूपैः' नानाप्रकारैः 'शस्त्रैः' हलकुदालखनित्रादिभिः पृथिव्याश्रयं
 कर्म-क्रियां समारभमाणा विहितान्ति, तथाऽनेन च पृथिवीकर्मसमारम्भेण पृथिवीशस्त्रं 'समारभमाणो' व्यापारयन् पृथिवीकायं नाना-

आगा.
१ शु.
१ अ.
२ उ.

विधः शस्त्रैर्व्यापादयन् 'अनेकभ्यान्' तदाश्रितानुदकरणस्पत्यादीन् विविध हिनस्ति, नानाविधैरुपायेर्व्यापादयतीत्यर्थः, एष शाक्या-
दीनां पार्थिवजन्तुपरिणामयतित्व प्रतिपाद्य साम्प्रतं सुखाभिलाषितया कृतकारितानुमतिभिर्मनोनाकायलक्षणा प्रवृत्ति दर्शयितुमाह—
तत्थ खलु भगवया परिण्णा पवेडया, इमस्स चेष जीवियस्स परिवंदणमाणणपूयणाए जाड-
मरणमोयणाए दुक्खपडिघायहेउं से सयमेव पुढविसत्थं समारंभड अण्णेहिं वा पुढविसत्थं
समारंभावेड अण्णे वा पुढविसत्थं समारंभंते समणुजाणड (सू० १६)

'तत्र' पृथिवीकायममारम्भे खलुशब्दो वाक्यालङ्कारे 'भगवता' श्रीपद्ममानस्वामिना परिज्ञानं परिज्ञा सा प्रवेदितेति, इदमुक्तं भवति—
भगवतेदमाख्यात—यथैर्मिर्क्ष्यमाणैः कारणैः कृतकारितानुमतिभिः सुखैपिणः पृथिवीकाय समारभन्ते, तानि चामूनि-अस्यैव
जीवितस्य परिपेलवस्य परिवन्दनमाननपूजनाथं, तथा जातिमरणमोचनार्थं, दुःखप्रतिघातहेतुं च स सुखलिप्सुर्दुःखद्विद् स्वयमा-
त्मनैव पृथिवीशस्त्रं ममारभते, तथाऽन्यैश्च पृथिवीशस्त्रं समारम्भयति, पृथिवीशस्त्रं समारभमाणानन्याश्च स एष समनुजानीते,
एवमतीतानागताभ्या मनोनाकायकर्मभिरायोजनीयम् । तदेवं प्रवृत्तमतेर्यद्भवति तद्दर्शयितुमाह—

तं से अहिआए तं से अबोहीए से तं संबुज्झमाणे आयाणीयं समुट्ठाय सोच्चा खलु भग-
वओ अणगाराणं इहमेगेसिं णातं भवति-एस खलु गंथे एस खलु मोहे एस खलु मारे एस

पृथ्वी-
१५
धहेतयः
सू. १६

२०

॥३३॥
०६

खलु णरए इच्चत्थं गड्ढिए लोए जमिणं विरूवरूवेहिं सत्थेहिं पुढविकम्मसमारंभेण पुढवि-
 सत्थं समारंभमाणे अण्णे अणेगरूवे पाणे विहिंसइ, से वेमि अप्पेगे अंधमव्भे अप्पेगे अंध-
 मच्छे अप्पेगे पायमव्भे अप्पेगे पायमच्छे अप्पेगे गुप्फमव्भे अप्पेगे गुप्फमच्छे अप्पेगे जंघ-
 मव्भे २ अप्पेगे जाणुमव्भे २ अप्पेगे ऊरुमव्भे २ अप्पेगे कडिमव्भे २ अप्पेगे णाभिमव्भे
 २ अप्पेगे उदरमव्भे २ अप्पेगे पासमव्भे २ अप्पेगे पिट्टिमव्भे २ अप्पेगे उरमव्भे २
 अप्पेगे हिययमव्भे २ अप्पेगे थणमव्भे २ अप्पेगे खंधमव्भे २ अप्पेगे बाहुमव्भे २ अप्पेगे
 हत्थमव्भे २ अप्पेगे अंगुलिमव्भे २ अप्पेगे णहमव्भे २ अप्पेगे गीवमव्भे २ अप्पेगे हणु-
 मव्भे २ अप्पेगे होट्टमव्भे २ अप्पेगे दंतमव्भे २ अप्पेगे जिवमव्भे २ अप्पेगे तालुमव्भे २
 अप्पेगे गलमव्भे २ अप्पेगे गंडमव्भे २ अप्पेगे कण्णमव्भे २ अप्पेगे णासमव्भे २ अप्पेगे
 अंच्छिमव्भे २ अप्पेगे भमुहमव्भे २ अप्पेगे णिडालमव्भे २ अप्पेगे सीसमव्भे २ अप्पेगे संप-

श्रान्ता.
१ यु.
१ अ.
२ उ.

मारण अप्पेगे उद्ववण्, इत्थं सत्थं समारंभमाणस्स इच्चेते आरंभा अपरिण्णाता भवंति (सू. १७)
'तं से अहियाण तं से अयोहीण' तत् पृथिवीकायममारम्भणं 'से' तस्य कृतकारितानुमतिभिः पृथ्वीशस्त्रं समारभमाणस्सांगा-
मिनि काले अहिताय भवति, तदेव चाचोषिलामायेति, न हि प्राणिगणोपमर्दनप्रवृत्तानामणीयसाजपि हितेनाऽऽयत्यां योगो भव-
तीत्युक्तं भवति, यः पुनर्भगवतः सकाशात्तच्छिष्यानगारेभ्यो वा विज्ञाय पृथ्वीसमारम्भं पापात्मकं भावयति स एवं मन्यत इत्याह-
'से त'मित्यादि, 'मः' ज्ञातपृथिवीजीवत्वेन विदितपरमार्थः 'तं' पृथ्वीशस्त्रममारम्भमहितं सम्यगवबुध्यमानः 'आदानीयं' ग्राह्यं
मम्यग्दर्शनादि सम्यगुत्थाय-अभ्युपगम्य, केन प्रत्ययेनेति दर्शयति-'श्रुत्वा' अवगम्य साक्षाद्भगवतोऽनगाराणां वा समीपे, ततः
'इह' मनुष्यजन्मनि 'एकेषां' प्रतिबुद्धतत्त्वानां साधूनां ज्ञातं भवतीति, यत् ज्ञातं भवति तद्दर्शयितुमाह—'एसे'त्यादि, एष पृथ्वी-
शस्त्रममारम्भः खलुरवधारणे कारणे कार्पोपचारं कृत्वा 'नद्वलोदकं पादरोग' इति न्यायेनैष एव ग्रन्थः—अष्टप्रकारकर्मबन्धः, तथैष
एव पृथ्वीममारम्भो मोहहेतुत्वान्मोहः—कर्मबन्धविशेषो दर्शनचारित्रभेदोऽष्टाविंशतिविधः, तथैष एव मरणहेतुत्वान्मारः—आयुष्क-
कर्मक्षयलक्षणः, तथैष एव नरकहेतुत्वान्नरकः—सीमन्तकादिर्भूभागः, अनेन चासातवेदनीयमुपात्तं भवंति, कथं पुनरेकप्राणिव्या-
पादनप्रवृत्तावष्टविधकर्मबन्धं करोतीति, उच्यते, मार्यमाणजन्तुज्ञानावरोधित्वात् ज्ञानावरणीयं बध्नाति, एवमन्यत्राप्यायोजनीयमिति,
अन्यदापि तेषां ज्ञातं भवतीति दर्शयितुमाह—'इत्थं'मित्यादि, 'इत्येवमर्थम्' आहारभूषणोपकरणार्थं तथा परिवन्दनमाननपूज-
नार्थं दुःखप्रतिघातहेतुं च 'गृद्धो' मूर्च्छितो 'लोकः' प्राणिगणः, एवंविधेऽप्यतिदुरितनिचयविपाकफले पृथ्वीकायसमारम्भे अज्ञान-
वशान्मूर्च्छितस्त्वेतद्विधत्त इति दर्शयति—'यद्' यस्माद् 'इमं' पृथ्वीकायं विरूपरूपैः शस्त्रैः पृथ्वीकर्म समारभमाणो हिनस्ति, पृथि-

पृथ्व्य-
वधको
यतिः
सू. १७

१५

२०

॥३४॥
२४

वीकायसमारम्भेण च पृथिव्येव शस्त्रं स्वकायादेः पृथिव्या वा शस्त्रं हलकुदालादितत् समारभते, पृथिवीशस्त्रं समारभमाणश्चान्यान्
 अनेकरूपान् 'प्राणिनो' द्वीन्द्रियादीन् चिविधं दिनस्तीति । स्यादारेका, ये हि न पश्यन्ति न शृण्वन्ति न जिघ्रन्ति न गच्छन्ति कथं
 पुनस्ते वेदनामनुभवन्तीति ग्रहीतव्यम् ? अमुष्यार्थस्य प्रसिद्धये दृष्टान्तमाह—'से वेमी' त्यादि, सोऽहं पृष्टो भवता पृथिवीका-
 यवेदनां ब्रवीमि, अथवा 'से' इति तच्छब्दाद्यं वर्तते, यच्चया पृष्टस्तदहं ब्रवीमि, अपिशब्दो यथानामशब्दाद्यं, यथा नाम कश्चि-
 ज्ञात्यन्धो वधिरो मूकः कुष्ठी पद्भुः अनभिनिर्वृतपाण्याद्यवयवविभागो मृगापुत्रवत् पूर्वकृताशुभकर्मोदयाद् हिताहितप्राप्तिपरिहारविमु-
 खोऽतिकरणां दशां प्राप्तः, तमेवंविधमन्धादिगुणोपेतं कश्चित् कुन्ताग्रेण 'अन्धे' इति आभिन्द्यात्, तथाऽपरः कश्चिदन्धमाच्छिन्द्यात्,
 स च भिद्यमानाद्यवस्थायां न पश्यति न शृणोति मूकत्वान्नोच्चं रारटीति, किमेतावता तस्य वेदनाऽभावो जीवाभावो वा शक्यो
 विज्ञातुम् ? एवं पृथिवीजीवा अप्यव्यक्तचेतना जात्यन्धवधिरमूकपद्भुादिगुणोपेतपुरुषवदिति, यथा वा पञ्चेन्द्रियाणां परिस्पष्ट-
 चेतनानां 'अप्येगे पायमन्धे' इति यथा नाम कश्चित् पादमाभिन्द्यात् आच्छिन्द्याद्वेति, एवं गुल्फादिष्वप्यायोजनीयमिति दर्शयति, एवं
 जह्वाजानूरुकटीनाभ्युदरपार्श्वपृष्ठउरोहृदयस्तनस्कन्धचाहुहस्ताङ्गुलिनखग्रीवाहनुकौष्ठदन्तजिह्वातालुगलगण्डकर्णनासिकाऽक्षिभ्रू उलाट-
 शिरःप्रभृतिष्ववयवेषु भिद्यमानेषु छिद्यमानेषु वा वेदनोत्पत्तिर्लक्ष्यते, एवमेपामुत्कटमोहाज्ञानभाजां स्त्यानद्ध्याद्युदयादव्यक्तचेत-
 नानामव्यक्तैव वेदना भवतीति ग्राह्यम् । अत्रैव दृष्टान्तान्तरं दर्शयितुमाह—'अप्येगे संपमारण अप्येगे उद्वए' यथा नाम कश्चित्
 'सम्' एकीभावेन प्रकपेण प्राणानां मारणम्—अव्यक्तत्वापादनं कस्यचित् कुर्यात्, मूर्च्छामापादयेदित्यर्थः, तथाऽवस्थं च यथा नाम
 कश्चिदपद्रापयेत्-प्राणेभ्यो व्यपरोपयेत् न चामौ तां वेदनां स्फुटमनुभवति, अस्ति चाव्यक्ता तस्यासौ वेदनेति, एवं पृथिवीजीवानामपि

पृथ्वी-
 वधे
 तद्वेदना

५

१०

आना.
१ यु.
१ अ.
२ उ.

द्रष्टव्यमिति ॥ पृथिवीकायिकानां जीवत्वं प्रसाध्य तथा नानाविधशास्त्रसंपाते वेदनां चाविर्भाव्य अधुना तद्वधे बन्धं दर्शयितुमाह-
एत्थ सत्थं असमारभमाणस्स इच्चेते आरंभा परिण्णाता भवंति, तं परिण्णाय मेहावी नेव
सयं पुढविसत्थं समारंभेज्जा णेवण्णेहिं पुढविसत्थं समारंभावेज्जा णेवण्णे पुढविसत्थं समारंभंते
समणुजाणेज्जा, जस्सेते पुढविकम्मसमारंभा परिण्णाता भवंति से हु मुणी परिण्णातकम्मेत्ति
वेमि (सू. १८) इति द्वितीय उद्देशकः ॥

'अत्र' पृथिवीकाये 'शस्त्रं' द्रव्यभावभिन्नं, तत्र द्रव्यशस्त्रं स्वकायपरकायोभयरूपं, भावशस्त्रं त्वसंयमो दुष्प्रणिहितमनोवाक्काय-
रुक्षणः, एतद्विधमपि शस्त्रं समारभमाणस्येति 'एते' खननकृष्याद्यात्मकाः समारम्भाः बन्धहेतुत्वेन 'अपरिज्ञाता' अविदिता
भवन्ति, एतद्विपरीतस्य परिज्ञाता भवन्तीति दर्शयितुमाह—'एत्थे' त्यादि, 'अत्र' पृथिवीकाये द्विविधमपि शस्त्रम् 'असमारभमा-
णस्स' अव्यापारयत इति, 'एते' प्रागुक्ताः कर्मसमारम्भाः 'परिज्ञाता' विदिता भवन्ति, अनेन च विरत्यधिकारः' प्रतिपादितो
भवतीति तामेव विरतिं स्वनामग्राहमाह—'त'मित्यादि, तं पृथिवीकायसमारम्भे बन्धं परिज्ञाय असमारम्भे वाऽबन्धमिति 'मेघावी
कुशलः एतत् कुर्यादिति दर्शयति—नेव पृथिवीशस्त्रं द्रव्यभावभिन्नं समारभेत, नापि तद्विषयोऽन्यैः समारम्भः कारयितव्यः, न
चान्यान् पृथिवीशस्त्रं समारभमाणान् समनुजानीयात् इति, एवं मनोवाक्कायकर्मभिरतीतानागतकालयोरप्यायोजनीयमिति, तत-

१५

परिज्ञा-
कमता
सू. १८

२०

॥३५॥
२६

शैवं कृतनिवृत्तिरसौ मुनिरिति व्यपदिश्यते न शेष इति, दर्शयन्नुपसञ्जिहीर्षुराह—'यस्य' विदितपृथिवीजीववेदनास्वरूपस्य, 'एते' पृथिवीविपयाः कर्मसमारम्भाः खननकृष्याद्यात्मकाः कर्मबन्धहेतुत्वेन परिज्ञाता भवन्ति ज्ञपरिज्ञया, तथा प्रत्याख्यानपरिज्ञया च परिहृता भवन्ति, हुस्वधारणे, स एव मुनिद्विविधयाऽपि परिज्ञया परिज्ञातं कर्म—सांवद्यानुष्ठानमष्टप्रकारं वा कर्म येन स परिज्ञातकर्मा, नापरः शाक्यादिः, ब्रवीमीति पूर्ववदिति ॥ शस्त्रपरिज्ञायां द्वितीय उद्देशकः समाप्तः ॥

गतः पृथिव्युद्देशकः, साम्प्रतमपकायोद्देशकः समारम्भ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः—इहानन्तरोद्देशके पृथिवीकायजीवाः प्रतिपादितास्तद्वधे बन्धो विरतिश्च, साम्प्रतं क्रमायातस्यापकायस्य जीवत्वं तद्वधे बन्धो विरतिश्च प्रतिपाद्यते इति, अनेन सम्बन्धेनायातस्यास्योद्देशकस्य चत्वार्यनुयोगद्वाराणि वाच्यानि, तत्र नामनिष्पन्ने निक्षेपे अपकायोद्देशकः, तत्र पृथिवीकायजीवस्वरूपसमधिगतये यानि नव निक्षेपादीनि द्वाराप्युक्तानि अपकायेऽपि तान्येव समानतयाऽतिदेष्टुकामः कानिचिद्विशेषाभिधित्सयोद्धर्तुकामश्च निर्युक्तिकारो गाथामाह—

आउस्सवि दाराहं ताइं जाइं ह्वंति पुढवीए । नाणत्ती उ विहाणे परिमाणुवभोगसत्थे य ॥१०६॥

अपकायस्यापि तान्येव द्वाराणि भवन्ति यानि पृथिव्याः प्रतिपादितानीति, 'नानात्वं' भेदरूपं विधानपरिमाणोपभोगशस्त्रविषयं द्रष्टव्यं, चशब्दात् लक्षणविषयं च, तुशब्दोऽवधारणार्थः, एतद्गतमेव नानात्वं, नान्यगतमिति ॥ तत्र विधानं—प्ररूपणा, तद्गतं नानात्वं प्रदर्शयितुमाह—

दुविहा उ आउजीवा सुहुमा तह वायरा य लोगंभि । सुहुमा य सव्वलोए पंचेय य वायरविहाणा ॥१०७॥

आचा.
१ धु.
१ अ.
३ उ.

स्यष्टा ॥ तत्र पञ्च वादराविधानानि दर्शयितुमाह—

सुद्धोदण य उस्सा त्तिमे य महिया य हरतणू चेव । वायर आउविहाणा पंचविहा वणिणया एए ॥१०८॥

‘शुद्धोदकं’ तडामसमुद्रनदीह्रदावटादिगतमवश्यायादिरहितमिति, ‘अवश्यायो’ रजन्यां यस्त्रेहः पतति, हिमं तु शिशिरसमये शीतपुद्गलमम्यर्काजलमेव कठिनीभूतमिति, गर्भमासादिषु सायं प्रातर्वा धूमिकापातो महिकेत्युच्यते, वर्षाशरत्कालयोर्हरिताङ्कुरमस्तकृष्यितो जलचिन्दुर्भूमिलेहसम्पकोद्भूतो हरतनुशन्देनाभिधीयते, एवमेते पञ्च वादरापकायविधयो व्यावर्णिताः । ननु च प्रज्ञापनायां वादरापकायभेदा बहवः परिपठिताः, तद्यथा—करकशीतोष्णक्षारक्षत्रकट्वम्ललवणवरुणकालोदपुष्करक्षीरघृतेक्षुरसादयः कथं पुनस्तेषामत्र सङ्ग्रहः ?, उच्यते, करकस्तावत्कठिनत्वाद्विमान्तःपाती, शेषास्तु स्पर्शरसस्थानवर्णमात्रभिन्नत्वान्न शुद्धोदकमतिवर्तन्ते; यद्येवं प्रज्ञापनायां किमर्थोऽपरभेदानां पाठः ?, उच्यते, स्त्रीवालमन्दयुद्ध्यादिप्रतिपत्त्यर्थमिति, इहापि कस्मान्न तदर्थं पाठः ?, उच्यते, प्रज्ञापनाध्ययनमुपाङ्गत्वादाय, तत्र युक्तः सकलभेदोपन्यासः ह्याद्यनुग्रहाय, निर्युक्तयस्तु सूत्रार्थं पिण्डीकुर्वन्त्यः प्रवर्तन्त इत्यदोषः । त एते वादरापकायाः समासतो द्वेषा-पर्याप्तिका अपर्याप्तिकाश्च, तत्रापर्याप्तिका वर्णादीनसम्प्राप्ताः, पर्याप्तिकास्तु वर्णगन्धरसस्पर्शदिशैः सहस्राग्रशो भिद्यन्ते, ततश्च सङ्ख्येयानि योनिप्रमुखानि शतसहस्राणि भवन्ति भेदानामित्यवगन्तव्यं, संवृतयो-नयश्चैते, सा च योनिः सचित्ताचित्तमिश्रभेदात् त्रिधा, पुनश्च शीतोष्णोभयभेदात्त्रिविधैव, एवं गण्यमानाः योनीनां सप्त लक्षा भवन्तीति ॥ प्ररूपणानन्तरं परिमाणद्वारमाह—

जे वायरपज्जत्ता पयरस्स असंखभागमित्ता ते । सेसा तिन्निवि रासी वीसुं लोगा असंखिज्जा ॥१०९॥

१५
शुद्धोद-
काया
भेदाः

२०

॥३६॥

२८

ये वादराप्कायपर्याप्तकाः ते संवर्तितलोकप्रतरासङ्ख्येयभागप्रदेशराशिपरिमाणाः, शेपास्तु त्रयोऽपि राशयो 'विष्वक्' पृथगसङ्ख्येय-
लोकाकाशप्रदेशराशिपरिमाणा इति, विशेषशायम्-वादस्पृथिवीकायपर्याप्तकेभ्यो वादराप्कायपर्याप्तका असङ्ख्येयगुणाः, वादस्पृथ्वी-
कायापर्याप्तकेभ्यो वादराप्कायिकापर्याप्तका असङ्ख्येयगुणाः, सूक्ष्मपृथिवीकायापर्याप्तकेभ्यः सूक्ष्माप्कायापर्याप्तका विशेषाधिकाः,
सूक्ष्मपृथ्वीकायपर्याप्तकेभ्यः सूक्ष्माप्कायपर्याप्ता विशेषाधिकाः ॥ माम्प्रतं परिमाणद्वारानन्तरं चशब्दसूचितं लक्षणद्वारमाह—

जहृ हृत्थिस्स सरीरं कललावत्थस्स अहुणोवचन्नस्स । होइ उदगंडगस्स य एसुवमा सञ्चजीवाणं ॥११०॥

अथवा पर आक्षिपति-नाप्कायो जीवः तद्व्यवस्थायां ग्राह्यं प्रश्रवणादिवदित्यस्य हेतोरसिद्धतोद्भावनाथं दृष्टान्तद्वारेण लक्षणमाह—
'जहे'त्यादि, यथा हस्तिनः शरीरं कललावस्थायामधुनोत्पन्नस्य द्रवं चेतनं च दृष्टम् एवमप्कायोऽपीति, यथा वा उदकप्रधानमण्ड-
कमुदकाण्डकम्, अधुनोत्पन्नमित्यर्थः, तन्मध्यव्यवस्थितं रसमात्रमसञ्जातां वयवमनमिव्यक्तचञ्चवादिप्रविभागं चेतनावद् दृष्टम् एषा
एवोपमा अप्कायजीवानामपीति, हस्तिशरीरकललग्रहणं च महाकायत्वात् तद्द्रहु भवतीत्यतः सुखेन प्रतिपद्यते, अधुनोत्पन्नग्रहणं
सप्ताहपरिग्रहार्थं, यतः सप्ताहमेव कललं भवति, परतस्त्वर्चुदादि, अण्डकेऽप्युदकग्रहणमेवमर्थमेव, प्रयोगशायम्-सचेतना आपः,
शस्त्रानुपहतत्वे गतिद्रवत्वात्, हस्तिशरीरोपादानभूतकललवत्, विशेषणोपादानात् प्रश्रवणादिव्युदासः, तथा सात्मकं तोयम्, अनु-
पहतद्रवत्वाद्, अण्डकमध्यस्थितकललवदिति, तथा आपो जीवशरीराणि, छेद्यत्वाद्भेद्यत्वादुत्क्षेप्यत्वाद्भोग्यत्वाद्भोग्यत्वात् घेयत्वा-
द्रमनीयत्वात् स्पर्शनीयत्वात् दृश्यत्वाद् द्रव्यत्वाद् एवं सर्वेऽपि शरीरधर्मा हेतुत्वेनोपन्यमनीयाः, गगनवर्जभूतधर्माश्च रूपवच्चा-
कारवच्चादयः, सर्वत्र चायं दृष्टान्तः-मास्त्राविषाणादिमङ्गलवदिति, ननु च रूपवच्चाकारवच्चादयो भूतधर्माः परमाणुष्वपि दृष्टा

अप्काये
परिमा-
णलक्षणे

५

१०

प्र. आ.
४०

इत्यनंरुन्तिकृता, नैतदंयं, यदत्र छेद्यत्वादिहेतुत्वेनोपन्यस्तं तत् सर्वमिन्द्रियव्यवहारानुपाति, न च तथा परमाणवः, अतः प्रक-
रणादतीन्द्रियपरमाणुव्यवच्छेदः, यदिवा नैवासौ विपक्षः, सर्वस्य पुद्गलद्रव्यस्य द्रव्यशरीराभ्युपगमात्, जीवसहितासहितत्वं तु
विशेषः, उक्तं च—“तणवोऽणव्भातिविगार मुत्तजाइत्तओऽणिलंताउ । सत्थासत्थहयाओ निजीवसजीवरूवाओ ॥१॥” एवं शरी-
रत्वे सिद्धे सति प्रमाणं-सचेतना हिमादयः, क्वचित् अप्कायत्वाद्, इतरोदकवत् इति, तथा सचेतना आपः, क्वचित् खातभूमि-
स्याभाविकमम्भवत्वाद्, दर्दुरवत्, अथवा सचेतना अन्तरिक्षोद्भवा आपः, स्वाभाविकव्योमसम्भूतसम्पातित्वात्, मत्स्यवत्, अत
एते एवंविधलक्षणभाक्त्वाजीवा भवन्त्यप्कायाः ॥ साम्प्रतमुपभोगद्वारमाह—

णहाणे पिअणे तह धोअणे य भक्तकरणे अ सेए अ । आउस्स उ परिभोगो गमणागमणे य जीवाणं ॥१११॥
स्नानपानधावनभक्तकरणसेकयानपात्रोडुपगमनागमनादिरुपभोगः ॥ ततश्च तत्परिभोगाभिलाषिणो जीवा एतानि कारणान्युद्दि-
श्याप्कायवधे प्रवर्तन्त इति प्रदर्शयितुमाह—

एणहिं कारणेहिं हिंसंती आउकाइए जीवे । सायं गवेसमाणा परस्स दुक्खं उदीरंति ॥११२॥

‘एभिः’ स्नानावगाहनादिकैः कारणैरुपस्थितैः विषयविषमोहितात्मानो निष्करुणा अप्कायिकान् जीवान् ‘हिंसन्ति’ व्यापादयन्ति,
किमर्थमित्याह—‘सातं’ सुखं तद् आत्मनः ‘अन्वेपयन्तः’ प्रार्थयन्तः हिताहितविचारशून्यमनसः कतिपयदिवसस्थायिरम्ययौवन-
दर्पाध्मातचेतसः सन्तः सद्विवेकरहिताः तथा विवेकिजनसंसर्गविकलाः ‘परस्य’ अवादेर्जन्तुगणस्य ‘दुःखम्’ असातलक्षणं तद्

उदीरयन्ति, असातवेदनीयमुत्पादयन्तीत्यर्थः, उक्तं च—“एकं हि चक्षुरमलं सहजो विवेकस्तद्विद्विरेव सह संवसतिद्वितीयम् । एतद्द्वयं भुवि न यस्य स तत्रतोऽन्धस्तस्यापमार्गचलने खलु कोऽपराधः ? ॥१॥ इदानीं शस्त्रद्वारमुच्यते—

उरिसंचणगालणधोवणे य उचगरणमत्तभंडे य । वायरआउक्काए एयं तु समासओ सत्थं ॥११३॥

शस्त्रं द्रव्यभावभेदात् द्विधा, द्रव्यशस्त्रमपि समासविभागभेदात् द्विधैव, तत्र समासतो द्रव्यशस्त्रमिदम्—ऊर्द्धं सेचनमुत्सेचनं, कूपादेः कोशादिनोत्क्षेपणमित्यर्थः, ‘गालनं’ घनमसृणवस्त्राद्धान्तेन ‘धावनं’ वस्त्राद्युपकरणचर्मकोशकटाहादिभण्डकविषयम्, एवमादिकं बादराफ्काये ‘एतत्’ पूर्वोक्तं ‘समासतः’ सामान्येन शस्त्रं, तुशब्दो विभागापेक्षया विशेषणार्थः ॥ विभागतस्त्वित्त्वदम्—किंची सकायसत्थं किंची परकाय तदुभयं किंची । एयं तु दन्वसत्थं भावे य असंजमो सत्थं ॥११४॥

किञ्चित् स्वकायशस्त्रं नादेयं तडागस्य, किञ्चित्परकायशस्त्रं मृत्तिकास्त्रेहक्षारादि, किञ्चित्चोभयं उदकमिश्रा मृत्तिका उदकस्येति, भावशस्त्रमसंयमः प्रमत्तस्य दुष्प्रणिहितमनोराकायलक्षण इति ॥ शेषद्वाराणि पृथिवीकायवन्नेतव्यानि इति दर्शयितुमाह—

सेसाइं दाराइं ताइं जाइं हवंति पुढवीए । एवं आउद्देसे निज्जुत्ती कित्तिया एसा (होइ) ॥११५॥

‘शेषाणी’त्युक्तशेषाणि निक्षेपवेदानामधनियुक्तिरूपाणि, तान्येवात्रापि द्रष्टव्यानि यानि पृथिव्यां भवन्तीति, ‘एवम्’ उक्तप्रकारेणापकायोद्देशके ‘निर्युक्तिः’ निश्चयेनार्थघटना ‘कीत्तिता’ प्रदर्शिता भवतीति ॥ साम्प्रतं सूत्रानुगमेऽस्खलितादिगुणोपेतं सूत्रमुच्चारणीयं, तच्चेदम्—से वेमि से जहावि अणगारे उज्जुकडे निघार्यपडिवणणे अमायं कुट्त्वमाणे वियाहिए (सू. १९)

ना.
१. धु.
१. अ.
२. उ.

‘नं वेमी’त्यादि अस्य चायमभिमन्वन्धः—इहानन्तरोद्देशके परिसमाप्तिश्च ‘पृथिवीकायसमारम्भव्यावृत्तो मुनि’रित्युक्तं, न चैता-
वता सम्पूर्णो मुनिर्भवति, यथा च भवति तथा दर्शयति, तथाऽऽदियत्रेणायं सम्बन्धः—सुधर्मस्वामी इदमाह—श्रुतं मया भगवद-
न्निके यन् प्राक् प्रतिपादितम् अन्यत्रेदमित्येवं परम्परश्चरमन्वन्धोऽपि प्राग्वद्वाच्यः। सेशब्दस्तच्छब्दार्थो, स यथा पृथिवीकायस-
मारम्भव्यावृत्तचरकालं सम्पूर्णानगारव्यपदेशभाग् भवति तदहं ब्रवीमि, अपिः समुचये, स यथा वाऽनगारो न भवति तथा च
ब्रवीमि ‘अणगारा मोक्षि एगे पयवमाणे’त्यादिनेति, न विद्यते अगारं—गृहमस्येत्यनगारः, इह च यत्यादिशब्दव्युदासेनानगार-
शब्दोपादानेनतदाचष्टे—गृहपरित्यागः प्रधानं मुनित्वकारणं, तदाश्रयत्वात्सावधानुष्ठानस्य, निरवधानुष्ठायी च मुनिरिति दर्शयति—
‘उज्जुरुडे’ति ऋजुः—अकुटिलः संयमो—दुष्प्रणिहितमनोवाकायनिरोधः सर्वसत्त्वसंरक्षणप्रवृत्तत्वाद्दयैकरूपः सर्वत्राकुटिलगतिरि-
तियात्रन्, यदिवा मोक्षम्यानगमनर्जुश्रेणिप्रतिपत्तिः सर्वसंवरसंयमात्, कारणे कार्यापचारं कृत्वा संयम एव सप्तदशप्रकार ऋजुः,
नं करोतीति ऋजुरुन्, ऋजुकारीत्यर्थः, अनेन चेदमुक्तं भवति—अशेषसंयमानुष्ठायी सम्पूर्णोऽनगारः, एवंविधश्चेदग् भवतीति दर्श-
यति—‘नियागपडिवन्ने’ति, यजनं यागः नियतो निश्चितो वा यागो नियागो—मोक्षमार्गः, सङ्गतार्थत्वाद्वातोः सम्यग्ज्ञानदर्शन-
चारित्रात्मतया गतं सङ्गतमिति, तं नियागं—सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रात्मकं मोक्षमार्गं प्रतिपन्नो नियागप्रतिपन्नः, पाठान्तरं वा
‘निकायप्रतिपन्नो’ निर्गतः कायः—औदारिकादिर्यस्माद्यस्मिन् वा सति स निकायो—मोक्षस्तं प्रतिपन्नो निकायप्रतिपन्नः, तत्कारणस्य
सम्यग्दर्शनादेः स्वशक्त्याऽनुष्ठानान्, स्वशक्त्याऽनुष्ठानं चामायाविनो भवतीति दर्शयति—‘अमायं कुञ्चमाणे’ति माया—सर्वत्र स्ववी-
र्यनिगूहनं, न माया अमाया तां कुर्वाणः—अनिगूहितबलवीर्यः संयमानुष्ठाने पराक्रममाणोऽनगारो व्याख्यात इति, अनेन च तज्जा-

१५
मुनि-
स्वरूपं
ख. १९

२०

॥३८॥
२७

1. आ.
४२

तीयोपादानादशेषकपायापगमोऽपि द्रष्टव्य इति, उक्तं च—“सोही ये उज्जुभूयस्म, धम्मो सुद्धस्स चिद्ध”ति ॥ तदेवम्मानुद्ध-
तमकलमायावह्नीवितानः किं कुर्यादित्याह—

जाए सद्धाए निक्खंतो तमेव अणुपालिज्जा, त्रियहिता विसोत्तियं (सू० २०).

‘यया श्रद्धया’ प्रवर्द्धमानसंयमस्थानकण्डकरूपया ‘निष्क्रान्तः’ प्रव्रज्यां गृहीत्वान् ‘तामेव’ श्रद्धामश्रान्तो यावज्जीवम् ‘अनु-
पालयेद्’ रक्षेदित्यर्थः, प्रव्रज्याकाले च प्रायशः प्रवृद्धपरिणाम एव प्रव्रजति, पश्चात्तु संयमश्रेणीं प्रतिपन्नो वर्द्धमानपरिणामो वा
हीयमानपरिणामो वा अवस्थितपरिणामो वेति, तत्र वृद्धिकालो हानिकालो वा समयादि उत्कर्षेणान्तमौहूर्तिकः, नातः परं सङ्केश-
विशुद्धाद्दे भवतः, उक्तं च “नान्तर्मुहूर्त्तकालमतिवृत्त्य शक्यं हि जगति सङ्कण्डुम् । नापि विशोद्धं शक्यं प्रत्यक्षो ह्यात्मनः सोऽर्थः
॥ १ ॥ उपयोगद्वयपरिवृत्तिः सा निहेतुका स्वभावत्वात् । आत्मप्रत्यक्षो हि स्वभावो व्यर्थाऽत्र हेतूक्तिः ॥ २ ॥” अवस्थितका-
लश्च द्वयोर्वृद्धिहानिलक्षणयोर्यवमध्यवज्रमध्ययोरष्टौ समयाः, तत ऊर्द्धमवश्यं पातान्, अयं च वृद्धिहान्यवस्थितरूपः परिणामः
केवलानां निश्चयेन गम्यो, न छद्मस्थानामिति । यद्यपि च प्रव्रज्याभिगमोत्तरकालं श्रुतसागरमवगाहमानः संवेगवैराग्यभावनाभा-
वितान्तरात्मा कथित्प्रवर्द्धमानमेव परिणामं भजते, तथा चोक्तम्—“जह जह सुयमवगाहइ अइसरसपसरसंजुयमउच्चं । तह तह
पल्हाइ मुणी नवनवसंवेगसद्धाए ॥१॥” तथापि स्तोक एव तादृक् बहवश्च परित्यजन्ति अतोऽभिधीयते ‘तामेवानुपालयेदि’ति, कथं
पुनः कृत्वा श्रद्धामनुपालयेदित्याह—‘विज्जे’त्यादि, ‘विहाय’ परित्यज्य ‘विस्रोतसिकां’शङ्कां, सा च द्विधा—सर्वशङ्का देशशङ्का

१ शोभित्यनुभूतस्य धर्मः शुद्धस्य तिष्ठति २ पुष्पमजोय इति पा ३ यथा यथा श्रुतमवगाहतेऽतिशयसपसरसयुतमपूर्वम् । तथा तथा प्रहादते मुनिर्नवनवसंवेगश्रद्धया ॥१॥

प्रव्रज्या-
कालीन-
कंडक-
श्रद्धारक्षा
सू. २१

५

१०

१
२
३
४
५
६
७
८
९
१०
११
१२
१३
१४
१५
१६
१७
१८
१९
२०
२१
२२
२३
२४
२५
२६
२७
२८
२९
३०
३१
३२
३३
३४
३५
३६
३७
३८
३९
४०
४१
४२
४३
४४
४५
४६
४७
४८
४९
५०
५१
५२
५३
५४
५५
५६
५७
५८
५९
६०
६१
६२
६३
६४
६५
६६
६७
६८
६९
७०
७१
७२
७३
७४
७५
७६
७७
७८
७९
८०
८१
८२
८३
८४
८५
८६
८७
८८
८९
९०
९१
९२
९३
९४
९५
९६
९७
९८
९९
१००

च, तत्र सर्वशङ्का किमस्ति आर्हतो मार्गो नवेति, देशशङ्का तु किं विद्यन्ते अप्कायादयो जीवाः?, विशेष्य प्रवचनेऽभिहितत्वात्, स्पष्टचेतनात्मलिङ्गाभावात् विद्यन्ते इति वा, इत्येवमादिकामारेकां विहाय सम्पूर्णाननगारगुणान् पालयेत्, यदिवा विस्रोतांसि द्रव्यभावभेदान् द्विधा-तत्र द्रव्यविस्रोतांसि नद्यादिस्रोतसां प्रतीपगमनानि, भावविस्रोतांसि तु मोक्षं प्रति सम्यग्दर्शनादिस्रोतसां प्रस्थितानां विरूपाणि-प्रतिहलानि गमनानि भावविस्रोतांसि, तानि विहाय सम्पूर्णाननगारगुणभाग् भवति, श्रद्धां वाऽनुपालयेदिति, पाठान्तरं वा 'विजहिता पुञ्जसंजोगं' पूर्वसंयोगः-मातापित्रादिभिः, अस्य चोपलक्षणार्थत्वात् पश्चात्संयोगोऽपि श्वशुरादिकृतो ग्राह्यः तं 'विहाय' त्यक्त्वा 'श्रद्धामनुपालयेदिति मीलनीयं ॥ तत्र यस्यायमुपदेशो दीयते यथा 'विहाय विस्रोतांसि तदनु श्रद्धानुपालनं कार्यं' स एवामिधीयते-न केवलं भवानेवापूर्वमिदमनुष्ठानमेवंविधं करिष्यति, किं त्वन्यैरपि महासत्त्वैः कृतपूर्वमिति दर्शयितुमाह-

पणया वीरा महावीहिं (सू० २१)

'प्रणताः' प्रह्लाः वीराः परीपहोपसर्गकषायसेनाविजयात् वीथिः-पन्थाः महांश्चासौ वीथिश्च महावीथिः-सम्यग्दर्शनादिरूपो मोक्षमार्गो जिनेन्द्रचन्द्रादिभिः सत्पुरुषैः प्रहतः, तं प्रति प्रह्लाः-वीर्यवन्तः संयमानुष्ठानं कुर्वन्ति, ततश्चोत्तमपुरुषप्रहतोऽयं मार्ग इति प्रदर्श्य तज्जनितमार्गविसम्भो विनेयः संयमानुष्ठाने सुखेनैव प्रवर्तयिष्यते ॥ उपदेशान्तरमाह-'लोकं चे'त्यादि, अथवा यद्यपि भवतो मतिर्न क्रमतेऽप्कायजीवविषये, असंस्कृतत्वान्, तथापि भगवदाज्ञेयमिति श्रद्धातव्यमित्याह-

लोगं च आणाए अभिसमेच्चा अकुओभयं (सू० २२)

श्रद्धाधिकृतत्वाद्प्कायलोको लोकशब्देनामिधीयते, तमप्कायलोकं चशब्दादन्यांश्च पदार्थान् 'आज्ञया' मौनीन्द्रवचनेन आभिमु-

मार्गस्य
१५
क्षुण्णता
सू. २१

२०

११२९॥
२७

ख्येन सम्यगित्वा-ज्ञात्वा, यथाऽपकायादयो जीवाः, इत्येवमनगम्य न विद्यते कुतश्चिद्वेतोः-केनापि प्रकारेण जन्तूनां भयं यस्मान् सौऽयमकुतोभयः-संयमः तमनुपालयेदिति सम्बन्धः. यद्वा 'अकुतोभयः' अपकायलोको, यतोऽसौ न कुतश्चिद्भयमिच्छति, मरण-मीरुत्वात्, तमाज्ञयाऽभिसमेत्यानुपालयेद्-रक्षेदित्यर्थः ॥ अपकायलोकमाज्ञया अभिसमेत्य यत्कर्त्तव्यं तदाह—

से वेमि णेव सयं लोगं अब्भाइक्खिज्जा, णेव अत्ताणं अब्भाइक्खिज्जा, जे लोयं अब्भा-
इक्खइ से अत्ताणं अब्भाइक्खइ, जे अत्ताणं अब्भाइक्खइ से लोयं अब्भाइक्खइ (सू० २३)

सोऽहं ब्रवीमि, सेशब्दस्य युष्मदर्थत्वात् त्वां वा ब्रवीमि, न 'स्वयम्' आत्मना 'लोकः' अपकायलोकोऽभ्याख्यातव्यः, अभ्याख्यानं नामासदभियोगः, यथाऽचौर चौरमित्याह, इह तु जीवा न भवन्त्यापः, केवलमुपकरणमात्रं, घृततैलादिवत्, एषोऽसदभियोगः, हस्त्यादीनामपि जीवानामुपकरणत्वात्, स्यादारेका-नन्वेतदेवाभ्याख्यानं यदजीवानां जीवत्वापादनं, नैतदस्ति, प्रसाधितमपां प्राक् सचेतनत्वं, यथा हि अस्य शरीरस्याहंप्रत्ययादिभिर्हेतुभिरधिष्ठाताऽऽत्मा व्यतिरिक्तः प्राक् प्रसाधित एवमपकायोऽप्यव्यक्तचेतनया सचेतन इति प्राक् प्रसाधितः, न च प्रसाधितस्याभ्याख्यानं न्याग्यम्, अथापि स्याद्, आत्मनोऽपि शरीराधिष्ठातुरभ्याख्यानं कर्त्तव्यं, न च तत्क्रियमाणं घटामियर्त्तिं दर्शयति—'नैव अत्ताणं अब्भाइक्खेज्जा' नैव 'आत्मानं' शरीराधिष्ठातारमहंप्रत्ययसिद्धं ज्ञानाभिन्नगुणं प्रत्यक्षं 'प्रत्याचक्षीत' अपह्नुवीत, ननु चैतदेव कथमवसीयते-शरीराधिष्ठाताऽऽत्माऽस्तीति, उच्यते, विष्मरणशीलो देवानांप्रिय उक्तमपि भाणयति, तथाहि-आहतमिदं शरीरकेनचिदभिसन्धिमता, रुंफरुधिराङ्गोपाङ्गादिपरिणतेः, अन्नादिवत्, तथोत्सृष्टमपि केनचिदभिमन्धिमतैव, आहतत्वाद्, अन्नमलमदिति, तथा न ज्ञानोपलब्धिपूर्वकः परिस्पन्दो

अपका-
योऽकु-
तोभयः
अनभ्या-
ख्यानं
५
सूत्र
२२-२३

साचा.
१ थु.
१ अ.
३ उ.

भ्रान्तिरूपः, परिस्पन्दत्यात्, त्वदीयवचनपरिस्पन्दवत्, तथा विद्यमानाधिष्ठातृव्यापारभाङ्गीन्द्रियाणि, करणत्वात्, दात्रादिवत्, एवं
युतः। मार्गानुमारिहेतुमालोच्छेदः स्याद्वादपरशुना कार्यः, अत एवविधोपपत्तिमधिगतमात्मानं शुभाशुभफलभाजं न प्रत्याचक्षीत,
एवं च मति यो ह्यत्रः कुतर्कतिमिरोपहतज्ञानचक्षुरष्कायलोकमभ्याख्याति-प्रत्याचष्टे स सर्वप्रमाणसिद्धमात्मानमभ्याख्याति, यश्चा-
त्मानमभ्याख्याति-नास्म्यहं स सामर्थ्यादपूकायलोकमभ्याख्याति, यतो ह्यात्मनि पाण्याद्यवयवोपेतशरीराधिष्ठायिनि प्रस्पष्टलि-
ङ्गेऽभ्याख्याते सत्यव्यक्तचेतनालिङ्गोऽपूकायलोकस्तेन सुतरामभ्याख्यातः ॥ एवमनेकदोषोपपत्तिं विदित्वा नायमपूकायलोकोऽभ्या-
ख्यातव्य इत्यालोच्य गाधवो नापूकायविषयमारम्भं कुर्वन्तीति, शाक्यादयस्त्वन्यथोपस्थिता इति दर्शयितुमाह—

लज्जमाणा पुढो पास-अणगारा मोत्ति एगे पवयमाणा जमिणं विरूवरूवेहिं सत्थेहिं
उदयकम्मसमारंभेणं उदयसत्थं समारंभमाणे अणेगरूवे पाणे विहिंसइ । तत्थ खलु भगवता
परिण्णा पवेदिता । इमस्स चैव जीवियस्स परिवंदणमाणणपूयणाए जाइमरणमोयणाए
दुक्खपडिघायहेउं से सयमेव उदयसत्थं समारभति अण्णेहिं वा उदयसत्थं समारंभावेति
अण्णे उदयसत्थं समारंभंते समणुजाणति । तं से अहियाए तं से अवोहीए । से तं संबुज्ज-
माणं आयाणीयं समुट्टाय सोच्चा भगवओ अणगाराणं अंतिए इहमेगेसिं णायं भवति-एस

१५
आत्म-
सिद्धिः
अन्य-
तीर्थिक-
कृतिः
२०

॥४०॥

२६

खलु गंथे एस खलु मोहे एस खलु मारे एस खलु णरए, इच्चत्थं गड्डिए लोए जमिणं विरू-
वरूवेहिं सत्येहिं उदयकम्मसमारम्भेणं उदयसत्थं समारंभमाणे अण्णे अणेगरूवे पाणे
विहिंसइ । से वेमि संति पाणा उदयनिस्सिया जीवा अणेगे (सू० २४)

‘लज्जमानाः’ स्वकीयं प्रज्याभासं कुराणाः यदिवा सावधानुष्ठानेन लज्जमानाः—लज्जां कुराणाः ‘पृथग्’ विभिन्नाः शाक्यो-
ल्लूरुणभुरूरुपिलादिशिष्याः, पश्येति शिष्यचोदना, अविवक्षितकर्मका अपि अकर्मका भवन्ति, यथा—पश्य मृगो धावतीति, द्विती-
याथे वा प्रथमा सुख्यत्ययेन द्रष्टव्या, ततथायमर्थः—शाक्यादीन् गृहीतप्रज्यानपि सावधानुष्ठानरतान् पृथग्—विभिन्नान् पश्य,
किं तैरमदाचरितं ? येनैवं प्रदर्शयन्ति इति दर्शयति—अनगारा यममित्येके शाक्यादयः प्रवदन्तो ‘यदिदं’ यदेतत् काका दर्शयति
—‘विरूपरूपैः’ उत्सेचनाप्रिधिष्यापनादिशस्त्रैः स्वकायपरकायभेदभिन्नैरुदककर्मैः समारभन्ते, उदककर्मसमारम्भेण च उदके शस्त्र
उदकमेव वा शस्त्रं समारभन्ते, तच्च समारभमाणोऽनेकरूपान्वनस्पतिद्वीन्द्रियादीन्विधिं हिनस्ति, तत्र खलु भगवता परिज्ञा प्रवे-
दिता, यथा अस्यैव जीवितव्यस्य परिन्दनमाननपूजनार्थं जातिमरणमोचनार्थं दुःखप्रतिघातहेतुं यन् करोति तद्दर्शयति—स स्वय-
मेवोदकशस्त्रं समारभते अन्यथोदकशस्त्रं समारम्भयति अन्याथोदकशस्त्रं समारभमाणान् ममनुजानीते, तत्रोदकसमारम्भणं तस्या
हिताय भवति, तथा तदेवाचोधिलाभाय भवति, स एतन्मध्युध्यमान आदानीयं मम्यगदर्शनादि सम्यगुत्थाय—अभ्युपगम्य श्रुत्वा
भगवतोऽनगाराणां राजन्तिके इहेकेषां माभूनां यत् ज्ञातं भवति तद्दर्शयति—‘एषः’ अप्काशमारम्भो ग्रन्थः एष खलु मोहः एष खलु

उदकश-
स्त्रारंभः
सू. २४

५

१०

चा.
१ शु.
१ प्र.
३ उ.

मारः एष खलु नरकः इत्येवमथं गृह्यो लोको यदिदं विरूपरूपैः शस्त्रैः उदककर्मसमारम्भेणोदकशस्त्रं समारभमाणोऽन्याननेकरूपान् प्राणिनो विविधं हिनस्तीत्येतत्प्राग्बत् व्याख्येयं, पुनरप्याह—‘से वेमी’त्यादि, सेशब्द आत्मनिर्देशे, सोऽहमेवमुपलब्धानेकाएका- यतश्चगृह्यान्तो ब्रवीमि—‘सन्ति पाणा’ विद्यन्ते प्राणिन उदकनिश्चिताः—पूतरकमत्स्यादयो यानुदकारम्भप्रवृत्तो हन्यादिति, अथवा- ऽपरः गम्यन्धः—प्रागुक्तमुदकशस्त्रं समारभमाणोऽन्यानप्यनेकरूपान् जन्तून् विविधं हिनस्तीति, तत् कथमेतच्छक्यमभ्युपगन्तुमि- त्यत आह—‘सन्ति पाणा’ इत्यादि पूर्ववत्, कियन्तः पुनस्त इति दर्शयति—‘जीवा अणेगा’ पुनर्जीवोपादानमुदकाश्रितप्रभूतजीव- भेदप्रापनार्थं, ततश्चेदमुक्तं भवति—एककस्मिन् जीवभेदे उदकाश्रिता ‘अनेके’ असंख्येयाः प्राणिनो भवन्ति, एवं चाष्कायविषया- रम्भभाजः पुरुषान्ते तन्निश्चितप्रभूतसच्चव्यापत्तिकारिणो द्रष्टव्याः ॥ शाक्यादयस्तूदकाश्रितानेव द्वीन्द्रियादीन् जीवानिच्छन्ति नोदकमित्येतदेव दर्शयति—

इहं च खलु भो ! अणगाराणं उदयजीवा वियाहिया (सू० २५)

खलुशब्दोऽवधारणे ‘इहैव’ ज्ञातपुत्रीये प्रवचने द्वादशाङ्गे गणिपिटके ‘अनगाराणां’ साधूनाम् ‘उदकजीवा’ उदकरूपा जीवाः च शब्दात्तदाश्रिताथ पूतरकछेदनकलोद्दणकभ्रमरकमत्स्यादयो जीवा व्याख्याताः, अवधारणफलं च नान्येषामुदकरूपा जीवाः प्रति- पादिताः ॥ यद्येवमुदकमेव जीवास्ततोऽवश्यं तत्परिभोगे सति प्राणातिपातभाजः साधव इति, अत्रोच्यते, नेतदेवं, यतो वयं त्रिविधमष्कायमाचक्ष्महे—सचित्तं मिश्रमचित्तं च, तत्र योऽचित्तोऽष्कायस्तेनोपयोगविधिः साधूनां, नेतराम्यां, कथं पुनरसौ भव- त्यचित्तः ? किं स्वभावादेवाहोश्चिच्छस्त्रसम्बन्धात् ? उभयथाऽपीति, तत्र यः स्वभावादेवाचिचीभवति न बाह्यशस्त्रगम्पकति, तम-

जैनेऽ-
१५
ष्कायस्य
जीवता
सू. २५

२०

॥४१॥
२७

चित्तं जानाना अपि केवलमनःपर्यायावधिश्चतुर्ज्ञानिनो न परिभुञ्जते, अनवस्थाप्रसङ्गभीरुतया, यतो नु श्रूयते-भगवता किल श्रीवर्द्धमानस्वामिना विमलसलिलसमुल्लसत्तरङ्गः शैवलपटलत्रसादिरहितो महाहृदो व्यपगताशेषजलजन्तुकोऽचित्तवारिपरिपूर्णः स्वशिष्याणां तृद्वाधितानामपि पानाय नानुजज्ञे, तथा अचित्ततिलशकटस्थण्डिलपरिभोगानुज्ञा चानवस्थादोपसंरक्षणाय भगवता न कृतेति, श्रुतज्ञानप्रामाण्यज्ञापनार्थं च, तथाहि-सामान्यश्रुतज्ञानी बाह्येन्धनसम्पर्कारूपितस्वरूपमेवाचित्तमिति व्यवहरति जलं, न पुनर्निरिन्धनमेवेति, अतो यद्बाह्यशस्त्रसम्पर्कात् परिणामान्तरापन्नं वर्णादिभिस्तदचित्तं साधुपरिभोगाय कल्पते, किं पुनस्तच्छस्त्रमित्यत आह—

सत्यं चेत्यं अणुवीड पासा, पुढो सत्यं पवेड्यं (सू० २६)

शस्यन्ते-हिंस्यन्तेऽनेन प्राणिन इति शस्त्रं, तच्चोत्सेचनगालनउपकरणधावनादि स्वकायादि च वर्णाद्यापत्तयो वा पूर्वावस्थाविलक्षणाः शस्त्रं, तथाहि-अग्निपुद्गलानुगतत्वादीपत्पिङ्गलं जलं भवत्युष्णं गन्धतोऽपि धूमगन्धि रसतो विरसं स्पर्शत उष्णं तच्चोद्भूतत्रिदण्डम्, एवंविधावस्थं यदि ततः कल्पते, नान्यथा, तथा कचवरकरीपगोमूत्रोपादीन्धनसम्बन्धात् स्तोकमध्यवहुभेदात्, स्तोकं स्तोके प्रक्षिपतीत्यादिचतुर्भङ्गिकाभावना कार्या, एवमेतत् त्रिविधं शस्त्रं, चशब्दोऽवधारणार्थः, अन्यतमशस्त्रसम्पर्कविध्वस्तमेव ग्राह्यं, नान्यथेति, 'एत्य'त्ति एतस्मिन् अप्काये प्रस्तुते 'अनुविचिन्त्य' विचार्य इदमस्य शस्त्रमित्येवं ग्राह्यं, 'पश्ये' त्यनेन शिष्यस्य चोदनेति। तदेवं नानाविधं शस्त्रमपकायस्यास्तीति प्रतिपादितम्, एतदेव दर्शयति—'पुढो सत्यं पवेदितं' 'पृथग्' विभिन्नमुत्सेचनादिकं शब्दं 'प्रवेदितम्' आख्यातं भगवता, पाठान्तरं वा 'पुढोऽपासं पवेदितं' एवं पृथग्विभिन्नलक्षणेन शस्त्रेण परिणामितमुदकग्रहणमपायं प्रवेदितम्-आख्यातं भगवता, अपाशः-अवन्धनं शस्त्रपरिणामितोदकग्रहणमवन्धनमाख्यातमितियावद् ॥ एवं तावत्साधूनां

पृथक्-
शस्त्रं
सू. २६

५

१०

प्र. आ.
४६

मच्चित्तमिश्रापूजापरित्यागेनाचित्तपयसा परिभोगः प्रतिपादितः, ये पुनः शाक्यादयोऽष्कायोपभोगप्रवृत्तास्ते नियमत एवाष्कायं
मिहिमन्ति, तदाश्रितांश्रान्यानिति, तत्र न केवलं प्राणातिपातापत्तिरेव तेषां, किमन्यदित्यत आह—

अदुवा अदिन्नादाणं (सू. २७)

‘अथवे’ति पक्षान्तरोपन्यासद्वारेणाभ्युचयोपदर्शनार्थः, अशस्त्रोपहताऽष्कायोपभोगकारिणां न केवलं प्राणातिपातः, अपि त्वद-
त्तादानमपि तत्तेषां, यतो येषष्कायजन्तुभिर्यानि शरीराणि निर्वर्त्तितानि तैरदत्तानि ते तान्युपभुञ्जते, यथा कश्चित् पुमान् सचि-
चशाक्यमिक्षुशरीरकात् खण्डमुत्कृत्य गृह्णीयाद्, अदत्तं हि तस्य तत्, परपरिगृहीतत्वात्, परकीयगवाद्यादानवत्, एवं तानि
शरीराण्यर्जीवपरिगृहीतानि गृह्णतोऽदत्तादानमवश्यम्भावि, स्वाम्यनुज्ञानाभावादिति, ननु यस्य तत्तडागकूपादि तेनानुज्ञातं सकृ-
त्तपय इति, ततश्च नादत्तादानं, स्वामिनाऽनुज्ञानित्वात्, परानुज्ञातपश्वादिघातवत्, नन्वेतदपि साध्यावस्थमेवोपन्यस्तं, यतः पशु-
रपि शरीरप्रदानविमुख एव मिन्नार्यमर्यादैरुच्चैरास्टन्विशस्यते, ततश्च कथमिव नादत्तादानं स्यात्?, न चान्यदीयस्यान्यः स्वामी
दृष्टः परमार्थचिन्तायां, नन्वेवमशेषलोकप्रसिद्धगोदानादिव्यवहारस्तुत्यति, बुध्यतु नामैवंविधः पापसम्बन्धः, तद्वि देयं यदुःखितं
स्वयं न भवति, दासीवलीवर्दादिवन्, न चान्येषां दुःखोत्पत्तेः कारणं, हलखड्गादिवन्, एतद्व्यतिरिक्तं दातृपरिगृहीत्रोरेकान्तत
एवोपकारकं देयं प्रतिजानते जिनेन्द्रमतावलम्बिनः, उक्तं च—“यत् स्वयमदुःखितं स्यान्न च परदुःखे निमित्तभूतमपि । केवल-
मुपग्रहकरं धर्मकृते तद् भवेद्देयम् ॥१॥” इति, तस्मादवस्थितमेतन्-तेषां तददत्तादानमिति ॥ साम्प्रतमेतदोपद्वयं स्वसिद्धान्ताभ्यु-
पगमद्वारेण परः परिजिहीर्षुराह—

कप्पइ णे कप्पइ णे पाउं, अदुवा विभूसाए (सू. २८)

अशस्त्रोपहतोदकारम्भिणो हि चोदिताः सन्त एवमाहुः—यथा नैतत् स्वमनीषिकातः समारम्भयामो वयं, किं त्वागमे निर्जीव-
त्वेनानिपिद्धत्वात् 'कल्पते' युज्यते 'नः' अस्माकं 'पातुम्' अम्यवहर्तुमिति, वीप्सया च नानाविधप्रयोजनविषय उपभोगोऽभ्यनु-
ज्ञातो भवति, तथाहि—आजीविकभस्सस्त्राग्यादयो वदन्ति—पातुमस्माकं कल्पते, न स्नातुं वारिणा, शाक्यपरिव्राजकादयस्तु स्नान-
पानावगाहनादि सर्वं कल्पते इति प्रभापन्ते, एतदेव स्वनामग्राहं दर्शयति—अथवोदकं विभूषार्थमनुज्ञातं नः समये, विभूषा—कर-
चरणपांगूपस्थमुखप्रक्षालनादिका वस्त्रभण्डकादिप्रक्षालनात्मिका वा, एवं स्नानादिशौचानुष्ठायिनां नास्ति कश्चिदोष इति ॥ एवं ते
परिफल्गुवचसः परिव्राजकादयो निजराद्धान्तोपन्यासेन मुग्धमतीन्विमोह्य किं कुर्वन्तीत्याह—

पुढो सत्थेहिं विउट्टन्ति (सू. २९)

'पृथग्' विभिन्नलक्षणैः नानारूपैरुत्सेचनादिशैः ते अनगारायमाणाः 'विउट्टन्ति'त्ति अप्कायजीवान् जीवनाद्वथावर्त्तयन्ति—
व्यपरोपयन्तीत्यर्थः, यदिवा पृथग्विभिन्नैः शस्त्रैरप्कायिकान्विविधं कुट्टन्ति—छिन्दन्तीत्यर्थः, कुट्टेद्धातोः छेदनार्थत्वात् ॥ अधु-
नैषामागमानुसारिणामागमासारत्वप्रतिपादनायाह—

एत्थऽवि तेसिं नो निकरणाए (सू. ३०)

'एतस्मिन्नपि' प्रस्तुते स्वागमानुसारेणाम्युपगमे सति 'कप्पइ णे कप्पइ णे पाउं, अदुवा विभूसाए'त्ति—एवंरूपस्तेषामयमागमो

११.
१. धु.
२. अ.
३. उ.

यद्वलादप्रकायपरिभोगे ते प्रवृत्ताः स स्याद्वादयुक्तिभिरभ्याहतः सन् 'नो निकरणाए'ति नो निश्चयं कर्तुं समर्थो भवति, न केवलं
तेषां युक्तयो न निश्चयायालम्, अपि त्यागमोऽपीत्यपिशब्दः, कथं पुनस्तदागमो निश्चयाय नालमिति, अत्रोच्यते, त एवं प्रष्टव्याः—
कोऽयमागमो नाम ? यदादेशात्कल्पते भवतामप्रकायारम्भः?, त आहुः—प्रतिविशिष्टानुपूर्वो विन्यस्तवर्णपदवाक्यसङ्घात आसप्रणीत
आगमः नित्योऽकर्तृको वा ?, ततश्चैवमभ्युपगते यो येन प्रतिपन्न आसः स निराकर्तव्यः, अनाप्तोऽसौ अप्रकायजीवापरिज्ञानात्
तद्वधानुमानाद्वा भवानिव, जीवत्वं चापां प्राक् प्रसाधितमेव, ततस्तत्प्रणीतागमोऽपि सद्वर्त्मचोदनायामप्रमाणम्, अनासप्रणीतत्वाद्,
रभ्यापुरुषवाक्यवत्, अथ नित्योऽकर्तृकः समयोऽभ्युपगम्यते ततो नित्यत्वं दुष्प्रतिपादं, यतः शक्यते वक्तुं—भवदभ्युपगतः समयः
सकर्तृको वर्णपदवाक्यात्मकत्वात्, विधिप्रतिषेधात्मकत्वात्, उभयसम्मतमकर्तृकग्रन्थसन्दर्भवदिति, अभ्युपगम्य वा त्रूमः—अप्र-
माणमसौ, नित्यत्वादाकाशवत्, यत्र प्रमाणं तदनित्यं दृष्टं प्रत्यक्षादिवदिति, तथा विभूषासूत्रावयवेऽपि पृष्टा न प्रत्युत्तरदाने क्षमाः,
यतियोग्यं स्नानं न भवति, कामाङ्गत्वात्, मण्डनवत्, कामाङ्गता च सर्वजनप्रसिद्धा, तथा चोक्तम्—“स्नानं मददर्पकरं, कामाङ्गं
प्रथमं स्मृतम् । तस्मात्कामं परित्यज्य, नैव स्नान्ति दमे स्ताः ॥ १ ॥” शौचार्थोऽपि न पुष्कलो, वारिणा बाह्यमलापनयनमात्र-
त्वा(करणा)त्, न ह्यन्तर्व्यवस्थितकर्ममलक्षालनसमर्थं वारि दृष्टं, तस्माच्छरीरवाङ्मनसामकुशलप्रवृत्तिनिरोधो भावशौचमेव कर्मक्षयायालं,
तत्र वारिसाध्यं न भवति, कुतः ?, अन्वयव्यतिरेकमधिगम्यत्वात्सर्वभावानां, न हि मत्स्यादयः तत्र स्थिता मत्स्यादित्वकर्मक्ष-
यमाहृत्येनाभ्युपगम्यन्ते, विना च वारिणा महर्षयो विचित्रतपोभिः कर्म क्षपयन्तीति, अतः स्थितमेतद्—तत्समयो न निश्चयाय
प्रभवतीति ॥ तदेवं निःसपन्नमपां जीवत्वं प्रतिपाद्य तत्प्रवृत्तिनिवृत्तिविकल्पफलप्रदर्शनद्वारेणोपसंजिहीर्षुः सकलमुदेशार्थमाह—

शाक्य-
१५
परित्रा-
जाम-
सत्यता
सू. ३०

२०

॥४३॥
२७

एत्थ सत्थं समारभमाणस्स इच्चेए आरंभा अपरिण्णाया भवंति, एत्थ सत्थं असमारभ-
माणस्स इच्चेते आरंभा परिण्णाया भवंति, तं परिण्णाय मेहावी णेव सयं उदयसत्थं समा-
रम्भेज्जा णेवण्णेहिं उदयसत्थं समारंभावेज्जा उदयसत्थं समारंभंतेऽवि अण्णे ण समणुजा-
णेज्जा, जस्सेते उदयसत्थसमारंभा परिण्णाया भवंति से हु मुणी परिण्णातकम्मे (सू. ३१)-
त्ति वेमि ॥ इति तृतीयोऽपकायोद्देशकः ॥

‘एतस्मिन्’ अपकाये ‘शस्त्रं’ द्रव्यभावरूपं समारभमाणस्येत्येते समारम्भा बन्धकारणत्वेनापरिज्ञाता भवन्ति, अत्रैवापकाये शस्त्र-
मसमारभमाणस्येत्येते आरम्भा ज्ञपरिज्ञया परिज्ञाता भवन्ति प्रत्याख्यानपरिज्ञया च परिहृता भवन्ति, तामेव प्रत्याख्यानपरिज्ञां
विशेषतो ज्ञपरिज्ञापूर्विकां दर्शयति—‘तद्’ उदकारम्भणं बन्धाद्येत्येवं परिज्ञाय मेधावी-मर्यादाव्यवस्थितो नैव स्वयमुदकशस्त्रं समा-
रभेत, नैवान्यैरुदकशस्त्रं समारम्भयेत्, नैवान्यानुदकशस्त्रं समारभमाणान् समनुजानीयात्, यस्यैते उदकशस्त्रसमारम्भा द्विधा परि-
ज्ञाता भवन्ति स एव मुनिः परिज्ञातकर्मा भवति । ब्रवीमीति पूर्ववद् । इति शस्त्रपरिज्ञायां तृतीयोद्देशकः समाप्तः ॥

उक्तस्तृतीयोद्देशकः, साम्प्रतं चतुर्थं आरभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः—इहानन्तरोद्देशके मुनित्वप्रतिपत्तये अपकायः प्रतिपा-
दितः, तदधुना तदर्थमेव क्रमापातस्तेजस्कायप्रतिपादनायायमुद्देशकः समारभ्यते, तस्य चोपक्रमादीनि चत्वार्यनुयोगद्वाराणि

परिज्ञा-
तकर्मा
मुनिः

५

१०

१ थु.
१ अ.
३ उ.

वान्यानि तावद्यावन्नामनिष्पन्ने निक्षेपे तेजउद्देशक इति नाम, तत्र तेजसो निक्षेपादीनि द्वाराणि वाच्यानि, अत्र च पृथिवीविरु
ल्पतुल्यत्वात् केषाञ्चिदतिदेशो द्वाराणामपरेषां तद्विलक्षणत्वात् अपोद्धार इत्येतत् द्वयमुररीकृत्य निर्युक्तिकृद् गाथामाह—

तेउस्सवि दाराइं ताइं जाइं ह्वंति पुढवीए । नाणत्ती उ विहाणे परिमाणुवभोगसत्थे य ॥११६॥

‘तेजसोऽपि’ अग्रेरपि ‘द्वाराणि’ निक्षेपादीनि यानि पृथिव्याः समधिगमेऽभिहितानि तान्येव वाच्यानि, अपवादं दर्शयितुमाह—
‘नानात्वं’ भेदो विधानपरिमाणोपभोगशस्त्रेषु, तुस्वधारणे, त्रिधानादिष्वेव च नानात्वं, नान्यत्रेति, चशब्दाल्लक्षणद्वारपरिग्रहः ॥
यथाप्रतिज्ञातनिर्वहणार्थमादिद्वारव्याचिरुयासयाऽऽह—

दुविहा य तेउजीवा सुहुमा तह वायरा य लोगंमि । सुहुमा य सव्वलोए पंचेव य धायरविहाणा ॥११७॥
स्पष्टा ॥ वादरपञ्चभेदप्रतिपादनायाह—

इंगाल अगणि अची जाला तह मुम्मुरे य बोद्धव्वे । धायरतेउविहाणा पंचविहा वणिणया एए ॥११८॥

दग्धेन्धनो विगतधूमज्वालोऽङ्गारः इन्धनस्थः श्लोपक्रियाविशिष्टरूपः, तथा विद्युदुल्काऽऽशनिसङ्घर्षसमुत्थितः सूर्यमणिसंसृतादि-
रूपधाग्निः, दाह्यप्रतिबद्धो ज्वालाविशेषोऽर्ध्विः, ज्वाला छिन्नमूलाऽनङ्गारप्रतिबद्धा, प्रविरलाग्निकणानुविद्धं भस्म मुर्मुरः, एते वादरा
अग्निभेदाः पञ्च भवन्तीति ॥ एते च वादराग्रयः स्वस्थानाङ्गीकरणान्मनुष्यक्षेत्रेऽर्द्धतृतीयेषु द्वीपसमुद्रेष्वव्याघातेन पञ्चदशसु कर्म-
भूमिषु व्याघाते सति पञ्चसु विदेहेषु, नान्यत्र, उपपाताङ्गीकरणेन लोकासङ्क्षेपभागवर्तिनः, तथा चागमः—“उववाएणं दोसु
उडुकगडेसु तिरियलोयतट्टे (ट्टे)य’त्ति अस्यायमर्थः—अर्द्धतृतीयद्वीपसमुद्रवाहल्ये पूर्वापरक्षिणोत्तरस्वयम्भूरमणपर्यन्तायते ऊर्द्धाधो-

तेजसो
निक्षे-
१५
पादि

२०

॥४४॥
२६

लोकप्रमाणे कपाटे तयोः प्रविष्टा वादराग्निपूत्पद्यमानकास्तद्व्यपदेशं लभन्ते, तथा 'तिरियल्लोयतड्डे (ड्डे) य'त्ति तिर्यग्लोकस्थालके च व्यवस्थितो वादराग्निपूत्पद्यमानो वादरादिव्यपदेशभाग् भवति । अन्ये तु व्याचक्षते-तयोस्तिष्ठतीति तत्स्थः, तिर्यग्लोकश्चासौ तत्स्थश्च तिर्यग्लोकतत्स्थः, तत्र च स्थित उत्पित्सुर्वादराग्निव्यपदेशमामादयति, अस्मिंश्च व्याख्याने कपाटान्तर्गत एव गृह्यते, स च द्वयोर्द्वुकपाटयोरित्यनेनैवोपात्त इति तद्व्याख्यानाभिप्रायं न विद्मः । कपाटस्थापना चेयम् । समुद्घातेन सर्वलोकवर्तिनः, ते च पृथिव्यादयो मारणान्तिकममुद्घातेन समवहता वादराग्निपूत्पद्यमानास्तद्व्यपदेशभाजः सर्वलोकव्यापिनो भवन्ति, यत्र च वादराः पर्याप्तकास्तत्रैव वादरा अपर्याप्तकाः, तन्निश्चया तेषामुत्पद्यमानत्वात्, तदेवं सूक्ष्मा वादराश्च पर्याप्तकापर्याप्तकभेदेन प्रत्येकं द्विधा भवन्ति, एते च वर्णगन्धरमस्पर्शादेशैः महस्राग्रशो भिद्यमानाः सङ्क्षेपयोनिप्रमुखशतसहस्रभेदपरिमाणा भवन्ति, तत्रैषां संश्रुता योनिरुष्णा च सचित्ताचित्तमिश्रभेदात् त्रिधा, मत्त चैषां योनिलक्षा भवन्ति ॥ साम्प्रतं चशब्दममुच्चितं लक्षणद्वारमाह—

जह देहपरिणामो रत्तिं खज्जोपगस्स सा उचमा । जरियस्स य जह उम्हा तओचमा तेउजीवाणं ॥११९॥

'यथे'ति दृष्टान्तोपन्यासार्थः 'देहपरिणामः' प्रतिविशिष्टा शरीरशक्तिः 'रात्रा'विति विशिष्टकालनिर्देशः 'खद्योतक' इति प्राणिविशेषपरिग्रहः, यथा तस्यासौ देहपरिणामो जीवप्रयोगनिवृत्तशक्तिराविश्वकास्ति, एवमङ्गारादीनामपि प्रतिविशिष्टा प्रकाशादिशक्तिरनुमीयते जीवप्रयोगविशेषाधिर्भावितेति । यथा वा-ज्वरोष्मा जीवप्रयोगं नातिवर्त्तते, जीवाधिष्ठितशरीरकानुपात्येव भवति, एषैवोपमाऽऽग्नेयजन्तूनां, न च मृता ज्वरिणः क्वचिदुपलभ्यन्ते, एवमन्वयव्यतिरेकाम्यामग्नेः सचित्ता मुक्तकग्रन्थोपपत्तिमुखेन प्रतिपादिता, मम्प्रति प्रयोगमारोप्यते अयमेवार्थः-जीवशरीराण्यङ्गारादयः, छेद्यत्वादिहेतुगणान्वितत्वात्, सास्त्राविषाणादिमङ्गलवत्,

आना.
१ पु.
१ प्र.
४ उ.

तथा आत्मसंयोगाविर्भूतोऽङ्गारादीनां प्रकाशपरिणामः, शरीरस्थत्वात्, स्वद्योतकदेहपरिणामवत्, तथा आत्मसम्प्रयोगपूर्वकोऽङ्गा-
गदीनामूष्मा, शरीरस्थत्वात्, ज्वरोष्मवन, न चादित्यादिभिरनेकान्तः, सर्वेषामात्मप्रयोगपूर्वकं यत उष्णपरिणामभाक्त्वं तस्मान्ना-
नेकान्तः, तथा मयेतनं तेजो, यथायोग्याहारोपादानेन वृद्धिविशेषतद्विकारवच्चात्, पुरुषवत्, एवमादिना लक्षणेनाऽऽप्रेया जन्तवो
निधेया इति ॥ उक्तं लक्षणद्वारं, तदनन्तरं परिमाणद्वारमाह—

जे वायरपञ्चता पलिअस्म असंखभागमित्ता उ । सेसा निष्णिगि रासी वीसुं लोगा असंखिज्जा ॥१२०॥

ये वादरपर्याप्तानलजीवाः क्षेत्रपल्योपमानरूपेयभागमात्रवर्तिप्रदेशराशिपरिमाणाः भवन्ति ते पुनर्वादरपृथिवीकायपर्याप्तकेभ्योऽस-
त्पंगुणहीनाः, शेषाश्चोऽपि राशयः पृथ्वीकायवद्भावनीयाः, किन्तु वादरपृथिवीकायापर्याप्तकेभ्यो वादराभ्यपर्याप्तका असंख्ये-
यगुणहीनाः, सूक्ष्मपृथिवीकायापर्याप्तकेभ्यः सूक्ष्माप्रेयापर्याप्तका विशेषहीनाः, सूक्ष्मपृथिवीकायपर्याप्तकेभ्यः सूक्ष्माप्रेयपर्याप्तका
विशेषहीना इति ॥ साम्प्रतमुपभोगद्वारमाह—

दहणे पयावण पगामणे य सेण य भक्तकरणे य । वायरतेउक्ताण उवभोगगुणा मणुस्साणं ॥१२१॥

दहनं शरीराद्ययवस्य वाताद्यपतयनार्थं, प्रकृष्टं तापनं प्रतापनं जीतापनोदाय, प्रकाशकरणमुद्योतकरणं प्रदीपादिना, भक्तकर-
णम्—शोदनादिरन्धनं, स्वदो ज्वरविश्वचिकादीनाम्, इत्येवमादिष्वनेकप्रयोजनेषूपस्थितेषु मनुष्याणां वादरतेजःकायविषया उपभो-
गरूपा गुणा उपभोगगुणा भवन्तीति ॥ तदेवमेवमादिभिः कारणैः समुपस्थितैः सततमारम्भप्रवृत्ता गृहिणो यत्याभाम् वा सुखैपिण-
मेजःकायजन्तून् हिमन्तीति दर्शयितुमाह—

१५
तेजस
उपभोगः

२०

॥४५॥
२८

म. आ.
५०

एहं कारणेहिं हिंसंती तेउकाइए जीवे । सायं गवेसमाणा परस्स दुक्खं उदीरंकि ॥१२२॥

‘एतैः’ दहनादिभिः कारणैस्तेजःकायिकान् जीवान् ‘हिंसन्ती’ति सङ्घट्टनपरितापनापद्रावणानि कुर्वन्ति ‘सातं’ सुखं तद् आत्मानो-
ऽन्विष्यन्तः ‘परस्स’ वादरात्रिकायस्य दुःखम् ‘उदीरयन्ति’ उत्पादयन्तीति ॥ साम्प्रतं शस्त्रद्वारं, तच्च द्रव्यभावशस्त्रभेदात् द्विधा,
द्रव्यशस्त्रमपि समासविभागभेदात् द्विधैव, तत्र समासतो द्रव्यशस्त्रप्रतिपादनायाह—

पुढवी आउक्काए उल्ला य वणस्सई तसा पाणा । वायरतेउक्काए एयं तु समासओ सत्थं ॥१२३॥

‘पृथिवी’ धूलिः अप्कायश्च आद्रंश्च वनस्पतिः त्रसाश्च प्राणिनः एतद्वादरतेजःकायजन्तूनां ‘समासतः’ सामान्येन शस्त्रमिति ॥

विभागतो द्रव्यशस्त्रमाह—

किंची सकायसत्थंकिंची परकाय तदुभयं किंची । एयं तु दब्बसत्थं भावे य असंजमो सत्थं ॥१२४॥

किञ्चिच्छब्दं स्वकाय एव-अग्निकाय एव अग्निकायस्य, तद्यथा-तार्णोऽग्निः पाणार्निः शस्त्रमिति, किञ्चिच्च परकायशस्त्रम्-उदकादि,
उभयशस्त्रं पुनः-तुपरुरीपादिव्यतिमिश्रोऽन्निरपराग्नेः, तुशब्दो भावशस्त्रापेक्षया विशेषणार्थः, ‘एतत्तु’ पूर्वोक्तं समासविभागरूपं पृथि-
वीस्वकायादि द्रव्यशस्त्रमिति । भावशस्त्रं दर्शयति-भावे शस्त्रम् असंयमो-दुःप्रणिहितमनोवाक्कायलक्षण इति ॥ उक्तव्यतिरिक्तद्वा-
रातिदेशद्वारेणोपसञ्चिर्हापुर्निर्युक्तिकृदाह—

सेसाइं दाराइं ताइं जाइं हवंति पुढवीए । एवं तेउहेसे निज्जुत्ती कित्तिया एसा ॥१२५॥

उक्तशेषाणि द्वाराणि तान्येव यानि पृथिव्युद्देशकेऽभिहितानि, ‘एवम्’ उक्तप्रकारेण तेजःकार्याभिधानोद्देशके निर्युक्तिः ‘कीर्त्तिता’

१. यु.
१. प्र.
४. उ.

व्यापणित्वा भवतीति ॥ माम्प्रतं सूत्रानुगमेऽस्वलितादिगुणोपेतं सूत्रमुच्चारणीयं, तच्चेदम्—

मे त्रेमि णेव सयं लोमं अब्भाइक्खेज्जा णेव अत्ताणं अब्भाइक्खेज्जा, जे लोयं अब्भाइ-
क्खेइ से अत्ताणं अब्भाइक्खेइ, जे अत्ताणं अब्भाइक्खेइ से लोयं अब्भाइक्खेइ (सू. ३२)

अस्य च मन्वन्धः प्राग्प्रदान्य इति, येन मया सामान्यात्मपदार्थपृथिव्यपकायजीवप्रविभागव्यावर्णनमकारि स एवाहमव्यव-
च्छिन्नज्ञानप्रवाहस्तजोर्जीवम्यरूपोपलम्भममुपजनितजिनवचनमम्मदो ब्रवीमि, किं पुनस्तदिति दर्शयति—‘नैवे’त्यादि, इह हि प्रक-
रणमन्वन्धाद्धोकशब्देनाग्निकायलोकोऽभिधित्मितः, अतस्तमग्निलोकं जीवत्वेन नैव ‘स्वयम्’ आत्मनाऽभ्याचक्षीत, नैवापह्नुवीतेत्यर्थः,
एतदभ्याख्याने ह्यात्मनोऽपि ज्ञानादिगुणकलापानुमितस्याभ्याख्यानमवाप्नोति, अथ च प्राक् प्रसाधितत्वादभ्याख्यानं नैवात्मनो
न्याय्यम्, एवं तेजःकायस्यापि प्रसाधितत्वात् अभ्याख्यानं क्रियमाणं न युक्तिपथमवतरति, एवं चास्य युक्त्यागमबलप्रसिद्धस्याभ्या-
ख्याने क्रियमाणे मत्यात्मनोऽप्यहंप्रत्ययसिद्धस्याभ्याख्यानं भवतःप्राप्तम् । एवमस्त्विति, चेत्, तन्नेति दर्शयति—‘नैव अत्ताणं अब्भा-
इक्खेज्जा’ नैवात्मानं—शरीराधिष्ठातारं ज्ञानगुणं प्रत्यात्मसंवेद्यं प्रत्याचक्षीत, तस्य शरीराधिष्ठातृत्वेन आहतमिदं शरीरं केनचिदभि-
मन्धिमता, तथा त्यक्तमिदं शरीरं केनचिदभिमन्धिमतैवेत्येवमादिभिर्हेतुभिः प्रसाधितत्वात्, न च प्रसाधितप्रसाधनं पिष्टपेषणवत्
विद्वज्जनमनामि रञ्जयति, एवं च सत्यात्मवत्प्रसाधितमग्निलोकं यः प्रत्याचक्षीत सोऽतिसाहसिक आत्मानमभ्याख्याति—निराकरोति,
यथात्माभ्याख्यानप्रवृत्तः स सदैवाग्निलोकमभ्याख्याति, सामान्यपूर्वकत्वाद्विशेषाणां, सति ह्यात्मसामान्ये पृथिव्याद्यत्मविभागः
मिच्छति, नान्यथा, सामान्यस्य विशेषव्यापकत्वात्, व्यापकविनिवृत्तौ च व्याप्यस्याप्यवश्यंभाविनी विनिवृत्तिरितिकृत्वा। एव-

१५
अभ्या-
ख्यानं
सू. २३

२०

॥४६॥
२८

प्र. आ.
५१

मयमत्रिलोकः सामान्यात्मवन्नाभ्याख्यातव्य इति प्रदर्शितम्, अधुनाऽग्निजीवप्रतिपत्तौ सत्यां तद्विषयसमारम्भकदुकफलपरिहा-
रोपन्यासाय सूत्रमाह—

जे दीहलोगसत्थस्स खेयण्णे से असत्थस्स खेयण्णे, जे असत्थस्स खेयण्णे से दीहलोग-
सत्थस्स खेयण्णे (सू. ३३)

‘य’ इति सुमुक्षुर्दीर्घलोकः, वनस्पतिः यस्मादसौ कायस्थित्या परिमाणेन शरीरोच्छ्रयेण च शेषैकेन्द्रियेभ्यो दीर्घो वर्तते, तथाहि—
कायस्थित्या तावत् ‘वणस्सइकाइए णं भंते! वणस्सइकाइएत्ति कालओ केवच्चिरं होइ?, गोयमा! अणंतं कालं, अणंताओ उस्स-
प्पिणिअवसप्पिणिओ, खेत्तओ अणंता लोया, असंखेज्जा पोग्गलपरियट्ठा, ते णं पुग्गलपरियट्ठा आवलियाए असंखेज्जहभागे’ परिमा-
णतस्तु ‘पडुप्पन्नवणस्सइकाइयाणं भंते! केवत्तिकालस्स निल्लेवणा सिया?, गोयमा! पडुप्पन्नवणस्सइकाइयाणं नत्थि निल्लेवणा’
तथा शरीरोच्छ्रयाच्च दीर्घो वनस्पतिः ‘वणस्सइकाइयाणं भंते! केमहालिया सरीरोगाहणा पणत्ता?, गोयमा! साइरेगं जोय-
णसहस्सं सरीरोगाहणा’ न तथाऽन्येपामेकेन्द्रियाणाम्, अतः स्थितमेतत्—सर्वथा दीर्घलोको वनस्पतिरिति, अस्य च शस्त्रमग्निः,
यस्मात् स हि प्रवृद्धज्वालाकलापाकुलः सकलतरुगणप्रध्वंसनाय प्रभवति, अतोऽसौ तदुत्सादकत्वाच्छस्त्रं, ननु च सर्वलोकप्रसिद्ध्या

१ वनस्पतिकारो भदन्त! वनस्ततिकाय इति कालतः कियच्चिरं भवति?, गौतम! अनन्तं कालम्, अनन्ता उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः, क्षेत्रतोऽनन्ता लोकाः, अमख्येयाः पुद्गल-
परावर्ताः ते पुद्गलपरावर्ता आवलिकाया असह्वयेये भागे. २ प्रत्युत्पन्नवनस्पतिकारिकाना भदन्त! कियता कालेन निल्लेपना म्यात्?, गौतम! प्रत्युत्पन्नवनस्पतिकारिकाना
नाम्नि निल्लेपना. ३ वनस्पतिकारिकानां भदन्त! का महती शरीरावगाहना प्रज्ञप्ता? गौतम! मानिरेकं योजनमदृष्टं शरीरावगाहना।

आजा.
१ यु.
१ अ.
४ उ.

कम्मादग्निरेव नोक्तः १, किं वा प्रयोजनमुररीकृत्योक्तं दीर्घलोकशस्त्रमिति, अत्रोच्यते, प्रेक्षापूर्वकारितया, न निरभिप्रायमेतत्कृत-
मिति, यस्मादयमुत्पाद्यमानो ज्वाल्यमानो वा हव्यवाहः समस्तभूतग्रामघाताय प्रवर्तते, वनस्पतिदाहप्रवृत्तस्तु बहुविधसत्रसंहति-
विनाशकारी विशेषतः स्यात्, यतो वनस्पतौ कृमिपिपीलिकाभ्रमरकपोतथापदादयः सम्भवन्ति, तथा पृथिव्यपि तरुकोटरव्यव-
स्थिता स्यात्, आपोऽप्यवश्यायरूपाः, वायुरपीपन्नश्चलस्वभावकोमलकिशलयानुसारी सम्भाव्यते, तदेवमग्निसमारम्भप्रवृत्तः एता-
यतो जीवान्नाशयति, अस्वार्थस्य सूचनाय दीर्घलोकशस्त्रग्रहणमकरोत् सूत्रकार इति, तथा चोक्तम्—जायतेयं न इच्छन्ति, पावगं
जलइत्तए । तिक्रममन्नयरं मत्थं, मव्यओऽवि दुरासयं ॥१॥ पाईणं पडिणं वावि, उहुं अणुदिसामवि । अहे दाहिणओ वावि, दहे
उत्तरओऽवि य ॥२॥ भूयाणमेसमाघाओ, हव्ववाहो न संसओ । तं पईवपयावड्ढा, संजओ किंचि नारभे ॥३॥” अथवा बादरते-
जःकायाः प्रयांसकाः स्तोकाः, शेषाः पृथिव्यादयो जीवकाया बहवः, भवस्थितिरपि त्रीण्यहोरात्राणि स्वल्पा इतरेषां पृथिव्यव्वायु-
वनस्पतीनां यथाक्रमं द्वाविंशतिसप्तत्रिंशदशवर्षसहस्रपरिमाणाः दीर्घा अवसेया इति, अतो दीर्घलोकः—पृथिव्यादिस्तस्य शस्त्रम्—अग्नि-
कायस्तस्य ‘क्षेत्रज्ञो’ निपुणः अग्निकायं वर्णादितो जानातीत्यर्थः, ‘खेदज्ञो वा’ खेदः—तद्व्यापारः सर्वसत्त्वानां दहनात्मकः पाकाद्य-
नेकशक्तिकलापोपचितः प्रवरमणिरिव जाज्वल्यमानो लब्धाग्निव्यपदेशः यतीनामनारम्भणीयः, तमेवंविधं खेदम्—अग्निव्यापारं
जानातीति खेदज्ञः, अतो य एव दीर्घलोकशस्त्रस्य खेदज्ञः स एव ‘अशस्त्रस्य’ सप्तदशभेदस्य संयमस्य खेदज्ञः, संयमो हि न कश्चि-

१ जाततेजसो नेच्छन्ति पावकं उरलक्षितुम् । तीक्ष्णमन्यतरत् दक्षं सर्वतोऽपि दुराधयम् ॥१॥ प्राचीन प्रतीचीन वापि ऊर्ध्वमनुदिक्ष्वपि । अधो दक्षिणतो
वापि दक्षिण उत्तरतोऽपि च ॥२॥ भूतानामेष आगतो हव्यवाहो न गजयः । तत्र प्रदीपप्रनापार्थं गदतः । त्रिधिव्यारगेत् ॥३॥

अग्नेर्दीर्घ-
कायता

१५

२०

२३

॥४७॥

प्र. आ.
५२

जीवं व्यापादयति अतोऽशस्त्रम्, एतन्नेन सयमेन सर्वसत्त्वाभयप्रदायिनाऽनुष्ठीयमानेनाग्निजीवविषयः समारम्भः शक्यः परिहर्तुं, पृथिव्यादिकायसमारम्भश्चेत्येवमसौ संयमे निपुणमतिर्भजति, ततश्च निपुणमत्तित्वाद्धिदितपरमार्थोऽग्निसमारम्भाद्वावृत्य सयमानुष्ठाने प्रवर्त्तते । इदानीं गतप्रत्यागतलक्षणेनाविनाभावित्वप्रदर्शनार्थं विपर्ययेण सूत्रावयवपरामर्शं करोति—‘जे अमत्थस्ते’ त्यादि, यथाशस्त्रे—संयमे निपुणः स खलु दीर्घलोकशस्त्रस्य—अग्नेः क्षेत्रज्ञः स्वदज्ञो वा, सयमपूर्वकं ह्यग्निविषयखेदज्ञत्वम्, अग्निविषयखेदज्ञतापूर्वकं च सयमानुष्ठानम्, अन्यथा तदप्रम्भय एवेत्येतद्गतप्रत्यागतफलमाविर्भावित भजति ॥ कैः पुनरिदमेवमुपलब्धमित्यत आह—‘वीरेही’त्यादि, अथवा सद्वक्तृप्रसिद्धो सत्या वाक्यप्रसिद्धिभजतीत्यत उपदिश्यते—

वीरेहिं एयं अभिभूय दिद्धं, संजएहिं सया जत्तेहिं सया अप्पमत्तेहिं (सू. ३४)

घनघातिकर्ममहातविदारणानन्तरप्राप्तातुलकप्रलश्रिया विराजन्त इति गीराः—तीर्थकरास्तै र्गिरैरर्थतो दृष्टमेतद् गणधरैश्च सूत्रतोऽग्निशस्त्रं दृष्टम् अशस्त्रं सयमस्वरूप चेति । किं पुनरुपापेदं तैरुपलब्धमिति, अत्रोच्यते, ‘अभिभूये’ति अभिभयो नादादिश्चतुर्धा, द्रव्याभिभवो-रिपुसेनादिपराजयः आढित्यतेजसा वा चन्द्रग्रहनक्षत्रादितेजोऽभिभवः, भागाभिभवस्तु परीपहोपसर्गानीकज्ञानदर्शनापरणमोहान्तरायकर्मनिर्दलनं, परीपहोपसर्गादिसेनाविजयाद्धिमलं चरण, चरणशुद्धेज्ञानापरणादिकर्मक्षयः, तत्क्षयान्निरापरणमप्रतिहतमशेषत्रेयग्राहि केवलज्ञानमुपजायते, इदमुक्तं भजति—परीपहोपसर्गज्ञानदर्शनापरणीयमोहान्तरायान्यभिभूय केवलमुत्पाद्य तैरुपलब्धमिति । यथाभूतैस्तरिदमुपलब्धं तद्दर्शयति—‘सजएहि’ सम्यग् यताः संयताः प्राणातिपातादिभ्यस्तैः, तथा ‘सदा’ सर्वकालचरणप्रतिपत्तौ मूलोत्तरगुणभेदाया निरतिचारत्वाद्यत्नन्तस्तैः, तथा ‘सदा’ सर्वकालं न विद्यते प्रमादो-मद्यविषयरूपायविकृथा-

गीरदृष्टिः
सयम-
यत्तः
सू. ३५

५

१०

णिकम्मसमारम्भेणं अगणिसत्थं समारभमाणे अण्णे अणेगरूवे पाणे विहिंसंति । तत्थ खलु भगवता परिण्णा पवेदिता, इमस्स चेव जीवियस्स परिवंदणमाणणपूयणाए जाइमरणमोयणाए दुक्खपडिघायहेउं से सयमेव अगणिसत्थं समारभइ अण्णेहिं वा अगणिसत्थं समारंभावेइ अण्णे वा अगणिसत्थं समारभमाणे समणुजाणइ, तं से अहियाए तं से अबोहियाए, से तं संबुज्झमाणे आयाणीयं समुट्ठाय सोच्चा भगवओ अणगाराणं इहमेगेसिं णायं भवति- एस खलु गंथे एस खलु मोहे एस खलु मारे एस खलु णरए, इच्चत्थं गड्ढिए लोए जमिणं विरूवरूवेहिं सत्थेहिं अगणिकम्मसमारंभमाणे अण्णे अणेगरूवे पाणे विहिंसइ (सू. ३७)

अस्य ग्रन्थस्योक्तार्थस्यायमर्थो लेशतः प्रदर्श्यते—‘लज्जमानाः’ स्वागमोक्तानुष्ठानं कुर्वाणाः सावधानुष्ठानेन वा लज्जां कुर्वाणाः ‘पृथग्’ विभिन्नाः शाक्यादयः ‘पश्ये’ति संयमानुष्ठाने स्थिरीकरणार्थं शिष्यस्य चोदना, अनगारा वयमित्येके प्रवदमानाः, किं तैर्विरूपमाचरितं येनैवं प्रदर्श्यन्त इति दर्शयति—यदिदं विरूपरूपैः शस्त्रैरग्निकर्मसमारम्भेण अग्निशस्त्रं समारभमाणः सन्नन्यानने-करूपान् प्राणिनो विहिनस्ति, तत्र खलु भगवता परिज्ञा प्रवेदिता, य(त)थाऽस्यैव परिफल्गुजीवितस्य परिवन्दनमाननपूजनार्थं जातिमरणमोचनार्थं दुःखप्रतिघातहेतुं यत्करोति तद्दर्शयति—‘स’ परिवन्दनाद्यर्थां स्वत एवाग्निशस्त्रं समारभते तथा अन्यैश्चाग्निशस्त्रं समा-

अग्नेः
समारंभः
सू. ३७

५

१०

ना.
१ यु.
१ अ.
४ उ.
प्र. आ.
५४

रम्भयति तथाऽन्यांश्च अग्निशस्त्रं समारम्भमाणान् समनुजानीते, तच्चाग्नेः समारम्भणं 'से' तस्य सुखलिप्सोरमुत्रान्यत्र चाहिताय भवति, तथा तदेव च तस्याधोधिलाभाय भवति, 'स' इति यस्यैतदसदाचरणं प्रदर्शितं, स तु शिष्यः, तदाग्निसमारम्भणं पापायेत्येवं समनुध्यमानः 'आदानीयं' ग्राह्यं सम्यग्दर्शनादि सम्यग्'उत्थाय' अभ्युपगम्य श्रुत्वा भगवदन्तिकेऽनगाराणां वा इहैकेषां साधूनां ज्ञातं भवति, किम् ? तद्दर्शयति—'एषः' अग्निसमारम्भः ग्रन्थः कर्महेतुत्वाद्, एष एव मोहः एष एव मारः एष एव नरकस्तद्धेतुत्वादिति भावः, इत्येवमयं च गृद्धो लोको यत्करोति तद्दर्शयति—यदिदं विरूपरूपैः शस्त्रैरग्निकर्म समारभते तदारम्भेण चाग्निशस्त्रं समारभते तच्चारम्भमाणोऽन्याननेकरूपान् प्राणिनो विहिनस्तीति ॥ कथं पुनराग्निसमारम्भप्रवृत्ता नानाविधान् प्राणिनो विहिसन्तीति दर्शयितुमाह—

से वेमि—सन्ति पाणा पुढवीनिस्सिया तणणिस्सिया पत्तणिस्सिया कट्टनिस्सिया गोमय-
णिस्सिया कयवरणिस्सिया, सन्ति संपातिमा पाणा आहच्च संपयंति, अगणिं च खल्लु पुट्ठा
एगे संघायमावज्जंति, जे तत्थ संघायमावज्जंति ते तत्थ परियावज्जंति, जे तत्थ परियावज्जंति
ते तत्थ उद्दायंति (सू. ३८)

तदहं ब्रवीमि यथा नानाविधजीर्हिसनमग्निकायसमारम्भेण भवतीति । यथाप्रतिज्ञातार्थं दर्शयति—'सन्ति' विद्यन्ते 'प्राणां' जन्तवः, पृथिवीकायनिश्चिताः, पृथिवीकायत्वेन परिणता इत्यर्थः, तदाश्रिता वा कृमिकुन्थुपिपीलिकागण्डूपदाहिमण्डकवृश्चिकव-

अग्नि-
धेऽन्य-

१५

जीववधः
सू. ३८

२०

॥४९॥

२४

कैटकादयः, तथा वृक्षगुल्मलतावितानादयः, तथा तृणपत्रनिश्रिताः पतङ्गेलिकादयः, तथा काष्ठनिश्रिता-घुणोद्देहिकापिपीलिका-
 ऽण्डादयः, गोमयनिश्रिताः-कुन्धुपनकादयः, कचरः-पत्रतृणधूलिसमुदायस्तन्निश्रिताः कृमिकीटपतङ्गादयः। तथा 'सन्ति'
 विद्यन्ते सम्पतितुम्-उत्प्लुत्योत्प्लुत्य गन्तुमागन्तुं वा शीलं येषां ते सम्पातिनः प्राणिनो-जीवा मक्षिकाभ्रमरपतङ्गमशकपक्षिवाता
 दयः, एते च सम्पातिनः 'आहत्य' उपेत्य स्वत एव, यदिवा अत्यर्थं कदाचिद्वा अग्निशिखायां सम्पतन्ति च। तदेवं पृथिव्यादि-
 निश्रितानां जीवानां यद्भवति तद्दर्शयितुमाह- 'अगणिं चै'त्यादि, रन्धनपचनतापनाद्यग्निगुणार्थिभिरवश्यमग्निसमारम्भो विधेयः,
 तत्समारम्भे च पृथिव्यादिनिश्रितानां जीवानामेता वक्ष्यमाणा अपस्था भवन्ति, छान्दसत्वात् तृतीयार्थे द्वितीया, ततश्चायमर्थः-
 अग्निना 'सृष्टाः'लुप्ता एके केचन सद्वातम्-अधिकं गात्रसङ्कोचनं मयूरपिच्छप्रदापद्यन्ते, चशब्दस्याधिक्यार्थत्वात्, खलुशब्दोऽन-
 धारणे, अग्नेरेवायं प्रतापो नापरस्येति, यदिवा सप्तम्यर्थे द्वितीया सृष्टशब्दश्च पतितवचनः, ततश्चायमर्थो भवति-अग्नावेव सृष्टाः-
 पतिताः 'एके'शलभादयः 'सद्वातं' समेकीभावेनाधिकं गात्रसङ्कोचनम् 'आपद्यन्ते' प्राप्नुवन्ति, ये च 'तत्र' अग्नौ पतिताः सद्वात-
 मापद्यन्ते ते प्राणिनः 'तत्र' अग्नौ पर्यापद्यन्ते, पर्यापत्तिः-सम्मूर्च्छनम्, ऊष्माभिभूता मूर्च्छामापद्यन्ते इत्यर्थः। अथ किमर्थं सूत्र-
 कृता विभक्तिपरिणामोऽकारीति, उच्यते, मागधदेशीसमनुवृत्तेः व्याख्याविरुल्लापप्रदर्शनार्थं वा, अध्याहारादयोऽपि व्याख्याज्ञानी-
 ल्यनेन शिष्यो ज्ञापिनो भवति। अथ के पुनस्तेऽध्याहारादय इति?, उच्यन्ते, अध्याहारो विपरिणामो व्यवहितकल्पना गुणक-
 ल्पना लक्षणा वाक्यभेदश्चेति, इह च द्वितीयाभिभक्तेः सप्तमीपरिणामः कृत इति। ये च 'तत्र' अग्नौ पर्यापद्यन्ते ते प्राणिनः कृमि-
 पिपीलिकाभ्रमरनकुलादयस्तत्राग्रापद्रावन्ति, प्राणान् मुञ्चन्तीत्यर्थः, तदेवमग्निसमारम्भे सति न केवलमग्निजन्तूनां विनाशः, कि

परिज्ञाता भवन्ति, तथा अवैवाग्निकाये शस्त्रमसमारभमाणस्यैते आरम्भाः परिज्ञाता भवन्ति, यस्यैते अग्निकायसमारम्भा इपरिज्ञया
ज्ञाता भवन्ति प्रत्याख्यानपरिज्ञया च परिहृता भवन्ति स एव मुनिः परमार्थतः परिज्ञातकर्ममिति ब्रवीमीति पूर्ववत् । इति शस्त्र-
परिज्ञायां चतुर्थोद्देशकटीका समाप्ता ॥

उक्तशतुर्थोद्देशकः, साम्प्रतं पञ्चमः समारभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः—इहानन्तरोद्देशके तेजःकायः प्रतिपादितः, तदनन्तरम-
विकलसुसाधुगुणप्रतिपत्तये क्रमायातवायुकायप्रतिपादनावसरे वनस्पतिकायजीवस्वरूपमाविर्भाव्यते, किं पुनः क्रमोल्लङ्घनकारणमिति,
उच्यते, एष हि वायुरचाक्षुपत्वाद्दुःश्रद्धानः, अतः समधिगताशेषपृथिव्याद्येकेन्द्रियप्राणिगणस्वरूपः शिष्यः सुखमेव वायुजीवस्व-
रूपं प्रतिपत्स्यते, स एव च क्रमो येन शिष्याः जीवादितत्त्वं प्रति प्रोत्सहन्ते यथावत्प्रतिपत्तुमिति, वनस्पतिकायस्तु समस्तलोक-
प्रत्यक्षपरिस्फुटजीवलिङ्गकलापोपेतः, अतः स एव तावत्प्रतिपाद्यते, इत्यनेन सम्बन्धेनायातस्यास्य चत्वार्यनुयोगद्वाराणि वाच्यानि
यावन्नामनिष्पन्ने निक्षेपे वनस्पत्युद्देशकः, तत्र वनस्पतेः स्वभेदकलापप्रतिपादनाय पूर्वप्रसिद्धार्थातिदेशद्वारेण निर्युक्तिकृदाह—

पुढवीए जे दारा वणसइकाएऽवि हुंति ते चेव । नाणत्ती उ विहाणे परिमाणुवभोगसत्थे य ॥१२६॥

यानि पृथ्वीकायसमधिगतये द्वाराप्युक्तानि तान्येव वनस्पतौ द्रष्टव्यानि, नानात्वं तु प्ररूपणापरिमाणोपभोगशस्त्रेषु चशब्दाल्ल-
क्षणे च द्रष्टव्यमिति ॥ तत्रादौ प्ररूपणास्वरूपनिर्वापनायाह—

दुविह वणस्सइजीवा सुहुमा तह वायरा य लोगंमि । सुहुमा य सव्वलोए दो चेव य वायरविहाणा ॥१२७॥

वनस्पतयो द्विविधाः—सूक्ष्मा वादराश्च, सूक्ष्माः सर्वलोकापन्नाश्चक्षुर्ग्राह्याश्च न भवन्ति एकाकारा एव, वादराणां पुनर्द्वे विधाने ॥

कं पुनस्ते वादरविधाने इत्यत आह—

पत्तेया साहारण वायरजीवा समासओ द्विविहा । वारसविहऽणेगविहा समासओ छद्विहा हुंति ॥१२८॥

वादराः समामतः द्विविधाः—प्रत्येकाः साधारणाश्च, तत्र पत्रपुष्पमूलफलस्कन्धादीन् प्रति प्रति एको जीवो येषां ते प्रत्येकजीवाः, साधारणास्तु परस्परानुविद्वानन्तजीवसङ्घातरूपशरीरावस्थानाः, तत्र प्रत्येकशरीरा द्वादशविधानाः, साधारणास्त्वेकभेदाः, सर्वेऽप्येते समामतः षोढा प्रत्येतव्याः ॥ तत्र प्रत्येकतरुद्वादशभेदप्रत्यायनायाह—

रुक्म्या गुच्छा गुम्मा लया य वल्ली य पञ्चगा चैव । तणवलयहरियओसहिजलरुहकुहणा य धोद्धन्वा ॥१२९॥

वृक्ष्यन्त इति वृक्षाः, ते द्विविधाः—एकास्थिका बहुबीजकाश्च, तत्रैकास्थिकाः पिचुमन्दाऽऽम्रकोशम्बशालाङ्गोष्ठीपीलुशल्लक्यादयः, बहुबीजकास्तु उदुम्बरकपित्थास्तिकतिन्दुकविल्वामलकपनसदाडिममातुलिङ्गादयः, गुच्छास्तु वृन्ताकीकर्पारीजपाआढकीतुलसीकुमुभरीपिप्पलीनील्यादयः, गुल्मानि तु नवमालिकासेरियककोरुण्टकवन्धुजीवकवाणकरवीरसिन्दुवारविचकिलजातियूधिकादयः, लतास्तु पद्मनागाशोकचम्पकचूतवासन्तीअतिमुक्तककुन्दलतायाः, वल्लयस्तु कुम्भाण्डीकालिङ्गीत्रिपुपीतुम्बीवालुङ्गीएलालुकीपटोल्यादयः, पर्वगाः पुनः इक्षुवीरणशुण्ठशरवेत्रशतपर्ववंशनलवेषुकादयः, तृणानि तु श्वेतिकाकुशदर्भपर्वकाज्जुनसुरभिकुरुविन्दादीनि, वलयानि च तालतमालतफलीशालसरलाकेतकीकदलीकन्दल्यादीनि, हरितानि तन्दुलीयकाधूयारुहवस्तुलचदरकमार्जारपादिकाचिह्नीपालक्यादीनि, औषध्यस्तु शालीत्रीहिगोधूमयवकलममखरतिलमुद्गमापनिष्पाचकुलत्थातसीकुसुम्भकोद्रवकङ्वादयः, जलरुहा

उदकावकपनरुशैवलकलम्बुकापावकं करोरुक्तउत्पलपत्रकुमुदनलिनपुण्डरीकादयः, कुहुणास्तु भूमिस्फोटकाभिधानाः आयकायकु-
हुणकुण्डुकोदेहलिकाशलाकासर्पच्छत्रादयः, येषां हि प्रत्येकजीवानां वृक्षाणां मूलस्कन्धकन्दत्रकशालप्रवालादिष्वसंख्येयाः प्रत्येकं
जीवाः, पत्राणि पुष्पाणि चैरुजीवानि मन्तव्यानि, साधारणास्त्वनेकविधाः, तद्यथा-लोहीनिहुस्तु भायिकाअश्वरुणीसिंहकर्णीशृङ्ग-
वेरैमालुक्कामूलककृष्णकन्दसूरणकन्दकाकोलीक्षीरकाकोलीप्रभृतयः ॥ 'सर्वेऽप्येते संक्षेपात् पोढा भवन्ती' त्युक्तं, के पुनस्ते भेदा इत्याह-
अग्गवीया मूलवीया खंधवीया चैव पोरवीया य । वीयरुहा समुच्छिम समासओ षणसईजीवा ॥१३०॥

तत्र कोरिण्टकादयोऽग्रवीजाः, कदल्यादयो मूलवीजाः, निहुशल्लकचरणिकादयः स्क्रन्धवीजाः, इक्षुमंशवेत्रादयः पर्षवीजाः, वीज-
रुहाः शालित्रीह्यादयः, सम्मूर्च्छनजाः पद्मिनीशृङ्गाटकपाठशैवलादयः, एतमेते समासान् तरुजीवाः पोढा कथिताः, नान्ये मन्तीति
प्रतिपत्तव्यं ॥ किलक्षणाः पुनः प्रत्येकतरवो भवन्तीत्यत आह—

जह सगलसरिसवाणं सिलेसमिस्साण वत्तिया वही । पत्तेयसरीराणं तह हुंति सरीरसंघाया ॥१३१॥

यथेति दृष्टान्तोपन्यामार्थः, यथा सकलसर्पपाणां श्लेषयतीति श्लेषः-मर्जरमादिस्तेन मिश्रितानां 'वर्तिता' वलिता वत्तिः तस्यां च
वर्ता प्रत्येकप्रदेशाः क्रमेण सिद्धार्यकाः स्थिताः, नान्योऽन्यानुवेधेन, चूर्णितास्तु कदाचिदन्योऽन्यानुवेधभाजोऽपि स्युरित्यतः
सकलग्रहणं, यथाऽसौ वर्तिस्तथा प्रत्येकनरुशरीरसद्भातः, यथा च सर्पपास्तथा तदधिष्ठायिनो जीवाः, यथा श्लेषविमिश्रितास्तथा
रागद्वेषप्रचित्तकर्मपुद्गलोदयमिश्रिताः जीवाः, पश्चिमाद्धेन गाथाया उपन्यस्तदृष्टान्तेन सह साम्यं प्रतिपादितं, तथेति शब्दोपादा-

१ ०पावाक० प्र २ कुहुणेति नि० ३ च्चेग० प्र.

आचा.
१ शस्त्र.
अ.
५ उ.

प्र. आ.
५७

आना.
१ थु.
१ प्र.
५ उ.

नादिति ॥ अम्भिन्नेवाथे दृष्टान्तान्तरमाह—

जह वा तिलसफुलिया बहुण्हिं तिलेहिं मेलिया संती । पत्तेयसरीराणं तह हुंति सरीरसंघाया ॥१३२॥
यथा वा तिलसफुलिका-तिलप्रधाना पिष्टमयपोलिका बहुभिस्तिलैर्निष्पादिता सती भवति, तथा प्रत्येकशरीराणां तरूणां शरी-
रसङ्घाता भवन्तीति द्रष्टव्यमिति ॥ साम्प्रतं प्रत्येकशरीरजीवानामेकानेकाधिष्ठितत्वप्रतिपिपादयिषयाऽऽह—

नाणाधिहसंठाणा दीसंती एगजीविया पत्ता । खंधावि एगजीवा तालसरलनालिपरीणं ॥१३३॥

नानाविधं-मिन्नं संस्थानं येषां तानि नानाविधसंस्थानानि पत्राणि, यानि चैवंभूतानि दृश्यन्ते तान्येकजीवाधिष्ठितान्यवगन्तव्यानि,
तथा स्कन्धा अप्येकजीवाधिष्ठितास्तालसरलनालिकेर्यादीनां, नात्रानेकजीवाधिष्ठितत्वं सम्भवतीति, अवशिष्टानां त्वनेकजीवाधि-
ष्ठितत्वं मामर्थां प्रतिपादितं भवति ॥ साम्प्रतं प्रत्येकतरुजीवराशिपरिमाणामिधित्सयाऽऽह—

पत्तेया पज्जत्ता सेढीणं असंखभागमित्ता ते । लोणाऽसंखप्पज्जत्तगाण साहारणाणंता ॥१३४॥

प्रत्येकतरुजीवाः पर्याप्तकाः संवर्चितचतुरस्रीकृतलोकश्रेण्यसंख्येयभागवत्पर्याप्तकाशप्रदेशराशितुल्यप्रमाणाः, एते च पुनर्वादरतेजः-
कायपर्याप्तकराशेरसङ्ख्येयगुणाः, ये पुनरपर्याप्तकाः प्रत्येकतरुजन्तवः ते ह्यसङ्ख्येयानां लोकानां यावन्तः प्रदेशास्तावन्त इति, एते-
ऽप्यपर्याप्तका वादरतेजःकायजीवराशेरसङ्ख्येयगुणाः, सूक्ष्मास्तु वनस्पतयः प्रत्येकशरीरिणः पर्याप्तका अपर्याप्तका वा न सन्त्येव,
साधारणास्त्वनन्ता इति विशेषानुपादानात् १, साधारणाः सूक्ष्मवादरपर्याप्तकापर्याप्तकभेदेन चतुर्विधा अपि पृथक् पृथगनन्तानां
लोकानां यावन्तः प्रदेशास्तावन्त इति, अयं तु विशेषः-साधारणवादरपर्याप्तकेभ्यो वादरा अपर्याप्तका असंख्येयगुणाः वादराप-

१५
प्रत्येक-
त्वे दृष्टा-
न्तः मा-
नं च

२०

॥५२॥
२७

र्याप्तकेभ्यः सूक्ष्माः अपर्याप्तका अमज्ञेयगुणास्तेभ्योऽपि सूक्ष्माः पर्याप्तकाः असञ्ज्ञेयगुणा इति ॥ सम्प्रत्येषां तरुणां यो जीवत्वं
नेच्छति तं प्रति जीवत्वप्रतिपादनेच्छया निर्युक्तिरुदाह—

एण्हिं सरीरेहिं पवस्मं ते परूविया जीवा । सेसा आणागिज्जा चक्खुणा जे न दीसंति ॥१३५॥

‘एतैः’ पूर्वप्रतिपादितैस्तरुशरीरैः प्रत्यक्षप्रमाणविपर्ययैः ‘प्रत्यक्षं’ साक्षान् ‘ते’ वनस्पतिजीवाः ‘प्ररूपिताः’ प्रसाधिताः, तथाहि-
न हेतानि शरीराणि जीवव्यापारमन्तरेणैवंविधाकारभाञ्जि भवन्ति, तथा च प्रयोगः—जीवशरीराणि वृक्षाः, अक्षाद्युपलब्धिभावात्,
पाण्यादिमङ्गातवर्, तथा कदाचिर् सचित्ता अपि वृक्षाः, जीवशरीरत्वान्, पाण्यादिमङ्गातवदेव, तथा मन्दविज्ञानसुखादिमन्तस्त-
रवः, अव्यक्तचेतनानुगतत्वान्, सुप्तादिपुरुषवर्, तथा चोक्तम्—“वृक्षादयोऽक्षाद्युपलब्धिभावात्पाण्यादिसङ्गातवदेव देहाः । तद्वत्
सजीवा अपि देहतायाः, सुप्तादिवर् ज्ञानसुखादिमन्तः “॥१” ‘शेषा’ इति सूक्ष्माः ते च चक्षुषा नोपलभ्यन्त इत्याज्ज्ञया ग्राह्या इति,
आज्ञा च भगवद्वचनमवितथमरक्तद्विष्टप्रणीतमिति श्रद्धातव्यमिति ॥ साम्प्रतं साधारणलक्षणमभिधित्सुराह—

साहारणमाहारो साहारण आणपाणगहणं च । साहारणजीवाणं साहारणलक्खणं एयं ॥१३६॥

समानम्—एकं धारणम्—अङ्गीकरणं शरीराहारादेयैषां ते साधारणाः तेषां साधारणानाम्—अनन्तकायानां जीवानां ‘साधारणं’
सामान्यमेकमाहारग्रहणं तथा प्राणापानग्रहणं च साधारणमेव, एतत्साधारणलक्षणम्, एतदुक्तं भवति—एकस्मिन्नाहारितवति सर्वे-
ऽप्याहारितवन्तः तथैकस्मिन्बुद्ध्यसिते निःश्वसिते वा सर्वेऽप्युच्छ्वसिता निःश्वसिता वेति ॥ अमुमेवार्थं स्पष्टयितुमाह—

एगस्स उ जं गहणं वहुण साहारणाण तं चेव । जं वहुयाणं गहणं समासओ तंपि एगस्स ॥१३७॥

१
१
५

एको यदुच्छ्रामनिःश्वामयोग्यपुद्गलोपादानं विधत्ते बहूनामपि साधारणजीवानां तदेव भवति, तथा यत्र बहवो ग्रहणमकार्पु-
रुक्तापि तदेवेति ॥ अथ ये बीजात्प्ररोहन्ति वनस्पतयस्तेषां कथमाविर्भाव इत्यत आह—

जोषिन्भूय धीण जीवो वफामइ सो च अप्तो वा । जोऽपि य मूले जीवो सो धिय पत्ते पढमयाण ॥१३८॥

अत्र भूतशब्दोऽवग्यावचनः, योन्यवस्थे बीजे, योनिपरिणाममजहतीत्यर्थः, बीजस्य द्वि द्विविधावस्था-योन्यवस्था अयोन्यवस्था च, यदा योन्यवस्थां न जहाति बीजम् उज्झितं च जन्तुना तदा योनिभूतमुच्यते, योनिस्तु जन्तोरुत्पत्तिस्थानमविनष्टमिति, तस्मिन् बीजे योनिभूते जीवो 'च्युत्क्रामति' उत्पद्यते, स एव पूर्वको बीजजीवोऽन्यो वाऽऽगत्य तत्रोत्पद्यते, एतदुक्तं भवति—यदा जीवेना-
युषः क्षयाद्रीजपरित्यागः कृतो भवति, तस्य च यदा बीजस्य क्षित्युदकादिसंयोगस्तदा कदाचित्स एव प्राक्तनो जीवस्तत्रागत्य परिणमते कदाचिदन्य इति, यत्र मूलतया जीवः परिणमते स एव प्रथमपत्रतयाऽपीति, एकजीवकर्तृके मूलपत्रे इतियावत्, प्रथ-
मपत्रकं च याऽगौ बीजस्य समुच्छ्रानावस्था भूजलकालापेक्षा संवोच्यत इति, नियमप्रदर्शनमेतन्, शेषं तु किशल्यादि सकलं न मूलजीवपरिणामाविर्भाषितमेवेत्यवगन्तव्यमिति ॥ यत उक्तम्—“संच्रोऽपि किरालओ खलु उग्गममाणो अणान्तओ भणिओ”-
इत्यादि ॥ तथाऽपरं साधारणलक्षणमभिधित्सुराह—

चक्रागं भजमाणस्स गंठी चुण्णघणो भवे । पुढविसरिसभेणं अणांतजीवं विग्याणेहि ॥१३९॥

यस्य मूलकन्दत्वस्यपुष्पफलादेर्भज्यमानस्य चक्रकं भवति, चक्राकारः समच्छेदो भङ्गो भवतीति यान्, यस्य च ग्रन्थिः—पर्व

१ गोऽपि किशलयः सद्गच्छवन्तपो भणिः।

१५
बीजा-
वस्था
मूलाघ-
पत्रे

२०

२७
॥५३॥

भङ्गस्थानं वा 'चूर्णेन' रजसा 'घनो' व्याप्तो भवति, यो वा मिथमानो वनस्पतिः पृथिवीसदृशेन भेदेन केदारोपरिशुष्कतरिकापत्
पुटभेदेन मिथते तमनन्तरायं विजानीहि ॥ तथा लक्षणान्तरमाह—

गूढसिरागं पत्तं सच्छीरं जं च होइ निच्छीरं । जं पुण पणद्वसंधिय अणंतजीवं त्रियाणाहि ॥१४०॥

स्पष्टार्था ॥ एवं साधारणजीवान् लक्षणतः प्रतिपाद्य सम्प्रति नामग्राहमनन्तान् वनस्पतीन् दर्शयितुमाह—

सेवालकत्थभाणियअवए पणए य किंनए य हडे । एए अणतजीवा भणिया अण्णे अणेगविहा ॥१४१॥

सेवालकत्थभाणिकाश्वकपनककिण्वहठादयोऽनन्तजीवा गदिता अनेकप्रकाराश्चान्येऽपीत्थमवगन्तव्या इति ॥ सम्प्रति प्रत्येक-
तरूणामेकादिजीवपरिगृहीतशरीरदृश्यत्वं प्रतिपिपादयिष्याह—

एगस्स दुण्ह तिण्ह व संखिज्जाण व तहा असंखाणं । पत्तेयसरीराणं दीसंति सरीरसंघाया ॥१४२॥

एकजीवपरिगृहीतशरीर तालसरलनालिकेर्यादिस्कन्धः, स च चक्षुर्ग्राह्यः, तथा विसमृणालकर्णिकाकुणककटाहानामेकजीवपरि-
गृहीतत्वं चक्षुर्दृश्यत्वं च, द्वित्रिसहस्रेयासहस्रेयजीवपरिगृहीतत्वमप्येवं दृश्यतया भावनीयमिति ॥ किमनन्तानामप्येव?, नेत्यत आह—
इक्कस्स दुण्ह तिण्ह व संखिज्जाण व न पासिउं सका । दीसंति सरीराहं निओयजीवाणऽणंताणं ॥१४३॥

नैकादीनामसहस्रेयाप्रसानानामनन्ततरूजीवाना शरीराण्युपलभ्यन्ते, कुतः?, अभावात्, न ह्येहादिजीवपरिगृहीतान्यनन्तानां
शरीराणि सन्ति, अनन्तजीवपिण्डत्वादेव, कथं तर्ह्युपलभ्यास्ते भवन्तीति दर्शयति—दृश्यन्ते शरीराणि चादरनिगोदानामनन्तजी-
वाना, सूक्ष्मनिगोदाना तु नोपलभ्यन्ते, अनन्तजीवमहातत्वे सत्यप्यतिसूक्ष्मत्वादिति भावः, निगोदास्तु नियमत एवानन्तजीवस-

प्र. आ.
५९

आचा.
१ गग
१ अ.
५ उ.

दाता भवन्तीति, उक्तं च—“गोला य असंवेजा हृति णिओआ अमद्दया गोले । एण्णो य निओओ अणंतजीवो मुणेयव्वो ॥१॥”
एवं वनस्पतीनां वृक्षादिप्रत्येकादिभेदान् तथा वर्णगन्धरमस्पर्शभेदात् महन्नाग्रशो विधानानि सङ्खेयानि योनिप्रमुखानि शतमह-
स्याणि भेदानामवसेयानीति, तथाहि—वनस्पतीनां संवृता योनिः, सा च सचित्ताचित्तमिश्रभेदात् त्रिधा, तथा शीतोष्णमिश्रभेदान्,
तथा प्रत्येकतस्यां दश लक्षा योनिभेदानां, साधारणानां च चतुर्दश, कुलकोटीनां द्वयोरपि पञ्चविंशतिकोटिशतमहस्राणीति ॥
उक्तं विधानद्वारम्, इदानीं परिमाणमभिधीयते—तत्र प्रथमं सूक्ष्मानन्तजीवानां दर्शयितुमाह—

पत्थेण च कुड्डयेण च जह् कोइ मिणिज्ज सव्वधन्नाहं । एवं मविज्जमाणा ह्वंति लोया अणंता उ ॥१४४॥

प्रम्यकुडवादिना यथा कथित् गर्वधान्यानि प्रमिणुयात्, मित्वा चान्यत्र प्रक्षिपेद्, एवं यदि नाम कथित्साधारणजीवराशिं लोक-
कुडयेन मित्वाऽन्यत्र प्रक्षिपेत्, तत एवं मीयमाना अनन्ता लोका भवन्तीति ॥ इदानीं चादरनिगोदपरिमाणाभिधित्सयाऽऽह—

जे याअरपज्जत्ता पयरस्स असंग्वभागमित्ता ते । सेसा असंग्वलोया तिच्चिचि साह्कारणाणंता ॥१४५॥

ये पर्याप्तकवादरनिगोदास्ते संवर्तितचतुरश्रीकृतसकललोकप्रतरासङ्खेयभागवर्तिप्रदेशराशिपरिमाणा भवन्ति, एते पुनः प्रत्येकश-
रीरवादरवनस्पतिपर्याप्तकजीवेभ्योऽसङ्खेयगुणाः, शेषास्त्रयोऽपि राशयः प्रत्येकमसङ्खेयलोकाकाशप्रदेशपरिमाणाः, के पुनस्त्रय इति १,
उच्यन्ते, अपर्याप्तकवादरनिगोदा अपर्याप्तकसूक्ष्मनिगोदाः पर्याप्तकसूक्ष्मनिगोदाः, एते च क्रमशो बहुतरका द्रष्टव्या इति, साधारणजीवा-
स्तेभ्योऽनन्तगुणाः, एतच्च जीवपरिमाणं, प्राक्तनं तु राशिचतुष्टयं निगोदपरिमाणमिति ॥ परिमाणद्वारानन्तरमुपभोगद्वारमभिधित्युराह—

१ गोराण्यद्वाया भवन्ति निगोदा अणद्दयेवा गोले । एण्णो य निओओ अणंतजीवो मुणेयव्वो ॥१॥

१५
योनयः
मानं

२०

२७
॥५४॥

आहारे उचरणे स्यणाराण जाण जुग्गकरणे य । आवरण पहरणेसु अ सत्थविहाणेसु अ यहुंसुं ॥१४६॥
 आहारः-फलपत्रफिशलयमूलकन्दत्वगादिनिर्वर्च्यः, उपकरणं व्यजनकटककवलकार्गलादि, शयनं-खट्वाफलकादि, आसनम्-
 आसन्दकादि, यानं-शिविकादि, युग्यं-गन्धिकादि, आवरणम्-फलकादि, प्रहरणं-लकुटमुसुण्ड्यादि, शस्त्रविधानानि च बहूनि
 तन्निर्वर्चयानि, शरदाखड्गक्षुरिकादिगण्डोपयोगित्वादिति ॥ तथाऽपरोऽपि परिभोगविधिः, तद्दर्शनायाह—

आउज्ज कट्टकम्मे गंधंगे वत्थ मल्ल जोए य । झावणवियाचणेसु अ तिल्लविहाणे अ उज्जोए ॥१४७॥

आतोद्यानि-शटहमेरीवंशयीणाक्षल्यार्थादीनि, काष्ठकर्म-प्रतिमास्तम्भद्वारशाखादि, गन्धाङ्गानि-वालकाप्रियङ्गुपत्रकदमनकत्वक्-
 कन्दनोशीरदेवदारवादीनि, वस्त्राणि-वल्कलकार्पासमयादीनि, माल्ययोगा-नवमालिकाबकुलचम्पकपुन्नागाशोकमालतीविचकिला-
 दयः, ध्यापनं-दाहो भस्मसात्करणमिन्धनैः, वितापनं-शीताम्पद्दितस्य शीतापनयनाय काष्ठप्रज्वालनात्, तैलविधानं-तिलातर्प-
 मर्पपेङ्गुदीज्योतिष्मतीकरञ्जादिभिः, उद्योतो-वर्तितृणचूडाकाष्ठादिभिरिति ॥ एवमेतान्युपभोगस्थानानि प्रतिपाद्य तदुपसञ्जिहीर्षुराह—
 एएहिं कारणेहिं हिंसन्ति वणस्सई बह्व जीवे । सायं गवेसमाणा परस्स दुक्खं उदीरन्ति ॥१४८॥

‘एतैः’ गाथाद्वयोपात्तैः ‘कारणैः’ प्रयोजनैः ‘हिंसन्ति’ व्यापादयन्ति प्रत्येकसाधारणवनस्पतिजीवान् बहून् वनस्पतिसमारम्भणः
 पुरुषाः, किंभूतास्त इति दर्शयति—‘सातं’ सुखं तदन्वेपिणः ‘परस्स’ वनस्पत्याद्येकेन्द्रियादेः ‘दुःखं’ बाधामुत्पादयन्ति ॥ साम्प्रतं
 शस्त्रमुच्यते, तच्च द्विधा, द्रव्यभावभेदात्, द्रव्यशस्त्रमपि समासविभागभेदात् द्विधैव, तत्र समासद्रव्यशस्त्रामिधित्सयाऽऽह—
 कप्पणिकुहाणिअसियगदत्तियकुहालवासिपरसू अ । सत्थं वणस्सईए हत्था पाया मुहं अग्गी ॥१४९॥

प्र. आ.
६०

परि-
भोगः

५

१०

कल्पते-छिद्यते यया सा कल्पनी-शस्त्रविशेषः, कुठारी प्रसिद्धैव, असियगं-दात्रं, दात्रिका-प्रसिद्धा, कुदालकवासिपरशवथ, एते वनस्पतेः शस्त्रं, तथा हस्तपादमुखाग्रयश्च इत्येतत्सामान्यशस्त्रमिति ॥ विभागशस्त्राभिधित्तयाऽऽह—

किंची सकायसत्थं किंची परकाय तदुभयं किंची । एयं तु दव्वसत्थं भावे य असंजमो सत्थं ॥१५०॥

किञ्चित् स्वकायशस्त्रं-लहुटादि किञ्चित् परकायशस्त्रं-पापाणाग्यादि तथोभयशस्त्रं-दात्रदात्रिकाकुठारादि, एतद् द्रव्यशस्त्रं, भाव-शस्त्रं पुनरसंयमः दुष्प्रणिहितमनोवाकायलक्षण इति ॥ सकलनिर्युक्त्यर्थपरिसमाप्तिप्रचिकटयिपयाऽऽह—

सेसाइं दाराइं ताइं जाइं हवंति पुढवीए । एवं वणस्सईए निज्जुत्ती कित्तिया एसा ॥१५१॥

उक्तव्यतिरिक्तशेषाणि तान्येव द्वाराणि यानि पृथिव्यामभिहितानि, ततस्तद्वाराभिधानां दूनस्पतौ निर्युक्तिः 'कीर्त्तिता' व्यावर्णि-तेति ॥ साम्प्रतं सूत्रानुगमे अस्वललितादिगुणोपेतं सूत्रमुच्चारणीयं, तच्चेदम्—

तं णो करिस्सामि समुद्धाए, मत्ता मइमं, अभयं विदित्ता, तं जे णो करए, एसोवरए,
एत्थोवरए, एस अणगारेत्ति पवुच्चई (सू. ४०)

अस्य चानन्तरपरम्परादिसूत्रैः सम्बन्धः प्राग्वद्वाच्यः, उक्तं प्राक् 'सातान्वेपिणो हि वनस्पतिजन्तूनां दुःखमुदीरयन्ति, ततश्च तन्मूलमेव दुःखगहने संसारमाशरे भ्राम्यन्ति सत्ताः' इत्येवं विदितकटुकविपाकः समस्तवनस्पतिसत्त्वविषयविमर्दनिवृत्तिमात्यन्ति-कीमात्मनि दर्शयन्नाह—'तन्' वनस्पतीनां दुःखमहं दृष्टप्रत्यपायो न करिष्ये, यदिवा तदुःखोत्पत्तिनिमित्तभूतं वनस्पतावारम्भं-छेदनभेदनादिरूपं नो करिष्ये मनोवाकायैः, तथाऽपरैर्न कारयेष्ये, तथा कुर्वन्तश्चान्यानानुमंसे, किं कृत्वेति दर्शयति-सर्वज्ञो-

पदिष्टमार्गानुसृत्या सम्यक् प्रप्रज्योत्थानेनोत्थाय समुत्थाय, प्रप्रज्यां प्रतिपद्येत्यर्थः, तदेवं वैजितसकृन्मावधारम्भस्लापः संस्त-
 द्ननस्पतिदुःखं तदारम्भं वा नो करिष्यामीति, अनेन च संयमक्रिया दर्शिता, न च क्रियात एव मोक्षप्राप्तिः, किं तर्हि ?
 ज्ञानक्रियाभ्यां, तदुक्तम्—“नाणं किरियारहियं किरियामेत्तं च दोऽपि एगन्ता । न समत्था दाउं जे जम्ममरणदुक्खदाहाडं ॥१॥”
 यत एवमतो विशिष्टमोक्षकारणभूतज्ञानप्रतिपिपादयिषयाऽऽह—‘मत्ता मइमं’ मत्ता-ज्ञात्वा अत्रबुध्य यथायत् जीमान्, मतिरस्या
 स्तीति मतिमान्, मतिमामेवोपदेशाहो भवतीत्यतस्तद्वारेणैव शिष्यामन्त्रणं हे मतिमन् !, प्रप्रज्यां प्रतिपद्य जीवादिपदार्थाश्च ज्ञात्वा
 मोक्षमवाप्नोतीति, सम्यग्ज्ञानपूर्विका हि क्रिया फलवतीति दर्शितं भवति । पुनरत्रैवाह—‘अभयं विदित्ता’ अविश्रमानं भयमस्मिन्
 सत्त्वानामित्यभयः-संयमः, स च सप्तदशविधानस्तं चाभयं-सर्वभूतपरिपालनात्मकं संसारसागरान्निर्गहकं विदित्वा वनस्पत्या-
 रम्भान्निवृत्तिर्विधेयेति । एतदेव दर्शयितुमाह—‘तं जे नो करए’ इत्यादि, ‘तं’ वनस्पत्यारम्भं ‘यो’ विदिततदारम्भरुडुकविपाकः
 नो कुर्यात्, तस्य प्रतिविशिष्टेष्टफलावाप्तिः, नान्यस्यान्वमूढ्या प्रवर्त्तमानस्य, अभिलषितविप्रकृष्टस्थानप्राप्तिप्रवृत्तान्धाक्रियाव्याघातव-
 दिति मन्तव्यं, ज्ञानमपि क्रियाहीनं न मोक्षाय, गृहान्तर्दह्यमाननिनङ्क्षुपङ्कुचक्षुर्ज्ञानवदिति, एवं ज्ञात्वाऽभ्युपेत्य च तत्परिहारः
 कर्त्तव्य इति दर्शितं भवति । एवं यः सम्यग्ज्ञानपूर्विकां निवृत्तिं करोति स एव समस्तारम्भनिवृत्त इति दर्शयति—‘एसोवरए’त्ति,
 एष एव सर्वसादारम्भाद्वनस्पतिविषयादुपरतो यो यथावत् ज्ञात्वाऽऽरम्भं न करोतीति, स पुनरेवंविधनिवृत्तिभाक् किं शाक्यादिष्वपि
 सम्भ्रत्युतेहैव प्रवचन इति दर्शयति—‘एत्थोवरए’त्ति, एतस्मिन्नेव जैनेन्द्रे प्रवचने परमार्थत उपरतो, नान्यत्र, यथाप्रतिज्ञातनिर-

भाषा.
१ अग
१ १.
५ उ.

वधानुष्ठाप्रित्यादुपरतव्यपदेशभाग् भवति, न शेषाः शाक्यादयः, तद्विपरीतत्वाद्, एष एव च सम्पूर्णनिगारव्यपदेशमश्रुते इति दर्शयति—'अग्न अणगारेति पयुचई' 'एषः' अतिक्रान्तस्यार्थव्यवस्थितः अविप्रमानागारोऽनगारः प्रकृपेण उच्यते प्रोच्यते इति, विष्णुः प्रकृपः?, अनगारव्यपदेशकारणभूतगुणकलापसम्बन्धकृतः प्रकृपः, इतिशब्दोऽनगारव्यपदेशकारणपरिममाप्तिद्योती, एता वदनगारलक्षणं नान्यदिति, ये पुनः प्रोज्झितपारमार्थिकानगारगुणाः शब्दादीन्विषयानङ्गीकृत्य प्रवर्तन्ते ते तु नापेक्षन्ते वनस्पतीन् जीमान्, यतो भूयानः शब्दादयो गुणा वनस्पतिभ्य एव निष्पद्यन्ते, शब्दादिगुणेष्वेव वर्तमाना रागद्वेषविषमविषयविघूर्णमानलोल्लोचना नरकादिचतुर्भिर्गमत्यन्तःपातिनो बोद्धव्याः, तदन्तःपातिन एव च शब्दादिविषयाभिष्ठाङ्गिणो भवन्तीति ॥ अस्वार्थस्य प्रसिद्धये गतप्रत्यागतलक्षणमितरेतरावधारणफलं सूत्रमाह—

जे गुणे से आवष्टे जे आवष्टे से गुणे (सू. ४१)

यो 'गुणः' शब्दादिकः स आवर्त्तः, आवर्त्तन्ते-परिभ्रमन्ति प्राणिनो यत्र स आवर्त्तः-संसारः, इह च कारणमेव कार्यत्वेन व्यपदिश्यते यथा नडुलोदकं पादरोगः, एवं य एते शब्दादयो गुणाः स आवर्त्तः, तत्कारणत्वात्, अथैकरचनोपादानात्पुरुषोऽभिमावध्यते, यः शब्दादिगुणे वर्तते स आवर्त्तं वर्तते, यथावर्त्तं वर्तते स गुणे वर्तते इति, अत्र कश्चिद्योत्रचञ्चुराह-यो गुणेषु वर्तते स आवर्त्तं वर्तते इति साधु, यः पुनरावर्त्तं वर्तते नासौ नियमत एव गुणेषु वर्तते, यस्मात्साधयो वर्तन्त आवर्त्तं, न गुणेषु तदन्तत्कथमिति, अप्रोच्यते, मत्यम्, आवर्त्तं यतयो वर्तन्ते, न गुणेषु, किन्तु रागद्वेषपूर्वकं गुणेषु वर्तनमिहाधिक्रियते, तच्च साधूनां न गम्भवति, तदभावान्, आवर्त्तोऽपि संमरणरूपो दुःखात्मको न गम्भवति, सामान्यतस्तु संसारान्तःपातित्वं सामान्यशब्दादि

गुणा-

१५

वर्त्तौ

गतप्र-

त्यागतौ

२०

॥५६॥

२८

प्र. आ.
६२

गुणोपलब्धिश्च सम्भवत्येवातो नोपलब्धिः प्रतिपिध्यते, रागपरिणामो द्वेषपरिणामो वा यस्तत्र स प्रतिपिध्यते, तथा चोक्तम्—
 “कण्ठसोक्खेहिं सदेहिं, पेम्मं नाभिनिवेशए” इत्यादि, तथा—“न शक्यं रूपमद्रष्टुं, चक्षुर्गोचरमागतम् । रागद्वेषौ तु यौ तत्र, तौ
 युधः परिवर्जयेत् ॥१॥” कथं पुनर्गुणभूयस्त्वं वनस्पतिभ्य इति प्रदर्शयते—वेणु गीणापटहसुकुन्दादीनामातोद्यविशेषाणां वनस्पतेरु-
 त्यत्तिः, ततश्च मनोहराः शब्दा निष्पद्यन्ते, प्राधान्यमत्र वनस्पतेर्विवक्षितं, अन्यथा तु तन्त्रीचर्मपाण्यादिसंयोगाच्छब्दनिष्पत्तिरिति,
 रूपं पुनः काष्ठकर्मस्त्रीप्रतिमादिषु गृहतोरणवेदिकास्तम्भादिषु च चक्षूरमणीयं, गन्धा अपि हि कर्पूरपाटलालवलीलवङ्गकेतकीस-
 रसचन्दनागुरुककूलकेलाजातिफलपत्रिकाकेसरमांसीत्वक्पत्रादीनां सुरभयो गन्धेन्द्रियाह्लादकारिणः प्रादुर्भवन्ति, रसास्तु विसं-
 मृणालमूलकन्दपुष्पफलपत्रकण्टकमञ्जरीत्वग्ङ्गुरकिसलयारविन्दकेसरादीनां जिह्वेन्द्रियप्रह्लादिनो निष्पद्यन्ते अतिवहव इति, तथा
 स्पर्शाः यन्त्रिणीपत्रकमलदलमृणालवल्कलदुकूलशाटकोपधानतूलिकप्रच्छादनपटादीनां स्पर्शनेन्द्रियसुखाः प्रादुष्यन्ति, एवमेतेषु
 वनस्पतिनिष्पन्नेषु शब्दादिगुणेषु यो वर्त्तते स आवर्त्ते वर्त्तते, यश्च आवर्त्तवर्त्ता स रागद्वेषात्मकत्वात् गुणेषु वर्त्तत इति, स चावर्त्तो
 नामादिभेदाच्चतुर्द्वा, नामस्थापने क्षुण्णे, द्रव्यावर्त्तः स्वामित्वकरणाधिकरणेषु यथासम्भवं योज्यः, स्वामित्वे नद्यादीनां क्वचित्प्र-
 विभागे जलपरिभ्रमणं द्रव्यस्यावर्त्तः, द्रव्याणां वा हंसकारण्डवचक्रवाकादीनां व्योम्नि क्रीडतामावर्त्तनादावर्त्तः, करणे तु तेनैव जल-
 द्रव्येणावर्त्तते, तृणकलिश्चादि स द्रव्येणावर्त्तः, तथा त्रपुसीसकलोहरजतसुवर्णैरावर्त्यमानैर्यदन्यत् तदन्तःपात्यावर्त्यते स द्रव्यैरावर्त्तत
 इति, अधिकरणविवक्षायामेकस्मिन् जलद्रव्ये आवर्त्तः तथा रजतसुवर्णरीतिकात्रपुसीसकेष्वेकस्थीकृतेषु बहुषु द्रव्येष्वावर्त्तः, भावावर्त्तो

१ पा.
१ अ.
१ अ.
५ उ.

नामान्योऽन्यभासद्भ्रान्तिः, औदयिकभावोदयाद्वा नरकादिगतिचतुष्टयेऽसुमानावर्त्तते, इह च भावावर्त्तेनाधिकारो, न शेषैरिति ॥
अथ य एते गुणाः संगारावर्त्तकारणभूताः शब्दादयो चनस्पतेरभिनिर्वृत्तास्ते किं नियतदिग्देशभाजः उत सर्वदिक्षु इत्यत आह—
उडुं अवं तिरियं पाईणं पासमाणे रूवाइं पासति, सुणमाणे सद्वाइं सुणेति, उडुं अवं
पाईणं मुच्छमाणे रूवेसु मुच्छति, सद्देसु आवि (सू. ४२)

प्रप्रापकदिग्गतीकरणाद्दृदिग्व्यवस्थितं रूपगुणं पश्यति प्रासादतलहर्म्यादिषु, 'अव'मित्यवाङ् अधस्तात् गिरिशिखरप्रासादाधिरू-
ढोऽधोव्यवस्थितं रूपगुणं पश्यति, अधःशब्दार्थे अवाङ्मित्यव्ययं वर्त्तते, गृहभिच्यादिव्यवस्थितं रूपगुणं तिर्यक् पश्यति, तिर्यक्शब्देन
चात्र दिशोऽनुदिशथ परिगृह्यन्ते, ताश्चेमाः—'प्राचीन'मिति पूर्वा दिग्, एतच्चोपलक्षणम्, अन्या अप्येतदाद्यास्तिर्यग्दिशो द्रष्टव्या
इति, एतासु दिक्षु पश्यन् चक्षुर्ज्ञानपरिणतो रूपादिद्रव्याणि चक्षुर्ग्राह्यतया परिणतानि पश्यति, उपलभत इत्यर्थः, तथा तासु च
गृह्यन् गृणोति शब्दान् उपयुक्तः श्रोत्रेण, नान्यथेति ॥ अत्रोपलब्धिमात्रं प्रतिपादितं, न चोपलब्धिमात्रात्संसारप्रपातः, किन्तु यदि
मूर्च्छा रूपादिषु करोति, ततोऽस्य बन्ध इति दर्शयितुमाह—'उडु'मित्यादि, पुनरूद्धादिमूर्च्छासम्बन्धनार्थमुपादानं, मूर्च्छन् रूपेषु मूर्च्छति,
रागपरिणामं यान् रज्यते रूपादिष्वित्यर्थः, एवं शब्देष्वपि मूर्च्छति, अपिशब्दः सम्भावनायां समुच्चये वा, रूपशब्दविषयग्रहणाच्च
शेषा अपि गन्धरमस्पर्शा गृहीता भवन्ति, एकग्रहणे तज्जातीयानां ग्रहणाद्, आद्यन्तग्रहणाद्वा तन्मध्यग्रहणमवसेयमिति ॥ एवं विष-
यलोकमाख्याय विवक्षितमाह—

प्र. आ.
६३

नियत-
१५
दिक्षाः
शब्दा-
दय च.
४२

२०

१५७॥
२७

एस लोए वियाहिए, एत्थ अगुत्ते अणाणाए (सू. ४३)

‘एप्’ इति रूपरसगन्धस्पर्शशब्दविषयाख्यो लोको व्याख्यातः, लोक्यते परिच्छिद्यते इतिकृत्वा, एतस्मिंश्च प्रस्तुते शब्दादिगुणलोकेऽगुप्तो यो मनोवाक्यायैः मनसा द्वेष्टि रज्यते वा वाचा प्रार्थनं शब्दादीनां करोति कायेन शब्दादिविषयदेशमभिमर्षति, एवं यो ह्यगुप्तो भवति सोऽनाज्ञायां वर्तते, न भगवत्प्रणीतवचनानुसारीतियावदिति ॥ एवंगुणश्च यत्कुर्यात्तदाह—

पुणो पुणो गुणासाए, वंकसमांयारे (सू. ४४)

ततश्चासावसकृच्छब्दादिगुणलुब्धो न शक्नोत्यात्मानं शब्दादिगृद्धेर्निवर्त्तयितुम्, अनिवर्त्तमानश्च पुनः पुनर्गुणास्वादो भवति, क्रियासातत्येन शब्दादिगुणानास्वादयतीत्यर्थः, तथा च यादृशो भवति तदृश्यति—वक्रः—असंयमः कुटिलो नरकादिगत्याभिमुख्य-प्रयणत्वात्, समाचरणं समाचारः—अनुष्ठानं, वक्रः समाचारो यस्यासौ वक्रसमाचारः, असंयमानुष्ठापीत्यर्थः, अवश्यमेव शब्दादिविषयामिलापी भूतोपमर्दकारीत्यतो वक्रसमाचारः, प्राक् शब्दादिविषयलवसमास्वादानाद्गृद्धः पुनरात्मानमाचारयितुमसमर्थत्वादप-थ्याप्रफलभोजिराजवद्विनाशमाशु संश्रयत इति ॥ एवं चासौ नितरां जितः शब्दादिविषयसमास्वादानात् खंतपुत्तोव्य इदमाचरति—

पमत्तेऽगारमावसे (सू. ४५)

प्रमत्तो—विषयमूर्च्छितः ‘अगारं’ गृहमावसति, योऽपि द्रव्यलिङ्गसमन्वितः शब्दादिविषयप्रमादवान् असावपि विरतिरूपभावलि-ङ्गरहितत्वात् गृहस्य एवेति ॥ अन्यतीर्थिकाः पुनः सर्वदा सर्वथाऽन्यथावादिनोऽन्यथाकारिण इति दर्शयितुमाह—

अगुप्तोऽ-
नाज्ञः

गुणेच्छुः

वक्रः

प्रमत्तोऽ-

५

गारी सू.

४३-५

१०

आचा.
१ ग्रम्
१ अ.
५ उ.

प्र. आ.
६४

लज्जमाणा पुढो पास, अणंगारा मोत्ति एगे पवदमाणा जमिणं विरूवरूवेहिं सत्थेहिं वणस्सइकम्मसमारंभेणं वणस्सइसत्थं समारभमाणा अण्णे अणेगरूवे पाणे विहिंसंति, तत्थ खलु भगवया परिण्णा पवेदिता, इमस्स चेव जीवियस्स परिवंदणमाणणपूयणाए जातिमरणमोयणाए दुक्खपडिघायहेउं से सयमेव वणस्सइसत्थं समारंभइ अण्णेहिं वा वणस्सइसत्थं समारंभावेइ अण्णे वा वणस्सइसत्थं समारभमाणे समणुजाणइ, तं से अहियाए, तं से अवोहीए, से तं संबुज्जेमाणे आयाणीयं समुद्धाए सोच्चा भगवओ अणगाराणं वा अंतिए इहमेगेसिं णायं भवति—एस खलु गंथे एस खलु मोहे एस खलु मारे एस खलु णरए, इच्चत्थं गड्डिए लोए, जमिणं विरूवरूवेहिं सत्थेहिं वणस्सइकम्मसमारंभेणं वणस्सइसत्थं समारंभमाणे अण्णे अणेगरूवे पाणे विहिंसंति (सू. ४६)

प्राग्वन् ज्ञेयं, नवरं वनस्पत्यालापो विधेय इति ॥ माम्प्रतं वनस्पतिजीवास्तित्वे लिङ्गमाह—

अन्येषा
मारंभः
५१
सू. ४६

२०

॥५८॥
२३

से वेमि इमंपि जाइधम्मयं एयंपि जाइधम्मयं इमंपि बुद्धिधम्मयं एयंपि बुद्धिधम्मयं इमंपि
चित्तमंतयं एयंपि चित्तमंतयं इमंपि छिण्णं मिलाइ एयंपि छिण्णं मिलाइ इमंपि आहारगं एयंपि
आहारगं इमंपि अणिच्चयं एयंपि अणिच्चयं इमंपि असासयं एयंपि असासयं इमंपि चओ-
वचइयं एयंपि चओवचइयं इमंपि विपरिणामधम्मयं एयंपि विपरिणामधम्मयं (सू. ४७)

सोऽहमुपलब्धतन्नो ब्रवीमि, अधवा वनस्पतिचेतन्यं प्रत्यक्षप्रमाणमधिगम्यमानस्वरूपं यत् तदहं ब्रवीमि, यथाप्रतिज्ञातमर्थं दर्श-
यति—‘इमंपि जाइधम्मयं’ति, इहोपदेशदानाय सूत्रारम्भस्तद्योग्यश्च पुरुषो भवति अतस्तस्य सामर्थ्येन सन्निहितत्वात्तच्छरीरं प्रत्य-
क्षासन्नवाचिनेदमा परामृशति, इदमपि—मनुष्यशरीरं, जननं—जातिरुत्पत्तिस्तद्धर्मकम्, एतदपि वनस्पतिशरीरं तद्धर्मकं तत्स्वभा-
वमेव, इतिपूर्वकोऽपिशब्दः सर्वत्र यथाशब्दार्थे द्वितीयस्तु समुच्चये व्याख्येयः, ततश्चायमर्थः—यथा मनुष्यशरीरं बालकुमारयुववृ-
द्धतापरिणामविशेषवत् चेतनावत् सदाधिष्ठितं प्रस्पष्टचेतनाकमुपलभ्यते, तथेदमपि वनस्पतिशरीरं, यतो जातः केतकतरुर्बालको युवा
वृद्धश्च संवृत्त इति, अतस्तुल्यत्वादेतदपि जातिधर्मकं, न च कश्चिद्विशेषोऽस्ति येन सत्यपि जातिधर्मत्वे मनुष्यादिशरीरमेव सचे-
तनं न वनस्पतिशरीरमिति, ननु च जातिधर्मत्वं केशनखदन्तादिप्रप्यस्ति, अव्यभिचारि च लक्षणं भवति, अस्ति च व्यभिचारः,
तस्मादयुक्तं कल्पयितुं जातिधर्मत्वं जीवलिङ्गमिति, उच्यते, सत्यमस्ति जननमात्रं, किन्तु मनुष्यशरीरप्रसिद्धबालकुमारकाद्यवस्था-
नामसम्भवः केशादिप्रप्यस्ति स्फुटः, तस्मादममञ्जसमेतद्, अपिच—केशनखं चेतनावत्पदार्थाधिष्ठितशरीरस्थं जातमित्युच्यते, वर्द्धते

वनस्पतेः
सचेत-
नता
सू. ४७

५

१०

धारा.
 १ प्रग
 १ अ.
 ५ उ.
 प्र. आ.
 ६६

इति वा, न पुनस्त्वयं तस्योऽपि चेतनावत्पदार्थाधारस्था इष्यन्ते, त्वन्मते भुवोऽचेतनत्वात् तस्मादयुक्तमिति, अथवा जातिधर्मत्वा-
 दीनि समुदितानि यत्रोक्तान्येक एव हेतुः, न पृथक् हेतुता, न च समुदायहेतुः केशादिष्वस्ति तस्माददोष इति । तथा यथेदं मनु-
 प्यशरीररुमनवरतं बालकुमाराद्यवस्थाविशेषैर्वर्द्धते, तथैतदपि वनस्पतिशरीरमङ्कुरकिशलयशाखाप्रशाखादिभिर्विशेषैर्वर्द्धते इति, तथा
 यथेदं मनुष्यशरीरं चित्तवद् एवं वनस्पतिशरीरमपि चित्तवत्, कथम् ? , चेतयति येन तच्चित्तं-ज्ञानं, ततश्च यथा मनुष्यशरीरं ज्ञाने-
 नानुगतमेवं वनस्पतिशरीरमपि, यतो धात्रीप्रपुत्राटादीनां स्थापविबोधसद्भावः तथाऽधोनिखातद्रविणराशेः स्वप्ररोहेणावेष्टनं प्रावृष्ट-
 जलधरनिनादशिशिखापुसंस्पर्शाद्भ्रूोद्भेदः, तथा मदमदनसङ्गस्त्वलद्रतिविधूर्णमानलोललोचनविलासिनीसन्नूपुरसुकुमारचरणताड-
 नादशोऋतरोः पङ्कवकुसुमोद्गमः, तथा सुरभिसुरागणहृषसेकाद्रकुलस्य स्पृष्टप्ररोहिकादीनां च हस्तादिसंस्पर्शात्सङ्कोचादिका परिस्फुटा
 क्रियोपलब्धिः, न चैतदभिहिततरुसम्बन्धि क्रियाजालं ज्ञानमन्तरेण घटते, तस्मात्सिद्धं चित्तवत्त्वं वनस्पतेरिति । तथा यथेदं
 छिन्नं म्लायति तथैतदपि छिन्नं म्लायति, मनुष्यशरीरं हि हस्तादि छिन्नं म्लायति-शुष्यति, तथा तरुशरीरमपि पङ्कवफलकुसुमादि
 छिन्नं शोषमुपगच्छत् दृष्टं, न चाचेतनानामयं धर्म इति । तथा यथेदं मनुष्यशरीरं स्तनक्षीरव्यञ्जनौदनाद्याहाराभ्यवहारादाहारकं
 तथैतदपि वनस्पतिशरीरं भूजलाद्याहाराभ्यवहारकं, न चैतदाहारकत्वमचेतनानां दृष्टम्, अतस्तद्भावात्सचेतनत्वमिति । तथा यथेदं
 मनुष्यशरीरमनित्यकं—न सर्वदाऽवस्थायि तथैतदपि वनस्पतिशरीरमनित्यं नियतायुष्कत्वान्, तथाहि—अस्य दश वर्षसहस्राणि
 उत्कृष्टमायुः । तथा यथेदं मनुष्यशरीरमशाश्वतं—प्रतिक्षणमावीचीमरणेन मरणात् तथैतदपि वनस्पतिशरीरमिति । तथा यथेदमि-
 ष्टानिष्टाहारादिप्राप्त्या 'चयापचयिकं' वृद्धिहान्यात्मकं तथैतदपि इति । तथा यथेदं मनुष्यशरीरं विविधपरिणामः तत्तद्रोगगम्पकार्त्

वनस्पतेः
 १५
 सचेत-
 नता

२०

१५९११
 २७

पाण्डुत्वोदरवृद्धिशोफकृशत्वाङ्गुलिनासिकाप्रवेशादिरूपो बालादिरूपो वा, तथा रसायनखेहाद्युपयोगाद्विशिष्टकान्तिबलोपचयादिरूपो विपरिणामः तद्धर्मकं-तत्स्वभावकं तथैतदपि वनस्पतिशरीरं तथाविधरोगोद्भवात् पुष्पपत्रफलत्वगाद्यन्यथाभवनात् तथा विशिष्टदौ- हृदप्रदानेन पुष्पफलाद्युपचयाद्विपरिणामधर्मकम् । एवमनन्तरोक्तधर्मकलापसद्भावादसंशयं गृहाणैतत्-सचेतनास्तरव इति ॥ एवं वन- स्पतेश्चैतन्यं प्रदर्श्य तदारम्भे वन्धं तत्परिहाररूपविरत्यासेवनेन मुनित्वं प्रतिपादयन्नुपसञ्जिहीर्षुराह—

एत्थ सत्थं समारभमाणस्स इच्चेते आरंभा अपरिण्णाता भवंति, एत्थ सत्थं असमारभ-
माणस्स इच्चेते आरंभा परिण्णाया भवंति, तं परिण्णाय मेहावी णेव सयं वणस्सइसत्थं समारं-
भेज्जा णेवण्णेहिं वणस्सइसत्थं समारंभावेज्जा णेवण्णे वणस्सइसत्थं समारंभंते समणुजाणेज्जा,
जस्सेते वणस्सतिसत्थसमारंभा परिण्णाया भवंति से हु मुणी परिण्णायकम्मे (सू. ४८) त्ति
वेमि ॥ पञ्चम उद्देशकः समाप्तः ॥

‘एतस्मिन्’ वनस्पतौ शस्त्रं द्रव्यभावाख्यमारभमाणस्येत्येते आरम्भा अपरिज्ञाता-अप्रत्याख्याता भवन्ति, एतस्मिन् वनस्पतौ शस्त्रमसमारभमाणस्येत्येते आरम्भाः परिज्ञाताः-प्रत्याख्याता भवन्तीति पूर्ववच्चर्चः यावत् स एव मुनिः परिज्ञातकमेति ब्रवीमि पूर्ववदिति । शस्त्रपरिज्ञाध्ययने पञ्चमोद्देशकटीका परिसमाप्तेति ।

वनस्प-
त्यारंभ-
वर्जी
मुनिः
सू. ४८

५

१०

आशा.
 १ गग
 अ.
 ६ उ.
 प्र. आ.
 ६६

उक्त पञ्चमोद्देशकः, गाम्प्रतं पट्टः समारभ्यते—अस्य चापममिसबन्धः—इहानन्तरोद्देशके वनस्पतिकायः प्रतिपादितः, तदनन्तरं च प्रमकायस्यागमे परिपठितत्वात् तत्स्यरूपाधिगमायायमुद्देशकः समारभ्यते, तस्य चोपक्रमादीनि चत्वार्यनुयोगद्वाराणि वाच्यानि, याव-
 ग्रामनिष्पन्ने निक्षेपे प्रमकायोद्देशकः, तत्र त्रसकायस्य पूर्वप्रसिद्धद्वारक्रमातिदेशाय तद्विभिन्नलक्षणद्वाराभिधानाय च निर्युक्तिकृदाह-
 तसकाय दाराहं ताहं जाहं ह्वंति पुढवीण । नाणत्ती उ विहाणे परिमाणुवभोगसत्थे य ॥१५२॥
 त्रसन्तीति त्रमालेषां कायस्त्रमकायस्तस्मिस्तान्येव द्वाराणि भवन्ति यानि पृथिव्यां प्रतिपादितानि, नानात्वं तु विधानपरिमा-
 णोपभोगशब्दद्वारेण, चशब्दाल्लक्षणे च प्रतिपत्तव्यमिति ॥ तत्र विधानद्वारमाह—

युचिद्वा खलु-तसजीवा लद्धितसा चेव गइतसा चेव । लद्धीय तेउवाऊ तेणऽहिगारो इहं नत्थि ॥१५३॥
 'द्विविधा' द्विभेदाः, खलुरवधारणे, त्रसत्वं प्रति द्विभेदत्वमेव, त्रसनात् स्पन्दनात् त्रसाः, जीवनात् प्राणधारणाजीवाः, त्रसां
 एव जीवास्त्रमजीवाः, लब्धित्रसा गतित्रसाश्च, लब्ध्या तेजोवायु त्रसौ, लब्धित्तच्छक्तिमात्रं, लब्धित्रसाभ्यामिहाधिकारो नास्ति,
 तेजसोऽभिहितत्वाद् वायोश्चामिधास्यमानत्वाद्, अतः सामर्थ्याद्गतित्रसा एवाधिक्रियन्ते ॥ के पुनस्ते कियद्भेदा-वेत्यत आह—
 नेरइयतिरियमणुया सुरा य गइओ चउन्विहा चेव । पज्जत्ताऽपज्जत्ता नेरइयाहं अ-नायच्वा ॥१५४॥

नारका-रत्नप्रभादिमहातमःपृथ्वीपर्यन्तनरकावासिनः सप्तभेदाः, तिर्यञ्चोऽपि द्वित्रिचतुष्पञ्चेन्द्रियाः, मनुष्याः सम्मूर्च्छनजाः
 गर्भव्युत्क्रांतयश्च, सुरा भवनपतिव्यन्तरज्योतिष्कर्यमानिकाः, एते गतित्रसाश्चतुर्विधाः, नामकमोदयाभिनिर्वृत्तगतिलाभाद्गतित्र-
 मत्तम्, एते च नारकादयः पर्याप्तापर्याप्तभेदेन द्विविधा ज्ञातव्याः, तत्र पर्याप्तिः पूर्वोक्तैव षोढा, तथा यथागम्भवं निष्पन्नाः

त्रसे
 द्वाराणि
 १५

२०

॥६०॥
 २६

पर्यासाः, तद्विपरीतास्त्वपर्याप्तका अन्तर्मुहूर्त्तकालमिति ॥ इदानीमुत्तरभेदानाह—

तिंविहा तिचिहा जोणी अंडयपोअजराउआ चेव । वेइंदिय तेइन्दिय चउरो पंचिंदिया चेव ॥१५५॥ दारं ॥

अत्र हि शीतोष्णमिश्रभेदात् तथा सचित्ताचित्तमिश्रभेदात् तथा संवृतविवृततदुभयभेदात् तथा स्त्रीपुंनपुंसकभेदाच्चेत्यादीनि बहूनि योनीनां त्रिकाणि सम्भवन्ति, तेषां सर्वेषां सद्ब्रह्मार्थं त्रिविधा त्रिविधेति वीप्सानिर्देशः, तत्र नारकाणामाद्यासु तिसृषु भूमिषु शीतैव योनिः, चतुर्थ्यामुपरितननरकेषु शीता अधस्तननरकेषूष्णा, पञ्चमीषष्ठीसप्तमीषूष्णैव, नेतरे, गर्भव्युत्क्रान्तिकतिर्यङ्गानुप्याणामशेषदेवानां च शीतोष्णा योनिः, नेतरे, द्वित्रिचतुःपञ्चेन्द्रियसंमूर्छनजतिर्यङ्गानुप्याणां त्रिविधाऽपि योनिः-शीता उष्णा शीतोष्णा चेति, तथा नारकदेवानामचित्ता, नेतरे, द्वीन्द्रियादिसंमूर्छनजपञ्चेन्द्रियतिर्यङ्गानुप्याणां त्रिविधाऽपि योनिः सचित्ता अचित्ता मिश्रा च, गर्भव्युत्क्रान्तिकतिर्यङ्गानुप्याणां मिश्रा योनिः, नेतरे, तथा देवनारकाणां संवृता योनिः, नेतरे, द्वित्रिचतुरिन्द्रियसंमूर्छनजपञ्चेन्द्रियतिर्यङ्गानुप्याणां विवृता योनिः, नेतरे, गर्भव्युत्क्रान्तिकतिर्यङ्गानुप्याणां संवृतविवृता योनिः, नेतरे, तथा नारका नपुंसकयोनय एव, तिर्यङ्गस्त्रिविधाः-स्त्रीपुंनपुंसकयोनयोऽपि, मनुष्या अप्येवं त्रैविध्यभाजः, देवाः स्त्रीपुंयोनय एव, तथाऽपरं मनुष्ययोनेस्त्रैविध्यं, तद्यथा-कूर्मोन्नता, तस्यां चार्हतचक्रवर्त्यादिसत्पुरुषाणामुत्पत्तिः, तथा शङ्खावर्त्ता, सा च स्त्रीरत्नस्यैव, तस्यां च प्राणिनां सम्भवोऽस्ति, न निष्पत्तिः, तथा वंशीपत्रा, सा च प्राकृतजनस्येति, तथाऽपरं त्रैविध्यं निर्युक्तिकृद्दर्शयति, तद्यथा-अण्डजाः पोतजाः जरा-

१ शीता शीतोष्णेति । तत्र नारकाणामाद्यासु तिसृषु भूमिषूष्णैव योनिः, चतुर्थ्यामुपरितननरकेषूष्णाऽधस्तननरकेषु शीता, पञ्चमीषष्ठीसप्तमीषु शीतैव नेतरे इति पाठः, मतान्नगभिप्रारक्तथाप पाठः, अस्ति सद्ब्रह्मणीवृत्तातेव मतद्वयमपि.

पा.
१ उग
१ अ.
६ उ.

युजाधेति, तप्राण्डजाः पक्ष्यादयः, पौतजाः बल्गुलीगजकलभकादयः, जरायुजा गोमहिपीमनुष्यादयः, तथा द्वित्रिचतुःपञ्चेन्द्रि-
 यभेदाय निघन्ते, एवमेते प्रमाग्विषयोन्वादिभेदेन प्ररूपिताः, एतद्योनिसद्वाहिण्यौ च गाथे- 'पुढंविदगअगणिमारुयपत्तेयनि-
 ओयजीरजोर्णाणं । मत्तग मत्तग मत्तग सत्तग दम चोदम य लक्खा ॥१॥ विगलिंदिएसु दो दो चउरो चउरो य नारयसुरेसु ।
 निरियाण होन्नि चउरो चोदम मणुआण लक्खाइं ॥२॥' एवमेते चतुरशीतियोनिलक्षा भवन्ति, तथा कुलपरिमाणं 'कुलकोडिस-
 यमहस्मा वंतीमद्वद्वनय य पणवीमा । एगिंदिय वितिइंदियचउरिंदियहरियकायाणं ॥ १ ॥ अद्वत्तेरस वारम दस दस नव चेव
 कोडिलक्खाइं । जलयरपक्खिचउप्पयउरभुयपरिमप्पजीवाणं ॥ २ ॥ पणुवीसं छुव्वीसं च सयसहस्साइं नारयसुराणं । वारस य
 मयमहस्मा कुलकोडीणं मणुस्माणं ॥ ३ ॥ एगा कोडाकोडी सत्ताणउतिं च सयमहस्साइं । पन्नासं च सहस्सा कुलकोडीणं मुणे-
 यच्चा ॥४॥ अद्वतोऽपि १९७५०००००००००००० सकलकुलसद्गहोऽयं योद्वव्य इति ॥ उक्ता प्ररूपणा, तदनन्तरं लक्षणद्वारमाह-
 वंसणनाणचरित्ते चरियाचरिण अ दाणलाभे अ । उवभोगभोगवीरिय इंदियचिसण य लद्धी य ॥१५६ ॥

१ गृह्यसूत्रानामाराप्रयं कनिगोदत्रोक्षयोनीनाम् । गत गत गत गत दश चतुर्दश च लक्षाः ॥१॥ विकल्पेन्द्रियेषु द्वे द्वे चतस्रश्चतस्रश्च नारकसुरयोः । तिरश्चां भवन्ति
 चारस्यपुरस मनुष्याणां लक्षाः ॥२॥ २ कुलकोटिशतगहस्याणि द्वात्रिंशन् अष्टादश च पञ्चविंशतिः । एतेन्द्रियद्वित्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियहरितकायानाम् ॥३॥ अर्धप्रयोदश
 द्वादश दस दस नव धिद कोटीलक्षाः । जलयरपक्खिचउप्पयउरभुयपरिमप्पजीवानाम् ॥२॥ पञ्चविंशतिः पड्डिशतिश्च शतसहस्राणि नारकसुरयोः । द्वादश च शतगहस्याणि
 कुलकोटीनां मनुष्याणाम् ॥ ३ ॥ एगा कोटीकोटी गतनवतिश्च शतगहस्याणि । पञ्चाशत गहस्याणि कुलकोटीनां मुणितज्यानि ॥ ४ ॥ १ सत्तद य नव य अद्वीत
 य । पेइदियनेइन्दिय. प्र.

योनि-
कुल-
१५
कोटयः

२१

॥६१॥

उबओमजोगअञ्जवसाणे वीसुं च लद्धी ओदइया(णं उदया)। अड्विहोदय लेसा सञ्जुस्सासे कसाए अ ॥१५७॥
 'दर्शन' सामान्योपलब्धिरूपं चक्षुरचक्षुस्वधिकेवलारूपं, मत्यादीनि ज्ञानानि स्वपरपरिच्छेदिनो जीवस्य परिणामाः ज्ञानावरणवि-
 गमव्यक्तास्तच्चार्थपरिच्छेदाः, सामायिकच्छेदोपस्थाप्यपरिहारविशुद्धिसूक्ष्मसम्पराययथाख्यातानि चारित्रं, चारित्राचारित्रं देशविरतिः
 स्थूलप्राणातिपातादिनिवृत्तिलक्षणं श्रावकाणां, तथा दानलाभभोगोपभोगवीर्यश्रोत्रचक्षुर्घ्राणरसनर्षशनाख्याः दश लब्धयः जीवद्र-
 व्याव्यभिचारिण्यो लक्षणं भवन्ति, तथोपयोगः—साकारोऽनाकारश्चाष्टचतुर्भेदः, योगो मनोवाकायाख्यस्त्रिधा, अध्यवसायाश्चानेकवि-
 धाः सूक्ष्माः मनःपरिणामसमुत्थाः, विष्वग्-पृथग् लब्धीनामुदयाः—प्रादुर्भावाः क्षीरमध्वास्रवादयः, ज्ञानावरणाद्यन्तरायावसानक-
 र्माष्टकस्य स्वशक्तिपरिणाम उदयः, लेख्याः—कृष्णादिभेदा अशुभाः शुभाश्च कपाययोगपरिणामविशेषसमुत्थाः, संज्ञास्त्वाहारभयपरि-
 ग्रहमैथुनाख्याः, अथवा दशभेदाः अनन्तरोक्ताश्चतस्रः क्रोधाद्याश्च चतस्रस्तथौघसंज्ञा लोकसंज्ञा च, उच्छ्वासनिःश्वासां प्राणापानौ,
 कपायाः कपः-संसारस्तस्यायाः क्रोधादयोऽनन्तानुबन्ध्यादिभेदात् षोडशविधाः। एतानि गाथाद्वयोपन्यस्तानि द्वीन्द्रियादीनां लक्षणानि
 यथासम्भवमवगन्तव्यानीति, न चैवंविधलक्षणकलापसमुच्चयो घटादिष्वस्ति, तस्मात्तत्राचैतन्यमध्यवस्यन्ति विद्वांसः ॥ अभिहितलक्ष-
 णकलापोपसञ्जिहीर्षया तथा परिमाणप्रतिपादनार्थं गाथामाह—

लक्ष्णमेवं चैव उ परस्स असंग्वभागमित्ता उ । निस्वमणे य पवेसे एगाईयावि एमेव ॥१५८॥

तुशब्दः पर्याप्तवचनः, द्वीन्द्रियादिजीवानां लक्षणं—लिङ्गमेतावदेव दर्शनादि परिपूर्णं, नातोऽन्यदधिकमस्तीति । परिमाणं पुनः
 क्षेत्रतः संवर्चितलोकप्रतरासङ्ख्येयभागवर्त्तिप्रदेशराशिपरिमाणास्त्रसकायपर्याप्तकाः, एते च वादरतेजस्कायपर्याप्तिकेभ्योऽसङ्ख्येयगुणाः,

अना.
१ गुग
१ अ.
६ उ.

श्रमकायपर्याप्तिकेभ्यश्चमकायिकापर्याप्तिकाः अमह्वेयगुणाः, तथा कालतः प्रत्युत्पन्नश्रमकायिकाः सागरोपमलक्षपृथक्त्वसमयरा-
ग्नपरिमाणा जघन्यपदे, उत्कृष्टपदंऽपि सागरोपमलक्षपृथक्त्वपरिमाणा एवेति, तथा चागमः—“पटुष्पन्नतसकाइया केवतिकालस्स
निहंसा सिया ?, गोयमा ! जहन्नपए सागरोवममयसहस्सपुहुत्तस्स उक्कोसपदेऽपि सागरोवमसयसहस्सपुहुत्तस्स” । उद्धर्त्तनोपपातो
गाथाश्रुलेनाभिदधाति—निष्क्रमणम्—उद्धर्त्तनं प्रवेशः—उपपातः जघन्येनैको द्वौ त्रयो वा, उत्कृष्टतस्तु ‘एवमेवे’ति प्रतरस्यामह्वेय-
भागप्रदेशपरिमाणा एवेत्यर्थः ॥ साम्प्रतमविरहितप्रवेशनिर्गमाभ्यां परिमाणविशेषमाह—

निकम्बमपवेसकालो समयार्इ इत्थ आवलीभागो । अंतोमुहुत्तऽविरहो उदहिसहस्साह्णिप दोन्नि ॥१५९॥ दारं ॥
जघन्येन अविरहिता—संतता त्रसेपु उत्पत्तिर्निष्क्रमो वा जीवानामेकं समयं द्वौ त्रीन् वेत्यादि, उत्कृष्टेनात्रावलिकाऽसह्वेयभाग-
मात्रं कालं मततमेव निष्क्रमः प्रवेशो वा, एकजीवाङ्गीकरणेनाविरहश्चिन्त्यते गाथापश्चिमाद्धेन—अविरहः सातत्येनावस्थानम्,
एकजीवो हि श्रमभावेन जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तमासित्वा पुनः पृथिव्याद्येकेन्द्रियेपूत्पद्यते, प्रकषेणाधिकं सागरोपमसहस्रद्वयं च त्रसभा-
वेनापतिष्ठते मन्ततमिति ॥ उक्तं प्रमाणद्वारं, साम्प्रतमुपभोगशस्त्रवेदनाद्वारत्रयप्रतिपादनायाह—

मंसाई परिभोगो सत्थं सत्थाइयं अणेगविहं । सारीरमाणसा वेयणा य दुविहा बहुविहा य ॥१६०॥ दारं ॥
मांश्चर्मकेशरोमनखपिच्छदन्तस्त्राग्वस्त्रिपाणादिभिस्त्रसजीवमन्वन्धिभिरुपभोगो भवति, शस्त्रं पुनः ‘शस्त्रादिक’मिति (शस्त्रं) खड्ग-
तोमरशुरिकादि तदादिर्यस्य जलानलादेस्तच्छस्त्रादिकमनेकविधं—स्वकायपरकायोभयद्रव्यभावभेदभिन्नमनेकप्रकारं त्रसकायस्येति,

१ प्रपुष्पप्रमकायिका विनया वादेन निर्लेता. स्युः ?, गोतम ! जघन्यपदे सागरोपमशतसहस्रपृथक्त्वेन उत्कृष्टपदेऽपि सागरोपमशतसहस्रपृथक्त्वेन ।

१५
त्रसानां
मानं
उपभो-
गादि

२०

२७
॥६२॥

वेदना चात्र प्रसङ्गेनोच्यते, सा च शरीरसमुत्था मनःसमुत्था च द्विविधा यथामम्भवं, तत्राद्या शल्यशलाकादिभेदजनितां, इतरा प्रियविप्रयोगाप्रियसम्प्रयोगादिकृता, बहुविधा च ज्वरातीसारकान्थासभगन्दरशिरोरोगगूलगुदकीलकादिममुत्था तीव्रेति ॥ पुनरप्युपभोगप्रपञ्चाभिधित्सयाऽऽह—

मंसस्स केइ अट्ठा केई चम्मस्स केइ रोमाणं । पिच्छाणं पुच्छाणं दंताणऽट्ठा वहिज्जंति ॥१६१॥

केई वहंति अट्ठा केइ अणट्ठा पसंगदोसेणं । कम्मपसंगपसत्ता वंधंति चहंति मारंति ॥१६२॥

मांसार्थं मृगशृकरादयो वध्यन्ते, चर्मार्थं चित्रकादयः, रोमार्थं मूपिकादयः, पिच्छार्थं मयूरगृद्धकपिश्वरुदुकादयः, पुच्छार्थं चमर्यादयः, दन्तार्थं वारणवराहादयः, वध्यन्त इति सर्वत्र सम्वन्ध्यते इति ॥ तत्र केचन पूर्वोक्तप्रयोजनमुद्दिश्य भ्रान्ति, केचित्तु प्रयोजनमन्तरेणापि क्रीडया भ्रान्ति, तथा परे प्रसङ्गदोषात् मृगलक्षक्षिप्तेपुलेलुकादिना तदन्तरालव्यवस्थिता अनेके कपोतकपिञ्जलशुकमारिकादयो हन्यन्ते, तथा कर्म-कृप्याद्यनेकप्रकारं तस्य प्रसङ्गः-अनुष्ठानं तत्र प्रसक्ताः-तन्निष्ठाः सन्तस्त्रसकायिकान् बहून् वन्ध्यन्ति रज्ज्वादिना, भ्रान्ति-कशलकुटादिभिः ताडयन्ति, मारयन्ति-प्राणैर्वियोजयन्तीति ॥ एवं विधानादिद्वारकलापमुपवर्ष्य सकलनिर्युक्त्यर्थोपसंहारायाह—

सेसाइं दाराइं ताइं जाइं हवंति पुढवीण् । एवं तसकायंमी निज्जुत्ती कित्तिया एसा ॥१६३॥

उक्तव्यतिरिक्तानि शेषाणि द्वाराणि तान्येव वाच्यानि यानि पृथ्वीस्वरूपसमधिगमे निरूपितानि, अत एवमशेषद्वाराभिधानात्रसकाये निर्युक्तिः कीर्तितेषा सकला भवतीत्यवगन्तव्येति ॥ साम्प्रतं सूत्रानुगमेऽस्वललितादिगुणोपेतं सूत्रमुच्चारणीयं, तच्चेदम्—

ग.
शुभ
१ अ.
५ उ.

से वेमि संतिमे तसा पाणा, तंजहा-अंडया पोयया जराउआ रसया संसेयया संमुच्छिमा
उब्भियया उववाइया, एस संसारेत्ति पवुच्चई (सू. ४९)

अस्य चानन्तरपरम्परादिमुत्रसम्बन्धः प्राग्वद्वाच्यः, सोऽहं ब्रवीमि येन मया भगवद्बदनारविन्दविनिसृतार्थजातावधारणात् यथा-
वदुपलब्धं तच्चमिति, 'सन्ति' विद्यन्ते त्रस्यन्तीति त्रसाः-प्राणिनो द्वीन्द्रियादयः, ते च कियद्भेदाः किंप्रकाराश्चेति दर्शयति-
'तद्यथे'ति वाक्योपन्यासार्थः, यदिवा 'तत्' प्रकारान्तरमर्थतो यथा भगवताऽभिहितं तथाऽहं भणामीति, अण्डाज्जाताः अण्डजाः-
पक्षिगृहकोकिलादयः, पोता एव जायन्ते पोतजाः, 'अन्येष्वपि दृश्यते' (पा०३-२-१०१) इति जनेर्दप्रत्ययः, ते च हस्तिबल्गु-
लीचर्मजल्दकादयः, जरायुवेष्टिता जायन्त इति जरायुजाः, पूर्ववत् उप्रत्ययः, गोमहिष्यजाविक्रमनुष्यादयः, रसाज्जाता रसजाः-
तक्रारनालदधित्तीमनादिषु पायुकृम्याकृतयोऽतिसूक्ष्मा भवन्ति, संस्वेदाज्जाताः संस्वेदजाः-मत्कृण्यूकाशतपदिकादयः, सम्मूर्च्छना-
ज्जाताः सम्मूर्च्छनजाः-शलभपिपीलिकामक्षिकाशालिकादयः, उद्भेदनमुद्भिक्ततो जाता उद्भिज्जाः, पृषोदरादित्वाद्दलोपः, पतङ्गखञ्ज-
रीटपारीपुत्रादयः, उपपाताज्जाता उपपातजाः, अथवा उपपाते भवा औपपातिकाः-देवा नारकाश्च, एवमष्टविधं जन्म यथासम्भवं
संसारिणो नातिवर्तन्ते, एतदेव शास्त्रान्तरे त्रिविधमुपन्यस्तं "सम्मूर्च्छनगर्भोपपाता जन्म" (तच्चार्थ० अ० २ सू० ३२) रसस्वेद-
जोद्भिज्जानां सम्मूर्च्छनजान्तःपातित्वात् अण्डजपोतजजरायुजानां गर्भजान्तःपातित्वात् देवनारकाणामौपपातिकान्तःपातित्वात् इति
त्रिविधं जन्मेति, इह चाष्टविधं सोत्तरभेदत्वादिति । एवमेतस्मिन्नष्टविधे जन्मनि गर्भे त्रसजन्तवः संसारिणो निपतन्ति, नैतद्व्य-

१५
अंडजा-
दिभेदाः

२०

॥६३॥
२७

तिरेकेणान्ये सन्ति, एते चाष्टविधयोनिभाजोऽपि सर्वलोकप्रतीता बालाङ्गनादिजनप्रत्यक्षप्रमाणसमधिगम्याः, 'सन्ति च' अनेन शब्देन त्रैकालिकमस्तित्वं प्रतिपाद्यते त्रसानां, न कदाचिदेतैर्विरहितः संसारः सम्भवतीति, एतदेव दर्शयति— एम संसारोत्ति पबु-
 चति' एषः—अण्डजादिप्राणिकलापः संसारः प्रोच्यते, नातोऽन्यस्त्रसानामुत्पत्तिप्रकारोऽस्तीत्युक्तं भवति ॥ कस्य पुनरत्राष्टविधभूत-
 ग्रामे उत्पत्तिर्भवतीत्याह—

मंदस्सावियाणओ (सू. ५०)

मन्दो द्विधा—द्रव्यभावभेदात्, तत्र द्रव्यमन्दोऽतिस्थूलोऽतिकृशो वा, भावमन्दोऽप्यनुपचितयुद्धिर्वालः कुशास्त्रवासितयुद्धिर्वा,
 अयमपि सद्बुद्धेरभावाद्बाल एव, इह भावमन्देनाधिकारः, 'मन्दस्ये'ति बालस्याविशिष्टयुद्धेः अत एव अविजानतो—हिताहितप्राप्ति-
 परिहारशून्यमनसः इत्येषोऽनन्तरोक्तः संसारो भवतीति ॥ यद्येवं ततः किमित्याह—

निज्झाइत्ता पडिलेहिता पत्तेयं परिनिव्वाणं सव्वेसिं पाणाणं सव्वेसिं भूयाणं सव्वेसिं
 जीवाणं सव्वेसिं सत्ताणं अस्सायं अपरिनिव्वाणं महव्वभयं दुक्खंति वेमि, तसंति पाणा
 पदिसो दिसासु य (सू. ५१)

एषमिमं त्रमकायभागोपालाङ्गनादिप्रसिद्धं निश्चयेन ध्यात्वा निर्ध्याय, चिन्तयित्वेत्यर्थः, क्त्वाप्रत्ययस्योत्तरक्रियापेक्षत्वाद् त्रवी-

प्र. आ.
 ७०

१. शस्त्र
१ अ.
६ उ.

मीत्युचरक्रिया सर्वत्र योजनीयेति । पूर्वं च मनसाऽऽलोच्य ततः प्रत्युपेक्षणं भवतीति दर्शयति—‘पडिलेहित’त्ति प्रत्युपेक्ष्य—दृष्ट्वा,
यथावदुपलभ्येत्यर्थः, किं तदिति दर्शयति—‘प्रत्येक’मित्येकमेकं त्रसकायं प्रति परिनिर्वाणं—सुखं, प्रत्येकमुखभाजः सर्वेऽपि प्राणिनः,
नान्यदीयमन्य उपभुङ्क्ते सुखमित्यर्थः, एष च सर्वप्राणिधर्म इति दर्शयति—सर्वेषां प्राणिनां—द्वित्रिचतुरिन्द्रियाणां, तथा सर्वेषां—
भूतानां—प्रत्येकमाधारणसूक्ष्मवादर्पर्याप्तकापर्याप्तकरूपाभिति, तथा सर्वेषां जीवानां—गर्भव्युत्क्रान्तिकमम्मूर्च्छनजौपपातिकपञ्चे-
न्द्रियाणां, तथा सर्वेषां सत्त्वानां—पृथिव्याद्येकेन्द्रियाणामिति, इह च प्राणादिशब्दानां यद्यपि परमार्थतोऽभेदस्तथापि उक्तन्यायेन
भेदो द्रष्टव्यः, उक्तं च—‘प्राणा द्वित्रिचतुः प्रोक्ताः, भूतास्तु त्रयः स्मृताः । जीवाः पञ्चेन्द्रियाः प्रोक्ताः, शेषाः सत्त्वा उदीरिताः
॥१॥’ इति, यदिवा शब्दव्युत्पत्तिद्वारेण समभिरूढनयमतेन भेदो द्रष्टव्यः, तद्यथा—सततप्राणधारणात्प्राणाः कालत्रयभवनाद्
भूताः त्रिकालजीवनात् जीवाः सदाऽस्तित्वात्सत्त्वा इति, तदेवं विचिन्त्य प्रत्युपेक्ष्य च यथा सर्वेषां जीवानां प्रत्येकं परिनिर्वाणं
सुखं तथा प्रत्येकमसातम् अपरिनिर्वाणं महाभयं दुःखमहं ब्रवीमि, तत्र दुःखयतीति दुःखं, तद्विशिष्यते, किंविशिष्टम् ?—असा-
तम्, असद्वेद्यकर्माशिविपाकजमित्यर्थः, तथा ‘अपरिनिर्वाण’मिति समन्तात् सुखं परिनिर्वाणं न परिनिर्वाणमपरिनिर्वाणं, समन्तात्
शरीरमनःपीडाकरमित्यर्थः, तथा ‘महाभय’मिति महच्च तद्भयं च महाभयं, नातः परमन्यद् भयमस्तीति महाभयं, तथाहि—सर्वे-
ऽपि शारीरान्मानसाच्च दुःखादुद्विजन्ते प्राणिन इति, इतिशब्द एवमर्थे, एवमहं ब्रवीमि सम्यगुपलब्धतच्चो यत्प्रागुक्तमिति । एतच्च
ब्रवीमीत्याह—‘तसंती’त्यादि, एवंविधेन च अयातादिविशेषणविशिष्टेन दुःखेनाभिभूतास्त्रस्यन्ति—उद्विजन्ति, प्राणा इति प्राणिनः,
कुतः पुनरुद्विजन्तीति दर्शयति—प्रगता दिक् प्रदिग्, विदिक् इत्यर्थः, ततः प्रदिशः सकाशादुद्विजन्ति, तथा प्राच्यादिषु च दिक्षु

सर्व-
साता
१५
सातेक्षा

२०

॥६४॥
२६

व्यवस्थिता ह्यस्यन्ति, एताश्च प्रज्ञापकविधिविभक्ता दिशोऽनुदिशश्च गृह्यन्ते, जीवव्यवस्थानश्रवणान्, ततश्चायमर्थः प्रतिपादितो भवति
 काष्ठा-न काचिद् दिग् अनुदिग्वा यस्यां न सन्ति त्रसाः त्रस्यन्ति वा न यस्यां स्थिताः कोशिकारकीटवत्, कोशिकारकीटो हि सर्वदि-
 ग्भ्योऽनुदिग्भ्यश्च विभ्यदात्मसंरक्षणार्थं वेष्टनं करोति शरीरस्येति, भावदिगपि न काचित्तादृश्यस्ति यस्यां वर्तमानो जन्तुर्न त्रसेत्,
 शारीरमानताभ्यां दुःखाभ्यां सर्वत्र नरकादिषु जंघन्यन्ते प्राणिनः अतस्त्रासपरिगतमनसः सर्वदाऽवगन्तव्याः ॥ एवं सर्वत्र दिक्षु-
 नुदिक्षु च त्रसाः सन्तीति गृह्णीमः, दिग्दिग्दिव्यवस्थितास्त्रसास्त्रस्यन्तीत्युक्तं, कुतः पुनस्त्रस्यन्ति ?-यस्मात् तदारम्भवद्भिस्ते व्यापा-
 धन्ते, किं पुनः कारणं ? ते तानारम्भन्त इत्यत आह—

तत्थ तत्थ पुढो पास आतुरा परितावन्ति, संति पाणा पुढो सिया (सू. ५२)

‘तत्र-तत्र’ तेषु तेषु कारणेषु उत्पन्नेषु वक्ष्यमाणेषु अर्चाऽजिनशोणितादिषु च पृथग्-विभिन्नेषु प्रयोजनेषु, पश्येति शिष्यचोदना, किं
 नत्पश्येति दर्शयति—मांसभक्षणादिगृह्णा आतुराः-अस्वस्थमनसः परि-समन्तात्-तापयन्ति-पीडयन्ति नानाविधवेदनोत्पादनेन
 प्राणिव्यापादनेन वा तदारम्भणस्त्रमानिति, येन केनचिदारम्भेण प्राणिनां सन्तापनं भवतीति दर्शयन्नाह—‘संती’ त्यादि, ‘सन्ति’
 विद्यन्ते प्रायः सर्वत्रैव प्राणाः-प्राणिनः ‘पृथक्’ विभिन्नाः द्वित्रिचतुःपञ्चेन्द्रियाः ‘श्रिताः’ पृथिव्यादिश्रिताः, एतच्च ज्ञात्वा निर-
 पद्यानुष्ठापिना भवितव्यमित्यभिप्रायः ॥ अन्ये पुनरन्यथावादिनोऽन्यथाकारिण इति दर्शयन्नाह—

लज्जमाणा पुढो पास अणगारा मोत्ति एगे पवयमाणा जमिणं विरूवरूवेहिं सत्थेहिं तस-

आचा.
१ शत्रु०
अ०
६ उ०

कायसमारंभेण तसकायसत्थं समारभमाणा अण्णे अणेगरूवे पाणे विहिंसंति, तत्थ खलु भगवया परिण्णा पवेडया, इमस्स चेत्र जीवियस्स परिवंदणमाणणपूयणाए जाईमरणमोयणाए दुक्खपडिग्घायहेउं से सयमेव तसकायसत्थं समारभति अण्णेहिं वा तसकायसत्थं समारंभावेइ अण्णे वा तसकायसत्थं समारभमाणे समणुजाणइ, तं से अहियाए तं से अवोहीए, से तं संबुज्झमाणे आयाणीयं समुद्वाय सोच्चा भगवओ अणगाराणं अंतिए इहमेगेशिं णायं भवति-एस खलु गंथे एस खलु मोहे एस खलु मारे एस खलु णरए, इच्चत्थं गड्डिए लोए जमिणं विरूवरूवेहिं सत्थेहिं तसकायसमारंभेण तसकायसत्थं समारंभमाणे अण्णे अणेगरूवे पाणे विहिंसति (सू० ५३)

पूर्ववत् व्याख्येयं, यावन् 'अण्णे अणेगरूवे पाणे विहिंसइ'त्ति ॥ यानि कानिचित्कारणान्युद्दिश्य प्रसवधः क्रियते तानि दर्शयितुमाह—
से वेमि अप्पेगे अच्चाए हणंति, अप्पेगे अजिणाए वहंति, अप्पेगे मंसाए वहंति, अप्पेगे

प्रसवधे
अर्चा-
१५
वर्धाः

२०

॥६५॥
२३

सोणियाए वहंति, एवं हिययाए पित्ताए वसाए पिच्छाए पुच्छाए वालाए सिंगाए विसाणाए
दंताए दाढाए णहाए णहारुणीए अट्टीए अट्टिमिंजाए अट्टाए अणट्टाए, अप्पेगे हिंसिसु मेत्ति
वा वहंति, अप्पेगे हिंसंति मेत्ति वा वहंति, अप्पेगे हिंसिरसंति मेत्ति वा वहंति (सू० ५४)

तदहं ब्रवीमि यदर्थं प्राणिनस्तदारम्भप्रवृत्तैर्व्यापाद्यन्त इति, अप्येकेऽर्चयै घ्नन्ति, अपिरुत्तरापेक्षया समुच्चयार्थः, 'एके' केचन
तदर्थित्वेनातुराः, अर्चयतेऽमात्राहारालङ्कारविधानैरित्यर्चा देहस्तदर्थं व्यापादयन्ति, तथाहि-लक्षणत्रपुरुषमक्षतमव्यङ्गं व्यापाद्य तच्छ-
रीरेण विद्यामत्रसाधनानि कुर्वन्ति, उपयाचितं वा यच्छन्ति दुर्गादीनामग्रतः, अथवा विषं येन भक्षितं स हस्तिनं मारयित्वा तच्छ-
रीरे प्रक्षिप्यते पश्चाद्विषं जीर्यति, तथा अजिनार्थं चित्ररुव्याघ्रादीन् व्यापादयन्ति, एषं मांसशोणितहृदयपित्तवसापिच्छपुच्छगाल-
गृह्णविषाणदन्तदंष्ट्रानखस्त्राग्त्रस्थस्थिमिञ्जादिष्वपि वाच्यं, मांसार्थं सूकरादयः, त्रिशूलालेखार्थं शोणितं गृह्णन्ति, हृदयानि साधका
गृहीत्वा मग्रन्ति, पित्तार्थं मयूरादयः, वसार्थं व्याघ्रमकरवराहादयः, पिच्छार्थं मयूरगृध्रादयः, पुच्छार्थं रोझादयः, वालार्थं चमर्या-
दयः, गृह्णार्थं रुरुखङ्गादयः, तत्किल गृह्णं पवित्रमिति याज्ञिकः गृह्णन्ति, विषाणार्थं हस्त्यादयः, दन्तार्थं शृगालादयः, तिमिरा-
पहत्नात्तदन्ताना, दंष्ट्रार्थं वराहादयः, नखार्थं व्याघ्रादयः, स्त्राग्त्रार्थं गोमहिष्यादयः, अस्थ्यर्थं शङ्खशुत्तयादयः, अस्थिमिञ्जार्थं महि-
पत्रराहादयः, एषमेके यथोपदिष्टप्रयोजनकलापापेक्षया घ्नन्ति, अपरे तु कृकलासगृहकोकिलादीन् विना प्रयोजनेन व्यापादयन्ति,

१ विषाणार्थं शृगालादय द तार्थं हस्त्यादय इति प्र०, पर विषाण तु, शृङ्गे रोकेभदन्तयो' इत्येकाधवचनात्रायमसु'दर

अन्ये पुनः 'हिंसितु मे'ति हिंसितवानेपोऽसत्स्वजनान् सिंहः सर्पोऽरिर्वाऽतो घ्नन्ति, मम वा पीडां कृतवन्त इत्यतो हन्ति, तथा अन्ये वर्तमानकाल एव हिनस्ति अस्मान् मिहोऽन्यो वेति घ्नन्ति, तथाऽन्येऽस्मानयं हिंसिष्यतीत्यनागतमेव सर्पादिकं व्यापादयन्ति ॥ एवमनेकप्रयोजनोपन्यासेन हननं त्रमविषयं प्रदर्श्य उद्देशकार्थमुपसञ्जिहीर्षुराह—

एत्थ सत्थं समारभमाणस्स इच्चेते आरंभा अपरिण्णाया भवंति, एत्थ सत्थं असमारभमाणस्स इच्चेते आरंभा परिण्णाया भवन्ति, तं परिण्णाय मेहावी णेव सयं तसकायसत्थं समारंभेज्जा णेवऽण्णेहिं तसकायसत्थं समारंभावेज्जा णेवऽण्णे तसकायसत्थं समारंभंते समणुजाणेज्जा, जस्सेते तसकायसमारंभा परिण्णाया भवंति से हु मुणी परिण्णायकम्मे (सू. ५५)-
त्तिवेमि ॥ इति पष्ठ उद्देशकः ॥

प्राग्ब्रह्मचर्यं, यावत् न एव मुनिस्त्वसकायसमारम्भविरतत्वात् परिज्ञातकर्मत्वात् प्रत्याख्यातपापकर्मत्वादिति ब्रवीमि भगवतः त्रिलोकबन्धोः परमकेवलालोकमाक्षात्कृतसकलभुवनप्रपञ्चस्योपदेशादिति पष्ठोद्देशकः समाप्तः ॥

उक्तः पष्ठोद्देशकः, माम्प्रतं सप्तमः समारभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः—अभिनवधर्माणां दुःश्रद्धानत्वादल्पपरिभोगत्वादुत्क्रमायातस्योक्तशेषस्य वायोः स्वरूपनिरूपणार्थमिदमुपक्रम्यते, तदनेन सम्बन्धेनायातस्यास्योद्देशकस्योपक्रमादीनि चत्वार्यनुयोगाद्वा-

राणि वाच्यानि यावन्नामनिष्पन्ने निक्षेपे वायुदेशक इति, तत्र वायोः स्वरूपनिरूपणाय कतिचिद्द्वारातिदेशगर्भां निर्युक्तिं कृद्वा गाथामाह—
वाउस्सऽवि दाराइं ताइं जाइं ह्वंति पुढवीण । नाणत्ती उ विहाणे परिमाणुव भोगसत्थे य ॥१६४॥

वातीति वायुः तस्य वायोरपि तान्येव द्वाराणि यानि पृथिव्यां प्रतिपादितानि, नानात्वं-भेदः, तच्च विधानपरिमाणोपभोगशस्त्रेषु, चशब्दाच्छक्षणे च द्रष्टव्यमिति ॥ तत्र विधानप्रतिपादनायाह—

दुविहा उ वाउजीवा सुहुमा तह वायरा उ लोमंमि । सुहुमा य सव्वलोए पंचेव य वायरविहाणा ॥१६५॥
वायुरेव जीवा वायुजीवाः, ते च द्विविधाः-सूक्ष्मवादरनामकर्मादयात् सूक्ष्मा वादराश्च, तत्र सूक्ष्माः सकललोकव्यापितया अतिष्ठन्ते, दत्तकपाटसकलवातायनद्वारगेहान्तर्द्धमवन् व्याप्त्या स्थिताः, वादरभेदास्तु पञ्चैवानन्तरगाथया वक्ष्यमाणा इति ॥
वादरभेदप्रतिपादनायाह—

उक्कलिया मंडलिया गुंजा घणवाय सुद्धवाया य । वायरवाउविहाणा पंचविहा वणिणया एण ॥१६६॥
स्थित्वा स्थित्वोत्कलिकाभिर्यो वाति स उत्कलिकावातः, मण्डलिकावातस्तु वातोलीरूपः, गुञ्जा-भम्भा तद्वत् गुञ्जन् यो वाति स गुञ्जावातः, घनवातः-अत्यन्तघनः पृथिव्याद्याधारतया व्यवस्थितो हिमपटलकल्पो, मन्दस्तिमितः शीतकालादिषु शुद्धवातः, ये त्वन्ये प्रज्ञापनादौ प्राच्यादिवाता अभिहितास्तेषामेष्वेव यथायोगमन्तर्भावो द्रष्टव्य इति, एवमित्येते वादरवायुविधानानि-भेदाः 'पञ्चविधाः' पञ्चप्रकारा व्यावर्णिता इति ॥ लक्षणद्वाराभिधित्सयाऽऽह—

जह देवस्स सरीरं अंतद्धानं व अंजणाईसुं । एओवम आणसो वाएऽसंतेऽवि रूवंमि ॥१६७॥

आचा.
१ शस्त्र०
अ०
७ उ०

यथा देवस्य शरीरं चक्षुषाऽनुपलभ्यमानमपि विद्यते चेतनावचाध्यवसीयते, देवाः स्वशक्तिप्रभावात् तथाभूतं रूपं कुर्वन्ति यच्च-
क्षुषा नोपलभ्यते, न चैतद्वक्तुं शक्यते—नास्ति अचेतनं चेति, तद्वद् वायुरपि चक्षुषो विषयो न भवति, अस्ति च चित्तमात्रेति, यथा
वाऽन्तर्द्वानिमज्जनविद्यामत्रैर्भवति मनुष्याणां, न च नास्तित्पमचेतनत्वं चेति, एतदुपमानेन वायुरपि भवति 'आदेशो' व्यपदेशो-
ऽसत्यपि रूप इति, अत्र चासच्छब्दो नाभाषणचनः, कित्सद्रूपं वायोरिति चक्षुर्गाह्यं तद्रूपं न भवति, सूक्ष्मपरिणामात्, परमा-
णोरिव, रूपरसगंधस्पर्शात्मकश्च वायुरिष्यते, न यथाऽन्येषां वायुः स्पर्शानेवेति, प्रयोगार्थश्च ग्राह्यया प्रदर्शितः, प्रयोगश्चायं-
चेतनायान् वायुः, अपरप्रेरिततिर्यगनियमितगतिमच्चात्, गताश्चादिपत्, तिर्यगेव गमननियमाभावात् अनियमितविशेषणोपादा-
नाच्च परमाणुनाऽनेकान्तिकासंभवः, तस्य नियमितगतिमच्चात्, जीवपुद्गलयोः 'अनुश्रेणि गति' (तत्त्वा० अ० २ सू० २७) रिति
वचनात्, एवमेष वायुः—घनशुद्धवातादिभेदोऽशस्त्रोपहतश्चेतनायानगन्तव्य इति ॥ परिमाणद्वारमाह—

जे वायरपज्जत्ता पयरस्स असंखभागमित्ता ते । सेसा तिन्निवि रासी वीसुं लोगा असंखिज्जा ॥१६८॥ (दारं)
ये वादरपर्याप्तका वायवस्ते संवर्तितलोकप्रतरासङ्ख्येयभागवत्तिप्रदेशराशिपरिमाणाः, शेषास्त्रयोऽपि राशयो विष्वक्-पृथगसङ्ख्ये-
यलोकाकाशप्रदेशपरिमाणा भवन्ति, विशेषश्चायमत्रागन्तव्य.—वादराप्कायपर्याप्तकेभ्यो वादरवायुपर्याप्तका असङ्ख्येयगुणाः वादरा-
प्कायापर्याप्तकेभ्यो वादरवायुकायापर्याप्तका असङ्ख्येयगुणाः सूक्ष्माप्कायापर्याप्तकेभ्यः सूक्ष्मवायुपर्याप्तका विशेषाधिकाः सूक्ष्माप्-
कायपर्याप्तकेभ्यः सूक्ष्मवायुपर्याप्तका विशेषाधिकाः ॥ उपभोगद्वारमाह—

वियणधमणाभिधारण उरिंसचगफुसणआणुपाणू अ । वायरवाउक्काण उवभोगगुणा मणुस्साणं ॥१६९॥

१५
वायो
जीवत्वं
परि-
माणो-
पभोगौ
२०

॥६७॥
२८

व्यजनभस्त्राध्माताभिधारणोत्सिञ्चनफूत्कारप्राणापानादिभिर्वादरप्रायुक्तायेन उपभोग एव गुण उपभोगगुणो मनुष्याणामिति ॥
शस्त्रद्वाराभिधित्सयाऽऽह, तत्र शस्त्रं द्रव्यभाजभेदाद्विभिधं, द्रव्यशस्त्राभिधित्सयाऽऽह—

विअणे अ तालवन्टे सुप्पसियपत्त चेलकण्णे य । अभिधारणा य वाहि गंधग्गी वाउ सत्थाइं ॥१७०॥

व्यजनं-तालवृन्तं सूर्पसितपत्रचेलकर्णादयः द्रव्यशस्त्रमिति, तत्र सितमिति चामर, प्रस्विन्नो यद् वहिरवतिष्ठते वातागमनमार्गं साऽभिधारणा, तथा गन्धाः चन्दनोशीरादीनां, अग्निज्वाला प्रतापश्च, तथा प्रतिपक्षवातश्च शीतोष्णादिकः, प्रतिपक्षवायुग्रहणेन स्वरूपादिशस्त्रं सूचितमिति, एवं भावशस्त्रमपि दुष्प्रणिहितमनोराकायलक्षणमवगन्तव्यमिति ॥ अधुना सकलनिर्युक्त्यर्थोपसञ्जिहीर्षुराह—
सेसाइं दाराइं ताइं जाइं ह्वंति पुढवीए । एवं वाउहेसे निज्जुत्ती किच्चिया एसा ॥१७१॥

‘शेषाणि’ उक्तव्यतिरिक्तानि तान्येव द्वाराणि पृथिवीसमाधिगमे यान्यभिहितानीति, एवं सकलद्वारकलापव्यावर्णनाद् वायुकायोद्देशके निर्युक्तिः कीर्तितैषाऽवगन्तव्येति ॥ गतो नामनिष्पन्नो निक्षेपः, साम्प्रतं सूत्रानुगमेऽस्खलितादिगुणोपेतं सूत्रमुच्चारणीयं, तच्चेदम्—‘पहू एजस्स दुगुंछणाए’त्ति, अस्य चायमभिसम्बन्धः—इहानन्तरोद्देशके पर्यन्तसूत्रे तसकायपरिज्ञानं तदारम्भवर्जनं च मुनित्प्रकारणमभिहितम्, इहापि तद्देय द्वयं वायुकायविषयं मुनित्वकारणमेवोच्यते, तथा परम्परसूत्रसम्बन्धः ‘इहमेगैसि णो णायं भमइ’त्ति, किं न तत् ज्ञातं भवति?, ‘पहू एजस्स दुगुंछणाए’त्ति, तथा आदिसूत्रसम्बन्धश्च ‘सुयं मे आउसतेण’ मित्यादि, किं तत् श्रुतं?, यत्प्रागुपदिष्टं, तथैतच्च—

पहू एजरस दुगुंछणाए (सू. ५६)

आ. १
श. ३०

‘दुग्गुण’ति जुगुप्सा, प्रभवतीति प्रभुः-समर्थः योग्यो वा, कस्य वस्तुनः ममर्थ इति?, ‘एजृ कम्पने’ एजतीत्येजो-वायुः कम्पनशीलत्वान् तस्यैवस्य जुगुप्सा-निन्दा तदासेवनपरिहारो निवृत्तिरितियात् तस्यां-तद्विषये प्रभुर्भवति, वायुकायसमारम्भ-निवृत्तौ शक्तो भवतीति यावत्, पाठान्तरं वा ‘पहू य एगस्त दुग्गुणाए’ उद्रेकावस्थापत्तिनैकेन गुणेन स्पर्शाख्येनोपलक्षित इत्येको-वायुस्तस्यैकस्य एरुगुणोपलक्षितस्य वायोर्जुगुप्सायां प्रभुः, चशब्दात् श्रद्धाने च प्रभुर्भवतीति, अर्थात् यदि श्रद्धाय जीवतया जुगुप्सने ततः ॥ योऽसौ वायुकायसमारम्भनिवृत्तौ प्रभुरुक्तस्तं दर्शयति—

आयंकदंसी अहियंति णच्चा, जे अज्झत्थं जाणड से वहिया जाणइ, जे वहिया जाणइ से अज्झत्थं जाणइ, एयं तुलमन्नेसिं (सू. ५७)

‘तस्मिन् कृच्छ्रजीवने’ इत्यातङ्कनमातङ्कः-कृच्छ्रजीवनं दुःखं, तच्च द्विविधं-शारीरं मानसं च, तत्रायं कण्ठकक्षारशस्त्रगण्डल्लता-दिमगुत्थं, मानसं प्रियविप्रयोगाप्रियमम्प्रयोगेष्वितालभदारिद्र्यदौर्भनस्यादिकृतम्, एतदुभयमातङ्कः, एनमातङ्कं पश्यति तच्छी-लेभेत्यातङ्कदर्शी, अपश्यमेतदुभयमपि दुःखमापेतति मग्यनिवृत्तवायुकायसमारम्भे, ततश्चैतद्वायुकायसमारम्भणमातङ्कहेतुभूतमहि-तमिति ज्ञात्वात्तन्निवृत्तने प्रभुर्भवतीति । यदिनाऽऽतङ्को द्वेषा-द्रव्यभावभेदात्, तत्र द्रव्यातङ्के इदमुदाहरणम्—जंबुद्वीवे दीवे भरहे तासंमि अत्थि म्पसिद्धं । उद्दणदरुगुणमिद्धं रायगिहं णाम णयरति ॥१॥ तत्थासि गरुयदारियारिमहणो भुयणनिग्गयप-

१. मातङ्कमग्यनिवृत्तं प्र अत्र असीति सम्बोधनं यस्याध्वं वा २ जम्बुद्वीवे द्वीवे भग्न वर्षंऽस्ति सुप्रसिद्धम् । बहुनगरगुणसमृद्धं राजगृहं नाम नगरमिति ॥१॥ तत्रापीर गुदस्ताग्निदत्तो भुवननिर्गतप्रचार । अभिगतजीवातीवो राज्ञा तासा मिनशुभु ॥ ॥

१५
आरंभ-
निवृत्तिः
आतंक-
दर्शिता

२०

२६

॥६८॥

पावो । अभिगयजीवाजीचो राया णामेण जियमत्तू ॥२॥ अणवंस्यगरुयसंवेगभाविओ धम्मघोसपामूले । सो अन्नया कयाई पमा-
 इणं पासए सेहं ॥ ३ ॥ चोइजंतमभिकखं अवरहं तं पुणोऽवि कुणमाणं । तस्स हियदुं राया सेसाण य रक्खणट्ठाए ॥ ४ ॥ आय-
 रियाणुण्णाए आणावइ सो उ णिययपुरिसेहिं । तिच्चुक्कडदव्वेहिं संधियपुच्चं तहिं खारं ॥ ५ ॥ पक्खित्तो जत्थ णरो णवरं गोदो-
 हमेत्तकालेणं । णिज्जिणमंसमोणिय अट्ठियसेसत्तणमुवेइ ॥ ६ ॥ दो ताहे पुच्चमए पुरिसे आणावए तहिं राया । एगं गिहत्थवेसं
 वीयं पासंडिणेवत्थं ॥ ७ ॥ पुच्चं चिय सिक्खविए ते पुरिसे पुच्छए तहिं राया । को अवरहो एसिं ? भणंति आणं अइकमइ ॥ ८ ॥
 पासंडिओ जहुत्ते ण वट्ठइ अत्तणो य आयारे । पक्खिवह खारमज्जे खित्ता गोदोहमेत्तस्स ॥ ९ ॥ दट्ठूणजट्ठिवसेसे ते पुरिसे अलि-
 यरोसरत्तच्छो । सेहं आलोयंतो राया तो भणइ आयरियं ॥ १० ॥ तुम्हवि कोऽवि पमादी ? सासेमि यं तंपि णत्थि भणइ गुरू ।
 जइ होही तो साहे तुम्हे चिय तस्म जाणिहिह ॥ ११ ॥ सेहो गए णिवंमी भणई ते साहुणो उ ण पुणत्ति । होहं पमायसीलो तुम्हं
 सरणागतो धणियं ॥ १२ ॥ जइ पुण होज्ज पमाओ पुणो ममं सट्ठुभावरहियस्स । तुम्ह गुणेहिं सुविहिय ! तो सावगरक्खसा मुचे

१ अनवरतगुरुमेगभाविओ धर्मघोसपामूलो । सोऽन्यदा कदाचिप्रमादिने पश्यति शिष्यम् ॥३॥ चोशमानमभीक्ष्णमपराधं त पुनरपि कुर्वन्तम् । तस्य
 हितार्थं राजा शेषाया च रक्षणार्थाय ॥४॥ आचार्याद्वृत्तया आनयति स तु निजपुरुषैः । तीव्रोत्कटद्रव्यैः संयुक्तपूर्वं तत्र क्षारम् ॥ ५ ॥ प्रक्षितो यत्र नरो नवर
 गोदोहमात्रकालेन । निर्जणिमाराशोणितोऽस्थिशेषत्वमुपैति ॥६॥ द्वौ तदा पूर्वमृत्तौ पुरुषावानयति तत्र राजा । एकं पृष्ठस्थवेप द्वितीयं पापण्डिनेपथ्यम् ॥ ७ ॥
 पूर्वमेव शिक्षितान् तान् पुरुषान् पृच्छति तत्र राजा । कोऽपराधोऽनयोः ? भणन्ति आज्ञामतिक्रामति ॥८॥ पापण्डिको यथोक्ते न वर्तते आत्मनश्चाचारे । प्रक्षिपत
 क्षारमथे क्षितौ गोदोहमात्रेण ॥ ९ ॥ दृष्ट्वाऽस्थवशेषौ तौ पुरुषौ अलिङ्गरोपरत्ताक्षः । शैक्षकमालोकयन् राजा ततो भणत्याचार्यम् ॥१०॥ युष्माकमपि कोऽपि
 प्रमादो ? शासयामि न तमपि नास्ति भणति गुरुः । यदि भविष्यति तदा कथयिष्यामि यूयमेव तं ज्ञास्यथ ॥११॥ शैक्षको गते नृपे भणति तान् साधुंस्तु

गा.
१ प्रश्न०
अ०
७ उ०

॥१३॥ आयंक्रमभओमिगो ताहे सो णिचउज्जुओ जाओ । कोवियमती य समए रण्णा मरिसाणिओ पच्छा ॥१४॥ दन्नायंकादंसी
अत्ताणं सच्चहा णियत्तेइ । अहियारभाउ मया जह सीसो धम्मघोसस्स ॥१५॥ भावातङ्कादर्शी तु नरकतिर्यङ्गानुप्यामरभवेपु प्रिय-
निप्रयोगादिशारीरमानसातङ्कभीत्या न प्रवर्त्तते वायुसमारम्भे, अपि तु अहितमेतद्वायुसमारम्भणमिति मत्वा परिहरति, अतो य
आतङ्कदर्शी भवति विमलनिवेरभावात् स वायुसमारम्भस्य जुगुप्सायां प्रभुः, हिताहितप्राप्तिपरिहारानुष्ठानप्रवृत्तेः, तदन्यैरविध-
पुरुषपदिति । वायुकायसमारम्भनिवृत्तेः कारणमाह—‘जे अज्झत्थ’मित्यादि, आत्मानमधिकृत्य यद्वर्त्तते तदध्यात्मं, तच्च सुख-
दुःखादि, तद् यो जानाति—अवबुध्यते स्वरूपतोऽनगच्छतीत्यर्थः स बहिरपि प्राणिगणं वायुकायादिकं जानाति, यथैषोऽपि हि
सुखामिलापी दुःखाचोद्विजते, यथा मयि दुःखमापतितमतिकडुकमसद्वेद्यकर्मोदयादशुभफलं स्वानुभवसिद्धं एतं यो वेत्ति स्वात्मनि
सुखं च सद्वेद्यकर्मोदयात् शुभफलमेवं च योऽनगच्छति स ग्वल्वध्यात्मं जानाति, एतं च योऽध्यात्मवेदी स बहिर्यवस्थितवायु-
कायादिप्राणिगणस्यापि नानाविधोपक्रमजनितं स्वपरसमुत्थं च शरीरमनःसमाश्रयं दुःखं सुखं वा वेत्ति, स्वप्रत्यक्षतया परप्राप्यदु-
मीयते, यस्य पुनः स्वात्मन्येव विज्ञानमेवंविधं न समस्ति कुतस्तस्य बहिर्यवस्थितवायुकायादिप्रपेक्षा?, यश्च बहिर्जानाति सोऽध्या-
त्मं यथापदवति, इतेरतरान्यभिचारादिति । परात्मपरिज्ञानाच्च यद्विधेयं तद्दर्शयितुमाह—‘एयं तुलमन्नेसि’मित्यादि, एतां तुलां

न पुनरिति । भविष्यामि प्रमादशीरो युष्माक शरणागतोऽत्यर्थम् ॥१२॥ यदि पुनभवेप्रमाद पुनर्मम शठ (श्राद्ध) भावगहितस्य । युष्माक गुणै सुविहिता
तत भ्रातृकराक्षरा मुधेयम् ॥१३॥ आतङ्कभयोद्विप्रस्तदा य नित्यमुदुत्तो जात । कोविदमतिथ्य समये राहा क्षमित पश्चात् ॥१४॥ दन्नायंकादर्शी आत्मान
सर्वथा निवर्त्तयति । अहितारम्भात् सदा यथा शिष्यो धमघोपस्य ॥१५॥

प्र. आ
७६

१०
आतंरु-
दर्शिता
अध्यात्मं

१५

२५

॥६९॥

यथोक्तलक्षणां अन्वेपयेद्-गवेपयेदिति, का पुनरसौ तुला?, यथाऽऽत्मानं सर्वथा सुखाभिलाषितया रक्षसि तथाऽपरमपि रक्ष, यथा परं तथाऽऽत्मानमित्येतां तुलां तुलितस्वपरसुखदुःखानुभवोऽन्वेपयेद्, एवं कुर्यादित्यर्थः, उक्तं च-“कट्टेण कंटाण व पाए विद्धस्स वेयणद्धस्स । जह होइ अनिब्बाणी सब्बत्थ जिएसु तं जाण ॥१॥” तथा “मरिष्यामीति यद् दुःखं, पुरुषस्योपजायते । शक्यस्तेनानुमानेन, परोऽपि परिरक्षितुम् ॥१॥” अतश्च यथाऽभिहिततुलातुलितस्वपरा नैराः स्थावरजङ्गमजन्तुमङ्गातरक्षणायैव प्रवर्तन्ते, कथमिति दर्शयति—

इह संतिगया द्रविया णावकंखंति जीवितुं (सू. ५८)

‘इह’ एतस्मिन् दयैकरसे जिनप्रवचने शमनं शान्तिः-उपशमः प्रशमसंवेगनिर्वेदानुकम्पाऽऽस्तिक्याभिव्यक्तिलक्षणसम्यग्दर्शनज्ञानचरणकलापः शान्तिरुच्यते, निराबाधमोक्षाख्यशान्तिप्राप्तिकारणत्वात्, तामेवंविधां शान्तिं गताः-प्राप्ताः शान्तिगताः, शान्तौ वा स्थिताः शान्तिगताः, द्रविका नाम रागद्वेषविनिर्मुक्ताः, द्रवः-संयमः सप्तदशविधानः कर्मकाठिन्यद्रवणकारित्वाद्-विलयहेतुत्वात् स येषां विद्यते ते द्रविकाः, नावकाङ्क्षन्ति-न वाञ्छन्ति, नाभिलपन्तीत्यर्थः, किं नावकाङ्क्षन्ति ?-‘जीवितुं’ प्राणान् धारयितुं, केनोपायेन जीवितुं नाभिकाङ्क्षन्ति ?, वायुजीवोपमर्दनेनेत्यर्थः, शेषपृथिव्यादिजीवकायसंरक्षणं तु पूर्वोक्तमेव, समुदायार्थस्त्वयम्-इहैव जने प्रवचने यः संयमस्तद्व्यवस्थिता एवोन्मूलितातितुङ्गरागद्वेषद्रुमाः परभूतोपमर्दनिष्पन्नसुखजीविकानिरभिलापाः साधवः, नान्यत्र, एवंविधक्रियावयोधाभावादिति ॥ एवं व्यवस्थिते सति—

१ षष्ठेन षष्ठकेन वा पादे विद्धस्य वेदनात्तस्य । यथा भवत्यनिर्वाणी (अराता) सर्वत्र जीवेषु तां जानीहि ॥१॥ २ स्वपरान्तरा. प्र.

॥
१५०
३०
७३०

लज्जमाणे पुढो पास अणगारा मोत्ति एगे पवयमाणा जमिणं विरूवरूवेहिं सत्थेहिं
वाउकम्मसमारंभेणं वाउसत्थं समारंभमाणे अण्णे अणेगरूवे पाणे विहिंसति । तत्थ खलु
भगवया परिण्णा पवेइया । इमस्स चेंव जीवियस्स परिवंदणमाणणपूयणाए जाईमरणमो-
यणाए दुक्खपडिघायहेउं से सयमेव वाउसत्थं समारभति अण्णेहिं वा वाउसत्थं समारंभावेइ
अण्णे वाउसत्थं समारंभंते समणुजाणति, तं से अहियाए तं से अबोहिए, से तं संबुज्झमाणे
आयाणीयं समुद्धाए सोच्चा भगवओ अणगाराणं अंतिए इहमेगेसिं णायं भवति-एस खलु
गंथे एस खलु मोहे एस खलु मारे एस खलु णिरए, इच्चत्थं गड्ढिए लोए जमिणं विरूवरूवेहिं
सत्थेहिं वाउकम्मसमारंभेणं वाउसत्थं समारंभमाणे अण्णे अणेगरूवे पाणे विहिंसति (सू. ५१)
से वेमि संति संपाइमा पाणा आहच्च संपयंति य फरिसं च खलु पुढा एगे संघायमावज्जंति,
जे तत्थ संघायमावज्जंति ते तत्थ परियावज्जंति, जे तत्थ परियावज्जंति ते तत्थ उद्दायंति,

वधाजी-
वित्त्वं
१५
साध्वा-
भासाः
साधवः

२०

॥७०॥
२३

प्र. आ.
७७

एत्थ सत्थं समारभमाणस्स ड्चेते आरंभा अपरिण्णाया भवंति, एत्थ सत्थं असमारभमा-
णस्स ड्चेते आरंभा परिण्णाया भवंति, तं परिण्णाय मेहावी णेव यसं वाउसत्थं समारंभेज्जा
णेवऽण्णेहिं वाउसत्थं समारंभावेज्जा णेवऽण्णे वाउसत्थं समारंभंते समणुजाणेज्जा, जस्सेते
वाउसत्थसमारंभा परिण्णाया भवंति से हु मुणी परिण्णायकम्मेत्तिवेमि (सू. ६०)

पूर्वपक्षेयं ॥ सम्प्रति पृथिव्यनिकायविषयवधकारिणामपायदिदर्शयिषया तन्निवृत्तिकारिणा च सम्पूर्णमुनिभावप्रदर्शनाय सूत्राणि
प्रक्रम्यन्ते—

एत्थंपि जाणे उवादीयमाणा, जे आदारे ण रमंति. आरंभमाणा विणयं वयंति, छंदोवणीया
अज्झोववण्णा, आरंभसत्ता पकरंति संगं (सू. ६१)

एतस्मिन्नापि—प्रस्तुते वायुकाये, जपिशब्दात् पृथिव्यादिषु च समाश्रितमारम्भ ये कुर्वन्ति ते उपादीयन्ते, कर्मणा वध्यन्त
इत्यर्थः, एरुस्सिन् जीवनिक्काये उधप्रवृत्तः शेषनिक्कायउधजनितेन कर्मणा वध्यते, किमिति?—यतो न ह्येकजीवनिक्कायविषय आरम्भः
शेषजीवनिक्कायोपमर्दमन्तरेण कर्तुं शक्यत इत्यतस्त्वमेवं जानीहि, श्रोतुरनेन परामर्शः, अत्र च द्वितीयार्थे प्रथमा, ततश्चैवमन्वयो
लगायितव्यः—पृथिव्याद्यारम्भिणः शेषकायारम्भकर्मणा उपादीयमानान् जानीहि, के पुनः पृथिव्याद्यारम्भिणः शेषकायारम्भक-

प्राचा.
१ प्रश्न
अ०
७ उ०

र्मणीपादीयन्ते ? इति, आह—‘जे आयारे ण रमंति’ ये ह्यविदितपरमार्था ज्ञानदर्शनचरणतपोवीर्याख्ये पञ्चप्रकाराचारे ‘न रमन्ते’न पृति कुर्वन्ति, तदधृत्या च पृथिव्याधारम्भणः, तान् कर्मभिरुपादीयमानान् जानीहि, के पुनराचारे न रमन्ते ?, शाक्य-दिगम्बरपार्श्वव्यादयः, किमिति ?, यत आह—‘आरंभमाणा विणयं वयंति’ आरम्भमाणा अपि पृथिव्यादीन् जीवान् विनय-संयममेव भापन्ते, कर्माष्टकविनयनाद्विनयः-संयमः, शाक्यादयो हि वयमपि विनयव्यवस्थिता इत्येवं भापन्ते, न च पृथिव्या-दिजीवाम्युपगमं कुर्वन्ति, तदभ्युगमे वा तदाश्रितारम्भित्वात् ज्ञानाद्याचारविकलत्वेन नष्टशीला इति । किं पुनः कारणं ?, येनैवं ते द्रष्टशीला अपि विनयव्यवस्थितमात्मानं भापन्ते इत्यत आह—‘छन्दोवणीया अज्ज्ञोववण्णा’ छन्दः-स्वाभिप्रायः इच्छामात्रम-नालोचितपूर्वापरं विषयामिलापो वा, तेन छन्दसा उपनीताः-प्रापिता आरम्भमार्गमविनीता अपि विनयं भापन्ते, अधिकमत्यर्ध-मुपपन्ना तच्चित्तास्तदात्मकाः अध्युपपन्नाः, विषयपरिभोगायत्तजीविता इत्यर्थः, य एवं विषयाशाकर्षितचेतसस्ते किं कुर्युरित्याह—‘आरंभसत्ता पकरंति संगं’ आरम्भणमारम्भः-सावधानुष्ठानं तस्मिन् सत्ताः-तत्पराः प्रकषेण कुर्वन्ति, सज्यन्ते येन संसारे जीवाः स सङ्गः-अष्टविधं कर्म विषयसङ्गो वा तं सङ्गं प्रकुर्वन्ति, सङ्गाच्च पुनरपि संसारः, आजवंजवीभावरूपैः, एवंप्रकारमपायमचामोति पद्जीवनिकायघातकारीति ॥ अथ यो निवृत्तस्तदारम्भात् स किविशिष्टो भवतीत्यत आह—

से वसुमं सव्वसमण्णागयपण्णाणेणं अप्पाणेणं अकरणिज्जं पावं कम्मं णो अण्णेसिं, तं

१ छन्दोवणीताः प्र. ‘अभिप्रायवशी छन्दो’ इत्यमरोक्तेः ‘छन्दो वशोऽभिप्राये च’ इति सकारान्तेऽनेकार्थोक्तिर्नायमहाधुः. २ इतः प्राक् ‘पुनः पुनस्तत्रैवोत्पत्तिः’ इति प्र. न च युक्तः, ३ पुनः पुनस्तत्रैव सङ्गः कर्मोत्पत्तिरूपः.

प्र. आ.
७८

आरंभ-
सत्ता
१५
विस्ताश्च

२०

२४
॥७१॥

परिणाय मेहावी णेव सयं छज्जीवनिकायसत्थं समारंभेजा णेवऽणणेहिं छज्जीवनिकायसत्थं
समारंभावेजा णेवऽणणे छज्जीवनिकायसत्थं समारंभेते समणुजाणेजा, जरसेते छज्जीवनिका-
यसत्थसमारंभा परिणायया भवंति से हु मुणी परिणायकम्मेत्तिवेमि ॥ (सू. ६२) इति सप्त-
मोद्देशकः । इति प्रथममध्ययनम् ॥

‘से’ इति पृथिव्युद्देशकाद्यभिहितनिवृत्तिगुणभारु पदजीवनिकायहनननिवृत्तो ‘वसुमान्’ यस्मिन् द्रव्यभाषमेदाद्विधा, द्रव्ययस्मि-
मरुतेन्द्रनीलरत्नादीनि भाषयस्मिन्-सम्यक्त्वादीनि तानि यस्य यस्मिन् वा सन्ति स वसुमान्, द्रव्यवानित्यर्थः, इह च भाषयस्मि-
र्मुमत्त्वमङ्गीक्रियते, प्रज्ञायन्ते यैस्तानि प्रज्ञानानि-यथास्थितप्रियग्रहीणि ज्ञानानि सर्वाणि समन्वागतानि प्रज्ञानानि यस्या-
त्मनः स सर्वमन्वागतप्रज्ञानः-सर्वप्ररोधविशेषानुगतः सर्वेन्द्रियज्ञानैः पदुभिर्यथास्थितप्रियग्रहीभिरपिपरीतैरनुगत इतिया-
यत्, तेन सर्वमन्वागतप्रज्ञानेनात्मना, अथवा सर्वेषु द्रव्यपर्यायेषु सम्यगनुगतं प्रज्ञानं यस्यात्मनः स सर्वमन्वागतप्रज्ञान आत्मा,
भगवद्वचनप्रामाण्यादेवमेतत् द्रव्यपर्यायजात नान्यथेति सामान्यविशेषपरिच्छेदान्निश्चिताशेषज्ञेयप्रपञ्चस्वरूपः सर्वमन्वागतप्रज्ञान
आत्मेत्युच्यते, अथवा—शुभाशुभफलमङ्गलमलापपरिज्ञानान्तररतिर्यग्नरामरमोक्षसुखस्वरूपपरिज्ञानाद्यापरितुष्यन्नैकान्तिनादि-
गुणयुक्ते संसारमुखे मोक्षानुष्ठानमापिपुर्व्वन् सर्वमन्वागतप्रज्ञान आत्माऽभिधीयते, तेनैवविधेनात्मना ‘अकरणीयम्’ अकर्तव्य-
मिहपरलोकरिद्धत्वादकार्यमिति मत्या नान्वेषयेत्, न तदुपादानाय यत्र कुर्यादित्यर्थः, किं पुनः तदकरणीयं नान्वेषणीयमिति ?

ज्ञाना.
१ श्रम.
अ०
७ उ०

उच्यते, 'गार्पं कर्म' अधःपतनकारित्वात्पापं, क्रियन् इति कर्म, तच्चाष्टादशविधं प्राणातिपातमृपावादादत्तादानमैथुनपरिग्रहक्रोधमान-
मायालोभप्रेमद्वेषकलहाभ्यान्यानपैशून्यपरपरिवादरत्यरतिमायामृपामिथ्यादर्शनशल्याख्यामिति, एवमेतत् पापमष्टादशभेदं नान्वे-
पयेत्-न कुर्यात् स्वयं, न चान्यं कारयेत्, न कुर्वाणमन्यमनुमोदेत् । एतदेवाह- 'तं परिष्णाय मेहावी' त्यादि 'तत्' पापमष्टादशप्रकारं
परिः-गमन्तान् ज्ञात्वा मेधावी-मर्यादावान् नैव स्वयं पद्जीवनिकायशस्त्रं स्वकायपरकायादिभेदं समारभेत नैवान्यैः समारम्भयेत्
न चान्यान् समारभमाणान् समनुजानीयात्, एवं यस्मैते सुपरीक्ष्यकारिणः पद्जीवनिकायशस्त्रसमारम्भाः तद्विषयाः पापकर्म
विशेषाः परिज्ञाता व्रपरिज्ञया प्रत्याख्यानपरिज्ञया च स एव मुनिः, प्रत्याख्यातकर्मत्वात्-प्रत्याख्याताशेषपापागमत्वात्, तद-
न्येवंविधपुरुषप्रदिति । इतिशब्दोऽध्ययनपरिसमाप्तिप्रदर्शनाय, व्रवीमीति सुधर्मस्वाम्याह स्वमनीषिकाव्यावृत्तये, भगवतोऽपनीत-
धनयातिरुर्मचतुष्टयस्य ममामादिताशेषपदार्थाविर्भावकदिव्यज्ञानस्य प्रणताशेषगीर्वाणाधिपतेश्चतुस्त्रिंशदतिशयसमन्वितस्य श्रीवर्द्ध-
मानम्यामिन उपदेशान् सर्वमेतदाख्यातं यदतिक्रान्तं मयेति । उक्तः सूत्रानुगमः निक्षेपश्च सूत्रस्पर्शनिर्युक्तिः ॥
मम्प्रति नया नैगमादयः, ते चान्यत्र सुविचारिताः, सङ्घेपतस्तु सर्वेऽपि एते द्वेषा भवन्ति, ज्ञाननयाश्चरणनयाश्च, तत्र ज्ञाननया ज्ञानमेव
प्रधानं मोक्षमाधनमित्यध्यवस्यन्ति, हिताहितप्राप्तिपरिहारकारित्वान् ज्ञानस्य, तत्पूर्वकमकलदुःखप्रहाणाच्च ज्ञानमेव, न तु क्रिया, चरण-
नयाम्स्तु चरणस्य प्राधान्यमभिदधति, अन्वयव्यतिरेकमधिगम्यत्वात्सकलपदार्थानां, तथाहि-सत्यपि ज्ञाने सकलवस्तुग्राहिणि समु-
ल्लसिते न चरणमन्तरेण भवधारणीयकर्मोच्छेदः, तदनुच्छेदाच्च मोक्षालाभः, तस्मान्न ज्ञानं प्रधानं, चरणे पुनः सति सर्वमूलोत्तरगुणाख्ये
प्राप्तिकर्मोच्छेदः, तदुच्छेदान् केवलानवोधप्राप्तिः, ततश्च यथाख्यातचारित्र्यवह्निज्वालाकलापप्रतापितमकलकर्मकन्दोच्छेदः, तदुच्छे-

प्र. आ.
७९

परिज्ञा-
१५
तकर्मता

२०

॥७२॥
२७

दादव्याप्राधुर्यलक्षणमोक्षाप्राप्तिरिति, तस्मात्करणं प्रधानमित्यध्यवस्यामः । अत्रोच्यते, उभयमध्येतन्मिथ्यादर्शनं, यत् उक्तम्—“ह्यं
नाणं क्रियाहीणं, हया अन्नाणओ क्रिया । पासंतो पंगुलो दद्वो, धावमाणो य अंधओ ॥१॥” तदेवं सर्वेऽपि नयाः परस्परनिरपेक्षा
मिथ्यात्वरूपतया न सम्यग्भावमनुभवन्ति, समुदितास्तु यथाप्रस्थितार्थप्रतिपादनेन सम्यक्त्वं भवन्ति, यत् उक्तम्—“एवं सन्वेऽपि
णया मिच्छादिद्वी सपक्खपडिवद्वा । अण्णोण्णणिस्मिया पुण हवंति ते चेव सम्मत्तं ॥ १ ॥” तस्मादुभयं परस्परसापेक्षं मोक्षप्राप्तये
अलं, न प्रत्येकं जाने चरणं चेति निर्दोषः खल्वेव पक्ष इति व्यवस्थितं, तथा चोभयप्राधान्यदिदर्शयिष्याऽऽह—सन्वेसिपि णयाणं
बहुविधप्रत्तव्यं णिसामेत्ता । तं सन्वणयचिसुद्धं जं चरणगुणद्विओ साहू ॥ १ ॥ चरणं च गुणश्च चरणगुणौ तयोः स्थितश्चरणगुण-
स्थितः, गुणशब्दोपादानात् ज्ञानमेव परिगृह्यते, यतो न कदाचिदात्मनो गुणिनस्तेन ज्ञानारूपेण गुणेन वियोगोऽस्ति, ततोऽसौ
सहभावी गुणः, अतो बहुविधप्रत्तव्यं-नयमार्गमवधार्यापि सङ्घेपात् ज्ञानचरणयोरेव स्थातव्यमिति निश्चयो विदुषां, न चाभिलपि-
तप्राप्तिः केरलेन चरणेन, ज्ञानहीनत्वात्, अन्धगमिक्रियाप्रतिविशिष्टप्रदेशप्राप्तिरत्, न च ज्ञानमात्रेणाभीष्टप्राप्तिः, क्रियाहीनत्वात्,
चक्षुर्ज्ञानसमन्वितपद्मपुरुषार्धदग्धनगरमध्यावस्थितयथावस्थितदर्शिज्ञानरत्, तस्मादुभयं प्रधानं, नगरदाहनिर्गमे पङ्ग्वन्धसंयोग-
क्रियाज्ञानरत् ॥ एतमिदमाचाराद्भसन्दोहभूतं प्रथमाध्ययनं पद्मीरनिकायस्वरूपरक्षणोपायगर्भमादिमध्यावसानेषु दयैकरसमेकान्त-
हितापत्तिकारि मुमुक्षुणा यदाऽधीतं भवति स्रतः शिक्षेणार्थतथावधृतं भवति श्रद्धानसंवेगाभ्यां च यथावदात्मीकृतं भवति ततो-

१ इत ज्ञान क्रियाहीन ह्याऽज्ञानत फिग । इत्थर पदुर्दग्धो पारथा थ ॥१॥ २ एव सर्वेऽपि नया मिथ्यादृश्य स्वपक्षप्रतिवदा । अन्योऽन्यनिधिता
दुर्भावन्ति त एव सम्यहपत् ॥१॥

वा.
१ शस्त्र०
अ०
७ उ०
प्र. आ.
८०

स्य महाप्रतारोपणमुपस्थापनं परीक्ष्य निशीथाद्यभिहितक्रमेण सचित्तपृथिवीमध्यगमनादिना श्रद्धधानस्य सर्वं यथाविधि कार्यम् ।
रुः पुनरुपस्थापने विधिरिति ? अत्रोच्यते, शोभनेषु तिथिकरणनक्षत्रमुहूर्तेषु द्रव्यक्षेत्रभावेषु च भगवतां प्रतिकृतीरभिपन्थ्य प्र-
र्द्धमानाभिः स्तुतिभिः, अथ पादपतितोत्थितः सूरिः सह शिक्षकेण महाप्रतारोपणप्रत्ययं कायोत्सर्गमुत्सर्गैकं महाप्रतमादित आरभ्य
त्रिरुचारयेद् यावन्निशुक्तिविरतिरविकला त्रिरुचारिता, पश्चादिदं त्रिरुधरितव्यम्—‘इच्छेइयाइं पंच महव्ययाइं राइभोयणवेरमण
छद्वाइं अत्तहियद्वयाए उपसंपञ्जित्ता णं विहरामि’ पश्चाद्वन्दनं दत्तोल्लिखितोऽभिधत्ते अननताङ्गयष्टिः—‘संदिशत किं भणामी’ति ?,
सूरिः प्रत्याह—‘वन्दित्वाऽभिधत्स्वे’त्येवमुक्तोऽभिपन्थोत्थितो भणति—‘युष्माभिर्मम महाप्रतान्यारोपितानि इच्छाम्यनुशिष्टि’मिति,
आचार्योऽपि प्रणिगदति—‘निस्तारकपारगो भगवाचार्यगुणैर्वर्द्धस्व’ वचनविरतिसमनन्तरं च सुरभिनासचूर्णमुष्टि शिष्यस्य शिरसि किरति,
पश्चाद्वन्दनं दत्त्वा प्रदक्षिणीकरोत्याचार्यं नमस्कारमावर्त्तयन्, पुनरपि वन्दते, तथैव च करोति सकलक्रियानुष्ठानम्, एवं त्रिप्र-
दक्षिणीकृत्य विरमति शिष्यः, शेषाः साधयश्चास्य मूर्ध्नि युगपद्वासमुष्टि विमुञ्चन्ति सुरभिपरिमलां यतिजनसुलभकेमराणि वा,
पश्चात्कारितकायोत्सर्गः सूरिरभिदधाति—गणस्तत्र कोटिकः स्थानीयं कुलं वैराख्या शाखा अमुक्ताभिधान आचार्य उपाध्यायश्च,
साध्व्याः प्रवर्त्तिनी तृतीयोद्देष्टव्या, यथाऽऽसन्नं चोपस्थाप्यमाना रत्नाधिका भवन्ति, पश्चादाचाम्लं निर्गिकृत्तिकं वा स्वगच्छसन्त-
तिसमायातमाचरन्तीति । एवमेतदध्ययनमादिमध्यान्तकल्याणकलापयोगि भव्यजनतामनःसमाधानाधायि प्रियविप्रयोगादिदुःखा-
वर्त्तनहलकपायज्ञपादिकुलाकुलविषमसंसृतिमरितारणसमर्थममलदयैकरसमसहृदभ्यसितव्यं मुमुक्षुणेति ॥ आचार्यश्रीशीलाङ्कविर-
चिता शस्त्रपरिजाध्ययनटीका समाप्तेति (ग्रन्थाग्रं श्लोकाः २२२१) ॥

१ इत्येतानि पञ्च महाप्रतानि रात्रिभोजनविरमणपष्ठानि आमहितार्थोपमपद्य निहगमि

उपस्था-
पना
१५

२०

२६
॥७३॥

प्र. आ.
८१

अथ लोकविजयाख्यं द्वितीयमध्ययनं ।

—००००—

नमः श्रीवर्द्धमानाय, वर्द्धमानाय पर्ययैः । उक्ताचारप्रपञ्चाय, निष्प्रपञ्चाय तायिने ॥१॥

शस्त्रपरिज्ञाविवरणमतिगहनमितीव किल घृतं पूज्यैः । श्रीगन्धहस्तिमिश्रैर्विद्युणोमि ततोऽहमवशिष्टम् ॥२॥

उक्तं प्रथमाध्ययनं, साम्प्रतं द्वितीयमारभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः—इह हि मिथ्यात्वोपशमक्षयक्षयोपशमान्यतरावाप्तसम्यग्दर्शनज्ञानकार्यस्यात्यन्तिकैकान्तानावाधपरमानन्दस्वतत्त्वसुखानावरणज्ञानदर्शनलक्षणलक्षितमोक्षकारणस्याश्रवनिरोधनिर्जरारूपस्य मूलोत्तरगुणभेदमिन्नस्य चारित्रस्यापराशेषव्रतवृत्तिकल्पनिष्पादितनिष्प्रत्यूहसकलप्राणिगणसङ्घट्टनपरितापनापद्रावणनिवृत्तिरूपस्य संसिद्धये मरणाभावप्रसङ्गाद्भूतगुणात्मधर्मज्ञानोपलब्धेर्वाह्यैस्त्वमत्तनिरासेन सामान्यतो जीवास्तित्वं प्रतिपाद्य विशेषतश्च बौद्धादिमतनिरासेनैकेन्द्रियावनिजीवनानलपवनवनस्पतिभेदांश्च जीवान् प्रकटय्य यथाक्रमं समानजातीयाश्मलताद्युद्भेददर्शनादर्शोमांसाङ्कुरवत् अतिकृतभूमिखननोपलब्धेर्मण्डूकवत् विशिष्टाहारोपचयापचयशरीराभिवृद्धिक्षयान्त्रयव्यतिरेकगतेरर्भकशरीरवत् अपरप्रेरिताप्रतिहतानियततिरश्चीनगमनाद्गवाश्रादिवत् सालक्तकनूपुरालङ्कारकामिनीचरणाडनविकाराधिगतेः कामुकवदित्यादिभिः प्रयोगैः तथौचैः शिर उद्घाट्य सूक्ष्मवादरद्वित्रिचतुष्पञ्चेन्द्रियसंज्ञीतरपर्याप्तकअपर्याप्तकभेदांश्च प्रदर्श्य शस्त्रं च स्वकायपरकायभेदमिन्नं तद्वधे बन्धं विरतिं च प्रतिपाद्य पुनरपि तदेव चारित्र्यं यथा सम्पूर्णभावमनुभवति तथाऽनेनाध्ययनेनोपदिश्यते, तथाहि—अधिगतशस्त्रपरिज्ञाम्त्रार्थस्य तत्प्रतिपादितैकेन्द्रियपृथिवीकायादिश्रद्धानस्य सम्यक् तद्रक्षापरिणामव्रतः सर्वोपाधिशुद्धस्य तद्योग्यतयाऽऽरोपितप-

राचा.
२लोक०
१ उद्दे०

अमहात्रतभारस्य साधोर्यथारागादिकपायलोकस्य शब्दादिविषयलोकस्य वा विजयो भवति तथाऽनेनाध्ययनेन प्रतिपाद्यते । तथा च निर्युक्तिकारेणाध्ययनार्थाधिकारः शस्त्रपरिज्ञायां प्राग्निरदेशि—“लोओ जह वज्जइ जह य तं विजहियव्यं”ति, इत्यनेन सम्बन्धेनायातस्यास्याध्ययनस्य चत्वार्यनुयोगद्वाराणि भवन्ति । तत्र सूत्रार्थकथनमनुयोगः, तस्य द्वाराणि-उपायाः, व्याख्याद्धानीत्यर्थः, तानि चोपक्रमादीनि, तत्रोपक्रमो द्वेषा-शास्त्रानुगतः शास्त्रीयः, लोकांनुगतो लौकिक इति, निक्षेपस्त्रिधा-ओघनामसूत्रालापकनिष्पन्न-भेदात्, अनुगमो द्वेषा-सूत्रानुगमो निर्युक्त्यनुगमश्च, नया-नैगमादयः । तत्र शास्त्रीयोपक्रमान्तर्गतोऽर्थाधिकारो द्वेषा-अध्ययनार्थाधिकार उद्देशार्थाधिकारश्च, तत्राध्ययनार्थाधिकारोऽध्ययनसम्बन्धे शस्त्रपरिज्ञायां प्रागेव निरदेशि, उद्देशार्थाधिकारं तु स्वयमेव निर्युक्तिकारः प्रचिकटयिपुराह—

सयणे १ य अददत्तं वीयगंमि २ माणो अ अत्यसारो ३ अ । भोगेसु ४ लोगनिस्साइ ५ लोगे अममिज्जया चैव ६ ॥१७२॥

तत्र प्रथमोद्देशकार्थाधिकारः ‘स्वजने’ मातापित्रादिके अभिप्रेक्ष्योऽधिगतसूत्रार्थेन न कार्य इत्यध्याहारः, तथा च सूत्रम्—‘माया मे पिया मे’ इत्यादि १, ‘अददत्तं वीयगंमि’ति द्वितीय उद्देशके अददत्तं संयमे न कार्यमिति शेषः, विषयरूपायादौ चाददत्तं कार्यमिति, वक्ष्यति च—‘अरई आउट्टे मेहावी’ २, तृतीय उद्देशके ‘माणो अ अत्यसारो अ’ति जात्याद्युपेतेन साधुना कर्मवशाद्विचित्रतामत्रगम्य सर्वमदस्थानानां भानो न कार्यः, आह च—‘के गोआनादी ? के माणावादी’त्यादि, अर्थसारस्य च निस्सारता वर्ण्यते, तथा च—‘तिविहेण जाऽवि से तत्थ मत्ता अप्पा वा बहुगा वे’त्यादि ३, चतुर्थे तु ‘भोगेसु’ति भोगेष्वभिप्रेक्ष्यो न कार्य इति शेषः, यतो भोगिनामपायान् वक्ष्यति, सूत्रं च—‘थीहि लोए पत्रहिण्’ ४, पञ्चमे तु ‘लोगणिस्माए’ति त्यक्तस्वजनघन-

उद्देशा-
१५
र्थाधि-
कारः

२०

॥७४॥
२७

प्र. आ.
८२

आचा.
२लोक०
१ उदे०

मानभोगेनापि साधुना संयमदेहप्रतिपालनाय स्वार्थारम्भप्रवृत्तलोकनिश्रया विहर्त्तव्यमिति शेषः, तथा च सूत्रम्—'समुद्धिं अण-
गारे इत्यादि जाव परिच्यए' ५, पद्योद्देशके तु—'लोए अममिजया चैव' लोकनिश्रयाऽपि विहरता साधुना तस्मिन् लोके पूर्वापर-
संस्तुतेऽसंस्तुते च न ममत्वं कार्यं, पङ्कजवत्तदाधारस्वभावानभिष्वङ्गिणा भाव्यमिति, तथा च सूत्रम्—'जे ममाईयमइं जहाति से
जहाति ममातियं' गाथातात्पर्यार्थः ॥ नामनिष्पन्ने तु निक्षेपे लोकविजय इति द्विपदं नाम, तत्र लोकविजययोर्निक्षेपः कार्यः,
सूत्रालापकनिष्पन्ने च निक्षेपे यानि निक्षेपार्हाणि सूत्रपदानि तेषां च निक्षेपः कार्यः, सूत्रपदोपन्यस्तमूलशब्दस्य च कपायाभिधा-
यकत्वात् कपायाथ निक्षेप्तव्याः, तदेवं नामनिष्पन्नं भविष्यत्सूत्रालापकनिष्पन्ननिक्षेपोपक्षिप्तं सामर्थ्यायातं च यन्निक्षेप्तव्यं तन्निर्युक्ति-
कारो गाथया सम्पिण्ड्याऽऽचष्टे—

लोगस्स य विजयस्स य गुणस्स मूलस्स तह य ठाणस्स । निक्खेवो कायव्वो जंमूलागं च संसारो ॥१७३॥
कष्ट्या, केवलं 'जंमूलागं च संसार' इति यन्मूलकः संसारस्तस्य च निक्षेपः कार्यः, तच्च मूलं कपायाः, यतः नारकतिर्यग्रराम-
रगतिस्कन्धस्य गर्भनिषेककललार्जुदमांसपेइयादिजन्मजरामरणशास्त्रस्य दारिद्र्याद्यनेकव्यसनोपनिपातपत्रगहनस्य प्रियविप्रयोगाप्रि-
यनम्प्रयोगार्थनाशानेकव्याधिशतपुष्पोपचितस्य शरीरमानसोपचिततीव्रतरदुःखोपनिपातफलस्य संसारतरोर्मूलम्—आद्यं कारणं
कपायाः, रूपः—संसारस्तस्याऽऽया इतिकृत्वा ॥ तदेवं यान्यत्र नामनिष्पन्ने यानि यानि च सूत्रालापकनिष्पन्ने निक्षेप्तव्यपदानि सम्भ-
वन्ति तानि निर्युक्तिकारः गृह्यत्वा विवेकेनाऽऽचष्टे—

लोगोत्ति य विजअत्ति य अज्झयणे लक्खणं तु निष्कणं । गुणमूलं ठाणंति य सुत्तालावे य निष्कणं ॥१७४॥

कपायाः
लोकादि
निक्षेपाः

५

१०

कण्ठ्या, तत्र 'यथोद्देशस्तथा निर्देश इति न्यायाल्लोकरुविजययोर्निक्षेपमाह—

लोगस्स य निरुखेवो अद्विविहो उ विजयस्स । भावे कसायलोगो अहिगारो तस्स विजणं ॥१७५॥

तत्र लोक्षयत इति लोकरुः, 'लोक दर्शन' इत्यस्माद्धातोः 'अकर्तरि च कारके संज्ञाया (पा. ३ ३ १९)' मिति घञ्, स च धर्मा धर्मास्तिकायव्यवच्छिन्नमशेषद्रव्याधार वैशाखस्थानस्थकटिन्यस्तस्मिन्पुरुषोपलक्षितमाकाशखण्डं पश्चास्तिफायात्मको वेति, तस्य निक्षेपोऽष्टधा-नामस्थापनाद्रव्यक्षेत्रकालभवभाषपर्ययभेदान्, 'छविहो उ विजयस्म'त्ति विजयः अभिभवः पराभवः पराजय इति पर्यायाः, तस्य निक्षेपः पङ्क्तिर्घो वक्ष्यते, तत्राष्टप्रकारे लोके येनात्राधिकारस्तमाह—'भावे कसायलोगो'त्ति भावलोकेनात्राधिकारः, स च भावः पदप्रकारः-औदयिकादिः, तत्राप्यौदयिकभावकपायलोकेनाधिकारः, तन्मूलत्वात् संसारस्य, यद्येवं ततः किमत आह— 'अहिगारो तस्स विजणं'त्ति अधिकारो-व्यापारः तस्य-औदयिकभाषकपायलोकस्य 'विजयेन' पराजयेनेति गाथार्थः ॥ तत्र लोकोऽष्टधा निक्षेपार्थं प्रागुपादेशि विजयश्च पोढा, तन्निक्षेपार्थमाह—

लोगो भणिओ दव्वं खित्तं कालो अ भावविजओ अ । भवलोग भावविजओ पगयं जह् वज्झई लोगो ॥१७६॥

तत्र लोकश्चतुर्विंशतिस्तवे विस्तरतोऽभिहित', ननु च केयं वाचोयुक्तिः? 'लोकरुश्चतुर्विंशतिस्तवेऽभिहित' इति, किमत्रानुपपन्नम्?, उच्यते, इह ह्यपूर्वकरणप्रक्रमाधिरूढक्षपकश्रेणिध्यानाग्निदग्धघातिकर्मन्धनेनोत्पन्ननिरावरणज्ञानेन विपच्यमानतीर्थकरना-माविर्भूतचतुस्त्रिंशदतिशयोपेतेन श्रीवर्द्धमानस्वामिना हेयोपादेयार्थाविर्भावनाय सद्देवमनुजायां परिपद्याचारार्थो ब्रभाषे, गणधरैश्च महामतिमिरचिन्यशक्युपेतैर्गौतमादिभिः प्रवचनार्थमशेषासुमदुपकाराय स एवाचाराद्गतया ददृभे, आवश्यकान्तर्भूतश्चतुर्विंशति-

आचा.
२लोक०
१ उद्दे०

स्तवस्तरातीयकालभाविना भद्रबाहुस्वामिनाऽकारि, ततश्चायुक्तः पूर्वकालभाविन्याचाराङ्गे व्याख्यायमाने पश्चात्कालभाविना चतु-
र्विंशतिस्तवेनातिदेश इति कश्चित् सुकुमारमतिः, अत्राह-नैप दोषो, यतो भद्रबाहुस्वामिनाऽयमतिदेशोऽभ्यधायि, स च पूर्वमा-
श्रयकनिर्युक्तिं विधाय पश्चादाचाराङ्गनिर्युक्तिं चक्रे, तथा चोक्तम्-“आप्तमस्यस्त दसकालियस्म तह उत्तरज्ज्ञमायारे”ति सूक्तम् ।
विजयस्य तु निक्षेपं नामस्थापने क्षुण्णत्वाद्नादृत्य द्रव्यादिकमाह-‘द्रव्य’मित्यादिना, द्रव्यविजयो व्यतिरिक्तो द्रव्येण द्रव्यान्
द्रव्ये वा विजयः कटुतिक्तरूपायादिना श्लेष्मादेर्नृपतिमल्लादेर्ना, क्षेत्रत्रिजयः पद्मखण्डभरतादेः यस्मिन् वा क्षेत्रे विजयः प्ररूप्यते,
कालत्रिजय इति कालेन त्रिजयो यथा पट्टिभिर्वर्षसहस्रैर्भरतेन जित भरतं, कालस्य प्राधान्यात्, भृतकर्मणि वा मासोऽनेन जित
इति, यस्मिन् वा काले विजयो व्याख्यायत इति, भागविजय औदयिकादेर्भावस्य भावान्तरेण औपशमिकादिना विजयः । तदेवं
लोकविजययोः स्वरूपमुपदर्श्य प्रकृतोपयोग्याह-‘भवे’त्यादि, अत्र हि भवलोकग्रहणेन भावलोक एवाभिहितः, छन्दोभङ्गभीत्या
हस्य एवोपादायि, तथा चात्राचि-“भावे कसायलोगो अहिगारो तस्स विजएणं”ति, तस्य औदयिकभागकपायलोकस्य औपशमि-
कादिभावलोकेन विजयो यत एतदत्र प्रकृतम्, इदमत्र हृदयम्-अष्टविधलोकपट्टिधविजययोः प्राग्व्यावर्णितस्वरूपयोर्भावलोकभा-
वत्रिजयाभ्यामत्रोपयोग इति, यथा चाष्टप्रकारेण कर्मणा लोकः-प्राणिगणो बध्यते, बन्धस्योपलक्षणत्वाद् यथा च मुच्यत इत्ये
तदप्यत्राध्ययने प्रकृतमिति गाथार्थः ॥ तेनैत्र भावलोकविजयेन किं फलमित्याह-
विजिओ कसायलोगो सेय खु तओ नियत्तिउ होइ । कामनियत्तामई ग्वल्लु संसारा मुचई खिप्पं ॥१७७॥

१ जातशरम्भ दत्तात्रिस्तस्य तत्रोत्तराभयनेध्यागो २ विंशत्याद्या शताद् द्व द्व इति नियमेनैतदपि सप्तस्य बहुवचनस्य भावात् तद्विशेषण ।

लोकादि
निक्षेपः
कपाय-
जयः

५

१०

आचा.
२लोक०
१ उदे०

‘विजितः’ पराजितः, कोऽसौ ?—कपायलोकः औदयिकभावकपायलोक इतियावत्, विजितकपायलोकः सन् किमवाप्नो-
तीत्याह—संसारान्मुच्यते क्षिप्रम्, अतस्तस्मान्निवर्त्तितुं श्रेयः, सुर्वाक्यालङ्कारे अवधारणे वा, निवर्त्तितुं श्रेय एव, किं कपाय-
लोकादेव निवृत्तः संसारान्मुच्यते आहोश्चिदन्यस्मादपि पापोपादानहेतोरिति दर्शयति—‘कामे’त्यादि गाथाद्धं सुगमम् । गतो नाम-
निष्पन्नो निक्षेपः, साम्प्रतं सूत्रालापकनिष्पन्ननिक्षेपावसरः, स च सूत्रे सति भवति, तत्रास्वलितादिगुणोपेतं सूत्रानुगमे सूत्रमुच्चार-
यितव्यं, तच्चेदम्—‘जे गुणे से मूलद्वारे जे मूलद्वारे से गुणे’ इत्यादि ॥ अस्य च निक्षेपनिर्युक्त्यनुगमेन प्रतिपदं निक्षेपः क्रियते,
तत्र गुणस्य पञ्चदशधा निक्षेपः—

द्वये चित्ते काले फल पञ्च गणन करण अन्भासे । गुणअगुणे अगुणगुणे भव सीलगुणे य भावगुणे ॥१७८॥

नामगुणः स्थापनागुणः द्रव्यगुणः क्षेत्रगुणः कालगुणः फलगुणः पर्यवगुणः गणनागुणः करणगुणः अभ्यासगुणः गुणागुणः
अगुणगुणः भवगुणः शीलगुणः भावगुणश्चेति गाथाममामार्थः ॥ तदेवं सूत्रानुगमेन सूत्रे समुच्चरिते निक्षेपनिर्युक्त्यनुगमेन तदव-
यवे निक्षेपे सति उपोद्घातनिर्युक्तेरवसरः, सा च ‘उदेसे’त्यादिना द्वारगाथाद्वयेनानुगन्तव्या । साम्प्रतं सूत्रस्पर्शिकनिर्युक्तेरवसरः,
तत्रापि सुगमनामस्थापनाव्युदासेन द्रव्यादिकमाह—

द्वयगुणो द्वयं चिद्य गुणाण जं तंमि संभवो होइ । सचित्ते अचित्ते मीसंमि य होइ द्वयंमि ॥१७९॥

तत्र द्रव्यगुणो नाम द्रव्यमेव, किमिति ? गुणानां यतो गुणिनि तादात्म्येन सम्भवात् (वः), ननु च द्रव्यगुणयोर्लक्षणविधा-
नभेदाद्भेदः, तथाहि द्रव्यलक्षणं गुणपर्यायवद् द्वयं, विधानमपि—धर्माधर्माकाशजीवपुद्गलादिकमिति, गुणलक्षणं द्रव्याश्र-

प्र. आ.
८४

गुण-
१५
निक्षेपः

२०

॥७६॥
२७

यिणः महवर्तिनो निर्गुणा गुणा इति, विधानमपि ज्ञानेच्छाद्वेषरूपरमगन्धस्पर्शादियः स्वगतभेदभिन्ना इति, नैष दोषो, यतो द्रव्ये
 मच्चित्ताच्चित्तमिश्रभेदभिन्ने न गुणस्तादात्म्येन स्थितः, तत्राच्चित्तद्रव्यं द्विधा-अरूपि रूपि च, तत्रारूपिद्रव्यं त्रिधा-धर्माधर्मा-
 काशभेदभिन्नं, तत्र गतिस्थित्यवगाहदानलक्षणं, गुणोऽप्यस्यामूर्त्तत्वागुरुलघुपर्यायलक्षणः, तत्रामूर्त्तत्वं त्रयस्यापि स्वं रूपं, न भेदेन
 व्यवस्थितम्, अगुरुलघुपर्यायोऽपि, तत्पर्यायत्वादेव, मृदो मृत्पिण्डव्यामकोशकुशूलपर्यायिवत्. रूपिद्रव्यमपि स्कन्धतद्देशप्रदेश-
 रमाणुभेदं, तस्य च रूपादयो गुणाः अभेदेन व्यवस्थिताः, भेदेनानुपलब्धेः, संयोगविभागाभावान्, स्वात्मवन् । तथा सच्चित्तम-
 प्युपयोगलक्षणलक्षितं जीवद्रव्यं, न च तस्माद्भिन्ना ज्ञानादयो गुणाः, तद्भेदे जीवस्याचेतनत्वप्रमद्धान्, तत्त्वन्वन्धाद्भविष्यतीति
 चेत्, अनुपासितपुरोरिदं वचः, यतो न हि स्वतोऽमती शक्तिः कर्तुमन्येन पार्यते, न ह्यन्धः प्रदीपशतसम्यन्धेऽपि रूपावलोकना-
 यालमिति । अनयैव दिशा मिश्रद्रव्येऽप्येकत्रसंयोजना स्वबुद्ध्या कार्येति गाथार्थः ॥ तदेवं द्रव्यगुणयोरेकान्तेनैकत्वे प्रतिपादिते
 सत्याह शिष्यः-तत्किमिदानीमभेदोऽस्तु ? नैतदप्यस्ति, यतः सर्वथाऽभेदेऽभ्युपगम्यमाने सत्येकैर्नवेन्द्रियेण गुणान्तरस्याप्युप-
 लब्धेः परेन्द्रियवैफल्यं स्यात्, तथाहि-चूतफलरूपादौ चक्षुरानुपलभ्यमाने रूपाद्यात्मभूताप्रयविद्रव्याव्यतिरिक्तरमादेरप्युपलब्धिः
 स्यात्, रूपादिस्वरूपवद्, एतं ह्यभेदः स्यात् यदि रूपादौ सगुणलभ्यमानेऽन्येऽपि समुपलभ्येरन्, अन्यथा विरुद्धधर्माध्यामा-
 द्भिद्येरन् घटपटवदिति । तदेवं भेदाभेदोपपत्तिमिर्व्याकुलितमतिः शिष्यः पृच्छति-उभयथाऽपि दोषापत्तिदर्शनात्कथं गृह्णीमः ?,
 आचार्य आह-अत एव भेदाभेदोऽस्तु, तत्राभेदपक्षे द्रव्यं गुणो भेदपक्षे तु भावो गुण इति, तथाहि-गुणगुणिनोः पर्यायपर्यायिनोः
 मामान्यविशेषयोस्वयंप्रायविनोभेदाभेदव्यवस्थानेनैवात्मभावमद्भ्याम्, आह हि-"द्वयं पञ्जाविजुयं द्रव्यविउष्ठा य पञ्जरा

चा०
२ लो०
१ उदे०

णत्विय । उप्पायद्विभंगा हंदि दवियलस्वणं ऐयं ॥१॥ नयास्तत्र स्यात्पदलाञ्छिता इमे, रसोपविद्धा इव लोहधातवः । भवन्त्य-
मिप्रेतफला यतस्ततो, भवन्तमार्याः प्रणता हितैपिणः ॥२॥” इत्यादि स्वयुथैरत्र बहु विजृम्भितामित्यलं विस्तरेण । एनमेव निर्यु-
क्तिकारः समस्तद्रव्यप्रधाने जीवद्रव्ये गुणभेदेन व्यवस्थितमाह—

संकुचियवियसियत्तं एसो जीवस्स होइ जीवगुणो । पूरेड हंदि लोणं बहुप्पएसत्तणगुणेणं ॥१८०॥

जीवो हि सयोगिवीर्यसद्द्रव्यतया प्रदेशसंहारनिर्गाम्यामाधारतयात् प्रदीपयत् सङ्कुचति विकसति च, एष जीवस्यात्मभूतो
गुणः, भेदं विनाऽपि पृष्ठद्युपलब्धेः, तद्यथा-राहोः शिरः शिलापुत्रकस्य शरीरमिति, तद्भव एव या सप्तसमुद्घाततयात् सङ्कुचति विक-
सति च, सम्यक्-समन्ततः उत्-प्रावल्येन हननम्-इत्येतथात्मप्रदेशानां प्रक्षेपणं समुद्घातः, स च कृपायवेदनामारणान्तिकरै-
क्रियतैजसाहारकफेप्रलिसमुद्घातभेदात् सप्तधा, तत्र कृपायसमुद्घातोऽनन्तानुबन्धिक्रोधद्युपहतचेतस आत्मप्रदेशानामितथेतश्च
प्रक्षेपः, इत्येवं तीव्रतरवेदनोपहतस्यापि वेदनासमुद्घातः, मारणान्तिकसमुद्घातो हि मुमूर्षोरसुमत आदित्सितोत्पत्तिप्रदेशे आलो-
कान्तादात्मप्रदेशानां भूयो भूयः प्रक्षेपसंहाराविति, वैक्रियसमुद्घातो वैक्रियलब्धिमतो वैक्रियोत्पादनाय बहिरात्मप्रदेशप्रक्षेपः,
तेजस्यमुद्घातस्तैजसशरीरनिमित्तं तेजोलेश्यालब्धिमतस्तेजोलेश्याप्रक्षेपासरे इति, आहारकसमुद्घातश्चतुर्दशपूर्वचिद आहारकलब्धि-
मतः क्वचित्सन्देहापगमनाय तीर्थङ्करान्तिकगमनार्थमाहारकशरीर समुपादातुं बहिरात्मप्रदेशप्रक्षेपः, कैवल्यमुद्घातं तु समस्तलोक-
व्यापितयाऽन्तर्नीतान्यसमुद्घातं निर्युक्तिकारः स्वत एवाचष्टे-‘पूरयति’ व्याप्नोति, हन्दीत्युपप्रदर्शने, कम् ?-‘लोकं’ चतुर्दशरज्ज्वा-

प्र. आ.
८५

१ इय पर्यावयित्वा इत्यत्रियुताः पर्यावा न तन्ति । उत्पारत्थिभिः । हन्दि द्रव्यलक्षणमेतत् ॥१॥ २ दण्ड उपायो गन्वा अन्तगणि ५

१५
गुणनि-
क्षेपः

२०

२७
॥७७॥

आचा०
२लोक०
१ उद्दे०

त्मकमाकाशखण्डं, कुतो ? बहुप्रदेशगुणत्वात्, तथाहि—उत्पन्नदिव्यज्ञान आयुषोऽल्पत्वमवधार्य वेदनीयस्य च प्राचुर्यं दण्डादि-
क्रमेण लोकप्रमाणत्वादात्मप्रदेशानां लोकमापूरयति, तदुक्तम्—“दंडं क्वाडे मंथंतरे य'त्ति गाथार्थः ॥ गतो द्रव्यगुणः, क्षेत्रादिकमाह—
देवकुरु सुसमसुसमा सिद्धी निभय दुगादिया चैव । कल भोअगुज्जु वंके जीवमजीवे य भावंमि ॥१८१॥
क्षेत्रगुणे देवकुर्वादिः, कालगुणे सुपमसुपमादिः, फलगुणे सिद्धिः, पर्यवगुणे निर्भजना, गणनागुणे ढिकादि, करणगुणे कला-
कौशल्यम्, अभ्यासगुणे भोजनादि, गुणागुणे ऋजुता, अगुणगुणे चक्रता, भवगुणशीलगुणयोर्भावगुणार्थमुपात्तेन जीवग्रहणेन गता-
र्थत्वाद्वाथायां पृथगनुपादानं, भवगुणो जीवस्य नारकादिर्भवः, शीलगुणो जीवः क्षान्त्याद्युपेतो, 'भावगुणो जीवाजीवयोः' इति
संयोज्यैकैको व्याख्यायते—तत्र देवकुरुत्तरकुरुहरिवर्परम्यकहैमवतहैरण्यवतपद्मश्चाशदन्तरद्वीपकाकर्म्मभूमीनामयं गुणो, यदुत
तत्रत्यमनुजा देवकुमारोपमाः सदाऽवस्थितयौवना निरुपक्रमायुषो मनोज्ञशब्दादिविषयोपभोगिनः स्वभावमार्द्वार्जवप्रकृतिभद्रकगु-
णामन्नदेवलोकगतयथ भवन्ति । कालगुणोऽपि भरतैरावतयोस्तिसृष्वप्येकान्तसुपमादिषु समासु स एव सदावस्थितयौवनादिरिति ।
फलमेव गुणः फलगुणः, फलं च क्रियाया भवति, तस्याश्च क्रियायाः सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्ररहिताया ऐहिकामुष्मिकार्थं प्रवृत्ताया
अनात्यन्तिकोऽनैकान्तिको भवन् फलगुणोऽप्यगुण एव भवति, सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रक्रियायास्त्वैकान्तिकात्यन्तिकानायाधसु-

गुणनि-
क्षेपः

५

१०

चा०
२१ क०
१ उदे०

ग.

देशप्रदेशेन भिद्यमानं परमाण्वन्तं भेदं ददाति, परमाणुरप्येकगुणकृष्णाद्विगुणकृष्णादिना अनन्तशोऽपि भिद्यमानो भेददायीति ।
गणनागुणो नाम द्विकादिकः, तेन च सुमहतोऽपि राशेर्गणनागुणेनेयत्ताऽवधार्यते । करणगुणो नाम कलाकौशलं, तथाहि—उदकादौ
करणपाटवार्थं गात्रोत्क्षेपादिकां क्रियां कुर्वन्ति । अभ्यासगुणो नाम भोजनादिविषयः, तद्यथा—तदहर्जातिवालकोऽपि भवान्तराभ्यासात्
स्तनादिकं मुख एव प्रक्षिपति उपरतरुदितश्च भवति, यदिवाऽभ्यासवशात् सन्तमसेऽपि कवलादेर्मुखविवरग्रक्षेपाद्गधा (पो व्या-)
कुलितचेतसोऽपि च तुदद्वात्रकण्डूयनमिति । गुणागुणो नाम गुण एव कस्यचिद्गुणत्वेन विपरिणमते, यथाऽऽर्जवोपेतस्यर्जुत्वाख्यो
गुणो मायाविनः प्रत्यगुणो भवति, उक्तं च—“शाठ्यं ह्रीमति गण्यते व्रतरुचौ दम्भः शुचौ कैतवं, शूरे निर्घृणता ऋजौ विम-
तिता दैन्यं प्रियाभाषिणि । तेजस्विन्यवलिप्तता मुखरता वक्तव्यशक्तिः स्थिरे, तत्'को नाम गुणो भवेत् स विदुषां यो दर्जनैर्नाञ्जितः ?

२५
गुणनि-
क्षेपः

२०

आचा०
२लोक०
१ उद्दे०

म च जीवाजीवप्रियः, तत्र जीवविषय औदयिकादिः पोदा, तत्रौदयिकः प्रशस्तोऽप्रशस्तश्च, तीर्थकराहारकशरीरादिः प्रशस्तः,
अप्रशस्तस्तु शब्दादिविषयोपभोगहास्यरत्यरतीत्यादिः, औपशमिक उपशमश्रेण्यन्तर्गतायुष्कक्षयानुत्तरविमानप्राप्तिलक्षणः तथा सत्क-
र्मानुदयलक्षणश्चेति, क्षायिकभावगुणश्चतुर्धा, तद्यथा-धीणसप्तकस्य पुनर्मिथ्यात्वागमनं १ धीणमोहनीयस्यावश्यंभाविशेषघातिक-
र्मक्षयः २ धीणघातिकर्मणोऽनावरणज्ञानदर्शनाविर्भावः ३ अपगताशेषकर्मणोऽपुनर्भवस्तथाऽऽत्यन्तिकैकान्तिकानाघपरमान-
न्दलक्षणसुरावाप्ति ४ श्रेति, क्षायोपशमिकः क्षायोपशमिकदर्शनाद्यवाप्तिरिति, पारिणामिको भव्यत्वादिरिति, सान्निपातिकस्त्वौ-
दयिकादिपञ्चभावसमकालनिष्पादितः, तद्यथा—मनुष्यगत्युदयादौदयिकः सम्पूर्णपञ्चेन्द्रियत्वावाप्तेः क्षायोपशमिकः दर्शनसप्त-
कक्षयात् क्षायिकः चारित्रमोहनीयोपशमादौपशमिकः भव्यत्वात्पारिणामिक इति, उक्तो जीवभावगुणः । साम्प्रतमजीवभावगुणः,
म चौदयिकपारिणामिकयोरेव सम्भवति, नान्येषां, तत्रौदयिकस्तावद् उदये भव औदयिकः, स चाजीवाश्रयोऽनया विवक्षया,
यदुत-काश्चिन् प्रकृतयः पुद्गलविपाकिन्य एव भवन्ति, काः पुनस्ताः १, उच्यन्ते, औदारिकादीनि शरीराणि पञ्च पद् संस्थानानि
त्रीण्यङ्गोपाङ्गानि पद् संहननानि वर्णपञ्चकं गन्धद्वयं पञ्च रसा अष्टौ स्पर्शा अगुरुलघुनाम उपघातनाम पराघातनाम उद्योतनाम
आतपनाम निम्माणनाम प्रत्येकनाम माधारणनाम स्थिरनाम अस्थिरनाम शुभनाम अशुभनाम, एताः सर्वा अपि पुद्गलविपाकिन्यः,
सत्यपि जीवसम्बन्धित्वे पुद्गलविपाकित्वादायामिति, पारिणामिकोऽजीवगुणस्तु द्वेषा-अनादिपारिणामिकः सादिपारिणामिकश्चेति,
तत्रानादिपारिणामिको धर्माधर्माकाशानां गतिस्थित्यवगाहलक्षणः, सादिपारिणामिकस्त्वभ्रेन्द्रधनुरादीनां परमाणूनां च वर्णा-
दिगुणान्तरापत्तिरिति गाथातात्पर्यार्थः ॥ उक्तो गुणो, मूलनिक्षेपार्थमाह—

गुणनि-
क्षेपः

५

१०

मूले छक्कं दन्वे ओदइउवएस आइमूलं च । खित्ते काले मूलं भावे मूलं भवे तिविहं ॥१८२॥
मूलस्य षोढा निक्षेपः, नामस्थापनाद्रव्यक्षेत्रकालभावभेदात्, नामस्थापने गतार्थे, द्रव्यमूलं ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तं त्रिधा-
औदयिकमूलमुपदेशमूलमादिमूलं चेति, तत्रौदयिकद्रव्यमूलं वृक्षादीना मूलत्वेन परिणतानि यानि द्रव्याणि, उपदेशमूलं यच्चिकि-
त्सको रोगप्रतिघातसमर्थं मूलमुपदिशत्यातुरायेति, तच्च पिप्पलीमूलादिकं, आदिमूलं नाम यद् वृक्षादिमूलोत्पत्तावाद्यं कारणं, तद् यत्
स्थावरनामगोत्रप्रकृतिप्रत्ययान्मूलनिर्वर्त्तनोत्तरप्रकृतिप्रत्ययाच्च मूलमुत्पद्यते, एतदुक्तं भवति तेषामौदारिकशरीरत्वेन मूलनिर्वर्त्त-
कानां पुद्गलानामुदयिष्यतां कार्मणं शरीरमायं कारणं, क्षेत्रमूलं यस्मिन् क्षेत्रे मूलमुत्पद्यते व्याख्यायते वा, एवं कालमूलमपि,
यावन्तं वा कालं मूलमास्ते, भागमूलं तु त्रिधेति गाथार्थः ॥ तथाहि—

ओदइयं उवदिह्वा आइ तिगं मूलभाव ओदइअं । आयरिओ उवदिह्वा विणयकसायादिओ आई ॥१८३॥

भागमूलं त्रिविधम्—औदयिकभावमूलम् उपदेष्टृमूलम् आदिमूलं चेति, तत्रौदयिकभागमूलं वनस्पतिकायमूलत्परमनुभन्नामगो-
त्रकर्मोदयात् मूलजीव एव, उपदेष्टृभावमूलं त्वाचार्य उपदेष्टा, यैः कर्मभिः प्राणिनो मूलत्वेनोत्पद्यन्ते तेषामपि, मोक्षसंसार-
योर्वा यदादिभावमूलं तस्य चोपदेष्टेति, एतदेव दर्शयति—‘विणयकसाआइओ आई’ तत्र मोक्षस्यादिमूलं ज्ञानदर्शनचारित्रतपऔ-
पचारिकरूपः पञ्चधा विनयः, तन्मूलत्वान्मोक्षावाप्तेः, तथा चाह—“विणया णाणं णाणाउ दंसणं दंसणाहि चरणं तु । चरणा
हिंतो मोक्खो मुक्खे सुक्खं अणावाहं ॥१॥ विनयफलं शुश्रूपा गुरुशुश्रूपाफलं श्रुतज्ञानम् । ज्ञानस्य फलं चिरतिविंरतिफलं चाश्र-

आचा०
२लोक०
१ उद्दे०

वनिरोधः ॥२॥ संवरफलं तपोबलमथ तपसो निर्जरा फलं दृष्टम् । तस्मात्क्रियानिवृत्तिः क्रियानिवृत्तेरयोगित्वम् ॥३॥ योगनिरो-
धाद् भवसन्ततिक्षयः सन्ततिक्षयान्मोक्षः । तस्मात्कल्याणानां सर्वेषां भाजनं विनयः ॥४॥” इत्यादि, संसारस्य त्वादिमूलं विप-
यकषाया इति ॥ मूलमुक्तम्, इदानीं स्थानस्य पञ्चदशधा निक्षेपमाह—

स्थाननि-
क्षेपः

६.

१०

आना०
२ लो०
१ उदे०

तरूपः, तस्य पञ्चविधस्याप्यसङ्ख्येयानि संयमस्थानानि, कियदसङ्ख्यमिति चेत् अतीन्द्रियत्वादर्थस्य न साक्षान्निर्देष्टुं शक्यते, आग-
मानुसारोपमया नूच्यते इहैकसमयेन सूक्ष्माग्निजीवा असङ्ख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणा उत्पद्यन्ते, तेभ्योऽग्निकायत्वेन परिणता असङ्ख्ये-
यगुणाः, ततोऽपि तत्कायस्थितिरसङ्ख्येयगुणा, ततोऽप्यनुभागबन्धाध्यवसायस्थानान्यसङ्ख्येयगुणानि, संयमस्थानान्यप्येतावन्त्ये-
वेति सामान्यतः, विशेषतस्तूच्यते-सामायिकच्छेदोपस्थापनीयपरिहारविशुद्धीनां प्रत्येकमसङ्ख्येयलोकाकाशप्रदेशतुल्यानि संयम-
स्थानानि, सूक्ष्मसम्परायस्य त्वान्तर्मुहूर्त्तिकत्वादन्तर्मुहूर्त्तसमयतुल्यान्यसङ्ख्येयानि संयमस्थानानि, यथाख्यातस्य त्वेकमेवाजघन्यो-
त्कृतं संयमस्थानम्, अथवा संयमश्रेण्यन्तर्गतानि संयमस्थानानि ग्राह्याणि, सा चानेन क्रमेण भवति, तद्यथा-अनन्तचारित्रपर्याय
निष्पादितमेकं संयमस्थानम्, असङ्ख्येयसंयमस्थाननिर्वर्तितं कण्ठकं, तैश्चासङ्ख्येयैर्जनितं पदस्थानकं, तदसङ्ख्येयात्मिका श्रेणीति ।
प्रग्रहस्थानं तु प्रकपेण गृह्यते वचोऽस्येति प्रग्रहः-ग्राह्यवाक्यो, नायक इत्यर्थः, स च लौकिको लोकोत्तरश्च, तस्य स्थानं प्रग्रह-
स्थानं, लौकिकं तावत्पञ्चविधं, तद्यथा-राजा युवराजो महत्तरः अमात्यः कुमारश्चेति, लोकोत्तरमपि पञ्चविधं, तद्यथा-आचार्योपा-
ध्यायप्रवृत्तिस्थविरगणाच्छेदकभेदादिति । योधस्थानं पञ्चधा, तद्यथा-आलीढप्रत्यालीढैशारवमण्डलसमपादभेदात् । अचलस्थानं
तु चतुर्धा-सादिसपर्यवसानादिभेदात्, तद्यथा-सादिसपर्यवसानं परमाण्वादेर्द्रव्यस्यैकप्रदेशादाप्रस्थानं जघन्यत एकं समयमुत्कृ-
ष्टतश्चासङ्ख्येयकालमिति, साद्यपर्यवसानं सिद्धानां भविष्यदद्वारूपम्, अनादिसपर्यवमानमतीताद्वारूपस्य शैलेश्यवस्थान्त्यसमये कार्म्म-
णतैजसशरीरभव्यत्वानां चेति, अनाद्यपर्यवसानं धर्माधर्माकाशानामिति । गणनास्थानमेकद्वयादिकं शीर्षप्रहेलिकापर्यन्तं । सन्धा-
नस्थानं द्विधा-द्रव्यतो भारतश्च, पुनरप्येकैकं द्विधा छिन्नाच्छिन्नभेदान्, तत्र द्रव्यच्छिन्नमन्धानं कञ्चुकादेः, अच्छिन्नसन्धानं तु

१५
स्थाननि-
क्षेपः

२०

॥८०॥
२७

आचा०
२लोक०
१ उद्दे०

पक्षमोत्पद्यमानतन्त्वादेरिति, भावसन्धानमपि प्रशस्ताप्रशस्तभेदात् द्वेषा, तत्र प्रशस्ताच्छिन्नभावसन्धानमुपशमक्षपकश्रेण्यामारोहतो जन्तोर्पूर्वसंयमस्थानान्यच्छिन्नान्येव भवन्ति, श्रेणिव्यतिरेकेण वा प्रवर्द्धमानकण्डकस्येति, छिन्नप्रशस्तभावसन्धानं पुनरौपशमिकादिभावादौदयिकादिभावान्तरगतस्य पुनरपि शुद्धपरिणामवतः तत्रैव गमनम्, अप्रशस्ताच्छिन्नभावसन्धानमुपशमश्रेण्याः प्रतिपत्तोऽविशुद्धमानपरिणामस्थानन्तासुवन्धिभिध्यात्वोदयं यावत्, उपशमश्रेणिमन्तरेणापि कषायवशात् बन्धाध्यवसायस्थानान्युत्तरोत्तराप्यवगाहमानस्य वा इति, अप्रशस्ताच्छिन्नभावसन्धानं पुनरौदयिकभावादौपशमिकादिभावान्तरसङ्क्रान्तौ सत्यां पुनस्तत्रैव गमनमिति । इह द्वारद्वयं यौगपथेन व्याख्यातं, तत्र सन्धानस्थानं द्रव्यविषयमितरतु भावविषयमित्युक्तं स्थानम् । अथवा भावस्थानं कषायाणां यत् स्थानं तदिह परिगृह्यते, तेषामेव जेतव्यत्वेनाधिकृतत्वात्, तेषां किं स्थानं ? यदाश्रित्य च ते भवन्ति, शब्दादिविषयानाश्रित्य च ते भवन्तीति तद्विशयति—

पंचसु कामगुणेषु य सहष्परिसरसरस्वगंधेषु । जस्स कसाया वटंति मूलद्वानं तु संसारे ॥१८५॥

तत्रेच्छानङ्गरूपः कामस्तस्य गुणा यानाश्रित्यासौ चेतसो विकारमादर्शयति, ते च शब्दस्पर्शरसरूपगन्धास्तेषु पञ्चस्वपि व्यस्तेषु मन्त्रेषु वा विषयभूतेषु 'यस्य' जन्तोर्विषयसुखपिपासोन्मुखस्यापरमार्थदर्शिनः संसाराभिष्वङ्गिणो रागद्वेषतिमिरोपप्लुतदृष्टेर्मनोवैतर-
द्विषयोपलब्धौ मत्यां कषाया 'वर्तन्ते' प्रादुर्भवन्ति, तन्मूलश्च संसारपादपः प्रादुर्भवतीत्यतः शब्दादिविषयोद्भूत(ताः) कषायाः 'संसारे' संसारादिभ्यः मूलस्थानमेवेति, एतदुक्तं भवति—रागाद्युपहतचेताः परमार्थमजानानोऽतत्स्वभावेऽपि तत्स्वभावारोपणेनान्धादप्यन्ध-
रः क्लृप्तो मोहते, यत्र आह—“दृश्यं वस्तु परं न पश्यति जगत्यन्धः पुरोऽवस्थितं, रागान्धस्तु यदस्ति तत्परिहरन् यन्नास्ति

स्थान-
निक्षेपः

५

१०

श. श.
८.

ना०
२ लो०
१ उ०

तत् पश्यति । कुन्देन्दीवरपूर्णचन्द्रकलशश्रीमल्लतापल्लवानारोप्याशुचिराशिषु प्रियतमागात्रेषु यन्मोदते ॥१॥” द्वेषं वा कर्कशश-
ब्दादौ प्रजतीति, ततश्च मनोज्ञेतरशब्दादिविषयाः कृपायाणां मूलस्थानं, ते च संसारस्येति गाथातात्पर्यार्थः ॥ यदि नाम शब्दा-
दिविषयाः कृपायाः कथं तेभ्यः संसार इति ?, उच्यते, यतः कर्मस्थितेः कृपाया मूलं, साऽपि संसारस्य, संसारिणश्चावश्यंभाविनः
कृपाया इति, एतदेवाह—

जह सञ्चपायवाणं भूमीं पड्डियाइं मूलाइं । इय कम्मपायवाणं संसारपड्डिया मूला ॥१८६॥

यथा सर्वपादपानां भूमौ प्रतिष्ठितानि मूलानि एवं कर्मपादपानां संसारे कृपारूपाणि मूलानि प्रतिष्ठितानीति गाथार्थः ॥ ननु
च कथमेतच्छूद्रेयं-कर्मणः कृपाया मूलमिति ?, उच्यते, यतो मिथ्यात्वाविरतिप्रमादकृपाययोगा बन्धहेतवः, तथा चागमः—
“जीवे णं भंते ! कतिहि ठाणेहि णाणावरणिज्जं कम्मं बंधइ ?, गोयमा ! दोहिं ठाणेहि, तंजहा-रागेण व दोसेण व । रागे दुविहे-
माया लोभे य, दोसे दुविहे-कोहे य माणे य । एएहिं चउहि ठाणेहि वीरिश्रोवगूहिएहि णाणावरणिज्जं कम्मं बंधइ” एवमष्टाना-
मपि कर्मणां योज्यमिति ॥ ते च कृपाया मोहनीयान्तःपातिनोऽष्टप्रकारस्य च कर्मणः कारणं, मोहनीयं कामगुणानां च इति दर्शयति—
अद्विविहकम्मरुक्खा सव्वे ते मोहणिज्जमूलागा । कामगुणमूलगं वा तम्मूलागं च संसारो ॥१८७॥
यदवादि प्राक्-‘इय कम्मपायवाणं’ तत्र कतिप्रकाराः ते कर्मपादपाः किंकारणाश्चेति ?, उच्यते, अष्टविधकर्मवृक्षाः, ते सर्वेऽपि

१ जीवो भदन्त ! कतिभि स्थानैर्नानावरणीय कर्म वप्राति ?, गौतम ! द्वाभ्या स्थानाभ्या, तद्यथा-रागण वा द्वेषेण वा, रागो द्विविधो-माया-लोभश्च द्वयो
द्विविध-श्रोत्रश्च मानश्च एतैश्चतुर्भि स्थानैर्विधोपगृह्यैर्नानावरणीय कर्म वप्राति

१५
संसार-
कृपाय-
काममूलं

२०

२७
॥८१॥

आचा०
रलोक०
१ उदे०

मोहनीयमूलाः, न केवलं कपायाः, कामगुणा अपि मोहनीयमूलाः, यस्माद् वेदोदयात् कामाः, वेदश्च मोहनीयान्तःपातीत्यतस्तन्मो-
हनीयं मूलम्—आद्यं कारणं यस्य संसारस्य स तथा इति गाथार्थः ॥ तदेवं पारम्पर्येण संसारकपायकामानां कारणत्वान्मोहनीयं
प्रधानभावमनुभवति, तत्क्षये चावश्यम्भावी कर्मक्षयः, तथा चाभाणि—“जह मत्थयसूर्देण, हयाए हम्मए तलो । तथा कम्माणि
हम्मंति, मोहणिजे खयं गए ॥१॥” तच्च द्विधा—दर्शनचारित्रमोहनीयभेदात्, एतदेवाह—

दुविहो अ होइ मोहो दंसणमोहो चरित्तमोहो अ । कामा चरित्तमोहो तेणऽहिगारो इहं सुत्ते ॥१८८॥

मोहनीयं कर्म द्वेषा भवति, दर्शनमोहनीयं चारित्रमोहनीयं चेति, बन्धहेतोर्द्वेविध्यात्, तथाहि—अर्हत्सिद्धचैत्यतपःश्रुतगुरु-
साधुमहप्रत्यनीकतया दर्शनमोहनीयं कर्म बध्नाति, येन चासावनन्तसंसारसमुद्रान्तःपाल्येनावतिष्ठते, तथा तीव्रकपायबहुरागद्वेष-
मोहाभिभूतः सन् देशसर्वविरत्युपधाति चारित्रमोहनीयं कर्म बध्नाति, तत्र मिथ्यात्वसम्यग्मिथ्यात्वसम्यक्त्वभेदात्रेधा दर्शनमो-
हनीयं, तथा षोडशकपायनवनोकपायभेदाचारित्रमोहनीयं पञ्चविंशतिधा, तत्र कामाः शब्दादयः पञ्च चारित्रमोहः तेन चात्र
सूत्रेऽधिगारो, यतः कपायाणां स्थानमत्र प्रकृतं, तच्च शब्दादिकपञ्चगुणात्मकमिति गाथार्थः ॥ तत्र चारित्रमोहनीयोत्तरप्रकृतिसूत्रिपुं-
नपुंसकवेदहास्यरतिलोभाश्रितकामाश्रयिणः कपायाः संसारमूलस्य च कर्मणः प्रधानं कारणमिति प्रचिकटयिपुराह—

संसारस्स उ मूलं कम्मं तस्सवि हुंति य कसाया ।

‘संसारस्य’ न्मरकतिर्यन्नरामरगतिसंसृतिरूपस्य(मूलं)कारणमष्टप्रकार कर्म, तस्यापि कर्मणः कपायाः—क्रोधादयो निमित्तं

१ यथा मस्तम्भ्यां हतायां हन्यत ताः । तथा कर्माणि ह्यन्ते मोहनीये क्षयं गते ॥१॥

प्र. आ.
९०

मोह-
सामर्थ्यं

५

१०

१०
२ नोः
१ उः

भरन्ति । तेषां च प्रतिपादितशब्दादिस्थानानां प्रचुरस्थानत्वप्रतिपादनाय पुनरपि स्थानविशेषं गाथाशकलेनाह—
ते सगणपेसअत्थाइणसु अज्झत्थओ अ ठिआ ॥१८९॥

मजनः-पूर्वापरास्तुतो मातापितृशुरादिकः प्रेष्यो-भृत्यादिः अर्थो-धनधान्यकृष्यवास्तुरत्नभेदरूपः ते स्वजनादयः कृतद्वन्द्वा-
दादियेषां मित्रादीनां तेषु स्थिताः कृपाया विषयरूपतया, अध्यात्मनि च विषयिरूपतया प्रमत्तचंद्रैकेन्द्रियादीनामिति गाथार्थः ॥ तदेवं
कृपायस्थानप्रदर्शनेन सूत्रपदोपात्तं स्थानं परिममाप्य तेषामेव कृपायाणां सूत्रमूलपदोपात्तानां जेतव्यत्वाधिकृतानां निक्षेपमाह—
णामंठवणादविण उप्पत्ती पचण य आणसो । रसभावकसाण या तेण य कोहाइया चउरो ॥१९०॥

यथाभूतार्थनिरपेक्षमभिधानमात्रं नाम, सद्भावामद्भावरूपा प्रतिकृतिः स्थापना कृतमीमध्रुकुट्युत्कटललाट(पट)घटितत्रिशूलरक्ता-
सनयनगन्दष्टाधरस्पन्दमानम्बेदमलिलचित्रपुस्ताद्यध्वराटकादिगतेति, द्रव्यकृपाया ज्ञशरीरभव्यशरीराभ्यां व्यतिरिक्ताः कर्मद्रव्य-
कृपाया नोः कर्मद्रव्यकृपायाश्चेति, तत्रादित्सितात्तानुदीर्णोदीर्णाः पुद्गला द्रव्यप्राधान्यात् कर्मद्रव्यकृपायाः, नोः कर्मद्रव्यकृपायास्तु
विमीनकादयः, उत्पत्तिकृपायाः शरीरोपधिक्षेत्रवास्तुस्थापवादयो यदाश्रित्य तेषामुत्पत्तिः, तथा चोक्तम्—'किं एत्तो कडुयरं जं
मूदो घाणुअग्मि आवडिओ । घाणुस्स तस्म रुमइ न अप्पणो दुप्पओगस्स ॥१॥' प्रत्ययकृपायाः कृपायाणां ये प्रत्ययाः-यानि
पन्धकारणानि, ते चेह मनोजेतारभेदाः शब्दादयः, अत एवोत्पत्तिप्रत्यययोः कार्यकारणगतो भेदः, आदेशकृपायाः कृत्रिमकृत-
भ्रूहृदीमद्गादयः, रमतो रमकृपायः कटुतिक्तकृपायपञ्चकान्तर्गतः, भावकृपायाः शरीरोपधिक्षेत्रवास्तुस्वजनप्रेष्यार्थादिनिमित्तावि-

१ विमेषणपटलर कम्पुडः स्थापनापत्तिः । स्थापने तस्म रूपानि नामनो दुप्पयोगाव ॥१॥

काम-
१५
स्थानं
कृपाय-
निक्षेपः
२०
२६
॥८२॥

आचा०
२ लो०
१ उद्दे०
प्र. आ.
९१

भूताः शब्दादिकामगुणकारणकार्यभूतकपायकर्मोदयादात्मपरिणामविशेषाः क्रोधमानमायालोभाः, ते चैकैरुशोऽनन्तानुबन्ध्यप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानापरणसञ्चलनमेदेन मिथ्यमानाः षोडशविधा भवन्ति, तेषां च स्वरूपानुबन्धफलानि गाथाभिरभिधीयन्ते, ताश्चेमाः—“जलरेणुपुटविपच्यथराईसरिसो चउचिहो कोहो । तिणिमलयाकृद्विद्वियसेलत्थंभोपमो माणो ॥१॥ मायावलेहिगोमुत्ति-
मैठसिंघणवंसमूलममा । लोभो हलिदकदमखंजणकिमिरायसामाणो ॥२॥ पक्खचउमासउच्छरजाउजीपाणुगामिणो कमसो । देवण-
रतिरियणारयगइमाहणहेयवो भणिया ॥३॥” एषां च नामाद्यष्टविधरूपायनिक्षेपाणां कतमो नयः कमिच्छतीत्येतदभिधीयते—तत्र नैग-
मस्य सामान्यविशेषरूपत्वान्नैकगामत्राच तदभिप्रायेण मर्चेऽपि साधवो नामादयः, सद्ब्रह्मव्यवहारौ तु कपायसम्बन्धाभावादादेश-
समुत्पत्ती नेच्छतः, ऋजुसूत्रस्तु वर्त्तमानार्थनिष्ठत्वादादेशसमुत्पत्तिस्थापना नेच्छति, शब्दस्तु नाम्नोऽपि कथञ्चिद्भावात्तर्भावात्त्रामभा-
वाविच्छतीति गाथातात्पर्यार्थः ॥ तदेवं कपायाः कर्मकारणत्वेनोक्ताः, तदपि संसारस्य, स च कतिविध इति दर्शयति—
दब्बे वित्ते काले भवसंसारे अ भावसंसारे । पंचविहो संसारो जत्थेते संसरंति जिआ ॥ १९१ ॥
द्रव्यसंसारो व्यतिरिक्तो द्रव्यसंसृतिरूपः, क्षेत्रसंसारो येषु क्षेत्रेषु द्रव्याणि संसरन्ति, कालसंसारः यस्मिन् काल इति, नारक-
तिर्यगरामरगतिचतुर्विधानुपूर्व्युदयाद्भ्रजान्तरसङ्क्रमणं भवसंसारः, भावसंसारस्तु संसृतिस्वभाव औदयिकादिभावपरिणतिरूपः, तत्र च
प्रकृतिस्थित्यनुभागप्रदेशग्रन्थानां प्रदेशविपाकानुभवनम्, एवं द्रव्यादिकः पञ्चविधः संसारः, अथवा द्रव्यादिकश्चतुर्धा संसारः,

१ जलरेणुपुटविपच्यथराईसरिसो कोहो । तिनिलतामग्रास्थिद्वयस्तम्भोपमो मान ॥१॥ मायावलेखिकागोमूत्रिकामेषु बृहस्पतेश्चीमूलममा । लोभो
हलिदकदमखंजणकिमिरायसामाणो ॥२॥ पक्खचउमासउच्छरजाउजीपाणुगामिणो कमसो । देवणरतिरियणारयगइमाहणहेयवो भणिया ॥३॥

चा०
२६ क०
१ उदे०

तद्यथा-अथाद्वस्तिनं ग्रामाश्रमं वमन्ताद् ग्रीष्मं औदयिकादौपशमिकमिति गाथार्थः ॥ तस्मिंश्च संसारे कर्मवशगाः प्राणिनः संस-
न्तीत्यतः कर्मनिदर्शनार्थमाह—

णामंठयणाकर्मं द्रव्यकर्मं पओगकर्मं च । समुदाणिरियावहियं आहाकर्मं तवोकर्मं ॥ १०२ ॥

किङ्ककर्म भावकर्मं दसविह् कर्मं समासओ होह ।

नामकर्म कर्मार्थशून्यमभिधानमात्रं, स्थापनाकर्म पुस्तकपत्रादौ कर्मवर्णानां सद्भावासद्भावरूपा स्थापना, द्रव्यकर्म व्यति-
रिक्तं द्विधा-द्रव्यकर्म नोद्रव्यकर्म च, तत्र द्रव्यकर्म कर्मवर्णान्तःपातिनः पुद्गलाः बन्धयोग्या बध्यमाना बद्धाश्चानुदीर्णा
इति, नोद्रव्यकर्म कृषीवलादिकर्म । अथ कर्मवर्णान्तःपातिनः पुद्गला द्रव्यकर्मेत्यवाचि, काः पुनस्ता वर्गणा इति सङ्कीर्त्यन्ते ?
इह वर्गणाः सामान्येन चतुर्विधाः-द्रव्यक्षेत्रकालभावभेदान्, तत्र द्रव्यत एकद्वयादिसङ्ख्येयामङ्ख्येयानन्तप्रदेशिकाः क्षेत्रतोऽवगा-
दद्रव्यैकद्वयादिमङ्ख्येयासङ्ख्येयप्रदेशात्मिकाः कालत एकद्वयादिसङ्ख्येयासङ्ख्येयसमयस्थितिकाः भावतो रूपरसगन्धस्पर्शस्वग-
तभेदात्मिकाः सामान्यतः, विशेषतस्तूच्यन्ते-तत्र परमाणूनामेका वर्गणा, एवमेकैकपरमाणूपचयान् मङ्ख्येयप्रदेशिकानां स्कन्धानां
सङ्ख्येयाः अमङ्ख्येयप्रदेशिकानामङ्ख्येयाः, एताश्चौदारिकादिपरिणामाग्रहणयोग्याः, अनन्तप्रदेशिकानामप्यनन्ता अग्रहणयो-
ग्याः, ता उल्लक्ष्य औदारिकग्रहणयोग्यास्त्वनन्तानन्तप्रदेशिकाः खल्वनन्ता एव भवन्ति, तत्रायोग्योत्कृष्टवर्गणायां रूपे प्रक्षिप्ते औदा-
रिकशरीरग्रहणयोग्या जघन्या वर्गणा भवति, पुनरैकैकप्रदेशवृद्ध्या प्रवर्द्धमाना औदारिकयोग्योत्कृष्टवर्गणा यावदनन्ता भवन्ति, अथ
जघन्योत्कृष्टयोः को विशेषः?, जघन्यान् उत्कृष्टा विशेषाधिकाः, विशेषस्त्वस्या एवौदारिकजघन्यवर्गणाया अनन्तभागः, तस्य

कर्म-
निक्षेपः

१५

१८

२६
॥८३॥

आचा०
रलोक०
१ उदे०

प्र. आ.
९२

चानन्तपरमाणुमयत्वादेकैकोत्तरप्रदेशोपचये सत्यप्यौदारिकयोग्यवर्गणानां जघन्योत्कृष्टमध्यवर्तिनीनामानन्त्यं, तत औदारिक-
योग्योत्कृष्टवर्गणायां रूपप्रक्षेपेणायोग्यवर्गणा जघन्या भवन्ति, एता अप्येकैकप्रदेशवृद्धोत्कृष्टान्ता अनन्ता भवन्ति, जघन्योत्कृ-
ष्टवर्गणानां को विशेषः ? जघन्याभ्योऽसङ्ख्येयगुणा उत्कृष्टाः, ताश्च बहुप्रदेशत्वादतिसूक्ष्मपरिणामत्वाच्चौदारिकस्यानन्ता एवाग्र-
हणयोग्या भवन्ति, अल्पप्रदेशत्वाद्वादस्परिणामत्वाच्च वैक्रियस्थापीति, अत्र च यथा यथा प्रदेशोपचयस्तथा तथा विश्रसापरिणा-
मवशाद्दर्गणानां सूक्ष्मतरत्वमवसेयम् । एतदेवोत्कृष्टोपरिरूपप्रक्षेपयोग्यायोग्यादिकं वैक्रियशरीरवर्गणानां जघन्योत्कृष्टविशेषलक्षणं
चावसेयं, तथा वैक्रियाहारकान्तरालवर्ष्ययोग्यवर्गणानां जघन्योत्कृष्टविशेषासङ्ख्येयगुणत्वमिति, पुनरप्ययोग्यवर्गणोपरि रूपप्रक्षे-
पात् जघन्याहारकशरीरयोग्यवर्गणा भवन्ति, ताश्च प्रदेशवृद्ध्या वर्द्धमाना उत्कृष्टां यावदनन्ता भवन्ति, अथ जघन्योत्कृष्टयोः किय-
दन्तरमिति ? उच्यते, जघन्याभ्य उत्कृष्टा विशेषाधिकाः, को विशेष इति चेत् ? जघन्यवर्गणाया एवानन्तभागः, तस्याप्यनन्तपर-
माणुत्वादाहारकशरीरयोग्यवर्गणानां प्रदेशोत्तरवृद्धानामानन्त्यमिति भावना, तस्यामेवोत्कृष्टवर्गणायां रूपे प्रक्षिप्ते जघन्या आहार-
काग्रहणयोग्यवर्गणाः, ततः प्रदेशवृद्ध्या वर्द्धमाना उत्कृष्टां यावदनन्ता एव आहारकस्य सूक्ष्मत्वाद् बहुप्रदेशत्वाच्चायोग्या एव
भवन्ति, वादंरत्वादल्पप्रदेशत्वाच्च तैजसस्येति, जघन्योत्कृष्टयोः कियदन्तरमिति ? उच्यते, जघन्याभ्य उत्कृष्टा अनन्तगुणाः, केन
गुणकारेणेति चेत्, अभ्येभ्योऽनन्तगुणाः सिद्धानामनन्तभाग इति, तदुपरि रूपे प्रक्षिप्ते तैजसशरीरवर्गणा जघन्याः, एता अपि
प्रदेशवृद्ध्या वर्द्धमाना उत्कृष्टां यावदनन्ता भवन्ति, अथ जघन्योत्कृष्टयोः कियदन्तरं ? जघन्याभ्य उत्कृष्टा विशेषाधिकाः, विशेषस्तु
जघन्यवर्गणानन्तभागः, तस्याप्यनन्तप्रदेशत्वाजघन्योत्कृष्टान्तरालवर्गणानामानन्त्यं भवति, तैजसोत्कृष्टवर्गणोपरिरूपे प्रक्षिप्ते

वर्गणाः

५

१०

ना०
२ लो०
१ उ०

गत्यग्रहणवर्गणा भवन्ति, एवमेकादिवृद्धोत्कृष्टान्ता अनन्ताः, ताश्चातिशुद्धमत्वाद् बहुप्रदेशत्वाच्च तैजसस्याग्रहणयोग्याः, वादर-
त्वात् अल्पप्रदेशत्वाच्च भाषाद्रव्यस्यापीति, जघन्योत्कृष्टयोरनन्तगुणत्वेन विशेषो, गुणकारश्चाभव्येभ्योऽनन्तगुणः सिद्धानामनन्त-
भाग इति, तस्यामयोग्योत्कृष्टवर्गणायां रूपे प्रक्षिप्ते जघन्या भाषाद्रव्यवर्गणा भवति, तस्याश्च प्रदेशवृद्ध्या उत्कृष्टवर्गणापर्यन्तान्य-
नन्तानि स्थानानि भवन्ति, जघन्योत्कृष्टयोर्विशेषो जघन्यवर्गणानन्तभागाधिकोत्कृष्टवर्गणा भवति, अत्राप्यनन्तभागस्यानन्तपर-
माप्वात्मरूत्वाद्भाषाद्रव्ययोग्यवर्गणानामानन्त्यमवसेयं, तदनेनैकादिप्रदेशवृद्धिप्रक्रमेणायोग्यवर्गणानां जघन्योत्कृष्टादिकं ज्ञातव्यं;
नपरं जघन्योत्कृष्टयोर्भेदोऽयम्-अभव्यानन्तगुणः सिद्धानन्तभागात्मकः, तासां च पूर्वहेतुकदम्बकादेव भाषाद्रव्यानापानद्रव्य-
योरयोग्यत्वमवसेयम्, अयोग्योत्कृष्टवर्गणायां रूपे प्रक्षिप्ते आनापानवर्गणा जघन्या, ततो रूपोत्तरवृद्धोत्कृष्टवर्गणान्ता अनन्ता
भवन्ति, जघन्यात उत्कृष्टा जघन्यानन्तभागाधिका, तदुपरि रूपोत्तरवृद्ध्या जघन्योत्कृष्टभेदेनाग्रहणवर्गणा, विशेषस्त्वभव्येभ्योऽन-
न्तगुणः सिद्धानामन्तभागः, पुनरप्ययोग्योत्कृष्टवर्गणोपरि प्रदेशादिवृद्ध्या जघन्योत्कृष्टभेदा मनोद्रव्यवर्गणा, जघन्यवर्गणानन्तभागो
विशेषः, पुनरपि प्रदेशोत्तरक्रमेणाग्रहणवर्गणा, विशेषश्चाभव्यानन्तगुणादिकः, ताश्च प्रदेशबहुत्वादतिशुद्धमत्वाच्च मनोद्रव्यायोग्याः,
अल्पप्रदेशत्वाद् वादरत्वाच्च कार्मणस्यापि, तदुपरि रूपे प्रक्षिप्ते जघन्याः कार्मणशरीरवर्गणाः, पुनरप्येकैकप्रदेशवृद्ध्या वर्द्धमाना
उत्कृष्टा यावदनन्ता भवन्ति, अथ जघन्योत्कृष्टयोः कः प्रतिविशेष इति ?, उच्यते, जघन्यवर्गणानन्तभागाधिकोत्कृष्टवर्गणा, स
चानन्तभागोऽनन्तानन्तपरमाप्वात्मकोऽत एवानन्तभेदमिच्छाः कर्मद्रव्यवर्गणा एवं भवन्ति, आभिश्चात्र प्रयोजनं, 'द्रव्यकर्मणो
व्याचिरव्यासितत्वादिति । शेषा अपि वर्गणाः क्रमायाताः विनेयजनानुग्रहार्थं व्युत्पाद्यन्ते-पुनरप्युत्कृष्टकर्मवर्गणोपरि रूपादिप्र-

१५
वर्गणाः

२०

२८
॥८४॥

आना०
रलोक०
१ उदे०

क्षेपेण जघन्योत्कृष्टभेदमिन्द्रा धुरवर्गणाः, जघन्याभ्य उत्कृष्टाः सर्व्वजीरेभ्योऽनन्तगुणाः, तदुपरि रूपप्रक्षेपादिक्रमेणानन्ता एव
जघन्योत्कृष्टभेदा अधुरवर्गणाः, अधुवत्त्वादधुराः, पाक्षिकमद्भ्रावादधुवत्त्वं, जघन्योत्कृष्टभेदोऽनन्तरोक्त एव, तदुत्कृष्टोपरि रूपा-
दिप्रवृद्ध्या जघन्योत्कृष्टभेदा अनन्ता एव शून्या वर्गणा भवन्ति, जघन्योत्कृष्टविशेषः पूर्व्वम्, तामां संसारेऽप्यभावात् शून्यवर्गणा
इत्यभिधानम्, एतदुक्तं भवति-अधुरवर्गणोपरि प्रदेशवृद्ध्याऽनन्ता अपि न गम्भयन्तीति प्रथमा शून्यवर्गणा, तदुपरि रूपादिवृद्ध्या
जघन्योत्कृष्टभेदाः प्रत्येकशरीरवर्गणा भवन्ति, जघन्यातः क्षेत्रपल्योपमामद्भ्येयभागप्रदेशगुणोत्कृष्टा, तदुपरि रूपोत्तरादिवृद्ध्या
जघन्योत्कृष्टभेदा अनन्ता एव शून्यवर्गणा भवन्ति, जघन्यवर्गणात् उत्कृष्टा त्रयमद्भ्येयभागप्रदेशगुणा, तदसद्भ्येयभागोऽप्य-
नद्भ्येयलोकान्मरु इति द्वितीया शून्यवर्गणा, तदुपरि रूपादिवृद्ध्या वादरनिगोदशरीरवर्गणा, जघन्यातः क्षेत्रपल्योपमामद्भ्येय-
भागप्रदेशगुणोत्कृष्टा, तदुपरि रूपादिवृद्ध्या जघन्योत्कृष्टभेदा तृतीया शून्यवर्गणा, उत्कृष्टा जघन्यातोऽमद्भ्येयगुणा, को गुणकार
इति?, उच्यते, अङ्गुलामद्भ्येयभागप्रदेशराशेरालिकाकालामद्भ्येयभागमयप्रमाणकृतपौनःपुन्यवर्गमूलस्यामद्भ्येयभागप्रदे-
शप्रमाण इति, तदुपरि रूपोत्तरवृद्ध्या जघन्योत्कृष्टभेदा सूक्ष्मनिगोदशरीरवर्गणा, जघन्यात् उत्कृष्टा आलिकाकालासंख्येयभागम-
यगुणा, तदुपरि रूपोत्तरवृद्ध्या जघन्योत्कृष्टभेदा चतुर्थी शून्यवर्गणा, जघन्यात् उत्कृष्टा चतुरस्रीकृतलोकस्यामद्भ्येयाः श्रेण्यः,
ताश्च प्रतगमद्भ्येयभागतुल्या इति, तदुपरि रूपादिवृद्ध्या जघन्योत्कृष्टभेदा महाम्कन्धवर्गणा, जघन्यात् उत्कृष्टा क्षेत्रपल्योपम-
स्यामद्भ्येयगुणा संख्येयगुणा वेति । उक्ताः समामतो वर्गणाः, विशेषार्थिना तु कर्मप्रकृतिरलोकनीयेति । माम्प्रतं प्रयोगकर्म,
वीर्यान्तरायक्षयोपग्रमाभिर्भूतवीर्येणात्मना प्ररूपेण युज्यत इति प्रयोगः, न च मनोवाशायलक्षणः पञ्चदशधा, कथमिति?, उच्यते,

वर्गणाः
प्र. आ.
९३

६.

१०

आचा०
२ लो०
१ उ०

तत्र मनोयोगः मत्यामत्यमिश्रानुभयरूपश्चतुर्धा, एवं वाग्योगोऽपि, काययोगः सप्तधा—औदारिकौदारिकमिश्रवैक्रियवैक्रियमिश्राहार-
काहारकमिश्रकर्मणयोगभेदान्, तत्र मनोयोगो मनःपर्याप्त्या पर्याप्तस्य मनुष्यादेः, वाग्योगोऽपि द्वीन्द्रियादीनाम्, औदारिकयोग-
निर्यग्मनुजयोः शरीरपर्याप्तैर्द्धु, तदारतस्तु मिश्रः, केवलिनो वा समुद्धातगतस्य द्वितीयपष्ठमसमयेषु, वैक्रियकाययोगो देव-
नारकवादस्यायुनाम्, अन्यस्य वा वैक्रियलब्धिमतः, तन्मिश्रस्तु देवनारकयोरुत्पत्तिमयेऽन्यस्य वा वैक्रियं निर्वर्त्तयतः, आहार-
ककाययोगश्चतुर्दशपूर्वविद् आहारकशरीरस्य, तन्मिश्रस्तु निर्वर्त्तनाकाले, कर्मणयोगो विग्रहगतौ केवलिसमुद्धाते वा तृतीयच-
तुर्यपञ्चममयेऽपि। तदनेन पञ्चदशविधेनापि योगेनात्माऽष्टौ प्रदेशान् विहायोत्सभाजनोदकवदुद्धर्त्तमानैः सर्वैरेवात्मप्रदेशै-
रात्मप्रदेशावष्टन्धाकाशदेशस्यं कर्मणशरीरयोग्यं कर्मदलिकं यद् ब्रह्माति तत्प्रयोगकमेत्युच्यते, उक्तं च—“जाव णं एस
जीवे एयइ वेयइ चलइ फंदईत्यादि ताव णं अट्टविहवंधए वा सत्तविहवंधए वा छत्तविहवंधए वा एगविहवंधए वा नो णं अवंधए”।
ममुदानकर्म सम्पूर्वादाङ्पूर्वाच्च ददातेत्युडन्तात् पृषोदरादिपाठेन आकारस्योकारादेशेन रूपं भवति, तत्र प्रयोगकर्मणैकरूपतया
गृहीतानां कर्मवर्गणानां सम्यग्-मूलोत्तरप्रकृतिस्थित्यनुभावप्रदेशवन्धभेदेनाङ्-मर्यादया देशमर्वोपधातिरूपया तथा स्पृष्टनिधत्त-
निकाचितावस्थया च स्वीकरणं ममुदानं तदेव कर्म ममुदानकर्म, तत्र मूलप्रकृतिवन्धो ज्ञानावरणीयादिः, उत्तरप्रकृतिवन्धस्तूच्यते-
उत्तरप्रकृतिवन्धो ज्ञानावरणीयं पञ्चधा—मतिश्रुतावधिमनःपर्यायकेवलावरणभेदात्, तत्र केवलावारकं सर्वधाति शेषाणि तु देशसर्व-
धातीन्यपि, दर्शनारणीयं नवधा—निद्रापञ्चकदर्शनचतुष्टयभेदात्, तत्र निद्रापञ्चकं प्राप्तदर्शनलब्ध्युपयोगोपघातकारि, दर्शन-

१ यावत्प जीव एजते ध्येजते चलति स्पन्दते तावदष्टविधवन्धको वा गतविधवन्धको वा पट्टिधवन्धको वा एकविधवन्धको वा नैवावन्धकः

१५
प्रयोग-
कर्मादि

२०

२७
॥८५॥

प्र. आ.
९४

आचा०
रलोक०
१ उद्दे०

चतुष्टयं तु दर्शनलब्धिप्राप्तेरेव, अत्रापि केवलदर्शनावरणं सर्वघाति शेषाणि तु देशतः, वेदनीयं द्विधा-सात्तामातभेदात्, मोहनीयं द्विधा-दर्शनचारित्रभेदात्, तत्र दर्शनमोहनीयं त्रिधा-मिथ्यात्वादिभेदान्, बन्धतस्त्वेकविधं, चारित्रमोहनीयं षोडशकपायनवनो-
कपायभेदात्पञ्चविंशतिविधम्, अत्रापि मिथ्यात्वं सङ्ख्यलनवर्जा द्वादश कपायाश्च सर्वघातिन्यः, शेषास्तु देशघातिन्य इति, आयुष्कं चतुर्धा-नारकादिभेदात्, नाम द्विचत्वारिंशद्भेदं गत्यादिभेदात् त्रिनवतिभेदं चोत्तरोत्तरप्रकृतिभेदात्, गतिश्चतुर्धा जातिरेकेन्द्रि-
यादिभेदात् पञ्चधा शरीराणि औदारिकादिभेदात् पञ्चधा औदारिकवैक्रियाहारकभेदाद्भ्रूपङ्कं त्रिधा, निर्माणनाम सर्वजीवशरीरा-
वयवनिष्पादकमेकधा बन्धननाम औदारिकादिकर्मवर्गणैकत्वापादकं पञ्चधा, सङ्घातनामौदारिकादिकर्मवर्गणारचनाविशेषसंस्था-
पकं पञ्चधा, संस्थाननाम ममचतुरस्रादि षोडश, संहनननाम वज्ररूपभनाराचादि षोडश, स्पर्शोऽष्टधा रसः पञ्चधा गन्धो द्विधा
वर्णः पञ्चधा आनुपूर्वी नारकादिश्चतुर्धा विहायोगतिः प्रशस्ताप्रशस्तभेदात् द्विधा, अगुरुलघूपघातपराघातातपोद्योतोच्छ्वासप्रत्येक-
माधारणत्रमस्यावरशुभाशुभसुभगदुर्भगसुम्बरदुःस्वरखक्ष्मवादरपर्याप्तकापर्याप्तकश्चिराश्चिरादेयानादेययशःकीर्त्तिअयशःकीर्त्तितीर्थक-
रनामानि प्रत्येकमेकविधानीति, गोत्रमुचनीचभेदात् द्विधा, अन्तरायं दानलाभभोगोपभोगवीर्यभेदात् पञ्चधेत्युक्तः प्रकृतिबन्धो,
बन्धकारणानि तु माथामिरुच्यन्ते-^{११}पडिणीयमंतराइय उवघाए तप्यओमणिण्हवणे । आवरणदुगं बन्धइ भूओ अचामणाए य ॥१॥
भूयाणुकंपवयजोगउज्जुओ खंतिदाणगुरुभचो । बन्धइ भूओ मायं विवरीए बन्धई इयरं ॥२॥ अरहंतसिद्धचेइयतवसुअगुरुमाधुसं-

१ सात्ता-अनन्तानुरन्निमिथ्यात्वादिभेदात्, बन्धतस्तु पञ्चभा प्र. २ द्वादश प्र. ३ एकविंशतिविधम् प्र. ४ प्रवनीकरोऽन्तगय उपपत्ते तत्रद्वेषे निह्वने ।
आरणद्विक ध्नाति भूतोऽन्याशाननया च ॥१॥ भूतानुबन्धाप्रतयोगोमुक्तः क्षान्ति (मात्)तानी गुरुभक्तः । काति भूतः सात् विपरीतो कातीतस्त् ॥२॥

उत्तर-
प्रकृतयः

५

१०

॥०
रत्नोक्तं
१ उदे०

प्र. आ.
९५

पपडिणीओ । बंधइ दंमणमोहं अणंतसंसारिओ जेणं ॥३॥ तिच्चक्रमाओ बहुमोहपरिणतो रागदोमसंजुत्तो । बंधइ चरित्तमोहं दुवि-
हंपि चरित्तगुणघाई ॥४॥ मिच्छदिट्ठी महारभपरिग्गहो तिच्चलोभ णिस्सीलो । निरआउयं निबंधइ पापमती रोदपरिणामो ॥५॥
उम्मगदेमओ मग्गणासओ गूढहियय माड्छो । सड्सीलो अ ससछो तिरिआउं बंधई जीओ ॥६॥ पगतीए तणुकसाओ दाणरओ
सीलसंजमविहूणो । मज्झिमगुणेहिं जुत्तो मणुयाउं बंधई जीओ ॥७॥ अणुच्चयमहच्चएहि य वालतवोऽकामनिज्जराए य । देवा
उपं णिबंधइ सम्मदिट्ठी उ जो जीओ ॥८॥ मणवयणकायवन्नो माड्छो गारवेहिं पडिवद्धो । असुभं बंधइ नामं तप्पडिपक्खेहिं
सुभनामं ॥९॥ अरिहंतादिसु भत्तो सुत्तरुई पयणुमाण गुणपेही । बंधइ उचागोयं विपरीए बंधई इयर ॥१०॥ पाणवहादीसु रत्तो
जिणपूयामोस्सवमग्गविग्घयरो । अजेइ अतरायं ण लहइ जेणिच्छियं लाभं ॥११॥ स्थितिवन्धो मूलोत्तरप्रकृतीनामुत्कृष्टजघन्यभेदः,
तत्रोत्कृष्टो मूलप्रकृतीनां ज्ञानानरणीयदर्शनानरणीयवेदनीयान्तरायाणां त्रिशत्सागरोपमकोटीकोट्यः, यस्य च यापत्यः कोटी-

१ अहमिदमेवतप धृतगुरुसाधुगद्गप्रत्यनीक । यथाति दर्शनमोहमन तससारिको येन ॥३॥ तीनपपायो बहुमोहपरिणतो रागद्वेषयुक्त । व न ति चरित्रमोह द्विविध
मपि चरित्रगुणघाति ॥४॥ मिथ्यादृष्टिर्महारभपरिग्रहस्तीनलोभो निस्सीत् । नरकायुष्क निबन्धाति पापमती रौद्रपरिणाम ॥५॥ उन्मार्गदेशसो मार्गनाशको
गूढहृदयो मायावी । शाश्वशीलश्च सशल्यस्तिर्यगायुर्वन्नाति जीव ॥६॥ प्रकृत्या तनुकपायो दानरत शीलसयनविहीन । मध्यमगुणैर्युक्तो मनुजायुवन्नाति जीव
॥७॥ अणुव्रतमहाव्रतैश्च वालतवोऽकामनिर्जराया च । देवायुर्विबन्धाति सम्यग्दृष्टिश्च यो जीव ॥८॥ मनोवचनकायवन्नो मायावी गौरवै प्रतिपन्न । असुभ वन्धाति
नाम तत्प्रतिपक्षं सुभनाम ॥९॥ अर्हदादिषु भक्त सूत्रवचि प्रतनुमानो गुणप्रेक्षी । १ यन्नायुर्चर्गोत्र विपरीतो वन्धातीतरत् ॥१०॥ प्राणवधादिषु रत्तो जिन
पूजामोक्षमागविप्रकर । अर्जयन्तराय न लभते येनपित लाभम् ॥११॥

बन्ध-
हेतवः
१५

२०

॥८६॥

आचा०
२लोक०
१ उद्दे०

कोट्यः स्थितिस्तस्य तावन्त्येव वर्षशतान्यवाधा, तदुपरि प्रदेशतो विपाकतो वा अनुभवः, एतदेव प्रतिकर्मस्थिति योजनीयं, सप्त-
तिर्मोहनीयस्य, नामगोत्रयोर्विंशतिः, त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाण्यायुपः पूर्वकोटीत्रिभागोऽवाधा । जघन्यो ज्ञानदर्शनावरणमोहनीयान्त-
रायाणामन्तर्मुहूर्त्तं, नामगोत्रयोरष्टौ मुहूर्त्ताः, वेदनीयस्य द्वादश, आयुपः क्षुल्लकभवः, म चानापानमसदशभागः । साम्प्रतमेतदेव
बन्धद्वयमुत्तरप्रकृतीनामुच्यते—तत्रोत्कृष्टो मतिश्रुतावधिमनःपर्यायकेवलवरणनिद्रापञ्चकचक्षुर्दर्शनादिचतुष्कासद्वेघदानाद्यन्तराय-
पञ्चकभेदानां विंशतेरुत्तरप्रकृतीनां त्रिंशत्सागरोपमकोटीकोट्यः, स्त्रीवेदसातवेदनीयमनुजगत्यानुपूर्वीणां चतसृणां पञ्चदश, मिथ्या-
त्वस्यौधिकमोहनीयवत्, कपायपोडशकस्य चत्वारिंशत् कोटीकोट्यः, नपुंसकवेदारतिशोकभयजुगुप्सानरकतिर्यग्गत्येकेन्द्रियपञ्चेन्द्रि-
यजात्यौदारिकवैक्रियशरीरतदङ्गोपाङ्गद्वयतैजसकर्मणहुण्डसंस्थानान्त्यसंहननवर्णगन्धरसस्पर्शनरक्ततिर्यगानुपूर्वीअगुरुलघूपघातप-
राघातोच्छ्वासातपोद्योताप्रशस्तविहायोगतित्रमस्थावरवादरपर्याप्तकप्रत्येकास्थिराशुभदुर्भगदुःस्वरानादेयायशःकीर्त्तिनिर्माणनीचैर्गोत्र-
रूपाणां त्रिचत्वारिंशत् उत्तरप्रकृतीनां विंशतिः, पुंवेदहास्यरतिदेवगत्यानुपूर्वीद्वयाद्यसंस्थानसंहननप्रशस्तविहायोगतिस्थिरशुभसुभगसु-
स्वरादेययशःकीर्त्युचैर्गोत्ररूपाणां पञ्चदशानामुत्तरप्रकृतीनां दश, न्यग्रोधसंस्थानद्वितीयसंहननयोर्द्वादश तृतीयसंस्थाननाराचसंहन-
नयोश्चतुर्दश कुञ्जसंस्थानार्धनाराचमंहननयोः षोडश वामनसंस्थानकीलिकासंहननद्वित्रिचतुरिन्द्रियजातिसूक्ष्मापर्याप्तकसाधारणा-
नामष्टानामुत्तरप्रकृतीनामष्टादश, आहारकतदङ्गोपाङ्गतीर्थकरनाम्नां सागरोपमकोटीकोटिर्भिन्नान्तर्मुहूर्त्तमवाधा, देवनारकायुपोरौ-
धिकवत्, तिर्यग्मनुष्यायुपः पल्योपमत्रयं पूर्वकोटित्रिभागोऽवाधा । उक्त उत्कृष्टः स्थितिवन्धो, जघन्य उच्यते—मत्यादिपञ्चकचक्षुर्द-
र्शनाद्यावरणचतुष्कमज्जलनलोभदानाद्यन्तरायपञ्चकभेदानां पञ्चदशानामन्तर्मुहूर्त्तमन्तर्मुहूर्त्तमेवावाधा, निद्रापञ्चकासातवेदनीयानां

कर्मः
स्थितिः

५

१०

१०
१८०
१ उ०

प्र. आ.
१६

पक्षां मागरोपमस्य त्रयः सप्तभागाः पल्योपमामङ्गल्येयभागन्यूनाः, सातावेदनीयस्य द्वादश मुहूर्त्ता अन्तर्मुहूर्त्तमवाधा, मिथ्यात्वस्य
मागरोपमं पल्योपमामङ्गल्येयभागन्यूनम्, आद्यकपायद्वादशकस्य चत्वारः सप्तभागाः सागरोपमस्य पल्योपमामङ्गल्येयभाग-
न्यूनाः, मञ्ज्वलनक्रोधस्य मागद्वयं, मानस्य मागः, तदर्धं मायायाः, पुंवेदस्याष्टौ संवत्सराः, सर्वत्रान्तर्मुहूर्त्तमवाधा, शेषनोकपा-
यमनुप्यतिर्यग्गतिपेञ्चेन्द्रियजात्यौदारिकतदङ्गोपाङ्गत्तजमकार्मणपदसंस्थानसंहननवर्णगन्धरमस्पर्शतिर्यग्मनुजानुपूर्वीअगुरुलघूप रा-
तपरापातोच्छ्वागतपोद्योतप्रशस्ताप्रशस्तविहायोगतियशःकीर्त्तिवर्जत्रसादिविंशतिकनिर्माणनीचैर्गोत्रदेवगत्यानुपूर्वीद्वयनरकगत्यानुपूर्-
वीद्वयवैक्रियशरीरतदङ्गोपाङ्गरूपाणामष्टपष्टुत्तरप्रकृतीनां मागरोपमस्य द्वौ सप्तभागौ पल्योपमामङ्गल्येयभागन्यूना अन्तर्मुहूर्त्तमवाधा,
वैक्रियपदकस्य तु मागरोपमस्य द्वौ सप्तभागौ पल्योपमामङ्गल्येयभागन्यूनावन्तर्मुहूर्त्तमवाधा, आहारकतदङ्गोपाङ्गतीर्थकरनाम्नां
मागरोपमस्योटीकोटिभिन्नान्तर्मुहूर्त्तमवाधा, ननु चोत्कृष्टोऽप्येतावन्मात्र एवाभिहितस्ततः कोऽनयोर्भेद इति ? उच्यते, उत्कृष्टात्
मङ्गल्येयगुणहीनो जपन्व इति, यशःकीर्त्त्युचैर्गोत्रयोरष्ट मुहूर्त्तान्यन्तर्मुहूर्त्तमवाधा, देवनारकायुपोर्दश वर्षसहस्राण्यन्तर्मुहूर्त्तमवाधा,
तिर्यग्मनुजायुषोः क्षुद्रकभवोऽन्तर्मुहूर्त्तमवाधेति, यन्धनमल्लगतयोरौदारिकादिशरीरसहचरितत्वात्तद्गत एवोत्कृष्टजघन्यभेदोऽवगन्तव्य
इति । उक्तः स्थितियन्धः, अनुभावबन्धस्तूच्यते-तत्र शुभाशुभानां कर्मप्रकृतीनां प्रयोगकर्मणोपात्तानां प्रकृतिस्थितिप्रदेशरूपाणां
तीव्रमन्दानुभावतयाऽनुभवनमनुभावः, स चैकद्वित्रिचतुःस्थानभेदेनानुगन्तव्यः, तत्राशुभप्रकृतीनां कोशातकीरसममकध्यमाना-
र्द्धविभागपादावशेषतुल्यतया तीव्रानुभावोऽवगन्तव्यो, मन्दानुभावस्तु जातिरमैकद्वित्रिचतुर्गुणोदकप्रक्षेपास्वादतुल्यतयेति, शुभानां

१ मागिकापिपक्षीता० प्र. २ देवद्विकनत्वद्विर्भवक्रियद्विकआदावद्विकयशःरीतितीर्थकरनामकर्मरहितानां शेषनामप्रकृतीनां तथा नीचैर्गोत्रस्य चेत्यामामुत्तरप्रकृतीनां

स्थित्य-
नुभावौ
१५

२०

२६

॥८७॥

आचा०
२लोक०
१ उद्दे०

क्षीरेक्षुरमदष्टान्तः पूर्णयोजनीयः, अत्र च कोशातकीक्षुरमादाद्युदकविन्दादिप्रक्षेपात् व्यत्ययाद्वा भेदानामानन्त्यमत्रसेयमिति । अत्र चायुंषिभ्रविपाकीनि, आनुपूर्व्यः क्षेत्रविपाकिन्यः, गरीरसंस्थानाङ्गोपाङ्गसङ्घातसंहननवर्णगन्धरसस्पर्शागुरुलघूपघातपराघातो (च्छ्वासो) द्योतातपनिर्माणप्रत्येकमाधारणस्थिरास्थिरशुभाशुभरूपाः पुद्गलविपाकिन्यः, शेषास्तु ज्ञानावरणादिका जीवविपाकिन्य इत्युक्तोऽनुभावनन्धः । प्रदेशनन्धस्त्वेकविधादिवन्धकापेक्षया भवति, तत्र यदैकप्रिधं वध्नाति तदा प्रयोगकर्मणैरुसमयोपात्ताः पुद्गलाः सातावेदनीयभावेन विपरिणमन्ते, पद्विधनन्धस्य त्वायुर्मोहनीयवर्जः पोढा, सप्तविधवन्धकस्य सप्तधा, अष्टविधवन्धकस्याष्टधेति, तत्राद्यमयप्रयोगात्ताः पुद्गलाः समुदानेन द्वितीयादिसमयेऽल्पबहुप्रदेशतयाऽनेन क्रमेण व्यवस्थापयति-तत्रायुषः स्तोकाः पुद्गलाः, तद्विशेषाधिकाः प्रत्येकं नामगोत्रयोः, परस्परं तुल्याः, तद्विशेषाधिकाः प्रत्येकं ज्ञानदर्शनाग्रणान्तरायाणां, तेभ्यो विशेषाधिका मोहनीये । ननु च तेभ्यो विशेषाधिका इत्यत्र निर्द्धारणे पञ्चमी, मा च "पञ्चमी विभक्ते" (पा० २ ३ ४२) इत्यनेन सूत्रेण विधीयते, अस्य चायमर्थो-विभागो विभक्तं तत्र पञ्चमी विधीयमाना यत्रात्यन्तविभागस्तत्रैव भवति, यथा माथुरेभ्यः पाटलिपुत्रका अमिरूपतराः, इह च कर्मपुद्गलानां सर्वदैकृतं, तथावस्थानामेव च बुद्ध्या बहुप्रदेशादिगुणेन पृथक्करणं चिकीर्षितं, तत्र पृष्ठी सप्तमी वा न्याम्या, तद्यथा-गवां गोषु वा कृष्णा सम्पन्नक्षीरतमेति, नैष दोषो, यत्राप्रध्यवधिमतोः सामान्यवाची शब्दः प्रयुज्यते तत्रैव पृष्ठीसप्तम्यौ "यत्तत्र निर्द्धारण (पा० २-३ ४१) मित्यनेन सूत्रेण विधीयेते, यथा गवां कृष्णा सम्पन्नक्षीरतमा, मनुष्येषु पाटलिपुत्रकाः आढ्यतराः, कर्मवर्गणापुद्गलानां वेदनीये बहुतरा इति, यत्र पुनरिंशेषवाची शब्दोऽवधित्वेनोपादीयते तत्र पञ्चम्येव, यथा राष्ट्रमुष्टशरलशापलेयधनलधावलेयन्यक्तिभ्यः कृष्णा सम्पन्नक्षीरतमेति, अतो नात्र विभागः कारणमविभागो

विपाक-
विभागौ

५

१०

आना०
२ लो०
१ उ०

प्र. आ.
९७

गा, यतो माथुरपाटलिपुत्रकादिविभागेन विभक्तानामपि सामान्यमनुष्यादिशब्दोच्चारणे पष्ठीमस्यो भवतो, यत्र तु पुनर्माथुरा-
दिपिण्डोऽपि नोपादीयते तत्र कार्यपदादेकस्यानामपि पञ्चम्येव, तदिह सत्यपि कर्मवर्णानामेकत्वे तद्विशेषस्यावधित्वेनोपा-
दानात्पञ्चम्येव न्यायेति, तद्विशेषाधिका वेदनीये । उक्तः प्रदेशबन्धः समुदानकर्मापीति । साम्प्रतमीर्यापथिकं, "ईर गतिप्रेर-
णयोः" अन्माद्भावे ष्यत्, ईरणमीर्या तस्याः पन्था ईर्यापथस्तत्र भवमीर्यापथिकं, कश्चेर्यायाः पन्था भवति ?, यदाश्रिता सा भव-
तीति, एतच्च व्युत्पत्तिनिमित्तं यतस्तिष्ठतोऽपि तद्भवति, प्रवृत्तिनिमित्तं तु स्थित्यभावः, तच्चोपशान्तक्षीणमोहसयोगकेवलिनां
भवति, मयोगकेवलिनोऽपि हि तिष्ठतोऽपि सूक्ष्मगात्रसञ्चारा भवन्ति, उक्तं च—"केवली णं भंते ! अस्सि समयंसि जेसु आगा-
मपदेसेसु हत्थं वा पायं वा ओगाहत्ता णं पडिमाहरेज्जा, पभू णं भंते ! केवली तेसु चेवागामपदेसेसु पडिसाहरित्तए ?, णो इणट्ठे
ममट्ठे, कहं ?, केवलिस्स णं चलाई सरीरोवगरणाइं भवंति, चलोवगरणत्ताए केवली णो सञ्चाएति तेसु चेवागामपदेसेसु हत्थं
वा पायं वा पडिमाहरित्तए" तदेवं सूक्ष्मतरगात्रसञ्चाररूपेण योगेन यत्कर्म बध्यते तदीर्यापथिकम्-ईर्याप्रभवं, ईर्याहितुकमि-
त्यर्थः, तच्च द्विममयथितिकम्-एकमिन् समये वद्धं द्वितीये वेदितं, तृतीयममये तदपेक्षया चाकर्मतेति, कथमिति ?, उच्यते,
यतस्तत्प्रकृतितः मातावेदनीयमकपायत्वान् स्थित्यभावेन बध्यमानमेव परिशटति, अनुभावतोऽनुचरोपपातिकसुखातिशायि, प्रदे-
शतः स्थूलरूक्षशुक्लादिवहुप्रदेशमिति, उक्तं च—"अप्पं वायरमउयं वहुं च लुक्खं च मुक्किलं चैव । मंदं महव्वतंतिय सात्तावहुलं च तं

१ गौली भदन्त ! अमिन् समये येषांकाशप्रदेशेषु हस्त वा पाद वाऽप्यग्राय प्रतिसहृत्त, प्रभुर्भदन्त ! केवली तेष्वेवाकाशप्रदेशेषु प्रतिसहृत्तम् ?, नैपोऽयं
समर्थः, इयम् ?, केवलिनपरानि शरीरोपकरणानि भवन्ति, चलोपकरणतया केवली न शक्नोति तेष्वेवाकाशप्रदेशेषु हस्त वा पाद वा प्रतिसहृत्तम्.

१५
ईयापथं
कर्म

२०

२६

॥८८॥

कर्म ॥१॥” अल्पं स्थितितः स्थितेरेवाभावात्, वादरं परिणामतोऽनुभावतो मृद्वनुभावं, बहु च बहुप्रदेशैः, रूक्षं स्पर्शतो, वर्णेन शुक्लं, मन्दं लेपतः, स्थूलचूर्णमुष्टिमृष्टकुट्यापतितलेपवत्, महाव्ययमेकसमयेनैव सर्वापगमात्, साताबहुलमनुत्तरोपपातिकसुखाति-
शायीति । उक्तमीयापथिकम्, अधुना आधाकर्म, यद् आघाय-निमित्तत्वेनाश्रित्य पूर्वोक्तमष्टप्रकारमपि कर्म वध्यते तदाधाकर्मैति, तच्च अदस्पर्शरूपगन्धादिकमिति, तथाहि-शब्दादिकाभगुणविषयामिष्यद्भ्यान् मुखलिप्सुर्मोहोपहतचेताः परमार्थासुखमयेष्वपि सुखाध्यारोपं विदधाति, तदुक्तम्-“दुःखात्मकेषु विषयेषु सुखामिमानः, सौख्यात्मकेषु नियमादिषु दुःखबुद्धिः । उत्कीर्णवर्णप-
दपङ्क्तिरिवान्यरूपा, सारूप्यमेति विपरीतगतिप्रयोगात् ॥१॥” एतदुक्तं भवति-कर्मनिमित्तभूता मनोजेतरशब्दादय एवाधाकर्म-
त्युच्यन्ते इति । तपःकर्म तस्यैवाष्टप्रकारस्य कर्मणो बद्धस्पृष्टनिघत्तनिकाचितावस्थस्यापि निर्जराहेतुभूतं यास्याम्यन्तरभेदेन द्वादश-
प्रकारं तपःकर्मैत्युच्यते । कृतिकर्म तस्यैव कर्मणोऽपनयनकारकमर्हतिमद्वाचार्योपाध्यायविषयमवनामादिरूपमिति । भावकर्म पुन-
स्वाधामुल्लङ्घ्य स्वोदयेनोदीरणाकरणेन चोदीर्णाः पुद्गलाः प्रदेशविपाकाभ्यां भवक्षेत्रपुद्गलजीवेष्वनुभावं ददतो भावकर्मशब्देनोच्य-
न्त इति । तदेवं नामादिनिक्षेपेण दशधा कर्मोक्तम्, इह तु समुदानकर्मोपात्तेनाष्टविधकर्मणाऽधिकार इति गाथाशकलेन दर्शयति-

अष्टविहेण उ कर्मेण एत्थ होई अहीगारो ॥१९३॥

गाथाद्वं कण्ठमिति गाथाद्वयपरमार्थः ॥ तदेवं सूत्रानुगमेन सूत्रे समुच्चारिते निक्षेपनिर्वृत्त्यनुगमेन प्रतिपदं निक्षेपे नामादि-
निक्षेपे च व्याख्याते सत्सुतरकालं सूत्रं विप्रियते—

जे गुणे से मूलद्राणे, जे मूलद्राणे से गुणे । इति से गुणद्वी महया परियावेणं पुणो पुणो

वसे पमत्ते-माया मे पिया मे भज्जा मे पुत्ता मे धूआ मे णहुसा मे सहिसयणसंगंथसंथुआ मे
विवित्तुवगरणपरिवट्टणभोयणच्छायणं मे । इच्चत्थं गड्ढिए लोए वसे पमत्ते अहो य राओ य
परितप्पमाणे कालाकालसमुट्ठाई संजोगट्ठी अट्ठालोभी आळुं पे सहसाकारे विणिविट्ठचित्ते,
एत्थ सत्थे पुणो पुणो, अप्पं च खल्लु आउयं इहमेगोसिं माणवाणं, तंजहा-॥६३॥

अस्य चानन्तरपरम्परादिद्वयैः सम्बन्धो वाच्यः, तत्रानन्तरसूत्रसम्बन्धः-‘से हु मुणी परिण्णायकम्मे’ति, स मुनिः परिज्ञात-
कर्मा भवति यस्यैतद्गुणमूलादिकमधिगतं भवति, परम्परसूत्रसम्बन्धस्तु ‘से जं पुण जाणिज्जा सहसंमुइयाए परवागरणेणं अण्णेसिं
वा सोचा’ स्वसम्मत्या परव्याकरणेन तीर्थकरोपदेशान्येभ्यो वाऽऽचार्यादिभ्यः श्रुत्वा जानीयान्-परिच्छिन्द्यात्, किं तदित्यु-
च्यते-‘जे गुणे से मूलट्ठाणे’, आदिसूत्रसम्बन्धस्तु ‘सुयं मे आउसंतेणं भगवया एवमक्खायं’ किं तत् श्रुतं भवता यद्भगवता आयु-
प्मताऽऽख्यातमिति ?, उच्यते, ‘जे गुणे से मूलट्ठाणे’, ‘य’ इति सर्वनाम प्रथमान्तं मागधदेशीवचनत्वादेकारान्तं सामान्योद्देशा-
र्थाभिधायीति, गुंण्यते-मिद्यते विशेष्यतेऽनेन द्रव्यमिति गुणः, स चेह शब्दरूपरसगन्धस्पर्शादिकः, ‘स’ इति सर्वनाम प्रथमा-
न्तमुद्दिष्टनिर्देशार्थाभिधायीति, ‘मूल’मिति निमित्तं कारणं प्रत्यय इति पर्यायाः, तिष्ठन्त्यस्मिन्निति स्थानं, मूलस्य स्थानं मूलस्थानं,
‘व्यवच्छेदफलत्वाद् वाक्याना’मिति न्यायात् य एव शब्दादिकः कामगुणः स एव संसारस्य-नारकतिर्यग्रामरसंसृत्तिलक्षणस्य
यन्मूलं कारणं कपायास्तेषां स्थानम्-आश्रयो वर्तते, यस्मान्मनोज्ञेतरशब्दाद्युपलब्धौ कपायोदयः, ततोऽपि संसार इति, अथवा

आचा०
२लोक०
१ उद्दे०

मूलमिति-कारणं, तच्चाष्टप्रकारं कर्म, तस्य स्थानम्-आश्रयः कामगुण इति, अथवा मूलं-मोहनीयं तद्भेदो वा कामस्तस्य स्थानं शब्दादिको विषयगुणः, अथवा मूलं-शब्दादिको विषयगुणस्तस्य स्थानमिष्टानिष्टविषयगुणभेदेन व्यवस्थितो गुणरूपः संसार एव, आत्मा वा शब्दाद्युपयोगानन्यत्वाद् गुणः, अथवा मूलं-संसारस्तस्य शब्दादयः स्थानं कपाया वा, गुणोऽपि शब्दादिकः कपायपरिणतो वाऽऽत्मेति, यदिवा मूलं संसारस्य शब्दादिकपायपरिणतः सन्नात्मा तस्य स्थानं शब्दादिकं, गुणोऽप्यसावेवेति, ततश्च सर्वथा य एव गुणः स एव मूलस्थानं वर्त्तते । ननु च वर्त्तनक्रियायाः सूत्रेऽनुपादानात् कथं प्रक्षेप इति ? उच्यते, यत्र हि काचिद्विशेषक्रिया नैरोपादापि तत्र सामान्यक्रियामस्ति भवति विद्यते वर्त्तत इत्यादिकामुपादाय वाक्यं परिसमाप्यते, एवमन्य-शापि द्रष्टव्यमिति । अथवा मूलमित्याद्यं प्रधानं वा, स्थानमिति कारणं, मूलं च तत्कारणं चेति विगृह्य कर्मधारयः, ततश्च य एव शब्दादिको गुणः स एव मूलस्थानं-संसारस्य आश्रयं प्रधानं वा कारणमिति, शेषं पूर्ववदिति । साम्प्रतमनयोरेव गुणमूलस्थानयो-र्नियम्यनिषामकभावं दर्शयन्तदुपादानां विषयरूपायादीनां बीजाङ्कुरन्यायेन परस्परतः कार्यकारणभावं सूत्रेणैव दर्शयति- 'जे मूलद्वारेण ते गुणे चि, यदेव संसारमूलानां कर्ममूलानां वा कपायाणां स्थानम्-आश्रयः शब्दादिको गुणोऽप्यसावेव, अथवा कपायमूलानां शब्दा-दीनां यत् स्थानं कर्म संसारो वा तत्तत्त्वभावापत्तेः गुणोऽप्यसावेवेति, अथवा शब्दादिकपायपरिणाममूलस्य संसारस्य कर्मणो वा यत् स्थानं-मोहनीयं कर्म शब्दादिकपायपरिणतो वाऽऽत्मेति तद्गुणावाप्तेः गुणोऽप्यसावेव, यदिवा संसारकपायमूलस्यात्मनो वा यत् स्थानं-विषयमिष्टानिः असावपि शब्दादिविषयत्वाद् गुणरूप एवेति । अत्र च विषयोपादानेन विषयिणोऽप्याक्षेपात् सूचनार्थ-त्वात् यत्रोपादापि द्रष्टव्यं-यो गुणे गुणेषु वा वर्त्तते स मूलस्थाने मूलस्थानेषु वा वर्त्तते, यो मूलस्थानादौ वर्त्तते स एव

भा

गुणादौ वर्तते इति, य एव जन्तुः शब्दादिके प्राग्व्यावर्णितस्वरूपे गुणे वर्तते स एव संसारमूलकपायादिस्थानादौ वर्तते, एतदेव द्वितीयसूत्रापेक्षया व्यत्ययेन प्राग्वदायोज्यम्, अनन्तगमपर्यायत्वात् सूत्रस्यैवमपि द्रष्टव्यं—यो गुणः स एव मूलं स एव च स्थानं, यन्मूलं तदेव गुणः स्थानमपि तदेव, यत् स्थानं तदेव गुणो मूलमपि तदेवेति, यो गुणः शब्दादिकोऽसावेव संसारस्य कपायकारणत्वान्मूलं स्थानमप्यसावेव इत्येवमन्येष्वपि विकल्पेषु योज्यं, विषयनिर्देशे च विषय्यप्याक्षिप्तो, यो गुणे वर्तते स मूले स्थाने चेत्येवं मर्चत्र द्रष्टव्यम्, इह च सर्वज्ञप्रणीतत्वादनन्तार्थता सूत्रस्यावगन्तव्या, तथाहि—मूलमत्र कपायादिकमुपन्यस्तं, कपायाश्च क्रोधादयश्चत्वारः, क्रोधोऽप्यनन्तानुबन्ध्यादिभेदेन चतुर्धा, अनन्तानुबन्धिनोऽप्यसद्भूयेयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणानि बन्धाध्यवसायस्थानान्यनन्तांश्च तत्पर्यायास्तेषां च प्रत्येकं स्थानगुणनिरूपणेनानन्तार्थता सूत्रस्य सम्पद्यते, सा च छद्मस्थेन सर्वायुषाऽप्यविषयत्वा(दनन्तत्वा)चाशक्या दर्शयितुं, दिग्दर्शनं तु कृतमेव, अतोऽनया दिशा कुशाग्रीयशेषुप्या गुणमूलस्थानानां परस्परतः कार्यकारणभावः संयोजना च कार्येति। तदेवं य एव गुणः स एव मूलस्थानं यदेव मूलस्थानं स एव गुण इत्युक्तं, ततः किमित्यत आह—‘इति सै गुणद्वी महया’ इत्यादि, इतिर्हेतौ यस्माच्छब्दादिगुणपरीत आत्मा कपायमूलस्थाने वर्तते, सर्वोऽपि च प्राणी ‘गुणार्थी’ गुणप्रयोजनी गुणानुरागीत्यतस्तेषां गुणानामप्राप्तौ प्राप्तिनाशे वा काङ्क्षशोकाभ्यां स प्राणी ‘महता’ अपरिमितेन परि—समन्तात्तापः परितापस्तेन—शरीरमानमखभावेन दुःखेनाभिभूतः सन् पौनःपुन्येन तेषु तेषु स्थानेषु ‘वसेत्’ तिष्ठेदुत्पद्येत, किम्भूतः सन् ?—प्रमत्तः, प्रमादश्च रागद्वेषात्मको, द्वेषश्च प्रायो न रागमृते, रागोऽप्युत्पत्तेरारभ्यानादिभवाभ्यासान्मात्रापित्रादिविषयो भवतीति दर्शयति—‘माया मे’ इत्यादि, तत्र मातृविषयो—रागः संसारस्वभावादुपकारकर्तृत्वाद्द्वोपजायते, रागे च सति मदीया,

ग्रा०
२ लो०
१ उ०

आचा०
२लोक०
१ उदे०

प्र. आ.
१००

माता क्षुत्पिपासादिकां वेदनां मा प्रापदित्यतः कृपिवाणिज्यसेवादिकां प्राण्युपघातरूपां क्रियामारभते, तदुपघातकारिणि वा तस्यां वाऽकार्यप्रवृत्तायां द्वेष उपजायते, तद्यथा—अनन्तवीर्यप्रमक्तायां रेणुकायां रामस्येति, एवं पिता मे, पितृनिमित्तं रागद्वेषौ भवतो, यथा रामेण पितरि रागात् तदुपहन्तरि च द्वेषात् सप्तकृत्वः क्षत्रिया व्यापादिताः, सुभ्रूमेनापि त्रिसप्तकृत्यो ब्राह्मणा इति, भगिनीनिमित्तेन च क्लेशमनुभवति प्राणी, तथा भार्यानिमित्तं रागद्वेषोद्भवः, तद्यथा—चाणाक्येन भगिनीभगिनीपत्याद्यवज्ञातया भार्यया चोदितेन नन्दान्तिकं द्रव्यार्थमुपगतेन कोषान्नन्दकुलं क्षयं निन्ये, तथा पुत्रा मे न जीवन्तीति आरम्भे प्रवर्त्तते, एवं दुहिता मे दुःखिनीति रागद्वेषोपहतचेताः परमार्थमजानानस्तच्चद्विधत्ते येन ऐहिकामुष्मिकान् अपायान् अवाप्नोति, तद्यथा—जरासन्धो जामातरि कंसे व्यापादिते स्वबलावलेपादपसृतवासुदेवपदानुमारी सबलवाहनः क्षयमगात्, स्नुषा मे न जीवन्तीत्यारम्भादौ प्रवर्त्तते, 'सखिसखजनसंग्रन्थसंस्तुता मे' सखा—मित्रं स्वजनः—पितृव्यादिः संग्रन्थः—सखजनस्यापि स्वजनः पितृव्यपुत्रशालादिः संस्तुतो—भूयोभूयोदर्शनेन परिचितः, अथवा पूर्वसंस्तुतो मातापित्रादिरभिहितः पश्चात्संस्तुतः शालकादिः स इह ग्राह्यः, स च मे दुःखित इति परितप्यते, विविक्तं शोभनं प्रचुरं वा उपकरणं—हस्त्यश्वरथामनमञ्चकादि परिवर्त्तनं—द्विगुणत्रिगुणादिभेदमित्रं तदेव भोजनं—मोदकादि आच्छादनं—पट्टयुग्मादि तच्च मे भविष्यति नष्टं वा । 'इच्चत्थ'मिति इत्येवमर्थं गृह्यो लोकः तेष्वेव मातापित्रादिरागादि-निमित्तस्थानेष्यामरणं प्रमत्तो ममेदमहमस्य स्वामी पोषको चेत्येवं मोहितमना 'वसेत्' तिष्ठेदिति, उक्तं च—“पुत्रा मे भ्राता मे स्वजना मे गृहकलत्रवर्गो मे । इति कृतमेमेवचदं पशुमिव मृत्युर्जनं हरति ॥१॥ पुत्रकलत्रपरिग्रहममत्वदोपैर्नरो व्रजति नाशम् । कृमिक इव कोशकारः परिग्रहाहुः स्वमाप्नोति ॥२॥” अमुमेवार्थं निर्युक्तिकारो गाथाद्वयेनाह—

मात्रादि-
निमित्तो-
वधः

५

१०

१०
रलोक
१ उदे

संसारं छेत्तुमणो कम्मं उम्मूलणं तदद्वाए । उम्मूलिज्ज कसाया तम्हा उ चइज्ज सयणाई ॥१९४॥
माया मेत्ति पिया मे भगिणी भाया य पुत्तदारा मे । अत्थमि चेव गिद्धा जम्मणमरणाणि पावंति ॥१९५॥
'मंगारं' नारकतिर्यग्ररामरलक्षणं मातापितृभार्यादिस्नेहलक्षणं वा 'छेत्तुमना' उन्मुमूलयिपुरष्टप्रकारं कर्मोन्मूलयेत्, तदुन्मूलनार्थं
च तत्कारणभूतान् कषायानुन्मूलयेत्, कषायापगमनाय च मातापित्रादिगतं स्नेहं जह्यात्, यस्मान्मातापित्रादिसंयोगामिलापिणोऽर्थे-
रत्नरूप्यादिके गृह्याः-अध्युपपन्ना जन्मजरामरणादिकानि दुःखान्यसुभृतः प्राप्नुयन्तीति गाथाद्वयार्थः ॥ तदेवं कषायेन्द्रियप्रमत्तो
मातापित्राद्यर्थमर्थोपार्जनरक्षणतत्परो दुःखमेव केवलमनुभवतीत्याह-'अहो' इत्यादि, अहश्च सम्पूर्णं रात्रिं च, चशब्दात्पक्षं मासं
च, निश्चयशुभाध्ययसायः परि-समन्तात्तप्यमानः परितप्यमानः सन् तिष्ठति, तद्यथा-"कंड्या वच्चइ सत्थो ? किं भण्डं ? कत्थ
कित्थिया भूमी ?। को कयविक्रयकालो ? निच्चिसइ किं काहिं केण ? ॥१॥" इत्यादि, स च परितप्यमानः किम्भूतो भवतीत्याह-
'काले'त्यादि, कालः-कर्त्तव्यावसरस्तद्विपरीतोऽकालः सम्यगुत्थातुम्-अभ्युद्यन्तुं शीलमस्येति समुत्थायीति पदार्थः, वाक्यार्थस्तु-
काले कर्त्तव्यावसरे अकालेन तद्विपर्यासेन समुत्तिष्ठते-अभ्युद्यतमनुष्ठानं करोति तच्छीलश्चेति, कर्त्तव्यावसरे न करोति अन्यदा च
निदधातीति, यथा वा काले करोत्येवमकालेऽपीति, यथा वाऽनवसरे न करोत्येवमवसरेऽपीति, अन्यमनस्कत्वात्पगतकालाकाल-
विवेक इति भावना, यथा प्रद्योतेन मृगापतिरपगतर्भतृका सती ग्रहणकालमतिवाह्य कृतप्राकारादिरक्षा जिघृक्षितेति, यस्तु
पुनः सम्यक्कालोत्थायी भवति स यथाकालं परस्परानावाधया सर्वाः क्रियाः करोतीति, तदुक्तम्-"मासैरष्टभिरह्ना च,पूर्वेण वय-

१ यदा प्रवृत्ति सार्थं किं भाण्डं कुत्र कियती भूमि । व क्रयविक्रयकालो निर्विषयति (निर्विशति) किं क केन ? ॥१॥

१५
मृदानां
दुःखिता

२०

२७
॥९१॥

आचा०
२लोक०
१ उद्दे०

प्र. आ.
१०१

साऽऽयुपा । तत् कर्त्तव्यं मनुष्येण, येनान्ते सुखमेधते ॥१॥” धर्मानुष्ठानस्य च न कश्चिदकालो मृत्योरिवेति । किमर्थं पुनः काल-
कालसमुत्थायी भवतीत्याह—‘संजोग्ही’ संयुज्यते संयोजनं वा संयोगोऽर्थः—प्रयोजनं संयोगार्थः सोऽस्यास्तीति संयोगार्थो, तत्र
घनधान्यहिरण्यद्विपदचतुष्पदराज्यभार्यादिः संयोगस्तेनार्थी—तत्प्रयोजनी, अथवा शब्दादिविपर्यः संयोगो मातापित्रादिभिर्वा तेनार्थी
कालकालसमुत्थायी भवतीति । किं च—‘अद्वालोभी’ अर्थो—रत्नकुप्यादिस्तत्र आ—समन्ताहोभोऽर्थालोभः स विद्यते यस्येत्यसामपि
कालकालसमुत्थायी भवति, मम्मणवणिग्वत्, तथाहि—असामतिक्रान्तार्थोपार्जनसमर्थयौवनयया जलस्थलपथप्रेषितनानादेशभा-
ण्डभृतयोहिरथगन्त्रीकोष्ट्रमण्डलिकासम्भृतसम्भारोऽपि प्रावृषि सप्तरात्रावच्छिन्नमुशलप्रमाणजलधारावर्पनिरुद्धसरुलप्राणिगणसञ्चार-
मनोरथायां महानदीजलपूरानीतकाष्ठानि जिघृक्षुरूपभोगधर्मावसरे निवृत्तापराशेषशुभपरिणामः केवलमर्थोपार्जनप्रवृत्त इति, उक्तं
च—“उरूखण्डं खण्डं निहण्डं रत्तं ण सुअति दियावि य ससंको । लिपडं ठण्डं सययं लंछियपडिलंछियं कुण्डं ॥१॥ भुंजसु न
ताप रिको जेमेउं नविय अज्ज मज्झीहं । नवि य वसीहामि घरे कायव्यमिणं बहुं अज्ज ॥२॥” पुनरपि लोभिनोऽशुभव्यापारानाह—
‘आलुंषे’ आ—समन्ताल्लुम्पतीत्यालुम्पः, स हि लोभाभिभूतान्तःकरणोऽपगतसकलकर्त्तव्याकर्त्तव्यविवेकोऽर्थलोभैकदत्तदृष्टिरैहिका-
मुष्मिकविपाककारिणीर्निर्लाञ्छनगलकर्त्तनचौर्यादिकाः क्रियाः करोति, अन्यच्च—‘सहसकारे’ करणं कारः, असमीक्षितपूर्वापरदोषं
सहसा करणं सहसाकारः स विद्यते यस्येत्यर्थादिभ्योऽच् (पा० ५-२-१२७) अथवा छान्दसत्वात्कर्त्तव्येव घञ्, करोतीति

१ उत्खनति खनति निदधाति (दन्ति) रात्रौ न स्वपिति दिवाऽपि च सशङ्क । निम्पति स्थगयति सन्त लाञ्छितप्रतिग्राञ्छित करोति ॥१॥ भुञ्जन्
न तावन्निर्व्यापानो जिमितु नापि चाद्य मन्स्यामि । नापि च वत्स्यामि गृहे कर्त्तव्यमिदं वद्व्य ॥२॥

काल-
कालो-
स्थान
हेतवः

५

१०

१०
२ लो०
१ उ०

कारः, तथाहि—लोभतिमिराच्छादितदृष्टिरर्थकमनाः शकुन्तवच्छरायातमनालोच्य पिशितामिलापितया सन्धिच्छेदनादितो विनश्यति,
लोभामिभूतो ऽर्थंरुदृष्टिस्तन्मनास्तदर्थोपयुक्तोऽर्थमेव पश्यति, नापायान्, आह च—‘विणिविद्वुचित्ते’ विविधम्—अनेकधा निविष्टं—
श्रितमरगाढमर्थोपार्जनोपाये मातापित्राद्यभिष्वङ्गे वा शब्दादिविषयोपभोगे वा चित्तम्—अन्तःकरणं यस्य स तथा, पाठान्तरं वा
‘विणिविद्वुचित्ते’ति, विशेषेण निविष्टा कायवाग्मनसां परिस्पंदात्मिकाऽर्थोपार्जनोपायादौ चेष्टा यस्य स विनिविष्टचेष्टः । तदेवं
मातापित्रादिसंयोगार्थी अर्थालोभी आलुम्पः सहसाकारो विनिविष्टचित्तो विनिविष्टचेष्टो वा किम्भूतो भवतीत्याह—‘इत्थ’ इत्यादि,
‘अत्र’ अस्मिन् मातापित्रादौ शब्दादिविषयसंयोगे वा विनिविष्टचित्तः सन् पृथिवीकायादिजन्तूनां यच्छस्त्रम्—उपघातकारि तत्र पुनः
पुनः प्रवर्तते, एवं पौनःपुन्येन शस्त्रे प्रवृत्तो भवति यदि(था)पृथिवीकायादिजन्तूनामुपघाते वर्तते, तथाहि—‘शसु हिंसाया’मित्यस्मा-
च्छस्यते हिंस्यत इति करणे प्रन्विहितः, तच्च स्वकायपरकायादिभेदभिन्नमिति । पाठान्तरं वा ‘एत्थ सत्ते पुणो पुणो’ ‘अत्र’ मातापि-
त्रशब्दादिसंयोगे लोभार्थी सन् ‘सक्तो’ गृहः अध्युपपन्नः पौनःपुन्येन विनिविष्टचेष्ट आलुम्पकः सहसाकारः कालाकालसमुत्थायी
वा भवतीति । एतच्च साम्प्रतोक्षिणामपि युज्येत यद्यजरामरत्वं दीर्घायुष्कं वा स्यात्, तत्रोभयमपि नास्तीत्याह—‘अप्यं च’ इत्यादि,
अल्पं—स्तोकं, चशब्दोऽधिकवचनः, खलुरवधारणे, आयुरिति भवस्थितिहेतवः कर्मपुद्गलाः ‘इहे’ति संसारे मनुष्यभवे वा ‘एकेषां’
केषाञ्चिदेव ‘मानवानां’ मनुजानामिति पदार्थः, वाक्यार्थस्तु—इह अस्मिन् संसारे केषाञ्चिन्मनुजानां क्षुल्लकभवोपलक्षितान्तर्मुहूर्त्तमा-
प्रमल्पं—स्तोकमायुर्भ्रमति, चशब्दादुत्तरोत्तरममयादिवृद्ध्या पल्योपमत्रयावमानेऽप्यायुपि खलुशब्दस्यावधारणार्थत्वात् संयमजीवितम-
ल्पमेवेति, तथाहि—अन्तर्मुहूर्त्तादारभ्य देशेनपूर्वकोटिं यावत्संयमायुष्कं, तच्चाल्पमेवेति, अथवा त्रिपल्योपमस्थितिकमप्यायुरल्पमेव,

लोभि-
दशा
१५
अल्पा-
युष्कता

२०

॥९२॥
२६

आचा०
रलोक०
१ उदे०

प्र. आ.
१०२

यतस्तदप्यन्तर्मुहूर्तमपहाय सर्वमपवर्त्तते, उक्तं च—“अद्वा जोगुक्कोसे बंधित्ता भोगभूमिषु लहुं । सन्वप्यजीवियं वज्जइतु उव्वट्टिया दोण्हं ॥१॥” अस्या अयमर्थः—उत्कृष्टे योगे—बन्धाध्यवसायस्थाने आयुषो यो बन्धकालोऽद्वा उत्कृष्ट एव तं वद्वा, क ?—‘भोग-भूमिकेषु’ देवकुर्वादिजेषु, तस्य क्षिप्रमेव सर्वालपमायुर्भर्त्तयित्वा ‘द्वयोः’ तिर्यग्मनुष्ययोरपवृत्तिका—अपवर्त्तनं भवति, एतच्चापर्याप्त-कान्तर्मुहूर्तान्तर्द्रष्टव्यं, तत ऊर्ध्वमनपवर्त्तनमेवेति । सामान्येन चाऽऽयुः सोपक्रमायुषां सोपक्रमं, निरुपक्रमायुषां निरुपक्रमं, यदा ह्यसुमान् स्वायुषस्त्रिभागे त्रिभागत्रिभागे वा जघन्यत एकेन द्वाभ्यां चोत्कृष्टतः सप्तभिरष्टभिर्वाऽऽकर्षैरन्तर्मुहूर्त्तप्रमाणेन कालेनात्मप्र-देशरचनानाडिकान्तर्वर्त्तिन आयुष्कर्मवर्गणापुद्गलान् प्रयत्नविशेषेण विधत्ते तदा निरुपक्रममायुर्भवतीति, अन्यदा तु सोपक्रमायुष्क इति, उपक्रमथोपक्रमणकारणैर्भवति, तानि चामूनि—“दंडकंससत्थरज्जू अग्गी उदगपडणं विसं वाला । सीउण्हं अरइ भयं खुहा पिवांमा यं वाही य ॥१॥ मुत्तपुरीसनिरोहे जिण्णाजिण्णे य भोयणे बहुसो । धंमणघोलणपीलण आउस्स उवक्कमा एते ॥२॥” उक्तं च—“स्वतोऽन्यत इतस्ततोऽभिमुखधावमानापदामहो निपुणता नृणां क्षणमपीह यजीव्यते । मुखे फलमतिक्षुधा सरसमल्प-मायोजितं, कियच्चिरमचर्वितं दशनसङ्कटे स्थास्यति ? ॥१॥ उव्वद्वासावधयः प्राणाः, स चोच्छ्वसः समीरणः । समीरणाचलं नान्यत्, क्षणमप्यायुरद्भुतम् ॥२॥” इत्यादि । येऽपि दीर्घायुष्कस्थितिका उपक्रमणकारणाभावे आयुःस्थितिमनुभवन्ति तेऽपि मरणादप्यधिकां जराभिभूतविग्रहा जघन्यतमामवस्थामनुभवन्तीति तद्यथेत्यादिना दर्शयति ॥

१ दण्डः कशा शस्त्र रज्जुरभिरुदक पतन विषं व्यात्यः । शीतमुष्णमरतिर्मय धुरिणासा च व्याधिश्च ॥१॥ मृत्तपुरीषनिरोधः जीर्णेऽजीर्णे च भोजने बहुशः । धर्षण घोलनं पीडनमायुष उपक्रमा एते ॥२॥

हा.क०
१ उदे०

सोयपरिष्णाणेहिं परिहायमाणेहिं चक्रुपरिष्णाणेहिं परिहायमाणेहिं घाणपरिष्णाणेहिं
परिहायमाणेहिं रसणापरिष्णाणेहिं परिहायमाणेहिं फासपरिष्णाणेहिं परिहायमाणेहिं अभि-
कंतं च खलु वयं स पेहाए तओ से एगदा मूढभावं जणयंति (सू. ६४)

१५

शृणोति भाषापरिणतान् पुद्गलानिति श्रोत्रं, तच्च कदम्बपुष्पाकारं द्रव्यतो, भावतो भाषाद्रव्यग्रहणलब्धुपयोगस्वभावमिति, तेन
श्रोत्रेण परिः-समन्ताद् घटपटशब्दादिविषयाणि ज्ञानानि परिज्ञानानि तैः श्रोत्रपरिज्ञानजैः जराप्रभावात्परिहीयमानैः सद्भिस्ततोऽसौ-
प्राणी 'एकदा' वृद्धावस्थायां रोगोदयावसरे वा 'मूढभावं' मूढतां कर्तव्याकर्तव्याज्ञतामिन्द्रियपाटवाभावादात्मनो जनयति, हिता-
हितप्राप्तिपरिहारविवेकशून्यतामापद्यत इत्यर्थः, जनयन्तीति चैकवचनावसरे 'तिङां तिङो भवन्ती'ति बहुवचनमकारि, अथवा
तानि वा श्रोत्रविज्ञानानि परिक्षीयमाणान्यात्मनः 'सदमद्विवेकविकलतामापादयन्तीति, श्रोत्रादिविज्ञानानां च तृतीया प्रथमार्थे
मुच्यत्ययेन द्रष्टव्येति, एवं चक्षुरादिविज्ञानेष्वपि योज्यम्, अत्र च करणत्वादिन्द्रियाणामेवं सर्वत्र द्रष्टव्यं-श्रोत्रेणात्मनो विज्ञानानि
चक्षुषाऽऽत्मनो विज्ञानानीति, ननु च तान्येव द्रष्टृणि कुतो न भवन्ति?, उच्यते, अशक्यमेवं विज्ञातुं, तद्विनाशे तदुपलब्धार्थ-
स्मृत्यभावात्, दृश्यते च हृषीकौपघातेऽपि तदुपलब्धार्थस्मरणं, तद्यथा-धवलगृहान्तर्वर्तिं पुरुषपञ्चवातायनोपलब्धार्थस्य तदन्यतरस्थ-
गनेऽपि तदुपपत्तिरिति, तथाहि-अहमनेन श्रोत्रेण चक्षुषा वा मन्दमर्थमुपलभे अनेन च स्फुटतरमिति स्पष्टैव करणत्वावगतिरक्षाणां,
यद्येवमन्यान्यपि करणानि मन्ति तानि किं नोपात्तानि?, कानि पुनस्तानि?, उच्यन्ते, वाक्पाणिपादपायूपस्थमनांसि वचनादानविह-

प्र. आ.
१०३

॥९३॥
२५

आचा०
२लोक०
१ उद्दे०

रणोत्सर्गानन्दसङ्कल्पव्यापाराणि, ततश्चैतेषामात्मोपकाररूत्वेन करणत्वं, करणत्वादिन्द्रियत्वमिति, एतं चैकादशेन्द्रियसङ्घावे सति पञ्चानामेवोपादानं किमर्थमिति, आहाचार्यो-नैप दोषः, इह ह्यात्मनो विज्ञानोत्पत्तौ यद् प्रकृतमुपकारकं तदेव करणत्वादिन्द्रियम्, एतानि तु वारूपाण्यादीनि नैवात्मनोऽनन्यसाधारणतया करणत्वेन व्याप्तिरन्ते, अथ यां काञ्चन क्रियामुपादाय करणत्वमुच्यते एवं तर्हि भ्रूदरादेरप्युत्क्षेपादिसम्भवात्करणत्वं स्यात्, किञ्च-इन्द्रियाणां स्वविषये नियतत्वात् नान्येन्द्रियकार्यमन्यदिन्द्रियं कर्तुमलं, तथाहि-चक्षुरेव रूपावलोकनायालं, न तदभावे श्रोत्रादीनि, यस्तु रसाद्युपलम्भे शीतस्पर्शादेरप्युपलम्भः स सर्वव्यापित्वात् स्पर्शनेन्द्रियस्येत्यनाशङ्कनीयम्, इह तु पुनः पाणिच्छेदेऽपि तत्कार्यस्यादानलक्षणस्य दशनादिनाऽपि निर्वर्त्यमानत्वाद्यत्किञ्चिदेतत्, मनसस्तु सर्वेन्द्रियोपकारकत्वादन्तःकरणत्वमिष्यत एव, तस्य च बाह्येन्द्रियविज्ञानोपघातेनैव गतार्थत्वान्न पृथगुपादानमिति, प्रत्येकोपादानं च क्रमोत्पत्तिविज्ञानोपलक्षणार्थं, तथाहि-येनैवेन्द्रियेण सह मनः संयुज्यते तदेवात्मीयविषयगुणग्रहणाय प्रवर्तते, नेतरदिति, ननु च दीर्घशङ्कुलीभक्षणादौ पञ्चानामपि विज्ञानानां यौगपद्येनोपलब्धिर्नुभूयते, नैतदस्ति, केवलिनोऽपि द्वाबुपयोगौ न स्तः, आस्तां तामदारातीयभागदर्शिनः पञ्चोपयोगा इति, एतच्चान्यत्र न्यक्षेण प्रतिपादितमिति नैह प्रतायते, यस्तु यौगपद्येनानुभवाभामः स द्वागृष्टचित्तत्वान्मनसो भवतीति, उक्तं च-"आत्मा सहैति मनसा मन इन्द्रियेण, स्वार्थेन चेन्द्रियमिति क्रम एव शीघ्रः । योगोऽयमेव मनसः किमगम्यमस्ति ?, यस्मिन् मनो प्रजति तत्र गतोऽयमात्मा ॥१॥" इह चायमात्मा इन्द्रियलब्धिमान् आदित्सतजन्मोत्पत्तिदेशे समयेनाहारपर्याप्तिं निर्वर्त्तयति, तदनन्तरमन्तर्मुहूर्त्तेन शरीरपर्याप्तिं, ततोऽपीन्द्रियपर्याप्तिं तावत्तैव कालेन,

१ स्वपक्षे भावमनो व्याप्तिरन्ते इत्यर्थं द्रव्यमनोमात्रयोगो यद्यपि अयेन्द्रियविषयकज्ञाननिर्तनायाः तथापि स्वविषयानेकज्ञानोपत्तिद्वारा गवशरीरग च द्रव्यमन

ता०
२ नो०
१ उ०

तानि च पञ्चेन्द्रियाणि-स्पर्शनरसनघ्राणचक्षुःश्रोत्राणीति, तान्यपि द्रव्यभावभेदात् प्रत्येकं द्विविधानीति, तत्र द्रव्येन्द्रियं निर्वृत्यु-
पकरणभेदान् द्विधा, निर्वृत्तिरप्यान्तरबाह्यभेदात् द्विधैव, निर्वर्च्यते इति निर्वृत्तिः, केन निर्वर्च्यते?, कर्मणा, तत्रोत्सेधाङ्गुलासङ्-
ख्येयभागप्रमितानां शुद्धानामात्मप्रदेशानां प्रतिनियतचक्षुरादीन्द्रियसंस्थानेनावस्थिता या वृत्तिरभ्यन्तरा निर्वृत्तिः, तेष्वेवात्मप्रदेशे-
ष्विन्द्रियव्यपदेशभाक् यः प्रतिनियतसंस्थानो निर्माणनाम्ना पुद्गलविपाकिना वर्द्धकिसंस्थानीयेन आरचितः कर्णशङ्कुल्यादिविशेषः
अङ्गोपाङ्गनाम्ना च निष्पादित इति बाह्या निर्वृत्तिः, तस्या एव निर्वृत्तेर्द्विरूपायाः येनोपकारः क्रियते तदुपकरणं, तच्चेन्द्रियकार्यसमर्थं,
सत्यामपि(बाह्य)निर्वृत्तामनुपहतायां(च)मयूराकृतिरूपायां(आन्तर)निर्वृत्तौ तस्योपघातान्न पश्यति, तदपि निर्वृत्तिवद् द्विधा, तत्राभ्य-
न्तरमक्ष्णस्तान् कृष्णशुक्लमण्डलं बाह्यमपि पत्रपद्मद्वयादि, एवं शेषेष्वप्यायोजनीयमिति, भावेन्द्रियमपि लब्ध्युपयोगभेदात् द्विधा,
तत्र लब्धिर्ज्ञानदर्शनावरणीपक्षयोपशमरूपा यत्सन्निधानादात्मा द्रव्येन्द्रियनिर्वृत्तिं प्रति व्याप्रियते, तन्निमित्त आत्मनो मनस्सा-
चिज्यादर्धग्रहणं प्रति व्यापार उपयोग इति, तदत्र सत्यां लब्धौ निर्वृत्युपकरणोपयोगाः, सत्यां च निर्वृत्तावुपकरणोपयोगौ, सत्यु-
पकरण उपयोग इति, एतेषां च श्रोत्रादीनां कदम्बकमक्षरकलम्युक्तापुष्पशुरप्रनानासंस्थानतांऽवगन्तव्येति, विषयश्च श्रोत्रेन्द्रियस्य
द्वादशम्यो योजनेभ्य आगतं शब्दं गृह्णाति, चक्षुरप्येकविंशतिषु लक्ष्येषु सातिरेकेषु व्यवस्थितं प्रकाशकं, प्रकाश्यं तु सातिरेकयोज-
नलक्ष्यमितं रूपं गृह्णाति, शेषाणि तु नवम्यो योजनेभ्य आगतं स्वविषयं गृह्णन्ति, जघन्यतस्त्वङ्गुलासङ्ख्येयभागविषयत्वं सर्वेषाम्,
अत्र च 'मोयपरिष्णाणेहिं परिहायमाणेही'त्यादि य उत्पत्तिं प्रति व्यत्ययेनेन्द्रियाणामुपन्यासः स एवमर्थं द्रष्टव्यः-इह संज्ञिनः

प्र. आ.
१०४

१ चक्षुरः संख्येयभागो यद्यपि तथापि सर्वेषां विषयस्य सामान्येन विवक्षणादित्यमुक्त.

१५

२०

२६

॥१४॥

आचा०
२लोकं
१ उद्दे०

पञ्चेन्द्रियस्य उपदेशदानेनाविकृतत्वाद् उपदेशश्च श्रोत्रेन्द्रियविषय इतिकृत्वा, तत्पर्याप्तौ च सर्वेन्द्रियपर्याप्तिः सूचिता भवति। श्रोत्रा-
दिविज्ञानानि च वयोऽतिक्रमे परिहीयन्ते, तदेवाह—‘अभिकंत’मित्यादि, अथवा श्रोत्रादिविज्ञानैरपचितैः करणभूतैः सद्भिः ‘अभि-
कंतं च खलु वयं स पेहाए’ तत्र प्राणिनां कालकृता शरीरावस्था यौवनादिर्वयः तज्जरामभि मृत्युं वा क्रान्तमभिक्रान्तम्, इह हि
चत्वारि वयांसि—कुमारयौवनमध्यमवृद्धत्वानि, उक्तं च—“प्रथमे वयसि नाधीतं, द्वितीये नार्जितं धनम्। तृतीये न तपस्तप्तं,
चतुर्थे किं करिष्यति ? ॥१॥” तत्राद्यवयोद्वयातिक्रमे जराभिमुखमभिक्रान्तं वयो भवति, अन्यथा वा त्रीणि वयांसि—कौमारयौवन-
स्थविरत्वभेदाद्, उक्तं च—“पिता रक्षति कौमारे, भर्ता रक्षति यौवने। पुत्राश्च स्थाविरे भावे, न स्त्री स्वातन्त्र्यमर्हति ॥१॥”
अन्यथा वा त्रीणि वयांसि, बालमध्यवृद्धत्वभेदात्, उक्तं च—आपोऽशान्द्रवेद्बालो, यावत् क्षीरान्नवर्त्तकः। मध्यमः सप्ततिं यावत्, परतो
वृद्ध उच्यते ॥१॥” एतेषु वयस्सु सर्वेष्वपि योपचयवत्यवस्था तामतिक्रान्तोऽतिक्रान्तवया इत्युच्यते, चः समुच्चये, न केवलं श्रोत्र-
चक्षुर्घ्राणरसनस्पर्शनविज्ञानैर्व्यस्तसमस्तैर्देशतः सर्वतो वा परिहीयमाणैर्वा मौढ्यमापद्यते, वयश्चातिक्रान्तं ‘प्रेक्ष्य’ पर्यालोच्य ‘स’ इति
प्राणी खलुरिति विशेषणे विशेषेण—अत्यर्थं मौढ्यमापद्यत इति, आह च—‘ततो से’ इत्यादि, ‘तत’ इति तस्मादिन्द्रियविज्ञानापचयाद्-
योऽतिक्रमणाद्वा स इति प्राणी ‘एकदे’ति वृद्धावस्थायां मूढभावो मूढत्वं—किं कर्त्तव्यताभावमात्मनो जनयति, अथवा ‘से’ तस्यासुभृतः
श्रोत्रादिविज्ञानानि परिहीयमाणानि मूढभावं जनयन्तीति ॥ स एवं वार्द्धक्ये मूढस्वभावः सन् प्रायेण लोकावगीतो भवतीत्याह—

जेहिं वा सद्भिं संवसति तेऽवि णं एगदा णियगा पुब्बिं परिवयंति, सोऽवि ते णियए पच्छा
परिवएज्जा, णालं ते तव ताणाए वा सरणाए वा, तुमंपि तेसिं णालं ताणाए वा सरणाए वा,

वयांसि

५

१०

से ण हासाय ण किड्ढाए ण रतीए ण विभूसाए (सू० ६५)

वाशब्दः पक्षान्तरद्योतकः, आस्तां तावदपरो लोकः 'यैः' पुत्रकलत्रादिभिः 'साद्धं' सह संवसति त एव भार्यापुत्रादयो णमिति वाक्यालङ्कारे 'एकदे'ति वृद्धावस्थायां 'नियगा' आत्मीया ये तेन समर्थावस्थायां पूर्वमेव पोषिताः ते तं 'परिवदन्ति' परि-सम-न्ताद्ददन्ति-यथाऽयं न म्रियते नापि मञ्चकं ददाति, यदिवा परिवदन्ति-परिभवन्तीत्युक्तं भवति, अथवा किमनेन वृद्धेनेत्येवं परिवदन्ति, न केवलमेयां, तस्यात्मापि तस्यामवस्थायामवगीतो भवतीति, आह च-"वलिसन्ततमस्थिशेषितं, शिथिलस्त्रायुधृतं कडेवरम् । स्वयमेव पुमान् जुगुप्सते, किमु कान्ता कमनीयविग्रहा ? ॥१॥" गोपालवालाङ्गनादीनां च दृष्टान्तद्वारेणोपन्यस्तोऽर्थो बुद्धिमधितिष्ठतीत्यतस्तदाविर्भावनाय कथानकम्-कौशाम्ब्यां नगर्यां अर्थवान् बहुपुत्रो धनो नाम सार्थवाहः, तेन चैकाकिना नानाविधैरुपायैः स्थापतेयमुपाजितं, तच्चाशेषदुःखितबन्धुजनस्वजनमित्रकलत्रपुत्रादिभोग्यतां निन्ये, ततोऽसौ कालपरिपाकशार्द्ध-भागमुपगतः सन् पुत्रेषु सम्यक्पालनोपचितकलाकुशलेषु समस्तकार्यचिन्ताभारं निचिक्षेप । तेऽपि वयमनेनेदृशीमवस्थां नीताः सर्वजनाग्रेसरा विहिता इति स्मृतोपकाराः सन्तः कुलपुत्रतामवलम्बमानाः स्वतः क्वचित् कार्यव्यासङ्गात् स्वभार्याभिस्तमकल्पं वृद्धं प्रत्यजजागरन्, ता अप्युद्वर्त्तनस्नानभोजनादिना यथाकालमशुष्णं विहितवत्यः । ततो गच्छत्सु दिवसेषु वर्द्धमानेषु पुत्रभाण्डेषु प्रौढीभवत्सु भर्तृषु जरदृष्टे च विवशकरणपरिचारे सर्वाङ्गकम्पिनि गलदशेषश्रोतसि सति शनैः शनैरुचितमुपचारं शिथिलतां निन्युः । असावपि मन्दप्रतिजागरणतया चित्ताभिमानेन विश्रसया च सुतरां दुःखसागरावगाढः सन् पुत्रेभ्यः स्तुपाशुष्णान्याचक्षे, ताश्च स्वभर्तृभिश्चेखिद्यमानाः सुतरामुपचारं परिहृतवत्यः, सर्वाश्च पर्यालोच्यैकवाक्यतया स्वभर्तृनभिहितवत्यः-क्रियमाणेऽप्ययं प्रतिजा-

॥०
२८ क०
१ उदे०

वृद्धत्वेऽ-

१५
वगीतता

२०

॥१५॥

२७

आत्मा०
रलोक०
१ उद्दे०

गरणे वृद्धभावाद्विपरीतयुद्धितयाऽपहुते, यदि भवतामप्यस्माकमुपर्यविस्रम्भस्ततोऽन्येन विश्वयनीयेन निरूपयत, तेऽपि तथैव चक्रुः, तास्तु तस्मिन्नवसरे सर्वा अपि सर्वाणि कार्याणि यथाऽवसरं विहितवत्यः, असावपि पुत्रैः पृष्टः पूर्वविरुक्षितचेतास्तथैव ता अपवदति, नैता मम किञ्चित् सम्यक् कुर्वन्ति, तैस्तु प्रत्ययिकवचनादवगततत्त्वैर्यथाऽयमुपचर्यमाणोऽपि वार्द्धक्याद्रोरुद्यते, ततस्तैरप्यवधीरितोऽन्येषामपि यथावसरे तद्गण्डनस्वभावतामाचक्षिरे। ततोऽसौ पुत्रैरवधीरितः स्तुपाभिः परिभूतः परिजनेनावगीतो वाङ्मात्रेणापि केनचिदप्यननुवर्च्यमानः सुखितेषु दुःखितः कष्टतरामायुःशेषामवस्थामनुभवतीति। एवमन्योऽपि जराभिभूतविग्रहस्तृणकुञ्जीकरणेऽप्यसमर्थः सन् कार्यैकनिष्ठलोकान्परिभवमामोतीति, आह—“गात्रं सङ्कुचितं गतिर्विगलिता दन्ताश्च नाशं गता, दृष्टिर्भ्रश्यति रूपमेव हसते वक्रं च लालायते। वाक्यं नैव करोति वान्धवजनः पत्नी न शुश्रूषते, धिक्कष्टं जरयाऽभिभूतपुरुषं पुत्रोऽप्यवज्ञायते ॥१॥” इत्यादि। तदेवं जराभिभूतं निजाः परिवदन्ति, असावपि परिभूयमानस्तद्विरक्तचेतास्तदपवादान् जनायाचष्टे, आह च—‘सो वा’ इत्यादि, वाशब्दः पूर्वापेक्षया पक्षान्तरं दर्शयति, ते वा निजास्तं परिवदन्ति, स वा जराजर्जरितदेहस्तान्निजाननेकदोषोद्घट्टनतया परिवदेत्—निन्देद्, अथवा विद्यमानार्थतया तानसाववगायति—परिभवतीत्यर्थः। येऽपि पूर्वकृतधर्मवशात्तं वृद्धं न परिवदन्ति तेऽपि तद्दुःखापनयनसमर्था न भवन्ति, आह च—‘नाल’मित्यादि, नालं—न समर्थाः ते—पुत्रकलत्रादयः तवेति प्रत्यक्षभावमुपगतं वृद्धमाह, त्राणाय शरणाय वेति, तत्रापत्तरणसमर्थं त्राणमुच्यते, यथा महाश्रोतोभिरुह्यमानः सुकर्णधाराधिष्ठितं पुवमासाद्यापस्तरतीति, शरणं पुनर्यदवष्टम्भान्निर्भयैः स्थायते तदुच्यते, तत् पुनर्दुर्गं पर्वतः पुरुषो वेति, एतदुक्तं भवति—जराभिभूतस्य न कश्चित् त्राणाय शरणाय वा, त्वमपि तेषां नालं त्राणाय शरणाय वेति, उक्तं च—“जन्मजरामरणभयैरभिद्रुते व्याधिवे-

वृद्धत्वेऽ-
शरणता

५

१०

ना०
श्लो०
१ उ०

दनापत्ने । जिनपरचनादन्यत्र नास्ति शरणं क्वचिल्लोके ॥१॥” इत्यादि, स तु तस्यामवस्थायां किम्भूतो भवतीत्याह—‘से ण
हम्माए’ इत्यादि, ‘म’ जराजीर्णचिग्रहो न हास्याय भवति, तस्यैव हमनीयत्वात् न परान् हसितुं योग्यो भवतीत्यर्थः, स च समक्षं
परोक्षं वा एवमभिधीयते जनैः—किं किलास्य हसितेन हास्यास्पदस्येति, न च क्रीडायै—न च लङ्घनवल्गनास्फोटनक्रीडानां योग्योऽसौ
भवति, नापि रत्यै भवति, रतिरिह विषयगता गृह्यते, सा पुनर्ललनावगूहनादिका, तथाभूतोऽप्यवजुगूहिपुः स्त्रीभिरभिधीयते—न लज्जते
भवान् न पश्यति आत्मानं नावलोकयति शिरः पलितभस्मावगुण्डितं मां दुहितृभूतामवगूहितुमिच्छसीत्यादिवचसामास्पदत्वान्न रत्यै
भवति, न विभूषायै, यतो विभूषितोऽपि प्रततचर्मवलीकः स नैव शोभते, उक्तं च—“न विभूषणमस्य युज्यते, न च हास्यं कुत
एव मिश्रमः ? । अथ तेषु च वर्त्तते जनो, ध्रुवमायाति परां विडम्बनाम् ॥१॥ जं जं करेइ तं तं न सोहए जोव्वणे अतिक्कंते । पुरि-
गस्म महिलियाइ व एरूकं धम्मं पमुच्चुणं ॥२॥” गतमप्रशस्तं मूलस्थानं, साम्प्रतं प्रशस्तमुच्यते—

इच्चेवं समुद्धिए अहोविहाराए अंतरं च खलु इमं सपेहाए धीरे मुहुत्तमवि णो पमायए
वओ अच्चेति जोव्वणं व (सू. ६६)

अथवा यत एवं ते गृहदो नालं प्राणाय शरणाय वा अतः किं विदध्यादित्याह—‘इयेव’ मित्यादि, ‘इतिः’ उपप्रदर्शने, अप्रश-
स्तमूलगुणस्थाने वर्तमानो जराभिभूतो न हास्याय न क्रीडायै न रत्यै न विभूषायै प्रत्येकं च शुभाशुभकर्मफलं प्राणिनामित्येवं

१ एवमगोपि गतम शोभते शीरनेऽपि कान्ते । पुरमस्य महिलया वा एक धर्म्मं प्रमुच्य ॥ ३ ॥

गुणस्थानं प्रशस्तं मूलस्थानं साम्प्रतं प्रशस्तमुच्यते—

१५
प्रशस्तं
स्थानं

२०

२६
॥९६॥

आचा०
२लोक०
१ उद्दे०

मत्वा समुत्थितः-सम्यगुत्थितः शस्त्रपरिज्ञोक्तं मूलगुणस्थानमधितिष्ठन् अहो-इत्याश्रये विहरणं विहारः आश्चर्यभूतो विहारो अहो-
विहारो-यथोक्तसंयमानुष्ठानं तस्मै अहोविहारायोत्थितः मन् क्षणमपि नो प्रमादयेदिच्युत्तरेण सण्टङ्कः, किञ्च-‘अंतरं चे’त्यादि,
अन्तरमित्यवसरः, तच्चार्यक्षेत्रसुकुलोत्पत्तिबोधिलाभसर्वविरत्यादिकं, चः समुच्चये, खलुरवधारणे, ‘इम’मित्यनेनेदमाह-विनेयस्त-
पःसंयमादाववसीदन् प्रत्यक्षभावापन्नमार्यक्षेत्रादिकमन्तरमवसरमुपदर्श्यामिधीयते-तवायमेवम्भूतोऽवसरोऽनादौ संसारे पुनरतीव
सुदुर्लभ एवेति, अतस्तमवसरं ‘संप्रैक्ष्य’पर्यालोच्य धीरः सन्मुहूर्त्तमप्येकं नो ‘प्रमादयेत्’ प्रमादवशगो भूयादिति, सम्प्रैक्ष्येत्यत्र अनु-
स्वारलोपश्छान्दमत्वादिति, अन्यदप्यलाक्षणिकमेवंजातीयमस्मादेव हेतोरवगन्तव्यमिति, आन्तमौहूर्त्तिकत्वाच्च छाद्यस्थिकोपयोगस्य
मुहूर्त्तमित्युक्तम्, अन्यथा समयमप्येकं न प्रमादयेदिति वाच्यं, तदुक्तम्-“सम्प्राप्य मानुषत्वं संसारासारतां व विज्ञाय । हे जीव !
किं प्रमादान्न चेष्टसे शान्तये सततम् ? ॥१॥ ननु पुनरिदमतिदुर्लभमगाधसंसारजलधिविश्रष्टम् । मानुष्यं स्वद्योतकताडिल्लताविल-
सितप्रतिमम् ॥२॥” इत्यादि, किमर्थं च नो प्रमादयेदित्याह-‘वयो अचेद्’त्ति, वयः-कुमारादि अत्येति-अतीव एति-याति
अत्येति, अन्यच्च-‘जोव्यणं व’त्ति अत्येत्यनुवर्तते, यौवनं वाऽत्येति-अतिक्रामति, वयोग्रहणेनैव यौवनस्य गतत्वाच्चटुपादानं प्राधा-
न्यख्यापनार्थं, धर्मार्थकामानां तन्निरन्धनत्वात्सर्ववयसां यौवनं साधीयः, तदपि त्वरितं यातीति, उक्तं च-“नैववेगसमं चवलं
च जीवियं जोव्यणं च कुसुमसमं । सोऽखं च जं अणिसं तिष्णिवि तुरमाणभोज्जाइं ॥१॥” तदेवं मत्वा अहोविहारायोत्थानं श्रेय
इति ॥ ये पुनः संसाराभिप्यद्भिणोऽसंयमजीवितमेव बहु मन्यन्ते ते किंभूता भवन्तीत्याह-

१ नदीवेगसमं अणिलमेव जीवितं यौवनं च कुसुमसमम् । मौल्यं न यदनित्यं त्रीण्यपि तुरमाणभोज्यानि ॥ १ ॥

अवसर-
दर्शिता

५

१०

— ११०
२ लो०
१ उ०

जीविए इह जे प्रमत्ता से हंता छेत्ता भेत्ता लुंपित्ता विलुंपित्ता उद्वित्ता उत्तासहत्ता, अकडं करिस्सामिति मण्णमाणे, जेहिं वा सद्धिं संवसड ते वा णं एगया नियगा तं पुब्बिं पोसेंति, सो वा ते नियगे पच्छा पोसिज्जा, नालं ते तव ताणाए वा सरणाए वा, तुमंपि तेसिं नालं ताणाए वा सरणाए वा (सु. ६७)

ये तु वयोऽतिक्रमणं नापगच्छन्ति ते 'इहे'त्यसिन्नसंयमजीरिते 'प्रमत्ताः' अध्युपपन्ना विषयकपायेषु प्रमाद्यन्ति, प्रमत्ताश्चाह-
द्विश्रं परितप्यमानाः कालाकालेऽसमुत्थायिनः सन्तः सत्सरोपघातकारिणीः क्रियाः समारम्भत इति, आह च—'से हंता' इत्यादि,
'से' इत्यप्रशस्तगुणमूलस्थानवान् विषयाभिलाषी प्रमत्तः सन् स्थावरजङ्गमानामसुभतां हन्ता भवतीति, अत्र च बहुवचनप्रक्रमेऽपि
जात्यपेक्षयैकरचननिर्देश इति, तथा छेत्ता कर्णनासिकादीनां भेत्ता शिरोनयनोदरादीनां लुम्पयिता ग्रन्थिच्छेदादिभिः विलुम्पयिता
श्रामघातादिभिः अपद्रापयिता प्राणच्यपरोपको विपशक्तादिभिः अपद्रापयिता वा, उत्रासको लोष्टप्रक्षेपादिभिः । स किमर्थं हनना-
दिकाः क्रियाः करोतीत्याह—'अकडं' इत्यादि, अकृतमिति यदन्येन नानुष्ठितं तदहं करिष्यामीत्येवं मन्यमानोऽर्थोपार्जनार्थ-
हननादिषु प्रवर्तते । स एषं कूरकर्मतिशयकारी समुद्रलङ्घनादिकाः क्रियाः कुर्वन्नप्यलाभोदयादपगतसर्वस्वः किभूतो भवतीत्याह—
'जेहिं वा' इत्यादि, वाशब्दो भिन्नक्रमः पक्षान्तरद्योतकः 'यैः'भातापितृस्वजनादिभिः साद्वै संवसत्यसौ त एव वा 'ण'मिति वाक्या-
लङ्कारे 'एरुदे'त्यर्थनाशायापदि शैशवे वा 'निजाः' आत्मीया धान्धवाः सुहृदो वा 'पुब्बिं' पूर्वमेव 'तं' सर्वोपायक्षीणं पोषयन्ति,

प्र. आ.
१०७
१५
स्वजनो
न
त्राणाय

२०

११७७॥
२६

स वा प्राप्तेष्टमनोरथलाभः संस्तान्निजान् पथात् 'पोषयेद्' अर्थदानादिना सन्मानयेदिति । ते च पोषकाः पोष्या वा तव आपद्रतस्य न त्राणाय भवन्तीत्याह—'नालं' इत्यादि, 'ते' निजा मातापित्रादयः, तवेत्युपदेशविषयापन्न उच्यते, 'त्राणाय' आपद्रक्षणार्थं 'शरणाय' निर्भयस्थित्यर्थं 'नालं' न समर्थाः, त्वमपि तेषां त्राणशरणे कर्तुं नालमिति ॥ तदेवं तावत्सज्जनो न त्राणाय भवतीत्येतत्प्रतिपादितं, अर्थोऽपि महता क्लेशेनोपात्तो रक्षितश्च न त्राणाय भवतीत्येतत्प्रतिपादादयिपुराह—

उवाङ्घसेसेण वा संनिहिसंनिचओ किज्जई, इहमेगेसिं असंजयाण भोयणाए, तओ से एगया रोगसमुप्पाया समुप्पज्जंति, जेहिं वा सद्धिं संवसइ ते वा णं एगया नियगा तं पुब्बिं परिहरंति, सो वा ते नियगे पच्छा परिहरिज्जा, नालं ते तव तांणाए वा सरणाए वा तुमंपि तेसिं नालं तांणाए वा सरणाए वा (सू. ६८)

'उपादिते'ति 'अद् भक्षणे' इत्येतस्मादुपपूर्व्वान्निष्ठाप्रत्ययः, तत्र 'बहुलं छन्दसी'तीडागमः, उपादितम्-उपभुक्तं, तस्य शेषमुपभुक्तशेषं, तेन वा, वाशब्दादनुपभुक्तशेषेण वा सन्निधानं सन्निधिस्तस्य संनिचयः सन्निधिसन्निचयः, अथवा सम्यग् निधीयते-अवस्थाप्यत उपभोगाय योऽर्थः स सन्निधिस्तस्य सन्निचयः-प्राचुर्य्यम्, उपभोग्यद्रव्यनिचय इत्यर्थः, स 'इह' अस्मिन्संसारे 'एकेषाम्' असंयतानां संयताभासानां वा केषाञ्चिद् 'भोजनाय' उपभोगार्थं 'क्रियते' विधीयत इति, असावपि यदर्थमनुष्ठितोऽन्तरायोदयात्तत्संपत्तये न प्रभवतीत्याह-'तओ से' इत्यादि, 'ततो' द्रव्यसन्निधिमन्निचयादुत्तरकालमुपभोगावसरे 'से'तस्य बुभुक्षोः 'एकदे'ति

गा०
२ लो०
१ उ०

द्रव्यक्षेत्रकालभायनिमित्ताविर्भावितवेदनीयकर्मोदये 'रोगमुत्पादाः' ज्वरादिप्रादुर्भावाः 'समुत्पद्यन्त' इत्याविर्भवन्ति । स च तैः
 वृष्टराजयक्ष्मादिभिरभिभूतः मन् मग्रनासिको गलत्पाणिपादोऽविच्छेदप्रवृत्तश्चासाकुलः किंभूतो भवति इत्याह—'जेहिं' इत्यादि, 'यैः'-
 मातापित्रादिभिर्निजैः माद्वं संवमति त एव वा निजाः 'एकदा' रोगोत्पत्तिकाले पूर्वमेव तं परिहरन्ति, स वा ताभिजान् पश्चात्परि-
 भवोत्थापितविवेकः 'परिहरेत्' त्यजेत्, तन्निरपेक्षः सेडुकवत् स्यादित्यर्थः, ते च स्वजनादयो रोगोत्पत्तिकाले परिहरन्तोऽपरिह-
 रन्तो वा न प्राणाय भवन्तीति दर्शयति—'नाल'मित्यादि, पूर्ववद्, रोगाद्यभिभूतान्तःकरणेन चापगतत्राणेन च किमालम्ब्य सम्य-
 करणेन रोगवेदनाः मोढव्याः ? इत्याह—

जाणित्तु दुःखं पत्तेयं सायं (सू. ६९)

ग्रात्वा प्रत्येकं प्राणिनां दुःखं तद्विपरीतं सातं वाऽदीनमनस्केन ज्वरादिवेदनोत्पत्तिकाले स्वकृतकर्मफलमवश्यमनुभवनीयमिति
 मत्वा न वैकल्यं कार्यमिति, उक्तं च—'सह कलेवर! दुःखमचिन्तयन्, स्ववशता हि पुनस्तव दुर्लभा । बहुतरं च सहिष्यसि जीव
 हे !, परवशो न च तत्र गुणोऽस्ति ते ॥१॥' यावच्च श्रोत्रादिभिर्विज्ञानैः परिहीयमानैः जराजीर्णं न निजाः परिवदन्ति यावच्चा-
 नुकम्पया न पोषयन्ति रोगाभिभूतं च न परिहरन्ति तावदात्मार्थोऽनुष्ठेय इत्येतद्दर्शयति—

अणभिक्रंतं च खलु वयं संपेहाए (सू० ७०).

चण्द आधिक्ये खलुशब्दः पुनरर्थे पूर्वमभिक्रान्तं वयः समीक्ष्य मूढभावं व्रजतीति प्रतिपादितम्, अनभिक्रान्तं च पुनर्वयः
 संप्रेक्ष्य "आपहं ममणुवासेजासि" इत्युचरेण सम्बन्धः, आत्मार्थम् आत्महितं 'समनुवामयेत्' कुर्यादित्यर्थः । किमनतिक्रान्तवय-

रोगेऽ-
१५
त्राणं स-
हनं आ-
त्मार्थः

२०

॥९८॥
२७

आचा०
रलोक०
१ उद्दे०

प्र. आ.
१०९

सैवात्महितमनुष्ठेयमुतान्येनापि इति ? परेणापि लब्धावमरेणात्महितमनुष्ठेयमित्येतद्दर्शयति—

खणं जाणाहि पण्डिण (सू० ७१)

क्षणः—अवसरो धर्मानुष्ठानस्य, स चार्यक्षेत्रसुकूलोत्पत्त्यादिकः, परिवादपोषणपरिहारदोषदुष्टानां जरावालभावरोगाणामभावे सति, तं क्षणं 'जानीहि' अवगच्छ 'पण्डित' आत्मज्ञ ! । अथवाऽवगीदन् शिष्यः प्रोत्साह्यते—हे अनतिक्रान्तयौवन ! परिवादादिदोषत्रया-
स्पृष्ट ! पण्डित ! द्रव्यक्षेत्रकालभावभेदभिन्नं 'क्षणम्' अवमरमेवंविधं 'जानीहि' अवबुध्यस्व, तथाहि—द्रव्यक्षणेन्द्रव्यात्मकोऽवसरो
जङ्गमत्वपञ्चेन्द्रियत्वविशिष्टजातिकूलरूपवलारोग्यायुष्कादिको मनुष्यभावः संसारोत्तरणसमर्थचारित्रावाप्तियोग्यस्त्वयाऽवाप्तः, स
चानादौ संमारे पर्यटतोऽसुमतो दुरापो भवति, अन्यत्र तु नैतच्चारित्रमवाप्यते, तथाहि—देवनारकभवयोः सम्यक्त्वश्रुतसामायिके
एव, तिर्यक्षु च कस्यचिद्देशविरतिरेवेति । क्षेत्रक्षणः क्षेत्रात्मकोऽवसरो यस्मिन् क्षेत्रे चारित्रमवाप्यते, तत्र सर्वविरतिसामायिकस्था-
धोलौकिकग्रामसमन्वितं तिर्यक्षेत्रमेव, तत्राप्यर्द्धतृतीयद्वीपममुद्राः, तत्रापि पञ्चदशसु कर्मभूमिषु, तत्रापि भरतक्षेत्रमपेक्ष्य अर्द्ध-
पट्टिषु जनपदेष्वित्यादिकः क्षेत्रक्षणः क्षेत्ररूपोऽवसरोऽधिगन्तव्यः, अन्यस्मिंश्च क्षेत्रे आद्ये एव सामायिके । कालक्षणस्तु कालरूपः
श्रृणोऽनगरः, न चावमर्षिण्यां तिसृषु समासु सुपमदुष्पमादुष्पमसुपमादुष्पमाख्यासु उत्सर्षिण्यां तु तृतीयचतुर्थारकयोः सर्वविरति-
सामायिकस्य भवति, एतच्च प्रतिपद्यमानकं प्रत्यभ्यधायि, पूर्वप्रतिपन्नास्तु सर्वत्र तिर्यगूर्द्धाधोलोके सर्वासु च समासु द्रष्टव्याः । भाव-
थगन्तु द्वेषा—कर्मभावक्षणे नो कर्मभावक्षणश्च, तत्र कर्मभावक्षणः कर्मणामुपशमक्षयोपशमक्षयान्यतरावाप्तावमर उच्यते, तत्रो-
पशमश्रृण्यां चाग्निमोहनीय उपशमितेऽन्तर्मोहार्त्तिक औपशमिकश्चारित्रक्षणो भवति, तस्यैव मोहनीयस्य क्षयेणान्तर्मोहार्त्तिक एव

चतुर्विधः
णक्षः

५

१०

१०
लोकः
१ उदे

उपस्यथाख्यातचारित्रक्षणो भवति, क्षयोपशमेन तु क्षायोपशमिकचारित्रावसरः, स चोत्कृष्टतो देशोनां पूर्वकोटिं यावदवगन्तव्यः,
सम्यक्त्वक्षणस्त्वजघन्योत्कृष्टस्थितावायुषो वर्तमानस्य, शेषाणां तु कर्मणां पल्योपमासङ्ख्येयभागन्यूनान्तःमांगरोपमकोटिकोटी-
स्थितिकस्य जन्तोर्भवति, स चानेन क्रमेणेति, ग्रन्थिकसत्त्वेभ्योऽभव्येभ्योऽनन्तगुणया शुद्ध्या विशुद्ध्यमानो मतिश्रुतविभङ्गान्य-
तरसाकारोपयुक्तः शुद्धलेश्यात्रिकान्यतरलेश्योऽशुभकर्मप्रकृतीनां चतुःस्थानिकं रसं द्विस्थानिकतामापादयन् शुभानां च द्विस्थानिकं
चतुःस्थानिकतां नयन् बभंश्च ध्रुवप्रकृतीः परिवर्तमानाश्च भवप्रायोग्या बभन्निति, ध्रुवकर्मप्रकृतयश्चेमाः-पञ्चधा ज्ञानावरणीयं नवधा
दर्शनावरणीयं मिथ्यात्वं कषायपोडशकं भयं जुगुप्सा तैजसकार्मणशरीरे वर्णगन्धरसस्पर्शागुरुलघूपघातनिर्माणनामानि पञ्चधाऽन्त-
रायः, एताः सप्तचत्वारिंशद् ध्रुवप्रकृतयः, आसां सर्वदा बध्यमानत्वात्, मनुष्यतिरश्चोरन्यतरः प्रथमं सम्यक्त्वमुत्पादयन्नेता एकविंशतिः
(म्) परिवर्तमाना बभ्राति, तद्यथा-देवगत्यानुपूर्वीद्वयपञ्चेन्द्रियजातिवैक्रियशरीराङ्गोपाङ्गद्वयसमचतुरस्रसंस्थानपराघातोच्छ्वासप्रशस्त-
विहायोगतिप्रशस्तत्रसादिदशकसातावेदनीयोचैर्गोत्ररूपा इति, देवनारकास्तु मनुष्यगत्यानुपूर्वीद्वयौदारिकद्वयप्रथमसंहननसहितानि
शुभानि बभ्रन्ति, तमतमानारकास्तु तिर्यग्गत्यानुपूर्वीद्वयनीचैर्गोत्रसहितानीति, तदध्यवसायोपपन्नः सन्नायुष्कमबभ्रन् यथाप्रवृत्तेन
करणेन ग्रन्थिमासाद्यापूर्वकरणेन मित्वा मिथ्यात्वस्यान्तरकरणं विधायानिवृत्तिकरणेन सम्यक्त्वमवाप्नोति, तत ऊर्ध्वं क्रमेण क्षीय-
माणे कर्मणि प्रवर्द्धमानेषु कण्डकेषु देशविरत्यादेरवसर इति । नोकर्मभावक्षणस्त्वालस्यमोहावर्णवादस्तम्भाद्यभावे सम्यक्त्वाद्यवा-
प्यवसर इति, आलस्यादिमिस्तूपहतो लब्ध्वाऽपि संसारलङ्घनक्षमं मनुष्यभवं बोध्यादिकं नाप्नोतीति, उक्तं च-“आलस्यमोहस्वप्ना

१५
चतुर्विधः
क्षणः

२०

२७.
॥९९॥

१ आलस्यं मोहोऽवर्णः स्मम्भ. क्रोध प्रमादः कृपणता । भयसोको अज्ञान विज्ञेयः सौन्दर्यलक्षणम् ॥१॥ एते. कारणलक्षणं सन्दर्भमपि मान्यम् । न लभने श्रुति दितकरी
गगारोत्तारिणी जीवः ॥१॥

आचा०
२लोक०
२ उदे०

थंभा कोहा पमाय किविणत्ता । भयसोगा अन्नाणा विक्रवेव कुऊहला रमणा ॥१॥ एएहिं कारणेहिं लद्रूण सुदुल्लहंपि माणुस्सं ।
न लहइ सुइं हिअकरिं संसारुत्तारणिं जीवो ॥२॥" तदेवं चतुर्विधोऽपि क्षण उक्तः, तद्यथा—द्रव्यक्षणे जङ्गमत्वादिविशिष्टं मनु-
ष्यजन्म क्षेत्रक्षणे आर्यक्षेत्रं कारुक्षणे धर्मचरणकालो भावक्षणे क्षयोपशमादिरूपः । इत्येवंभूतमवसरमवाप्यात्मार्थं समनुवासये-
दित्युत्तरेण सम्बन्धः । किं च—

जाव सोयपरिणणाणा अपरिहीणा नेत्तपरिणणाणा अपरिहीणा घाणपरिणणाणा अपरिहीणा
जीहपरिणणाणा० फरि०, इच्चेएहिं विरूवरूवेहिं पण्णाणेहिं अपरिहीणेहिं आयट्ठं संमं समणु-
वासिज्जासि (सू. ७२) त्तिवेमि ॥ प्रथमोद्देशः ॥

यावदस्य विशरारोः कायापशदस्य श्रोत्रविज्ञानानि जरसा रोगेण वा अपरिहीनानि भवन्ति, एवं नेत्रघ्राणरसनस्पर्शविज्ञानानि न
विषयग्रहणस्वभावतया मान्द्यं प्रतिपद्यन्ते, इत्येतैः 'विरूपरूपैः' इष्टानिष्टरूपतया नानारूपैः 'प्रज्ञानैः' प्रकृतैर्ज्ञानैरपरिक्षीयमाणैः
सद्भिः किं कुर्याद्?, इत्याह—'आयट्ठं' इत्यादि, आत्मनोऽर्थ आत्मार्थः, स च ज्ञानदर्शनचारित्रात्मकः, अन्यस्त्वनर्थ एव, अथ-
वाऽऽत्मने हितं-प्रयोजनमात्मार्थं, तच्च चारित्रानुष्ठानमेव, अथवा आयतः अपर्यवसानान्मोक्ष एव, स चासावर्थश्चायतार्थोऽतस्तं,
यदिवाऽऽपत्तो-मोक्षः अर्थः-प्रयोजनं यस्य दर्शनादित्रयस्य तत्तथा 'समनुवासयेत्' इति 'वस निवासे' इत्येतस्माद्धेतुमणिजन्ता-
ल्लित्मिप् सं-सम्यग् यथोक्तानुष्ठानेन अनु-पश्चादनभिक्रान्तं वयः संप्रेक्ष्य क्षणम्-अवमरं प्रतिपद्य श्रोत्रादिविज्ञानानां वा अप्रही-

प्र. आ.
११०

आत्मा-
र्था-
नु-
वासनं

५

१०

चा०
२ लो०
२ उ०

णतामधिगम्य तत आत्मार्थं 'समनुवागमयेः' आत्मनि विदध्याः । अथवा 'अर्धवशाद् विभक्तिपुरुषपरिणाम' इतिकृत्वा तेन वा आत्मार्थेन ज्ञानदर्शनचारित्र्यात्मकेनात्मानं 'ममनुवासयेद्' भावयेद् रञ्जयेत्, आयतार्थं वा मोक्षार्थं सम्यग्-अपुनरागमनेनान्विति-यथोक्तानुष्ठानात्पथादात्मना 'समनुवागमयेद्' अधिष्ठापयेद् । 'इतिः' परिसमाप्तौ, ब्रवीमीति सुधर्मस्वामी जम्बूस्वामिनमिदमाह, यद्ग-गता श्रीवर्द्धमानस्यामिनाऽर्धतोऽभ्यधायि तदेवाहं सूत्रात्मना वच्मीति । द्वितीयाध्ययनस्य प्रथम उद्देशकः समाप्तः ॥

उक्तः प्रथमोद्देशकः, माम्प्रतं द्वितीयस्य व्याख्या प्रतन्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः, इह विषयकपायमातापित्रादिलोकविजयेन मोक्षावाप्तिहेतुभूतं चास्त्रिं यथा सम्पूर्णभावमनुभवत्येवंरूपोऽध्ययनार्थाधिकारः प्राङ्निर्देशि, तत्र मातापित्रादिलोकविजयेन रोगज-राधनमिभूतचेतमाऽऽत्मार्थः-संयमोऽनुष्ठेय इत्येतत्प्रथमोद्देशकेऽभिहितम्, इहापि तस्मिन्नेव संयमे वर्तमानस्य कदाचिन्मोहनीयो-दयादरतिः स्याद्, अज्ञानकर्मलोभोदयाद्वाऽध्यात्मदोषेण संयमे न दृढत्वं भवेदित्यतोऽरत्यादिव्युदासेन यथा संयमे दृढत्वं भवति तथाऽनेन प्रतिपाद्यते, अथवा यथाऽष्टप्रकारं कर्मापहीयते तथा अस्मिन्नध्ययने प्रतिपाद्यते इत्यध्ययनार्थाधिकारेऽभ्यधायि, तत्र कथं धीयत इत्याह—

अरइं आउट्टे से मेहावी, खणंसि मुक्के (सू० ७३)

अस्य चानन्तरग्रन्थेण सम्बन्धो वाच्यः, म चायम्—'आयट्टं समणुवासेज्जासि' आत्मार्थं संयमं सम्यक्तया कुर्यात्, तत्र कदा-चिदरन्मुद्भवो भवेत्तदर्धमाह—'अरइं' इत्यादि, परम्परग्रन्थसम्बन्धस्त 'खणं जाणादि पंडिण' क्षणं-चारित्र्यावमरमवाप्यारतिं न कुर्या-

अरति-
१५
वर्जनं

२०

॥१००॥
२६

मोहस्याज्ञानलोभकामाद्यात्मकत्वात्तेषां चाध्यात्मिकत्वादिति गार्थार्थः ॥ [द्वितीयाध्ययने द्वितीयोद्देशकनिर्युक्तिः] ॥ ननु चारति-
मतो मेधाविनोऽनेन सूत्रेणोपदेशो दीयते यथा-संयमारतिमपवर्त्तेत, मेधावी चात्र विदितसंसारस्वभावो विवक्षितो, यश्चैवंभूतो
नासावरतिमान् तद्वाञ्छेन्न विदितवेद्य इत्यनयोः सहानवस्थानलक्षणेन विरोधेन विरोधात् छायातपयोरिव नैकत्रावस्थानम्, उक्तं च-
“तज्ज्ञानमेव न भवति यस्मिच्छुदिते विभाति रागगणः । तमसः कुतोऽस्ति शक्तिर्दिनकरकिरणायतः स्यातुम् ? ॥ १ ॥” इत्यादि,
यो ह्यज्ञानी मोहोपहतचेताः स विषयाभिष्वङ्गात् संयमे सर्वद्वन्द्वप्रत्यनीके रत्यभावं विदध्याद्, आह च-अज्ञानान्धाश्चदुलवनिता-
पाङ्गविक्षेपितास्ते, कामे सक्तिं दधति विभवाभोगतुङ्गार्जने वा । विद्वच्चित्तं भवति हि महन्मोक्षमार्गैकतानं, नाल्पस्कन्धे विटपिनि
कपत्यंसभित्तिं गजेन्द्रः ॥१॥” नैतन्मृष्यामहे, यतो ह्यवाप्तचारित्रस्यायमुपदेशो दित्सितः, चारित्रावाप्तिश्च न ज्ञानमृते, तत्कार्य-
त्वाच्चारित्रस्य, न च ज्ञानारत्योर्विरोधः, अपि तु रत्यरत्योः, ततश्च संयमगता रतिरेवारत्या बाध्यते न ज्ञानम्, अतो ज्ञानिनो-
ऽपि चारित्रमोहनीयोदयात् संयमे स्यादेवारतिः, यतो ज्ञानमप्यज्ञानस्यैव बाधकं, न संयमारतेः, तथा चोक्तम्-ज्ञानं भूरियथा-
र्थवस्तुविषयं स्वस्य द्विपो बाधकं, रागासातिशमाय हेतुमपरं युङ्क्ते न कर्तुं स्वयम् । दीपो यत्तमसि व्यनक्ति किमु नो रूपं म एवे-
क्षतां, सर्वः स्वं विषयं प्रसाधयति हि प्रासाङ्गिकोऽन्यो विधिः ॥१॥” तथेदमपि भवतो न कर्णविवरमगाद् यथा-‘वलवानिन्द्रिय-
ग्रामः, पण्डितोऽप्यत्र मुह्यतीत्यतो यत्किञ्चिदेतत्, अथवा नारत्यापन्न एवैवमुच्यते, अपि त्वयमुपदेशो मेधावी संयमविषये मा
विधादरतिमिति । संयमारतिनिवृत्तश्च सन् कं गुणमवाप्नोतीत्याह-‘स्वर्णसि मुक्ते’परमनिरुद्धः कालः क्षणः जरत्पट्टशाटिकापाटनद-
ष्टान्तसमयप्रसाधितः तत्र मुक्तो विभक्तिपरिणामाद्वा क्षणेन-अप्रकारेण कर्मणा संसारबन्धनैर्वा विषयाभिष्वङ्गमेहादिभिर्मुक्तो

आचा०
२लोक०
२ उद्दे०

भरतवदिति, ये पुनरनुपदेशवर्तिनः कण्डरीकाद्यास्ते चतुर्गातिकसंसारान्तर्वर्तिनो दुःखपागरमधिवसन्तीत्याह च—

अणाणाय पुट्टावि एगे नियद्वंति, मंदा मोहेण पाउडा, अपरिग्गहा भविस्सामो समुट्टाय
लद्धे कामे अभिगाहइ, अणाणाए मुणिणो पडिलेहंति, इत्थ मोहे पुणो पुणो सन्ना नो
हव्वाए नो पाराए (सू. ७४)

आज्ञाप्यत इत्याज्ञा—हिताहितप्राप्तिपरिहाररूपतया सर्वज्ञोपदेशस्तद्विपर्ययोऽनाज्ञा तथा अनाज्ञया सत्या 'स्पृष्टाः' परीपहोपसर्गैः, अपिशब्दः सम्भावनायां स च भिन्नक्रमो निवर्तन्त इत्यसादनन्तरं द्रष्टव्यः, 'एके' मोहनीयोदयात् कण्डरीकादयो न सर्वे संयमात् समस्तद्रव्योपशमरूपात् निवर्तन्ते अपीति, सम्भाव्यत एतन्मोहोदयस्येत्यपिशब्दार्थः, किंभूताः सन्तो निवर्तन्त इत्याह—'मन्दा' जडा—अपगतकर्तव्यविवेकाः, कुत एवंभूताः, यतो 'मोहेन प्रावृता' मोहः—अज्ञानं मिथ्यात्वमोहनीयं वा तेन प्रावृता—गुण्ठिताः, उक्तं च—“अज्ञानं खलु कष्टं क्रोधादिभ्योऽपि सर्वपापेभ्यः । अर्थं हितमहितं वा न वेत्ति येनावृता लोकाः ॥१॥” इत्यादि, तदेव मवाप्तचारित्र्योऽपि कर्मोदयात्परीपहोदयेऽङ्गीकृतलिङ्गः पश्चाद्भावतामालम्बत इत्युक्तम् । अपरे तु स्वरुचिविरचितवृत्तयो नानाविधैरुपायैर्लोकादर्थं जिघृक्षवः, (ते) किल वयं संसारोद्विग्ना मुमुक्षवस्तेषु तेषु आरम्भविषयाभिष्वङ्गेषु प्रवर्तन्त इति दर्शयति—'अपरिग्गहा' इत्यादि, परिः—समन्तात् मनोवाकायकर्मभिर्गृह्यत इति परिग्रहः स येषां नास्तीत्यपरिग्रहा एवंभूता वयं भविष्याम इति शाक्यादिमतानुसारिणः स्वयुथ्या वा 'समुत्थाय' चीवरादिग्रहणं प्रतिपद्य, ततो लब्धान् कामान् 'अभिगाहन्ते' सेवन्ते, तिङ्च्यत्ययेन चैक-

वेपवि-
डवकाः

५

१०

१०
२०
१ उदे०

वचनमिति, अत्र चान्त्यत्रतोपादानात् शेषाण्यपि ग्राह्याणि, अहिंसका ह्ययं भविष्याम एवममृपावादिन इत्याद्यप्यायोज्यम् ॥ तदेवं
शैल्यया इक्षान्यथावादिनोऽन्यथाकारिणः कामार्थमेव तांस्तान् प्रवज्याविशेषान् विभ्रति, उक्तं च—“स्वेच्छाविरचितशास्त्रैः प्रवज्यावेप-
धारिभिः क्षुद्रैः । नानाविधैरुपायैरनाथवन्मुष्यते लोकः ॥१॥” इत्यादि ॥ तदेवं प्रवज्यावेपधारिणो लब्धान्कामानवगाहन्ते, तद्वा-
भार्थं च तदुपायेषु प्रवर्तन्ते इत्याह—‘अणाणाए’ इत्यादि, ‘अनाज्ञया’ स्वैरिण्या बुद्ध्या ‘मुनय’ इति मुनिवेपविडम्बिनः कामोपा-
यान् ‘प्रत्युपेक्षन्ते’ कामोपायारम्भेषु पौनःपुन्येन लगन्तीति, आह च—‘एत्थ’ इत्यादि, ‘अत्र’ असिन् विषयाभिष्वङ्गाज्ञानमये भाव-
मोहे पौनःपुन्येन ‘मन्नाः’ विषण्णा निमग्नाः पङ्कावमग्ना नागा इवात्मानमाक्रुण्डुं नालमिति, आह च—‘नो हव्वाए’ नो पाराए’ यो
हि मध्येमहानदीपूरं निमग्नो भवत्यसौ नारातीयतीराय नापि पारेमहामदीपूरमिति, एवमत्रापि कुतश्चिन्निमित्तात्तत्तद्गृहगृहिणीपुत्र-
धनधान्यहिरण्यरत्नकुप्यदासीदासादिविभव आकिञ्चन्यं प्रतिज्ञायारातीयतीरदेश्याद्गृहवाससौख्यान्निर्गतः सन् नो हव्वाएति भवति,
पुनरपि वान्तभोगाभिलाषितया यथोक्तसंयमाभावेन तत्क्रियाया विफलत्वात् नो पाराएति भवति, उभयतो मुक्तबन्धना मुक्तो-
लीवोभयभ्रष्टो न ग्रहस्थो नापि प्रव्रजित इत्युक्तं भवति, उक्तं च—“इन्द्रियाणि न गुप्तानि, लालितानि न चेच्छया ॥ मानुष्यं दुर्लभं
प्राप्य, न भुक्तं नापि शोपितम् ॥१॥” इति । ये पुनरप्रशस्तरतिनिवृत्ताः प्रशस्तरतिमधिशयानास्ते किंभूता भवन्तीत्याह—

विमुक्ता हु ते जणा जे जणा पारगामिणो, लोभमलोभेण दुगुंछमाणे लब्धे कामे नाभि-

गाहइ (सू० ७५)

विधिम्—अनेरूपकारं द्रव्यतो धनस्वजनानुपद्गाद्भावतो प्रिययक्षयायादिभ्योऽनुममसं मुच्यमाना एव भाविनि भूतवदुपचारान्मुक्ता

वेपवि-
१५
उचकाः

२०

॥१०२॥
२८

विमुक्ताः ते जना ये जनाः सर्वस्वजनभूता निर्भगत्वाः पारगामिनो भवन्ति, पारो-मोक्षः संमाराणव्रतदृष्टित्वात् तत्कारणानि ज्ञान-
दर्शनचारित्राण्यपि पार इति, भवति हि तादर्थात्ताच्छब्दं, यथा तन्दुलान् वर्षति पर्जन्यः, अतस्तत्पारं-ज्ञानदर्शनचारित्राण्यं गन्तुं-
शीलं येषां ते पारगामिनः, ते मुक्ता भवन्तीति पूर्वेण सम्बन्धः । कथं पुनः सम्पूर्णपारगामित्वं भवतीत्याह-‘लोभं’ इत्यादि, इह
हि लोभः सर्वमङ्गानां दुस्त्यजो भवति, तथाहि-धूपकश्रेण्यन्तर्गतस्यापगताशेषकपायस्यापि खण्डशः क्षिप्यमाणोऽप्यनुवध्यत इति,
अतस्तं लोभं, तद्विषयेण अलोभेन ‘जुगुप्समानो’ निन्दन्-परिहरन्, किं करोतीत्याह-‘लद्रे’ इत्यादि, ‘लब्धान्’ प्राप्तानिच्छामदनरू-
पान् कामान् ‘नाभिगाहते’ न सेवते, यो हि शरीरादावपि निवृत्तलोभः स कामाभिष्वङ्गवान् भवति, ब्रह्मदत्तामन्त्रितचित्रवदिति,
प्रधानान्त्यलोभपरित्यागेन चोपसर्जनाधस्तनपरित्यागो द्रष्टव्यः, तथा-क्रोधं क्षान्त्या जुगुप्समानो मानं मार्दवेन मायामार्जवे-
नेत्याद्यप्यायोज्यं, लोभोपादानं तु सर्वकपायप्राधान्यरूपापनार्थमुपाददे, तथाहि-तत्प्रवृत्तः माध्यामाध्यविवेकविकलः कार्याकार्य-
विचाररहितः मन्त्रर्थकदचदृष्टिः पापोपादानमास्थाय सर्वाः क्रियाः अधितिष्ठतीति, तदुक्तम्-“ध्रुवेइ रोहणं तरइ मायरं भमइ गिरि-
णिगुंजेसुं । मारेइ वंधवंपिहु पुरिसो जो होइ धणलुद्धो ॥१॥ अडइ वहुं वहइ भरं महइ लुहं पावमायरइ धिद्धो । कुलसीलजाइपच-
यधिइं च लोभहुओ चयइ ॥ २ ॥” इत्यादि, तदेवं कुतश्चिन्मितात् महापि लोभादिना निष्क्रम्य पुनर्लोभादिपरित्यागः कार्यः,
अन्यस्तु लोभं विनापि प्रव्रज्यां प्रतिपद्यत इति दर्शयति—

१ पारति मोहणं तरति गागरं धाम्प्रति गिरिनिद्रेषु । मारयति वाग्भवसपि पुरो यो भवति धनलुद्धः ॥१॥ अटति चट्टु वहति भारं सन्ने क्षुण्णं पाप-
मारयति शृष्ट । कुलसीलजातिप्रत्ययधृतीनां लोभाभिद्वन्द्वन्यजति ॥२॥

विणावि लोभं निक्खम्म एस अकम्मे जाणइ पासइ, पंडिलेहाए नावकंखइ, एस अणगारिति पवुच्चइ, अहो य राओ परितप्पमाणे कालाकालसमुद्दाई संजोग्घी अट्टालोभी आलुं पे सह-संकारे विणिविद्धचित्ते, इत्थ सत्थे पुणो पुणो, से आयवले से नाइवले से मित्तवले से पिच्चवले से देववले से रायवले से चोरवले से अतिहिवले से किविणवले से समणवले, इच्चेएहिं विरूवरूवेहिं कज्जेहिं दंडसमायाणं संपेहाए भया कज्जइ, पावमुक्खुत्ति मन्नमाणे, अदुवा आसंसाए (सू. ७६)

कश्चिद्भरतादिर्निःशेषतो लोभापगमाद्विनापि लोभं 'निक्कम्य' प्रव्रज्यां प्रतिपद्य, पाठान्तरं वा 'विणइत्तु लोभं' सञ्ज्वलनसंज्ञक-मपि लोभं 'विनीय' निर्मूलतोऽपनीयं एष एवंभूतः सन् 'अकर्मा' अपगतघातिकर्मचतुष्टयाविर्भूतानावरणज्ञानो विशेषतो जानाति मामान्यतः पश्यति, एतदुक्तं भवति-एवंभूतो लोभो येन तत्क्षये मोहनीयक्षये चावश्यं घातिकर्मक्षयस्तसिंश्च निरावरणज्ञानसञ्जा-वस्ततोऽपि भवोपग्राहिकर्मापगम-इत्यतो लोभापगमे अकम्मंत्युक्तम् । यतश्चैवंभूतो लोभो दुस्स्तस्तद्धानौ चावश्यं कर्मक्षयस्ततः किं कर्त्तव्यमित्याह-'पंडिलेहाए' इत्यादि, प्रत्युपेक्षणया-गुणदोषपर्यालोचनयोपपन्नः सन् अथवा लोभविपाकं प्रत्युपेक्ष्य-पर्यालोच्य तदभावे गुणं च लोभं 'नावकाङ्क्षति' नाभिलषतीति, यथाज्ञानोपहतान्तःकरणोऽप्रज्ञस्तमूलगुणस्थानवर्ती विषयकपायाद्युपपन्नस्तस्य

आचा०
रलो०
२ उ०

पूर्वोक्तं विपरीततया सर्वं संतिष्ठते, तथाहि-अलोभं लोभेन जुगुप्समानो लब्धान् कामानग्रहाहते, लोभमनपनीय निष्क्रम्य पुन-
रपि लोभैकमनाः सकर्मा न जानाति नापि पश्यति, अपश्यंश्चाप्रत्युपेक्षणयाऽभिकाङ्क्षति । यच्च प्रथमोद्देशकेऽप्रशस्तमूलगुणस्था-
नमवाचि तुच्च वाच्यमिति, आह च-‘अहो य राओ’ इत्यादि, अहोरात्रं परितप्यमानः कालाकालसमुत्थार्यो संयोगार्थी अर्थालोभी
आलुम्पः सहसाकारो विनिविष्टचित्तः अत्र शस्त्रे पृथिवीकायाद्युपघातकारिणि पौनःपुन्येन वर्त्तते । किं च-‘से आयनले’-आत्मनो
बलं-शक्त्युपचय आत्मबलं तन्मे भावीति कृत्वा-नानाभिधैरुपायैरात्मपुष्टये तास्ताः क्रियाः ऐहिकामुष्मिकोपघातकारिणीं विधत्ते,
तथाहि-‘मासेन पुष्यते मास’मिति कृत्वा पञ्चेन्द्रियघातादावपि प्रवर्त्तते, अपराश्च लुम्पनादिकाः सूत्रेणैवामिहिताः, एतं च ज्ञाति
बलं-संजनबलं मे भावीति, तथा तन्मित्रबलं मे भविष्यति येनाहमापदं सुखेनैव निस्तरिष्यामि, तत्प्रेत्यबलं भविष्यतीति प्रस्ता-
दिकमुपहन्ति, तद्वा देवबलं भावीति पचनपाचनादिकाः क्रिया विधत्ते, राजबलं वा मे भविष्यतीति राजानमुपचरति, चौरग्रामे
वा वसति, चौरभागं वा प्राप्स्यामीति चौरानुपचरति, अतिथिवलं वा मे भविष्यतीत्यतिथीनुपचरति, अतिथिर्हि निःस्पृहोऽभिधी-
यते इति, उक्तं च-“तिथिपूर्वोत्सवाः सर्वे, त्यक्त्वा येन महात्मना । अतिथि तं विजानीयाच्छेषमभ्यागतं विदुः ॥१॥” एतदुक्तं
भवति-तद्वलार्थमपि प्राणिषु दण्डो न निक्षेप्तव्य इति, एवं कृपणश्रमणार्थमपि शक्यमिति, एतं पूर्वोक्तैः ‘विरूपरूपैः’ नानाप्रकारैः
पिण्डदानादिभिः कार्यैः ‘दण्डसमादान’मिति दण्ड्यन्ते-व्यापाद्यन्ते प्राणिनो येन स दण्डस्तस्य सम्यग्दानं-ग्रहणं समादानं,
तदात्मबलादिकं मम नाभविष्यत् यद्यहमेतन्नाकरिष्यमित्येव ‘सप्रेक्षया’ पर्यालोचनया एव सप्रेक्ष्य वा भयात् क्रियते, एवं ज्ञाप
दिहभवेमाश्रित्य दण्डसमादानकारणमुपन्यस्तम्, आमुष्मिकार्थमपि परमार्थगजानानैर्दण्डसमादानं क्रियते इति दर्शयति-‘पापमो-

प्र. आ.
११४
आत्म-
पलायनं

दण्डः

१०

११

चा०
२लो०
२ उ०

कस्वो'ति इत्यादि, पातयति पासयतीति वा पाप तस्मान्मोक्ष', 'इति' हतौ, यस्मात्प्र मम भविष्यतीति मन्यमानः दण्डममादा
नाय प्रवर्त्तत इति, तथाहि-हुतभुजि पद्जीरोपघातकारिणि शस्त्रे नानाविधोपायप्राप्युपघातात्तपापविध्वंसनाय पिप्पलशमीसमित्ति-
लाज्यादिकं शठव्युद्वाहितमतयो जुह्वति, तथा पितृपिण्डदानादौ वस्तादिमामोपस्कृतभोजनादिकं द्विजातिभ्य उपकल्पयन्ति, तद्गु-
क्तशेषानुज्ञान स्वतोऽपि भुञ्जते, तदव नानाविधरूपायैरज्ञानोपहतबुद्धयः पापमोक्षार्थं दण्डोपादानेन तास्ताः क्रियाः प्राप्युपघातका-
रिणीः समारभमाणाः अनेकभवशतकोटीदुर्मोचमधमेवोपाददन इति । किञ्च-'अदुःखा' इत्यादि, पापमोक्ष इति मन्यमानो दण्ड
मादत्त इत्युक्तम्, अथवा आशमनम् आशमा-अप्राप्तप्रापणामिलापस्तदर्थं दण्डममादानमादत्ते, तथाहि-समेतत् परुत्परारि वा प्रेत्य
रोपस्थास्यते इत्याशयस्य क्रियासु प्रवर्त्तते, राजान वाऽर्थाशापिमोहितमना अवलगति, उक्तं च-"आराध्य भूपतिमप्य ततो धनानि,
भोक्ष्यामहे किल वय मत्तत सुखानि । इत्याशया धनविमोहितमानमाना, कालः प्रयाति मरणाधिरेव पुंमाम् ॥ १ ॥ एहि गच्छ
पतोत्तिष्ठ, उद मौन ममाचर । इत्याद्याशाग्रहग्रस्ते', क्रीडन्ति धनिनोऽर्थिभिः ॥२॥" इत्यादि ॥ तदेवं ज्ञात्वा किं कर्त्तव्यमित्याह-
त परिणाय मेहावी नेव सयं एएहिं कजेहि दंडं समारंभिज्जा नेव अन्नं एएहिं कजेहिं दंडं
समारंभाविज्जा एएहि कजेहिं दंडं समारंभंतपि अन्नं न समणुजाणिज्जा, एस मग्गे आरिएहिं
पवेडण. जहेत्थ कुमले नोवलंपिज्जासि त्तिवेमि (सू ७७) लोगविजयस्स वित्तिओ उद्देसो ॥२॥
'तदि'ति गर्भनाम प्रकान्तपरामर्शि, 'तत्' शस्त्रपरिवोक्त स्वरायपरकायादिमेदभिद्य शस्त्रम्, इह वा यदक्तम् अप्रशस्तगुणमूल

प्र आ
११५

१५
अदण्ड
आर्य-
मार्गः

२०

॥१०४॥
२७

आचा०
२लोक०
२ उद्दे०

म्यानं-विषयकंपायमातापित्रादिकं, तथा कालाकालमुत्थानक्षेणपरिज्ञानश्रोत्रादिविज्ञानप्रहाणादिकं तथाऽऽत्मवलाधानाद्यर्थं च दण्डसमादानं ज्ञपरिज्ञया ज्ञात्वा प्रत्याख्यानपरिज्ञया परिहरेत् 'मेधावी' मर्यादावर्ती, ज्ञातहेयोपादेयः सन् किं कुर्यादित्याह— 'नेव सयं' इत्यादि, नैव 'स्वयम्' आत्मना एतैः-आत्मवलाधानादिकैः 'कार्यैः' कर्तव्यैः समुपस्थितैः सद्भिः 'दण्डं' सत्त्वोपघातं समारभेत्, नाप्यन्यम्-अपरमेभिः कार्यैर्हिंसानृतादिकं दण्डं समारम्भयेत्, तथा समारभमाणमप्यपरं योगत्रिकेण न समनुज्ञापयेद् । एष चोपदेशस्तीर्थकृद्भिरभिहित इत्येतत् सुधर्मस्वामी जम्बूस्वामिनमाहेति दर्शयति-'एस' इत्यादि, 'एष' इति ज्ञानादियुक्तो भाव-मार्गो योगत्रिककरणत्रिकेण दण्डसमादानपरिहारलक्षणो वा 'आर्यैः' आराघाताः सर्वहेयधर्मैभ्य इत्यार्याः-संसारार्णवतटवर्तिनः क्षीणघातिकर्मांशाः संसारोदरविवरवर्तिभावविदः तीर्थकृतस्तैः 'प्रकर्षेण' सदेवमनुजायां पर्षदि सर्वस्वभाषानुगामिन्या वाचा यौगप-द्याशेषसंशीतिच्छेद्या प्रकर्षेण वेदितः-कथितः प्रतिपादित इतियावत्, एवम्भूतं च मार्गं ज्ञात्वा किं कर्तव्यमित्याह-'जहेत्थ' इत्यादि, तेषु तेष्व्वात्मवलोपधानादिकेषु कार्येषु समुपस्थितेषु सत्सु दण्डसमुपादानादिकं परिहरन् 'कुशलो' निपुणः अवगततत्त्वो यथैतस्मिन् दण्डसमुपादाने स्वमात्मानं 'नोपलिप्सयेः' न तत्र संश्लेषं कुर्या इति, विभक्तिपरिणामाद्वा एतेन दण्डसमुपादानजनितकर्मणा यथा नोपलिप्ससे तथा सर्वैः प्रकारैः कुर्यास्त्वम् । इतिशब्दः परिसमाप्तौ, ब्रवीमीति पूर्ववत् । लोकविजये द्वितीय उद्देशक समाप्तः॥

दण्ड-
त्यागः

५

१०

उक्तो द्वितीयोद्देशकः, साम्प्रतं तृतीय आरभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः—इहानन्तरोद्देशके संयमे दृढत्वं कार्यमसंयमे चादृढ-
त्वमुक्तं, तच्चोभयमपि कषायव्युदासेन सम्पद्यते, तत्रापि मान उत्पत्तेरारभ्य उच्चैर्गोत्रोत्थापितः स्यात् अतस्तद्व्युदासार्थमिदमभिधीयते।
अस्य चानन्तरसूत्रेण सम्बन्धः—‘जहेत्थ कुसले नोवलिंपेजासि’ कुशलो-निपुणः सन् अस्मिन्नुच्चैर्गोत्राभिमाने यथाऽऽत्मानं नोपलिम्प-
येस्तथा विदध्यास्त्वं, किं मत्वा ?, इत्यतस्तदभिधीयते—

से असइं उच्चागोए असइं नीआगोए, नो हीणे नो अइरित्ते, नोऽपीहए, इय संखाय
को गोयावाई को माणावाई?, कंसि वा एगे गिज्जा, तम्हा नो हरिसे नो कुप्पे, भूएहिं
जाण पडिलेह सायं (सू. ७८)

‘से असइं उच्चागोए असइं नीआगोएत्ति’ ‘स’ इति संसार्यसुमान् ‘असकृद्’ अनेकशः उच्चैर्गोत्रे मानसत्काराहं, उत्पन्न इति शेषः,
तथा असकृन्नीचैर्गोत्रे—सर्वलोकावगीते, पौनःपुन्येनोत्पन्न इति, तथाहि—नीचैर्गोत्रोदयादनन्तमपि कालं तिर्यक्ष्यास्ते, तत्र च पर्यटन्
दिनवतिनामोत्तरप्रकृतिसत्कर्मार्थं संस्तथाविधाध्यवसायोपपन्नः आहारकशरीरतत्सङ्घातबन्धनाङ्गोपाङ्गदेवगत्यानुपूर्वीद्वयनरकगत्या-
नुपूर्वीद्वयवैक्रियचतुष्टयरूपा एता द्वादश कर्मप्रकृतीर्निर्लेप्याशीतिसत्कर्मार्थं तेजोवायुपूत्पन्नः सन् मनुजगत्यानुपूर्वीद्वयमपि निर्लेप्य
तत उच्चैर्गोत्रमुद्रलयति पल्योपमासंख्येयभागेन, अतस्तेजोवायुष्वाद्य एव भङ्गकः, तद्यथा—नीचैर्गोत्रस्य बन्ध उदयोऽपि तस्यैव सत्क-

१०
—रं १०
३ उद्दे०

प्र. आ.
११६

उच्चनी-
चगोत्रे

१५

२०.

॥१०५॥
२३

आचा०
२लोक०
३ उद्दे०

र्मताऽपीति, ततोऽप्युद्धृतस्यापरैकेन्द्रियगतस्यायमेव भङ्गः, त्रसेष्वप्यपर्याप्तिकावस्थायामयमेव, अनिलेपिते तृचैर्गोत्रे द्वितीयचतुर्थो भङ्गो, तद्यथा-नीचैर्गोत्रस्य बन्ध उदयोऽपि तस्यैव सत्कर्मता तूभयरूपस्यैवेति द्वितीयः, तथा उच्चैर्गोत्रस्य बन्धो नीचस्योदयः सत्कर्मता तूभयरूपस्येति चतुर्थः, शेषास्तु चत्वारो न सन्त्येव, तिर्यक्षूचैर्गोत्रस्योदयाभावादिति भावः, तदेवमुच्चैर्गोत्रोद्दलनेन कलंकलीभावमापन्नोऽनन्तं कालमेकेन्द्रियेष्वस्ते, अनुद्दलिते वा तिर्यक्ष्वास्तेऽनन्ता उत्सर्पिण्यवसर्पिणीः, आवलिकाकालासङ्ख्येयभागसमयसंख्यान् पुद्गलपरावर्त्तानिति, कीदृशः पुनः पुद्गलपरावर्त्त इति १, उच्यते, यदौदारिकवैक्रियतैजसभापानापानमनःकर्मसप्तकेन संसारोदरविवरवर्त्तिनः पुद्गलाः आत्मसात्परिणामिता भवन्ति तदा पुद्गलपरावर्त्त इत्येके, अन्ये तु द्रव्यक्षेत्रकालभावभेदाच्चतुर्धा वर्णयन्ति, प्रत्येकमसावपि वादरसूक्ष्मभेदात् द्वैविध्यमनुभवति, तत्र द्रव्यतो वादरो यदौदारिकवैक्रियतैजसकार्मणचतुष्टयेन सर्व-पुद्गला गृहीत्वोज्झितास्तदा भवति, सूक्ष्मः पुनर्यदैकशरीरेण सर्वपुद्गलाः स्पर्शिता भवन्ति तदा द्रष्टव्यः १, क्षेत्रतो वादरो यदा क्रमोत्क्रमाभ्यां प्रियमाणेन सर्वे लोकाकाशप्रदेशाः स्पृष्टा भवन्ति तदा विज्ञेयः, सूक्ष्मस्तु तदा विज्ञेयो, यदैकस्मिन् विवक्षिताका-

१ ०स्यान्यत्रापि आदावय० प्र. २ अनिलेपिते तृचैर्गोत्रे द्वितीयो भङ्गकः, कस्यचित्प्रथमसमय एवापरस्यान्तमुद्दत्तद्विर्ध्वमुच्चैर्गोत्रसन्वन्धसद्भावे चतुर्थभङ्गकः, तद्यथा-नीचैर्गोत्रस्य बन्ध उदयोऽपि तस्यैव सत्कर्मता तूभयरूपस्यैवेति द्वितीयः, तथोच्चैर्गोत्रस्य बन्धो नीचस्योदयः सत्कर्मता तूभयरूपस्येति चतुर्थः, शेषास्तु चत्वारो न सन्त्येव, तिर्यक्षूचैर्गोत्रस्योदयाभावादिति भावः । तदेवमुच्चैर्गोत्रोद्दलनेन कलंकलीभावमापन्नोऽसङ्ख्येयमपि काल सूक्ष्मत्रसेष्वस्ते, ततोऽप्युद्धृत उच्चैर्गोत्रोदयाभावे सति द्वितीयचतुर्थभङ्गवस्थोऽनन्तमपि काल तिर्यक्ष्वास्ते इति, स च अनन्ता उत्सर्पिण्यवसर्पिणीः, आवलिकाकालासङ्ख्येयभागसमयसंख्यान् पुद्गलपरावर्त्तानिति प्र. २ नीचैर्गोत्रस्य बन्ध उच्चैर्गोत्रस्योदयः उच्चनीचैर्गोत्रे सती ३ उच्चैर्गोत्रस्य बन्ध उच्चैर्गोत्रस्योदय उच्चनीचैर्गोत्रे सती ५ उच्चैर्गोत्रस्योदय उच्चनीचैर्गोत्रे सती ६ उच्चैर्गोत्रस्योदय उच्चैर्गोत्र सत् ७ इत्येवंरूपाः शेषास्तृतीयपञ्चमपष्ठसप्तमभङ्गरूपाश्चत्वारः, प्र.

१०
२लोक०
३ उदे०

प्र. आ.
११७

शखण्डके मृतः पुनर्यदा तस्यानन्तरप्रदेशवृद्ध्या सर्वं लोकाकाशं व्याप्नोति तदा ग्राह्यः २, कालतो वादरो यदोत्सर्पिणीसमयाः क्रमोत्क्रमाभ्यां म्रियमाणेनालिङ्गिता भवन्ति तदा विज्ञेयः, सूक्ष्मस्तूत्सर्पिणीप्रथमसमयादारभ्य क्रमेण सर्वसमया म्रियमाणेन यदा छुम्ना भवन्ति तदाऽवगन्तव्यो ३, भावतो वादरो यदाऽनुभागवन्धाध्यवसायस्थानानि क्रमोत्क्रमाभ्यां म्रियमाणेन व्याप्तानि भवन्ति तदाऽभिधीयते, अनुभागवन्धाध्यवसायप्रमाणं तु संयमस्थानावसरे प्रागेवाभ्यधायीति, सूक्ष्मस्तु जघन्यानुभागवन्धाध्यवसायस्थानादारभ्य यदा सर्वेष्वपि क्रमेण मृतो भवति तदाऽवसेय इति ४। तदेवं कलंकलीभावमापन्नोऽन्यो वा नीचैर्गोत्रोदयादनन्तमपि कालं तिर्यक्ष्वास्ते, मनुष्येष्वपि तदुदयादेव चावगीतेषु स्थानेषूत्पद्यते, तथा कलंकलीसत्रोऽपि द्विन्द्रियादिपूत्पन्नः सन् प्रथमममये एव पर्याप्त्युत्तरकालं वोचैर्गोत्रं वद्ध्वा मनुष्येष्वसकृदुचैर्गोत्रमास्कन्दति, तत्र कदाचित्तृतीयभङ्गकस्थः पञ्चमभङ्गोपपन्नो वा भवति, ताविमौ- नीचैर्गोत्रं वध्नात्युचैर्गोत्रस्योदयः सत्कर्मता तूभयस्य तृतीयः, पञ्चमस्तूचैर्गोत्रं वध्नाति तस्यैवोदयः सत्कर्मता तूभयस्य, षष्ठसप्तम- भङ्गौ तूपरतवन्धस्य भवतः, अविषयत्वान्न ताभ्यामिहाधिकारः, तौ चेमौ बन्धोपरमे उचैर्गोत्रोदयः सत्कर्मता तूभयस्येति षष्ठः, सप्तमस्तु शैलेश्यवस्थायां द्विचरमसमये नीचैर्गोत्रे क्षपिते उचैर्गोत्रोदयस्तस्यैव सत्कर्मतेति, तदेवमुच्चावचेषु गोत्रेषु असकृदुत्पद्यमा- नेनासुमता पञ्चभङ्गकान्तर्वर्तिना न मानो विधेयो नापि दीनतेति । तयोश्चोच्चावचयोः गोत्रयोर्वन्धाध्यवसायस्थानकण्डकानि तुल्या- नीत्याह—‘णो हीणे णो अइरित्ते’ यावन्त्युचैर्गोत्रेऽनुभाववन्धाध्यवसायस्थानकण्डकानि नीचैर्गोत्रेऽपि तावन्त्येव, तानि च सर्वा- ष्यस्यसुमताऽनादिसंसारे भूयो भूयः स्पर्शितानि, तत उचैर्गोत्रकण्डकार्थतयाऽसुभृन्न हीनो नाप्यतिरिक्तः, एवं नीचैर्गोत्रकण्डका- र्थतयाऽपीति । नागाज्जुनीयास्तु पठन्ति—“एगमेगे खलु जीवे अइअद्दाए असइ उच्चागोए, अमइ नीआगोए, कंडगट्टयाए नो

१०
उचनी-
चगोत्रे

१५

॥१०३॥
२२

आचा०
२लोक०
३ उदे०

हीणे नो अग्रिचे" एकैको जीवः खलुशब्दो प्राप्पालङ्कारे जतीते ऋलेऽमकृदुच्चारणेषु गोत्रेषूपपन्नः, स चोच्चारणानुभागरुण्डकापे-
क्षया न हीनो नाप्यतिरिक्त इति, तथाहि-उच्चैर्गोत्ररुण्डकेभ्य एकभविक्केभ्योऽनेकभविक्केभ्यो वा नीचैर्गोत्ररुण्डकानि न हीनानि
नाप्यतिरिक्तानीत्यतोऽत्रगम्योत्कर्षापरुषा न विधेयौ, अस्य चोपलक्षणार्थत्वात् सर्वेष्वपि मदस्थानेष्वेतदायोज्य, यत्तथोच्चारणेषु
स्थानेषु कर्मवशादुत्पद्यन्ते, बलरूपत्वाभादिमदस्थानाना चासमञ्जसतामवगम्य किं कर्तव्यमित्याह- 'नोऽपीहए' अपिः सम्भावेने स च
भिन्नकर्मो, जात्यादीनां मदस्थानानामन्यतमदपि 'नो ईहेतापि' नाभिलषेदपि अथवा नो स्पृहयेत्-नापकाङ्क्षेदिति ।-तत्र यद्यु-
च्चारणेषु स्थानेष्वसकृदुत्पन्नोऽनुमास्ततः किमित्याह- 'इय सखाय' इत्यादि, इतिरूपप्रदर्शने 'इति' एतदपूर्वोक्तनीत्योच्चारणस्थान-
नोत्पादादिकं 'परिसंख्याय' ज्ञात्वा 'को गोत्रवादी भवेद्?' यथा ममोच्चैर्गोत्रं सर्वलोकमाननीयं नापरस्येत्येवंवादी को बुद्धिमान्
भवेत्?, तथाहि-मयाऽन्यैश्च जन्तुभिः सर्वाण्यपि स्थानान्यनेकशः प्राप्तपूर्णाणीति, तथोच्चैर्गोत्रनिमित्तमानवादी वा को भवेत्?,
न कश्चित्संसारस्वरूपपरिच्छेदीत्यर्थः, किं च- 'कंसि वा एगे गिज्जे' अनेकशोऽनेकस्मिन् स्थानेषुभूते सति 'तन्मध्ये कस्मिन्वा
एकस्मिन्नुच्चैर्गोत्रादिकेऽनवस्थितस्थानके रागादिविरहादेकः रुथं गृध्येत्?, तात्पर्यम्-आसेवां विदितकर्मपरिणामो विदध्यात्, युज्येत
गाढ्यं यदि तत्स्थानं प्राप्तपूर्वं नाभविष्यत्, तच्चानेकशः प्राप्तपूर्वम्, अतस्तच्छाभालाभयोः नोत्कर्षापरुषो विधेयाविति, आह च-
'तम्हा' इत्यादि, यतोऽनादौ संसारे पर्यटताऽसुमताऽदृष्टायत्तान्यसकृदुच्चारणानि स्थानान्यनुभूतानि तस्मात्कथञ्चिदुच्चारणादिकं मद-
स्थानमप्य 'पण्डितो' हेयोपादेयतन्त्रज्ञो 'न हृष्येत्' न हर्षं विदध्याद्, उक्तं च- "मर्वसुखान्यपि ऋशः प्राप्तान्यटता मयाऽत्र
संसारे । उच्चैःस्थानानि तथा तेन न मे विसयस्तेषु ॥१॥ जड मोऽपि गिज्जरमओ पण्डिसिद्धो अहुमाणमहणेहि । अरसेम मयट्टाणा

उच्चनी-
चगोत्रे

५

१०

१०
२लोक०
३ उदे०

प्र. आ.
११८

परिहरिअब्वां पयत्तेणं ॥२॥" नाप्यवगीतस्थानावाप्तौ वैमनस्यं विदध्याद्, आह च—'नो कुप्ये' अदृष्टवशात्तथाभूतलोकासम्मतं जातिकुलरूपवललाभादिकमधममवाप्य 'न कुप्येत्' न क्रोधं कुर्यात्, कतरत्रीचस्थानं शब्दादिकं वा दुःखं मया नानुभूतमित्येवमवगम्य. नोद्वेगवशागेन भाव्यम्, उक्तं च—“अवमानात्परिभ्रंशाद्भवन्धधनक्षयात् । प्राप्ता रोगाश्च शोकाश्च, जात्यन्तरशतेष्वपि ॥१॥ संते ये अविम्हइउं असोइउं पंडिण्येण य असंते । सक्का हु दुमोवमिअंहिअएण हिअं धरंतेण ॥२॥ होऊण चक्कवट्टी पुहइवई विमलपंडरच्छतो । सो चेव नाम भुज्जो अणाहसालालओ होइ ॥३॥" एकस्मिन् वा जन्मनि नानाभूतावस्था उच्चावचाः कर्मवशतोऽनुभवति । तदेवमुच्चनीचगोत्रनिर्विकल्पमनाः अन्यदापि अविकल्पेन किं कुर्यादित्याह—'भूएहिं' इत्यादि, भवन्ति भविष्यन्त्यभूवन्निति च भूतानि-असुभृतस्तेषु 'प्रत्युपेक्ष्य' पर्यालोच्य विचार्य कुशाग्रीयया शेमुष्या जानीहि-अवगच्छे, किं जानीहि ?- 'सातं' मुखं तद्विपरीतमसातमपि जानीहि, किं च कारणं सातासांतयोः ? एतज्जानीहि, किं चाभिलपन्त्यविगानेन प्राणिन इति, अत्र जीवजन्तुप्राण्यादिशब्दान् उपयोगलक्षणद्रव्यस्य मुख्यान् वाचकान् विहाय सत्तावाचिनो भूतशब्दस्योपादानेनेदमाविर्भावयति-यथा-स्यमुपयोगलक्षणपदार्थोऽवश्यं सत्तां विभक्तिं, साताभिलाष्यसातं च जुगुप्सते, साताभिलाषश्च शुभप्रकृतित्वाद्, अतोऽपरासामपि शुभप्रकृतीनामुपलक्षणमेतदवसेयम्, अतः शुभनामगोत्रायुराद्याः कर्मप्रकृतीरनुधावत्यशुभाश्च जुगुप्सते सर्वोऽपि प्राणी । एवं च व्यवस्थिते सति किं विधेयमित्याह—

१ यदि सौऽपि निर्जगमदः प्रतिपिद्वोऽटमानमधनेः । अरशेषाणि मदस्थानानि परिहर्त्तव्यानि प्रयत्नेन ॥१॥ २ सत्सु च रिस्मेतुमशीचितुं पण्डितेन वासत्सु । शयय० हि० दुमोपमितं हृदयेन हित धरता ॥१॥ भूत्वा चक्रवर्ती पृथ्वीपतिर्विमलपाण्डुरच्छत्रः । स एव नाम भूयोऽनाप्यशालालयो भवति ॥३॥ कर्मवशागो० प्र. कुप्यन्व

१५
अन्धा-
दित्वं

२०

२६

॥१०७॥

समिण् एयाणुपस्सी, तंजहा-अन्धत्तं बहिरत्तं मूयत्तं काणत्तं कुंठत्तं खुज्जत्तं वडभत्तं सामत्तं
 सबलत्तं सह पमाणं अपणेगरूवाओ जोणीओ संधायइ विरूवरूवे फासे परिसंवेयइ (सू० ७९)
 अथवा भूतेषु शुभाशुभरूपं कर्म प्रत्युपेक्ष्य यत्तेषामप्रियं तन्न विदध्यात् इत्ययमुपदेशो, नागार्जुनीयास्तु पठन्ति—“पुरिसेणं खलु
 दुक्खुव्वेअसुहेसए” ‘पुरुषो’ जीवः णमिति वाक्यालङ्कारे ‘खलुः’ अवधारणे दुःखात् उद्वेगो यस्य स दुःखोद्वेगः, सुखस्यैपकः
 सुखैपकः, याजकादित्वात्समासश्छान्दसत्वाद्वा, दुःखोद्वेगश्चासौ सुखैपकश्च दुःखोद्वेगसुखैपकः, सर्वोऽपि प्राणी दुःखोद्वेगसुखैपक
 एव भवत्यतो जीवरूपं कार्यं, तच्चावनिवनपवनानलवनस्पतिसूक्ष्मबादरविकल्पश्चेन्द्रियसंज्ञीतरपर्याप्तकापर्याप्तकरूपं शस्त्रपरिज्ञा-
 यामकार्येव, तेषां च दुःखपरिजिहीर्षुणां सुखलिप्सुनामात्मौपम्यमाचरता तदुपमर्दकानि, हिंसादिस्थानानि परिहरताऽऽत्मा पञ्चमहा-
 व्रतेष्वस्थेयः, तत्परिपालनार्थं चोत्तरगुणं अप्यनुशीलनीयाः, तदर्थमुपदिश्यते—‘समिण् एयाणुपस्सी’ पञ्चभिः समितिभिः समितः
 सन् एतद्-शुभाशुभं कर्म वक्ष्यमाणं चान्धत्वादिकं द्रष्टुं शीलं यस्येत्येतदनुदर्शी भूतेषु सातं जानीहीति सण्टङ्कः, तत्र ‘समिति’-
 रिति ‘इण् गता’ वित्यस्मात्सम्पूर्वान् क्तिन्नन्ताद्भवति, सा च पञ्चधा, तद्यथा—ईर्याभापैपणाऽऽदाननिक्षेपोत्सर्गरूपाः, तत्रेयांसमितिः
 प्राणव्यपरोपणव्रतपरिपालनाय, भाषासमितिरसदभिधाननियमसंसिद्धये, एषणासमितिस्तेष्वव्रतपरिपालनाय, शेषद्वयं तु समस्तव्रत-
 प्रकृत्यार्हिसाव्रतस्य संसिद्धये व्याप्रियंते इति, तदेवं पञ्चमहाव्रतोपेतस्तद्र्त्तिकल्पसमितिभिः समितः सन् भावत एतद्भूतसातादि-
 कमनुपश्यति, अथवा यदनुदर्श्यसौ भवति तद्यथेत्यादिना सूत्रेणैव दर्शयति—‘अन्धत्वमित्यादिना यावत् विरूवरूवे फासे परिसंवेयइ’
 संसारोदरे पर्यटन् प्राणी अन्धत्वादिका अवस्था बहुशः परिसंवेदयते, स चान्धो द्रव्यतो भावतश्च, तत्रैकेन्द्रियद्वीन्द्रियत्रीन्द्रिया

॥०
२६ क०
३ उद्दे०

द्रव्यभावाऽन्धाः, चतुरिन्द्रियादयस्तु मिथ्यादृष्टयो भावान्धाः, उक्तं च—“एकं हि चक्षुरमलं सहजो विवेकस्तद्विद्विरेव सह संवस-
तिर्द्वितीयम् । एतद्वयं भुवि न यस्य स तत्त्वतोऽन्धस्तस्यापमार्गचलने खलु कोऽपराधः ? ॥१॥” सम्यग्दृष्टयस्तूपहतजनयना द्रव्या-
न्धाः, त एवानन्धा न द्रव्यतो न च भावतः, तदेवमन्धत्वं द्रव्यभावमिन्नमेकान्तेन दुःखजननमवामोतीति, उक्तं च—“जीवन्नेव
मृतोऽन्धो यस्मात्सर्वक्रियासु परतन्त्रः । नित्यास्तमितदिवाकरस्तमोऽन्धकारार्णवनिमग्नः ॥१॥ - लोकद्वयव्यसनवह्निविदीपिताङ्गमन्धं
ममीक्ष्य कृपणं पर्यष्टिनेयम् । को नोद्विजेत भयंकृञ्जननादिवोग्रात्, कृष्णाहिर्नैकनिचितादिव चान्धशर्त्तात् ? ॥२॥”-एवं बधिरत्व-
मप्यदृष्टवशादनेकशः परिसंवेदयते, तदावृत्तं च “सदसद्विवेकविकलत्वाद्देहिकामुष्मिकेष्टफलक्रियानुष्ठानशून्यतां विभर्ति” इति, उक्तं
च—“धर्मश्रुतिश्रवणमङ्गलवर्जितो हि, लोकश्रुतिश्रवणसंव्यवहारवाह्यः । किं जीवतीह बधिरो ? भुवि यस्य शब्दाः, स्वमोपलब्धध-
ननिष्कलतो प्रयान्ति ? ॥ १ ॥ स्वकलत्रवालपुत्रकमधुरवचःश्रवणयांश्चकरणस्य । बधिरस्य जीवितं - किं जीवन्मृतकाकृतिधरस्य ?
॥ २ ॥” एवं मूकत्वमप्येकान्तेन दुःखावहं परिसंवेदयते, उक्तं च—“दुःखकरमकीर्तिकरं मूकत्वं सर्वलोकपरिभूतम् । प्रत्यादेशं
मूढाः कर्मकृतं किं न पश्यन्ति ? ॥१॥”-तथा काणत्वमप्येवंरूपमिति, आह च—“कोणो निमग्नविषमोन्नतदृष्टिरेकः, शक्तो विरा-
गजनने जननातुराणाम् । यो नैव कस्यचिदुपैति मनःप्रियत्वमालेख्यकर्मलिखितोऽपि किमु स्वरूपः ॥१॥”-एवं ‘कुण्डलत्वं’-पाणिव-
क्रत्यादिकं ‘कुञ्जत्वं’ वामनलक्षणं ‘वडभत्वं’ विनिर्गतपृष्ठीवडभलक्षणं ‘श्यामत्वं’ कृष्णलक्षणं ‘शवलत्वं’ श्वित्रलक्षणं । सहजं
पश्चाद्दार्ढ्यं वा कर्मवशगो-भूरिशो’ दुःखराशिदेशीयं परिसंवेदयते । किं च-मह ‘प्रमादन’-विषयक्रीडामिष्वङ्गरूपेण श्रेयस्यनुद्य-
मात्मकेन ‘अनेकरूपाः’ मङ्गलविकटशीतोष्णादिभेदमिन्ना योनीः ‘संघाति’ संघत्वे चतुरशीतियोनिलक्ष्यम्बन्धाविच्छेदं विदधा-

१५
प्र. आ.
११९
अन्धा-
दित्वं
२०

॥१०८॥
२८

तीति भावः, सम्यग् धावतीति वा, तासु तास्वायुष्कवन्धोत्तरकालं गच्छतीत्यर्थः, तासु च नानाप्रकारासु योनिषु 'विरूपरूपान्' नानाप्रकारान् 'स्पर्शान्' दुःखानुभवान् परिसंवेदयते, अनुभवतीत्यर्थः ॥ तदेवमुच्चैर्गोत्रोत्थापितमानोपहतचेता नीचैर्गोत्रविहितदी-
नभावो वाऽन्धवधिरभूयं वा गतः सन्नावबुध्यते कर्त्तव्यं न जानाति कर्मविपाकं नावगच्छति संसारापसदतां नावधारयति हिता-
हिते न गणयति औचित्यमित्यनवगततच्चो मूढस्तत्रैवोच्चैर्गोत्रादिके विपर्यासमुपैति, आह च—

से अबुज्जमाणे ह्ओवहए जाईमरणं अणुपरियट्टमाणे, जीवियं पुढो पियं इहमेगेसिं-
माणवाणं खित्तवत्थुममायमाणं, आरत्तं विरत्तं मणिकुंडलं सह हिरण्णेण इत्थियाओ
परिगिज्जति तत्थेव रत्ता, न इत्थ तवो वा दमो वा नियमो वा दिस्सइ, संपुण्णं बाले जीवि-
उकामे लालप्पमाणे मूढे विप्परियासमुवेइ (सू. ८०)

'से' इत्युच्चैर्गोत्रामिमानी अन्धवधिरादिभावसंवेदको वा कर्मविपाकमनवबुध्यमानो हतोपहतो भवति, नानान्याधिसद्भावक्षत-
शरीरत्वाद्वतः समस्तलोकपरिभूतत्वादुपहतः, अथवोच्चैर्गोत्रगर्वाध्मातत्यक्तोचितविधेयविद्वज्जनवदनसमुद्भूतशब्दायशःपटहहतत्वा-
द्वतः अभिमानोत्पादितानेकभवकोटिनीचैर्गोत्रोदयादुपहतः, मूढो विपर्यासमुपैतीत्युत्तरेण सम्बन्धः, तथा जातिश्च मरणं च समा-
हारद्वन्द्वस्तद् 'अनुपरिवर्त्तमानः' पुनर्जन्म पुनर्मरणमित्येवमरहद्दृष्टीयन्नन्यायेन संसारीदरे विवर्त्तमानः, आवीचीभरणाद्वा प्रतिक्षणं
जन्मविनाशावनुभवन् दुःखसागरावगाढो विशरारुभ्यपि नित्यताकृतमतिः हितेऽप्यहिताध्यवसायो विपर्यासमुपैति, आह च—'जीवि-

चा०
२१ कि०
३ उद्दे०

तम् आयुष्कानुपरमलक्षणमसंयमजीवितं वा 'पृथग्' इति प्रत्येकं प्रतिप्राणि 'प्रियं' दयितं बह्वभम् 'इहे'ति अस्मिन् संसारे 'एकेषाम्' अविद्योपहतचेतसां मानवानामिति, उपलक्षणार्थत्वात् प्राणिनां, तथाहि-दीर्घजीवनार्थं तास्ता रसायनादिकाः क्रियाः सच्चोपघातकारिणीः कुर्वते, तथा 'क्षेत्रं' शालिक्षेत्रादि 'वास्तु' धवलगृहादि मम इदमित्येवमाचरतां सतां तत्क्षेत्रादिकं प्रेयो भवति, किं च— 'आरक्तम्' ईपद्रक्तं वस्त्रादि 'विरक्तं' विविधरामं वा 'मणिः' इति रत्नवैद्यूयेंद्रनीलादि 'कुण्डलं' कर्णाभरणं हिरण्येन सह स्त्रीः परिगृह्य 'तत्रैव' क्षेत्रवास्त्वारक्तविरक्तवस्त्रमणिकुण्डलरूपादौ 'रक्ता' गृह्णा अध्युपपन्ना मूढा विपर्यासमुपयान्ति, वदन्ति च—नात्र 'तपो वा' अनशनादिलक्षणं 'दमो वा' इन्द्रियनोइन्द्रियोपशमलक्षणो 'नियमो वा' अहिंसात्रतलक्षणः फलवान् दृश्यते, तथाहि—तपोनियमोपपेतस्यापि कायक्लेशभोगादिवशनां विहाय नान्यत्फलमुपलभ्यते, जन्मान्तरे भविष्यतीति चेद्व्युद्वाहितस्योच्छ्रापः, किं च—दृष्टहानिरदृष्टकल्पना च पापीयसीति, तदेवं साम्प्रतेशी भोगसङ्गविहितैकपुरुषार्थबुद्धिः सम्पूर्णं यथावसरसम्पादितविषयोपभोगं 'वालः' अन्नः 'जीवितुकामः' आयुष्कानुभवनमभिलपन् 'लालप्यमानः' भोगार्थमत्यर्थं लपन् वाग्दण्डं करोति, तद्यथा—अत्र तपो दमो नियमो वा फलवान् दृश्यत इत्येवमर्थं ब्रुवन् मूढः अचुध्यमानो हतोपहतो जातिमरणमनुपरिवर्तमानो जीवितक्षेत्ररूपादिलोभपरिमोहितमनाः 'विपर्यासमुपैति' तत्त्वेऽतच्चाभिनिवेशम् अतच्चे च तच्चाभिनिवेशं हितेऽहितबुद्धिमित्येवं सर्वत्र विपर्ययं विदधाति, उक्तं च—“दाराः परिभवकारा बन्धुजनो बन्धनं विपं विपयाः । कोऽयं जनस्य मोहो ?, ये रिपवस्तेषु सुहृदाशा ॥१॥” इत्यादि ॥ ये पुनरुन्मज्जतशुभकर्मापादिताध्यवसायपुरस्कृतमोक्षास्ते किंभूता भवन्तीत्याह—

इणमेव नावकं खंति, जे जणा धुवचारिणो । जाईमरणं परित्राय, चरे संकमणे दढे ॥(२)॥

विप-
१५
र्यासाः

२-

॥१०९॥
२७

नत्थि कालस्स णागमो, सव्वे पाणा पियाउया, सुहसाया दुक्खपडिकूला अप्पियवहा पिय-
जीविणो जीविउकामा, सव्वेसिं जीवियं पियं, तं परिगिज्झ दुपयं चउप्पयं अभिजुंजिया णं
संसिंचियाणं तिविहेण जाऽवि से तत्थ मत्ता भवइ अप्पा वा बहुया वा, से तत्थ गड्ढिए चिद्धइ
भोअणाए, तओ से एगया विविहं परिसिद्धं संभूयं महोवगरणं भवइ, तंपि से एगया दायाया
वा विभयन्ति, अदत्तहारो वा से अवहरति, रायाणो वा से विलुंपंति, नस्सइ वा से विणस्सइ
वा से, अगारदाहेण वा से डज्झइ, इय से परस्सऽट्ठाए कूराइं कम्माइं वाले पकुब्बमाणे तेण
दुक्खेण संमूढे विप्परियासमुवेइ, मुणिणा हु एयं पवेइयं, अणोहंतरा एए, नो य ओहं तरित्तए,
अतीरंगमा एए, नो य तीरं गमित्तए, अपारंगमा एए, नो य पारं गमित्तए, आयाणिज्जं च
आयाय तंमि ठाणे न चिद्धइ, वितहं पप्पऽखेयन्ने तंमि ठाणंमि चिद्धइ (सू. ८१)

‘इणमेव’ इत्यादि, इदमेव पूर्वोक्तं सम्पूर्णजीवितं क्षेत्राङ्गनापरिभोगादिकं वा ‘नावकाङ्गति’ नाभिलषन्ति, ये जना ‘ध्रुवचारिणो’

२ क०
३ उद्दे०

ध्रुवो-मोक्षस्तत्कारणं च ज्ञानादि ध्रुवं तदाचरितुं शीलं येषां ते तथा, धृतचारिणो वा धुनातीति धृतं-चारित्रं तच्चारिण इति । किं च—'जाई' इत्यादि, जातिश्च मरणं च समाहारद्वन्द्वः तत् 'परिज्ञाय' परिच्छिद्य ज्ञात्वा 'चरेत्' उद्युक्तो भवेत्, क ?—'सङ्गमणे' सङ्गम्यतेऽनेनेति सङ्गमणं-चारित्रं तत्र 'दृढो' विश्रोतसिकारहितः परीपहोपसर्गः निष्प्रकम्पो वा, यदिवा अशङ्कमनाः सन् संयमं चर, न विद्यते शङ्का यस्य मनसस्तदशङ्कम् अशङ्कमनो यस्यासावशङ्कमनाः-तपोदमनियमनिष्फलत्वाशङ्कारहित आस्तिक्यमत्युप-पेतस्तपोदमादौ प्रवर्त्तेत, यत्तस्तद्वान् राजराजादीनां पूजाप्रशंसाहो भवति, न चौपशमिकसुखावाप्तफलस्य तपस्विनः समस्तद्वन्द्वदं-वीयसोऽसत्यपि परलोके किञ्चित् क्षुयते, उक्तं च—“संदिग्धेऽपि परे लोके, त्याज्यमेवाशुभं बुधैः । यदि नास्ति ततः किं स्यादस्ति चेन्नास्तिको हतः ॥१॥” इत्यादि । तस्मात् स्थायत्वे संयमसुखे दृढेन भाव्यं, न चैतद्भावनीयं यथा-परुत्परारि वृद्धावस्थायां वा धर्मं करिष्यामीति, यतः—'नत्थि' इत्यादि, 'नास्ति' न विद्यते 'कालस्य' मृत्योरनागमः-अनागमनमनवसर इतियावत्, तथाहि-सोपक्रमायुषोऽमुमतो न काचित्साऽवस्था यस्यां कर्मपावकान्तर्वर्त्ती जन्तुर्जतुगोलक इव न विलीयेत इति, उक्तं च—“शिशुम-शिशुं कठोरमकठोरमपण्डितमपि च पण्डितं, धीरमधीरं मानिनंममानिनंमपगुणमपि च बहुगुणम् । यतिमयतिं प्रकाशमवलीनमचे-तनमथ सचेतनं, निशि दिवसेऽपि सान्ध्यसमयेऽपि विनश्यति कोऽपि कथमपि ॥१॥” तदेवं सर्वकपत्वं मृत्योरवधार्याहिंसादिषु दत्तावधानेन भाव्यं, किमिति ? , यतः—'सव्वे पाणा पियाउया' प्राणशब्देनात्रामेदोपचारात् तद्वन्त एव गृह्यन्ते, सर्वे प्राणिनो-जन्तवः 'प्रियायुषः' प्रियमायुष्येषां ते तथा, ननु च सिद्धैर्व्यभिचारो, न हि ते प्रियायुषस्तदभावात्, नैष दोषो, यतो मुख्यजीवा-दिशब्दव्युदासेन प्राणशब्दस्योपचरितस्य ग्रहणं संमारप्राण्युपलक्षणार्थमिति यत्किञ्चिदेतत्, पाठान्तरं वा 'सव्वे पाणा पियायया'

मोक्षार्थं
स्वरूपं

१५

२०

॥११०॥
२४

आचा०
२लोक०
३ उद्दे०

प्र. आ.
१२२

आयतः-आत्माऽनाद्यनन्तत्वात् स प्रियो येषां ते तथा, सर्वेऽपि प्राणिनः प्रियात्मानः, प्रियात्मता च सुखदुःखप्राप्तिपरिहोरतया भवतीति, आह च-‘सुहमाया दुःखपण्डिकूला’ सुखम्-आनन्दरूपमास्वादयन्तीति सुखास्वादाः-सुखभोगिनः, सुखेपिण इत्युक्तं भवति, दुःखम्-असातं तत्प्रतिकूलयन्तीति दुःखप्रतिकूलाः-दुःखद्वेषिण इत्युक्तं भवति, तथा ‘अप्रियवधा’ अप्रियं-दुःखकारणं तत् प्रन्त्य-प्रियवधाः, तथापि ‘प्रियजीविणो’ प्रियं-दयितं जीवितम्-आयुष्कमसंयमजीवितं(वा)येषां ते तथा, ‘जीविउकामा’ यत एव प्रियजी-विनोऽत एव दीर्घकालं जीवितुकामाः-दीर्घकालमायुष्काभिलाषिणो, दुःखाभिभूता अप्यन्त्यां दशामापन्ना जीवितुमेवाभिलषन्ति, उक्तं च-“रेमइ विहवी विसेसे ठितिमित्तं थेववित्थरो महई । मग्गइ सरीरमहणो रोगी जीए च्चिय कयत्थो ॥ १ ॥”-तदेवं सर्वेऽपि प्राणी सुखजीविताभिलाषी, तच्च नास्मभृते, असावपि प्राण्युपघातकारी, प्राणिनां च जीवितमत्यथं दयितमित्यतो भूयो भूयस्तदेवोपदिश्यत इत्याह-‘सन्वेसिं’ इत्यादि, सर्वेषामविगानेन ‘जीवितम्’ असंयमजीवितं ‘प्रियं’ दयितं, यद्येवं ततः किमित्यत आह-‘तं परिगिज्झ’ तद्-असंयमजीवितं ‘परिगृह्य’ आश्रित्य, किं कुर्वन्तीत्याह-‘दुपयं’ इत्यादि, ‘द्विपदं’ दासीकर्मकरादि ‘चतुष्पदं’ गवाधादि ‘अभियुज्य’ योजयित्वा अभिपोगं ग्राहयित्वा व्यापारयित्वेत्युक्तं भवति, ततः किमित्यत आह-‘संसिचिया णं’ इत्यादि, प्रियजीवितार्थमर्थाभिवृद्धये द्विपदचतुष्पदादिव्यापारेण ‘संसिच्य’ अर्थनिचयं संवर्द्धय ‘त्रिविधेन’ योगत्रिककरणत्रिकेण यापि काचिदल्पा परमार्थचिन्तायां बह्वपि फल्युदेस्या ‘से’ तस्यार्थारम्भणः सा चार्थमात्रा ‘तत्र’ इति द्विपदाद्यारम्भे ‘मात्रा’ इति मोपस्कारत्वात्सूत्राणां अर्धमात्रा-अर्थाल्पता ‘भवति’ सत्तां विभक्तिं, किंभूता ? सा, सूत्रेणैव कथयति-अल्पा वा बह्वी वा,

१ मने विभवान् विसेसे स्थितिमात्र स्तोत्रविस्तारोऽभिलषति । मार्गेति शरीरमपनो रोगी जीवित एव वृत्तार्थः ॥ १ ॥

अपार-
गमवेष्टा

५

१०

अल्पबहुत्वं चापेक्षिकमतः सर्वाऽप्यल्पा सर्वाऽपि बह्वी 'स' इत्यर्थवान् 'तत्र' तस्मिन्नर्थे 'गृद्धः' अध्युपपन्नस्तिष्ठति, नालोचयत्यर्थस्यो-
पार्जनक्लेशं न गणयति रक्षणपरिश्रमं न विवेचयति तरलतां नावधारयति फल्गुताम्, उक्तं च—कृमिकुलचितं लालाक्लिन्नं विग-
न्धि जुगुप्सितं, निरुपमरसप्रीत्या खादन्नरास्थि निरामिपम् । सुरपतिमपि श्वा पार्श्वस्थं सशङ्कितमीक्षते, न हि गणयति क्षुद्रो लोकः
परिग्रहफल्गुताम् ॥ १ ॥" इत्यादि, स च किमर्थमर्थमर्थयत इत्यत आह—'भोयणाए' भोजनम्—उपभोगस्तस्मै अर्थमर्थयते,
तदर्थी च क्रियासु प्रवर्तते, क्रियावतश्च किं भवतीत्याह—'तओ से' इत्यादि, ततः 'से' तस्यावलगनादिकाः क्रियाः कुर्वतः 'एकदा'
लाभान्तरायकर्मक्षयोपशमे 'विविधं' नानाप्रकारं 'परिशिष्टं' प्रभूतत्वाद्भुक्तोद्धरितं 'सम्भूतं' सम्यक्परिपालनाय भूतं—संबृत्तं,
किं तत् ? महच्च तत्परिभोगाङ्गत्वादुपकरणं च महोपकरणं, द्रव्यनिचय इत्यर्थः, स कदाचिल्लाभोदये भवति, असावप्यन्तरायोदयान्न
तस्योपभोगायेत्याह—'तंपि से' इत्यादि, तदपि समुद्रोत्तरणरोहणखननविलप्रवेशरसेन्द्रमर्दनराजावलगनकृपीवलादिकाभिः क्रियाभिः
स्वपरोपतापकारिणीभिः स्वोपभोगायोपाजितं सत् 'से' तस्यार्थोपार्जनोपायक्लेशकारिणः 'एकदा' भाग्यक्षये 'दायादाः' पितृपिण्डो-
दकदानयोग्याः 'विभजन्ते' विलुम्पन्ति, 'अदत्तहारो वा' दस्युर्वा अपहरति, राजानो वा 'विलुम्पन्ति' अवच्छिन्दन्ति 'नश्यति
वा' स्वत एवाटवीतः 'से' तस्य 'विनश्यति वा' जीर्णभावापत्तेः, 'अगारदाहेन वा' गृहदाहेन वा दह्यते, कियन्ति वा कारणान्यर्थ-
नाशे वक्ष्यन्ते इत्युपसंहरति—'इति' एवं बहुभिः प्रकारैरुपाजितोऽप्यर्थो नाशमुपैति, नैवोपार्जयितुरुपतिष्ठत इत्युपदिश्यते, सः
अर्थस्योत्पादयिता परस्मै-अन्यस्मै अर्थाय-प्रयोजनाय अन्यप्रयोजनकृते 'क्रूराणि' गलकर्त्तनादीनि 'कर्माणि' अनुष्ठानानि 'वालः'
अज्ञः 'प्रकुर्वाणः' विदधानः 'तेन' कर्मविपाकापादितेन 'दुःखेनः' असातोदयेन '(सं) मूढः' अपगतविवेकः विपर्यासमुपैति' अप-

आचा०
२लोक०
३ उद्दे०

प्र. आ.
१२३

गतसदसद्विवेकत्वात्कार्यमकार्यं मन्यते व्यत्ययं चेति, उक्तं च—“रागद्वेषाभिभूतत्वात्कार्याकार्यपराङ्मुखः। एष मूढ इति ज्ञेयो, विपरीतविधायकः ॥१॥” तदेवं मौढ्यान्धतमसाच्छादितालोकपथाः सुखार्थिनो दुःखमृच्छन्ति जन्तव इति ज्ञात्वा सर्वज्ञवचनप्रदीपमशेषपदार्थस्वरूपाविर्भाविकमाललम्बिरे मुनयः, अदश्च मया न स्वमनीषिकयोच्यते, सुधर्मस्वामी जम्बूस्वामिनमाह, यदि स्वमनीषिकया नोच्यते कौतस्त्यं तर्हीदमित्यत आह—‘मुणिणा’ इत्यादि, मनुते जगतस्त्रिकालावस्थामिति मुनिः—तीर्थकृत् तेन ‘एतद्’ असकृदुच्चैर्गोत्रभवनादिकं प्रकषेणादौ वा सर्वस्वभाषानुगामिन्या वाचा वेदितं—कथितं वक्ष्यमाणं च प्रवेदितं, किं तदित्याह—‘अणोहं’ इत्यादि, ओघो द्विधा—द्रव्यभावभेदात्, द्रव्यौघो नदीपूरादिको भावौघोऽष्टप्रकारं कर्म संसारो वा, तेन हि प्राण्यनन्तमपि कालमुह्यते, तम्—ओघं ज्ञानदर्शनचारित्रबोहित्यस्थाः तरन्तीत्यौघन्तराः न ओघोन्तरा अनोघन्तराः, तरतेऽछान्दसत्वात् स्वश, खिच्चा-न्मुमागमः, एते कुतीर्थिकाः पार्श्वस्थादयो वा ज्ञानादियानविकलाः, यद्यपि तेऽप्योघतरणायोद्यतास्तथापि सम्यगुपायाभावात् न ओघतरणसमर्था भवन्तीति, आह च—‘नो य ओहं तरित्तए’ ‘न च’ नैवौघं—भावौघं तरितुं समर्थाः, संसारौघतरणप्रत्यला न भवन्तीत्यर्थः, तथा ‘अतीरंगमा’ इत्यादि, तीरं गच्छन्तीति तीरङ्गमाः, पूर्ववत् स्वशप्रत्ययादिकं, न तीरङ्गमा अतीरङ्गमाः, एत इति प्रत्यक्षभावमापन्नान् कुतीर्थिकादीन् दर्शयति, न च ते तीरगमनायोद्यता अपि तीरं गन्तुमलं, सर्वज्ञोपदिष्टसन्मार्गाभावादिति भावः, तथा ‘अपारंगमा’ इत्यादि, पारः—तटः परकूलं तद्गच्छन्तीति पारङ्गमाः न पारङ्गमा अपारङ्गमाः, ‘एत’ इति पूर्वोक्ताः, पारगतोपदेशाभावात्पारङ्गता इति भावनीयं, न च ते पारगतोपदेशमृते पारगमनायोद्यता अपि पारं गन्तुमलम्, अथवा गमनं गमः पारस्य पारे वा गमः पारगमः, सूत्रे त्वनुस्वारोऽलाक्षणिको, न पारगमोऽपारगमस्तस्मा अपारगमाय, असमर्थसमासोऽयं, तेनायमर्थः—पार-

अपार-
गमचेष्टा

५

१०

गमनाय ते न भवन्तीत्युक्तं भवति, ततश्चानन्तमपि कालं संसारान्तर्वर्तिन एवासते, यद्यपि पारगमनायोद्यमयन्ति तथापि ते सर्व-
जोपदेशविकलाः स्वरुचिविरचितशास्त्रप्रवृत्तयो नैव संसारपारं गन्तुमलम्, अथ तीरपारयोः को विशेष इति, उच्यते, तीरं मोह-
नीयक्षयः पारं शेषघातिक्षयः, अथवा तीरं घातिचतुष्टयापगमः पारं भवोपग्राह्यभाव इत्यर्थः, स्यात्-कथमोषतारी कुतीर्थादिको
न भवति तीरपारगामी चेत्याह—‘आयाणिजं’ इत्यादि, आदीयन्ते-गृह्यन्ते सर्वभावा अनेनेत्यादानीयं-श्रुतं तदादाय तदुक्ते
तस्मिन् संयमस्थाने न तिष्ठति, यदिवा-आदानीयम्—आदातव्यं भोगाङ्गं द्विपदचतुष्पदधनधान्यहिरण्यादि तदादाय-गृहीत्वा,
अथवा मिथ्यात्वाविरतिप्रमादकपाययोगैरादानीयं—कर्मदाय, किंभूतो भवतीत्याह—‘तस्मिन्’ ज्ञानादिमये मोक्षमार्गे सम्यगु-
पदेशे वा प्रशस्तगुणस्थाने न तिष्ठति-नात्मानं विधत्ते, न केवलं सर्वज्ञोपदेशस्थाने न तिष्ठति, विपर्ययानुष्ठायी च भवतीति दर्शयति-
‘वितहं’ इत्यादि, वितथम्-असद्भूतं दुर्गतिहेतुं तच्चथाभूतमुपदेशं प्राप्याखेदज्ञः-अकुशलः खेदज्ञो वाऽसंयमस्थाने तस्मिंश्च साम्प्र-
तेक्ष्याचरित उपदिष्टे वा तिष्ठति, तत्रैवासंयमस्थानेऽध्युपपन्नो भवतीतियावत्, अथवा वितथमिति आदानीयभोगाङ्गव्यतिरिक्तं संय-
मस्थानं तत्राप्य खेदज्ञो—निपुणस्तस्मिन् स्थाने आदानीयस्य हन्तृणि तिष्ठति, सर्वज्ञाज्ञायामात्मानं व्यवस्थापयतीत्यर्थः । अयं
चोपदेशोऽनवगततत्त्वस्य विनेयस्य यथोपदेशं प्रवर्तमानस्य दीयते, यस्त्ववगतहेयोपादेयविशेषः स यथावसरं यथाविधेयं स्वत एव
विधत्त इत्याह च—

उद्देशो पासगस्म नत्थि, बाले पुण निहे कामसमणुन्ने असमियदुक्खे दुक्खी दुक्खाण-
मेव आवट्टं अणुपरियट्टइ (सू. ८२) त्तिवेमि ॥ लोकविजये तृतीयोद्देशकः ॥

आचा०
रलोक०
३ उदे०
प्र. आ.
१२४

उद्दिश्यते इत्युद्देशः—उपदेशः मदमत्कर्तव्यादेशः सः, पश्यतीति पश्यः स एव पश्यकस्तस्य न विद्यते, स्वत एव विदितवेद्यत्वा-
त्तस्य, अथवा पश्यतीति पश्यकः—सर्वज्ञस्तदुपदेशवर्ती वा तस्य उद्दिश्यत इत्युद्देशो—नारकादिव्यपदेशः उच्चारणचक्रादिव्यपदेशो
या म तस्य न विद्यते, द्रागेव मोक्षगमनादिति भावः, कः पुनर्यथोपदेशकारी न भवतीत्याह—‘वाले’ इत्यादि, वालो नाम
रागादिमोहितः, स पुनः कृपायैः कर्मभिः परीपहोपमर्गैर्वा निहन्यत इति निहः, निपूर्वाद्दन्तेः कर्मणि डः, अथवा लिखत
इति लिहः—स्नेहान्, रागीत्यर्थः, अत एवाह—‘कामसमणुजे’ कामाः—इच्छामदनरूपाः सम्यग् मनोज्ञा यस्य स तथा, अथवा मह
मनोज्ञैर्वर्त्तत इति समनोज्ञो, गमकृत्वात्मापेक्षस्यापि ममासः, कामैः सह मनोज्ञः कामसमनोज्ञो, यदिवा कामान् सम्यग् अनु-पश्चात्
स्नेहानुपन्धान् जानाति—सेवत इति कामममनुजः, एवंभूतश्च किंभूतो भवतीत्याह—‘असमियदुरूखे’ अशमितम्-अनुपशमितं विपयाभि-
पङ्ककृपायोत्थं दुःखं येन स तथा, यत एवाशमितदुःखोऽत एव दुःखी शरीरमानमाभ्यां दुःखाभ्यां, तत्र शरीरं कण्टकशस्त्रगण्ड-
कृतादिगमन्थं मानसं प्रियविप्रयोगाप्रियसंप्रयोगेष्मितालाभदारिद्र्यदौर्भाग्यदौर्मनस्यकृतं तद्विरूपमपि दुःखं विद्यते यस्यामौ दुःखी,
किमपामोतीत्याह—‘दुःखाणं’ इत्यादि, दुःखानां—शरीरमानमानामावर्त्त—पौनःपुन्यभवनमनुपरिवर्त्तते, दुःखावर्त्ताविमत्रो व्रंथ्रम्यत
इत्यर्थः । इतिः परिममाप्तौ, वरीमीति पूर्वम् ॥ लोकविजयस्य तृतीयोद्देशरुटीका समाप्ता ॥३॥

मालदेश

५

१०

तओ से एगया रोगसमुप्पाया समुप्पज्जंति, जेहिं वा सद्धिं संवसइ ते एव णं एगया नियया पुब्बिं परिवयंति, सो वा ते नियगे पच्छा परिवइज्जा, नालं ते तव ताणाए वा सरणाए वा, तुमंपि तेसिं नालं ताणाए वा सरणाए वा, जाणित्तु दुक्खं पत्तेयं सायं, भोगा मे व अणुसो- यन्ति इहमेगेसिं माणवाणं (सू. ८३)

उक्तस्वृतीयोद्देशकः, साम्प्रतं चतुर्थस्य व्याख्या प्रस्तूयते—भोगेष्वनभिपक्तेन भाव्यं, यतो भोगिनामपाया दृश्यन्ते (इति) प्रागुक्तं, ते चामी—‘तओ से एगया’ इत्यादि, अनन्तरसूत्रसम्बन्धः ‘दुक्खी दुक्खाणमेव आवट्टं अणुपरियइइ’त्ति, तानि चामूनि दुःखानि ‘तओ से’ इत्यादि, परम्परसूत्रसम्बन्धस्तु ‘घाले पुण निहे कामसमणुणे’, ते च कामा दुःखात्मका एव, तत्र चासक्तस्य धातुक्ष- यभगन्दरादयो रोगाः समुत्पद्यन्ते इत्यतोऽपदिश्यते—‘तत’ इति कामानुपज्जात् कम्मोपचयः ततोऽपि पञ्चत्वं तस्मादपि नरकभवो नरकान्निपेककललार्बुदपेशीव्यूहगर्भप्रसवादिः जातस्य च रोगाः प्रादुःप्यन्ति, ‘से’ तस्य कामानुपक्तमनसः ‘एकदे’त्यसातावेदनीय- विपाकोदये ‘रोगसमुत्पादा’ इति रोगाणां—शिरोऽर्तिशूलादीनां समुत्पादाः—प्रादुर्भावाः ‘समुत्पद्यन्ते’ प्रादुर्भवन्ति, तस्यां च रोगा- वस्थायां किंभूतो भवत्यमावित्यत आह—‘जेहिं’ इत्यादि, यैर्वा सार्द्धमसौ संवसति त एवैकदा निजाः पूर्वं परिवदन्ति, स वा तान्निजान् पश्चात्परिवदेत्, नालं ‘ते’ तव त्राणाय वा शरणाय वा, त्वमपि तेषां नालं त्राणाय वा शरणाय वा, इति ज्ञात्वा दुःखं प्रत्येकं मातं च स्वकृतकर्मफलभुजः सर्वेऽपि प्राणिन इति मत्वा रोगोत्पत्तौ न दौर्मनस्थं भावनीयं, न भोगाः शोचनीया इति,

आचा०
२लोक०
४ उद्दे०

आह च- 'भोगा मे' इत्यादि, भोगाः-शब्दरूपरसगन्धस्पर्शविषयामिलापास्तानेव अनुशोचयन्ति-कथमस्यामप्यवस्थायां वयं भोगान्
भुङ्क्ष्महे ? एतंभूता वाऽस्माकं दशाऽभूद् येन मनोज्ञा अपि विषया उपनता नोपभोगायेति । ईदृशश्चाध्यवसायः केषाञ्चिदेव भव-
तीत्याह- 'इहमेगेमि' इत्यादि, 'इह' संसारे एकेषामनवगतविषयविषाकानां ब्रह्मदत्तादीनां मानवानामेवंभूतोऽध्यवसायो भवति,
न सर्वेषां, सनत्कुमारादिना व्यभिचारान्, तथाहि-ब्रह्मदत्तो मारणान्तिरुगवेदनाभिभूतः सन्तापातिशयात् स्पृशन्तीं प्रणयिनी-
मिव विश्वासभूमीं मूर्च्छां बहु मन्यमानः तथा हस्तीकृतो पिहस्ततया विषयीकृतो वैषम्येण गोचरीकृतो ग्लान्या दृष्टो दुःखासिकया
कोडीकृतो कालेन पीडितः पीडाभिर्निरूपितो नियत्या आदित्सितो दैवेन अन्तिकेऽन्त्योच्छ्वासस्य मुखे महाप्रवासस्य द्वारि दीर्घनि-
द्राया जिह्वाग्रे जीवितेशस्य वर्चमानो विरलो वाचि विह्वलो वपुषि प्रचुरः प्रलापे जितो जृम्भिकाभिरित्येवंभूतामवस्थामनुभवन्नपि
महामोहोदयात् भोगांश्चिकाङ्क्षिषुः पार्थोपविष्टां भार्यामनवरतवेदनावेशमिगलदथुरक्तनयनां कुरुमति ! कुरुमतीत्येवं तां व्याहरन्नधः
सप्तमीं नरकपृथ्वीमगात्, तत्रापि तीव्रतरवेदनाभिभूतोऽप्यवगणय्य वेदनां तामेव कुरुमतीं व्याहरतीत्येवंभूतो भोगाभिप्यङ्गो दुस्त्यजो
भवति केषाञ्चिद्, न पुनरन्वेषां महापुरुषाणामुदारमच्चानाम्, आत्मनोऽन्यच्छरीरमित्येवमवगततत्त्वानां सनत्कुमारादीनामिव, यथो-
क्तुरोगवेदनान्द्रावे नत्यपि मयैवतत्कृतं मोदव्यमपि मयैवेत्येवं जातनिश्चयानां कर्मक्षपणोद्यतानां न मनमः पीडोत्पद्यते इति,
उक्तं च- "उमो यः न्वत्र एव मोहनलिनो जन्मालयालोऽशुभो, रागद्वेषकृपायमन्ततिमहान्निर्विघ्नपीजस्त्वया । रोगैरङ्कुरितो विपत्-
प्लवमितः कर्मदुःखः नान्त्रतं, मोदा नो यदि मय्यगेष फलितो दुःखैरघोगामिभिः ॥१॥ पुनरपि महनीयो दुःखपाकस्त्वयाऽयं,
न राह भवति नाद्यः कर्मनां नञ्चिदानाम् । इति मह गणपित्या यद्यदायाति मय्यग्, सदमदिति विवेकोऽन्यत्र भूयः कुतस्त्यः ?

रोग्य-
वस्था

५

१०

॥२॥" अपि च-भोगानां प्रधानं कारणमर्थोऽतस्तत्स्वरूपमेव निर्दिदिक्षुराह—

तिविद्देण जाऽपि से तत्थ मत्ता भवइ अप्पा वा बहुगा वा से तत्थ गड्डिए चिद्धइ भोयणाए,
तओ से एगया विपरिसिद्धं संभूयं महोवगरणं भवइ, तंपिसे एगया दायाया विभयंति, अद-
त्तहारो वा से हरति, रायाणो वा से विलुंपंति, नस्सइ वा से विणस्सइ वा से, अगारडाहेण
वा से डज्झइ, इय से परस्स अट्ठाए कूराणि कम्माणि वाले पकुव्वमाणे तेण दुक्खेण मूढे
विप्परियासमुवेइ (सू० ८४)

निमित्थेन याऽपि तस्य तत्रार्थमात्रा भवति अल्पा वा बह्वी वा, स तस्यामर्थमात्रायां गृह्णस्तिष्ठति, सा च भोजनाय किल भवि-
ष्यति, ततस्तस्यैकदा विपरिशिष्टं सम्भूतं महोपकरणं भवति, तदपि 'से' तस्यैकदा दायादा विभजन्ते, अदत्तहारो वा तस्य हरति,
राजानो वा विलुम्पन्ति, नश्यति वा विनश्यति वा, अगारदाहेन वा दह्यते, इति स परस्मै अर्थाय कूराणि कर्माणि बालः प्रकु-
र्षाणस्तेन दुःखेन मूढो विपर्यासमुपैति, एतच्च प्रागेव व्याख्यातमिति नेह प्रतायते ॥ तदेवं दुःखविपाकान् भोगान् प्रतिपाद्य यत्
कर्त्तव्यं तदुपदिशतीत्याह—

आसं च छन्दं च विगिंच धीरे !, तुमं चेव तं सल्लमाहट्टु, जेण सिया तेण नो सिया, इणमेव

आचा०
२लोक०
४ उद्दे०

नावबुज्झंति जे जणा मोहपाउडा, थीभिं लोए पव्वहिए, ते भो ! वयंति एयाइं आययणाइं,
से दुक्खाए मोहाए माराए नरगाए नरगतिरिक्खाए, सययं मूढे धम्मं नाभिजाणइ, उआहु
वीरे, अप्पमाओ महामोहे, अलं कुसलस्स पमाणं, संतिमरणं संपेहाए भेउरधम्मं संपे-
हाए, नालं पास अलं ते एएहिं (सू. ८५)

'आशां' भोगाकाङ्क्षां, चः समुच्चये, छन्दनं छन्दः—परानुबुद्ध्या भोगाभिप्रायस्तं च, चशब्दः पूर्वापेक्षया समुच्चयार्थः; तावाशा-
छन्दौ 'विविक्ख' पृथक्कुरु त्यज 'धीर!' धीः—बुद्धिस्तया राजत इति, भोगाशाछन्दापरित्यागे च दुःखमेव केवलं, न तत्प्राप्तिरिति,
आह च—'तुमं चैव' इत्यादि, विनेय उपदेशगोचरापन्न आत्मा वा उपदिश्यते—त्वमेव तद्भोगाशादिकं शल्यमाहृत्य—स्वीकृत्य परम-
शुभमादत्से, न तु पुनरुपभोगं, यतो भोगोपभोगो यैरेवार्थाद्युपायैर्भवति तैरेव न भवतीत्याह—'जेण सिआ तेण नो सिया' येनैवा-
र्थोपार्जनादिना भोगोपभोगः स्यात् तेनैव विचित्रत्वात् कर्मपरिणतेर्न स्याद्, अथवा येन केनचिद्धेतुना कर्मबन्धः स्यात्तन्न कुर्यात्,
तत्र न वचतेत्यर्थः; यदिवा येनैव राज्योपभोगादिना कर्मबन्धो येन वा निर्ग्रन्थत्वादिना मोक्षः 'स्याद्' भवेत् तेनैव तथाभूतप-
रिणामवशान्न स्यादिति । एतच्चानुभवावधारितमपि मोहाभिभूता नावगच्छन्तीत्याह—'इणमेव' इत्यादि, इदमेव हेतुवैचित्र्यं 'न
बुध्यन्ते' न संजानते, के ?—ये जना मौनीन्द्रोपदेशविकला मोहेन—अज्ञानेन मिथ्यात्वोदयेन वा प्रावृताः—छादिताः तच्चविपर्यस्त-
मतयो मोहनीयोदयाद्भवन्ति । मोहनीयस्य च तद्भेदकामानां च स्त्रियो गरीयः कारणमिति दर्शयति—'थीभि' इत्यादि, स्त्रीभिः—अ-

अकुशल-
कुशल-
कार्ये

५

३

१०

आचा०
२लोक०
४ उ०

ङ्गनाभिर्भ्रूतोपादिविभ्रमैरगौ लोकः आशाच्छन्दाभिभूतात्मा शूरकर्मविधायी नरककटुकविपाकफलं शल्यमाहृत्य तत्फलमवुध्यमानो मोहान्छादितान्तरात्मा प्ररूपेण व्यथितः प्रव्यथितः पराजितो वशीकृत इतियावत्, न केवलं स्वतो विनष्टाः, अपरानपि असकृदुपदेशदानेन विनाशयन्तीत्याह—‘ते भो !’ इत्यादि, ‘ते’ स्त्रीभिः प्रव्यथिता भो ! इत्यामन्त्रणे एतद्वदन्ति—यथैतानि—रुयादीनि ‘आयतनानि’ उपभोगास्पद्भूतानि वर्त्तन्ते, एतैश्च विना शरीरस्थितिरेव न भवतीति । एतच्च प्रव्यथनमुपदेशदानं वा तेषामपायाय स्यादित्याह—‘से’ इत्यादि, तेषां ‘से’ इत्येतत् प्रव्यथनमायतनभणनं वा ‘दुःखाय’ भवति, शारीरमानसासातवेदनीयोदयाय जायते, किं च—‘मोहाए’ मोहनीयकर्मबन्धनाय अज्ञानाय वेति, तथा ‘माराए’ मरणाय, ततोऽपि ‘नरगाए’ नरकाय नरकगमनार्थं, पुनरपि ‘नरगतिरिखाए’ ततोऽपि नरकादुद्गच्छति रश्च्येतत्प्रभवति, तिर्यग्योन्यर्थं तत् स्त्रीप्रव्यथनं भोगायतनवदनं वा सर्वत्र सम्यन्धनीयं । न एवमङ्गनापाद्गविलोकनाक्षिप्तस्तासु तासु योनिषु पर्यटनात्महितं न जानातीत्याह—‘सययं’ इत्यादि, सततम्—अनवरतं दुःखाभिभूतो मूढो ‘धम्मं’ धान्त्यादिलक्षणं दुर्गतिप्रसृतिनिषेधकं ‘न जानाति’ न वेत्ति । एतच्च तीर्थकृदाहेति दर्शयति—‘उदाहु’ इत्यादि, उन्—प्रायल्येनाह उदाह—उक्तवान्, कोऽसौ ?—वीरः—अपगतसंसारभयः तीर्थकृदित्यर्थः, किमुक्तवान् ?, तदेव पूर्वोक्तं वाचा दर्शयति—‘अप्रमादः’ कर्त्तव्यः, क्व ?—‘महामोहे’ अङ्गनाभिष्वङ्ग एव, महामोहकारणत्वान्महामोहः, तत्र प्रमादवता न भाव्यम् । आह च—‘अलम्’ इत्यादि, ‘अलं’ पर्याप्तं, कस्य ?—‘कुशलस्य’ निपुणस्य सूक्ष्मेक्षिणः, केनालं ?—मद्यविषयकपायनिद्राविकथारूपेण पञ्चविधेनापि प्रमादेन, यतः प्रमादो दुःखाद्यभिगमनायोक्त इति । स्यात्—किमालम्ब्य प्रमादेनालमिति ?, उच्यते—‘मन्ति’ इत्यादि, शमनं शान्तिः—अशेषकर्मापगमः अतो मोक्ष एव शान्तिरिति, म्रियन्ते प्राणिनः पौनःपुन्येन यत्र चतुर्गतिके

अकुशल-
१५
कुशल-
कार्ये

२०

॥११५॥
२८

प्र. आ.
१२७

आचा०
२लोक०
४ उद्दे०

संसारे स मरणः—संगारः, शान्तिश्च मरणं च शान्तिमरणं, समाहारद्वन्द्वस्तत् 'संप्रेक्ष्य' पर्यालोच्य, प्रमादवतः संसारानुपरमस्तत्परित्यागाच्च मोक्ष इत्येतद्विचार्येति हृदयं, स वा कुशलः प्रेक्ष्य विषयकपायप्रमादं न विदध्याद्, अथवा शान्त्या—उपशमेन मरणं—मरणावधिं यावत् तिष्ठतो यत्फलं भवति तत्पर्यालोच्य प्रमादं न कुर्यादिति । किं च—'भेउर' इत्यादि, प्रमादो हि विषयकपायामिष्यङ्गरूपः शरीराधिष्ठानः, तच्च शरीरं मिदुरधर्मं, स्वत एव मिद्यत इति मिदुरं न एव धर्मः—स्वभावो यस्य तद्विदुरधर्मं एतत् 'समीक्ष्य' पर्यालोच्य प्रमादं न कुर्यादिति सम्बन्धः, एते च भोगा भुज्यमाना अपि न वृत्तये भवन्तीत्याह—'नालं' इत्यादि, 'नालं' न समर्था अभिलाषोच्छित्तये यथेष्टावाप्तावपि भोगाः, एतत् 'पश्य' जानीहि, अतोऽलं तव कुशल ! 'एभिः' प्रमादमयैर्दुःस्वकारणस्वभावैर्विषयैरुपभोगैरिति, न चैते बहुशोऽप्युपभुज्यमाना उपशमं विदधतीति, उक्तं च—“यल्लोके व्रीहियवं, हिरण्यं पशवः स्त्रियः । नालमेकस्य तत्सर्वमिति मत्वा शमं कुरु ॥१॥ उपभोगोपायपरो वाञ्छति यः शमयितुं विषयवृष्णाम् । धावत्याक्रमितुमसौ, पुरोऽपराद्धे निजच्छायाम् ॥२॥” तदेवं भोगलिप्सुनां तत्प्राप्तावप्राप्तौ च दुःखमेवेति दर्शयति—

एवं पस्स मुणी ! महव्भयं, नाइवाइज्ज कंचणं, एस वीरे पसंसिए, जे न निव्विज्जइ आयाणाए, न मे देइ न कुप्पिज्जा थोवं लहुं न खिसए, पडिसेहिओ परिणमिज्जा, एयं मोणं समणुवासिज्जासि (सू. ८६) त्तिवेमि ॥

'एतत्' प्रत्यक्षमेव भोगाशामहाज्वरगृहीतानां कामदशावस्थात्मकं महद्भयं भयहेतुत्वात् दुःखमेव महाभयं, तच्च मरणकारण-

अकुशल-
कुशल-
कार्ये

५

१०

- ११०
२ नो ०
४ उरे ०

प्र. आ.
१२८

मिति महदित्युच्यते, एतन् मुने ! 'पश्य' सम्यग्गहिकासुष्मिकापायापादकत्वेन जानीहीत्युक्तं भवति । यद्येवं तर्किक कुर्यादित्याह—
'नाहसाण्ड' इत्यादि, यतो भोगाभिलषणं महद्भयमतस्तदर्थं 'नातिपातयेत्' न व्यथेत 'कञ्चन' कमपि जीवमिति, अस्य च शेष-
प्रनोपलक्षणार्थत्वात् प्रतारयेत् कञ्चनेत्याद्यप्यायोज्यं । भोगनिरीहः प्राणातिपातादिव्रतारूढश्च कं गुणमवाप्नोतीत्याह—'एस' इत्यादि,
'एष' इति भोगाग्रान्धविचेचकोऽप्रमादी पञ्चमहाव्रतभारारोहणोन्नामितस्कन्धो वीरः कर्मविदारणात् 'प्रशंसितः' स्तुतो देवरा-
जादिभिः, क एष वीरो नाम ? योऽभिप्लूयत इत्यत आह—'जे' इत्यादि, यो 'न निर्विद्यते' न सिद्यते न जुगुप्सते, कस्यै ?—
'आदानाय' आदीयते गृह्यतेऽनाप्यते आत्मस्वतत्त्वमशेषावारककर्मक्षयाविर्भूतसमस्तवस्तुग्राहिज्ञाना(ना) बाधसुखरूपं येन तदादानं-
संयमानुष्ठानं तस्मै न जुगुप्सते, तद्वा कुर्वन् मिकताकवलचर्वणदेशीयं क्वचिदलाभादौ न खेदमुपयातीति, आह—'न मे' इत्यादि,
ममायं गृह्यः मम्भृतसंभारोऽप्युपस्थितेऽपि दानायमरे न ददातीतिकृत्वा 'न कुप्येन्' न क्रोधवशगो भूयाद्, भावनीयं च—
ममैसा कर्मपरिणतिरित्यलाभोदयोऽयम्, अनेन चालाभेन कर्मक्षयायोद्यतस्य मे तत्क्षपणसमर्थं तपो भावीति न किञ्चित्क्षूयते,
अथापि कथञ्चिन् स्तोकं प्रान्तं वा लभेत तदपि न निन्देदित्याह—'थोवं' इत्यादि, 'स्तोकम्' अपर्याप्तं 'लट्' लब्ध्वा न निन्देद् दा-
तारं दत्तं वा, तथाहि—कृतिचिन्मिथुथानयने व्रवीति—सिद्ध ओदनो भिक्षामानय लपणाहारो वा अस्माकं नास्तीत्यन्नं ददस्वेत्येवं
अत्युद्वेगच्छाप्रवृत्तिं विदध्यात् । किं च—'पडिसेहिओ' इत्यादि, 'प्रतिपिद्वः' अदितिमतस्तस्मादेव प्रदेशात् 'परिणमेत्' निवर्त्तत,
क्षणमपि न तिष्ठेत् न दौर्मनस्यं विदध्यात् न रुष्टन्नपगच्छेत् न तां सीमन्तिनीमपवदेद्—धिके गृहवासमिति, उक्तं च—'दिट्ठाऽसि

१ एतदर्थं उदाहृतं ! अनुभूताऽपि उदाहृतं ! । पीतमेव ते पानीयं १८ तत्र नाम न दर्शनम् ॥ १ ॥

मुनिता-

१५

समनु-

वासनं

२०

॥११६॥

२६

कसेरुमई ! अणुभूयासि कसेरुमई ! । पीयं विय ते पाणिययं वरि तुह नाम न दंसणं ॥ १ ॥” इत्यादि । पठ्यते च—‘पडिला-
मिओ परिणमेजा” प्रतिलाभितः—प्राप्तमिक्षादिलाभः सन् परिणमेत् , नोच्चावचालापैः तत्रैव संस्तनं विदध्याद् , वैतालिकवहातारं
नोत्प्रागयेदिति । उपसंहरन्नाह—‘एयं’ इत्यादि, ‘एतत्’ प्रत्रज्यानिर्वेदरूपं अदानाकोपनं स्तोत्राजुगुप्सनं प्रतिपिद्वनिवर्चनं मुनेरिदं
मौनं—मुनिभिर्मुमुक्षुभिराचरितं त्रमप्यवाप्तानेकभवकोटिदुरापसंयमः सन् ‘समनुग्रापयेः’ सम्यग् विधत्स्वानुपालयेति विनेयोपदेश
आत्मानुग्रासनं वा । इतिः परिसमाप्तौ, ब्रवीमि पूर्ववत् ॥ लोकविजयाध्ययनचतुर्थोद्देशकटीका समाप्ता ॥

उक्तश्चतुर्थोद्देशकः, साम्प्रतं पञ्चमस्य व्याख्या प्रतन्यते, तस्य चायमभिसम्बन्धः—इह भोगान् परित्यज्य लोकनिश्रया संयम-
देहप्रतिपालनार्थं विहर्त्तव्यमित्युक्तं, तदत्र प्रतिपाद्यते, इह हि संसारोद्देगवता परित्यक्तभोगामिलापेण मुमुक्षुणोत्क्षिप्तपञ्चमहात्रत-
भारेण निरखद्यानुष्ठानविधायिना दीर्घसंयमयात्रार्थं देहपरिपालनाय लोकनिश्रया विहर्त्तव्यं, निराश्रयस्य हि कुतो देहसाधनानि ?,
तदभावे धर्मश्चेति, उक्तं हि—“धम्मं चरतः साधोर्लोके निश्रापदानि पञ्चापि । राजा गृहपतिरपरः पट्टाया गणशरीरे च ॥१॥”
साधनानि च वस्त्रपात्रान्नासनशयनादीनि, तत्रापि प्रायः प्रतिदिनमुपयोगित्वादाहारो गरीयानिति, स च लोकादन्वेष्टव्यो, लोकश्च
नानाविधैरुपायैरात्मीयपुत्रकलत्राद्यर्थं आरम्भे प्रवृत्तः, तत्र साधुना संयमदेहनिमित्तं वृत्तिरन्वेषणीयेति दर्शयति—

जमिणं विरूवरूवेहिं सत्येहिं लोगस्स कम्मसमारंभा कज्जंति, तंजहा—अप्पणो से पुत्ताणं
धूयाणं सुण्हाणं नाईणं धाईणं राईणं दासाणं दासीणं कम्मकराणं कम्मकरीणं आएसाए पुढो-

गाना०
लोक०
५ उ०
प्र. आ.
१२९

पद्मेणाए सांमासाए पायरासाए, संनिहिसंनिचओ कज्जइ, इहमेगेसिं माणवाणं भोयणाए (सू. ८७)

'यैः' अविदितवेद्यैः 'इद'मिति सुखदुःखप्राप्तिपरिहारत्वमुद्दिश्य 'विरूपरूपैः' नानाप्रकारस्वरूपैः 'शस्त्रैः' प्राण्युपघातकारिभिर्द्रव्य-
भावभेदभिन्नैः 'लोकाय' शरीरपुत्रदुहितृस्तुपाज्ञात्याद्यर्थं कर्मणां—सुखदुःखप्राप्तिपरिहारक्रियाणां कायिकाधिकरणिकाप्रादोपिकापा-
रितापनिकाप्राणातिपातरूपाणां कृपिवाणिज्यादिरूपाणां वा, समारम्भा इति मध्यग्रहणाद्बहुवचननिर्देशाच्च संरम्भारम्भयोरप्युपादानं,
तेनायमर्थः—शरीरकलत्राद्यर्थं संरम्भसमारम्भारम्भाः 'क्रियन्ते' अनुष्ठीयन्ते, तत्र संरम्भ इष्टानिष्टप्राप्तिपरिहाराय प्राणातिपातादि-
सङ्कल्यावेशः, तत्साधनसन्निपातकायवाग्व्यापारजनितपरितापनादिलक्षणः समारम्भः, दण्डत्रयव्यापारापादितचिकीर्षितप्राणाति-
पातादिक्रियानिर्वृत्तिरारम्भः, कर्मणो वा—अष्टप्रकारस्य समारम्भाः—उपार्जनोपायाः क्रियन्त इति, लोकस्येति चतुर्थ्यर्थे पृष्ठी,
साऽपि तादर्थ्ये, कः पुनरसौ लोको ? यदर्थं संरम्भसमारम्भारम्भाः क्रियन्त इत्याह—'तंजहा अप्पणो से' इत्यादि, यदिवा लोकस्य
वृत्तीयाथे पृष्ठी, यदिति हेतौ, यस्माद्धोकेन नानाविधैः शस्त्रैः कर्मसमारम्भाः क्रियन्त इत्यतस्तस्मिन् लोके साधुर्वृत्तिमन्वेपयेत्,
यदर्थं च लोकेन कर्मसमारम्भाः क्रियन्ते तद्यथेत्यादिना दर्शयति—'तंजहा अप्पणो से' इत्यादि, 'तद्यथे'त्युपप्रदर्शनार्थो, नोक्त-
मात्रमेव अन्यदप्येवंजातीयकं मित्रादिकं द्रष्टव्यं, 'से'तस्यारम्भारिप्सोर्य आत्मा—शरीरं [तस्मै अर्थं] तदर्थं कर्मसमारम्भाः—पाकादयः
क्रियन्ते, ननु च लोकार्थमारम्भाः क्रियन्त इति प्रागभिहितं, न च शरीरं लोको भवति, नैतदस्ति, यतः परमार्थदृशां ज्ञानदर्श-
नचारित्रात्मकमात्मतत्त्वं विहायान्यत्सर्वं शरीराद्यपि पराक्यमेव, तथाहि—बाह्यस्य पौद्गलिकस्याचेतनस्य कर्मणो विपाकभूतानि
पञ्चापि शरीराणीत्यतः शरीरात्माऽपि लोकशब्दाभिधेय इति, तदेवं कश्चिच्छरीरनिमित्तं कर्मारभते, परस्तु पुत्रेभ्यो दुहितृभ्यः

गृहस्थेषु
१५
वृत्त्यन्वे-
पणं

२०

॥११७॥
२७

आचा०
२लोक०
५ उदे०

लुपाः-बध्वस्ताभ्यो ज्ञातयः-पूर्वापरसम्बद्धाः स्वजनाः तेभ्यो धात्रीभ्यो राजभ्यो दासेभ्यो दासीभ्यः कर्मकरेभ्यः कर्मकरीभ्यः आदिश्यते परिजनो यस्मिन्नागते तदातिथेयायेत्यादेशः-प्राघूर्णकस्तदर्थं कर्मसमारम्भाः क्रियन्त इति सम्बन्धः, तथा 'पुढो पहेणाए' इत्यादि, पृथक् पृथक् पुत्रादिभ्यः प्रहेणकार्थं, तथा 'सामासाए'त्ति श्यामा-रजनी तस्यामशनं श्यामाशः तदर्थं, तथा 'पादरासाए'त्ति प्रातरशनं प्रातराशस्तस्यै, कर्मसमारम्भाः क्रियन्त इति सामान्येनोक्तावपि विशेषार्थमाह- 'सन्निहि' इत्यादि, सम्यग्निधीयत इति सन्निधिः-विनाशिद्रव्याणां दध्योदनादीनां संस्थापनं, तथा सम्यग्-निश्चयेन चीयत इति सन्निचयः-अविनाशिद्रव्याणां अभयासितामृद्धीकादीनां सद्ग्रहः, सन्निधिश्च सन्निचयश्च सन्निधिसन्निचयं, प्राकृतशैल्यां पुंछिद्गता, अथवा सन्निधेः सन्निचयः सन्निधिसन्निचयः, स च परिग्रहसंज्ञोदयादाजीविकाभ्यासाद्वा धनधान्यहिरण्यादीनां क्रियत इति । स च किमर्थमित्याह- 'इह' इत्यादि, 'इहे'ति मनुष्यलोके 'एकेषा'मिहलोके कृतपरमार्थबुद्धीनां 'मानवानां' मनुष्याणां 'भोजनाय' उपभोगार्थमिति । तदेवं विरूपरूपैः शस्त्रैरात्मपुत्राद्यर्थं कर्मसमारम्भप्रवृत्ते लोके पृथक् प्रहेणकाय श्यामाशाय प्रातराशाय केषाश्चिन्मानवानां भोजनार्थं सन्निधिसन्निचयकरणोद्यते सति साधुना किं कर्तव्यमित्याह-

समुष्टिं अणगारे आरिण् आरिण्यपन्ने आरिण्यदंसी अयंसंधित्ति अदक्खु, से नाईण् नाइयावए न समणुजाणइ, सव्वामगंधं परिन्नाय निरामगंधो परिव्वए (सू. ८८)

सम्यक् सततं सज्जतं वा संयमानुष्ठानेनोत्थितो, नानाविधशस्त्रकर्मसमारम्भोपरत इत्यर्थः, न विद्यतेऽगारं-गृहमस्येत्यनगारः, पुत्रदुहितृलुपाज्ञातिधात्र्यादिरहित इत्यर्थः, सोऽनगारः आराघातः सर्वहेयधर्मभ्यः इत्यार्यः-चारिशार्हः, आर्या प्रज्ञा यस्यामानार्यप्रभुः,

प्र. आ.
१३०

आमरा-
न्धवर्जनं

५

१०

आना०
२ लो०
५ उ०

श्रुतविशेषितशेषुषीरु इत्यर्थः, आर्यं-प्रगुणं न्यायोपपन्न पश्यति तच्छीलश्चेत्यार्यदर्शी, पृथक्प्रहेणकश्यामाशनादिसङ्कल्परहित इत्यर्थः,
'अयंसंधीति' मन्धानं मन्धीयते वाऽमाविति मन्धिः अयं सन्धिर्यस्य साधोरमावयंसन्धिः, छान्दसत्वादिभक्तेरलुगित्ययंसन्धिः-
यथाकालमनुष्ठानविधायी, यो यस्य वर्त्तमानः कालः कर्त्तव्यतयोपस्थितस्तत्करणतया तमेव सन्धत्त इति, एतदुक्तं भवति-सर्वाः
क्रियाः प्रत्युपेक्षणोपयोगस्याध्यायभिक्षाचर्याप्रतिक्रमणादिकाः असपत्ना अन्योऽन्यावाधया आत्मीयकर्त्तव्यकाले करोतीत्यर्थः,
इतिः हेतौ, यस्माद्यथाकालानुष्ठानविधायी तस्मादसावेव परमार्थं पश्यतीत्याह—'अदक्खु'त्ति, तिङ्ब्यत्ययेन एकवचनावसरे बहुव-
चनप्रकारि, ततश्चायमर्थः-यो ह्यार्य आर्यप्रज्ञ आर्यदर्शी कालज्ञश्च स एव परमार्थमद्राक्षीन्नापर इति, पाठान्तरं वा 'अयं संधिम-
दकरु' 'अयम्' अनन्तरविशेषणविशिष्टः साधुः 'सन्धि' कर्त्तव्यकालम् 'अद्राक्षीद्' दृष्टवान्, एतदुक्तं भवति-यः परस्परावाधया
हिताहितप्राप्तिपरिहाररूपतया विधेयावसरं वेत्ति विधत्ते च स परमार्थं ज्ञातवानिति, अथवा भावसन्धिः-ज्ञानदर्शनचारित्र्याणाम-
मिश्रिद्धिः, स च शरीरमृते न भवति, तदपि नोपष्टम्भककारणमन्तरेण, तस्य च सावद्यस्य परिहारः कर्त्तव्य इत्यत आह-'से णाईए'
इत्यादि, 'स' मिश्रुस्तद्वाऽकल्प्यं 'नाददीत' न गृह्णीयात्, नाप्यपरमादापयेत्-ग्राहयेत्, नाप्यपरमनेपणीयमाददानं समनुजानीया-
दपि, अथवा महङ्गलं सधूमं वा नाद्यात्-न भक्षयेत् नापरमादयेद् अदन्तं वा न समनुजानीयादिति, आह-'सव्वामगंधं' इत्यादि,
आमं च गन्धश्च आमगन्धं समाहारद्वन्द्वः, सर्वं च तदामगन्धं च सर्वामगन्धं, सर्वशब्दः प्रकारकारुष्येऽत्र गृह्यते, न द्रव्यकारुष्ये,
आमम्-अपरिशुद्धं, गन्धग्रहणेन तु पृतिर्गृह्यते, ननु च पृतिद्रव्यस्याप्यशुद्धत्वात् आमशब्देनैवोपादानात्किमर्थं भेदेनोपादानमिति ?,
मत्तम्, अशुद्धमामान्याद्गृह्यते, किं तु पृतिग्रहणेनेहाधाकर्म्मार्थविशुद्धकोटिरुपात्ता, तस्याश्च गुरुतरत्वात् प्राधान्यख्यापनार्थं पुनरु-

१५
आमग-
न्धवर्जनं

२०

॥११८॥
२८

आचा०
२लोक०
५ उद्दे०

पादानं, ततश्चायमर्थः—गन्धग्रहणेनाधाकर्म १ औदेशिकविक्रमं २ पृथिकर्म ३ मिश्रजातं ४ वादराभृतिका ५ अध्यवपूरक ६-
श्रुते षड्द्रमदोषा अविशुद्धकोट्यन्तर्गता गृहीताः, शेषास्तु विशुद्धकोट्यन्तर्भूता आमग्रहणेनोपात्ता द्रष्टव्या इति, सर्वशब्दस्य च
प्रकारकात्स्न्यामिधायकत्वाद् येन केनचित् प्रकारेण आमम्—अपरिशुद्धं पृथि वा भवति तत्सर्वं ज्ञपरिज्ञया ज्ञात्वा प्रत्याख्यानप-
रिज्ञया 'निरामगन्धः' निर्गतावामगन्धौ यस्मात्त तथा 'परिव्रजेत्' मोक्षमार्गे ज्ञानदर्शनचारित्र्याख्ये परिः—ममन्ताद्गच्छेत् संयमा-
नुष्ठानं सम्यगनुपालयेदितियावत् । आमग्रहणेन प्रतिपिद्वेऽपि क्रीतकृते तथाप्यल्पसत्त्वानां विशुद्धकोट्यालम्बनतया मा भूत्तत्र प्रष्ट-
चिरतस्तदेव नामग्राहं प्रतिपिपेधिपुराह—

अदिस्समाणे कयविक्रयेसु, से ण किणे न किणावए किणंतं न समणुजाणइ, से भिक्खू
कालन्ने बालन्ने मायन्ने खेयन्ने खणयन्ने विणयन्ने ससमयपरसमयन्ने भावन्ने परिग्गहं अममा-
यमाणे कालाणुट्ठाई अपडिण्णे (सू. ८९)

ऋयथ विक्रयथ क्रयविक्रयौ तयोरदृश्यमानः, कीदृक्षथ तयोरदृश्यमानो भवति ?, यतस्तयोर्निमित्तभूतद्रव्याभावादकिञ्चनोऽ-
थवा क्रयविक्रययोरदिश्यमानः—अनपदिश्यमानः, कथं तयोरनपदिश्यमानो भवति ?, यः क्रीतकृतापरिभोगी भवतीति, आह
च—'से ण किणे' इत्यादि, 'म'मुमुक्षुरकिञ्चनो धर्म्मोपकरणमपि न क्रीणीयान् स्वतो नाप्यपरेण क्रापयेन् क्रीणन्तमपि न समनु-
जानीयाद्, अथवा निरामगन्धः परिव्रजेदित्यग्रामग्रहणेन हननकोटिविक्रमं गन्धग्रहणेन पचनकोटिविक्रमं क्रयणकोटिविक्रमं तु पुनः

प्र. आ.
१३१

क्रीत-
निषेधः

५

१०

स्वपरस-
१५
मयज्ञता
२०
॥११९॥
२७

म्यरूपेणोपात्तम्, अतो नवकोटिपरिशुद्धमाहारं विगताङ्गारधूमं भुञ्जीत, एतद्गुणविशिष्टश्च किंभूतो भवतीत्याह—‘से भिक्षू
कालत्रे’ कालः—कर्त्तव्यायमरस्तं जानातीति कालत्रः—विदितवेद्यः, तथा ‘बालण्णे’ बलज्ञः बलं जानातीति बलज्ञः, छान्दसत्वा-
दीर्षत्वं, आत्मबलं सामर्थ्यं जानातीति यथाशक्त्यनुष्ठानविधायी, अनिगूहितबलवीर्य इत्यर्थः, तथा ‘भायन्ने’ यावद्भव्योपयोगिता
मात्रा तां जानातीति तज्जः, तथा ‘सेयन्ने’ सेदः—अभ्यासस्तेन जानातीति खेदज्ञः अथवा खेदः—श्रमः संसारपर्यटनजनितस्तं जाना-
तीति, उक्तंच—“जरामरणदौर्गत्यव्याधयस्तावदासताम् । मन्ये जन्मैव धीरस्य, भूयो भूयस्त्वपाकरम् ॥१॥” इत्यादि, अथवा
‘क्षेत्रज्ञः’ संमक्तविरुद्धव्यपरिहार्यकुलादिक्षेत्रम्यरूपपरिच्छेदकः, तथा ‘खणयन्त्रो’ क्षण एव क्षणकः—अवसरो भिक्षार्थमुपसर्पणा-
दिकस्तं जानातीति, तथा ‘विणयन्ने’ विनयो—ज्ञानदर्शनचारित्र्यौपचारिकरूपस्तं जानातीति, तथा ‘ससमयपरममयण्णे’ स्वसमयप-
रममयो जानातीति, स्वममयत्रो गोचरप्रदेशादौ पृष्टः सन् सुखेनैव भिक्षादोपानाचष्टे, तद्यथा—पोडशोद्गमदोपाः, ते चामी—आधा-
कर्म १ औद्देशिकं २ पृथिकर्म ३ मिश्रजातं ४ स्थापना ५ प्राभृतिका ६ प्रकाशकरणं ७ क्रीतं ८ उद्यतकं ९ परिवर्तितं १०
अभ्याहतं ११ उद्भिन्नं १२ मालापहतं १३ आच्छेद्यं १४ अनिसृष्टं १५ अध्यवपूरकश्चेति १६ । पोडशोत्पादनदोपाः, ते चामी—
धात्रीपिण्डः १ दूतीपिण्डः २ निमिचपिण्डः ३ आजीवपिण्डः ४ वनीपकपिण्डः ५ चिकित्सापिण्डः ६ क्रोधपिण्डः ७ मानपिण्डः
८ मायापिण्डः ९ लोभपिण्डः १० पूर्वसंस्तवपिण्डः ११ पश्चात्संस्तवपिण्डः १२ विद्यापिण्डः १३ मन्त्रपिण्डः १४ चूर्णयोगपिण्डः १५
मूलकर्मपिण्डश्चेति १६ । तथा दशैपणादोपाः, ते चामी—शुद्धित १ अशुद्धित २ निक्षिप्त ३ पिहित ४ संहत ५ दायको ६ निमिथा-
७ उपरिणत ८ लिप्तो ९ ज्जित १० दोपाः । एषां चोद्गमदोपा दातृकृता एव भवन्ति, उत्पादनादोपास्तु साधुजनिताः, एपणा-

आचा०
रलोक०
५ उद्दे०

प्र. आ.
१३२

दोपाशोभयोत्पादिता इति । तथा परसमयज्ञो ग्रीष्ममध्याह्नतीव्रतररणिकरनिकरावलीढगलत्स्वेदविन्दुकः क्लिन्नवपुष्कः साधुः केन-
चिद् धिग्जातिदेश्येनाभिहितः—किमिति भवतां सर्वजनाचीर्णं स्नानं न सम्मतमिति ? , स आह—प्रायः सर्वेषामेव यतीनां कामा-
ङ्गत्वाञ्जलस्नानं प्रतिपिद्वं, तथा चार्पम्—“स्नानं मददर्प्यकरं, कामाङ्गं प्रथमं स्मृतम् । तस्मात्कामं परित्यज्य, नैव स्नान्ति दमे रताः
॥१॥” इत्यादि, तदेवमुभयज्ञस्तद्विषये प्रश्ने उत्तरदानकुशलो भवति, तथा ‘भावज्ञे’ भावः—चित्ताभिप्रायो दातुः श्रोतुर्था तं जाना-
तीति भावज्ञः, किं च—‘परिग्रहं अममायमाणे’ परिगृह्यत इति परिग्रहः—संयमातिरिक्तमुपकरणादिः तमममीकुर्वन्—अस्वीकुर्वन्
मनसाऽप्यनाददान इतियावत्, स एवंविधो भिक्षुः कालज्ञो बलज्ञो मात्रज्ञः क्षेत्रज्ञः खेदज्ञो क्षणज्ञः विनयज्ञः समयज्ञो भावज्ञः
परिग्रहमममीकुर्वाणश्च किंभूतो भवतीत्याह—‘कालानुष्ठानं’ यद्यस्मिन् काले कर्तव्यं तत्तस्मिन्नेवानुष्ठानं शीलमस्येति कालानुष्ठापी,
कालानतिपातकर्तव्योद्यतो, ननु चास्यार्थस्य ‘से भिक्षु कालज्ञे’ इत्यनेनैव गतार्थत्वात् किमर्थं पुनरभिधीयते इति ? , नैष दोषः,
तत्र हि ज्ञपरिज्ञैव केवलाऽभिहिता, कर्तव्यकालं जानाति, इह पुनरासेवनापरिज्ञा, कर्तव्यकाले कार्यं विधत्त इति । किं च—‘अप-
डिष्णे’ नास्य प्रतिज्ञा विद्यते इत्यप्रतिज्ञः, प्रतिज्ञा च कपायोदयादाविरस्ति, तद्यथा—क्रोधोदयात् स्कन्दाचार्येण स्वशिष्यय-
न्त्रपीलनव्यतिकरमालोक्य सत्रलवाहनराजधानीसमन्वितपुरोहितोपरि विनाशप्रतिज्ञाऽकारि, तथा मानोदयान् बाहुबलिना प्रतिज्ञा
व्यधायि—कथमहं शिशून् स्वभ्रातृनुत्पन्ननिरावरणज्ञानांश्छद्मस्यः सन् द्रक्ष्यामीति ? , तथा मायोदयात् मल्लिस्वामिजीवेन यथाऽपर-
यतिविप्रलम्भनं भवति तथा प्रत्याख्यानपरिज्ञा जगृहे, तथा लोभोदयाच्चाविदितपरमार्थाः साम्प्रतेक्षिणो यत्याभासा मासक्षपणा-
दिका अपि प्रतिज्ञाः कुर्वन्ते, अथवा अप्रतिज्ञः—अनिदानो वसुदेववन् संयमानुष्ठानं कुर्वन् निदानं न करोतीति, अथवा गोचरादौ

कालानु-
ष्ठानादि-
अप्रति-
ज्ञता

५

१०

चा०
श्लोक०
५ उद्दे०

१५
स्याद्वादः

१९

॥१२०॥

प्रतिष्ठः मन्नाहारादिकं मर्मवैतद्भविष्यतीत्येवं प्रतिज्ञां न करोतीत्यप्रतिज्ञो, यदिवा स्याद्वादप्रधानत्वान्मौनीन्द्रागमस्यैकपक्षावधारणं प्रतिज्ञा तद्ग्रहितोऽप्रतिज्ञः, तथाहि-मैधुनविषयं विहायान्यत्र न क्वचिन्नियमवती प्रतिज्ञा विधेया, यत उक्तम्-“नै यं किञ्चि अणुष्णायं पडिमिद्धं चापि जिणवरिंदेहिं। मोत्तुं मेहुणभावं न तं विणा रागदोसेहिं ॥१॥” तथा “दोसा जेण निरुज्झंति जेण जिज्झंति पुव्वकम्माइं। मो मो मुस्खोवाओ, रोगावत्थासु समणं व ॥२॥ जे जत्तिया उ हेऊ भवस्स ते चेव तत्तिया मुक्खे। गणणाईया लोया दुण्हवि पुष्णा भवे तुल्ला ॥३॥” इत्यादि। ‘अयंसन्धीत्यारभ्य काले अणुद्वाइ’ति यावदेतेभ्यः सूत्रेभ्य एकादश पिण्डैपणा निर्यूढा इति।

१ नापि किञ्चिदकल्पनीयमनुज्ञात वारणे च समुत्पन्ने नापि किञ्चित् प्रतिषिद्ध, किन्तु एषा तेषा तीर्थकृतां निश्चयव्यवहारनयद्वयाश्रिता सम्यगाज्ञा मन्तव्या यद्वा कार्ये-ज्ञानाशालम्यने मत्येन-मद्भारसारेण साधुना भवितव्य, न मातृस्थानतो यत्किञ्चिदालम्यनीयमित्यर्थः, तात्त्विकज्ञानादालम्यनसिधैव मोक्षपथसिद्धेः, बाह्यानुष्ठानस्य अनेकान्तिकत्वादान्तरान्तिकत्वात्, इत्यमेव तस्य द्रव्यत्वसिद्धेः, अथवा सत्य नाम सयमस्तेन कार्ये समुत्पन्ने भवितव्य, यथा यथा संयम उपसर्पति तथा तथा कर्त्तव्य, तद्गर्पणं च शक्यनिगूढनेनैव निर्वहतीति, सर्वत्र यथाशक्ति यतितव्यमेवेति भावः। आह च बृहद्राष्यकारः-“कत्र नाणादीय सच्च पुण होइ सजमो णियमा। जह जह सोहिइ चरण तह तह कायव्वय होइ ॥३॥” दोषा-रागादयो निरुध्यन्ते-सन्तोऽप्यप्रवृत्तिमन्तो जायन्ते येनानुष्ठानविशेषेण पूर्वकर्माणि-प्राग्भवोपासनावस्थादिकर्माणि च येन क्षीयन्ते स सोऽनुष्ठानविशेषो मोक्षोपायो ज्ञातव्यः, रोगावस्थामु-ज्वरादिरोगप्रकारेषु शमनमिव-उचितौषधप्रदानाप्यपरिहारा-पनुष्ठानमिव, यथा तेन विधीयमानेन ज्वरादिरोगः क्षयमुपगच्छति, एवमुत्सर्गे उत्सुर्गमपवादे चापवादं समाचरतो रागादयो निरुध्यन्ते पूर्वकर्माणि च क्षीयन्ते, अथवा यथा कस्यापि रोगिणोऽपि कृतपथ्यौषधादिक प्रतिषिध्यते कस्यापि पुनस्तदेवानुज्ञायते, एवमश्रापि यः समर्थस्तस्याकल्प्यमन्यस्य तु तदेवानुज्ञायते, तथोक्तं निगवरशाधे-“उत्पद्यते हि साऽनस्था, देशकालामयान् प्रति। यस्यामकार्यं कार्यं स्यात्, कर्मकार्यं च वर्जये ॥ १ ॥” इति। २ नैव किञ्चिदनुज्ञात प्रतिषिद्धं चापि त्रिनवरन्दैः। मुक्त्वा मैधुनभाव न तद् विना रागद्वेषाभ्याम् ॥१॥ दोषा येन निरुध्यन्ते येन क्षीयन्ते पूर्वकर्माणि। स स मोक्षोपायो रोगावस्थामु शमनमिव ॥२॥ ये यावन्तो हेतवो भवस्य त एव तावन्तो मोक्षस्य। गणनातीता लोका द्वयोरपि पूर्णा भवेयुस्तुल्या ॥३॥

आचा०
श्लोक०
५ उद्दे०

एवं तर्ह्यप्रतिज्ञ इत्यनेन सूत्रेणेदमापन्नं-न क्वचित्केनचित्प्रतिज्ञा विधेयां, प्रतिपादिताश्चागमे नानाविधा अभिग्रहविशेषाः, ततश्च पूर्वोत्तरव्याहतिरिव लक्ष्यत इत्यत आह—

दुहओ छेत्ता नियाड, वत्थं पडिग्गहं कंवलं पायपुंछणं उग्गहणं च कडासणं एएसु चैव जाणिज्जा (सू. १०)

प्र. आ.
१३३

‘द्विधे’ति रागेण द्वेषेण वा या प्रतिज्ञा तां छित्त्वा निश्चयेन नियतं वा याति नियाति ज्ञानदर्शनचारित्राख्ये मोक्षमार्गे संयमानुष्ठाने वा भिक्षाद्यर्थं वा, एतदुक्तं भवति-रागद्वेषौ छित्त्वा प्रतिज्ञा गुणवती, व्यत्यये व्यत्यय इति, स एवम्भूतो भिक्षुः कालज्ञो बलज्ञो यावद्विधा छिन्दन् किं कुर्यादित्याह-‘वत्थं पडिग्गहं इत्यादि यावत् एएसु चैव जाणेज्जा’ एतेषु पुत्राद्यर्थमारम्भप्रवृत्तेषु सन्निधिसन्निचयकरणोधतेषु जानीयात्-शुद्धाशुद्धतया परिच्छिन्द्यात्, परिच्छेदश्चैवमात्मकः-शुद्धं गृह्णीयादशुद्धं परिहरेदितियावत्, किं तद्विजानीयात् ?-वत्थं वत्थग्रहणेन वत्थपणा सूचिता, तथा पतद्दहं-पात्रम्, एतद्ग्रहणेन च पात्रपणा सूचिता, कम्बलमित्यनेनाऽऽविकः पात्रनिर्योगः कल्पश्च गृह्यते, पादपुञ्जनकमित्यनेन च रजोहरणमिति, एमिश्च सूत्रैरोधोपधिरौपग्रहिकश्च सूचितः, तथैतेभ्य एव वत्थपणा पात्रपणा च निर्यूढा, तथा अवगृह्यत इत्यवग्रहः, म च पञ्चधा-देवेन्द्रावग्रहः १ राजावग्रहः २ गृहपत्यवग्रहः ३ शय्यातरावग्रहः ४ माधर्मिकावग्रहश्चेति ५, अनेन चावग्रहप्रतिमाः सर्वाः सूचिताः, अत एवासौ निर्यूढा, अवग्रहकल्पिकश्चास्मिन्नेव सूत्रे कल्प्यते, तथा कडासनं, कटग्रहणेन संस्तारो गृह्यते, आसनग्रहणेन चामन्दकादिविष्टरमिति, आस्यते-स्थीयते अस्मिन्निति वाऽऽसनं-

उपकर-
णापरि-
ग्रहता

५

१०

श्रव्या, ततश्च आग्नग्रहणेन श्रव्या सूचिता, अत एव (च मा)निर्व्यूढेति । एतानि च सर्वाण्यपि वस्त्रादीन्याहारादीनि चैतेषु स्वार-
म्भप्रवृत्तेषु गृहस्थेषु जानीयान्, मर्वागन्धं परित्राय निरामगन्धो यथा भवति तथा परित्रजेरिति भावार्थः ॥ एतेषु च स्वारंभ-
प्रवृत्तेषु गृहस्थेषु परित्रजन् यावद्दामं गृहीयादुत कश्चिन्नियमोऽप्यस्ति ? अस्तीत्याह—

लब्धे आहारे अणगारो मायं जाणिज्जा, से जहेयं भगवया पवेइयं, लाभुत्ति न मज्जिज्जा,
अलाभुत्ति न सोइज्जा, वहुंपि लहुं न निहे, परिग्गहाओ अप्पाणं अवसक्किज्जा (सू. ११)

‘लब्धे’ प्राप्ते मत्याहारे, आहारग्रहणं चोपलक्षणार्थं, अन्यस्मिन्नपि वस्त्रौषधादिके ‘अनगारः’ भिक्षुः ‘मात्रां जानीयात्’ यावन्मा-
त्रेण गृहीतेन गृहस्थः पुनरारम्भे न प्रवर्तते यावन्मात्रेण चात्मनो विवक्षितकार्यनिष्पत्तिर्भवति तथाभूतां मात्रामवगच्छेदिति भावः,
एतच्च स्वमनीषिकया नोच्यत इत्यत आह—‘से जहेयं’ इत्यादि, तद्यथा—इदमुद्देशकादेरारम्भानन्तरसूत्रं यावद्भगवता—ऐश्वर्यादिगु-
णमन्वितेनार्द्रमागधया भाषया सर्वस्वभाषानुगतया सदेवमनुजायां परिषदि केवलज्ञानचक्षुषाऽवलोक्य ‘प्रवेदितं’ प्रतिपादितं,
सुधर्मम्यामी जम्भून्वामिने इदमाचष्टे । किं चान्यत्—‘लाभो’त्ति इत्यादि, लाभो वस्त्राहारादेर्मम संवृत्त इत्यतोऽहो ! अहं लब्धि-
मानित्येवं मदं न विदध्यात्, न च तदभावे शोकाभिभूतो विमनस्को भूयादिति, आह च—‘अलाभो’त्ति इत्यादि, अलाभे सति
शोकं न कुर्यात्, कथं ?—धिग्मां मन्दभाग्योऽहं येन सर्वदानोद्यतादपि दातुर्न लभेऽहमिति, अपि तु तयोर्लाभालाभयोर्माध्यस्थ्यं
भाषनीयमिति, उक्तं च—“लभ्यते लभ्यते साधु, साधु एव न लभ्यते । अलब्धे तपसो वृद्धिर्लब्धे तु प्राणधारणम् ॥१॥” इत्यादि,

आचा०
२लोक०
५ उद्दे०

प्र. आ
१३४

तदेवं पिण्डपात्रपञ्चाणामेषणाः प्रतिपादिताः, साम्प्रतं सन्निधिप्रतिषेधं कुर्वन्नाह—‘वहुंपी’त्यादि, ‘वहुंपि’ बह्वपि लब्ध्वा ‘न निहे’ति न स्थापयेत्—न सन्निधि कुर्यात्, स्तोकं तावन्न सन्निधीयत एव, बह्वपि न सन्निध्यादित्यपिशब्दार्थः, न केवलमाहारसन्निधि न कुर्याद्, अपरमपि वस्त्रपात्रादिकं संयमोपकरणातिरिक्तं न विभ्रयादिति, आह—‘परि’ इत्यादि, परिगृह्यत इति परिग्रहो—धर्मोपकरणातिरिक्तमुपकरण तस्मादात्मानमप्यप्येद्—अपसर्पयेद्, अथवा संयमोपकरणमपि मूर्च्छया परिग्रहो भवति, ‘मूर्च्छा परिग्रहः’ (तच्चा० अ० ८ सू०) इतिप्रचनात्, तत आत्मानं परिग्रहादपसर्पयन्नुपकरणे तुरगवत् मूर्च्छां न कुर्यात्, ननु च यः कश्चिद्धर्मोपकरणाद्यपि परिग्रहो न स चित्तकालुष्यमृते भवति, तथाहि—आत्मीयोपकारिणि रागः, उपघातकारिणि च द्वेषः, ततः परिग्रहे सति रागद्वेषौ नेदिष्टौ, ताभ्यां च कर्मबन्धः, ततः कथं न परिग्रहो धर्मोपकरणम्?, उक्तं च—“ममाहमिति चैप यावदभिमानदाहजरः, कृतान्तमुखमेव तावदिति न प्रशान्त्युन्नयः। यशःसुखपिपासितैरयमसावनर्थोत्तरैः, परैरपसदः कुतोऽपि कथमप्यपाकृत्यते ॥१॥” नैप दोषः, न हि धर्मोपकरणे ममेदमिति साधूनां परिग्रहाग्रहयोगोऽस्ति, तथा ह्यागमः—“अंवि अप्पणोऽवि देहंमि, नायरति ममाइउ”, यदिह परिगृहीत कर्मबन्धायोपकल्पते स परिग्रहो, यत्तु पुनः कर्मनिर्जरणार्थं प्रभवति तत्परिग्रह एव न भवतीति। आह च—

अन्नहा णं पासए परिहरिज्जा, एस मग्गे आयरिएहिं पवेडए जहित्थ कुसले नोवलिं-
पिज्जासित्तिवेमि (सू० १२)

णमिति वाक्यालङ्कारे, ‘अन्यथे’त्यन्येन प्रकारेण पश्यकः सन् परिग्रहं परिहरेत्, यथा हि अविदितपरमार्था गृहस्थाः सुखसा-

१ अस्यामनोऽपि देहे नाचरति ममायितुम्

अपरि-
ग्रहता

५

१०

अत्रा०
२ली०
५ उदे०

धनाय परिग्रहं पश्यन्ति, न तथा मायुः, तथाहि—अयमस्याशयः—आचार्यसत्कमिदमुपकरणं न ममेति, रागद्वेषमूलत्वात् परिग्रहाग्र-
हयोगोऽत्र निषेधो, न धर्मोपकरणं, तेन विना संसारार्णवपारागमनादिति, उक्तं च—“साध्यं यथा कथञ्चित् स्वल्पं कार्यं महच्च
न नयेति । पुनर्मृते न हि शक्यं पारं गन्तुं समुद्रस्य ॥१॥” अत्र चार्हताभासैर्वोटिकैः सह महान्विवादोऽस्तीत्यतो विवक्षितमर्थं
नीर्थरुग्भिप्रायेणापि सिमाधयिपुराह—‘एम मग्गे’ इत्यादि, धर्मोपकरणं न परिग्रहायेत्येषः—अनन्तरोक्तो मार्गः आराधाताः
मर्त्येयधर्मभ्य इत्यार्याः—तीर्थकृतमैः ‘प्रवेदितः’ कथितो, न तु यथा घोटिकैः कुण्डिका तट्टिका लम्बणिका अश्ववालधिवालादि
म्यरुचिप्रिरचितो मार्ग इति, न वा यथा मौद्गलिस्वातिपुत्राभ्यां शौद्रोदनिं घञीकृत्य प्रकाशितः, इत्यनया दिशा अन्येऽपि
परिहार्या इति । इह तु स्वशास्त्रगौरवमुत्पादयितुमार्यैः प्रवेदित इत्युक्तम्, अस्मिंश्चार्थप्रवेदिते मार्गे प्रयत्नवता भाव्यमिति, आह च
—‘जहेत्थ’ इत्यादि, लब्ध्वा कर्मभूमिं मोक्षपादपञ्जीभूतां च वोधिं सर्वसंवरचारित्रं च प्राप्य तथा विधेयं यथा ‘कुशलो’ विदि-
तवेधः ‘अत्र’ अस्मिन्नार्थप्रवेदिते मार्गे आत्मानं पापेन कर्मणा नोपलिम्पयेत् इति । एवं चोपलिम्प(लेप)नं भवति यदि यथोक्तानु-
ष्ठानविधायित्वं न भवति, सतां चायं पन्था यदुत—यत्स्वयं प्रतिज्ञातं तदंत्योच्छ्वासं यावद्विधेयमिति, उक्तं च—“लज्जां गुणौघजननीं
जननीमिद्यार्यामित्यन्तशुद्धहृदयामनुवर्त्तमानाः । तेजस्विनः सुखमसन्नपि सन्त्यजन्ति, सत्यस्थितिष्वसनिनो न पुनः प्रतिज्ञाम् ॥१॥”
इतिशब्दोऽधिकारममाह्वयो, ‘ब्रवीमि’ इति सोऽहं ब्रवीमि येन मया भगवत्पादारविन्दमुपासता अश्रावीति ॥ परिग्रहादात्मानमप-
मर्षयेदित्युक्तं, तत्र न निदानोच्छेदमन्तरेण, निदानं च शब्दादिपञ्चगुणानुगामिनः कामाः, तेषां चोच्छेदोऽसुकरो, यत आह—
कामा दुरतिक्रमा, जीवियं दुष्पडिवूहगं, कामकामी खलु अयं पुरिसे, से सोयइ जूरइ

अपरि-
१५
ग्रहता

२०

॥१२२॥
२७

तिप्पड् परित्पड् (सू. ९३)

कामा द्विविधाः—इच्छाकामा मदनकामाश्च, तत्रेच्छाकामा मोहनीयभेदहास्यरत्युद्भवाः, मदनकामा अपि मोहनीयभेदवेदोदयात् प्रादुष्यन्ति, ततश्च द्विरूपाणामपि कामानां मोहनीयं कारणं, तत्सद्भावे च न कामोच्छेद इत्यतो दुःखेनातिक्रमः—अतिलब्धनं विनाशो येषां ते तथा, ततश्चेदमुक्तं भवति—न तत्र प्रमादवता भाव्यं। न केवलमत्र, जीवितेऽपि न प्रमादवता भाव्यमिति, आह च—‘जीवियं’ इत्यादि, जीवितम्—आयुष्कं तत् क्षीणं सत् ‘दुष्प्रतिवृंहणीयं’ दुरभावाथे, नैव वृद्धिं नीयते इतियावत्, अथवा जीवितं—मंयमजीवितं तद् दुष्प्रतिवृंहणीयं, कामानुपक्तजनान्तर्वर्तिना दुःखेन वृद्धिं नीयते, दुःखेन निष्प्रत्यूहः संयमः प्रतिपाल्यते इति, उक्तं च—“आगासे गंगमोउव्य, पडिसोउव्य दुत्तरो। वाहाहिं चैव गंमीरो, तरिअव्वो महोअही ॥१॥ वालुगाकवलो चैव, निरासाए हु संजमो। जवा लोहमया चैव, चावेयव्वा सुदुकरं ॥२॥” इत्यादि, येन चाभिप्रायेण कामा दुरतिक्रमा इति प्रागभ्यधायि तमभिप्रायमाविष्कुर्वन्नाह—‘कामकामी’ इत्यादि. कामान् कामयितुम्—अभिलषितुं शीलमस्येति कामकामी ‘खलुः’ वाक्यालङ्कारे ‘अयम्’ इत्यध्यक्षः ‘पुरुषः’ जन्तुः। यस्त्वेवंविधोऽविरतचेताः कामकामी म नानाविधान् शारीरमानसान् दुःखविशेषाननुभवतीति दर्शयति—‘से सोयई’त्यादि, ‘स’ इति कामकामी ईप्सितस्यार्थस्याप्राप्तौ तद्वियोगे च स्मृत्यनुपङ्गः शोकस्तमनुभवति, अथवा शोचत इति काममहाज्वरगृहीतः मन् प्रलपतीति, उक्तं च—“गते प्रेमावन्धे प्रणयवहुमाने च गलिते, निवृत्ते सद्भावे जन इव जने गच्छति

१ आचारे गङ्गाधरो इव, प्रतिश्रोत इव दुस्तरः। वाहुभ्यामेव गम्भीरस्तमीतव्यो महोदधिः ॥१॥ वालुगाकवल इव, निगन्ताद् एव मयमः। यवा लोहमया एव, चर्वयितव्या सुदुष्करम् ॥ २ ॥

१०
रत्नाक०
५ उदे०

पुरः । तमुत्प्रेक्ष्योत्प्रेक्ष्य प्रियमखि ! गतांस्तांश्च दिवसान् , न जाने को हेतुर्दलति शतधा यन्न हृदयम् ? ॥१॥” इत्यादि शोचते,
तथा ‘जूरइ’त्ति हृदयेन खिद्यते, तद्यथा—“प्रथमतरमधेदं चिन्तनीयं तवासीद्, बहुजनदयितेन प्रेम कृत्वा जनेन । हृतहृदय ! निराश !
श्लीघ्र ! संतप्यसे किं ?, न हि जड ! गततोये सेतुबन्धाः क्रियन्ते ॥१॥” इत्येवमादि, तथा ‘तिप्पइ’त्ति ‘तिष्ठ तेष्टु प्रक्षरणार्थं’ तेपते
-धरति सञ्चलति मर्यादातो भ्रश्यति निर्मर्यादो भवतीतियावत्, तथा शारीरमानसैर्दुःखैः पीड्यते, तथा परिः-समन्ताद्बहिरन्तश्च
तप्यते परितप्यते, पथात्तापं वा करोति, यथेष्टे पुत्रकलत्रादौ कोपात् क्वचिद्गते स मया नानुवर्त्तित इति परितप्यते, सर्वाणि चैतानि
शोचनादीनि विषयविषादवृत्तान्तःकरणानां दुःखावस्थासंख्यकानि, अथवा शोचत इति यौवनधनमदमोहामिभूतमानसो विरुद्धानि

११

कामि-
दशा
१५

वद्वे पडिमोयए, जहा अंतो तहा वाहिं जहा वाहिं तहा अंतो, अंतो अंतो पूडेहंतराणि
पासइ पुढोवि सवंताइं पंडिए पडिलेहाए (सू. ९४)

आयतं—दीर्घमैहिकामुष्मिकापायदर्शि चक्षुः—ज्ञानं यस्य स आयतचक्षुः, कः पुनरित्येवंभूतो भवति ?, यः कामानेकान्तेनानर्थ-
भूयिष्ठान् परित्यज्य शमसुखमनुभवति, किं च—‘लोगविपस्सी’ लोकं विषयानुपद्गावेशासदुःखातिशयं तथा त्यक्तफामावाप्तप्रशम-
सुखं विविधं द्रष्टुं शीलमस्येति लोकविदर्शी, अथवा लोकस्य ऊर्द्धाधस्तिर्यग्भागगतिकारणायुष्कसुखदुःखविशेषान् पश्यतीति, एत-
दर्शयति—‘लोगस्स’ इत्यादि, लोकस्य—धर्माधर्मास्तिकायावच्छिन्नाकाशखण्डस्याधोभागं जानातीति—स्वरूपतोऽवगच्छति, इदमुक्तं
भवति—येन कर्मणा तत्रोत्पद्यन्तेऽसुमन्तः यादृक् तत्र सुखदुःखविपाको भवति तं जानाति, एवमूर्द्धतिर्यग्भागयोरपि वाच्यं, यदिवा
लोकविदर्शीति—कामार्थमर्थोपार्जनप्रसक्तं गृहमध्युपपन्नं लोकं पश्यतीति। एतदेव दर्शयितुमाह—‘गडिए’ इत्यादि, अयं हि लोको
‘गृहः’ अध्युपपन्नः कामानुपद्गे तदुपाये वा तत्रैवानुपरिवर्तमानो भूयो भूयस्तदेवाऽऽचरस्तज्जनितेन वा कर्मणा संसारचक्रेऽनुपरि-
वर्तमानः—पर्यटन् आयतचक्षुषो गोचरीभूयन् कामाभिलापनिवर्तनाय न प्रभवति ?, यदिवा कामगृहान् संसारेऽनुपरिवर्तमानान-
सुमतः पश्येत्येवमुपदेशः, अपि च—‘सधि’ इत्यादि, इह ‘मर्त्येषु’ मनुजेषु यो ज्ञानादिको भागमन्धिः, स च मर्त्येष्वेव सम्पूर्णो भव-
तीति मर्त्यग्रहणम्, अतस्तं विदित्वा यो विषयरूपायादीन् परित्यजति स एव वीर इति दर्शयति—‘एस’ इत्यादि, ‘एषः’ अनन्त-
रोक्तः आयतचक्षुर्पथावस्थितलोकविभागस्वभावदर्शी भावसन्धेर्वेत्ता परित्यक्तविषयतर्पो वीरः कर्मविदारणात् ‘प्रशंसितः’ स्तुतः
विदिततच्चैरिति। स एवभूतः किमपर करोतीति चेदित्याह—‘जे वद्वे’ इत्यादि, यो गृहान् द्रव्यभावनन्धनेन स्वतो विमुक्तोऽप-

रानपि मोचयतीत्येतदेव द्रव्यभावबन्धनविमोक्षं वाचो युक्तयाऽऽचष्टे—‘जहा अंतो तहा वार्हिं’ इत्यादि, यथाऽन्तर्भावबन्धनमष्टप्रकारकर्मनिगडनं मोचयति एवं पुत्रकलत्रादि बाह्यमपि, यथा वा बाह्यं बन्धुबन्धनं मोचयति एवं मोक्षगमनविमोक्षणकारणमान्तरमपीति, यदिवा—कथमसौ मोचयतीति चेत्तत्राविर्भावनेन, स्यादेतत्—तदेव किंभूतमित्याह—‘जहा अंतो’ इत्यादि, यथा स्वकायस्यान्तः—मध्ये अमेध्यकललपिशितासृक्पूत्यादिपूर्णत्वेनासास्त्वमित्येवं बहिरप्यसारता द्रष्टव्या, अमेध्यपूर्णघटवदिति, उक्तं च—“यदि नामास्य कायस्य, यदन्तस्तद्वहिर्भवेत् । दण्डमादाय लोकोऽयं, शुनः काकांश्च वारयेत् ॥१॥” इति, यथा वा बहिरमारता तथाऽन्तरपीति । किं च—‘अन्तो अन्तो’ इत्यादि, देहस्य मध्ये मध्ये पूत्यन्तराणि—पूतिविशेषान् ‘देहान्तराणि’ देहस्यावस्थाविशेषान्, इह मांसमिह रुधिरमिह मैदो मज्जा चेत्येवमादि पूतिदेहान्तराणि ‘पश्यति’ यथावस्थितानि परिच्छिनचीत्युक्तं भवति, यदिवा देहान्तराण्येवंभूतानि पश्यति—‘पुढो’ इत्यादि, ‘पृथगपि’ प्रत्येकमपि अपिशब्दात्कुष्ठाद्यवस्थायां यौगपद्येनापि स्रवन्ति नवभिः श्रोत्रोभिः कर्णाक्षिमलश्लेष्मलालाग्रश्रवणोच्चारादीन् तथाऽपरव्याधिविशेषापादितव्रणमुखपूतिशोणितरसिकादीनि चेति । यद्येतानि ततः किं ?—‘पंडिण् षडिलेहाण्’ एतान्येवंभूतानि गलच्छ्रोत्रोत्रणरोमकूपानि ‘पण्डितः’ अवगततच्चः ‘प्रत्युपेक्षेत’ यथावस्थितमस्य स्वरूपमवगच्छेदिति, उक्तं च—“मांसं द्विरुहिरणहारुवणद्रुकलमलयमेयमज्जासु । पुष्पांमि चम्मकोसे दुग्ंधे असुइवीभच्छे ॥१॥ संचारिमनंतगलंतवच्चमुत्तंतसेअपुष्पांमि । देहे हुज्जा किं रागकारणं असुइहेउम्मि ? ॥२॥” इत्यादि । तदेवं पूतिदेहान्तराणि पश्यन् पृथगपि स्रव-

१ मासास्त्रिंशदधिरक्षाश्वत्थनद्रक्तमपमेदमज्जाभिः । पूर्णं चर्मकोशे दुर्गन्धेऽशुचिरीभस्मे ॥ १ ॥ सचाक (श्रवत्) यत्रगलद्रवोमूत्रान्तस्त्वेदपूर्णं । देहे भवेत् किं गमनारण अशुविहेतो ? ॥ २ ॥

न्तीत्येवं प्रत्युपेक्ष्य किं कुर्यादित्याह—

से मइमं परित्राय मा य हु लालं पञ्चासी, मा तेसु तिरिच्छमप्पाणमावायए, कासंकासे
खलु अयं पुरिसे, बहुमाई कडेण मूढे, पुणो तं करेइ लोहं वेरं वड्डेइ अप्पणो, जमिणं परि-
कहिज्जइ इमस्स चेव पडिवूहणयाए, अमरायइ महासड्डी अट्टमेयं तु पेहाए अपरिण्णाए
कंदइ (सू. ९५)

‘म’ पूर्वोक्तो यतिर्मतिमान्—श्रुतसंस्कृतयुद्धिर्यथावस्थितं देहस्वरूपं कामस्वरूपं च द्विविधयाऽपि परिज्ञया परित्राय किं कुर्यादि-
त्याह—‘मा य हु’ इत्यादि, ‘मा’ प्रतिपेधे चः समुच्चये हुर्वाक्यालङ्कारे, ललतीति लाला—अनुद्यन्मुखश्लेष्मसन्ततिः तां प्रत्यशितुं
शीलमस्येति प्रत्याशी, वाक्यार्थस्तु यथा हि बालो निर्गतामपि लालां सदसद्विवेकाभावात् पुनरप्यश्रांतीत्येवं त्वमपि लालावच्यंत्स्वा
मा भोगान् प्रत्यशान, वान्तस्य पुनरप्यमिलापं मा कुर्वित्यर्थः। किं च—‘मा तेसु तिरिच्छं’ इत्यादि, संसारश्रोतांसि अज्ञानाविर-
तिमिथ्यादर्शनादीनि प्रतिकूलेन वा तिरश्चीनेन वाऽतिक्रमणीयानि, निर्वाणश्रोतांसि तु ज्ञानादीनि तत्रानुकूल्यं विधेयं, मा तेष्वा-
त्मानं तिरश्चीनमापादयेः, ज्ञानादिकार्ये प्रतिकूलतां मा विदध्याः, तत्राप्रमादवता भाव्यं, प्रमादवांश्वेहैव-शान्तिं न लभते, यत
आह—‘कासंकासे’ इत्यादि, यो हि ज्ञानादिश्रोतसि तिरश्चीनवर्ती भोगामिलापवान् स एवंभूतोऽयं पुरुषः सर्वदा किंकर्तव्यताकुल
इदमहमकार्षमिदं च करिष्ये इत्येवं भोगामिलापक्रियाव्याप्तान्तःकरणो न स्वास्थ्यमनुभवति, खलुशब्दोऽवधारणे, वर्तमानका-

इत्याह—‘जमिणं’ इत्यादि, ‘यदि’ति यस्मादस्यैव—विशरारोः शरीरकस्य परिवृंहणार्थं प्राणघातादिकाः क्रियाः करोतीति, ते च तेनो-
पहताः प्राणिनः पुनः शतशो म्रान्ति, ततो मयेदं कथ्यते—कासंकयः स्वल्पं पुरुषो बहुमायी कृतेन मूढः पुनस्तत्करोति येनात्मनो
वेरं वर्द्धयतीति, यदिवा यदिदं मयोपदेशप्रायं पौनःपुन्येन कथ्यते तदस्यैव संयमस्य परिवृंहणार्थम्, इदं चापरं कथ्यते—‘अमराय-
ई’त्यादि, अमरायते अनमरः सन् द्रव्ययौवनप्रभुत्वरूपावसक्तोऽमर इवाचरति अमरायते, कोऽसौ ?—महाश्रद्धी, महती चासौ श्रद्धा
च महाश्रद्धा सा विद्यते भोगेषु तदुपायेषु वा यस्य स तथा, अत्रोदाहरणं—राजगृहे नगरे मगधसेना गणिका, तत्र कदाचिद्धनः
सारथवाहो महता द्रव्यनिचयेन समन्वितः प्रविष्टः, तद्रूपयौवनगुणगणद्रव्यमम्पदाक्षिप्तया मगधसेनयाऽसावभिसरितः, तेन चाय-
व्ययाक्षिप्तमानसेनासौ नावलोकिताऽपि, अस्याथात्मीयरूपयौवनसौभाग्यावलेपान्महती दुःखासिकाऽभूत्, ततश्च तां परिम्लानव-
दनाभवलोक्य जरासन्धेनाभ्यधायि—किं भवत्या दुःखासिकाकारणं ?, केन वा सार्द्धमुपितेति, सा त्ववादीद्—अमरेणेति, कथममा-
यमर इत्युक्ते तथा सद्भावः कथितो निरूपितश्च यावत्तथैवाद्याप्यास्त इत्यतो भोगार्थिनोऽर्थे प्रसक्ता अजरामरवत्क्रियासु प्रवर्तन्त इति ।
यथामरायमाणः कामभोगामिलापुकः स किंभूतो भवतीत्याह—‘अद्भु’ इत्यादि, अर्त्तिः—शारीरमानसी पीडा तत्र भव आर्त्तस्तमार्त्त-
ममरायमाणं कामार्थं महाश्रद्धावन्तं ‘प्रेक्ष्य’ दृष्ट्वा पर्यालोच्य वा कामार्थयोर्न मनो विधेयं इति, पुनरमरायमाणभोगश्रद्धावतः स्वरू-
पमुच्यते—‘अपरिष्णाए’ इत्यादि, कामस्वरूपं तद्विपाकं वा अपरिज्ञाय तत्र दत्तावधानः कामस्वरूपापरिज्ञया वा ‘क्रन्दते’ भोगेष्वप्रा-
प्तनष्टेषु काङ्क्षाशोकावसुभवतीति, उक्तं च—“चिन्त्वा गते भवति साध्वसमन्तिकस्यै, मुक्ते तु तस्मिरधिका रमितेऽप्यतृप्तिः । द्वेषोऽन्य-
भाजि यशवर्त्तिनि दग्धमानः, प्राप्तिः सुखस्य दयिते न कथञ्चिदस्ति ॥१॥” इत्यादि । तदेवमनेकथा कामविपाकमुपदर्श्य उपसंहरति—

से तं जाणह जमहं वेमि. तेइच्छं पंडिए पवयमाणे से हंता छित्ता भित्ता लुंपइत्ता विलुं-
पइत्ता उह्वइत्ता. अकडं करिस्सामित्ति मन्नमाणे, जस्सवि य णं करेइ, अलं वालस्स संगेणं,
जे वा से काण्डे वाले, न एवं अणगारस्स जाणइ (सू. ९६) त्तिवेमि ॥

‘मे’ति तदर्थं, तदपि हेत्वर्थं, यन्मात्कामा दुःखैरुहेतवः तस्मात्तज्जानीत यदहं ब्रवीमि, मनुपदेशं कामपरित्यागविषयं कर्णे कुरु-
तेति भाग्यार्थः । ननु च कामनिग्रहोऽत्र चिकीर्षितः, स चान्योपदेशादपि सिद्ध्यत्येवेत्येतदाशङ्क्याह—‘तेइच्छं’ इत्यादि, कामचिकित्सां
‘पण्डितः’ पण्डिताभिमानी प्रवदन्नपरव्याधिचिकित्साभिवोपदिशन्नपरः—तीर्थिको जीवोपमर्दे वर्त्तत इति, आह—‘से हंता’ इत्यादि,
‘म’ इत्यभिहिततत्त्वः कामचिकित्सोपदेशकः प्राणिनां हन्ता दण्डादिभिः छेत्ता कर्णादीनां भेत्ता शूलादिभिः लुम्पयिता ग्रन्थिच्छे-
दनादिना विलुम्पयिता अवस्कन्दादिना अपद्रावयिता प्राणव्यपरोपणादिना नान्यथा कामचिकित्सा व्याधिचिकित्सा वा अपरमार्थ-
दृशां गम्पयते, किं च—‘अकृतं’ यदपरेण न कृतं कामचिकित्सनं व्याधिचिकित्सनं वा तदहं करिष्य इत्येवं मन्यमानः हननादिकाः
क्रियाः करोति, तामिथ कर्मवन्धः, अतो य एवंभूत उपदिशति यस्याप्युपदिश्यते उभयोरप्येतयोरपथ्यत्वादकार्यमिति, आह च—
‘जम्पयि य णं’ इत्यादि, यस्याप्यमावेवंभूतां चिकित्सां करोति, न केवलं स्वस्येत्यपिशब्दार्थः, तयोर्द्वयोरपि कर्तुः कारयितुश्च हनना-
दिकाः क्रियाः, अतो ‘अलं’ पर्याप्तं ‘वालस्स’ अज्ञस्य ‘मद्धेन’ कर्मवन्धहेतुना कर्तुरिति, योऽप्येतत् कारयति ‘वालः’ अज्ञस्तस्याप्य-
लमिति गण्टङ्गः, एतवैवम्भूतमुपदेशदानं विधानं याऽवगततत्त्वस्य न भवतीत्याह—‘न एवं’ इत्यादि, एवम्भूतं प्राण्युपमर्देन चिकि-

१५
कर्मचि-
कित्सा

२०

॥१२६॥

२७

आचा०
रलोक०
६ उद्दे०

त्मोपदेशदानं करणं वा 'अनगारस्य' साधोः ज्ञातसंसारस्वभावस्य न जायते—न कल्पते, ये तु कामचिकित्सां व्याधिचिकित्सां वा जीवोपमर्देन प्रतिपादयन्ति ते बालाः—अविज्ञाततत्त्वाः, तेषां वचनमवधीरणीयमेवेति भावार्थः । इतिः परिमर्माह्यर्थे ब्रवीमीति पूर्वमदिति लोकाविजयस्य पञ्चमोद्देशकटीका समाप्तेति ।

उक्तं पञ्चमोद्देशकः, माम्प्रतं षष्ठ्य आरभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः—संयमदेहयात्रार्थं लोकमनुमरता साधुना लोके ममत्वं न कर्त्तव्यमित्युद्देशार्थाधिकारोऽभिहितः, सोऽधुना प्रतिपाद्यते—अस्य चानन्तरसूत्रमम्बन्धो वाच्यो 'नैवमनगारस्य जायते' इत्यभिहितम्, एतदेवात्रापि प्रतिपादयिपुराह—

से तं संबुद्धमाने आयाणीयं समुद्वाय तम्हा पावकम्मं नेव कुज्जा न कारवेज्जा (सू. १७)

यस्यानगारस्यैतत्पूर्वोक्तं न जायते सोऽनगारस्तत्—प्राण्युपधातकारि चिकित्सोपदेशदानमनुष्ठानं वा संबुद्धमानः—अवगच्छन् जपरिज्ञया प्रत्याख्यानपरिज्ञया च परिहरन् आदातव्यम् आदानीयं, तच्च परमार्थतो भावादानीयं ज्ञानदर्शनचारित्ररूपं तद् 'उत्थाये'त्यनेकार्थत्वादादाय—गृहीत्या अथवा सोऽनगार इत्येतदादानीयं—ज्ञानाद्यपवर्गककारणमित्येवं सम्यग्भवबुद्धयमानः सम्यक् संयमानुष्ठानेनोत्थाय—मर्षं सावद्यं कर्म न मया कर्त्तव्यमित्येवं प्रतिज्ञामन्दरमारुह्य, क्त्वाप्रत्ययस्य पूर्वकालाभिधायित्वात् किं कुर्यादित्याह—'तम्हा' इत्यादि, यस्मात् संयमः मर्षमावद्यारम्भनिवृत्तिरूपः तस्मात्तत्रादाय पापं—पापहेतुत्वात् कर्म क्रियां—न कुर्यात् स्वतो, मनसाऽपि न समनुजानीयादित्यनधारणफलं, अपरेणापि न कारयेदिति, आह च—'न कारवे' इत्यादि, अपरेणापि कर्मकरादिना

आदानी-
यादानं

५

१०

पापसमारम्भं न कारयेदित्युक्तं भवति, प्राणातिपातमृषावादादत्तादानमैथुनपरिग्रहक्रोधमानमायालोभरागद्वेषकलहाभ्याख्यानपैशुन्य-
परपरिवादारतिरतिमायामृषावादमिथ्यादर्शनशल्यरूपमष्टादशप्रकारं पापं कर्म स्वतो न कुर्यान्नाप्यपरेण कारयेदेवकाराच्चापरं कुर्वन्तं
न ममनुजानीयाद्योगत्रिकेणापि (इति) भावार्थः । स्यादेतत्-किमेकं प्राणातिपातादिकं पापं कुर्वतोऽपरमपि ढौकते आहोस्मिन्नेत्याह-

सिया तत्थ एगयरं विप्परामुसइ छसु अन्नयरंमि कप्पइ, सुहट्टी लालप्पमाणे, सएण
दुक्खेण मूढे विप्परियासमुवेइ, सएण विप्पमाणेण पुढो वयं पकुव्वइ, जंसिमे पाणा पव्व-
हिया, पडिलेहाए नो निकरणयाए, एस परिन्ना पवुच्चइ, कम्मोवसंती (सू. १८)

‘स्यात्तत्र’ कदाचित्तत्र-पापारम्भे ‘एकतरं’ पृथिवीकायादिसमारम्भं विपरामृशति-पृथिवीकायादिसमारम्भं करोति, एकतरं वाऽ-
ऽश्रवद्वारं परामृशति-आरभते स पदस्वन्यतरस्मिन् कल्प्यते, यस्मिन्नेवालोच्यते तस्मिन्नेव प्रवृत्तो द्रष्टव्यः, इदमुक्तं भवति-पृथिवीका-
यादिषु पदसु जीवनिकायेष्वश्रवद्वारेषु वा मध्येऽन्यतरस्मिन्नपि प्रवर्त्तमानो यस्मिन्नेव पर्यालोच्यते तस्मिन्नेव कल्प्यते, सर्वस्मि-
न्नेव वर्त्तत इति भावार्थः । कथमन्यतरस्मिन् पृथिवीकायादिसमारम्भे वर्त्तमानोऽपरकायसमारम्भे सर्वपापसमारम्भे वा वर्त्तते
इत्येवं मन्यते ? कुम्भकारशालोदकप्लावनदृष्टान्तेनैककायसमारम्भकोऽपरकायसमारम्भको भवति, अथवा प्राणातिपातास्रवद्वारवि-
घटनादेकजीवातिपातादेककायातिपाताद्वा अपरजीवातिपाती द्रष्टव्यः, प्रतिज्ञालोपाचानृतो, न च तेन व्यापाद्यमानेनासुमताऽऽत्मा
व्यापादकाय दत्तस्तीर्थकरेण चानुज्ञातोऽतः प्राणिनः प्राणान् गृह्णन्नदत्तग्राही, सावद्योपादानाच्च पारिग्राहिकः, परिग्रहाच्च मैथुनरा-

आना०
रलोक०
६ उदे०

श्रीभोजने अपि गृहीते, यतो नापरिगृहीतमुपभुज्यते परिभुज्यते चेत्यतोऽन्यतरारम्भे पण्णामप्यारम्भोऽथवा अनावृतचतुराश्रयद्वारस्य कथं चतुर्थपष्ठप्रतायस्थानं स्याद्?, अतः पदस्वन्यतरस्मिन् प्रवृत्तः सर्वेऽपि प्रवृत्त इति, अथैकतरमपि पापमारम्भं य आरभते न पदस्वन्यतरस्मिन् कल्पते-योग्यो भवति, अकर्तव्यप्रवृत्तत्वाद्, अथैकतरमपि यः पापारम्भं करोत्यभावप्रकारं कर्मादाय पदस्वन्यतरस्मिन् कल्पते-प्रभवति, पौनःपुन्येनोत्पद्यत इत्यर्थः, स्यात्-किमर्थमेवंविधं पापकं कर्म ममारभते?, तदुच्यते- 'गुहृष्टी लालप्यमाणे' सुखेनार्थः सुखार्थः स विद्यते यस्यामाविति मत्वर्थीयः, स एवम्भूतः सन्नत्यर्थं लपति पुनः पुनरी लपति लालप्यते घ्राणा कायेन धावनवल्गनादिकाः क्रियाः करोति मनसा च तत्साधनोपायांश्चिन्तयति, तथाहि- सुखार्थी सन् कृष्णादिकर्मभिः पृथिवीं समारभते स्नानार्थमुदकं वितापनार्थमग्निं घर्मापनोदार्थं वायुं आहारार्थी वनस्पतिं त्रमकायं वेत्यसंयतः, संयतो वा रमसुखार्थी सन्नितं लघणवनस्पतिफलादि गृह्णाति, एवमन्यदपि यथासंभगमायोज्यं। मच्चं लालप्यमानः किंभूतो भवतीत्याह- 'गण्ण'- इत्यादि, यत्तदुत्तमन्यजन्मनि दुःखतरुकर्मवीजं तदात्मीयं दुःखतरुकार्यमाविर्भावयति, तत्र तेनैव कृतमित्यात्मीयमुच्यते, अतस्तेन स्वकीयेन 'दुःखेन' स्वकृतकर्मादयजनितेन 'मूढः' परमार्थमजानानो 'विपर्यासमुपैति' सुखार्थी प्राण्युपघातकारणमारम्भमारभते, सुखस्य च विपर्यासो दुःखं तदुपैति, उक्तं च- "दुःखद्विद् सुखलिप्सुर्मोहान्धत्वाद्दृष्टगुणदोषः। यां यां करोति चेष्टां तया तया दुःखमादत्ते ॥ १॥" यदिवा 'मूढो' हिताहितप्राप्तिपरिहाररहितो विपर्यासमुपैति-हितमप्यहितयुद्धयाऽधितिष्ठत्यहितं च हितयुद्धोति, एवं कार्याकार्यपथ्यापथ्यवाच्यावाच्यादिष्वपि विपर्यासो योज्यः, इदमुक्तं भवति-मोहोऽज्ञानं मोहनीयभेदो वा, तेनोभयप्रकारेणापि मोहेन मूढोऽल्पसुखकृते तच्चदारभते येन शरीरमानमदुःखव्यग्नोपतिपातानामनन्तमपि कालं पात्रतां व्रज-

एकाति-
क्रमे
गर्वाति-
क्रमः

५

१०

तानि । पुनरपि गृहस्थानर्थपरम्परां दर्शयितुमाह—‘सण्ण’ इत्यादि, स्वकीयेनात्मना कृतेन प्रमादेन—मद्यादिना ‘विविध’मिति मद्यविषयरूपायविकृत्यानिद्राणां स्वभेदग्रहणं तेन पृथग्-प्रिमित्रं व्रतं करोति, यदिवा पृथु विस्तीर्णं ‘वय’मिति वयन्ति-पर्यटन्ति प्राणिनः स्वकीयेन कर्मणा यस्मिन् न वयः-संसारस्तं प्रकरोति, एकैकस्मिन् काये दीर्घकालमवस्थानाद्, यदिवा कारणे कार्योपचारान् स्वकीयेन नानाविधप्रमादकृतेन कर्मणा वयः-अथवाविशेषस्तमेकेन्द्रियादिकललावुदादितदहर्जातवालादिव्याधिगृहीतदारिद्र्यदौर्भाग्यव्यसनोपनिपातादिरूपं प्रकरोति-विधत्त इति । तस्मिंश्च संसारेऽवस्थाविशेषे वा प्राणिनः पीड्यन्ते इति दर्शयितुमाह—‘जंसिमे’ इत्यादि, यस्मिन् स्वकृतप्रमादापादितकर्मविपाकजनिते चतुर्गतिकसंसारे एकेन्द्रियाद्यवस्थाविशेषे वा ‘इमे’ प्रत्यधगोचरीभूताः ‘प्राणा’इत्यभेदोपचारात्प्राणिनः ‘प्रव्यथिताः’ नानाप्रकारैर्व्यसनोपनिपातैः पीडिताः, सुखार्थिभिरारम्भप्रवृत्तैर्मोहादिपर्यस्तैः प्रमादवद्भिश्च गृह्यैः पापण्डिकैर्यत्याभामैश्चेति वा । यदि नामात्र प्रव्यथिताः प्राणिनस्ततः किमित्याह—‘पडि’ इत्यादि, एतन् संसारचक्रवाले स्वकृतकर्मफलेश्वराणामसुमतां गृहस्थादिभिः परस्परतो वा कर्मविपाकतो वा प्रव्यथनं प्रत्युपेक्ष्य विदितवेद्यः माधुर्निश्चयेन नितरां वा नियतं वा क्रियन्ते नानादुःखावस्था जन्तवो येन तन्निकरणं निकारः—शारीरमानसदुःखोत्पादनं तस्मै नो कर्म कुर्याद्, येन प्राणिनां पीडोत्पद्यते तमारम्भं न विदध्यादिति भावार्थः । एवं च सति किं भवतीत्याह—‘एस’ इत्यादि, येयं मात्रद्ययोगनिवृत्तिरेषा परिज्ञा एतत्तच्चतः परिज्ञानं प्रकरोणोच्यते प्रोच्यते, न पुनः शैलूपस्येव ज्ञानं निवृत्तिफलरहितमिति । एवं द्विविधयाऽपि जपरिज्ञया प्रत्याख्यानपरिज्ञया च प्राणिनिकारपरिहारे मति किं भवतीत्याह—‘कम्मोचसंती’त्ति कर्मणाम्-अशेषद्वन्द्वगतान्मकृतसंसारतरुबीजभूतानामुपशान्तिः—उपशमैः, कर्मक्षयः प्राणिनिकारक्रियावृत्तेर्भवतीत्युक्तं भवति ।

आचा०
२लोक०
६ उद्दे०

अस्य च कर्मक्षयप्रत्यूहस्य प्राणिनिकरणस्य मूलमात्मात्मीयग्रहः, तदपनोदार्थमाह—

जे ममाइयमइं जहाइ से चयइ ममाइयं, से हु दिट्टपहे मुणी जस्स नत्थि ममाइयं, तं
परिन्नाय मेहावीं विइत्ता लोगं वंता लोगसन्नं से मइमं परिकम्मिज्जासि त्तिवेमि ॥ नारइं सहई
वीरे, वीरे न सहई रतिं । जम्हा अविमणे वीरे, तम्हा वीरे न रज्जइ ॥१॥ (सू० ९९)

ममायितं—मामकं तत्र मतिर्ममायितमतिस्तां यः परिग्रहविपाकज्ञो 'जहाति' परित्यजति स 'ममायितं' स्वीकृतं परिग्रहं 'जहाति'
परित्यजति, इह द्विविधः परिग्रहो—द्रव्यतो भावतश्च, तत्र परिग्रहमतिनिषेधादान्तरो भावपरिग्रहो निषिद्धः, परिग्रहयुद्धिविषयप्रति-
षेधाच्च बाह्यो द्रव्यपरिग्रह इति । अथवा काका नीयते, यो हि परिग्रहाध्यवसायकलुपितं ज्ञानं परित्यजति स एव परमार्थतः सत्त्वा-
क्षाम्यन्तरं परिग्रहं परित्यजति, ततश्चेदमुक्तं भवति—सत्यपि सम्बन्धमात्रे चित्तस्य परिग्रहकालुष्याभावान्नगरादिसम्बन्धिपृथ्वीसम्ब-
न्धेऽपि जिनकल्पिकस्येव निष्परिग्रहतैव, यद्दि नामैवं ततः किमित्याह—'से हुं' इत्यादि, यो हि मोक्षैकविघ्नहेतोः संसारभ्रमणकारणात्
परिग्रहान्निवृत्ताध्यवसायः, हुः अवधारणे, स एव मुनिः दृष्टो ज्ञानादिको मोक्षपथो येन स दृष्टपथः, यदिवा दृष्टभयः—अवगतमत्तंप्रका-
रभयः, शरीरादेः परिग्रहात्साक्षात्पारम्पर्येण वा पर्यालोच्यमानं सप्तप्रकारमपि भयमापनीयद्यत इत्यतः परिग्रहपरित्यागे ज्ञातभय-
त्वमवसीयत इति । एतदेव पूर्वोक्तं स्पष्टयित्तुमाह—'जस्स' इत्यादि, यस्य 'ममायितं' स्वीकृतं परिग्रहो न विद्यते स दृष्टभयो
मुनिरिति सम्बन्धः, किं च—'तं' इत्यादि, 'तं' पूर्वव्याचर्णितस्वरूपं परिग्रहं द्विविधयाऽपि परिज्ञया परिज्ञाय 'मेधावी' जातज्ञेयो

प्र. आ.
१४२

परिग्रह-
त्यागः

१०

१०
रलोह
६ उदे

विदित्वा 'लोकं' परिग्रहाग्रहयोगविपाकिनमेकेन्द्रियादिप्राणिगणं 'वान्त्वा' उद्दीर्य 'लोकस्य' प्राणिगणस्य संज्ञा दशप्रकारा अतस्तां 'स' इति मुनिः, किंभूतो?—'मतिमान्' सदसद्विवेकज्ञः, 'पराक्रमेथाः' संयमानुष्ठाने समुद्यच्छेः, संयमानुष्ठानोद्योगं सम्यग्विदध्या इतियायद्, अथवाऽष्टप्रकारं कर्म्मरिपद्भुगं वा विषयकपायान् वा पराक्रमस्वेति, इतिरधिकारसमाप्तौ, ब्रवीमीति पूर्ववत् । स एवं संयमानुष्ठाने पराक्रममाणस्त्यक्तपरिग्रहाग्रहयोगो मुनिः किंभूतो भवतीत्याह—तस्य हि त्यक्तगृहगृहिणीधनहिरण्यादिपरिग्रहस्य निष्किञ्चनस्य संयमानुष्ठानं कुर्वतः साधोः कदाचिन्मोहनीयोदयादरतिराविः स्यात्, तामुत्पन्नां संयमविषयां 'न सहते' न क्षमते, कोऽसौ?—विशेषेणस्यति—प्रेरयति अष्टप्रकारं कर्म्मरिपद्भुगं वेति वीरः—शक्तिमान्, स एव वीरोऽसंयमे विषयेषु परिग्रहे वा या रतिरुत्पद्यते तां 'न महते' न मर्षति, या चारतिः संयमे विषयेषु च रतिस्ताभ्यां विमनीभूतः शब्दादिषु न रज्यति, अतो रत्यरतिपरित्यागान्न विमनस्को भवति, नापि रागमुपयातीति दर्शयति—यस्मात्त्यक्तरत्यरतिरविमना वीरस्तस्मात् कारणाद्भीरो 'न रज्यति' शब्दादिविषयग्रामे न गाढ्यं विदधाति। यत एवं ततः किमित्याह—

सद्वे फासे अहियासमाणे, निर्विन्द नंदिं इह जीवियस्स । मुणी मोणं समायाय, धुणे कम्म-
सरीरगं ॥ ३ ॥ पंतं लूहं सेवंति, वीरा संमत्तदंसिणो । एस ओहंतरे मुणी तिन्ने मुत्ते विरए
वियाहिएत्तिवेमि (सू. १००)

यस्माद्भीरो रत्यस्ती निराकृत्य शब्दादिषु विषयेषु मनोजेषु न रागमुपयाति, नापि दुष्टेषु द्वेषं, तस्माच्छब्दान् स्पर्शांश्च मनोजेत-

परिग्रह-
१५
त्यागः

२०

॥१२९॥

२६

आचा०
रलोक०
६ उद्दे०

भेदभिन्नान् 'अहियासमाणे'ति सम्यक् सहमानो निर्विन्द नन्दीत्युत्तरसूत्रेण सम्बन्धः, एतदुक्तं भवति-मनोज्ञान् शब्दान् श्रुत्वा न रागमुपयाति, नापीतरान् द्वेषि, आचन्तप्रहणाचेतरेषामप्युपादानं द्रष्टव्यं, तत्राप्यतिसहनं विधेयमिति, उक्तं च—"संज्ञेषु अ भद्रपावणसु सोयविमयमुवगणसु । तुष्टेण व रुष्टेण व समणेण सया न होअच्चं ॥१॥ एवं रूवेसु अ भद्रपावणसु० । तथा गंधेषु अ० ॥" इत्यादि वाच्यं, ततश्च शब्दादीन्विषयानतिमहमानः किं कुर्यादित्याह—'निर्विन्द' इत्यादि, इहोपदेशगोचरापन्नो विनेयोऽभिधीयते, मामान्येन वा मुमुक्षोरयमुपदेशः, निर्विन्दस्व-जुगुप्सस्व ऐश्वर्यविभवात्मिका मनसस्तुष्टिर्नन्दिस्ताम् 'इह' मनुष्यलोके यज्जीवितमसंयमजीवितं वा तस्य या नन्दिः-तुष्टिः प्रमोदो यथा ममैतत्समृद्ध्यादिकमभूद्भवति भविष्यति वेत्येवंविकल्पजनितां नन्दीं जुगुप्सस्व, यथा किमनया पापोपादानहेतुभूतयाऽस्थिरयेति?, उक्तं च—विभव इति किं मदस्ते?, च्युतविभवः किं विपादमुपयासि?, करनिहितकन्दुकममाः, पातोत्पाता मनुष्याणाम् ॥१॥" एवं रूपवलादिष्वपि वाच्यं, सनत्कुमारदृष्टान्तेनेति, अथवा पञ्चानामप्यतीचाराणामतीतं निन्दति प्रत्युत्पन्नं संश्रुणोत्यनागतं प्रत्याचष्टे, स्यादेतत्-किमालम्ब्य करोतीत्याह—'मुणी'त्यादि, मुनिस्त्रिकालवेदी यतिरित्यर्थः, मुनेरयं मौनः-संयमो, यदिवा मुनेर्भावः मुनित्वं तदप्यसावेव, मौनं वा वाचः संयमनम्, अस्य चोपलक्षणार्थत्वात् कायमनसोरपि, अतः सर्वथा संयममादाय, किं कुर्यात्?—धुनीयात् कर्मशरीरकं औदारिकादिशरीरं वा, अथवा 'धुनीहि' विवेचय पृथक्कुरु, तदुपरि ममत्वं मा विधत्स्वेति भावार्थः । कथं तच्छरीरकं धूयते, ममत्वं वा तदुपरि न कृतं भवतीत्याह—'प्रान्तं' स्वाभाविकरसरहितं स्वल्पं वा 'रूक्षम्' आगन्तुकस्नेहादिरहितं द्रव्यतो भावतोऽपि प्रान्तं-द्वेपरहितं विगतभूमं

प्र. आ.
१४३

१ शब्देषु च भद्रकपापेषु श्रोत्रविषयमुपगनेषु । तुष्टेन वा रुष्टेन वा श्रमणेन सदा न भवितव्यम् ॥१॥ एवं रूपेषु न भद्रकपापेषु । तथा गन्धेषु च.

सम्य-
त्त्वद-
र्शिता

५

१०

10
२१ क०
६ उ०

रुग्-गगरहिनमपगताङ्गार 'सेवन्ते' भुञ्जते, के?-'वीरा.' साधनः, किभूताः?-'समत्पदशिनः' रागद्वेषरहिताः, सम्यक्त्वदर्शिनो वा-मम्यरु तच्च मम्यक्त्वं तद्दर्शिनः परमार्थदृशः, तथाहि-इदं शरीरकं कृतमं निरूपकारि, एतत्कृते प्राणिनः ऐहिकामुष्मिक्के-नमानो भवन्ति, अनेकादेशे चैकादेशे इतिकृत्वा, प्रान्तरूक्षसेरी समत्पदर्शां च कं गुणमनामोतीत्याह-'एम' इत्यादि, एष इति प्रान्तरूक्षाहारसेवनेन कर्मादिशरीर धुनानो भावतो भ्रमोपं तरतीति । कोऽसौ?-'मुनिः' यतिः, अथवा क्रियमाणं कृतमिति कृत्वा तीर्ण एव भ्रमोपं, कथं भ्रमोपं तरति?-'यो 'मुक्तः' सनाह्याभ्यन्तरपरिग्रहरहित', कथं परिग्रहान्मुक्तो भवति?-'यो भावतः शब्दा-दिविषयाभिष्यङ्गादिरतः, ततश्च यो मुक्तत्वेन विस्तत्त्वेन वा विख्यातो मुनिः स एव भ्रमोपं तरति, तीर्ण एवेति वा स्थितम् । इति-रधिकारपरिममाप्तौ, त्रीमीति पूर्वम् । यश्च मुक्तत्वविस्तत्त्वाभ्यां न विख्यातः स किभूतो भवतीत्याह—

दुर्व्वसुमुणी अणाणाए, तुच्छए गिलाइ वत्तए, एस वीरे पसंसिए, अच्चेड लोयसंजोगं,
एस नाए पवुच्चड (सू. १०१)

वसु—द्रव्यम्, एतच्च भव्येऽर्थं व्युत्पादितं 'द्रव्यं च भव्य' इत्यनेन, भव्यश्च—मुक्तिगमनयोग्यः, ततश्च मुक्तिगमनयोग्यं यद्द्रव्यं तद्वसु, दुष्टं वसु दुर्गसु दुर्गसु चामौ मुनिश्च दुर्गसुमुनिः—मोक्षगमनायोग्यः, स च कुतो भवति?—अनाज्ञया—तीर्णकरोपदेशशून्यः, स्वैरी-त्यर्थः, किमत्र तीर्णकरोपदेशे दुष्कर येन स्वैरित्त्वमभ्युपगम्यते?, तदुच्यते—उद्देशकादेरारभ्य सर्वं यथामम्भवमायोज्यं, तथाहि—मिध्यात्वमोहिते लोके संबोद्धुं दुष्कर प्रतेष्वात्मानमध्यारोपयितुं स्त्यरती निग्रहीतुं शब्दादिविषयेऽपिष्टानिष्टेषु मध्यम्यतां भावयितुं प्रान्तरूक्षाणि भोक्तुम्, एवं यथोद्दिष्टया मौनीन्द्राज्ञया असिधाराकल्पया दुष्कर सञ्चरितुं, तथाऽनुहूलप्रतिहूलांश्च नानाप्रकारानुपम-

मम्यक्त्व-
१५
दर्शिता

२०

॥१३०॥

२७

आचा०
रलोक०
६ उदे०

प्र. आ.
१४४

गान् मोहुम्, अमहने च कर्मोदयोऽनाद्यतीतकालसुखभायना च कारणं, जीवो हि स्वभावतो दुःखमीरुरनिरोधसुखप्रियः, अतो निरोधरूपायामाज्ञायां दुःखं वनति, अधिसंश्र किंभूतो भवतीत्याह—'तुच्छ' इत्यादि, तुच्छो-रिक्तः, स च द्रव्यतो निर्द्धानो घटादिर्वा जलादिरहितो भासतो ज्ञानादिरहितः, ज्ञानादिरहितो हि क्वचित्संशीतिविषये केनचित्पृष्टोऽपरिज्ञानात् ग्लायति वक्तुं, ज्ञानसमन्वितो वा चारित्ररिक्तः पूजामत्कारभयान् शुद्धमार्गप्ररूपणावमरे ग्लायति यथावस्थितं प्रज्ञापयितुं, तथाहि—प्रवृत्तसन्निधिः, सन्निधेर्निर्दो- पतामाचष्टे, एवमन्यत्रापीति। यस्तु कषायमहाविषागदकल्पभगवदाजोपजीवकः स सुवसुर्मुनिर्भवत्यरिक्तो न ग्लायति च वक्तुं, यथा- वस्थितवस्तुपरिज्ञानादनुष्ठानाच्च, आह च—'एम' इत्यादि, 'एण' इति सुवसुर्मुनिर्ज्ञानाद्यरिक्तो यथावस्थितमार्गप्ररूपको वीरः कर्म- विदारणात् 'प्रशंसितः' तद्विद्धिः श्लाघित इति। किं च—'अचेई'त्यादि, स एवं भगवदाज्ञानुवर्चको वीरोऽत्येति—अतिक्रामति, कं?— 'लोकसंयोगं' लोकेनासंपतलोकेन संयोगः—मग्वन्धः ममत्वकृतस्तमत्येति, अथवा लोको बाह्योऽभ्यन्तरश्च, तत्र बाह्यो घनहिरण्य- मागृपेवादिः आन्तरस्तु रागद्वेषादिः तत्कार्यं वा अष्टप्रकारं कर्म तेन सार्द्धं संयोगमत्येति—अतिलङ्घ्यतीत्युक्तं भवति। यदि नामैवं ततः किमित्याह—'एम' इत्यादि, योऽयं लोकसंयोगातिक्रमः 'एण न्यायः' एण सन्मार्गः मुमुक्षूणामयमाचारः 'प्रोच्यते' अभिधी- यते, अथवा परम् आत्मानं च मोक्षं नयतीति छान्दमत्वात्कर्त्तरि घञ् नायः, यो हि त्यक्तलोकसंयोग एण एव परात्मनोर्मोक्षस्य न्यायः प्रोच्यते—मोक्षप्रापकोऽभिधीयते मदुपदेशात्। स्यादेतत्—किंभूतोऽसाद्युपदेश इत्यत आह—

जं दुःखं पवेइयं इह माणवाणं तस्स दुःखस्स कुसला परिन्नमुदाहरंति, इइ कम्मं परिन्नाय

परात्म-
मोचकः

५

१०

सर्वसौ जे अणन्नदंसी से अणणारामे जे अणणारामे से अणन्नदंसी, जहा पुण्णस्स कत्थइ
तहा तुच्छस्स कत्थइ, जहा तुच्छस्स कत्थइ तथा पुण्णस्स कत्थइ (सू. १०२)

यदुःखं दुःखकारणं वा कर्म लोकसंयोगात्मकं वा 'प्रवेदितं' तीर्थकृद्भिरावेदितं 'इह' अस्मिन् संसारे 'मानवानां' जन्तूनां, ततः
किं?—तस्य 'दुःखस्य' असातलक्षणस्य कर्मणो वा 'कुशला' निपुणा धर्मकथालब्धिसम्पन्नाः स्वसमयपरसमयविद उद्युक्तविहारिणो
यथावादिनस्तथाकारिणो जितनिद्रा जितेन्द्रिया देशकालादिक्रमज्ञास्ते एवंभूताः परिज्ञाम्—उपादानकारणपरिज्ञानं निरोधकारणप-
रिच्छेदं चोदाहरन्ति ज्ञपरिज्ञया, प्रत्याख्यानपरिज्ञया च परिहरन्ति परिहारयन्ति च । किं च—'इति कम्मं' इत्यादि, इतिः पूर्वप्र-
क्रान्तपरामर्शको यत्तद् दुःखं प्रवेदितं मनुजानां यस्य च दुःखस्य परिज्ञां कुशला उदाहरन्ति तद्दुःखं कर्मकृतं तत्कर्माष्टप्रकारं परि-
ज्ञाय तदाश्रवद्वाराणि च, तद्यथा—ज्ञानप्रत्यनीकतया ज्ञानावरणीयमित्यादि, प्रत्याख्यानपरिज्ञया प्रत्याख्याय तदाश्रवद्वारेषु 'सर्वशः'
सर्वैः प्रकारैर्योगत्रिककरणत्रिकरूपैर्न वर्तेत, अथवा सर्वशः परिज्ञाय कथयति, सर्वशः परिज्ञानं च केवलिनो गणधरस्य चतुर्दश-
पूर्वविदो वा, यदिवा सर्वशः कथयति आक्षेपण्याद्या चतुर्विधया धर्मकथयेति । सा च कीदृक्कथेत्याह—'जे' इत्यादि, अन्यद्वष्टुं शील-
मस्येत्यन्यदर्शी यस्तथा नासावनन्यदर्शी—यथावस्थितपदार्थद्रष्टा, कश्चैवंभूतो?—यः सम्यग्दृष्टिर्मान्दीन्द्रप्रवचनाविर्भूततत्त्वार्थो, यथा-

१ कथाचतुष्टयलक्षणं विदं-स्थायते हेतुदृष्टान्तं, स्वमतं यत्र पण्डितं । स्याद्वादवनिसयुक्तं, सा कथाऽऽक्षेपणी मता ॥१॥ मिथ्याहशा मतं यत्र, पूर्वा-
परविरोधकृतं । तन्निराक्रियते सद्भिः, सा च विक्षेपणी मता ॥२॥ यस्याः श्रवणमात्रेण, भवेन्मोक्षाभिलाषिता । भव्यानां सा च विद्वद्भिः, प्रोक्ता सवेदनी कथा ॥३॥
यत्र सागरभोगाद्भ्रियतिलक्षणवर्णनम् । वैराग्यकारणं भव्यैः, सोत्ता निवेदनीकथा ॥४॥

आचा०
रलोक०
६ उद्दे०

प्र. आ
१४५

नन्यदृष्टिः सोऽनन्यारामो-मोक्षमार्गादन्यत्र न रमते । हेतुहेतुमद्भावेन सूत्रं लगयितुमाह—‘जे’ इत्यादि, यत्र भगवदुपदेशादन्यत्र न रमते सोऽनन्यदर्शी, यत्रैवम्भूतः सोऽन्यत्र न रमत इति, उक्तं च—“शिवमन्तु कुशास्त्राणां वैशेषिकपठितत्रयौद्धानाम् । येषां दुर्विहितत्वाद्भगवत्यनुरज्यते चेतः ॥१॥” इत्यादि । तदेव सम्यक्त्वरूपमाख्यातं, कथयंश्चास्तद्विष्टः कथयतीति दर्शयति—‘जहा पुष्पस्स’ इत्यादि, तीर्थकरगणधराचार्यादिना येन प्रकारेण ‘पुष्पवतः’ सुरेश्वरचक्रवर्तिमाण्डलिकादेः ‘कथयते’ उपदेशो दीयते ‘तथा’ तेनैव प्रकारेण ‘तुच्छस्य’ द्रमकस्य काष्ठहारकादेः कथयते, अथवा पूर्णो-जातिकुलरूपाद्युपेतस्तद्विपरीतस्तुच्छो, विज्ञानगान् वा पूर्णस्ततोऽन्यस्तुच्छ इति, उक्तं च—“ज्ञानैश्वर्यधनोपेतो, जात्यन्वयमलान्वितः । तेजस्वी मतिमान् ख्यातः, पूर्णस्तुच्छो विपर्ययात् ॥१॥” एतदुक्तं भवति—यथा द्रमकादेस्तदनुग्रहबुद्ध्या प्रत्युपकारनिरपेक्षः कथयति एव चक्रवर्त्यादेरपि, यथा वा चक्रवर्त्यादेः कथयत्यादरेण समारोत्तरणहेतुमेवमितरस्यापि, अत्र च निरीहता विपक्षिता, न पुनरयं नियमः—एकरूपतयैव कथनीयं, तथा हि—यो यथा बुध्यते तस्य तथा कथयते, बुद्धिमतो निपुणं स्थूलबुद्धेस्त्वन्ययेति, राज्ञश्च कथयता तदभिप्रायमनुवर्तमानेन कथनीयं, किमसावभिगृहीतमिध्याद्यष्टिरनभिगृहीतो वा सशीत्यापन्नो वा ?, अभिगृहीतोऽपि कुतीर्थिकैर्व्युद्गाहितः स्वत एव वा ?, तस्य चैवम्भूतस्य यद्येव कथयेद् यथा—“दशसूनासमथक्री, दशचक्रिसमो ध्वजः । दशध्वजसमा वेश्या, दशवेश्यासमो नृप. ॥१॥” तद्भक्तिविपर्ययद्रादिदेवताभजनचरितकथने च मोहोदयात्तथाविधकर्मोदये कदाचिदसौ प्रद्वेषमुपगच्छेद्, द्विष्टश्चैतद्विदध्यादिति, आह च—

अवि य हणे अणाडयमाणे, इत्थंपि जाण सेयंति नत्थि, केयं पुरिसे कं च नए ?, एसवीरे पसंसिए, जे वद्वे परिमोयए, उडुं अहं तिरियं दिसासु, से सब्बओ सब्बपरिन्नाचारी, न

धर्मकथा

५

१०

श्राना०
रत्नो०
६ उ०

लिप्पडं छणपण्ण वीरे, से मेहावी अणुग्घायणखेयन्ने, जे य वन्धपमुक्खमन्नेसी कुसले पुण
नो व्हे नो मुक्के (सू. १०३.)

अपिः मग्भाग्ने, आस्तां ताग्घाचा तर्जनम्, अनाद्रियमाणो हन्यादपि, चशब्दादन्यदप्येवंजातीयक्रोधाभिभूतो दण्डकशादिना
ताडयेदिति, उक्तं च—“तत्थेयं य निद्धवणं वंधण निच्छुभण कडगमहो वा । निच्चिसयं व नरिंदो करेज्ज संघंपि सो कुद्धो ॥१॥”
तथा तच्चनिकोपामको नन्दवलात् शुद्धोत्पत्तिकथानकाद् भागवतो वा भल्लिगृहोपाख्यानाद् रौद्रो वा पेठालपुत्रसत्यक्युमाव्यतिकराक-
र्णनात् प्रद्वेषमुपगच्छेत्, द्रमरुक्काणकुण्डादिर्वा कश्चित्तमेवोद्दिश्योद्दिश्याधर्मफलोपदर्शनेनेति । एवमविधिकथनेनेहैव तावद्वाधा, आमु-
ष्मिकोऽपि न कश्चिद्गुणोऽस्तीति, आह च—‘एत्थंपि’ इत्यादि, मुमुक्षोः परहितार्थं धर्मकथां कथयतस्तावत्पुण्यमस्ति, परिपदं त्वविदि-
त्वाऽनन्तरोपवर्णितस्वरूपकथने ‘अत्रापि’ धर्मकथायामपि ‘श्रेयोः’ पुण्यमित्येतन्नास्तीत्येवं जानीहि, यदिवाऽसौ राजादिरनाद्रियमा-
णस्तं साधुं धर्मरुक्कमपि हन्यात् । कथमित्याह—‘एत्थंपी’त्यादि, यद्यदसौ पशुवधतर्पणादिकं धर्मकारणमुपन्यस्यति तत्तदसौ
धर्मकथिकोऽत्रापि श्रेयो न विद्यते इत्येवं प्रतिहन्ति, यदिवा यद्यदविधिकथनं तत्र तत्रेदमुपतिष्ठते—अत्रापि श्रेयो नास्तीति, तथाहि
—अक्षरकोविदपरिपदि पक्षहेतुदृष्टान्ताननादत्प्राकृतभाषया कथनमविधिरितरस्यां चान्यथेति । एवं च प्रवचनस्य हीलनैव केवलं कर्म-
बन्धश्च, न पुनः श्रेयो, विधिमजानानस्य मौनमेव श्रेय इति, उक्तं च—“सावज्जणवज्जाणं वयणाणं जो न याणइ विसेसं । वुत्तुंपि

१ मग्गं निग्घाण वन्धन निष्ठाशन कटवमर्द वा । निर्विषय वा नग्ग्न्द् कुर्यात्पद्ममपि म कुत्त ॥१॥ २ सावदानवशपोर्वचनयोर्शो न जानाति विशेषम् ।
* वाग्गमरि गग्ग न धम विमद्द पुग्गदेत्तगो वत्तुम् ? ॥१॥

१५
धर्मक-
थाविधिः

२०

२६

॥१३२॥

आचा०
रलोक०
६ उद्दे०

तस्स न स्वमं किमंग पुण देसणं काउं ? ॥१॥” स्यादेतत्—कथं तर्हि धर्मकथा कार्येत्युच्यते—‘कोऽयं’ इत्यादि, यो हि वश्येन्द्रियो विषयविषयपराङ्मुखः संसारोद्विग्नमना वैराग्याकृष्यमाणहृदयो धर्मं पृच्छति तेनाचार्यादिना धर्मकथिकेनासौ पर्यालोचनीयः—कोऽयं पुरुषो ?, मिथ्यादृष्टिरुत भद्रकः, केन वाऽऽशयेनायं पृच्छति, कं च देवताविशेषं नतः, किमनेन दर्शनमाश्रितमित्येवमालोच्य यथायोग्यमुत्तरकालं कथनीयं, एतदुक्तं भवति—धर्मकथाविधिज्ञो ह्यात्मना परिपूर्णः श्रोतारमालोचयति द्रव्यतः, क्षेत्रतः किमिदं क्षेत्रं तच्चनिकैर्भागवतैरन्यैर्वा तज्जातीयैः पार्श्वस्थादिभिर्वोत्सर्गरुचिभिर्वा भावितं, कालतो दुष्पमादिकं कालं दुर्लभद्रव्यकालं वा, भावतोऽरुक्तद्विष्टमध्यस्थभावापन्नम्, एवं पर्यालोच्य यथा यथाऽसौ बुध्यते तथा तथा धर्मकथा कार्या, एवमसौ धर्मकथायोग्यः, अपरस्य त्वधिकार एव नास्तीति, उक्तं च—“जो हेउंवायपखंभि हेउओ आगमम्मि आगमिओ । सो ससमयपणवओ सिद्धंत-विराहओ अण्णो ॥१॥” य एवं धर्मकथाविधिज्ञः स एव प्रशस्त इति, आह च—‘एग’ इत्यादि, यो हि पुण्यापुण्यवतो धर्मकथासमदृष्टिर्विधिज्ञः श्रोतृविवेचकः ‘एगः’ अनन्तरोक्तो ‘वीरः’ कर्मविदारकः ‘प्रशंसितः’ श्लाघितः । किंभूतश्च यो भवतीत्याह—‘जे वद्धे’ इत्यादि, यो ह्यष्टप्रकारेण कर्मणा स्नेहनिगडादिना वा वद्धानां जन्तूनां प्रतिमोचकः, धर्मकथोपदेशनादिना, स च तीर्थकृद्गणधर आचार्यादिर्वा यथोक्तधर्मकथाविधिज्ञ इति । क पुनर्व्यवस्थितान् जन्तून् मोचयतीत्याह—‘उडुं’ इत्यादि, ऊर्द्ध्वं ज्योतिष्कादीन् अधो भवनपत्यादीन् तिर्यक्षु मनुष्यादीनिति । किं च—‘से सच्चओ’ इत्यादि, ‘स’ इति वीरो वद्धप्रतिमोचकः ‘सर्वतः’ सर्वकालं सर्वपरिजया द्विविधयाऽपि चरितुं शीलमस्येति मर्यपरिज्ञाचारी—विशिष्टज्ञानान्वितः मर्यसंवरचारित्रोपेतो वा, स एवंभूतः कं गुण-

१ यो हेतुवादपक्षे हेतुक अगमे आगमिः । ग स्वसमयप्रहापकः सिद्धान्तरिगपकोऽन्यः ॥१॥

प्र. आ.
१४६
धर्म-
कथा-
विधिः
५

मरामोतीत्याह- 'न लिप्सई'त्यादि, 'न लिप्यते' नावगुण्यते, केन?—'क्षणपदेन' हिंसास्पदेन प्राप्युपमर्दजनितेन, 'क्षणु हिंसाया'मित्यस्यै-
तद्रूपं, कोऽसौ?, वीर इति । किमेतावदेव वीरलक्षणमुतान्यदप्य(स्ति?, अ)स्तीत्याह—'से मेधावी'त्यादि, स 'मेधावी' बुद्धिमान् यः
'अणोद्घातनस्य खेदज्ञः' अणत्यनेन जन्तुगणश्चतुर्गतिकं संसारमित्यणं—कर्म तस्योत्—प्राबल्येन घातनम्—अपनयनं तस्य तत्र वा
खेदज्ञो—निपुणः, इह हि कर्मक्षपणोघतानां मुमुक्षुणां यः कर्मक्षपणविधिज्ञः स मेधावी कुशलो वीर इत्युक्तं भवति, किं चान्यत्—
'जे य'इत्यादि, यश्च प्रकृतिस्थित्यनुभावप्रदेशरूपस्य चतुर्विधस्यापि बन्धस्य यः प्रमोक्षः तदुपायो वा तमन्वेष्टुं—मृगयितुं शीलम-
स्येत्यन्वेपी, यथैवम्भूतः स वीरो मेधावी खेदज्ञ इति पूर्वेण सम्बन्धः, अणोद्घातनस्य खेदज्ञ इत्यनेन मूलोत्तरप्रकृतिभेदभिन्नस्य
योगनिमित्तायातस्य कपायस्थितिकस्य कर्मणो बध्यमानावस्थां बद्धस्पृष्टनिधत्तनिकाचितरूपां तदपनयनोपायं च वेत्तीत्येतदभिहितं,
अनेन चापनयनानुष्ठानमिति न पुनरुक्तदोषानुपपन्नः प्रसजति । स्यादेतत्—योज्यमणोद्घातनस्य खेदज्ञो बन्धमोक्षान्वेषको वाऽभि-
हितः स किं छद्मस्थ आहोस्वित् केवली?, केवलिनो यथोक्तविशेषणासम्भवात् छद्मस्थग्रहणं, केवलिनस्तर्हि का वात्तेति?, उच्यते—
'कुमले' इत्यादि, कुशलोऽत्र क्षीणघातिकर्मांशो विवक्षितः, स च तीर्थकृत् सामान्यकेवली वा, छद्मस्थो हि कर्मणा बद्धो मोक्षार्थी
तदुपायान्वेषकः, केवली तु पुनर्घातिकर्मक्षयात् नो बद्धो भवोपग्राहिकर्मसद्भावात् नो मुक्तो, यदिवा छद्मस्थ एवाभिधीयते—'कुशलः'
अवाप्तज्ञानदर्शनचारित्रो मिथ्यात्वद्वादशकपायोपशमक्षयोपशमसद्भावात् तदुदयवानिव न बद्धः अद्यापि तत्सत्कर्मतासद्भावात् नो
मुक्त इति । एवम्भूतश्च कुशलः केवली छद्मस्थो वा यदाचीर्णवानाचरति वा तदपरेणापि मुमुक्षुणा विधेयमिति दर्शयति—

से जं च आरभे जं च नारभे, अणारद्धं च न आरभे, छुणं छुणं परिणाय लोगसन्नं च

सव्वसो (सू. १०४)

'स' कुशलो यदारभते आरब्धवान् वा अशेषकर्मक्षपणोपायं संयमानुष्ठानं यच्च नारभते मिथ्यात्वाविरत्यादिकं संसारकारणं तदा-
रब्धव्यमारम्भणीयमनारब्धमनारम्भणीयं चेति, संसारकारणस्य च मिथ्यात्वाविरत्यादेः प्राणातिपाताद्यष्टादशरूपस्य चैकान्तेन
निराकार्यत्वात्, तन्निषेधे च विधेयस्य संयमानुष्ठानस्य सामर्थ्यायातत्वात्तन्निषेधमाह—'अणारद्धं च' इत्यादि, अनार-
ब्धम्—अनाचीर्णं केवलिभिर्विशिष्टमुनिभिर्वा तन्मुमुक्षुर्नारभते—न कुर्यादित्युपदेशो, यच्च मोक्षाङ्गमाचीर्णं तत्कुर्यादित्युक्तं भवति ।
यत्तद्भगवदनाचीर्णं परिहार्यं तन्नामग्राहमाह—'छणं छणं' इत्यादि, 'क्षणं हिंसायां' क्षणनं क्षणो—हिंसनं कारणे कार्योपचारात् येन येन
प्रकारेण हिंसोत्पद्यते तत्तत् ज्ञपरिज्ञया परिज्ञाय प्रत्याख्यानपरिज्ञया परिहरेद्, यदिवा क्षणः—अवसरः—कर्तव्यकालस्तं तं ज्ञपरिज्ञया
ज्ञात्वाऽऽसेवनापरिज्ञया च आचरेदिति । किं च—'लोयसन्नं' इत्यादि, 'लोकस्य' गृहस्थलोकस्य संज्ञानं संज्ञा—विषयाभिष्वङ्गजनितमु-
खेच्छा परिग्रहसंज्ञा वा तां च ज्ञपरिज्ञया ज्ञात्वा प्रत्याख्यानपरिज्ञया च परिहरेत्, कथं ?—'सर्वशः' सर्वैः प्रकारैः योगत्रिककरणत्रि-
केणेत्यर्थः, तस्यैवंविधस्य यथोक्तगुणावस्थितस्य धर्मकथाविधिज्ञस्य बद्धप्रतिमोचकस्य कर्मोद्घातनखेदज्ञस्य चन्धमोक्षान्वेषिणः
सत्यथव्यवस्थितस्य कुमार्गनिराचिकीर्षोर्हिंसाद्यष्टादशपापस्थानविरतस्यावगतलोकसंज्ञस्य यद्भवति तदर्शयति—

उद्देशो पासगरस नत्थि, बाले पुण निहे कामसमणुत्ते असमियदुक्खे दुक्खी दुक्खाणमेव
आवट्टं अणुपरियट्टइ (सू. १०५) त्तिवेमि ॥ पष्ठ उद्देशकः, समाप्तं च लोकविजयाध्ययनम् २ ॥

चा०
२लोक०
६ उद्दे०

प्र. आ.
१४८

उद्दिश्यते नारकादिव्यपदेशेनेत्युद्देशः स 'पश्यकस्य' परमार्थदृशो न विद्यते इत्यादीनि च सूत्राण्युद्देशकपरिसमाप्तिं यावत्तृतीयो-
द्देशके व्याख्यातानि, तत एवार्थोऽवगन्तव्यः, आक्षेपपरिहारौ चेति । तानि चामूनि-बालः पुनर्निहः कामसमनुजः अशमितदुःखः
दुःखी दुःखानामेवावर्चमनुपरिवर्त्तते । इतिः परिसमाप्तौ, ब्रवीमीति पूर्ववत् ॥ (ग्रन्थाग्रम् २५००) ॥ उक्तः पण्डोद्देशकः ॥ तत्परिस-
माप्तौ चोक्तः सूत्रानुगमः सूत्रालापकनिष्पन्ननिक्षेपश्च समूत्रस्पर्शनिर्युक्तिकः । साम्प्रतं नैगमादयो नयाः, ते चान्यत्र न्यक्षेण प्रति-
पादिता इति नेह प्रतन्यन्ते, संक्षेपतस्तु ज्ञानक्रियानयद्वयान्तर्गतत्वात्तेषां तावेव प्रतिपाद्येते, तयोरप्यात्मीयपक्षसावधारणतया
मौक्षाङ्गत्वाभावात् प्रत्येकं मिथ्यादृष्टित्वम्, अतः पङ्गवन्धवत् परस्परसापेक्षतयेष्टकार्यावाप्तिरवगन्तव्येति उपरम्भते ॥ इति लोकवि-
जयाध्ययनस्य टीका ममाप्ता ॥२॥

इति श्रीआचाराङ्गे श्रीशीलाङ्काचार्यवृत्तियुतं लोकविजयाध्ययनं द्वितीयम्

नयवि-
१५
चाराति-
देशः

२०

॥२३४॥

अथ तृतीयमध्ययनं शीतोष्णीयं ।

आचा०
३ शीतो.
१ उदे०

उक्तं द्वितीयमध्ययनं, साम्प्रतं तृतीयमारभ्यते, अस्य चायमभिमन्वन्धः, तत्र शस्त्रपरिज्ञायामस्यार्थाधिकारोऽभाणि, यथा शीतोष्णयोस्नुकूलप्रतिकूलपरिपहयोरतिसहनं कर्त्तव्यं, तदधुना प्रतिपाद्यते, अध्ययनसम्बन्धस्तु शस्त्रपरिज्ञोक्तमहाव्रतसम्पन्नस्य लोकविजयाध्ययनप्रसिद्धसंयमव्यवस्थितस्य विजितकपायादिलोकस्य मुमुक्षोः कदाचिदनुलोमप्रतिलोमाः परीपहाः प्रादुष्यन्ति, तेऽविकृतान्तःकरणेन सम्यक् सोढव्या इत्यनेन सम्बन्धेनायातमिदमध्ययनम्, अस्य चोपक्रमादीनि चत्वार्यनुयोगद्वाराणि भवन्ति, तत्रोपक्रमेऽर्थाधिकारो द्वेषा, तत्राप्यध्ययनार्थाधिकारोऽभिहितः, उद्देशार्थाधिकारप्रतिपादनार्थं तु निर्युक्तिकार आह—

पदमे सुत्ता अस्संजयत्ति १ विइण दुहं अणुह्वंति २ । तइण न हु दुक्खेणं अकरणयाण व समणुत्ति ३ ॥ १९७ ॥
उद्देसंमि चउत्थे अहिगारो उ वमणं कसायाणं । पावविरईओ विउणो उ संजमो इत्थ मुक्खुत्ति ४ ॥ १९८ ॥

प्रथमोद्देशकेऽयमर्थाधिकारो, यथा—भावनिद्रया सुप्ताः—सम्यग्विवेकरहिताः, के ?—असंयताः—गृहस्थाः, तेषां च भावसुप्तानां दोषा अभिधीयन्ते, जाग्रतां च गुणाः, तद्यथा—‘जरामचुवसोवणीए नरे’ इत्यादि १, द्वितीये तु त एवासंयता यथा भावनिद्रापन्ना दुःखमनुभवन्ति तथोच्यते, तद्यथा—‘कामेसु गिद्धा निचयं करंति’ २, तृतीये तु ‘न हु’ नैव दुःखमहनादेव केवलाच्छ्रमणः अकरणतयैव—अक्रिययैव, संयमानुष्ठानमन्तरेणेत्यर्थः, वक्ष्यति च—‘महिण दुक्खमायाय तेणेव य पुट्ठो नो ज्ञाण’ ३, चतुर्थोद्देशके त्वयमधिकारो, यथा—कपायाणां वमनं कार्यं, पापस्य च कर्मणो विरतिः, ‘विदुपो’ विदितवेद्यस्य संयमोऽत्रैव प्रतिपाद्यते, धपकथ्रेणिप्रक्रमान् केवलं

उद्देशार्थाधिकारः

५

१०

२ आचा०
३ शीतो.
१ उदे०

प्र. आ.
१४९

भवोपग्राहिकयान्मोक्षश्चेति गाथाद्वयार्थः ॥ नामनिष्पन्ने तु निक्षेपे शीतोष्णीयमध्ययनमतः शीतोष्णयोर्निक्षेपं निर्दिदिक्षुराह—
नामंठषणा सीयं दब्बे भावे य होइ नायब्ब । एमेव य उण्हस्सवि चउब्बिहो होइ निक्खेवो ॥१९९॥
सुगमा । तत्र नामस्थापने अनादृत्य द्रव्यशीतोष्णे दर्शयितुमाह—
दब्बे सीयलदब्बं दब्बुण्हं चैव उण्हदब्बं तु । भावे उ पुग्गलगुणो जीवस्स गुणो अपणेगविहो ॥२००॥
इत्यशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तं द्रव्यशीतं शीतगुणोपेतं गुणगुणिनोरभेदात् शीतकारणं वा यद् द्रव्यं द्रव्यप्राधान्यात्, शीतलद्रव्यमेव
द्रव्यशीतं—हिमतुपारकरकहारादि, एवं द्रव्योष्णमपीति । भावतस्तु द्वेषा पुद्गलाश्रितं जीवाश्रितं च गाथाशकलेनाचष्टे, तत्र पुद्गलाश्रितं
भावशीतं, पुद्गलस्य शीतो गुणो, गुणस्य च प्राधान्यविवक्षयेति, एवं भावोष्णमपि, जीवस्य तु शीतोष्णरूपोऽनेकविधो गुणः, तद्यथा—
औदयिकादयः षड् भावाः, तत्रौदयिकः कर्मोदयाविर्भूतनारकादिभवकषायोत्पत्तिलक्षणः उष्णः, औपशमिकः कर्मोपशमावाप्त-
सम्यक्त्वविरतिरूपः शीतः, क्षायिकोऽपि शीत एव, क्षायिकसम्यक्त्वचारित्रादिरूपत्वाद्, अथवाऽशेषकर्मदाहान्यधानुपपत्तेरुष्णः,
शेषा अपि विवक्षातो द्विरूपा अपीति ॥ अस्य च जीवभावगुणस्य शीतोष्णविवेकं स्वत एव निर्युक्तिकारः प्रचिकटयिपुराह—
सीयं परीसह पमायुवसमविरई सुहं च उण्हं तु । परीसहतवुज्जमकसाय सोगवेयारई दुक्खं ॥२०१॥ दारं ।
'शीत'मिति भावशीतं, तच्चेह जीवपरिणामस्वरूपं गृह्यते, स चायं परिणामो, मार्गाच्यवननिर्जरार्थं परिपोढव्याः परीपहाः,
'प्रमादः' कार्यशैथिल्यं शीतलविहारता, 'उपशमो' मोहनीयोपशमः, स च सम्यक्त्वदेशविरतिसर्वविरतिलक्षणः, उपशमश्रेण्याश्रितो
या, तत्क्षयो वेति, 'विरति'रिति प्राणातिपातादिविरत्युपलक्षितः सप्तदशविधः संयमः 'मुखं च' सातावेदनीयविपाकाविर्भूतमिति ।

१५
शीतो-
ष्णनि-
क्षेपः

२०

॥१३५॥

२८

आचा०
३ शीतो.
१ उद्दे०

एतत् सर्वं परीपहादि शीतम्, उष्णं च गाथाशकलेनाह—परीपहाः—पूर्वव्यावर्णितस्वरूपाः तपस्युद्यमो—यथाशक्ति द्वादशप्रकारतपोऽनुष्ठानं
'कपायाः' क्रोधादयः 'शोक' इष्टाप्रतिविनाशोद्भवः आधिः 'वेदः' स्त्रीपुंनपुंसकवेदोदयः 'अरतिः' मोहनीयविपाकाच्चित्तदौःस्थ्यं
'दुःखं च' असातावेदनीयोदयादीति, एतानि परीपहादीनि पीडाकारित्वाद्दुष्णमिति गाथासमासार्थः । व्यासार्थं तु निर्युक्तिकारः स्वत
एवाचष्टे, तत्र परीपहाः शीतोष्णयोर्द्वयोरप्यभिहिताः, ततो मन्दबुद्धेरनध्यवसायः संशयो विपर्ययो वा स्याद् अतस्तदपनोदार्थमाह—
इत्थी सकारपरीसहो य दो भावसीयला एण । सेसा वीसं उण्हा परीसहा हुंति नायव्वा ॥२०२॥

स्त्रीपरीपहः सत्कारपरीपहश्च द्वावप्येतौ शीतौ, भावमनोऽनुकूलत्वात्, शेषास्तु पुनर्विशतिरुष्णा ज्ञातव्या भवन्ति, मनसः प्रति-
कूलत्वादिति गाथार्थः ॥ यदिवा परीपहाणां शीतोष्णत्वमन्यथा आचष्टे—

जे तिब्बप्परिणामा परीसहा ते भवंति उण्हा उ । जे मंदप्परिणामा परीसहा ते भवे सीया ॥२०३॥

तीव्रो—दुःसहः परिणामः—परिणतिर्येषां ते तथा, य एवम्भूताः परीपहास्ते उष्णाः, ये तु मन्दपरिणामास्ते शीता इति, इदमुक्तं
भवति—ये शारीरदुःखोत्पादकत्वेनोदीर्णाः सम्यक्सहनाभावाच्चाधिविधायिनस्ते तीव्रपरिणामत्त्वाद्दुष्णाः, ये पुनरुदीर्णाः शारीरमेव
केवलं दुःखमुत्पादयन्ति महामचस्य, न मानसं, ते भावतो मन्दपरिणामाः, यदिवा ये तीव्रपरिणामाः—प्रबलाविर्भूतस्वरूपास्ते उष्णाः,
ये तु मन्दपरिणामाः—ईपलक्ष्यमाणस्वरूपास्ते शीता इति ॥ यत्परीपहानन्तरं प्रमादपदमुपन्यस्तं शीतत्वेन यच्च तपस्युद्यम इत्युष्ण-
त्वेन तदुभयं गाथयाऽऽचष्टे—

धम्मंमि जो पमायइ अत्थे वा सीअलुत्ति तं विंति । उज्जुत्तं पुण अन्नं तत्तो उण्हंति णं विंति ॥२०४॥ दारं ।

शीतो-
ष्णाः
परीपहाः

५

१०

ना०
३ नीलो.
१ उदे०

प्र. आ.
१५०

‘धम्मं’ श्रमणधम्मं यः ‘प्रमाद्यति’ नोद्यमं विधत्ते ‘अर्थे वा’ अर्धयत इत्यर्थो—धनधान्यहिरण्यादिस्तत्र तदुपाये वा शीतल इत्येवं तं ‘ब्रुवते’ जानक्षते, उद्युक्तं पुनरन्यं ततः—मयमोद्यमात् कारणादुष्णमित्येवं ब्रुवते, णमिति चाक्यालङ्कार इति गाथार्थः ॥ उपश-
मपदव्याचिख्यामयाऽऽह—

सीईभूओ परिनिबुओ य (च)संतो तहेव पण्हाओ (ल्हाओ) । होउवसंतकसाओ तेणुवसंतो भवे जीवो । २०५ । दारं ।

उपशमो हि क्रोधाद्युदयाभावे भवति, ततश्च कपायाद्युपशमात् शीतीभूतो भवति, क्रोधादिज्वालानिर्वाणात् परिनिर्बृतो भवति, चः गमुनये, रागद्वेषरागोपशमादुपशान्तः, तथा क्रोधादिपरितापोपशमात् ‘ग्रहादितः’ आपन्नसुखो, यतो ह्युपशान्तकपाय एव एवम्भूतो भवति तेनोपशान्तकपायः शीतो भवतीति, एकार्थिकानि वैतानीति गाथार्थः ॥ अधुना विरतिपदव्याख्यामाह—

अभयरूरो जीवाणं सीयघरो संजमो भवइ सीओ । अस्संजमो य उण्हो एसो अन्नोऽवि पज्जाओ ॥ २०६ ॥ दारं ।

अभयरुणशीलः, केषां ?—जीवानां, शीतं सुखं तद्गृहं—तदावासः, कोऽसौ ?—संयमः सप्तदशभेदः, अतोऽसौ शीतो भवति, समस्तदुःखहेतुद्वन्द्वोपरमाद्, एतद्विपर्ययस्त्वसंयम उष्णः, ‘एष’ शीतोष्णलक्षणः संयमासंयमयोः पर्यायः अन्यो वा सुखदुःखरूपो विवक्षावशाद्भवतीति गाथार्थः ॥ साम्प्रतं सुखपदविवरणायाह—

निब्बाणसुहं सायं सीईभूयं पयं अणायाहं । इहमवि जं किंचि सुहं तं सीयं दुक्खमवि उण्हं ॥ २०७ ॥

सुखं शीतमित्युक्तं, तच्च समस्तद्वन्द्वोपरमादात्यन्तिकैकान्तिकानावाधलक्षणं निरुपाधिकं परमार्थचिन्तायां मुक्तिसुखमेव सुखं, नापरम्, एतच्च समस्तरुम्मोपतापाभावाच्चीतमिति दर्शयति, ‘निर्वाणसुख’मिति, निर्वाणम्—अशेषकर्मक्षयस्तदवाप्तौ वा विशिष्टाका-

१५
शीतो-
ष्णवि-
वरणं

२०

॥१३६॥

२८

आचा०
३ शीतो.
१ उद्दे०

शुप्रदेशः तेन तत्र चा सुखं निर्वाणसुखम्, अस्य चैकार्थिकानि-सातं शीतीभूतं पदमनावाधमिति । इहापि संसारे यत्किञ्चित् साता-
वेदनीयविपाकोद्भूतं सातं—सुखं तदपि शीतं मनआल्हादाद्, एतद्विपर्यस्तु दुःखं, तच्चोष्णमिति गाथार्थः ॥ कपायादिपदव्या-
चिरुयामयाऽऽह—

उज्ज्वल इति च कसाओ सोगऽभिभूओ उद्देवेओ य । उण्हयरो होइ तवो कसायमाईचि जं डहइ ॥२०८॥
'दहते' परिपच्यते, कोऽसौ?—'तीव्रा' उत्कटा उदीर्णा विपाकानुभवेन कपाया यस्य स तथा, न केवलं कपायाग्निना दहते, 'शोका-
भिभूतश्च' इष्टवियोगादिजनितः शोकस्तेनाभिभूतः तिरोहितशुभव्यापारोऽस्मावपि दहते, तथा उदीर्णो—विपाकापन्नो वेदो यस्य स
तथा, उदीर्णवेदो हि पुमान् त्रियं कामयते, साऽपीतरं, नपुंसकस्तूभयमिति, तत्प्राप्त्यभावे काङ्क्षोद्भूतारतिदाहेन दहते, चशब्दा-
दिच्छाकामाप्ताप्तिजनितारतिपापकेन दहते, तदेवं कपायाः शोको वेदोदयश्च दाहकत्वादुष्णः, सर्वं वा मोहनीयमष्टप्रकारं वा कर्मोष्णं,
ततोऽपि तदाहकत्वादुष्णतरं तप इति गाथाशकलेन दर्शयति—उष्णतरं तपो भवति; किमिति?, यतः कपायादिकमपि दहति,
आदिशब्दाच्छोकादिपरिग्रह इति गाथार्थः । येनाभिप्रायेण द्रव्यभावभेदभिन्ने परीपहप्रमादोद्यमादिरूपे शीतोष्णे जगादाचार्यस्तम-
भिप्रायमाविष्करोति—

सीउण्हकाससुहदुहपरीसहकसायवेयसोयसहो । हुज्ज समणो सया उज्जुओ य तवसंजमोवसमे ॥२०९॥
शीतं चोष्णं च शीतोष्णे तयोः स्पर्शः तं, सहत इति सम्यन्धः, शीतस्पर्शोष्णस्पर्शजनितवेदनामनुभवन् नार्त्तध्यानोपगतो भवती-
तियावन्, शरीरमनमोरनुकूलं सुखमिति, तद्विपरीतं दुःखं, तथा परीपहकपायवेदशोकान् शीतोष्णभूतान् सहत इति । तदेवं शीतो-

कपाया-
दीना-
मुष्णता

५

१०

आना०
३ श्रीतो.
१ उरे०

ष्णादिसहः सन् भवेत् 'श्रमणः' यतिः सदोद्युक्तश्च, क ?-तपःसंयमोपशमे इति गाथार्थः ॥ साम्प्रतमुपसंहारव्याजेन साधुना शीतो-
ष्णातिमहनं कर्त्तव्यमिति दर्शयति—

सीयाणि य उपहाणि य भिक्खूणं हुंति विसहियन्वाइं । कामा न सेवियन्वा सीओसणिज्जस्स निज्जुत्ती ॥२१०॥

'श्रीतानि' परीपहग्रमादोपशमविरतिसुखरूपाणि यान्यभिहितानि 'उष्णानि च' परीपहतपउद्यमकपायशोकवेदारत्यात्मकानि प्राग-
भिहितानि तानि 'मिक्षूणां' मुमुक्षूणां विपोढव्यानि, न सुखदुःखयोः उत्सेकविपादौ विधेयौ, तानि चैवं सम्यग्दृष्टिना सहन्ते यदि
कामपरित्यागो भवतीति गाथाशकलेनाह—'कामा' इत्यादि गाथार्द्धं सुगमं ॥ गतो नामनिष्पन्नो निक्षेपः, साम्प्रतं सूत्रानुगमेऽस्व
लितादिगुणोपेतमशेषदोषव्रातविकलं ध्वजमुच्चारयितव्यं, तच्चेदम्—

सुप्ता अमुणी, सया मुणिणो जागरंति (सू. १०६)

अस्य चानन्तरसूत्रेण सम्बन्धो वाच्यः, स चायम्—इह दुःखी दुःखानामेवावर्त्तमनुपरिवर्त्तत इत्युक्तं, तदिहापि भावसुप्ता अज्ञा-
निनो दुःखिनो दुःखानामेवावर्त्तमनुपरिवर्त्तन्ते इति, उक्तं च—“नातः परमहं मन्ये, जगतो दुःखकारणम् । यथाऽज्ञानमहारोगो,
दुरन्तः सर्वदेहिनाम् ॥१॥” इत्यादि, इह सुप्ता द्विधा—द्रव्यतो भावतश्च, तत्र निद्राप्रमादवन्तो द्रव्यसुप्ताः, भावसुप्तास्तु मिथ्या-
त्वाज्ञानमयमहानिद्राव्यामोहिताः, ततो ये 'अमुनयः' मिथ्यादृष्टयः सततं भावसुप्ताः, सद्विज्ञानानुष्ठानरहितत्वात्, निद्रया तु भज-
नीयाः, मुनयस्तु सद्रोधोपेता मोक्षमागदिचलन्तस्ते सततम्—अनवरतं 'जाग्रति' हिताहितप्राप्तिपरिहारं कुर्वन्ते; अतो द्रव्यनिद्रोपगता
अपि क्वचिद्वितीयपौरुष्यादौ मननं जागरूका एवेति ॥ एनमेव भावस्वापं जागरणं च विपयीकृत्य निर्युक्तिकारो गाथां जगाद—

१५
सुप्त-
जागराः

२०

॥१३७॥

२८

आचा०
३ शीतो.
१ उद्दे०

सुप्ता अमुणो सया मुणो सुप्तावि जागरा हुंति । धम्मं पडुच एवं निद्वासुत्तेण भइयब्बं ॥२११॥
सुप्ता द्विधा—द्रव्यतो भावतश्च, तत्र निद्रया द्रव्यसुप्तान् गाथान्ते वक्ष्यति, भावसुप्तास्त्वमुनयो—गृहस्था मिथ्यात्वाज्ञानावृता
हिसाद्यास्रवद्वारेषु सदा प्रवृत्ताः, मुनयस्त्वपगतमिथ्यात्वादिनिद्रतयाऽप्राप्तमम्यक्त्वादिबोधा भावतो जागरूका एव, यद्यपि कचि-
दाचार्यानुज्ञाता द्वितीयपौरुष्यादौ दीर्घसंयमाधारशरीरस्थित्यर्थं निद्रावशोपगता भवन्ति तथापि सदा जागरा एव, एवं च धम्मं
प्रतीत्योक्ताः सुप्ता जाग्रदवस्थाश्च । द्रव्यनिद्रासुप्तेन तु भाज्यमेतद्—धम्मः स्याद्वा न वा, यद्यसौ भावतो जागर्ति ततो निद्रासुप्त-
स्थापि धम्मः स्यादेव, यदिवा भावतो जाग्रतो निद्राप्रमादावष्टब्धान्तःकरणस्य न स्यादपि, यस्तु द्रव्यभावसुप्तस्तस्य न स्यादेवेति
भ्रजनार्थः । अथ किमिति द्रव्यसुप्तस्य धम्मो न भवतीति ? उच्यते, द्रव्यसुप्तो हि निद्रया भवति, सा च दुरन्ता, किमिति ?
यतः स्त्यानद्वित्रिकोदये सम्यक्त्वावाप्तिर्भवसिद्धिकस्यापि न भवति, तद्वन्धश्च मिथ्यादृष्टिसाखादनयोरनन्तानुबन्धवन्धसहचरितः,
क्षयस्त्वनिर्गृत्तिवादरगुणस्थानकालसंख्येयभागेषु कियत्स्वपि गतेषु सत्तु भवति, निद्राप्रचलयोरपि उदयः प्राग्प्रदेव, बन्धोपरम-
स्तत्पूर्वकरणकालसंख्येयभागान्ते भवति, क्षयः पुनः क्षीणकपायद्विचरमसमये, उदयस्तूपशमकोपशान्तमोहयोरपि भवतीत्यतो दुर-
न्तो निद्राप्रमादः । यथा च द्रव्यसुप्तो दुःखमप्राप्तोत्येवं भावसुप्तोऽपि (इति) दर्शयितुमाह—

जह सुत्त मत्त मुच्छिय असहीणो पावण उहुं दुखं । तिब्बं अप्पडियारपि वट्टमाणो तहा लोगो ॥२१२॥

सुप्तो निद्रया मत्तो मदिरादिना मूर्च्छितो गाढमर्म्मप्रहारादिना अस्वाधीनः—परायत्तो वातादिदोषोद्भवग्रहादिना यथा बहु दुःख-
मप्रतीकारमवामोति तथा भावस्वापे—मिथ्यात्वाविरतिप्रमादकपायादिकेऽपि 'वर्त्तमानः' अत्रतिष्ठमानो 'लोकः' प्राणिगणो(तीत्रं)नरक-

सुप्त-
जागराः

५

१०

श्रीचा०
३ श्रुती.
१ उदे०

प्र. आ.
१५२

भसादिकं दुःखमयामोतीति गाथार्थः ॥ पुनरपि व्यतिरेकदृष्टान्तद्वारेणोपदेशदानायाह—

एसेव य उद्यमसो पदित्त पयलाय पंथमाईसुं। अणुहवइ जह सचेओ सुहाइं समणोऽवि तह चेव ॥२१३॥

'एष एव' पूर्वोक्त उपदेशो यो विवेकाविवेकजनितः, तथाहि—सचेतनो विवेकी प्रदीप्ते सति प्रपलायमानः सुखमनुभवति, पथि-
निपये च मांसायनिरपायविवेकज्ञः, आदिग्रहणादन्यस्मिन्वा दस्युभयादौ समुपस्थिते सति, यथा विवेकी सुखेनैव तमपायं परिहरन्
सुखभाग् भवति, एवं श्रमणोऽपि भावतः सदा विवेकित्वाज्जाग्रदवस्थामनुभवन् समस्तकल्याणास्पदीभवति । अत्र च सुप्तासुप्ताधि-
कारगाथाः—“जागरह णरा णिचं जागरमाणस्स वडूए बुद्धी । जो सुअइ न सो धण्णो जो जग्गइ सो सया धन्नो ॥१॥ सुअइ सुअं-
तस्स सुअं संकियखलियं भवे पमत्तस्स । जागरमाणस्स सुअं थिरपरिचिअमप्पमत्तस्स ॥२॥ नालस्सेण समं सुक्खं, न विजा सह
निहया । न वेरगं पमाणं, नारंभेण दयालुया ॥३॥ जागरिआ धम्मीणं आहम्मीणं तु सुत्तया सेआ । वच्चाहिवभगिणीए अक-
हिंसु जिणो जयंतीए ॥४॥ सुंयइ य अयगरभूओ सुअंपि से नासई अमयभूअं । होहिइ गोणब्भूओ नट्टमि सुए अमयभूए ॥५॥”
तदेवं दर्शनावरणीयकर्मविपांकोदयेन क्वचित्स्वपन्नपि यः संविग्रो यतनावांश्च स दर्शनमोहनीयमहानिद्रापगमाज्जाग्रदवस्थ एवेति ।
ये तु सुप्तास्तेऽज्ञानोदयाद्भवन्ति, अज्ञानं च महादुःखं, दुःखं च जन्तूनामहितायेति दर्शयति—

१ जाग्रत नरा गित्य जाग्रतो वर्धते बुद्धिः । यः स्वपिति न म धन्यः यो जागर्ति स सदा धन्यः ॥१॥ स्वपिति स्वपतः श्रुत शङ्कितस्खलित भवेत्प्रमत्तस्य ।
जागरतः भ्रतं स्थिरपरिचितमप्रमत्तस्य ॥२॥ नालस्येन सम मौख्य न विद्या सह निद्रया । न वेरग्य प्रसादेन नारम्भेण दयालुता ॥३॥ जाग्रता धर्मिणां अर्धमिणां
तु मुग्धा श्रेयसी । क्लृप्ताधिपमगिन्या अकथयन् जिनो जयन्त्या ॥४॥ स्वपिति चाजगरभूतः श्रुतमपि तस्य नश्यत्पमृतभूतम् । भविष्यति गोभृतो नष्टे श्रुतेऽमृतभूते ॥५॥

१५
सुप्त-
जागराः

२०

२५

॥१३८॥

लोकं जाण अहियाय दुक्खं, समयं लोकरस जाणित्ता, इत्थ सत्थोवरए, जस्सिमे सदा
य रूवा य रसा य गंधा य फासा य अभिसमन्नागया भवंति (सू. १०७)

'लोके' पड्जीवनिकाये 'जानीहि' परिच्छिन्धा दुःखहेतुत्वाहुःखम्-अज्ञानं मोहनीयं वा तदहिताय-नरकादिभवव्यसनोपनिपा-
त्राय, इह वा बन्धवधशारीरमानसपीडायै जायत इत्येतज्जानीहि, परिजानाच्चैतत्फलं, यदुत-द्रव्यभावस्वापादज्ञानरूपाहुःखहेतोरप-
सर्पणमिति, किंचान्यत्-समयमित्यादि, समयः-आचारोऽनुष्ठानं तं लोकस्यासुमद्वातस्य ज्ञात्वा अत्र शस्त्रोपरतो भवेदित्युत्त-
रसूत्रेण मन्वन्धो, लोको हि भोगाभिलाषितया प्राण्युपमर्दादिकपायहेतुकं कर्मोपादाय नरकादियातनास्थानेषूपद्यते, ततः कथ-
ञ्चिदुद्दृश्यावाप्य चाशेषक्लेशत्रातन्नं धर्मकारणमार्यक्षेत्रादौ मनुष्यजन्म पुनरपि महामोहमोहितमतिस्तत्तदारभते येन येनाधोऽधो
व्रजति, संसारान्मोन्मज्जतीति, अयं लोकाचारस्तं ज्ञात्वा, अथवा समभावः समता तां ज्ञात्वा, 'लोकस्ये'ति सप्तम्यर्थे पष्ठी, तत-
श्चायमर्थो-'लोके' जन्तुममूहे 'समतां' समशशुमित्रतां समात्मपरतां वा ज्ञात्वा, यदिवा सर्वेऽप्येकेन्द्रियादयो जन्तवः सदा स्वोत्प-
त्तिस्थानरिरंमवो मरणमीरवः सुखेप्सवो दुःखद्विष इत्येवम्भूतां समतां ज्ञात्वा, किं कुर्यादित्याह-'एत्थ सत्थोवरए', 'अत्र' अस्मिन्
पट्कायलोके शस्त्राद्रव्यभावभेदादुपरतो धर्मजागरणेन जागृहि, यदिवा यद्यत्संयमशस्त्रं प्राणातिपाताद्यास्त्रद्वारं शब्दादिपञ्चप्रका-
रकामगुणाभिष्वङ्गो वा तस्माद्य उपरतः स मुनिरिति, आह च-'जस्सिमे' इत्यादि, यस्य मुनेरिमे-प्रत्यात्मवेद्याः समस्तप्राणिग-
णेन्द्रियप्रवृत्तिविषयभूताः शब्दरूपरसगन्धस्पर्शा मनोज्ञेतरभेदभिन्ना 'अभिसमन्नागता' इति, अभिः-आभिमुख्येन सम्यग्-इष्टा-
निष्ठावधारणतयाऽन्विति-शब्दादिसरूपावर्गमात् पश्चादागताः-ज्ञाताः परिच्छिन्ना यस्य मुनेर्भवन्ति स लोकं जानातीति मन्वन्धः,

इदमुक्तं भवति-इष्टेषु न रागमुपयाति नापीतरेषु द्वेषम्, एतदेवाभिसमन्वागमनं तेषां, नान्यदिति, यदिवेहैव शब्दादयो दुःखाय भवन्ति आस्तां तावत्परलोक इति, उक्तं च-“रक्तः शब्दे हरिणः स्पर्शे नागो रसे च वारिचरः । कृपणपतङ्गो रूपे भुजगो गन्धे ननु विनष्टः ॥१॥ पञ्चमु रक्ताः पञ्च विनष्टा यत्रागृहीतपरमार्थाः । एकः पञ्चसु रक्तः प्रयाति भस्मान्ततामबुधः ॥२॥” अथवा शब्दे पुष्पशालाद्भद्रा ननाश रूपे अर्जुनकतस्करः गन्धे गन्धप्रियकुमारः रसे सौदासः स्पर्शे सत्यकिः सुकुमारिकापतिर्वा ललिताङ्कः, पञ्च च नारकादियातनास्थानभयमिति॥ एवं शब्दादीनुभयदुःखस्वभावानवगम्य यः परित्यजेदसौ कं गुणमवामुयादित्याह-
से आपर्वं नाणवं वेपवं धम्मवं वंभवं पन्नाणेहिं परियाणइ लोयं, मुणीति बुच्चे, धम्मविऊ उज्जू, आवट्टसोए संगमभिजाणइ (सू. १०८)

यो हि महामोहनिद्रावृते लोके दुःखमहिताय जानानो लोकममयदर्शी शस्त्रोपरतः सन् शब्दादीन् कामगुणान् दुःखैकहेतूनभिसमन्वागच्छति उपरिज्ञया प्रत्याख्यानपरिज्ञया च प्रत्याचष्टे ‘स’ सुसुक्षुरात्मवान्—आत्मा ज्ञानादिकोऽस्यास्तीत्यात्मवान्, शब्दादिपरित्यागेन ह्यात्माऽनेन रक्षितो भवति, अन्यथा नारकैकेन्द्रियादिपाते सत्यात्मकार्याकरणात्कुतोऽस्यात्मेति, पाठान्तरं वा ‘से आयवी नाणवी’ आत्मानं श्वभ्रादिपतनरक्षणद्वारेण वेत्तीत्यात्मवित्, तथा ज्ञानं-यथावस्थितपदार्थपरिच्छेदकं वेत्तीति ज्ञानवित्, तथा वेद्यते जीवादिस्वरूपम् अनेनेति वेदः-आचाराद्यागमः तं वेत्तीति वेदवित्, तथा दुर्गतिप्रसृतजन्तुधरणस्वभावं स्वर्गापवर्ग-मार्गं धम्मं वेत्तीति धम्मवित्, एवं ब्रह्म-अशेषमलकलङ्कविकलं योगिशर्मं वेत्तीति ब्रह्मवित्, यदिवा अष्टादशधा ब्रह्मेति, एव-म्भूतश्रामो प्रकरणेण प्रायते ज्ञेयं यैस्तानि प्रव्रानानि-मत्यादीनि तैलोकं-यथावस्थितं जन्तुलोकं तदाधारं वा क्षेत्रं जानाति-परिच्छि-

आचा०
३ शीतो.
१ उद्दे०

नचीत्युक्तं भवति, य एव शब्दादिविषयसङ्गस्य परिहर्त्ता स एव यथावस्थितलोकस्वरूपपरिच्छेदीति । यथानन्तरगुणोपेतः स किं वाच्य ? इत्यत आह—‘मुणी’ त्यादि, यो ह्यात्मवान् ज्ञानवान् वेदवान् धर्मवान् ब्रह्मवान् प्रज्ञानैर्व्यस्तैः समस्तैर्वा लोकं जानाति स मुनिर्वाच्यो, मनुते मन्यते वा जगतस्त्रिकालावस्थां मुनिरितिकृत्वा, किं च—‘धम्म’ इत्यादि, धम्म—चेतनाचेतनद्रव्यस्वभावं श्रुतचारित्ररूपं वा वेत्तीति धम्मवित्, ‘ऋजु’रिति ऋजोः—ज्ञानदर्शनचारित्र्याख्यस्य मोक्षमार्गस्यानुष्ठानादकुटिलो यथावस्थितपदार्थस्वरूपपरिच्छेदाद्वा ऋजुः सर्वोपाधिशुद्धोऽवक्र इतियावत् । तदेवं धर्मविद्वज्जुमुनिः किम्भूतो भवतीत्याह—‘आवट्ट’ इत्यादि, भावावर्त्तो—जन्मजरामरणरोगशोकव्यसनोपनिपातात्मकः संसार इति, उक्तं हि—“रागद्वेषवशाविद्धं, मिथ्यादर्शनदुस्तरम् । जन्मावर्त्ते जगत् क्षिप्तं, प्रमादाद्भ्राम्यते भृशम् ॥१॥” भावश्रोतोऽपि शब्दादिकामगुणविषयामिलापः, आवर्त्तश्च श्रोतश्चावर्त्तश्रोतसी तयो रागद्वेषाभ्यां सम्बन्धः—सङ्गस्तममिजानाति—आमिमुख्येन परिच्छिनत्ति—यथाऽयं सङ्गः आवर्त्तश्रोतसोः कारणं, जानानंश्च परमार्थतः कोऽभिधीयते ?, योऽनर्थं ज्ञात्वा परिहरति, ततश्चायमर्थः—संसारश्रोतःसङ्गं रागद्वेषात्मकं ज्ञात्वा यः परिहरति स एव आवर्त्तश्रोतसोः मङ्गस्याभिज्ञाता ॥ सुप्तजाग्रतां दोषगुणपरिच्छेदी कं गुणमवाप्नुयादित्याह—

सीउसिणच्चाई से निग्गंथे अरइरइसहे, फरुसयं नो वेएइ, जागरवेरोवरए, वीरे एवं दुक्खा पमुक्खसि, जरामच्चुवसोवणीए नरे सययं मूढे धम्मं नाभिजाणइ (सू. १०९)

सचाह्वाभ्यन्तरग्रन्थरहितः सन् शीतोष्णत्यागी—सुखदुःखानमिलापुकः शीतोष्णरूपौ वा परीपहावतिसहमानः संयमासंयमरत्यर-

विषय-
त्यागे
गुणाः

५

१०

१ चा०
३ शीतो.
१ उद०

तिसहः सन् परुपतां—कर्कशतां पीडाकारितां परीपहाणामुपसर्गाणां वा कर्मक्षपणायोद्यतः साहाय्यं मन्यमानो 'नो वेत्ति' न तान् पीडाकारित्वे गृह्णातीत्युक्तं भवति, यदिवा संयमस्य तपसो वा परुपतां शरीरपीडोत्पादनात् कर्मलेपापनयनाद्वा संसारोद्विग्रमना मुमुक्षुर्निरावाधसुखोन्मुखो 'न वेत्ति' न संयमतपसी पीडाकारित्वेन गृह्णातीत्यावत् । किं च—'जागर' इत्यादि, असंयमनिद्राप-
गमाज्जागतीति जागरः, अभिमानसमुत्थोऽमर्षावेशः परापकाराध्यवसायो वैरं तस्मादुपरतो वैरोपरतो, जागरश्चासौ वैरोपरतश्चेति विगृह्य कर्मधारयः, क एवम्भूतो?—'वीरः' कर्मापनयनशक्त्युपेतः, एवम्भूतश्च त्वं वीर ! आत्मानं परं वा दुःखाद्दुःखकारणाद्वा कर्मणः प्रमोक्षयसीति । यश्च यथोक्ताद्विपरीतः आवर्त्तश्चोतसोः सङ्गमुपगतोऽजागरः स किमामुयादित्याह—जरा च मृत्युश्च(जरामृत्यु)ताभ्या-
मात्मवशमुपनीतो 'नरः' प्राणी 'सततम्' अनवरतं 'मूढो' महामोहमोहितमतिद्वर्म—स्वर्गापवर्गमार्गं नाभिजानीते—नावगच्छति, तत् संसारे स्थानमेव नास्ति यत्र जरामृत्यु न स्तः, देवानां जराऽभाव इति चेत्, तत्राप्युपान्त्यकाले लेश्यावलमुखप्रभुत्ववर्णहान्युप-
पत्तेरस्त्येव च तेषामपि जरासद्भावः, उक्तंच—“देवा णं भंते ! सच्चै समवण्णा ?, नो इण्ढे, सम्ढे, से केण्ढेणं भंते ! एवं बुच्चइ?, गोयमा ! देवा दुविहा—पुच्चोववण्णगा य पच्छोववण्णगा य । तत्थ णं जे ते पुच्चोववण्णगा ते णं अविमुद्धवण्णयरा, जे णं पच्छो-
ववण्णगा ते णं विमुद्धवण्णयरा” एवं लेश्याद्यपीति, च्यवनकाले तु सर्वस्यैवैतद्भवति, तद्यथा—“माल्यम्लानिः कल्पवृक्षप्रकम्पः, श्रीहीनाशो चाससां चोपरागः । दैन्यं तन्द्रा कामरागाङ्गभङ्गौ, दृष्टिभ्रान्तिर्वेपथुधारतिश्च ॥१॥” यतश्चैवमतः सर्वं जरामृत्युवशो-

१ देवा भदन्त ! सर्वे समवर्णाः ! नैवोऽर्थः समर्थः, तत् केनायेन भदन्त ! एवमुन्यने ?, गोतम ! देवा द्विविधाः—पूर्वोत्पन्नकाश्च पश्चादुत्पन्नकाश्च । तत्र ये ने पूर्वोत्पन्नकालेऽविशुद्धवर्णाः, ये पश्चादुत्पन्नकाले विशुद्धवर्णाः ।

विषय-
१५
त्यागे
गुणाः

२०

२५

॥१४०॥

आचा०
३ शीतो.
१ उदे०

प्र. आ
१५५

पनीतमभिसमीक्ष्य किं कुर्यादित्याह—

पासिय आउरपाणे अप्पमतो परिव्वए, मंता य मइमं पास, आरंभजं दुक्खमिणंति
णच्चा, माई पमाई पुण एइ गव्भं, उवेहमाणो सह्रूवेसु उज्जू माराभिसंकी मरणा पमुच्चई,
अप्पमतो कामेहिं, उवरओ पावकम्मेहिं, वीरे आघगुत्ते खेयन्ने, जे पज्जवजायसत्थस्स खेयण्णे
से असत्थस्स खेयन्ने, जे असत्थस्स खेयण्णे से पज्जवजायसत्थस्स खेयन्ने, अकम्मस्स
ववहारो न विज्जइ, कम्मुणा उवाही जायइ, कम्मं च पडिलेहाए (सू. ११०)

स हि भावजागरस्तैस्तैर्भाविस्त्रापजनितैः शरीरमानसैर्दुःखैरातुरान्—किं कर्त्तव्यतामूढान् दुःखसागरावगाढान् प्राणान् अमेदोपचारात्
प्राणिनो 'दृष्ट्वा' ज्ञात्वाऽप्रमत्तः परिव्रजेद्—उद्युक्तः सन् संयमानुष्ठानं विदध्यात् । अपिच—'मंता' इत्यादि, हे मतिमन् !—सश्रुतिक !
भावसुप्तातुरान् पश्य, मत्वा चैतज्जायत्सुप्तगुणदोषापादनं मा स्वापमतिं कुरु, किं च—'आरंभज'मित्यादि, आरम्भः—सावद्यक्रिया-
नुष्ठानं तस्माज्जातमारम्भजं, किं तद् ?—दुःखं तत्कारणं वा कर्म । 'इद'मिति प्रत्यक्षगोचरापन्नमशेषारम्भप्रवृत्तप्राणिगणानुभूयमान-
मित्येतत् 'ज्ञात्वा' परिच्छिद्य निरारम्भो भूत्वाऽऽत्महिते जागृहि । यस्तु विषयकपायाच्छादितचेता भावशायी स किमाप्नुयादि-
त्याह—'माई' इत्यादि, मध्यग्रहणाद्याद्यन्तयोर्ग्रहणं, तेन क्रोधादिकपायवान् मद्यादिप्रमादवान्नारकदुःखमनुभूय पुनस्तिर्यक्षु गर्भसु-

खेदज्ञता
निरुपा-
धिता

५

१०

ताचा
३ शीतो
१ उद्दे

पैति । यस्त्वकगायी प्रमादरहितः स किम्भूतो भवतीत्याह—‘उवेह’ इत्यादि, बहुवचननिर्देशादाद्यथो गम्यते, शब्दरूपादिषु यौ रागद्वेषौ तावुपेक्षमाणः—अकुर्वन् ऋजुर्भवति—यतिर्भवति, यतिरेव परमार्थत ऋजुः, अपरस्तन्यथाभूतः स्रयादिपदार्थान्यथाग्रहणा-
द्वक्रः, किंच—स ऋजुः शब्दादीनुपेक्षमाणो मरणं मारस्तदमिशङ्की—मरणादुद्विजंस्तत्करोति येन मरणात् प्रमुच्यते । किं तत्करो-
तीत्याह—‘अप्पमत्त’ इत्यादि, कामैर्यः प्रमादस्तत्राप्रमत्तो भवेत् । कश्चाप्रमत्तः स्याद् ? यः कामारम्भकेभ्यः पापेभ्य उपरतो भव-
तीति दर्शयति—‘उवरओ’ इत्यादि, उपरतो मनोऽकायैः, कुतः ?—पापोपादानकर्मभ्यः, कोऽसौ ?—वीरः, किम्भूतो ?—गुप्तात्मा,
कथं गुप्तो भवति ? यः खेदज्ञो, यश्च खेदज्ञः स कं गुणमवाप्नुयादित्याह—‘जे पञ्ज’ इत्यादि, शब्दादीनां विषयाणां पर्ययाः—
विशेषास्तेषु—तन्निमित्तं जातं शस्त्रं पर्यवजातशस्त्रं—शब्दादिविशेषोपादानाय यत्प्राण्युपघातकार्यनुष्ठानं तत्पर्यवजातशस्त्रं तस्य पर्यव-
जातशस्त्रस्य यः खेदज्ञो—निपुणः सोऽशस्त्रस्य—निरवद्यानुष्ठानरूपस्य संयमस्य खेदज्ञो, यश्चाशस्त्रस्य संयमस्य खेदज्ञः स पर्यवजातशस्त्र-
स्यापि खेदज्ञः, इदमुक्तं भवति—यः शब्दादिपर्यायान् इष्टानिष्टात्मकान् तत्प्राप्तिपरिहारानुष्ठानं च शस्त्रभूतं वेत्ति सोऽनुपघातकृत्वात्सं-
यममप्यशस्त्रभूतमात्मपरोपकारिणं वेत्ति, शस्त्राशस्त्रे च जानानस्तत्प्राप्तिपरिहारौ विधत्ते, एतत्फलत्वात् ज्ञानस्येति, यदिवा शब्दा-
दिपर्यायेभ्यस्तज्जनितरागद्वेषपर्यायेभ्यो वा जातं यज्ज्ञानावरणीयादि कर्म तस्य यच्छस्त्रं दाहकृत्वात् तपस्तस्य यः खेदज्ञः तज्ज्ञानानुष्ठा-
नतः सोऽशस्त्रस्य संयमस्यापि खेदज्ञः, पूर्वोक्तादेव हेतोः, हेतुहेतुमद्भावाच्च योऽशस्त्रस्य खेदज्ञः स पर्यवजातशस्त्रस्यापि खेदज्ञ इति, तस्य

खेदज्ञत।

१५

२०

॥१४१॥

वति । यत्र मकर्मणां स नारकादिव्यपदेशेन व्यपदिश्यत इत्याह- 'कम्मणा' इत्यादि, उपाधीयते-व्यपदिश्यते येनेत्युपाधिः-विशेषणं स उपाधिः कर्मणा-ज्ञानावरणीयादिना जायते, तद्यथा-मतिश्रुतावधिमनःपर्यायवान् मन्दमतिस्तीक्ष्णो वेत्यादि, चक्षुर्दर्शनी अचक्षुर्दर्शनी निद्रालुरित्यादि, सुखी दुःखी वेति, मिथ्यादृष्टिः सम्यग्दृष्टिः सम्यग्मिथ्यादृष्टिः स्त्री पुमान्पुंसकः कषायीत्यादि, सोपक्रमायुष्को निरुपक्रमायुष्कोऽव्यायुरित्यादि, नारकः तिर्पन्धोनिक एकेन्द्रियो द्वीन्द्रियः पर्याप्तकोऽपर्याप्तकः सुभगो दुर्भग इत्यादि, उच्चैर्गोत्रो नीचैर्गोत्रो वेति, कृपणस्त्यागी निरुपभोगो निर्रीर्यः, इत्येवं कर्मणा संसारी व्यपदिश्यते । यदि नामैवं ततः किं कर्त्तव्यमित्याह- 'कम्मं च' इत्यादि, कर्म ज्ञानावरणीयादि तत्प्रत्युपेक्ष्य वर्न्धं वा प्रकृतिस्थित्यनुभावप्रदेशात्मकं पर्यालोच्य, तत्सत्ताविपाकापन्नांश्च प्राणिनो यथा भावनिद्रया शेरते तथाऽवगम्याकर्मतोपाये भावजागरणे यतितव्यमिति, तद्भावश्चानेन प्रक्रमेण भवति, तद्यथा-अष्टविधमत्कर्मणां पूर्णादिकरणक्षपकश्रेणिप्रक्रमेण मोहनीयक्षय विधायान्तर्मुहूर्त्तमजघन्योत्कृष्टं कालं सप्तविधसत्कर्मणां, ततः शेषघातित्रये क्षीणे चतुर्विधमनोपग्राहिसत्कर्मणां जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कृष्टतो देशानां पूर्वकोटि यावत्, पुनरुद्धं पञ्चहस्याक्षरोद्विरणकालीयां शैलेश्यवस्थामनुभूयाकर्मणां भवति । साम्प्रतमुत्तरप्रकृतीनां सदसत्कर्मताविधानमुच्यते-तत्र ज्ञानावरणीयान्तराययोः प्रत्येकमुपात्तपञ्चभेदयोश्चतुर्दशस्वपि जीवस्थानकेषु गुणस्थानकेषु च मिथ्यादृष्टेरारभ्य केवलिगुणस्थानादारतोऽपरविकल्पाभावात् पञ्चविधमत्कर्मता । दर्शनावरणस्य त्रीणि सत्कर्मतास्थानानि, तद्यथा-नवविधं निद्रापञ्चदशदर्शनचतुष्टयसमन्वयाद्, एतत् सर्वजीवस्थानानुयायि, गुणस्थानेष्वप्यनिवृत्तिमादरकालसङ्ख्येयभागान् यावत् १, ततः कतिचित्सङ्ख्येयभागारसाने स्थानद्वित्रयक्षयात् पदसत्कर्मतास्थानं २, ततः क्षीणकषायद्विचरमसमये निद्रापञ्चलाद्वयक्षयाच्चतुःसत्कर्मतास्थानं, तस्यापि क्षयः क्षीणकषायकालान्त इति ३ । वेदनीयम् वेदमन्त-

१०
२: तो.
१ उरं०

र्मनान्याने, तद्यथा-द्वे अपि मातामाते इत्येकं, अन्यतरोदयारूढशैलेश्यवस्थेतरद्विचरमक्षणक्षये सति सातमसातं वा कर्मेति द्वितीयं
२। मोहनीयस्य पञ्चदश सत्कर्मतास्थानानि, तद्यथा-षोडशकषायनवनोकषायदर्शनत्रये सति सम्यग्दृष्टेरष्टाविंशतिः १, सम्यक्त्वो-
द्बलने सम्यग्मिथ्यादृष्टेः सप्तविंशतिः २, दर्शनद्वयोद्बलनेसम्यग्मिथ्यादृष्टेरनादिमिथ्यादृष्टेर्वा पञ्चविंशतिः ३, सम्यग्दृष्टेरष्टाविंशतिस-
त्कर्मणोऽनन्तानुपप्लुद्बलने क्षपणे वा चतुर्विंशतिः ४, मिथ्यात्वक्षये त्रयोविंशतिः ५, सम्यग्मिथ्यात्वक्षये द्वाविंशतिः ६, क्षायि-
कसम्यग्दृष्टेरैकविंशतिः ७, अप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानावरणक्षये त्रयोदश ८, अन्यतरवेदक्षये द्वादश ९, द्वितीयवेदक्षये सत्येकादश
१०, हासादिपद्मक्षये पञ्च ११, म्वेदाभावे चत्वारि १२, सङ्गलनक्रोधक्षये त्रयः १३, मानक्षये द्वौ १४, मायाक्षये सत्येको लोभः
१५, तन्क्षये च मोहनीयामचेति । आयुषो द्वे सत्कर्मतास्थाने सामान्येन, तद्यथा-परमवायुष्कवन्धोत्तरकालमायुष्कद्वयमेकं १,
द्वितीयं तु तद्वन्धाभावा इति २। नाम्नो द्वादश सत्कर्मतास्थानानि, तद्यथा-त्रिनवतिः १ दिनवतिः २ एकोनवतिः ३ अष्टाशीतिः
४ षडशीतिः ५ अशीतिः ६ एकोनाशीतिः ७ अष्टसप्ततिः ८ षट्सप्ततिः ९ पञ्चसप्ततिः १० नव ११ अष्टौ १२ चेति, तत्र त्रिन-
वतिः-गतयथतमः ४ पञ्च जातयः ५ शरीराणि पञ्च ५ पञ्च सङ्घाताः ५ बन्धनानि पञ्च ५ संस्थानानि षट् ६ अङ्गोपाङ्गत्रयं ३ संह-
नानि षट् ६ वर्णपञ्चकं ५ गन्धद्वयं २ रमाः पञ्च ५ अष्टौ स्पर्शा ८ आनुपूर्वाचतुष्टयं ४ अगुरुलघूपघातोच्छ्वासातपोशोताः षट्
६ प्रश्लेतरविहायोगतिद्वयं २ प्रत्येकशरीरत्रयशुभसुभगसुस्वरसूक्ष्मपर्याप्तकस्त्रिरादेययशांसि सेतराणीति विंशतिः २० निम्माणं
तीर्थरुत्त्वमित्येवं सर्वममुदाये त्रिनवतिर्भवति, ९३, तीर्थकरनामाभावे दिनवतिः ९२, त्रिनवतेराहारकशरीरमङ्घातबन्धनाङ्गोपाङ्ग-
चतुष्टयाभावे सत्येकोनवतिः ८९, नतोऽपि तीर्थकरनामाभावेऽष्टाशीतिः ८८, देवगतिदानुपूर्वाद्योद्बलने षडशीतिः ८६, यदिवा

१५
कर्मा-
पाधिः
२०
११४२॥
२८

अशीतिमत्कर्मणो नररुगतिप्रायोग्यं यन्नतः तद्गत्यानुपूर्वीद्वयैक्रियचतुष्कम्बन्धकस्य पडशीतिः, देवगतिप्रायोग्यबन्धकस्य वेति, ततो नररुगत्यानुपूर्वीद्वयैक्रियचतुष्टयोद्वलनेऽशीतिः ८०, पुनर्मनुष्यगत्यानुपूर्वीद्वयोद्वलनेऽष्टमसतिः ७८, एतान्यक्षपकाणां सत्कर्मतास्थानानि । क्षपकश्रेण्यन्तर्गतानां तु प्रोच्यन्ते, तद्यथा-प्रिनपतेर्नरकतिर्यग्गतितदानुपूर्वीद्वयैकद्विप्रिचतुरिन्द्रियजात्यातपोद्योतस्थारसूक्ष्ममाधारणरूपैर्नरकतिर्यग्गतिप्रायोग्यैस्त्रयोदशभिः कर्मभिः क्षपितैरशीतिर्भवति, द्विनवतेस्त्वेभिस्त्रयोदशभिः क्षपितैरेकोनाशीतिः, याऽमात्राहारकचतुष्टयापगमेनैकोननवतिः सञ्जाता तत्स्त्रयोदशनाम्नि क्षपिते पद्सप्ततिर्भवति, तीर्थकरनामाभावापादिताऽष्टाशीतिः, अष्टाशीतेस्त्रयोदशनामाभावे पञ्चमसतिः, तत्राशीतेः पद्सप्ततेर्वा तीर्थकरकेवलिशैलेश्यापन्नद्विचरमममये तीर्थकरनाम्नः प्रक्षेपात् वेद्यमाननरकर्मप्रकृतिव्युदासेन क्षयमुपगते शेषनाम्नि अन्त्यममये नरमत्कर्मतास्थानं, तद्यथा-वेद्यमाना नवेमाः, तद्यथा-मनुजगति १ पञ्चेन्द्रियजाति २ त्रम ३ वादर ४ पर्याप्तक ५ सुभगादेय ६-७ यशःकीर्ति ८ तीर्थकररूपाः ९, एता नव शैलेश्यन्त्यममये सत्तां विभ्रति, शेषास्तु एरुमसतिः सप्तपष्टिर्वा द्विचरमममये क्षयमुपयान्ति, एता एव नव अतीर्थकरकेवलिनस्तीर्थकरनामरहिता अष्टौ भवन्ति, अतोऽन्त्यममयेऽष्टसत्कर्मतास्थानमिति । सामान्येन गौत्रस्य द्वे सत्कर्मतास्थाने, तद्यथा-उचनीचगोत्रसद्भावे मत्येकं सत्कर्मतास्थानं, तेजोरायुपूचैर्गोत्रोद्वलने कालं कलीभावावस्थायां नीचैर्गोत्रमत्कर्मतेति द्वितीयं, यदिवा अयोगिद्विचरमममये नीचैर्गोत्रक्षये मत्युचैर्गोत्रमत्कर्मता, एवं द्विरूपगोत्रावस्थाने मत्येकं मत्कर्मतास्थानमन्यतरगोत्रसद्भावे मति द्वितीयमित्येवं कर्म प्रत्युपेक्ष्य तत्प्रतापगमाय यतिना यतितव्यमिति । किं च—

कम्ममूलं च जं छणं. पडिलेहिय सव्वं समायाय दोहिं अंतेहिं अदिस्समाणे तं परिन्नाय

आचा०
३ शीतो
१ उद्दे०
प्र. आ.
१५७

भा०
३ शीतो.
१ उदे०

मेहावि, विडत्ता लोगं वंता लोगसन्नं से मेहावी परिक्रमिज्जासि (सू० १११) त्तिवेमि ॥
शीतोष्णीये उद्देशः १ ॥

कर्मणो मूलं-कारणं मिथ्यात्वाविरतिप्रमादकपाययोगाः, चः समुचये, कर्ममूलं च प्रत्युपेक्ष्य 'यत्क्षण'मिति 'क्षणु हिंसायां' क्षणनं-हिंसनं यत्किमपि प्राण्युपघातकारि तत् कर्ममूलतया प्रत्युपेक्ष्य परित्यजेत्, पाठान्तरं वा 'कम्ममाहूय जं छणं' य उपादानक्षणोऽस्य कर्मणः तत्क्षणं कर्माहूय-कर्म्मोपादाय तत्क्षणमेव निवृत्तिं कुर्याद्, इदमुक्तं भवति-अज्ञानप्रमादादिना यस्मिन्नेव क्षणे कर्महेतुकमनुष्ठानं कुर्यात्तस्मिन्नेव क्षणे लब्धचेताः तदुपादानहेतोर्निवृत्तिं विदध्यादिति, पुनरप्युपदेशदानायाह-'पडिलेहिअ' इत्यादि, 'प्रत्युपेक्ष्य' पूर्वोक्तं कर्म तद्विषयक्षपदे मोक्षं च सर्वं 'समादाय' गृहीत्वा अन्तहेतुत्वादन्तौ-रागद्वेषौ ताभ्यां सहादृश्यमानः ताभ्यामनपदिश्यमानो वा तत्कर्म तदुपादानं वा रागादिकं ज्ञपरिज्ञया परिज्ञाय प्रत्याख्यानपरिज्ञया परिहरेदिति, रागादिमोहितं लोकं विषयकपायलोकं वा ज्ञात्वा वान्त्वा च 'लोकसंज्ञां' विषयपिपासासंज्ञितां धनाद्याग्रहग्रहरूपां वा स 'मेधावी' मर्यादाव्यवस्थितः सन् 'पराक्रमेत' संयमानुष्ठाने उद्युक्तो भवेत्, विषयपिपासामरिपद्वर्गं वाऽष्टप्रकारं वा कर्मावष्टभ्याद् । इतिः परिसमाप्तौ, ब्रवीमीति पूर्ववत् । इति शीतोष्णीयाध्ययनप्रथमोद्देशकटीका समाप्ता ॥

उक्तः प्रथमोद्देशकः, साम्प्रतं द्वितीय आरभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः, पूर्वोद्देशके भावसुप्ताः प्रदर्शिताः, इह तु तेषां स्वाप-
विपाकफलममातमुच्यते इत्यनेन सम्बन्धेनायातस्यास्य सूत्रानुगमे सूत्रमुच्चारयितव्यं, तच्चेदम्—

१५
कर्मक्ष-
योपदेशः

२०

॥१४३॥

२७

आचा०
३ शीतो.
२ उद्दे०

जाइं च वुद्धिं च इहऽज्ज ! पासे, भूएहिं जाणे पडिलेह सायं । तम्हाऽतिविज्जे परमांतं णञ्चा,
संमत्तदंसी न करेइ पावं ॥ ४ ॥

जातिः—प्रसूतिः, बालकुमारयोर्वनवृद्धावस्थावसाना वृद्धिः, 'इह' मनुष्यलोके संसारे वा, अद्यैव कालक्षेपमन्तरेण, जातिं च वृद्धिं च 'पश्य' अवलोकय, इदमुक्तं भवति—जायमानस्य यदुःखं वृद्धावस्थायां च यच्छरीरमानसमुत्पद्यते तद्विवेकचक्षुषा पश्य, उक्तं च—
“जायमाणस्स जं दुक्खं, मरमाणस्स जंतुणो । तेण दुक्खेण संतत्तो, न सरइ जाइमप्पणो ॥१॥ विरसरसियं रसंतो तो सो जोणी-
मुहाउ निप्फिडइ । माऊए अप्पणोऽविअ वेअणमउलं जणेमाणो ॥२॥” तथा—'हीणभिण्णसरो दीणो, विवरीओ विचित्तओ । दुब्बलो दुक्खिओ वसइ, संपत्तो चरिमं दसं ॥३॥' इत्यादि, अथवा आर्य इत्यामन्त्रणं, भगवान् गौतममामन्त्रयति, इह आर्य ! जातिं वृद्धिं च तत्कारणं कर्म कार्यं च दुःखं पश्य, दृष्ट्वाऽवबुध्यस्व, यथा च जात्यादिकं न स्यात् तथा विधत्स्व । किं चापरं—'भूएहि'मित्यादि, भूतानि—चतुर्दश भूतग्रामास्तैः सममात्मनः सातं—सुखं 'प्रत्युपेक्ष्य' पर्यालोच्य जानीहि, यथा त्वं सुखप्रिय एवमन्येऽपीति, यथा च त्वं दुःखद्विडेवमन्येऽपि जन्तवः, एवं मत्वाऽन्येषामसातोत्पादनं न विदध्याः, एवं च जन्मादिषु दुःखं न प्राप्स्यसीति, उक्तं च—“यथेष्टविषयाः सातमनिष्ठा इतरत्तव । अन्यत्रापि विदित्वैवं, न कुर्यादप्रियं जने ॥१॥” यद्येवं ततः किमित्याह—'तम्हा' इत्यादि, 'तस्माद्' जातिवृद्धिसुखदुःखदर्शनादतीव विद्या—तच्चपरिच्छेत्री यस्यासावतिविद्यः सः 'परमं' मोक्षं ज्ञानादिकं वा तन्मार्गं

१ जायमानस्य यद् दुःखं म्रियमाणस्य जन्तोः । तेन दुःखेन सततो न स्मरति जातिमात्मन ॥१॥ विरसरसित रसन् ततः स योनिमुखात् निस्सरति । मातुग मनोऽपि च वेदनामतुलं जनयन् ॥२॥ हीनभिन्नस्वरो दीनो विपरीतो विचित्तकः । दुर्बले दुःखितो वसति संप्राप्तः चरमां दशाम् ॥३॥

करणं
प्र. आ.

१५८

५

१०

घात्या सम्यक्त्तदर्शी सन् पापं न करोति, सावधमनुष्ठानं न विदधातीत्युक्तं भवति । पापस्य च मूलं स्नेहपाशास्तदपनोदार्थमाह—
उम्मुंच पासं इह मच्चिण्णिं, आरंभजीवी उभयाणुपस्सी । कामेसु गिद्धा निचयं करंति,
संसिच्चमाणा पुणरिति गव्भं ॥ ५ ॥

‘इह’ मनुष्यलोके चतुर्विधकपायविषयविमोक्षक्षमाधारे मर्त्यैः सार्द्धं द्रव्यभावभेदभिन्नं पाशमुत्-प्राचल्येन ‘मुञ्च’ अपाकुरु, स हि कामभोगलालसस्तदादानहेतोर्हिंसादीनि पापान्यारभते अतोऽपदिश्यते—‘आरंभ’ इत्यादि, आरम्भेण जीवितुं शीलमस्येत्यारम्भ-जीवी-महारम्भपरिग्रहपरिकल्पितजीवनोपायः उभयं-शारीरमानसमैहिकामुष्मिकं वा द्रष्टुं शीलमस्येति स तथा, किं च—‘कामेसु’ इत्यादि, कामा-इच्छामदनरूपास्तेषु गृद्धाः-अध्युपपन्ना निचयं-कर्मोपचयं कुर्वन्ति । यदि नामैवं ततः किमित्याह—‘संसिच्च’ इत्यादि, तेन कामोपादानजनितेन कर्मणा ‘संसिच्यमानाः’ आपूर्यमाणा गर्भाद्गर्भान्तरमुपयान्ति, संसारचक्रवालेऽरघदृघटीपत्र-न्यायेन पर्यटन्ते, आसत इत्युक्तं भवति । तदेवमनिभृतात्मा किंभूतो भवतीत्याह—

अवि से हासमासज्ज, हंता नंदीति मन्नई । अलं बालस्स संगेण, वेरं वड्डेइ अप्पणो ॥६॥

हीभयादिनिमित्तश्चेतोविष्टवो हासस्तमासाद्य—अङ्गीकृत्य ‘स’ कामगृधुर्हत्वाऽपि प्राणिनो ‘नन्दी’ति क्रीडेति मन्यते, वदति च महामोहापृतोऽशुभाध्यवसायो यथा—एते पशवो मृगयार्थं सृष्टाः, मृगया च सुखिनां क्रीडार्थं भवति, इत्येवं मृषावादादत्तादानादि-ध्वष्यायोज्यं । यदि नामैवं ततः किमित्याह—‘अल’ मित्यादि, अलं-पर्याप्तं बालस्व-अज्जस्व यः प्राणातिपातादिरूपः मङ्गो विषय-

आचा०
३ शीतो.
२ उदे०

कपायादिमयो वा तेनालं, बालस्य हास्यादिसङ्गेनालं, किमिति चेद् ? उच्यते, 'वेर'मित्यादि, पुरुषादिवधसमुत्थं वैरं तद्बालसङ्गानु-
पङ्गी सन्नात्मनो वर्द्धयति, तद्यथा-गुणसेनेन हास्यानुपङ्गादग्निशर्माणं नानाविधैरुपहसता नवभवानुपङ्गि वैरं वर्द्धितं, एवम-
न्यत्रापि विषयसङ्गादावायोज्यं ॥ यतश्चैवमतः किमित्याह—

तम्हाऽतिविजो परमंति णच्चा, आयंकदंसी न करेड पावं । अग्गं च मूलं च विगिंच धीरे,
पलिच्छिदिया णं निक्कम्मदंसी ॥ ७ ॥

यस्माद्बालमङ्गिनो वैरं वर्द्धते तस्मादतिविद्वान् परमं-मोक्षपदं सर्वसंवररूपं चारित्र्यं वा सम्यग्ज्ञानं सम्यग्दर्शनं वा, एतत्परममिति
ज्ञात्वा किं करोतीत्याह-'आयंके' त्यादि, आतङ्को-नरकादिदुःखं तद्द्रष्टुं शीलमस्येत्यातङ्कदर्शी स 'पापं' पापानुबन्धि कर्म न करोति,
उपलक्षणार्थत्वान्न कारयति नानुमन्यते च । पुनरप्युपदेशदानायाह-'अग्गं च' इत्यादि, अग्रं-भवोपग्राहिकर्मचतुष्टयं मूलं-घाति-
कर्मचतुष्टयं, यदिवा मोहनीयंमूलं शेषाणि त्वग्रं, यदिवा मिथ्यात्वं मूलं शेषं त्वग्रं, तदेवं सर्वमग्रं मूलं च 'विगिंच' इति त्यजा-
पनय पृथक्कुरु, तदनेनेदमुक्तं भवति-न कर्मणः पौद्गलिकस्यात्यन्तिकः क्षयः, अपि त्वात्मनः पृथकरणं, कथं मोहनीयस्य मिथ्या-
त्वस्य वा मूलत्वम् ? इति चेत्, तद्वशाच्छेवप्रकृतिबन्धो यतः, उक्तं च-"न मोहमतिवृत्त्य बन्ध उदितस्त्वया कर्मणां, न चैकवि-
धबन्धनं प्रकृतिबन्धविभवो महान् । अनादिभवहेतुरेष न च बध्यते नासकृत्त्वयाऽतिकुटिला गतिः कुशल ! कर्मणां दर्शिता ॥१॥"
तथा चागमः-"कहणं भंते ! जीवा अट्ट कम्मपगडीओ बंधंति ?, गोयमा ! णाणावरणिजस्स उदएणं दरिसणावरणिजं कम्मं निय-
च्छइ, दरिमणावरणिजस्स कम्मस्स उदएणं दंमणमोहणीयं कम्मं नियच्छइ, दंमणमोहणिजस्स कम्मस्स उदएणं मिच्छत्तं नियच्छइ,

अग्रमू-
लवि-
वेकः

५

१०

ना०
१ शीतो.
२ उरे०

प्र. आ.
१६२

मिच्छतेणं उदिष्णेणं एवं खलु जीवे अद्दु कम्मपगडीओ वंधइ", क्षयोऽपि मोहनीयक्षयाविनाभावी, उक्तं च—“नोयगंमि हते संते, जहा सेणा विणस्मई। एवं कम्माणि णस्संति, मोहणिजे खयं गए॥१॥” इत्यादि, अथवा मूलम्—असंयमः कर्म वा, अग्रं-संयमतपसी मोक्षो वा ते मूलाग्रे ‘धीरः’अधोभ्यो धीविराजितो वा विवेकेन दुःखसुखकारणतयाऽवधारय । किं च—‘पलिच्छिदिया ण’ मित्यादि, तपःसंयमाभ्यां रागादीनि बन्धनानि तत्कार्याणि वा कर्माणि छित्त्वा निष्कर्मदर्शी भवति, निष्कर्माणमात्मानं पश्यति, तच्छीलश्च निष्कर्मत्वाद्वा अपगतावरणः सर्वदर्शी सर्वज्ञानी च भवति ॥ यश्च निष्कर्मदर्शी भवति सोऽपरं किमाप्नुयादित्याह—

एस मरणा पमुच्चइ, से हु दिट्ठमए मुणी, लोगंसि परमदंसी विवित्तजीवी उवसंते समिए
सहिए सया जए कालकंखी परिव्वए, वहुं च खलु पावं कम्मं पगडं (सू. ११२)

‘ए’ इत्यनन्तरोक्तो मूलाग्रविवेचको निष्कर्मदर्शी मरणाद्—आयुःक्षयलक्षणात् मुच्यते, आयुषो बन्धनाभावाद्, यदिवा आजवं-जरीभागादावीचीमरणाद्वा सर्व एव संसारो मरणं तस्मात्प्रमुच्यते । यथैवं स किम्भूतो भवतीत्याह—‘से हु’ इत्यादि, ‘सः’ अनन्त-रोक्तो मुनिर्दृष्टं संमाराद्भयं सप्तप्रकारं वा येन स तथा, ह्रस्वधारणे, दृष्टभय एव । किं च—‘लोकंसि’ इत्यादि, लोके(धर्मादि)द्रव्याधारे चतुर्दशभूतप्राप्तात्मके वा परमो—मोक्षस्तत्कारणं वा संयमः तं द्रष्टुं शीलमस्येति परमदर्शी, तथा ‘विवित्तं’ स्त्रीपशुपण्डकसमन्वितश-

१ कथं भदन् ! जीवा अत्र कर्मप्रकृतीवन्ति ? , गौतम ! ज्ञानावरणीयस्योदयेन दर्शनावरणीयं कर्म वधन्ति, दर्शनावरणीयस्य कर्मण उदयेन दर्शनमोहनीय कर्म वधन्ति, दर्शनमोहनीयस्य कर्मण उदयेन मिथ्यात्व वधन्ति, मिथ्यात्वेनोदितेनैव खलु जीवा अत्र कर्मप्रकृतीवन्ति ॥ २ नायके हते सति यथा सेना विनश्यति । एव कर्माणि विनश्यन्ति मोहनीये क्षय गते ॥ १ ॥

१५
कर्मव-
न्धकर्मः

२०

२५

॥१४५॥

आवा०
३ शीतो.
२ उदे०

य्यादिरहितं द्रव्यतः भावतस्तु रागद्वेषरहितममङ्ग्लिष्टं जीवितुं शीलमस्येति विविक्तजीवी, यश्चैवम्भूतः स इन्द्रियनोइन्द्रियोपशमा-
दुपशान्तो, यथोपशान्तः स पञ्चभिः समितिभिः सम्यग् वा इतो- गतो मोक्षमार्गं समितः, यश्चैवं स ज्ञानादिभिः सहितः-समन्वितो,
यश्च ज्ञानादिसहितः स सदा यतः-अग्रमार्दी । किमवधिश्चायमनन्तरोक्तो गुणोपन्यास इत्याह-‘काल’ इत्यादि, कालो-मृत्युका-
लस्तमाकाङ्क्षितुं शीलमस्येति कालाकाङ्क्षी स एवम्भूतः परिः-समन्तात्त्रजेत्परिव्रजेत्, यावत्पर्यायागतं पण्डितमरणं तावदाकाङ्क्ष-
माणो विविक्तजीवित्वादिगुणोपेतः संयमानुष्ठानमार्गं परिष्वक्नेदिति । स्यादेतर्-किमर्थं एवं क्रियते ? इत्याह-मूलोत्तरप्रकृतिभे-
दभिन्नं प्रकृतिस्थित्यनुभावप्रदेशबन्धात्मकं बन्धोदयसत्कर्मताव्यवस्थामयं तथा बद्धस्पृष्टनिधत्तनिकाचितावस्थागतं कर्म तच्च न
हसीयसा कालेन क्षयमुपयातीत्यतः कालाकाङ्क्षीत्युक्तं, तत्र बन्धस्थानापेक्षया तावन्मूलोत्तरप्रकृतीनां बहुत्वं प्रदर्श्यते, तद्यथा-सर्व-
मूलप्रकृतीर्बध्नतोऽन्तर्मुहूर्त्तं यावदष्टविधं, आयुष्कवञ्जं सप्तविधं, तज्जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तमुत्कृष्टतस्तद्रहितानि त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि पूर्व-
कोटिभिर्भागाभ्यधिकानि, सूक्ष्मसंपरायस्य मोहनीयबन्धोपरमे आयुष्कबन्धाभावात् पट्टिधम्, एतच्च जघन्यतः सामयिकमुत्कृष्ट-
तस्त्वन्तर्मुहूर्त्तमिति, तथोपशान्तक्षीणमोहसयोगिकेवल्लिनां सप्तविधबन्धोपरमे सातमेकं बध्नतामेकविधं बन्धस्थानं, तच्च जघन्येन
सामयिकमुत्कृष्टतो देशेनपूर्वकोटिकालीयं । इदानीमुत्तरप्रकृतिबन्धस्थानान्यभिधीयन्ते-तत्र ज्ञानावरणान्तराययोः पञ्चभेदयोरप्ये-
कमेव ध्रुवबन्धित्वाद्बन्धस्थानं, दर्शनावरणीयस्य त्रीणि बन्धस्थानानि-निद्रापञ्चकदर्शनचतुष्टयसमन्वयाद् ध्रुवबन्धित्वान्नवविधं १,
ततः स्त्यानद्वित्रिकस्थानन्तानुबन्धिभिः सह बन्धोपरमे पट्टिधं २, अपूर्वकरणसङ्ख्येयभागे निद्राप्रचलयोर्बन्धोपरमे चतुर्विधं बन्ध-
स्थानं ३ । वेदनीयस्यैकमेव बन्धस्थानं-सातमसातं वा बध्नतः, उभयोरपि यौगपद्येन विरोधितया बन्धाभावात् । मोहनीयस्यबन्धस्था-

काला-
काङ्क्षित्वं

१

१०

श्रीतो.
२ उदे०
प्र. आ.
१६१

नानि दश, तद्यथा-द्वाविंशतिः, मिथ्यात्वं १ षोडश कषाया १७ अन्यतरवेदो १८ हास्यरतियुग्मारतिशोकयुग्मयोरन्यतर २० द्रव्यं २१ जुगुप्सा २२ चेति १, मिथ्यात्वबन्धोपरमे मास्वादनस्य सैवैकविंशतिः २, सैव सम्यग्मिथ्यादृष्टेरविरतसम्यग्दृष्टेर्वा अनन्तानुबन्ध्यभावे मत्तदशविधं बन्धस्थानं ३, तदेव देशविरतस्याप्रत्याख्यानबन्धाभावे त्रयोदशविधं ४, तदेव प्रमत्ताप्रमत्तापूर्वकरणानां यतीनां प्रत्याख्यानान्तरणबन्धाभावान्नरविधं ५, एतदेव हास्यादियुग्मस्य भयजुगुप्सयोश्चापूर्वकरणचरममये बन्धोपरमात्पञ्चविधं ६, ततोऽनिवृत्तिकरणमङ्ख्येयभागावमाने पुंवेदबन्धोपरमाचतुर्विधं ७, ततोऽपि तस्मिन्नेव सङ्ख्येयभागे क्षयमुपगच्छति सति क्रोधमानमायालोभमञ्ज्वलनानां क्रमेण बन्धोपरमात्रिविधं ८ द्विविध ९ मेकविधं १० चेति, तस्याप्यनिवृत्तिकरणचरमसमये बन्धोपरमान्मोहनीयस्याबन्धरूः । आयुषः सामान्येनैकविधं बन्धस्थानं चतुर्णामन्यतरत्, द्रव्यादेर्यौगपद्येन बन्धाभावो विरोधादिति । नाशोऽष्टौ बन्धस्थानानि, तद्यथा-त्रयोविंशतिस्तिर्यग्गतिप्रायोग्यं वध्नतस्तिर्यग्गतिरैकेन्द्रियजातिरौदारिकतैजसकार्मणानि हुण्डसंस्थानं वर्णगन्धरमस्पर्शास्तिर्यग्गतिप्रायोग्यानुपूर्वा अगुरुलघूपघातं स्थावरं वादरत्नक्षमयोरन्यतरदपर्याप्तकं प्रत्येकसाधारणयोरन्यतरत् अस्थिरं अशुभं दुर्भगं अनादेयं अयशःकीर्त्तिर्निर्माणमिति, इयमेकेन्द्रियापर्याप्तकप्रायोग्यं वध्नतो मिथ्यादृष्टेर्भवति १, इयमेव पराघातोच्छ्राममहिता पञ्चविंशतिः, नवरमपर्याप्तकस्थाने पर्याप्तकमेव वाच्यं २, इयमेव चातपोद्योतान्यतरसमन्विता पङ्क्तिः, नवरं वादरप्रत्येके एव वाच्ये ३, तथा देवगतिप्रायोग्यं वध्नतोऽष्टाविंशतिः, तथाहि-देवगतिः १ पञ्चेन्द्रियजातिः २ वैक्रिय ३ तैजस ४ कार्मणानि ५ शरीराणि ममचतुरस्रं ६ अङ्गोपाङ्गं ७ वर्णादिचतुष्टयं ११ आनुपूर्वी १२ अगुरुलघू १३ पघात १४ पराघात १५ उच्छ्रामाः १६ प्रशस्तविहायोगतिः १७ त्रमं १८ वादरं १९ पर्याप्तकं २० प्रत्येकं २१ स्थिरास्थिरयोरन्यतरन् २२ शुभाशुभयोरन्यतरन् २३ सुभगं २४

१५
प्रकृति-
बन्ध-
स्थानानि

२०

॥१४६॥
२८

आचा०
३ शीतो.
२ उदे०

सुखरं २५ आदेयं २६ यशःकीर्त्ययशःकीर्त्योन्यतरत् २७ निर्माणमिति २८, एषैव तीर्थकरनामसहिता एकोनत्रिंशत्, साम्प्रतं
त्रिंशत्—देवगतिः १ पञ्चेन्द्रियजातिः २ वैक्रिया ३ हारका ४ द्वोपाङ्ग ६ चतुष्टयं तैजस ७ कर्मणो ८ संस्थानमाद्यं ९ वर्णादिचतुष्कं १३
आनुपूर्वी १४ अगुरुलघू १५ पघातं १६ पराघातं १७ उच्छ्वासं १८ प्रशस्तविहायोगतिः १९ असं २० वादरं २१ पर्याप्तकं २२
प्रत्येकं २३ स्थिरं २४ शुभं २५ सुभगं २६ सुखरं २७ आदेयं २८ यशःकीर्तिं २९ निर्माण ३० मिति च बध्नत एकं बन्धस्थानं
६, एषैव त्रिंशत्तीर्थकरनामसहिता एकत्रिंशत् ७, एतेषां च बन्धस्थानानामेकेन्द्रियद्वीन्द्रियत्रीन्द्रियनरकगत्यादिभेदेन बहुविधता
कर्मग्रन्थादवसेया, अपूर्वकरणादिगुणस्थानकत्रये देवगतिप्रायोग्यबन्धोपरमाद्यशःकीर्तिमेव बध्नतः एकविधं बन्धस्थानमिति ८,
तत उद्धुं नासो बन्धाभाव इति । गोत्रस्य मामान्येनैकं बन्धस्थानं—उच्चनीचयोरन्यतरत्, यौगपद्येनोभयोर्बन्धाभावो विरोधादिति ।
तदेवं बन्धद्वारेण लेशतो बहुत्वमावेदितं कर्मणां, तच्च बहु कर्म प्रकृतं बद्धं प्रकटं वा, तत्कार्यप्रदर्शनात्, खलुशब्दो वाक्याल-
ङ्कारेऽवधारणे वा, बह्वेव तत्कर्म । यदि नामैवं ततस्तदपनयनार्थं किं कर्तव्यमित्याह—

सच्चामि धिङ् कुब्जहा. एत्थोवरणं मेहावी सव्वं पावं कम्मं झोसइ (सू. ११३)

सञ्चो हितः मत्यः—संयमस्तत्र धृतिं कुरुष्वं, सत्यो वा—मौनीन्द्रागमो यथावस्थितवस्तुस्वरूपाविर्भावनात्, तत्र भगवदाज्ञायां धृतिं
कुमार्गपरित्यागेन कुरुष्वमिति, किं च—‘एत्थोवरणं’ इत्यादि, ‘अत्र’ अस्मिन् संयमे भगवद्वचसि वा उप—सामीप्येन रतो—व्यवस्थितो
‘मेधावी’ तच्चदर्शी ‘सर्वम्’ अशेषं ‘पापं’ कर्म संमाराणवपरिभ्रमणहेतुं शोपयति—शोपयति क्षयं नयतीति यावत् । उक्तोऽप्रमादः,
तत्प्रत्यनीकस्तु प्रमादः, तेन च कपायादिप्रमादेन प्रमत्तः किंगुणो भवतीत्याह—

प्र. आ.
१६२

प्रकृति-
पापयो-
रपगमः

५

१०

अणेगचित्ते खलु अयं पुरिसे, से केयणं अरिहए पूरित्तए, से अण्णवहाए अण्णपरिया-
वाए अण्णपरिग्गहाए जणवयवहाए जणवयपरियावाए जणवयपरिग्गहाए (सू. ११४)

अनेकानि चित्तानि कृपिवाणिज्यावलगनादीनि यस्यासावनेकचित्तः, खलुखधारणे, संसारसुखाभिलाष्यनेकचित्त एव भवति, 'अयं पुरुष' इति प्रत्यक्षगोचरीभूतः संसार्यपदिश्यते, अत्र च प्रागुपन्यस्तदधिघटिकया कपिलदरिद्रेण च दृष्टान्तो वाच्य इति । यथानेकचित्तो भवति स किं कुर्यादित्याह—'से केयण'मित्यादि, द्रव्यकेतनं चालिनी परिपूर्णकः समुद्रो वेति, भावकेतनं लोभेच्छा, तदसारनेकचित्तः केनाप्यभृतपूर्वं पुरयितुमर्हति, अर्थितया शक्याशक्यविचाराक्षमोऽशक्यानुष्ठानेऽपि प्रवर्तत इत्युक्तं भवति, स च लोभेच्छापूरणव्याकुलितमतिः किं कुर्यादित्याह—'से अण्णवहाए' इत्यादि, स लोभपूरणप्रवृत्तोऽन्येषां प्राणिनां वधाय भवति, तथाऽन्येषां शरीरमानसपरितापनाय, तथाऽन्येषां द्विपदचतुष्पदादीनां परिग्रहाय, जनपदे भवा जानपदाः कालप्रष्टा(पृष्ठा)दयो राजा-दयो वा तद्वधाय, मगधादिजनपदा वा तद्वधाय, तथा जनपदानां लोकानां परिवादाय—दस्युरयं पिशुनो वेत्येवं मर्मोद्घट्टनाय, तथा जनपदानां—मगधादीनां परिग्रहाय, प्रभवतीति सर्वत्राध्याहारः ॥ किं य एते लोभवृत्ता वधादिकाः क्रियाः कुर्वन्ति ते तथा-भूता एवामते उतान्यथा ? अन्यथाऽपीति दर्शयति—

आसेवित्ता एतं (वं) अट्ठं इच्चेवेगे संमुट्टिया, तम्हा तं विड्ढं नो सेवे निस्सारं पासिय
नाणी, उववायं चवणं णच्चा, अण्णणं चर माहणे, से न छणे न छणावए छणंतं नाणुजा-

णइ, निर्विन्द नदिं, अरण्ययासु, अणोमदंसी, निसरणे पावेहिं कम्महेहिं (सू. १२५)

एवम्—अनन्तरोक्तमर्थमन्यवधपरिग्रहपरितापनादिकमासेव्य 'इत्येवे'ति लोभेच्छाप्रतिपूरणायैव 'एके' भरतराजादयः 'समुत्थिताः' सम्यग्योगत्रिकेणोत्थिताः संयमानुष्ठानेनोद्यतास्तेनैव भवेन सिद्धिमासादयन्ति । संयमसमुत्थानेन च समुत्थाय कामभोगान् हिंसादीनि चास्त्रद्वाराणि हित्वा किं विधेयमित्याह—'तम्हा' यस्माद्धान्तभोगतया कृतप्रतिज्ञस्तस्माद्भोगलिप्सुतया तं द्वितीयं मृषावादमसंयमं वा नासेवेत । विषयार्थमसंयमः सेव्यते, ते च विषया निःसारा इति दर्शयति—'निस्सारं' इत्यादि, सारो हि विषयगणस्य तत्प्राप्तौ तृप्तिस्तदभावान्निःसारस्तं दृष्ट्वा 'ज्ञानी' तच्चवेदी न विषयामिलापं विदध्यात् । न केवलं मनुष्याणां, देवानामपि विषयसुखास्पदमनित्यं जीवितमिति च दर्शयति—'उववायं चवणं णच्चा' उपपातं—जन्म व्यवसं—पातस्तच्च ज्ञात्वा न विषयसङ्गोन्मुखो भवेदिति, यतो निःसारो विषयग्रामः समस्तः संसारो वा सर्वाणि च स्थानान्यशाश्वतानि, ततः किं कर्तव्यमित्याह—'अणण्ण'मित्यादि, मोक्षमार्गादन्योऽसंयमो नान्योऽनन्यः—ज्ञानादिकस्तं चर 'माहण' इति मुनिः । किं च—'से न छणे' इत्यादि, स मुनिरनन्यसेवी प्राणिनो न क्षणुयात्—न हन्यात् नाप्यपरं घातयेत् घातयन्तं न समनुजानीयात् । चतुर्थत्रयसिद्धये त्विदमुपदिश्यते—'निर्विन्द' इत्यादि, निर्विन्दस्व—जुगुप्सस्व विषयजनितां 'नंदिं' प्रमोदं, किम्भूतः सन्?—'प्रजासु' स्त्रीषु अरक्तो—रागरहितो, भावयेच्च यथैते विषयाः किम्पाकफलोपमास्त्रपुपीफलनिबन्धनकटवः, अतस्तदर्थं परिग्रहाग्रहयोगपराइमुखो भवेदिति, उत्तमधर्मपालनार्थमाह—'अणोम' इत्यादि, अवमं—हीनं मिथ्यादर्शनाविरत्यादि तद्विपर्यस्तमनवमं तद्रष्टुं शीलमस्येत्यनवमदर्शी सम्यग्दर्श-

१०
३ शीतो.
२ उदे०

नमानचारिवान्, एवम्भूतः सन् प्रजानुगां नन्दि निर्विन्दस्वेति सण्टङ्कः । यश्चानवमसंदर्शी स किम्भूतो भवतीत्याह—'निसन्न'
इत्यादि, पापोपादानेभ्यः कर्मभ्यो निपण्णो—निर्विण्णः पापकर्मभ्यः पापकर्मसु वा कर्त्तव्येषु निवृत्त इतियावत् ॥ किं च—
कोहाइमाणं हणिया य वीरे, लोभस्स पासेनिरयं महंतं । तम्हा य वीरे विरए वहाओ, छिंदिज्ज
सोयं लहुभूयगामी ॥७॥ गंथं परिणाय इहऽज्ज ! धीरे, सोयं परिणाय चरिज्ज दंते । उम्मज्ज
लहुं इह माणवेहिं, नो पाणिणं पाणे समारभिज्जा ॥८॥ सि त्तिवेमि । शीतो ० द्वितीय उद्देशकः ३-२॥

क्रोध आदिर्येषां ते क्रोधादयः मीयते—परिच्छिद्यतेऽनेनेति मानं—स्वलक्षणं अनन्तानुबन्ध्यादिविशेषः, क्रोधादीनां मानं क्रोधा-
दिमानं, क्रोधादिर्वा यो मानो—गर्वः क्रोधकारणस्तं हन्यात्, कोऽसौ ?—वीरः, द्वेषापनोदमुत्क्रवा रागापनोदार्थमाह—'लोहस्स'
इत्यादि, लोभस्यानन्तानुबन्ध्यादेश्चतुर्विधस्यापि स्थितिं विपाकं च पश्य, स्थितिर्महती सूक्ष्मसम्परायानुयायित्वाद् विपाकोऽप्य-
प्रतिष्ठानादिनरकापत्तेर्महान्, यत आगमः—'मच्छा मणुआ य सत्तमिं पुढविं' ते च महालोभाभिभूताः सप्तमपृथिवीभाजो भव-
न्तीति भावार्थः । यद्येवं ततः किं कर्त्तव्यमित्याह—'तम्हा' इत्यादि, यस्माच्छोभाभिभूताः प्राणिवधादिप्रवृत्तितया महानरकभाजो
भवन्ति तस्माद्वीरो लोभहेतोः—वधाद्विरतः स्यात्, किं च—'छिंदिज्ज' इत्यादि, शोकं भावथोतो वा छिन्द्यात्—अपनयेत्, किम्भूतो ?—
लघुभूतो—मोक्षः संयमो वा तं गन्तुं शीलमस्येति लघुभूतगामी, लघुभूतं वा कामयितुं शीलमस्येति लघुभूतकामी, पुनरप्युपदे-
शदानायाह—'गन्थ' मित्यादि, 'ग्रन्थं' चाध्याम्यन्तरमेदमिन्नं जपरिज्जया परिजाय इहाद्येव कालानतिपातेन धीरः मन् प्रत्याग्वान-

लघुभूत-
१५
तादि

२०

॥१४८॥

२६

आचा०
३ शीतो.
३ उहे०

परिज्ञया परित्यजेत्, किं च—'सोय' मित्यादि, विषयाभिष्वङ्गः संमारश्रोतस्तत् ज्ञात्वा दान्त इन्द्रियनोइन्द्रियदमेन सयमं चरे-
दिति, किमभिमन्धाय संयमं चरेदित्याह—'उम्मज्जं लद्धु' मित्यादि, इह मिश्रयात्पादिशंखलाच्छादितसंमारकृदे जीवकच्छपः श्रुतिश्र-
द्वासंयमवीर्यरूपमुन्मज्जनमायाध—लब्धा, अन्यत्र सम्पूर्णमोक्षमार्गमिम्भयात् मानुषेऽप्यित्युक्तं, कत्रापत्ययान्तस्योत्तरक्रियासव्यपे-
क्षत्वादुत्तरक्रियामाह—'नो पाणिण' मित्यादि, प्राणा विद्यन्ते येषां ते प्राणिनस्तेषां प्राणान्—पञ्चेन्द्रियत्रिविधवलोच्छ्वामनिश्चामायु-
फलक्षणान् 'नो गमारभेथाः' न व्यपरोपयेः, तदुपघातकार्यनुष्ठानं मा रूथा इत्युक्तं भवति, इति परिममाप्तौ, त्रीमीति पूर्ववत् ।
शीनोणीयाभ्यग्ने द्वितीयोद्देशकटीका समाप्तेनि ।

उक्तो द्वितीयोद्देशकः, साम्प्रतं तृतीय आरभ्यते, अस्य चायमभिमन्धः, उहातन्तरोद्देशके दुःखं तत्सहनं च प्रतिपादितं, न च
तत्सहनेनैव संयमानुष्ठानरहितेन पापकर्माकरणतया वा श्रमणो भवतीत्येतन् प्रागुद्देशार्थाधिकारनिर्दिष्टमुच्यते, ततोऽनेन सम्प्र-
न्धेनायातस्यास्योद्देशस्य श्रानुगमे सुप्रमुच्चारयितव्यं, तच्चेदम्—

संधिं लोयस्स जाणित्ता, आयओ बहिया पास, तम्हा न हंता न विघायए, जमिणं अन्न-
मन्नवितिगिच्छाए पडिलेहाए न करेड पावं कम्मं, किं तत्थ मुणी कारणं सिया? (सू. ११६)

तत्र सन्धिर्द्रव्यतो भावतश्च, तत्र द्रव्यतः बुद्ध्यादिविवर भावतः कर्माविवर, तत्र दर्शनमोहनीयं यदुदीर्णं तत्क्षीणं शेषमुपशा-
न्तमित्ययं सम्यक्त्यायासिलक्षणो भावमन्धिः, यदिसा ज्ञानारणीयं विशिष्टक्षायोपशमिकृभावमुपगतमिति अयं सम्यग्ज्ञानायासिल-

प्र. आ.
१६४

प्राणरक्षा
संधिज्ञानं

५

१०

३ उरे०
ति०

धृणः मन्धिः, अथवा चारित्रमोहनीयक्षयोपशमात्मकः सन्धिस्तं ज्ञात्वा न प्रमादः श्रेयानिति, यथा हि लोकस्य चारकाद्यवरुद्धस्य कुट्यनिगडादीनां सन्धि-छिद्रं ज्ञात्वोपलभ्य न प्रमादः श्रेयान्, एवं मुमुक्षोरपि कर्मविवरमासाद्य लवक्षणमपि पुत्रकलत्रसंसार-मुख्यप्यामोहो न श्रेयसे भवतीति, यदिवा सन्धानं सन्धिः, स च भावसन्धिर्ज्ञानदर्शनचारित्राध्यवसायस्य कर्मोदयात् शुच्यतः पुनः मन्धानं-मीलनम्, एतत्क्षायोपशमिकादिभावलोकस्य विभक्तिपरिणामाद्वा लोके ज्ञानदर्शनचारित्रार्हे भावसन्धि ज्ञात्वा तदक्षु-ण्णप्रतिपालनाय विधेयमिति, यदिवा सन्धिः-अवमरो धर्मानुष्ठानस्य तं ज्ञात्वा लोकस्य-भूतग्रामस्य दुःखोत्पादनानुष्ठानं न कुर्यात् । सर्वत्रात्मौपम्यं-समाचरेदित्याह-‘आयओ’ इत्यादि, यथा ह्यात्मनः सुखमिष्टमितरत्वन्यथा तथा बहिरपि-आत्मनो व्यतिरिक्ताना-मपि जन्तूनां सुखप्रियत्वमसुखाप्रियत्वं च ‘पश्य’ अवधारय । तदेवमात्मसमतां सर्वप्राणिनामवधार्य किं कर्त्तव्यमित्याह-‘तम्हा’ इत्यादि, यस्मात्सर्वेऽपि जन्तवो दुःखद्विपः सुखलिप्पवस्तस्मात्तेषां ‘न हन्ता’ न व्यापादकः स्यात् नाप्यपरैस्तान् जन्तून् विविधैः-नानाप्रकारैरुपायैर्घातयेत् विघातयेदिति, यद्यपि कांश्चित् स्थूलान् सत्त्वान् स्वयं पापण्डिनो न घ्नन्ति तथाऽप्यौद्देशिकसन्निध्यादिप-रिभोगानुमतेरपरैर्घातयन्ति । न चैकान्तेन पापकर्माकरणमात्रतया श्रमणो भवतीति दर्शयति-‘जमिण’ मित्यादि, यदिदं-यदे-तन् पापकर्माकरणताकारणं, किं तद् ? दर्शयति-अन्योऽन्यस्य परस्परं या विचिकित्सा-आशङ्का परस्परतो भयं लज्जा वा तथा तां या प्रत्युपेक्ष्य परस्परशङ्कयाऽपेक्षया वा पापं-पापोपादानं कर्मानुष्ठानं ‘न करोति’ न विधत्ते, किं प्रश्ने क्षेपे वा, ‘तत्र’ तस्मिन् पापकर्माकरणे किं मुनिः कारणं स्यात् ? किं मुनिरितिकृत्वा पापकर्म न करोति ? काका पृच्छति, यदिवा-यदि नामासौ यथो-क्तनिमित्तात्पापानुष्ठानविधायी न मञ्जुवे किमेतावतैव मुनिरसौ ? नैव मुनिगिन्यर्थः, अद्रोहाध्यवसायो हि मुनिभावकारणं, न च तत्र

सन्धिः
१५

२०

॥१४९॥
२७

आचा०
३ शीतो.
३ उदे०

न विद्यते, अपरोपाध्यावेशात्, विनेयो वा पृच्छति-यदिदं परस्परशङ्कया आधाकर्मादिपरिहरणं तन्मुनिभावाङ्गतां यात्याहीस्वि-
न्नेति ? आचार्य आह-सौम्य ! निरस्तापरव्यापारः शृणु-‘जमिण’ मित्यादि, अपरोपाधिनिरस्तहेयव्यापारत्वमेव मुनिभावकारण-
मिति भावार्थः, यतः शुभान्तःकरणपरिणामव्यापारापादितक्रियस्य मुनिभावो, नान्यथेति, अयं तावन्निश्चयनयामिप्रायो, व्यवहारा-
मिप्रायेण तूच्यते-यो हि सम्यग्दृष्टिरुत्तिष्ठत्तपश्चमहाव्रतभारस्तद्ब्रह्मे प्रमाद्यन्नप्यपरसमानसाधुलज्जया गुर्व्याधाराध्यभयेन गौरवेण
वा केनचिदाधाकर्मादि परिहरन् प्रत्युपेक्षणादिकाः क्रियाः करोति, यदि च तीर्थोद्भासनाय मासक्षपणातापनादिका जनविज्ञाताः
क्रियाः करोति, तत्र तस्य मुनिभाव एव कारणं, तद्व्यापारापादितपारम्पर्ये शुभाध्यवसायोपपत्तेः ॥ तदेवं शुभान्तःकरणव्यापारवि-
कलस्य मुनित्वे सदसद्भावः प्रदर्शितः, कथं तर्हि नैश्चयिको मुनिभाव इत्यत आह—

समयं तत्थुवेहाए अप्पाणं विप्पसायए-अणन्नपरमं नाणी. नो पमाए कयाइवि । आय-
गुत्ते सया वीरे, जायामायाइ जावए ॥१०॥ विरागं रूवेहिं गच्छिज्जा महया खुडुएहि य,
आगइं गइं परिणाय दोहिवि अंतेहिं अदिस्समाणेहिं से न छिज्जइ न भिज्जइ न डज्जइ
न हंमइ कंचणं सव्वलोए (सू. ११७)

समभावः समता तां तत्रोत्प्रेक्ष्य-पर्यालोच्य समताव्यवस्थितो यद्यत् करोति येन केनचित्प्रकारेणानेपणीयपरिहरणं लज्जादिना
जनविदितं चोपवासादि तत्सर्वं मुनिभावकारणमिति, यदिचा समयम्-आगमं तत्रोत्प्रेक्ष्य यदागमीक्तविधिनाऽनुष्ठानं तत्सर्वं मुनि-

निश्चय-
तरमुनि-
भावः

५

१०

प्र. आ.
१६५

भावकारणमिति भावार्थः, तेन चागमोत्प्रेक्षणेन समतोत्प्रेक्षया वाऽऽत्मानं 'विप्रसादयेद्' विविधं प्रसादयेद् आगमपर्यालोचनेन सम-
 तादृश्या वा आत्मानं विविधैरुपायैरिन्द्रियप्रणिधानाप्रमादादिभिः प्रसन्नं विदध्याद् । आत्मप्रसन्नता च संयमस्थस्य भवति, तत्राप्रमा-
 दवत्ता भाव्यमित्याह च- 'अण्णपरम' मित्याद्यनुष्टुप्, न विद्यतेऽन्यः परमः-प्रधानोऽस्मादित्यनन्यपरमः-संयमस्तं 'ज्ञानी' परमार्थ-
 वित् 'नो प्रमादयेत्' तस्य प्रमादं न कुर्यात्कदाचिदपि, यथा चाप्रमादवत्ता भवति तथा दर्शयितुमाह-'आयगुत्ते' इत्यादि, इन्द्रियनो-
 इन्द्रियात्मना गुप्तः आत्मगुप्तः 'सदा' सर्वकालं यात्रा-संयमयात्रा तस्यांमात्रा यात्रामात्रा, मात्रा च 'अचाहारो न सहे' इत्यादि, तथाऽऽ-
 त्मानं यापयेद्, यथा विषयानुदीरणेन दीर्घकालं संयमाधारदेहप्रतिपालनं भवति तथा कुर्यादित्युक्तं भवति, उक्तं च-"आहारार्थं कर्म
 कुर्यादनिन्धं, स्यादाहारः प्राणसन्धारणार्थम् । प्राणा धार्यास्तच्चजिज्ञासनाय, तच्च ज्ञेयं येन भूयो न भू(निष्ठां समे०)यात् ॥१॥" सैवा-
 त्मगुप्तता कथं स्यादिति चेदाह-'विराग' मित्यादि, विरजनं विरागस्तं विरागं रूपेषु मनोज्ञेषु चक्षुर्गोचरीभूतेषु 'गच्छेद्' यायात्,
 रूपमतीवाऽऽक्षेपकारि अतो रूपग्रहणम्, अन्यथा शेषविषयेष्वपि विरागं गच्छेदित्युक्तं स्यात्, महता-दिव्यभावेन यद्व्यवस्थितं
 रूपं क्षुल्लकेषु वा-मनुष्यरूपेषु सर्वत्र विरागं कुर्यादिति, अथवा दिव्यादि प्रत्येकं महत् क्षुल्लं चेति, क्रिया पूर्ववत्, नागार्जुनीयास्तु
 पठन्ति-विसयंमि पंचगंमीवि, दुविहंमि तिर्यं तिर्यं । भावओ सुदु जाणित्ता, से न लिप्यइ दोसुवि ॥१॥" शब्दादिविषयपञ्चके-
 ऽपि इष्टानिष्टरूपतया द्विविधे(तिर्यं)हीनमध्यमोत्कृष्टभेदमित्येतत् भावतः-परमार्थतः सुष्ठु ज्ञात्वा स मुनिः पापेन कर्मणा द्वाभ्या-
 मपि-रागद्वेषाभ्यां न लिप्यते, तदकरणादिति भावः, स्यात्-किमालम्ब्यैतत्कर्तव्यमित्याह-'आगइ' मित्यादि, आगमनम्-आगतिः.
 सा च तिर्यङ्मनुष्ययोश्चतुर्धा, चतुर्विधनरकादिगत्यागमनमद्भावाद्, देवनारकयोर्द्वेषा, तिर्यङ्मनुष्यगतिभ्यामेवागमनमद्भावाद्,

एवं [देव]गतिरपि, मनुष्येषु तु पञ्चधा, तत्र मोक्षगतियद्वावाद्, अतस्तामागतिं गतिं च परिजाय संमारचक्रवालेऽरवदृघटीयन्न्या-
यमवेत्य मनुष्यत्वे च मोक्षगतियद्वावमाफलग्यान्तहेतुत्वादन्तो-गगद्वेषौ ताभ्यां द्वाभ्यामन्ताभ्यामदृश्यमानाभ्यामनपदिश्यमा-
नाभ्यां वा, क्त्वाप्रत्ययस्योत्तरक्रियामाह—‘से’ इत्यादि, नः—आगतिगतिपरिज्ञाता रागद्वेषाभ्यामनपदिश्यमानो न छिद्यतेऽस्या-
दिना न भिद्यते कुन्तादिना न दहते पावकादिना न हन्यते नरकगत्यानुपूर्व्यादिना बहुशः, अथवा रागद्वेषाभावात् सिद्ध्यत्येव,
तदवस्थस्य चेतानि छेदनादीनि विशेषणानि, ‘कंचण’ मिति विभक्तिपरिणामात् केनचित्त्वर्चस्मिन्नपि लोके न छिद्यते नापि भिद्यते
रागद्वेषोपशमादिति, तदेवमागतिगतिपरिज्ञानाद्वागद्वेषपरित्यागस्तदभावाच्च छेदनादिसंमारदुःखाभावः। अपरे च साम्प्रतेक्षिणः कुतो
ययमागताः ? क्व यास्यामः ? किं वा तत्र नः सम्पत्स्यते ?, नैवं भावयन्त्यतः संमारभ्रमणपात्रतामनुभवन्तीति दर्शयितुमाह—

अवरेण पुञ्चिं न सरंति एगे, किमस्स तीयं ? किं वाऽऽगमिस्सं ? । भासंति एगे इह माण-
वाओ, जमस्स तीयं तमागमिस्सं ॥११॥ नाईयमद्वं न य आगमिस्सं, अद्वं नियच्छन्ति तहा
गया उ । विहुयकप्पे एयाणुपस्सी, निज्झोसइत्ता खवगे महेसी ॥१२॥

रूपकं, ‘अवरेण’ पश्चात्कालभाषिना सह पूर्वमतिक्रान्तं न सरन्त्येके—अन्ये मोहाजानावृतबुद्धयो यथा किमस्य जन्तोर्नरकादिम-
योद्भूतं बालकमारादिचयोपचितं वा दुःखाद्यतीतं किं वाऽऽगमिस्संति—आगामिनि काले किमस्य सुखामिलापिणो दुःखद्विषो भावीति,
यदि पुनरतीतागामिपर्यालोचनं स्यान्न तर्हि संमाररतिः स्याद्, उक्तं च—“केण ममेत्थुप्पत्ती ? कहां इओ तह पुणोऽवि गंतव्वं ? । जो

एतियंपि चिंतइ इत्थं सो को न निव्विण्णो ? ॥१॥” एके पुनर्महामिथ्याज्ञानिनो भाषन्ते—‘इह’ अस्मिन् संसारे मनुष्यलोके वा मानवा—मनुष्या यथा यदस्य जन्तोरतीतं स्त्रीपुंनपुंसकसुभगदुर्भगश्वगोमायुव्राक्षणाश्रयविदुःशुद्रादि तदावेशात् पुनरप्यन्यजन्मानुभूतं तदेवागमिस्सं—आगामीति, यदिवा न विद्यते परः—प्रधानोऽस्मादित्यपरः—संयमस्तेन वासितचित्ताः सन्तः ‘पूर्वं’ पूर्वानुभूतं विषयसुखोपभोगादि ‘न सरन्ति’ न तदनुस्मृतिं कुर्वते एके—रागद्वेषविप्रमुक्ताः, तथाऽनागतदिव्याङ्गनाभोगमपि नाकाङ्क्षन्ति, किं च—यस्य जन्तोरतीतं सुखदुःखादि किं वाऽऽगमिष्यम्—आगामीत्येतदपि न सरन्ति, यदिवा कियान् कालोऽतिक्रान्तः?, कियानेष्यति?, लोकोत्तरास्तु भाषन्ते—एके रागद्वेषरहिताः केवलिनश्चतुर्दशपूर्वविदो वा यदस्य जन्तोरनादिनिधनत्वात् कालशरीरसुखाद्यतीतमागामिन्यपि तदेवेति, अपरे तु पठन्ति—“अवरेण पुब्बं किह से अतीतं, किह आगमिस्सं न सरंति एगे । भामन्ति एगे इह माणवाओ, जह स अईअं तह आगमिस्सं ॥१॥” अपरेण—जन्मादिना साद्धं पूर्वम्—अतिक्रान्तं जन्मादि न सरन्ति, ‘कथं वा’ केन वा प्रकारेणातीतं सुखदुःखादि, कथं चैष्यमित्येतदपि न सरन्ति, एके भाषन्ते—किमत्र ज्ञेयं ?, यथैवास्य रागद्वेषमोहममृत्यैः कर्म्मभिर्वद्ध्यमानस्य जन्तोस्तद्विपाकांशानुभवतः संसारस्य यदतिक्रान्तमागाम्यपि तत्प्रकारमेवेति, यदिवा प्रमादविषयकपायादिना कर्म्मण्युपचित्येष्टानिष्टविषयाननुभवतः सर्वज्ञवाकसुधास्वादान् संविदो यथा संसारोऽतिक्रान्तस्तथाऽऽगाम्यपि यास्यति, ये तु पुनः संसारार्णवतीरभाजस्ते पूर्वोत्तरवेदिन इत्येतद्दर्शयितुमाह—‘नाईय’ मित्यादि, तथैव—अपुनरावृत्त्या गतं—गमनं येषां ते तथागताः—सिद्धाः, यदिवा यथैव ज्ञेयं तथैव गतं—ज्ञानं येषां ते तथागताः—सर्वज्ञाः, ते तु नातीतमर्थमनागतरूपतयैव नियच्छन्ति—अवधारयन्ति,

१ नेन ममाचोपतिः केनः नगा पुनरपि गन्धर्यम् । य इत्यपि चिन्त्यति यत्र न कः न निर्दिष्टः ? ॥१॥

अतीता-
१५
नागत-
ज्ञानं

२०

२६

॥१५१॥

आचा०
३ शीतो.
३ उदे०

नाप्यनागतमतिक्रान्तरूपतयैव, विचित्रत्वात् परिणतेः, पुनरर्थग्रहणं पर्यायरूपार्थार्थं, द्रव्यार्थतया त्वेकत्वमेवेति, यदिवा नातीतमर्थं विषयभोगादिकं नाप्यनागतं दिव्याङ्गनासङ्गादिकं सरन्त्यभिलपन्ति वा, के ? तथागताः—रागद्वेषाभावात् पुनरावृत्तिरहिताः, तुशब्दो विशेषमाह, यथा मोहोदयादेके पूर्वमागामि वाऽभिलपन्ति, सर्वज्ञास्तु नैवमिति । तन्मार्गानुयाय्यप्येवम्भूत एवेति दर्शयितुमाह— 'विह्वयकल्पं' इत्यादि, विविधम्—अनेकधा धृतम्—अपनीतमष्टप्रकारं कर्म येन स विधूतः, कोऽसौ ?—कल्पः—आचारो, विधूतः कल्पो यस्य साधोः स विधूतकल्पः स एतदनुदर्शी भवति, अतीतानागतसुखाभिलाषी न भवतीति यावत्, एतदनुदर्शी च किं गुणो भवतीत्याह—'निज्ज्ञोस' इत्यादि, पूर्वोपचितकर्मणां निज्ज्ञोपयिता—क्षपकः क्षपयिष्यति वा, तृजन्तमेतत्पुण्ड्रं वा ॥ कर्मक्षपणायोद्यतस्य च धर्मध्यायिनः शुक्लध्यायिनो वा महायोगीश्वरस्य निरस्तसंसारसुखदुःखविकल्पाभासस्य यत्स्यात्तद्दर्शयति—

का अरई के आणंदे ?, इत्थंपि अग्गहे चरे, सव्वं हासं परिच्चज्ज आलीणगुत्तो परिच्चए, पुरिसा !—तुममेव तुमं मित्तं, किं वहिया मित्तमिच्छसि ? (सू. ११८)

इष्टप्राप्तिविनाशोत्थो मानसो विकारोऽस्तिः, अभिलपितार्थावाप्तावानन्दः, योगिचित्तस्य तु धर्मशुक्लध्यानावेशावष्टब्धध्यायान्तरावकाशस्यारत्यानन्दयोरुपादानकारणाभावादनुत्थानमेवेत्यतोऽपदिश्यते—क्रेयमरतिर्नाम ? को वाऽऽनन्द इति ? नास्त्येवेतरजनशुष्णोऽयं विकल्प इति । एवं तर्ह्यरतिरसंयमे संयमे चानन्द इत्येतदन्यत्रानुमतमनेनाभिप्रायेण न विधेयमित्येतदनिच्छतोऽप्यापन्नमिति चेत्, न, अभिप्रायापरिज्ञानाद्, यतोऽत्रारतिरतिविकल्पाध्यवसायो निषिषित्तिः, न प्रसङ्गायाते अप्यरतिरती, तदाह—'एत्थंपी'—त्यादि, अत्राप्यरतावानन्दे चोपसर्जनप्राये न विद्यते 'ग्रहो' गाद्धं तात्पर्यं यस्य मोऽग्रहः, स एवम्भूतश्चरेद्—अवतिष्ठेत्, इदमक्तं

अरत्या-
नन्दो
प्र. आ.
१६७

५

१०

३ शीतो.
३ उदे०

भवति—शुक्लध्यानादारतोऽरत्यानन्दौ कुतश्चिन्मिच्छादायातौ तदाग्रहग्रहरहितस्ताप्यनुचरेदिति । पुनरप्युपदेशदानायाह—‘सव्य’—
मित्यादि, सर्वं हास्यं तदास्पद वा परित्यज्याद्—यथाद्वयेन्द्रियनिरोधादिक्रया लीनः आलीनो गुप्तो मनोवाकायकूर्ममिः कूर्मवद्वा
संवृतगात्रः, आलीनश्चासौ गुप्तश्चालीनगुप्तः न एवम्भूतः परिः—समन्ताद्भजेत् परिव्रजेत्—संयमानुष्ठानविधायी भवेदिति । तस्यं च
मुमुक्षोरात्ममामभ्यात् संयमानुष्ठानं फलप्रद्व्रति, न परोपरोधेनेति दर्शयति—‘पुरिसा’ इत्यादि, यदिवा त्यक्तगृहपुत्रकलत्रधनधा-
न्यहिरण्यादितया अकिञ्चनस्य समतृणमणिमुक्तालेश्चुक्ताञ्चनस्य मुमुक्षोरुपसर्गव्याकुलितमतेः कटाचिन्मित्राद्याशंसा भवेत्तदपनोदा-
र्थमाह—‘पुरिसा’ इत्यादि, पूर्णः सुखदुःखयोःपुरि शयनाद्वा पुरुषो—जन्तुः, पुरुषद्वारामन्त्रणं तु पुरुषस्यैवोपदेशार्हत्वात्तदनुष्ठानस-
मर्थत्वाच्चेति, कश्चित्संमारादुद्विष्टो विषमस्थितो वाऽऽत्मानमनुशास्ति, परेण वा साध्वादिनाऽनुशास्यते—यथा हे पुरुष—हे जीव !
तत्र सदनुष्ठानविधायित्वाच्चमेव मित्रं, विपर्ययाच्चा मित्रः, विमिति बहिर्मित्रमिच्छसि ?—मृगयसे, यतो ह्युपकारि मित्रं, स चोपकारः
पारमार्थिकात्यन्तिकैकान्तिकगुणोपेतं सन्मार्गपतितमात्मानं विहाय नान्येन शक्यो विधातुं, योऽपि संसारमाहाय्योपकारितया मित्रा-
भामामिमानस्तन्मोहविजृम्भितं, यतो महाय्यमनोपनिपातार्णवपतनहेतुत्वादमित्र एवासौ, इदमुक्तं भवति—आत्मैवात्मनोऽप्रमत्तो
मित्रम्, आत्यन्तिकैकान्तिकपरमार्थसुखोत्पादनात्, विपर्ययाच्च विपर्ययो, न बहिर्मित्रमन्वेष्टव्यमिति, यस्त्रयं व ह्यो मित्रामित्र
विकल्पः सोऽदृष्टोदयनिमित्तत्वादौपचारिक इति, उक्तं हि—“दुष्पत्थिओ अमित्तं अप्पा सुप्पत्थिओ अ ते मित्तं । मुठदुग्ग्वकारणाओ
अप्पा मित्तं अमित्तं च ॥१॥” तथा—“अप्येकं मरणं कुर्यात्, संकुटो बलवानरिः । मरणानि त्वनन्तानि, जन्मानि च करोत्य

प्र. आ.
१६८

१ दृष्पत्थिनोऽमित्र आमा सप्रस्थितश्च ते मित्रम् । सुखदुःखकारणात् यामा मित्रममित्रम् ॥१॥

१५
मित्रा-
मित्रं

२०

२७

॥१५२॥

यम् ॥१॥" यो हि निर्वाणनिर्वर्त्तकं व्रतमाचरति स आत्मनो मित्रं, स चैवम्भूतः कृतोऽवगन्तव्यः ? किंफलश्चेत्याह—

जं जाणिज्जा उच्चालइयं तं जाणिज्जा दूरालइयं, जं जाणिज्जा दूरालइयं तं जाणिज्जा उच्चालइयं, पुरिसा ! अत्ताणमेवं अभिणिगिज्झ एवं दुक्खा पमुच्चसि, पुरिसा ! सच्चमेव रामभिजाणाहि, सच्चस्स आणाए से उवट्टिए मेहावी मारं तरड. सहिओ धम्ममायाय सेयं समणुपरस्सइ (मू. ११९)

'यं' पुरुषं 'जानीयात्' परिच्छिन्धात् कर्मणां विषयसद्धानां चोच्चालयितारम्—अपनेतारं तं जानीयाद् 'दूरालयिक'मिति, दूरे सर्वहेयधर्मेभ्य इत्यालयो दूरालयः—मोक्षस्तन्मार्गो वा स विद्यते यस्येति मत्वर्थायष्ठन् दूरालयिकस्तमिति, हेतुहेतुमद्भावं दर्शयितुं गतप्रत्यागतसूत्रमाह—'जं जाणेज्जे'त्यादि, यं जानीयाद्दूरालयिकं तं जानीयादुच्चालयितारमिति, एतदुक्तं भवति—यो हि कर्मणां तदास्रवद्वाराणां चोच्चालयिता—अपनेता स मोक्षमार्गव्यवस्थितो मुक्तो वेति, यो वा सन्मार्गानुष्ठायी स कर्मणामुच्चालयितेति । स च आत्मनो मित्रमतोऽपदिश्यते—'पुरिसा' इत्यादि, हे जीव ! आत्मानमेवामिनिगृह्य धर्मध्यानाद्बहिर्विषयामिष्वङ्गाय निःसरन्तमवरुध्य ततः 'एवम्' अनेन प्रकारेण दुःखात्सकाशादात्मानं प्रमोक्ष्यसि, एवमात्मा कर्मणां उच्चालयिताऽऽत्मनो मित्रं भवति । अपि च—'पुरिसा' इत्यादि, हे पुरुष ! सद्द्रयो हितः सत्यः—संयमस्तमेवापरव्यापारनिरपेक्षः समभिजानीहि—आसेवनापरिज्ञया समनुतिष्ठ, यदिवा सत्यमेव समभिजानीहि—गुरुसाक्षिगृहीतप्रतिज्ञानिर्वाहको भव, यदिवा सत्यः—आगमस्तत्परिजानं च मुमुक्षोस्तदु-

क्तप्रतिपालनं । किमर्थमेतदिति चेदाह—‘सच्चस्से’त्यादि, सत्यस्य—आगमस्याद्ययोपस्थितः सन् मेधावी ‘मार’संसार तरति, कि च—
‘सही’त्यादि, सहितो—ज्ञानादियुक्तः सह हितेन वा युक्तः सहितः ‘धम्मं’ श्रुतचारिप्रारयं ‘आदाय’ गृहीत्वा, किं करोतीत्याह—
‘श्रेयः’ पुण्यमात्महितं वा सम्यग्—अविपरीततयाऽनुपश्यति समनुपश्यति । उक्तोऽप्रमत्तः तद्गुणाश्च, तद्विपर्ययमाह—

दुहओ जीवियस्स परिवंदणमाणणपूयणाए, जंसि एगे पमायंति (सू. १२०)

द्विधा—रागद्वेषप्रकारद्वयेनात्मपरनिमित्तमैहिकामुष्मिकार्थं वा यदिवा द्वाभ्यां—रागद्वेषाभ्यां हतो द्विहतो दुष्टं हतो वा दुर्हतः, स
किं कुर्याद् ?—जीवितस्य कदलीगर्भनिःसारस्य तडिल्लतासमुल्लसितचञ्चलस्य परिवन्दनमाननपूजनार्थं हिंसादिषु प्रवर्तते, परिव-
न्दनं—परिसंस्तवस्तदर्थमाचेष्टते, लाशकादिमांसोपभोगपुष्टसर्वाङ्गोपाङ्गसुन्दरमालोक्य मां जनाः सुखमेव परिपन्दिष्यन्ते, श्रीमान्
जीयास्त्वं बहूनि वर्षशतसहस्राणीत्येवमादि परिवन्दनं, तथा माननार्थं कर्मोपचिनोति, दृष्टौरसबलपराक्रमं मामन्येऽभ्युत्थानपिन-
यासनदानाञ्जलिप्रग्रहैर्मानयिष्यन्तीत्यादि माननं, तथा पूजनार्थमपि प्रवर्तमानाः कर्मास्त्रैरात्मानं भाषयन्ति, मम हि कृतपिद्य-
स्योपचितद्रव्यप्राग्भारस्य परो दानमानसत्कारप्रणामसेवाविशेषः पूजां करिष्यतीत्यादि पूजनं, तदेवमर्थं कर्मोपचिनोति । किं च—
‘जंसि एगे’इत्यादि, यस्मिन् परिवन्दनादिनिमित्ते एके रागद्वेषोपहताः प्रमाद्यन्ति, न ते आत्मने हिताः ॥ एतद्विपरीतं त्वाह—

सहिओ दुक्खमच्चत्ताए पुट्ठो नो झंझाए, पासिमं दविए लोकालोकपवंचाओ मुच्चड(सू० १२१)-
त्तिवेमि ॥ तृतीय उद्देशो ३-३ ॥

सहितो-ज्ञानादिसमन्वितो हितयुक्तो वा दुःखमात्रया उपसर्गजनितया व्याध्युद्भवया वा स्पृष्टः सन् 'नो झंझाए'ति नो व्याकु-
लितमतिर्भवेत्, तदपनयनाय नोद्यच्छेद्, इष्टविषयावाप्तौ रागझञ्झा अनिष्टावाप्तौ च द्वेषझञ्झेति, तामुभयप्रकारामपि व्याकुलतां
परित्यजेदिति भावः । किं च-'पासिम' मित्यादि, यदुक्तमुद्देशकादेरारभ्यानन्तरसूत्रं यावत् तमिममर्थं पश्य-परिच्छिन्धि कर्त्तव्या-
कर्त्तव्यतया विवेकेनावधारय, कोऽमौ ?-द्रव्यभूतो-मुक्तिगमनयोग्यः साधुरित्यर्थः, एवम्भूतश्च कं गुणमवाप्नोति ?-आलोक्यत
इत्यलोकः, कर्मणि षञ्, लोके चतुर्दशरज्जात्मके आलोको लोकालोकस्तस्य प्रपञ्चः-पर्याप्तकापर्याप्तकसुभगादिद्वन्द्वविकल्पः,
तद्यथा-नास्को नास्कत्वेनावलोक्यते, एकेन्द्रियादिरेकेन्द्रिय-(यादि) त्वेन, एवं पर्याप्तकापर्याप्तकाद्यपि वाच्यं, तदेवम्भूतात्प्रपञ्चा-
न्मुच्यते-चतुर्दशजीवस्थानान्यतरव्यपदेशार्हो न भवतीति यावद् । इतिः परिसमाप्तौ, ब्रवीमीति पूर्ववत् ॥ इति शीतोष्णीयाध्य-
यने तृतीयोद्देशकटीका समाप्ता ॥

उक्तस्तृतीयोद्देशकः, साम्प्रतं चतुर्थं आरभ्यते, यस्य चायमभिसम्बन्धः-इहानन्तरोद्देशके पापकर्माकरणतया दुःखसहनादेव
केवलाच्छ्रमणो न भवतीति अपि तु निष्प्रत्यूहसंयमानुष्ठानादित्येतत्प्रतिपादितं, निष्प्रत्यूहता च कपायवमनाद्भवति, तदधुना
प्राग्गुद्देशार्थाधिकारनिर्दिष्टं प्रतिपाद्यते, तदनेन सम्बन्धेनायातस्यास्योद्देशकस्य सूत्रानुगमे सूत्रमुच्चारयितव्यं, तच्चेदम्—

से वंता कोहं च माणं च मायं च लोभं च, एयं पासगस्स दंसणं, उवरयसत्थस्स पलि-

बा०
४ शीतो.
३ उदे०

यंतकरस्स, आयाणं सगडब्धि (सू. १२२)

‘स’ ज्ञानादिमहितो दुःखमात्रास्पृष्टोऽन्याकुलितमतिर्द्रव्यभूतो लोकालोकप्रपञ्चात् मुक्तदेश्यः स्वपरापकारिणं क्रोधं च वमिता
‘दुवम् उद्विरणे’ इत्यसात्ताञ्छीलिकस्तृन्, तद्योगे च पृथ्याः प्रतिपेधे क्रोधशब्दाद् द्वितीया, ल्युडन्तं वैतत्, यो हि यथोक्तसंय-
मानुष्ठायी सोऽचिरात् क्रोधं वमिष्यति, एवमुत्तरत्रापि यथासम्भवमायोज्यं, तत्रात्मात्मीयोपघातकारिणि क्रोधकर्मविपाकोदया-
त्क्रोधः, जातिकुलरूपबलादिममृत्यो गर्वी मानः, परबन्धनाध्यवमायो माया, तृष्णापरिग्रहपरिणामो लोभः, क्षणोपशमक्रममाश्रित्य
च क्रोधादिक्रमोपन्यासः, अनन्तानुबन्ध्यप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानानावरणसञ्चलनस्वगतभेदाविर्भावनाय व्यस्तनिर्देशः, चशब्दस्तु पर्व-
तपृथ्वीरेणुजलराजिलक्षणलक्षकः क्रोधस्य, शैलस्तम्भास्थिकाष्टतिनिशलतालक्षणलक्षको मानस्य, वंशकुडङ्गीमेपशृङ्गोमूत्रिकाऽवलेख-
कलक्षणलक्षको मायायाः, कृमिरागकर्मखञ्जनठरिद्रालक्षणसूचको लोभस्य, तथा यावज्जीवसंवत्सरचतुर्मासपक्षस्थित्याविर्भावक-
श्चेति । तदेवं क्रोधमानमायालोभवमनादेव पारमार्थिकः श्रमणभावो, न तत्सम्भवे सति, यत उक्तम्—साम्पणमणुचरंतस्स कनाया
जस्स उक्कडा हुंति । मन्नामि उच्छुपुप्फं व निप्फलं तन्म साण्णमं ॥१॥ जं अज्जिअं चरिचं देसूणाएवि पुव्वकोडीए । तंपि कमा-
इयमेत्तो हारेइ नरो मुहुत्तेण ॥ २ ॥” । स्वमनीषिकापरिहारार्थं गौतमस्वाम्याह—‘एय’ मित्यादि, ‘एतद्’ यत्कपायवमनमनन्तर-
मुपादेशि तत् ‘पश्यकस्ये दर्शनं’ सर्वं निरावरणत्वात्पश्यति—उपलभत इति पश्यः स एव पश्यकः तीर्थकृत् श्रीवर्द्धमानस्वामी तस्य

१ श्रामणमनुवात. कपाया यस्तोक्तता भवन्ति । मन्ये इत्युपुपवन् निष्फल तस्य श्रामणम् ॥१॥ यद्विजित चरित्र देशोनयाऽपि पर्वकोट्या । तदपि
कपायितमात्रो द्वाग्यति नरो मुहुत्तेन ॥२॥

प्र. आ.
१७०

कपाय-
वमनं

१५

२०

२४

॥१५४॥

आचा०
४ शीतो.
४ उद्दे०

दर्शनम्—अभिप्रायो, यदिवा दृश्यते यथावस्थितं वस्तुतत्त्वमनेनेति दर्शनम्—उपदेशो, न स्वमनीषिका, किम्भूतस्य पश्यकस्य दर्शनमित्याह—‘उचरय’ इत्यादि, उपरतं द्रव्यभावशस्त्रं यस्यासाद्युपरतशस्त्रं, शस्त्राद्वोपरतः शस्त्रोपरतः, भावे शस्त्रं त्वसंयमः कपाया वा, तस्मादुपरतः, इदमुक्तं भवति—तीर्थकृतोऽपि कपायवमनमृते न निरावरणसकलपदार्थप्राहिपरमज्ञानावाप्तिः, तदभावे च सिद्धिवधूसमागमसुखाभावः, एवमन्येनापि मुमुक्षुणा तदुपदेशवर्तिना तन्मार्गानुयायिना कपायवमनं विधेयमिति, शस्त्रोपरमकार्यं दर्शयन् पुनरपि तीर्थकरविशेषणमाह—‘पलियंत करस्त’ पर्यन्तं कर्मणां संसारस्य वा करोति तच्छीलश्चेति पर्यन्तकरस्तस्यैतद् दर्शनमिति सण्टङ्कः। यथा च तीर्थकृत् संयमापकारिकपायशस्त्रोपरमात्कर्मपर्यन्तकृद् एवमन्योऽपि तदुक्तानुसारीति दर्शयितुमाह—‘आयाण’ मित्यादि, आदीयते—गृह्यते आत्मप्रदेशैः सह श्लिष्यतेऽष्टप्रकारं कर्म येन तदादानं—हिसाद्याश्रवद्वारमष्टादशपापस्थानरूपं वा तत्स्थितेर्निमित्तत्वात्कपाया वाऽऽदानं तद्वमिता स्वकृतमिद्भवति, स्वकृतम्—अनेकजन्मोपात्तं कर्म भिनत्तीति स्वकृतमित्, यो ह्यादानं कर्मणां कपायादि निरुणाद्धि सोऽपूर्वकर्मप्रतिपिद्धप्रवेशः स्वकृतकर्मणां भेत्ता भवतीति भावः, तीर्थकरोपदेशेनापि परकृतकर्मक्षपणोपायाभावात् स्वकृतग्रहणं, तीर्थकरेणापि परकृतकर्मक्षपणोपायो न व्यजायीति चेत्, तन्न, तज्ज्ञानस्य सकलपदार्थसत्ताव्यापित्वेनावस्थानात्, ननु च हेयोपादेयपदार्थहानोपादानोपदेशज्ञोऽसौ, न सर्वज्ञ इति सद्भिरामहे, एतावतैव परोपकारकर्तृत्वेन तीर्थकरत्वोपपत्तेः, तदेतन्न मतां मनांस्थानन्दयति, युक्तिविकलत्वात्, यतः सम्यग्ज्ञानमन्तरेण हिताहितप्राप्तिपरिहारोपदेशासम्भवो, यथावस्थितैकपदार्थपरिच्छेदश्च न सर्वज्ञतामन्तरेणेति दर्शयितुमाह—

जे एगं जाणइ से सव्वं जाणइ. जे सव्वं जाणइ से एगं जाणइ (सू. १२३)

जिनानु-
कारः

५

१०

३ श्रुतो.
४ उदे०

प्र. आ.
१७१

‘यः’ कश्चिदविशेषितः ‘एकं’ परमाण्वादि द्रव्यं पश्चात्पुरस्कृतपर्यायं स्वपरपर्यायं वा ‘जानाति’ परिच्छिनत्ति स सर्वं स्वपरपर्यायं जानाति, अतीतानागतपर्यायिद्रव्यपरिज्ञानस्य समस्तवस्तुपरिच्छेदाविनाभावित्वाद्, इदमेव हेतुहेतुमद्भावेन लगयितुमाह—‘जे सव्व’ मित्यादि, यः सर्वं संसारोदरविवरवर्तिं वस्तु जानाति स एकं घटादि वस्तु जानाति, तस्यैवातीतानागतपर्यायभेदैस्तत्त्वस्वभावापर्यायानाद्यनन्तकालतया समस्तवस्तुस्वभावगमनादिति, तदुक्तम्—“एगदवियस्स जे अत्थपज्जवा वयणपज्जवा वावि। तीयाणागयभूया तावइयं तं हवइ दव्वं ॥१॥” तदेवं सर्वज्ञस्तीर्थकृत्. सर्वज्ञश्च सम्भविनमेव सर्वसत्त्वोपकारिणमुपदेशं ददातीति दर्शयति—

सव्वओ पमत्तस्स भयं, सव्वओ अप्पमत्तस्स नत्थि भयं, जे एगं नामे से वहुं नामे, जे वहुं नामे से एगं नामे, दुक्खं लोगस्स जाणित्ता वंता लोगस्स संजोगं जंति धीरा महाजाणं, परेण परं जंति, नावकंखंति जीवियं (सू. १२४)

सर्वतः—सर्वप्रकारेण द्रव्यादिना यद्भयकारि कर्मोपादीयते ततः ‘प्रमत्तस्य’ मद्यादिप्रमादवतो ‘भयं’ भीतिः, तद्यथा—प्रमत्तो हि कर्मोपचिनोति द्रव्यतः सर्वैरात्मप्रदेशैः क्षेत्रतः पद्दिग्व्यवस्थितं कालतोऽनुसमयं भावतो हिंसादिभिः, यदिवा ‘सर्वत्र’ सर्वतो भयमिहासुत्र च, एतद्विपरीतस्य च नास्ति भयमिति, आह च—‘सव्वओ’ इत्यादि, ‘सर्वतः’ ऐहिकामुष्मिकापायाद् ‘अप्रमत्तस्य’ आत्महितेषु जाग्रतो नास्ति भयं संसारापसदात्सकाशात् कर्मणो वा, अप्रमत्तता च कपायाभावाद्भवति, तदभावाच्चाशेषमोहनीया-

१ एकद्रव्यस्य येऽर्धपर्याया वचनपर्याया वाऽपि । तीतानागतभूता(वर्तमाना) तावत्तद् भवति द्रव्यम् ॥१॥

१५
एकेसर्व-
ज्ञाने
एकवहु-
नामौ

२०

२६
॥१५५॥

आचा०
३ शीतो.
४ उदे०

भावः, ततोऽप्यशेषकर्मक्षयः, तदेवमेकामावे सति बहूनामभावसम्भवः, एकाभावोऽपि बहूवभावानान्तरीयक इत्येवं गतप्रत्या-
गतसूत्रेण हेतुहेतुमद्भावं दर्शयितुमाह—‘जे एग’ मित्यादि, यो हि प्रवर्द्धमानशुभाध्यवसायाधिरूढकण्डकः एकम्—अनन्तानुबन्धिनं
क्रोधं ‘नामयति’ क्षपयति स बहूनपि मानादीन्नामयति—क्षपयति, अप्रत्याख्यानादीन् वा स्वभेदान्नामयति, मोहनीयं वैकं यो नाम-
यति स शेषा अपि प्रकृतीनामयति, यो वा बहून् स्थितिशेषान्नामयति सोऽनन्तानुबन्धनमेकं नामयति, मोहनीयं वा, तथाहि—
एकोनसप्ततिभिर्मोहनीयकोटीकोटिभिः क्षयमुपागताभिः ज्ञानावरणीयदर्शनावरणीयवेदनीयान्तरायाणामेकोनत्रिंशद्भिः नामगोत्र-
योरेकोनविंशतिभिः शेषकोटीकोट्याऽपि देशोनया मोहनीयक्षपणाहो भवति, नान्य इति, अतोऽपदिश्यते—यो बहुनामः स एव पर-
मार्थत एकनाम इति, नाम इति क्षपकोऽभिर्धायते उपशामको वा, उपशमश्रेण्याश्रयेणैकबहूपशमता बह्वेकोपशमता वा वाच्येति,
तदेवं बह्वेककर्मभावमन्तरेण मोहनीयक्षयस्योपशमस्य वाऽभावः, तदभावे च जन्तूनां बहुदुःखसम्भव इति दर्शयति—‘दुःख’-
मित्यादि, ‘दुःखम्’ असातोदयस्तत्कारणं वा कर्म तत् ‘लोकस्य’ भूतग्रामस्य ज्ञपरिज्ञया ज्ञात्वा प्रत्याख्यानपरिज्ञया च यथा
तदभावो भवति तथा विदध्यात्, कथं तदभावे गुणावाप्तिरित्युभयमपि दर्शयितुमाह—‘वंता’ इत्यादि, ‘यान्त्वा’त्यक्त्वा लोकस्य—
आत्मव्यतिरिक्तस्य धनपुत्रशरीरादेः ‘संयोगं’ समत्वपूर्वकं सम्बन्धं शरीरदुःखादिहेतुं तद्वेतुकर्मोपादानकारणं वा ‘यान्ति’ गच्छन्ति
‘वीराः’ कर्मविदारणसहिष्णवः यान्त्यनेन मोक्षमिति यानं—चारित्रं, तद्यानेकभवकोटिदुर्लभं, लब्धमपि प्रमाद्यतस्तथाविधकर्मोद-
यात् स्वभावाप्तनिधिममतामवामोत्यतो महच्छब्देन विशेष्यते, महच तद्यानं च महायानं, यदिवा महद्यानं—सम्यग्दर्शनादित्रयं यस्य
स महायानो—मोक्षस्तं यान्तीति सम्बन्धः । स्यात्—किमेकेनैव भवेनावाप्तमहायानदेश्यचारित्रस्य मोक्षावाप्तिरुत पारम्पर्येण?, उभय-

एकबहु-
नामौ

५

१०

१०
३ श्रुती.
४ उद्दे०

थाऽपि ब्रूमः, तद्यथा—अवाप्ततद्योग्यक्षेत्रकालस्य लघुकर्मणस्तेनैव भवेन मुक्त्यप्राप्तिः, अपरस्य त्वन्यथेति दर्शयति—‘परेण परं’मित्यादि, सम्यक्त्वप्रतिपिद्वनरकगतितिर्यग्गतयो ज्ञानावाप्तियथाशक्तिप्रतिपालितसंयमा आयुषः क्षयात् मौघर्मादिकं देवलोकमवाप्तुवन्ति, ततोऽपि पुण्यशेषतया कर्मभूम्यार्यक्षेत्रमुकुलोत्पत्त्यारोग्यश्रद्धाश्रवणसंयमादिकमवाप्य विशिष्टतरं स्वर्गमनुचरोपपानिकपर्यन्तमवितिष्ठन्ति, पुनरपि ततश्च्युतस्यावाप्तमनुष्यादिसंयमभावस्याशेषकर्मक्षयान्मोक्षः, तदेवं परेण—संयमेनोद्दिष्टविधिना ‘परं’ स्वर्गपारम्पर्येणापवर्गमपि यान्ति, यदिवा ‘परेण’ सम्यग्दृष्टिगुणस्थानेन ‘परं’ देशविरत्याद्ययोगिकेवल्लिपर्यन्तं गुणस्थानकमधितिष्ठन्ति, परेण वाऽनन्तानुबन्धिक्षयेणोल्लमत्कण्डकस्थानाः ‘परं’ दर्शनमोहनीयचारित्रमोहनीयक्षयं घातिभवोपग्राहिकर्मणां वा क्षयमवामुवन्ति, एवंविधाश्च कर्मक्षपणोद्यता जीवितं कियद्गतं किं वा शेषमित्येवं नावकाङ्क्षन्ति, दीर्घजीवित्वं नाभिलषन्तीत्यर्थः, असंयमजीवितं वा नावकाङ्क्षन्तीति, यदिवा परेण परं यान्तीत्युत्तरोत्तरां तेजोलेख्यामवामुवन्तीति, उक्तं च—“जे इमे अञ्जत्ताए समणा निग्गंथा विहरंति एए णं कस्म तेयलेस्सं वीइवयंति?, गोयमा!, मामपरियाए ममणे निग्गंथे वाणमंतराणं देवाणं तेयलेस्सं वीइवयइ, एवं

१ य इमे अद्यतया श्रमणा निर्मन्था विहरन्ति, एते कस्य तेजोलेख्या व्यतिव्रजन्ति?, गौतम । मासपर्यायः श्रमणो निर्मन्थो व्यन्तराणां देवानां तेजोलेख्या व्यतिव्रजति, परं द्विमासपर्यायः असुरेन्द्रवर्जितानां भवनवासिनां देवानां, त्रिमासपर्यायोऽसुरकुमाराणां देवानां, चतुर्मासपर्यायः प्रहणनक्षत्रताराणां ज्योतिष्काणां देवानां, पञ्चमासपर्यायः चन्द्रसूर्ययोज्योतिष्केन्द्रयोज्योतीराजयोस्तेजोलेख्यां, षण्मासपर्यायः सौधमंशानानां देवानां, सप्तमासपर्यायः मनकुमारमाहेन्द्राणां देवानां, अष्टमासपर्यायो ब्रह्मलोकान्तवानां देवानां, नवमासपर्यायो महाशुक्रसदृशाराणां देवानां, दशमासपर्यायो आनतप्राणताराणां पुतानां देवानां एकादशमासपर्यायो प्रवेयकाणां, द्वादशमासः श्रमणो निर्मन्थोऽनुत्तरोपपातिनां देवानां तेजोलेख्या व्यतिव्रजति, ततः पर शुक्रः शुक्रामिजातिर्भू(त्यो भू०)त्वा ततः पश्चात्मिष्यति.

१५
प्र. आ.
१७२
परपर-
स्थानानि

२०

२४

॥१५६॥

आचा०
३ शीतो.
४ उद्दे०

दुमामपरियाए असुरिंदवज्जियाणं भवणवार्सीणं देवाणं, तिमासपरियाए असुरकुमाराणं देवाणं, चउमासपरियाए गहगणनक्खत्ततारा-
रूवाणं जोइसियाणं देवाणं, पंचमासपरियाए चंदिमस्सरियाणं जोइसिंदाणं जोइसराईणं तेउलेस्सं, छम्मासपरियाए सोहम्मीसाणाणं
देवाणं, सत्तमासपरियाए सणंकुमारमाहिंदाणं देवाणं, अट्टमासपरियाए बंभलोगलंतगाणं देवाणं, नवमासपरियाए महासुकसह-
स्माराणं देवाणं, दसमासपरियाए आणयपाणयआरण्णुआणं देवाणं, एगारसमासपरियाए गेवेज्जाणं, वारसमासे समणे निग्गंथे
अणुत्तरोववाइयाणं देवाणं तेयलेसं वीयवयइ, तेण परं सुक्के सुक्काभिजाई भवित्ता तओ पच्छा सिज्झइ ।” यश्चानन्तानुबन्ध्यादिक्ष-
पणोधतः स किमेकक्षयादेव प्रवर्त्तते उत नेत्याह—

एगं विगिंचमाणे पुढो विगिंचइ, पुढोवि एगं, सड्डी आणाए मेहावी लोगं च आणाए अभि-
समिच्चा अकुओभयं, अत्थि सत्थं परेण परं, नत्थि असत्थं परेण परं (सू. १२५)

‘एकम्’ अनन्तानुबन्धिनं क्रोधं क्षपकश्रेण्यारूढः क्षपयन् ‘पृथग्’ अन्यदपि दर्शनादिकं क्षपयति, चद्वायुष्कोऽपि दर्शनसप्तकं
यावत्क्षपयति, पृथगन्यदपि क्षपयन्नवश्यमनन्तानुबन्धिनामेकं क्षपयति, पृथक्क्षयान्यथानुपपत्तेः, किंगुणः क्षपकश्रेणियोग्यो
भवतीत्याह—‘सड्डी’ इत्यादि, श्रद्धा-मोक्षमार्गोद्यमेच्छा विद्यते यस्यासौ श्रद्धावान् ‘आज्जया’ तीर्थकरप्रणीतागमानुसारेण यथोक्तानु-
ष्ठानविधायी ‘मेघावी’ अग्रमत्तयतिः मर्यादान्यवस्थितः श्रेण्यहो, नापर इति । किं च—‘लोगं च’ इत्यादि, चः समुच्चये ‘लोकं’ पट्टी-
वनिकायात्मकं कपायलोकं वा ‘आज्जया’ मौनीन्द्रागमोपदेशेन ‘अभिसमेत्य’ ज्ञात्वा पट्टीवनिकायलोकस्य यथा न कुतश्चिन्निमित्ता-

एकवह-
क्षपणे

५

१०

द्वयं भवति तथा विधेयं, कपायलोकप्रत्याख्यानपरिज्ञानाच्च तस्यैव परिहर्तुर्न कुतश्चिद्भयमुपजायत इति, लोकं वा चराचरमाज्ञया-
 आगमाभिप्रायेणाभिसमेत्य न कुतश्चिदैहिकामुष्मिकापायसन्दर्शनतो भयं भवति । तच्च भयं शस्त्राद्भवति, तस्य च शस्त्रस्य प्रकर्ष-
 गतिरस्त्युत नेति ?, अस्तीति दर्शयति—‘अत्थि’ इत्यादि, तत्र द्रव्यशस्त्रं कृपाणादि तत्परेणापि परमस्ति—तीक्ष्णादपि तीक्ष्ण-
 तरमस्ति, लोहकर्तृसंस्कारविशेषात्, यदिवा शस्त्रमित्युपघातकारि, तत एकस्मात्पीडाकारिणोऽन्यत् पीडाकार्युत्पद्यते, ततोऽप्यपरमिति,
 तद्यथा—कृपाणाभिघाताद्वातोत्कोपः, ततः शिरोऽर्त्तिः, तस्या ज्वरः, ततोऽपि मुखशोषमूर्च्छादय इति, भावशस्त्रपारम्पर्यं त्वेकसूत्रा-
 न्तरितं स्वत एव प्रत्याख्यानपरिज्ञाद्वारेण वक्ष्यति, यथा च शस्त्रस्य प्रकर्षगतिरस्ति पारम्पर्यं वा विद्यते अशस्त्रस्य तथा नास्तीति
 दर्शयितुमाह—‘नत्थि’ इत्यादि, ‘नास्ति’ न विद्यते, किं तद् ?—‘अशस्त्रं’ संयमः तन् ‘परेण पर’मिति प्रकर्षगत्यापन्नमिति, तथाहि—
 पृथिव्यादीनां सर्वत्र तुल्यता कार्या, न मन्दतीव्रभेदोऽस्तीति, पृथिव्यादिषु समभावत्वात् सामायिकस्य, अथवा शैलेश्यवस्थासंय-
 मादपि परः संयमो नास्ति, तद्दृष्टुं गुणस्थानाभावादिति भावः । यो हि क्रोधमुपादानतो बन्धतः स्थितितो विपाकतोऽनन्तानुब-
 न्धिलक्षणतः क्षयमाश्रित्य प्रत्याख्यानपरिज्ञया जानाति सोऽपरमानादिदर्श्यपीत्येतदेव प्रतिस्त्रं लगयितव्यमित्याह—

जे कोहदंसी से माणदंसी, जे माणदंसी से मायादंसी, जे मायादंसी से लोभदंसी, जे
 लोभदंसी से पिज्जदंसी, जे पिज्जदंसी से दोसदंसी, जे दोसदंसी से मोहदंसी, जे मोहदंसी
 से गव्भदंसी, जे गव्भदंसी से जम्मदंसी, जे जम्मदंसी से मारदंसी, जे मारदंसी से नर-

आवा०
३ शीतो.
४ उदे०

यदंसी, जे नरयदंसी से तिरियदंसी, जे तिरियदंसी से दुःखदंसी । से मेहावी अभिणिव-
ट्टिजा कोहं च माणं च मायं च लोभं च पिज्जं च दोसं च मोहं च गढभं च जम्मं च मारं च
नरयं च तिरियं च दुःखं च । एयं पासगरुस दंसणं उवरयसत्थस्स पलियंतकरस्स, आयाणं
निसिद्धा सगडब्भि, किमत्थि ओवाही पासगरुस न विज्जड?, नत्थि (सू. १२६) त्तिवेमि ॥
शीतोष्णीयाध्ययनम् ३ ॥

यो हि क्रोधं स्वरूपतो वेत्ति अनर्थपरित्यागरूपत्वाज्ज्ञानस्य परिहरति च स मानमपि पश्यति परिहरति चेति, यदिवा यः क्रोधं
पश्यत्याचरति स मानमपि पश्यति, मानाध्मातो भवतीत्यर्थः, एवमुत्तरत्रापि आयोज्यं, यावत् स दुःखदर्शीति, सुगमत्वान्न विवि-
यते । साम्प्रतं क्रोधादेः साध्वान्निवर्तनमाह—‘से’ इत्यादि, स मेधावी ‘अभिनिवर्तयेद्’ व्यावर्तयेत्, किं तत्?—क्रोधमित्यादि
यावदुःखं, सुगमत्वाद्दयाख्यानाभावः, स्वमनीषिकापरिहारार्थमाह—‘एय’ मित्यादि, ‘एतद्’ अनन्तरोक्तमुद्देशकादेरारभ्य पश्य-
कस्य—तीर्थकृतो दर्शनम्—अभिप्रायः, किम्भूतस्य?—उपरतशस्त्रस्य पर्यन्तकृतः, पुनरपि किम्भूतोऽसौ?—‘आयाण’मित्यादि,
आदानं कर्मोपादानं निषेध्य पूर्वस्वकृतं कर्मभिदमाविति, किं चास्य भवतीत्याह—‘किमत्थी’त्यादि, ‘पश्यकस्य’ केवलिनः ‘उपाधिः’
विशेषणं, उपाधीयत इति उपोपाधिः, द्रव्यतो हिरण्यादिर्भावतोऽष्टप्रकारं कर्म, स द्विविधोऽप्युपाधिः किमस्त्याहोस्त्रिन्न विद्यते?,

प्र. आ.
१७४

क्रोध-
मानादि-
दर्शिता

५

१०

१०
४ सम्य.
१ उद्देशः

नास्तीति, एतदहं ब्रवीमि, सुधर्मस्वामी जम्बूस्वामिनं कथयति, यथा सोऽहं ब्रवीमि येन मया भगवत्पादारविन्दमुपास(य)ता सर्व-
मेतदथावि तद्भवते तदुपदिष्टार्थानुमारितया कथयामि, न पुनः स्वमतिपिकल्पशिल्परचनयेति । गतः सूत्रानुगमः, तद्गतौ च
समासश्चतुर्थोद्देशकः ॥ तत्समाप्तौ चातीतानागतनयविचारातिदेशात् समाप्तं शीतोष्णीयाध्ययनमिति ॥ ग्रन्थाग्रम् ७९० ॥

अथ चतुर्थं सम्यक्त्वारूपमध्ययनम् ।

उक्तं तृतीयमध्ययनं, साम्प्रतं चतुर्थमारभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः—इह शस्त्रपरिज्ञायामन्वयव्यतिरेकाभ्यां पट्टीवनिकायान्
व्युत्पादयता जीवाजीवपदार्थद्वयं व्युत्पादि, तद्वधे च बन्धं विरतिं च भणताऽऽप्तवसंवरपदार्थद्वयमूचे, तथा लोकविजयाध्ययने
लोको यथा ध्यते यथा च मुच्यते इति वदता बन्धनिर्जरे गदिते, शीतोष्णीयाध्ययने तु शीतोष्णरूपाः परीपहाः सोढव्या इति
भणता तत्फललक्षणी मोक्षोऽभिहितः, ततश्चाध्ययनत्रयेण सप्तपदार्थात्मकं तत्त्वमभिहितं, तत्त्वार्थश्रद्धानं च सम्यक्त्वमुच्यते, तदधुना
प्रतिपाद्यते, अनेन सम्बन्धेनायातस्यास्याध्ययनस्य चत्वार्यनुयोगद्वाराणि व्यावर्ण्योपक्रमेऽर्थाधिकारो द्वेषा, तत्राध्ययनार्थाधिकारः
सम्यक्त्वारूपः शस्त्रपरिज्ञायां प्रागेवाभाणि, उद्देशकार्थाधिकारप्रतिपादनाय तु निर्युक्तिकार आह—

पठमे सम्मावाओ १ वीण धम्मप्पचाइयपरिक्खा २। तइण अणवज्जतवो न हु बालतवेण मुक्खुत्ति ३ ॥२१४॥

उद्देशं च उच्ये समासवयवेण णियमणं भणियं ४ । तम्हा य नाणदंसणतवचरणे होइ जइयव्वं ॥२१५॥

प्रथमोद्देशके सम्यग्वाद इत्ययमर्थाधिकारः, सम्यग्—अविपरीतो वादः सम्यग्वादो—यथावस्थितवस्त्वाविभावनं, द्वितीये तु धर्म-

उद्देश-
ार्थाधि-
१५
कारः

२०

११५८॥
०५

आचा०
४ सम्य.
१ उद्दे०

प्रवादिकपरीक्षा, धर्मं प्रवदितुं शीलं येषां ते धर्मप्रवादिनस्त एव धर्मप्रवादिकाः, धर्मप्रावादुका इत्यर्थःतेषां परीक्षा—युक्तायुक्त-
विचारणमिति, तृतीयेऽनवद्यतपोव्यावर्णनं, न च बालतपसा-अज्ञानितपथरणेन मोक्ष इत्ययमर्थाधिकारः, चतुर्थोद्देशके तु 'समा-
सवचनेन' सङ्क्षेपवचनेन 'नियमनं भणितं' संयत उक्त इति । तदेवं प्रथमोद्देशके सम्यग्दर्शनमुक्तं, द्वितीये तु सम्यग्ज्ञानं, तृतीये
बालतपोव्युदासेन सम्यक्तपः, चतुर्थे तु सम्यक्चारित्र्यमिति, तस्मात्तत्रशब्दो हेतौ, यतश्चतुष्टयमपि मोक्षाङ्गं प्रागुक्तं तस्मात् ज्ञान-
दर्शनस्तपथरणेषु 'मुमुक्षुणा यतितव्यं' तत्प्रतिपालनाय यावज्जीवं यवो विधेय इति गाथाद्वयार्थः ॥ अधुना नामनिष्पन्ननिक्षेपाया-
तस्य सम्यक्त्वाभिधानस्य निक्षेपं चिकीर्षुराह—

नामंठवणासम्मं दब्बसम्मं च भावसम्मं च । एसो खलु सम्मस्सा निक्खेवो चउविहो होइ ॥२१६॥

अक्षरार्थः सुगमः, भावार्थं तु सुगमनामस्थापनाव्युदासेन द्रव्यभावगतं निर्धुक्तिकारः प्रतिपिपादयिपुराह—

अहं दब्बसम्मं इच्छाणुलोमियं तेसु तेसु दब्बेसुं । कयसंग्वयसंजुत्तो एउत्त जढ भिण्ण छिण्णं वा ॥२१७॥

'अधे'त्यानन्तर्ये ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तं द्रव्यसम्यक्त्वमित्याह, 'ऐच्छानुलोमिकं' इच्छा—चेतःप्रवृत्तिः अभिप्रायस्तस्यानुलो-
मम्—अनुकूलं तत्र भवमैच्छानुलोमिकं, तच्च तेषु तेष्विच्छाभावानुकूल्यताभाक्षु द्रव्येषु कृताद्युपाधिभेदेन सप्तधा भवति, तद्यथा-
कृतम्—अपूर्वमेव निर्वर्तितं, रथादि, तस्य यथाऽवयवनिष्पत्तेर्द्रव्यसम्यक् कर्तुस्तन्निमित्तचित्तस्वास्थ्योत्पत्तेः, यदर्थं वा कृतं तस्य
शोभनांशुकरणतया समाधानहेतुत्वाद्वा द्रव्यसम्यग् १, एवं संस्कृतेऽपि योज्यं, तस्यैव रथादेर्भ्रज्जीर्णापोढादेखयवसंस्कारादिति २,
तथा ययोर्द्रव्ययोः संयोगो गुणान्तराधानाय नोपमर्दाय उपभोक्तुर्वा मनःप्रीत्यै पयःशर्करयोरिव तत्संयुक्तद्रव्यसम्यक् ३, तथा

सम्य-
निक्षेपः

५

१०

प्र. आ.
१७५

यत्प्रयुक्तं द्रव्यं लाभहेतुत्वादात्मनः समाधानाय प्रभवति तत्प्रयुक्तद्रव्यसम्यक् ४, पाठान्तरं वा- 'उवउत्त'ति यदुपयुक्तम्-अभ्य-
वहतं द्रव्यं मनःसमाधानाय प्रभवति तदुपयुक्तद्रव्यसम्यक् ४, तथा जडं-परित्यक्तं यद्भारादि तत्त्यक्तद्रव्यसम्यक् ५, तथा दधि-
भाजनादि मित्रं सत् काकादिसमाधानोत्पत्तेर्भिन्नद्रव्यसम्यक् ६, तथाऽधिकमांसादिच्छेदाच्छिन्नसम्यक् ७, सर्वमप्येतत्समाधानका-
रणत्वाद्द्रव्यसम्यक्, विपर्ययादसम्यगिति गाथार्थः ॥ भावसम्यक्प्रतिपादनायाह—

तिविहं तु भावसम्भं दंसण नाणे तथा चरित्ते य । दंसणचरणे तिविहं नाणे दुविहं तु नायव्वं ॥ २१८ ॥

त्रिविधं भावसम्यक्-दर्शनज्ञानचारित्रभेदात्, पुनरप्येकैकं भेदत आचष्टे-तत्र दर्शनचरणे प्रत्येकं त्रिविधे, तद्यथा-अनादिमिथ्या-
दष्टेरकृतत्रिपुञ्जस्य यथाप्रवृत्तकरणक्षीणशेषकर्मणो देशोनसागरोपमकोटीकोटीस्थितिकस्यापूर्वकरणभिन्नग्रन्थेर्मिथ्यात्वानुदयलक्षणम-
न्तरकरणं विधायानिर्वृत्तिकरणेन प्रथमं सम्यक्त्वमुत्पादयत औपशमिकं दर्शनम् १, उक्तं च-“ऊसरदेसं दद्वेह्यं च विज्झाइ वण-
दवो पप्प । इय मिच्छत्ताणुदए उवसममम्मं लहइ जीवो ॥ १ ॥” उपशमश्रेण्यां चौपशमिकमिति १, तथा सम्यक्त्वपुद्गलोपटम्भ-
जनिताध्यवसायः क्षायोपशमिकं २, दर्शनमोहनीयक्षयात् क्षायिकं ३ । चारित्रमप्युपशमश्रेण्यामौपशमिकं १ कपायक्षयोपशमात्
क्षायोपशमिकं चारित्रं २ चारित्रमोहनीयक्षयात् क्षायिकं ३ । ज्ञाने तु भावसम्यग् द्विधा ज्ञातव्यं, तद्यथा-क्षायोपशमिकं क्षायिकं च,
तत्र चतुर्विधज्ञानावरणीयक्षयोपशमात् मत्यादि चतुर्विधं क्षायोपशमिकं ज्ञानं, समस्तक्षयात् क्षायिकं केवलज्ञानमिति । तदेवं त्रिवि-
धेऽपि भावसम्यक्त्वे दर्शिते सति परश्चोदयति-यद्येवं त्रयाणामपि सम्यग्वादसम्भवे कथं दर्शनस्यैव सम्यक्त्ववादो रूढो १ यदिहाध्य-

आचा०
४ मम्य.
१ उद्दे०

यने व्याप्यते, उच्यते, तद्भावाभावित्वादितरयोः, तथाहि-मिथ्यादृष्टेस्ते न स्तः, अत्र च सम्यक्त्वप्राधान्यख्यापनाय अन्धेतर-
राजकुमारद्वयेन बालाङ्गनाद्यप्रसोधार्थं दृष्टान्तमाचक्षते-तद्यथा-उदयसेनराज्ञो वीरसेनसुरसेनकुमारद्वयं, तत्र वीरसेनोऽन्धः, स च
तत्प्रायोग्या गान्धर्वादिकाः कला ग्राहितः, इतरस्त्वभ्यस्तधनुर्देो लोकश्लाघ्यां पदवीमगमत्, एतच्च समाकर्ण्य वीरसेनेनापि राजा
विज्ञप्तो यथाऽहमपि धनुर्देाभ्यास विदधे, राज्ञाऽपि तदाग्रहमगम्यानुज्ञातः, ततोऽसौ सम्यगुपाध्यायोपदेशात् प्रज्ञातिशयादभ्या-
सविशेषाच्च शब्दवेधी सञ्जज्ञे, तेन चारूढयौग्नेन स्वभ्यस्तधनुर्देविज्ञानक्रियेणागणितचक्षुर्दर्शनसदसद्भावेन शब्दवेधित्वावष्टम्भात्प-
खलोपस्थाने सति राजा युद्धायादेशं याचितः, तेनापि याच्यमानेन वितेरे, वीरसेनेन च शब्दानुवेधितया परानीके जजृम्भे, परै-
श्चागतकुमारान्धभावैर्मूकतामालम्ब्यासौ जगृहे, सुरसेनेन च विदितवृत्तान्तेन राजानमापृच्छ्य निशितशरशतजालापृब्धपरानीकेन
मोचितः। तदेवमभ्यस्तविज्ञानक्रियोऽपि चक्षुर्विकलत्वान्नालमभिप्रेतकार्यसिद्धये इति। एतदेव निर्युक्तिकारो गाथयोपसहर्तुमाह—
कृणमाणोऽवि य किरियं परिचयतोऽवि सयण रणभोग। दितोऽवि दुहस्स उर न जिणइ अधो पराणीयं ॥२१९॥
कुर्न्नपि क्रिया परित्यजन्नपि स्वजनधनभोगान् दददपि दःखचोरः न जयत्यन्धः परानीकमिति गाथार्थः ॥ तदेवं दृष्टान्तमु-
पदर्श्य दार्ष्टान्तिकमाह—

कृणमाणोऽवि निविति परिचयतोऽवि सयणधगभोग। दितोऽवि दुहस्स उर मिच्छद्विद्वी न सिञ्जइ उ ॥२२०॥
कुर्न्नपि निवृत्तिम्-अन्यदर्शनाभिहिता, तद्यथा-पञ्च यमा' पञ्च नियमा इत्यादिका, तथा परित्यजन्नपि स्वजनधनभोगान्, पञ्चा
शितपथादिना दददपि दःखस्योरः, मिथ्यादृष्टिर्न सिध्यति, तुरगधारणे, नेत्र सिध्यति, दर्शनविकलत्वाद्, अन्धकुमारवत् असमर्थः

प्र. आ.
१७६

वीरसेन-
ज्ञातं

५

१०

१०
४ सम्य
१ उदे०

कार्यसिद्धये । यत् एव ततः किं कर्तव्यमित्याह—

तस्मात्कर्मणीय जेतुमणो दसणमि पजइज्जा । दंसणवओ हि सफलाणि हुति तवनाणचरणाइ ॥ २२१ ॥

यस्मात्सिद्धिमार्गमूलास्पद मम्यग्दर्शनमन्तरेण न कर्मक्षयः स्यात् तस्मात्कारणान् कर्मातीक जेतुमनाः मम्यग्दर्शने प्रयतेत, तस्मिन् सति यद्भवति तद्दर्शति—'दर्शनपतो हि' हिः—हतौ यस्मात्सम्यग्दर्शनिनः सफलानि भवन्ति तपोज्ञानचरणानि अतस्तत्र यत्नता भावयामिति गाथार्थः ॥ प्रकारान्तरेणापि मम्यग्दर्शनस्य तत्पूर्वभाषणा च गुणस्थानज्ञाना गुणमाविर्भावयितुमाह—

सम्मत्तुपत्ती सावण य विरण अणत्तकम्मसे । दंसणमोहग्गवण उवसामन्ते य उवसंते ॥ २२२ ॥

एवमपि खीणमोहे जिणे अ सेढी भवे असंखिज्जा । तच्चिचरीओ कालो संखिज्जगुणाउ सेढीण ॥ २२३ ॥

सम्यक्त्वोत्पत्ति' सम्यक्त्वोत्पत्तिस्तस्या विरक्षितायामरुद्धयेयगुणा श्रेणिर्भवेदित्युत्तरगाथाद्वान्ते क्रियामपेक्ष्य सम्बन्धो लगयितव्य', कथमसद्भवेयगुणा श्रेणिर्भवेदिति ?, अत्रोन्यते, इह मिथ्यादृष्टयो देशोनफोटीफोटिकर्मस्थितिरा ग्रन्थिकसत्त्वास्ते कर्मनिर्जरामाश्रित्य तुल्याः, धर्मप्रच्छन्नोत्पन्नसत्त्वास्तेभ्योऽसद्भवेयगुणानिर्जरताः, ततोऽपि पिपृच्छिपुः मन् साधुसमीपं जिगमिपुः, तस्मादपि क्रियाविष्टः पृच्छन्, ततोऽपि धर्मं प्रतिपित्तु', अस्मादपि क्रियाविष्टः प्रतिपद्यमानः, तस्मादपि पूर्वप्रतिपन्नोऽसद्भवेयगुणनिर्जरक इति मम्यक्त्वोत्पत्तिर्व्याख्याता, तदनन्तर विरताविरति प्रतिपित्तुप्रतिपद्यमानपूर्वप्रतिपन्नानामुत्तरोत्तरस्यामद्भवेयगुणानिर्जरा योज्या, एवं सर्वविस्तापपीति, ततोऽपि पूर्वप्रतिपन्नमर्षविरतेः मकाशान् 'अणंतकम्मसे' नि 'पदैकदेशे पदप्रयोग' इति यथा भीमसेनो भीमः मत्यभामा भामा एवमनन्तश्च दोषलक्षिता अनन्तानुबन्धिन', ते हि मोहनीयस्यांशाः—भागाः तापिशपयिपुरम

१५
असख्ये-
यनिर्ज-
राश्रेणिः

२०

॥१६०॥
२८

आज्ञा०
४ सम्य.
१ उदे०

प्र. आ.
१७७

दृश्येयगुणनिर्जरकः, ततोऽपि क्षपकः, तस्मादपि क्षीणानन्तानुचन्धिक्रपायः, एतदेव दर्शनमोहनीयत्रयेऽभिमुखक्रियारूढापवर्गत्रय-
मायोज्यं, ततोऽपि क्षीणसप्तकात् क्षीणसप्तक एवोपशमश्रेण्यारूढोऽमद्दृश्येयगुणनिर्जरकः, ततोऽप्युपशान्तमोहः, तस्मादपि चारित्र्यमो-
हनीयक्षपकः, ततोऽपि क्षीणमोहः, अत्र चामिमुखादित्रयं यथामम्भवमायोजनीयम्, अस्मादपि 'जिनो' भवत्येवली, तस्मादपि
शैलेऽपवयोऽमद्दृश्येयगुणनिर्जरकः । तदेवं कर्मनिर्जरार्यै अमद्दृश्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणनिष्पादितसंयमस्थानप्रचयोपात्तश्रेणिः
गोचरोत्तरेणाममद्दृश्येयगुणा, उत्तरोत्तरप्रवर्द्धमानाध्यवसायकण्डकोपपत्तेरिति, कालस्तु तद्विपरीतोऽयोगिकेवलिन आरभ्य प्रतिलो-
मतया मद्दृश्येयगुणया श्रेण्या ज्ञेयः, इदमुक्तं भवति-यावत्कालेन यावत्कर्मायोगिकेवली क्षपयति तावन्मात्रं कर्म मयोगिकेवली
मद्दृश्येयगुणेन कालेन क्षपयति, एवं प्रतिलोमतया यावद्धर्मं पिष्टच्छिपुस्तावन्नेयमिति गाथाद्वयार्थः ॥ एवमनन्तरोक्तया नीत्या दर्श-
नरतः सफलानि तपोदानचरणान्यमिहितानि, यदि पुनः केनचिदुपाधिना विदधाति ततः सफलत्वाभावः, कथामागुपाधिः?, तमाह-
आहारउचद्दिपूआइडूीस्तु य गारवेस्तु फइतचियं । एमेव धारसयिहे तयंमि न ह कडतये सम्मणो ॥२२४॥

निर्जरा-
क्रमः
रूतवं च

५

१०

से वेमि जे अईया जे य पडुप्पन्ना जे य आगमिस्सा अरहंता भगवंतो ते सब्बे एवमा-
इक्खन्ति एवं भासंति एवं पण्णवित्ति एवं परूवित्ति—सब्बे पाणा सब्बे भूया सब्बे जीवा सब्बे
सत्ता न हंतव्वा न अज्जावेयव्वा न परिघित्तव्वा न परिघावेयव्वा न उद्वेयव्वा, एस धम्मं
सुद्धे निइए सासए समिच्च लोयं खेयण्णेहिं पवेइए, तंजहा—उट्ठिएसु वा अणुट्ठिएसु वा उव-
ट्ठिएसु वा अणुवट्ठिएसु वा उवरयदंडेसु वा अणुवरयदंडेसु वा सोवट्ठिएसु वा अणोवट्ठिएसु
वा संजोगरएसु वा असंजोगरएसु वा, तच्चं चेयं तहा चेयं अस्सिं चयेयं पवुच्चइ (सू. १. २७)

गौतमस्वाम्याह—यथा सोऽहं ब्रवीमि योऽहं तीर्थकस्वचनावगततत्त्वः श्रद्धेयवचन इति, यदिवा शौद्धोदनिशिष्याभिमतक्षणिक-
त्वच्युदासेनाह—येन मया पूर्वमभाणि सोऽहमद्यापि ब्रवीमि नापरो, यदिवा सेऽहं स्तच्छब्दार्थं यच्छ्रद्धाने सम्यक्त्वं भवति तदहं
तत्त्वं ब्रवीमीति, येऽस्तीताः—अतिक्रान्ता ये च प्रत्युत्पन्नाः—वर्त्तमानकालभाविनो ये चागामिनः त एवं प्ररूपयन्तीति सम्यन्धः,
तत्रातिक्रान्तास्तीर्थकृतः कालस्यानादित्वादनन्ता अतिक्रान्ताः अनागता अप्यनन्ताः आगामिकालस्यानन्तत्वात्तेषां च सर्वदैव भावा-
दिति, वर्त्तमानतीर्थकृतां च प्रज्ञापकापेक्षितया अनवस्थितत्वे सत्यप्युत्कृष्टजघन्यपदिन एव कथ्यन्ते, तत्रोत्सर्गतः समयक्षेत्रसम्भ-
विनः मत्प्रत्युत्तरं शतं, तत्रैवं—पञ्चम्यापि विदेहेषु प्रत्येकं द्वात्रिंशत्क्षेत्रात्मकत्वादेकैकस्मिन् द्वात्रिंशत् द्वात्रिंशत् पञ्चम्यापि भग्तेषु पञ्च

आचा०
४ सम्य.
१ उद्दे०

प्र. आ.
१७८

एवमैरावतेष्वपीति, तत्र द्वात्रिंशत्पञ्चभिर्गुणिताः षष्ट्युत्तरशतं (१६०) भरतैरावतदशप्रक्षेपेण सप्तत्यधिकं शतमिति, जघन्यतस्तु विंशतिः, सा चैवं-पञ्चस्वपि महाविदेहेषु महाविदेहान्तर्महानद्युभयतटसद्भावात्तीर्थकृतां प्रत्येकं चत्वारः, तेऽपि पञ्चभिर्गुणिता विंशतिः, भरतैरावतयोस्त्वेकान्तसुपमादावभाव एवेति, अन्ये तु व्याचक्षते—मेरोः पूर्वापरविदेहयोरेकैकसद्भावान्महाविदेहे द्वावेव, ततः पञ्चस्वपि दशैवेति, तथा च ते आहुः—“सत्तरिसयमुक्कोसं इअरे दम ममयेस्वेत्तजिणमाणं । चोत्तीम पढमदीवे अणंतरऽद्वे य ते दुगुणा ॥१॥” के इमे ?—‘अर्हन्तो’ अर्हन्ति पूजासत्कारादिकमिति, तथा ऐश्वर्याद्युपेता भगवन्तः, ते सर्व एव परप्रश्नावंमरे एवंमाचक्षते यदुत्तरत्र वक्ष्यते, वर्त्तमाननिर्देशस्योपलक्षणार्थत्वादिदमपि द्रष्टव्यम्—एवमाचक्षते एवमाख्यास्यन्ति, एवं सामान्यतः मदेवमनुजायां परिपदि अर्द्धमागधया सर्वसत्त्वस्वभापानुगामिन्या भापया भापन्ते, एवं प्रकरणेण संशील्यपनोदायान्तेवासिनो जीवाजीवासवबन्धसंवरनिर्जरासोक्षपदार्थान् ज्ञापयन्ति, एवं सम्पद्दर्शनज्ञानचारित्राणि मोक्षमार्गः मिथ्यात्वाविरतिप्रमादकपाययोगा बन्धहेतवः स्वपरभावेन सदमती तत्त्वं सामान्यविशेषात्मकमित्यादिना प्रकारेण प्ररूपयन्ति, एकार्थिकानि वैतानीति, किं तदेवमाचक्षते इति दर्शयति—यथा ‘सर्वे प्राणाः’ सर्व एव पृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पत्यः द्वित्रिचतुःपञ्चेन्द्रियाथेन्द्रियबलोच्छ्रामनिश्चामायुष्कलक्षणप्राणधारणात् प्राणाः, तथा सर्वाणि भवन्ति भविष्यन्त्यभूवन्निति च भूतानि चतुर्दशभूतग्रामान्तःपातीनि, एवं सर्व एव जीवन्ति जीविष्यन्ति अजीविपुरिति जीवाः—नारकनिर्यग्ररामरलक्षणाश्चतुर्गतिक्काः, तथा सर्व एव स्वकृतमातामातोदयसुखदुःखभाजः सत्त्वाः, एकार्था वैते शब्दाः ‘तत्त्वभेदपर्यायैः प्रतिपादन’मितिकृत्वेति, एते च सर्वेऽपि प्राणिनः पर्यायशब्दावेदिता न हन्तव्याः दण्डकशादिभिः, नाज्ञापयितव्याः प्रमह्याभियोगदानतो. न परिग्राह्या भृत्यदामदास्यादिममत्परिग्रहतो, न परितापयितव्याः शारीरमानमपीडोत्पादनतो, नापद्रावयि-

उत्कृष्टा-
दिजिताः

६

१०

४ मम्प.
१ उरे०

तव्याः प्राणव्यपरोपणतः, 'एषः' अनन्तरोक्तो 'धर्मो' दुर्गत्यर्गलासुगतिसोपानदेश्यः, अस्य च प्रधानपुरुषार्थत्वाद्विशेषणं दर्शयति—
'शुद्धः' पापानुबन्धरहितः, न शाक्यधिगजातीनामिन्द्रेन्द्रियपञ्चेन्द्रियवधानुमतिकलङ्काङ्कितः, तथा 'नित्यः' अप्रच्युतिरूपः, पञ्च-
म्यपि विदेहेषु मदाभवनात्, तथा 'शाश्वतः' शाश्वतगतिहेतुत्वात् यदिवा नित्यत्वाच्छाश्वतो, न तु नित्यं भूत्वा न भवति, भव्यत्व-
वत्, अभूत्वा च नित्यं भवति घटाभाववदिति, अयं तु त्रिकालावस्थापीति, अमुं च 'लोकं' जन्तुलोकं दुःखसागरावगाढं 'समेत्य'
प्रात्ना तदुत्तरणाय 'मेदज्ञैः' जन्तुदुःखपरिच्छेत्तृभिः 'प्रवेदितः' प्रतिपादित इति, एतच्च गौतमस्वामी स्वमनीषिकापरिहारेण शिष्य-
मतिस्वर्याथं वभाषे, एनमेव सूत्रोक्तार्थं निर्युक्तिकारः सूत्रसंस्पर्शकेन गाथाद्वयेन दर्शयति—

जे जिणवरा अईया जे संपइ जे अणागए काले । सव्वेऽवि ते अहिंसं वदिंसु वदिहिंति विवदिंति ॥ २२५ ॥
छप्पिय जीवनिक्काण णोवि हणे णोऽवि अ हणाविज्जा । नोऽवि अ अणुमन्निज्जा सम्मत्तस्सेस निज्जुत्ती ॥ २२६ ॥

[चतुर्थेऽध्ययने प्रथमोद्देशकनिर्युक्तिः] गाथाद्वयमपि कण्ठ्यं । तीर्थवरोपदेशश्च परोपकारितया तत्स्वाभाव्यादेव प्रवर्तमानो भास्क-
रोदय इव प्रबोध्यविशेषनिरपेक्षतया प्रवर्तते(तत्)तद्यथेत्यादिना दर्शयति—'तजहा—उट्टिएसु वा' इत्यादि, धर्मचरणायोद्यता
उत्थिता—ज्ञानदर्शनचारित्र्योद्योगवन्तः, तद्विपर्ययेणानुत्थिताः, तेषु निमित्तभूतेषु तानुद्दिश्य भगवता सर्ववेदिना त्रिजगत्पतिना धर्मः
प्रवेदितः, एवं सर्वत्र लगयितव्यं, यदिवा उत्थितानुत्थितेषु द्रव्यतो निपण्णानिपण्णेषु, तत्रैकादशमु गणधरेषुत्थितेष्वेव वीरवर्द्धमानस्वा-
मिना धर्मः प्रवेदितः, तत उपस्थिता धर्मं शुश्रूषवो जिघृक्षवो वा तद्विपर्ययेणानुपस्थितास्तेष्विति, निमित्तसप्तमी चेत्यं, यथा चर्मणि
द्वीपिनं हन्तीति, ननु च भावोपस्थितेषु चित्तानिपुत्रादिष्वेव धर्मकथा युक्तिमती, अनुपस्थितेषु तु कं गुणं-पुष्पाति?, अनुपस्थितेष्व-

१५
उत्थिता-
दयः

२०

॥१६२॥
२८

आचा०
४ सम्य.
१ उद्दे०

पीन्द्रनागादिषु विचित्रत्वात्कर्मपरिणतेः क्षयोपशमापादनाद्गुणवत्येवेति यत्किञ्चिदेतत्, प्राणिन आत्मानं वा दण्डयतीति दण्डः,
स च मनोवाकायलक्षणः, उपरतो दण्डो येषां ते तथा, तद्विपर्ययेणानुपरतदण्डाः, तेषूभयरूपेष्वपि, तत्रोपरतदण्डेषु तत्पर्यैर्गुणान्तराधा-
नार्थं देशना, इतरेषु तूपरतदण्डत्वार्थमिति, उपधीयते-मङ्गलत इत्युपधिः, द्रव्यतो हिरण्यादिः भावतो माया, मह उपधिना वर्तन्त
इति सौपधिकास्तद्विपर्ययेणानुपधिकास्तेऽपि, संयोगः-सम्बन्धः पुत्रकलत्रमित्रादिजनितस्तत्र रताः संयोगरतास्तद्विपर्ययेणैकत्व-
भावनाभाविता असंयोगरतास्तेऽपि, तदेवमुभयरूपेष्वपि यद्भगवता धर्मदेशनाऽकारि तत् 'तथ्यं' मत्यमेतदिति, चशब्दो निय-
मार्थः, तथ्यमेवेतद्भगवद्वचनं, यथाप्ररूपितवस्तुमद्भावात्तथ्यता वचसो भवतीत्यतो वाच्यमपि तथैवेति दर्शयति-तथा चैतद्वस्तु
यथा-भगवान् जगाद, यथा-मर्षे प्राणा न हन्तव्या इत्यादि, एवं सम्यग्दर्शनं श्रद्धानं विधेयम्, एतन्नास्मिन्नेव मौनीन्द्रप्रवचने
सम्यग्मोक्षमार्गविधाविनि सप्तस्तदम्भप्रबन्धोपरते प्रकरोषोच्यते प्रोच्यते इति, न तु यथा अन्यत्र 'न हिंस्यात्मवभूतानी'त्यभि-
धायान्यत्र वाक्ये यत्प्रशुवधाभ्यनुज्ञानात् पूर्वोत्तराधेति ॥ तद्वत् सम्यक्त्वस्वरूपमभिधाय तदवामौ यद्विधेयं तद्वर्शयितुमाह—
तं आइतु न निहे न निक्षिपे जाणित्तु धम्मं जहा तहा, दिट्ठेहिं निव्वेयं गच्छिज्जा, नो

लोगस्सेसणं चरे (सू. १२८)

तत् तत्रार्थश्रद्धानलक्षणं सम्यग्दर्शनमादाय-गृहीत्वा तत्कार्याकरणतो 'न निहे'ति न गोपयेत्, तथाविधसंसर्गादिनिमित्तोत्था-
पितमिथ्यात्वोऽपि जीवमामर्ध्यगुणान्न त्यजेदापि, यथा वा शैचशाक्यादीनां गृहीत्वा व्रतानि पुनरपि व्रतेश्वरयागादिविधिना गुरु-
समीपे निक्षिप्योत्प्रजनं, एवं गुवादिः मकाशादवाप्य सम्यग्दर्शनं 'न निक्षिपेत्' न त्यजेत्, किं कृत्वा ?-यथा तथाऽवस्थितं धम्मं

धर्मा-
त्यागः
प्र. आ.
१७१

५

१०

ज्ञात्वा श्रुतचारित्रात्मकमवगम्य, वस्तूनां वा धर्म-स्वभावमवबुध्येति । तदवगमे तु किं चापरं कुर्यादित्याह-‘दिद्वेहिं’ इत्यादि, इष्टैरिष्टानिष्टरूपैर्निर्वेदं गच्छेद्, विरागं कुर्यादित्यर्थः, तथाहि-शब्दैः श्रुतैः रसैरास्वादितैर्गन्धैराघ्रातैः स्पर्शैः स्पृष्टैः सद्भिरेवं भावयेत्-यथा शुभेतरता परिणामवशाद्भवतीत्यतः कस्तेषु रागो द्वेषो वेति । किं च-‘नो लोयस्स’ प्राणिगणस्यैषणा—अन्वेपणा इष्टेषु शब्दादिषु प्रवृत्तिः इतरेषु तु हेयबुद्धिस्तां न विदध्यात् ॥ यस्य चैषा लोकैषणा नास्ति तस्यान्याप्यप्रशस्ता मतिर्नास्तीति दर्शयति—

जस्स नत्थि इमा जाई अण्णा तस्स कओ सिया ?, दिद्वं सुयं मयं विण्णायं जं एयं
परिकहिज्जइ, समेमाणा पलेमाणा पुणो पुणो जाइं पक्कप्पंति (सू. १२९)

यस्य मुमुक्षोरंषा जातिः-लोकैषणाबुद्धिः ‘नास्ति’ न विद्यते, तस्यान्या सावधारम्भप्रवृत्तिः कुतः स्यात् ?, इदमुक्तं भवति-भोगे-
ञ्चारूपां लोकैषणां परिजिहीर्षोर्नैव सावधानुष्ठानप्रवृत्तिरुपजायते, तदर्थत्वात्तस्या इति, यदिवा ‘इमा’ अनन्तरोक्तत्वात् प्रत्यक्षा सम्य-
क्त्वजातिः प्राणिनो न हन्तव्या इति वा यस्य न विद्यते तस्यान्या विवेकिनी बुद्धिः कुमार्गसावधानुष्ठानपरिहारद्वारेण कुतः स्यात् ? ।
शिष्यमतिर्भ्यर्थार्थमाह-‘दिद्वं’मित्यादि, यदेतन्मया परिकथ्यते तत्सर्वज्ञैः केवलज्ञानावलोकनेन दृष्टं, ततः शुश्रूषुभिः श्रुतं, लघुक-
र्मणां भव्यानां मतं, ज्ञानावरणीयक्षयोपशमाद्विशेषेण ज्ञातं विज्ञातम्, अतो भवताऽपि सम्यक्त्वादिके मत्कथिते यत्नवता भवित-
व्यमिति । ये पुनर्यथोक्तकारिणो न स्युः ते कथम्भूता भवेयुरित्याह-‘समेमाणा’ इत्यादि, तस्मिन्नेव मनुष्यादिजन्मनि ‘शाम्यन्तो’
गाध्यैनात्ययमासेवां कुर्वन्तः, तथा ‘प्रलीयमानाः’ मनोज्ञेन्द्रियार्थेषु पौनःपुन्येनैकेन्द्रियहीन्द्रियादिकां जातिं प्रकल्पयन्ति, संमारा-

आचा०
४ सम्य.
२ उद्दे०

विच्छित्तिं विदधतीत्यर्थः ॥ यद्येवमविदितवेद्याः साम्प्रतेक्षिणो यथाजन्मकृतरनय इन्द्रियार्थेषु प्रलीनाः पौनःपुन्येन जन्मादिकृत-
सन्धाना जन्तवस्ततः किं कर्त्तव्यमित्याह—

अहो अ राओ य जयमाणे धीरे सया आगयपण्णणे पमत्ते वहिया पास अप्पमत्ते सया
परिक्कमिज्जासित्ति वेमि (सू. १३०) ॥ सम्यक्त्वाध्ययने प्रथमोद्देशकः ४-१ ॥

अहश्च रात्रिं च यत्तमान एव-यत्तवानेव मोक्षाध्वनि 'धीरः' परीपहोपमर्गाक्षोभ्य. 'मदा' सर्वकालम् 'आगतं' स्वीकृतं 'प्रज्ञानं'
सदसद्विवेको यस्य स तथा, 'प्रभत्तान्' असंयतान् परतीर्थिकान्वा धर्माद्विहिव्यवस्थितान् पश्य, तांश्च तथाभूतान् दृष्ट्वा किं कुर्या-
दित्याह—'अप्पमत्ते' इत्यादि, अप्रमत्तः सन् निद्राविकथादिप्रमादरहितोऽक्षिनिमेपोन्मेपादावपि सदोपयुक्तः पराक्रमेथाः कर्मरिपून्
मोक्षाध्वनि वा । इतिगधिकारममाप्तौ, ब्रवीमीति पूर्ववत् । इति सम्यक्त्वाध्ययने प्रथमोद्देशकटीका परिसमाप्ता ।

उक्तः प्रथमोद्देशकः । साम्प्रतं द्वितीयव्याख्या प्रतन्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः—इह अनन्तरोद्देशके सम्यग्वादः प्रतिपादितः,
स च प्रत्यनीकमिथ्यावादव्युदासेनात्मलाभं लभते, व्युदासश्च न परिज्ञानमन्तरेण, परिज्ञानं च न विचारमृते, अतो मिथ्यावाद-
भूततीर्थिकमतविचारणायेदमुपक्रम्यते, अनेन सम्बन्धेनायातस्यास्योद्देशकस्येदमादिसूत्रं—'जे आसवा' इत्यादि, यदिवेह सम्यक्त्व-
मधिकृतं, तच्च सप्तपदार्थश्रद्धानात्मकं, तत्र सुमुक्षुणाऽवगतशस्त्रपरिज्ञाजीवाजीवपदार्थेन संसारमोक्षकारणे निर्णेतव्ये, तत्र संसारका-

आगत-
प्रज्ञानता

५

१०

चा०
४ मम्य.
२ उद्दे०

रणमामवस्तद्ग्रहणाच्च बन्धग्रहणं, मोक्षकारणं तु निर्जरा तद्ग्रहणान्च संवरन्तत्कार्यभूतश्च मोक्षः सूचितो भवतीत्यत आश्रयनिर्जरे संसारमोक्षकारणभूते मम्यक्त्वविचारायाने दर्शयितुमाह—

जे आसवा ते परिस्सवा जे परिस्सवा ते आमवा. जे अणासवा ते अपरिस्सवा जे अपरिस्सवा ते अणासवा. एए पए संबुज्झमाणे लोयं च आणाए अभिसमिच्चा पुढो पवेइयं (सू १३१)

'य' इति नामान्यनिर्देशः, आश्रयत्यष्टप्रकारं कर्म यैरारम्भस्ते आसवाः, परिः—समन्तात्स्रवति—गलति यैरनुष्ठानविशेषैस्ते परिस्सवाः, य एवामवाः—कर्मबन्धस्थानानि त एव परिस्सवाः—कर्मनिर्जरास्पदानि, इदमुक्तं भवति—यानि इतरजनाचरितानि मग्ननादीनि सुखकारणतया तानि कर्मबन्धहेतुत्वादास्रवाः, पुनस्तान्येव तच्चविदां विषयसुखपराञ्जुखानां निःसारतया संसारसरणिदेश्यानीतिहृत्वा वैराग्यजनकानि अतः परिस्सवाः—निर्जरास्थानानि। सर्ववस्तूनामनैकान्तिकतां दर्शयितुमेतदेव विपर्ययेणाह—'जे परिस्सवा' इत्यादि, य एव परिस्सवाः—निर्जरास्थानानि अर्हत्साधुतपश्रणदशविधचक्रवालसामाचार्यनुष्ठानादीनि, तान्येव कर्मोदयावष्टन्धशुभाध्यवमायस्य दुर्गतिमार्गप्रवृत्तसार्थवाहस्य जन्तोर्महाशातनावतः सातद्विरसगौरवप्रवणस्यास्रवा भवन्ति—पापोपादानकारणानि जायन्ते, इदमुक्तं भवति—यावन्ति कर्मनिर्जरार्थं संयमस्थानानि तद्बन्धनायासंयमस्थानान्यपि तावन्त्येव, उक्तं च—“यथाप्रकारा यावन्तः, संमारायेशहेतवः। तावन्तस्तद्विपर्यापात्रिर्गणसुखहेतवः ॥ १ ॥” तथाहि—रागद्वेषरासितान्तःकरणस्य विषयसुरयोन्मुखस्य दृष्टाशयन्त्रान्मयं संमाराय, पिचुमन्दरमरासितास्यस्य दृग्धर्करादिकदृत्वावचित्तिरदिति, मम्यग्दृष्टेस्तु चिदितसं-

आश्रवे-
१५
तरयोः
साद्वादः

२०
प्र. आ.
१८१

॥१६४॥
२६

आचा०
४ सम्य.
२ उद्दे०

सारोदन्वतः न्यकृतविषयामिलापस्य सर्वमशुचि दुःखकारणमिति च भावयतः मञ्जातसंवेगस्येतरजनसंसारकारणमपि मोक्षायेति भावार्थः । पुनरेतदेव गतप्रत्यागतस्रं सप्रतिषेधमाह—‘जे अणामवा’ इत्यादि, प्रसज्यप्रतिषेधस्य क्रियाप्रतिषेधपर्यवसानतया परिस्त्रवा इत्यनेन सह सम्बन्धाभावात् पर्युदासोऽयम्, आस्रवभ्योऽन्येऽनास्रवाः—व्रतविशेषाः, तेऽपि कर्म्मोदयादशुभाध्यवसायिनोऽपरिस्त्रवाः कर्म्मणः, कोङ्कार्यप्रभृतीनामिवेति, तथाऽपरिस्त्रवाः—पापोपादानकारणानि केनचिदुपाधिना प्रवचनोपकारादिना क्रियमाणाः कणवीरलताभ्रामकक्षुल्लकसेवानास्रवाः—कर्म्मबन्धनानि न भवन्ति, यदिवा आस्रवन्तीत्यास्रवाः, पचाद्यच्, एवं परिस्त्रवन्तीति परिस्त्रवाः, अत्र चतुर्भङ्गिका—तत्र मिथ्यात्वाविरतिप्रमादकपाययोगैर्य एव कर्म्मणामास्रवाः—बन्धकाः त एवापरेपां परिस्त्रवाः—निर्जरकाः, एते च प्रथमभङ्गपतिताः सर्वेऽपि संसारिणश्चतुर्भङ्गिकाः, सर्वेषां प्रतिक्षणमुभयसद्भावात्, तथा ये आस्रवास्ते ऽपरिस्त्रवा इति शून्योऽयं द्वितीयभङ्गको, बन्धस्य शाटाविनाभावित्वाद्, एवं येऽनास्रवास्ते परिस्त्रवाः, एते चायोगिकेवलिनस्तृतीयभङ्गपतिताः, चतुर्थभङ्गपतितास्तु सिद्धाः, तेषामनास्रवत्वादपरिस्त्रवत्वाच्चेति, अत्र चाद्यन्तभङ्गकौ स्रवोपात्तौ, तदुपादाने च मध्योपादानस्यावश्यंभावित्वात् मध्यभङ्गकद्वयग्रहणं द्रष्टव्यमिति । यद्येवं ततः किमित्याह—‘एए पए’ इत्यादि, एतानि—अनन्तरोक्तानि पद्यते—गम्यते येभ्योऽर्थस्तानि पदानि, तद्यथा—ये आस्रवा इत्यादीनि, परस्य चार्थावगत्यर्थं शब्दप्रयोगादेतत्पदवाच्यानर्थान् सम्यग्—अविपर्यासेन बुध्यमानः तथा ‘लोकं’ जन्तुगणमास्रवद्वारायातेन कर्म्मणा बध्यमानं तपश्चरणादिना च मुच्यमानमाज्ञया—तीर्थकरप्रणीतागमानुसारेणामिसमेत्य—आमिमुख्येन सम्यक् परिच्छिद्य, चशब्दो भिन्नक्रमः, पृथक् प्रवेदितं चामिसमेत्य पृथगास्रवोपादानं निर्जरोपादानं चेद्व्येतच्च ज्ञात्वा को नाम धर्म्मचरणं प्रति नोद्यच्छेदिति ?, कथं प्रवेदितमिति चेत् ?, तदुच्यते,

आश्रव-
परिस्त्र-
वाने-
कान्तः

५

१०

४ सम्य.
२ उरे०

प्र. आ.
१८२

आस्रयस्तावज्ज्ञानप्रत्यनीकतया ज्ञाननिह्वेन ज्ञानान्तरायेण ज्ञानप्रद्वेपेण ज्ञानास्याशातनया ज्ञानविसंवादेन ज्ञानावरणीयं कर्म
पच्यते, एवं दर्शनप्रत्यनीकतया यावद्दर्शनविसंवादेन दर्शनावरणीयं कर्म बध्यते, तथा प्राणिनामनुकम्पनतया भूतानुकम्पनतया
जीवानुकम्पनतया सत्त्वानुकम्पनत्वेन बहूनां प्राणिनामद्दुःखोत्पादनतया अशोचनतया अजूरणतया अपीडनतया अपरितापनतया
सातावेदनीयं कर्म बध्यते, एतद्विपर्ययाचासातावेदनीयमिति, तथाऽनन्तानुबन्ध्युत्कटतया तीव्रदर्शनमोहनीयतया प्रबलचारि-
प्रमोहनीमज्ञानान्मोहनीयं कर्म बध्यते, महारम्मतया महापरिग्रहतया पञ्चेन्द्रियवधात् कुणिमाहारेण नरकायुष्कं बध्यते, माया-
विनाया अनृतवादेन कूटतुलाकूटमानव्यवहारात्तिर्यगायुर्वध्यते, प्रकृतिविनीततया सानुक्रोशतया अमात्सर्यान्मनुष्यायुष्कं, सराग-
संपमेन देशविरत्या बालतपसा अकामनिर्जरया देवायुष्कमिति, कायर्जुतया भावर्जुतया भापर्जुतया अविसंवादनयोगेन शुभनाम
बध्यते, विपर्ययाच्च विपर्यय इति, जातिकुलबलरूपतपःश्रुतलाभैश्वर्यमदाभावादुच्चैर्गोत्रं, जात्यादिमदात् परपरिवादाच्च नीचैर्गोत्रं,
दानलाभभोगोपभोगवीर्यान्तरायविधानादान्तरायिकं कर्म बध्यते, एते ह्यास्रवाः, साम्प्रतं परिस्रवाः प्रतिपाद्यन्ते—अनशनादि
सचाहाभ्यन्तरं तप इत्यादि, एवमास्रवकनिर्जरकाः सप्रभेदा जन्तवो वाच्याः, सर्वेऽपि च जीवादयः पदार्था मोक्षावसाना वाच्याः ।
एतानि च पदानि मम्युध्यमानैस्तीर्थकरणधरैर्लोकमभिममेत्य पृथक् पृथक् प्रवेदितम्, अन्योऽपि तदाज्ञानुसारी चतुर्दशपूर्वविदादिः
मत्प्रहिताय परेभ्य आवेदयतीत्येतद्दर्शयितुमाह—

आघ्राइ नाणी इह माणवाणं संसारपडिवण्णाणं संबुज्झमाणाणं विन्नाणपत्ताणं, अट्टावि
मंता अदुवा पमत्ता अहामच्चमिणं तिवेमि. नाणागमो मच्चुमुहम्मस अत्थि. इच्छापणीया

१५
ज्ञानाव-
रणीया-
द्याश्रवाः

२०

॥१६५॥
२८

वंकानिकेया कालगहीया निचयनिविद्धा पुढो पुढो जाडं पकप्पयंति (सू. १३२)

ज्ञानं मकलपदार्थाविर्भाषकं विद्यते यस्यासौ ज्ञानी स 'आख्याति' आचष्टे 'इहे'ति प्रवचने, केषां ?—मानवानां, सर्वसंवरचारित्रा-
हर्त्वात्तेषाम्, अथवोपलक्षणं चैतद्देवादीनां, तत्रापि केवल्यादिव्युदात्ताय विशेषणमाह—'संसार' इत्यादि, संसार—चतुर्गतिलक्षणं प्रति-
पन्नाः संसारप्रतिपन्नाः, तत्रापि ये धर्मं भोत्सन्ते ग्रहीष्यन्ते च मुनिसुव्रतस्यामिघोटरुदृष्टान्तेन तेषामेवाख्यातीत्येतद्दर्शयति—
'सम्बुध्यमानानां' यथोपदिष्टं धर्मं सम्यगवबुध्यमानानां, छद्मस्थेन त्वज्ञातबुध्यमानेतरविशेषेण यादृग्भूतानां कथयितव्यं तान्
सूत्रेणैव दर्शयति—'विज्ञानप्राप्तानां' हिताहितप्राप्तिपरिहाराध्यवसायो विज्ञानं तत्राप्राप्ता विज्ञानप्राप्ताः, संमस्तपर्याप्तिभिः पर्याप्ताः,
संज्ञिन इत्यर्थः, नागार्जुनीयास्तु पठन्ति—“आधाइ धम्मं खलु से जीयाणं, तंजहा—संसास्पडिवन्नाणं माणुमभवत्थाणं आरंभ
विणईणं दुक्खुप्पेअसुहेसगाणं धम्ममवणगवेसयाणं सुस्सूममाणणं पडिपुच्छमाणणं विण्णाणपत्ताणं” एतच्च प्रायो गतार्थमेव, नव-
रमारम्भविनयिनामित्यारम्भविनयः—आरम्भाभाषः स विद्यते येषामिति मत्पर्यायस्तेषामिति । यथा च ज्ञानी धर्ममाचष्टे तथा
दर्शयति—'अट्टावि' इत्यादि, विज्ञानं प्राप्ता धर्मं कथ्यमानं कुतश्चिन्निमित्तादात्ता अपि मन्तः चिलात्तिपुत्रादय इव अथवा प्रमत्ता
विषयाभिप्यङ्गादिना शालिभद्रादय इव तथाविधकर्मक्षयोपशमोपत्तेर्यथा गतिपद्यन्ते तथाऽऽचष्टे, यदिवाऽऽर्त्ताः—दुःखिनः
प्रमत्ताः—सुखिनः, तेऽपि प्रतिपद्यन्ते धर्मं, किं पुनरपरे ? अथवा आर्त्ताः रागद्वेषोदयेन प्रमत्ता विषयैः, ते च तीर्थिका गृहस्था
ना संसारकान्तार विशन्तः कथं भवतां विज्ञातज्ञेयानां करुणास्पदानां रागद्वेषविषयामिलापोन्मूलनाय न प्रभवन्ति । एतच्चान्यथा

सम्य-
२ उद्दे

प्र. आ.
१८३

मा मंस्था इति दर्शयितुमाह—‘अहामच’ गित्यादि, इदं यन्मया कथितं कथ्यमानं च तद्यथामत्यं, याथातथ्यमित्यर्थः, इत्येतदहं
ब्रवीमि, यथा दुर्लभमवाप्य सम्यक्त्वं चारित्रपरिणामं वा प्रमादो न कार्यः, खान्-किमालम्ब्य प्रमादो न कार्यस्तदाह—‘नाणा-
गमो’ इत्यादि, न ह्यनागमो मृत्योर्मुखस्य कस्यचिदपि संमारोऽरपत्तिनोऽस्तीति, उक्तं च—“वदत यदीह कथिदनुसंततसुखपरि-
भोगलालितः । प्रयत्नशतपरोऽपि विगतव्यथमायुरवाप्तवान्नरः ॥ १ ॥ न खलु नरः सुरौघसिद्धामुरकिन्नरनायकोऽपि यः । सोऽपि
कृतान्तदन्तकुलिशाक्रमेण कृशितो न नश्यति ॥२॥” तथोपायोऽपि मृत्युमुखप्रतिपेधस्य न कथिदस्तीति, उक्तं च—“नश्यति नौति
याति वितनोति करोति रमायनक्रियां, चरति गुरुव्रतानि विनराप्यपि विशति विशेषकातरः । तपति तपांसि खादति मितानि करोति
च मन्त्रसाधनं, तदपि कृतान्तदन्तयन्त्रकचक्रमणैर्विदार्यते ॥ १ ॥” ये पुनर्विषयकपायाभिष्वङ्गात् प्रमुक्ता धर्मं नावबुध्यन्ते ते
किम्भूता भवन्तीत्याह—‘इच्छा’ इत्यादि, इन्द्रियमनोदिपयानुबूला प्रवृत्तिरिहेच्छा तथा विषयाभिमुखमभिकर्मवन्धं संसाराभिमुखं
वा प्रकपेण नीता इच्छाप्रणीताः, ये चैवम्भूतास्ते ‘वंकानिकेता’ वङ्कस्य-असंयमस्य आ-मर्यादया संयमावधिभूतया निकेतभूताः-
आश्रया वङ्कानिकेताः, वङ्को वा निकेतो येषां ते वङ्कानिकेताः, पूर्वपदस्य दीर्घत्वं, ये चैवम्भूतास्ते ‘कालगृहीताः’ कालेन-मृत्युना
गृहीताः कालगृहीताः, पौनःपुन्यमरणभाज इत्यर्थः, धर्मचरणाय वा गृहीतः-अभिसन्धितः कालो यैस्ते कालगृहीताः, आहिता-
ग्निदर्शनादार्षत्वाद्वा निष्ठान्तस्य परनिपातः, तथाहि-पाश्चात्ये वयसि परुत्परारि वा अपत्यपरिणयनोत्तरकालं वा धर्मं करिष्याम
इत्येवं गृहीतकालाः, ये चैवम्भूतास्ते निचये निविष्टा-निचये कर्मनिचये तदुपादाने वा सावधारम्मनिचये निविष्टाः-अध्युपपन्नाः,
ये चेच्छाप्रणीता वङ्कानिकेताः कालगृहीता निचये निविष्टास्ते तद्वर्माणः किमपरं कुर्वन्तीति दर्शयितुमाह—‘पुढो पुढो’ इत्यादि, पृथ-

इच्छा-
१५
प्रणीता-
दयः

२०

॥१६६॥
२७

कृपृथगेकेन्द्रियद्वीन्द्रियादिका जातिमनेकशः 'प्रकल्पयन्ति' प्रकुर्वन्ति, पाठान्तर वा 'एत्थ मोहे पुणो पुणो' 'अत्र' असिन्निच्छाप्रणी-
तादिके हृषीकानुकूले मोहे कर्मरूपे वा मोहे निमग्नाः पुनः पुनस्तत्कुर्वन्ति येन तदप्रच्युतिः स्यात् ॥ तदप्रच्युतौ च किं स्यादित्याह-
इहमेग्रेसिं तत्थ तत्थ संथवो भवड, अहोववाडए फासे पडिसंवेयंति, चिट्ठं कम्मेहिं कूरेहिं
चिट्ठं परिचिट्ठड, अचिट्ठं कूरेहिं कम्मेहिं नो चिट्ठं परिचिट्ठइ, एगे वयंति अदुवावि नाणी, नाणी
वयंति अदुवावि एगे (सू. १३३)

'इह' असिन्निच्छाप्रणीतत्वात् 'इह' अस्मिन्निच्छाप्रणीतत्वात् 'इह' अस्मिन्निच्छाप्रणीतत्वात् 'इह' अस्मिन्निच्छाप्रणीतत्वात् 'इह' अस्मिन्निच्छाप्रणीतत्वात्
'संस्तवः' परिचयो भूयोभूयोगमनाद्भवति, ततः किमित्याह-'अहोववाडए' इत्यादि, त एवमिच्छया प्रणीतत्वादिन्द्रियवशगा-
स्तद्वशित्वात्तदनुकूलमाचरन्तो नरकादियातनास्थानजातसंस्तवाः, तीर्थिका अप्यौद्देशिकादि निर्दोषमाचक्षाणा 'अधऔपपातिकान्' नर-
कादिभगान् 'स्पर्शान्' दुःखानुभगान् प्रतिसंवेदयन्ति, तथाहि-लोकायतिका ब्रुवते-"पिव खाद च चारुलोचने !, यदतीतं वर-
गात्रि ! तन्न ते । न हि मीरु ! गतं निवर्त्तते, समुदयमात्रमिदं कलेवरम् ॥१॥" वैशेषिका अपि सावधयोगारम्भणः, तथाहि ते
भाषन्ते-'अभिपेचनोपवामन्नह्यचर्यगुरुकूलवामन्नानप्रस्थयज्ञदानमो(प्रो)क्षणदिशक्षत्रमन्नकालनियमाः' इत्यादि, अन्येऽपि सावधयो-
गानुष्ठायिनोऽनया दिशा वाच्याः, स्यात्-किं सर्वोऽपीच्छाप्रणीतादिर्यावत्तत्र तत्र कृतसंस्तवोऽधऔपपातिकान् स्पर्शान् प्रतिसंवेद-
यति 'आहोविन्निच्छाप्रणीतत्वात् तद्योग्यकर्मकार्यवानुभवति ?, न मर्य इति दर्शयति-'चिट्ठं' इत्यादि, चिट्ठं-भृशमत्यर्थ 'कूरैः' वधवन्धा-

१०
४ सम्य.
२ उदे०
प्र. आ.
१८४

दिभिः 'कर्मभिः' क्रियाभिः 'चिद्ध'मिति भृशमत्यर्थमेव विरूपां दशां वैतरणीतरणासिपत्रपाताभिघातशाल्मलीवृक्षालिङ्गनादिजनि-
तामनुभवंस्तमस्तमादिस्थानेषु परितिष्ठति, यस्तु नात्यर्थं हिंसादिभिः कर्मभिर्वर्तते सोऽत्यन्तवेदनानिचितेष्वपि नरकेषु नोत्पद्यते,
स्यात्—क एवं वदतीत्याह—'एगे वयंती' त्यादि, 'एके' चतुर्दशपूर्वविदादयो 'वदन्ति' ब्रुवते, अथवाऽपि ज्ञानी वदति, ज्ञानं—सकल-
पदार्थाविभावकम् अस्यास्तीति ज्ञानी, स चैतद् ब्रवीति, यदिव्यज्ञानी केवली भाषते श्रुतकेवलिनोऽपि तदेव भाषन्ते, यच्च श्रुत-
केवलिनो भाषन्ते निरावरणज्ञानिनोऽपि तदेव वदन्तीत्येतद्गतप्रत्यागतसूत्रेण दर्शयति—'नाणी' इत्यादि, 'ज्ञानिनः'केवलिनो यद्व-
दन्ति अथवाऽप्येके—श्रुतकेवलिनो यद्वदन्ति तद्यथार्थभाषित्वादेकमेव, एकेषां सर्वार्थप्रत्यक्षत्वादपरेषां तदुपदेशप्रवृत्तेरिति, वक्ष्यमा-
णेऽप्येकवाक्यतेति । तदाह—

आवंति केयावंती लोयंसि समणा य माहणा य पुढो विवायं वयंति, से दिद्धं च णे सुयं
च णे मयं च णे विण्णायं च णे उद्धं अहं तिरियं दिसासु सव्वओ सुपडिलेहियं च णे—सव्वे
पाणा सव्वे जीवा सव्वे भूया सव्वे सत्ता हन्तव्वा अज्जावेयव्वा परियावेयव्वा परिघेत्तव्वा
उह्वेषव्वा, इत्थवि जाणह नत्थित्थ दोसो, अणारियवयणमेयं, तत्थ जे आरिआ ते एवं
वयासी—से दुद्धिद्धं च भे दुरुसुयं च भे दुम्मयं च भे दुब्बिण्णायं च भे उद्धं अहं तिरियं दिसासु

केवलि-
१५
श्रुत-
केवलि-
तुल्यता

२०

॥१६७॥
२५

आचा०
४ सम्य,
२ उद्दे०

सव्वओ दुप्पडिलेहियं च भे, जं णं तुब्भे एवं आइक्खह एवं भासह एवं परूवेह एवं पण्ण-
वेह—सव्वे पाणा ४ हंतव्वा ५, इत्थवि जाणह नत्थित्थ दोसो, अणारियवयणमेयं, वयं पुण
एवमाइक्खामो एवं भासामो एवं परूवेमो एवं पण्णवेमो—सव्वे पाणा ४ न हंतव्वा १ न
अज्जावेयव्वा २ न परिघित्तव्वा ३ न परियावेयव्वा ४ न उद्वेयव्वा ५, इत्थवि जाणह
नत्थित्थ दोसो, आयरियवयणमेयं, पुब्बं निकाय समयं पत्तेयं पत्तेयं पुच्छिस्सामि, हंभो
पवाइया ! किं भे सायं दुक्खं असायं ?, समिया पडिवण्णे यावि एवं बूया—सव्वेसिं पाणाणं
सव्वेसिं भूयाणं सव्वेसिं जीवाणं सव्वेसिं सत्ताणं असायं अपरिनिव्वाणं महब्भयं दुक्खं-
तिवेमि (सू. १३४) ॥ चतुर्थाध्ययने द्वितीय उद्देशकः ४-२ ॥

‘आवन्ती’ति यावन्तः ‘केआवन्ती’ केचन ‘लोके’ मनुष्यलोके ‘श्रमणाः’ पापण्डिकाः ‘ब्राह्मणा’ द्विजातयः पृथक्पृथग् विरुद्धो
वादो विवादस्तं यदन्ति, एतदुक्तं भवति—यावन्तः केचन परलोकं ज्ञीप्सवस्ते आत्मीयदर्शनानुरागितया पाराक्यं दर्शनमपवदन्तो
विवदन्ते, तथाहि—भागवता ब्रवते—“पञ्चविंशतितत्त्वज्ञानान्मोक्षः, सर्वव्याप्यात्मा निष्क्रियो निर्गुणश्चैतन्यलक्षणो, निर्विशेषं

अनार्या-
यौक्ती

५

१०

चा०
४ सम्य.
२ उदे०

मामान्य तच्च"मिति, वैशेषिकास्तु भाषन्ते—“द्रव्यादिषट्पदार्थपरिज्ञानान्मोक्षः, समवायिज्ञानगुणेनेच्छाप्रयत्नद्वेषादिमिश्र गुणैर्गुणवा-
नात्मा, परस्परनिरपेक्षं सामान्यविशेषात्मकं तच्च"मिति, शाक्यास्तु वदन्ति—यथा “परलोकानुयाय्यात्मैव न विद्यते, निःसामान्यं
वस्तु क्षणिकं चे”ति, मीमांसकास्तु मोक्षमर्षजाभावेन व्यवस्थिता इति, तथा केषाञ्चित् पृथिव्यादय एकेन्द्रिया जीवा न भवन्ति,
अपरे वनस्पतीनामप्यचेतनतामाहुः, तथा द्वीन्द्रियार्दनामपि कृम्यादीनां न जन्तुस्वभावं प्रतिपद्यन्ते, तद्भावे वा न तद्वधे बन्धो-
ऽल्पबन्धता वन्ति, तथा हिंसायामपि भिन्नवाक्यता, तदुक्तम्—प्राणि प्राणिज्ञानं घातकचित्तं च तद्गता चेष्टा । प्राणैश्च विप्रयोगः
पञ्चभिरापद्यते हिंसा ॥१॥” इत्येवमादिक औद्देशिकपरिभोगाभ्यनुज्ञादिकश्च विरुद्धो वादः स्वत एवाभ्यूहः । यदिवा ब्राह्मणाः
श्रमणाधर्मविरुद्धं वादं यद्वदन्ति तत्सूत्रेणैव दर्शयति—‘से दिष्टं च णे’ इत्यादि यावत् ‘नत्थित्थ दोसो’त्ति, ‘से’त्ति तच्छब्दार्थे यदहं
वक्ष्ये तत् ‘दृष्टम्’ उपलब्धं दिव्यज्ञानेनास्माभिः अस्माकं वा सम्बन्धिना तीर्थकृता आगमप्रणायकेन, चशब्द उत्तरापेक्षया समुच्चयार्थः,
श्रुतं चास्माभिर्गुर्वादिः सकाशात्, अस्मद्गुरुशिष्यैर्वा तदन्तेवासिभिर्वा, मतम्—अभिमतं युक्तियुक्तत्वादस्माकमस्मत्तीर्थकराणां वा,
विज्ञातं च तच्चभेदपर्यायैरस्माभिरस्मत्तीर्थकरणे वा, स्वतो न परोपदेशदानेन, एतच्चोर्ध्वाधस्तिर्यक्षु दशस्वपि दिक्षु सर्वतः—सर्वैः
प्रत्यक्षानुमानोपमानागमार्थापत्त्यादिभिः प्रकारैः सुष्ठु प्रत्युपेक्षितं च—पर्यालोचितं च, मनःप्रणिधानादिना अस्माभिरस्मत्तीर्थकरणे
वा, किं तदित्याह—सर्वे प्राणाः सर्वे जीवाः सर्वे भूताः सर्वे सत्त्वा हन्तव्या आज्ञापयितव्याः परिग्रहीतव्याः परितापयितव्या अपद्रा-
पयितव्याः, ‘अत्रापि’ धर्मचिन्तायामप्येवं जानीथ, यथा नास्त्यत्र यागार्थं देवतोपयाचितकतया वा प्राणिहननादौ ‘दोषः’ पापानु-
बन्ध इति, एवं यावन्तः केचन पापण्डिका औद्देशिकभोजिनो ब्राह्मणा वा धर्मविरुद्धं परलोकविरुद्धं वादं भाषन्ते । अयं च जीवोपम-

अनार्या-
योक्ती
प. आ.
१८५
१५

२०

॥१६८॥
२५

आचा०
४ सम्ब.
२ उद्दे०

प्र. आ.
१८६

दकत्वात् पापानुबन्धी अनार्यप्रणीत इति, आह च-आराध्याताः सर्वहेयधम्मैभ्यः इत्यायोस्ताद्विषयोमादनायाः-कूरकम्माणस्तपा
प्राण्युपघातकारीदं वचनं, ये तु तथाभूता न ने किम्भूतं प्रज्ञापयन्तीत्याह-'तत्थ' इत्यादि. 'तत्रे'ति वाक्योपन्यासार्थे निर्धारणे वा,
ये ते आर्या देशभाषाचारित्रार्यास्त एवमवादिपुः, यथा यत्तदनन्तरोक्तं दुर्दष्टमेतद्, दुष्टं दष्टं दुर्दुष्टं 'भे' युष्माभिर्युष्मत्तीर्थकरेण वा, एवं
यावदुष्प्रत्युपेक्षितमिति । तदेवं दुर्दष्टादिकं प्रतिपाद्य दुष्प्रज्ञापनानुवादद्वारेण तदभ्युपगमे दोषाविष्करणमाह-'जं ण'मित्यादि,
णमिति वाक्यालङ्कारे, यदेतद्रक्ष्यमाणं यूयमेवमाचङ्घ्वमित्यादि यावदत्रापि यागोपहारादौ जानीथ यूयं यथा नास्त्येवात्र-प्राण्युप-
मदानुष्ठाने दोषः-पापानुबन्ध इति, तदेवं परवादे दोषाविर्भावनेन धर्मविरुद्धतामाविर्भाव्य स्वमतवादमार्या आविर्भावयन्ति-
'वय' मित्यादि, पुनःशब्दः पूर्वस्माद्विशेषमाह, वयं पुनर्यथा धर्मविरुद्धवादो न भवति तथा प्रज्ञापयाम इति, तान्येव पदानि सप्र-
तिपेधानि हन्तव्यादीनि यावन्न केवलमत्र-अस्मदीये वचनेनास्ति दोषः, अत्रापि-अधिकारे जानीथ यूयं यथा 'अत्र' हननादिप्रति-
पेधविधौ नास्ति दोषः-पापानुबन्धः, सावधारणत्वाद्वाक्यस्य नास्त्येव दोषः, प्राण्युपघातप्रतिपेधाच्चायवचनमेतत्, एवमुक्ते सति ते
पापण्डिका ऊचुः-भवदीयमार्यवचनमस्मदीयं त्वनार्यमित्येतन्निरन्तराः सुहृदः प्रत्येप्यन्ति, युक्तिविकलत्वात्, तदत्राचार्यो यथा
परमतस्यानार्यता स्यात्तथा दिदर्शयिषुः स्ववाग्यञ्जिता वादिनो न विचलयिष्यन्तीतिकृत्वा प्रत्येकमतप्रच्छनार्थमाह-'पुञ्च' मित्यादि,
'पूर्वम्' आदावेव 'समयम्' आगमं यद्यदीयारामेऽभिहितं तत् 'निकाञ्च' व्यवस्थाप्य पुनस्ताद्विरूपापादनेन परमतानार्यता प्रतिपाद्येत्य-
तस्तदेव परमतं प्रश्नयति, यद्विवा पूर्व प्राश्निकाभिकाञ्च्य ततः पापण्डिकान् प्रश्नयितुमाह-'पत्तेय' मित्यादि, एकमेकं प्रति प्रत्येकं
भोः प्रावादुका ! भवतः प्रश्नयिष्यामि, किं 'भे' युष्माकं 'सातं' मनआह्लादकारि दुःखम् ? उतासातं-मनःप्रतिकूलं !, एवं पृष्टाः सन्तो

अनार्या-
र्योक्ती

५

१०

४ सम्य.
२ उदे०

यदि सातमित्येवं ब्रूयुः ततः प्रत्यक्षागमलोकवाधा स्याद्, अथ चासातमित्येवं ब्रूयुः ततः 'समिया' सम्यक् प्रतिपन्नांस्तान् प्रावा-
दुकान् स्ववाग्यभितानप्येवं ब्रूयात्—'अपिः' सम्भावने, सम्भाव्यते एतद्भ्रूणनं—यथान केवलं भवतां दुःखमसातं, सर्वेषामपि प्राणिनां
दुःखमसातं-मनसोऽनमिप्रेतम् अपरिनिर्वाणम्—अनिर्घृत्तिरूपं महद्भयं दुःखमित्येतत् परिगणय्य सर्वेऽपि प्राणिनो न हन्तव्या इत्यादि
वाच्यं, तद्वनने च दोषः, यस्त्वदोषमाह तदनार्यवचनम् । इतिरधिकारपरिममाप्तौ, ब्रवीमीति पूर्ववत्, तदेवं प्रावादुकानां स्ववाग्नि-
यश्रणयाऽनार्यता प्रतिपादिता, अत्रैव रोहगुप्तमन्त्रिणा विदितागममद्भावेन माध्यस्थ्यमवलम्बमानेन तीर्थिकपरीक्षाद्वारेण यथा
निराकरणं चक्रे तथा निर्घृत्तिकारो गाथाभिराचष्टे—

खुड्ग पायसमासं धम्मकहंपि य अजंपमाणेणं । छन्नेण अन्नलिङ्गी परिच्छिद्या रोहगुत्तेणं ॥२२७॥

अनया गाथया सङ्क्षेपतः सर्वं कथानकमावेदितं क्षुल्लकस्य, 'पादममासो' गाथापादसङ्क्षेपः तमजल्पता धर्मकथां च 'छन्नेन' अप्र-
कटेन 'अन्यलिङ्गिनः' प्रावादुकाः 'परीक्षिताः' निरूपिताः 'रोहगुप्तेन' रोहगुप्तनाम्ना मन्त्रिणेति गाथासमासार्थः । भावार्थस्तु कथा-
नकादवसेयः, तच्चेदम्—चम्पायां नगर्यां सिंहसेनस्य राज्ञो रोहगुप्तो नाम महामन्त्री, स चार्हद्दर्शनभावितान्तःकरणो विज्ञातसदस-
द्वादः, तत्र च कदाचिद्राजाऽऽस्थानस्थो धर्मविचारं प्रस्तावयति. तत्र यो यस्यामिमतः स तं शोभनमुवाच, स च तूष्णीभावं भज-
मानो राज्ञोक्तः—धर्मविचारं प्रति किमपि न ब्रूते भवान् ?, मत्वाह—किमेभिः पक्षपातवचोभिः ?, विमर्शमिः स्वत एव धर्मं,
परीक्षामहे तीर्थिकानित्यमिधाय गजानुमत्या 'सकुण्टलं' वा वदनं न व'त्ति, अयं गाथापादो नगरमध्ये आललम्बे, सम्पूर्णा तु गाथा
भाण्डागाग्निना, नगर्यां चोद्घुष्टं, यथा—य एनं गाथापादं पूरयिष्यति तस्य गजा यथेष्टिनं दानं दाम्यति तद्भक्तश्च भविष्यतीति,

१५
प्रवादि-
परीक्षा

२०

॥१६९॥
२८

१०
४ सम्य.
३ उदे०

सुगमा, अत्र च क्षान्त्यादिकमपरिज्ञाने कारणमुपन्यस्तं, न पुनर्व्याक्षेप इत्यतो गाथासंवादात् क्षान्तिदमजितेन्द्रियत्वाध्यात्म-
योगाधिगतेश्च कारणाद्राज्ञो धर्मं प्रति भावोल्लासोऽभूत्, क्षुल्लकेन च धर्मप्रशोत्तरकालं पूर्वगृहीतशुष्केतरकर्मगोलकद्वयं भित्तौ
निक्षिप्य गमनमारंभे, पुनर्गच्छन् राज्ञोक्तः—किमिति भवान् धर्मं पृष्टोऽपि न कथयति ?, म चावोचत्—हे मुग्ध ! ननु कथित
एव धर्मो भवतः शुष्केतरगोलकदृष्टान्तेन । एतदेव गाथाद्वयेनाह—

उल्लो सुको य दो छ्वा, गोलया मद्रियामया । दोऽवि आचडिया कुड्डे, जो उल्लो तत्थ (सोऽत्थ) लग्गइ ॥२३२॥
एवं लग्गंति दुम्मेहा, जे नरा कामलालसा । विरत्ता उ न लग्गंति, जहा से सुक्कगोलए ॥२३३॥

अयमत्र भावार्थः—ये ह्यङ्गप्रत्यङ्गनिरीक्षणव्यासङ्गात् कामिनीनां मुखं न पश्यन्ति तदभावे तु पश्यन्ति ते कामगृधृतया
सार्द्राः, सार्द्रतया च संसारपङ्के कर्मकर्ममे वा लगन्ति, ये तु पुनः क्षान्त्यादिगुणोपेताः संसारसुखपराद्मुखाः काष्ठमुनयस्ते शुष्कगोल-
कसन्निभा न क्वचिच्छगन्तीति गाथाद्वयार्थः । सम्यक्त्वाध्ययने द्वितीयोद्देशकनिर्युक्तिः । इति सम्यक्त्वाध्ययने द्वितीयोद्दे-
शकः समाप्तः ॥४-२॥

उक्तो द्वितीयोद्देशकः, साम्प्रतं तृतीय आरभ्यते, अस्य चापममिमम्बन्धः—इहानन्तरोद्देशके परमतव्युदासद्वारेण सम्यक्त्वमवि-
चलं प्रतिपादयता तत्सहचरितं ज्ञानं तत्फलभूता च विरतिरमिहिता, सत्यपि चास्मिन्मये न पूर्वोपात्तकर्मणो निरवधतपोऽनुष्ठान-
मन्तरेण धयो भवतीत्यतस्तदधुना प्रतिपाद्यत इत्यनेन मग्धन्वेनायातस्यास्योद्देशकस्यादि मन्त्रम्—

१५
अनार्या-
योक्ती

२०

॥१७०॥
२७

१०
४ सम्य.
३ उद्दे०

तेऽपि न सर्वे, अपि तु मृतार्चा-मृतेव मृता संस्काराभावादर्चा-शरीरं येषां ते तथा, निष्प्रतिकर्मशरीरा-इत्यर्थः, यदिवा अर्चा-
तेजः, स च क्रोधः, स च कपायोपलक्षणार्थः, ततश्चायमर्थो-मृता-विनष्टा अर्चा कपायरूपा येषां ते मृतार्चाः, अकपायिण इत्यर्थः,
किं च-‘धर्म’ श्रुतचारित्राख्यं विदन्तीति धर्मविदः, इति हेतौ, यत एव धर्मविदोऽत एव ऋजवः-कौटिल्यरहिताः । स्यादे-
तत्-किमालम्ब्यैतद्विधेयमित्यत आह-‘आरंभज’ मित्यादि, सावद्यक्रियानुष्ठानमारम्भस्तस्माज्जातमारम्भजं, किं तद् ?-दुःखम् इद-
मिति सकलप्राणिप्रत्यक्षं, तथाहि-कृपिसेवावाणिज्याधारम्भप्रवृत्तो यच्छरीरमानसं दुःखमनुभवति न तद्वाचामगोचरमित्यतः प्रत्य-
क्षाभिधायिनेदमोक्तम्, ‘इतिः’ उपप्रदर्शने, इत्येतदनुभवसिद्धं दुःखं ज्ञात्वा मृतार्चा धर्मविद ऋजवश्च भवन्तीति । एतच्च ममस्त-
वेदिनो भाषन्त इति दर्शयति-‘एव’मित्यादि, ‘एवं’ पूर्वोक्तप्रकारेण ‘आहुः’ उक्तवन्तः, के एवमाहुः ?-समत्वदर्शिनः सम्यक्त्व-
दर्शिनः समस्तदर्शिनो वा, यदुद्देशकादेरारभ्योक्तं तदेवमच्युरित्यर्थः, कस्मात् ऊचुरित्याह-‘ते मव्ये’ इत्यादि, यस्मात्ते सर्वेऽपि
सर्वविदः ‘प्रावादिकाः’ प्रकरणेण मर्यादया बद्धितुं शीलं येषां ते प्रावादिनः त एव प्रावादिकाः-यथावस्थितार्थस्य प्रतिपादनाय
वावदूकाः, ‘दुःखस्य’ शरीरमानमलक्षणस्य तदुपादानस्य वा कर्मणः ‘कृशला’ निपुणास्तद्रूपनोदोपायवेदिनः मन्तः ते सर्वेऽपि जप-
रिजया परिज्ञाय हेयार्थस्य प्रत्याख्यानपरिज्ञामुदाहरन्ति, ‘इतिः’ उपप्रदर्शने, इत्येवं पूर्वोक्तनीत्या कर्मधन्धोदयमत्कर्मताविधा-
नतः परिज्ञाय ‘मव्येः’ मव्येः प्रकारैः कृशलाः प्रत्याख्यानपरिज्ञामुदाहरन्ति, यदिवा मूलोत्तरप्रकृतिप्रकारैः सर्वैः परिज्ञायेति मूल-
प्रकारा अष्टौ उच्यन्ते प्रकृतिप्रकारा अष्टपञ्चाशदुत्तरं शतम्, अथवा प्रकृतिमित्यनुभाषप्रदेशप्रकारैः, यद्विदोदयप्रकारैर्वन्धमत्कर्मताका-
र्यधुनैगगामिबन्धमत्कर्मताकारणैश्च कर्म परिज्ञायेति, ते चास्मी उदयप्रकाशः, तद्यथा-घृणप्रकृतीनां श्रीण्युदयग्यानानि, अष्टविधं

मृतार्चो-
पदेऽः

१५

२०

॥१७१॥
२६

नानि एकत्रिंशत्पर्यन्तानि जीवगुणस्थानभेदादनेकभेदानि भवन्ति, तानि चेह ग्रन्थगौरवभयात् प्रत्येकं नोच्यन्त इत्यत एकैकभेदावेदनं क्रियते, तत्रैकविंशतिः गतिः १ जातिः २ आनुपूर्वी ३ त्रसं ४ वादरं ५ पर्याप्तापर्याप्तयोरन्यतरत् ६ सुभगदुर्भगयोरन्यतरत् ७ आदेयानादेययोरन्यतरत् ८ यशःकीर्त्ययशःकीर्त्योरन्यतरत् ९, एताश्च नव ध्रुवोदय १२ सहिता एकविंशतिः २१, चतुर्विंशतिस्तु तिर्यग्गतिः १ एकेन्द्रियजातिः २ औदारिकं ३ ह्रुण्डसंस्थानं ४ उपघातं ५ प्रत्येकमाधारणयोरन्यतरत् ६ स्थावरं ७ सूक्ष्मवादरयोरन्यतरत् ८ दुर्भगं ९ अनादेयं १० अपर्याप्तकं ११ यशःकीर्त्ययशःकीर्त्योरन्यतरत् १२ दिति, तत्रैवापर्याप्तकापनयने पर्याप्तकपराघाताभ्यां प्रक्षिप्ताभ्यां पञ्चविंशतिः २५, षड्विंशतिस्तु याऽसौ केवलिनो विंशतिरभिहिता सैवौदारिकशरीराङ्गोपाङ्गद्वयान्यतरसंस्थानाद्यसंहननोपघातप्रत्येकमहिता वेदितव्या २६ मिश्रकाययोगे वर्तमानस्य सैव तीर्थकरनामसहिता केवलिसमुद्घातवतो मिश्रकाययोगिन एव सप्तविंशतिः २७, सैव प्रशस्तविहायोगतिसमन्विताऽष्टाविंशतिः २८, तत्र तीर्थकरनामापनयने उच्छ्वास-१ सुखर २ पराघात ३ प्रक्षेपे सति त्रिंशद्भवति ३०, तत्र सुखरे निरुद्धे एकोनत्रिंशत् २९, सैव त्रिंशत्तीर्थकरनामसहिता एकत्रिंशत् ३१, नवोदयस्तु मनुष्यगतिः १ पञ्चेन्द्रियजातिः २ त्रसं ३ वादरं ४ पर्याप्तकं ५ सुभगं ६ आदेयं ७ यशःकीर्त्तिं ८ स्तीर्थकरमिति ९, एता अयोगितीर्थकरकेवलिनः, एता एव तीर्थकरनामरहिता अष्टाविति ८, गोत्रस्यैकमेव सामान्येनोदयस्थानं, उच्चनीचयोरन्यतरत्, यांगपद्येनोदयाभावो विरोधादिति, तदेवमुदयभेदैरनेकप्रकारतां कर्मणः परिज्ञाय प्रत्याख्यानपरिज्ञामुदाहरन्तीति ॥ यदि नाम कर्मपरिज्ञामुदाहरन्ति ततः किं कार्यमित्याह—

इह आणाकंखी पंडिण् अणिहे, एगमप्पाणं संपेहाण् धुणे सरीरं. कसेहि अप्पाणं जरेहि

आचा०
४ सम्य.
३ उद्दे०
प्र. आ.
१९०

अप्पाणं-जहा जुत्राङ्गं कट्टाङ्गं हव्ववाहो पमत्थइ एवं अत्तसमाहिण्ण अणिहे, विगिञ्च कोहं
अविकंपमाणे (सू. १३६)

‘इह’ अस्मिन् प्रवचने आज्ञाकाङ्क्षितं शीलमस्येति आज्ञाकाङ्क्षी-सर्वज्ञोपदेशानुष्ठायी, यश्चैवम्भूतः स ‘पण्डितो’ विदितवेद्यः
अस्त्रिहो भवति, विद्यते-श्लिष्यतेऽष्टप्रकारेण कर्मणेति स्त्रिहो न स्त्रिहोऽस्त्रिहः, यदिवा स्त्रिह्यतीति स्त्रिहो-रागवान् यो न तथा
सोऽस्त्रिहः, उपलक्षणार्थत्वाच्चास्य रागद्वेषपरहित इत्यर्थः, अथवा निश्चयेन हन्यत इति निहतः भावरिपुभिरिन्द्रियकषायकर्मभिः यो न
तथा सोऽनिहतः, इह प्रवचने आज्ञाकाङ्क्षी पण्डितो भावरिपुभिरनिहतो, नान्यत्र, यश्चानिहतः स परमार्थतः कर्मणः परिज्ञाता । यश्चै-
वम्भूतः स किं कुर्यादित्याह-‘एगमप्पाण’ मित्यादि, सोऽनिहतोऽस्त्रिहो वा आत्मानमेकं धनधान्यहिरण्यपुत्रकलत्रशरीरादिव्यतिरिक्तं
‘संप्रेक्ष्य’ पर्यालोच्य धुनीयाच्छरीरकं, सम्भावनायां लिङ्, सर्वस्मादात्मानं व्यतिरिक्तं पश्यतः सम्भाव्यत एतच्छरीरविधूननमिति,
तत्र कुर्वता संसारस्वभावैकत्वभावनैवंरूपा भावयितव्येति-“संसार एवायमनर्थमारः, कः कस्य कोऽत्र स्वजनः परो वा ? । सर्वे
अमन्तः स्वजनाः परे च, भवन्ति भूत्वा न भवन्ति भूयः ॥१॥ विचिन्त्यमेतद्भवताऽहमेको, न मेऽस्ति कश्चित्पुरतो न पश्चात् ।
स्वकर्मभिर्भ्रान्तिरियं ममैव, अहं पुरस्तादहमेव पश्चात् ॥ २ ॥ सदैकोऽहं न मे कश्चित्, नाहमन्यस्य कस्यचित् । न तं पश्यामि
यस्याहं, नासौ भावीति यो मम ॥३॥” तथा-एकः प्रकुरुते कर्म, भुनक्त्येकश्च तत्फलम् । जायते म्रियते चैक, एको यानि भवा-
न्तरम् ॥१॥ इत्यादि, किं च-‘कसेहि अप्पाणं जरेहि अप्पाणं’ परव्यतिरिक्त आत्मा-शरीरं तन् कष्टतपश्चरणादिना कृशं कुरु,
यदिवा ‘कप’ कसौ कर्मणेऽलमित्येवं पर्यालोच्य यच्छक्तोपि तत्र नियोजयेरित्यर्थः, तथा ‘जर’ शरीरकं जरीकुरु, तपमा तथा कुरु

संसारै-
कत्वे

५

१०

यथा जराजीर्णमिव प्रतिभासते, विहृतिपरित्यागद्वारेणात्मानं निःसारतामापादयेरित्यर्थः, किमर्थमित्येतदिति चेदाह—‘जहा’ इत्यादि,
यथा ‘जीर्णानि’ निःमाराणि काष्ठानि ‘हव्यवाहो’ हुतभुक् प्रमथ्नाति—शीघ्रं भस्मसात् करोति, दृष्टान्तं प्रदर्श्य दार्ष्टान्तिकमाह—‘एवं
अत्तसमाहिण्’ एवम्’ अनन्तरोक्तदृष्टान्तप्रकारेणात्मना समाहितः आत्मसमाहितः, ज्ञानदर्शनचारित्र्योपयोगेन सदोपयुक्त इत्यर्थः,
आत्मा वा समाहितोऽस्येत्यात्मसमाहितः, मदा शुभव्यापारवानित्यर्थः, आहिताभ्यादिदर्शनादार्पत्वाद्वा निष्ठान्तस्य परनिपातः, यदिवा
प्राकृते पूर्वोत्तरनिपातोऽस्तत्रः, समाहितात्मेत्यर्थः, ‘अस्तिहः’ स्नेहरहितः संस्तपोऽग्निना कर्मकाष्ठं दहतीति भावार्थः ॥ एतदेव दृष्टा-
न्तदार्ष्टान्तिकगतमर्थं निर्युक्तिकारो गाययोपमञ्जिष्टुराह—

जह ग्वल्लु झुसिरं कट्टं सुचिरं सु-हं लहुं उद्दइ अग्गी । तह ग्वल्लु ग्ववंति कम्मं सम्मचरणे ठिया साह् ॥२३४॥

गतार्था । अत्र चास्तिहपदेन रागनिवृत्तिं विधाय द्वेषनिवृत्तिं विधित्युराह—‘विगिंच कोह’मित्यादि, कारणेऽकारणे वाऽतिकूराध्य-
वमायः क्रोधः तं परित्यज, तस्य च कार्यं कम्पनं तत्प्रतिषेधं दर्शयति—अविकम्पमानः ॥ किं विगणय्यैतत्कुर्यादित्याह—

इमं निरुद्धाउयं संपेहाए, दुक्खं च जाण अदु आगमेस्सं, पुढो फासाइं च फासे, लोयं
च पास विफंद्माणं, जे निब्बुडा पावेहिं कम्मेहिं अणियाणा ते विघाहिया, तम्हा अतिविज्जो
नो पडिसंजलिज्जासित्ति वेमि (सू. १३७) चतुर्थे तृतीयः ॥ ४-३ ॥

‘इदं’ मनुष्यत्वं ‘निरुद्धायुष्कं’ निरुद्धं—परिगलितमायुष्कं (यत्र तत्) ‘सम्प्रेक्ष्य’ पर्यालोच्य क्रोधादियपरित्यागं विदध्यात्, किं च—‘दुक्खं’ मि

आचा०
४ सम्य.
४ उद्दे०

त्यादि, क्रोधादिना दन्दद्वयमानस्य यन्मानसं दुःखमुत्पद्यते तज्जानीहि, तज्जनितकर्मविपाकापादितं चागामि दुःखं सम्प्रेक्ष्य क्रोधादिकं प्रत्याख्यानपरिज्ञया जानीहि, परित्यजेरित्यर्थः, आगामिदुःखस्वरूपमाह—'पुत्रो' इत्यादि, पृथक् सप्तनरकपृथिवीसम्भवशीतोष्णवेदनाकुम्भीपाकादियातनास्थानेषु 'स्पर्शान्' दुःखानि, चः समुच्चये, न केवलं क्रोधाध्मातस्तस्मिन्नेव क्षणे दुःखमनुभवतीति आगामीनि पृथग् दुःखानि च स्पृशेद्—अनुभवेत्, तेन चातिदुःखेनापरोऽपि लोको दुःखित इत्येतदाह—'लोयं च' इत्यादि, न केवलं क्रोधादिविपाकादात्मा दुःखान्यनुभवति, लोकं च शारीरमानसदुःखापन्नं विस्पन्दमानमस्वतन्मिति श्वेतश्च दुःखप्रतीकाराय धावन्तं 'पश्य' विवेकचक्षुषाऽवलोकय । ये त्वेवं न ते किम्भूता भवन्तीत्यत आह—'जे निव्वुडा' इत्यादि, ये तीर्थकरोपदेशवासितान्तःकरणा विषयकपायाग्युपशमान्निर्घृताः—शीतीभूताः पापेषु कर्मसु 'अनिदानाः' निदानरहितास्ते परमसुखास्पदतया व्याख्याताः, औपशमिक-सुखभाक्त्वेन प्रसिद्धा इत्यर्थः, यतः एवं ततः किमित्याह—'तम्हा' इत्यादि, यस्माद्भागद्वेषाभिभूतो दुःखभाग्भवति तस्मादतिविद्वान्—विदितागमसद्भावः सन्न प्रतिसञ्जलेः—क्रोधाग्निनाऽऽत्मानं नोद्दीपयेः, कपायोपशमं कुर्वित्यर्थः । इतिरधिकारपरिसमाप्तौ, त्रयीमीति पूर्ववत् ॥ सम्यक्त्वाध्ययने तृतीयोद्देशकटीका समाप्तेति ।

उक्तस्तृतीयोद्देशकः, साम्प्रतं चतुर्थ आरभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः—इहानन्तरोद्देशके निरवयं तपोऽभिहितं, तच्चाविकलं सत्संयमव्यवस्थितस्य भवतीत्यतः संयमप्रतिपादनाय चतुर्थोद्देशक इति, अनेन सम्बन्धेनायातस्यास्योद्देशस्यादि सूत्रम्—

आवीलए पवीलए निप्पीलए जहित्ता पुव्वसंजोगं हिच्चा उव्वसमं, तम्हा अविमणे वीरे,

संज्वल-
नाभावः

६

१०

४ सम्य.
४ उद्दे०

सारए समिए सहिए सया जए, दुरणुचरो मग्गो वीराणं अनियट्टगामीणं, विगिंच मंससोणियं,
एस पुरिसे दविए वीरे, आयाणिजे वियाहिए. जे धुणाइ समुस्सयं वसित्ता वंभचेरंसि (सू. १३८)

आडीपदर्थे, ईपत्पीडयेद् अतिक्रमेण तपसा शरीरकमापीडयेद्, एतच्च प्रथमप्रव्रज्याऽवसरे, तत ऊर्द्धमधीतागमः परिणतार्थस-
द्भावः मन् प्रकपेण विक्रष्टतपसा पीडयेत् प्रपीडयेत्, पुनरध्यापितान्तेवासिवर्गः सङ्क्रामितार्थमारः शरीरं तित्यक्षुर्मासार्द्धमासक्षप-
णादिभिः शरीरं निश्चयेन पीडयेन्निष्पीडयेत्, स्नात्-कर्मक्षयार्थं तपोऽनुष्ठीयते, न च पूजालाभख्यात्यर्थेन तपमा न भवत्यतो
निरर्थक एव शरीरपीडनोपदेश इत्यतोऽन्यथा व्याख्यायते-कर्मत्र कार्मणशरीरं वा आपीडयेत्प्रपीडयेन्निष्पीडयेन्, अत्रापीपदार्थादिका
प्रकर्षगतिरवसेया, यदिवा आपीडयेत्कर्म अपूर्वकरणादिकेषु सम्यग्दृष्ट्यादिषु गुणस्थानेषु, ततोऽपूर्वकरणानिवृत्तिवादरयोः प्रपीडयेत्,
सूक्ष्मसम्परायावस्थायां तु निष्पीडयेत्, अथवा आपीडनमुपशमश्रेण्यां प्रपीडनं क्षयकश्रेण्यां निष्पीडनं तु शैलेश्यवस्थायामिति । किं
कृत्वैतत्कुर्यादित्याह-‘जहिता’ इत्यादि, पूर्वः संयोगः पूर्वसंयोगो-धनधान्यहिरण्यपुत्रकलत्रादिकृतस्तं त्यक्त्वा, यदिवा पूर्वः-अमंय-
मोऽनादिभवाभ्यासात् तेन संयोगः पूर्वसंयोगस्तं त्यक्त्वा ‘आवीलये’दित्यादिसम्बन्धः, किं च-‘हिचा’ इत्यादि, ‘हि गता’ वित्यस्मात् पूर्व-
काले क्त्वा ‘हित्वा’ गत्वा, किं तत् ?-उपशमं-इन्द्रियजयरूपं संयमं वा ‘गत्वा’ प्रतिपद्यापीडयेदिति वर्तते, इदमुक्तं भवति-असंयमं
त्यक्त्वा संयमं प्रतिपद्य तपश्चरणादिनाऽऽत्मानं कर्म वाऽऽपीडयेत् प्रपीडयेन्निष्पीडयेदिति, यतः कर्मापीडनार्थमुपशमप्रतिपत्तिस्त-
त्प्रतिपत्तौ चाविमनस्कतेत्याह-‘तम्हा’ इत्यादि, यस्मात्कर्मक्षयायासंयमपरित्यागस्तत्परित्यागे चाप्रशयंभावी संयमस्तत्र च न चित्त-

कर्मापी-
१५
डनादिः

२०

॥१७४॥
२६

प्र. आ.
१९२

आचा०
४ सम्य.
४ उद्दे०

वैमनस्यमिति, तस्मादविमना विगतं भोगकपायादिषु अस्तौ वा मनो यस्य न विमना यो न तथा मोऽविमनाः, कोऽमो ?, वीरः—कर्म-
विदारणसमर्थः। अविमनस्कत्वाच्च यत्स्यात्तदाह—‘सारण’ इत्यादि, सुप्तृ आ—जीवनमर्यादया संयमानुष्ठाने रतः स्वारतः, पञ्चभिः ममि-
तिभिः समितः, सह हितेन सहितो ज्ञानादिसमन्वितो वा महितः, ‘मदा’ सर्वकालं सकृदारोपितसंयमभारः संस्तत्र ‘यतेत’ यत्नवान्
भवेदिति। किमर्थं पुनः पौनःपुन्येन संयमानुष्ठानं प्रत्युपदेशो दीयते? इत्याह—‘दुरनुचरो’ इत्यादि, दुःखेनानुचर्यत इति दुरनुचरः,
कोऽमो ?—नार्गः—संयमानुष्ठानविधिः, केषां ?—‘वीराणाम्’ अप्रमत्तयतीनां, किम्भूतानामित्याह—‘अणियट्ट’ इत्यादि, अनिवर्त्तो—मोक्षस्तत्र
गन्तुं शीलं येषां ते तथा तेषामिति, यथा च तन्मार्गानुचरणं कृतं भवति तद्दर्शयति—‘विगिंच’ इत्यादि, मांसशोणितं दर्पकारि
विहृष्टतपोऽनुष्ठानादिना ‘विवेचय’ पृथक्कुरु, तद्भासं विधेहीतियावत्, एवं वीराणां मार्गानुचरणं कृतं भवतीति भावः। यश्चैवम्भूतः
स कं गुणमवामुयादित्याह—‘एम्’ इत्यादि, ‘एप्’ मांसशोणितयोरपनेता पुरि शयनात् पुरुषः द्रवः—संयमः स विद्यते यस्यासौ
द्रविकः, मत्त्वर्थीयष्ठन्, द्रव्यभूतो वा मुक्तिगमनयोग्यत्वात्, कर्मरिपुविदारणसहिष्णुत्वाद्गीर इति, मांसशोणितापचयप्रतिपादनाच्च
तदुत्तरेषामपि मेदआदीनामपचय उक्त एव द्रष्टव्यः, तद्भावभावित्वात्तेषामिति। किं च—‘आयाणिजे’ इत्यादि, स वीराणां मार्गं
प्रतिपन्नः मांसशोणितयोरपनेता मुमुक्षूणामादानीयो—ग्राह्य आदेयवचनश्च व्याख्यात इति। कश्चैवम्भूत इत्याह—‘जे धुणाइ’ इत्यादि,
‘ब्रह्मचर्ये’ संयमे मदनपरित्यागे वीपित्वा यः ‘समुच्छ्रयं’ शरीरकं कर्मोपचयं वा तपश्चरणादिना ‘धुनाति’ कृशीकरोति स आदा-
नीय इति विविधमाख्यातो व्याख्यात इति सम्बन्धः ॥ उक्ता अप्रमत्ताः, तद्विधर्मणस्तु प्रमत्तानभिधित्सुराह—

नित्तेहिं पलिच्छिन्नेहिं आयाणसोयगडिण् बाले, अव्वोच्छिन्नबंधणे अणभिकंतसंजोए तमंसि

अप्रमत्ताः

५

१०

अवियाणओ आणाए लंभो नत्थित्तिवेमि (सू. १३९)

नयन्त्यर्थदेशम्—अर्थक्रियासमर्थमर्थमाविर्भावयन्तीति नेत्राणि—चक्षुरादीनीन्द्रियाणि तैः परिच्छिन्नैः—यथास्वं विषयग्रहणं प्रति निरुद्धैः सद्भिरादानीयोऽपि भूत्वोपित्वा ब्रह्मचर्ये पुनर्मोहोदयादादानस्रोतोगृद्धः—आदीयते—सावधानुष्ठानेन स्वीकियत इत्यादानं—कर्म संसारबीजभूतं तस्य स्रोतांसि—इन्द्रियविषया मिथ्यात्वाविरतिप्रमादकपाययोगा वा तेषु गृद्धः—अध्युपपन्नः स्यात्, कोऽसौ?—‘वालः’ अज्ञः रागद्वेषमहामोहाभिभूतान्तःकरणः। यथादानस्रोतोगृद्धः स किम्भूतः स्यादित्याह—‘अव्योच्छिन्नबंधणे’ इत्यादि, अव्य-
विच्छिन्नं—जन्मशतानुवृत्ति बन्धनम्—अष्टप्रकारं कर्म यस्य स तथा, किंच—‘अणभिकंत’ इत्यादि, अनभिक्रान्तः—अनतिलङ्घितः संयोगो धनधान्यहिरण्यपुत्रकलत्रादिकृतोऽसंयमसंयोगो वा येनासावनभिक्रान्तसंयोगः, तस्य चैवम्भूतस्येन्द्रियानुकूल्यरूपे मोहात्मके वा तमसि वर्तमानस्यात्महितं मोक्षोपायं वाऽविजानत आज्ञायाः—तीर्थकरोपदेशस्य लाभो नास्तीत्येतदहं ब्रवीमि तीर्थकरवचनोप-
लब्धसद्भाव इति, यदिवाऽऽज्ञा बोधिः सम्यक्त्वम्, अस्तिशब्दश्चायं निपातस्त्रिकालविषयी, तेनायमर्थः—तस्यानभिक्रान्तसंयोगस्य भावतमसि वर्तमानस्य बोधिलाभो नासीन्नास्ति न भावीति। एतदेवाह—

जस्स नत्थि पुरा पच्छा मज्झे तस्स कुओ सिया ?, से हु पन्नाणमंते बुद्धे आरंभोवरए,
संममेयंति पासह, जेण बंधं वहं घोरं परियायं च दारुणं पलिच्छिंदिय वाहिरगं च सोयं,
निकंमदंसी इह मच्चिएहिं, कम्माणं सफलं दट्ठुण तओ निज्जाइ वेयवी (सू. १४०)

आत्रा०
४ मम्य.
४ उदे०

यस्य कस्यचिदविशेषितस्य कर्मादानस्रोतोगृहस्य चालस्य अच्यवच्छिन्नवन्धस्यानभिक्रान्तसंयोगस्याज्ञानतमसि वर्तमानस्य 'पुरा'
पूर्वजन्मनि बोधिलाभो नास्ति-सम्यक्त्वं नासीत्, 'पश्चादपि' एष्येऽपि जन्मनि न भानि, 'मध्ये' मध्यजन्मनि तस्य कुतः स्यात् इति ?,
एतदुक्तं भवति—यस्यैव पूर्वं बोधिलाभः संवृत्तो भविष्यति वा तस्यैव वर्तमानकाले भवति, येन हि सम्यक्त्वमास्त्वादितं पुनर्मि-
थ्यात्वोदयात् तत् प्रच्यवते तस्यापार्द्धपुद्गलपरावर्त्तेनापि कालेनावश्यं तत्सद्भावान्, न ह्ययं सम्भवोऽस्ति प्रच्युतस्य सम्यक्त्वस्य
पुनरसम्भव एवेति, अथवा निरुद्धेन्द्रियोऽपि आदानस्रोतोगृह इत्युक्तः, तद्विपर्ययभूतस्य त्वतिक्रान्तसुखस्मरणमकुर्वतः आगामि च
दिव्याङ्गनाभोगमनभिकाङ्क्षतो वर्तमानमुखामिष्वङ्गोऽपि नैव स्यादित्येतद्दर्शयितुमाह—'जस्स नत्थि' इत्यादि, यस्य भोगविपाकवे-
दिनः पूर्वभुक्तानुस्मृतिर्नास्ति नापि पाश्चात्यकालभोगामिलापिता विद्यते तस्य व्याधिचिकित्सारूपान् भोगान् भावयतो 'मध्ये' वर्त-
मानकाले कुतो भोगेच्छा स्यात् ?, मोहनीयोपग्रमात्रैव स्यादित्यर्थः। यस्य तु त्रिकालविषया भोगेच्छा निवृत्ता स किम्भूतः स्यादि-
त्याह—'से हु' इत्यादि, 'हुः' यस्मादर्थे यस्मान्निवृत्तभोगामिलापस्तस्मात्स प्रज्ञानवान्—प्रकृष्टं ज्ञानं प्रज्ञानं—जीवाजीवादिपरिच्छेत्
तद्विद्यते यस्यासौ प्रज्ञानवान्, यत एव प्रज्ञानवान् अत एव बुद्धः—अवगततच्चो, यत एवम्भूतोऽत एवाह—'आरंभोवरण' सावधानु-
ष्ठानमारम्भस्तस्मादुपरत आरम्भोपरतः। एतच्चारम्भोपरमणं शोभनमिति दर्शयन्नाह—'सम्म'गित्यादि, यदिदं सावधारम्भोपरमणं
सम्यगेतत्—शोभनमेतत् सम्यक्त्वकार्यत्वाद्वा सम्यक्त्वमेतदित्येवं पश्यत—एवं गृहीत यूयमिति। किमित्यारम्भोपरमणं सम्यगिति
चेदाह—'जैण' इत्यादि, येन कारणेन सावधारम्भप्रवृत्तो बन्धं निगडादिभिः बधं कशादिभिः 'घोरं' प्राणसंशयरूपं 'परितापं' शारी-
रमानसं 'दारुणं' अमहामवाप्नोति अत आरम्भोपरमणं सम्यग्भूतं कुर्यात्, किं कृत्वेत्याह—'पलिच्छिन्दि' इत्यादि, 'परिच्छिन्ध' अप-

सम्यक्त्वं
निष्कर्म-
दर्शिता

५

१०

आचा०
४ सम्म.
४ उद्दे०
प्र. आ.
१९४

नीय, किं तत् ?—स्रोतः पापेपादानं, तच्च बाह्यं धनधान्यहिरण्यपुत्रकलत्रादिरूपं हिंसाद्याश्रमद्वारात्मकं वा, चशब्दादान्तरं च रागद्वेषात्मकं विषयविपासारूपं वेति, किं च—‘णिकर्मदंसी’त्वादि, निष्क्रान्तः कर्मणो निष्कर्मा-मोक्षः संवरो वा तं द्रष्टुं शील-
मस्येति निष्कर्मदर्शी, ‘इहे’ति संसारे मर्त्येषु मध्ये य एव निष्कर्मदर्शी स एव बाह्याभ्यन्तरस्रोतश्छेत्तेति स्यात् । किमभिसन्ध्य स
बाह्याभ्यन्तरसंयोगस्य छेत्ता निष्कर्मदर्शी वा भवेत् इत्यत आह—‘कर्माणं’इत्यादि, मिथ्यात्वाविरतिप्रमादकषाययोगैः क्रियन्ते-
वध्यन्त इति कर्माणि-ज्ञानावरणीयादीनि तेषां सफलत्वं दृष्ट्वा, स वा निष्कर्मदर्शी वेदविद्वा कर्मणां फलं दृष्ट्वा, तेषां च फलं-ज्ञाना-
वरणीयस्य ज्ञानावृत्तिः दर्शनावरणस्य दर्शनाच्छादनं वेदनीयस्य विपाकोदयजनिता वेदनेत्यादि, ननु च न सर्वेषां कर्मणां विपा-
कोदयमिच्छन्ति, प्रवेशानुभवस्यापि सद्भावात्, तपसा च क्षयोपपत्तेरित्यतः कथं कर्मणां मफलत्वं?, नैव दोषो, नात्र प्रकारकार्त्तर्य-
मभिप्रेतम्, अपितु द्रव्यकार्त्तर्यं, तच्चास्त्येव, तथाहि—यद्यपि प्रतिबन्धव्यक्ति न विपाकोदयस्तथाप्यष्टानामपि कर्मणां सामान्येन
सोऽस्त्येवेत्यतः कर्मणां सफलत्वमुपलभ्यते, तस्मात्-कर्मणस्तदुपादानादास्रवाद्वा निश्चयेन याति निर्याति-निर्गच्छति, तन्न विधत्त
इतियावत्, कोऽसौ?—‘वेदविद्’ वेद्यते सकलं चराचरमनेनेति वेदः—आगमस्तं वेत्तीति वेदवित्, सर्वज्ञोपदेशवर्तीत्यर्थः ॥ न केव-
लस्य ममैवायमभिप्रायः, सर्वेषामेव तीर्थकराणामयमाशय इति दर्शयितुमाह—

जे खलु भो ! वीरा ते समिया सहिया सया जया संघडदंसिणो आओवरया अहातहं लोयं उवे-
हमाणा पाईणं पडिणं दाहिणं उईणं इय सच्चंसि परि (चिण्) विट्ठिसु, साहिस्सामो नाणं, वीराणं

१५
कर्म-
सफलता

२०

॥१७६॥
२७

आचा०
४ सम्य
४ उद्दे०

समियाणं सहियाणं सया जयाणं संघडदंसीणं आओवरयाणं अहातहं लोयं समुवेहमाणणं
किमत्थि उवाही ?, पासगस्स न विज्जड, नत्थित्तिवेमि(सू.१४१)॥इति सम्यक्त्वाध्ययनम् ॥

यदिवा उक्तः सम्यग्वादो निरवद्यं तपधारित्रं च, अधुना तत्कलमुच्यते—‘जे सखु’ इत्यादि, खलुशब्दो वाक्यालङ्कारे, ये केच-
नातीतानागतवर्तमानाः ‘भो’ इत्यामन्त्रणे ‘वीराः’ कर्मविदारणसहिष्णवः समिताः समितिभिः सहिता ज्ञानादिभिः सदा यताः
सत्संयमेन ‘संघडदंसिणो’चि निरन्तरदर्शिनः शुभाशुभस्य आत्मोपरताः पापकर्मभ्यो यथा तथा अग्रस्थितं ‘लोकं’ चतुर्दशर-
ज्जात्मकं कर्मलोकं वोपेक्षमाणाः—पश्यन्तः सर्वासु ग्रान्यादिषु दिक्षु व्यवस्थिता इत्येवंप्रकाराः ‘सत्य’मिति ऋतं तपः संयमो वा
तत्र परिचिते—स्थिरे तस्थुः—स्थितवन्तः, उपलक्षणार्थत्वात् त्रिकालविषयता द्रष्टव्या, तत्रातीते काले अनन्ता अपि सत्ये तस्थुः
वर्तमाने पञ्चदशसु कर्मभूमिषु सङ्ख्येयास्तिष्ठन्ति अनागते अनन्ता अपि स्थास्यन्ति, तेषां चातीतानागतवर्तमानानां सत्यवतां
यज्ज्ञानं—योऽमिप्रायस्तदहं कथयिष्यामि भवतां शृणुत यूयं, किम्भूतानां तेषां ?—‘वीराण’मित्यादीनि विशेषणानि गतार्थानि,
किम्भूतं ज्ञानमिति चेदाह—किं ग्रन्थे ‘अस्ति’ विद्यते ?, कोऽसौ ?—‘उपाधिः’ कर्मजनितं विशेषणं, तद्यथा—नारकस्तिर्यग्योनः सुखी
दुःखी सुभगो दुर्भगः पर्याप्तकोऽपर्याप्त इत्यादि, आहोस्विन्न विद्यत इति परमतमाशङ्क्य त ऊचुः—‘पश्यकस्स’सम्यग्वादादिकमर्थं
पूर्वोपात्तं पश्यतीति पश्यः स एव पश्यकस्तस्य कर्मजनितोपाधिर्न विद्यते, इत्येतदनुसारेणाहमपि ब्रवीमि, न स्वमनीषिक्येति ।
गतः सूत्रानुगमः, तद्वर्तौ च समाप्तश्चतुर्थोद्देशको, नयविचारातिदेशात् समाप्तं सम्यक्त्वाध्ययनं चतुर्थमिति ॥ग्रं०६२०॥

प्र. आ.
१९५

पश्यक-
स्वरूपं

५

१०

अथ लोकसाराख्यं पञ्चममध्ययनम् ।

उक्तं चतुर्थमध्ययनं, साम्प्रतं पञ्चममारभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः—इहानन्तराध्ययने सम्यक्त्वं प्रतिपादितं तदन्तर्गतं च ज्ञानं, तदुभयस्य च चारित्रफलत्वात् तस्यैव च प्रधानमोक्षाङ्गतया लोकसास्त्रत्वात् तत्प्रतिपादनार्थमिदमुपक्रम्यत इत्यनेन सम्यन्धे-
नायातस्यास्याध्ययनस्योपक्रमादीनि चत्वार्यनुयोगद्वाराणि भवन्ति, तत्रोपक्रमेऽर्थाधिकारो द्वेषा, तत्राप्यध्ययनार्थाधिकारोऽभिहितः,
उद्देशार्थाधिकारं तु निर्युक्तिकारः प्रतिपादयिपुराह—

हिंसगविसयारंभग एगचरुत्ति न मुणी पढमगंमि १। विरओ मुणित्ति विङ्ग अविश्यवाई परिग्गहिओर ॥२३५॥

तईए एसो अपरिग्गहो य निद्विन्नकामभोगो य ३। अब्वत्तस्सेगचरस्स पच्चवाया चउत्थंमि ४ ॥२३६॥

हरउचमो तवसंयमगुत्ती निस्संगया य पंचमए ५। उम्मगगवज्जणा छट्ठगंमि तह रागदोसे य ६ ॥२३७॥

हिनस्तीति हिंसकः आरम्भणमारंभो, विषयाणामारम्भोऽस्येति विषयारम्भकः, व्यधिकरणस्यापि गमकत्वात्समासः, णुलन्तस्य वा याजकादिदर्शनात् समासो, विषयाणामारम्भको विषयारम्भक इति, हिंसकश्च विषयारम्भकश्चेति विगृह्य समाहारद्वन्द्वः, प्राकृतत्वात्पुंलिङ्गता, अयमर्थो—हिंसकः प्राणिनां विषयारम्भकश्च—विषयार्थं सावधारम्भप्रवृत्तश्च न मुनिः, तथा विषयार्थमेव एक एव चरतीत्येकचरः स च न मुनिरिति, एतदधिकारत्रयं प्रथमोद्देशके १, द्वितीये तु हिंसादिपापस्थानकेभ्यो विरतो मुनिर्भवतीत्ययमर्थार्थाधिकारः, वदनशीलो वादी अविस्तस्य वादी अविस्तवादी परिग्रहवान् भवतीत्येतच्चात्रोद्देशके प्रतिपादयिष्यत इति २, तृतीये त्वेष एव विरतो मुनिरपरिग्रहो भवतीति निर्विण्णकामभोगश्चेत्ययमर्थार्थाधिकारः ३, चतुर्थे त्वव्यक्तस्य—अगीतार्थस्य सूत्रार्थापरिनि-

उद्देश-
१५
र्थाधि-
कारः

२०

॥१७७॥

२७

आचा०
५लोक०
१ उदे०

ष्ठितस्य प्रत्यपाया भवन्तीत्ययमर्थाधिकारः ४, पञ्चमके तु हृदोपमेन साधुना भाव्यं, यथा हि हृदो जलभृतोऽप्रतिस्रवः प्रशस्यो भवति एवं साधुरपि ज्ञानदर्शनचारित्रभृतो विद्वोतसिकारहित इति, तथा तपःसंयमगुप्तयो निःसङ्गता चेत्ययमर्थाधिकारः ५, षष्ठे तून्मार्गवर्जना-कुदृष्टिपरित्यागः, तथा रागद्वेषौ च त्याज्यावित्ययमर्थाधिकारः ६, इति गाथात्रयार्थः ॥ नामनिष्पन्ने तु निक्षेपेऽत्र द्विधा नाम-आदानपदेन गौणं चेति, एतद् द्विविधमपि निर्युक्तिकारः प्रतिपादयितुमाह—

आयाणपण्णावन्ति गोणनामेण लोगसारुत्ति । लोगस्स य सारस्स य चउक्कओ द्दोइ निक्खेवो ॥ २३८ ॥

आदीयते-प्रथममेव गृह्यत इत्यादानं तच्च तत्पदं च आदानपदं तेन करणभूतेनावन्तीत्येतन्नाम, अध्ययनादावावन्तीशब्दस्यो-
च्चारणाद्, गुणैर्निष्पन्नं गौणं तच्च तन्नाम च गौणनाम तेन हेतुना लोकसार इति, लोकस्य-चतुर्दशरज्ज्वात्मकस्य सारः-परमार्थो लोकसारः, द्विपदं नामेत्यतः लोकस्य सारस्य च प्रत्येकं चतुष्कको निक्षेपो भवति, तद्यथा-नामलोको यस्य कस्यचिच्छ्लोक इति नाम क्रियते, स्थापनालोकश्चतुर्दशरज्ज्वात्मकस्य लोकस्य स्थापना, (सा)गाथात्रयादवसेया, तच्चैतत्-तिरिअं चउरो दोसुं छदीसुं अद्व दस य एक्केके । वारस दोसुं सोलस दोसुं वीसा य चउसुं तु ॥ १ ॥ पुणरवि सोलस दोसुं वारस दोसुं तु हुंति नायच्चा । तिसु दस तिसु अद्वच्छ य दोसुं दोसुं तु चत्तारि ॥२॥ ओयरिअ लोअमज्झा चउरो चउरो य सव्वहिं णेया । तिअ तिग दुग दुग एक्केकगं च जा सत्तमीए उ ॥३॥ द्रव्यलोको जीवपुद्गलधर्माधर्माकाशकालात्मकः पद्विधः, भावलोकस्त्वौदयिकादिपद्भावात्मकः सर्वद्रव्य-पर्यायात्मको वा । सारोऽपि नामादि चतुर्विधः, तत्र नामस्थापने मुगमत्वाद्नादित्य द्रव्यसारप्रतिपादनाह—

सन्वस्स थूल गुण्ण मज्झे देसप्पहाण सरिराई । धण एरंठे चइरे भ्वइरंअ जिणादुरालाई ॥२३९॥

प्र. आ.
१९६

लोक-
सारः

५

१०

अत्र पूर्वार्द्धपश्चार्द्धयोर्यथासङ्ख्यं लगनीयं, सर्वस्ये धनं सारभूतं, तद्यथा—कोटिसारोऽयं पञ्चकपर्दकमारो वा, स्थूले एरण्डः सारः, सारशब्दोऽत्र प्रकर्षवाची, स्थूलानां मध्ये एरण्डो मिण्डो वा प्रकर्षभूतः, गुरुत्वे वज्रं, मध्ये खदिरः, देशे आम्रवृक्षो वेणुर्वा, प्रधाने यो यत्र प्रधानभावमनुभवति सचित्तोऽचित्तो मिश्रश्चेति, सचित्तो द्विपदश्चतुष्पदोऽपदश्चेति, द्विपदेषु जिनः चतुष्पदेषु सिंहः अपदेषु कल्पवृक्षः, अचित्तेषु वैडूर्यो मणिः, मिश्रेषु तीर्थरुर एव विभूषितः, शरीरेषु दारिकं मुक्तिगमनयोग्यत्वाद्विशिष्टरूपापत्तेश्च, आदिग्रहणात् स्वामित्वकरणाधिकरणेषु सारता योज्या, तद्यथा—स्वामित्वे गोरसस्य घृतं सारभूतं, करणत्वे मणिमारेण मुकुटेन शोभते राजा, अधिकरणे दग्धि घृतं जले पद्ममुत्थितमित्यादिगाथार्थः ॥ भावसारप्रतिपादनायाह—

भावे फलसाहणया फलओ सिद्धी सुहुत्तमवरिष्ठा । साहणय नाणदंसणसंजमतवसा तहिं पगयं ॥२४०॥

‘भावे’ भावविषये सारे चिन्त्यमाने फलसाधनता सारः फलम्—अर्थक्रियावाप्तिस्तस्य साधनता फलसाधनता—फलार्थमारम्भे प्रवर्तनं ततः फलावाप्तिः प्रधानं, फलतोऽप्यनैकान्तिकानात्यन्तिकरूपात् सांसारिकात्सकाशात्तद्विपर्यस्तं फलं सारः, किं तत् ?—सिद्धिः, किम्भूताऽसौ ?—‘उत्तमसुखवरिष्ठा’ उत्तमं च तदात्यन्तिकैकान्तिकानावाधत्वात् सुखं च उत्तमसुखं तेन वरिष्ठा—वरतमा, तत्साधनानि च गाथाशकलेन दर्शयति—‘साधनकानि’ प्रकृतोपकारकाणि ज्ञानदर्शनसंयमतपांसि, तस्मिन् भावसारे सिद्ध्याख्यफलमाधने ज्ञानादिके प्रकृतं, ज्ञानदर्शनचारित्र्येण भावसाररूपेणाग्राधिकार इति गाथार्थः ॥ तस्यैव ज्ञानादेः सिद्धशुभायस्य भावसारतां प्रतिपादयन्नाह—

लोगंमि कुसमएसु य कामपरिग्गहकुमग्गलग्गेसुं । सारो हु नाणदंसणतवचरणगुणा द्वियद्वाए ॥२४१॥

‘लोके’ गृहस्थलोके कुत्सिताः समयाः कुममयाः तेषु च, किम्भूतेषु ?—कामपरिग्रहेण ये कुत्सिता मार्गान्तेषु लोकेषु, दृष्टेः,

आचा०
५लोक०
१ उद्दे०

प्र. आ.
१९८

यस्माल्लोकः कामपरिग्रहाग्रही गृहस्थभावमेव प्रशंसति, वक्ति च—‘गृहाश्रमसमो धर्मो, न भूतो न भविष्यति । पालयन्ति नराः शूराः, क्लीवाः पापण्डमाश्रिताः ॥ १ ॥’ गृहाश्रमाधाराश्च सर्वेऽपि पापण्डिन इत्येवं महामोहमोहित इच्छामदनकामेषु प्रवर्तते, तथा तीर्थिका अप्यनिरुद्धेन्द्रियप्रसरा द्विरूपकामाभिष्वङ्गिणः इत्यतस्तेषु सारो ज्ञानदर्शनतपश्चरणगुणाः, उत्तमसुखवरिष्ठसिद्धिहेतुत्वात्, हिता-सिद्धिस्तदर्थत्वादिति गाथार्थः ॥ यतो ज्ञानदर्शनतपश्चरणगुणा हितार्थतया सारस्तस्मात्किं कर्त्तव्यमित्याह—

चङ्कणं संकपयं सारपयमिणं दद्वेण चित्तव्यं । अत्थि जिओ परमपयं जयणा जा रागदोसेहिं ॥२४२॥

‘त्यक्त्वा’ ग्रीज्जय, किं तत् ?—‘शङ्कापदं’ किमेतन्मदारब्धमनुष्ठानं निष्कलं स्यादित्येवम्भूतो विकल्पः शङ्का तस्याः पदं-निमित्तकारणं तच्चार्योक्तेष्वत्यन्तसूक्ष्मेष्वतीन्द्रियेषु केवलागमग्राह्येष्वर्थेषु या संशीतिः-सन्देह इत्येतद्रूपं तच्छङ्कापदं विहाय सारपदं-इदं ज्ञानादिकं प्रागुपन्यस्तं दृष्टेन—अनन्यमनस्केन तीर्थिकदम्भप्रतारणाक्षोभ्येन ग्राह्यं, तदेव शङ्कापदव्युदासकार्यं गाथाशकलेन दर्शयति-अस्ति जीवः, अस्य च पदार्थानामादावुपन्यासात् जीवपदार्थस्य च प्राधान्यादुपलक्षणार्थत्वाद्वा शेषपदार्थग्रहणं, अस्ति-विद्यते जीवितवान् जीवति जीविष्यतीति वा जीवः शुभाशुभफलभोक्तेति, स च प्रत्यक्ष एवाहंप्रत्ययसाध्यः, इच्छाद्वेषप्रयत्नादिकार्यानुमानसाध्यो वा, तथा अजीवा अपि धर्माधर्माकाशपुद्गला गतिस्थित्यवगाहद्वयणुकादिस्कन्धहेतवः सन्ति, एवमास्रवसंवरधन्धनिर्जरा अपि विद्यन्ते, प्रधानपुरुषार्थत्वाद् आद्यन्तग्रहणे मध्यग्रहणस्यावश्यंभावित्वादायं जीवपदार्थं साक्षादुपन्यस्यान्त्यं मोक्षपदार्थमुपन्यस्यति-परमं च तत्पदं च परमपदं, तच्चास्तीति सम्बन्ध इति, अस्ति मोक्षः शुद्धपदवाच्यत्वाद् बन्धस्य सप्रतिपक्षत्वान्मोक्षाविनाभावित्वाद्वा बन्धस्येति, सत्यपि मोक्षे यदि तदवासावुपायो न स्यात्ततो जनाः किं कुर्युरित्यतस्तत्कारणास्तित्वं दर्शयति—

जीवमो-
क्षश्चद्वा

५

१०

‘यतना’यत्रो रागद्वेषेषु, रागद्वेषोपशमाद्यः संयमोऽसावप्यस्तीति ॥ तदेवं सति जीवे परमपदे च शङ्कापदव्युदासेन ज्ञानादिकं सार-
पदं दृढेन ग्राह्यमिति गाथार्थः ॥ ततोऽप्यपरापरसारप्रकर्षगतिरस्तीति दर्शयन्नुपक्षेपमाह—

लोगस्स उ को सारो ? तस्स य सारस्स को हवइ सारो ? । तस्स य सारो सारं जइ जाणसि पुच्छिओ साह ॥२४३॥
‘लोकस्य’ चतुर्दशरज्ज्वात्मकस्य कः सारः ? , तस्यापि सारस्य कोऽपरः सारः ? , तस्यापि- सारसारस्य सारः ? , सारं यदि जानासि
ततः पृष्ठो मया कथयेति गाथार्थः ॥ प्रश्नप्रतिवचनार्थमाह—

लोगस्स सार धम्मो धम्मंपि य नाणसारियं विंति । नाणं संजमसारं संजमसारं च निब्बाणं ॥ २४४ ॥
समस्तस्यापि लोकस्य तावद्धर्मः सारो, धर्ममपि ज्ञानसारं ब्रुवते, ज्ञानमपि संयमसारं, संयमस्यापि सारभूतं निर्वाणमिति
गाथार्थः ॥ उक्तो नामनिष्पन्नो निक्षेपः, साम्प्रतं (सूत्रानुगमे) सूत्रमुच्चारयितव्यं, तच्चेदम्—

आवंती केयावंती लोयंसि विप्परामुसंति अट्ठाए अणट्ठाए, एएसु चेव विप्परामुसंति, गुरू
से कामा, तओ से मारंते, जओ से मारंते तओ से दूरे, नेव से अंतो नेव दूरे (सू. १४२)

‘आवन्ती’ति यावन्तो जीवा मनुष्या असंयता वा स्युः, ‘केआवंति’त्ति केचन ‘लोके’ चतुर्दशरज्ज्वात्मके गृहस्थान्यतीर्थिकलोके
वा पङ्जीवनिकायान् आरम्भप्रवृत्ता विविधम्—अनेकप्रकारं विषयाभिलाषितया ‘परामृशन्ति’ उपतापयन्ति, दण्डकशताडनादिभि-
र्घतियन्तीत्यर्थः, किमर्थं विपरामृशन्तीति दर्शयति—‘अर्थाय’ अर्थार्थं अर्थाद्वा, अर्थः—प्रयोजनं धर्मार्थकामरूपं, कर्मणि ल्यब्लोपे
पञ्चमी, अर्थमुद्दिश्य—प्रयोजनमुत्प्रेक्ष्य प्राणिनो घातयन्ति, तथाहि—धर्मनिमित्तं शौचार्थं पृथिवीकायं समारभन्ते, अर्थार्थं कृष्यादि

रुगेति, कामार्थमाभग्नादि, एवं शेषेष्वपि कायेषु यथायोगं गन्धं, अनर्थाद्वा-प्रयोजनमनुद्दिश्यैव तच्छीलतयैव मृगयाद्याः प्राण्यु-
पघातकारिणीः क्रियाः कुरुन्ति, तदेवमर्थादनर्थाद्वा प्राणिनो हत्वा एतेष्वेव-पद्जीवनिकायस्थानेषु विविधम्-अनेकप्रकारं सूक्ष्म-
ग्राह्यपर्याप्तकापर्याप्तकादिभेदेन तानेकेन्द्रियादीन् प्राणिनस्तदुपघातकारिणः परामृशन्ति, तान् प्रपीड्य तेष्वेवानेकश उत्पद्यन्त इति-
यावत्, यदिवा तत्पद्जीवनिकायबाधाऽप्राप्तं कर्म तेष्वेव कायेषूपपद्यते तैस्तैः प्रकारैरुदीर्णं विपरामृशन्ति-अनुभवन्तीति । नागाज्जु-
नीयास्तु पठन्ति-“जायंति केड् लोए छकायवइं समारभंति अद्वाए अणद्वाए वा”इत्यादि, गतार्थं, स्याद्-असौ किमर्थमेवंविधानि
कर्माणि कुरुते यान्यस्य कायगतस्य विपच्यन्ते ? तदुच्यते-‘गुरु से कामा’ ‘से’ तस्यापरमार्थविदः काम्यन्त इति कामाः-शब्दा-
दपस्ते गुरवो, दुस्त्यजत्वात्, कामा ह्यल्पसञ्चरनशासपुण्योपचयैरुद्धयितुं दुष्करमित्यतस्तदर्थं कायेषु प्रवर्त्तते । तत्प्रवृत्तौ च पापोप-
चयः तदुपचयाच्च यत्स्यात्तदाह-‘ततः’ पद्जीवनेकायविपरामर्शात् परमकामगुरुत्वान्नासौ मरणं मारः-आयुषः क्षयस्तस्यान्तर्वर्त्तते,
मृतस्य च पुनर्जन्म जन्मनि चापश्यंभायी मृत्युरेवं जन्ममरणात् संमारोदन्वति मज्जनोन्मज्जनरूपान्न मुच्यते । ततः किमपरमि-
त्याह-‘जओ से’इत्यादि, यतोऽसौ मृत्योरन्तस्ततोऽसौ ‘दूरे’ परमपदोपायात् ज्ञानादित्रयात् तत्कार्याद्वा मोक्षाद्, यदिवा सुखार्थं
कामान्न परित्यजति, तदपरित्यागे च मारान्तर्वर्त्तते, यतश्च मारान्तर्वर्त्तते ततो जातिजरामरणरोगशोकाभिभूतत्वादसौ सुखादूरे ।
यस्मादसौ कामगुरुस्तद्गुरुत्वान्मारान्तर्वर्त्तते तदन्तर्वर्त्तित्वात्किम्भूतो भवतीत्यत आह-‘नेव से’इत्यादि, नैवामौ विषयसुखस्यान्तर्व-
र्त्तते, तदभिलाषापरित्यागाच्च नैवामौ दूरे, यदिवा यस्य गुरवः कामाः स किं कर्मणोऽन्तर्वर्त्तित्वेति प्रश्नात्तदरे सत्याह-‘णेव से’इ-
त्यादि, नैवामौ कर्मणोऽन्तः-मध्ये भिन्नग्रन्थित्वात्मम्भावितापश्यंभावि कर्मक्षयोपपत्तेः, नाप्यसौ दूरे देशोनकोटीकोटीकर्म-

आत्मा
५ लोको
१ उदं

प्र. आ.
१९९

भित्तिरुत्तरात्, चारित्र्याभावापि नैवान्तर्नम च दूरे इत्येतच्छ्रम्यते वक्तुं, पूर्वोक्तादेव कारणादिति, अथवा येनेदं प्राणायि किम-
मायन्तर्भूतः संसारस्याहोश्चिद्बहिर्वर्तते इत्याशङ्क्याह—‘णेन से’ इत्यादि, नैवासो संसारान्तः घातिकर्मक्षयात् नापि दूरे अद्यापि
भयोपग्राहिकर्ममद्भावादिति ॥ यो हि मित्रग्रन्थिको दुरापावाप्तमम्यक्त्वः संसारारातीयतीरवर्ती स किमध्यवसायी स्यादित्याह—

से पासइ फुसियमिव कुसग्गे पणुन्नं निवइयं वाएरियं, एवं वालस्स जीवियं मंदस्स
अवियाणओ, कूराइं कम्माइं वाले पकुव्वमाणे तेण दुक्खेण मूढे विप्परिआसमुवेड, मोहेण
गव्भं भरणाइ एइ, एत्थ मोहे पुणो पुणो (सू. १४३)

‘से’ पासइ’ इत्यादि, ‘सः’ अपगतमिध्यात्वपटलः सम्यक्त्वप्रभावावगतसंसारामारः ‘पश्यति’ दृशिरुपलब्धिक्रिय इत्यत उपल-
भते-अवगच्छति, किं तत् ?—‘फुसियमिव’ इति कुशाग्र उदकविन्दुमिव बालस्य जीवितमिति सम्वन्धः, तत्किम्भूतमित्याह—‘पणुन्न’-
मित्यादि, प्रणुन्नम्—अनरस्तापरापरोदकपरमाणूपचयात् प्रणुन्नं—प्रेरितं वातेनेरितं सन्निपतितं भाविनि भूतवदुपचारान्निपतदेव (वा)
निपतितं, दार्ष्टान्तिकं दर्शयति—‘एव’ मिति यथा कुशाग्रे विन्दुः क्षणसम्भावितस्थितिकः एवं बालस्यापि जीवितम्, अवगततत्त्पो हि
स्वयमेवावगच्छति नाप्यसौ तदमिकाङ्गति अतो बालग्रहणं, बालो ह्यज्ञः, स चाज्ञानत्वादेव जीवितं बहु मन्यते, यत एव बालोऽत
एव मन्दः—सदमद्विवेकापदुः, यत एव बुद्धिमन्दोऽत एव परमार्थं न जानाति, अतः परमार्थमविजानत एवम्भूतं जीवितमित्येवं
पश्यति । परमार्थमजानंश्च यत्कुर्यात्तदाह—‘कूराणि’ इत्यादि, ‘कूराणि’ निर्दयानि निरनुकोशानि ‘कर्माणि’ अनुष्ठानानि हिंमानृत-

आचा०
५लोक०
१ उद्दे०

स्तेयादीनि सकललोकचमत्कृतिकारीणि अष्टादश वा पापस्थानानि 'बालः' अज्ञः प्रकर्षण कुर्वाणः । कर्त्रभिप्राये क्रियाफले आत्मने-
पदविधानात्तस्यैव तत्क्रियाफलविपाकं दर्शयति—'तेन' क्रूरकर्मविपाकापादितेन दुःखेन 'मूढः' किंकर्तव्यताऽऽकुलः, केन कृतेन
ममैतद्दुःखमुपशमं यायादिति मोहमोहितो विपर्यासमुपैति—यदेव प्राण्युपघातादि दुःखोत्पादने कारणं तदुपशमाय तदेव विदधा-
तीति । किं च—'मोहेण'इत्यादि, 'मोहः' अज्ञानं मोहनीयं वा मिथ्यात्वकपायविपर्यामिलापमयं तेन मोहेन मोहितः सन् कर्म
यद्वाति, तेन च गर्भमवाप्नोति, ततोऽपि जन्म पुनर्बालकुमारयौवनादिवयोविशेषाः, पुनर्विपर्यायकपायादिना कर्मोपादायायुषः क्षयात्
मरणमवाप्नोति, आदिग्रहणात्पुनर्गर्भमित्यादि, नरकादियातनास्थानमेतीत्यतोऽभिधीयते—'एत्थ'इत्यादि, 'अत्र' अस्मिन्नन्तरोक्ते
'मोहे' मोहकार्ये गर्भमरणादिके पौनःपुन्येनानादिकंमपर्यन्तं चतुर्गतिकं संसारफान्तारं पर्यटति, नास्मादपैतीतियावत्, कथं पुनः
संसारे न चम्रम्यात् ? तदुच्यते—मिथ्यात्वकपायविपर्यामिलापाभावाद्, अमावेव कुतो ? विशिष्टज्ञानोत्पत्तेः ? सैव कुतो ?,
मोहाभावात्, यद्येवमितरेतराश्रयत्वं, तथाहि—मोहोऽज्ञानं मोहनीयं वा, तदभावो विशिष्टज्ञानोत्पत्तेः, साऽपि तदभावादिति भणत्वा
स्पष्टमेव इतरेतराश्रयत्वमुक्तं, ततश्च न यावद्विशिष्टज्ञानोत्पत्तिः संपृच्छा न तावत्कर्मशमनाय प्रवृत्तिः स्यात्, नैव दोषः, अर्थसंश-
येनापि प्रवृत्तिदर्शनादिति । आह च—

संसयं परिआणओ संसारे परिन्नाए भवइ, संसयं अपरियाणओ संसारे अपरिन्नाए
भवइ (सू. १४४)

कर्म-
संसार
पारंपर्य

५

१०

‘संशय’मित्यादि, संशीतिः संशयः—उभयांशावलम्बा प्रतीतिः संशयः, स चार्थसंशयोऽनर्थसंशयश्च, इह चार्थो मोक्षो मोक्षोपा-
यश्च, तत्र मोक्षे न संशयोऽस्ति, परमपदमितिप्रतिपादनात्, तदुपाये तु संशयेऽपि प्रवृत्तिर्भवत्येव, अर्थसंशयस्य प्रवृत्त्यङ्गत्वात् ।
अनर्थस्तु संसारः संसारकारणं च, तत्सन्देहेऽपि निवृत्तिः स्यादेव, अनर्थसंशयस्य निवृत्त्यङ्गत्वात् अतः संशयमर्थानर्थगतं परिजा-
नतो हेयोपादेयप्रवृत्तिः स्यादित्येतदेव परमार्थतः संसारपरिज्ञानमिति दर्शयति—तेन संशयं परिजानता संसारश्चतुर्गतिकः तदुपा-
दानं वा मिथ्यात्वाविरत्यादि अनर्थरूपतया परिज्ञातं भवति ज्ञपरिज्ञया, प्रत्याख्यानपरिज्ञया तु परिहृतमिति, यस्तु पुनः संशयं
न जानीते स संसारमपि न जानातीति दर्शयितुमाह—‘संशयं’ इत्यादि, ‘संशयं’ सन्देहं द्विविधमप्यपरिजानतो हेयोपादेयप्रवृत्तिर्न
स्यात्, तदप्रवृत्तौ च संसारोऽनित्याशुचिरूपो व्यसनोपनिपातबहुलो निःसारो न ज्ञातो भवति ॥ कुतः पुनरेतन्निश्चीयते ? यथा तेन
संशयवेदिना संसारः परिज्ञात इति ?, किमत्र निश्चेतव्यं ?, संसारपरिज्ञानकार्यविरत्युपलब्धेः, तत्र सर्वविरतिप्रष्टां विरतिं निर्दिदिक्षुराह—

जे छेए से सागारियं न सेवइ, कट्टु एवमवियाणओ विइया मंदस्स बालया, लद्धा हुरत्था
पडिलेहाए आगमित्ता आणविज्जा अणासेवणयत्तिबेमि (सू. १४५)

‘जे छेए’ इत्यादि यच्छेहो—निपुण उपलब्धपुण्यपापः स ‘सागारियं’ति मैथुनं न सेवते मनोवाकायकर्मभिः, स एव यथाव-
स्थितसंसारवेदी, यस्तु पुनर्मोहनीयोदयात्पार्श्वस्थादि तत्सेवते, सेवित्वा च सातगौरवभयात् किं कुर्यादित्याह—‘कट्टु’इत्यादि, रहसि
मैथुनप्रमङ्गं कृत्वा पुनर्गुर्नादिना पृष्टः सन्नपलपति, तस्य चैवमकार्यमपलपतोऽविज्ञापयतो वा किं स्यादित्याह—‘विइया’ इत्यादि,

१०
५ लोको
१ उदे

प्र. आ.
२००

आचा०
५लोक०
१ उद्दे०

‘मन्दस्य’ अयुद्धिमत् एकमकार्यासेवनमियं बालता-अज्ञानता, द्वितीया तदपह्वनं मृपावादः, तदकरणतया वा पुनरनुत्थानमिति, नागार्जुनीयास्तु पठन्ति-“जे खलु विसए सेवई सेवित्ता वा णालोएइ, परेण वा पुट्ठो निण्हवइ, अहवा तं परं सएण वा दोसेण पाविट्ठयरेण वा दोसेण उवलंपिज्जत्ति” सुगमं । यद्येवं ततः किं कुर्यादित्याह-‘लद्धा हु’ इत्यादि, लब्धानपि कामान् ‘हुरत्थे’ति वहिश्चित्रक्षुल्लकादिवत्तद्विपाकं प्रत्युपेक्ष्य चित्ताद्बहिः कुर्यात्, यदिवा हुशब्दोऽपिशब्दार्थे, रेफागमः सुब्यत्ययेन द्वितीयार्थे प्रथमा, ततोऽयमर्थो-लब्धानप्यर्थ्यन्ते-अभिलष्यन्त इत्यर्थाः-शब्दादयस्तानुपनतानपि तद्विपाकद्वारेण ‘प्रत्युपेक्ष्य’ पर्यालोच्य ततः ‘आगम्य’ ज्ञात्वा दुरन्तं शब्दादिविषयानुपह्वं, क्त्वाप्रत्ययस्योत्तरक्रियासव्यपेक्षत्वात्तां दर्शयति-तदनासेवनतया परानाज्ञापयेत्, स्यतोऽपि परिहरेदिति, एतदहं ब्रवीमि येन मया पूर्वार्थव्यावर्णनमकारि स एवाहमव्यवच्छिन्नसम्यग्ज्ञानप्रवाहः शब्दादिविषयस्वरूपोपलम्भात् समुपजनितजिनवचनसंमद इति । एतच्च वक्ष्यमाणं ब्रवीमीति, तदाह—

पासह एगे रूवेसु गिद्धे परिणिज्जमाणे, इत्थं फासे पुणो पुणो, आवंती केयावंती लोयंसि आरंभजीवी, एएसु चेव आरंभजीवी, इत्थं वि वाले परिपच्चमाणे रमई पावेहिं कम्मेहिं असरणे सरणंति मन्नमाणे, इहमेगेसिं एगचरिया भवइ, से बहुकोहे बहुमाणे बहुलोभे बहुरए बहुनडे बहुसडे बहुसंकप्पे आसवसत्ती पलिउच्छन्ने उट्ठियवायं पवयमाणे, मा मे केइ अदक्ख अन्नाणपमायदोसेणं, सययं मूढे धम्मं नाभिजाणइ, अट्ठा पया माणव ! कंमकोविया जे

सागा-
रिके
बालता

५

१०

अणुत्रया अविज्ञात् पलिमुक्खमाहु आवट्टमेव अणुपरियट्ठंतिविति वेमि (सू. १. ४६.) ॥ लोक-
सारे प्रथमोद्देशकः ५-१ ॥

'पामह' इत्यादि, हे जनाः ! पश्यत यूयमेकान्तपुष्टधर्माणो, बहुवचननिर्देशादाद्यर्थो गम्यते, 'रूपेषु' रूपादिष्विन्द्रियविषयेषु निःसारकदुःखेषु 'गृहान्' अध्युपपन्नान् मतः इन्द्रियैर्विषयाभिमुखं संसाराभिमुखं वा नरकादियातनास्थानकेषु वा परिणीयमानान् प्राणिन इति । ते च विषयगृह्यन् इन्द्रियवशगाः संसारार्णवे किमाप्नुयुरित्याह—'एत्थ फासे' इत्यादि, 'अत्र' अस्मिन् संसारे हपी-
कयशगः मन् कर्मपरिणतिरूपान् स्पर्शान् पौनःपुन्येन—आवृत्त्या तानेव तेषु तेष्वेव स्थानेषु प्राप्नुयादिति । पाठान्तरं वा 'एत्थ मोहे पुणो पुणो' 'अत्र' अस्मिन् संसारे 'मोहे' अज्ञाने चारित्रमोहे वा पुनः पुनर्भवतीति । कोऽसावेवम्भूतः स्यादित्याह—'आवंती'-
त्यादि, यावन्तः केचन 'लोके' गृहस्थलोके 'आरम्भजीविनः' सावधानुष्ठानस्थितिकाः, ते पौनःपुन्येन दुःखान्यनुभवेयुरिति । येऽपि गृहस्थाश्रिताः सारम्भास्तीर्थिकादयस्तेऽपि तदुःखभाजिन इति दर्शयति—'एएसु' इत्यादि, 'एतेषु' सावधारम्भप्रवृत्तेषु गृहस्थेषु शरी-
रयापनार्थं वर्तमानस्तीर्थिकः पार्श्वस्थादिर्वा 'आरम्भजीवी' सावधानुष्ठानवृत्तिः पूर्वोक्तदुःखभाग् भवति । आस्तां तावद्गृहस्थस्तीर्थिको वा, योऽपि संसारार्णवतटदेशमवाप्य सम्यक्त्वरत्नं लब्ध्वाऽपि मोक्षैककारणं विरतिपरिणामं सफलतामनीत्वा कर्मोदयात् सोऽपि सावधानुष्ठायी स्यादित्याह—'एत्थवि चाले' इत्यादि, अत्र अस्मिन्नप्यर्हत्प्रणीतसंयमाभ्युपगमे 'चालो' रागद्वेषाकुलितः परितप्यमानः परिपच्यमानो वा विषयपिपामया रमते, कैः ?—पापैः कर्मभिः, विषयार्थं सावधानुष्ठाने धृतिं विधत्ते, किं कुवाण इत्याह—'अम-
रण' मित्यादि, कामाग्निना पापैर्वा कर्मभिः परिपच्यमानः सावधानुष्ठानमशरणमेव शरणमिति मन्यमानो भोगेच्छाऽज्ञानतमिस्राच्छा-

आचा०
५लोक०
१ उद्दे०

दितदृष्टिर्विपर्यस्यन् भूयो भूयो नानारूपा वेदना अनुभवेदिति । आस्ता तावदन्ये, प्रज्यामप्यभ्युपेत्य केचिद्विषयपिपामार्त्ता-
स्तांस्तान् कल्काचारानाचरन्तीति दर्शयितुमाह—‘इहमेगोसि’मित्यादि, ‘इह’ मनुष्यलोके एकेषां, न मरेषा, चरणं चर्यते वा चर्या
एकस्य चर्या एकचर्या, सा च प्रशस्तेतरभेदेन द्विधा, माऽपि द्रव्यभारभेदात् प्रत्येकं द्विधा, तत्र द्रव्यतो गृहस्थपापण्डिकादेर्विषयक-
पायनिमित्तमेकाकिनो विहरणं, भारतस्तु अप्रशस्ता न विद्यते, सा हि रागद्वेषपरिहाङ्गति, न च तद्रहितस्याप्रशस्तेति । प्रशस्ता तु
द्रव्यतः प्रतिमाप्रतिपन्नस्य गच्छनिर्गतस्य स्थिररूपकस्य चैकाकिनः मद्वादि कार्यनिमित्तान्निर्गतस्य, भारतस्तु पुना रागद्वेषपरि-
हाङ्गति, तत्र द्रव्यतो भारतश्चैरुचर्या अनुत्पन्नज्ञानाना तीर्थकृता प्रतिपन्नसयमानाम्, अन्ये तु चतुर्भङ्गपतिताः, तत्राप्रशस्तद्रव्यै-
कचर्यादाहरण, तद्यथा—पूर्वदेशे धान्यपूरकाभिधाने सन्निवेशे एरुन्तापमः प्रथमया देवकुमारमदृशप्रिग्रहः पृष्ठभक्तेन तद्भामनिर्गमपथे
तपस्तेपे, द्वितीयोऽप्युपग्रामं गिरिगह्वरेऽष्टमभक्तेन तपःकर्मणाऽऽतापना विधत्ते, तस्मै च ग्रामनिर्गमपथरत्तिने शीतोष्णमहिष्णवे
गुणैराहृष्टो लोक आहारादिभिः मपर्यथोपतिष्ठते, स च तथा लोकेन पूज्यमानो वाग्भिरभिष्टूयमानः आहारादिनोपचर्यमाणो जन-
मूचे-मत्तोऽपि गिरिपरिसरातापी दुष्करकारकः, ततोऽमौ लोकस्तेन भूयो भूयः प्रोच्यमानस्तमेकाकिनं तापममद्रिकुहरवासिनं
पर्यपूजयद्, दुष्कर च परगुणोत्कीर्त्तनमिति हृत्या तस्यापि मपर्यादिकं व्यधात्, तदनमाभ्यां पूजाख्यात्यर्थमेरुचर्या विदधे, अतो-
ऽप्रशस्ता, एमनया दिशाऽन्येऽप्यप्रशस्तैरुचर्याश्रिता दृष्टान्ता यथामम्भरमायोज्या इति । तदेवं सूत्रार्थे व्याख्याते सूत्रस्पर्शिक-
निर्युक्त्या निर्युक्तिमारो व्याचिख्यासुराह—

चारो चरिया चरण ण्गट्टं वंजणं तर्हि छकं । दन्त तु दारुसंक्रमजलधलचाराडयं बहुदा ॥ २४५ ॥

रुचर्या

५

१०

१५
२०
॥१८३॥
२८

‘चार’ इति ‘चर गतिभक्षणयोः’ भावे घञ्, चयेति ‘गदमदचस्यमथानुपसर्गे’ (पा० ३-१-१००) इत्यनेन कर्मणि भावे वा यत्, चरणमिति वा, भावे ल्युट्, एकः-अभिन्नोऽर्थोऽस्येत्येकार्थं, किं तन्?—‘व्यञ्जनं’ व्यज्यते—आविष्कियतेऽर्थोऽनेनेति व्यञ्जनं-शब्दः इत्येतत्पूर्वोक्तं शब्दत्रयमेकार्थं, एकार्थत्वाच्च न पृथग् निक्षेपः, ‘तत्र’ चास्निक्षेपे पठं, चारस्य पदप्रकारो निक्षेप इत्यर्थः, तथा-नामस्थापनेत्यादि, तत्र सुगमत्वान्नामस्थापने अनादृत्य ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तं द्रव्यचारं गाथाशकलेन दर्शयति-‘द्वयं तु’ति तुशब्दः पुनःशब्दार्थे, द्रव्यं पुनरेवम्भूतं भवति, दारुसङ्गमश्च जलस्थलचारश्च दारुसङ्गमजलस्थलचारौ तावादी यस्य तद्दारुसङ्गमजलस्थलचारादिकं ‘बहुधा’ अनेकधा, तत्र दारुसङ्गमो जले सेत्वादिः क्रियते, स्थले वा गर्त्तलङ्घनादिकः, जलचारो नावादिना, स्थलचारो रथादिना, आदिग्रहणात् प्रामादादौ सोपानपङ्क्त्यादिरिति, यद्यदेशादेशान्तरावाप्तये द्रव्यं स स द्रव्यचार इति गाथार्थः ॥ माम्प्रतं क्षेत्रादिकमाह—

ग्विस्तं तु जंमि ग्विस्ते कालो काले जहिं भवे चारो । भावंमि नाणदंसणचरणं तु पसत्थमपसत्थं ॥ २४६ ॥
क्षेत्रं पुनर्यस्मिन् क्षेत्रे चारः क्रियते यावद्वा क्षेत्रं चर्यते स क्षेत्रचारः, कालस्तु यस्मिन् काले चरति यावन्तं वा कालं स कालचारः, भावे तु द्विधा चरणं-प्रशस्तमप्रशस्तं च, तत्र प्रशस्तं ज्ञानदर्शनचरणानि, अतोऽन्यदप्रशस्तं गृहस्थान्यतीर्थिकानामिति गाथार्थः ॥ तद्वयं मामान्यतो द्रव्यादिकं चारं प्रदर्श्य प्रकृतोपयोगितया यत्तेर्भावचारं प्रशस्तं प्रश्नद्वारेण दर्शयितुमाह—

लोगे चउच्चिहंमी समणस्स चउच्चिहो कहं चारो ? । होइ धिई अहिगारो धिसेसओ खित्तकालेसुं ॥ २४७ ॥
लोके चतुर्विधे-द्रव्यक्षेत्रकालभावरूपे ‘श्रमणस्य’ श्राम्यतीति श्रमणो-यतिस्तस्य कथम्भूतो द्रव्यादिश्चतुर्विधश्चारः स्याद् ? इति

५. ला. क.
१. उ. ०.

१. आ.
२०२

प्रश्ने निर्वचनमाह—भवति धृतिरित्येषोऽधिकारः, द्रव्ये तावदरसविरसप्रान्तरूक्षादिके धृतिर्भावयितव्या, क्षेत्रेऽपि कुतीर्थिकभाविने प्रकृत्यभद्रके वा नोद्वेगः कार्यः, कालेऽपि दुष्कालादौ यथालाभं सन्तोषिणा भाव्यं, भावेऽप्याक्रोशोपहसनादौ नोदीपितव्यं, विशेषतस्तु क्षेत्रकालयोरयमयोरपि धृतिर्भाव्या, द्रव्यभावयोरपि प्रायस्तन्निमित्तत्वात् ॥ पुनरपि द्रव्यादिकं विशेषतो यतेश्वरमाह—
पाचोवरणं अपरिग्रहे अ गुरुकुलनिसेवणं जुत्ते । उम्मग्गवज्जणं रागदोसविरणं य से विहरे ॥२४८॥

‘पापोपरतः’ पापात्—पापहेतोः सावधानुष्ठानाद्विज्ञानाद्गृतादत्तादानात्रहरूपादुपरतः पापोपरतः, तथा न विद्यते परिग्रहोऽस्येत्यपरिग्रहः, पापोपरतोऽपरिग्रहश्चेति द्रव्यचारः, क्षेत्रचारमाह—गुरोः कुलं गुरुकुलं—गुरुसान्निध्यं तत्सेवको—युक्तः, समन्वितो यावज्जीवं गुरुपदेशादिनेति, अनेन कालचारः प्रदर्शितः, सर्वकालं गुरुपदेशविधायित्वोपदेशाद्, भावचारमाह—उद्गतो मार्गादुन्मार्गः—अकार्याचरणं तद्वर्जकः, तथा रागद्वेषविरतः स साधुर्विहरेत्—संयमानुष्ठानं कुर्यादिति, गता निर्युक्तिः । साम्प्रतं सन्नमनुश्रियते—तत्र विषयकषायनिमित्तं यस्यैकचर्या स्यात् स किम्भूतः स्यादित्याह—‘से बहुक्रोहे’ इत्यादि, ‘स’ विषयगृधुरिन्द्रियानुकूलवर्त्यैकचर्याप्रतिपन्नस्तीर्थिको गृहस्थो वा परैः परिभूयमानो बहुः क्रोधोऽस्येति बहुक्रोधः, तथा वन्द्यमानो मानमुद्रहत इति बहुमानः, तथा कुरुकुचादिभिः कल्कतपसा च बहुमायी, सर्वमेतदाहारादिलोभात्करोतीत्यतो बहुलोभः, यत एवमतो बहुरजाः—बहुपापो बहुपु वाऽऽरम्भादिपु रतो बहुरतः, तथा नटवद्भोगार्थं बहून् वेपान् विधत्त इति बहूनटः, तथा बहुभिः प्रकारैः शठो बहुशठः, तथा बहवः सङ्कल्पाः—कर्त्तव्याध्यवसाया यस्य स बहुसङ्कल्पः, इत्येवमन्येषामपि चौरादीनामेकचर्या वाच्येति, स एवम्भूतः किमवस्यः स्यादित्याह—‘आसय’ इत्यादि, आस्रवाः—हिंसादयस्तेषु सक्तं—सङ्गः आश्रवसक्तं तद्विद्यते यस्यासावाश्रवसक्ती—हिंसाद्यनुपङ्गवान् पलितं—

चा०
५० रु०
१ उरे०

प्र. आ.
२०३

कर्म तेनाप्युच्यते, कर्मावष्टम्भ इतियावन्, म चैवम्भूतोऽपि किं ब्रूयादित्याह—‘उद्धिय’ इत्यादि, धर्मचरणायोद्युक्तः उत्थितस्तद्वाद
उत्थितरादम्भं प्रवदन्, तीर्थिकोऽप्येवमाह—यथा अहमपि प्रव्रजितो धर्मचरणायोद्युक्त इत्येवं प्रवदन् कर्मणाऽवच्छाद्यत इति । स
चोत्थितवादी आम्रवेषु प्रवर्तमानः आजीविकाभयात् कथं प्रवर्तत इत्याह—‘मा मे’ इत्यादि, मा मां ‘केचन’ अन्येऽद्राक्षुरवद्यका-
ग्निमित्यनः प्रच्छन्नमकार्यं विदधाति, एतच्चाज्ञानदोषेण प्रमाददोषेण वा विधत्त इति । किंच—‘मयय’मित्यादि, ‘सततम्’ अन-
यन्तं मूढो मोहनीयोदयादज्ञानाद्वा ‘धर्मं’ श्रुतचारित्र्याख्यं नामिजानाति, न विवेचयतीत्यर्थः । यत्रेवं ततः किमित्याह—‘अट्टा’
इत्यादि, आर्ता विषायकर्णार्यः ‘प्रजायन्त’ इति प्रजाः—जन्तवः हे मानव !, मनुजस्यैवोपदेशार्हत्वान्मानवग्रहणं, ‘कर्मणि’ अष्ट-
प्रकारे विभक्तिते ‘कोविदाः’ कुशलाः, न धर्मानुष्ठान इति, के पुनः ते ये सततं धर्मं नामिजानन्ति कर्मवन्धकोविदाश्चेति ?,
अन आह—‘जे अणुपरया’ इत्यादि, ये केचनानिर्दिष्टस्वरूपाः ‘अनुपरताः’ पापानुष्ठानेभ्योऽनिष्टता ज्ञानदर्शनचारित्र्याणि मोक्षमार्ग
इत्येषा विद्या अतो विपर्ययेणाविद्या तथा परि—ममन्तात् मोक्षमाहुः ते धर्मं नामिजानन्ति इति सम्बन्धः, धर्ममजानानाश्च किमा-
मुपुरित्याह—‘आवहृ’ इत्यादि, भावावर्तः—संसारस्तमरघट्टघटीयन्न्यायेनानुपरिवर्तन्ते, तास्वेव नरकादिगतिषु भूयो भूयो भवन्ती-
तियावन् । इतिरधिकारपरिममाप्तौ, ब्रवीमीति पूर्ववन् । लोकसाराध्ययने प्रथमोद्देशक इति ॥५-१॥

उक्तः प्रथमोद्देशकः, साम्प्रतं द्वितीयः समारभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः—इह प्रागुद्देशके एकचर्याप्रतिपन्नोऽपि सावधानुष्ठानाद्विर-
नेरमावाच न मुनिरित्युक्तम्, इह तु तद्विपर्ययेण यथा मुनिमावः स्यात्तथोच्यते, इत्यनेन सम्बन्धेनायातस्याभ्योद्देशकस्यादि सत्रम्—

१५
प्रच्छन्न-
पापता

२०

॥१८४॥
२७

आवन्ती केयावन्ती लोए अणारंभजीविणो तेसु, एत्थोवरए तं ओसमाणे, अयं संधीति
अदक्खू, जे इमस्स विग्गहस्स अयं खणेत्ति अन्नेसीएस मग्गे आरिएहिं पवेइए, उट्टिए
नो पमायए, जाणित्तु दुक्खं पत्तेयं सायं, पुढोछंदा इह माणवा पुढो दुक्खं पवेइयं से अवि-
हिंसमाणे अणवयमाणे, पुढो फासे विपणुन्नए (सू. १४७)

यावन्तः केचन 'लोके' मनुष्यलोके 'अनारम्भजीविनः' आरम्भः—सावधानुष्ठानं प्रमत्तयोगो वा, उक्तं च—“आदाणे निक्खसेवे
भासुस्सग्गे अ ठाणगमणाई । सच्चो पमत्तजोगो समणस्सऽवि होइ आरंभो ॥१॥” तद्विपर्ययेण त्वनारम्भस्तेन जीवितुं शीलं येषां
इत्यनारम्भजीविनो यतयः समस्तारम्भनिवृत्ताः तेष्वेव—गृहिषु पुत्रकलत्रस्वशरीराद्यर्थमारम्भप्रवृत्तेष्वनारम्भजीविनो भवन्ति, एत-
दुक्तं भवति—सावधानुष्ठानप्रवृत्तेषु गृहस्थेषु देहसाधनार्थमनवधारम्भजीविनः साधवः पङ्काधारपङ्कजवन्निर्लेपा एव भवन्ति । यद्येवं
ततः किमित्याह—‘अत्र’ अस्मिन् सावधारम्भे कर्त्तव्ये ‘उपरतः’ सङ्कुचितगात्रः, अत्र वाऽऽर्हते धर्मे व्यवस्थित उपरतः पापार-
म्भात्, किं कुर्यात् सः ?—‘तत्’ सावधानुष्ठानायातं कर्म ‘क्षोपयन्’ क्षपयन् मुनिभावं भजत इति । किमभिसन्धायात्रोपरतः स्यादि-
त्याह—‘अयं संधी’ इत्यादि, अविश्वितकर्मका अप्यकर्मका धातवो, यथा पश्य मृगो धावति, एवमत्राप्यद्राक्षीदित्येतत्क्रियायो-
गेऽप्ययं सन्धिरिति प्रथमा कृतेति ‘अय’मिति प्रत्यक्षगोचरापन्न आर्यक्षेत्रसुकुलोत्पत्तीन्द्रियनिर्वृत्तिश्रद्धासंवेगलक्षणः ‘सन्धिः’ अव-

ना०
५ लो०
२ उदे०
प्र. आ.
२०४

सरो मिथ्यात्वक्षयानुदयलक्षणो वा सम्यक्त्वावाप्तिहेतुभूतकर्मविवरलक्षणः सन्धिः शुभाध्यवसायसन्धानभूतो वा सन्धिरित्येनं
स्यात्मनि व्यवस्थापितमद्राधीन्द्रवानित्यतः क्षणमप्येकं न प्रमादयेत्, न विषयादिप्रमादवशगो भूयात् । कश्च न प्रमत्तः स्यादित्याह—
'जे इमस्म' इत्यादि, 'य' इत्युपलब्धतच्चः 'अस्य' अध्यक्षस्य विशेषेण गृह्यते अनेनाष्टप्रकारं कर्म तद्वेतरशरीरविशिष्टं बाह्येन्द्रियेण
गृह्यत इति विग्रहः—औदारिकं शरीरं तस्य 'अयं' वार्त्तमानिकक्षणः एवम्भूतः सुखदुःखान्यतररूपश्च गतः एवम्भूतश्च भावीत्येवं
'यः क्षणान्वेषणशीलः सोऽन्वेपी सदाऽप्रमत्तः स्यादिति । स्वमनीषिकापरिहारार्थमाह—'एस मग्गे' इत्यादि, 'एपः' अनन्तरोक्तो
'भागो' मोक्षपथः 'आयंः' सर्वहेयधर्मातीर्य(तीर)वर्तिभिस्तीर्थकरगणधरैः प्रकर्षेणादौ वा वेदितः—कथितः प्रवेदित इति । न
केवलमनन्तरोक्तो वक्ष्यमाणश्च तीर्थकरैः प्रवेदित इति तदाह—'उट्टिए' इत्यादि, सन्धिमधिगम्योत्थितो धर्मचरणाय क्षणमप्येकं
न प्रमादयेत् । किं चापरमधिगम्येत्याह—'जाणितु' इत्यादि, ज्ञात्वा प्राणिनां प्रत्येकं दुःखं तदुपादानं वा कर्म तथा प्रत्येकं सातं
च—मनआहादि ज्ञात्वा समुत्थितो न प्रमादयेत् । न केवलं दुःखं कर्म वा प्रत्येकं, तदुपादानभूतोऽध्यवसायोऽपि प्राणिनां भिन्न
एवेति दर्शयितुमाह—'पुढो' इत्यादि, पृथग्—भिन्नः छन्दः—अभिप्रायो येषां ते पृथक्छन्दाः, नानाभूतवन्धाध्यवसायस्थाना इत्यर्थः,
'इद्रे'ति संसारे संजिलोके वा, के ते?—'मानवाः' मनुष्याः, उपलक्षणार्थत्वादन्वेऽपि, संज्ञिनां पृथक्सङ्कल्पत्वाच्च तत्कार्यमपि
कर्म पृथगेव, तत्कारणमपि दुःखं नानारूपमिति, कारणभेदे कार्यभेदस्य अवश्यंभावित्वादिति, अतः पूर्वोक्तं सारयन्नाह—'पुढो'
इत्यादि, दुःखोपादानभेदाद् दुःखमपि प्राणिनां पृथक् प्रवेदितं, सर्वस्य स्वकृतकर्मफलेश्चरत्वात् नान्यकृतमन्य उपभुङ्क्ते इति ।
एतन्मन्या किं कुर्यादित्याह—'से' इत्यादि, 'मः' अनाम्भजीरी प्रत्येकसुखदुःखाध्यवसायी प्राणिनो विविधैरुपायैरहिंभन् तदाऽन-

संधिक्षण
विचारः

१५

२०

॥१८५॥

२६

चा०
५१०
२३०
प्र. आ.
२०५

इत्यादि, 'इति' एतद्वक्ष्यमाणमुदाहृतवान्-व्याहृतवान्, कोऽसौ ?-धीरो' धीः—बुद्धिस्तया राजते, स च तीर्थकृद्गणधरो वा, किं तदुदाहृतवान् ?-तेरातङ्कः स्पृष्टः सन् तान् स्पर्शान्-दुःखानुभवान् व्याधिविशेषापादितानध्यासयेत्-सहेत । किमाकलय्येत्याह— 'से पुत्र्य' मित्यादि, स स्पृष्टः पीडितः आशुकारिभिरातङ्कैरेतद्भावयेद्-असातावेदनीयविपाकजनितं दुःखं मयैव मोढव्यं, पश्चाद-प्येतन्मयैव महनीयं, यतः संसारोदरविवरवर्त्तान विद्यत एवामौ यस्यासातावेदनीयविपाकापादिता रोगातङ्का न भवेयुः, तथाहि-केवलिनोऽपि मोहनीयादिघातिचतुष्टयक्षयादुत्पन्नज्ञानस्य वेदनीयसद्भावेन तदुदयान्तत्सम्भव इति, यतश्च तीर्थकरैरप्येतद्द्वन्द्वस्पृष्ट-निर्धत्तनिर्वाचनावध्यायातं कर्माविश्यं वेद्यं, नान्यथा तन्मोक्षः, अतोऽन्येनाप्यसातावेदनीयोदये सन्त्कुमारदृष्टान्तेन मयैवैतत्सोढ-व्यमित्याकलय्य नोद्विजितव्यमिति, उक्तं च—“स्वकृतपरिणतानां दुर्नयानां विपाकः, पुनरपि सहनीयोऽन्यत्र ते निर्गुणस्य । स्वय-

१-२-३-४ र्मन्वन्धुर्विध, तदथा-प्रकृतिबन्धः १ स्थितिरन्धः २ अणुभागबन्धः ३ प्रदेशबन्धः ४, तत्र प्रकृतिबन्धोऽष्टविधः, ज्ञानावरणीयाद्यन्त-रायान्तः, एतेऽष्टावपि मूलभेदा, उत्तरभेदास्तु ज्ञानावरणीये पञ्च, दर्शनावरणीये नव, वेदनीये द्वौ, मोहनीयेऽष्टाविंशतिः, आयुषश्चत्वारः, नाम्नः द्विचत्वारिंशत् सप्तपष्टिर्वा पिनवतिर्वा त्र्युत्तरशत वा, गोत्रे द्वौ, अन्तराये पञ्च, इति मूलोत्तरप्रकृतिबन्धः । स्थितिबन्धे ज्ञानावरणीयदर्शनावरणीयवेदनीयान्तरायेषु त्रिंशत्कोटीकोट्य उक्तृष्टा स्थितिः, मोहनीये गततिकोटीकोट्य, नामगोत्रयोश्चतिस्रः, आयुषि ३३ मागरोपमाणि पूर्वकोटिभिर्भागानानि, नामगोत्रयोर्जघन्या स्थितिरष्टौ मुहूर्ताः, वेदनीयस्य वागसमुहूर्ता, अंतो-मुहूर्ता मेगाणं इति स्थितिबन्धः, शुभाशुभकर्मपुद्गलेषु—“जो रसो अणुभागो बुद्धि तत्थ सुभेसु महुरो असुभेसु अमहुरो रसो, तस्स बन्धो अणुभागबंधो” अणुभागबन्धो एतत्तो । प्रदेशा-बन्धवर्गणास्त्रयः तेषा बन्धः जीवप्रदेशैः सम बन्धय. पिण्डवत्क्षीरनीरसम्बन्धवद्वा, उक्तं च—“जीवकर्मप्रदेशानां, यः सम्यन्धः परस्परम् । कृशानु-शोश्चक्षेणोः, न पन्ध जगदुर्बुधाः ॥१॥ स्पृष्टबन्धनिधत्तनिकाकितकारणभेदात् स पुनश्चतुर्विधः, तथाहि—समूहगताय. सूचिसम्बन्धवत् स्पृष्टबन्धः, दवरकवद्बसूचिसम्ब-न्धवत् यदकर्मबन्धः, वर्तान्तरितदयाकवद्बसूचिसाम्यन्धवत्त्रिपराकर्मबन्धः, अतिभातशुचिकाममवायमेलकवत्त्रिकानितकर्मबन्धः.

रोगादि-
१५
सहनं

२०

११२८६११

अतिनीपमायतनमेहायतनं तत्र रतस्तस्य, किं न—'इह' शरीरे जन्मनि वा विविधं परमार्थभावनया शरीरानुबन्धात् प्रमुक्तो विप्र-
मुक्तमन्त्र 'नामि' न विषते, कोऽगौ ?—'मार्गो' नरकतिर्यञ्चनुप्यगमनपद्धतिः, वर्तमानमामीष्ये वर्तमानदर्शनान्न भविष्यतीति
नामनान्युक्तं, यदिवा तन्निधेय जन्मनि ममस्तकर्ममध्योपपत्तेर्नास्ति नरकादिमार्गः, कस्येति दर्शयति—'विरतस्य' हिंसाद्याश्रवद्वारेभ्यो
निवृत्तस्य, इतिरधिकारपरिममाप्तौ, प्रवीमीति पूर्ववन् सुधर्मस्वाम्यात्मा(मी जन्मूस्वामि)नमाह, यद्भगवता वीरवर्द्धमानस्वामिना दिव्य-
ज्ञानेनार्थानुपलभ्य वाग्योगेनोक्तं तदहं भवतां प्रवीमि, न स्वमतिविरचनेनेति ॥ विरत एव मुनिर्भवत्येतत्प्रतिपाद्य साम्प्रतम् 'अवि-
रतादी परिग्रहानि'ति यदुक्तं तत् प्रतिपादयन्नाह—

आयंती केयावंती लोगांसि परिग्गहावंती, से अप्पं वा बहुं वा अणुं वा थूलं वा चित्तमंतं
वो अचित्तमंतं वा एणसु चेव परिग्गहावंती, एतदेव एगेसिं महब्भयं भवइ, लोगवित्तं च
णं उवेहाण. एण संगे अवियाणओ (सू. १५०)

यापन्नः केचन लोके 'परिग्रहन्तः' परिग्रहयुक्ताः स्युस्तदा (त्र)एवम्भूतपरिग्रहमद्भावादित्याह—'से अप्पं वा' इत्यादि, तद्रव्य
पन्परिगृह्यते तदन्वयं वा—लोकं वा स्यात् कपर्दकादि, बहु वा स्यात् धनधान्यहिरण्यग्रामजनपदादि, अणु वा स्यात् मूल्यतस्तृणका-
णादि प्रमाणतो रत्तादि, थूलं वा स्यात् मूल्यतः प्रमाणतश्च हस्त्यश्वादि, एतन्न चित्तपट्टा स्यादचित्तपट्टेति । एतेन च परिग्रहेण
परिग्रहान्तःगन्त एतेष्वेव परिग्रहान्तु गृह्येप्यन्तर्गिणो व्रतिनोऽपि म्युः, यदिवा एतेष्वेव पन्मु जीवित्कार्येषु विपयभूतेष्वप्यादिषु

आचा०
५लोक०
२ उदे०

वा द्रव्येषु मूर्च्छां कुर्वन्तः परिग्रहवन्तो भवन्ति, तथा चाविरतो विरतिवादं वदन्नल्पादपि परिग्रहात् परिग्रहवान् भवति, एवं शेषेष्वपि व्रतेष्वायोज्यम्, एकदेशापराधादपि सर्वापराधितासम्भवः, अनिवारितास्रवत्वात् । यद्येवमल्पेनापि परिग्रहेण परिग्रहवच्चमतः पाणिपुटभोजिनो दिगम्बराः सरजस्कथोटिकादयोऽपरिग्रहाः स्युः, तेषां तदभावात्, नैतदस्ति, तदभावादित्यसिद्धो हेतुः, तथाहि—सरजस्कानामस्थ्यादिपरिग्रहाद् वोटिकानामपि पिच्छिकादिपरिग्रहाद् अन्त(न्ततश्च)शरीराहारादिपरिग्रहसद्भावात्, धर्मोपपत्तम्भकत्वाददोष इति चेद् तद् इतरत्रापि समानं, किं दिगम्बराग्रहग्रहेणेति । एतच्चाल्पादिपरिग्रहेण परिग्रहवच्चमपरिग्रहाभिमानिनां चाहारशरीरादिकं महतेऽनर्थायेति दर्शयन्नाह—‘एतदेवे’त्यादि, एतदेव—अल्पबहुत्वादिपरिग्रहेण परिग्रहवच्चमेकेषां—परिग्रहवतां नरकादिगमनहेतुत्वात् सर्वस्याविश्वासकारणाद्वा महाभयं भवति, प्रकृतिरियं परिग्रहस्य, यदुत—तद्वान् सर्वस्वाच्चकति, यदिवैतदेव शरीराहारादिकमपरस्याल्पस्यापि पात्रत्वक्त्राणादेर्द्धर्मोपकरणस्याभावाद् गृहिगृहे सम्यगुपायाभावादविधिनाऽशुद्धमाहारादिकं भुञ्जानस्य कर्मबन्धजनितमहाभयहेतुत्वान्महाभयं, तथैतद्धर्मशरीरं समस्ताच्छादनाभावाद् वीभत्सं परेषां महाभयं, तन्निरवद्यविधिपालनाभावाच्च महाभयमिति । यतः परिग्रहो महाभयमतोऽपदिश्यते—‘लोगं’ इत्यादि, ‘लोकस्य’ असंयतलोकस्य ‘वित्तं’ द्रव्यमल्पादिविशेषणविशिष्टं, चशब्दः पुनःशब्दार्थे, णमिति वाक्यालङ्कारे, लोकवित्तं लोकवृत्तं वा आहारभयमैथुनपरिग्रहोत्कटसंज्ञात्मकं महते भयाय पुनरुत्प्रेक्ष्य—ज्ञात्वा ज्ञपरिज्ञया प्रत्याख्यानपरिज्ञया परिहरेत् । तत्परिहर्तुंश्च यत्स्यात्तदाह—‘एण संगे’ इत्यादि, ‘एनान्’ अल्पादिद्रव्यपरिग्रहसद्भान् शरीराहारादिसद्भान् वा अविजानतः अकुर्वाणस्य वा तत्परिग्रहजनितं महाभयं न स्यात् ॥ किंच—

से सुपडिवद्धं सूवणीयंति नच्चा पुरिसां परमचक्रवू विपरिक्कमा, एणसु चेव वंभचेरंतिवेमि,

प्र. आ.
२०७

परिग्रहस्य
महाभय-
त्वं
५

१०

१०
५लोक०
२ उद०

से सुयं च मे अज्जत्थयं च मे—बंधं मुक्खो अज्जत्थेव, इत्थं विरए अणगारे दीहरायं तिति-
क्खए, पमत्ते वहिया पांस. अप्पमत्तो परिब्बए, एयं मोणं सम्मं अणुवासिजासित्तिवेमि
(सू. १५१) लोकसाराध्ययने द्वितीयोद्देशकः ५-२ ॥

'से' तस्य परिग्रहपरिहर्तुः सुप्तं प्रतिवद्धं सुप्रतिवद्धं सुप्तनीतं सूपनीतं ज्ञानादि इत्येतत् ज्ञात्वा 'हे पुरुष !' मानव ! परमं ज्ञानं चक्षुर्यस्यागौ परमचक्षुः मोक्षैकदृष्टिर्वा मन् विविधं तपोऽनुष्ठानविधिना संयमे कर्मणि वा पराक्रमस्येति । अथ किमर्थं पराक्रमणोपदेश इत्यत आह—'एणु चेवे'त्यादि, य इमे परिग्रहविरताः परमचक्षुषश्चैतेष्वेव परमार्थतो ब्रह्मचर्यं, नान्येषु, नवविधब्रह्मचर्यगुह्यभावाद्, यदिवा ब्रह्मचर्याख्योऽयं श्रुतस्कन्धः, एतद्वाच्यमपि ब्रह्मचर्यं तदेतेष्वेवापरिग्रहवत्सु, इतिरधिकारपरिसमाप्तौ, ब्रवीम्यहं यदुक्तं वक्ष्यमाणं च सर्वज्ञोपदेशादित्याह—'से सुयं च मे' इत्यादि, तद्यत् कथितं यच्च कथयिष्यामि तच्छ्रुतं च मया तीर्थकरसकाशात् । तथा आत्मन्यधि अध्यात्मं—ममैतच्चेतसि ध्यवस्थितं, किं तदध्यात्मनि स्थितमिति दर्शयति—बन्धात्सकाशात्प्रमोक्षः बन्धप्रमोक्षः, तथा 'अध्यात्मन्येव' ब्रह्मचर्यं व्यवस्थितस्यैवेति । किं च—'इत्थं' इत्यादि, 'अत्र' अस्मिन् परिग्रहे जिघृक्षिते विरतः, कौऽसौ ?—नास्यागारं—गृहं विद्यत इत्यनगारः, स एवम्भूतो 'दीर्घरात्रं' यावज्जीवं परिग्रहाभावात् यत् क्षुत्पिपासादिकमागच्छति तत् 'तितिक्षेत' सहेत । पुनरप्युपदेशदानायाह—'पमत्ते' इत्यादि, प्रमत्तान्—विषयादिभिः प्रमादैर्बहिर्द्वर्माश्रयस्थितान् पश्य गृहस्थतीर्थिकादीन् । दृष्ट्वा च किं कुर्यादिति दर्शयति—अप्रमत्तः मन् संयमानुष्ठाने परिग्रजेदिति । किंच—'एयं'मित्यादि, 'एतन्' पूर्वोक्तं संयमानुष्ठानं मनेरिदं मौनं—

१५
परम-
चक्षुषः

२०

॥१८८॥
२७

सर्वज्ञोक्तं सम्यग् 'अनुवासयैः' प्रतिपालयैः 'इतिः' अधिकारपरिसमाप्तौ, ब्रवीमीति पूर्ववत् ॥ लोकसाराध्ययने द्वितीयोद्देशकः समाप्तः ॥

उक्तो द्वितीयोद्देशकः, साम्प्रतं तृतीय आरभ्यते-अस्य चायममिसम्बन्धः-इहानन्तरोक्तोद्देशकेऽविरतवादी परिग्रहवानित्यभिहितम्, इह तु तद्विपर्यय उच्यतेइति, अनेन सम्बन्धेनायातस्यास्योद्देशकस्यादिसम्बन्धम्—

आवंती केयावंती लोयांसि अपरिगहावंती एणसु चव अपरिगहावंती, सुच्चा वई मेहावी पंडियाण निसामिया समियाए धम्मे आरिएहिं पवेइए जह्मित्थ मए संधी ओसिए 'एवमन्नत्थ संधी दुज्झोसए भवइ, तम्हा वेमि नो निहणिज्ज वीरियं । (सू. १.५२)

यावन्तः केचन लोकेऽपरिग्रहवन्तो, विरता यतय इत्यर्थः, ते सर्वे एतेष्वेव—अल्पादिषु द्रव्येषु त्यक्तेषु सत्स्वपरिग्रहवन्तो भवन्ति, यदिवैतेष्वेव षट्सु जीवनिकायेषु ममत्वाभावादपरिग्रहा भवन्ति । स्यात्—कथमपरिग्रहभावः स्यादित्याह—'सोच्चा' इत्यादि, 'वई'ति सुबन्धत्ययेन द्वितीयाथे प्रथमाऽतो वाचं-तीर्थकराज्ञामागमरूपां 'श्रुत्वा' आकर्ण्य 'मेधावी' मर्यादाव्यवस्थितः मश्रुतिको हेयोपादेयपरिहारप्रवृत्तिज्ञः, तथा 'पण्डितानां' गणधराचार्यादीनां विधिनियमात्मकं वचनं निशम्य मचित्ताचित्तपरित्यागादपरिग्रहो भवति । स्यादेतत्—कदा पुनरुत्पन्ननिरावरणज्ञानानां तीर्थकृतां ब्राह्मणयोगो भवति येनामावाकर्ण्यते ?, उच्यते, धर्मकथाऽवसरे, किम्भूतस्तैः पुनर्धर्मः प्रवेदित इत्यारेकापनोदार्थमाह—'समिय'ति 'समता' ममशत्रुमित्रता तथाऽऽर्थेर्द्धर्मः प्रवेदित इति, उक्तं

आवा०
५लोक०
३ उद्दे०

प्र. आ.
२०८

१०

५ लो०
३ उ०

च-“जो चंदणेण चाहुं आलिपइ वासिणा व तच्छेति । संथुणइ जो अ णिंदति महेसिणो तत्थ समभावा ॥१॥” यदिवाऽऽर्येषु-देशभापा-
चरित्राऽऽर्येषु समतया भगवता धर्मः प्रवेदितः, तथा चोक्तम्-“जहा पुण्णस्स कत्थई तथा तुच्छस्स कत्थई”त्यादि, अथवा शमिनो भावः
श्रमिता तथा सर्वहैयधर्मारतीयवर्त्तिमिः आर्यैः प्रकषेणादौ वा धर्मो वेदितः प्रवेदितः, इन्द्रियनोइन्द्रियोपशमेन तीर्थकृद्भिर्द्धर्मः
प्रज्ञापित इतियावत् । स्याद्-अन्यैरपि स्वामिप्रायेण धर्माः प्रवेदिता एवेत्यतस्तद्व्युदासार्थं भगवानेवाह-‘जहेत्थे’त्यादि, सदेवम-
नुजायां पर्यदि भगवानेवमाह-यथाऽत्र मया ज्ञानादिको मोक्षसन्धिः ‘ज्ञोसिओ’त्ति सेवित इति, यदिवा ‘अत्र’ अस्मिन् ज्ञानदश-
नचारित्रात्मके मोक्षमार्गे समभावात्मके इन्द्रियनोइन्द्रियोपशमरूपे मया मुमुक्षुणा स्वत एव सन्धानं सन्धिः-कर्मसन्ततिः सन्धी-
यत इति वा भवाद्भवान्तरमनेनेति सन्धिः-अष्टप्रकारकर्मसन्ततिरूपः स ज्ञोपितः-क्षपितः, अतो य एव तीर्थकृद्भिर्द्धर्मोऽभिहितः स
एव मोक्षमार्गो, नापर इति, एतदेवाह-यथाऽत्र मया सन्धिज्ञोपितः एवमन्यत्र-अन्यतीर्थिकप्रणीते मोक्षमार्गे सन्धिः-कर्मसन्ततिरूपः
दुज्ञोप्यो भवति-दुःक्षयो भवति, असमीचीनतया तदुपायाभावाद्, यदि नाम भगवताऽत्र कर्मसन्धिज्ञोपितस्ततः किमित्याह यस्माद-
म्भिन्नेव मार्गे व्यवस्थितेन मयाऽपि विकृष्टतरेण तपसा कर्म क्षपितं ततोऽन्योऽपि मुमुक्षुः संयमानुष्ठाने तपसि च वीर्यं ‘नो निह-
न्यात्’ नो निगूहयेद्, अनिगूहितबलवीर्यो भूयाद्, एतदहं ब्रवीमि परमकारुण्याकृष्टहृदयः परहितैकोपदेशदायीत्येतद्वीरवर्द्धमानस्वा-
म्याह, सुधर्मस्वामी स्वशिष्याणां कथयति स्म ॥ कश्चैवम्भूतः स्यादित्याह-

जे पुव्वुट्ठाई नो पच्छानिवाई, जे पुव्वुट्ठाई पच्छानिवाई. जे नो पुव्वुट्ठायी नो पच्छानिवाई,

१ यथन्दनेन चाहुं आलिपति वासिणा वा तच्छेति । मन्वीति यथ निन्दति मर्त्यस्तत्र समभावा ॥ १ ॥

सेऽपि तारिसिए सिया, जे परित्राय लोगमन्त्रेसयंति । (सू. १५३)

यः कश्चिद्विदितसंसारस्वभावतया धर्मचरणैकप्रवणमनाः पूर्व-प्रव्रज्याऽवसरे संयमानुष्ठानेनोत्थातुं शीलमस्येति पूर्वोत्थायी पश्चाच्च श्रद्धासंवेगत(वज्र)या विशेषेण वर्द्धमानपरिणामो नो निपाती, निपतितुं शीलमस्येति विगृह्य णिनिः, निपतनं वा निपातः सोऽस्यास्तीति निपाती, सिंहतया निष्क्रान्तः सिंहतया विहारी च गणधरादिवत् प्रथमो भङ्गः । द्वितीयभङ्गं सूत्रेणैव दर्शयन्नाह-पूर्वमुत्थातुं शील-मस्येति पूर्वोत्थायी, पुनर्विचित्रत्वात् कर्मपरिणतेस्तथाविधभवितव्यतानियोगात्पश्चान्निपाती स्यात्, नन्दिषेणवत्, कश्चिद्दर्शन-तोऽपि गोष्ठामाहिलवदिति । तृतीयभङ्गस्य चाभावादनुपादानं, स चायम्—'जे नो पुब्बुट्ठायी पच्छानियाती', तथाहि—उत्थाने सति निपातोऽनिपातो वा चिन्त्यते, मति धर्मिणि धर्मचिन्ता, तदुत्थानप्रतिपन्धे च दूरोत्सादितैव निपातचिन्तेति । चतुर्थभङ्गद-र्शनाय त्वाह—यो हि नो पूर्वोत्थायी न च पश्चान्निपाती, सोऽविरत एव गृहस्थः सन्नोत्थायी भवति, मम्यग्विरतेरभावात्, नापि पश्चा-न्निपाती, उत्थानाविनाभावित्वात्निपातस्य, शाक्यादयो वा चतुर्थभङ्गपतिता द्रष्टव्याः, तेषामप्युभयास्तद्भावादिति । ननु च गृहस्था एव चतुर्थभङ्गपतिता युक्ता वक्तुं, तथाहि—तेषां भावद्योगानुष्ठानेनानुत्थानतया प्रतिज्ञामन्दरारोपाभावान्निपाताभावः, शाक्यादि-रपि चतुर्थभङ्गपतित इत्यत्र आह—'मोऽपि' शाक्यादिर्गणः पञ्चमहाव्रतभारारोपणाभावेन भावद्योगानुष्ठानतया नो पूर्वोत्थायी, निपातस्य च तत्पूर्वकत्वान्नो पश्चान्निपातीति, अतस्तादृशः एव—गृहस्थतुल्य एव स्याद्, आस्रवद्वाराणामुभयेषामप्यसंवृतत्वात्, उदायि-नृपमारकवत् । अन्येऽपि ये भावद्यानुष्ठाचिन्तेऽपि तादृक्षा एवेति दर्शयन्नाह—येऽपि स्वयूच्याः पार्श्वस्थादयो द्विविधयाऽपि परिज्ञया लोकं परिज्ञाय पुनः पचनपाचनाद्यर्थं नमैव लोकमन्वाश्रिता अन्येषयन्ति वा तेऽपि गृहस्थतुल्या एव भवेयुः॥ स्वमनीषिकापरिहारार्थमाह-

आचा०
५लोक०
३ उद्दे०

प्र. आ.
२०२

एयं नियाय मुणिणा पवेइयं, इह आणाकंखी पंडिए अणिहे, पुवावररायं जयमाणे,
सया सीलं सुपेहाए सुणिया भवे अकामे अझंझे, इमेण चेव जुज्झाहि, किं ते जुज्झेण
वज्जओ? (मू. १५४)

‘एतद्’ यदुत्थाननिपातादिकं प्रागुपन्यस्तं तत् केवलज्ञानावलोकनेन ‘नियाय’त्ति ज्ञात्वा ‘मुनिना’ तीर्थकृता ‘प्रवेदितं’ कथितम् ।
इदं चान्यत्प्रवेदितमित्याह—‘इह’ अस्मिन् मौनीन्द्रे प्रवचने व्यवस्थितः सन् ‘आज्ञां’ तीर्थकरोपदेशमाकाङ्क्षितुं शीलमस्येत्याज्ञाकाङ्क्षी
आगमानुमारप्रवृत्तिकः, कथंयम्भूतः?—‘पण्डितः’ सदसद्विवेकज्ञः ‘अस्तिहः’ स्नेहरहितः । रागद्वेषविप्रमुक्तोऽहर्निशं गुरुनिर्देशवतीं
यत्रयान् स्यादित्येतदाह—पूर्वरात्रं—रात्रेः प्रथमो यामोऽपररात्रं—रात्रेः पाश्चात्यः एतद्यामद्वयमपि ‘यतमानः’ सदाचारमाचरेत्, मध्य-
यत्तियामद्वयमपि यथोक्तविधिना स्वपन् वैरात्रादिकं विदध्यात्, रात्रियतनाप्रतिपादनेन चाह्वयपि प्रतिपादितैव भवति, आद्यन्त-
ग्रहणे मध्यग्रहणस्यावश्यंभावित्वात् । किं च—‘सदा’ सर्वकालं ‘शीलम्’ अष्टादशभेदमहस्रसङ्ख्यं संयमं वा यदिवा चतुर्द्धा शीलं-
महाप्रतमाधनं तिस्रो गुप्तयः पञ्चेन्द्रियदमः कृपायनिग्रहश्चेत्येतच्छीलं सम्प्रेक्ष्य मोक्षाङ्गतयाऽनुपालयेत् नाक्षिनिमेपमात्रमपि कालं
प्रमादवशगो भूयात् । कश्च शीलसम्प्रेक्षकः स्यादित्याह—यो हि श्रुत्वा शीलसम्प्रेक्षणफलं निःशीलतानां च नरकादिपातविपाक-
माकर्ण्यागमात् ‘भवेत्’ स्यात् ‘अकाम’ इच्छामदनकामरहित इति, तथा नास्य ‘ज्ञञ्ज्ञा’ भाया लोभेच्छा वा विद्यत इत्यज्ञञ्ज्ञः,
कामज्ञञ्ज्ञाप्रतिषेधाच्च मोहनीयोदयः प्रतिषिद्धः, तत्प्रतिषेधाच्च शीलवान् स्यादिति, एतदुक्तं भवति—धम्मं श्रुत्वा स्यात् अकामोऽस-

आचा०
५लोक०
३उद्दे०
प्र. आ.
२१०

व्यथेत्यनेन चोचरगुणा गृहीताः, उपलक्षणार्थत्वाच्च मूलगुणा अपि गृहीताः, ततः स्यात् अहिंसकः सत्ववादीत्याद्यपि द्रष्टव्यं, ननु नान्यस्त्रीवाञ्छरीरमित्येवंभावनायुक्तस्थानिगूहितबलवीर्यस्य पराक्रममाणस्याष्टादशशीलाङ्गसहस्रधारिणोऽपि मे यथोपदेशं प्रवर्तमानस्यापि नाशेषकर्ममलापगमोऽद्यापि भवतीत्यतस्तथाभूतमसाधारणकारणमाचक्ष्व येनाहमाधेशेषमलकलङ्करहितः साम्, अहं च भवदुपदेशाद् अपि सिंहेनापि सह युद्धे, न मे कर्मक्षयार्थं प्रवृत्तस्य किञ्चिदशक्यमस्तीत्यत्रोत्तरं सूत्रेणैवाह—अनेनैवौदारिकेण शरीरेणैन्द्रियनोइन्द्रियात्मकेन विषयसुखविषासुना स्वैरिणा सार्द्धं युध्यस्व, इदमेव सन्मार्गावतारणतो वशीकुरु, किमपरेण बाह्यतस्ते युद्धेन ? अन्तरारिपद्मर्गकर्मरिपुजयाद्वा सर्वं सेत्स्यति भवतो, नातोऽपरं दुष्करमस्तीति ॥ किंत्वियमेव सामग्री अगाधसंसारार्णवे पर्यटतो भवकोटिमहस्रोष्वपि दुष्प्रापेति दर्शयितुमाह—

जुद्धारिहं खलु दुल्लहं, जहित्य कुसलेहिं परित्राविवेगे भासिए, चुए हु बाले गब्भाइसु रज्जइ, अस्सिं चयं पवुच्चइ, रूवंसि वा छणांसि वा, से हु एगे संविद्धपहे मुणो, अत्रहा लोगमुवेहमाणे, इय कम्म परिणायं सब्वसो से न हिंसइ, संजमई नो पगब्भइ, उवेहमाणो पत्तेयं सायं, वण्णाएसी नारभे कंचणं सब्वलोए एगप्पमुहे विदिसप्पइत्ते निव्विण्णचारी अरए पयासु (सू. १५५)

शरीर-
युद्धं

५

१०

एतदौदारिकं शरीरं भावयुद्वाहं, खलुरवधारणे, स च भिन्नक्रमो, दुर्लभमेव-दुष्प्रापमेव, उक्तं च-“ननु पुनरिदमतिदुर्लभमगा-
धसंसारजलधिविभ्रष्टम् । मानुष्यं तद्योतकतडिल्लताविलसितप्रतिमम् ॥१॥” इत्यादि, पाठान्तरं वा-“जुद्धारियं च दुल्लहं” तत्रा-
नार्यं सङ्ग्रामयुद्धं परीपहादिरिपुयुद्धं त्वार्यं तद् दुर्लभमेव तेन युद्धयस्व, ततो भवतोऽशेषकर्मक्षयलक्षणो मोक्षोऽचिरादेव भावीति
भावार्थः । तच्च भावयुद्वाहं शरीरं लब्ध्वा कश्चित्तेनैव भवेनाशेषकर्मक्षयं विधत्ते, मरुदेवीस्वामिनीव, कश्चित् सप्तभिरष्टभिर्वा भवै-
र्भरतवत्, कश्चिदपार्द्धपुद्गलपरावर्त्तेन, अपरो न सेत्स्यत्येव, किमित्येवं ? यत आह-‘यथा’ येन प्रकारेण ‘अत्र’ अस्मिन् संसारे
‘कुशलः’ तीर्थकृद्भिः ‘परिज्ञाविवेकः’ परिज्ञानविशिष्टता, कस्यचित् कोऽप्यध्यवसायः संसारवैचित्र्यहेतुः ‘भाषितः’ प्रज्ञापितः, स
च मतिमता तथैवाभ्युपगन्तव्य इति । तदेव परिज्ञानानात्वं दर्शयन्नाह-लब्ध्वाऽपि दुर्लभं मनुजत्वं प्राप्य च मोक्षैकगमनहेतुं
धर्मं पुनरपि कर्मोदयान् तस्मात् च्युतो ‘बालः’ अज्ञः ‘गर्भादिषु रज्यते’ गर्भ आदिर्येषां कुमारयौवनावस्थाविशेषाणां ते गर्भादयः
तेष्वेव गार्ह्यमुपयाति, यथैमिः सार्द्धं मम वियोगो मा भूत् इत्यध्यवसार्था भवति, यदिवा धर्म्याच्युतस्तत्करोति येन गर्भादिषु
यातनास्थानेषु सङ्गमुपयाति, ‘रिज्जइ’ति वा क्वचित्पाठः, रीयते-गच्छतीत्यर्थः । स्यात्-कोक्तमिदं ? यत् प्राग् व्यावर्णितमित्याह-
‘अस्मिन्नि’ति आर्हते प्रवचने ‘एतत्’ पूर्वोक्तं प्रकर्षणोच्यते प्रोच्यते । एतच्च वक्ष्यमाणमत्रैवोच्यते इति दर्शयन्नाह-‘रूपे’ चक्षुरिन्द्रिय-
विषयेऽध्युपपन्नो, वाशब्दादन्यत्र वा स्पर्शरसादीं ‘क्षणे’ प्रवर्त्तते, ‘क्षणु हिंसायां क्षणनं क्षणः-हिंसा तस्यां प्रवर्त्तते, वाशब्दादन्यत्र चानृत-
स्तेयादाविति, रूपप्रधानत्वाद्विषयाणां रूपित्वाच्च रूपोपादानं, आस्रवद्वाराणां च हिंसाप्रधानत्वात्तदादित्वाच्च तदुपादानमिति । बालो
रूपादिविषयनिमित्तं धर्माद्युतः मन् गर्भादिषु रज्यते, अत्रार्हते मार्गे इदमुच्यते, यस्तु पुनर्गर्भादिगमनहेतुं ज्ञात्वा विषयमङ्गं धर्माद-

आचा०
५लोक०
३उद्दे०
प्र. आ.
२११

च्युतो हिंसाद्याश्रवद्वारेभ्यो निवर्त्तते स किंभूतः स्यादित्याह—‘स’ जितेन्द्रियो, ह्रस्वधारणे, स एवैकः—अद्वितीयो ‘मुनिः’ जगन्नयमन्ता
‘संविद्वपथः’ सम्यग्विद्वः—ताडितः—क्षुण्णः पन्थाः—मोक्षमार्गो ज्ञानदर्शनचारित्र्याख्यो येन स तथा, ‘संविद्वभये’चि वा पाठः, संदि-
द्वभयो दृष्टभय इत्यर्थः, यो ह्याश्रवद्वारेभ्यो हिंसादिभ्यो निवृत्तः स एव मुनिः क्षुण्णमोक्षमार्ग इति भावार्थः । किंच—अन्येन
प्रकारेणान्यथा—विषयकपायामिभूतं हिंसादिकर्मसु प्रवृत्तं ‘लोकं’ गृहस्थलोकं पाखण्डिलोकं वा पचनपाचनौदेशिकसच्चित्ताहारादि-
प्रवृत्तमुत्प्रेक्षमाणोऽन्यथा वा आत्मानं निवृत्ताशुभव्यापारमुत्प्रेक्षमाणः संविद्वपथो मुनिः स्यात् इति । लोकं चान्यथोत्प्रेक्ष्य किं कुर्या-
दित्याह—‘इति’ पूर्वोक्तैर्हेतुभिर्यद्द्वन्द्वं कर्म तदुपादानं च सर्वतः परिज्ञाय झपरिज्ञया प्रत्याख्यानपरिज्ञयाऽपि सर्वतः परिहरेत् । कथं
परिहरतीत्याह—‘स’ कर्मपरिहर्त्ता कायवाङ्मनोभिर्न हिनस्ति जन्तून् न घातयत्यपरिर्नाप्यनुमन्यते च । किं च—पापोपादानप्रवृत्तमा-
त्मानं संयमयति, सप्तदशप्रकारं वा संयमं करोति संयमयति, आचारक्विवन्तं वैतत् संयम इवाचरति संयमयति । किं च—‘नो पग-
न्मइ’ ‘गल्भ धाष्ट्ये’ असंयमकर्मसु प्रवृत्तः सन् न प्रगल्भत्वमायाति, रहस्यकार्यप्रवृत्तौ जिह्रेति—न धृष्टतां अवलम्बत इति,
उपलक्षणार्थत्वादस्य क्षुण्णमोक्षपथो मुनिर्न क्रुध्यति, न जात्यादिमानमुद्रहति, न वञ्चनां विधत्ते, न लुभ्यति । किमाकलयैतत्कुर्यादि-
त्याह—‘उत्प्रेक्षमाणः’ अवगच्छन् प्रत्येकं प्राणिनां सातं मनोऽनुकूलं, नान्यसुखेनान्यः सुखीति नापि परदुःखेन दुःखीत्यतः प्राणिनो न
हिंसादिति । प्राणिनां प्रत्येकं सातमुत्प्रेक्षमाणश्च किं कुर्यादित्याह—वर्ण्यते—प्रशस्यते येन म वर्णः—साधुकारस्तदादेशी वर्णादेशी—
वर्णाभिलाषी सन् नारभते कञ्चन पापारम्भं सर्वस्मिन्नपि लोके, यदिवा—तपःसंयमादिकमप्यारम्भं यशःकीर्त्यर्थं नारभते, प्रवचनो-
द्भावनाथं त्वारभते, तदुद्भावकाश्रामी—“प्रावचनी धर्मकथी वादी नैमित्तिकस्तपस्वी च । विद्यासिद्धः ख्यातः कविरपि चोद्भाव-

हिंसादि-
त्यागः

५

१०

कास्त्वष्टौ ॥ १ ॥” यदिवा वणो-रूपं तदादेशी-तदभिलाषुकः नोद्वर्त्तनादिकाः क्रिया आरभेत, किम्भूतः सचेतत्कुर्यादित्याह-
‘एको’ मोक्षोऽशेषमलकलङ्करहितत्वात् संयमो वा रागद्वेषरहितत्वात् तत्र प्रगतं मुखं यस्य स तथा, मोक्षे तदुपाये वा दत्तैकदृष्टिर्न कश्चन
पापारम्भमारभेत इति. किं च—मोक्षसंयमाभिमुखा दिक् ततोऽन्या विदिक् तां प्रकषेण तीणो विदिक्प्रतीर्णः, स चैवम्भूतः
सन्तारम्भी स्यात्, कुमार्यपरित्यागेन न पापारम्भान्वेपी भवतीत्यर्थः, किं च—चरणं चारः—अनुष्ठानं निर्विण्णस्य चारो निर्विण्णचारः
मोऽस्यास्तीति निर्विण्णचारी, कुत इति चेत्, यतः ‘प्रजास्वरतः’ प्रजायन्त इति प्रजाः—प्राणिनस्तत्रारतः—तदारम्भाप्रवृत्तो निर्म्ममत्वो
वा, यश्च शरीरादिष्वपि ममत्वरहितः स निर्विण्णचार्येव भवति, यदिवा प्रजाः—स्त्रियस्तास्वरतः आरम्भेऽपि निर्वेदमागच्छति, कार-
णामावे कार्यस्याप्यभावादिति ॥ यश्च प्रजास्वरक्तः आरम्भरहितः स किम्भूतः स्यादित्याह—

से वसुमं सन्वसमन्नागयपन्नाणेणं अप्पाणेणं अकरणिज्जं पावकम्मं तं नो अन्नेसी, जं
संमंति पासहा तं मोणंति पासहा जं मोणंति पासहा तं संमंति पासहा, न इमं सकं सिद्धि-
लेहिं अद्विज्जमाणेहिं गुणासाएहिं वंकसमायारेहिं पमत्तेहिं गारमावसंतेहिं, मुणी मोणं समा-
याए धुणे सरीरगं, पंतं लूहं सेवंति वीरा सम्मत्तदंसिणो एस ओहन्तरे मुणी, तिण्णे मुत्ते
विरए वियाहिणत्तिबेमि (सू. १.५६) ॥ लोकसारे तृतीयोद्देशकः ॥५-३॥

वसु-द्रव्यं, स चात्र संयमः तद्विद्यते यस्य स निवृत्तारम्भो मुनिर्वसुमान्, सर्वं सम्यग् अन्वागतं प्रज्ञानं पदार्थाविर्भावकं यस्यात्म-
नस्तेनात्मना सर्वसमन्वागतप्रज्ञानरूपापन्नेन यदकर्तव्यं पापकर्म तन्नो कदाचिदप्यन्वेपति, उपलब्धपरमार्थरूपेणात्मना न साव-
धानुष्ठानविधायी स्यादिति भावार्थः । यदेव सम्यक् प्रज्ञानं तदेव पापकर्मवर्जनं, यदेव च पापकर्मवर्जनं तदेव च सम्यक् प्रज्ञा-
नमित्येतद्गतप्रत्यागतसूत्रेणैव दर्शयितुमाह—सम्यगिति-सम्यग्ज्ञानं सम्यक्त्वं वा तत्सहचरितं, अनयोः सहभावादेकग्रहणे द्विती-
यग्रहणं न्याय्यं, यदिदं सम्यग्ज्ञानं सम्यक्त्वं वेत्येतत् पश्यत तन्मुनेर्भावो मौनं—संयमानुष्ठानमित्येतत्पश्यत, यच्च मौनमित्येतत्
पश्यत तत्सम्यग्ज्ञानं नैश्चयिकसम्यक्त्वं वा पश्यत, ज्ञानस्य विरतिफलत्वात् सम्यक्त्वस्य चाभिव्यक्तिकारणत्वात्, सम्यक्त्वज्ञान-
चरणानामेकताऽध्यवसेयेति भावार्थः । एतच्च, न येन केनचिच्छक्यमनुष्ठातुमित्याह-नैतत् सम्यक्त्वादित्रयं सम्यगनुष्ठातुं शक्यं, केः?—
'शिथिलैः' अल्पपरिणामतया मन्दवीर्यैः संयमतपसोर्धृतिद्रुढिमरहितैरिति, किंच-आर्द्रैः-पुत्रकलत्राद्यनुपङ्गजनितस्नेहादात्रीक्रिय-
माणैरेतत्पूर्वोक्तमशक्यमिति सम्बन्धः, किंच-गुणाः-शब्दादयस्तेष्वस्वादो येषां ते गुणास्वादास्तैरिति, किंच-वक्रः समाचारो
येषां ते तथा तैः, मायाविभिरित्यर्थः, तथा विषयकृपायादिप्रमादैः प्रमत्तैरिति, किंच-अगारं-गृहं तद् आद्यक्षरलोपाद्गारमित्युक्तं
तद्गारमायसद्भिः-सेवमानैः, पापकर्मवर्जनरूपं मौनमनुष्ठानमशक्यमिति सर्वत्र योजनीयं । कथं तर्हि शक्यमित्याह-'मुनिः' जग-
न्नयस्य मन्ता मौनं-मुनित्वमशेषसावधानुष्ठानवर्जनरूपं 'समादाय' गृहीत्वा धुनीयाञ्चरीरकमौदारिकं कर्मशरीरं वेति । कथं च
तद्गुणमित्याह-प्रान्तं-पर्युपितं वल्लचनकादि अल्पं वा, तदपि रूक्षं विकृतेरभावात्, तत् 'सेवन्ते' तदभ्यवहरन्ति, के ते?-'वीराः'
कर्मविदारणमहिष्णवः, किंभूताः?—ममत्यदर्शिनः सम्यक्त्वदर्शिनो वा । यश्च प्रान्तरूक्षसेवी स किंगुणः स्यादित्याह-'एषः' अन-

न्तरोक्तविशेषणविशिष्टः ओषो-भावौघः संसारस्तं तरतीति, कोऽसौ ?-मुनिः, वर्त्तमानसामीप्ये वा वर्त्तमानवद्वेति तीर्ण एवासौ, सवाह्याभ्यन्तरसङ्गाभावान्मुक्तवन्मुक्तः, कश्चैवम्भूतो ?-यः सावधानुष्ठानाद्विरत इत्येवं व्याख्यातः । इतिरधिकारपरिसमाप्तौ, ब्रवीमीति पूर्ववत् । लोकसाराध्ययने नृनीयोद्देशकः परिसमाप्त इति ॥

उक्तस्तृतीयोद्देशकः, साम्प्रतं चतुर्थ आरभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः-इहाद्योद्देशके हिंसकस्य विषयारम्भकस्यैकचरस्य मुनि-त्वाभावः प्रदर्शितो, द्वितीयतृतीययोस्तु हिंसाविषयारम्भपरिश्रहव्युदासेन तद्वतो दोषं प्रदर्श्य विरत एव मुनिर्भवतीत्येतत्प्रतिपा-दितम्, अस्मिन् एकचरस्यामुनिभावे दोषोद्भावनतः कारणमाह, इत्यनेन सम्बन्धेनायातस्यास्योद्देशकस्यादिम्वत्रम्—

गामाणुगामं दूडज्जमाणस्स दुज्जायं दुप्परकंठं भवइ अवियत्तस्स भिक्खुणो (सू. १५७)

ग्रसति बुद्ध्यादीन् गुणानिति ग्रामः, ग्रामादनु-पश्चादपरो ग्रामो ग्रामानुग्रामस्तं, 'दूयमानस्य' अनेकार्थत्वाद्वातूर्ना विरहतः एका-किनः साधोर्यत्स्यात् तद्दर्शयति-दुष्टं यातं दुर्यातं, गमनक्रियाया गर्हा, गच्छत एवानुकूलप्रतिकूलोपसर्गसद्भावादर्हन्नकस्येव कृतग-तिभेदस्य दुष्टव्यन्तरीजङ्गाच्छेदवत्, तथा दुष्टं पराक्रान्तम्-आक्रान्तं स्थानमेकाकिनो भवति, स्थूलभद्रेर्प्याश्रितोपकोशागृह-साधोरिवेति, यदित्रा चतुष्प्रोपितभर्तृकागृहोपितसाधोरिव, तस्य महासच्चतया अक्षोभेऽपि दुष्पराक्रान्तमेवेति, एतच्च न सर्वस्यैव दुर्यातं दुष्पराक्रान्तं च भवतीत्यतो विशिनष्टि-अव्यक्तस्य भिक्षोरिति, भिक्षुणशीलो भिक्षुस्तस्य, किम्भूतस्य ?-अव्यक्तस्य, स चाव्यक्तः श्रुतवयोभ्यां स्यात्, तत्र श्रुताव्यक्तो येनाचारप्रकल्पोऽर्थतो नाधिगतो भवति गच्छगतानां, तन्निर्गतानां तु नवमपू-

आचा०
५ लो०
४ उद्दे०

वर्ततीयवस्त्विति, वयसा चाव्यक्त आपोऽश्नर्पाद्गच्छगतानां तन्निर्गतानां च त्रिशत इति, अत्र चतुर्भङ्गिका, श्रुतवयोभ्यामव्यक्त-
स्यैरुचर्या न कल्पते, संयमात्मविराधनातः इत्याशो भङ्गः, तथा श्रुतेनाव्यक्तो वयसा च व्यक्तः, अस्याप्येकचर्या न कल्पते,
अगीतार्थत्वाद्भयविराधनासद्भावादिति द्वितीयः, तथा श्रुतेन व्यक्तो वयसा चाव्यक्तः, तस्यापि न कल्पते, बालतया सर्वपरिभ-
वास्पदत्वाद्, विशेषतः स्तेनकुलिङ्गादीनामिति तृतीयः, यस्तूमयव्यक्तः स सति कारणे प्रतिमामेकाकिविहारित्प्रमभ्युद्यतविहार वा
प्रतिपद्यताम्, अस्यापि कारणाभावे एकचर्या नानुमता, यतस्तस्यां गुप्तीर्याभापैपणादिविषया बहवो दोषाः प्रादुष्यन्ति, तथाहि-
एकाकी पर्यटन् यदीर्यापथं शोधयति ततः श्वाद्युपयोगाद्भ्रश्यति, तदुपयुक्तश्चेत्तेर्यापथं शोधयेदित्यादिकाः शेषा अपि समितयो
वाच्याः, अन्यच्च-अजीर्णेन वातादिक्षोभेण वा व्याध्युद्भवे संयमात्मविराधना प्रवचनहीलना च, तत्र यदि करुणापन्ना गृहस्थाः
प्रतिजागरणं कुर्युस्तर्ह्यज्ञानतया पद्कायोपमर्दनं कुर्याणाः संयमवाधामापादयेयुः, अथ न कश्चित्तत्र तथाभूतः कर्त्तव्योद्यतः स्यात्
तत आत्मविराधना, तथाऽतिसारादौ मूत्रपुरीषजम्बालान्तर्वर्त्तित्वात् प्रवचनहीलना, अपिच-ग्रामादिव्यवस्थितः सन् धिग्जात्या-
दिना केशलुञ्चिताद्यधिक्षेपणाधिक्षिप्तः सन् परस्पररोपमर्दकारि दण्डादण्डि भण्डनं विदध्यात्, तत्र गच्छगतस्य न मम्भ्रति, गुर्वा-
द्युपदेशमम्भ्रतात्, तदुक्तं च-"अक्वोमहणणमारणधम्मब्भंमाणं बालसुलभाणं । लाभं मण्णइ धीरो जहुत्तराणं अभापंमि ॥ १ ॥"
इत्येवमादिनोपदेशेन गच्छान्तर्गतो गुरुणाऽनुशास्यते, गच्छनिर्गतस्य पुनर्दोषा एव केवला इति, उक्तं च-"माहंमि एहि समुज्जएहि

१ आशोऽप्यथमाग्नवमप्रज्ञाना वात्सुग्गानाम् । यम म एत धीर यज्ञेनराणामभार ॥ ॥ • गाधर्मिकेषु गम्भगुद्यतषु एकाया च यो विद्वन् । आ
द्रमचुराया पत्कयरे ग पति ॥१॥

अव्यक्त-
स्वरूपं

५

१०

आचा०
५लोक०
४ उदे०

प्र. आ.
२१४

एगागिओ अ जो विहरे । आयंकपउरयाए छकायवहंमि आवडइ ॥१॥ एंगागिअस्स दोसा इत्थी साणे तहेव पडिर्णाए । भिक्ख-
उविमोहि महच्चय तम्हा मविइज्जए गमणं ॥२॥” इत्यादि, गच्छान्तर्वर्त्तिनस्तु बहवो गुणाः, तन्निश्रया अपरस्यापि बालवृद्धादेरु-
द्यतविहाराभ्युपगमात्, यथा हि उदके समर्थस्तरन्नपरमपि काष्ठादि विलयं तारयति, एवं गच्छेऽप्युद्यतविहार्यपरं सीदन्तमुद्यमयति,
तदेवमेकाकिनो दोषान् वीक्ष्य गच्छान्तर्विहारिणश्च गुणान् कारणाभावे व्यक्तेनापि नैकचर्या विधेया, कुतः पुनरव्यक्तेनेति स्थितं ।
ननु च मति मम्भवे प्रतिषेधो युक्तो, न चास्ति मम्भवः एकाकिविहारितायाः, को हि नाम बालिशः सहायान् विहाय समस्ता-
पायास्पदमेकाकिविहारिताभ्युपेयादिति, अत्रोच्यते, न किञ्चिदपि कर्मपरिणतेरशक्यमस्ति, तथाहि—स्नातन्व्यगदागदकल्पस्य सम-
स्तव्यसनप्रवाहसेतुभृतस्याशेषकल्याणनिकेतनस्य शुभाचाराधारस्य गच्छस्यान्तर्वर्त्तिनः क्वचित्प्रमादस्वलिते चोदिताः अवगणय्य
सदुपदेशं अपर्यालोच्य मद्गमं अविचार्य कपायविपाककडुकतां अनवधार्य परमार्थं पृष्ठतः कृत्वा कुलपुत्रतां बाह्यात्रादपि केचित्कोपनिघ्नाः
सुखैपिणोऽगणितापदो गच्छान्निर्गच्छन्ति, तत्र चेहिकामुष्मिकापायानवाभुवन्तीति, उक्तं च—“जह सायरंमि मीणा संखोहं साअरस्स
असहंता । णिंति तओ सुहकामी णिग्गयमिन्ना विणस्संति ॥१॥ एवं गच्छसमुदे सारणवीईहिं चोइया संता । णिंति तओ सुहकामी

१ एकाकिनो दोषा' स्त्री श्वा तर्धैव प्रत्यनीक' । भिक्षाऽविशोधि' मशयनेषु तस्मत्प्रद्वितीयेन गमनम् ॥२॥ २ यथा भागरे मीनाः संक्षोभं सागरस्यासह-
मानाः । निर्गच्छन्ति ततः सुखकामिनो निर्गतमात्रा विनश्यन्ति ॥१॥ एव गच्छसमुदे स्माणवीचिभिर्नोदिताः सन्तः । निर्गच्छन्ति ततः सुखकामिनो मीना इव
यथा विनश्यन्ति ॥२॥ गच्छे केचिन् पुरुषाः शकुनयो यथा पञ्जगन्तरनिरुद्धाः । स्मारणवारणचोदिताः पार्श्वस्थनां गताः परित्यजन्ति ॥३॥ यथा द्वित्रपोतमजात-
पक्षं स्वकाशावापकात् प्रविशुमनय मनात् । तत्राशक्त तरुणमजानपत्र, दृष्टाद्योऽव्यक्तगमं हेम्युः(रन्ति)॥४॥

एका-
किनो
१५
दोषाः

२२

॥१९४॥

आचा०
५लोक०
४ उद्दे०

मीणा व जहा विणस्संति ॥२॥ गच्छंमि केइ पुरिसा मउणी जह पंजरंतरणिरुद्धा । सारणवारणचोइय पामत्थगया परिहरंति ॥३॥
जहा दियापोयमपक्खजायं, सवामया पविउमणं मणागं । तमचाइया तरुणमपत्तजायं, ढंकादि अव्वत्तगमं हरेज्जा ॥४॥” एवमजा-
तसूत्रवयःपक्ष्मन्तीर्थिकध्वाङ्गादिभिर्विलुप्यते गच्छालयान्निर्गतो वाद्वात्रेणापि चोदितः सन् इति ॥ एतद्दर्शयितुमाह—

वचसावि एगे बुइया कुप्पंति माणवा, उन्नयमाणे य नरे महया मोहेण मुज्झइ, संवाहा
वह्वे भुज्जो २ दुरडक्कम्मा अजाणओ अपासओ, एयं ते मा होउ, एयं कुसलस्स दंसणं,
तद्धिद्वीए तम्मुत्तीए तप्पुरक्कारे तस्सन्नी तन्निवेसणे, जयं विहारी चित्तनिवाइ पंथनिज्झाई
पलिवाहिरे. पासिय पाणे गच्छिज्जा (सू. १.५८)

क्वचित्तपःसंयमानुष्ठानादाववसीदन्तः प्रमादस्खलिता वा गुर्वादिना धर्मेण वचसाऽपि 'एके' अपुष्टधर्माणः अनवगतपरमार्थाः
'उक्ताः' चोदिताः कुप्यन्ति, के ते?—'मानवा' मनुजाः क्रोधवशगा भवन्ति, भ्रुवते च—कथमहमनेनेयतां साधूनां मध्ये तिरस्कृतः?,
किं मया कृतम्?, अथवाऽन्येऽप्येतत्कारिणः सन्त्येव, ममाप्येवम्भूतोऽधिकारोऽभूत्, धिग्मे जीवितमित्यादिमहामोहोदयेन क्रोध-
तमिस्राच्छादितदृष्टयः उज्झितसमुचिताचारा उभयान्यतराव्यक्ता मीना इव गच्छसमुद्रान्निगत्य विनाशमाप्नुवन्ति, यदिवा वचसाऽपि
यथा क इमे लुञ्चिताः मलोपहतगात्रयष्टयः प्रगेतनावसर एवास्माभिर्द्रष्टव्या इत्यादिनोक्ता एके क्रोधान्धाः कुप्यन्ति मानवाः, आपि-

गुरुदृष्टि-
मूर्यादिः

५

१००

१०
५लोक०
४ उद्दे०

प्र. आ.
२१५

शब्दात् कायेनापि स्पृष्टाः कुप्यन्ति कुपिताश्चाधिकरणादि कुर्वन्तीत्येवमादयो दोषा अव्यक्तैकचर्यायां गुर्वादिनियामकामावात्प्रा-
दुःस्युरिति, गुरुसान्निध्ये चैवम्भूत उपदेशः सम्भवेत्, तद्यथा—“आकुप्येन मतिमत्ता तच्चार्थान्वेषणे मतिः कार्या । यदि सत्यं कः
कोपः? स्यादनृतं किंनु कोपेन? ॥१॥” तथा—“अपकारिणि कोपथेत्, कोपे कोपः कथं न ते? । धर्मार्थकाममोक्षाणां, प्रसह्य परि-
पन्थिनि ॥२॥” इत्यादि, किं पुनः कारणं वचसाऽप्यभिहिता ऐहिकामुष्मिकापकारकारिणः स्वपरबाधकस्य क्रोधस्यावकाशं ददती-
त्याह—उन्नतो मानोऽस्येत्युन्नतमानः, उन्नतं वाऽऽत्मानं मन्यत इति, स चैवम्भूतो ‘नरो’ मनुष्यो महता मोहेन—प्रवलमोहनीयोद-
येन अज्ञानोदयेन वा ‘मुद्यति’ कार्याकार्यविचारविवेकविकलो भवति, स च मोहमोहितः केनचिच्छिक्षणार्थमभिहितो मिथ्यादृष्टिना
वा वाचा तिरस्कृतो जात्यादिमदस्थानान्यतरसद्भावेनोन्नतमानमन्दरारूढः कुप्यति, मामप्येवमयं तिरस्करोति?, धिग्मे जातिं पौरुषं
विज्ञानं चेत्येवमभिमानग्रहगृहीतो वाञ्छान्निर्गच्छति, तन्निर्गतो वाऽधिकरणादिविडम्बनयाऽऽत्मानं विडम्बयति, अथवो-
द्यमानः केनचित् दुर्विदग्धेनाहोऽयं महाकुलप्रसूत आकृतिमान् पदुप्रज्ञो मृष्टवाक् समस्तशास्त्रवेत्ता सुभगः सुखसेव्यो वेत्यादिना
वचसा तथ्येनातथ्येन वोत्प्रास्यमान उन्नतमानो गर्वाध्मातो महता चारित्रमोहेन मुद्यति संसारमोहेन बोध्यत इति । तस्य चोन्नतमा-
नतया महामोहेन मुद्यतो मोहाच्च शास्त्रात्रेणापि कुप्यतः कोपाच्च गच्छनिर्गतस्यानभिव्यक्तस्य भिक्षोर्ग्रामानुग्राममेकाकिनः पर्यटतो
यत्स्यात्तदाह—तस्याव्यक्तस्यैकचरस्य पर्यटतः सम्बाधयन्तीति सम्बाधाः—पीडाः उपसर्गजनिता नानाप्रकारात्कजनिता वा भूयो
भूयो बह्व्यः स्युः, तार्थैकाकिनाऽव्यक्तेन निरवद्यधिधिना ‘दुरतिक्रमा’ दुरतिलङ्घनीयाः, किम्भूतस्य दुरतिक्रमा इत्याह—तासां नाना-
प्रकारनिमित्तोत्थापितानां बाधानामतियहनोपायमज्ञानानस्य सम्यकरणसहनफलं चापश्यतो दुरतिक्रमणीयाः पीडा भवन्ति, ततश्चायं

१५
गुरुदृष्टि-
मूर्त्यादि

२०

॥१९५॥
२८

आचा०
५लोक०
४ उदे०

पीडाकुलीभूतः सन्नेपणामपि लङ्घयेत्, प्राण्युपमर्दमप्यनुमन्येत, वाफण्टकनुदितः सन्नव्यक्ततया प्रज्वलेत्, नैतद्भावयेद् यथा मत्क
र्मविपाकापादिता एताः पीडाः, परोऽत्र केवलं निमित्तभूतः, किञ्च—“आत्मद्रोहममयादं, मूढमुज्झितसत्पथम् । सुतरामनुकम्पेत, नर-
कार्चिष्मदिन्धनम् ॥१॥” इत्यादिका भावना आगमापरिमलितमतेर्न भवेदिति। एतत्प्रदर्शय भगवान् विनेयमाह—‘एतद्’ एकचर्या-
प्रतिपन्नस्य घाघादुरतिक्रमणीयत्वमजानानस्यापश्यतश्च ‘ते’ तत्र मदुपदेशवर्तिनो मा भवतु, आगमानुसारितया सदा गच्छान्तर्वर्ती
भवेत्यर्थः। सुधर्मस्वाम्याह—‘एतत्’ पूर्वोक्तं तत् ‘कुशलस्य’ श्रीमद्भक्तमानस्वामिनो ‘दर्शनम्’ अभिप्रायो यथाऽव्यक्तस्यैकचरस्य दोषाः
सततमाचार्यसमीपवर्तिनश्च गुणा इति । आचार्यसमीपवर्तिना च किं विधेयमित्याह—तस्य—आचार्यस्य दृष्टिस्तद्दृष्टिस्तया सततं वर्ति-
तव्यं हेयोपादेयार्थेषु, यदिना तस्मिन् संयमे दृष्टिस्तद्दृष्टिः, स एव वाऽऽगमो दृष्टिस्तद्दृष्टिस्तया सर्वकार्येषु व्यवहत्तव्यम्, तथा तेनोक्ता
सर्वसङ्ग्रेभ्यो विरतिर्मुक्तिस्तया सदा यतितव्यम्, तथा पुरस्करणं पुरस्कारः—सर्वकार्येष्वग्रतः स्थापनं तस्य—आचार्यस्य पुरस्का-
रस्तत्पुरस्कारस्तस्मिन्—तद्विषये यतितव्यम्, तथा तस्य संज्ञा तत्संज्ञा—तज्ज्ञानं तद्वांस्तत्संज्ञी सर्वकार्येषु स्यात्, न स्वमतिविर-
चतया कार्यं विदध्यान्, तथा तस्य—गुरोर्निवेशनं—स्थानं यस्यासौ तन्निवेशनः, सदागुरुकुलवासी स्यादिति भावः । तत्र गुरु-
कुले निरमन् किम्भूतः स्यादित्याह—यतमानो—यतनया विहरणशीलो विहारी स्यात्, यतमानः प्राण्युपमर्दनमकुर्वन् प्रत्युपेक्ष-
णादिकाः क्रियाः कुर्यादिति, किञ्च—चित्तम्—आचार्याभिप्रायस्तेन निषतितुं—क्रियायां प्रवर्तितुं शीलमस्येति चित्तनिपाती सदा
स्यादिति, तथा गुरोः क्वचिद्गतस्य पन्थानं निज्जगतुं—प्रलोकितुं शीलमस्येति पथनिर्ज्यायी, उपलक्षणं चेत् तेन सुपुण्ड्रः संस्तार-
रुप्रलोकी बुभुक्षोरहाहारान्वेषीत्यादिना गुरोराराधकः सदा स्यात्, किञ्च—परिः—ममन्तात् गुरोरग्रहान् पुरतः प्रष्टुतो वाऽग्रथा

गुरुदृष्टि-
मूर्त्यादि

५

१०

आचा०
५लोक०
४ उदे०

प्र. आ.
२१५

शब्दान् कार्येणापि स्पृष्टाः कुप्यन्ति कुपिताश्चाधिकरणादि कुर्वन्तीत्येवमादयो दोषा अव्यक्तैकचर्यायां गुर्वादिनियामकामावात्प्रा-
दुःप्युरिति, गुरुसान्निध्ये वैवम्भूत उपदेशः सम्भवेत्, तद्यथा—“आकृष्टेन मतिमता तच्चार्थान्वेषणे मतिः कार्या । यदि सत्यं कः
कोपः? स्यादनृतं किंनु कोपेन? ॥२॥” तथा—“अपकारिणि कोपयेत्, कोपे कोपः कथं न ते? । धर्मार्थकाममोक्षाणां, प्रसह्य परि-
पन्थिनि ॥२॥” इत्यादि, किं पुनः कारणं वचनाऽप्यभिहिता ऐहिकामुष्मिकापकारकारिणः स्वपरबाधकस्य क्रोधस्यावकाशं ददती-
त्याह—उन्नतो मानोऽस्येत्युन्नतमानः, उन्नतं वाऽऽत्मानं मन्यत इति, स चैवम्भूतो ‘नरो’ मनुष्यो महता मोहेन—प्रबलमोहनीयोद-
येन भ्रजानोदयेन वा ‘मुह्यति’ कार्याकार्यविचारविवेकविक्रलो भवति, स च मोहमोहितः केनचिच्छिक्षणार्थमभिहितो मिथ्यादृष्टिना
वा वाचा तिरस्कृतो जात्यादिमदस्थानान्यतरसद्भावनोन्नतमानमन्दरारूढः कुप्यति, मामप्येवमयं तिरस्करोति?, धिग्मे जातिं पौरुषं
विज्ञानं चेत्येवमभिमानग्रहगृहीतो वाङ्मात्रादपि गच्छान्निर्गच्छति, तन्निर्गतो वाऽधिकरणादिविडम्बनयाऽऽत्मानं विडम्बयति, अथवो-
न्नम्यमानः केनचित् दुर्विदग्धेनाहोऽयं महाकुलप्रसूत आकृतिमान् पदुप्रज्ञो मृष्टवाक् समस्तशास्त्रवेत्ता सुभगः सुखसेव्यो वेत्यादिना
वचमा तथ्येनातथ्येन वीत्प्रास्यमान उन्नतमानो गर्वाध्मातो महता चारित्रमोहेन मुह्यति संसारमोहेन योह्यत इति । तस्य चोन्नतमा-
नतया महामोहेन मुह्यतो मोहाच्च राज्ञात्रेणापि कुप्यतः कोपाच्च गच्छनिर्गतस्यानभिव्यक्तस्य भिक्षोर्ग्रामानुग्राममेकाकिनः पर्यटतो
यत्स्यात्तदाह—तस्याव्यक्तस्यैकचरस्य पर्यटतः सम्बाधयन्तीति सम्बाधाः—पीडाः उपसर्गजनिता नानाप्रकारात्कजनिता वा भूयो
भूयो ब्रह्मथः स्युः, तात्रैकाकिनाऽव्यक्तेन निरग्रविधिना ‘दुरतिक्रमा’ दुरतिलङ्घनीयाः, किम्भूतस्य दुरतिक्रमा इत्याह—तासां नाना-
प्रकारनिमित्तोत्थापितानां बाधानामतिमहनोपायमजानानस्य मम्यकरणमहनफलं चापश्यतो दुरतिक्रमणीयाः पीडा भवन्ति, ततश्चायं

१५
गुरुदृष्टि-
मूर्त्यादि

२०

॥१९५॥

२८

पीडाकुलीभूतः सन्नेपणामपि लङ्घयेत्, प्राण्युपमर्दमप्यनुमन्येत, वाक्पटकनुदितः सन्नव्यक्ततया प्रज्वलेत्, नैतद्भावयेद् यथा मत्क-
 र्माविपाकापादिता एताः पीडाः, परोऽत्र केवलं निमित्तभूतः, किञ्च—“आत्मद्रोहममयादं, मूढमुज्झितसत्पथम् । सुतरामनुकम्पेत, नर-
 काधिष्मदिन्धनम् ॥१॥” इत्यादिका भावना आगमापरिमलितमतेर्न भवेदिति । एतत्प्रदर्शय भगवान् विनेयमाह—‘एतद्’ एकचर्या-
 प्रतिपन्नस्य बाधादुरतिक्रमणीयत्वमजानानस्यापश्यतश्च ‘ते’ तव मदुपदेशवर्तिनो मा भवतु, आगमानुसारितया सदा गच्छान्तर्वर्ती
 भवेत्यर्थः । सुधर्मस्वाम्याह—‘एतत्’ पूर्वोक्तं तत् ‘कुशलस्य’ श्रीवर्द्धमानस्वामिनो ‘दर्शनम्’ अभिप्रायो यथाऽव्यक्तस्यैकचरस्य दोषाः
 सततमाचार्यसमीपवर्तिनश्च गुणा इति । आचार्यसमीपवर्तिना च किं विधेयमित्याह—तस्य—आचार्यस्य दृष्टिस्तद्दृष्टिस्तया सततं वर्ति-
 तव्यं हेयोपादेयार्थेषु, यदिवा तस्मिन् संयमे दृष्टिस्तद्दृष्टिः, स एव वाऽऽगमो दृष्टिस्तद्दृष्टिस्तया सर्वकार्येषु व्यवहत्तव्यम्, तथा तेनोक्ता
 सर्वसङ्गेषु विरतिर्मुक्तिस्तया सदा यतितव्यम्, तथा पुरस्करणं पुरस्कारः—सर्वकार्येष्वग्रतः स्थापनं तस्य—आचार्यस्य पुरस्का-
 रस्तत्पुरस्कारस्तस्मिन्—तद्विषये यतितव्यम्, तथा तस्य संज्ञा तत्संज्ञा—तज्ज्ञानं तद्वांस्तत्संज्ञी सर्वकार्येषु स्यात्, न स्वमतिविर-
 चनया कार्यं विदध्यान्, तथा तस्य—गुरोर्निवेशनं—स्थानं यस्यासौ तन्निवेशनः, सदागुरुकुलवासी स्यादिति भावः । तत्र गुरु-
 कुले निवसन् किम्भूतः स्यादित्याह—यतमानो—यतनया विहरणशीलो विहारी स्यात्, यतमानः प्राण्युपमर्दनमकुर्वन् प्रत्युपेश-
 णादिकाः क्रियाः कुर्यादिति, किञ्च—चित्तम्—आचार्याभिप्रायस्तेन निपतितुं—क्रियायां प्रवर्तितुं शीलमस्येति चित्तनिपाती सदा
 स्यादिति, तथा गुरोः क्वचिद्गतस्य पन्थानं निज्ज्यातुं—प्रलोकितुं शीलमस्येति पथनिज्ज्यायी, उपलक्षणं चैतत् तेन सुपुंसोः संस्ता-
 रकप्रलोक्यो बुभुक्षोगह्वारान्वेषीत्यादिना गुरोराराधकः सदा स्यात्, किञ्च—परिः—ममन्तान् गुरोरवग्रहान् पुरतः पृष्ठतो वाऽवस्था-

चा०
५ लो०
४ उ०
प्र. आ.
२१६

नान् मदा कार्यमृतेज्वातः स्याद्, एतस्माच्च सूत्रात्रय ईर्योदेशका निर्गता इति । किंच-कचित्कार्यादौ गुवादिना प्रेषितः सन् दृष्ट्वा प्राणिनो युगमात्रदृष्टिस्तदुपघातं परिहरन् गच्छेत् ॥ किंच—

से अभिक्रममाणे पडिक्रममाणे संकुचमाणे पसारमाणे विणिवट्टमाणे संपलिमज्जमाणे, एगया गुणसमित्यस्स रीयओ कायसंफासं समणुचिन्ना एगतिया पाणा उद्वायंति, इहलोग-वेयणविज्जावडियं, जं आउट्टिकयं कंमं तं परिन्नाय विवेगमेइ, एवं से अप्पमाणेण विवेगं किट्टइ वेयवी (सू. १५९)

‘म’ भिक्षुः मदा गुवादेशविधायी एतद्वथापारवान् भवति, तद्यथा-अभिक्रामन्-गच्छन् प्रतिक्रामन्-निवर्त्तमानः सङ्कुचन् हस्तपादादिमद्गोचरतः प्रमारयन् हस्तादीनवयवान् विनिवर्त्तमानः समस्ताशुभव्यापारात्, सम्यक् परिः-ममन्ताद्धस्तपादादीनवयवांस्तन्निशेषयानानि वा रजोहरणादिना मृजन्-परिमृजन्, गुरुकुलवासे वसेदिति सर्वत्र सम्बन्धनीयं, तत्र निविष्टस्य विधिः-भूम्यामेकमूरुं व्यवस्थाप्य द्वितीयमुत्क्षिप्य तिष्ठेत्, निश्चलस्थानासहिष्णुतया भूर्मीं प्रत्युपेक्ष्य प्रमार्ज्यं च कुकुटीविजृम्भितदृष्टान्तेन सङ्कोचयेत् प्रसारयेद्वा, स्वप्नपि मयूरवत्स्वपिति, स किलान्यसत्त्वभयादेकपार्श्वशायी सचेतनश्च स्वपिति, निरीक्ष्य च परिवर्त्तनादिकाः क्रिया विधत्ते, इत्येवमादि संपरिमृजन् मर्वाः क्रियाः करोति । एवं चाप्रमत्ततया पूर्वोक्ताः क्रियाः कुर्वतोऽपि कदाचिदवश्यंभावि-तया यत्स्यात्तदाह-‘एकदा’ कदाचिन्, ‘गुणसमितस्य’ गुणयुक्तस्याप्रमत्ततया यतेः ‘रीयमाणस्य’ सम्यगुपगान्तोऽभिक्रामतः

१५
अप्रम-
त्तस्य
विवेकः

२०

२०
॥१९६॥

आचा०
५लोक०
४ उद्दे०

परिक्रामतः सङ्कुचतः प्रसारयतो विनिवर्त्तमानस्य संपरिमृजतः कस्याश्चिदवस्थायां कायः—शरीरं तत्संस्पर्शमनुचीर्णाः—कायसङ्गमा-
गता सम्पातिमादयः प्राणिनः एके परितापमाप्नुवन्ति एके ग्लानतामुपयान्ति एकेऽवयवविध्वंसमापद्यन्ते, अपथिमावस्थां तु सूत्रै-
णैव दर्शयति—एके 'प्राणाः' प्राणिनः 'अपद्रान्ति' प्राणैर्विमुच्यन्ते, अत्र च कर्मबन्धं प्रति विचित्रता, तथाहि—शैलेश्यवस्थायां
मशकादीनां कायसंस्पर्शेन प्राणत्यागेऽपि बन्धोपादानकारणयोगाभावात्नास्ति बन्धः, उपशान्तक्षीणमोहमयोगिकेऽलिनां स्थितिनि-
मित्तकपायाभावात् सामयिकः, अप्रमत्तयतेर्जवन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कृष्टतश्चान्तःकोटीकोटीस्थितिरिति, प्रमत्तस्य त्रनाकुट्टिकयाऽनुपेत्य-
प्रवृत्तस्य क्वचित्पाण्याद्यवयवसंस्पर्शात् प्राण्युपतापनादौ जघन्यतः कर्मबन्ध उत्कृष्टतश्च प्राक्तन एव विशेषिततरः । स च तेनैव
भवेन क्षिप्यत इति सूत्रेणैव दर्शयितुमाह—इह—अस्मिन् लोके—जन्मनि वेदनम्—अनुभवनमिहलोकवेदनं तेन वेद्यम्—अनुभवनीय-
मिहलोकवेदनवेद्यं तत्रापतितमिहलोकवेदनवेद्यापतितं, इदमुक्तं भवति—प्रमत्तयतिनाऽपि यदकामतः कृतं कर्म कायसङ्गड्डनादिना
तदैहिकभवानुबन्धि, तेनैव भवेन क्षप्यमाणत्वाद्, आकुट्टीकृतकर्मणि तु यद्विधेयं तदाह—यत्तु पुनः कर्माकुट्ट्या कृतम्—आगमो-
क्तकारणमन्तरेणोपेत्य प्राण्युपमर्देन विहितं तत्परिज्ञाय ज्ञपरिज्ञया 'विवेकमेति' विविच्यतेऽनेनेति विवेकः—प्रायश्चित्तं दशविधं
तस्यान्यतरं भेदमुपैति, तद्विवेकं वा—अभावाख्यमुपैति, तत्करोति येन कर्मणोऽभावो भवति । यथा च कर्मणो विवेको भवति
तथा दर्शयितुमाह—'एव'मिति वक्ष्यमाणेन प्रकारेण 'से' तस्य कर्मणः साम्यरायिकस्य सदा वेदविद् 'अप्रमादेन' प्रमादाभावेन
दशविधप्रायश्चित्तान्यतरभेदसम्यगनुष्ठानेन 'विवेकम्' अभावं कीर्त्तयति 'वेदवित्' तीर्थकरो वेदविद्वा—आगमविद्वरणधरश्चतुर्दशपूर्व-
विद्वेति ॥ किम्भूतः पुनरप्रमादवान् भवतीत्याह—

हिंसा-
बन्ध-
विवेकः

५

१०

से पभूयदंसी पभूयपरिन्नाणे उवसंते समिए सहिए सयाजए, दद्धं विप्पडिवेएइ अप्पाणं, किमेस जणो करिस्सइ ?, एस से परमारामो जाओ लोगंमि इत्थीओ, मुणिणा हु एयं पवेइयं, उव्वाहिज्जमाणे गामधम्महिं अवि निव्वलासए अवि ओमोयरियं कुज्जा अवि उड्डं ठाणं ठाइज्जा अवि गामाणुगामं दूइज्जिज्जा अवि आहारं वुच्छिदिज्जा अवि चए इत्थीसु मणं, पुव्वं दंडा पच्छा फासा पुव्वं फासा पच्छा दंडा, इच्चेए कलहासंगकरा भवंति, पडिलेहाए आगमिन्ता आणविज्जा अणासेवणाएत्तिवेमि, से नो काहिए नो पासणिए नो मामए णो कयकिरिए वइगुत्ते अज्झप्पसंवुडे परिवज्जइ सया पावं एयं मोणं समणुवासिज्जासित्तिवेमि (सू. १६०) ॥ ५-४ ॥ लोकसारे चतुर्थः ॥

‘स’ साधुः प्रभूतं प्रमादविपाकादिकमतीतानागतवर्चमानं वा कर्मविपाकं द्रष्टुं शीलमस्येति प्रभूतदर्शी, साम्प्रतेक्षितया न यत्किञ्चिनकारीत्यर्थः, तथा प्रभूतं सत्प्ररक्षणोपायपरिज्ञानं संसारमोक्षकारणपरिज्ञानं वा यस्य स प्रभूतपरिज्ञानः, यथावस्थितसंसारम्यरूपदर्शीत्यर्थः, किं च—उपशान्तः कषायानुदयादिन्द्रियनोइन्द्रियोपशमाद्वा, तथा पञ्चभिः समितिभिः समितः मम्यग्वा

आचा०
५लोक०
४ उद्दे०

मोक्षमार्गमितः समितः, तथा ज्ञानादिभिः सहितः-समन्वितः सह हितेन वा सहितः, 'सदा' सर्वकालं यतः सदायतः, स एव-
म्भूतोऽप्रमत्तो गुरोरन्तिकमावसन् प्रमादजनितस्य कर्मणोऽन्तं विधत्ते । स च रुयाद्यनुकूलपरीपहोपपत्तौ किं विद्ध्यदित्याह—
'दृष्ट्वा' अवलोक्य स्त्रीजनमुपसर्गाकरणायोद्यतमात्मानं 'विप्रतिवेदयति' पर्यालोचयति, तद्यथा-सम्यग्दृष्टिरसि, तथोत्क्षिप्तमहाव्रत-
भारः शरच्छशाङ्गनिर्मलकुललब्धजन्मा अकार्यकरणतयोत्थित इत्येवमात्मानं पर्यालोचयति, तं च स्त्रीजनं किमेव स्त्रीजनो मम
त्यक्तजीविताशस्योद्भिन्नतैहिकसुखामिलापस्योपसर्गादिकं कुर्यात्?, अथवा वैपयिकसुखस्य दुःखप्रतीकाररूपत्वात् किमेव स्त्रीजनः
सुखं विद्ध्यद्? अन्यो वा पुत्रकलत्रादिको जनो मम मृत्युना जिघृक्षितस्य व्याधिना वाऽऽदित्सितस्य किं तत्प्रतीकारादिकं कुर्या-
दिति? । यदि वैवं स्त्रीजनस्वभावं चिन्तयेदिति सूत्रेणैव दर्शयति-स एव स्त्रीजन आरमयतीत्यारामः परमश्चासावारामश्च परमारामः,
ज्ञाततत्त्वमपि जनं हामविलामोपाङ्गनिरीक्षणादिभिर्विच्योर्कैर्मोहयतीत्यर्थः, याः काश्चनासिन् लोक स्त्रियः ता मोहरूपा विज्ञाय
यावन्न परित्यजन्ति तावत्स्वत एव परित्यजेत् । एतच्च तीर्थकरेण प्रवेदितमिति दर्शयितुमाह-'मुनिना' श्रीवर्द्धमानस्वामिनोत्पन्न-
ज्ञानेनैव 'एतन्' पूर्वोक्तं, यथा स्त्रियो भावबन्धनरूपाः, 'प्रवेदितं' प्रकर्षणादौ वा व्याख्यातमिति । एतच्च वक्ष्यमाणं प्रवेदितमि-
त्याह-उत्-प्रावल्येन मोहोदयाद् वाध्यमानः-पीड्यमानः उद्धाध्यमानः, कैः?-ग्रामधर्म्मैः ग्रामाः-इन्द्रियग्रामास्तेषां धर्म्माः—
स्वभावा यथास्वं विषयेषु प्रवर्त्तनं तैरुद्धाध्यमानो गच्छन्तर्गतः सन् गुर्वादिनाऽनुशास्यते, कथमनुशास्यत इत्यत आह-अपि मम्भा-
वनायां, निर्वलं-निःसारमन्तप्रान्तादिकं यद्द्रव्यं तदाशकः-तद्भोजी स्यात्, यदिवा निर्गतं बलं-सामर्थ्यमस्येति निर्वलः एवम्भूतः
पन्नाशीत्, बलाभावे च ग्रामधर्म्मोपशमदर्शनाद्, बलाभावश्चाहारहान्या स्यादिति दर्शयति-अप्यवमौदर्यं कुर्याद्, यदि ह्यन्तप्रान्ता-

प्र. आ.
२१८

ग्रामधर्म-
वाधाऽप-
नयनं

५

१०

10
५ लोको
४ उदे

श्रिनोऽपि न मोहोपशमः स्यात् ततस्तदपि रञ्जन्कादि न द्वात्रिंशत्कवलमात्रं गृहीयात्, तेनाप्यनुपशमे कायोत्पग्गादिना काय-
हेतुं कुर्यादित्येतद्दर्शयति-अप्यूर्ध्वं स्यात् निष्ठेत्, शीतोष्णादौ कायोत्पग्गेणातापनां कुर्यात्, तेनाप्यनुपशमे ग्रामानुग्राममपि विह-
रेत्, निष्कारणे विहारो निषिद्धो मोहोपशमनाथं तु कुर्यात्, किं बहूनाः?, येन येनोपायेन विषयेच्छा निरर्त्तते तत्तत्कुर्यात्, पर्यन्ते
आहारमपि ज्यवच्छिन्द्यात्, अपि पातं विदध्यात्, अप्युद्धन्धनं कुर्यात्, न च स्त्रीषु मनः कुर्यादिति, आह च-अपिः समुच्चये, स्त्रीषु
यन्मनः प्रवृत्तं तत् परित्यजेत्, तत्परित्यागे हि कामा द्विरूपा अपि दूरत एव परित्यक्ता भवन्तीति, उक्तं च-“काम ! जानामि
ते स्वं, संकल्पात्कल जायसे । न त्वां संकल्पयिष्यामि, ततो मे न भविष्यसि ॥१॥” किं पुनः कारणं स्त्रीषु मनो न विधेयमित्याह-
स्त्रीमङ्गप्रत्युत्तानामपरमार्थदृशां 'पूर्वं' प्रथममेव तत्प्रज्ञाविच्छेदार्थमर्थोपार्जनप्रवृत्तस्य कृपिवाणिज्यादिक्रियाः कुर्यतोऽगणितक्षुत्पिपा-
माशीतोष्णादिपरीषदस्यैहिकदुःखरूपा दण्डाः, ते च स्त्रीसम्भोगात्प्रथममेव क्रियन्त इति पूर्वमित्युक्तं, पश्चाच्च विषयनिमित्तजनित-
कर्मविपाकापादितनरकादिदुःखविशेषाः स्पर्शा भवन्ति, यदिवा रुपाद्यकार्यप्रवृत्तस्य पूर्वं दण्डपाताः पश्चाद्भूतपादच्छेदादिकाः
स्पर्शा भवन्ति, यदिवा पूर्वं स्पर्शाः पश्चाद्दण्डपाता इति, अथवा पूर्वं दण्डाः-ताडनादिकाः पश्चात्स्पर्शाः-सम्बन्धनालिङ्गनचुम्बना-
दिकाः, तथा-बन्धानीताय रुद्रराजकुमारीगयाधक्षिप्तपतदावीलग्रहणाद्राजपुरुषावलोकनताडनेन मूर्च्छितराजकुमारीतद्दर्शनतो वणि-
गिन्द्रदत्तम्याग्रतो दण्डाः पश्चात्स्पर्शा इति, पूर्वं वा गुखादिस्पर्शाः पश्चाद्दण्डा ललिताङ्गकसेवान्येषां चोपपत्तीनामिति । किं च-इत्येते
स्त्रीमन्वन्धाः कलहः-मद्दामस्तग्रामङ्गः-संबन्धस्तत्करा भवन्ति, यदिवा कलहः-क्रोधः आगङ्गो-राग इत्यतो रागद्वेषकारिणो भव-
न्ति, यद्येवं ततः किं कुर्यादित्याह-ऐहिकामृष्टिमिकापायतः स्त्रीमङ्गप्रत्युत्ताना 'आगमेन' चि ग्राह्या आघ्रापयेदात्मानमनासेवन-

१५
ग्रामधर्म-
वाधाऽप-
नयनं

२०

॥१९८॥
२८

येति, इतिरधिकारपरिसमाप्तौ, ब्रवीम्यहं तीर्थकरवचनानुसारेण—दुःखं च ताः परिहर्तुमिति । पुनरपि तत्परिहरणोपायमाह—‘म’
स्त्रीसङ्गपरित्यागी स्त्रीनेपथ्यकथां शृङ्गारकथां वा नो कुर्यात्, एवं च तास्त्यक्ता भवन्ति, तथा तासां नरकव्रीथीनां स्वर्गापवर्ग-
मार्गागलानामङ्गप्रत्यङ्गादिकं न पश्येत्, यतस्तन्निरीक्ष्यमाणं महतेऽनर्थाय भवतीति, उक्तं च—“मन्मार्गे तावदास्ते प्रभवति पुरु-
पस्तावदेवेन्द्रियाणां, लज्जां तावद्विधत्ते विनयमपि ममालम्बते तावदेव । भ्रूचापाकृष्टमुक्ताः श्रवणपथजुपो नीलपद्ममाण एते, याव-
ल्लीलावतीनां न हृदि धृतिमुपो दृष्टिवाणाः पतन्ति ॥१॥” तथा—ताभिर्नरकविलम्बभूमिभिः माद्वं न मम्प्रमारणं—पर्यालोचनमे-
कान्ते निजस्वस्त्रादिभिरपि कुर्यादिति, उक्तं च—“मात्रा स्वस्त्रा दुहित्रा वा. न विविक्षासनो भवेत् । बलवानिन्द्रियग्रामः, पण्डि-
तोऽप्यत्र मुह्यति ॥१॥” इत्येवमादि, तथा न तासु स्वार्थपरासु ममत्वं कुर्यात्, तथा कृता—अनुष्ठिता तदुपकारिणी मण्डनादिका
क्रिया येन स कृतक्रिय इत्येवम्भूतो न भूयात्, न स्त्रीणां वैयावृत्त्यं कुर्यात्, काययोगनिरोध इति भावः, तथा तथैताः शुभानु-
ष्ठानपरिपन्थिनीर्न वाङ्मात्रेणाप्यालपेदिति वाग्योगनिरोधः, तथा आत्मन्यधि अध्यात्मं—मनस्तेन संवृत्तोऽध्यात्मसंवृत्तः—स्त्रीभो-
गादत्तमनाः सूत्रार्थोपयुक्तनिरुद्धमनोयोगः, एवम्भूतश्च किमपरं कुर्यादित्याह—परिः—समन्तात् वर्जयेत्—परिहरेत् ‘मदा’ सर्वकालं
‘पापं’ किल्विषं तदुपादानं वा कर्म, उपसंहरणार्थमाह—‘एतद्’ यदुद्देशकादेरारभ्योक्तं, मुनेरिदं मौनं मुनिभावो वा तदात्मनि सम-
नुवासेः—आत्मनि विदध्याः ॥ इतिरधिकारपरिसमाप्तौ, ब्रवीमीति पूर्ववत् । लोकसाराध्ययने चतुर्थोद्देशकः परिसमाप्तः ॥

५ लोक
५ उदे

उक्तशतुर्थोद्देशकः, साम्प्रतं पञ्चम आरभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः—इहानन्तरोद्देशकेऽव्यक्तस्यैकचरस्य प्रत्यपायाः प्रदर्शिताः, अतस्तान् परिजिहीर्षुणा सदाऽऽचार्यसेविना भवितव्यम्, आचार्येण च हृदोपमेन भाव्यं, तदन्तेवासिना च तपःसंयमगुप्तेन निःसङ्गेन च विहर्षव्यमिति, एतत्प्रतिपादनसम्बन्धेनायातस्यासोद्देशकस्यादिसूत्रम्—

से वेमि तंजहा—अवि हरए पडिपुण्णे समंसि भोमे चिद्धइ उवसंतरए सारक्खमाणे, से चिद्धइ सोयमज्झगए से पास सब्बओ गुत्ते. पास लोए महेसिणो जे य पन्नाणमंता पबुद्धा आरम्भोवरया सम्ममेयंति पासह, कालस्स कंखाए परिव्वयंतित्तिवेमि (सू. १६१)

शेषशब्दस्तच्छब्दार्थे, यद्गुण आचार्यो भवति तदहं तीर्थकरोपदेशानुसारेण ब्रवीमीति, तद्यथेति वाक्योपन्यासार्थे, अपिशब्दो भङ्गसमुच्चयार्थः, ते चामी भङ्गाः—एको हृदो—जलाशयः परिगलत्स्रोताः पर्यागलत्स्रोताश्च, मीतासीतोदाप्रवाहहृदवत्, अपरस्तु परिगलत्स्रोताः नो पर्यागलत्स्रोताः, पन्नहृदवत्, तथा परो नो परिगलत्स्रोताः पर्यागलत्स्रोताश्च, लवणोदधिवत्, अपरस्तु नो परिगलत्स्रोता नो पर्यागलत्स्रोताश्च, मनुष्यलोकाद्बहिः समुद्रवत् । तत्राचार्यः श्रुतमङ्गीकृत्य प्रथमभङ्गपतितः, श्रुतस्य दानग्रहणसद्भावात्, माम्परायिककर्मपिंक्षया तु द्वितीयभङ्गपतितः, कपायोदयाभावेन ग्रहणाभावात्तपःकायोत्सर्गादिना क्षणोपपत्तेश्चेति, आलोचनामङ्गीकृत्य तृतीयभङ्गपतितः, आलोचनाया अप्रतिश्रावित्वात्, कुमारं प्रति चतुर्थभङ्गपतितः, कुमारस्य हि प्रवेशनिर्गमाभावान्, यदिवा धर्मभेदेन भङ्गा योज्यन्ते—तत्र स्थविरकल्पिकाचार्याः प्रथमभङ्गपतिताः, द्वितीयभङ्गपतितस्तीर्थकृत्, तृती-

हृदोपमा

१५

२०

॥१९९॥

२०

आचा०
५ लोक०
५ उद्दे०

प्र. आ.
२००

यभङ्गस्यस्त्रहालन्दिकः, स च कचिदर्थपरिसमाप्तावाचार्यादिर्निर्णयसद्भावात्, प्रत्येकबुद्धास्तूभयाभावाच्चतुर्थभङ्गस्था इति, इह पुनः प्रथमभङ्गपतितेनोभयसद्भाविनाऽधिकारः, तथाभूतस्यैवायं हृददृष्टान्तः, स च हृदो निर्मलजलस्य 'प्रतिपूर्णो' जलजैः सर्वतुजैरुप- शोभितः ममे भूभागे विद्यमानोदकनिर्गमप्रवेशो नित्यमेव तिष्ठति, न कदाचिच्छोपमुपयाति, सुखोत्तारावतारसमन्वितः, उपशान्तम्- अपगतं रजः कालुष्यापादकं यस्य स तथा, नानाविधांश्च यादसां गणान् सरक्षन् सह वा यादोगर्णैरात्मानमारक्षन्-प्रतिपालयन् सारक्षन्, तिष्ठतीत्येषा क्रिया प्रकृतैव । यथा चासौ हृदस्तथाऽऽचार्योऽपीति दर्शयति 'म' आचार्यः प्रथमभङ्गपतितः पञ्चविधाचा- रसमन्वितोऽष्टविधाचार्यसम्पदुपेतः, [तद्यथा—“आचार्यं सुअं सरीरे वयणे वायणे मई पओगमई । एए सुसंपया खलु अट्टमिआ मङ्गहपरिआ ॥१॥”] पट्टिप्रशुद्धगणाधारो हृदकल्पो निर्मलज्ञानप्रतिपूर्णः समे भूभाग इति संसक्तादिदोपरहिते सुखविहारे क्षेत्रे समो वा ज्ञानदर्शनचारित्राख्यो मोक्षमार्गः उपशमवता तत्र तिष्ठति-समध्यास्ते, किंभूतः?—‘उपशान्तरजा’ उपशान्तमोहनीय इति, किं कुर्वन् ? जीवनिकायान् रक्षन् स्वतः परतश्च सदुपदेशदानतो नरकादिपाताद्वेति, ‘स्रोतोमध्यगत’ इत्यनेन प्रथमभङ्गप- तितं स्थिराचार्यमाह, तस्य हि श्रुतार्थदानग्रहणसद्भावात् स्रोतोमध्यगतत्वम्, म च किंभूतः स्यादित्याह—‘सः’ आचार्योऽस्रोभ्य- हृदकल्पः ‘सर्वतः’ सर्वप्रकारतयेन्द्रियनोइन्द्रियरूपया गुप्त्या गुप्त इत्येतत्पश्य, आचार्यव्यतिरेकेणान्येऽप्येवम्भूता नहवः साधनः सम्भ्रन्तीत्येतन्निर्दिदिक्षुराह—इह मनुष्यलोके पूर्वव्यावर्णितस्वरूपाः ‘महर्षयो’ महामुनयः सन्ति इत्येतत्पश्य, किंभूतास्ते मह-

१ उदकाई करो यवतकायेन मुथयति तत्रधन्य लन्द, तत आरभ्योत्कृष्ट पञ्चरात्रिदिव उक्षण रुद तदत्र ग्रहान उरुटल दस्यानतिरुमेण चरन्तीति यथा लन्दिका, पञ्चको गणोऽमु कप प्रतिपद्यत, माराकल्पधेय च गृहपट्टिभि पङ्क्तिर्विधीजिनकल्पिकवपरिकल्पयन्ति • पर्यांगऽस्रोतोवदधापिभया प्राहकवात् एतोपभङ्गपतित इति गम्यम् ३ आचार धृत शरीर वचन वाचना मति प्रयोगमति । ण्ता सुसपद खलु अट्टमी समरपतिआ ॥१॥

१०
५ नो०
५ उ०

पंथ इत्यन आह-न केवलमाचार्या इदकल्पा ये चान्ये माधवस्तेऽपि इदकल्पाः, किम्भूताः ?-प्रकर्षेण ज्ञायतेऽनेनेति प्रज्ञानं-स्वप-
रायभागरूपादागमस्तदन्तः प्रज्ञानवन्तः आगमस्य वेत्तार इत्यर्थः. तज्ज्ञा अपि मोहोदयात् क्वचिद्वेतृदाहरणासम्भवे ज्ञेयगहनतया
नंगयानाः न मम्यक श्रद्धानं विदधुरित्यतो विज्ञिनष्टि-‘प्रबुद्धाः’ प्रकर्षेण यथैव तीर्थकृदाह तथैवावगततच्चाः प्रबुद्धाः, तथा-
भूता अपि कर्मगुरुत्वात् मावद्यानुष्ठानविरतिं कुर्युरित्यतो विज्ञेययति-‘आरम्भोपरताः’ आरम्भः-मावद्यो योगस्तस्मादुपरता आर-
म्भोपरताः, एतन्न न मदुपगोधेन ग्राह्यम्, अपि तु स्वत एव कुशाग्रीयया बुद्ध्या विचार्यमित्याह-एतद्वन्मया प्रोक्तं तत्सम्यग् मध्य-
या भूत्वा नमयादं यूयमपि पश्यत । अपि चैतत्पश्यत-कालः’ समाधिकालस्तदभिकाङ्क्षया साधवो मोक्षाध्वनि संयमे परि-
ममन्ताद्भ्रजन्ति परिव्रजन्ति-उद्यच्छन्ति, इतिरधिकारपरिममाप्तौ, ब्रवीमीत्येतत्प्रकरणोद्देशकाध्ययनश्रुतस्कन्धाङ्गपरिसमाप्तौ प्रयु-
ज्यते. तदिहाधिकारपरिममाप्तौ द्रष्टव्यमिति ॥ आचार्याधिकारं परिसमाप्य विनेयवक्तव्यतामाह-

वितिगिच्छममावन्नेणं अप्पाणेणं नो लहइ समाहिं. सिया वेगे अणुगच्छंति असिता वेगे
अनुगच्छंति. अणुगच्छमाणेहिं अणुगच्छमाणे कहं न निव्विजे ? (सू० १६२)

विचिकित्सा या चित्तविभ्रुतिः यथा इदमप्यस्तीत्येवमाकारा युक्त्या ममुपपन्नेऽप्यर्थे मतिविभ्रमो मोहोदयाद्भवति, तथाहि-अस्य
महतस्तपःकेशस्य सिकताकणकवलनिःस्यादस्य स्यात् मफलता न वेति? कृपीवलादिक्रियाया उभयथाऽप्युपलब्धेरिति, इयं च मति-
मिध्यात्यांशानुवेधाद्भवति ज्ञेयगहनत्वाच्च, तथाहि-अर्थस्त्रिविधः-सुखाधिगमो दुरधिगमोऽनधिगमश्च श्रोतारं प्रति भिद्यते, तत्र
सुखाधिगमो यथा चक्षुष्मतश्चित्रकर्मनिपुणस्य रूपसिद्धिः, दुरधिगमस्त्वनिपुणस्य, अनधिगमस्त्वन्धस्य, तत्रानधिगमरूपोऽवस्त्वेव,

विचि-
कित्सा-
१५
ऽपनयः

२०

॥२००॥
२६

आचा०
५लोक०
५ उद्दे०
प्र. आ.
२२१

सुखाधिगमस्तु विचिकित्साया विषय एव न भवति, देशकालस्वभावविप्रकृष्टस्तु विचिकित्सागोचरीभवति, तस्मिन् धर्माधर्मा-
काशादौ या विचिकित्सेति, यद्विवा 'विद्भिर्जुगुप्सा, विद्भिः-साधवो विदितसंसारस्वभावाः परित्यक्तममस्तसङ्गास्तेषां
जुगुप्सा-निन्दा, अस्त्रानात् प्रस्वेदजलक्लिन्नमलत्वाहुर्गन्धिवपुपस्ताभिन्दति-को दोषः स्याद्यदि प्रासुक्येन वारिणाऽङ्गक्षालनं कुर्वीरनि-
त्यादि जुगुप्सा तां विचिकित्सां विद्भिर्जुगुप्सां वा सम्यगापन्नः-प्राप्तः आत्मा यस्य न तथा तेन विचिकित्सागमापन्नेनात्मना नोपल-
भते 'समाधिं' चित्तस्वास्थ्यं, ज्ञानदर्शनचारित्रात्मको वा समाधिस्तं न लभते, विचिकित्साकलुषिन्तान्तःकरणो हि कथयतोऽप्या-
चार्यस्य सम्यक्त्वाख्यां बोधिं नावाप्नोति । यश्चावाप्नोति स गृहस्थो वा स्याद् यतिर्वेति दर्शयितुमाह-'सिताः' पुत्रकलत्रादिभिरव-
बद्धाः, वाशब्द उत्तरापेक्षया पक्षान्तरमाह, 'एके' लघुकर्माणः सम्यक्त्वं प्रतिपादयन्तमाचार्यमनुगच्छन्ति-आचार्योक्तं प्रतिपद्यन्ते,
तथा 'असिता वा' गृहवासविमुक्ता वा 'एके' विचिकित्सादिरहिता आचार्यमार्गमनुगच्छन्ति । तेषां च मध्ये यदि कश्चित् कङ्कडु-
फ्रदेश्यः स्यात् स तान् प्रभूताननपाचीनमार्गप्रतिपन्नानवलोक्यासावपि कर्मविवरतः प्रतिपद्येतापीति दर्शयितुमाह-आचार्योक्तं
सम्यक्त्वमनुगच्छद्भिर्विरतैर्विरताविरतैः मह संवसंस्तैर्वा चोद्यमानोऽनुगच्छन्-अप्रतिपद्यमानः कथं न निवेदं गच्छेद्-?, असदनुष्ठानस्य
मिथ्यात्वादिरूपां विचिकित्सां परित्यज्याचार्योक्तं सम्यक्त्वमेव प्रतिपद्येतेत्यर्थः, यद्विवा सितासितैराचार्योक्तमनुगच्छद्भिः-अव-
गच्छद्भिर्बुध्यमानैः सद्भिः कश्चिदज्ञानोदयान्मतिजाड्यतया क्षपकादिश्चिरप्रव्रजितोऽप्यनुगच्छन्-अनवधारयन् कथं न निवेद्येत्-?,
न निवेदं तपःसंयमयोगच्छेत्, निर्विण्णश्चेदमपि भावयेत्, यथा-नाहं भव्यः स्यां, न च मे संयतभावोऽप्यस्तीति, यतः स्फुटविक-
टमपि कश्चितं नावगच्छामि, एवं च निर्विण्णस्याचार्याः समाधिमाहुः-यथा-भोः माधो! मा विपादमवलम्बिष्याः, भव्यो भवान्,

विचि-
कित्सा-
त्यागः

५

१०

ज्ञाना०
५ लो०
५ उ०

यतो भवता सम्यक्त्वमभ्युपगतं, तच्च न ग्रन्थिभेदमृते, तद्भेदश्च न भव्यत्वमृते, अभव्यस्य हि भव्याभव्यशङ्काया अभावादिति
मायः ॥ किञ्च-अयं विरतिपरिणामो द्वादशकपायक्षयोपशमाद्यन्यतमसद्भावे सति भवति, स च भवताऽवाप्तः, तदेवं दर्शनचारित्र-
मोहनीये भवतः क्षयोपशमं समागते, दर्शनचारित्रान्यथानुपपत्तेः, यत्पुनः कथ्यमानेऽपि समस्तपदार्थावगतिर्न भवति तज्ज्ञाना-
वरणीयविजृम्भितं, तत्र च श्रद्धानरूपं सम्यक्त्वमालम्बनमित्याह—

तमेव सच्चं नीसंकं जं जिणेहिं पवेइयं (सू. १६३)

यत्र कश्चित् स्वसमयपरसमयज्ञाचार्याभावात् सूक्ष्मव्यवहितातीन्द्रियपदार्थेषूपभयसिद्धदृष्टान्तसम्यग्हेत्वभावाच्च ज्ञानावरणीयोदयेन
सम्यग्ज्ञानाभावेऽपि शङ्काविचित्सादिरहित इदं भावयेत्, यथा-तदेवैकं सत्यम्-अवितथं, 'निःशङ्क'मिति, अर्हदुक्तेष्वत्यन्तसूक्ष्मे-
ष्वतीन्द्रियेषु केवलागमग्राह्येष्वर्थेष्वेवं स्यात्? एवं वा? इत्येवमाकारा संशीतिः शङ्का निर्गता शङ्का यस्मिन् प्रवेदने तन्निःशङ्कं, यत्कि-
मपि धर्माधर्माकाशपुद्गलादि प्रवेदितं, कैः?-'जिनैः' तीर्थकरै रागद्वेषजयनशीलैः, तत्तद्यमेवेत्येवम्भूतं श्रद्धानं विधेयं, सम्यक्प-
दार्थानवगमेऽपि न पुनर्विचिकित्सा कार्येति। किं यतेरपि विचिकित्सा स्याद्येनेदमभिधीयते?, संसारान्तर्वर्त्तिनो मोहोदयात्तत्किं?
यत्र स्यादिति, तथा चागमः-“अत्थि णं भंते! समणावि निर्गंथा कंखामोहणिजं कम्मं वेदंति?, हंता अत्थि, कहंनं समणावि

१ अहिं भदन्त! भ्रमणा अपि निर्घ्न्याः काह्णामोहनीयं कर्म वेदयन्ति?, इन्त अस्ति, कथं भ्रमणा अपि निर्घ्न्याः काह्णामोहनीयं कर्म वेदयन्ति?, गौतम! तेषु तेषु
मानान्तेषु चरिणान्तेषु० दाट्टिताः काट्टिताः विचिकित्सागमापन्नाः भेदममापन्नाः कालुष्यममापन्नाः, एव खलु गौतम! भ्रमणा अपि निर्घ्न्याः काह्णामोहनीयं कर्म
वेदयन्ति, तत्रालम्बनं 'तदेव सत्यं निश्चयं यजिर्नः प्रवेदितम्'। अयं नूनं भदन्त! एवं मनो धारयन् आजाया आगच्छो भवति?, इन्त गौतम! एवं मनो धारयन्
भ्रमणा भागाप्यो भवति.

१५
सम्य-
त्त्वा-
लंबनं

२०

२५

आचाः
५लोकः
५ उद्दे

णिग्गंथा कंखामोहणिजं कम्मं वेयंति ?, गोअमा ! तेसु तेसु नाणन्तरेसु चरित्तंतरेसु संकिया कंखिया विइगिच्छाममावन्ना भेय-
समावन्ना कलुससमावन्ना, एवं खलु गोयमा ! समणावि निग्गंथा कंखामोहणिजं कम्मं वेदंति, तत्थालंबणं 'तमेव सच्चं णीसंकं जं
जिणेहिं पवेइयं,' से णूणं भंते ! एवं मणं धारेमाणे आणाए आराहए भवति ?, हंता गोअमा ! एवं मणं धारेमाणे आणाए आरा-
हए भवति" किंचान्यत् ?—“वीतरागा हि सर्वज्ञा, मिथ्या न ब्रुवते क्वचित् । यस्मात्तस्माद्ब्रह्मस्तेषां, तथ्यं भूतार्थदर्शनम् ॥१॥”
इत्यादि ॥ सा पुनर्विचिकित्सा प्रवित्रजिपोर्भवत्यागमापरिकर्मितमतेः, तत्राप्येतत्पूर्वोक्तं भावयितव्यमित्याह—

सद्धिस्स णं समणुत्तरस्स संपव्वयमाणस्स समियंति मन्नमाणस्स एगया समिया होइ १,
समियंति मन्नमाणस्स एगया असमिया होइ २, असमियंति मन्नमाणस्स एगया समिया
होइ ३, असमियंति मन्नमाणस्स एगया असमिया होइ ४, समियंति मन्नमाणस्स समिया
वा असमिया वा समिआ होइ उवेहाए ५, असमियंति मन्नमाणस्स समिया वा असमिया
वा असमिया होइ उवेहाए ६, उवेहमाणो अणुवेहमाणं बूया—उवेहाहि समियाए, इच्चैवं
तत्थ संधी झोसिओ भवइ, से उद्धियस्स ठियस्स गइं समणुपासह, इत्थवि बालभावे अप्पाणं
नो उवदंसिज्जा (सू. १६४)

सम्यग्-
सम्यक्त्वे

१. आ.

२२२

५

१०

आणा०
५ लो०
५ उ०

श्रद्धा-धर्मोच्छा मा विद्यते यस्यासौ श्रद्धावांस्तस्य 'समनुजस्य' संविप्रविहारिभिर्भावितस्य संविप्रादिभिर्वा गुणैः प्रव्रज्याहस्य 'संप्र-
प्रजतः' मम्यप्रव्रज्यामम्युपगच्छतो विचिकित्सा-शङ्का भवेत् . तत्रैतस्य सम्यग्जीवादिपदार्थाविधारणाशक्तस्येदमुपदेष्टव्यम् , यथा-
तदेव मत्यं निःशङ्कं यजिनैः प्रवेदितमिति, तदेवं प्रव्रज्यावमरे तदेव सत्यं निःशङ्कं यजिनैः प्रवेदितमित्येवं यथोपदेशं प्रवर्तमानस्य प्रव-
र्तमानकण्डकस्य मत उत्तरकालमपि तदधिकता तत्समता तद्व्यूनता तदभावो वा स्यादित्येवंरूपां विचित्रपरिणामतां दर्शयितुमाह-
तस्य श्रद्धापतः समनुजस्य संप्रव्रजतस्तदेव सत्यं निःशङ्कं यजिनैः प्रवेदितमित्येतत्सम्यगित्येवं मन्यमानस्य 'एकदा' इत्युत्तरकालमपि
शङ्काकाङ्क्षाविचिकित्सादिरहिततया सम्यगेव भवति-न तीर्थकरभाषिते शङ्काद्युत्पद्यत इति ? । कस्यचित्तु प्रव्रज्यावमरे श्रद्धानुसा-
गितया मम्यगिति मन्यमानस्य तदुत्तरकालमधीतान्वीक्षिकीकस्य दुर्गृहीतहेतुदृष्टान्तलेशस्य ज्ञेयगहनताद्याकुलितमतेः 'एकदे'ति मि-
थ्यात्वांशोदयेऽमम्यगिति भवति, तथाहि-असौ सर्वनयसमूहामिप्रायतया अनन्तधर्माध्यासितवस्तुप्रसाधने सति मोहादेकनयामि-
प्रायेणकांशमाधनाय प्रक्रमते, यदि नित्यं कथमनित्यं अनित्यं चेत्कथं नित्यमिति, परस्परिहारलक्षणतयाऽनयोस्वस्थानात्, तथाहि-
अप्रच्युतानुत्पन्नमिथैरेकस्वभावं हि नित्यम् अतोऽन्यत्प्रतिक्षणविशरारुरूपमनित्यमित्येवमादिकममम्यः भावमुपयाति, न पुनर्विवेच-
यति, यथा अनन्तधर्माध्यासितं वस्तु सर्वनयसमूहात्मकं च दर्शनमतिगहनं मन्दधियां श्रद्धागम्यमेव, न हेतुक्षोभ्यमिति, उक्तं
च-"सर्वनयनिर्नयतनगमसद्बहार्धैरेकशो विहिततीर्थिकशासनैर्यत् । निष्ठां गतं बहुविधैर्गमपर्ययैस्ते, श्रद्धेयमेव वचनं न तु हेतु-
गम्यम् ॥१॥" इत्यादि, यतो हेतुः प्रवर्तमान एकनयामिप्रायेण प्रवर्तते, एकं च धर्मं साधयेन्, सर्वधर्मप्रसाधकस्य हेतोरसम्भ-
वादिति २ । पुनरपि विचित्रभाषनामाह-कस्यचित् मिथ्यात्वलेगानुविद्रम्य कथं पौद्गलिकः शब्द इत्यादिकममम्यगिति मन्य-

प्र. जा.
०२३

सम्यग्-
सम्यक्त्वं

१५

२०

॥२०२॥
२६

मानस्य 'एकदे'ति मिथ्यात्वपरमाणूपशमतया शङ्काविचिकित्साद्यभावे गुणाद्युपदेशतः सम्यगिति भवति, यदि हि पौट्टलिकः शब्दो न स्यात् ततस्तत्कृतानुग्रहोपघातौ श्रवणेन्द्रियस्य न स्याताम्, अमूर्त्तत्वादाऽशब्दित्यादिकं सम्यग् भवति ३। कस्यचिन्नागमापरिमिलितमतेः कथमेकेनैव समयेन परमाणोलोकान्तगमनमित्यादिकममम्यगिति मन्यमानस्यैकदेति—कुहेतुवितर्काविर्भावात्सरे नितराममम्यगेन भवति, तथाहि—चतुर्दशरज्ज्वान्मरुस्य लोकास्याद्यन्ताकाशप्रदेशयोः समयाभेदतया यांगपद्यसंस्पर्शान् तावन्माचता परमाणोः म्यात्, प्रदेशयोलोकान्तद्वयगतयोररूपमित्यादिकममम्यगिति भवति, न त्वमौ स्वाग्रहाविष्ट एतद्भावयति, यथा—पिस्रमापरिणामेन शीघ्रगतित्वात् परमाणोरेकममयेनासङ्ख्येयप्रदेशातिक्रमणं, यथा हि अङ्गुलिद्रव्यमेकममयेनासङ्ख्येयानप्याकाशप्रदेशानतिलङ्घयति, एतदेव कुत इति चेत्, न हि दृष्टेऽनुपपन्नं नाम, न च गरुलप्रमाणप्रपृप्रत्यक्षसिद्धेऽर्थेऽनुमानमन्वेष्टव्यं, तथाहि—यद्यनेकप्रदेशातिक्रमणं सामयिकं न भवेत् ततोऽङ्गुलमात्रमपि क्षेत्रमसङ्ख्येयसमयातिक्रमणीयं स्यात्, तथा च मति दृष्टेऽपि साध्याऽपद्येतेति यत्किञ्चिदेतत् ४। माम्प्रतं भङ्गकोपसंहारद्वारेण परमार्थमाविर्भावयन्नाह—सम्यगित्येवं मन्यमानस्य शङ्काविचिकित्सादिगहितस्य सतस्तद्वस्तु यत्रेन तथारूपतयैव भावितं तत् सम्यग्ना स्यादसम्यग्ना, तथापि तस्य तत्र सम्यगुत्प्रेक्षयापर्यालोचनया मम्यगेन भवति, ईर्यापथोपयुक्तस्य क्वचित्प्राण्युपमर्दवत् ५। माम्प्रतमेतद्विपर्ययमाह—असम्यगिति किञ्चिद्वस्तु मन्यमानस्य शङ्का स्याद् अर्वाग्दर्शितया छत्रस्थस्य मतस्तद्वस्तु सम्यग्वा स्यादसम्यग्ना, तस्य तदसम्यगेवोत्प्रेक्षया—असम्यग्पर्यालोचनतयाऽशुद्धाभ्यावसायतयेतियावत्, 'यद्यथा शङ्कयेत्तत्तथैव समापद्येने'ति रचनादिति ६ ॥ यदिना—“ममियंति मन्नमाणस्स” इत्याद्यन्यथा व्याख्यायते—शमिनो भावः शमिता 'इतिः' उपप्रदर्शने तामेतां शमितां मन्यमानस्य शुभाध्ययमायिनः 'एकदे'त्युत्तरका-

लमपि शमितं भवति—उपशमयत्तवोपजायते, अन्यस्य तु शमितामपि मन्यमानस्य कृपायोदयादशमितोपजायत इति, अनया दिशोनरभङ्गेष्वपि सम्यगुपयुज्यायोज्यमिति । तदेवं सम्यगमम्यगित्येवं पर्यालोचयन्नपरस्याप्युपदेशदानायालमिति, आह च— आगमपरिकर्ममतित्वाद्यथावस्थितपदार्थस्वभावदर्शितया सम्यगसम्यगिति चोत्प्रेक्षमाणः—पर्यालोचयन्नपरमनुत्प्रेक्षमाणं—गडुरिकायूयप्रवाहप्रवृत्तं गतानुगतिकन्यायानुसारिणं शङ्कया वाऽपधावन्तं ब्रूयाद्, यथा—‘उत्प्रेक्षस्व’पर्यालोचय सम्यग्भावेन माध्यस्थ्यम- बलमन्य किमेतदर्हदुक्तं जीवादितत्त्वं घटामियर्च्याहोश्चिन्नेत्यक्षिणी निमील्य चिन्तयेति भावः । यदिवा उत्प्रेक्षमाणः संयममुत्- प्रायल्येनेक्षमाणः—संयमे उद्यच्छन् अनुत्प्रेक्षमाणं ब्रूयात्, यथा—सम्यग्भावापन्नः सन् संयममुत्प्रेक्षस्व—संयमे उद्योगं कुरु । किमवल- म्ब्येत्याह—‘इत्येवं’ पूर्वोक्तेन प्रकारेण ‘तत्र’ तस्मिन् संयमे ‘सन्धिः’ कर्ममन्ततिरूपो ‘क्षोपितः’ क्षपितो भवति यदि संयमे सम्यग्भावे चोत्प्रेक्षणं स्यात्, नान्यथेति । सम्यगुत्प्रेक्षमाणस्य च यत्स्यात्तदाह—‘से’ तस्य सम्यगुत्थानेनोत्थितस्य निःशङ्कस्य श्रद्धावतः स्थितस्य गुरुकुले गुरोराजायां वा या गतिर्भवति—या पदवी भवति तां सम्यगनुपश्यत यूयं, तद्यथा—सकललोकश्ला- घ्यता ज्ञानदर्शनार्थं चारित्र्ये निष्प्रकम्पता श्रुतज्ञानाधारता च स्यादिति, यदिवा स्वर्गापवर्गादिका गतिः स्यात्, तां पश्यतेति सम्बन्धः, अथवा उत्थितस्य—संयमोद्योगवतः तदभावेन च स्थितस्य पार्श्वस्थादेर्गतिं—मकलजनोपहास्यरूपामधमस्थानगतिं वा पश्यतेति । तदेवमुद्युक्तेतस्योर्गतिमुपलभ्य पञ्चविधाचारमारे प्रक्रमितव्यं, यदि नामानुपस्थितस्य विरूपा गतिर्भवति ततः किमि- त्याह—‘अत्रापि’ अमंयमे बालभावरूपे इतरजनाचरिते आत्मानं सकलकल्याणास्पदं नोपदर्शयेत्, बालानुष्ठानविधायी मा भूदिति- यावन्, तथाहि—बालाः श्रावणरूपिलादयस्तद्भावितो बालभावमाचरन्ति, वक्ति च—नित्यत्वादमूर्त्तत्वाशात्मनः प्राणातिपात एव

आचा०
५लोक०
५ उद्दे०

नास्ति, आकाशस्येव, न हि वृक्षादिच्छेदे दाहे वाऽऽकाशस्य मिदा श्लोपो वा स्यात्, एवमात्मनोऽपि शरीरविकारेऽविकारित्वम्, उक्तं च—“न जायते न म्रियते कदाचिन्नायं भूत्वा भवितेति (भूयः) ॥ नैनं छिन्दन्ति शस्त्राणि, नैनं दहति पावकः । न चैनं क्लेदयन्त्यापो, न शोषयति मारुतः ॥१॥ अच्छेद्योऽयमभेद्योऽयमविकारी स उच्यते । नित्यः सततगः स्थाणुरचलोऽयं सनातनः ॥२॥” इत्याद्यध्यवसायात्तद्वननादौ प्रवृत्तस्य तत्प्रतिषेधार्थमाह—

तुमांसि नाम सच्चेव जं हंतव्यंति मन्नासि, तुमांसि नाम सच्चेव जं अज्जावेयव्यंति मन्नासि.
तुमांसि नाम सच्चेव जं परियावेयव्यंति मन्नासि, एवं जं परिघित्तव्यंति मनसि, जं उद्वेयव्यंति मन्नासि. अंजू चेयपडिबुद्धजीवी, तम्हा न हंता नवि घायए, अणुसंवेयणमप्पाणेणं जं हंतव्यं नाभिपत्थए (सू. १६५)

योऽयं हन्तव्यत्वेन भवताऽध्यवसितः स त्वमेव, नामशब्दः सम्भावनायां, यथा भवान् शिरःपाणिपादपार्श्वपृष्ठोरुदरवान् एवमसावपि यं हन्तव्यमिति मन्यसे, यथा च भवतो हननोद्यतं दृष्ट्वा दुःस्वमुत्पद्यते एवमन्येषामपि, तद्दुःस्वापादनाच्च किल्बिषानुपपन्नः, इदमुक्तं भवति—नात्रान्तरात्मनः आकाशदेश्यस्य व्यापादनेन हिंसा, अपि तु शरीरात्मनः, तस्य हि यत्र क्वचित्स्वाधारं शरीरं नितरां दयितं तद्वियोजीकरणमेव हिंसेति, उक्तं च—“पञ्चेन्द्रियाणि त्रिविधं बलं च, उच्छ्वासनिःश्वासमथान्यदायुः । प्राणा दशैते भगवद्भिरुक्तास्तेषां वियोजीकरणं तु हिंसा ॥१॥” न च संसारस्थस्य सर्वथा अमूर्त्तत्वावाप्तिः, येनाकाशस्येव विकारो न स्यात्,

आन्ता०
५ लो०
५ उ०

मर्यादा न प्राप्युपमर्दचिकीपांग्यामात्मतुल्यता भावचितव्येत्येतदुत्तरसूत्रदर्शयितुमाह—त्वमपि नाम स एव यं प्रेपणादिना आज्ञा-
पचितव्यमिति मन्यसे, तथा त्वमपि नाम स एव यं परितापचितव्यमिति मन्यसे, एवं यं परिग्रहीतव्यमिति मन्यसे, यमपद्राव-
यितव्यमिति मन्यसे अमौ त्वमेव, यथा भवतोऽनिष्टापादनेन दुःखमुत्पद्यते एवमस्यापीत्यर्थः, यदिवा यं कायं हन्तव्यादितया-
ऽध्यवम्यमि तजानेकशो भवतोऽपि भावाच्चमेवामौ, एवं मृपावादादावप्यायोज्यम् । यदि नाम हन्तव्यघातकयोरुक्तक्रमेणैक्यं ततः
क्वमित्याह 'अञ्जु'रिति ऋजुः—प्रगुणः माधुरितियावत्, चशब्दोऽवधारणे, एतस्य—हन्तव्यघातकैकत्वस्य प्रतिबोधः प्रतिबुद्ध-
मेतत्प्रतिबुद्धं तेन जीवितुं शीलमस्येत्येतत्प्रतिबुद्धजीवी, साधुरेव तत्परिज्ञानेन जीवति नापर इत्युक्तं भवति । यदि नामैवं ततः
क्वमित्याह—'तस्माद्' हन्यमानस्यात्मन इव महद्दुःखमुत्पद्यते तस्मादात्मौपम्यादन्येषां जन्तूनां न हन्ता स्यात्, नाप्यपरैर्घातयेत्
न च मनोऽनुमन्येत, किंच—संवेदनम्—अनुभवनं अनु-पश्चात्संवेदनं, केन?—आत्मना, यत्परेषां मोहोदयाद्भ्रमनादिना दुःखो-
त्पादनं विधीयते तत्पश्चादात्मना संवेद्यमित्याकलय्य यत्किमपि हन्तव्यमिति चिकीर्षितं तन्नाभिप्रार्थयेत्—नाभिलषेत् । ननु चात्म-
नाऽनुसंवेदनमित्युक्तं, संवेदनं च मातामातरूपं, तच्च यथा नैयायिकवैशेषिकाणामात्मनो भिन्नेन गुणभृतेनैकार्थममवायिना ज्ञानेन
भवति तथा भवतामपि ! आहोस्विदभिन्नेनात्मन इत्यस्य प्रतिवचनमाह—

जे आया से विन्नाया जे विन्नाया से आया जेण विन्नाया से आया तं पडुच्च पडिसंखाए,
एस आयावाई समियाए परियाए विन्नायाहिण्तिवेमि (सू. १. ६. ६) ॥ पञ्चमाध्ययने पंचमः ५-५ ॥

वध्यवध-
१५
काद्यैक्यं

२०

॥२०४॥
२६

प्र. आ.
२२५

य आत्मा नित्य उपयोगलक्षणः विज्ञाताऽप्यसावेव, न तु पुनस्तस्मादात्मनो भिन्नं ज्ञानं पदार्थसंवेदकं, यश्च विज्ञाता-पदार्थानां परिच्छेदक उपयोगः आत्माऽप्यसावेव, उपयोगलक्षणत्वाच्चीवस्य, उपयोगस्य च ज्ञानात्मकत्वादिति । ज्ञानात्मनोरभेदाभिधानाद्द्वौद्वा-
भिमतं ज्ञानमेवैकं स्यादिति चेत्, तन्न, भेदाभावोऽत्र केवलं चिकीर्षितो, नैक्यं, एतदेवैक्यं यो भेदाभाव इति चेद्, चार्त्तमेतत्, तथाहि-
पटशुक्लत्वयोर्भेदेनावस्थानाभावेऽपि नैकत्वापत्तिः, अत्रापि शुक्लत्वव्यतिरेकेण नापरः पटः कश्चिदप्यस्तीति चेद्, अशिक्षितस्योच्छ्रापो,
यतः शुक्लगुणविनाशे सर्वथा पटाभावापत्तिः स्यात्, तदात्मना विनष्ट एवेति चेत्, भवतु का नो हानिः?, अनन्तधर्मात्मकत्वा-
द्वस्तुनोऽपरमृद्वादिधर्मसद्भावे तद्धर्मविनाशेऽप्यविनष्ट एव, इत्येवमात्मनोऽपि प्रत्युत्पन्नज्ञानात्मकतया विनाशेऽप्यपरामूर्त्तत्वासङ्-
ख्येयप्रदेशताऽगुरुलघ्वादिधर्मसद्भावादविनाश एवेत्यलं प्रसङ्गेन । ननु च य आत्मा स विज्ञातेत्यत्र तजन्तेन कर्तुरभिधानादात्म-
नश्च कर्तृत्वात् ततश्च य एवात्मा स एव विज्ञातेत्यत्र विप्रतिपत्त्यभावो, येन चासौ जानाति तद्धिन्नमपि स्यात्, तथाहि-तत् करणं क्रिया
वा भवेद्?, यदि करणं तदात्रादिवद्भिन्नं स्यात्, अथ क्रिया सा यथा कर्तृस्था सम्भवत्येवं कर्मस्थिताऽपीत्येवं भेदसम्भवे कुत ऐक्य-
मिति यश्चोदयेत्तं प्रति स्पष्टतरमाह-‘येन’ मत्यादिना ज्ञानेन करणभूतेन क्रियारूपेण वा विविधं-सामान्यविशेषाकारतया वस्तु जानाति
विजानाति स आत्मा, न तस्मादात्मनो भिन्नं ज्ञानं, तथाहि-न करणतया-भेदः, एकस्यापि कर्तृकर्मकरण भेदेनोपलब्धेः, तद्यथा-
देवदत्त आत्मानमात्मना परिच्छिनत्ति, क्रियापक्षे पाक्षिको ह्यभेदो भवताऽप्यभ्युपगत एव, अपि च-‘भूतिर्येषां क्रिया सैव. कारकं सैव
चोच्यते’ इत्यादिनैकत्वमेवेति । ज्ञानात्मनोश्चैकत्वे यद्भवति तद्दर्शयितुमाह-‘तं’ ज्ञानपरिणामं ‘प्रतीत्य’ आश्रित्यात्मा तेनैव ‘प्रति-
सह्यायते’ व्यपदिश्यते, तद्यथा-इन्द्रोपयुक्त इन्द्र इत्यादि, यदिवा मतिज्ञानी श्रुतज्ञानी यावत्केवलज्ञानीति, यश्च ज्ञानात्मनोरेक-

५ लोको
६ उदरे

प्र. आ.
२२६

त्वमभ्युपगच्छति स किं गुणः स्वादित्याह—'एपः' अनन्तरोक्तया नीत्या यथावस्थितात्मवादी स्यात्, तस्य च सम्यग्भावेन शमितया वा 'पर्यायः' संपमानुष्ठानरूपो व्याख्यातः । इत्यधिकारपरिसमाप्तौ, ब्रवीमीति पूर्ववत् ॥ लोकसाराध्यग्रने पञ्चमोद्देशकः ॥

उक्तः पञ्चमोद्देशकः, साम्प्रतं षष्ठ आरभ्यते, अस्य चायममिसम्बन्धः—इहानन्तरोद्देशके हृदोपमेनाचार्येण भाव्यमित्येतदुक्तं, तथाभूताचार्यसंपर्काच्च कुमार्यपरित्यागो रागद्वेषहानिश्चावश्यंभाविनीत्यतस्तत्प्रतिपादनसम्बन्धेनागतस्यास्योद्देशकस्यादिसूत्रम्—

अणाणाए एगे सोवट्टाणा आणाए एगे निरुवट्टाणा, एयं ते मा होउ, एयं कुसलस्स
दंसणं, तद्धिट्ठीए तम्मुत्तीए तप्पुरक्कारे तस्सन्नी तन्निवेसणे (सू. १६७)

इह तीर्थकरणधरादिनोपदेशगोचरीभूतो विनेयोऽभिधीयते, यदिया सर्वभावसम्भवित्वाद्भावस्य सामान्यतोऽभिधानम्, अनाज्ञा-
अनुपदेशः स्वमनीषिकाऽऽचरितोऽनाचारस्तयाऽनाज्ञया तस्यां वा 'एके' इन्द्रियवशमा दुर्गतिं जिगमिषवः स्वामिमानग्रहग्रस्ताः सह उप-
स्थानेन-धर्मचरणाभारोद्यमेन वर्चन्त इति सोपस्थानाः, किल वयमपि प्रव्रजिताः, सदसद्गमविशेषविवेकविकलाः सावधारम्भतया
प्रवर्चन्ते, एके तु न कुमार्यासितान्तःकरणाः, किन्तु आलस्यावर्णस्तम्भाद्युपबृंहितशुद्धयः, 'आज्ञायां' तीर्थकरोपदेशप्रणीते सदाचारे
निर्गतमुपस्थानम्—उद्यमो येषां ते निरुपस्थानाः—मर्यादप्रणीतमदाचारानुष्ठानविकलाः । एतत्कुमार्यानुष्ठानं सन्मार्गावसीदनं च द्वयमपि
'ते' नत्र गुरुविनयोऽगतस्य दुर्गतिहेतुत्वान्मा भूदिति । सुधर्मस्व.मी स्वमनीषिकापरिहारार्थमाह—'एतद्' यत्पूर्वोक्तं यदिया अनाज्ञायां
निरुपस्थानं प्रमात्रायां च गोपस्थानन्यमित्येतत् । 'कुशलम्' तीर्थकृतो दर्शनम्—अभिप्रायः, यदिवत्तद्वक्ष्यमाणं कुशलं दर्शनमित्याह—

१५
आज्ञाट्ट-
ट्टितावदि

२०

॥२०५॥
२७

आचा०
५लोक०
६ उदे०

कुमार्गं परित्यज्य सदाऽऽचार्यान्तेवासिना एवभूतेन भाव्यं, तस्य-आचार्यस्य दृष्टिस्तद्दृष्टिस्तया वर्चितव्यं, सा वा तीर्थकरप्रणीता-
ऽऽगमदृष्टिस्तद्दृष्टिस्तयेति, तथा तस्य-आचार्यस्य तीर्थकृतो वा मुक्तिस्तन्मुक्तिस्तया, तथा तमाचार्यं सर्वकार्येषु पुरः करोतीति तत्पु-
स्कारः, आचार्यानुमत्या क्रियानुष्ठापीत्यर्थः, तथा तत्सङ्गी-तज्ज्ञानोपयुक्तः, तथा तन्निवेशनः-सदा गुरुकुलनिवासो ॥ न एतं-
भूतः किंगुणः स्यादित्याह—

अभिभूय अदकखू अणभिभूय पभू निरालंबणयाए जे महं अबहिमणे, पवाएण पवायं
जाणिजा, सहसंमडयाए परवागरणेणं अत्रेसिं वा अंतिए सुच्चा (सू. १६८)

‘अभिभूय’ पराजित्य परीपहोपसर्गान् घातिचतुष्टयं वा तत्प्रमद्राक्षीत्, किं च—नाभिभूतोऽनभिभूतः अनुकूलप्रतिकूलोपसर्गः
परतीर्थिकैर्वा, स एतन्भूतः ‘प्रभुः’ समर्थो निरालम्बनतायाः—नात्र समारे मातापितृकृत्रादिकमालम्बनमस्तीति तीर्थकृद्वचनम-
न्तरेण नरकादौ पततामित्येवम्भूतभावनायाः समर्थो भवति, कः पुनः परीपहोपसर्गाणां जेता केनचिदनभिभूतो निरालम्बनतायाः
प्रभुर्भवति ? इत्येव पृष्टे तीर्थकृत् सुधर्मस्वाम्यादिज्ञो वाऽऽचार्योऽन्तेवासिनमाह—यः पुरस्कृतमोक्षो ‘महान्’ महापुरुषो लघुकर्म्म
ममाभिप्रायान्न विधत्ते बहिर्मनो यस्मात्प्राग्बहिर्मनाः, सर्वज्ञोपदेशवर्त्तितियावत्, कुतः पुनस्तदुपदेशनिश्चय इति चेदाह—प्रकृष्टो
वादः प्रवादः—आचार्यपारम्पर्योपदेशः प्रवादस्तेन प्रवादेन प्रवादं—सर्वज्ञोपदेशं ‘जानीयात्’ परिच्छिन्द्यादिति । यदिवाऽणिमाद्यष्ट-
विधैश्वर्यदर्शनादपि न तीर्थकृद्वचनाद्बहिर्मनो विधत्ते, तीर्थिकानिन्द्रजालिककल्पानिति मत्वा तदनुष्ठानं तद्वादांश्च पर्यालोचयति,

ना०
५ लो०
६ उ०
प्र. आ.
२६७

कथमित्याह—‘पवाएण पवार्यं जाणिजा’ प्रकृतो वादः प्रवादः—सर्वज्ञवाक्यं तेन मौनीन्द्रेण प्रवादेन तीर्थिकप्रवादं ‘जानीयात्’ परी-
धयेत्, तद्यथा—वैशेषिकाः तनुभुवनकरणादिकमीश्वरकर्तृकमिति प्रतिपन्नाः, तदुक्तम्—“अन्यो जन्तुरनीशः स्यादात्मनः सुखदुःखयोः।
ईश्वरप्रेरितो गच्छेत्, स्वर्गं वा श्वभ्रमेव च ॥१॥” इत्यादिकं प्रवादमात्मीयप्रवादेन पर्यालोचयेत्, तद्यथा—अभ्रेन्द्रधनुरादीनां विस्र-
मापरिणामलब्धात्मलाभानां तदतिरिक्तेश्वरादिकारणपरिकल्पनायामतिप्रसङ्गः स्यात्, तथा घटपटादीनां दण्डचक्रचीवरसलिलकु-
लालतुरीवेमशलाकाकुचिन्दादिव्यापारानन्तरावाप्तात्मलाभानां तदनुपलब्धव्यापारेश्वरस्य कारणपरिकल्पनायां रासभादेरपि किं न
स्यात्?, तनुकरणादीनामप्यवन्ध्यस्वकृतकर्मापादितं वैचित्र्यं, कर्मणोऽनुपलब्धेः कुत एतदिति चेत्, समानः पर्यनुयोगः, अपि-
च-तुल्ये मातापित्रादिके कारणेऽपत्यवैचित्र्यदर्शनात् तदधिकेन निमित्तेन भाव्यं, तच्चेश्वराभ्युपगमेऽप्यदृष्टमेवेष्टव्यं, नान्यथा सुख-
दुःखमुभयदुर्भगादि जगद्वैचित्र्यं स्यादिति । तथा साङ्ख्या एवमाहुः—यथा ‘मत्त्वरजस्तमसां साम्यावस्था प्रकृतिः, प्रकृतेर्महान् ततोऽ-
हङ्कारः, तस्मादेकादशेन्द्रियाणि, पञ्च तन्मात्राणि, तन्मात्रेभ्यः पञ्च भूतानि, बुद्ध्यध्यवसितमर्थं पुरुषश्चेतयते, म चाकर्त्ता निर्गुणश्चेति,
तथा ‘प्रकृतिः करोति पुरुष उपभुङ्क्ते’ ततः ‘कैवल्यावस्थायां दृष्टाऽस्मीति निवर्त्तते’ इत्यादिकं युक्तिविकलत्वान्निरन्तराः सुहृदः प्रत्ये-
प्यन्ति, तथाहि—प्रकृतेरचेतनत्वात् कुत आत्मोपकाराय क्रियाप्रवृत्तिः स्यात्?, कुतो वा दृष्टेत्यात्मोपकाराय प्रवृत्तिर्न स्यात्?,
अचेतनायास्तद्विकल्पामम्भवात्, नित्यायाश्च प्रवृत्तिनिवृत्त्यभावात्, पुरुषस्याप्यकर्तृत्वे संमारोद्वेगमोक्षौत्सुक्यभोक्तृत्वाद्यभावः
स्यादिति, उक्तं च—“न विरक्तो न निर्विण्णो, न भीतो भवबन्धनात् । न मोक्षसुखकाङ्क्षी वा, पुरुषो निष्क्रियात्मकः ॥१॥ कः
प्रव्रजति मादृख्यानां, निष्क्रिये क्षेत्रभोक्तरि । निष्क्रियत्वात्कथं वाऽस्य, क्षेत्रभोक्तृत्वमिष्यते ? ॥२॥” इति । तथा शौडोदनिशि-

वैशेषि-
१५
काद्याः

२०

॥२०६॥
२७

व्यक्ता यत्सत्तत्सर्वं क्षणिकमित्येवं व्यवस्थिताः, तत्रोत्तरम्, यदि निरन्वयो विनाशः स्यात् ततः प्रतिनियतः कार्यकारणभाव एव न स्यात्, एकमन्तानान्तर्गतत्वात् स्यादिति चेत्, अशिक्षितस्योच्छ्रापः, तथाहि—न सन्तानिव्यतिरेकेण कश्चित्मन्तानो-
ऽस्ति, तथा च सति पूर्वकालक्षणावस्थायित्वमेव कारणत्वम्, एवं च सर्वं सर्वस्य कारणं स्यात्, सर्वस्य पूर्वकालक्षणावस्थायित्वाद्,
यत्किञ्चिदेतदिति, किं च—“यज्जातमात्रमेव प्रध्वस्तं तस्य का क्रिया कुम्भे ? । नोत्पन्नमात्रभग्ने क्षिप्तं मन्तिष्ठते वारि ॥१॥
कर्त्तरि जातविनष्टे धर्माधर्मक्रिया न गम्भवति । तदभावे बन्धः को ? बन्धाभावे च को मोक्षः ? ॥२॥” इत्यादि । बार्हस्पत्यानां
तु भूतवादेनात्मपुण्यपापपरलोकाभाववादिनां निर्मर्यादतया जनतातिगानां न्यकारपदव्याधानमनुत्तरमेवोत्तरमिति । अपि च—
“अब्रह्मचर्यरक्तैर्मूढैः परदारधर्षणाभिरतैः । मायेन्द्रजालविषवत् प्रवर्त्तितमसत्किमप्येतत् ॥१॥” तथा—“मिथ्या च दृष्टिर्भवदुःखधात्री,
मिथ्या मतिश्चापि विवेकशून्या । धर्माय येषां पुरुषाधमानां, तेषामधर्मो भुवि कीदृशोऽन्यः ? ॥२॥” इत्यनया दिशा सर्वेऽपि तीर्थि-
कवादाः सर्वज्ञवादमनुश्रित्य निराकार्या इति स्थितं । तन्निराकरणं च सर्वज्ञप्रवादं निराकार्यं च तीर्थिकप्रवादमेभिस्त्रिभिः प्रकारैर्जा-
नीयादित्याह—मननं मतिः—ज्ञानं ज्ञानावरणीयक्षयक्षयोपशमान्यतरसद्भावानन्तरमेव सहसा—तत्क्षणमेव मत्या प्रातिभबोधावध्या-
दिज्ञानेन परिच्छिन्द्यात्, सह वा ज्ञानेन ज्ञेयं सञ्छोभनयामिथ्यात्वकलङ्काङ्करहितया मत्याऽवगच्छेत्, स्वपरावभासकत्वान्मतेरिति,
कदाचित्परव्याकरणेनाप्यवगच्छेत् परः—तीर्थकृतस्य तेन वा व्याकरणं—यथावस्थितार्थप्रज्ञापनम् आगमः परव्याकरणं तेन वा जानी-
यात्, तथाऽप्यनवगमेऽन्येषामाचार्यादीनां अन्तिके श्रुत्वा यथावस्थितवस्तुसद्भावमवधारयेद् ॥ अवधार्य च किं कुर्यादित्याह—

निहेसं नाइवष्टेजा मेहावी सुपडिलेहिया सव्वओ सव्वप्पणा सम्मं समभिण्णाय, इह

आरामं परि०णाय अलीणे गुप्ते आरामो परिव्वए निष्ठीयद्धी वीरे आगमेण सया परक्कमे-
जासित्तिवेमि (सू. १६९)

निर्दिश्यत इति निर्देशः—तीर्थकराद्युपदेशस्तं नातिवर्तेत 'मेधावी' मर्यादावानिति, किं कृत्वा निर्देशं नातिवर्तेतेत्यत आह—सुष्ठु
प्रत्युपेक्ष्य हेयोपादेयतया तीर्थिकवादान् सर्वज्ञवादं च 'सर्वतः' सर्वैः प्रकारैर्द्रव्यक्षेत्रकालभावरूपैः सर्वात्मना सामान्यविशेषात्मक-
तया पदार्थान् पर्यालोच्य सहसन्मत्यादित्रिकेण परिच्छिद्य सदाऽऽचार्यनिर्देशवर्ती तीर्थिकप्रवादनिराकरणं कुर्यात्, किं च कृत्वे-
त्यत आह—सम्पगेव स्वपरतीर्थिकवादान् 'समभिज्ञाय' बुद्ध्वा ततो निराकरणं कुर्यात् । किं च 'इह' अस्मिन् मनुष्यलोके आरमण-
मारामो, रतिरित्यर्थः, स चारामः परमार्थचिन्तायामात्यन्तिकैकान्तिकरतिरूपः संयमः तमासेवनपरिज्ञया परिज्ञाय आलीनो गुप्तश्च
'परित्रजेत्' संयमानुष्ठाने विहरेत्, किंभूत इत्याह—निष्ठितो—मोक्षस्तेनार्थी, यदिवा निष्ठितः—परिसमाप्तः अर्थः—प्रयोजनं यस्य स
निष्ठितार्थः 'वीरः' कर्मविदारणसहिष्णुः सन् 'आगमेन' सर्वज्ञप्रणीताचारादिना 'सदा' सर्वकालं 'पराक्रमेथाः' कर्मरिपून् प्रति
मोक्षाद्यनि वा गच्छेः । इत्यधिकारपरिसमाप्तौ, ब्रवीमीति पूर्ववत् । किमर्थं पुनः पौनःपुन्येनोपदेशदानमित्याह—

उड्डं सोया अहे सोया,तिरियं सोया वियाहिया । एए सोया विअक्खाया,जेहिं संगंति पासहा ॥२३॥

श्रोतांसि—कर्माम्बुद्वाराणि तानि च प्रतिभवाभ्यासाद्विषयानुबन्धादीनि गृह्यन्ते, तत ऊर्द्धं श्रोतांसि—वैमानिकाङ्गनाऽभिलाषेच्छा
वैमानिकमुखनिदानं वा, अधो भयनपतिमुखाभिलाषिता, तिर्यग् व्यन्तरमनुष्यतिर्यग्विषयेच्छा, यदिवा प्रज्ञापकापेक्षया ऊर्द्धं गिरिशि-

आचा०
५लोक०
६ उदे०

स्वरप्राग्भारनितम्बप्रपातोदकादीनि अधोऽपि श्वभ्रनदीकूलगुहालयनार्दीनि तिर्यगप्यारामसभाऽऽवसथादीनि प्राणिनां विषयोपभोग-
स्थानानि विविधमाहितानि-प्रयोगविस्रसाभ्यां स्वकर्मपरिणत्या वा जनितानि व्याहितानि, एतानि च कर्मास्रवद्वाराणीतिकृत्वा
श्रोतांसीव स्रोतांसि, एभिश्च त्रिभिः प्रकारैपि अन्यैश्च पापोपादानहेतुभूतैर्यैः 'सङ्गं' प्राणिनामासक्तिं कर्मानुपङ्गं वा पश्यत, इतिहेतौ,
तस्मात् कर्मानुपङ्गात् कारणादेतानि स्रोतांसीत्यतोऽपदिश्यते-आगमेन सदा पराक्रमेथा इति ॥ किं च—

आवट्टं तु पेहाए इत्थ विरमिज्ज वेयवी, विणइत्तु सोयं निक्खम्म एसमहं अकम्मा जाणइ
पासइ पडिलेहाए नावकंखइ इह आगइं गइं परिन्नाय (सू. १७०)

रामद्वेषकपायविषयावर्त्तं कर्मबन्धावर्त्तं वा तुशब्दः पुनःशब्दायें भावावर्त्तं पुनरुत्प्रेक्ष्य 'अत्र' अस्मिन् भावावर्त्तं विषयरूपे 'वेद-
विद्' आगमविद् 'विरमेद्' आस्रवद्वारनिरोधं विदध्यात्, पाठान्तरं वा "विवेगं किट्टइ वेदवी" आस्रवद्वारनिरोधेन तज्जनितकर्म-
विवेकम्-अभावं 'कीर्त्तयति' प्रतिपादयति वेदविदिति । आस्रवद्वारनिरोधेन च यत्स्यात्तदाह-स्रोतः-आस्रवद्वारं तद्विनेतुम्-अप-
नेतुं 'निष्क्रम्य' प्रव्रज्य 'एष' इति प्रत्यक्षः, प्रस्तुतार्थस्य चावश्यंभावित्वादेप इति प्रत्यक्षवाचिना सर्वनाम्नोक्तो, यः कश्चिदित्यर्थः,
'महान्' महापुरुषः अतिशयितकर्मविधायी, एवम्भूतश्च किंविशिष्टः स्यादिति दर्शयति-'अकर्मा'नास्य कर्म विद्यत इत्यकर्मा,
कर्मशब्देन चात्र धातिकर्म विवक्षितं, तदभावाच्च जानाति विशेषतः पश्यति च सामान्यतः, सर्वाश्च लब्धयो विशेषोपयुक्तस्य
भवन्तीत्यतः पूर्वं जानाति पश्चाच्च पश्यति, अनेन च क्रमोपयोग आविष्कृतः, न चोन्पन्नदिव्यज्ञानस्त्रैलोक्यललामचूडामणिः सुरा-

प्र. आ.
२२२

१ पा०
५ लो०
६ उ०

गुनरेन्द्रकपूज्यः संसारार्णवपाशवर्ती विदितवेद्यः सन् किं कुर्यादित्याह—स हि ज्ञातज्ञेयः सुरासुरनरोपहितां पूजामुपलभ्य कृत्रिमा-
नित्यगमगारां नोपाधिकां च 'प्रत्युपेक्ष्य' पर्यालोच्य हृषीकविषयजनितसुखनिःस्पृहतया तां नाकाङ्क्षति—नाभिलषतीति । किं च—
'इह' अग्निं मनुष्यलोके व्यवस्थितः सन् उत्पन्नज्ञानः प्राणिनामागतिं गतिं च संसारभ्रमणं तन्कारणं च ज्ञपरिज्ञया ज्ञात्वा प्रत्या-
ग्यानपरिज्ञया निराकरोति ॥ तन्निराकरणे च यत्सात्तदाह—

अच्चेइ जाईमरणस्स वट्टमग्गं विकखायरए, सव्वे सरा नियट्ठंति, तक्का जत्थ न विज्जइ,
मई तत्थ न गाहिया, ओए, अप्पडट्ठाणस्स खेयन्ने, से न दीहे न हस्से न वट्टे न तंसे न चउ-
रंसे न परिमंडले न किण्हे न नीले न लोहिए न हालिद्वे न सुक्किल्ले न सुरभिगंधे न दुर-
भिगंधे न तित्ते न कडुए न कसाए न अंबिले न महुरे न ककखडे न मउए न गरुए न लहुए
न उण्हे न निद्वे न लुक्खे न काऊ न रुहे न संगे न इत्थी न पुरिसे न अन्नहा परिन्ने सन्ने
उवमा न विज्जए, अरूवी सत्ता, अपयस्स पयं नत्थि (सू. १७१-७२)

'अत्येति' अतिक्रामति जातिश्च मरणं च जातिमरणं तस्य 'वट्टमग्गं'ति पन्थानं मार्गं उपादानं कम्मैतियावत्, तदत्येति—अशेष-
कर्मभ्रमं विधत्ते, तदक्षयाच किंशुणः स्यादित्याह—विधिधम्—अनेकप्रकारं प्रधानपुरुषार्थतयाऽऽरब्धशास्त्रार्थतया तपःसंयमानुष्ठा-

सिद्ध-
१५
स्वरूपं

२०

२५

॥२०८॥

नार्थत्वेन (आख्यातो) व्याख्यातो मोक्षः—अशेषकर्मक्षयलक्षणो विशिष्टाकाशप्रदेशाख्यो वा तत्र रतो व्याख्यानरतः, आत्यन्तिकं कान्तिज्ञानाग्राहमुखलाविकृद्भानदर्शनसंपदुपेतोऽनन्तमपि कालं सतिष्ठते । किम्भूत इति चेत्, न तत्र शब्दानां प्रवृत्तिः, न च सा काचिदवस्थाऽस्ति या शब्दैरभिधीयेत इत्येतत्प्रतिपादयितुमाह—‘मर्वे’ निरप्रशेषाः ‘स्वरा’ ध्वनयस्तस्मान्निवर्तन्ते, तद्वाच्ययाचक्रमन्वन्धे न प्रवर्तन्ते, तथाहि—शब्दाः प्रवर्तमाना रूपरमगन्धस्पर्शानामन्यतमे विशेषे मङ्केतकालगृहीते तत्तुल्ये वा प्रवर्तन्ते, न चैतत्तत्र शब्दादीनां प्रवृत्तिनिमित्तमस्ति, अतः शब्दानभिधेया मोक्षावस्येति । न केवलं शब्दानभिधेया, उत्प्रेक्षणीयाऽपि न सम्भवतीत्याह—सम्भवत्पदार्थविशेषास्तित्वाध्यवसाय ऊहस्तर्कः—एवमेवं चैतत्स्यात्, स च यत्र न विद्यते, ततः शब्दानां कुतः प्रवृत्तिः स्यात् ? । किमिति तत्र तर्काभावा इति चेदाह—मननं मतिः—मनसो व्यापारः पदार्थचिन्ता मौत्पत्तिकयादिका चतुर्विधाऽपि मतिस्तत्र न ग्राहिका, मोक्षावस्थायाः सकलविरुद्धातीतत्वात्, तत्र च मोक्षे कर्मांशसमन्वितस्य गमनमाहोश्चिन्निष्कर्मणः ? , न तत्र कर्मसमन्वितस्य गमनमस्तीत्येतदर्थयितुमाह—‘ओजः’ एकोऽशेषमलकलङ्काङ्करहितः, किं च—न विद्यते प्रतिष्ठानमौदारिकशरीरादेः कर्मणो वा यत्र मोऽप्रतिष्ठानो—मोक्षस्तस्य ‘वेदज्ञो’ निपुणो, यदिवा अप्रतिष्ठानो—नरकस्तत्र स्थित्यादिपरिज्ञानतया खेदज्ञो, लोकनाडिपर्यन्तपरिज्ञानावेदनेन च समस्तलोकखेदज्ञता आवेदिता भवति । सर्वस्वरनिवर्तनं च येनाभिप्रायेणोक्तानांस्तमभिप्रायमाविष्कुर्वन्नाह—‘म’ परमपदाभ्यामी लोहान्तक्रोशपद्भागक्षेत्राभ्यानोऽनन्तज्ञानदर्शनोपयुक्तः संस्थानमाश्रित्य न दीर्घो न ह्रस्वो न वृत्तो न व्यघ्रो न चतुरस्रो न परिमण्डलो, वर्णमाश्रित्य न कृष्णो न नीलो न लोहितो न हारिद्रो न शुक्लो, गन्धमाश्रित्य न सुरभिगन्धो न दूतभिगन्धो, रसमाश्रित्य न तिक्तो न कटुः न रुपापो नाम्लो न मधुरः, स्पर्शमाश्रित्य न कर्कशी न मृदुर्न लघुर्न गुरुर्न शीतो

नोष्णो न स्निग्धो न रुक्षो, 'न काऊ' इत्यनेन लेश्या गृहीता, यदिवा न कायवान्, यथा वेदान्तवादिनाम्—'एक एव मुक्तात्मा तत्कायमपरे क्षीणक्लेशा अनुग्रविशन्ति, आदित्यरश्मय इवांशुमन्त'मिति, तथा न 'रुह बीजजन्मनि प्रादुर्भावे च' रोहतीति रुहः, न रुहोऽरुहः, कर्मबीजाभावादपुनर्भावीत्यर्थः, न पुनर्यथा शाक्यानां दर्शननिकारतो मुक्तात्मनोऽपि पुनर्भवोपादानमिति, उक्तं च—
"दग्धेन्धनः पुनरुपैति भवं प्रमथ्य, निर्वाणमप्यनवधारितभीरुनिष्ठम्। मुक्तः स्वयंकृतभवश्च परार्थशूरस्त्वच्छासनप्रतिहतेष्विह मोह-
राज्यम् ॥१॥" तथा च न विद्यते सङ्गोऽमूर्त्तत्वाद्यस्य स तथा, तथा न स्त्री न पुरुषो नान्यथेति—न नपुंसकः, केवलं सर्वैरात्मप्र-
देशैः परिः—समन्ताद्विशेषतो जानातीति परिज्ञः, तथा सामान्यतः सम्यग्जानाति—पश्यतीति संज्ञः, ज्ञानदर्शनयुक्त इत्यर्थः, यदि नाम स्वरूपतो न ज्ञायते मुक्तात्मा तथाऽयुपमाद्वारेणादित्यगतिरिव ज्ञायत एवेति चेत्, तन्न, यत आह—उपमीयते—सादृश्यात् परिच्छि-
द्यते यया सोपमा—तुल्यता सा मुक्तात्मनस्तज्ज्ञानसुखयोर्वा न विद्यते, लोकातिगत्वात्तेषां, कुत एतदिति चेदाह—तेषां मुक्तात्मनां या सत्ता सा अरूपिणी, अरूपित्वं च दीर्घादिप्रतिषेधेन प्रतिपादितमेव। किं च—न विद्यते पदम्—अवस्थाविशेषो यस्य सोऽपदः, तस्य पद्यते—गम्यते येनार्थस्तत्पदम्—अभिधानं तच्च 'नास्ति' न विद्यते, वाच्यविशेषाभावात्, तथाहि—योऽभिधीयते स शब्दरूपगन्धरसस्पर्श-
न्यतरविशेषेणाभिधीयते, तस्य च तदभाव इत्येतद्दर्शयितुमाह, यदिवा दीर्घ इत्यादिविशेषनिराकरणं कृतं, इह तु तत्सामान्यनिराकरणं कर्तुकाम आह—से न सद्दे न रूवे न शंघे न रसे न फासे, इत्थेवत्तिवेमि (स्. १७२) ५-६। लोकसाराध्ययनं समाप्तं।

'म' मुक्तात्मा न शब्दरूपः न रूपात्मा न गन्धः न रसः न स्पर्श इत्येतावन्त एव वस्तुनो भेदाः स्युः, तत्प्रतिषेधाच्च नापरः कश्चि-
द्विशेषः सम्भाव्यते येनामौ व्यपदिश्येतेति भावार्थः। इतिरधिकारपरिसमाप्तौ, ध्रुवीमीति पूर्ववत्। गतः सूत्रानुगमः, तद्गतौ चापवर्ग-
माप्त उद्देशकः, तदपवर्गावाप्तौ च नयवक्तव्यताऽन्तिदेशान् समाप्तं लोकसाराख्यं पञ्चममध्ययनमिति ॥ग्रन्थाग्र० १११५॥

आचा०
६ धृता०
१ उरे०

अथ धुताख्यं षष्ठमध्ययनम्

उक्तं पञ्चममध्ययनं, साम्प्रतं षष्ठमारभ्यते, अस्य सायमभिसम्बन्धः—इहानन्तराध्ययने लोकसारभूतः संयमो मोक्षश्च प्रतिपादितः, स च निःसङ्गताप्यतिरेकेण कर्माधुननमन्तरेण च न भवतीत्यतस्तत्प्रतिपादनार्थमिदमुपक्रम्यत इत्यनेन सम्बन्धेनायातस्यास्याध्ययनस्य चत्वार्यनुयोगद्वाराणि भवन्ति, तयोपक्रमेऽर्थाधिकारो द्वेषा—अध्ययनार्थाधिकार उद्देशार्थाधिकारश्च, तत्राध्ययनार्थाधिकारः प्रागभाषि, उद्देशार्थाधिकारं तु निर्युक्तिकारो विभणिपुराह—

षडमे नियगविरहणणा फम्माणं वितिगण तइयगंमि । उवगरणसरीराणं चउत्थण गारवतिगस्स ॥२४०॥

२५-
निक्षेपाः

५

१०

चा०
६ पुता०
१ उदे०

भूतं द्रव्यं च तद्वत्त्वादि भूतं च रजोऽपनयनार्थं द्रव्यभूतं, आदिग्रहणादृक्षादि फलार्थं, भावभूतं कर्माष्टविधं, तद्विमोक्षार्थं धूयत इति गाथाशकलार्थः ॥ पुनरप्येनमेवार्थं विशेषतः प्रतिपादयितुमाह—

अहियासित्तुवसग्गे दिब्बे माणुस्सए तिरिच्छे य । जो विहुणइ कम्माइं भावधुयं तं विद्याणाहि ॥२५१॥

अधिकमामह्य-अत्यर्थं सोद्वा, कानतिसह्य ?-उपसर्गान्, किंभूतान् ?-दिव्यान्मानुषांस्तैरर्थांश्च यः कर्माणि संसारतरुबीजानि विधुनाति-अपनयति तद्भावधुतमित्येवं जानीहि, क्रियाकारकयोरभेदाद्वा कर्मभूतं भावभूतं जानीहीति भावार्थः ॥ गतो नाम-निष्पन्नो निक्षेपः, साम्प्रतं सूत्रानुगमेऽस्खलितादिगुणोपेतं सूत्रमुच्चारयितव्यं, तच्चेदम्—

ओबुज्झमाणे इह माणवेसु आघाइ से नरे, जस्स इमाओ जाइओ सब्बओ सुपडिले-हियाओ भवंति, आघाइ से नाणमणेलिसं, से किट्टइ तेसिं समुट्टियाणं निक्खित्तदण्डाणं समाहियाणं पन्नाणमंताणं इह मुत्तिमग्गं, एवं (अवि) एगे महावीरा विप्परिक्कमंति, पासह एगे अवसीयमाणे अणत्तपन्ने से वेमि, से जहावि (सेवि) कुंमे हरए विणिविट्ठचित्ते पच्छ-न्नपंलासे उम्मग्गं से नो लहइ भंजगा इव संनिवेसं नो चयंति एवं (अवि) एगे अणेगरू-वेहिं कुलेहिं जाया रूवेहिं सत्ता कलुणं थणंति नियाणओ ते न लभंति सुक्खं, अह पास

धर्मक-
१५
थाऽर्णः

२०

॥२१०॥
२५

आना०
६ धुता०
१ उदे०

तेहिं कुलेहिं आयत्ताए जाया,—गंडी अहवा कोढो. गयंसी अवमारियं । काणियं ज्ञामयं
चेव, कुणियं खुजियं तहा ॥१४॥ उदरिं च पास मूयं च, सूणीयं च गिलासणिं । वेवइं
पीढसपिं च. सिलिवयं बहुमेहणिं ॥१५॥ सोलस एए रोगा. अक्खाया अणुपुव्वसो । अह
णं फुसंति आयंका. फासा य असमंजसा ॥१६॥ मरणं तेसिं संपेहाए उव्वायं चवणं च
नच्चा, परियागं च संपेहाए (सू. १७३.)

धर्मापवर्गां तत्कारणानि च तथा संसारं तत्कारणानि च अवबुध्यमानोऽनावारकज्ञानसद्भावाद् 'इहे'ति मर्त्यलोके मानवेषु विप-
यभूनेषु धर्ममाख्याति स नरो, भवोपग्राहिकर्मसद्भावात् मनुष्यभावव्यवस्थितः मन् धर्ममाचष्टे, न पुनर्यथा शाक्यानां कुड्या-
दिभ्योऽने वन्देऽनेनाः प्रादुष्यन्ति तथा वा वेशेषिकाणामुल्लूकभावेन पदार्थाविर्भावनम् एवमस्माकं न, कथं ?—घातिकर्मक्षये
तूष्पनिरात्मज्ञानो मनुष्यभावापन्न एवं कृतार्थोऽपि सत्त्वहिताय मदेवमनुजायां पर्यदि कथयतीति । किं तीर्थकर एव धर्ममा-
चष्टे उतान्मोक्षे !, अन्वोऽने यो विशिष्टज्ञानः सम्यक्पदार्थपरिच्छेदी स धर्माविर्भावनं करोतीति दर्शयितुमाह—यस्यातीन्द्रिय-
ज्ञानिनः धुतच्छेदित्तो च 'इहाः' शब्दपरिज्ञायां भाधितत्वात् प्रत्यक्षवाचिनेदमाऽभिहिताः 'जातयः' एकेन्द्रियादयः 'सर्वतः' सर्वैः
प्रकारैः शब्दभावाद्परिच्छेदित्तोऽनेनाः नुष्ट-शब्दादिव्युदासेन 'प्रत्युपेक्षिताः' प्रति उप-सामीप्येन ईक्षिताः—ज्ञाता भवन्ति स धर्म-

धर्मक-
थाऽर्हाः

५

१०

चा०
६ पुता०
१ उहं०

माचष्टे नापर इति । इदमेवाह—‘आख्याति’ कथयति ‘स’ तीर्थकृत् सामान्यकेवली अपरो वाऽतिशयज्ञानी श्रुतकेवली वा, किमाख्याति?—‘ज्ञानं’ ज्ञायन्ते—परिच्छिद्यन्ते जीवादयः पदार्थाः येन तज्ज्ञानं—मत्यादि पञ्चधा, किम्भूतं ज्ञानमाख्याति?—‘अनीदृशं’ नान्यत्रेदृशमस्तीत्यनीदृशं, यदिवा सकलसंशयापनयनेन धर्ममाचक्षाण एव स आत्मनो ज्ञानमनन्यसदृशमाख्याति । केषां पुनः स धर्ममाचष्ट इत्यत आह—‘स’ तीर्थकृद्गणधरादिः ‘कीर्त्तयति’ यथावस्थितान् भावान् प्रतिपादयति ‘तेषां’ धर्मचरणाय सम्यगुत्थितानां, यदिवा उत्थिता द्रव्यतो भावतश्च, तत्र द्रव्यतः शरीरेण भावतो ज्ञानादिभिः, तत्र स्त्रियः समवसरणस्था उभयथाऽप्युत्थिताः शृण्वन्ति, पुरुषास्तु द्रव्यतो भाज्याः, भावोत्थितानां तु धर्ममावेदयति, उत्तिष्ठासूनां च देवानां तिरश्चां च, येऽपि कौतुकादिना शृण्वन्ति तेभ्योऽप्याचष्टे, भावसमुत्थितान् विशिशेषयिपुराह—निक्षिप्ताः—संयमिताः मनोवाक्कायरूपाः प्राण्युपमर्दकारित्वाद्दण्डा इव दंडा येस्ते तथा तेषां निक्षिप्तदण्डानां, तथा ‘समाहितानां’ सम्यग् आहिताः—तपःसंयम उद्युक्ताः समाहिता—अनन्यमनस्कास्तेषां, तथा प्रकषेण ज्ञायन्तेऽनेनेति प्रज्ञानं तद्वतां—सश्रुतिकानाम् ‘इह’ अस्मिन् मनुष्यलोके ‘मुक्तिमार्गं’ ज्ञानदर्शनचारित्रात्मकं, कीर्त्तयतीति सम्बन्धः । तस्य च तीर्थकृतः साक्षाद्धर्ममावेदयतः केचन लघुकर्मणिस्तथैव प्रतिपद्य धर्मचरणायोद्यच्छन्ति अपरे त्वन्यथेत्येतत्प्रतिपादयितुमाह—अपिशब्दश्चार्थे, चशब्दश्च वाक्योपन्यासार्थे, एवं च तीर्थकृताऽऽवेदिते सत्येके—लब्धकर्मविवरा विविधं संयमसद्भामशिरसि पराक्रमन्ते, परान् वा—इन्द्रियकर्मरिपून् आक्रमन्ते पराक्रमन्त इति । एतद्विपर्ययमाह—साक्षात्तीर्थकरे सकलसंशयच्छेत्तारि धर्ममावेदयति मत्पेकान् प्रबलमोहोदयावृतान् संयमेऽवसीदतः पश्यत युयं, किम्भूतानित्याह—नात्मने हिता प्रज्ञा येषां ते अनात्मप्रज्ञास्तानिति, कुतः पुनः संयमानुष्ठानेऽस्मीदन्ति इत्यारेकायां मोऽहं ब्रवीमि । अत्र दृष्टान्तद्वारेण सोपपत्ति किं कारणमित्याह—

प्र. आ.
२३३

धर्मक-
थाऽर्हाः

१५

२०

॥२११॥

२६

आचा०
६ धुता०
१ उदे०

सेशब्दस्तच्छब्दार्थे, अपिशब्दश्चाथं, स च वाक्योपन्यासार्थः, तद्यथा च कूर्मो महाहृदे विनिविष्टं चित्तं यस्यासौ विनिविष्टचित्तो-
गाङ्ग्यमुपगतः पलाशैः-पत्रैः प्रच्छन्नः पलाशप्रच्छन्नः, सत्रे तु प्राकृतत्वाद्द्वयत्ययः, 'उम्मग्गं'ति विवरं उन्मज्जपतेऽनेनेति वोन्मज्ज्यम्,
उद्धं वा मार्गमुन्मागं, सर्वथा अरन्ध्रमित्यर्थः, तदसौ न लभत इत्यक्षरार्थः। भावार्थस्त्वयम्-कश्चिद् हृदो योजनशतसहस्रविस्तीर्णः
प्रयलशेवालघनकठिनवितानाच्छादितो नानारूपकरिमकरमत्स्यकच्छपादिजलचराश्रयः, तन्मध्ये चैकं विस्रसापरिणामापादितं कच्छ-
पग्रीवामात्रप्रमाणं विवरंभूत्, तत्र चैकेन कूर्मेण निजयूथात् प्रध्रष्टेन वियोगाकुलतयेतस्ततश्च शिरोधरां प्रक्षिपता कुतश्चिन्था-
विधभवितव्यतानियोगेन तद्रन्ध्रे धीवानिर्गमनमाप्तं, तत्र चासौ शरच्चन्द्रचन्द्रिकया क्षीरोदसलिलप्रवाहकल्पयोपशोभितं विकचकु-
मुदंनिकरकृतोपचारमिव तारकाकीर्णं नभस्तलमीक्षाञ्चक्रे, दृष्ट्वा चातीव मुमुदे, आसीचास्य मनसि-यदि तानि मद्दुर्ग्याण्येतत्स्वर्गदे-
श्यमदृष्टपूर्वं मनोरथानामप्यविषयभूतं पश्यन्ति ततः शोभनमापद्यत इत्येतदवधार्य तूर्णमन्वेपणाय बन्धूनामितथेतश्च बभ्राम,
अवाप्य च निजान् पुनरपि तद्विवरान्वेपणार्थं सर्वतः पर्यटति, न च तद्विवरं विस्तीर्णतया हृदस्य प्रचुरतया यादसामीक्षते, तत्रैव
च विनाशमुपयात(ति)इति। अस्यायमर्थोपनयः-संसारहृदे जीवकूर्मः कर्मशेवालविवरतो मनुष्यार्यक्षेत्रसुकुलोत्पत्तिमभ्यक्त्वावमानन-
भस्तलमासाद्य मोहोदयात् ज्ञात्यर्थं विषयोपभोगाय वा सद्नुष्ठानविकलो न सफलतां नयति, तच्यागे कुतः पुनः संसारहृदान्तर्व-
त्तिनस्तदवाप्तिः?, तस्मादवाप्य भवशतदुरापं कर्मविवरभूतं सम्यक्त्वं क्षणमप्येकं तत्र न प्रमादवता भाव्यमिति तात्पर्यार्थः।
पुनरपि संसारानुपङ्गिणां दृष्टान्तान्तरमाह-'भञ्जगा' वृक्षास्त इव शीतोष्णप्रकम्पनच्छेदनशाखाकर्षणक्षोभामोटनभञ्जनरूपानुपद्रवान्
सहमाना अपि 'सन्निवेशं' स्थानं कर्मपरतया न त्यजन्ति, एवमित्यादिना दाष्टान्तिकमर्थं दर्शयति-'एव'मिति वृक्षोपमया 'अपिः'

धर्मक-
थाऽर्हाः

६

१०

प्राचा०
६ धुता०
१ उद०

मम्भावने, 'एके' कर्मगुरवोऽनेकरूपेषु कुलेषु चावचेषु जाता धर्मचरणयोग्या अपि रूपेषु चक्षुरिन्द्रियानुकूलेषु उपलक्षणार्थत्वाच्च-
न्दादिषु च विषयेषु 'मक्ताः' अध्युपपन्नाः शारीरमानसदुःखदुःखिता राजोपद्रवोपद्रुताः अग्निदाहदग्धसर्वस्वा नानानिमित्ताऽऽहिताऽऽ-
धयोऽपि न मकलदुःखावासं गृहवासं कर्मनिघ्नास्त्यक्तुमलम्, अपि तु तत्स्था एव तेषु तेषु व्यसनोपनिपातेषु सत्सु 'करुणं स्तनन्ति'
दीनमाश्रोयन्ति, तद्यथा-हा तात ! हा मातः हा देव ! न युज्यते भवत एवंविधेष्वमरे एवम्भूतं व्यसनमापादयितुं, तदुक्तम्—
“किमिदमचिन्तितममदृशमनिष्टमतिकष्टमनुपमं दुःखम् । सहसैवोपनतं मे नैरयिकस्यैव सत्त्वस्य ? ॥१॥” इत्यादि, यदिया रूपादि-
विषयामक्ता उपचितकर्माणो नरकादिवेदनामनुभवन्तः करुणं स्तनन्तीति, न च करुणं स्तनन्तोऽप्येतस्मान् दुःखान्मुच्यन्ते इत्ये-
तदर्थयितुमाह-दुःखस्य निदानम्-उपादानं कर्म ततस्ते विलपन्तोऽपि न लभन्ते 'मोक्षं' दुःखापगमं मोक्षकारणं वा संयमानुष्ठा-
नमिति । दुःखविमोक्षाभावे च यथा नानाव्याध्युपसृष्टाः संमारोदरे प्राणिनो विवर्त्तन्ते तथा दर्शयितुमाह—'अथ' इति वाक्यो-
पन्यामार्थं पश्य त्वं तेषु चावचेषु कुलेषु, आत्मत्वाय-आत्मीयकर्मानुभवाय जाताः, तदुदयाच्चेर्मा अवस्थामनुभवन्तीत्याह-पोडश-
रोगवक्तव्यतानुगतं श्लोकत्रयं, वातपित्तश्लेष्मसन्निपातजं चतुर्द्वा गण्डं, तदस्यास्तीति गण्डी-गण्डमालावानित्यादि, अथवेत्येतत् प्रति-
रोगमभिमन्वध्यते, अथवा राजांसी अपस्मारीत्यादि, अथवा तथा-‘कुष्ठी’ कुष्ठमष्टादशभेदं तदस्यास्तीति कुष्ठी, तत्र सप्त महाकुष्ठानि,
तद्यथा-अरुणोदुम्बरनिश्यजिह्वकपालकाकनादपौण्डरीकदद्रुकुष्ठानीति, महत्त्वं चैषां सर्वधात्वनुप्रवेशादसाध्यत्वाच्चेति, एकादश क्षुद्र-
कुष्ठानि, तद्यथा-स्थूलारुक् १ महाकुष्ठ २ ककुष्ठ ३ चर्मदल ४ परिमर्ष्य ५ विमर्ष्य ६ सिध्म ७ विचर्चिका ८ किटिभ ९ पामा-
१० शतारुक् ११ संज्ञानीति, मर्वाण्यप्यष्टादश, मामान्यतः कुष्ठं सर्वं मन्निपातजमपि वातादिदोषोत्कटतया तु भेदभाग्भवतीति ।

१५
धर्मक-
थाऽर्हाः

२०

॥२१२॥

२८

प्र. आ.
२३४

तथा-राजांसो-राजयक्ष्मा सोऽस्यास्तीति राजांसी, क्षयीत्यर्थः, स च क्षयः सन्निपातजश्चतुर्भ्यः कारणेभ्यो भवति इति, उक्तं च-
 “त्रिदोषो जायते यक्ष्मा, गदो हेतुचतुष्टयान् । वेगरोधान् क्षयाच्चैव, माहमाडिपमाग्रनात् ॥१॥” तथा-अपसारो वातपित्तश्लेष्म-
 सन्निपातजश्चतुर्द्वी, तद्वानपगतमदमद्विवेकः भ्रममूर्च्छादिकामवस्थामनुभवति प्राणीति, उक्तं च-“भ्रमावेशः स संरम्भो, द्वेषोद्रेको
 हृतस्मृतिः । अपसार इति ज्ञेयो, गदो घोरश्चतुर्विधः ॥१॥” तथा ‘काणियं’ति अक्षिरोगः, स च द्विधा-गर्भगतस्योत्पद्यते जातस्य च,
 तत्र गर्भस्थस्य दृष्टिभागमप्रतिपन्नं तेजो जात्यन्धं करोति, तदेवैकाक्षिगतं काणं विधत्ते, तदेव रक्तानुगतं रक्ताक्षं पित्तानुगतं पिङ्गाक्षं
 श्लेष्मानुगतं शुक्लाक्षं वातानुगतं विकृताक्षं, जातस्य च वातादिजनितोऽभिष्यन्दो भवति, तस्माच्च सर्वे रोगाः प्रादुष्यन्तीति, उक्तं च-
 “वातात्पित्तात्कफाद्रक्तादभिष्यन्दश्चतुर्विधः । प्रायेण जायते घोरः, सर्वेनेत्रामयाकरः ॥१॥” इति, तथा-“क्षिमियं’ति जाड्यता
 मर्वशरीरावयवानामवगित्वमिति, तथा ‘कुणियं’ति गर्भाधानदोषाद् ह्रस्वैकपादो न्यूनैकपाणिर्वा कुणिः, तथा ‘खुञ्जियं’ति कुब्जं
 पृष्ठादावस्यास्तीति कुब्जी, मातापितृशोणितशुक्रदोषेण गर्भस्थदोषोद्भवाः कुब्जवांमनकांदयो दोषा भवन्तीति, उक्तं च-“गर्भे
 वातप्रकोपेन, दौर्हृदे चाऽपमानिते । भवेत् कुब्जः कुणिः पद्भुर्मूको मन्मन एव वा ॥१॥” मूको मन्मन एवेत्येतदेकान्तरिते मुखदोषे
 लगनीयमिति । तथा-‘उदरिं च’ति चः ममुच्चये, वातपित्तादिममुत्थमष्टधोदरं, तदस्यास्तीत्युदरी, तत्र जलोदर्यसाध्यः, शेषास्त्वचि-
 रोत्थिताः साध्या इति, ते चामी भेदाः-“पृथक् ममस्तैरपि चानिलाद्यैः, ष्टीहोदरं बद्धगुदं तथैव । आगन्तुकं सप्तममष्टमं तु, जलो-
 दरं चेति भवन्ति तानि ॥१॥” इति, तथा ‘पास मूयं च’ति पश्य-अवधारय मूकं मन्मनभाषिणं वा. गर्भदोषादेव जातं तदुत्तरकालं

च, पञ्चपट्टिर्मुखे रोगाः सप्तस्वायतनेषु जायन्ते, तत्रायतनानि ओष्ठौ दन्तमूलानि दन्ता जिह्वा तालु कण्ठः सर्वाणि चेति, तत्रा-
ष्टाबोष्ठयोः पञ्चदश दन्तमूलेषु अष्टौ दन्तेषु पञ्च जिह्वायां नव तालुनि सप्तदश कण्ठे त्रयः सर्वेष्वायतनेष्विति, 'स्रणियं च' चि
शूनत्वं-अथयुर्वातपित्तश्लेष्मसन्निपातरक्तामिघातजोऽयं षोढेति, उक्तं च-"शोफः स्यात् पद्भिधो घोरो, दोषैरुत्सेधलक्षणः । व्यस्तैः
समस्तैश्चापीह, तथा रक्तामिघातजः ॥१॥" इति, तथा 'गिलासणि'ति भस्मको व्याधिः, स च वातपित्तोत्कटतया श्लेष्मन्यूनतयो-
पजायत इति, तथा 'वेवइ'ति वातसमुत्थः शरीरावयवानां कम्प इति, उक्तं च-"प्रकामं वेपते यस्तु, कम्पमानश्च गच्छति । कला-
पखञ्जं तं विद्यान्मुक्तसन्धिनिबन्धनम् ॥१॥" इति, तथा 'पीढसर्पि च'ति जन्तुर्गर्भदोषात् पीढसर्पित्वेनोत्पद्यते, जातो वा कर्म-
दोषाद्भवति, स किल पाणिगृहीतकाष्ठः प्रसर्पतीति, तथा 'सिलिवयं'ति श्लीपदं-पादादौ काठिन्यं, तद्यथा-प्रकुपितवातपित्तश्लेष्मा-
णोऽधः प्रपन्ना वङ्क्ष्णो(वंक्षो) रुजङ्घास्ववतिष्ठमानाः कालान्तरेण पादमाश्रित्य शनैः शनैः शोफमुपजनयन्ति तच्छ्लीपदमित्या-
चक्षते, "पुराणोदकभूमिष्ठाः, सर्वर्तुषु च शीतलाः । ये देशास्तेषु जायन्ते, श्लीपदानि विशेषतः ॥१॥ पादयोर्हस्तयोश्चापि, श्लीपदं
जायते नृणाम् । कर्णोष्ठनाशास्वपि च, केचिदिच्छन्ति तद्विदः ॥२॥" तथा 'मधुमेर्हाण'ति मधुमेहो-वस्तिरोगः स विद्यते यस्यासौ
मधुमेही, मधुतुल्यप्रस्राववानित्यर्थः, तत्र प्रमेहाणां विंशतिर्भेदाः, तत्रास्यासाध्यत्वेनोपन्यासः, तत्र सर्व एव प्रमेहाः प्रायशः सर्व-
दोषोत्थास्तथापि वाताद्युत्कटभेदाद्विंशतिर्भेदा भवन्ति, तत्र कफादश पट् पित्तात् वातजाश्चत्वार इति, सर्वेऽपि चैतेऽसाध्यावस्थायां
मधुमेहत्वमुपयान्तीति, उक्तं च-"सर्व एव प्रमेहास्तु, कालेनाप्रतिकारिणः । मधुमेहत्वमायान्ति, तदाऽसाध्या भवन्ति ते ॥१॥"
इति, तदेवं षोडशाप्येते-अनन्तरोक्ताः 'रोगा' व्याधयो व्याख्याताः 'अनुपूर्वशो' अनुक्रमेण 'अथ' अनन्तरं 'णं' इति वाक्याल-

गुता.
१ उदे.

१. आ.
२३५

ङ्कारे 'सृशन्ति' अभिभवन्ति 'आतङ्का' आशुजीवितापहारिणः शूलादयो व्याधिविशेषाः 'स्पर्शाश्च' गाढप्रहारादिजनिता दुःख-
विशेषाः 'असमञ्जसाः' क्रमयौगपद्यनिमित्तानिमित्तोत्पन्नाः सृशन्तीति सम्बन्धः । न रोगातङ्कैरेव केवलैर्मुच्यते, अन्यदपि यत्
संसारिणोऽधिकं स्यात्तदाह-तेषां कर्मगुरुणां गृहवासासक्तमनसामसमञ्जसरोगैः क्लेशितानां 'मरणं' प्राणत्यागलक्षणं 'संप्रेक्ष्य' पर्या-
लोच्य पुनरुपपातं च्यवनं च देवानां कर्मोदयात् सञ्चितं ज्ञात्वा तद्विधेयं येन गण्डादिरोगाणां मरणोपपातयोश्चात्यन्तिकोऽभावो
भवति, किं च-कर्मणां मिथ्यात्वाविरतिप्रमादकृपाययोगाहितानामचाधोत्तरकालमुदयावस्थायां परिपाकं च 'सम्प्रेक्ष्य' शरीरमा-
नसदुःखोत्पादकं पर्यालोच्य तदुच्छिद्ये यतितव्यं ॥ स च करुणं स्तनन्तीत्यादिना ग्रन्थेनोपपातव्यवनावसानेनावेदितोऽपि पुनरपि
तद्गरीयस्त्वख्यापनाय प्राणिनां संसारे निर्वेदवैराग्योत्पत्त्यर्थमभिधित्सुकाम आह—

तं सुणेह जहा तहा संति पाणा अंधा तमसि वियाहिया, तमेव सइ असइ अइअच्च उच्चा-
वयफासे पडिसंवेएइ, बुद्धेहिं एयं पवेइयं-संति पाणा वासगा रसगा उदए उदएचरा आगा-
सगामिणो पाणा पाणे किलेसंति, पास लोए महवभयं (सू० १७४)

'तं' कर्मविपाकं यथावस्थितं तथैव ममावेदयतः शृणुत यूयं, तद्यथा-नारकतिर्यङ्गनरामरलक्षणाश्चतस्रो गतयः, तत्र नरकगतौ
चत्वारो योनिलक्षाः पञ्चविंशतिकुलकोटिलक्षाः त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाण्युत्कृष्टा स्थितिः, वेदनाश्च परमाधार्मिकपरस्परोदीरितस्याभावि-
कदुःखानां नारकाणां या भवन्ति ता वाचामगोचराः, यद्यपि लेशतधिकथयिषोरभिधेयविषयं न वागवतरति तथाऽपि कर्मविपा-

आचा०
६ धुता०
१ उदे०

आचा०
६ पुत०
१ उदे०

कावेदनेन प्राणिनां वैराग्यं यथा स्यादित्येवमर्थं श्लोकैरेव किञ्चिदभिधीयते—“श्रवणलवनं नेत्रोद्धारं करक्रमपाटनं, हृदयदहनं
नाम्नाच्छेदं प्रतिक्षणदारुणम् । कटविदहनं तीक्ष्णापातत्रिशूलविभेदनं, दहनवदनैः कङ्कैर्घोरैः समन्तविभक्षणम् ॥१॥ तीक्ष्णैरसिभि-
र्दीप्तैः कुन्तैर्विपमैः परश्र्धैश्चक्रैः । परशुत्रिशूलमुद्गरतोमरवासीमुपण्ठीभिः ॥२॥ सम्भिन्नतालुशिरमश्छिन्नभुजाश्छिन्नकर्णनासौष्ठाः ।
मिन्नहृदयोदगत्रा मिन्नाक्षिपुटाः मुदुःखार्त्ताः ॥३॥ निपतन्त उत्पतन्तो विचेष्टमाना महीतले दीनाः । नेक्षन्ते त्रातारं नैरयिकाः
कर्मपटलान्धाः ॥४॥ छिद्यन्ते कृपणाः कृतान्तपरशोस्तीक्ष्णेन धारासिना, क्रन्दन्तो विपवीचि(वच्छ्र)भिः परिवृताः संभक्षणव्यापृतैः ।
पात्यन्ते क्रकचेन टारुवटमिना(वदनैः)प्रच्छिन्नबाहुद्वयाः, कुम्भीषु त्रपुपानदग्धतनवो मूपासु चान्तर्गताः ॥५॥ भृज्ज्यन्ते ज्वलद-
म्बरीपद्भुतभुग्ज्वालाभिरारापिणो, दीप्ताङ्गारनिभेषु वन्नभवनेष्वङ्गारकेपूत्थिताः । दहन्ते विकृतोर्ध्वबाहुवदनाः क्रन्दन्त आर्त्तस्वनाः,
पश्यन्तः कृपणा दिशो विशरणास्त्राणाय को नो भवेत् ? ॥६॥” इत्यादि । तथा तिर्यग्गतौ पृथिवीकायजन्तूनां सप्तयोनिलक्षा द्वादश
कुलकोटिलक्षाः स्वकायपरकायशस्त्राणि शीतोष्णादिका वेदनाः, तथाऽष्कायस्यापि सप्त योनिलक्षाः सप्त च कुलकोटिलक्षाः वेदना
अपि नानारूपा एव, तथा तेजस्कायस्य सप्त योनिलक्षाः त्रयः कुलकोटीलक्षाः पूर्ववद्वेदनादिकं, वायोरपि सप्त योनिलक्षाः सप्त च
कुलकोटीलक्षाः वेदना अपि शीतोष्णादिजनिता नानारूपा एव, प्रत्येकवनस्पतेर्दश योनिलक्षाः साधारणवनस्पतेश्चतुर्दश उभयरूप-
स्याप्यष्टाविंशतिकुलकोटीलक्षाः, तत्र च गतोऽसुमाननन्तमपि कालं छेदनभेदनमोटनादिजनिता नानारूपा वेदना अनुभवन्नास्ते,
विकलेन्द्रियाणामपि द्वौ द्वौ योनिलक्षौ कुलकोट्यस्तु द्वीन्द्रियाणां सप्त त्रीन्द्रियाणामष्टौ चतुरिन्द्रियाणां नव, दुःखं तु क्षुत्पिपासा-
शीतोष्णादिजनितमनेकधाऽध्यक्षमेव तेषामिति, पञ्चेन्द्रियतिरश्चामपि चत्वारो योनिलक्षाः कुलकोटीलक्षास्तु जलचरणामर्द्धत्रयोदश

नर-
१५
कादि-
वेदनाः

२०

॥२१४॥
२७

प्र. आ.
२३६

आचा०
६ धुता०
१ उद्दे०

पक्षिणां द्वादश चतुष्पदानां दश उरःपरिसर्पाणां दश भुजपरिसर्पाणां नव, वेदनाथ नानारूपा यास्तिरथां सम्भवन्ति ताः प्रत्यक्षा एवेति, उक्तं च—“धुनृद्दहिमात्युष्णभयादितानां, परामियोगव्यमनातुराणाम् । अहो ! तिरथामतिदुःखितानां, सुखानुपङ्गः किल वार्त्तमेतद् ॥१॥” इत्यादि । मनुष्यगतावपि चतुर्दश योनिलक्षा द्वादश कुलकोटीलक्षाः, वेदनास्त्वेवम्भृता इति—“दुःखं स्त्रीकृषि-मध्ये प्रथममिह भवे गर्भवासे नराणां, बालत्वे चापि दुःखं मललुलिततनुस्त्रीपयःपानमिश्रम् । तारुण्ये चापि दुःखं भवति विरहजं वृद्धभावोऽप्यमारः, संसारे रे मनुष्या ! वदत यदि सुखं स्वल्पमप्यस्ति किञ्चित् ॥ १ ॥ बाल्यात्प्रभृति च रोगैर्दण्डोऽभिभवथ यावदिह मृत्युः । शोकवियोगायोर्गदुर्गतदोषं नैकविधं ॥ २ ॥ धुनृद्दहिमोष्णानिलशीतदाहदारिद्र्यशोकभियविप्रयोगैः । दौर्भाग्यमौर्ल्यानभिजात्यदास्यैरूप्यरोगादिमिरस्वतत्रः ॥ ३ ॥” इत्यादि । देवगतावपि चत्वारो योनिलक्षाः पद्भिःशतः कुलकोटीलक्षाः, तेषामपीर्ष्याविपादमत्सरच्यवनभयशल्यवितुद्यमानमनसां दुःखानुपङ्ग एव, सुखाभासामिमानस्तु केवलमिति, उक्तं च—“देवेषु च्यवन-वियोगदुःखितेषु, क्रोधेर्ष्यामदमदनातितापितेषु । आर्या ! नस्तदिह विचार्य संगिरन्तु, यत्सौख्यं किमपि निवेदनीयमस्ति ॥१॥” इत्यादि । तदेवं चतुर्गतिपतिताः संसारिणो नानारूपं कर्मविपाकमनुभवन्तीत्येतदेव एवैषेण दर्शयितुमाह—‘सन्ति’ विचन्ते ‘प्राणाः’ प्राणिनः ‘अन्धाः’ चक्षुरिन्द्रियविकलाः, भावान्धा अपि सद्भिवेकविकलाः, ‘तमसि’ अन्धकारे नरकगत्यादौ भावान्धकारेऽपि च मिथ्यात्वाविरतिप्रमादकपायादिके कर्मविपाकापादिते व्यवस्थिता व्याख्याताः । किं च—तामेवावस्थां कुष्ठाद्यापादितामेकेन्द्रियापर्याप्त-कादिकां वा सकृदनुभूय कर्मोदयात्तामेव अमरुद्—अनेकशोऽतिगत्योगावचान्—तीव्रमन्दान् स्पर्शान्—दुःखविशेषान् ‘प्रतिसंवेदयति’ अनुभवति । एतच्च तीर्थकृद्भिरावेदिनमित्याह—‘बुद्धेः’ तीर्थकृद्भिः ‘एतद्’ अनन्तरोक्तं प्रकषेणादौ वा वेदितं प्रवेदिनम् । एतच्च वक्ष्य-

चतु-
र्गति-
दुःखं

५

१०

माणं प्रवेदितमित्याह—‘सन्ति’ विद्यन्ते प्राणाः’ प्राणिनो ‘वासकाः’ ‘वासु’ शब्दकुत्सायां’ वासन्तीति वासकाः—भापालब्धिसम्पन्ना द्वीन्द्रियादयः, तथा रसमनुगच्छन्तीति रसगाः—कटुतिक्तकपायादिरसवेदिनः, संज्ञिन इत्यर्थः, इत्येवम्भूतः कर्मविपाकः संसारिणां सम्प्रेक्ष्य इति सम्बन्धः, तथा—‘उदके’ उदकरूपा एवैकेन्द्रिया जन्तवः पर्याप्तकापर्याप्तकभेदेन व्यवस्थिताः, तथा उदके चरन्तीत्युदकचराः—पूतरकच्छेदनकलोद्गणकत्रसा मत्स्यकच्छपादयः, तथा स्थलजा अपि केचन जलाश्रिता महोरगादयः पक्षिणश्च केचन तद्गतवृत्तयो द्रष्टव्याः, अपरे तु आकाशगामिनः पक्षिणः, इत्येवं सर्वेऽपि ‘प्राणाः’ प्राणिनोऽपरान् प्राणिनः आहाराद्यर्थं मत्सरादिना वा ‘क्लेशयन्ति’ उपतापयन्ति । यद्येवं ततः किमित्यत आह—‘पश्य’ अवधारय ‘लोके’ चतुर्दशरज्वात्मके, कर्मविपाकात्सकाशात् ‘महद्भयं’ नानागतिदुःखक्लेशविपाकात्मकमिति ॥ किमिति कर्मविपाकान्महद्भयमित्याह—

बहुदुःखा हु जन्तवो, सत्ता कामेसु माणवा, अबलेण वहं गच्छन्ति सरीरेणं पभंगुरेण,
अष्टे से बहुदुःखे इइ वाले पकुव्वइ, एए रोगा बहू नच्चा आउरा परियावए नालं पास, अलं तवेएहिं. एयं पास मुणी ! महब्भयं नाइवाइज्ज कंचणं (सू० १७५)

बहूनि दुःखानि कर्मविपाकापादितानि येषां जन्तूनां ते तथा, हुः यस्मादेवं तस्मात्तत्राप्रमादवता भाव्यं । किमित्येवं भूयो भूयो-
ऽपदिश्यत इत्यत आह—यस्मादनादिभवाभ्यासेनागणितोत्तरपरिणामाः ‘सक्ताः’ गृद्धाः ‘कामेषु’ इच्छामदनरूपेषु ‘मानवाः’ पुरुषा इत्यतो न पुनरुक्तदोषानुपपन्नः । कामासक्ताश्च यदचामुवन्ति तदाह—बलरहितेन—निःसारेण तुपमुष्टिकल्पेनौदारिकेण शरीरेण ‘प्रम-

आचा०
६ भुता०
१ उर्द०

दुरेण' मत् एव भङ्गशीलेन तत्सुखाधानाय कर्मोपचित्याऽनेकशो वधं गच्छन्ति, कः पुनरसौ विपाककटुकेषु कामेषु यो रतिं विद-
ध्यादित्याह-मोहोदयादार्त्तः-अगणितकार्याकार्यविवेकः मोऽसुमान् बहु दुःखं प्राप्तव्यमनेनेति बहुदुःखः इति एनं कामानुपङ्गं प्राणिनां
क्लेशं वा 'वालो' रागद्वेषाकुलितः प्रकर्षेण करोति प्रकरोति, तन्नितकर्म्मविपाकाच्च अनेकशो वधं गच्छति, यदिया रोगेषु सत्सु
इत्येतद्वक्ष्यमाणं बालः-अज्ञः प्रकरोति, तदाह-एतान्-गण्डकुष्ठराजयक्ष्मादीन् रोगान् बहुनुत्पन्नानिति ज्ञात्वा तद्रोगवेदनया आतुराः
सन्तः चिकित्सायै प्राणिनः परितापयेयुः, 'लावकादिपिशिताशिनः किल क्षपच्याध्युपशमः स्यादि'त्यादिवाक्याकर्णनाजीविता-
शया गरीयस्यपि प्राण्युपमर्दे प्रवर्त्तेरन्, नैतदवधारयेयुः यथा-स्वकृतावन्ध्यकर्मविपाकोदयादेत्तत्, तदुपशमाच्चोपशमः, प्राण्युपमर्द-
चिकित्सया च किल्विपानुपङ्ग एवेति, एतदेवाह-पश्यैतद्विमलविवेकावलोकनेन यथा 'नालं' न समर्थाः चिकित्साविधयः कर्मो-
दयोपशमं विधातुं, यद्येवं ततः किं कर्त्तव्यमिति दर्शयति-'अलं' पर्याप्तं 'तत्र' सदमद्विवेकिनः 'एभिः' पापोपादानभूतश्चिकि-
त्साविधिभिरिति । किं च-'एतत्' प्राण्युपमर्दादिकं 'पश्य' अवधारय हे 'मुने' 'जगन्नयस्वभाववेदिन्, महद्-बृहद् भयहेतुत्वाद्भयं,
यद्येवं ततः किं कुर्यादिति दर्शयति-'नातिपातयेत्' न हन्यात् कञ्चन प्राणिनं, यत् एकमिन्नपि प्राणिनि-हन्यमानेऽष्टप्रकारमपि
कर्म चध्यते, तच्चानुत्तारसंसारगमनायेत्यतो महाभयमिति, यदिया 'एष रोगे बहू णने'त्यादिसो ग्रन्थः कामानधिकृत्य नेयः, एतान्
रोगरूपान् कामान् बहून् ज्ञात्वा आसेननाप्रज्ञयेति आतुराः-कामेच्छान्धा अपरान् प्राणिनः परितापयेयुः इत्यादिना प्रक्रमेणेति ॥
तदेवं रोगकामातुरतया सावधानुष्ठानप्रवृत्तानामुपदेशदानपुरस्सरं महाभयं प्रदर्श्य तद्विपर्यस्तानां मस्वरूपां गुणवृत्तां द्विदर्शयिषुः
प्रस्तावमारचयन्नाह-

चिकि-
त्सा-
निषेधः

६

१०

आयाण भो सुम्सूम ! भो धूयवायं पवेयइस्सामि—इह खलु अत्ताए तेहिं तेहिं कुलेहिं
अभिसेएण अभिसंभूया अभिसंजाया अभिनिव्वुडा अभिसंवुद्धा अभिसंवुद्धा अभिनिक्कंता
अणुपुञ्जेण महामुणी (सू. १. ७६)

‘भोः’ इति शिष्यामश्रणं, यदहमुत्तरावेदयिष्यामि भवत्तस्तद् ‘आजानीहि’ अवधारय, ‘शुश्रूषस्व’ श्रवणेच्छां विधेहि ‘भोः’
इति पुनरप्यामश्रणमर्थगरीयस्त्वख्यापनाय, नात्र भवता प्रमादो विधेयो, धूतवादं प्रवेदयिष्याम्यहं, धूतम्—अष्टप्रकारकर्मधूननं
ज्ञानिपरित्यागो वा तस्य वादो धूतवादः तं प्रवेदयिष्यामि, अवहितेन च भवता भाव्यमिति । नागार्जुनीयास्तु पठन्ति—“धुतो-
वायं पवेयंति” अष्टप्रकारकर्मधूननोपायं वा प्रवेदयन्ति तीर्थकरादयः । कोऽसावुपाय इत्यत आह—‘इह’ असिन् संसारे ‘खलुः’
वाक्यालङ्कारे आत्मनो भाव आत्मता—जीवास्तिता स्वकृतकर्मपरिणतिर्वा तथाऽभिसम्भूताः—सञ्जाताः, न पुनः पृथिव्यादिभूतानां
कायाकारपरिणामतया ईश्वरप्रजापत्तिनियोगेन वेत्ति, तेषु तेषु ब्राह्मणेषु कुलेषु यथास्यं कर्मोदयापादितेषु ‘अभिषेकेण’ शुक्रशोणि-
तनिषेकादिक्रमेणेति, तत्रायं क्रमः—मत्ताहं कललं विद्यात्ततः मत्ताहमर्बुदम् । अर्बुदाज्जायते पेशी, पेशीतोऽपि घनं भवेत् ॥१॥”
इति, तत्र यावत्कललं तावदभिसम्भूताः, पेशीं यावदभिसञ्जाताः, ततः साङ्गोपाङ्गस्त्रायुशिरोरोमादिक्रमाभिनिवर्तनादभिनिवृत्ताः,
ततः प्रयुक्ताः मन्तोऽभिसंवृद्धाः, धर्मश्रवणयोग्यावस्थायां वर्तमाना धर्मकथादिकं निमित्तमामाद्योपलब्धपुण्यपापतयाऽभिसम्बुद्धाः,
ततः मदमद्विवेकं जानानाः अभिनिष्क्रान्ताः, ततोऽधीताचारादिशास्त्रास्तदर्थभावनोपवृद्धितचरणपरिणामा अनुपूर्वेण शिक्षकगीता-

र्थक्षपकपरिहारविशुद्धिकैकाकिविहारिजिनकल्पिकावसाना मुनयोऽभूवन्निति ॥ अभिमम्बुद्धं च प्रवित्रजिपुष्टुपलभ्य यन्निजाः
कुर्युस्तदर्शयितुमाह—

तं परिक्रमंतं परिदेवमाणा मा चयाहि इय ते वयंति—छन्दोवणीया अज्ज्ञोववन्ना अकन्द-
कारी जणगा रुयंति, अतारिसे मुणो (ण य) ओहं तरए जणगा जेण विप्पजढा, सरणं
तत्थ नो समेइ, कहं नु नाम से तत्थ रमइ?, एयं नाणं सया समणुवासिज्जासित्तिवेमि
(सू. १७७) धूताध्ययने प्रथम उद्देशकः ६-१ ॥

‘तम्’ अवगतत्त्वं गृहवासपराश्रुत्वं महापुरुषसेवितं पन्थानं पराक्रममाणमुपलभ्य मातापितृपुत्रकलत्रादयः परिदेवमाना माऽस्मान्
परित्यज ‘इति’ एतत् ते कृपामापादयन्तो, वदन्ति, किं चापारं वदन्तीत्याह—छन्देनोपनीताः छन्दोपनीताः—तवाभिप्रायानुवर्ति-
नस्त्वयि चाभ्युपपन्नाः, तदेवम्भूतानस्मान् माऽवमंस्था इत्येवमाकन्दकारिणो ‘जनका’ मातापित्रादयो जना वा रुदन्ति । एवं च
वदेयुरित्याह—न तादृशो मुनिर्भवति, न चौघं—संसारं तरति, येन पाखण्डविप्रलब्धेन ‘जनका’ मातापित्रादयः ‘अपोढाः’ त्यक्ता
इति । स चावगतसंसारस्वभावो यत्करोति तदाह—न ह्यसावनुरक्तमपि बन्धुवर्गं ‘तत्र’ तस्मिन्नवसरे शरणं ममेति, न तदभ्युपगमं
करोतीत्यर्थः । किमित्यसौ शरणं नैतीत्याह—कथं नु नामासौ ‘तत्र’ तस्मिन् गृहवासे सर्वनिकारास्पदे नरकप्रतिनिधौ शुभद्वारपरिघे

आचा०
६ धुता०
१ उद्दे०
प्र. आ.
२३९

वत्थं पडिग्गहं कंवलं पायपुंछणं विउसिज्जा, अणुपुब्बेण अणहियासेमाणा परीसहे दुर-
हियासए, कामे ममायमाणस्स इयाणिं मुहुत्तेण वा अपरिमाणाए भेए, एवं से अंतराएहिं
कामेहिं आकेवलिएहिं अवडन्ना चेए (सू. १७९)

केचिद्भवशतकोटिदुरापमवाप्य मानुषं जन्म समासाद्यालब्धपूर्वा संसारार्णवोत्तरणप्रत्यलां बोधिद्रोणीमङ्गीकृत्य मोक्षतरुबीजं सर्व-
विरतिलक्षणं चरणं पुनर्दुर्निवारतया मन्मथस्य परिश्रवतया मनसो लोलुपतयेन्द्रियग्रामस्थानेकभवाभ्यासापादितविषयमधुरतया
प्रबलमोहनीयोदयादशुभवेदनीयोदयासन्नप्रादुर्भावादयशःकीर्त्युत्कटतया अवगणय्याऽऽयतिमविचार्य कार्याकार्य उररीकृत्य महा-
व्यसनसागरं साम्प्रतेक्षितयाऽधःकृतकुलक्रमाचारास्तच्यजेयुः, तच्यागश्च धर्मोपकरणपरित्यागाद्भवतीत्यतस्तदर्शयति—वस्त्रमित्यनेन
क्षौमिकः कल्पो गृहीतः, तथा 'पतद्ब्रह्मः' पात्रं 'कम्बलं' और्णिकं कल्पं पात्रनिर्योगं वा 'पादपुञ्छनकं' रजोहरणं, एतानि निरपेक्ष-
तया व्युत्सृज्य कश्चिदेशविरतिमभ्युपगच्छति, कश्चिदर्शनमेवालम्बते, कश्चित्ततोऽपि भ्रश्यति । कथं पुनर्दुर्लभं चारित्रमवाप्य पुन-
स्तच्यजेदित्याह—परीपहान् दुरधिसहनीयान् 'अनुक्रमेण' परिपाठ्या यौगपद्येन बोदीर्णानिनधिसहमानाः—परीपहैर्भन्ना मोहपरवशतया
पुरस्कृतदुर्गतयो मोक्षमार्गं परित्यजन्ति । भोगार्थं त्यक्तवतामपि पापोदयाद्यत्स्यात्तदाह—'कामान्' विरूपानपि 'ममायमाणस्स'त्ति
स्वीकुर्वतो भोगाध्यवसायिनोऽन्तरायोदयात् 'इदानीं' तत्क्षणमेव प्रव्रज्यापरित्यागानन्तरमेव भोगप्राप्तिसमनन्तरमेव वा अन्तर्मुह-
त्तं वा कण्डरीकस्येवाहोरात्रेण वा ततोऽप्यूर्ध्वं शरीरभेदो भवत्यपरिमाणाय, एवम्भूत आत्मना सार्द्धं विवक्षितशरीरभेदो भवति

रमते ? , कथं गृहवासे द्वन्द्वैकहेतौ विघटितमोहकपाटः सन् रतिं कुर्यादिति ? । उपसंहारमाह—‘एतत्’ पूर्वोक्तं ज्ञानं सदा आत्मनि
‘मम्यगनुवासयेः’ व्यवस्थापयेः, इतिरधिकारपरिममाप्तौ, ब्रवीमीति पूर्ववत् । धूताध्ययनस्य प्रथमोद्देशकः समाप्तः ॥

उक्तः प्रथमोद्देशकः, साम्प्रतं द्वितीय आरभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः, इहानन्तरोद्देशके निजकविधूनना प्रतिपादिता, सा
चैवं फलवती स्याद् यदि कर्मविधूननं स्याद्, अतः कर्मविधूननार्थमिदमुपक्रम्यत इत्यनेन सम्बन्धेनायातस्यास्योद्देशकस्यादि सूत्रम्—
आउरं लोगमायाए चइत्ता पुव्वसंजोगं हिच्चा उवसमं वसित्ता वंभचेरंसि वसु वा अणु-
वसु वा जाणित्तु धम्मं अहा नहा अहेगे तमचाइ कुसीला (सू. १७८)

‘लोकं’ मातापितृपुत्रकलत्रादिकं तमातुरं स्नेहानुपङ्गतया वियोगात् कार्यावसादेन वा यदिवा जन्तुलोकं कामरागातुरम् ‘आदाय’
ज्ञानेन ‘गृहीत्वा’ परिच्छिद्य तथा त्यक्त्वा च ‘पूर्वसंयोगं’ मातापित्रादिसम्बन्धं, तथा ‘हित्वा’ गत्वा उपशमं उपित्वापि ब्रह्मचर्ये,
किम्भूतः सन्निति दर्शयति—वसु—द्रव्यं तद्भूतः, कपायकालिकादिमलापगमाद्वीतराग इत्यर्थः, तद्विपर्ययेणानुवसु, सराग इत्यर्थः,
यदिवा वसुः—साधुः अनुवसुः—श्रावकः, तदुक्तम्—“वीतरागो वसुज्जेयो, जिनो वा संयतोऽथवा । सरागो ह्यऽनुवसुः प्रोक्तः, स्वविरः
श्रावकोऽपि वा ॥१॥” तथा ज्ञात्वा ‘धम्मं’ अपि श्रुतचारित्राख्यं यथा तथाऽवस्थितं धम्मं प्रतिपद्याप्यथैके मोहोदयात्तथाभवितव्य-
तानियोगेन ‘तं’ धम्मं प्रतिपालयितुं न शक्नुवन्ति, किम्भूताः ?—कुत्सितं शीलं येषां ते कुशीला इति, यत एव धर्मपालनाशक्ताः
अत एव कुशीलाः ॥ एवम्भूताश्च मन्तः किं कुर्युरित्याह—

६ धूता
२ उद्दे

आचा०
६ धुता०
२ उद्दे०

वत्थं पडिग्गहं कंबलं पायपुंछणं विउमिज्जा, अणुपुब्बेण अणहियासेमाणा परीसहे दुर-
हियासए, कामे ममायमाणस्स डयाणिं मुहुत्तेण वा अपरिमाणाए भेए, एवं से अंतराएहिं
कामेहिं आकेवल्लिएहिं अवडन्ना चेए (सू. १७९)

केचिद्भवशतकोटिदुरापमवाप्य मानुषं जन्म समासाद्यालब्धपूर्वा संसारार्णवोत्तरणप्रत्यलां बोधिद्रोणीमङ्गीकृत्य मोक्षतरुबीजं सर्व-
विरतिलक्षणं चरणं पुनर्दुर्निवारतया मन्मथस्य परिप्लवतया मनसो लोलुपतयेन्द्रियग्रामस्थानेकभयाभ्यासापादितविषयमधुरतया
प्रबलमोहनीयोदयादशुभवेदनीयोदयासन्नप्रादुर्भावादयशःकीर्त्युत्कटतया अवगणय्याऽऽयतिमविचार्य कार्याकार्यं उररीकृत्य महा-
व्यसनसागर साम्प्रतेक्षितयाऽधःकृतकुलक्रमाचारास्तच्यजेयुः, तच्यागश्च धर्मोपकरणपरित्यागाद्भवतीत्यतस्तदर्शयति-वस्त्रमित्यनेन
क्षौमिकः कल्पो गृहीतः, तथा 'पतद्ब्रह्मः' पात्रं 'कम्बलं' और्णिकं कल्पं पात्रनियोगं वा 'पादपुञ्छनकं' रजोहरणं, एतानि निरपेक्ष-
तया व्युत्सृज्य कश्चिद्देशप्रितिमभ्युपगच्छति, कश्चिद्दर्शनमेवालम्बते, कश्चित्ततोऽपि भ्रश्यति । कथं पुनर्दुर्लभं चारित्रमवाप्य पुन-
स्तच्यजेदित्याह-परीपहान् दुरधिसहनीयान् 'अनुक्रमेण' परिपाट्या यौगपद्येन वोदीर्णानिनधिमहमानाः-परीपहैर्भग्ना मोहपरवशतया
पुरस्कृतदुर्गतयो मोक्षमार्गं परित्यजन्ति । भोगार्थं त्यक्तवतामपि पापोदयाद्यत्स्यात्तदाह-'कामान्' विरूपानपि 'ममायमाणस्स'त्ति
स्वीकुर्वतो भोगाध्यवसायिनोऽन्तरायोदयात् 'इदानीं' तत्क्षणमेव प्रत्रज्यापरित्यागानन्तरमेव भोगप्राप्तिसमनन्तरमेव वा अन्तर्मुहू-
त्तन वा कण्डरीकस्येवाहोरात्रेण वा ततोऽप्यूर्ध्वं शरीरभेदो भवत्यपरिमाणाय, एतम्भूत आत्मना सार्द्रं विवक्षितशरीरभेदो भवति

प्र. आ.
२४०

आचा०
६ धुता०
२ उद्दे०

प्र. आ.
२४१

‘अथ’ अनन्तरमेके विशुद्धपरिणामतया आसन्नापवर्गतया ‘धर्म’ श्रुतचारित्राख्यं ‘आदाय’ गृहीत्वा वस्त्रपतद्ब्रह्मादिधर्मोपकरणसमन्विता धर्मकरणेषु प्रणिहिताः परीपहसहिष्णवः सर्वज्ञोपदिष्टं धर्मं चरेयुरिति । अत्र च पूर्वाणि प्रमादसूत्राप्यप्रमादाभिप्रायेण पठितव्यानीति, उक्तं च—“यत्र प्रमादेन तिरोऽप्रमादः, स्याद्वाऽपि यत्नेन पुनः प्रमादः । विपर्ययेणापि पठन्ति तत्र, सूत्राप्यधीकारवशाद्विधिज्ञाः ॥१॥” किम्भूताः पुनर्धर्मं चरेयुरित्याह—कामेषु मातापित्रादिके वा लोकेन प्रलीयमाना अप्रलीयमानाः—अनभिपक्ता धर्मचरणे ‘दृढाः’ तपःसंयमादौ द्रढिमानमालम्बमाना धर्मं चरन्तीति, किं च—सर्वा ‘गृद्धि’ भोगकाङ्क्षां दुःखरूपतया ज्ञपरिज्ञया परिज्ञाय प्रत्याख्यानपरिज्ञया परित्यजेत् । तत्परित्यागे गुणमाह—‘एष’ इति कामपिपासापरित्यागी प्रकरणेण नतः—ग्रहः संयमे कर्मधुननायां वा महामुनिर्भवति, नापर इति । किं च—‘अतिगत्य’ अत्येत्य—अतिक्रम्य ‘सर्वतः’ सर्वैः प्रकारैः ‘सङ्गं’ सम्बन्धं पुत्रकलत्रादिजनितं कामानुपङ्गं वा, किं भावयेदित्याह—न मम किमप्यस्तीति यत्संसारे पतत आलम्बनाय स्यादिति, तदभावाच्च ‘इति’ उक्तक्रमेणैकोऽहमस्मिन्—संसारोदरे, न चाहमन्यस्य कस्यचिदिति । एतद्भावनाभावितश्च यत्कुर्यात्तदाह—‘अत्र’ अस्मिन् मौनीन्द्रे प्रवचने विरतः सन् सावधानुष्ठानाद्दशविधचक्रवालसामाचार्या यतमानः, कोऽसौ ?—‘अनगारः’ प्रव्रजितः, एकत्वभावनां भावयन्नवमौदर्यं संतिष्ठत इत्युत्तरसूत्रेण सम्बन्धः, एवमेव क्रिया अनन्तरसूत्रेष्वपि लगयितव्येति, किं च—‘सर्वतः’ द्रव्यतो भावतश्च मुण्डो ‘रीयमाणः’ संयमानुष्ठाने गच्छन्, किम्भूत इत्याह—यः ‘अचेलः’ अल्पचेलो जिनकल्पिको वा ‘पर्युपितः’ संयमे उद्युक्तविहारी अन्तप्रान्तभोजी, तदपि न प्रकामतयेत्याह—‘संचिक्वड’ संतिष्ठते अवमौदर्यं । न्यूनोदरतायां वर्तमानः सन् कदाचित्प्रत्यनीकतया ग्रामकण्ठकैस्तुद्येतेत्येतद्दर्शयितुमाह—‘स’ मुनिर्वाग्भिराकुष्टो वा दण्डादिमिर्हतो वा लुञ्चितो वा केशोत्पाटनतः पूर्वकृत-

भोगा-
कांक्षा-
त्यागः

५

१०

१०
६ धुता
२ उदे०

येनानन्तेनापि कालेन पुनः पञ्चेन्द्रियत्वं न प्राप्नोति । एतदेवोपसञ्जिहीर्षुराह—‘एवं’ पूर्वोक्तप्रकारेण ‘स’ भोगामिलापी आन्त-
रायिकैः कामैः—बहुप्रत्यपायैः न केवलमकेवलं तत्र भवा आकेवलिकाः—सद्वन्दाः सप्रतिपक्षा इतियावत् असम्पूर्णा वा, तैः सञ्जि-
खतीर्णाः संसारं, तान् वा द्वितीयार्थे तृतीया, ‘चः’ समुच्चये, ‘एत’ इति भोगामिलापिणः, कामैरतृप्ता एव शरीरभेदमत्राभुवन्तीति
तात्पर्यार्थः ॥ अपरे त्वासन्नतया मोक्षस्य कथञ्चित्कृतञ्चित् कदाचिदवाप्य चरणपरिणामं प्रतिक्षणं लघुकर्मतया प्रवर्द्धमानाध्यव-
सायिनो भवन्तीति दर्शयितुमाह—

अहेगे धम्ममायाय आयाणप्पभिइसु पणिहिए चरे, अप्पलीयमाणे दढे सव्वं गिद्धिं परिन्नाय,
एस पणए महामुणी, अइअच्च सव्वओ संगं न महं अत्थित्ति इय एगो अहं, अस्सिं जय-
माणे इत्थ विरए अणगारे सव्वओ मुंढे रीयंते, जे अचेले परिवुसिए संचिक्खइ ओमोय-
रियाए, से आकुट्टे वा हए वा लुंचिए वा पलियं पकत्थ अदुवा पकत्थ अतहेहिं सद्धफा-
सेहिं इय संखाए एगघरे अन्नघरे अभिन्नाय तित्तिक्खमाणे परिव्वए जे य हिरी जे य
अहिरीमाणा (सू. १.८०)

वर्धमान-
१५
भावाः

२०

॥२१८॥

२४

आचा०
६ धुता०
२ उदे०

प्र. आ.
२४१

‘अथ’ अनन्तरमेके विशुद्धपरिणामतया आसन्नापवर्गतया ‘धर्म’ श्रुतचारित्रारूपं ‘आदाय’ गृहीत्वा वस्त्रपतद्गृहादिधर्मोपकरणसमन्विता धर्मकरणेषु प्रणिहिताः परीपहसहिष्णवः सर्वज्ञोपदिष्टं धर्मं चरेयुरिति । अत्र च पूर्वाणि प्रमादसूत्राण्यप्रमादाभिप्रायेण पठितव्यानीति, उक्तं च—“यत्र प्रमादेन तिरोऽप्रमादः, स्याद्वाऽपि यत्नेन पुनः प्रमादः । विपर्ययेणापि पठन्ति तत्र, सूत्राप्यधीकारवशाद्विधिज्ञाः ॥१॥” किम्भूताः पुनर्धर्मं चरेयुरित्याह—कामेषु मातापित्रादिके वा लोकेन प्रलीयमाना अग्रलीयमानाः—अनभिपक्ता धर्मचरणे ‘दृढाः’ तपःसंयमादौ द्रढिमानमालम्बमाना धर्मं चरन्तीति, किं च—सर्वा ‘गृद्धिं’ भोगकाङ्क्षां दुःखरूपतया ज्ञपरिज्ञया परिज्ञाय प्रत्याख्यानपरिज्ञया परित्यजेत् । तत्परित्यागे गुणमाह—‘एष’ इति कामपिपासापरित्यागी प्रकपेण नतः—ग्रहः संयमे कर्मधुननायां वा महामुनिर्भवति, नापर इति । किं च—‘अतिगत्य’ अत्येत्य—अतिक्रम्य ‘सर्वतः’ सर्वैः प्रकारैः ‘सङ्गं’ सम्बन्धं पुत्रकलत्रादिजनितं कामानुपङ्गं वा, किं भावयेदित्याह—न मम किमप्यस्तीति यत्संसारे पतत आलम्बनाय स्यादिति, तदभावाच्च ‘इति’ उक्तक्रमेणैकोऽहमस्मिन्—संसारोदरे, न चाहमन्यस्य कस्यचिदिति । एतद्भावनाभावितश्च यत्कुर्यात्तदाह—‘अत्र’ अस्मिन् मौनीन्द्रे प्रवचने विरतः सन् सावधानुष्ठानादशविधचक्रवालसामाचार्या यत्तमानः, कोऽसौ ?—‘अनगारः’ प्रव्रजितः, एकत्वभावनां भावयन्नवमौदर्ये संतिष्ठत इत्युत्तरसूत्रेण सम्बन्धः, एवमेव क्रिया अनन्तरसूत्रेष्वपि लगयितव्येति, किं च—‘सर्वतः’ द्रव्यतो भावतश्च मुण्डो ‘रीयमाणः’ संयमानुष्ठाने गच्छन्, किम्भूत इत्याह—यः ‘अचेलः’ अल्पचेलो जिनकल्पिको वा ‘पर्युषितः’ संयमे उद्युक्तविहारी अन्तप्रान्तभोजी, तदपि न प्रकामतयेत्याह—‘संचिक्खइ’ संतिष्ठते अवमौदर्ये । न्यूनोदरतायां वर्तमानः सन् कदाचित्प्रत्यनीकतया ग्रामकण्ठकैस्तुद्येतेत्येतद्दर्शयितुमाह—‘स’ मुनिर्वाग्भिराकुण्ठो वा दण्डादिभिर्हतो वा लुञ्चितो वा केशोत्पाटनतः पूर्वकृत-

भोगा-
कांक्षा-
त्यागः

५

१०

आचा०
६ धुता०
२ उद्दे०

२४२
प्र.आ.

रान्-प्रतिकूलान् परीपहानुदीर्णानभिज्ञाय सम्यक्तितिक्षमाणः परिव्रजेत्, यदिवाऽन्यथा परीपहाणां द्वैविध्यमित्याह-ये च परीपहाः सत्कारपुरस्कारादयः साधोर्हारिणो-मनआह्लादकारिणो ये तु प्रतिकूलतया अहारिणो-मनसोऽनिष्टा, यदिवा द्वीरूपाः-याचनाऽचेलादयः अहीमनसश्च-अलज्जाकारिणः शीतोष्णादयः इत्येतान् द्विरूपानपि परीपहान् सम्यक् तितिक्षमाणः परिव्रजेदिति ॥ किं च-

चिच्चा सव्वं विसुत्तियं फासे समियदंसणे, एए भो णगिणा वुत्ता जे लोगंसि अणागम-
णधम्मिणो आणाए मामगं धम्मं एस उत्तरवाए इह माणवाणं वियाहिए, इत्थोवरए तं ज्ञोस-
माणे आयाणिज्जं परिन्नाय परियाएण विगिंचइ, इह एगोसिं एगचरिया होइ तत्थियरा इय-
रेहिं कुलेहिं सुद्धेसणाए सव्वेसणाए से मेहावी परिव्वए सुब्धिं अदुवा दुब्धिं अदुवा तत्थ
भेस्वा पाणा पाणे किलेसंति, ते फासे पुट्ठो धीरे अहियासिज्जासित्तिवेमि (सू. १८१) ॥
धूताध्ययने द्वितीयोद्देशकः ॥ ६-२ ॥

त्यक्त्वा सर्वा परीपहकृतां विस्रोतसिकां परीपहापादितान् स्पर्शान्-दुःखानुभवान् 'सृष्टेत्' अनुभवेत् सम्यग्धिसहेत, स किम्भूतः ?-सम्यग् इतं-गतं दर्शनं यस्य स समितदर्शनः, सम्यग्दृष्टिरित्यर्थः । तत्सहिष्णवश्च किम्भूताः स्युरित्याह-'भोः' त्यामन्नणे 'एते' परीपहसहिष्णवो निष्किञ्चना निर्ग्रन्था भावनया 'उक्ताः' अभिहिताः, अस्मिन्मनुष्यलोके अनागमनं धर्मो येषां

उत्तर-
वादः

५

१०

आचा०
६ धृता०
२ उद्दे०

तेऽनागमनधर्माणः, यथाऽऽरोपितप्रतिज्ञाभारवाहित्वान्न पुनर्गृहं प्रत्यागमनेऽप्येव इति, किं च—आज्ञाप्यतेऽनयेत्याज्ञा तथा मामकं धर्मं मम्यगनुपालयेत्, तीर्थकर एवमाहेति, यदिवा धर्मानुष्ठाग्येवमाह—धर्म एवैको मामकः, अन्यत्तु सर्वं पारक्यमित्यतस्तमहमाज्ञया—तीर्थकरोपदेशेन सम्यकरोमीति, किमित्याज्ञया धर्मोऽनुपाल्यत इत्यत आह—‘एषः’ अनन्तरोक्तः ‘उत्तरवाद’ उत्कृष्टवाद इह मानवानां व्याख्यात इति । किं च—‘अत्र’ अस्मिन् कर्मधुननोपाये संयमे उप—सामीप्येन रत उपरतः तद्—अष्टप्रकारं कर्म ‘क्षोपयन्’ क्षपयन् धर्मं चरेदिति, किं चापरं कुर्यादित्याह—आदीयत इत्यादानीयं—कर्म तत्परिज्ञाय मूलोत्तरप्रकृतिभेदतो ज्ञात्वा ‘पर्यायेण’ श्रामप्येन विवेचयति, क्षपयतीत्यर्थः । अत्र चाशेषकर्मधुननासमर्थं तपस्तद्वाद्यमधिकृत्योच्यते—‘इह’ अस्मिन् प्रवचने ‘एकेषां’ शिथिलकर्मणामेकचर्या भवति—एकाकिविहारप्रतिमाऽभ्युपगमो भवति, तत्र च नानारूपाभिग्रहविशेषास्तपश्चरणविशेषाश्च भवन्तीत्यतस्तावत्प्राभृतिकामधिकृत्याह—‘तत्र’ तस्मिन्नेकाकिविहारे ‘इतरे’ सामान्यसाधुभ्यो विशिष्टतरा ‘इतरेषु’ अन्तप्रान्तेषु कुलेषु शुद्धैपणया दशैपणादोपरहितेनाहारादिना ‘सर्वैपणये’ति सर्वा याऽऽहाराद्युद्गमोत्पादनग्रासैपणारूपा तथा सुपरिशुद्धेन विधिना संयमे परिव्रजन्ति, बहुत्वेऽप्येकदेशतामाह—स मेधावी मर्षादाव्यवस्थितः संयमे परिव्रजेदिति, किं च—स आहारस्तेष्वितरेषु कुलेषु सुरभिर्वा स्यात् अथवा दुर्गन्धः, न तत्र रागद्वेषौ विदध्यात्, किं च—अथवा तत्रैकाकिविहारित्वे पितृवनप्रतिमाप्रतिपन्नस्य सतो ‘भैरवा’ भयानका यातुधानादिकृताः शब्दाः प्रादुर्भवेयुः, यदिवा ‘भैरवा’ वीभत्साः ‘प्राणाः’ प्राणिनो दीप्तजिह्वादयोऽपरान् प्राणिनः ‘क्लेशयन्ति’ उपतापयन्ति, त्वं तु पुनस्तैः स्पृष्टस्तान् स्पर्शान् दुःखविशेषान् ‘धीरः’ अक्षोभ्यः मन्त्रतिसहस्र । इतिरधिकारपरिसमाप्तौ, ब्रवीमीति पूर्ववत् । धृताध्ययने द्वितीयोद्देशकः परिसमाप्तः ॥

उत्तर-
वादः
१५

२०

॥२२०॥
२६

आचा०
६ धुता०
३ उद्दे०

उक्तो द्वितीयोद्देशकः, साम्प्रतं तृतीय आरभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः, इहानन्तरोद्देशके कर्मधूननाऽभिहिता, सा च नोपकरणशरीरविधूननामन्तरेण इत्यतस्तद्विधूननार्थमिदमारभ्यते, इत्यनेन सम्बन्धेनायातस्यास्योद्देशकस्य सूत्रमुच्चारयितव्यम्, तच्चेदम्-

एयं खु मुणो आयाणं सया सुयक्खायधम्मै विहूयकप्पे निज्झोसडत्ता, जे अचेले पग्घि-
सिए तस्स णं भिक्खुस्स नो एवं भवड-परिजुण्णे मे वत्थे वत्थं जाडस्सामि सुत्तं जाडस्सामि
सूइं जाडस्सामि संधिस्सामि सीविस्सामि उक्कसिस्सामि बुक्कसिस्सामि परिहिस्सामि पाउणि-
स्सामि, अदुवा तत्थ परिक्रमंतं भुज्जो अचेलं तणफासा फुमंति सीयफासा फुसंति तेउफासा
फुसंति दंसमसगफासा फुसंति एगयरे अन्नयरे विरूवरूवे फासे अहियासेइ अचेले लाघवं
आगममाणे, तवे से अभिसमन्नागए भवड, जहेयं भगवया पवेइयं तमेव अभिसमिच्चा सब्बओ
सब्बत्ताए संमत्तमेव समभिजाणिज्जा, एवं तेसिं महावीराणं चिररायं पुव्वाडं वासाणि रीय-
माण्णाणं दवियाणं पाम अहियासियं (सू. १८२)

‘एतत्’ यत्पूर्वोक्तं वक्ष्यमाणं वा, ‘खुः’ वाक्यालङ्कारे, आदीयते इत्यादानं-कर्म आदीयते वाऽनेन कर्मैत्यादानं-कर्मोपादानं, तच्च धर्मोपकरणतिरिक्तं वक्ष्यमाणं वखादि तन्मुनिः निज्ञोपयित्वेति सम्बन्धः, किम्भूतः ?-‘सदा’ सर्वकालं सुप्त्वाख्यातो धर्मो-

अचेल-
कता

५

१०

आचा०
 ६ पुता०
 ३ उद्दे०

ऽस्येति स्वाख्यातधर्मा, संसारभीरुत्याद्यथारोपितमारवाहीत्यर्थः, तथा विधूतः-क्षुण्णः सम्यक्सृष्टः कल्पः-आचारो येन स तथा, स एवम्भूतो मुनिरादानं श्लोषयित्वा आदानमपनेष्यति, कथं पुनस्तदादानं वस्त्रादि स्याद्येन तत् श्लोषयितव्यं भवेदित्याह-अल्पार्थे नञ्, यथाऽयं पुमानज्ञः, स्वल्पज्ञान इत्यर्थः, यः साधुर्नास्य चेल-वस्त्रमस्तीत्यचेलः, अल्पचेल इत्यर्थः, संयमे 'पर्युपितौ' व्यवस्थित इति, तस्य भिक्षोः 'नैतद्भ्रूति' 'नैतत्कल्पते यथा परिजीर्णं मे वस्त्रम् अचेलकोऽहं भविष्यामि न मे त्वक्राण भविष्यति, ततश्च शीताद्यदितस्य किं शरणं मे स्यादिति वस्त्रं विनेत्यतोऽहं कञ्चन श्रावकादिकं प्रत्यग्रं वस्त्रं याचिष्ये, तस्य वा जीर्णस्य वस्त्रस्य सन्धानाय स्त्रं याचिष्ये, सूत्रं च याचिष्ये, अवाप्ताभ्यां च सूत्रिसूत्राभ्यां जीर्णवस्त्ररन्त्रं सन्धास्यामि-पाटितं सेविष्यामि, लघु वा सदपश-कललगनत उत्कर्षयिष्यामि, दीर्घं वा सत् खण्डापनयनतो व्युत्कर्षयिष्यामि, एतं च कृतं सत् परिधास्यामि तथा प्रापरिष्यामीत्याद्यार्त्तभ्यानोपहता असत्यपि जीर्णाटिप्रसङ्गावे यद्भविष्यत्ताऽध्ययसायिनो धम्मकप्रणस्य न भवत्यन्तःकरणवृत्तिरिति, यदिवा जिनकल्पिकाभिप्रायेणेवैतत्सूत्रं व्याख्येयं, तद्यथा-'जे अचेले' इत्यादि, नास्य चेलं-वस्त्रमस्तीत्यचेलः-अच्छिन्द्रपाणित्वात् पाणिपात्रः, पाणिपात्रत्वात् पात्राटिमत्तविधतन्निर्योगरहितोऽभिग्रहविशेषात् त्यक्तकल्पप्रयः, केवलं रजोहरणमुखवस्त्रिकासमन्वितः, तस्याचेलस्य भिक्षोनतद्भवति, यथा-परिजीर्णं मे वस्त्रं छिद्रं पाटितं चेत्येवमाटि वस्त्रगतमभ्यानं न भवति, धम्मिणोऽभावात् धर्माभावः, सति तु धम्मिणि धर्मान्वेषणं न्यायमिति सत्पथः, तथेदमपि तस्य न भवत्येव यथा-अपर वस्त्रमहं याचिष्ये इत्यादि पूर्वप्रत्येयं, योऽपि छिद्रपाणित्वात् पात्रनिर्योगसमन्वितः कल्पत्रयान्यतरयुक्तोऽसापि परिजीर्णादिसङ्गावे तद्गतमभ्यानं न विधत्ते, यथाकृतम्याल्पपरिकुर्मणो ग्रहणात्सूत्रिसूत्रान्वेषणा न करोति । तस्य चाचेलस्याल्पचेलस्य ना तृणादिस्पर्शसङ्गावे यद्विधेयं तदाह-

अचेल-
 कता
 १५

२०

॥२२१॥
 २६

आचा०
६ धुता०
३ उद्दे०
२.आ.
२४४

तस्य ह्यचेलतया परिवमतो जीर्णवस्त्रादिकृतमपध्यानं न भवति, अथर्वतस्यान्-तत्राचेलत्वे पराक्रममाणं पुनस्तं साधुमवेलं क्वचिद्वा-
मादौ त्वक्काणाभावात् तृणशय्याशायिनं तृणानां स्पर्शाः २ एरुपारतृणैर्वा जनिताः स्पर्शाः-दुःखविशेषास्तृणस्पर्शास्ते कदाचित् स्पृ-
शन्ति, तांश्च सम्यग् अदीनप्रनस्कोऽतिसहत इति मन्वन्धः, तथा शीतस्पर्शाः स्पृशन्ति-उपतापयन्ति, तेजः-उष्णस्तत्स्पर्शाः स्पृ-
शन्ति, तथा दंशमशकस्पर्शाः स्पृशन्ति, एतेषां तु परीपहाणामेकतरेऽविरुद्धा दंशमशकतृणस्पर्शादयः प्रादुर्भवेयुः, शीतोष्णादिप-
रीपहाणां वा परस्परविरुद्धानामन्यतरे प्रादुर्भवेयुः, प्रत्येकं बहुवचननिर्देशश्च तीव्रमन्दमध्यमावस्थासंयुक्तः, इत्येतदेव दर्शयति-दिरूपं-
वीभत्सं मनोऽनाह्लादि विविधं वा मन्दादिभेदाद् रूपं-स्वरूपं येषां ते विरूपरूपाः, के ते ?-‘स्पर्शाः’ दुःखविशेषाः, तदापादकास्तृ-
णादिस्पर्शा वा, तान्, सम्यक्करणेनापध्यानरहितोऽधिसहते, कोऽसौ ?-‘अचेलः’ अपगतचेलोऽल्पचेलो वा अचलनस्वरूपो वा सम्य-
क् तितिक्षते, किमभिसन्धाय परीपहानधिसहत इत्यत आह-लघोर्भावो लाघवं, द्रव्यतो भावतश्च, द्रव्यतो ह्युपकरणलाघवं भावतः
कर्मलाघवं ‘आगमयन्’ अवगमयन्, युध्यमानइतियावद्, अधिसहते परीपहोपसर्गानिति, नागार्जुनीयास्तु पठन्ति-“एवं खलु
से उवगरणलाघवियं त्वं कम्मकत्वकारणं करेइ” ‘एवम्’ उक्तक्रमेण भावलाघवार्थमुपकरणलाघवं ततश्च करोति इति भावार्थः ।
किं च-‘से’ तस्योपकरणलाघवेन कर्मलाघवमागमयतः कर्मलाघवेन चोपकरणलाघवमागमयतस्तृणादिस्पर्शानधिमहमानस्य
‘तपः’ कायश्लेशरूपतया चाद्यमभिसमन्नागतं भवति-सम्यग् आभिमुख्येन मोदं भवति । एतच्च न मयोच्यते इत्येतद्दर्शयितुमाह-
‘यथा’ येन प्रकारेण ‘इदं’ मिति यदुक्तं वक्ष्यमाणं चैतद्भगवता-वीरवर्द्धमानस्वामिना प्रकपेणादौ वा वेदितं प्रवेदितमिति, यदि नाम
भगवता प्रवेदितं ततः किमित्याह-तद्-उपकरणलाघवमाहारलाघवं वा ‘अभिसमेत्य’ ज्ञात्वा, एवकारोऽवधारणे, तदेव लाघवं ज्ञात्वे-

अचेल-
कता

९

१०

त्यर्थः, कथमिति चेत् तदुच्यते—‘सर्वत’ इति द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतो भावतश्च, तत्र द्रव्यतः आहारोपकरणादौ, क्षेत्रतः सर्वत्र ग्रामादौ, कालतोऽहनि गत्रौ वा दूर्भिश्चादौ वा सर्वात्मनेति, भावतः कृत्रिमकल्पाद्यभावेन, तथा ‘सम्यक्त्व’मिति प्रशस्तं शोभनं एतं मङ्गलं वा तत्र नम्यस्त्वं, यदुक्तम् “प्रशस्तः शोभनश्चैव, एकः सङ्गत एव च । इत्येतेरुपसृष्टस्तु, भावः सम्यक्त्वमुच्यते ॥१॥” तदेवम्भूतं मम्यक्त्वमेव ममत्वमेव वा ‘ममभिजानीयान्’ सम्यगाभिमुख्येन जानीयात्—परिच्छिन्द्यात्, तथाहि—अचेलोऽप्येकचेलादिकं नावमन्यते, यत् उक्तम्—“जोऽपि दुवत्थतिवत्थो एगेण अचेलगो व संथरइ । ण हु ते हीलंति परं सव्वेऽपि य ते जिणाणाए ॥१॥” तथा—“जे खलु विसरिसकप्पा संघयणधिइयादिकारणं पप्प । णऽवमन्नइ ण य हीणं अप्पाणं मन्नई तेहिं ॥२॥ मव्वेऽपि जिणाणाए जहाविहिं कम्मखवणअट्टाए । विहरंति उज्जया खलु सम्मं अभिजाणई एवं ॥३॥” इति, यदिवा तदेव लाघवमभिगमेत्य सर्वतो द्रव्यादिना सर्वात्मना नामादिना सम्यक्त्वमेव सम्यगाभिजानीयात्, तीर्थकरणधरोपदेशात् सम्यक्कुर्यादिति तात्पर्यायः । एतच्च नाशक्यानुष्ठानं ज्वरहरतक्षकचूडालङ्काररत्रोपदेशवद्भवतः केवलमुपन्यस्यते, अपि त्वन्यैर्बहुमिथिरकालमासेवितमित्येतद्दर्शयितुमाह—‘एवम्’ इत्यचेलतया पर्युपितानां तृणादिस्पर्शानघिसहमानानां तेषां महावीराणां सकललोकचमत्कृतिकारिणां ‘चिररात्रं’ प्रभूतकालं यावज्जीवमित्यर्थः, तदेव विशेषतो दर्शयति—‘पूर्वाणि’ प्रभूतानि वर्षाणि ‘रीयमाणानां’ संयमानुष्ठानेन गच्छतां, पूर्वस्य तु परिमाणं—वर्षाणां मत्ततिः कोटिलक्षाः पट्पञ्चाशच्च कोटिमहस्राः, तथा प्रभूतानि वर्षाणि रीयमाणानां, तत्र नामे-

१ जोऽपि द्विषमभिवन्ध एतेन अचेलगो वा निर्वहति । नेह हीलपति परं मव्वेऽपि च ते जिनाजाणाम् ॥१॥ ये खलु विसरिसकल्पाः महाननवृत्त्यादिकारण प्रशस्तं । नावमन्यते न च हीनमानान मन्यते तेभ्यः ॥२॥ मव्वेऽपि जिनाजाणा यथाविधि वसेक्षपणार्थं । विहरन्त्युत्तमाः खलु मम्यगभिजानीयेवम् ॥३॥

आचा०
६ धुता०
३ उद्दे०

प्रतनु-
मांसता

५

१०

यादारभ्य शीतलं दशमतीर्थकरं यावत्पूर्वसङ्ख्यासद्भावात् पूर्वाणीत्युक्तं, ततः आस्तः श्रेयांसादारभ्य वर्षसङ्ख्याप्रवृत्तेर्वषाणी-
त्युक्तमिति, तथा 'द्रव्याणां' भव्यानां मुक्तिगमनयोग्यानां 'पश्य' अवधारय यत्तृणस्पर्शादिकं पूर्वमभिहितं तदधिसोढव्यमिति
सम्यकरणेन स्पर्शतिसहनं कृतमेतदवगच्छेति ॥ एतच्चाधिसहमानानां यत्स्यात्तदाह—

आगयपन्नाणाणं किंसा बाहवो भवन्ति पयणुए य मंससोणिए विस्सेणिं कट्टु परिन्नाय, एस
ति०णे मुत्ते विरए वियाहिएत्तिवेमि (सू. १८३)

आगतं प्रज्ञानं पदार्थाविर्भावकं येषां ते तथा तेषामागतप्रज्ञानानां तपसा परीपहातिमहनेन च कृशा 'बाहवः' भुजा भवन्ति,
यदिवा सत्यपि महोपसर्गपरीपहादावागतप्रज्ञानत्वाद् 'बाधाः' पीडाः कृशा भवन्ति, कर्मक्षपणायोत्थितस्य शरीरमात्रपीडाकारिणः
परीपहोपसर्गान् सहायानिति मन्यमानस्य न मनःपीडोत्पद्यत इति, तदुक्तम्—“णिम्माणेइ परो चिय अप्पा ण उ वेयणं सरी-
राणं । अप्पाणो चिअ हिअयस्स ण उण दुक्खं परो देइ ॥१॥” इत्यादि, शरीरस्य तु पीडा भवत्येवेति दर्शयितुमाह—प्रतनुके च
मांसं च शोणितं च मांसशोणिते द्वे अपि, तस्य हि रूक्षाहारत्वादल्पाहारत्वाच्च प्रायशः खलत्वेनैवाहारः परिणमति, न रसत्वेन,
कारणाभावाच्च प्रतन्वेय शोणितं तत्तनुत्वान्मांसमपीति ततो मेदादीन्यपि, यदिवा प्रायशो रूक्षं वातलं भवति, वातप्रधानस्य च
प्रतनुतैव मांसशोणितयोः, अचेलतया च तृणस्पर्शादिप्रादुर्भावेन शरीरोपतापात् प्रतनुके मांसशोणिते भवत इति सम्वन्धः, 'संसा-

१ विदधाति परो नैरात्मनो वेदना शरीराणाम् । आत्मन एव हृदयस्य न पुनर्दुःखं परो ददाति ॥१॥

आया०
६ धूता०
३ उदे०

रथ्रेणी' संमारावतरणी रागद्वेपकपायसंततिस्तां क्षान्त्यादिना विश्रेणीं कृत्वा, तथा 'परिज्ञाय' ज्ञात्वा च समत्वभावनया, तद्यथा-
जिनकल्पिकः कश्चिदेककल्पधारी द्वौ त्रीन् वा विभर्त्ति, स्थविरकल्पिको वा मासार्द्धमामक्षपकः तथा विकृष्टाविकृष्टतपश्चारी प्रत्यहं-
भोजी कूरगडुको वा, एते सर्वेऽपि तीर्थकृद्बचनानुसारतः परस्पराभिन्दया समत्वदर्शिन इति, उक्तं च—“जोवि दुवत्थतिवत्थो
एगेण अचेलगो व संथरइ। न हु ते हीलेंति परं सव्वेवि हु ते जिणाणाए ॥१॥” तथा जिनकल्पिकः प्रतिमाप्रतिपन्नो वा कश्चि-
त्कदाचित् पडापि मासानात्मकल्पेन भिक्षां न लभेत तथाऽप्यसौ कूरगडुकमपि यथौदनमुण्डस्त्वमित्येवं न हीलयति । तदेवं सम-
त्वदृष्टिप्रज्ञया विश्रेणीकृत्य 'एष' उक्तलक्षणो मुनिः तीर्णः संसारसागरं एष एव मुक्तः सर्वसङ्गेभ्यो विरतः सर्वसावधानुष्ठानेभ्यो
व्याख्यातो नापर इति । ब्रवीमीतिशब्दौ पूर्ववत् ॥ तदेवं संसारश्रेणीं विश्लेषयित्वा यः संसारसागरतीर्णवत्तीर्णो मुक्तवन्मुक्तो विरतो
व्याख्यातः, तं च तथाभूतं किमरतिरभिभवेदुत नेति?, अचिन्त्यसामर्थ्यात् कर्मणोऽभिभवेदित्येतदेवाह—

विरयं भिक्खुं रीयंतं चिरराओसियं अरइ तत्थ किं विधारए?, संधेमाणे समुद्धिए,
जहा से दीवे असंदीणे एवं से धम्मे आरियपदेसिए, ते अणवकंखमाणा पाणे अणइवा-
एमाणा जइया मेहाविणो पंडिया, एवं तेसिं भगवओ अणुट्ठाणे जहा से दियापोए एवं ते
सिस्सा दिया य राओ य अणुपुठ्वेण वाइयत्तिवेमि (सू. १८४) धूताध्ययने तृतीयोद्देशकः ॥६-३॥
विरतमसंयमाद् भिक्षणशीलं भिक्षुं 'रीयमाणं' निस्मरन्तमप्रशस्तेभ्योऽसंयमस्थानेभ्यः प्रशस्तेष्वपि गुणोत्कर्षादुपर्युपरि वर्त्तमानं

अरति-
सहनं

१५

२०

॥२२३॥

२५

प्र. आ.
२४६

चिररात्रं-प्रभूतं कालं संयमे उपितश्चिररात्रोपितस्तमेवंगुणयुक्तम् 'अरतिः' संयमोद्विग्रता 'तत्र' तस्मिन् संयमे प्रवर्त्तमानं 'किं विधारयेत्' किं प्रतिस्खलयेत् ? किंशब्दः प्रश्ने, किं तथाभूतमपि मोक्षप्रस्थितं प्रणाय्य विषयमरतिर्विधारयेत्, ओमित्युच्यते, तथाहि-दुर्वलान्यविनयवन्ति चेन्द्रियाण्यचिन्त्या मोहशक्तिर्विचित्रा कर्मपरिणतिः किं न कुर्यादिति, उक्तं च-"कर्मणि णूणं घणचि क्ण्णइं गरुयाइं वइरमारइं । णाणट्ठिअपि पुरिसं पंथाओ उप्पहं णिति ॥१॥" यदित्रा किं क्षेपे, किं तथाभूतं विधारयेदरतिः ?, नैव विधारयेदित्यर्थः, तथाहि-असौ क्षणे क्षणे विशुद्धतरचरणपरिणामतया विऋम्भितमोहनीयोदयत्वाल्लघुकर्मा भवतीति, कुतस्तमरतिर्वि(र्न वि)धारयेदित्याह—क्षणे क्षणेऽव्यवच्छेदेनोत्तरोत्तरं संयमस्थानकण्डकं संदधानः सम्यगुत्थितः समुत्थितः उत्तरोत्तरं गुणस्थानकं वा संदधानो यथाख्यातचारित्र्याभिमुखः समुत्थितोऽसावतस्तमरतिः कथं विधारयेदिति ?। स चैवम्भूतो न केवलमात्मनस्त्राता परेषामप्यरतिविधारकत्वान् त्राणायेत्येतद्दर्शयितुमाह-द्विर्गता आपोऽस्मिन्निति द्वीपः, सं च द्रव्यभावभेदात् द्वेधा-तत्र द्रव्यद्वीप आश्वासद्वीपः, आश्वास्यतेऽस्मिन्नित्याश्वासः आश्वासश्वासौ द्वीपश्चाश्वासद्वीपो, यदिवा आश्वसनमाश्वासः, आश्वासाय द्वीप आश्वासद्वीपः, तत्र नदीसमुद्रबहुमध्यप्रदेशे भिन्नबोहित्थादयस्तमवाप्याश्वसन्ति, असावपि द्वेधा—सन्दीनोऽसन्दीनश्चेति, यो हि पक्षमासादाबुदकेन प्राव्यते स सन्दीनो, विपरीतस्त्वसन्दीनः सिंहलद्वीपादिः, यथा हि सायांत्रिकास्तं द्वीपमसन्दीनमुदन्वदादेरुचितीर्षवः समवाप्याश्वसन्ति एवं तं भावसंधानायोत्थितं साधुमवाप्यापरे प्राणिनः समाश्वस्युः, यदिवा दीप इति प्रकाशदीपः, प्रकाशाय दीपः प्रकाशदीपः, स चादित्यचन्द्रमण्यादिरसन्दीनोऽपरस्तु विद्युदुल्कादिः सन्दीनो, यदिवा प्रचुरेन्धनतया विवक्षि-

ता०
६ भुता०
३ उरं०

प्र. आ.
२४७

नरालायम्यायमन्दीनो विपरीतस्तु मन्दीन इति, यथा ह्यसौ स्थपुटाद्यावेदनतो हेयोपादेयहानोपादानवतां निमित्तभावमुपयाति तथा क्वचिन्ममृशान्तर्वर्तिनामाध्यामकारी च भवति एवं ज्ञानसंधानायोत्थितः परीपहोपसर्गाक्षोभ्यतयाऽमन्दीनः साधुर्विशिष्टो-पदेयदानतोऽपरंपामुपकारायेति, अपरे भावद्वीपं भावदीपं वा अन्यथा व्याचक्षते—तद्यथा—भावद्वीपः सम्यक्त्वं, तच्च प्रतिपा-नित्वाद्गौप्यमिकं धायोपगमिकं च संदीनो भावद्वीपः, क्षायिकं त्वसन्दीन इति, तं द्विविधमवाप्य परीतसंसारत्वात् प्राणिन आश्व-मान्ति, भावद्वीपस्तु मन्दीनः श्रुतज्ञानम् असंदीनस्तु केवलमिति, तच्चावाप्य प्राणिनोऽवश्यमाश्वसन्त्येवेति, अथवा धर्मं संदधानः समुत्थितः सन्नरतेर्दुष्प्रवृत्त्यो भवतीत्युक्ते कश्चिच्चोदयेत्—किम्भूतोऽसौ धर्मो ? यत्सन्धानाय समुत्थित इति, अत्रोच्यते, यथा-ऽसौ द्वीपोऽमन्दीनः—असलिलप्लुतोऽवरुगूणवाहनानामितरेषां च बहूनां जन्तूनां शरण्यतयाऽऽश्वासहेतुर्भवत्येवमसावपि धर्मः 'आर्यप्रदेशितः' तीर्थकरप्रणीतः कपतापच्छेदनिर्घटितोऽमन्दीनः, यदिवा कुतर्काप्रवृत्त्यतयाऽसन्दीनः—अक्षोभ्यः प्राणिनां त्राणाय-ध्यामभूमिर्भवति । तस्य चार्यदेशितस्य धर्मस्य किं सम्यगनुष्ठापिनः केचन सन्ति ?, औमित्युच्यते, यदि सन्ति किम्भूतास्त इत्यत आह—'ते' माधवो भावमन्धानोद्यताः संयमारतेः प्रणोदका मोक्षनेदिष्ठा भोगाननवकाङ्क्षन्तो धर्मं सम्यगुत्थानवन्तः स्युरिति, एतदुत्तरत्रापि योज्यम्, तथा प्राणिनोऽनतिपातयन्तः, उपलक्षणार्थत्वात् शेषमहाव्रतग्रहणमायीज्यं, तथा कुशलानुष्ठा-नप्रवृत्त्यादयिताः सर्वलोकाणां, तथा 'मेधाविनो' मर्यादाव्यवस्थिताः 'पण्डिताः' पापोपादानपरिहारितया सम्यक्पदार्थज्ञा धर्मचरणाय समुत्थिता भवन्तीति । ये पुनस्तथाभूतज्ञानाभावान् सम्यग्भिवेकविकलतया नाद्यापि पूर्वोक्तसमुत्थानवन्तः स्युः ते तथाभूता आचार्यादिभिः सम्यगनुपालया यावद्विवेकिनोऽभूवन्तित्येतद्दर्शयितुमाह—'एवम्' उक्तविधिना 'तेषाम्' अपरिक्लमिंतम-

द्वीपदी-
१५
पसमता

२०

॥२२४॥
२७

तीनां 'भगवतो' धीरवर्द्धमानस्वामिनो धर्मं सम्यगनुत्थाने सति तत्परिपालनतस्तथा सदुपदेशदानेन परिकर्मितमतित्वं विधेयमिति, अत्रैव दृष्टान्तमाह-द्विजः-पक्षी तस्य पोतः-शिशुः द्विजपोतः स यथा तेन द्विजेन गर्भप्रसवात् प्रभृत्यण्डकोच्छ्रनोच्छ्रनतरभेदादिकांश्चमवस्थानु यावन्निष्पन्नपक्षस्तावन्पाल्यते एवमाचार्येणापि शिक्षकः प्रव्रज्यादानादारभ्य सामाचार्युपदेशदानेनाध्यापनेन च तावदनुपाल्यते यावद्गीतार्थोऽभूत्, यः पुनराचार्योपदेशमुल्लङ्घ्य स्वरित्वाद्यथा कथञ्चित् क्रियासु प्रवर्तते स उज्जयिनीराजपुत्रवद्विनश्येदिति, तद्यथा-उज्जयिन्यां जितशत्रो राज्ञो द्वौ पुत्रौ, तत्र ज्येष्ठो धर्मघोषाचार्यसमीपे संसारासारतामवगम्य प्रवव्राज, क्रमेण चाधीताचारादिशास्त्रोऽवगततदर्थश्च जिनकल्पं प्रतिपिंसुः द्वितीयां सच्चभावनां भावयति, सा च पञ्चधा-तत्र प्रथमोपाश्रये द्वितीया तद्बहिः तृतीया चतुष्के चतुर्थी शून्यगृहे पञ्चमी श्मशाने, तत्र पञ्चमीं भावनां भावयतः स कनिष्ठो भ्राता तदनुरागादाचार्यान्तिकमागत्योवाच-मम ज्यायान् भ्राता कास्ते ?, साधुभिरभाणि-किं तेन ?, स आह-प्रव्रजाम्यहं, आचार्येणोक्तो-गृहाण तावत् प्रव्रज्यां पुनर्द्रक्ष्यसि, स तु तथैव चक्रे, पुनरपि पृच्छत आचार्या ऊचुः-किं तेन दृष्टेन ?, नासौ कस्यचिदुल्लापमपि ददाति, जिनकल्पं प्रतिपत्तुकाम इति, असावाह-तथाऽपि पश्यामि तावदिति, निर्वन्धे दर्शितः, तूष्णीभावस्थित एव वन्दित, तदनुरागाच्च निषिद्धोऽप्याचार्येण निवार्यमाणोऽप्युपाध्यायेन ध्रियमाणोऽपि साधुभिरसाम्प्रतमेतद्भवतो दुष्करं दुरध्यवसेयमित्येवं कथ्यमानेऽप्यहमपि तेनैव पित्रा जात इत्यवष्टम्भेन मोहात्तथैव तस्यौ यथा ज्येष्ठो भ्रातेति, इतरो देवतयाऽऽगत्य वन्दितः, शिक्षकस्तु न वन्दितः, ततोऽसावपरिकर्मितमतित्वात्कुपितः, अविधिरितिकृत्वा देवताऽपि तस्योपरि कुपिता सती तलप्रहारेणाक्षिगोलकौ वहिर्निश्चिक्षेप, ततस्तज्ज्यायान् हृदयेनैव देवतामाह-किमित्ययमज्ञस्त्वया कदर्थितः?, तदस्याक्षिणी पुनर्नवीकुरु, मा त्ववादीत्-जीवप्रदेशैर्मुक्ताविमौ गोलकौ

आना०
६ पुना०
४ उदे०
प्र. आ.
२४८

न शक्यौ पुनर्नवीकर्तुं इत्युक्त्वा ऋषिवचनमलङ्घनीयमित्यवधार्य तत्क्षणश्चपाकव्यापादितैलाक्षिगोलकौ गृहीत्वा तदक्षणोश्चकार । इत्येवमनुपदेशप्रवर्तनं सापायमित्यवधार्य शिष्येण सदाऽऽचार्योपदेशवर्तिना भाव्यम्, आचार्येणापि सदा स्वपरोपकारवृत्तिना सम्यक् स्वशिष्या यथोक्तविधिना प्रतिपालनीया इति स्थितम् । इत्येतेदेवोपसंहरन्नाह—यथा द्विजपोतो मातापितृभ्यामनुपाल्यते एवमाचार्येणापि शिष्या अहर्निशम् 'अनुपूर्वेण' क्रमेण 'वाचिताः' पाठिताः शिक्षां ग्राहिताः समस्तकार्यसहिष्णवः संसारोत्तरणसमर्थाश्च भवन्ति । इतिरधिकारपरिममाप्तौ, ब्रवीमीति पूर्ववत् । धूताध्ययने तृतीयोद्देशकः 'परिसमाप्त इति ॥

उक्तस्तृतीयोद्देशकः, साम्प्रतं चतुर्थ आरभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः—इहानन्तरोद्देशके शरीरोपकरणधूननाऽभिहिता, सा च परिपूर्णा न गौरवत्रिकममन्वितस्येत्यतस्तद्धूननार्थमिदमुपक्रम्यत इत्यनेन सम्बन्धेनायातस्यास्योद्देशकस्यास्वलितादिगुणोपेतं सूत्र-मुच्चारणीयं तच्चेदम्—

एवं ते सिस्ता दिया य राओ य अणुपुब्बेण वाडया तेहिं महावीरेहिं पन्नाणमन्तेहिं तेसि-
मंतिण् पन्नाणमुवलब्भ हिच्चा उवसमं फारुसियं समाइयंति, वसित्ता बंभचेरंसि आणं तं नोत्ति
मन्नमाणा आघायं तु सुच्चा निसम्म, समणुन्ना जीविस्सामो एगे निक्खमंते असंभवंता विडज्झ-
माणा कामेहिं गिद्धा अज्जोववन्ना समाहिमाघायमजोसयंता सत्थारमेव फरुसं वयंति (सू. १८५)

१५
परुप-
वादः

२०

॥२२५॥
२६

'एवम्' इति द्विजपोतसंबर्द्धनक्रमेणैव 'ते शिष्याः' स्वहस्तप्रव्राजिता उपमम्पदागताः प्रतीच्छकाश्च दिवा च रात्रौ च 'अनुपूर्वेण' क्रमेण 'वाचिताः' पाठिताः, तत्र कालिकमहः प्रथमचतुर्थपौरुष्योरध्याप्यते उत्कालिकं तु कालवेलावर्जं सकलमप्यहोरात्रमिति, तच्चाध्यापनमाचागदिक्रमेण क्रियते, आचारश्च त्रिगर्भपर्यायोऽध्याप्यत इत्यादिक्रमेणाध्यापिताः शिष्याश्चारित्रं च ग्राहिताः, तद्यथा-पुगमात्रदृष्टिना गन्तव्यम् कूर्मवत्सङ्कुचिताङ्गेन भाव्यमित्याद्येवं शिक्षां ग्राहिता वाचिताः-अध्यापिताः, कैरिति दर्शयति-तैर्महा-वीरैः- तीर्थवर्गणधराचार्यादिभिः, किम्भूतैः?-प्रज्ञानवद्भिः, ज्ञानिभिरेवोपदेशादि दत्तं लगतीत्यतो विशेषणं, ते तु शिष्याः द्विप्र-कारा अपि प्रेक्षापूर्वकारिणस्तेषाम्-आचार्यादीनाम् 'अन्तिके' समीपे प्रकपेण ज्ञायते अनेनेति प्रज्ञानं-श्रुतज्ञानं, तस्यैवापरस्मादा-प्तिसद्भावादित्यतस्तद् 'उपलभ्य' लब्ध्वा बहुश्रुतीभूताः प्रबलमोहोदयापनीतसदुपदेशोत्कटमदत्त्वात् त्यक्तोपशमं, स च द्वेषा-द्रव्यभावभेदात्, तत्र द्रव्योपशमः कतकफलाद्यापादितः कल्पजलादेः भावोपशमस्तु ज्ञानादिव्रयात्, तत्र यो येन ज्ञानेनोपशा-म्यति स ज्ञानोपशमः, तद्यथा-आक्षेपण्याद्यन्यतरया धर्मकथया कश्चिद् उपशाम्यतीत्यादि, दर्शनोपशमस्तु यो हि शुद्धेन सम्यग्द-र्शनेनापरमुपशमयति, यथा श्रेणिकेनाश्रद्धानो देवः प्रतिबोधित इति, दर्शनप्रभावकैर्वा सम्मत्यादिभिः कश्चिदुपशाम्यति, चारि-त्रोपशमस्तु क्रोधाद्युपशमो विनयनप्रतेति, तत्र केचन क्षुद्रका ज्ञानोदन्वतोऽद्याप्युपर्येव प्रवमानास्तमेवंभूतमुपशमं त्यक्त्वा ज्ञानल-योत्तम्भितगर्वाध्माताः 'पारुष्यं' परुषतां 'ममाददति' गृह्णन्ति, तद्यथा-परम्परगुणनिकायां मीमांसायां वा एकोऽपरमाह-त्वं न जानीषे न चैषां शब्दानामयमर्थो यो भवताऽभाणि, अपि च-कश्चिदेव मादृशः शब्दार्थनिर्णयायालं, न सर्व इति, उक्तं च-
 "पृष्टा गुरवः स्वयमपि परीक्षितं निश्चितं पुनरिदं नः । वादिनि च मह्यमुख्ये च मादृगेवान्तरं गच्छेत् ॥१॥" द्वितीयस्त्वाह-नन्व-

आचा०
६ धुता०
४ उद्दे०

प्र. आ.
२४२

आना०
६ घृता०
४ उदे०

मदाचार्या एवमाज्ञापयन्तीत्युक्ते पुनराह—सोऽपि वाचिकुण्ठो बुद्धिषिकलः किं जानीते ?, त्वमपि च शुक्रवत्पाठितो निरूहापोह
इत्यादीन्यन्यान्यपि दुर्गृहीतकतिचिदक्षरो महोपशमकारणं ज्ञानं विपरीततामापादयन् स्वौद्वत्यमाविर्भावयन् भाषते, उक्तं च—
“अन्यैः च्छेच्छारचितानर्थविशेषान् श्रमेण विज्राय । कृत्स्नं वाङ्मयमित इति स्वादत्यङ्गानि दप्पेण ॥१॥ क्रीडनकमीश्वराणां कुक्कुट-
लाप्रकममानवाह्यभ्यः । शास्त्राण्यपि हास्यकथां लघुतां वा क्षुल्लको नयति ॥२॥” इत्यादि, पाठान्तरं वा “हेद्या उवसमं अहेगे पा-
रुसियं समारुहंति” त्यक्त्योपशमम् ‘अथ’ अनन्तरं बहुश्रुतीभृताः, एके न सर्वे, परुपतामालम्बन्ते, ततश्चालम्बाः शब्दिता वा तूष्णी-
भावं भजन्ते, हुङ्कारशिरःकम्पनादिना वा प्रतिवचनं ददति । किं च—एके पुनर्ब्रह्मचर्यं—संयमस्तत्रोपित्वा आचारो वा ब्रह्मचर्यं तद-
र्धोऽपि ब्रह्मचर्यमेव तत्रोपित्वा आचारार्थानुष्ठायिनोऽपि तद्भर्त्सितास्तामाज्ञां—तीर्थकरोपदेशरूपां ‘नो इति मन्यमानाः’ नोशब्दो
देशप्रतिषेधे देशतस्तीर्थकरोपदेशं न बहु मन्यमानाः सातागौरववाहुल्याच्छरीरवाकुशिकतामालम्बन्ते, यदिवा अपवादमालम्ब्य
वर्तमाना उत्सर्गचोदनाचोदिताः सन्तः नैषा तीर्थकराज्ञेत्येवं मन्यन्ते, दर्शयन्ति चापवादपदानि “कुञ्जा भिक्षु गिलाणस्स, अगि-
लाए समाहिपं” इत्यादि, ततश्च यो येन ग्लायति तस्य तदपनयनार्थमाधाकर्मार्थपि कार्यं, स्यादेतत्—किं तेषां नाख्याताः कुशी-
लानां प्रत्यपायाः यथाऽऽशातनावहुलानां दीर्घः संसार इति ?, तदुच्यते—‘तुः’ अवधारणे, आख्यातमेवैतत्कुशीलविपाकादिकं
श्रुत्या ‘निशम्य’ अवबुध्य च शास्तारमेव परुषं वदन्तीति सगन्धः । किमर्थं तर्हि श्रुण्वन्तीति चेत्तदाह—‘समनोज्ञा’ लोकसम्मतता
जीविष्याम इतिकृत्वा प्रश्नच्युत्तरार्थमेव शब्दशास्त्रादीनि शास्त्राण्यधीयते, यदिवा अनेनोपायेन लोकसम्मतता जीविष्याम इति-

१ घृतांश्चिभुर्लान्तम्य अग्लानया गमाहित.

१५
अभि-
मान्यु-
ल्लापाः

२०

२७ :
॥२२६॥

कृत्वैके निष्क्रम्य, अथवा समनोज्ञा-उद्युक्तविहारिणः सन्तो जीविष्यामः संयमजीवितेनेत्येवं निष्क्रम्य पुनर्मोहोदयाद् असम्भवन्तः-
ते गौरवत्रिकान्यतरदोषात् ज्ञानादिके मोक्षमार्गे न सम्यग्भवन्तो-नोपदेशे वर्त्तमाना विविधं दह्यमानाः कामैर्गृद्धा गौरवत्रिकेऽध्यु-
पपन्ना विषयेषु 'समाधिं' इन्द्रियप्रणिधानमाख्यातं तीर्थकृदादिभिः, यमा(आ)वेदितं(तः)तं 'अजोपयन्तः' असेवमाना दुर्विदग्धा
आचार्यादिना शास्त्राभिप्रायेण चोद्यमाना अपि तच्छास्त्रारमेव परुषं वदन्तिः-नासिन्विषये भवान् किञ्चिज्जानाति, यथाऽहं सूत्रार्थं
शब्दं गणितं निमित्तं वा जाने तथा कोऽन्यो जानीते ? इत्येवमाचार्यादिकं शास्त्रारं हीलयन्तः परुषं वदन्ति, यदिवा शास्त्रा-तीर्थ-
कृदादिस्तमपि परुषं वदन्ति, तथाहि-कचित्स्खलिते चोदिता जगद्गुः-किमन्यदधिकं तीर्थकृद्वक्ष्यत्यसद्गलकर्त्तनादपीति, इत्यादिभिर-
पावीनैरालापैरलीकविद्यामदावलेपाच्छास्त्रकृतामपि दूषणानि वदेयुः॥ न केवलं शास्त्रारं परुषं वदन्त्यपरानपि साधूनपवदेयुरित्येतदाह-

शीलमंता उवसंता संखाए रीयमाणा अशीला अणुवयमाणस्स विड्या मंदस्स बालया(स. १८६)

शीलम्-अष्टादशशीलाङ्गसहस्रसङ्ख्यं, यदिवा महाव्रतसमाधानं पञ्चेन्द्रियजयः कपायनिग्रहस्त्रिगुप्तिगुप्तता चेत्येतच्छीलं विद्यते
येषां ते शीलवन्तः, तथा उपशान्ताः कपायोपशमात्, अत्र शीलवद्ब्रह्मणेनैव गतार्थत्वाद्दुपशान्ता इत्येतद्विशेषणं कपायनिग्रहप्राधा-
न्यख्यापनार्थं, सम्यक् ख्यायते-प्रकाशयतेऽनयेति संख्या-प्रज्ञा तथा 'रीयमाणाः' संयमानुष्ठाने पराक्रममाणाः सन्तः कस्यचि-
द्विश्रान्तभागधेयतया अशीला एत इत्येवमनुवदतोऽनु-पश्चाद्बदतः पृष्ठतो वदतोऽन्येन वा मिथ्यादृष्ट्यादिना कुशीला इत्येवमुक्ते-
ऽनुवदतः पार्श्वस्थादेः द्वितीयैषा 'मन्दस्य' अज्ञस्य 'बालता' मूर्खता, एकं तावत्स्वतश्चारित्र्यापगमः पुनरपरानुद्युक्तविहारिणोऽपव-
दत इत्येषा द्वितीया बालता, यदिवा शीलवन्त एते उपशान्ता वेत्येवमन्येनाभिहिते कैषां प्रचुरोपकरणानां शीलवत्तोपशान्ततां वा

आचा०
६ धुता०
४ उद्दे०

श्रीलक्ष्मीविरचिते श्रीमद्भागवतस्य श्रीकृष्णार्जुनसंवादे श्रीकृष्णस्य वचनम् ॥ १८६ ॥

१५ यथार्थवादिता २० २६ ॥२२७॥

इत्येवमनुष्यदतो हीनाचारस्य द्वितीया बालता भवतीति ॥ अपरे तु वीर्यान्तरायोदयात् स्वतोऽवसीदन्तोऽप्यपरसाधुप्रशंसान्वित यथावस्थितमाचारमावेदयेयुः, इत्येतद्दर्शयितुमाह—

नियट्टमाणा वेगे आचारगोचरमाइक्खन्ति, नाणव्भट्टा दंसणलूसिणो (सू. १८७)

एकं—कर्मोदयात् संयमान्निवर्त्तमाना लिङ्गाद्वा, वाशब्दादनिवर्त्तमाना वा, यथावस्थितमाचारगोचरमाचक्षते, वयं तु कर्तुमसहिष्णवः आचारस्त्वेवम्भूत इत्येवं वदतां तेषां द्वितीया बालता न भवत्येव, न पुनर्वदन्ति—एवंभूत एवाचारो योऽस्माभिरनुष्ठीयते, माम्प्रतं दुष्पमानुभावेन बलाघपगमान्मध्यभूतैव वर्त्तनी श्रेयसी, नोत्सगावसर इति, उक्तं हि—“नात्यायतं न शिथिलं, यथा युञ्जीत मारयिः । तथा भद्रं वहन्त्यश्वा, योगः सर्वत्र पूजितः ॥१॥” अपि च—जौ जत्थ होइ भग्गो, ओवासं सो परं अविंदंती । गंतुं तत्थ-ऽचपंतो, इमं पहाणंति घोसेति ॥१॥” इत्यादि । किम्भूताः पुनरेतदेवं समर्थयेयुरित्याह—सदसद्विवेको ज्ञानं तस्माद्भ्रष्टा ज्ञानभ्रष्टाः, तथा ‘दंसणलूसिणो’ति सम्यग्दर्शनविध्वंसिनोऽसदनुष्ठानेन स्वतो विनष्टा अपरानपि शङ्कोत्पादनेन सन्मार्गाच्चियावयन्ति ॥ अपरे पुनराद्यक्रियोपपंता अप्यात्मानं नाशयन्तीत्याह—

नममाणा वेगे जीवियं विप्परिणामंति पुट्ठा वेगे नियट्टंति जीवियस्सेव कारणा, निक्खं-
तंपि तेसिं दुन्निक्खंते भवड, बालवयणिज्जा हु ते नरा, पुणो पुणो जाइं पकप्पिंति अहे

१ यो यत्र भावति भ्रष्टोऽवसाय मोऽयमविन्दन् । गन्तुं तन्वायमर्थ इह प्र गतमिति चोपयति ॥१॥

६ पुता
४ उरे

आचा०
६ धुता०
४ उद्दे०

संभवंता विद्वायमाणा अहमंसीति विउक्त्से उदासीणे फरुसं वयंति, पलियं पकथे अदुवा
पकथे अतहेहिं, तं वा मेहावी जाणिजा धम्मं (सू. १८८)

नमन्तोऽप्याचार्यादिर्द्रव्यतः श्रुतज्ञानार्थं ज्ञानादिभावविनयाभावात् कर्मोदयाद्, एके, न सर्वे, संयमजीवितं 'विपरिणामयन्ति'
अपनयन्ति, सच्चरितादात्मानं ध्वंयन्तीत्यर्थः । किं चापरमित्याह—एके—अपरिकर्मितमतयो गौरवत्रिकप्रतिबद्धाः स्पृष्टाः परीप-
हैर्निवर्चन्ते संयमात् लिङ्गाद्वेति, किमर्थं ?—जीवितसर्व—असंयमाख्यस्य कारणात्—निमित्तात् सुखेन वयं जीविष्याम इतिकृत्वा
सावद्यानुष्ठानतया संयमान्निवर्चन्ते । तथाभूतानां च यत्स्यात्तदाह—तेषां गृहवासान्निष्क्रान्तमपि ज्ञानदर्शनचारित्रमूलोत्तरगुणान्य-
तरोपघातादुर्निष्क्रान्तं भवति । तद्धर्मणां च यत्स्यात्तदाह—हुर्हेतौ, यसादसंयमगनुष्ठानात् दुर्निष्क्रान्तास्तसाद्दालानां—प्राकृतपुरुषा-
णामपि वचनीयाः—गर्हा बालवचनीयास्ते नरा इति । किं च—पौनःपुन्येनारहदुघटीयन्न्यायेन जातिः—उत्पत्तिस्तां कल्पयन्ति,
किम्भूतास्ते इत्याह—अधःसंयमस्थानेषु सम्भवन्तो—वर्चमाना अविद्यया वाऽधो वर्चमानाः सन्तो विद्वान्सी वयमित्येवं मन्यमाना लघु-
तयाऽऽत्मानं व्युत्कर्षयेयुरिति—आत्मनः श्लाघां कुर्वते, यत्किञ्चिज्ज्ञानानोऽपि मानोन्नतत्वाद्द्रससातागौरवधलोऽहमेवात्र बहुश्रुतो
पदाचार्यो जानाति तन्मयाऽल्पेनैव कालेनाधीतमित्येवमात्मानं व्युत्कर्षयेदिति । नात्मश्लाघितयैवासते, अपरानप्यपवदेयुरित्याह—
'उदासीनाः' रागद्वेपरहिता मध्यस्था बहुश्रुतत्वे सत्युपशान्तान् स्वलितचोदनोद्यतान् परुषं वदन्ति, तद्यथा—स्वयमेव तावत्कृत्य-
माश्रयं वा जानीहि ततोऽन्येषामुपदेक्ष्यसीति । यथा च परुषं वदन्ति तथा सूत्रेणैव दर्शयितुमाह—'पलियं'ति अनुष्ठानं तेन पूर्वा-

चा०
६ पूना०
४ उरे०

परितेनानुष्ठानेन हृणहारादिना प्रकथयेद्-एवम्भूतस्त्वमिति, अन्यथा वा कुण्टमण्टादिभिर्गुणैर्मुखविकारादिभिर्वा प्रकथयेदिति ।
हिम्भूतः ?-‘अतर्ध्यः’ अविद्यमानैरिति । उपसंहरन्नाह-‘तद्’ वाच्यमवाच्यं वा ‘तं’ वा धर्मं श्रुतचारित्राख्यं ‘मेधावी’ मर्यादा-
न्यरग्नितो ‘जानीयात्’ मम्यक् परिच्छिन्द्यादिति ॥ सोऽमभ्यवादप्रवृत्तो बालो गुर्वादिना यथाऽनुशास्यते तथा दर्शयितुमाह—

अहम्मट्टी तुमंसि नाम बाले आरंभट्टी अणुवयमाणे हृण पाणे घायमाणे हृणओ यावि
समणुजाणमाणे, घोरे धम्मो, उदीरिण उवेहइ णं अणाणाए, एस विसन्ने वियहे वियाहिए-
त्तिवोमि (सू. १८९)

अप्योऽस्यास्तीत्यर्थी, अधर्मेणार्थी अधर्मार्थी, यतो नाम त्वमेवम्भूतोऽतोऽनुशास्यसे, कुतोऽधर्मार्थी ? यतो ‘बालः’ अज्ञः,
दुतो बालो ?, यत ‘आरम्भार्थी’ भावधारम्भप्रवृत्तः, कुतः आरम्भार्थी ? यतः प्राण्युपमर्दवादाननुवदनैतद् ब्रूये, तद्यथा—जहि
प्राणिनोऽपररेवं घातयन् भ्रतथापि ममनुजानासि गौरवत्रिकानुवद्धः पचनपाचनादिक्रियाप्रवृत्तांस्तत्पिण्डतर्की तत्समक्षं ताननुवदसि—
कोऽत्र दोषो ?, न ह्यशरीरं धर्मः कर्तुं पार्यते, अतो धर्माधारं शरीरं यत्नतः पालनीयमिति, उक्तं च—“शरीरं धर्मसंयुक्तं, रक्ष-
णीयं प्रयत्नतः । शरीराज्जायते धर्मो, यथा बीजात् मद्दुः ॥१॥” इति, किं चैवं ब्रवीषि त्वं, तद्यथा—‘घोरः’ भयानको धर्मः
मया मयनिरोधात् दूरनुचरः उद्-प्रावत्येनेरितः—कथितः प्रतिपादितस्तीर्थकरगणधरादिभिरित्येवमध्यमायी भवांस्तमनुष्ठानत ‘उपे-
धते’ उपेधां विधत्ते, ‘णम्’ इति वाक्यालङ्कारे, ‘अनाज्ञया’ तीर्थकरगणधरानुपदेजेन म्येच्छया प्रवृत्त इति, क एवम्भूत इति दर्श-

बालानु-
१५
शासनं

२०

॥२२८॥
२६

आचा०
६ धृता०
४ उद्दे०
प्र. आ.
२५६

यति-‘ए’ इत्यनन्तरोक्तोऽधर्मार्थी चाल आरम्भार्थी प्राणिनां हन्ता घातयिता घ्नतोऽनुमन्ता धर्मोपेक्षक इति, विपण्णः काम-
भोगेषु, विविधं तर्दतीति वितर्दो-हिंसकः, ‘तर्द हिंसाया’मित्यस्मात् कर्त्तरि पचाद्यच्, संयमे वा प्रतिकूलो वितर्दः इत्येवंरूपस्त्व-
मेव व्याख्यात इत्यतोऽहं ब्रवीमि-त्वं मेधावी धर्मं जानीया इति ॥ एतच्च वक्ष्यमाणमहं ब्रवीमीत्यत आह—

किमणेण भो ! जणेण करिस्सामित्ति मन्नमाणे एवं एगे वडत्ता मायरं पियरं हिच्चा नांयओ
य परिग्गहं वीरायमाणा समुट्ठाए अविहिंसा सुब्बया दंता पस्स दीणे उप्पइए पडिवयमाणे
वसट्ठा कायरा जणा लूसगा भवंति, अहमेगेसिं सिलोए पावए भवइ, से समणो भवित्ता
विब्भंते २ पासहेगे समन्नागएहिं सह असमन्नागए नममाणेहिं अनममाणे विरएहिं अविरए
दविएहिं अदविए अभिसमिच्चा पंडिए मेहावी निट्ठियट्ठे वीरे आगमेणं सया परक्कमिज्जासि-
त्तिवेमि (सू. १९०) ॥ इति धूताध्ययने चतुर्थ उद्देशकः ६-४ ॥

केचन-विदितवेद्या वीरायमाणाः सम्पगुत्थानेनोत्थाय पुनः प्राण्युपमर्दका भवन्तीति, कथमुत्थाय ?-किमहमनेन ‘भोः’ इत्या-
मश्रणे ‘जनेन’ मातापितृपुत्रकलत्रादिना स्वार्थपरेण परमार्थतोऽनर्थरूपेण करिष्यामीति, न ममायं कस्यचिदपि कार्यस्य रोगापन-
यनादेरलमित्यतोऽनेन किमहं करिष्ये ?, यदिवा प्रवित्रजिपुः केनचिदभिहितः-किमनया सिकताकवलसन्निभया प्रव्रज्यया करि-

कातरो-
छापाः

५

१०

६ धृताः
४ उद्वे

प्र. आ.
२५३

प्यति भवान् ? अदृष्टवशायातं तावद्भोजनादिकं भुङ्क्ष्वेत्यभिहितो विरागतामापन्नो ब्रवीति—किमहमनेन भोजनादिना करिष्ये ? भुक्तं मयाऽनेकशः संसारे पर्यटता तथापि तृप्तिर्नाभूत्, तत्किमिदानीमनेन जन्मना भविष्यतीत्येवं मन्यमाना एके विदितसंसास्वभावा उदित्वाऽप्येवं ततो 'मातरं' जननीं 'पितरं' जनयितारं 'हित्वा' त्यक्त्वा 'ज्ञातयः' पूर्वापरसम्बन्धिनः स्वजनास्तान्, परिगृह्यत इति, परिग्रहः—धनधान्यहिरण्यद्विपदचतुष्पदादिः तं, किमभूताः ?—वीरमिवात्मानमाचरन्तो वीरायमाणाः, सम्यक् संयमानुष्ठानेनोत्थाय समुत्थाय विविधैरुपायैर्हिंसा विहिंसा न विधत्ते विहिंसा येषां तेऽविहिंसाः, तथा शोभनं व्रतं येषां ते सुव्रताः, तथेन्द्रियदमादान्ताः, इत्येवं समुत्थाय, नागार्जुनीयास्तु पठन्ति—“समणा भविस्सामो अणगारा अकिंचणा अपुत्ता अपसूया अविहिंसगा सुव्वया दंता परदत्तभोइणो पावं कम्मं न करेस्सामो समुट्ठाए” सुगमत्वान्न विव्रियते, इत्येवं समुत्थाय पूर्वं पश्चात् 'पश्य' निभालय 'दीनान्' शृगालत्वविहारिणो वान्तं जिघृक्षून् संयमारोहणात् पश्चात्पापोदयात् प्रतिपतत इति, किमिति दीना भवन्तीति दर्शयति—यतो 'वशार्त्ता' वशा इन्द्रियविषयकपायाणां तत आर्त्ता वशार्त्ताः, तथाभूतानां च कर्मानुपङ्गः, तदुक्तम्—“सोइंदियवसट्ठे णं भंते ! कइ कम्मपगडीओ वंधइ ? गोयमा ! आउअवज्जाओ सत्त कम्मपगडीओ जाव अणुपरिअट्टइ । कोहवसट्ठे णं भंते ! जीवे० एवं तं चेव” एवं मानादिष्वपीति, तथा 'कातराः' परीपहोपसर्गोपनिपाते सति विषयलोलुपा वा कातराः, के ते ?—जनाः, किं कुर्वन्ति ?—ते प्रतिभग्नाः सन्तः 'लूपका भवन्ति' व्रतानां विध्वंसका भवन्ति, को ह्यष्टादशशीलाङ्गसहस्राणि धारयिष्यतीत्येवमभिसन्धाय द्रव्यलिङ्गं भावलिङ्गं वा परित्यज्य प्राणिनां विराधका भवन्ति । तेषां च पश्चात्कृतलिङ्गानां यत् स्यात्तदाह—'अथ'

१ श्रोत्रेन्द्रियवशात्तो भदन्त ! कति कर्मप्रकृतीर्व्रजाति ?, गौतम ! आपुर्वर्जाः सत्त कर्मप्रकृतीर्यावन् अनुपरिवर्त्तते । क्रोधवशात्तो भदन्त ! जीवः, एवमेव तत.

कातरो-
छापाः

१५

२०

॥२२९॥

२५

आनन्तर्ये 'एकेषां' भग्नप्रतिज्ञानामुत्प्रजितानां तत्समनन्तरमेवान्तर्मुहूर्त्तेन वा पञ्चन्वापत्तिः स्याद्, एकेषां तु 'श्लोको' श्लाघारूपः पापको भवेत्, स्वपक्षात्परपक्षाद्वा महत्ययशःकीर्तिर्भवति, तद्यथा—स एष पितृपनकाष्ठममानो भोगामिलापी प्रजति वा, नास्य विश्वसनीयं, यतो नास्याकर्त्तव्यमस्तीति, उक्तं च—“परलोकविरुद्धानि, कुर्माणं दूरतस्त्यजेत् । आत्मानं यो न संघत्ते, सोऽन्यसै स्यात्कथं हितः ? ॥१॥” इत्यादि, यदिवा सूत्रेणैवाश्लान्यतां दर्शयितुमाह—मोऽयं श्रमणो भूत्वा विविधं भ्रान्तो—भग्नः श्रमणवि- भ्रान्तो, वीप्सयाऽत्यन्तजुगुप्सामाह, किं च—पश्यत यूयं कर्मसामर्थ्यम् 'एके' विश्रान्तभागधेयाः समन्वागतैरुद्युक्तविहारिभिः सह वसन्तोऽप्यसमन्वागताः—शीतलविहारिणः, तथा 'नममानैः' संयमानुष्ठानेन विनयपद्धिः 'अनममानान्' निर्घृणतया मात्रघा- नुष्ठायिनो, विरतैरविरता द्रव्यभूतैरद्रव्यभूताः पापकलङ्काङ्कितत्वात् एवम्भूतैरपि साधुभिः सह वसन्तोऽपि, एवम्भूतान् 'अभिभमेत्य' ज्ञात्वा किं कर्त्तव्यमिति दर्शयति—'पण्डितः' त्वं ज्ञातज्ञेयो 'मेधावी' मर्यादाव्यवस्थितो 'निष्ठितार्थः' विषयसुखनिष्पिपासो 'वीरः' कर्मविदारणसहिष्णुर्भूत्वा 'आगमेन' सर्वज्ञप्रणीतोपदेशानुसारेण 'सदा' सर्वकालं परिक्रामयेरिति । इतिरधिकारपरिममाप्तौ, त्रयी- मीति पूर्ववद् ॥ धृताध्ययनस्य चतुर्थोद्देशकः परिसमाप्तः ॥

उक्तचतुर्थोद्देशकः, साम्प्रतं पञ्चम आरभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः, इहानन्तरोद्देशके कर्मविधूननार्थं गौरवप्रयविधूनना- ऽभिहिता, मा च कर्मविधूननोपसर्गाविधूननया सम्पूर्णतामियादित्यत उपसर्गमन्मानविधूननार्थमिदमुपक्रम्यते, इत्यनेन सम्बन्धे- नायातस्यास्योद्देशकस्यास्वल्लितादिगुणोपेतं सूत्रमुच्चारणीयं, तच्चेदम्—

आचा०
६ धृता०
५ उद्दे०

प्र. आ.
२५४

से गिहेसु वा गिहंतरेसु वा गामेसु वा गामंतरेसु वा नगरेसु वा नगरंतरेसु वा जणव-
 येसु वा जणवयंतरेसु वा गामनयरंतरे वा गामजणवयंतरे वा नगरजणवयंतरे वा संतेग-
 इया जणा लूसगा भवंति अदुवा फासा फुसंति ते फासे पुढे वीरो अहियासए, ओए समि-
 यदंसणे, दयं लोगस्स जाणित्ता पाईणं पडीणं दाहिणं उदीणं आइक्खे, विभए किट्टे वेयवी,
 से उट्टिएसु वा अणुट्टिएसु वा सुस्सूसमाणेसु पवेयए संतिं विरइं उवसमं निव्वाणं सोयं
 अज्जवियं महवियं लाघवियं अणइवत्तियं सव्वेसिं पाणाणं सव्वेसिं भूयाणं सव्वेसिं जीवाणं
 सव्वेसिं सत्ताणं अणुवीइ भिक्खू धम्ममाइक्खिज्जा (सू. १९१)

२०

‘स’ पण्डितो मेधावी निष्ठितार्थो वीरः सदा सर्वज्ञप्रणीतोपदेशानुविधायी गौरवत्रिकाप्रतिबद्धो निर्ममो निष्किञ्चनो निराशः
 एकाकिविहारितया ग्रामानुग्रामं रीयमाणः क्षुद्रतिर्यगरामरकृतोपसर्गपरीपहापादितान् दुःखस्पर्शान् निर्जरार्थी सम्यगधिसहेत, क
 पुनर्व्यवस्थितस्य ते परीपहोपसर्गा अभिपतेयुरिति दर्शयति-आहाराद्यर्थं प्रविष्टस्य गृहेषु वा, उच्चनीचमध्यमावस्थासंस्त्रचकं बहु-
 वचनं, तथा गृहान्तरेषु वा, ग्रमन्ति बुद्ध्यादीन् गुणानिति ग्रामाः तेषु वा तदन्तरालेषु वा, नैतेषु करोज्जीति नकराणि तेषु वा

तदन्तरालेषु वा, जनानां-लोकानां पदानि-अवस्थानानि येषु ते जनपदाः-अग्रन्त्यादयः साधुविहरणयोग्याः अर्द्धपंडित्वातिदेशास्तेषु तदन्तरालेषु वा, तथा ग्रामनगरान्तरे वा ग्रामजनपदान्तरे वा नगरजनपदान्तरे वा उद्याने वा तदन्तरे वा विहारभूमिगतस्य वा गच्छतो वा, तदेवं तस्य भिक्षोर्ग्राभार्दानधिशयानस्य कायोत्मर्गादि वा कुर्वत एके कालुष्योपहृतात्मानो ये जना लूपयन्तीति लूपका भवन्ति, 'लूप हिंसाया'मित्यस्मात् ल्युट्, ते 'सन्ति' विद्यन्ते, तत्र नारकास्तावदुपमर्गकरणं प्रत्यवस्तु, तिर्यगमरयोरपि कादाचित्कत्वान्मनुष्याणामेवानुकूलप्रतिकूलसद्भावजनग्रहणं, यदिवा जायन्त इति जनाः, ते च तिर्यगरामरा एव जनशब्दाभिहिताः, ते च जना अनुकूलप्रतिकूलान्यतरोभयोपमर्गापादानेनोपसर्गयेयुरिति, तत्र दिव्याश्रतुर्विधाः, तद्यथा-हास्यात् १ प्रद्वेषाद् २ विमर्शात् ३ पृथग्विमात्रातो ४ वा, तत्र केलीकिलः कश्चिद्व्यन्तरो विविधानुपसर्गान् हास्यादेव कुर्यात्, यथा भिक्षार्थं प्रविष्टैः क्षुल्लकैर्भिक्षालाभार्थं पल्लविकटतर्पणादिनोपयाचितकं व्यन्तरस्य प्रपेदे, भिक्षावाप्तौ च तद्याचमानस्य कुतश्चिदुपलभ्य विकटादिकं तैर्दुर्दौके, तेनापि केल्यैव ते क्षुल्लकाः क्षीवा इव व्यधायिपत १, प्रद्वेषेण यथा भगवतो माघमामरजन्यन्ते तापसीरूपधारिण्या व्यन्त-योदकजटाभारखल्कलमुद्गिस्सेचनमकारि २, विमर्शात् किमयं दृढधर्मान वेत्यनुकूलोपसर्गः परीक्षयेत्, यथा संविद्यसाधुभावितया कयाचिद्व्यन्तर्या स्त्रीवेपधारिण्या शून्यदेवकुलिकावासितः साधुरनुकूलोपसर्गैरुपसर्गितो दृढधर्मेति च कृत्वा वन्दित इति ३, तथा पृथग् विविधा मात्रा येषूपसर्गेषु ते पृथग्विमात्राः-हास्यादित्रयान्यतरारब्धा अन्यतरायमायिनो भवन्ति, तद्यथा-भगवति मङ्ग-

१ 'पुरच्छिमेण' कपड निग्गयाण वा निग्गधीण वा जाव मगहाओ एत्तए, दग्गिणेण कपड निग्गधीण वा जाव मोग्गीओ एत्तए, पच्छिमेण जाव धुणाविराओ, उत्तरेण जाव कुणाल्लनिग्गओ, वाव आरिए वित्ते, नो कपड दत्तो राद्धि'ति, अस्यां च आर्यभूमिकाया माहृपथविशतिर्जनपदा भर्मशेत्राण्यर्हद्विरुक्तानि ॥

आचा.
६ धुता.
४ उद्दे.
प्र. आ.
२५५

मकंनेव विमर्शाब्धाः प्रद्वेषेण पर्यवसिता इति, मानुषा अपि हास्यप्रद्वेषविमर्शकुशीलप्रतिसेवनाभेदाच्चतुर्धा, तत्र हास्याद् देवसेना-
गणिका क्षुल्लकमुपसर्गयन्ती दण्डेन ताडिता राजानमुपस्थिता, क्षुल्लकेन तदाहूतेन श्रीगृहोदाहरणेन राजा प्रतिबोधित इति १, प्रद्वे-
षाद् गजसुकुमारस्यैव श्वशुरसोमभूतिनेति २, विमर्शात् चन्द्रगुप्तो राजा चाणाक्यचोदितो धर्मपरीक्षार्थमन्तःपुरिकाभिर्धर्ममावेदयन्तं
साधुमुपसर्गयति, साधुना च प्रताड्य ताः श्रीगृहोदाहरणं राज्ञे निवेदितमिति ३, तत्र कुत्सितं शीलं कुशीलं तस्य प्रतिसेवनं कुशी-
लप्रतिसेवनं तदर्थं कश्चिदुपसर्गं कुर्यात्, तद्यथा-ईर्ष्यालुगृहपर्युषितः साधुश्चतसृभिः सीमन्तिनीभिः प्रोपितभर्तृकाभिः सकलां रज-
नीमेकैकया प्रतियाममुपसर्गितो न चासौ तासु लुलुभे मन्दरवन्निष्प्रकम्पोऽभूदिति ४ । तैर्यग्योना अपि भयप्रद्वेषाहारापत्यसंरक्ष-
णभेदाच्चतुर्द्वेष, तत्र भयात्सर्पादिभ्यः, प्रद्वेषाद् यथा भगवत्शण्डकौशिकात्, आहारात् सिंहव्याघ्रादिभ्यः, अपत्यसंरक्षणात् काक्या-
दिभ्य इति । तदेवमुक्तविधिनोपसर्गापादकत्वाज्जना लूपका भवन्ति, अथवा तेषु ग्रामादिषु स्थानेषु तिष्ठतो गच्छतो वा स्पर्शाः-
दुःखविशेषा आत्मसंवेदनीयाः स्पृशन्ति-अभिभवन्ति, ते चतुर्विधाः-तद्यथा-घट्टनताऽक्षिकणुकादेः पतनता भ्रमिमूर्च्छादिना स्तम्भ-
नता वातादिना श्लेषणता तालुनः पातादङ्गुल्यादेर्वा स्यात्, यदिवा वातापित्तश्लेष्मादिक्षोभात् स्पर्शाः स्पृशन्ति, अथवा निष्किञ्च-
नतया तृणस्पर्शदंशमशकशीतोष्णाद्यापादिताः स्पर्शाः-दुःखविशेषाः कदाचित्स्पृशन्ति-अभिभवन्ति, तैश्च स्पृष्टः परीपहैस्तान्
स्पर्शान्-दुःखविशेषान् 'धीरः' अक्षोभ्योऽधिसहेत नरकादिदुःखभावनयाऽवन्ध्यकर्मोदयापादितं पुनरपि मयैवैतत्सोढव्यमित्या-
कलय्य सम्यक् तितिक्षेतेति । कीदृक्षोऽधिसहेतेत्यत आह, यदिवा स एवम्भूतो न केवलमात्मनस्त्राता, सदुपदेशदानतः परेषामपीति
दर्शयितुमाह-'ओजः' एको रागादिविरहात् सम्यग् इतं-गतं दर्शनमस्येति समितदर्शनः, सम्यग्दृष्टिरित्यर्थः, यदिवा 'शमितम्'

धृता
४ उद्दे
प्र. आ.
२५५

उपशमं नीतं 'दर्शनं' दृष्टिज्ञानमस्येति शमितदर्शनः, उपशान्ताध्यवसाय इत्यर्थः, अथवा समतामितं-गतं दर्शनं—दृष्टिरस्येति समितदर्शनः, समदृष्टिरित्यर्थः, एवम्भूतः स्पर्शानधिसहेत, यदिवा धर्ममाचक्षीतेत्युत्तरक्रियया सह सम्बन्धः, किमभिसन्धाय धर्ममाचक्षीतेति दर्शयति—'दयां' कृपां 'लोकस्य' जन्तुलोकस्योपरि द्रव्यतो ज्ञात्वा क्षेत्रतः प्राचीनं प्रतीचीनं दक्षिणमुदीचीनमपरानपि दिग्विभागानभिसमीक्ष्य सर्वत्र दयां कुर्वन् धर्ममाचक्षीत, कालतो यावज्जीवं, भावतोऽरक्तोऽद्विष्टः, कथमाचक्षीत?—तद्यथा—सर्वे जन्तवो दुःखद्विषः सुखलिप्सवः आत्मोपमया सदा द्रष्टव्या इति, उक्तं च—“न तत्परस्य संदध्यात्, प्रतिकूलं यदात्मनः । एष सद्वाहिको धर्मः, कामादन्यः प्रवर्तते ॥१॥” इत्यादि, तथा धर्ममाचक्षाणो 'विभजेत्' द्रव्यक्षेत्रकालभावभेदैराक्षेपण्यादिकथाविशेषैर्वा प्राणातिपातमृपावादादत्तादानमैथुनपरिग्रहरात्रीभोजनविरतिविशेषैर्वा धर्मं विभजेत्, यदिवा कोऽयं पुरुषः कं नतो देवताविशेषं अभिगृहीतोऽनभिगृहीतो वा ? एवं विभजेत्, तथा कीर्त्तयेद्ब्रतानुष्ठानफलं, कोऽसौ कीर्त्तयेद्?—वेदविद्, आगमविदिति । नागार्जुनीयास्तु पठन्ति—“जे खलु समणे बहुस्सुए वज्झागमे आहरणहेउकुसले धम्मकहालद्विसम्पन्ने खेत्तं कालं पुरिसं समासज्ज केऽयं पुरिसे कं वा दरिसणमभिसम्पन्नो ? एवंगुणजाइए पभू धम्मस्स आवचित्तए” इति, कण्ठ्यं । स पुनः केषु निमित्तभूतेषु कीर्त्तयेदित्याह—'स' आगमवित् स्वसमयपरसमयज्ञः 'उत्थितेषु वा' भावोत्थानेन यतिषु, वाशब्दः उत्तरापेक्षया पक्षान्तरद्योतकः, पार्थनाथशिष्येषु चतुर्यामोत्थितेष्वेव वर्द्धमानतीर्थाचार्यादिः पञ्चयामं धर्मं प्रवेदयेदिति, स्वशिष्येषु वा सदोत्थितेष्वज्ञातज्ञापनाय धर्मं प्रवेदयेदिति, 'अनुत्थितेषु वा' श्रावकादिषु 'शुश्रूपमाणेषु' धर्मं श्रोतुमिच्छत्सु गुर्वादिः पर्युपास्ति कुर्वत्सु वा संमारोत्तारणाय धर्मं प्रवेदयेत् । किम्भूतं प्रवेदयेदित्याह—शमनं शान्तिः, अहिंसेत्यर्थः, तामाचक्षीत, तथा विरतिम्, अनेन च मृपावादादिशेषव्रतस-

आचा०
६ धृता०
४ उद्दे०
प्र. आ.
२५६

१०
६ धुता०
४ उदे०

द्वहः, तथा उपशमं क्रोधजयाद्, अनेन चोत्तरगुणसद्ग्रहः, तथा निर्वृतिः निर्वाणं मूलगुणोत्तरगुणयोरैहिकामुष्मिकफलभूतमाचक्षीत, तथा 'शौचं' सर्वोपाधिशुचित्वं निर्वाच्यव्रतधारणं, तथा आर्जवं मायावक्रतापरित्यागात्, मार्दवं मानस्तब्धतापरित्यागात्, तथा लाघवं सवाह्याभ्यन्तरग्रन्थपरित्यागात्, कथमाचक्षीतेति दर्शयति—'अनतिपत्य' यथावस्थितं वस्त्वागमाभिहितं तथाऽनतिक्रम्येत्यर्थः, केषां कथयति?—'सर्वेषां प्राणिनां' दशविधाः प्राणा विद्यन्ते येषां ते प्राणिनस्तेषां सामान्यतः संज्ञिपञ्चेन्द्रियाणां, तथा 'सर्वेषां भूतानां' मुक्तिगमनयोग्येन भव्यत्वेन भूतानां—व्यवस्थितानां, तथा 'सर्वेषां जीवानां' संयमजीवितेन जीवतां जिजीविषूणां च, तथा 'सर्वेषां सत्त्वानां' तिर्यङ्गरामराणां संसारे क्लिश्यमानतया करुणास्पदानां, एकार्थिकानि वैतानि प्राणादीनि वचनानि इत्यतस्तेषां क्षान्त्यादिकं दशविधं धर्मं यथायोगं प्रागुपन्यस्तं शान्त्यादिपदाभिहितम् 'अनुविचिन्त्य' स्वपरोपकाराय भिक्षणशीलो भिक्षुर्धर्मकथालब्धिमान् 'आचक्षीत' प्रतिपादयेदिति । यथा च धर्मं कथयेत्तथाऽऽह—

अणुवीड् भिक्खू धम्ममाडक्खमाणे नो अत्ताणं आसाडज्जा नो परं आसाडज्जा नो अन्नाडं पाणाडं भूयाडं जीवाडं सत्ताडं आसाडज्जा, से अणासायए अणासायमाणे वज्झमाणणं पाणाणं भूयाणं जीवाणं सत्ताणं जहा से दीवे असंदीणे एवं से भवइ सरणं महामुणी, एवं से उट्ठिए ठियप्पा अणिहे अचले चले अवहिल्लेसे परिव्वए संखाय पेसलं धम्मं दिट्ठिमं परिनिव्वुडे

१५
आशात-
नात्यागः

२०

॥२३२॥
२६

प्र. आ.
२५७

आचा०
६ धुता०
४ उद्दे०

तम्हा संगंति पासह गंथेहिं गढिया नरा विसत्रा कामकंता तम्हा लूहाओ नो परिवित्तसिज्जा,
जस्सिमे आरंभा सव्वओ सव्वप्पयाए सुपरिन्नाया भवंति तेसिमे लूसिणो नो परिवित्तसंति,
से वंता कोहं च माणं य मायं च लोभं च एस तुट्टे वियाहिएत्तिवेमि (सू. १९२)

स भिक्षुमुमुक्षुरनुविचिन्त्य-पूर्वापरेण धम्मं पुरुषं वाऽऽलोच्य यो यस्य कथनयोग्यस्तं धर्ममाचक्षणः आङ्घ्रि मर्यादया यथा-
ऽनुष्ठानं सम्यग्दर्शनादेः शातना आशातना तथा आत्मानं नो आशातयेत्, तथा धर्ममाचक्षीत यथाऽऽत्मन आशातना न भवेत्,
यदिवाऽऽत्मन आशातना द्विधा-द्रव्यतो भावतश्च, द्रव्यतो यथाऽऽहारोपकरणादेर्द्रव्यस्य कालातिपातादिकृताऽऽशातना-बाधा न
भवति तथा कथयेद्, आहारादिद्रव्यबाधया च शरीरस्यापि पीडा भावाशातनारूपा स्यात्, कथयतो वा यथा गात्र भङ्गरूपा भावाशा-
तना न स्यात् तथा कथयेदिति, तथा नो परं शुश्रूषुं आशातयेद्-हीलयेद्, यतः परो हीलनया कुपितः सन्नाहारोपकरणशरीरान्यतर-
पीडायै प्रवर्त्तेति, अतस्तदाशातनां वर्जयन् धम्मं ब्रूयादिति, तथाऽन्यान् वा सामान्येन प्राणिनो भूतान् जीवान् सत्त्वान्नो आशा-
तयेद्-बाधयेत्, तदेवं स मुनिः स्वतोऽनाशातकः परैरभाशातयन् तथाऽपरानाशातयतोऽननुमन्यमानोऽपरेषां वध्यमानानां प्राणिनां
भूतानां जीवानां सत्त्वानां यथा पीडा नोत्पद्यते तथा धम्मं कथयेदिति, तद्यथा-यदि लौकिककुप्रावचनिकपार्श्वस्थादिदानानि प्रशं-
मति अवटतटागादीनि वा ततः पृथिवीकायादयो व्यापादिता भवेयुः, अथ दूषयति ततोऽपरेषां अन्तरायापादनेन तत्कृतो बन्ध-
विपाकानुभवः स्यात्, उक्तं च-"जे उं दाणं पसंसंति, वहमिच्छंति पाणिणं । जे उ णं पडिसेहंति, वित्तिच्छेअं करिंति ते ॥१॥"

१ ये तु दान प्रशमन्ति बधमिच्छन्ति प्राणिनाम् । ये चैतत् प्रतिषेधयन्ति वृत्तिच्छेदं कुर्वन्ति ते ॥१॥

संग-
विवासः

५

१०

तस्मात्तद्वानामृतडागादिविधिप्रतिषेधव्युदासेन यथास्थितं दानं शुद्धं प्ररूपयेत् साध्यानुष्ठानं चेति, एवं च ब्रुवन्बुभयदोषपरिहारी जन्तूनामाश्रामभूमिर्भवतीति, एतद्वृष्टान्तद्वारेण दर्शयति—यथाऽमौ द्वीपोऽसन्दीनः शरणं भवत्येवममापि महामुनिः तद्रक्षणोपायोपदेशतः वक्ष्यमानानां वधकानां च तदध्ययसायविनिर्त्तनेन विशिष्टगुणस्थानापादनाच्छरण्यो भवति, तथाहि—यथोद्दिष्टेन कथाविधानेन धर्मकथा कथयन् काश्चन प्रजाजयति काश्चन श्रावकान् विधत्ते काश्चन सम्यग्दर्शनयुजः करोति, केषाञ्चित्प्रकृतिभद्रकृतामापादयति । किंगुणश्रामौ द्वीप इव शरण्यो भवतीत्याह—‘एव’मिति वक्ष्यमाणप्रकारेण ‘स’ शरण्यो महामुनिर्भावोऽन्धानेन सयमानुष्ठानरूपेण उत—प्राप्त्येन स्थित उत्थितः, तथा स्थितो ज्ञानादिके मोक्षाभ्यात्मा यस्य स स्थितात्मा, तथा स्निह्यतीति स्निहो न स्निहोऽस्निहः रागद्वेषरहितत्वान्, अप्रतिवद्वः, तथा न चलतीत्यचलः परीपहोपसर्गावातेरितोऽपीति, तथा चलः अनियतविहारित्वान्, तथा सयमाद्बहिर्निर्गता लेश्या—अध्यवसायो यस्य स बहिर्लेश्यः यो न तथा सोऽबहिर्लेश्यः, स एवम्भूतः परि—समन्तान् सयमानुष्ठाने प्रजेत् परिव्रजेत्, न क्वचित्प्रतिग्रह्यमान इतियात्, स च किमिति सयमानुष्ठाने परिव्रजेदित्याह—‘सखाय’ प्रधार्य ‘पेशल’ शोभनधर्मं अविपरीतार्थं, दर्शनं दृष्टिः सदानुष्ठानं वा सा यस्यास्त्यसौ दृष्टिमान्, स च कपायोपशमात् क्षयाद्वा, परिः—ममन्ताच्चिद्वृत—शीतीभूतो । यस्त्वसद्गुण्यात्मान् पेशलं धर्मं मिथ्यादृष्टिरसौ न निर्वातीति दर्शयितुमाह—इतिर्हेतोः, यस्माद्विपरीतदर्शनो मिथ्यादृष्टिः सङ्गमात्रं निर्वाति तस्मान् ‘मङ्ग’ मातापितृपुत्रकुलप्रादिजनित धनधान्यहिरण्यादिजनित वा मङ्गविपाकं वा पश्यत—युयं विप्रेकेनाधारयत, सूत्रेणैव सङ्गमाह—त एव सङ्गिनो नराः सवाह्याभ्यन्तरैर्ग्रन्थैर्ग्रथिताअत्रद्वा विपण्णा—ग्रन्थमङ्गे निमग्नाः कामैः—इच्छामदनरूपैराक्रान्ता—अपष्टब्धा न निर्वान्ति, यद्येवं ततः किं कर्तव्यमित्याह—यस्मात्प्रामाद्यामक्तचेतमः स्वजन-

आचा०
६ धुता०
४ उदे०

धनधान्यादिमूर्च्छिताः कामजैः शारीरमानसादिभिर्दुःस्वरूपतापितास्तस्माद् रूक्षात्—संयमान्निःसङ्गात्मकात् 'नो परिविप्रसेत्' न संय-
मानुष्ठानाद् विभीयात्, यतः प्रभूततरदुःखानुपद्भिणो हि सङ्गिन इति । कस्य पुनः संयमान् परिविप्रसनं सम्भाव्यत इत्याह—
यस्य महामुनेरगतसंसारमोक्षकारणस्येमे सङ्गाः—आरम्भा अनन्तरोक्ताः, अविगानतः सर्वजनाचरितत्वात् प्रत्यक्षासन्नयाचिनेदमा-
ऽभिहिताः, 'सर्वतः' सर्वात्मकतया सुपरिज्ञाता भवन्ति, किम्भूता आरम्भाः?—येष्विमे ग्रन्थग्रथिता विपष्णाः कामभराक्रान्ता
जना 'लूपिणो' लूपणशीलाः हिंसका अज्ञानमोहोदयात् 'न परिविप्रसन्ति' न विभ्यति, यो ह्येवम्भूतांश्चारम्भान् ज्ञपरिज्ञया परि-
ज्ञाय प्रत्याख्यानपरिज्ञया च परिहरति तस्यैते सुपरिज्ञाता भवन्ति । यश्चारम्भाणा परिज्ञाता स किमपर कुर्यादित्याह—'स' महामुनिः
पूर्वव्यापणितस्वरूपो 'वान्त्वा' त्यक्त्वा क्रोध च मान च माया च लोभं चेति, स्वगतभेदसंभ्रचनार्थो व्यस्तनिर्देशः, सर्वानुयायि-
त्वात् क्रोधस्य प्रथमोपादानं, तत्सम्प्रद्वत्त्वान्मानस्य, लोभार्थं मायोपादीयत इत्यतस्तत्कारणत्वान्मायाया लोभस्यादातुपन्यासः, ततः
मर्दोपाश्रयत्वात् सर्वगुरुत्वाच्च सर्वोपरि लोभस्य, क्षपणाक्रमं वाऽऽश्रित्यायगुपन्यास इति, चकारो हीतरेतरापेक्षया समुच्चयार्थः ।
स एषं क्रोधादीन् वान्त्वा मोहनीयं प्रोटयति, स चैपोऽपगतमोहनीयः संसारसन्ततेस्तुष्टुः—अपसृतो व्याख्यातस्तीर्थकृदादिभिः
इतिरधिकारपरिसमाप्तौ, ब्रवीमीत्येतत् पूर्वोक्तं ॥ यदि वैतद्वक्ष्यमाणमित्याह—

कायस्स वियाघ्राए एस संगामसीसे वियाहिए से हु पारंगमे मुणी, अविहम्ममाणे फलगावयट्टी
कालोवणीए कंखिज्ज कालं जाव सरीरभेउत्तिवेमि (सू. १९३) ६-५ ॥ धूताध्ययनम् ॥ ६ ॥

संग-
विप्रासः

५

१०

आचा०
६ धुना०
४ उद्दे०
प्र. आ.
२५७

‘कायः’ औदारिकादित्रयं घातिचतुष्टयं वा तस्य ‘व्याघातो’ विनाशः, अथवा चीयत इति कायस्तस्य विशेषेण आङ्मर्यादयाऽऽयु-
ष्कक्षयाप्रधिलक्षणया घातो व्याघातः—शरीरविनाशः एष सङ्ग्रामशीर्षरूपतया व्याख्यातो, यथा हि सङ्ग्रामशिरसि परानीकनिशि-
ताकृष्टकृपाणनिर्यत्प्रभासंवलितोद्यत्क्षर्यत्विद्भूतविद्युन्नयनचमत्कृतिकारिणि कृतकरणोऽपि सुभटाश्चित्तविकारं विधत्ते, एवं मरणका-
लेऽपि समुपस्थिते परिकर्मितमतेरप्यन्यथाभावः कदाचित्स्याद् अतो यो मरणकाले न मुह्यति स पारगामी मुनिः, संसारस्य कर्मणो
या उत्क्षिप्तभारस्य वा पर्यन्तयायीति। किं च—विविधं परीपहोपसर्गैर्हन्यमानो विहन्यमानः न विहन्यमानोऽविहन्यमानः न निर्वि-
ण्णः सन् वैहानसं गार्द्रपृष्ठमन्यद्वा बालमरणं प्रतिपद्यत इति, यदिवा हन्यमानोऽपि सचाह्याभ्यन्तरतया तपःपरीपहोपसर्गैः फल-
फनदद्यतिष्ठते न कातरीभवति, तथा कालेनोपनीतः कालोपनीतो—मृत्युकालेनान्यवशतां प्रापितः सन् द्वादशवर्षसंलेखनयाऽऽत्मानं
संलिख्य गिरिगह्वरादिस्थण्डिलपादपोषगमनेद्भितमरणभक्तपरिज्ञान्यतरावस्थोपगतः ‘कालं’ मरणकालमायुष्कक्षयं यावच्छरीरस्य
जीवेन गार्द्रं भेदो भनति तापदाकाङ्क्षेद्, अयमेव च मृत्युकालो यदुत शरीरभेदो, न पुनर्जीवस्यात्यन्तिको विनाशोऽस्तीति। इतिर-
धिकारपरिममाप्तौ, ब्रवीमीत्यादिकं पूर्ववदिति ॥ पञ्चमोद्देशकः, तत्समाप्तौ समाप्तं धूताख्यं पष्ठमध्ययनमिति ॥ अं. ८३५ ॥

इति श्रीमत्याचारांगे प्रथमश्रुतस्कन्धे धूताख्यं पष्ठमध्ययनं समाप्तं

संग-
१५
वित्रासः

२३

॥२३४॥

अथाष्टमं विमोक्षाध्ययनम् (सप्तमं व्युच्छिन्नम्)

— ॐ नमो भगवते वासुदेवाय —

उक्तं षष्ठमध्ययनं, अथ सप्तमाष्टमाध्ययनमारभ्यते, अधुना सप्तमाध्ययनस्य महापरिज्ञात्यस्यावसरः, तच्च व्यवच्छिन्नमितिकृ-
त्वाऽतिलङ्घ्याष्टमस्य सम्बन्धो वाच्यः, म चायम्-इहानन्तराध्ययने निजकर्मशरीरोपकरणगौरवप्रिकोपसर्गसन्मानविधूननेन निःस-
ङ्गताऽभिहिता, सा चैवं साफल्यमनुभवति यद्यन्तकालेऽपि सम्यग्रियाणं स्यादित्यतः सम्यग्रियाणप्रतिपादनायेदमारभ्यते, यदिवा
निःसङ्गविहारिणा नानाविधाः परीपहोपमर्गाः सोढव्या इत्येतत्प्रतिपादितं, तत्र मारणान्तिकोपसर्गनिपाते सति अदीनमनस्केन
सम्यग्रियाणमेव विधेयमित्यस्यार्थस्य प्रतिपादनायेदमारभ्यते इत्यनेन सम्यन्धेनायातस्यास्याध्ययनस्योपक्रमादीनि चत्वार्यनुयोग-
द्वाराणि भवन्ति, तत्रोपक्रमद्वारायातोऽर्थाधिकारो द्वेषा, तत्राप्यध्ययनार्थाधिकारः प्रागभिहितः, उद्देशार्थाधिकारं तु निर्युक्तिकारो
विभणिपुराह—

असमणुश्रस्स विमुक्खो पढमेऽविइण अकप्पियविमुक्खो । पडिसेहणा य रुद्धस्स चैव सब्भावकहणा य २॥२५२॥
तइयंमि अंगचिद्धाभासिय आसंकिण य कहणा य ३ । सेसेसु अहीगारो उवगरणसरीरमुक्खेसु ॥२५३॥
उद्देसंमि चउत्थे वेहाणसगिद्धपिद्धमरणं च ४ । पंचमए गेलन्नं भत्तपरिन्ना य वोद्धव्वा ५ ॥२५४॥
छट्ठंमि उ एगत्तं इंगिणिमरणं च होइ वोद्धव्वं ६ । सत्तमए पडिमाओ पायवगमणं च नायव्वं ७ ॥२५५॥
अणुपुण्विविहारीणं भत्तपरिन्ना य इंगिणीमरणं । पायवगमणं च तहा अहिगारो होइ अट्टमए ८ ॥२५६॥

आवा०
७विमो०
१ उद्दे०

प्र. आ.
२५९

उद्देशार्थाधि-
कारः

५

१०

॥०
७विमो०
१ उद्दे०

अत्राघोदेशकेऽयमर्थाधिकारः, तद्यथा-असमनुज्ञानामसमनोज्ञानां वा त्रयाणां त्रिष्वधिकानां प्राचादुकशतानां विमोक्षः-परित्यागः कार्यः, तथा तदाहारोपधिशय्यातदृष्टिपरित्यागश्च, पार्थस्थादयः पुनश्चारित्रतपोविनयेऽसमनोज्ञाः, यथाञ्छन्दास्तु पञ्चस्वपि ज्ञानाचारादिष्वसमनोज्ञास्तेषां यथायोगं त्यागो विधेय इति १ । द्वितीये तु अकल्पिकस्य-आधाकर्म्मार्थविमोक्षः-परित्यागः कार्यो, यदिवाऽऽधाकर्म्मणा कश्चिन्निमन्त्रयेत् ततः प्रतिपेधो विधेयः, तत्प्रतिपेधे च रुष्टस्य मतः सिद्धान्तसद्भावः कथनीयो यथैवम्भूतं दानं तत्र मम च न गुणायेति २ । तृतीये तूद्देशकेऽयमर्थाधिकारः, तद्यथा-गोचरगतस्य यतेः शीतादिना कम्पनादिकायामङ्गचेष्टायां मत्यां गृहस्वस्वयमारेका स्याद् यथा-ग्रामधर्म्मैरुद्धाध्यमानस्य शृङ्गारभावावेशादस्य यतेः कम्पनमित्येवं भाषिते आशङ्किते वा तदाशङ्काव्युदासाय यथावस्थितार्थकथना क्रियत इति ३ । शेषेषु तूद्देशकेषु पञ्चस्वयमर्थाधिकारः, तद्यथा-उपकरणशरीराणां विमोक्षः-परित्यागस्तद्विषयः समासतो, व्यासतस्तूच्यते-चतुर्थोद्देशके त्वयमर्थाधिकारः, तद्यथा-वैहानसम्-उद्बन्धनं गार्द्धपृष्ठम्-अपरमांसादिहृदयन्यासाद्गृद्धादिनाऽऽत्मव्यापादनम्, एतत्प्रकारद्वयं मरणं वाच्यं ४ । पञ्चमके तु ग्लानता भक्तपरिज्ञा च बोद्धव्या ५ । षष्ठे त्वेकत्वम्-एकत्वभावना तथेङ्गितमरणं च बोद्धव्यं ६ । सप्तमके तु-प्रतिमाः-भिक्षुप्रतिमा भामादिका वाच्याः, तथा पादपोषगमनं च ज्ञातव्यमिति ७ । अष्टमके त्वयमर्थाधिकारः, तद्यथा-अनुपूर्वविहारिणां-प्रतिपालितदीर्घसंयमानां शास्त्रार्थग्रहणप्रतिपादनोत्तरकालमवसीदत्संयमाध्ययनाध्यापनक्रियाणां निष्पादितशिष्याणामुत्सर्गतः द्वादशसंवत्सरसंलेखनाक्रमेण संलिखितदेहानां भक्तपरिज्ञेङ्गितमरणं पादपोषगमनं वा यथा भवति तथोच्यत इति गाथापञ्चकसमासार्थो, व्यासार्थस्तु प्रत्युद्देशकं वक्ष्यते । निक्षेपस्तु त्रिधा-ओघनिष्पन्नो नामनिष्पन्नः सूत्रालावकनिष्पन्नश्चेति, तत्रौघनिष्पन्ने निक्षेपेऽध्ययनं, नामनिष्पन्ने तु विमोक्ष

उद्देशा-
र्थाधि-
१५
कारः

२०

॥२३५॥
२६

आचा०
७विमो०
१ उद्दे०

इति नाम, तत्र विमोक्षस्य निक्षेपं चिकीर्षुः निर्युक्तिकार आह—

नामंठवणविमुक्त्वो दब्बे खित्ते य काल भावे य । एसो उ विमुक्त्वस्सा निक्खेवो छव्विहो होउ ॥२५७॥
नामविमोक्षः स्थापनाविमोक्षो द्रव्यविमोक्षः क्षेत्रविमोक्षः कालविमोक्षो भावविमोक्षश्चेत्येवं विमोक्षस्य निक्षेपः षोडश भवतीति
गाथासमासार्थः ॥ व्यामार्थप्रतिपादनाय तु सुगमनामस्थापनाव्युदासेन द्रव्यादिविमोक्षप्रतिपादनद्वारेणाह—

दव्यविमुक्खो नियलाउण्णु खित्तंमि चारयाईसुं । काले चैइयमहिमाइण्णु अणघायमाईओ ॥२५८॥

द्रव्यविमोक्षो द्वेषा-आगमतो नोआगमतथ, आगमतो ज्ञाता तत्र चानुपयुक्तः, नोआगमतस्तु ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तो
निगडादिक्लेषु प्रियभूतेषु यो विमोक्षः स द्रव्यविमोक्षः, सुव्यत्ययेन वा पञ्चम्यर्थे सप्तमी, निगडादिभ्यो द्रव्येभ्यः सकाशाद्वि-
मोक्षो द्रव्यविमोक्षः, अपरकारकाचनमम्भस्तु स्वयमभ्यूह्यायोज्यः, तद्यथा-द्रव्येण द्रव्यात् मचित्ताचित्तमिश्राद्विमोक्ष इत्यादि.
क्षेत्रविमोक्षस्तु यस्मिन् क्षेत्रे चारुकादिक्ले व्यप्रस्थितो विमुच्यते क्षेत्रदानाढा यस्मिन्वा क्षेत्रे व्याप्यते स क्षेत्रविमोक्षः, कालविमो-
क्षस्तु चैत्यमहिमादिक्लेषु कालेष्वनाघातादिघोषणापादितो यान्तं कालं मुच्यते यस्मिन्वा काले व्याप्यायते सोऽभिधीयते इति
गन्धार्थः ॥ भावविमोक्षप्रतिपादनायाह—

डुविहो भावविमुक्खो देसविमुक्खो य सव्वमुक्खो य । देसविमुक्खा साह सव्वविमुक्खा भवे सिद्धा ॥२५९॥

भावविमोक्षो द्वेषा-आगमतो नोआगमतथ, आगमतो ज्ञाता तत्र चानुपयुक्तो, नोआगमतस्तु द्विधा-देशतः सर्वतथ, तत्र देश-
तोऽविरतनम्यग्दृष्टिनानाधरुपायत्रतुप्फुक्षयोपशमादेशविरतानामात्राष्टरूपायक्षयोपशमाद्भवति, माभूनां च द्वादशरूपायक्षयोपश-

म. भा.
२६१

मात् क्षपकृत्रेण्यां च यस्य यावन्मात्रं क्षाण तस्य तत्क्षयादेशविमुक्ततेत्यतः साधवो देशविमुक्ता, भवस्थकेवलिनोऽपि भवोपग्राहिस-
द्भावादेशविमुक्ता एव, सर्वविमुक्ताश्च सिद्धा भवेयुः इति गाथार्थः ॥ ननु बन्धपूर्वकत्वान्मोक्षस्य निगडादिमोक्षवदित्याशङ्कान्यव-
च्छेदार्थं बन्धामिधानपूर्वकं मोक्षमाह—

कृम्मयदन्वेहि समं संजोगो ह्योऽजो उ जीवस्स । सो बंधो नायव्वो तस्स विओगो भवे मुक्खो ॥२६०॥

‘कृम्मद्रव्यैः’ कृम्मवर्गणाद्रव्यैः ‘समं’ माद्वं यः संयोगो—जीवस्य स बन्धः प्रकृतिस्थित्यनुभावप्रदेशरूपो बद्धस्पृष्टनिघत्तनिकाच-
नापस्थथ ज्ञातव्यः, तथैकैको ह्यात्मप्रदेशोऽनन्तानन्तैः कृम्मपुद्गलैर्वद्धः, बध्यमाना अप्यनन्तानन्ता एव, शेषाणामग्रहणयोग्यत्वात्,
कथं पुनरष्टप्रकारं कृम्मं बध्नातीति चेद्, उच्यते, मिथ्यात्वोदयादिति, उक्तं च—“कैहं णं भंते ! जीवा अट्ट कृम्मपगडीओ बंधंति ?,
गोअमा ! णाणावरणिज्जस्स कृम्मस्स उदएणं दरिमणावरणिज्जं कृम्मं निअच्छन्ति, दंसणमोहणिज्जस्स कृम्मस्स उदएणं मिच्छत्तं,
मिच्छत्तेणं उदन्नेणं एवं खलु जीवे अट्ट कृम्मपडीओ बंधइ” यदिवा—“णेहंतुप्पिअगतस्स रेणुओ लग्गई जहा अंगे । तह रागदो-
मणेहालियस्स कृम्मंपि जीवस्स ॥१॥” इत्यादि, तस्यैवम्भूतस्याष्टप्रकारस्य कृम्मणः आस्रवनिरोधात् तपसाऽपूर्वकरणक्षपकृत्रेणिस्र-
क्रमण शैलेश्यवस्थायां वा योऽसौ वियोगः—क्षयः स मोक्षो भवेदिति गाथार्थः ॥ अस्य च प्रधानपुरुषार्थत्वात् प्रारब्धासिधाराव-

१ अत्र कथमन्यथा? इत्यवस्थाया २ कथं भदन्त । जीवा अष्टकर्मप्रकृतीर्विप्रन्ति ? गौतम । ज्ञानावरणीयस्य कर्मण उदयेन दर्शनावरणीय कर्म बध्नाति
(उदयेन), दर्शनमोहनीयस्य कर्मण उदयेन मिथ्याव बध्नाति (उदयेन), मिथ्यात्वेन उदितेन एव खलु जीवोऽष्टकर्मप्रकृतीर्विप्रन्ति, ३ श्लेहप्रक्षितस्य रेणुर्लगति
यथाऽहं । तथा रागद्वेषद्वेषादस्य कर्मापि जीवस्य ॥१॥

तानुष्ठानफलत्वात् तीर्थिकैः सह विप्रतिपत्तिसद्भावाच्च यथावस्थितमव्यभिचारि मोक्षस्य स्वरूपं दर्शयितुमाह, यदिया पूर्वं कर्म-
वियोगोद्देशेन मोक्षस्वरूपमभिहित, साम्प्रतं जीववियोगोद्देशेन मोक्षस्वरूपं दर्शयितुमाह—

जीवस्स अत्तजणिण्हि चेष कम्ममेहि पुब्बयद्वस्स । सन्वविवेगो जो तेण तस्स अह इत्तिओ सुखो ॥२६१॥

जीवस्थामङ्ख्येयप्रदेशात्मकस्य स्वतोऽनन्तज्ञानस्वभावात्मात्मनैव—मिथ्यात्वाविरतिप्रमादरूपाययोगपरिणतेन जनितानि—बद्धानि
यानि कर्माणि तैः पूर्वबद्धस्य—अनादिवन्धनद्वयस्य प्रगाहापेक्षया तेन कर्मणा 'सर्वविवेकः' सर्वाभावरूपतया यो विश्लेषस्तस्य—जन्तोः
'अवे'त्युपप्रदर्शने एतावन्मात्र एव मोक्षो, नापरः परपरिकल्पितो निर्वाणप्रदीपकल्पादिक इति गाथार्थः ॥ उक्तो भावविमोक्षः, स
च यस्य भवति तस्यावश्य भक्तपरिज्ञादिमरणत्रयान्यतरेण मरणेन भाव्य, तत्र कार्ये कारणोपचारात् तन्मरणमेव भावविमोक्षो
भवतीत्येतत्प्रतिपादयितुमाह—

भक्तपरिज्ञा उगिणि पायवगमणं च होइ नायन्त्रं । जो मरइ चरिममरणं भावविमुक्खं वियाणाहि ॥२६२॥

भक्तस्य परिज्ञा भक्तपरिज्ञा अनशनमित्यर्थः, तत्र त्रिविधचतुर्विधाहारनिवृत्तिमान् सप्रतिकर्मशरीरो धृतिसहननवान् यथा समा-
धिर्भवेत्तथाऽनशनं प्रतिपद्यते, तथेङ्गिते प्रदेशे मरणमिद्धितमरण, इदं चतुर्विधाहारनिवृत्तिस्वरूपं विशिष्टसहननवतः स्वत एवोद्धर्त-
नादिक्रियायुक्तस्यागन्तव्य, तथा परित्यक्तचतुर्विधाहारस्यैवाधिकृतचेष्टाव्यतिरेकेण चेष्टान्तरमधिकृत्यैकान्तनिष्प्रतिकर्मशरीरस्य
पादपसेवोप-मामीप्येन गमन-वर्त्तन पादपोषणमन एतच्च ज्ञातव्यं भवति, यो हि भवसिद्धिकर्षणं—अन्तिम मरणमाश्रित्य म्रियते
स एतत्पूर्वोक्तत्रयान्यतरेण मरणेन म्रियते, नान्येन वैहानमादिना बालमरणेनेत्येतज्ज्ञानन्तरोक्तं मरणं चेष्टाभेदोपाधिविशेषान् त्रैवि-

आचा०
७विमो०
१ उद्दे०

प्र. आ
२६१

आना०
७विमो०
१ उद्दे०

मात् क्षपकथ्रेण्यां च यस्य यावन्मात्रं क्षाण तस्य तत्क्षयाद्देशविमुक्ततेत्यतः साधवो देशविमुक्ता, भवत्यकेवलिनोऽपि भवोपग्राहिस-
द्गाद्देशविमुक्ता एव, सर्वविमुक्ताश्च सिद्धा भवेयुः इति गाथार्थः ॥ ननु बन्धपूर्वकत्वान्मोक्षस्य निगडादिमोक्षवदित्याशङ्कान्वय-
च्छेदार्थं बन्धामिधानपूर्वकं मोक्षमाह—

कम्मयदब्बेहि समं संजोगो होइ जो उ जीवस्स । सो बंधो नायब्बो तस्स विओगो भवे मुक्खो ॥२६०॥

‘कम्मद्रव्यैः’ कर्मवर्गणाद्रव्यैः ‘समं’ सार्द्धं यः संयोगो—जीवस्य स बन्धः प्रकृतिस्थित्यनुभावप्रदेशरूपो बद्धस्पृष्टनिधत्तनिकाच-
नापथ्यश्च ज्ञातव्यः, तर्थाकैको ह्यात्मप्रदेशोऽनन्तानन्तैः कर्मपुद्गलैर्वद्धः, बध्यमाना अप्यनन्तानन्ता एव, शेषाणामग्रहणयोग्यत्वात्,
कथं पुनरष्टप्रकारं कर्म वध्नातीति चेद्, उच्यते, मिथ्यात्वोदयादिति, उक्तं च—“कंहं णं भंते ! जीवा अट्ट कम्मपगडीओ बंधंति ?,
गोअमा ! णाणावरणिजस्स कम्मस्स उदएणं दरिमणावरणिजं कम्मं निअच्छन्ति, दंसणमोहणिजस्स कम्मस्स उदएणं मिच्छत्तं,
मिच्छत्तेणं उइत्तेणं एवं खलु जीवे अट्ट कम्मपडीओ बंधइ” यदिवा—“णेहंतुप्पिअगत्तस्स रेणुओ लग्गई जहा अंगे । तह रागदो-
सणेहालियस्स कम्मंपि जीवस्स ॥१॥” इत्यादि, तस्यैवम्भूतस्याष्टप्रकारस्य कर्मणः आसन्ननिरोधात् तपसाऽपूर्वकरणक्षपकथ्रेणिप्र-
क्रमण शैलेश्यवस्थायां वा योऽसौ वियोगः—क्षयः स मोक्षो भवेदिति गाथार्थः ॥ अस्य च प्रधानपुरुषार्थत्वात् प्रारब्धासिधारात्र-

१ अत्र कथमन्यथा इत्येवमुक्तायाः २ कथं भदन्त ! जीवा अप्यकर्मप्रकृतीर्वध्नान्ति ? गौतम ! ज्ञानावरणीयस्य कर्मण उदयेन दर्शनावरणीय कर्म वध्नाति (उदयते), दर्शनमोहनीयस्य कर्मण उदयेन मिथ्याव वध्नाति (उदयते), मिथ्यात्वेन उदितेन एव खलु जीवोऽष्टकर्मप्रकृतीर्वध्नाति, ३ ज्ञेहप्रक्षितस्य रेणुर्लगति यथाऽहं । तथा रागद्वेषभेदादस्य कर्मापि जीवस्य ॥१॥

आचा०
७विमो०
१ उद्दे०

तानुष्ठानफलत्वात् तीर्थिकैः सह विप्रतिपत्तिसद्भावाच्च यथावस्थितमव्यभिचारि मोक्षस्य स्वरूपं दर्शयितुमाह, यदिवा पूर्वं कर्म-
वियोगोद्देशेन मोक्षस्वरूपमभिहितं, साम्प्रतं जीववियोगोद्देशेन मोक्षस्वरूपं दर्शयितुमाह—

जीवस्स अत्तजणिण्हि चेव कम्मेहिं पुब्बवद्धस्स । सव्वविवेगो जो तेण तस्स अह इत्तिओ मुक्खो ॥२६१॥

जीवस्यामङ्गुर्येयप्रदेशात्मकस्य स्वतोऽनन्तज्ञानस्वभावस्यात्मनैव—मिथ्यात्वाविरतिप्रमादकपाययोगपरिणतेन जनितानि—वद्धानि
यानि कर्माणि तैः पूर्ववद्धस्य—अनादिवन्धवद्धस्य प्रवाहापेक्षया तेन कर्मणा 'सर्वविवेकः' सर्वाभावरूपतया यो विश्लेषस्तस्य—जन्तोः
'अथे'त्युपप्रदर्शने एतावन्मात्र एव मोक्षो, नापरः परपरिकल्पितो निर्वाणप्रदीपकल्पादिक इति गाथार्थः ॥ उक्तो भावविमोक्षः, स
च यस्य भवति तस्यावश्यं भक्तपरिज्ञादिमरणत्रयान्यतरेण मरणेन भाव्यं, तत्र कार्ये कारणोपचारात् तन्मरणमेव भावविमोक्षो
भवतीत्येतरप्रतिपादयितुमाह—

भत्तपरिज्ञा इंगिणि पायवगमणं च होइ नायव्वं । जो मरइ चरिममरणं भावविमुक्खं वियाणाहि ॥२६२॥

भक्तस्य परिज्ञा भक्तपरिज्ञा अनशनमित्यर्थः, तत्र त्रिविधचतुर्विधाहारनिवृत्तिमान् सप्रतिकर्मशरीरो धृतिसंहननवान् यथा समा-
धिर्भवेत्तथाऽनशनं प्रतिपद्यते, तथेद्धिते प्रदेशे मरणमिद्धितमरणं, इदं चतुर्विधाहारनिवृत्तिस्वरूपं विशिष्टसंहननवतः स्वत एवोद्धर्त्त-
नादिक्रियायुक्तस्यावगन्तव्यं, तथा परित्यक्तचतुर्विधाहारस्यैवाधिकृतचेष्टाव्यतिरेकेण चेष्टान्तरमधिकृत्यैकान्तनिःप्रतिकर्मशरीरस्य
पादपस्थेवोप-मामीप्येन गमनं—वर्त्तनं पादपोपगमनं एतच्च ज्ञातव्यं भवति, यो हि भवसिद्धिकथरमं—अन्तिमं मरणमाश्रित्य म्रियते
स एतत्पूर्वोक्तत्रयान्यतरेण मरणेन म्रियते, नान्येन वैहानसादिना बालमरणेनेत्येतच्चानन्तरोक्तं मरणं चेष्टाभेदोपाधिविशेषान् ध्रैवि-

मरण-
भेदाः

५

१०

प्र. आ.
२६१

चा०
७ वेमो०
१ उद०

ध्यमनुभवद्वायमोक्षं विजानीहीति गाथार्थः ॥ साम्प्रतमेतदेव मरणं सपराक्रमेतरभेदाद् द्विविधमिति दर्शयितुमाह—

सपरिक्रमे य अपरिक्रमे य वाघाय आणुपुञ्चीण । सुत्तत्थजाणणं समाहिमरणं तु कायब्बं ॥ २६३ ॥

‘पराक्रमः’ सामर्थ्यं सह पराक्रमेण वर्त्तत इति सपराक्रमस्तस्मिंश्च मरणं स्यात्, तद्विपर्यये चापराक्रमे—जङ्घावलपरिक्षीणे तद्भक्त-
परिज्ञेहितमरणपादपोपगमनभेदाद्विविधमपि मरणं संपराक्रमेतरभेदात् प्रत्येकं द्वैविध्यमनुभवति, तदपि व्याघातिमेतरभेदात् द्विधा
भवेत्, तत्र व्याघातः सिंहव्याघ्रादिकृतः अव्याघातस्तु प्रव्रज्यासूत्रार्थग्रहणादिकयाऽऽनुपूर्व्या विपक्रिममायुष्कक्षयमनुभवतो यो भवति
सोऽव्याघात इहानुपूर्वीत्युक्तं, तत्र परमार्थोपक्षेपेणोपसंहरति—व्याघातेनानुपूर्व्या वा सपराक्रमस्यापराक्रमस्य वा मरणे समुत्थिते
सति सूत्रार्थज्ञेन कालव्रतया समाधिमरणमेव कर्त्तव्यं, भक्तपरिज्ञेहितमरणपादपोपगमनानामन्यतरद् यथासमाधि विधेयं, न वेहा-
नसादिकं बालमरणं कर्त्तव्यमिति गाथार्थः ॥ तत्र सपराक्रममरणं दृष्टान्तद्वारेण दर्शयितुमाह—

सपरक्रममाणसो जह् मरणं होइ अज्जवइरणं । पायवगमणं च तहा एयं सपरक्रमं मरणं ॥ २६४ ॥

सह पराक्रमेण वर्त्तत इति सपराक्रमं, किं तत् ?—मरणं, आदिश्यते—इत्यादेशः आचार्यपारम्पर्यश्रुत्यायातो बृद्धवादो यमैतिह्य-
माचक्षते स आदेशो ‘यथे’त्युदाहरणोपन्यासार्थः, यथेतत्तथाऽन्यदप्यनया दिशा द्रष्टव्यं, ‘आर्यवैरा’वैरस्वामिनो यथा तेषां मर-
णमभूत् तथा पादपोपगमनं च, एतच्च सपराक्रमं मरणमन्यत्राप्यायोज्यमिति गाथार्थः ॥ भावार्थस्तु कथानकादवसेयः, तच्च प्रसि-
द्धमेव, यथाऽऽर्यवैरैर्विस्मृतकर्णाहितशृङ्गवैरैः प्रमादादवगतासन्नमृत्युभिः सपराक्रमैरेव रथावर्त्तशिखरिणि पादपोपगमनमकारीति ॥
साम्प्रतमपराक्रमं दर्शयितुमाह—

१५
शाक्या-
द्युक्त्य-
नादरः

२०

॥२३७॥

२८

अपरक्रममाप्तो जह मरणं होइ उदहिनामाणं । पाओवगमेऽवि तहा एयं अपरक्रमं मरणं ॥२६५॥

न विद्यते पराक्रमः—सामर्थ्यमस्मिन्नित्यपराक्रमं, किं तत् ?—मरणं, तच्च यथा जङ्घावलपरिक्षीणानामुदधिनाम्नाम्—आर्यसमुद्राणां मरणमभूद्, अयमादेशो—दृष्टान्तो वृद्धवादायात इति, पादपोषगमनेऽपि तथैवादेशं जानीयाद् यथा पादपोषगमनेन तेषां मरणमभूदिति, एतद्—अपराक्रमं मरणं यदार्यसमुद्राणां सञ्जातमेवमन्यत्राप्यायोज्यमिति गाथाऽक्षरार्थः ॥ भावार्थस्तु कथानकादवसेयः, तच्चेदम्—आर्यसमुद्रा आचार्याः प्रकृतिकृशा एवासन्, पश्चाच्च तैर्जङ्घावलपरिक्षीणैः शरीराल्हाभमनपेक्ष्य तत्तित्यक्षुभिर्गच्छस्यैरेवानशनं विधाय प्रतिश्रयैकदेशे निर्हारिमं पादपोषगमनमकारि ॥ साम्प्रतं व्याघातिममाह—

वाघाइयमाप्तो अवरद्धो हुज्ज अन्नतरणं । तोमलि महिसीइ हओ एयं वाघाइयं मरणं ॥२६६॥

विशेषेणाघातो व्याघातः—सिंहादिकृतः शरीरविनाशस्तेन निर्वृत्तं तत्र वा भवं व्याघातिमं, कश्चित्सिंहाद्यन्यतरेणापराद्धो भवेद्—आरब्धो भवेत् तेन यन्मरणं तद्व्याघातिमं, तत्र वृद्धवादायात आदेशो—दृष्टान्तः, यथा—तोसलिनामाचार्यो महिष्याऽऽरब्धश्चतुर्विधाहारपरित्यागेन मरणमभ्युपगतवान् एतद्व्याघातिमं मरणमिति गाथाऽक्षरार्थो, भावार्थस्तु कथानकादवसेयः, तच्चेदम्—तोसलिनामाचार्योऽरण्यमहिषीभिः प्रारब्धः, तोसलिदेशे वा बह्व्यो महिष्यः सम्भवन्ति, तामिश्च कदाचिदेकः साधुस्तव्यन्तर्वर्च्यारब्धः, स च तामिः क्षुद्यमानोऽनिर्वाहमवगम्य चतुर्विधाहारं प्रत्याख्यातवानिति ॥ साम्प्रतमव्याघातिमप्रतिपादनेच्छयाऽऽह—

अणुपुन्चिगमाप्तो पच्चज्जासुत्तअत्थकरणं च । वीसज्जिओ(घ)निन्तो मुक्को तिविहस्स नीयस्स ॥२६७॥

आनुपूर्वी—क्रमस्तं गच्छतीत्यानुपूर्वीगः, कोऽसौ ?—आदेशो—वृद्धवादः, स चायं, तद्यथा—पूर्वमुत्थितस्य प्रव्रज्यादानं, ततः सूत्र-

आचा०
७विमो०
१ उदे०

प्र. आ.
२६२

आना०
७ रिमो०
१ उदे०

करणं पुनरर्थग्रहणं, ततस्तदुभयनिर्मातः सुपात्रनिक्षिप्तद्वयार्थः गुर्वादिनाऽनुज्ञातोऽभ्युद्यतो मरणत्रिकान्यतराय 'निर्यन्' निर्गच्छन्
त्रिविधस्याहागेपविद्ययाऽयस्य नित्यपरिभोगान्नित्यस्य मुक्तो भवति, तत्र यथाचार्यस्तदा शिष्यान्निष्पाद्यापरमाचार्यं विधायोत्सर्गेण
द्वादशमावत्परिक्रिया संलेखनया संलिख्य ततो गच्छविमर्जितो गच्छानुज्ञया स्वस्थापिताचार्यविसर्जितो वा अभ्युद्यतमरणायापरा-
चार्यान्तिक्रमियात्, एवमुपाध्यायः प्रवर्तिः श्वविरो गणावच्छेदकः सामान्यसाधुर्वाऽऽचार्यविसर्जितः कृतसंलेखनापरिक्रमा भक्त-
परिव्रादिकं मरणमभ्युपेयात् ॥ तत्रापि भावसंलेखनां कुर्यात्, द्रव्यसंलेखानायां तु केवलायां दोषसम्भवादित्याह—
पडिचोइओ य कुविओ रण्णो जह् तिक्व सीयला आणा । तंबोले य विवेगो घट्टणया जा पसाओ य ॥२६८॥
प्रतिचोदितः मन्नाचार्येण पुनरपि संलिखेत्येवमभिहितः 'कुपितः' क्रुद्धो यथा च राज्ञः पूर्वं तीक्ष्णाज्ञा पश्चाच्छीतली भवति एव-
माचार्यस्यापि, 'तम्बोले' नागवल्लीपत्रे च कुथिते शेषरक्षणाय 'विवेकः' परित्यागः कार्यः, ततः 'घट्टना' कदर्थना कार्या, तत्स-
हिष्णोः पश्चाद्यावत् प्रमाद इति गाथाऽक्षरार्थः, भावार्थस्तु कथानकादवसेयः, तच्चेदम्—एकेन साधुना द्वादशवर्षसंलेखनयाऽऽत्मानं
संलिख्य पुनरभ्युद्यतमरणायाचार्यो विज्ञप्तः, तेनाप्यभाणि—यथाऽद्यापि संलिख, ततोऽसौ कुपितः त्वगस्थिशेषामङ्गुलीं भङ्गत्वा
दर्शयति, किमत्राशुद्धमिति ?, आचार्योऽपि येनाभिप्रायेणोक्तवाँस्तमाविष्करोति—अत एवाशुद्धो भवान्, यतो वचनसमनन्तरमेवा-
ङ्गुलीभङ्गद्वारेण भावाशुद्धतामाविष्कृतवानित्युक्त्वाऽऽचार्यस्तत्प्रतिबोधनाय दृष्टान्तं दर्शयति, यथा—कस्यचिद्राज्ञो नित्यं निष्पन्दिनी
लोचने, ते च स्वैद्योपन्यस्तानुष्ठानयतोऽपि न स्वस्थतामियातां, पुनरागन्तुकेन वैद्येनाभिहितः—स्वस्थीकरोमि भवन्तं यदि मुहूर्त्तं
वेदनां नितिक्षमे वेदनार्त्थं न मां धातयसीति, राजा चाभ्युपगतं, अञ्जनप्रक्षेपानन्तरोद्भूततीव्रवेदनात्तेनापगते ममाक्षिणी इत्येवं-

१५
संलेखना

२०

॥२३८॥
२८

वादिना व्यापादयितुमारेभे, ततो राजस्तीक्ष्णाज्ञा, यत्तश्च पूर्वमव्यापादनमभ्युपगतमतः शीतलेति, मुहूर्त्ताच्चापगतवेदनः पटुनय-
नश्च पूजितवैद्यो मुमुदे राजेति, एवमाचार्यस्यापि तीक्ष्णा प्रतिचोदनादिकाऽऽज्ञा परमार्थतस्तु शीतलेति, यदि पुनरेवं कथितेऽपि
नोपशाम्यति ततः शेषसंरक्षणार्थं विकृतनागवल्लीपत्रस्यैव विवेकः क्रियते, अथाचार्योपदेशं प्रतिपद्यते ततो गच्छ एव तिष्ठतो घट्टना-
दुर्वचनादिभिः कदर्थना क्रियते, यदि च तथापि न ज्वलति ततः शुद्र इतिकृत्वाऽनशनदानेन प्रतिजागरणेन च प्रसादः क्रियत
इति ॥ किम्भूतः पुनः कियन्तं वा कालं कथं वाऽऽत्मानं संलिखेदित्येतत् हृदि व्यवस्थाप्याह

निष्पाइया य सीसा सउणी जह् अंडगं पयत्तेणं । वारससंवच्छरियं सो संलेहं अह करेइ ॥२६९॥

चत्तारि विचित्ताइं विगईनिज्जूहियाइं चत्तारि । संवच्छरे य दुन्नि उ एगंतरियं तु आयामं ॥२७०॥

नाइविगिट्ठो उ तवो छम्मासे परिमियं तु आयामं । अन्नेऽवि य छम्मासे होइ विगिट्ठं तवोकम्मं ॥२७१॥

वासं कोडीसहियं आयामं काउ आणुपुन्वीए । गिरिकंदरंमि गंतुं पायवगमणं अह करेइ ॥२७२॥

सूत्रार्थतदुभयैः स्वशिष्याः प्रातीच्छका वा 'निष्पादिता' योग्यतामापादिताः शकुनिनेवाण्डकं प्रयत्नेन, ततोऽसौ 'अथ' अनन्तरं
द्वादशमांवत्सरिकीं संलेखनां करोति, तद्यथा-चत्वारि वर्षाणि 'विचित्राणि' विचित्रतपोऽनुष्ठानवन्ति भवन्ति, चतुर्थपष्ठाष्टमदश-
मद्वादशादिके कृते पारणकं सविकृतिकमन्यथा वेति, पञ्चमादारभ्य संवत्सरादपराणि चत्वारि वर्षाणि निर्विकृतिकमेव पारणक-
मिति, नवमदशमसंवत्सरद्वयं त्वेकान्तरितमाचाम्लं, एकस्मिन्नहनि चतुर्थमपरेद्युराचाम्लेन पारणकमिति, तत एकादशसंवत्सरं द्विधा
विधत्ते-तत्रायं षण्मासं नातिविकृष्टं तपः करोति, चतुर्थं पष्ठं वा विधाय परिमितेनाचाम्लेन पारणकं विधत्ते, न्यूनोदरतां करोती-

१५
७ विमो
१ उदे

त्यर्थः, अपरपण्मासं तु विरुष्टतपश्चरणवतः पूर्वोक्तमेव पारणकं, द्वादशं तु संवत्सरं कोटीसहितमाचाम्लं करोति, प्रतिदिनमाचाम्लेन भुङ्क्ते, आचाम्लस्य कोट्याः कोटिं मीलयत्यतः कोटीसहितमित्युक्तं, चतुर्मासावशेषे तु संवत्सरे तैलगण्डूपानस्खलितनमस्काराद्ययनायापगतवातमुखयश्चप्रचारार्थं पौनःपुन्येन करोतीति, तदेवमनयाऽऽनुपूर्व्या सर्वं विधाय सति सामर्थ्ये गुरुणाऽनुज्ञातो गिरिकन्दरं गत्वा स्यण्डिलं प्रत्युपेक्ष्य 'अथ' अनन्तरं पादपोषगमनं करोति, इङ्गितमरणं वा भक्तप्रत्याख्यानं वा यथासमाधि विधत्त इति गाथाचतुष्टयार्थः ॥ अनया च द्वादशसंवत्सरसंलेखनाऽऽनुपूर्व्या क्रमेण आहारं परितनुं कुर्वत आहाराभिलापोच्छेदो भवतीत्येतद्गाथाद्वयेन दर्शयितुमाह—

कह नाम सो तवोकम्मपण्डिओ जो न निञ्जुत्तप्पा । लहुवित्तीपरिक्खेवं वचइ जेमंतओ चेव ? ॥२७३॥

आहारेण विरहिओ अप्पाहारो य संवरनिमित्तं । हासंतो हासंतो एवाहारं निरुंभिज्जा ॥२७४॥

कथं नामासौ तपःकर्मणि पण्डितः स्यात् ?, यो न नित्यमुद्युक्तात्मा सन् वर्तनं वृत्तिः—द्वात्रिंशत्कवलपरिमाणलक्षणा तस्याः परिक्षेपः—संक्षेपो वृत्तिपरिक्षेपः लघुवृत्तिपरिक्षेपोऽस्येति लघुवृत्तिपरिक्षेपः तद्भावं यो भुञ्जान एव न व्रजति कथमसौ तपःकर्मणि पण्डित स्यात् ?, तथाऽऽहारेण विरहितो द्वित्रान् पञ्चपान् वा वासरान् स्थित्वा पुनः पारयति तत्राप्यल्पाहारोऽसौ भवति, किमर्थं ?— 'संवरनिमित्तम्' अनशननिमित्तं, एवमसाद्युपवासैः प्रतिपारणकमल्पाहारतया च हासयन् हासयन्नाहारमुक्तविधिना पश्चान्निहन्ध्याद्—भक्तप्रत्याख्यानं कुर्यादिति गाथाद्वयार्थः ॥ उक्तो नामनिष्पन्नो निक्षेपस्तन्निर्युक्तिश्च, साम्प्रतं सूत्रानुगमेऽस्खलितादिगुणोपेतं सूत्रमुच्चारणीयं, तच्चेदम्—

१५
संलेखना

२०

॥२३९॥
२८

आचा०
७विमो०
१ उद्दे०
प्र. आ०
२६४

से वेमि समणुन्नस्स वा असमणुन्नस्स वा असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा
वत्थं वा पडिग्गहं वा कंवलं वा पायपुंछणं वा नो पादेज्जा नो निमंतिज्जा नो कुज्जा वेया-
वडियं परं आढायमाणेत्तिवेमि (सू. १९४)

सोऽहं ब्रवीमि योऽहं भगवतः सकाशात् ज्ञातज्ञेय इति, किं तद्ब्रवीमि ?-वक्ष्यमाणं, तद्यथा—‘समनोऽस्स वा’ वाशब्द उत्त-
रापेक्षया पक्षान्तरोद्योतकः, समनोऽज्ञो दृष्टितो लिङ्गतो, न तु भोजनादिभिः, तस्य, तद्विपरीतस्त्वसमनोऽज्ञः शाक्यादिस्तस्य वा, अश्यत
इत्यशनं-शाल्योदनादि, पीयत इति पानं-द्राक्षापानकादि, खाद्यत इति खादिमं-नालिकेरादि, स्वाद्यत इति स्वादिमं-कर्पूरलव-
ङ्गादि, तथा वस्त्रं वा पात्रं वा पतद्ब्रह्मं वा कम्बलं वा पादपुञ्छनं वा, नो प्रदद्यात्-प्रासुकमप्रासुकं वा तदन्येषां कुशीलानामुपभो-
गाय नो वितरेत्, नापि दानार्थं निमन्त्रयेत्, न च तेषां वैयावृत्त्यं कुर्यात्, परम्-अत्यर्थमादस्वान्न तेभ्यः किमपि दद्यात् नापि
तानामन्त्रयेत् न च तेषां वैयावृत्त्यमुच्चावचं कुर्यादिति, ब्रवीमीत्यधिकारपरिसमाप्तौ ॥ एतच्च वक्ष्यमाणमहं ब्रवीमीत्याह—

धुवं चेयं जाणिज्जा असणं वा जाव पायपुंछणं वा लभिया नो लभिया भुंजिया नो भुंजिया
पंथं विउत्ता विउक्कम्म विभत्तं धम्मं जोसेमाणे समेमाणे चलेमाणे पाइज्जा वा निमंतिज्ज
वा कुज्जा वेयावडियं परं अणाढायमाणेत्तिवेमि (सू. १९५)

ने हि शाक्यादयः कुशीला अशनादिकमुपदर्शयन् व्रूयुः, यथा-ध्रुवं चैतज्जानीयात्—नित्यमसदावसथे भवति लभ्यते वाऽतो मयद्भिरेतदशनादिकमन्यत्र लब्ध्वा वाऽलब्ध्वा वा भुक्त्वा वाऽभुक्त्वा वा असद्भृतयेऽवश्यमागन्तव्यं, अलब्धे लाभाय लब्धेऽपि विशेषाय भुक्ते पुनः पुनर्भोजनाय अभुक्तेऽपि प्रथमालिकार्थमसद्भृतये यथाकथञ्चिदागन्तव्यं, यद्यथा वा भवतां कल्पनीयं भवति तत्रथा दास्याम इति, अनुपथ एवासदावमथो भवतां वर्त्तते, अन्यथाऽप्यसत्कृते पन्थानं व्यावर्च्यापि वक्रपथेनाप्यागन्तव्यमप-
क्रम्य वाऽन्यगृहाणि समागन्तव्यं, नात्रागमने खेदो विधेयः, किम्भृतोऽसौ शाक्यादिरिति दर्शयति—‘विभक्तं’ पृथग्भूतं धर्मं ‘जुपन्’ आचरन्, एतच्च कदाचित्प्रतिश्रयमध्येन ‘समेमाणे’ति समागच्छन् तथा ‘चलेमाणे’ति गच्छन् व्रूयाद्, यदिवाऽशनादि प्रद-
द्यात् अशनादिदानेन वा निमन्त्रयेदन्यद्वा प्रश्रयवद्वैयावृत्त्यं कुर्यात्, तस्य कुशीलस्य नाभ्युपेयात्, न तेन सह संस्तवमपि कुर्यात्, कथं?, परम्—अत्यर्थमनाद्रियमाणः—अनादरवान्, एवं हि दर्शनशुद्धिर्भवतीति ब्रवीमीत्येतत्पूर्वोक्तं ॥ यदि वैतद्वक्ष्यमाणमित्याह—

इहमेगेसिं आयारगोयरे नो सुनिसंते भवति ते इह आरंभट्टी अणुवयमाणा हण पाणे घायमाणा हणओ यावि समणुजाणमाणा अदुवा अदिन्नमाययंति अदुवा वायाउ विउज्जंति, तंजहा—अत्थि लोए नत्थि लोए धुवे लोए अधुवे लोए साइए लोए अणाइए लोए सपज्ज-
वसिए लोए अपज्जवसिए लोए सुकडेत्ति वा दुक्कडेत्ति वा कल्लाणेत्ति वा पावेत्ति वा साहुत्ति

ताचा०
७पिमो०
१ उदे०

वा असाहुति वा सिद्धिंति वा असिद्धिंति वा निरएत्ति वा अनिरएत्ति वा, जमिणं विष्पडिवन्ना
मामगं धम्मं पन्नवेमाणा इत्थवि जाणह अकस्मात् एवं तेसिं नो सुयक्खाए धम्मे नो
सुपन्नत्ते धम्मे भवइ (सू. १९६)

‘इह’ अस्मिन्मनुष्यलोके ‘एकेपां’ पुरस्कृताशुभकर्मविपाकानामाचरणमाचारो-मोक्षार्थमनुष्ठानविशेषस्तस्य गोचरो-विषयः नो
सुप्तु निशान्तः-परिचितो भवति, ते चापरिणताचारगोचरा यथाभूताः स्युः तथा दर्शयितुमाह-‘ते’ अनधीताचारगोचरा भिक्षा-
चर्याऽह्लानस्वेदमलपरीपहतर्जिताः सुखविहारिभिः शाक्यादिभिरात्मसात्परिणामिताः ‘इह’ मनुष्यलोके आरम्भार्थिनो भवन्ति,
ते वा शाक्यादयोऽन्ये वा कुशीलाः सावधारम्भार्थिनः, तथा विहारारामतडागकूपकरणौदेशिकभोजनादिभिर्धर्मं वदन्तोऽनुवदन्तः,
तथा जहि प्राणिनः इत्येवमपरैर्घातयन्तो घ्नतश्चापि ममनुजानन्तः, अथवा अदत्तं परकीयं द्रव्यमगणितविपाकास्तिरोहितशुभाध्य-
वसायाः ‘आददति’ गृह्णन्तीति, किं च-तत्र प्रथमतृतीयव्रते अल्पवक्तव्यत्वात् पूर्वं प्रतिपाद्य ततो बहुतरवक्तव्यत्वात् द्वितीयव्र-
तोपन्यास इति, ‘अथवेति’ पूर्वस्मात् पक्षान्तरोपक्षेपकः, तद्यथा अदत्तं गृह्णन्त्यथवा वाचो विविधं-नानाप्रकारा युञ्जन्ति, ‘तद्यथे’-
त्युपक्षेपार्थः, अस्ति ‘लोकः’ स्थावरजङ्गमात्मकः, तत्र नवखण्डा पृथ्वी सप्तद्वीपा वसुन्धरेति वा, अपरेपां तु ब्रह्माण्डान्तर्वर्त्ती, अप-
रेपां तु प्रभृतान्येऽम्भूतानि ब्रह्माण्डान्युदकमध्ये प्रवमानानि संतिष्ठन्ते, तथा सन्ति जीवाः स्वकृतफलभुजः, अस्ति परलोकः, स्तो
वन्धमोक्षौ, सन्ति पञ्च महाभूतानि इत्यादि, तथाऽपरे चार्वाका आहुः-नास्ति लोको मायेन्द्रजालस्वप्नकल्पमेवैतत्सर्वं, तथा ह्यवि-

आना०
७विमो०
१ उद्दे०

चारितरमणीयतया भूताभ्युपगमोऽपि तेषामतो नास्ति परलोकानुयायी जीवो, न स्तः शुभाशुभे, किष्पादिभ्यो मदशक्तिरद्वैतेभ्य एव चैतन्यमित्यादिना सर्वं मायाकारगन्धर्वनगरतुल्यम्, उपपत्त्यक्षमत्वादिति, उक्तं च—“यथा यथाऽर्थाश्चिन्त्यन्ते, विविच्यन्ते तथा तथा । यद्येतस्त्वयमर्थेभ्यो, रोचते तत्र के वयम् ॥१॥ भौतिकानि शरीराणि, विषयाः करणानि च । तथापि मन्दैरन्यस्य, तत्त्वं ममुपदिश्यते ॥२॥” इत्यादि, तथा साद्रख्यादय आहुः—‘ध्रुवो’ नित्यो लोकः, आत्रिर्भाषतिरोभाषमात्रत्वादुत्पादविनाशयोः, अमतोऽनुत्पादात् मतथाविनाशात्, यद्दिना ‘ध्रुवः’ निश्चलः, मरित्समुद्रभूधराभ्राणां निश्चलत्वात्, शाक्यादयस्त्वाहुः—अध्रुवो लोकोऽनित्यः, प्रतिक्षणं निशरास्त्रभावत्वात्, विनाशहेतोरभावात् नित्यस्य च क्रमयौगपद्याभ्यामर्थक्रियायाममामर्थ्यान्, यद्दिना ‘अध्रुवः’ चलः, तथाहि—भूगोलः केषाश्चिन्मतेन नित्यं चलन्नेवास्ते, आदित्यस्तु व्यवस्थित एव, तत्रादित्यमण्डलं दूरत्वाद्ये पर्वतः पश्यन्ति तेषामादित्योदयः, आदित्यमण्डलाधोव्यवस्थिताना मध्याह्नः, ये तु दूरातिक्रान्तत्वाच्च पश्यन्ति तेषामस्तमित इति, अन्ये पुनः मादिको लोक इति प्रतिपन्नाः, तथा चाहुः—“आसीदिदं तमोभूतमप्रज्ञातमलक्षणम् । अप्रतर्क्यमप्रिज्ञेयं, प्रसुप्तमिव सर्वतः ॥१॥ तस्मिन्नेकार्णवीभूते, नष्टस्थावरजद्रमे । नष्टामरनरे चैव, प्रनष्टोरगराक्षसे ॥२॥ केवलं गह्वरीभूते, महाभूतप्रिञ्जिते । अचिन्त्यात्मा विभुस्तत्र, शयानस्तप्यते तपः ॥३॥ तस्य तत्र शयानस्य, नाभेः पद्मं प्रिनिर्गतम् । तरुणरविमण्डलनिभं, हृद्यं काञ्चन-रुर्णिकम् ॥४॥ तस्मिन् पद्मे तु भगवान् दण्डी यज्ञोपवीतसयुक्तः । ब्रह्मा तत्रोत्पन्नस्तेन जगन्मातरः सृष्टाः ॥५॥ अदितिः सुरस-द्धानां दितिरमुराणां मनुर्मनुष्याणाम् । विनता विह्वलमानां माता विश्वप्रकाराणाम् ॥६॥ रुद्रः मरीसृपाणां मुलमा माता तु नाग-जातीनाम् । सुरभिगतुप्पदानामिला पुनः सर्वबीजानाम् ॥७॥” इत्यादि, अपरे तु पुनरनादिको लोक इत्येवं प्रतिपन्नाः, यथा शाक्या-

१५
शाक्या-
द्युक्त्य-
नादरः

२०

॥२४१॥

२८

प्र. आ.
२६६

एवमाहुः—अनवदग्रोऽयं भिक्षवः ! संसारः, पूर्वा च कोटी न प्रज्ञायते, अविद्या निरावरणानां सत्त्वानां न विद्यते, न च सत्त्वो-
त्पाद इति, तथा सपर्यवसितो लोको, जगत्प्रलये सर्वस्य विनाशसद्भावात्, तथाऽपर्यवसितो लोकः, सतः आत्यन्तिकविनाशासम्भ-
वात्, 'न कदाचिदनीदृशं जगदि'ति वचनान्, तत्र येषां सादिकस्तेषां सपर्यवसितो येषां त्वनादिकस्तेषामपर्यवसित इति, केषा-
श्चित्तूभयमपीति, तथा चोक्तम्—“द्वावेव पुरुषौ लोके, क्षरश्चाक्षर एव च । क्षरः सर्वाणि भूतानि, कूटस्थोऽक्षर उच्यते ॥ १ ॥”
इत्यादि, तदेवं परमार्थमजानाना अस्तीत्याद्यभ्युपगमेन लोकं विवदमानाः नानाभूता वाचो नियुञ्जन्ति, तथाऽऽत्मानमपि प्रति विव-
दन्ते, तद्यथा—सुष्ठु कृतं सुकृतमिति वा दुष्कृतमिति वेत्येवं क्रियावादिनः संप्रतिपद्यन्ते, तथा सुष्ठु कृतं यत् सर्वसङ्गपरित्यागतो
महाव्रतमग्राहि, तथाऽपरे दुष्कृतं भवता यदसौ मुग्धमृगलोचना पुत्रमनुत्पाद्योज्झतेति, तथा य एव कश्चित्प्रव्रज्योद्यतः कल्याण
इत्येवमभिहितः स एवापरेण पाखण्डिकविप्रलब्धः क्लीवोऽयं गृहाश्रमपालनाममर्थोऽनपत्यः पाप इत्येवमभिधीयते, तथा साधुरिति
वा अमाधुरिति वा स्वमतिविकल्पितरुचिभिरभिधीयते, तथा सिद्धिरिति वा असिद्धिरिति वा नरक इति वा अनरक इति वा, एवम-
न्यदप्याश्रित्य म्याग्रहग्रहिणो विवदन्त इति दर्शयति, 'यदिदं विप्रतिपन्ना' यत्पूर्वोक्तं लोकादिकं तदिदमाश्रित्य विविधं प्रतिपन्ना
विप्रतिपन्नाः, तथा चोक्तम्—“इच्छन्ति कृत्रिमं सृष्टिवादिनः सर्वमेव मितिलिङ्गम् । कृत्स्नं लोकं माहेश्वरादयः मादिपर्यन्तम् ॥१॥
नारीश्वरजं केचित् केचित्मोमाग्निमम्भवं लोकम् । द्रव्यादिपद्विकल्पं जगदेतत्केचिदिच्छन्ति ॥२॥ ईश्वरप्रेरितं केचित्केचिद्ब्रह्मकृतं
जगत् । अव्यक्तप्रभवं सर्वं, विश्वमिच्छन्ति कापिलाः ॥३॥ यादृच्छिकमिदं सर्वं, केचिद्भूतविकारजम् । केचिच्चानेकरूपं तु, बहुधा
संप्रधाविताः ॥४॥” इत्यादि, तदेवमनवगाहितस्याद्वादोदन्वतामेकांशावलम्बिनां मतिभेदाः प्रादुष्यन्ति, तदुक्तम्—“लोकक्रिया-

ऽऽत्मतत्त्वे विवदन्ते वादिनो विभिन्नार्थम् । अविदितपूर्वं येषां स्याद्वादविनिश्चितं तत्त्वम् ॥१॥” येषां तु पुनः स्याद्वादमतं निश्चितं
तेषामन्वित्वनास्तित्वादर्थस्य नयाभिप्रायेण कथञ्चिदाश्रयणात् विवादाभाव एवेति, अत्र च बहु वक्तव्यं तत्तु नोच्यते, ग्रन्थवि-
स्तरभयाद्, अन्यत्र च सूत्रकृदादौ विस्तरेण सुविहितत्वादिति । ते च विवदन्तः परस्परतो विप्रतिपन्नाः ‘मामकम्’ इत्यात्मीयं
धर्मं प्रघापयन्तः स्वतो नष्टाः परानपि नाशयन्ति, तथाहि—केचित्सुखेन धर्ममिच्छन्ति अपरे दुःखेनान्ये स्वानादिनेति, तथा
मामक एवैको धर्मो मोक्षायानिर्वाच्यश्च नापर इत्येवं वदन्तोऽपुष्टधर्माणोऽविदितपरमाथान् प्रतारयन्ति, तेषामुत्तरं दर्शयति—
‘अत्रापि’ अस्ति लोको नाम्नि वेत्यादौ जानीत यूयम् ‘अकस्मादि’ति मागधदेशे आगोपालाङ्गनादिना संस्कृतस्यैवोच्चारणादिहापि
तर्थाच्चारित इति, कस्मादिति हेतुः न कस्मादकस्माद् हेतोरभावादित्यर्थः, तत्रास्ति लोक इत्युक्तेऽत्राप्येवं जानीत यथा न भवत्येव-
मकस्माद्, हेतोरभावादिति, तथाहि—यद्येकान्तेनैव लोकोऽस्ति ततोऽस्तिना सह सामानाधिकरण्याद्यदस्ति तल्लोकः स्याद्, एवं च
तत्प्रतिपक्षोऽप्यलोकोऽस्तीतिकृत्वा लोक एवालोकः स्याद्, व्याप्यसद्भावे व्यापकस्यापि सद्भावादलोकाभावः, तदभावे च तत्प्रति-
पक्षभूतस्य लोकस्य प्रागेवाभावः सर्वगतत्वं वा लोकस्य स्यादिति, अथवा लोकोऽस्ति, न च लोको भवति, लोकोऽपि नामास्ति,
न च लोकोऽलोकाभाव इत्येवं स्याद्. अनिष्टं चैतत्, किं च—अस्तेर्व्यापकत्वे लोकस्य घटपटादेरपि लोकत्वप्राप्तिः, व्याप्यस्य व्याप-
कसद्भावनान्तरीयकत्वात्, किं च—अस्ति लोकः इत्येषापि प्रतिज्ञा लोक इतिकृत्वा हेतोरप्यस्तित्वात् प्रतिज्ञाहेत्वोरेकत्वावाप्तिः,
तदेकत्वे हेत्वभावः, तदभावे किं केन सिद्ध्यतीति?, उतास्तित्वादन्वयो लोक इत्येवं च प्रतिज्ञाहानिः स्यात्, तदेवमेकान्तेनैव लोका-
स्तित्वेऽभ्युपगम्यमाने हेत्वभावः प्रदर्शितः, एवं नाम्नित्वप्रतिज्ञायामपि वाच्यं, तथाहि—नास्ति लोक इति ब्रुवन् वाच्यः—किं भवा-

१०
७ रिमो
१ उदे

१. आ.
२६७

आचा०
७विमो०
१ उद्दे०

नस्त्युत नेति ? , यद्यस्ति किं लोकान्तर्वर्त्ती न वेति, यदि लोकान्तर्गतः कथं नास्ति लोक इति ब्रवीषि ? , अथ बहिर्भूतस्ततः खर-
विपाणवदसद्भूत एवेति कस्य मयोत्तरं दातव्यम् , इत्यनया दिशैकान्तवादिनः स्वयमभ्युह्य प्रतिक्षेप्तव्या इति, 'एव' मिति यथा-
ऽस्तित्वनास्तित्ववादस्तेषामाकस्मिको-निर्युक्तिकः, एवं ध्रुवाध्रुवादयोऽपि वादा निर्युक्तिका एवेति, अस्माकं तु स्याद्वादवादिनां कथ-
ञ्चिदभ्युपगमान्न यथोक्तदोषानुपद्भो, यतः स्वपरसत्ताव्युदासोपादानापाद्यं हि वस्तुनो वस्तुत्वम्, अतः स्वद्रव्यक्षेत्रकालस्वभावतो-
ऽस्ति परद्रव्यादिचतुष्टयान्नास्तीति, उक्तं च—"मदेव सर्वं को नेच्छेत्, स्वरूपादिचतुष्टयात् ? । असदेव विपर्यासान्न चेन्न व्यवतिष्ठते
॥१॥" इत्यादि, अलमतिप्रसङ्गेनाक्षरगमनिकार्थत्वात् प्रयासस्य, एवं ध्रुवाध्रुवादिष्वपि पञ्चावयवेन दशावयवेन वाऽन्यथा
वैकान्तपक्षं विक्षिप्य स्याद्वादपक्षोऽभ्युह्यायोज्य इति । साम्प्रतमुपसंहरति-एवं उक्तनीत्या तेषामेकान्तवादिनां न स्वाख्यातो धर्मो
भवति, नापि शास्त्रप्रणयनेन सुप्रज्ञापितो भवति ॥ किं स्वमनीषिकया भवतेदमभिधीयते ? , नेत्याह, यदिवा किम्भूतस्तर्हि सुप्र-
ज्ञापितो धर्मो भवतीत्याह—

से जहेयं भगवद्या पवेइयं आसुपन्नेण जाणया पासया अदुवा गुत्ती वओगोयरस्सत्तिवेमि
सव्वत्थ संमयं पावं, तमेव उवाइक्कम्म एस महं विवेगे वियाहिए, गामे वा अदुवा रणणे नेव
गामे नेव रणणे धम्ममायाणह पवेइयं माहणेण मइमया, जामा तिन्नि उदाहिया जेसु इमे आय-
रिया संबुज्झमाणा समुद्धिया, जे णिव्वुया पावेहिं कम्मेहिं अणियाणा ते वियाहिया (सू. १९७)

लोक-
ध्रुवा-
ध्रुवादि

५

१०

ना
७ विमो
? उरे

तथा 'इदं' स्याद्वादरूपं वस्तुनो लक्षणं समस्तव्यवहारानुयायि कचिदप्यप्रतिहतं 'भगवता' श्रीवर्द्धमानस्वामिना प्रवेदितम्, एतद्वाऽनन्तरोक्तं भगवता प्रवेदितमिति, किम्भूतेनेति दर्शयति—आशुप्रज्ञेन, निरावरणत्वात् सततोपयुक्तेनेत्यर्थः, किं यौगपद्येन ?, नेति दर्शयति—'जानता' ज्ञानोपयुक्तेन, तथा 'पश्यता' दर्शनोपयुक्तेनैतत्प्रवेदितं, यथा नैपामेकान्तवादिनां धर्मः स्वारूपातो भवति, अथवा गुप्तिर्वाग्गोचरस्य—भाषासमितिः कार्येत्येतत्प्रवेदितं भगवता, यदिवा अस्ति नास्ति ध्रुवाध्रुवादिवादिनां वादायोत्थितानां प्रयाणां त्रिपटयधिकानां प्रावादुकशतानां वादलब्धिमतां प्रतिज्ञाहेतुदृष्टान्तोपन्यासद्वारेण तदुपन्यस्तदूपणोपन्यासेन च तत्पराज-यापादनतः मम्यगुत्तरं देयम्, अथवा गुप्तिर्वाग्गोचरस्य विधेयेत्येतदहं ब्रवीमि, वक्ष्यमाणं चेत्याह—तान् वादिनो वादायोत्थितानेवं ब्रूयाद्—यथा भवतां सर्वेषामपि पृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पत्यारम्भः कृतकारितानुमतिभिरनुज्ञातोऽतः सर्वत्र 'सम्मतम्' अभिप्रेतमप्र-तिपिद्वं 'पापं' पापानुष्ठानं, मम तु नैनत्सम्मतमित्येतदर्शयितुमाह—'तदेव' एतत्पापानुष्ठानमुप—सामीप्येनातिक्रम्य—अतिलङ्घ्य यतोऽहं व्यवस्थितोऽत्र एष मम विवेको व्याख्यातः, तत्कथमहं सर्वाप्रतिपिद्वास्त्रवद्वारैः संभाषणमपि करिष्ये ?, आस्तां तावद्वाद इत्येवममनुजविवेकं करोतीति, अत्राह चोदकः—कथं तीर्थिकाः सम्मतपापा अज्ञानिनो मिथ्यादृष्टयोऽचरित्रिणोऽतपस्विनो वेति?, तथाहि—तेऽप्यकृष्टभूमिवनवासिनो मूलकन्दाहारा वृक्षादिनिवासिनश्चेति, अत्राहाचार्यः—नारण्यवासादिना धर्मः, अपि तु जीवाजी-वपरिज्ञानात् तत्पूर्वकानुष्ठानाच्च, तच्च तेषां नास्तीत्यतोऽसमनोज्ञास्ते इति । किं च—सदमद्विवेकिनो हि धर्मः, स च ग्रामे वा स्यात् अथवाऽरण्ये, नैवाधारो ग्रामो, नैवारण्यं धर्मनिमित्तं, यतो भगवता न वसिममितरद्वाऽऽश्रित्य धर्मः प्रवेदितः, अपि तु जीवादि-तत्परिज्ञानात् मम्यगनुष्ठानाच्च, अतस्तं धर्ममजानीत 'प्रवेदितं' कथितं 'माहणेण' चि भगवता, किम्भूतेन ?—'मतिमता' मननं—

प्र. आ.
२६८

धर्म-
१५
प्रज्ञापना

२०

॥२४३॥
२७

आचा०
७विमो०
१ उद्दे०

सर्वपदार्थपरिज्ञानं मतिस्तद्धता मतिमता, केवलनेत्यर्थः । किंभूतो धर्मः प्रवेदित इत्याह—'यामा' व्रतविशेषाः त्रय उदाहृताः, तद्यथा—प्राणातिपातो मृषावादः परिग्रहश्चेति. अदत्तादानमैथुनयोः परिग्रह एवान्तर्भावात् त्रयग्रहणं, यदिवा यामा-वयोविशेषाः, तद्यथा—अष्टवर्षादात्रिंशतः प्रथमस्तत ऊर्ध्वमापष्टेः द्वितीयस्तत ऊर्ध्वं तृतीय इति. अतिबालवृद्धयोर्व्युदामो, यदिवा यम्यते—उपरम्यते संसारभ्रमणादेमिरिति यामाः—ज्ञानदर्शनचारित्राणीति, ते 'उदाहृता' व्याख्याताः, यदि नामैवं ततः किमित्याह—'येषु' अवस्था-विशेषेषु ज्ञानादिषु वा इमे देशार्या अपाकृतहेयधर्मा वा सम्बुध्यमानाः सन्तः समुत्थिताः, के?—ये 'निर्वृताः' क्रोधाद्यपगमेन शीतीभूताः पापेषु कर्मसु 'अनिदाना' निदानरहिताः ते 'व्याख्याताः' प्रतिपादिता इति ॥ क्व च पुनः पापकर्मस्वनिदाना इत्यत आह—

उद्धं अहं तिरियं दिसासु सव्वओ सव्वावंति च णं पाडियक्कं जीवेहिं कम्मसमारम्भे णं
तं परिन्नाय मेहावी नेव सयं एएहिं काएहिं दंडं समारंभिज्जा नेवन्ने एएहिं काएहिं दंडं समा-
रंभाविज्जा नेवन्ने एएहिं काएहिं दंडं समारंभंतेऽपि समणुजाणेज्जा जेवऽन्ने एएहिं काएहिं
दंडं समारंभंति तेसिंपि वयं लज्जामो तं परिन्नाय मेहावी तं वा दंडं अन्नं वा नो दंडभी दंडं
समारंभिज्जासित्तिवेमि (सू. १९८) ॥ विमोक्षाध्ययनोद्देशकः ८-१ ॥

ऊर्ध्वमधस्तिर्यग्दिक्षु 'सर्वतः' सर्वैः प्रकारैः सर्वा याः काश्चन दिशः चशब्दादनुदिशश्च 'णम्' इति वाक्यालङ्कारे 'प्रत्येकं जीवेषु'

अशुद्धाशनादि-
१५
निषेधः
२०
॥२४४॥
२४

एतेन्द्रियग्रहमेतरादिकेषु यः कर्मसमारम्भः-जीवानुद्दिश्य य उपमर्दरूपः क्रियाममारम्भः 'णम्' इति वाक्यालङ्कारे तं कर्म-
ममारम्भं उपरिजया ज्ञात्वा प्रत्याख्यानपरिजया प्रत्याचक्षीत, कोऽमौ ?- 'मेधावी' मर्यादाव्यवस्थित इति, कथं प्रत्याचक्षीतेत्याह-
नैव स्वयमात्मना 'एतेषु' चतुर्दशभूतग्रामावस्थितेषु 'कायेषु' पृथिवीकायादिषु 'दण्डम्' उपमर्दं समारभेत, न चापरेण समारम्भ-
येन्, नैवान्यान् समारभमाणान् गमनुजानीयात्, ये चान्ये दण्डं समारभन्ते, सुव्यत्ययेन तृतीयार्थे पष्ठी, तैरपि वर्यं लज्जाम इत्येवं
हृताप्यवभायः मन् तर्जीवेषु कर्मममारम्भं महतेऽनर्थाय 'परिज्ञाय' ज्ञात्वा 'मेधावी' मर्यादावान्, तथा पूर्वोक्तं दण्डमन्यद्वा मृपा-
यादादिकं दण्डाद् विभेतीति दण्डदमीः मन् नो 'दण्डे' प्राण्युपमर्दादिकं समारभेथाः, करणत्रिकयोगत्रिकेण परिहरेदिति, इतिरधि-
कारपरिममाप्तौ, व्रतीमीति पूर्ववत् । विमोक्षाध्ययने प्रथमोद्देशक इति ॥

उक्तः प्रथमोद्देशकः साम्प्रतं द्वितीय आरभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः, इहानन्तरोद्देशकेऽनघसंयमप्रतिपालनाय कुशीलपरि-
त्यागोऽभिहितः, न चैतावताऽकल्पनीयपरित्यागमृते न सम्पूर्णताभियाद् अतोऽकल्पनीयपरित्यागार्थमिदमुपक्रम्यत इत्यनेन सम्ब-
न्धेनायातस्यास्योद्देशकस्यादिसूत्रम्—

से भिक्खू परिक्कमिज्ज वा चिट्ठिज्ज वा निसीइज्ज वा तुयट्ठिज्ज वा सुसाणंसि वा सुन्नागा-
रंसि वा गिरिगुहंसि वा रुक्खमूलंसि वा कुंभारायणंसि वा हुरत्था वा कहिंचि विहरमाणं

आना०
७ विमो०
२ उद्दे०
प्र. आ.
२६९

तं भिक्खुं उवसंकमित्तु गाहावई वूया-आउसंतो समणा ! अहं खलु तव अट्ठाए असणं
वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा वत्थं वा पडिग्गहं वा कंबलं वा पायपुच्छणं वा पाणाइं
भूयाइं जीवाइं सत्ताइं समारब्भ समुद्धिस्स कीयं पामिच्चं अच्छिज्जं अणिसट्ठं अभिहडं आहट्टु
चेणमि आवसहं वा समुस्सिणोमि से भुंजह वसह, आउसंतो समणा ! भिक्खू तं गाहावईं
समणसं सवयसं पडियाइक्खे-आउसंतो ! गाहावई नो खलु ते वयणं आढामि नो खलु ते
वयणं परिजाणामि, जो तुमं मम अट्ठाए असणं वा ४ वत्थं वा ४ पाणाइं वा ४ समारब्भ
समुद्धिस्स कीयं पामिच्चं अच्छिज्जं अणिसट्ठं अभिहडं आहट्टु चेणसि आवसहं वा समुस्सि-
णासि, से विरओ आउसो गाहावई ! एयस्स अकरणयाए (सू. १९९)

‘म’ कृतमामायिकः सर्वभावघाकरणतया प्रतिजामन्दरमारूढो भिक्षुः भिक्षार्थमन्यकार्याय वा ‘पराक्रमेत’ विहरेत्
तिष्ठेद्वा ध्यानव्यग्रो निपीदेद्वा अध्ययनाध्यापनश्रवणश्रावणादतः, तथा श्रान्तः क्वचिदध्वानादौ त्वग्वर्त्तनं वा विदध्यात्, कैतानि
विदध्यादिति दर्शयति-‘श्मशाने वा’ शवानां शयनं श्मशानं-पितृवनं तस्मिन् वा, तत्र च त्वग्वर्त्तनं न सम्भवत्यतो यथासम्भवं

७पिमोः
१ उरं
प्र. आ.
२८०

पराक्रमणाद्यायोज्यं, तथाहि-गच्छवासिनस्तत्र स्थानादिकं न कल्पते, प्रमादस्खलितादौ व्यन्तराद्युपद्रवात्, तथा जिनकल्पार्थं सत्त्व-
भारनां भावयतोऽपि न पितृवनमध्ये निवामोऽनुज्ञातः, प्रतिमाप्रतिपन्नस्य तु यत्रैव मूर्योऽस्तमुपयाति तत्रैव स्थानं, जिनकल्पिकस्य
वा, तदपेक्षया श्मशानग्रामम्, एवमन्यदापि यथासम्भवमायोज्यं, शून्यागारे वा गिरिगुहायां वा 'हुरथा व'त्ति अन्यत्र वा ग्रामा-
देर्यद्विस्तं मिश्रं क्वचिद्विहरन्तं गृहपतिरुपसंक्रम्य विनेयदेशं गत्वा 'त्रूयाद्' वदेदिति, यच्च त्रूयात्तद्दर्शयितुमाह-साधुं श्मशानादिषु
परिक्रमणादिकां क्रियां कुर्वाणमुपसङ्क्रम्य-उपेत्य पूर्वस्थितो वा गृहस्थः प्रकृतिभद्रकोऽभ्युपेतसम्यक्त्वो वा साध्वाचाराकोविदः साधु-
मुद्दिश्यैतद्ब्रूयात्-यथैते लब्धापलब्धभोजिनः त्यक्तारम्भाः सानुक्रोशाः सत्यशुचयः, एतेषु निक्षिप्तमक्षयमित्यतोऽहमेतेभ्यो दास्या-
मीत्यमिमन्धाय साधुमुपतिष्ठते, वक्ति च-आयुष्मन् ! भोः श्रमण ! अहं संसारार्णवं समुत्तितीर्षुः 'खलुः' वाक्यालङ्कारे 'तवार्थाय'
गुप्सन्निमित्तं अशनं वा पानं वा खादिमं वा खादिमं वा तथा वस्त्रं वा पतद्ब्रह्मं वा कम्बलं वा पादपुच्छनं वा समुद्दिश्य-आश्रित्य,
किं कुर्यादिति दर्शयति-पञ्चेन्द्रियोच्छ्वासनिश्वासादिसमन्विताः प्राणिनस्तान्, अभूवन् भवन्ति भविष्यन्ति चेति भूतानि तानि,
तथा जीवितवन्तो जीवन्ति जीविष्यन्तीति वा जीवाः तान्, सक्ताः सुखदुःखेष्विति मन्वास्तान् समारभ्य-उपमर्द्य, तथाहि-
अशनाधारम्भे प्राप्युपमर्दोऽवश्यंभावी, एतच्च ममस्तं व्यस्त वा कश्चित्प्रतिपद्येत, इयं चाविशुद्धिकोटिर्गृहीता, सा चेमा-"आहाक-
मुद्देसिअ मीसआ वायरा य पाहुडिआ । पइअ अज्झोयरगो उग्गमकोडी अ छब्भेआ ॥ १ ॥" विशुद्धिकोटिं दर्शयति-"क्रीतं"
मूलेन गृहीतं 'पामिच्च'ति अपरस्मादुच्छिन्नमुद्यतकं गृहीतं, बलात्कारितया वाऽन्यस्मादाच्छिद्य राजोपसृष्टो वाऽन्येभ्यो गृहिभ्यः

१ आषाढमासेऽधिके मिश्रजान् वादगच प्राचुरिणः। पुनिध अयवपुणक उद्गमकोटा च पडभदा ॥१॥

अशुद्धा-
शनादि-
निषेधः

१५

२०

२४

॥२४५॥

आचा०
७विमो०
१ उ३०

साधोर्दास्यामीत्याच्छिन्द्यात्, तथा 'अनिसृष्टं' परकीयं यत्तदन्तिके तिष्ठति न च परेण तस्य निसृष्टं-दत्तं तदनिसृष्टं, तदेवंभूतमपि साधोर्दानाय प्रतिपद्यते, तथा स्वगृहादाहृत्य 'चेएमि'त्ति ददामि तुभ्यं वितरामि, एवमशनादिकमुद्दिश्य ब्रूयात्, तथा 'आवसथं वा युष्मदाश्रयं समुच्छृणोमि-आदेरारभ्यापूर्वं करोमि संस्कारं वा करोमीत्येवं प्राञ्जलिखनतोचमाङ्गः सन् अशनादिना निमन्त्रयेत्, यथा—भुङ्क्वाशनादिकं मत्संस्कृतापसथे वसेत्यादि, द्विवचनबहुवचने अप्यायोज्ये । साधुना तु सूत्रार्थविशारदेनादीनमनस्केन प्रतिपेधितव्यमित्याह-आयुष्मन् ! श्रमण ! भिक्षो ! तं गृहपतिं समनसं सवयसमन्यथाभूतं वा प्रत्याचक्षीत, कथमिति चेद्दर्शयति-यथा आयुष्मन् ! भो गृहपते ! न खलु तवैवंभूतं वचनमहमाद्रिये, खलुशब्दोऽपिशब्दार्थे, स च समुच्चये, नापि तवैतद्वचनं 'परिजानामि' आसेवनपरिज्ञानेन परिविदधेऽहमित्यर्थः, यस्त्वं मम कृतेऽशनादि प्राण्युपमर्देन विदधासि यावदावसथममुच्छ्रयं विदधासि, भो आयुष्मन् गृहपते ! विस्तोऽहमेवम्भूतादनुष्ठानान्, कथम् ?-एतस्य-भवदुपन्यस्तस्याकरणतयेत्यतो भवदीयमभ्युपगमं न जानेऽहमिति ॥ तदेवं प्रमत्ताशनादिसंस्कारप्रतिपेधः प्रतिपादितो, यदि पुनः कश्चिद्विदितसाध्वमिप्रायः प्रच्छन्नमेव विदध्यात् तदापि कुतश्चिदुपलभ्य प्रतिपेधयेदित्याह—

से भिक्षुं परिक्रमिज्ज वा जाव हुरत्था वा कहिंचि विहरमाणं तं भिक्षुं उवसंक्रमित्तु गाहावई आयगयाए पेहाए असणं वा ४ वत्थं वा ४ जाव आहट्टु चेएइ आवसहं वा समुरिसणाइ भिक्षू परिघासेउं, तं च भिक्षू जाणिज्जा सहसम्मइयाए परवागरणेणं अन्नेसिं

अशुद्धा-
शनादि-
निपेधः

५

१०

वा सुच्चा-अयं खलु गाहावई मम अट्टाए असणं वा ४ वत्थं वा ४ जाव आवसहं वा समु-
स्सिणाड, तं च भिक्खू पडिलेहाए आगमिन्ता आणविज्जा अणासेवणाएत्तिवेमि (सू. २००)

तं भिक्षुं क्वचित् श्मशानादौ विहरन्तमुपमङ्गम्य प्राञ्जलिर्वन्दित्वा गृहपतिः प्रकृतिभद्रकादिकः कश्चिदात्मगतया प्रेक्षयाऽनावि-
ष्कृताभिप्रायः केनचिदलक्ष्यमाणो यथाऽहमस्य दास्यामीत्यशनादिकं प्राण्युपमर्देनारभेत, किमर्थमिति चेद्दर्शयति—तदशनादिकं
भिक्षुं 'परिधामयितुं' भोजयितुं, साधुभोजनार्थमित्यर्थः, आवमथं च साधुभिरधिवासयितुमिति, तदशनादिकं साध्वर्थं निष्पादितं
भिक्षुः 'जानीयात्' परिच्छिन्धात्, कथमित्याह—स्वसन्मत्या परव्याकरणेन वा तीर्थकरोपदिष्टोपायेन वा अन्येभ्यो वा तत्परिज-
नादिभ्यः श्रुत्वा, जानीयादिति वर्त्तते, यथाऽयं खलु गृहपतिर्मदर्थमशनादिकं प्राण्युपमर्देन विधाय मह्यं ददाति आवसथं च समुच्छृ-
णोति, तद्भिक्षुः सम्यक् 'प्रत्युपेक्ष्य' पर्यालोच्यावगम्य च ज्ञात्वा 'ज्ञापयेत्' तं गृहपतिमनासेवनया यथाऽनेन विधानेनोपकल्पि-
तमाहारादिकं नाहं भुञ्जे एवं तस्य ज्ञापनं कुर्याद्, यद्यसौ श्रावकस्ततो लेशतः पिण्डनिर्युक्तिं कथयेद्, अन्यस्य च प्रकृतिभद्र-
कस्योद्गमादिदोषानाविभयित् प्रासुकदानफलं च प्ररूपयेत्, यथाशक्तितो धर्मकथां च कुर्यात्, तद्यथा—“काले देशे कल्प्यं श्रद्धा-
युक्तेन शुद्धमनसा च । सत्कृत्य च दातव्यं दानं प्रयतात्मना सद्भ्यः ॥१॥” तथा—“दानं सत्पुरुषेषु स्वल्पमपि गुणाधिकेषु विनयेन ।
वटकणिकेव महान्तं न्यग्रोधं सत्फलं कुरुते ॥२॥ दुःखममुद्रं प्राज्ञास्तरन्ति पात्रार्पितेन दानेन । लघुनेव मकरनिलयं वणिजः सद्या-
नपात्रेण ॥३॥ इत्यादि, इतिरधिकारपरिममाप्तौ, त्रयीमीत्येतत्पूर्वोक्तं वक्ष्यमाणं चेत्याह—

भिक्षुं च खलु पुट्टा वा अपुट्टा वा जे इमे आहञ्च गंथा वा फुसंति, से हंता हणह खणह
छिंदह दहह पयह आलुंपह विलुंपह सहसाकारेह विप्परामुसह, ते फासे धीरो पुट्टो अहियासए
अदुवा आयारगोयरमाइक्खे, तक्किपा णमणेलिसं अदुवा वड्ढुत्तीए गोयरस्स अणुपुव्वेण
संमं पडिलेहए आयतगुत्ते बुद्धेहिं एयं पवेडयं (सू. २०१)

‘चः’ ममुच्चये ‘खलुः’ वाक्यालङ्कारे भिक्षणशीलो भिक्षुस्तं भिक्षुं शृण्व कथिद् यथा भो भिक्षो ! भवदर्थमशनादिकमावसथं वा संस्क-
रिष्ये, अननुज्ञातोऽपि तेनासौ तत्करोत्यवश्यम्, चाटुभिर्वलात्कारेण वा ग्राहयिष्यते, अपरस्त्वीपत्साध्वाचारविधिज्ञोऽतोऽपृष्ट्वैव छद्मना
ग्राहयिष्यामीत्यभिमन्धायाशनादिकं विदध्यात्, स च तदपरिभोगे श्रद्धाभङ्गाच्चाटुशताग्रहणाच्च रोपावेशान्निःसुखदुःखतयाऽलोकज्ञा
इत्यनुशयाच्च राजानुसृष्टतया च न्यक्कारभावनातः प्रद्वेषमुपगतो हननादिकमपि कुर्यादिति दर्शयति—एकाधिकारे बह्वतिदेशाद्य इमे
प्रश्नपूर्वकमप्रश्नपूर्वकं वा आहारादिकं ‘ग्रन्थात्’ महतो द्रव्यव्ययाद् ‘आहत्य’ दौकित्वा आहृतग्रन्था वा—व्ययीकृतद्रव्या वा तदपरि-
भोगे ‘स्पृशन्ति’ उपतापयन्ति, कथमिति चेदर्शयति—‘स’ ईश्वरादिः प्रद्विष्टः सन् हन्ता स्वतोऽपरांश्च हननादौ चोदयति, तद्यथा—हतैनं
साधुं दण्डादिभिः ‘क्षणत’ व्यापादयत छिन्त हस्तपादादिकं दहत अश्यादिना पचत उरुमांसादिकं आलुम्पत बह्वादिकं विलुम्पत सर्वस्वा-
पहारेण महमात् कारयत—आशु पञ्चत्वं नयत तथा विविधं परामृशत—नानापीडाकरणैर्वाधयत, तांश्चैवम्भूतान् ‘स्पृशन्’ दुःख-
विशेषान् ‘धीरः’ अक्षोभ्यः तैः स्पृशैः स्पृष्टः सन्नधिमहेत, तथा परैः क्षुत्पिपामापरीपहैः स्पृष्टः सन्नधिमहेत, न तु पुनरुपसर्गैः

परीपहैर्वा तर्जितो विक्लवतामापन्नस्तदुद्देशिकादिकमभ्युपेयाद् अनुकूलैर्वा सान्त्वनादिभिरुपसर्गितो नादद्याद्, अपि तु मति मामर्थ्ये
जिनकल्पिकादन्यः आचारगोचरमाक्षीतेत्याह—नानाविधोपसर्गजनितान् स्पर्शानधिसहेत, अथवा साधूनामाचारगोचरम्—आचारा-
नुष्ठानविषयं मूलोत्तरगुणभेदभिन्नमाचक्षीत, न पुनर्नयैर्द्रव्यविचारं, तत्रापि मूलगुणस्थैर्यार्थमुत्तरगुणान् तत्रापि पिण्डैपणाविशुद्धिभा-
चक्षीत, अत्र च पिण्डैपणासूत्राणि पठितव्यानि, अपि च—“यत्स्वयमदुःखितं स्यान्न च परदुःखे निमित्तभूतमपि । केवलमुपग्रहकरं
धर्मकृते तद्भवेद्देयम् ॥१॥” किं सर्वस्य सर्वं कथयेत्?, नेति दर्शयति—‘तर्कयित्वा’ पर्यालोच्य पुरुषं तद्यथा—कोऽयं पुरुषः कश्च
नतोऽभिगृहीतोऽनभिगृहीतो मध्यस्थः प्रकृतिभद्रको वेत्येवमुपयुज्य यथाहं यथाशक्ति चावेदयेत्, मत्यां च शक्तौ पञ्चावयवेनान्यथा
वा वाक्येनानीदृशम्—अनन्यसदृशं स्वपरपक्षस्थापनाव्युदासद्वारेणावेदयेदिति, अथ सामर्थ्यविकलः स्यात् कुप्यति वा कथ्यमानेऽ-
सावनुकूलप्रत्यनीकस्ततो वाग्गुप्तिर्विधेयेत्याह—सति सामर्थ्ये शृण्वति वा दातरि आचारगोचरमाचक्षीत, ‘अथवे’त्यन्यथाभावे तु
वाग्गुप्त्या व्यवस्थितः सन्नात्महितमाचरन् ‘गोचरस्य’ पिण्डविशुद्ध्यादेराचारगोचरस्य ‘आनुपूर्व्या’ उद्गमप्रश्नादिरूपया सम्यगशुद्धिं
प्रत्युपेक्षेत, किम्भूतः?—आत्मगुप्तः सन्, सततोपयुक्त इत्यर्थः, नैतन्मयोच्यत इत्याह—‘बुद्धैः’ कल्प्याकल्प्यविधिज्ञैः, ‘एतत्’ पूर्वोक्तं
प्रवेदितम् ॥ एतद्वा वक्ष्यमाणमित्याह—

से समणुन्ने असमणुन्नस्स असणं वा जाव नो पाइज्जा नो निमंतिज्जा नो कुज्जा वेयाव-
डियं परं आढायमाणेत्तिवेमि (सू. २०२)

न केवलं गृहस्थेभ्यः कुशीलेभ्यो वा अकल्प्यमतिकृत्वाऽऽहारादिकं न गृह्णीयात्, स समनोज्ञोऽसमनोज्ञाय तत् पूर्वाक्तमशना-
दिकं न प्रदद्यात्, नापि परम्-अत्यर्थमाद्रियमाणोऽशनादिनिमन्त्रणतोऽन्यथा वा तेषां वैयावृत्त्यं कुर्यादिति, ब्रवीमीतिशब्दावधि-
कारपरिसमाप्त्यर्थो । किम्भूतस्तर्हि किम्भूताय दद्यादित्याह—

धम्ममायाणह पवेइयं माहणेण मइमया समणुन्न समणुन्नस्स असणं वा जाव कुजा
वेयावडियं परं आढायमाणेत्तिवेमि (सू. २०३) ॥ ८-२ ॥

‘धम्मं’ दानधम्मं जानीत यूयं ‘प्रवेदितं कथितं, केन ?—श्रीवर्द्धमानस्वामिना, किम्भूतेन ? ‘मतिमता’ केवललिना, किम्भूतं धम्म-
मिति दर्शयति—यथा समनोज्ञः—साधुलुब्धकविहारी अपरस्सै—समनोज्ञाय चारित्र्यवते संविप्राय साम्भोगिकायैकसामाचारीप्रविष्टाया-
शनादिकं चतुर्विधं तथा वस्त्रादिकमपि चतुर्धा ‘प्रदद्यात्’ प्रयच्छेत्, तथा तदर्थं च निमन्त्रयेत्, पेशलमन्यद्वा वैयावृत्त्यम्—अङ्गम-
र्दनादिकं कुर्यात्, नैतद्विपर्यस्तेभ्यो गृहस्थेभ्यः कुतोर्थिकेभ्यः पार्थस्यादिभ्योऽसंविप्रेभ्योऽसमनोज्ञेभ्यो वेत्येतत्पूर्वोक्तं कुर्यादिति,
किन्तु समनोज्ञेभ्य एव परम्—अत्यर्थमाद्रियमाणस्तदर्थसीदने परमुत्तप्यमानः सम्यग्वैयावृत्त्यं कुर्यात्, तद्वं गृहस्थादयः कुशीला-
दयस्त्याज्या इति दर्शितम्, अयं तु विज्ञेपो—गृहस्थेभ्यो यावच्छभ्यते तावद्भुङ्क्ते, केवलमकल्पनीयं प्रतिपिध्यते, असमनोज्ञेभ्यस्तु
दानग्रहणं प्रति सर्वनिषेध इति । इतिब्रवीमिशब्दो पूर्ववद् । विमोक्षाध्ययने द्वितीयोद्देशकः समाप्तः ॥८-२॥

उक्तो द्वितीयोद्देशकः, साम्प्रतं तृतीय आरभ्यते, अस्य चायमभिमन्वन्धः-इहानन्तरोद्देशकेऽकल्पनीयाहारादिप्रतिषेधोऽभिहितस्तत्प्रति-
षेधकुपितस्य दातुर्यथावस्थितपिण्डदानप्ररूपणा च, तदिहाप्याहारादिनिमित्तं प्रविष्टेन शीताद्यङ्गोत्कम्पदर्शनान्यथाभाववतो गृहपतेर्यथा-
वस्थितपदार्थविदनतो गीतार्थेन साधुनाऽसदारेकाऽपनेयेत्यनेन सम्बन्धेनायातस्यास्योद्देशकस्य सूत्रानुगमे सूत्रमुच्चारयितव्यं, तच्चेदम्-

मज्झिमेणं वयसावि एगे संबुज्झमाणा समुट्ठिया, सुच्चा मेहावी वयणं पंडियाणं निरसा-
मिया समियाए धम्मे आरिएहिं पवेडए ते अणवकंस्वमाणा अणइवाएमाणा अपरिग्गहे-
माणा नो परिग्गहावंती सव्वावंति च णं लोगंसि निहाय दंडं पाणेहिं पावं कम्मं अकुव्व-
माणे एस महं अगंथे विपाहिए, ओए जुइमस्स खेयन्ने उववायं चवणं च नच्चा (सू. २०४)

इह त्रीणि वयांसि-युवा मध्यमवया वृद्धश्चेति, तत्र मध्यमवयाः परिपक्वबुद्धित्वाद्धर्माहं इत्यादौ दर्शयति-मध्यमेन वयसाऽ-
प्येके सम्बुध्यमानाः धर्मचरणाय सम्यगुत्थिता इति, सत्यपि प्रथमचरमवयसोरुत्थाने यतो बाहुल्याद्योग्यत्वाच्च प्रायो विनिवृ-
त्तभोगकुतूहल इति निःप्रत्यूहधर्माधिकारीति मध्यमवयोग्रहणं । कथं सम्बुध्यमानाः समुत्थिता इत्याह-इह त्रिविधाः सम्बुध्यमा-
नका भवन्ति, तद्यथा-स्वयंबुद्धाः प्रत्येकबुद्धाः बुद्धबोधिताश्च, तत्र बुद्धबोधितेनेहाधिकार इति दर्शयति-'मेधावी' मर्यादाव्यस्थितः
'पण्डितानां' तीर्थकृदादीनां 'वचनं' हिताहितप्राप्तिपरिहारप्रवर्त्तकं 'श्रुत्वा' आकर्ष्य पूर्वं पश्चात् 'निशम्य' अवधार्य समतामालम्बेत,

किमिति ?-यतः समतया-माध्यस्थेनायैः-तीर्थकृद्भिर्धर्मः-श्रुतचारित्राख्यः 'प्रवेदितः' आदौ प्रकपेण वा कथित इति, ते च मध्यमे वयसि श्रुत्वा धर्मं सम्युध्यमानाः समुत्थिताः सन्तः किं कुर्युरित्याह-ते निष्क्रान्ताः मोक्षमभि प्रस्थिताः कामभोगाननमि-काङ्क्षन्तः तथा प्राणिनोऽनतिपातयन्तः परिग्रहमपरिगृह्णन्तः, आद्यन्तयोर्ग्रहणे मध्योपादानमपि द्रष्टव्यम्, तथा (तो) मृपावादमव-दन्त इत्याद्यपि वाच्यम्, एवम्भूताः स्वदेहेऽप्यममत्वाः 'सव्यावृत्ति'ति सर्वस्मिन्नपि लोके, यः समुचये स च भिन्नक्रमः, 'णम्' इति वाक्यालङ्कारे, नो परिग्रहवन्तश्च भवन्तीति यावत्, किं च-प्राणिनो दण्डयतीति दण्डः-परितापकारी तं दण्डं प्राणिषु प्राणिभ्यो वा निधाय' क्षिप्त्वा त्यक्त्वा 'पापं' पापोपादानं 'कर्म' अष्टादशभेदभिन्नं तत् 'अकुर्वाणः' अनाचरन्नेषु महान् न विद्यते ग्रन्थः मवाह्याभ्यन्तरोऽस्येत्यग्रन्थः 'व्याख्यातः' तीर्थकरगणधरादिभिः प्रतिपादित इति । कश्चैत्रम्भूतः स्यादित्याह-'ओजः' अद्वितीयो रागद्वेषरहितः 'द्युतिमान्' संयमो मोक्षो वा तस्य 'खेदजो' निपुणो देवलोकेऽप्युपपातं च्यवनं च ज्ञात्वा सर्वस्थानानित्यताहितमतिः पापकर्मवर्जां स्वादिति । केचित्तु मध्यमवयसि समुत्थिता अपि परीपहेन्द्रियैर्ग्लानतां नीयन्त इति दर्शयितुमाह—

आहारोवचया देहा परीसहपभंगुरा पासह एगे सव्विदिएहिं परिगिलायमाणेहिं (सू. २०५)
आहारेणोपचयो येषां ते आहारोपचयाः, के ते ?-दिह्यन्त इति देहाः, तदभावे तु म्लायन्ते प्रियन्ते वा, तथा 'परीपहप्रभञ्जिनः' परीपहैः मद्भिर्भङ्गुरा देहा भवन्ति, ततश्चाहारोपचितदेहा अपि प्राप्तपरीपहा वातादिक्षोभेण वा पश्यत यूयमेके क्लीवाः सर्वैरिन्द्रि-यैर्ग्लायमानैः क्लीवतामीयुः, तथाहि-क्षुत्पीडितो न पश्यति न शृणोति न जिघ्रतीत्यादि, तत्र केवलिनोऽप्याहारमन्तरेण शरीरं म्लानभावं यायाद्, आन्तां तावदपरः प्रकृतिभङ्गुरशरीर इति, स्यान्मर्त-अकेवल्यकृतार्थत्वात् क्षुद्धेदनीयसद्भावाच्चाहारयति दयादीनि

आचा०
विमो०
३ उद्दे०

प्र. आ.
२७४

प्रतान्यनुपालयति, केवली तु नियमात् सेत्स्यतीत्यतः किमर्थं शरीरं धारयति ?, तद्वरणार्थं चाहारयतीति ?, अत्रोच्यते, तस्यापि चतुःकर्ममद्भावात्क्रान्तेन कृतार्थता, तत्कृते शरीरं विभृयात्, तद्वरणं च नाहारमन्तरेण, क्षुद्रेदनीयसद्भावाच्चेति, तथाहि—वेदनीयमद्भावात्कृता एकादशापि परीपहाः केवलिनो व्यस्तममस्ताः प्रादुष्यन्ति इत्यत आहारयत्येव केवलीति स्थितम्, अत आहारमृते ग्लाननेन्द्रियाणामिति प्रतिपादितं ॥ विदितवेद्यश्च परीपहपीडितोऽपि किं कुर्यादित्याह—

ओए दयं दयड, जे संनिहाणसत्थस्स खेयन्ने से भिक्खु कालन्ने बलन्ने मायन्ने खणन्ने विणयन्ने समयन्ने परिग्गहं अममायमाणे कालेणुट्ठाइ अपडिन्ने दुहओ छित्ता नियाइं (सू. २०६)

'ओजः' एको रागादिरहितः सन् मत्यापि क्षुत्पिपासादिपरीपहे 'दयामेव दयते' कृपां पालयति, न परीपहैः तजितो दयां खण्डयतीत्यर्थः । कः पुनर्दयां पालयतीत्याह—यो हि लघुकर्मा सम्यङ् निर्धीयते नारकादिगतिषु येन तत्सन्निधानं—कर्म तस्य स्वरूपनिरूपकं शास्त्रं तस्य सेदज्ञो—निपुणो, यद्विवा सन्निधानस्य—कर्मणः शस्त्रं—संयमः सन्निधानशस्त्रं तस्य खेदज्ञः—मम्यक् संयमस्य वृत्ता, यत्र संयमविधिज्ञः स भिक्षुः कालज्ञः—उचितानुचितावसरज्ञः, एतानि च सूत्राणि लोकविजयपञ्चमोद्देशकव्याख्यानुसारेण नेतव्यानीति, तथा बलज्ञो मात्रज्ञः क्षणज्ञो विनयज्ञः ममयज्ञः परिग्रहममत्वेन अचरन् कालेनोत्थायी अप्रतिज्ञः उभयतः श्रेयसा, स चैवम्भूतः संयमानुष्ठाने निश्चयेन याति निर्यातीति ॥ तस्य च संयमानुष्ठाने परिव्रजतो यत्स्यात्तदाह—

तं भिक्खुं सीयफासपरिवेवमाणगायं उवसंकमित्ता गाहावई वूया—आउसंतो समणा !

आचा०
७विमो०
३ उद्दे०
प्र. आ.
२७५

नो खलु ते ग्रामधम्मा उवाहन्ति ?, आउसंतो गाहावर्ड ! नो खलु मम ग्रामधम्मा उवाहन्ति,
सीयफासं च नो खलु अहं संचाएमि अहियासित्तए, नो खलु मे कप्पइ अगणिकायं उज्जा-
लित्तए वा (पज्जालित्तए वा) कायं आयावित्तए वा पयावित्तए वा अन्नेसिं वा वयणाओ,
सिया स एवं वयंतस्स परो अगणिकायं उज्जालित्ता पज्जालित्ता कायं आयाविज्ज वा पयाविज्ज
वा, तं च भिक्खू पडिलेहाए आगमित्ता आणविज्जा अणासेवणाएत्तिवेमि (सू २०७) ॥८-३॥

‘तम्’ अन्तप्रान्ताहारतया निस्तेजसं निष्किञ्चनं मिश्रणशीलं मिश्रुमतिक्रान्तसोष्मयौवनाग्रथं मम्यस्त्वक्राणाभाप्रतया शीतस्पर्शपरिवेपमानगारं उपसङ्गम्य-आमन्नतामेत्य गृहपतिः-एश्वर्योष्मानुगतो मृगनाभ्यनुविदूकश्मीरज्वलरमानुलिप्तदेहो मीनमदागुरुयनसारधूपितरह्निष्काञ्छादितप्रपुः प्रौढसीमन्तिनीगन्दोहपरिवृतो वार्ताभूतशीतस्पर्शानुभवः मन् किमयं मुनिरुपहसितमुरमुन्दरीरूपमम्पदो मत्सीमन्तिनीखलोक्य साच्चिरुभापोपंतः कम्पते उत शीतेनेत्येयं सशयानो ब्रूयात्-भो आयुष्मन् ! व्रमण ! कुलीनतामात्मन आविर्भावयन् प्रतिषेधद्वारेण प्रश्रयति-नो भवन्तं ग्रामधर्माः-विषया उत-प्राप्तयेन प्राधन्ने ?, एवं गृहपतिनीके प्रिटितामिप्रायः साधुराह-अस्व हि गृहपतेरात्मसविच्याऽज्ञानाप्रलोकनाऽऽविष्कृतभाप्रस्थामत्याशङ्काऽभृद् अतोऽहमस्यापनयामीत्येवमभिगन्धाय साधुर्भाषे-आयुष्मन् ! गृहपते ! ‘नो खलु’ नैव ग्रामधर्मा मासुद्राधन्ते, यत्पुनरेवमानगायष्टि मामीक्षाचरणे तन्शी-

अथना-
सेना

५

१०

तस्पर्शविजृम्भितं, न मनसिजविकारः, शीतस्पर्शमहं न खलु शक्रोम्यधिमोढुं, एवमुक्तः सन् भक्तिकरुणारमाक्षिप्तहृदयो ब्रूयात्—
 सुप्रज्वलितमाशुशुभ्रणिं किमिति न सेवसे?, महामुनिराह—भो गृहपते ! न खलु मे कल्पतेऽग्निकायं मनाग् ज्वालयितुं(उज्ज्वाल-
 यितुं) प्रकर्षेण ज्वालयितुं प्रज्वालयितुं, स्वतो ज्वलितादौ 'कायं' शरीरमीपत् तापयितुमातापयितुं वा प्रकर्षेण तापयितुं प्रतापयितुं
 वा, अन्येषां वा वचनात् ममैतत्कुं न कल्पते, यदिवाऽग्निसमारम्भायान्यो वा वक्तुं न कल्पते ममेति । तं चैवं वदन्तं साधुमवगम्य
 गृहपतिः कदाचिदेतत्कुर्यादित्याह—स्यात्—कदाचिन्म—परो गृहस्थ एवमुक्तनीत्या वदतः साधोरग्निकायमुज्ज्वालय्य प्रज्वालय्य वा
 कायमातापयेन् प्रतापयेद्वा, तच्चोज्ज्वालनातापनादिकं भिक्षुः 'प्रत्युपेभ्य' विचार्य स्वसन्मत्या परव्याकरणेनान्येषां वाऽन्तिके श्रुत्वा
 अवगम्य ज्ञात्वा तं गृहपतिमाज्ञापयेत्—प्रतिबोधयेत्, कया ?—अनासेवनया, यथैतत् ममायुक्तमासेवितुं, भवता तु पुनः साधुभक्त्य-
 नुरुम्पाभ्यां पुण्यप्राग्भारोपार्जनमकारीति, ब्रवीमीतिशब्दावुक्ताथौ । विमोक्षाध्ययनस्य तृतीयोद्देशकः परिसमाप्तः ।

उक्तस्तृतीयोद्देशकः, साम्प्रतं चतुर्थ आरभ्यते, अस्य चायमभिमन्वन्धः, इहानन्तरोद्देशके गोचरादिगतेन शीताद्यङ्गविकारदर्श-
 नान्यथाभावापन्नस्य गृहस्थस्यासदारेका व्युदस्ता, यदि पुनर्गृहस्थाभावे योपित एवान्यथाभावामिप्रायेणोपसर्गयेयुः ततो वैहानस-
 गार्द्धपृष्ठादिकं मरणमप्यवलम्बनीयं, कारणाभावे तु तन्न कार्यमित्येतत्प्रतिपादनार्थमिदमारभ्यत इत्यनेन सम्बन्धेनायातस्यास्यो-
 द्देशकस्यादिशुभ्रम्—

७ गेमो
४ उद्दे

प्र. आ.
२७६

जे भिक्खू तिहिं वत्थेहिं परिवुसिए पायचउत्थेहिं तरुस णं नो एवं भवइ—चउत्थं वत्थं जाडस्सामि, से अहेसणिजाइं वत्थाइं जाडजा अहापरिग्गहियाइं वत्थाइं धारिजा, नो धोइजा नो धोयरत्ताइं वत्थाइं धारिजा, अपलिओवमाणे गामंतरेसु ओमचेलिए, एयं खु वत्थधारिस्स सामग्गियं (सू० २०८)

इह प्रतिमाप्रतिपन्नो जिनकल्पिको वा अच्छिद्रप्राणिः, तस्य हि पात्रनियोगमन्वितं पात्रं कल्पत्रयं चायमेवांधोपधिर्भवति, नौप-
ग्रहिकः, तत्र शिशिरादौ क्षौमिकं कल्पद्वयं सार्द्धहस्तद्वयायामविष्कम्भं, तृतीयस्त्वौर्णिकः, स च मत्स्यपि शीते नापरमाकाङ्क्षतीत्ये-
तद्दर्शयति—यो भिक्षुः त्रिभिर्वस्त्रैः 'पर्युपितो' व्यवस्थितः, तत्र शीते पतत्येकं क्षौमिकं प्रावृणोति, ततोऽपि शीतासहिष्णुतया द्वितीयं
क्षौमिकं, पुनरपि अतिशीततया क्षौमिककल्पद्वयोपर्यौर्णिकमिति, सर्वथौर्णिकस्य वाद्याच्छादनता विधेया, किम्भूतैस्त्रिभिर्वस्त्रैरिति
दर्शयति—'पात्रचतुर्थं' पतन्तमाहारं पातीति पात्रं, तद्ग्रहणेन च पात्रनियोगः सप्तप्रकारोऽपि गृहीतः, तेन विना तद्ग्रहणाभावात्,
स चायम्—'पन्नं पत्ताबंधो पायद्ववणं च पायकेसरिआ । पडलाइ रयत्ताणं च गोच्छओ पायणिजोगो ॥१॥' तदेवं सप्तप्रकारं
पात्रं कल्पत्रयं रजोहरणं १ मुखवस्त्रिका २ चेत्येवं द्वादशधोपधिः, तस्यैवम्भूतस्य भिक्षोः 'णम्' इति वाक्यालङ्कारे 'नैवं भवति'

नायमध्यवमायो भवति, तद्यथा-न ममास्मिन् काले कल्पत्रयेण सम्यक् शीतापनोदो भवत्यतश्चतुर्थं वस्त्रमहं याचिष्ये, अध्यव-
मायनिषेधे च तद्याचनं दूरोत्सादितमेव, यदि पुनः कल्पत्रयं न विद्यते शीतकालथापतितस्ततोऽसौ जिनकल्पिकादिर्यथैषणीयानि
वस्त्राणि याचेत्-उत्कर्षणापकर्षणरहितान्यपरिकर्माणि प्रार्थयेदिति, तत्र “उदिद्व १ पेह २ अंतर ३ उज्झियधम्मा ४ य” चतस्रो
वस्त्रेण भवन्ति, तत्र चाधस्तन्योर्द्वयोरग्रहः, इतरयोस्तु ग्रहः, तत्राप्यन्यतरस्यामभिग्रहः, इति, याञ्चावाप्तानि च वस्त्राणि यथापरिगृ-
हीतानि धारयेत्, न तत्रोत्कर्षणधावनादिकं परिकर्म कुर्याद् ॥ एतदेव दर्शयितुमाह-नो धावेत्-प्रासुकोदकेनापि न प्रक्षालयेत्,
गच्छयासिनो ह्यप्राप्तवर्षादौ ग्लानावस्थायां वा प्रासुकोदकेन यतनया धावनमनुजातं, न तु जिनकल्पिकस्येति, तथा-न धौतरक्तानि
वस्त्राणि धारयेत्, पूर्वं धौतानि पश्चाद्रक्तानीति, तथा ग्रामान्तरेषु गच्छन् वस्त्राण्यगोपयन् व्रजेद्, एतदुक्तं भवति-तथाभूतान्यमा-
वन्तग्रान्तानि विभक्तिं यानि गोपनीयानि न भवन्ति, तदेवमगाववमचेलिकः, अयमं च तचेलं च अयमचेलं, प्रमाणतः परिमाणतो
मूल्यतश्च, तद्यस्यास्त्यमाववमचेलिकः, इत्येतत्-पूर्वोक्तं ‘सुः’ अवधारणे, एतदेव वस्त्रधारिणः सामर्थ्यं भवति-एषैव त्रिकल्यात्मिका
द्वादशप्रकारौपिकोपध्यात्मिका वा सामग्री भवति, नापरेति ॥ शीतापगमे तान्यपि वस्त्राणि त्याज्यानीत्येतद्दर्शयितुमाह—

अहं पुण एवं जाणिज्जा-उवाइक्कंते खलु हेमंते गिम्हे पडिवन्ने अहापरिजुन्नाइं वत्थाइं परिद्ध-
विज्जा, अदुवा संतरुत्तरे अदुवा ओमचेले अदुवा एगसाडे अदुवा अचेले (सू० २०९)

यदि तानि वस्त्राण्यपरहेमन्तस्थितिमहिष्णूनि तत उभयकालं प्रत्युपेक्षयन् विभक्तिं, यदि पुनर्जीर्णदेश्यानि जीर्णानीति जानीयात्

ततः परित्यजतीत्यनेन सूत्रेण दर्शयति, अथ पुनरेवं जानीयाद्यथाऽपक्रान्तः स्वल्पं हेमन्तो, ग्रीष्मः प्रतिपन्नः, अपगता शीतपीडा, यथापरिजीर्णान्येतानि वस्त्राणि, एवमपगम्य ततः परिष्ठापयेत्-परित्यजेदिति, यदि पुनः सर्वाण्यपि न जीर्णानि ततो यद्यजीर्णं तत्परिष्ठापयेत्, परिष्ठाप्य च निस्सङ्गो विहरेत्, यदि पुनरतिक्रान्तेऽपि शिशिरे क्षेत्रकालपुरुषगुणाद्भवेच्छीतं ततः किं कर्तव्यमित्याह-अपगते शीते वस्त्राणि त्याज्यानि, अथवा क्षेत्रादिगुणाद्विमरुणिनि वाते वाति सत्यात्मपरितुलनार्थं शीतपरीक्षार्थं च सान्त्वरोत्तरो भवेत्-सान्त्वरोत्तर-प्रावरणीयं यस्य स तथा, क्वचित्प्राशुणोति क्वचित्पार्श्वपत्तिं विभक्तिं, शीताशङ्कया नाद्यापि परित्यजति, अथवाऽवमचेल एककल्पपरित्यागात्, द्विकल्पधारीत्यर्थः, अथवा शनैः शनैः शीतेऽपगच्छति सति द्वितीयमपि कल्पं परित्यजेत् तत एकशाटकः संवृत्तः, अथवाऽऽत्यन्तिके शीताभावे तदपि परित्यजेन्नोऽचेलो भवति, असौ मुखप्रसिक्कारजोहरणमात्रोपधिः ॥ किमर्थमसावेकैकं वस्त्रं परित्यजेदित्याह—

लाघवियं आगममाणे, तवे से अभिसमन्नागए भवड (सू० २१०)

लघोर्भावो लाघवं लाघवं विद्यते यस्यासौ लाघविक(स्त)मात्मानमागमयन्-आपादयन् वस्त्रपरित्यागं कुर्यात्, शरीरोपरकरणं कर्म्मणि वा लाघवमागमयन् वस्त्रपरित्यागं कुर्यादिति । तस्य चैवम्भूतस्य किं स्यादित्याह-‘से’ तस्य वस्त्रपरित्यागं कुर्यात्तः माधो-न्तोऽनिममन्वागतं भवति, कायक्लेशस्य तपोभेदत्वात्, उक्तं च—“पर्वहि ठाणेहि समणाणं निगंथाणं अचेलगत्ते पमत्वे भवति,

१ पञ्चभिः कारणैः श्रमणानां निर्मन्थानामपेक्षं व प्रशस्तं भवति तदथा—अ ११ प्रतिश्रेयसा । वैश्वमिक रूप २ तपोऽनमत ३ तपोऽनमत ४ तपोऽनमत ५ रिपुः

तंजहा-अण्णा पडिलेहा १ वेमागिण् ऋवे २ तवे अणुमण् ३ लाघवे पमन्थे ४ विउले इंदियनिग्गहे ५" ॥ एतच्च भगवता प्रवे-
दितमिणि दर्शयितुमाह—

जमेयं भगवया पवेइयं तमेव अभिसमिच्चा सब्वओ सब्वत्ताए मम्मत्तमेव समभिजा-
णिज्जा (सू. २११.)

यदेतद्भगवता-वीर्यवर्द्धमानम्यामिना प्रवेदितं तदेवाभिसमेत्य-जात्वा 'मर्वतः' नर्वैः प्रकारैः सर्वात्मतया सम्यक्त्वमेव समत्वं
या-गचेलाचेलावथयोन्तुल्यतां 'ममभिजानीयात्' आसेवनापरिजया आसेवेतेति ॥ यः पुनरल्पमच्चतया भगवदुपदिष्टं नैव मम्यग्
जानीयात् न एतदध्यवगायी स्यादित्याह—

जस्स णं भिक्खुरम्म एवं भवइ-पुट्ठो खलु अहमंसि नालमहमंसि सीयफासं अहियासित्तए,
से वमुमं सब्वसमन्नागयपन्नाणेणं अप्पाणेणं केइ अकरणयाए आउट्टे तवस्सिणो हु तंसेयं
जमेगे विहमाइए तत्थावि तरुस कालपरियाए, सेऽवि तत्थ विअंतिकारए, इच्चेयं विमोहायतणं
हियं सुहं खमं निस्सेसं आणुगामियं तिवेमि(सू. २१२) ॥ ८-४ ॥ विमोक्षाध्ययने चतुर्थ उद्देशकः ॥

'णम्' इति वाक्यालङ्कारे यस्य भिक्षोर्मन्दसंहननतया एवम्भूतोऽध्यवगायो भवति, तद्यथा—स्पृष्टः खल्वहमग्नि रोगातद्वकैः

त्वा०
७पिमो०
४ उरे०

प्र. आ.
२७८

शीतस्पर्शादिभिर्वा ह्याद्युपसर्गैर्वा, ततो ममास्मिन्नवसरे शरीरविमोक्षं कर्तुं श्रेयो, 'नालं' न समर्थोऽहमस्मि, 'शीतस्पर्श' शीतापादितं दुःखविशेषं भावशीतस्पर्शं वा ह्याद्युपसर्गम् 'अध्यामयितुम्' अधिमोढुमित्यतो भक्तपरिज्ञेद्वितमरणपादपोषगमनमुत्सर्गतः कर्तुं युक्तं, न च तस्य ममास्मिन्नवसरेऽवसरो यतो मे कालक्षेपामहिष्णुरूपमर्गः समुत्थितो रोगवेदनां वा चिराय मोढुं नालमतो वेहानसं गार्द्धपृष्ठं वा आपवादिकं मरणमत्र साम्प्रतं, न पुनरुपसर्गितस्तद्देवाभ्युपेयादित्याह—'स' साधुः वसु-द्रव्यं स चात्र संयमः स विद्यते यस्यासौ वसुमान्, सर्वसमन्वागतप्रज्ञानेनात्मना कश्चिदद्वैकटाक्षनिरीक्षणाद्युपसर्गमभवे सत्यपि तदकरणतया आ-समन्ताद्वृत्तो-व्यवस्थित आवृत्तो, यदिवा शीतस्पर्श-वातादिजनितं दुःखविशेषममहिष्णुस्तच्चिकित्माया अकरणतया वसुमान् सर्वसमन्वागतप्रज्ञानेनात्मना आवृत्तो-व्यवस्थित इति, स चोपसर्गितो वातादिवेदनां चासहिष्णुः किं कुर्यादित्याह—हुँहँतौ यस्माच्चिराय वातादिवेदनां सोढुममहिष्णुः, यदिवा यस्मात् सीमन्तिनी उपसर्गयितुमुपस्थिता विषमक्षणोद्धन्धनाद्युपन्यासेनापि न मुञ्चति ततस्तपस्विनः प्रभूततरकालनानाविधोपायोपाज्जिततपोधनस्य तदेव श्रेयो, यदैकः कश्चिन्निजैः सपत्नीकोऽपवरके प्रवेशितः आरूढप्रणयप्रेयमीप्रार्थितस्तन्निर्गमोपायमलभमान आत्मोद्धन्धनाय विहायोगमनं तदाऽऽदद्याद् विपं वा भक्षयेत् पतनं वा कुर्याद्, दीर्घकालं वा शीतस्पर्शादिकममहिष्णुः सुदर्शनवत् प्राणान् जह्यात् । ननु च वेहानसादिकं बालमरणमुक्तं, तच्चानर्थाय, तत्कथं तस्याभ्युपगमः?, तथा चागमः—'इच्छेणं बालमरणेणं मरमाणे जीवे अणंतेहिं नेरइयभवग्गहणेहिं अप्पाणं संजोएइ जाव अणाह्यं च णं अणवयग्गं चाउरंतं संमारकंतारं भुज्जो भुज्जो परियइइ'त्ति, अत्रोच्यते, नैप दोपोऽत्रास्माकमार्हतानां, नैकान्ततः किञ्चित्प्रतिपिद्धमभ्युपगतं वा

१ इत्येतेन बालमरणेन म्रियमाणो जीवोऽनन्तैर्नैर्गयिकमवप्रणैरामान मयोजयति यावदनादिक चानवदप्र चानुरन्त मसाग्वान्तार भूयो भूय परिवर्तने.

आचा०
७विमो-
५ उहे०

मैयुनमेकं विहाय, अपि तु द्रव्यक्षेत्रकालभावानाश्रित्य तदेव प्रतिपिध्यते तदेव चाभ्युपगम्यते, उत्सर्गोऽप्यगुणायपवादोऽपि गुणाय कालस्य साधोरिति, एतदर्शयितुमाह—दीर्घकालं संयमप्रतिपालनं विधाय संलेखनाविधिना कालपर्यायेण भक्तपरिज्ञादिमरणं गुणायेति, एवंविधे त्ववसरे तत्रापि वेहानसगार्द्धपृष्ठादिमरणे अपि कालपर्याय एव, यद्वत्कालपर्यायमरणं गुणाय एवं वेहानसादिकमपीत्यर्थः, बहुनाऽपि कालपर्यायेण यावन्मात्रं कर्मासौ क्षपयति तदसावल्पेनापि कालेन कर्मक्षयमवाप्नोतीति दर्शयति—‘सोऽपि’ वेहानसादेर्विधाता, न केवलमानुपूर्व्या भक्तपरिज्ञादेः कर्त्तव्यपिशब्दार्थः, ‘तत्र’ तस्मिन् वेहानसादिमरणे ‘विअंतिकारण’त्ति विशेषेणान्तिर्व्यन्तिः—अन्तक्रिया तस्याः कारको व्यन्तिकारकः, तस्य हि तस्मिन्नवसरे तद्वेहानसादिकमौत्सर्गिकमेव मरणं, यतोऽनेनाप्यापगादिकेन मरणेनानन्ताः सिद्धाः सेत्स्यन्ति च, उपसञ्जिहीर्षुराह—‘इत्येतत्’ पूर्वोक्तं वेहानसादिमरणं विगतमोहानामायतनम्—आश्रयः कर्त्तव्यतया, तथा हितम् अपायपरिहारतया, तथा सुखं जन्मान्तरेऽपि सुखहेतुत्वात्, तथा ‘क्षमं’ युक्तं प्राप्तकालत्वात्, तथा निःश्रेयसं कर्मक्षयहेतुत्वात्, तथा ‘आनुगामिकं’ तदल्लितपुण्यानुगमनात्, इतिब्रवीमिशब्दौ पूर्ववद् । विमोक्षाध्ययनस्य चतुर्थोद्देशकः समाप्तः ॥

उक्तचतुर्थोद्देशकः, साम्प्रतं पञ्चम आरभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः, इहानन्तरोद्देशके बालमरणं गार्द्धपृष्ठादिकमुपन्यस्तम्, इह तु तद्विपर्यस्तं ग्लानभावोपगतेन मिक्षुणा भक्तपरिज्ञाख्यं मरणमभ्युपगन्तव्यमित्येतत्प्रतिपाद्यते, तदनेन सम्बन्धेनायातस्यास्योद्देशकस्यादिशूत्रम्—

आचा०
७विमो०
५ उदे०

जे भिक्खू दोहिं वत्थेहिं परिवुसिए पायतइएहिं तस्स णं नो एवं भवइ-तइयं वत्थं जाइस्सामि, से अहेसणिजाइं वत्थाइं जाइज्जा जाव एवं खु तस्स भिक्खुस्स सामगियं, अह पुण एवं जाणिज्जा-उवाइकंते खलु हेमन्ते, गिम्हे पडिवण्णे, अहापरिजुत्ताइं वत्थाइं परिट्ठविज्जा, अहापरिजुत्ताइं परिट्ठवित्ता अदुवा संतरुत्तरे अदुवा ओमचेले अदुवा एगसाडे अदुवा अचेले लाघवियं आगममाणे तवे से अभिसमन्नागए भवइ, जमेयं भगवया पवेइयं तमेव अभिसमिच्चा सव्वओ सव्वत्ताए सम्मत्तमेव समभिजाणिया, जस्स णं भिक्खुस्स एवं भवइ-पुट्ठो अवलो अहमसि नालमहमंसि गिहंतरसंकमणं भिक्खायरियं गमणाए, से एवं वयंतस्स परो अभिहडं असणं वा ४ आहट्टु दलइज्जा, से पुव्वामेव आलोइज्जा-आउ-संतो ! नो खलु मे कप्पइ अभिहडं असणं ४ भुत्तए वा पायए वा अन्ने वा एयप्पगारे (सू. २१३)

तत्र त्रिकल्पपर्युपितः स्वविरकल्पिको जिनकल्पिको वा स्यात्, कल्पद्वयपर्युपितस्तु नियमाज्जिनकल्पिकपरिहारविशुद्धिक्रयथालन्दिकप्रतिमाप्रतिपन्नानामन्यतमः, अस्मिन् घृत्नेऽपदिष्टो यो भिक्षुर्जिनकल्पिकादिर्द्राम्पां वच्चाभ्यां पर्युपितो, वस्त्रशब्दस्य मामा-

५

१०

७ रेमो.
५ उदे०

प्र. आ.
२८०

न्ययाचित्वादेकः क्षौमिकोऽपर औणिक इत्याभ्यां कल्पाभ्यां पर्युपितः-संयमे व्यवस्थितः, किम्भूताभ्यां कल्पाभ्यां ?-पात्रतृती-
याभ्यां पर्युपित इत्याद्यनन्तरोद्देशकवन्नेयं यावत् 'नालमहमंसि'चि स्पृष्टोऽहं वातादिभी रोगैः 'अवलः' असमर्थः 'नालं' न सम-
र्थोऽस्मि गृहाद्गृहान्तरं मङ्गमितुं, तथा मिधार्थं चरणं चर्या मिक्षाचर्या तद्गमनाय 'नालं' न समर्थ इति, तमेवम्भूतं भिक्षुशुपलभ्य
म्याद्गृहस्य एवम्भूतामात्मीयामवस्थां वदतः नाधोरवदतोऽपि परो गृहस्थ्यादिरनुकम्प्यभक्तिरसार्द्रहृदयोऽभिहृतं-जीवोपमर्दनिर्वृत्तं,
किं नद् ?-अग्रनं पानं खादिमं स्वादिमं चेत्यारादाहृत्य तस्मै साधवे 'दलएज्ज'चि दद्यादिति । तेन च ग्लानेनापि साधुना सूत्रार्थ-
मनुसरता जीवितनिष्पिपासुनाऽवश्यं मर्त्तव्यमित्यध्यवमायिना किं विधेयमित्याह-स जिनकल्पिकादीनां चतुर्णामप्यन्यतमः पूर्व-
मेव-आदावेव 'आलोचयेत्' विचारयेत्, कतरेणोद्गमादिना दोषेण दृष्टमेतत् ? तत्राभ्याहृतमिति ज्ञात्वाऽभ्याहृतं च प्रतिषेधयेत्,
तद्यथा-आयुष्मन् गृहपते ! न खल्वेतन्ममाभिहृतमभ्याहृतं च कल्पते अशनं भोक्तुं पानं पातुं, अन्यद्वैतत्प्रकारमाधाकर्म्मदिदोष-
दृष्टं न कल्पते, इत्येवं तं गृहपतिं दानायोद्यतमाज्ञापयेदिति, पाठान्तरं वा "तं भिक्षुं केइ गाहावई ! उवसंकमित्तु बूया-आउसंतो
गमणा ! अहन्नं तव अट्ठाए अमणं वा ४ अभिहडं दलामि, से पुव्यामेव जाणेज्जा-आउसंतो गाहावई ? जन्नं तुम मम अट्ठाए
अमणं वा ४ अभिहडं चेतेमि,णो य खलु मे कप्पइ एयप्पगारं असणं वा ४ भोत्तए वा पायए वा, अन्ने वा तहप्पगारे"चि, कण्ठ्यं,
तदेयं प्रतिपिद्वोऽपि श्रावकसंज्ञिप्रकृतिभद्रकमिथ्यादृष्टीनामन्यतम एवं चिन्तयेत्, तद्यथा-एष तावत् ग्लानो न शक्नोति भिक्षाम-
दितुं न चापरं कञ्चन व्रवीति तदस्मै प्रतिपिद्वोऽप्यहं केनचिच्छन्नना दास्यामीत्येवमभिमन्धायाहारादिकं दौकयति, तत्साधुरनेपणी-
यमितिहृत्या प्रतिषेधयेत् ॥ किं च-

अभ्याह-
तनिषेधः

१५

२०

॥२५४॥
२५

जस्त णं भिक्खुस्स अयं पगप्पे—अहं च खलु पडिन्नत्तो अपडिन्नत्तेहिं गिलाणो अगिला-
णेहिं अभिकंख साहम्मिण्हिं कीरमाणं वेयावडियं साइज्जिस्सामि, अहं वावि खलु अप्प-
डिन्नत्तो पडिन्नत्तस्स अगिलाणो गिलाणस्स अभिकंख साहम्मियस्स कुज्जा वेयावडियं कर-
णाए आहट्टु परिन्नं अणुक्खिस्सामि आहडं च साइज्जिस्सामि १, आहट्टु परिन्नं आणक्खि-
स्सामि आहडं च नो साइज्जिस्सामि २, आहट्टु परिन्नं नो आणक्खिस्सामि आहडं च
साइज्जिस्सामि ३, आहट्टु परिन्नं नो आणक्खिस्सामि आहडं च नो साइज्जिस्सामि ४, एवं
से अहाकिट्टियमेव धम्मं समभिजाणमाणे संते विरेए सुसमाहियलेसे तत्थावि तस्स काल-
परियाए से तत्थ विअंतिकारण, इच्चेयं विमोहाययणं हियं सुहं खमं निस्सेसं आणुगामियं-
तिवेमि (मू. २१४) ८-५। विमोक्षाधयने पञ्चम उद्देशकः ॥

‘णम्’ इति वाक्यालङ्कारे यस्य भिक्षोः परिहारविशुद्धिकस्य यथालन्दिकस्य वा अयं—वक्ष्यमाणः ‘प्रकल्पः’ आचारो भवति,
तद्यथा—अहं च खलु; ‘चः’ ममुच्चये ‘खलुः’ वाक्यालङ्कारे अहं क्रियमाणं वैयावृत्त्यभरणैः ‘स्वादयिष्यामि’ अभिलषिष्यामि, किम्भू-

आचा०
७विमो०
५ उद्देशः

आहृत्य प्रतिज्ञामेवम्भूतां, तद्यथा-नान्त्रीक्षिष्येऽपरनिमित्तमाहारादिकं नाप्याहृतमन्येन स्वादयिष्यामीति ४, एवम्भूतां च नाना-
प्रकारां प्रतिज्ञां गृहीत्वा कुतश्चिद् ग्लायमानोऽपि जीवितपरित्यागं कुर्यात्, न पुनः प्रतिज्ञालोपमिति । अमुमेवार्थमुपसंहारद्वारेण
दर्शयितुमाह-‘एवम्’ उक्तविधिना ‘स’ भिक्षुरवगततत्तः शरीरादिनिष्पिपासुः यथाकीर्त्तितमेव धर्मम्-उक्तस्वरूपं मम्यगमिजा-
नन्-आसेवनापरिज्ञया आसेवमानः, तथा लाघविकमागमयन्नित्यादि यच्चतुर्थोद्देशकेऽभिहितं तदत्र वाच्यमिति, तथा ‘शान्तः’
कपायोपशमात् श्रान्तो वा अनादिसंसारस्पर्षटनाद् विरतः सापद्यानुष्ठानात् शोभनाः समाहृता-गृहीता लेश्याः-अन्तःकरणवृत्तयस्ते-
जसीप्रभृतयो वा येन स सुममाहृतलेश्यः, एवम्भूतः सन् पूर्वगृहीतप्रतिज्ञापालनासमर्थो ग्लानभाजोपगतस्तपसा रोगातङ्केन वा
प्रतिज्ञालोपमकुर्वन् शरीरपरित्यागाय भक्तप्रत्याख्यानं कुर्यात्, ‘तत्रापि’ भक्तपरिज्ञायामपि ‘तस्य’ कालपर्यायेणानागतमपि काल-
पर्याय एव निष्पादितशिष्यस्य संलिखितदेहस्य यः कालपर्यायो-मृत्योरप्रसरोऽत्रापि ग्लानाप्रसरेऽसावेव कालपर्याय इति, कर्म-
निर्जराया उभयत्र समानत्वात्, स भिक्षुस्तत्र-ग्लानतयाऽनशनविधाने व्यन्तिकारकः-कर्मक्षयविधायीति । उद्देशकार्थमुपमञ्जिही-
र्षुराह-सर्वं पूर्ववद् । विमोक्षाध्ययनस्य पञ्चमोद्देशकः परिसमाप्तः ॥

उक्तः पञ्चमोद्देशकः, साम्प्रतं षष्ठ आरभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः-इहानन्तरोद्देशके ग्लानतया भक्तप्रत्याख्यानमुक्तम्, इह
धृतिसंहननादिवलोपेत एकत्वभाजनां भावयन्नित्तमरणं कुर्यादित्येतत्प्रतिपाद्यत इत्यनेन सम्बन्धेनायातस्यास्योद्देशकस्यादौ सूत्रा-
नुगमे सूत्रमुच्चारणीयं, तच्चेदम्—

अना०
उरिमो०
५ उदे०

प्र. आ.
२८१

तोऽहं ?-प्रतिज्ञतो-वैयावृच्यकरणायापररुक्तः-अभिहितो, यथा तत्र वयं वैयावृच्यं यथोचितं कुर्म इति, किम्भूतैः परं ?-अप्रति-
ज्ञतः-अनुक्तः, किम्भूतोऽहं-ग्लानो-विकृष्टतपसा कर्त्तव्यताऽशक्तो वातादिशोभेण वा ग्लान इति, किम्भूतैरपरैः ?-अग्लानैः-
उचितकर्त्तव्यमहिष्णुमिः, तत्र परिहारविशुद्धिकस्यानुपारिहारिकः करोति कल्पस्थितो वा परो, यदि पुनस्तेऽपि ग्लानास्ततोऽन्ये
न कुर्वन्ति, एवं यथालन्दिकस्यापीति, केवलं तस्य स्थविरा अपि कुर्वन्तीति दर्शयति-निर्जराम् 'अभिकाङ्क्ष्य' उद्दिश्य 'साधर्मिकैः'
मदग्रकल्पिकैरेककल्पस्थैरपरमाधुमिवा क्रियमाणं वैयावृच्यमहं 'स्वादयिष्यामि' अभिकाङ्क्षयिष्यामि यस्यायं भिक्षोः प्रकल्पः-आचारः
स्यान् न तमाचारमनुपालयन् भक्तपरिज्ञयाऽपि जीवितं जह्यात्, न पुनराचारखण्डनं कुर्यादिति भावार्थः । तदेवमन्येन साधर्मि-
केण वैयावृच्यं क्रियमाणमनुज्ञातं, माम्प्रतं न एवापरस्य कुर्यादिति दर्शयितुमाह-'चः' समुचये, अपिशब्दः पुनःशब्दार्थे, स च
पूर्वमादिशेपदर्शनार्थः, 'खलुः' वाक्यालङ्कारे, अहं च पुनरप्रतिज्ञतः-अनभिहितः प्रतिज्ञतस्य-वैयावृच्यकरणायाभिहितस्य अग्लानो
ग्लानस्य निर्जरामभिकाङ्क्ष्य साधर्मिकस्य वैयावृच्यं कुर्या, किमर्थं ?-'करणाय' तदुपकरणाय, तदुपकारायेत्यर्थः, तदेवं प्रतिज्ञां
परिगृह्यापि भक्तपरिज्ञया प्राणान् जह्यात्, न पुनः प्रतिज्ञामिति सूत्रभावार्थः । इदानीं प्रतिज्ञाविशेषद्वारेण चतुर्भङ्गिकामाह-एकः
कथिदेवम्भूतां प्रतिज्ञां गृह्णाति, तद्यथा-ग्लानस्यापरस्य साधर्मिकस्याहारादिकमन्वेपयिष्यामि, अपरं च वैयावृच्यं यथोचितं करि-
ष्यामि, तथाऽपरेण च साधर्मिकेणाहृतं-आनीतमाहारादिकं स्वादयिष्यामि-उपभोक्ष्ये, एवम्भूतां प्रतिज्ञामाहृत्य-गृहीत्वा वैयावृच्यं
कुर्यादिति ?, तथाऽपर आहृत्य-प्रतिज्ञां गृहीत्वा यथाऽपरनिमित्तमन्वीक्षिष्ये आहारादिकमाहृतं चापरेण न स्वादयिष्यामीति २,
तथाऽपर आहृत्य प्रतिज्ञामेवम्भूतां, तद्यथा-नापरनिमित्तमन्वीक्षिष्याम्याहारादिकमाहृतं चान्येन स्वादयिष्यामीति ३, तथाऽपर

वैयावृ-
च्याभि-
ग्रहः
१५

२०

॥२५५॥

२५

आचा०
७विमो०
५ उद्दे०

आहत्य प्रतिज्ञामेवम्भूतां, तद्यथा-नान्वीक्षिष्येऽपरनिमित्तमाहारादिकं नाप्याहृतमन्येन स्वादयिष्यामीति षं, एवम्भूतां च नाना-
प्रकारां प्रतिज्ञां गृहीत्वा कुतश्चिद् ग्लायमानोऽपि जीवितपरित्यागं कुर्यात्, न पुनः प्रतिज्ञालोपमिति । अमुमेवार्थमुपसंहारद्वारेण
दर्शयितुमाह-‘एवम्’ उक्तविधिना ‘स’ भिक्षुरवगततत्त्वः शरीरादिनिष्पिपासुः यथाकीर्तितमेव धर्मम्-उक्तस्वरूपं मम्यगमिजा-
नन्-आसेवनापरिज्ञया आसेवमानः, तथा लाघविकमागमयन्नित्यादि यच्चतुर्थोद्देशकेऽभिहितं तदत्र वाच्यमिति, तथा ‘शान्तः’
कपायोपशमात् श्रान्तो वा अनादिसंसारपर्यटनाद् विरतः सावधानुष्ठानात् शोभनाः समाहृता-गृहीता लेश्याः-अन्तःकरणवृत्तयस्तै-
जसीप्रभृतयो वा येन स सुममाहृतलेश्यः, एवम्भूतः सन् पूर्वगृहीतप्रतिज्ञापालनासमर्थो ग्लानभावोपगतस्तपमा रोगातङ्केन वा
प्रतिज्ञालोपमकुर्वन् शरीरपरित्यागाय भक्तप्रत्याख्यानं कुर्यात्, ‘तत्रापि’ भक्तपरिज्ञायामपि ‘तस्य’ कालपर्यायेणानागतमपि काल-
पर्याय एव निष्पादितशिष्यस्य संलिखितदेहस्य यः कालपर्यायो-मृत्योरवसरोऽत्रापि ग्लानावसरेऽसावेव कालपर्याय इति, कर्म-
निर्जराया उभयत्र समानत्वात्, स भिक्षुस्तत्र-ग्लानतयाऽनशनविधाने व्यन्तिकारकः-कर्मक्षयविधायीति । उद्देशकार्यमुपमञ्जिही-
र्षुराह-सर्वं पूर्ववद् । विमोक्षाध्ययनस्य पञ्चमोद्देशकः परिसमाप्तः ॥

—* * *

उक्तः पञ्चमोद्देशकः, साम्प्रतं षष्ठ आरभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः-इहानन्तरोद्देशके ग्लानतया भक्तप्रत्याख्यानमुक्तम्, इह
धृतिसंहननादिवलोपेत एकत्वभावनां भावयन्नद्धितमरणं कुर्यादित्येतत्प्रतिपाद्यत इत्यनेन सम्बन्धेनायातस्यासोद्देशकस्यादौ सूत्रा-
नुगमे सूत्रमुच्चारणीयं, तच्चेदम्—

वैयाच्य-
त्याभि-
ग्रहः

५

१०

७ विमो
६ उद्दे
प्र. आ
२८२

जे भिक्खु एगेण वत्थेण परिवुसिए पायविईएण, तस्स णं नो एवं भवइ-विइयं वत्थं जाइस्सामि, से अहेसणिज्जं वत्थं जोइज्जा अहापरिग्गहियं वत्थं धारिज्जा जाव गिम्हे पडिवन्ने अहापरिजुत्तं वत्थं परिह्विज्जा २ ता अदुवा एगसाडे अदुवा अचेले लाघवियं आगममाणे जाव सम्मतमेव समभिजाणिया (सू. २१५)

गतार्थं ॥ तस्य च भिक्षोरभिग्रहविशेषात् सपात्रमेकं वस्त्रं धारयतः परिकर्मितमतेर्लघुकर्मतया एकत्वभावनाऽध्यवसायः स्यादिति दर्शयितुमाह—

जस्स णं भिक्खुस्स एवं भवइ-एगे अहमंसि, न मे अत्थि कोइ, न याहमवि कस्सवि, एवं से एगाणिमेव अप्पाणं समभिजाणिज्जा, लाघवियं आगममाणे तवे से अभिसमन्ना-गए भवइ जाव समभिजाणिया (सू. २१६)

‘णम्’ इति वाक्यालङ्कारे, यस्य भिक्षोः ‘एव’मिति वक्ष्यमाणं भवति, तद्यथा—एकोऽहमस्मि संसारे पर्यटतो न मे पारमार्थिक उपकारकर्तृत्वेन द्वितीयोऽस्ति, न चाहमन्यस्य दुःखापनयनतः कस्यचिद् द्वितीय इति, स्वकृतकर्मफलेश्चरत्वात्प्राणिनां, एवमसौ माधुरेकाकिनमेवात्मानम्—अन्तरात्मानं मम्यगभिजानीयात्, नास्यान्मनो नरकादिदुःखत्राणतया शरण्यो द्वितीयोऽस्तीत्येवं संद-

एकव-
खिकः
१५
एकत्वं च

२०

॥२५६॥
२५

आधा०
७विमो०
६ उद्दे०

धानो यद्यद्रोगादिकमुपतापकारणमापद्यते तत्तदपरशरणनिरपेक्षो मयैवैतत्कृतं मयैव सोढव्यमित्येतदध्यवसायी सम्यगधिसहते ।
कुत एतदधिसहत इत्यत आह—लाघवियमित्यादि, चतुर्थोद्देशरुद्रतार्थ, यावत् 'सम्मत्तमेव समभिजाणिय'त्ति ॥ इह द्वितीयो-
द्देशके उद्गमोत्पादनैपणा प्रतिपादिता, तद्यथा—'आउसंतो समणा ! अहं खलु तव अद्याए असणं वा ४ वत्थं वा पडिग्गहं वा कंबलं
वा पायपुंछणं वा पाणाइं भूयाइं जीयाइं सत्ताइं समारंभ समुदिस्स कीयं पामिच्चं अच्छेज्जं अणिसिद्धं आहहुं चेएमि'इत्यादिना ग्रन्थे-
नेति, तथाऽनन्तरोद्देशके ग्रहणैपणा प्रतिपादिता, "सिया य से एवं वयंतस्सवि परो अभिहडं असणं वा ४ आहहुं दलएज्जा" इत्या-
दिना ग्रन्थेन, ततो ग्रसैपणाऽवशिष्यते, अतस्तत्प्रतिपादनायाह—

से भिक्खू वा भिक्खुणी वा असणं वा ४ आहारमाणे नो वामाओ हणुयाओ दाहिणं
हणुयं संचारिज्जा आसाएमाणे, दाहिणाओ वामं हणुयं नो संचारिज्जा आसाएमाणे, से
अणासायमाणे लाघवियं आगममाणे तवे से अभिसमन्नागए भवइ, जमेयं भगवया पवेइयं
तमेवं अभिसमिच्चा सब्बओ सब्बत्ताए सम्मत्तमेव अ(सम)भिजाणिया (सू. २१७)

'स' पूर्वव्यावर्णितो 'मिक्षुः' माघुः साध्वी वा अशनादिकमाहारमुद्गमोत्पादनैपणाशुद्धं प्रत्युत्पन्नं ग्रहणैपणाशुद्धं च गृहीतं सद्-
द्धारिताभिधूमितवर्जमाहारयेत्, तयोश्चाद्धारिताभिधूमितयो रागद्वेषौ निमित्तं, तयोरपि मरसनीरमोपलब्धिः, कारणाभावे च कार्या-

ग्रसैपणा

५

१०

।चा०
७ वंमो०
६ उद्दे०

प्र. आ.
२८३

भाव इतिकृत्वा रसोपलब्धिनिमित्तपरिहारं दर्शयति—स भिक्षुराहारमाहारयन् नो वामतो हनुतो दक्षिणां हनुं रसोपलब्धये सञ्चारये-
दास्वादयन्नशनादिकं, नापि दक्षिणतो वामां सञ्चारयेदास्वादयन्, तत्सञ्चारास्वादानेन हि रसोपलब्धौ रागद्वेषनिमित्ते अङ्गरितत्वा-
भिधूमितत्वे स्यातामतो यत्किञ्चिदप्यास्वादनीयं नास्वादयेन्, पाठान्तरं वा 'आहायमाणे' आदरवान्-आहारे मूर्च्छितो गृद्धो न सञ्चार-
येदिति, हन्वन्तरमङ्गमवदन्यत्रापि नास्वादयेदिति दर्शयति—स ह्याहारं चतुर्विधमप्याहारयन् रागद्वेषौ परिहरन्नास्वादयेदिति, तथा कुत-
थिश्चिमित्ताद्वन्वन्तरं सञ्चारयन्नप्यनास्वादयन् सञ्चारयेदिति । किमिति?, यत आह—आहारलाघवमागमयन्—आपादयन् नो आस्वा-
दयेदित्यास्वादानिषेधेन चान्तप्रान्ताहाराभ्युपगमोऽभिहितो भवति, एवं च तपः 'से' तस्य भिक्षोरभिपमन्वागतं भवतीत्यादि गतार्थं
यावत् 'सम्मत्तमेव समभिजाणिय'ति ॥ तस्य चान्तप्रान्ताशितयाऽपचितमांशोणितस्य जरदस्थिसन्ततेः क्रियाऽवमीदत्कायचेष्टस्य
शरीरपरित्यागबुद्धिः स्यादित्याह—

जस्स णं भिक्खुस्स एवं भवइ—से गिलामि च खलु अहं इमंमि समए इमं सरीरगं
अणुपुब्बेण परिवहित्तए, से अणुपुब्बेणं आहारं संवट्टिज्जा, अणुपुब्बेणं आहारं संवट्टित्ता कसाए
पयणुए किच्चा समाहियच्चे फलगावयट्ठी उट्ठाय भिक्खू अभिनिवुडच्चे (सू. २१८)

णम्' इति वाक्यालङ्कारे यस्यैकत्वभावनाभावितस्य भिक्षोराहारोपकरणलाघवं गतस्य 'एव'मिति वक्ष्यमाणोऽभिप्रायो भवति,
'से' इति तच्छब्दार्थे, तच्छब्दोऽपि वाक्योपन्यायार्थे, च शब्दः समुच्चये 'खलुः' अवधारणे, अहं चास्मिन् 'ममये' अवमरे संयमा-

आहार-
संलेखना

१५

२०

॥२५७॥
२५

आचा०
७विमो०
६ उद्दे०

वसरं ग्लायामि-ग्लानिमेव गतो रूक्षाहारतया तत्प्रमुत्थेन वा रोगेण पीडितः, अतो न शक्नोमि रूक्षतपोभिरभिनिष्टं शरीरकमानु-
पूर्व्या-यथेष्टकालावश्यकक्रियारूपया परिचोदुं-नालमहं क्रियासु व्यापारयितुम्, अस्मिन्नमरे इदं प्रतिक्षणं शीर्यमाणत्वाच्छरीर-
कमिति मत्वा स भिक्षुरानुपूर्व्या-चतुर्थपष्टाचाम्लादिकया आहारं 'संनर्त्तयेत्' संक्षिपेत्, न पुनर्द्वादशसंवत्सरसंलेखनाऽऽनुपूर्वीह गृह्यते,
ग्लानस्य तावन्मात्रकालस्थितेरभावाद्, अतस्तत्कालयोग्ययाऽऽनुपूर्व्याद्रव्यसंलेखनार्थमाहारं निरुन्ध्यादिति । द्रव्यसंलेखनया संलिख्य
च यदपरं कुर्यात्तदाह-पष्टाष्टमदशमद्वादशादिकयाऽऽनुपूर्व्याऽऽहारं संवर्त्त्य कपायान् प्रतनून् कृत्वा, सर्वकालं हि कपायतानवं विधेयं
विशेषतस्तु संलेखनावसरे इत्यतस्तान् प्रतनून् कृत्वा सम्यगाहिता-व्यवस्थापिता अर्चा-शरीरं येन स समाहितार्चः, नियमितका-
यव्यापार इत्यर्थः, यदिवा अर्चा-लेश्या सम्यगाहिता-जनिता लेश्या येन स समाहितार्चः, अतिविशुद्धाध्यवसाय इत्यर्थः, यदि-
वाऽर्चा-क्रोधाद्यव्यवसायात्मिका ज्वाला समाहिता-उपशमिताऽर्चा येन स तथा, 'फलं' कर्मक्षयरूपं तदेव फलकं तेनापदि
संसारभ्रमणरूपायामर्थः-प्रयोजनं फलकापदर्थः, स विद्यते यस्यामौ फलकापदर्थी, यदिवा फलकवद्वास्यादिभिरुभयतो बाह्यतोऽभ्य-
न्तरतश्चावकृष्टः फलकावकृष्ट इत्येवं विगृह्यार्पत्वात् 'फलगावयङ्गी' इत्युक्तं, यदिवा तक्ष्यमाणोऽपि दुर्वचनवास्यादिभिः कपायाभा-
वतया फलकवदवतिष्ठते तच्छीलश्चेति फलकावस्थायी, वासीचन्दनकल्प इत्यर्थः, स एवम्भूतः प्रतिदिनं साकारभक्तप्रत्याख्यायी
बलवति रोगावेगे उत्थाय-अभ्युद्यतमरणोद्यमं विधायाभिनिर्वृत्तार्चः-शरीरमन्तापरहितो धृतिसंहननाद्युपेतो महापुरुषाचीर्णमार्गा-
नुविधायीङ्गितमरणं कुर्यात् ॥ कथं कुर्यादित्याह-

अणुपविसित्ता गामं वा नगरं वा खेडं वा कव्वडं वा मडवं वा पट्टणं वा दोणमुहं वा आगरं

वा आसमं वा सन्निवेशं वा नेगमं वा रायहाणिं वा तणाइं जाइजा तणाइं जाइता से तमा-
याए एगंतमवक्कमिज्जा, एगंतमवक्कमिता अप्पंडे अप्पपाणे अप्पवीए अप्पहरिए अप्पोसे
अप्पोदए अप्पुत्तिंगपणगदगमद्वियमक्कडासंताणए पडिलेहिय २ पमज्जिय २ तणाइं संथरिज्जा,
तणाइं संथरित्ता इत्थवि समए इत्तरियं कुज्जा, तं सच्चं सच्चयाई ओए तिन्ने छिन्नकहंकहे अ ई-
यहे अणाईए चिच्चाण भेउरं कायं संविहूय विरूवरूवे परीसहोवसग्गे अस्सिं विस्संभणयाए
भेरवमणुचिन्ने तत्थावि तरुस कालपरियाए जाव अणुगामियंतिवेमि (मू० २१९) ८-६॥
विमोक्षाध्ययने पष्ठ उद्देशकः ॥८॥

प्रमति बुद्ध्यादीन् गुणानिति गम्यो वाऽष्टादशानां कारणामिति ग्रामः, सर्वत्र वाशब्दः पक्षान्तरदर्शनार्थः नात्र करो विद्यत इति
नकरं, पांशुप्राकारवद्धं खेटं, क्षुल्लकप्राकारवेष्टितं कर्पटं, अर्द्धतृतीयगव्यूतान्त-ग्रामरहितं मडम्बं, पत्तनं तु द्विधा-जलपत्तनं स्थलप-
त्तनं च जलपत्तनं यथा काननद्वीपः, स्थलपत्तनं यथा मधुरा, 'द्रोणमुखं' जलस्थलनिर्गमप्रवेशं, यथा भरुक्खं तामलिप्ती वा, 'आकरो'
हिरण्याकरादिः, 'आश्रमः' तापमावसथोपलक्षित आश्रयः, 'सन्निवेशः' यात्रासमागतजनावाप्तो जनसमागमो वा 'नैगमः' प्रभूततरुणि-
ग्वर्गावासः 'राजधानी' राजाधिष्ठानं राज्ञः पीठिकास्थानमित्यर्थः, एतेष्वेतानि वा प्रविश्य तृणानि याचेत्, ततः किमित्याह-संस्ता-

आचा०
७विमो०
६ उद्दे०

प्र. आ.
२८५

रकाय प्रासुकानि दर्भवीरणादिकानि क्वचिद्द्वामादौ तृणस्वामिनमशुपिराणि तृणानि याचित्वा स तान्यादायैकान्ते-गिरिगुहादाव-
पक्रामेद्-गच्छेदेकान्तं, रहोऽपक्रम्य च प्रासुकं महास्थण्डिलं प्रत्युपेक्षते, किम्भूतं तद्दर्शयति-अल्पान्यण्डानि कीटिकादीनां यत्र
तदल्पाण्डं तस्मिन्, अल्पशब्दोऽत्राभावे वर्तते, अण्डकरहित इत्यर्थः, तथाऽल्पाः प्राणिनो-द्वीन्द्रियादयो यस्मिन् तत्तथा, तथा
अल्पानि बीजानि नीवारश्यामाकादीनां यत्र तत्तथा, तथा अल्पानि हरितानि-दूर्वाप्रवालादीनि यत्र तत्तथा, तथाऽल्पावश्याये-
अधस्तनोपरितनावश्यायविप्रुद्बर्जिते, तथाऽल्पोदके-भौमान्तरिक्षोदकरहिते, तथोत्तिङ्गपनकोदकमृत्तिकामर्कटमन्तानरहिते, तत्रो-
त्तिङ्गः-पिपीलिकामन्तानकः पनको-भूम्यादायुल्लिविशेषः उदकमृत्तिका-अचिराप्कायाद्रीकृता मृत्तिका मर्कटमन्तानको-लूतात-
न्तुजालं, तदेवम्भूते महास्थण्डिले तृणानि संस्तरेत्, किं कृत्वा ?-तत् स्थण्डिलं चक्षुषा प्रत्युपेक्ष्य २, वीप्सया भृशभावमाह, एवं
रजोहरणादिना प्रमृज्य २, अत्रापि वीप्सया भृशार्थता मृचिता, संस्तीर्य च तृणान्युच्चारप्रसवणभूमिं च प्रत्युपेक्ष्य पूर्वामिमुखसं-
न्तारकगतः करतलललाटस्पर्शधृतरजोहरणः कृतसिद्धनमस्कारः आवर्तितपञ्चनमस्कारोऽत्रापि समये अपिशब्दादन्यत्र वा समये
'इत्वर'मिति पादपोपगमनापेक्षया नियतदेशप्रचाराभ्युपगमादिङ्गितमरणमुच्यते, न तु पुनरित्तरं, साकारं प्रत्याख्यानं, साकारप्र-
त्याख्यानस्थान्यम्भिन्नपि काले जिनकल्पिकादेरमम्भवात्, किं पुनर्यावत्कथिकभक्तप्रत्याख्यानावसर इति, इत्तरं हि रोगातुरः श्रावको
विधत्ते, तद्यथा-यद्यहमस्माद्रोगान् पञ्चपरहोमिमुक्तः स्यां ततो भोक्ष्ये, नान्यथेत्यादि, तदेवमित्तरम्-इङ्गितमरणं धृतिसंहननादि-
बलोपेतः स्वकृतत्वग्वर्तनादिक्रियो यावज्जीवं चतुर्विधाहारनियमं कुर्यादिति, उक्तं च-"पञ्चभ्रवइ आहारं चउच्चिहं णियमओ गुरु-

१ प्रत्याख्याति आहार चतुर्विध नियमाद् गुह्यमपि । इहितदेशे तथा चेष्टामपि नियमन वगेति ॥१॥ उद्वर्तने परिवर्तने कायिकयापि आत्मना रोगेति ।
गर्भमिहात्मनेव नान्ययोगेन धृतिरलिक. ॥२॥

इन्द्रिग-
तमरणं

५

१०

गमीवे । इंगियदेसंमि तहा चिद्वपि हु नियमओ कुणइ ॥१॥ उव्वत्तइ परिअत्तइ काइगमाईऽवि अप्पणा कुणइ । सव्वमिह अप्प-
णञ्चिअ ण अन्नजोमेण धित्तिरलिओ ॥२॥" तच्चेद्धितमरणं किम्भूतं किम्भूतश्च प्रतिपद्यत इत्याह—'तद्' इद्धितमरणं मद्भूतो हितं
सत्यं—सुगतिगमनाविसंज्ञादनात्मवर्जोपदेशाच्च सत्यं—तथ्यं, तथा स्वतोऽपि सत्यं वदितुं शीलमस्येति सत्यग्राही, यावज्जीवं यथो-
क्तानुष्ठानाद्यथाऽऽरोपितप्रतिज्ञाभारनिर्हणादित्यर्थः, तथा 'ओजः' गगद्वेपरहितः, तथा तीर्णः संसारसागरं, भाविनि भूतमदुप-
चारात्तीर्ण्यतीर्ण इत्यर्थः, तथा 'छिन्ना' अपनीता 'कथं' कथमपि या 'कथा' रागकथादिका विकथारूपा येन न छिन्नकथंरुथः,
यदिना कथमहमिद्धितमरणप्रतिज्ञां निर्वाहिष्ये इत्येवंरूपा या कथा मा छिन्ना येन न छिन्नकथंरुथः, दुष्करानुष्ठानविधायी हि कथंरुथी
भवति, न तु पुनर्महापुरुषतया न व्याकुलतामियादिति, तथा आ—ममन्तादतीत इता—ज्ञातापरिच्छिन्ना जीवाद्योऽर्था येन सोऽ-
यमातीतार्थः आदत्तार्यो वा, यदिनाऽतीताः—सामस्त्येनातिक्रान्ताः अर्थाः—प्रयोजनानि यस्य न तथा, उपरतव्यापार इत्यर्थः, तथा
आ—समन्तादतीत इतो—गतोऽनद्यन्ते संसारे आतीतः न आतीतः अनातीतः, अनादत्तो वा संसारो येन न तथा, संसारार्ण
वपारगामीत्यर्थः, स एवम्भूत इद्धितमरणं प्रतिपद्यते, विधिना 'त्यक्त्वा' प्रोज्झ्य स्वयमेव भिद्यते इति मिदुर—प्रतिक्षणविशरारुं
'कायं' कर्ममशाद्गृहीतमौदारिकं शरीर त्यक्त्वा, तथा 'संविधूय' परीपहोपमर्गान् प्रमथ्य 'विरूपरूपान्' नानाप्रकारान् सोढ्वा
'अस्मिन्' मर्त्यजप्रणीत आगमे 'विस्त्रम्भणतया' विश्वासास्पदे तदुक्तार्थाविसंज्ञादाभ्यवभायेन भैरवं—भयानकमनुष्ठानं क्लीवैर्दुरध्य-
चममिद्धितमरणारुथमनुचीर्णान्—अनुष्ठितवानिति, तच्च तेन यद्यपि रोगातुरतया व्यधायि तथापि तत्कालपर्यायागततुल्यफल-
मिति दर्शयितुमाह—'तत्रापि' रोगपीडाऽऽहितेद्धितमरणाभ्युपगमेऽपि, न केवलं कालपर्यायेणेत्यपिशब्दार्थः, 'तस्य' कालज्ञस्य

गान्धा०
७ रिमो०
७ उद्दे०

णस्यागमेन प्रत्यक्षीकृतनारकतिर्यग्भेदनाऽनुभवस्य न मे तृणस्पर्शो महति फलविशेषेऽभ्युद्यतस्य किञ्चित् प्रतिभामते, तथा शीतो-
ष्णदंशमश्रुस्पर्शमधिमोदुमिति, तथा एकतरान् अन्यतराश्चानुकूलप्रत्यनीकान् विरूपरूपान् 'स्पर्शान्' दुःखविशेषानभ्यासयितुं-
मोदुमिति, किं त्वहं ही-लज्जा तथा गुह्यप्रदेशस्य प्रच्छादनं हीप्रच्छादनं, तच्चाहं त्यक्तुं न शक्नोमि, एतच्च प्रकृतिलज्जालुकृतया साध-
नविकृतरूपतया वा स्यात्, एवमेभिः कारणैः 'से' तस्य 'कल्पते' युज्यते 'कृटिप्रत्ययं' चोत्पद्यते कर्तुं, म च विस्तरेण चतुरङ्गु-
लाधिरो हस्तो दैर्घ्येण कृटिप्रमाण इति, गणनाप्रमाणेनैकः, पुनरेतानि कारणानि न स्युः ततोऽचेल एव पराक्रमेत, अचेलतया
गीतादिस्पर्शं सम्यगाधिमहेतेति ॥ एतत्प्रतिपादयितुमाह—

अदुवा तत्थ पगक्कमंतं भुज्जो अचेलं तणफासा फुमन्ति सीयफासा फुसन्ति तेउफासा
फुसन्ति दंसमसगफासा फुसन्ति एगयरे अन्नयरे विरूवरूवे फासे अट्टियासेड, अचेले लाघ-
वियं आगममाणे जाव समभिज्जाणिया (सू. २२१)

म एव कारणमद्भावे मति रस्त्रं विभृयादथवा नैगामौ जिह्वेति, ततोऽचेल एव पराक्रमेत, तं च तत्र संयमेऽचेलं पराक्रममाणं
भूयः—पुनस्तृणस्पर्शाः स्पृशन्ति—उपतापयन्ति, तथा शीतोष्णदंशमश्रुस्पर्शाः स्पृशन्तीति, तथैकतरानन्यतरांश्च विरूपरूपान् स्प-
र्शानुदीर्णानधिमहते अमावचेलोऽचेललाघवमागमयन्नित्यादि गतार्थं यावत् 'सम्मत्तमेव समभिजाणियंति ॥ किं च—प्रतिमाप्र-
तिपन्न एव विजिष्टमभिगृहीयात्, तद्यथा—अहमन्वेषां प्रतिमाप्रतिपन्नानामेव किञ्चिदास्यामि, तेभ्यो वा ग्रहीयामीत्येवमाकार

तृणादि-
सहनं

१५

२०

॥२६०॥

२४

चतुर्भङ्गिकायाऽभिग्रहविशेषमाह—

जस्स णं भिक्खुरस एवं भवइ—अहं च खलु अन्नेसिं भिक्खूणं असणं वा ४ आहट्टु
दलइस्सामि आहडं च साइज्जिस्सामि १, जस्स णं भिक्खुस्स एवं भवइ—अहं च खलु अन्नेसिं
भिक्खूणं असणं वा ४ आहट्टु दलइस्सामि आहडं च नो साइस्सामि २, जस्स णं भिक्खुस्स
एवं भवइ—अहं च खलु असणं वा ४ आहट्टु नो दलइस्सामि आहडं च साइज्जिस्सामि ३,
जस्स णं भिक्खुस्स एवं भवइ—अहं च खलु अन्नेसिं भिक्खूणं असणं वा ४ आहट्टु नो
दलइस्सामि आहडं च नो साइज्जिस्सामि ४, अहं च खलु तेण अहाइरित्तेण अहेसणिज्जेण
अहापरिग्गहिणं असणेण वा ४ अभिकड् साहम्मियस्स कुज्जा वेयावडियं करणाए, अहं
वावि तेण अहाइरित्तेण अहेसणिज्जेण अहापरिग्गहिणं असणेण वा पाणेण वा ४ अभिकड्
साहम्मियस्सिं कीरमाणं वेयावडियं साइज्जिस्सामि लाघवियं आगममाणे जाव सम्मत्तमेव
गंगभिजाणिया (सू. २२२)

आचा०
७विमो०
७ उहे०

प्र. आ.
२८७

आचा०
७विमो०
७ उद्दे०

एतच्च पूर्वं व्याख्यातमेव, केवलमिह संस्कृतेनोच्यते—यस्य भिक्षोरेवं भवति वक्ष्यमाणम्, तद्यथा—अहं च खल्वन्येभ्यो—
भिक्षुभ्योऽशनादिकमाहृत्य दास्याम्यपराहृतं च स्वादयिष्यामीत्येको भङ्गकः १, तथा यस्य भिक्षोरेवं भवति, तद्यथा—अहं च खल्व-
न्येभ्योऽशनादिकमाहृत्य दास्याम्यपराहृतं च नो स्वादयिष्यामीति द्वितीयः २, यस्य भिक्षोरेवं भवति, तद्यथा—अहं च खल्वन्ये-
भ्योऽशनादिकमाहृत्य नो दास्याम्यपराहृतं च स्वादयिष्यामीति तृतीयः ३, तथा यस्य भिक्षोरेवं भवति, तद्यथा—अहं च खल्वन्ये-
भ्यो भिक्षुभ्योऽशनादिकमाहृत्य नो दास्याम्यपराहृतं च नो स्वादयिष्यामीति चतुर्थः ४ । इत्येवं चतुर्णामभिग्रहाणामन्यतरमभि-
ग्रहं गृह्णीयात्, अथवा एतेषामेवाद्यानां त्रयाणां भङ्गानामेकपदेनैव कश्चिदभिग्रहं गृह्णीयादिति दर्शयितुमाह—यस्य भिक्षोरेवंभूतो-
ऽभिग्रहविशेषो भवति, तद्यथा—अहं च खलु तेन यथाऽतिरिक्तेन—आत्मपरिभोगाधिकेन यथैपणीयेन—यत्तेषां प्रतिमाप्रतिपन्नानामे-
पणीयमुक्तम्, तद्यथा—पञ्चसु प्राभृतिकासु अग्रहः द्वयोरभिग्रहः, तथा यथापरिगृहीतेन—आत्मार्थं स्वीकृतेनाशनादिना निर्जरामभिकाङ्क्ष्य
साधर्मिकस्य वैयावृत्यं कुर्याद्, यद्यपि ते प्रतिमाप्रतिपन्नत्वादेकत्र न भुञ्जते तथाप्येकामभिग्रहापादितानुष्ठानत्वात्साम्भोगिका भण्य-
न्ते अतस्तस्य ममनोज्ञस्य करणाय—उपकरणार्थं वैयावृत्यं कुर्यामित्येवंभूतमभिग्रहं कश्चिद्ब्रूहति । तथाऽपरं दर्शयितुमाह—वाशब्दः
पूर्वसात्पक्षान्तरमाह, अपिशब्दः पुनःशब्दार्थे, अहं वा पुनस्तेन यथातिरिक्तेन यथैपणीयेन यथापरिगृहीतेनाशनेन ४ निर्जराम-
भिकाङ्क्ष्य साधर्मिकैः क्रियमाणं वैयावृत्यं स्वादयिष्यामि—अभिलषिष्यामि, यो वाऽन्यः साधर्मिकोऽन्यस्य करोति तं चानुमो-
दयिष्यामि—यथा सुष्ठु भवता कृतमेवंभूतया वाचा, तथा कायेन च प्रमत्तदृष्टिमुखेन तथा मनसा चेति, किमित्येवं करोति—
लाघविकमित्यादि, गतार्थं ॥ तदेवमन्यतराभिग्रहवान् भिक्षुरचेतः मचेतो वा शरीरपीडायां मत्याममत्यां वा आयुःशेषतामवग-

वैयावृत्ये
विशेषः

१५

२०

॥२६१॥
२५

आचा०
७विमो०
७उद्दे०
प्र. आ.
२८८

म्योद्यतमरणं विदध्यादिति दर्शयितुमाह—

जस्स णं भिक्खुस्स एवं भवइ-से गिलामि खल्लु अहं इमम्मि समए इमंसरीरगं अणु-
पुब्बेणं परिवहत्तए, से अणुपुब्बेणं आहारं संवट्टिज्जा २ कसाए पयणुए किच्चा समाहियच्चे
फलगावयट्ठी उट्ठाय भिक्खू अभिनिव्वुडच्चे अणुपविसित्ता गामं वा नगरं वा जाव रायहाणिं
वा तणाइं जाइज्जा जाव सन्थरिज्जा, इत्थवि समए कायं च जोगं च ईरियं च पच्चक्खाइज्जा,
तं सच्चं सच्चावाइं ओए तिन्ने छिन्नकहं कहे आइयट्ठे अणाइंए चिच्चाणं भेउरं कायं संविहुणिय
विरूवरूवे परीसहोवसग्गे अस्सिं विस्संभणाए भेरवमणुचिन्ने तत्थवि तस्स कालप रियाए,
सेऽवि तत्थ विअन्तिकारए, इच्चेयं विमोहाययणं हियं सुहं खमं निस्सेसं आणुगामियंतिवेमि
(सू. २२३) ८-७ ॥

णमिति वाक्यालङ्कारे, यस्य भिक्षोरेवंभूतो-वक्ष्यमाणोऽभिप्रायो भवति, तद्यथा-ग्लायामि खल्वहमित्यादि यावत्तृणानि संस्त-
रेत्, संस्तीर्य च तृणानि यदपरं कुर्यात्तदाह-अत्रापि समये-अवसरै, न केवलमन्यत्रअनुज्ञाप्य संस्तारकमारुह्य सिद्धममक्षं स्वत एव

उद्यत-
मरणं

५

१०

।चा०
७विमो०
८ उद्दे०

पञ्चमहाव्रतारोपणं करोति, ततश्चतुर्विधमप्याहारं प्रत्याचष्टे, ततः पादपोषणमनाय कार्यं च-शरीरं प्रत्याचक्षीत, तद्योगं च-आकु-
ञ्चनप्रमारणोन्मेषनिषामेदिकम्, तथेरणमीर्या तां च सूक्ष्मां कायवाग्गतां मनोगतां वाऽप्रशस्तां प्रत्याचक्षीत, तच्च सत्यं सत्यवादी-
त्याद्यनन्तरोद्देशकवन्मेषम् । इतिब्रवीमिशब्दावपि क्षुण्णार्थाविति ॥ विमोक्षाध्ययनस्य तप्तमोद्देशकः समाप्तः ॥८-७॥

उक्तः मत्तमोद्देशकः, साम्प्रतमष्टम आरभ्यते, अस्य चायमभिमन्वन्धः-इहानन्तरोद्देशकेषु रोगादिसम्भवे कालपर्यायागतं परिज्ञे-
द्वितमरणपादपोषणविधानमुक्तम्, इह तु तदेवानुपूर्वीविहारिणां कालपर्यायागतमुच्यते, इत्यनेन, सम्बन्धेनायातस्यास्योद्देशक-
स्यादिसूत्रमुच्यते—

अनुष्टुप् ॥ अणुपुब्वेण विमोहाइं, जाइं धीरा समासज्ज । वसुमन्तो, मइमन्तो सव्वं नच्चा
अणेलिसं ॥१७॥ दुविहंपि विडत्ता णं, बुद्धा धम्मस्स पारगा । अणुपुब्वीइ सङ्गाए, आरम्भाओ
(य)तिउट्टई ॥१८॥ कसाए पयणू किज्जा, अप्पाहारे तितिकखए । अह भिक्खू गिलाइज्जा,
आहारस्सेव अन्तियं ॥१९॥ जीवियं नाभिकडेज्जा, मरणं नोवि पत्थए । दुहओऽवि न
सज्जिज्जा, जीविए मरणे तहा ॥२०॥

संलेख-
नाऽन-
शनं

१५

२०

॥२६२॥

२२

आनुपूर्वी-क्रमः, तद्यथा-प्रव्रज्याशिक्षासत्रार्थग्रहणपरिनिष्ठितस्यैकाकिविहारित्वमित्यादि, यदिवा आनुपूर्वी-संलेखनाक्रमश्चत्वारि
विकृष्टानीत्यादि तथा आनुपूर्व्या यान्यभिहितानि, कानि पुनस्तानि?—'विमोहानि' विगतो मोहो येषु येषां वा येभ्यो वा तानि
तथा भक्तपरिज्ञेद्वितमरणपादपोषगमनानि यान्येवंभूतानि यथाक्रममायातानि धीराः-अक्षोभ्याः ममासाद्य-प्राप्य वसु-द्रव्यं संय-
मस्तद्वन्तो वसुमन्तः, तथा मननं मतिः-हेयोपादेयहानोपादानाध्यवसायस्तद्वन्तो मतिमन्तः, तथा 'सर्वं' कृत्यमकृत्यं च ज्ञात्वा
यद्यस्य वा भक्तपरिज्ञानादिकं मरणविधानमुचितं धृतिसंहननाद्यपेक्षयाऽनन्यमदृशम्-अद्वितीयम्, सर्वं ज्ञात्वा ममाधिमनुपालये-
दिति ॥१॥ किं च-डे विधे प्रकारावस्येति द्विविधं तपो ब्राह्मणभ्यन्तरं च, तद्विदिन्वा-आसेव्य यदिवा मोक्षाधिकारे विमोक्तव्यं
द्विविधं, तदपि ब्राह्मं शरीरोपकरणादि आन्तरं रागादि, तद्वेयतया विदित्वा, त्यक्त्वेत्यर्थः, हेयपरित्यागकलत्वात् ज्ञानस्य, 'ण'मिति
वाक्यालङ्कारे, के विदिन्वा?—'बुद्धा' अवगततत्त्वा धर्मस्य-श्रुतचारित्राख्यस्य पारगा-मम्यग्चेत्तारः, ते बुद्धा धर्मस्वरूपवेदिनः
'आनुपूर्व्या' प्रव्रज्यादिक्रमेण संयममनुपाल्य मम जीवतः कश्चिद्गुणो नास्तीत्यतः शरीरमोक्षावसरः प्राप्तः, तथा कस्यै मरणायाल-
महमित्येवं 'संख्याय' ज्ञात्वा, आरम्भणमारम्भः-शरीरधारणायान्नपानाद्यन्वेपणात्मकस्तस्मात् शुच्यति-अपगच्छतीत्यर्थः, सुख्यत्य-
येन पञ्चम्यथे चतुर्थी, पाठान्तरं वा 'कम्मुणाओ तिउद्दृई' कर्माष्टभेदं तस्मात् शुच्यिष्यतीति शुच्यति 'वर्त्तमानसामीप्ये वर्त्तमानवद्वे'-
(पा० ३-३-१३१)त्यनेन भविष्यत्कालस्य वर्त्तमानता ॥२॥ न चाभ्युद्यतमरणाय संलेखनां कुर्वन् प्रधानभूतां भावसंलेखनां कुर्या-
दित्येतद्दर्शयितुमाह-कपः-संगारस्तस्यायाः कपायाः-क्रोधादयश्चत्वारस्तान् प्रतनून् कृत्वा ततो यत्किञ्चनाश्रीयात्, तदपि न प्रका-
ममिति दर्शयति-'अल्पाहारः' स्तोकाशी, षष्ठाष्टमादि संलेखनाक्रमायातं तपः कुर्वन् यत्रापि पारयेत्त्राप्यल्पमित्यर्थः, अल्पाहार-

रागद्वेषयोर्मध्ये तिष्ठतीति मध्यस्थः, यदिना जीवितमरणयोर्निराकाङ्क्षतया मध्यस्थो, निर्जरामपेक्षितुं शीलमस्येति निर्जरामपेक्षी,
 स एवंभूतः समाधि-मरणसमाधिमनुपालयेत्, जीवितमरणाशंमारहितः कालपर्यायेण यन्मरणमापद्यते तत् समाधिस्थोऽनुपालयेदिति
 भावः । अन्तः कपायान् बहिरपि शरीरोपकरणादिकं व्युत्सृज्यात्मन्यधि अध्यात्मम्-अन्तःकरण तच्छुद्धं सकलद्वन्द्वोपरमादिस्रोतसि-
 कारहितमन्वेपयेत्-प्रार्थयेदिति ॥५॥ किं च-उपक्रमणमुपक्रमः-उपायस्तं यं कञ्चन जानीत, कस्योपक्रमः ?-‘आयुःक्षेमस्य’ आयुषः
 क्षेमं-सम्यक्पालनं तस्य, कस्य सम्बन्धि तदायुः ?-आत्मनः एतदुक्तं भवति-आत्मायुषो यं क्षेमप्रतिपालनोपायं जानीत तं क्षिप्र
 मेव शिक्षेत्-व्यापारयेत् पण्डितो-बुद्धिमान्, ‘तस्यैव’ सलेखनाकालस्य ‘अन्तरद्वाए’त्ति अन्तरकालेऽर्द्धसंलिखित एव देहे देही यदि
 कश्चित् वातादिक्षोभात् आतङ्क आशुजीवितापहारी स्यात् ततः समाधिमरणमभिकाङ्क्षन् तदुपशमोपायमेव पणीयविधिनाऽभ्यङ्गा-
 दिकं विदध्यात्, पुनरपि संलिखेत्, यद्विद्याऽऽत्मनः आयुःक्षेमस्य-जीवितस्य यत्किमप्युपक्रमणम्-आयुःपुद्गलानां संवर्त्तनं समु-
 पस्थितं तज्जानीत, ततस्तस्यैव सलेखनाकालस्य मध्येऽव्यावृलितमतिः क्षिप्रमेव भक्तपरिज्ञानादिकं शिक्षेत्-आसेवेत् पण्डितो-
 बुद्धिमानिति ॥६॥ सलेखनाशुद्धकायश्च मरणकालं समुपस्थितं ज्ञात्वा किं कुर्यादित्याह-ग्रामः-प्रतीतो, ग्रामशब्देन चात्र प्रतिश्रय
 उपलभितः, प्रतिश्रय एव स्थण्डिलं-सस्तारकभुजं प्रत्युपेक्ष्य, तथा अरण्ये वेत्यनेन चोपाश्रयाद्बहिरित्येतदुपलक्षितम्, उद्याने
 गिरिगुहायामरण्ये वा स्थण्डिलं प्रत्युपेक्ष्य विज्ञाय चाल्पप्राणं-प्राणिरहितम्, ग्रामादियाचितानि प्रासुकानि दर्भादिमयानि तृणानि
 संस्तरेत् ‘मुनिः’ यथोचितकालस्य वेत्तेति ॥७॥ संस्तीर्य च तृणानि यत्कुर्यात्तदाह-न विद्यते आहारोऽस्येत्यनाहारः तत्र यथाशक्ति
 यथासमाधानं च त्रिविधं चतुर्विधं वाऽऽहार प्रत्याख्यायारोपितपञ्चमहात्रतः क्षान्तः-क्षामितममस्तप्राणिगणः समसुखदुःखः

आचा०
 ७विमो०
 ८ उद्दे०
 प्र. आ.
 २९०

आपन्नितपुष्यप्राम्भारतया मरणादविभ्यत् संस्तारके त्वग्रर्त्तनं कुर्यात्, तत्र च स्पृष्टः परीपहोपमर्गंस्त्यक्तदेहतया सम्यक्तानध्या-
मयेद्-अधिमहेत, तत्र मानुष्यरनुकूलप्रतिहूलैः परीपहोपमर्गैः स्पृष्टो-व्याप्तो नातिवेलमुपचरेत्-न मर्यादोलङ्घनं कुर्यात्, पुत्रकल-
पादिमगन्धाच्चार्त्तध्यानयग्नो भूयान्, प्रतिहूलैर्वा परीपहोपमर्गं क्रोधनिघ्नः स्यादिति ॥८॥ एतदेव दर्शयितुमाह—

संसप्पगा य जे पाणा, जे ष उड्डुमहाचरा । भुञ्जन्ति मंससोणियं, न छणे न पमज्जए
॥२५॥ पाणा देहं विहिंसन्ति, ठाणाओ नवि उव्वममे । आसवेहिं विवित्तेहिं, तिप्पमाणो-
ऽहियासए ॥२६॥ गन्थेहिं विवित्तेहि, आउकालरस पारए । पग्गहियतरगं चेयं, दवि-
यग्गस त्रियाणओ ॥२७॥ अयं से अवरे धम्ममे, नायपुत्तेण साहिए । आयवज्जं पडीयारं,
विज्जहिज्जा. तिहा तिहा ॥२८॥

संमर्षन्तीति संमर्षकाः-पिपीलिकाक्रोप्रादयो ये प्राणाः-प्राणिनो ये चोर्दुचरा-गृध्रादयो ये चाधधराः-विलवामित्वात्मस्पर्षि-
दयन् एभृता नानाप्रकाराः 'भुञ्जन्ते' अभ्यवहरन्ति मांसं मिहव्याघ्रादयः तथा शोणितं मशकादयः, तांश्च प्राणिन आहारार्थिनः
ममागतानवन्तिमुकूमारयद्गस्तादिभिर्न क्षणुयान्-न हन्यात्, न च भक्ष्यमाणं शरीरावयवं रजोहरणादिना प्रमार्जयेदिति ॥९॥
किं च-प्राणाः-प्राणिनो देहं मम (पि) हिंसन्ति, न तु पुनर्जानदर्शनचारिघ्राणीत्यतस्त्यक्तदेहाग्निमन्तानन्तरायभयात् निषेधयेत्,

आचा०
७विमो०
८ उद्दे०
प्र. आ.
२९१

तस्माच्च स्थानान्नाप्युद्धमेत्-नान्यत्र यायात्, किंभूतः सन् ?-आश्रवैः-प्राणातिपातादिभिर्विषयकपायादिभिर्वा 'विविक्तैः' पृथ-
ग्भूतैरविद्यमानैः शुभाध्यवगायी तैर्भक्ष्यमाणोऽप्यमृतादिना तृप्यमाण इव सम्यक्तत्कृतां वेदनां तैस्तृप्यमानो वाऽध्यामयेद्-अवि-
सहेत् ॥१०॥ किं च ग्रन्थैः मयाह्याभ्यन्तरैः शरीररागादिभिः 'विविक्तैः', त्यक्तैः मद्भिर्ग्रन्थैर्वा-अज्ञानङ्गप्रविष्टैरात्मानं भावयन्
धर्मशुक्लध्यानान्यतरोपेतः 'आयुःकालस्य' मृत्युकालस्य 'पारगः' पारगामी स्यात्-यावदन्त्या उच्छ्वासनिश्वासास्तावत्तद्विदध्याद्,
एतन्मरणविधानकारी सिद्धिं त्रिविष्टपं वा प्राप्नुयादिति गतं भक्तपरिज्ञामरणं । माम्प्रतमिङ्गितमरणं श्लोकार्द्धादिनोच्यते-तद्यथा-
'प्रगृहीततरकं चेदं' प्रकपेण गृहीततरं प्रगृहीततरं तदेव प्रगृहीततरकम्, 'इदं'मिति वक्ष्यमाणमिङ्गितमरणम्, एतद्वि भक्तप्रत्या-
ख्यानात्मकाशान्नियमेन चतुर्विधाहारप्रत्याख्यानादिङ्गितप्रदेशसंस्तारकमात्रविहाराभ्युपगमाच्च विशिष्टतरष्टितिसंहननाद्युपेतेन प्रक-
पेण गृह्यत इति, कस्यैतद्भवति ?-द्रव्यं-संयमः स विद्यते यस्यामौ द्रविकस्तस्य 'विज्ञानतो' गीतार्थस्य, जघन्यतोऽपि नवपूर्ववि-
शारदस्य भवति, नान्यस्येति, अत्रापीङ्गितमरणे यत्संलेखनात्तृणसंस्तारादिकमभिहितं तत्सर्वं वाच्यम् ॥११॥ अयमपरो विधिरि-
त्याह-'अयं म' इति मोऽयम् 'अपरः' अन्यो भक्तप्रत्याख्यानाद्विन्न इङ्गितमरणस्य 'धर्मो' विशेषो 'ज्ञातपुत्रेण' वीरवर्द्धमान-
म्यामिना मुष्टु आहितः-उपलब्धः स्वाहितः, अस्य चानन्तरं वक्ष्यमाणत्वात्प्रत्यक्षासन्नवाचिनेदमाऽभिधानं, अत्रापीङ्गितमरणे प्रव-
ज्यादिको विधिः संलेखना च पूर्ववद्द्रष्टव्या, तथोपकरणादिकं हित्वा म्ण्डिलं प्रत्युपेक्ष्यालोचितप्रतिक्रान्तः पञ्चमहावतारुद्धश्चतु-
र्विधमाहारं प्रत्याख्याय संस्तारके तिष्ठति, अयमत्र विशेषः-आत्मवर्जं प्रतिचारम्-अङ्गव्यापारं विशेषेण जहात्-त्यजेत् 'त्रिविध-
त्रिविधेने'ति मनीयाकायैः कृतकारितानुमतिभिः म्वन्यापारव्यतिरेकेण परिन्यजेत्, स्वयमेव चोद्धर्त्तनपरिवर्त्तनं कायिकायोगा-

इंगित-
मरणं

५

१०

पाः
७ रिमोः
६ उरे०

दिकं विधत्ते ॥१२॥ सर्वथा प्राणिमंरक्षणं पानःपुन्येन विधेयमिति दर्शयितुमाह—

हरिणसु न निवज्जिजा, थण्डिलं मुणिया सए । विओसिज्ज अणाहारो, पुट्ठो तत्थऽहि-
यासए ॥२९॥ इन्दिण्हिं गिलायन्तो, समियं आहरे मुणी । तद्दावि से अगरिहे, अचले
जे समाहिण ॥३०॥ अभिक्कमे पडिक्कमे, सङ्कुचए पसारए । कायसाहारणट्ठाए, इत्थं
वावि अचेयणो ॥३१॥ परिक्कमे परिकिलन्ते, अदुवा चिट्ठे अहायए । ठाणे ण परिकिलन्ते,
निसीइज्जा य अंतसो ॥३२॥

हरितानि-दूर्वाङ्कुरादीनि तेषु न शयीत, स्थण्डिलं मत्वा शयीत, तथा मन्नाह्वाभ्यन्तरमुपधिं व्युत्सृज्य-त्यक्त्वाऽनाहारः सन् स्पृष्टः
परीपहोपमर्गः 'तत्र' तस्मिन् संस्तारके व्यवस्थितः सन् सर्वमध्यागयेद्-अधिमहेत ॥१३॥ किं च-स ह्यनाहारतया मुनिर्गर्हायमान
इन्द्रियैः शमिनो भावः शमिता-समता तां माम्यं वा आत्मन्याहारयेद्-व्यवस्थापयेत्, नार्चध्यानोपगतो भूयादिति, यथासमाधा-
नमास्ते, तद्यथा-मद्भोजननिर्विण्णो हस्तादिकं प्रमारयेत्, तेनापि निर्विण्ण उपविशेत्, यथेक्षितप्रदेशे मञ्जरेद्वा, तथाप्यमौ म्वहृतचेष्ट-
त्वादगर्ष एव, किंभूत इति दर्शयति-अचलो यः समाहितः, यद्यप्यमायिङ्कितप्रदेशे म्यतः शरीरमात्रेण चलति तथाप्यभ्युद्यतमर-
णात् चलतीत्यचलः मध्यगाहितं-व्यवस्थापितं भर्म्मध्याने शुक्रध्याने वा मनो येन न समाहितः, भावाचलितथेक्षितप्रदेशे चक्ष-

१५
इंगित-
मरणं

२०

॥२६५॥
२६

मणादिकमपि कुर्यादिति ॥१४॥ एतद्दर्शयितुमाह—प्रज्ञापकापेक्षयाऽभिमुखं क्रमणमभिक्रमणं, संस्तारकाद्गमनामित्यर्थः, तथा प्रतीपं-
पश्चादभिमुखं क्रमणं प्रतिक्रमणमागमनमित्यर्थः, नियतदेशे गमनागमने कुर्यादितियावत्, तथा निष्पन्नो निष्पन्नो वा यथासमा-
धानं भुजादिकं सङ्कोचयेत् प्रसारयेद्वा, किमर्थमेतदिति चेद्दर्शयति—कायस्य—शरीरस्य प्रकृतिपेलवस्य साधारणार्थं, कायसाधारणाच्च
तत्पीडाकृतायुष्कोपक्रमपरिहारेण स्वायुःस्थितिक्षयान्मरणं यथा स्यात्, न पुनस्तेषां महामत्त्वतया शरीरपीडोत्थापितचित्तस्यान्य-
थाभावः स्यादिति भावः, ननु च निरुद्धसमस्तकायचेष्टस्य शुष्ककाष्ठवदचेतनतया पतितस्य प्रचुरतरपुण्यप्राग्भारोऽभिहित इति,
नायं नियमः, संविशुद्धाध्यवसायतया यथाशक्त्यारोपितभारनिर्वाहिणः तत्तुल्य एव कर्मक्षयः, अत्राप्यसौ वाशब्दाच्चत्र वा पादपो-
पगमनेऽचेतनवत्सक्रियोऽपि निष्क्रिय एव, यदिवा 'अत्रापि' इङ्गितमरणेऽचेतनवच्छुष्ककाष्ठवत्सर्वक्रियारहितो यथा पादपोपगमने
तथा सति सामर्थ्ये तिष्ठेद् ॥१५॥ एतन्मामर्थ्याभावे चेतत्कुर्यादित्याह—यदि निष्पन्नस्यानिष्पन्नस्य वा गात्रभङ्गः स्यात्, ततः
परिक्रामेत्—चङ्कम्याद् यथानियमिते देशेऽकुटिलया गत्या गतागतानि कुर्यात्, तेनापि श्रान्तः सन् अथवापविष्टस्तिष्ठेत्, 'यथायतो'
यथाग्रणिहितगात्र इति, यदा पुनः स्थानेनापि परिक्लममियात् तद्यथा निष्पन्नो वा पर्यङ्केण वा अर्द्धपर्यङ्केण वोत्कुटुकासनो वा परि-
ताम्यति तदा निष्पन्नः स्यात्, तत्राप्युत्तानको वा पार्श्वशायी वा दण्डायतो वा लगण्डशायी वा यथासमाधानमवतिष्ठेत् ॥१६॥ किं च-

आसीणेऽणेलिसं मरणं, इन्द्रियाणि समीरणं । कोलावासं समासज्ज, वितहं पाउरे सण्
॥३३॥ जओ वज्जं समुप्पज्जे, न तत्थ अवलम्बणं । तउ उक्कसे अप्पाणं, फासे तत्थऽहि-

तथा०
७विमो०
८ उद्दे०

यामए ॥३४॥ अयं चायतरे सिया, जो एवमणुपालए । सव्वगायनिरोहेऽवि, ठाणाओ
नवि उव्वममे ॥३५॥ अयं से उत्तमे धम्मे, पुव्वट्ठाणस्स पग्गहे । अचिरं पडिलेहिता, विहारे
चिट्ठ माहणे ॥३६॥

‘आसीनः’ आश्रितः, किं तत् ?-मरणम्, किंभूतम् ? ‘अनीदृशम्’ अनन्यसदृशमितरजनदुरध्यप्रसेयम्, तथाभूतश्च किं कुर्या-
दिति दर्शयति-इन्द्रियाणीष्टानिष्टस्वप्निपयेभ्यः सकाशाद्भागद्वेषाकरणतया सम्यगीरयेत् प्रेरयेदिति, कोला-घुणकीटकास्तेषामावामः
कोलायामस्तमन्तर्घुणक्षतमुद्देहिकानिचितं वा ‘समामाद्य’लब्धं वा तस्माद्यद्विदितम्-आगन्तुक्रतदुत्थजन्तुरहितमवष्टम्भनाय प्रादुरेपयेत्-
प्रकृतं प्रत्युपेक्षणयोग्यमशुपिरमन्वेपयेत् ॥१७॥ इद्धितमरणे चोदनामभिधाय यन्निपेध्यं तदर्शयितुमाह-यतो-यस्मादनुष्ठानादवष्ट-
म्भनादेर्वज्रपट्टञ्जं-गुरुत्वात्कर्म अपद्यं वा-पापं वा तत्समुत्पद्येत-प्रादुष्यात्, न तत्र घुणक्षतकाष्ठादावपलम्बेत-नापष्टम्भनादिकां
क्रिया कुर्यात्, तथा ‘ततः’ तस्मादुत्क्षेपणापक्षेपणादेः काययोगाहुप्रणिहितवाग्योगार्चध्यानादिमनोयोगाच्चावद्यममुत्पत्तिहेतोरात्मा-
नमुत्करोषेद्-उत्क्रामयेत्, पापोपादानादात्मानं निरर्त्तयेदितियायत्, तत्र च धृतिसंहननाद्युपेतोऽप्रतिकर्मशरीरः प्रवर्धमानशुभाध्य-
वमायकण्डकोऽपूर्वापूर्वपरिणामारोही सर्वज्ञप्रणीतागमानुमारेण पदार्थस्वरूपनिरूपणाहितमतिः अन्यदिदं शरीरं त्याज्यमित्येवंकृता-
ध्ययमायः सर्वान् स्पर्शान्-दुःखप्रिसेपाननुकूलप्रतिकूलोपमर्गपरीपहापादितान् तथा यातपित्तश्लेष्मद्वन्द्वेतरप्रोद्भूतान् कर्मक्षयायो-
द्यतो मयैवैतदवद्यं कृतं मोढव्यं चेत्येतदध्ययमायी अभ्यामयेद्-अधिमहेत, यतो यन्मया त्यक्तं शरीरकमेतदेवोपद्रवन्ति न पुन-

इंगित-
मरणं
१५

२०

॥२६६॥
२६

र. आ.
२९३

आचा०
७विमो०
८ उद्दे०

जिष्ठश्रितं धर्माचरणमित्याफलस्य सर्वपीडासहिष्णुर्भवेदिति ॥१८॥ गत इङ्गितमरणाधिकारः, साम्प्रतं पादपोषगमनमाश्रित्याह-
अनन्तरमभिधास्यमानत्वाद्योऽयं प्रत्यक्षो मरणविधिः, न चाऽऽयततरो, न केवलं भक्तपरिज्ञाया इङ्गितमरणविधिरायततरः, अयं
च तस्मादायततर इति चञ्चदार्थः, आयततर इत्याडभिविधौ मामस्त्येन यत आयतः अयमनयोरतिशयेनायत आयततरः, यदिवा-
ऽयमनयोरतिशयेनातो-गृहीत आचतरः, यत्रेनाध्यवसित इत्यर्थः, तदेवमयं पादपोषगमनमरणविधिराचतर-दृढतरः स्याद् भवेत्,
अत्रापि यदिङ्गितमरणे श्रवज्यासंलेखनादिकमुक्तं तत्त्वमं द्रष्टव्यमिति, यद्यथावायततरः ततः किमिति दर्शयति-यो मिश्रुः 'एवम्'
उक्तविधिनेत्र पादपोषगमनविधिमनुपालयेन् 'सर्वगात्रनिरोधेऽपि' उक्तप्यमानकायोऽपि मूर्च्छन्नपि मरणमुद्घातगतो वा भक्ष्य-
माणमांशोणितोऽपि क्रोष्टुगृध्रपिपीलिकादिभिर्महामचतयाऽऽशंसितमहाफलविशेषः संस्तस्मात्स्थानात्-प्रदेशात् द्रव्यतो भावतो-
ऽपि शुभाध्यवसायस्थानान् व्युद्भवेत्-न स्थानान्तरं यायात् ॥१९॥ किं च-'अय' मित्यन्तःकरणनिष्पन्नत्वात्प्रत्यक्षः 'उत्तमः'
प्रधानो मरणविधिः सर्वोत्तरत्वाद्धर्मो-विशेषः पादपोषगमनरूपो मरणविशेष इति, उत्तमत्वे कारणं दर्शयति-'पूर्वस्थानस्य प्रग्रह'
इति पञ्चम्यधे गृही पूर्वस्थानाद्भक्तपरिवेङ्गितमरणरूपात्प्रकरणेण प्रहोञ्च पादपोषगमने, प्रगृहीततरमेतदित्यर्थः, तथाहि-अत्र यदि-
ङ्गितमरणानुमतं कायपरिस्पन्दनं तदपि निषेध्यते, अच्छिन्नमूलपादपत्रिथेष्टो निष्क्रियो दह्यमानश्छिद्यमानो वा विपमपतितो वा
तर्धवास्ते न तस्मान्स्थानागलति, चिलातपुत्रवत्, एतदेव दर्शयति-अचिरं स्थानं, तत्र स्थण्डिलं तत्पूर्वविधिना प्रत्युपेक्ष्य तस्मिन्
प्रत्युपेक्षिते स्थण्डिले विहरंदिति, अत्र पादपोषगमनाधिकाराद्विहरणं तद्विधिपालनमुक्तं, तत्र स्थानात्स्थानान्तरसंक्रमणम्, एतदेव च
दर्शयति-तिष्ठेन् सर्वगात्रनिरोधेऽपि, स्थानान्तरागमणं कुर्यादित्यर्थः, कोऽसौ?-'माहणे'त्ति माधुः, न हि निगणोऽनिगण ऊर्ध्व-

पादपो-
गमनं

५

१०

गितो वा निप्रतिकर्मा यद्यथानिक्षिप्तमङ्गमचेतन इव न चालयेदितियात् ॥२०॥ एतदेव प्रकारान्तरेण दर्शयितुमाह—

अचित्तं तु समासज्ज, ठावए तत्थ अप्पगं । वोसिरे सव्वसो कायं, न मे देहे परीसहा-
॥३७॥ जावज्जीवं परीसहा, उवसग्गा इति मङ्गया । संवुडे देहभेयाए, इय पन्नेऽहिया-
सए ॥३८॥ भेउरेसु न रज्जिजा, कामेसु बहुतरेसुवि । इच्छा लोभं न सेविजा, धुववन्नं
सपेहिया ॥३९॥ सासएहिं निमन्तिजा, दिव्वमायं न सहहे । तं पडिबुज्ज माहणे. सव्वं
नूमं विहणिया ॥४०॥

इत्येतत् 'सङ्ख्याय' ज्ञात्वा तानध्यासयेदिति, यदिवा न मे यावज्जीवं परीपहोपमर्गा इत्येतत्सङ्ख्याय-ज्ञात्वाऽधिमहेत, यदिवा यावज्जीवमिति-यावदेव जीवितं तावत्परीपहोपमर्गजनिता पीडेति, तत्पुनः कतिपयनिमेषाऽवस्थापि एतदवस्थस्य ममात्यन्तमल्पमेवेत्यत एतत्सङ्ख्याय-ज्ञात्वा संवृतो यथानिक्षिप्तत्यक्तगात्रो 'दिहभेदाय' शरीरत्यागायोत्थित इतिकृत्वा 'प्राज्ञः'- उचितविधानवेदी, यद्यत्कायपीडाकार्युपतिष्ठते तत्तत्सम्यग्धिगहेत ॥२२॥ एवंभूतं च साधुमुपलभ्य कश्चिद्राजादिर्भोगैरुपनिमन्त्रयेत्, तत्प्रतिविधानार्थमाह-भेदनशीला मिदुराः-शब्दादयः कामगुणास्तेषु प्रभूततरेष्वपि 'न रज्येत्' न रागं यायात्, पाठान्तरं वा 'कामेसु बहुलेसुवि' इच्छामदनरूपेषु कामेषु बहुलेषु-अनल्पेष्वपीत्यर्थः, यद्यपि राजा राज्यकन्यादानादिनोपप्रलोभयेत् तथापि तत्र न गार्ह्यमियात्, तथा इच्छारूपो लोभ इच्छालोभः-चक्रवर्तीन्द्रत्वाद्यभिलाषादिको निदानविशेषस्तमसौ निर्जरापेक्षी न सेवेत, सुरद्विदर्शनमोहितो ब्रह्मदत्तचन्द्रिदानं न कुर्यादित्यर्थः, तथा चागमः-'इहलोगासंसर्पयोगे १ परलोगासंसर्पयोगे २ जीवियासंसर्पयोगे ३ मरणामंसर्पयोगे ४ कामभोगामंसर्पयोगे ५' इत्यादि, 'वर्णः' संयमो मोक्षो वा म च सूक्ष्मो दुर्ज्ञेयत्वात्, पाठान्तरं वा- 'ध्रुवन्नमि'त्यादि, ध्रुवः-अव्यभिचारी म चामौ वर्णश्च ध्रुववर्णस्तं संप्रेक्ष्य ध्रुवां वा शाश्वतीं यशःकीर्तिं पर्यालोच्य कामेच्छालोभविक्षेपं कुर्यादिति ॥२३॥ किं च-शाश्वता-यावज्जीवमपरिक्षयात्प्रतिदिनदानाद्वाऽर्थास्तैस्तथाभूतैर्विभवैः कश्चिन्निमन्त्रयेत् तत्प्रतिबुध्यस्व, यथा शरीरार्थं धनं मृग्यते तदेव शरीरमशाश्वतमिति, तथा दिव्यां मायां न श्रद्दधीत, तद्यथा-यदि कश्चिद्देवो मीमांसया प्रत्यनीकतया वा भक्त्या वाऽन्यथा वा कौतुकादिना नानर्धिदानतो निमन्त्रयेत्, तां च तत्कृतां मायां न श्रद्दधीत, तथा बुध्यस्व यथा देवमायैषा, अन्यथा कुतोऽयमाकस्मिकः पुरुषो दुर्लभमेतद्द्रव्यं प्रभूततरमेवंभूते क्षेत्रे काले भावे च दद्यात् १, एवं द्रव्यादिनि-

स्थितो वा निष्प्रतिकर्मा यद्यथानिक्षिप्तमद्भवेत न इव न चालयेदितियानत् ॥२०॥ एतदेव प्रकारान्तरेण दर्शयितुमाह—

अचित्तं तु समासज्ज, ठावए तत्थ अप्पगं । वोसिरे सब्बसो कायं, न मे देहे परीसहा-
॥३७॥ जावजीवं परीसहा, उवसग्गा इति सङ्ख्या । संवुडे देहभेयाए, इय पन्नेऽहिया-
सए ॥३८॥ भेउरेसु न रज्जिजा, कामेसु बहुतरेसुवि । इच्छा लोभं न सेविजा, धुववन्नं
सपेहिया ॥३९॥ सासएहिं निमन्तिजा, दिव्वमायं न सहहे । तं पडिबुज्झ माहणे, सब्बं
नूमं विहूणिया ॥४०॥

न विद्यते चित्तमक्षिप्तमित्यर्थः, तद्य स्थण्डिलं फलकादि वा 'समासाज्ज' लब्ध्वा फलकेऽपि
समर्थः कश्चित्काष्ठे वाऽवष्टभ्य तत्रात्मानं स्थापयेत्, व्यवस्थाप्य च त्यक्तचतुर्विधाहारो मेरुरिव निष्प्रकम्पः कृतालोचनादिपरि-
कर्मा गुरुभिरनुजातो व्युत्सृजेत्, 'सर्वशः' सर्वात्मना 'कायं' देहं, व्युत्सृष्टदेहस्य च यदि केचन परीपहोपसर्गाः स्युस्ततो भाव-
येत्—'न मे देहे परीपहाः' मत्सम्बन्धी देह एव न भवति, परित्यक्तत्वात्, तदभावे कुतः परीपहाः?, यदिवा न मम देहे परी-
पहाः, सम्यक्करणेन सहमानस्य तत्कृतपीडयोद्देशाभावात्, अतः परीपहान् कर्मशत्रुजयसहायानिति कृत्वाऽपरीपहानेव मन्यते
॥२१॥ ते पुनः कियन्तं कालं सोढव्या इत्याशङ्कान्युदागार्थमाह—'यावज्जीवं' यावत्प्राणधारणं तावत्परीपहा उपगर्गाश्च सोढव्या

आचा०
७विमो०
८ उद्दे०

इत्येतत् 'सङ्ख्याय' ज्ञात्वा तानध्यासयेदिति, यदिवा न मे यावज्जीवं परीपहोपसर्गा इत्येतत्सङ्ख्याय-ज्ञात्वाऽधिमहेत, यदिवा
यावज्जीवमिति-यावदेव जीवितं तावत्परीपहोपमर्गजनिता पीड्येति, तत्पुनः कतिपयनिमेषाऽवस्थायि एतदवस्थस्य ममात्यन्तमल्प-
मेवेत्यत एतत्सङ्ख्याय-ज्ञात्वा संवृतो यथानिश्चित्यक्तगात्रो 'देहभेदाय' शरीरत्यागायोत्थित इतिकृत्वा 'प्राज्ञः'- उचितविधा-
नवेदी, यद्यत्कायपीडाकार्थुपतिष्ठते तत्तत्तम्यगधिमहेत ॥२२॥ एवंभूतं च साधुमुपलभ्य कश्चिद्राजादिर्भोगैरुपनिमन्त्रयेत्, तत्प्रति-
विधानार्थमाह-भेदनशीला मिदुरः-शब्दादयः कामगुणास्तेषु प्रभूततरेष्वपि 'न रज्येत्' न रागं यायात्, पाठान्तरं वा 'कामेसु
बहुलेसुवि' इच्छामदनरूपेषु कामेषु बहुलेषु-अनल्पेष्वपीत्यर्थः, यद्यपि राजा राज्यकन्यादानादिनोपप्रलोभयेत् तथापि तत्र न
गार्धर्मियात्, तथा इच्छारूपो लोभ इच्छालोभः-चक्रवर्तीन्द्रत्वाद्यभिलाषादिको निदानविशेषस्तमसौ निर्जरापेक्षी न सेवेत्, सुर-
द्विदर्शनमोहितो ब्रह्मदत्तवन्निदानं न कुर्यादित्यर्थः, तथा चागमः-इहलोगासंसर्पयोगे १ परलोगासंसर्पयोगे २ जीवियासंसर्प-
योगे ३ मरणसंसर्पयोगे ४ कामभोगासंसर्पयोगे ५' इत्यादि. 'वर्णः' संयमो मोक्षो वा स च सुक्ष्मो दुर्ज्ञेयत्वात्, पाठान्तरं वा-
'ध्रुवश्चमि'त्यादि, ध्रुवः-अव्यभिचारी न चामौ वर्णश्च ध्रुववर्णस्तं संप्रेक्ष्य ध्रुवां वा शाश्वतीं यशःकीर्तिं पर्यालोच्य कामेच्छालो-
भविक्षेपं कुर्यादिति ॥२३॥ किं च-शाश्वता-यावज्जीवमपरिक्षयात्प्रतिदिनदानाद्वाऽर्थास्तैस्तथाभूतविभवैः कश्चिन्निमन्त्रयेत् तत्प्रति-
बुध्यस्व, यथा शरीरार्थं धनं मृग्यते तदेव शरीरमशाश्वतमिति, तथा दिव्यां मायां न श्रद्दधीत, तद्यथा-यदि कश्चिद्देवो मीमांसया
प्रत्यनीकतया वा भक्त्या वाऽन्यथा वा कौतुकादिना नानधिदानतो निमन्त्रयेत्, तां च तत्कृतां मायां न श्रद्दधीत, तथा बुध्यस्व
यथा देवमायैषा, अन्यथा कुतोऽयमाकस्मिकः पुरुषो दुर्लभमेतद्रव्यं प्रभूततरमेवंभूते क्षेत्रे काले भावे च दद्यात्?, एवं द्रव्यादिनि-

निदान-
त्यागः

५

१०

श्रितो वा निष्प्रतिकर्मा यद्यथानिक्षिप्तमङ्गमचेतन इव न चालयेदितियावत् ॥२०॥ एतदेव प्रकारान्तरेण दर्शयितुमाह—
अचित्तं तु समासज्ज, ठावए तत्थ अप्पगं । वोसिरे सब्वसो कायं, न मे देहे परीसहा-
॥३७॥ जावज्जीवं परीसहा, उवसग्गा इति सङ्ख्या । संवुडे देहभेयाए, डय पन्नेऽहिया-
सए ॥३८॥ भेउरेसु न रज्जिजा, कामेसु बहुतरेसुवि । इच्छा लोभं न सेविजा, धुववन्नं
सपेहिया ॥३९॥ सासएहिं निमन्तिजा, दिव्वमायं न सहहे । तं पडिबुज्झ माहणे, सब्वं
नूमं विहूणिया ॥४०॥

न विद्यते चित्तमस्मिन्नित्यचित्तम्—अचेतनं जीवरहितमित्यर्थः, तच्च स्थण्डिलं फलकादि वा 'समासाद्य' लब्ध्वा फलकेऽपि
समर्थः कश्चित्काष्ठे वाऽवष्टभ्य तत्रात्मानं स्थापयेत्, व्यवस्थाप्य च त्यक्तचतुर्विधाहारो मेरुरिव निष्प्रकम्पः कृतालोचनादिपरि-
कर्मा गुरुभिरनुज्ञातो व्युत्सृजेत्, 'सर्वज्ञः' सर्वात्मना 'कार्यं' देहं, व्युत्सृष्टदेहस्य च यदि केचन परीपहोपसर्गाः स्युस्ततो भाव-
येत्—'न मे देहे परीपहाः' मत्सम्बन्धी देह एव न भवति, परित्यक्तत्वात्, तदभावे कुतः परीपहाः?, यदिवा न मम देहे परी-
पहाः, सम्यकरणेन सहमानस्य तत्कृतपीडयोद्वेगाभावात्, अतः परीपहान् कर्मशत्रुजयसहायानितिकृत्वाऽपरीपहानेव मन्यते
॥२१॥ ते पुनः क्लियन्तं कालं सोढव्या इत्याशङ्कान्वुदामार्थमाह—'यावज्जीवं' यावत्प्राणधारणं तावत्परीपहा उपसर्गाश्च सोढव्या

आचा०
७विमो०
८ उद्दे०

इत्येतत् 'सङ्ख्याय' ज्ञात्वा तानध्यासयेदिति, यदिवा न मे यावज्जीवं परीपहोपसर्गा इत्येतत्सङ्ख्याय-ज्ञात्वाऽधिसहेत, यदिवा यावज्जीवमिति-यावदेव जीवितं तावत्परीपहोपमर्गजनिता पीडेति, तत्पुनः कतिपयनिमेषाऽवस्थायि एतदवस्थस्य ममात्यन्तमल्पमेवेत्यत एतत्सङ्ख्याय-ज्ञात्वा संवृतो यथानिक्षिप्तत्यक्तगात्रो 'देहभेदाय' शरीरत्यागाद्योत्थित इतिकृत्वा 'प्राज्ञः' उचितविधानवेदी. यद्यत्कायपीडाकार्युपतिष्ठते तत्तत्सम्यग्धिगहेत ॥२२॥ एवंभूतं च साधुमुपलभ्य कश्चिद्राजादिभोगैरुपनिमन्त्रयेत्, तत्प्रतिविधानार्थमाह-भेदनशीला भिदुराः-शब्दादयः कामगुणास्तेषु प्रभूततरेष्वपि 'न रज्येत्' न रागं यायात्, पाठान्तरं वा 'कामेषु बहुलेसुवि' इच्छामदनरूपेषु कामेषु बहुलेषु-अनल्पेष्वपीत्यर्थः, यद्यपि राजा राज्यकन्यादानादिनोपप्रलोभयेत् तथापि तत्र न गार्ह्यमिथात्, तथा इच्छारूपो लोभ इच्छालोभः-चक्रवर्तीन्द्रत्वाद्यभिलाषादिको निदानविशेषस्तमसौ निर्जरापेक्षी न सेवेत, सुरद्विदर्शनमोहितो ब्रह्मदत्तवन्निदानं न कुर्यादित्यर्थः, तथा चागमः-इहलोगासंसर्पयोगे १ परलोगासंसर्पयोगे २ जीवियासंसर्पयोगे ३ मरणामंसर्पयोगे ४ कामभोगामंसर्पयोगे ५' इत्यादि. 'वर्णः' संयमो मोक्षो वा न च स्रक्ष्मो दुर्ज्ञेयत्वात्, पाठान्तरं वा-ध्रुवः-अव्यभिचारी स चामौ वर्णश्च ध्रुववर्णस्तं संप्रेक्ष्य ध्रुवां वा शाश्वतीं यशःकीर्तिं पर्यालोच्य कामेच्छालोभविक्षेपं कुर्यादिति ॥२३॥ किं च-शाश्वता-यावज्जीवमपरिक्षयात्प्रतिदिनदानाद्वाऽर्थास्तैस्तथाभूतविभवैः कश्चिन्निमन्त्रयेत् तत्प्रतिबुध्यस्व, यथा शरीरार्थं धनं मृग्यते तदेव शरीरमशाश्वतमिति, तथा दिव्यां मायां न श्रद्दधीत, तद्यथा-यदि कश्चिद्देवो मीमांसया प्रत्यनीकतया वा भक्त्या वाऽन्यथा वा कौतुकादिना नानधिदानतो निमन्त्रयेत्, तां च तत्कृतां मायां न श्रद्दधीत, तथा बुध्यस्व यथा देवमायैषा, अन्यथा कुतोऽयमाकस्मिकः पुरुषो दुर्लभमेतद्रव्यं प्रभूततरमेवंभूते क्षेत्रे काले भावे च दद्यात् १, एवं द्रव्यादिनि-

निदान-
त्यागः

५

१०

१०
७ विमो
८३ ०

रूपेणया देवमायां बुध्यस्व इति, तथा देवाङ्गना वा यदि दिव्यं रूपं विधाय प्रार्थयेत् तामपि बुध्यस्वेति, 'माहणे'ति साधुः 'सर्वम्'
अशेषं 'नृमं'ति कर्म मायां वा तत् तां वा 'विभूय' अपनीय देवादिमायां बुध्यस्वेति क्रिया ॥२४॥ किं च—
सव्वद्वेहिं अमुच्छिए, आउकालेस्स पारए। तितिकखं परमं नच्चा, विमोहन्नयरं हियं ॥४१॥

तिवेमि ॥ विमोक्षाध्ययनमष्टमं समाप्तम् । उद्देशः ८ ॥ ८-८ ॥

मये च तेऽर्थाश्च सर्वार्थाः—पञ्चप्रकाराः कामगुणास्तत्सम्पादका वा द्रव्यनिचयास्तैस्तेषु वा अमूर्च्छितः—अनभ्युपपन्नः आयुःकालस्य यावन्मात्रं कालमायुः संतिष्ठते असौ आयुःकालस्तस्य पारम्—आयुष्कंपुद्गलानां क्षयो मरणं तद्गच्छतीति पारगः, यथोक्तविधिना पादपोषगमनव्यवस्थितः प्रवर्द्धमानशुभाध्यवसायः स्वायुःकालान्तगः स्यादिति । तदेवं पादपोषगमनविधिं परिममापय्योपसंहारद्वारेण त्रयाणामपि मरणानां कालक्षेत्रपुरुषावस्थाश्रयणात्तुल्यकक्षतां पश्चाद्धेन दर्शयति—तितिक्षा—परीपहोपसर्गापादितदुःखविशेषमहनं तत्रयाणामपि परमं—प्रधानमस्तीति 'ज्ञात्वा' अवधार्य 'विमोहान्यतरं हित'मिति विगतो मोहो त्रेषु तानि विमोहानि—भक्तपरिज्ञेङ्गितमरणपादपोषगमनानि तेषामन्यतरत्कालक्षेत्रादिकमाश्रित्य तुल्यफलत्वाद्वितं अभिप्रेतार्थसाधनादतो यथाशक्ति त्रयाणामन्यतरत्तुल्यत्वत्वाद्यथाचमरं विधेयं, इति अधिकारपरिममाप्तौ ब्रवीमीति पूर्ववत्, नयविचारादिकमनुगतं वक्ष्यमाणं च द्रष्टव्यमिति विमोक्षाध्ययनस्याष्टमोद्देशकः समाप्तः ॥ समाप्तं च विमोक्षाध्ययनमष्टममिति ॥ ग्रन्थाग्रम् ॥१०२०॥

प्र. आ.
२९६

१५
तुल्यता

२०

२६

॥२६८॥

अधोपधानश्रुताख्यं नवममध्ययनम

उक्तमध्ययनमष्टमं, साम्प्रतं नवममारभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः—इहानन्तराध्ययनेष्वष्टसु योऽर्थोऽभिहितः स तीर्थकृता वीरवर्द्धमानस्वामिना स्वत एवाचीर्ण इत्येतन्नवमेऽध्ययने प्रतिपाद्यते, अनन्तराध्ययनमम्बन्धस्त्वयम्—इडाभ्युद्यतमरणं. त्रिप्रकार-मभिहितं, तत्रान्यतरस्मिन्नपि व्यवस्थितोऽष्टाध्ययनार्थविधायिनमतिघोरपरीपहोपमर्गसहिष्णुमाविष्कृतसन्मार्गावितारं तथा घातित-घातिचतुष्टयाविर्भूतानन्तातिशयाप्रमेयमहाविषयस्वपरावभासककेवलज्ञानं भगवन्तं श्रीवर्द्धमानस्वामिनं संवमरणस्थं मत्संहिताय धर्मदेशनां कुर्वाणं ध्यायेदित्येतत्प्रतिपादनार्थमिदमध्ययनमुच्यते, इत्यनेन सम्बन्धेनायातस्यास्याध्ययनस्य चत्वार्यनुयोगद्वा-राणि भवन्ति, तत्रोपक्रमेऽर्थाधिकारो द्वेषा-अध्ययनार्थाधिकार उद्देशार्थाधिकारश्च, तत्राध्ययनार्थाधिकारो लेशतोऽभिहितस्तमेव नियुक्तिकारः स्पष्टतरं, विभणिपुराह—

जो जङ्गया तित्थंरो सो तङ्गया अप्पणो य तित्थम्मि । चण्णेइ तवोकम्मं, ओहाणसुयंमि अज्झयणे ॥२७५॥

यो यदा तीर्थकृदुत्पद्यते स तदाऽऽत्मीये तीर्थे आचारार्थप्रणयनावमानाध्ययने स्वतपःकर्म व्यावर्णयतीत्ययं सर्वतीर्थकृतां कल्पः, इह पुनरुपधानश्रुताख्यं चरममध्ययनमभूत् अत उपधानश्रुतमित्युक्तमिति ॥ किमेकाकारं केवलज्ञानवत्सर्वतीर्थकृतां तपः-कर्मोतान्यथेत्यारेकाव्युदासार्थमाह—

सव्वेसिं तवोकम्मं निरुवसग्गं तु ज्जणिणं जिणाणं । नवरं तु वद्धमाणस्स सोवसग्गं मुणेयन्वं ॥ २७६ ॥

तपसः कर्त्त-
व्यता उद्दे-
शार्थाधि०
१५

तित्थयरो चउनाणी सुरमहिओ सिञ्जियव्वय धुवम्मि । अणिगृहियवलविरिओ तवोवहाणंमि उज्जमइ ॥२७७॥
फिं पुण अवसेसेहिं दुक्खव्वयकारणा सुविहिण्हिं । होइ नं उज्जमियव्वं सपचवायंमि माणुस्से ? ॥२७८॥

गाथात्रयमप्युत्तानार्थम् ॥ अध्ययनार्थाधिकारं प्रतिपाद्योद्देशार्थाधिकारं प्रतिपादयन्नाह—

चरिया १ सिजा य २ परीसहा य ३ आयंफिया (ए) चिगिच्छा ४ य । तवचरणेणऽहिगारो चउसुद्देसेसु नायव्वो ॥२७९॥

चरणं चर्यत इति वा चर्या—श्रीवीरवर्द्धमानस्वामिनो विहारः, अयं प्रथमोद्देशकेऽर्थाधिकारः १, द्वितीयोद्देशके त्वयमर्थाधि-
कारः, तद्यथा—श्रय्या—वमतिः, सा च यादृग्भवत आसीत् तादृग्वक्ष्यते २, तृतीये त्वयमर्थाधिकारः—मार्गान्यवननिर्जरार्थं परि-
पोढव्याः परीपहाः, उपलक्षणार्थत्वादुपमर्गाथानुकूलप्रतिकूला वर्द्धमानस्वामिनो येऽभूवन् तेऽत्र प्रतिपाद्यन्ते ३, चतुर्थे त्वयमर्था-
धिकारः, तद्यथा—‘आतङ्किते’ क्षुत्पीडायामातङ्कोत्पत्तौ विशिष्टामिग्रहावाप्ताहारेण चिकित्सेदिति ४, तपश्चरणाधिकारस्तु चतुर्ष्व-
प्युद्देशेऽनुयायीति गार्थः ॥ निक्षेपस्त्रिधा—ओघनिष्पन्नः नामनिष्पन्नः सूत्रालापकनिष्पन्नश्च, तत्रोघनिष्पन्ने निक्षेपेऽध्ययनं, नामनि-
ष्पन्ने तूपधानश्रुतमिति द्विपदं नाम । तत्रोपधानस्य श्रुतस्य च यथाक्रमं निक्षेपः कर्तव्य इति न्यायादुपधाननिक्षेपचिकीर्षयाऽऽह—
‘नामंठवणुवहाणं दव्वे भावे य होइ नायव्वं । एमेव य सुत्तस्सवि निक्खेवो चउव्विहो होइ ॥२८०॥

नामोपधानं स्थापनोपधानं द्रव्योपधानं भावोपधानं च, श्रुतस्याप्येवमेव चतुर्धा निक्षेपः, तत्र द्रव्यश्रुतमनुपयुक्तस्य यत् श्रुतं
द्रव्यार्थं वा यत् श्रुतं कुप्रावचनिरुश्रुतानि चेति द्रव्यश्रुतम्, भावश्रुतं त्वङ्गानङ्गप्रविष्टश्रुतविषयोपयोगः ॥ तत्र सुगमनामस्थाप-
नाव्युदासेन द्रव्याद्युपधानप्रतिपादनायाह—

२०

॥२६९॥

२६

वा.

श्रुती

१ उप. १ उ.

दन्वुवहाणं सयणे भावुवहाणं तपो चरित्तस्त । तम्हा उ नाणदंसणतवचरणेहिं इहाहिगयं ॥२८१॥

उप-सामीप्येन धीयते-व्यवस्थाप्यत इत्युपधानं द्रव्यभूतमुपधानं द्रव्योपधानं, तत्पुनः शय्यादौ सुखशयनार्थं शिरोज्वष्ट-
म्भनस्तु, 'भावोपधान'मिति भावस्योपधानं भावोपधानं, तत्पुनर्ज्ञानदर्शनचारित्राणि तपो वा सबाह्याभ्यन्तर, तेन हि चारित्र-
परिणतभावस्योपष्टम्भनं क्रियते, यत एवं तस्मात् ज्ञानदर्शनतपश्चरणैरिहाधिकृतमिति गाथार्थं ॥ किं पुनः कारणं चारित्रोपष्ट-
म्भकतया तपो भावोपधानमुच्यते इत्याह—

जह् रत्तु महलं वत्थं सुज्झइ उदगाइणहिं दब्बेहिं । एवं भावुवहाणेण सुज्झणं कम्ममट्टविहं ॥२८२॥

'यथे'त्युदाहरणोपन्यासार्थः, यथैतत्तथाऽन्यदापि द्रष्टव्यमित्यर्थः, खलुशब्दो वाक्यालङ्कारे, यथा मलिनं वस्त्रमुदकादिभिर्द्रव्यैः
शुद्धिमुपयाति एवं जीवस्यापि भावोपधानभूतेन सबाह्याभ्यन्तरेण तपसा अष्टप्रकार कर्म शुद्धिमुपयातीति ॥ अस्य च कर्मक्षय-
हेतोस्तपस उपधानश्रुतत्वेनात्रोपात्तस्य 'तच्चभेदपर्यायैर्च्यारथे'तिकृत्वा पर्यायदर्शनायाह, यदिवा तपोऽनुष्ठानेनापादिता अवधून-
नादयः कर्मापगमविशेषाः सम्भ्रजन्तीत्यतस्तान् दर्शयितुमाह—

ओधूणण धुणण नासण विणासणं झवण ग्ववण सोत्तिकरं । छेयण भेयण फेडण डहणं धुवणं च कम्माणं ॥ २८३ ॥

तत्रापधूननम्-अपूर्वकरणेन कर्मग्रन्थेर्भेदापादनं, तच्च तपोऽन्यतरभेदसामर्थ्याद्भवतीति, एषा क्रिया शेषेऽप्येकादशसु पदेऽप्या-
योज्या, तथा 'धूननं' भिन्नग्रन्थेरनिर्तिकरणेन सम्यक्त्रापस्थानं, तथा 'नाशनं' कर्मप्रकृतेः स्तिवुकसङ्घमेण प्रकृत्यन्तरगमनं,
तथा 'विनाशनं' शैलेश्यप्रस्थायां मामस्त्येन कर्माभारापादनं, तथा ध्यापनम्-उपशमश्रेण्या कर्मानुदयलक्षणं विध्यापनं, तथा

१
चा.
वृत्तौ
९ उप. १३.

‘क्षपणम्’ अप्रत्याख्यानादिप्रक्रमेण क्षपकश्रेण्यां मोहाद्यभावापादनं, तथा ‘शुद्धिकर’मित्यनन्तानुबन्धिक्षयप्रक्रमेण क्षायिकसम्य-
क्यापादनं, तथा ‘छेदनम्’ उत्तरोत्तरशुभाध्यवसायारोहणात्स्थितिद्वासजननं, तथा ‘भेदनं’ वादरमम्परायावस्थायां सञ्जवलनलो-
भस्य खण्डयो विधानं, तथा ‘फेडण’न्ति अपनयनं चतुःस्थानिकादीनामशुभप्रकृतीनां रमतस्त्रयादिस्थानापादनं, तथा ‘दहनं’
केवलिममुद्घातध्यानाग्निना वेदनीयस्य भस्ममात्करणं शेषस्य च दग्धरज्जुतुल्यत्वापादनं, तथा ‘धावनं’ शुभाध्यवसायान्मिध्या-
न्वपुद्गलानां सम्यक्त्वभावंरांजननमिति, एताश्च कर्मणोऽवस्थाः प्रायश उपशमश्रेणिक्षपकश्रेणिकेवलिममुद्घातशैलेश्यवस्थाप्रकटनेन
प्रभूता आविर्भाविता भवन्तीत्यतस्तत्प्रकटनाय प्रक्रम्यते, तत्रोपशमश्रेण्यामादावेवानन्तानुबन्धिनामुपशमना तावत्कथ्यते, इहा-
संपतमस्यगृष्टिदेशविरतप्रमत्ताप्रमत्तानामन्यतरोऽन्यतरयोगे वर्तमान आरम्भको भवति, तत्रापि दर्शनसप्तकमेकेनोपशमयति, तद्यथा
—अनन्तानुबन्धिनश्चतुरः, उपरितनलेश्यात्रिके च विशुद्धे साकारोपयोग्यन्तःकोटीकोटीस्थितिमत्कर्मा परिवर्तमानाः शुभप्रकृतीरेव
चभन् प्रतिममयमशुभप्रकृतीनामनुभागमनन्तगुणहान्या द्वासयन् शुभानां चानन्तगुणवृद्ध्याऽनुभागं व्यवस्थापयन् पत्योपमास-
क्षेपभागहीनमुत्तरोत्तरं स्थितिवन्धं कुर्वन् करणकालादपि पूर्वमन्तर्मुहूर्त्तं विशुध्यमानः करणत्रयं विधत्ते, तच्च प्रत्येकमान्तर्माहूर्त्तिकं,
तद्यथा—यथाप्रवृत्तकरणमपूर्वकरणमनिवृत्तिकरणं चेति, चतुर्थ्युपशान्ताद्वा, तत्र यथाप्रवृत्तकरणे प्रतिममयमनन्तगुणवृद्ध्या विशु-
द्धिमनुभवति, न तत्र स्थितिघातरमघातगुणश्रेणीगुणसङ्क्रामाणामन्यतमोऽपि विद्यते, तथा द्वितीयमपूर्वकरणं, किमुक्तं भवति ?—
अपूर्वामपूर्वा क्रियां गच्छतीत्यपूर्वकरणं, तत्र च प्रथमसमय एव स्थितिघातरमघातगुणश्रेणिगुणसङ्क्रामा अन्यश्च स्थितिवन्ध इत्येते
पश्चात्पधिकारा यौगपद्येन पूर्वमप्रवृत्ताः प्रवर्तन्त इत्यपूर्वकरणं, तथाऽनिवृत्तिकरणमित्यन्योऽन्यं नातिवर्तन्ते परिणामा अस्मिन्नि-

१५
श्रेण्यारंभः

२०

॥२७०॥

२८

उपशमः

५

प्र आ. २९८

१०

त्यनिवृत्तिकरणं, एतदुक्तं भवति-प्रथमसमयप्रतिपन्नानां तत्करणमसुमतां सर्वेषां तुल्यः परिणामः, एवं द्वितीयादिप्यप्यायोज्यं, अत्रापि पूर्वोक्ता एव स्थितिधातादयः पश्चाप्यधिकारा युगपत्प्रवर्तन्त इति, तत एभिस्त्रिभिरपि करणैर्यथोक्तक्रमेणानन्तानुबन्धिनः कषायानुपशमयति, उपशमनं नाम यथा धूलिरुदकेन सिक्ता द्रुघणादिभिर्हता नूवाग्वादिभिः प्रमर्षणादिविकारभागभवति, एवं कर्म-धूल्यपि विशुद्धयदकार्द्रा कृता अनिवृत्तिकरणक्रियाहता सत्युदयोदीरणमङ्गमनिधचनिकाचनाकरणानामयोग्या भवति, तत्रापि प्रथमस-मयोपशान्तं कर्मदलिकं स्तोकं द्वितीयादिषु समयेष्वमङ्ख्येयगुणवृद्धयोपशम्यमानमन्तर्मुहूर्त्तेन सर्वमप्युपशान्तं भवति, एवमेकीयः मतेनानन्तानुबन्धिनामुपशमोऽभिहितः, अन्ये त्वनन्तानुबन्धिनां विसंयोजनामेवाभिदधति, तद्यथा-क्षायोपशमिक्रमम्यगृह्यथतुर्ग-तिका अप्यनन्तानुबन्धिनां विसंयोजकाः, तत्र नारका देवा अविरतसम्यगृह्यस्तिर्यञ्चोऽविरतदेशविरता मनुष्या अपिरतदेशविरतप्र-मत्ताप्रमत्ताः, एते सर्वेऽपि यथासम्भवं विशोधिविवेकेन परिणता अनन्तानुबन्धिविसंयोजनार्थं प्रागुक्तं करणत्रयं कुर्यन्ति, तत्राप्यनन्ता-नुबन्धिनां स्थितिमपवर्त्तयन्नपवर्त्तयन् यावत्पल्योपमाङ्ख्येयभागमात्रा तावद्विधत्ते, तमपि पल्योपमागङ्ख्येयभागं वध्यमानासु मोहप्र-कृतिषु प्रतिममयं सङ्ग्रामयति, तत्रापि प्रथमममये स्तोकं द्वितीयादिप्यमङ्ख्येयगुणं एवं यावच्चरमममये सर्वमङ्गमेणावलिकागतं मुक्त्या मवं सङ्ग्रामयति, आवलिकागतमपि स्तिवुकुमङ्गमेण वेद्यमानास्वपरप्रकृतिषु सङ्ग्रामयति, एवमनन्तानुबन्धिनो विसंयोजिता भवन्ति । इदानीं दर्शनत्रिकोपशमना भण्यते-तत्र मिथ्यात्वस्योपशमको मिथ्यादृष्टिर्वेदकमम्यगृह्यैर्वा सम्यक्त्वमम्यग्मिथ्यात्वयोस्तु वेदक एवोपशमकः, तत्र मिथ्यात्वस्योपशमं कुर्वस्तस्यान्तरं कृत्वा प्रथमस्थितिं विपाकेनानुभूयोपशान्तमिथ्यात्वः मन्नुपशमसम्यगृह्यै-र्भवतीति । साम्प्रतं वेदकमम्यगृह्यैरुपशमश्रेणिं प्रतिपद्यमानोऽनन्तानुबन्धिनो विसंयोज्य संयमे वर्त्तमानो दर्शनत्रिकमुपशमयत्य-

श्रीआचा.
वृत्तौ
९ उप. १३.

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय । श्रीमद्भागवतस्य प्रथमस्कन्धस्य अष्टमोऽध्यायः ॥ १३ ॥

नेन विधिना, तत्र यथाप्रवृत्तादीनि प्राग्वधीणि करणानि कृत्वाऽन्तरकरणं कुर्वन् वेदकमस्यक्त्वस्य प्रथमस्थितिमान्तमौहृत्तिकीं करोति, इतरां त्वाप्रलिकामात्रां, ततः किञ्चिद्भूयुनमुहूर्त्तमात्रां स्थितिं खण्डयित्वा बध्यमानानां प्रकृतीनां स्थितिवन्धमात्रेण कालेन तत्कर्मदलिकं सम्यक्त्वप्रथमस्थितौ प्रक्षिपति, एवमनया प्रक्रियया सम्यक्त्वबन्धाभावादन्तरं क्रियमाणं कृतं भवति, मिध्यात्वमस्यग्मिध्यात्वप्रथमस्थितिदलिकमावलिकामात्रपरिमाणं सम्यक्त्वप्रथमस्थितौ स्तिवुकसङ्गमेण सङ्गमयति, तस्यामपि सम्यक्त्वप्रथमस्थितौ धीणायां सत्यामुपशान्तदर्शनत्रिको भवतीति । तदनन्तरं चारित्रमोहनीयमुपशमयन् पूर्ववत् करणत्रयं करोति, नवरं यथाप्रवृत्तकरणमप्रमत्तगुणस्थान एव भवति, द्वितीयं त्वपूर्वकरणमष्टममेव गुणस्थानकं, तस्य च प्रथमसमय- एव स्थितिघातरसघातगुणश्रेणिगुणमङ्गमापूर्वस्थितिवन्धा यौगपद्येन पञ्चाप्यधिकाराः प्रवर्तन्ते, तत्रापूर्वकरणमङ्गलेयभागे गते निद्राप्रचलयोर्वन्धव्यवच्छेदो भवति, ततोऽपि बहुषु स्थितिकण्डकमहस्रेषु गतेषु सत्सु परभविकनाम्नां चरमसमये त्रिंशतो नामप्रकृतीनां बन्धव्यवच्छेदं विधत्ते, ताश्चेमाः—देवगतिस्तदानुपूर्वी पञ्चेन्द्रियजातिर्वैक्रियाहारकशरीरत्तदङ्गीपाङ्गानि तैजसकार्माणशरीरे चतुरस्रसंस्थानं वर्णगन्धरसस्पर्शागुरुलघूपघातपराघातोच्छ्वासप्रशस्तविहायोगतित्रसवादरपर्याप्तिकप्रत्येकस्थिरशुभसुभगसुखरादेयनिर्माणतीर्थकरनामानि चेति, ततोऽपूर्वकरणचरमसमये हास्यरतिभयजुगुप्सानां बन्धव्यवच्छेदः, हास्यादिपदकस्य तूदयव्यवच्छेदश्च, सर्वकर्मणामप्रशस्तो (णां देशो) पशमनानिधत्तनिकाचनाकरणानि च व्यवच्छिद्यन्ते, तदेवमसंयतसम्यग्दृष्ट्यादिष्वपूर्वकरणान्तेषु सप्त कर्माण्युपशान्तानि लभ्यन्ते, तत ऊर्ध्वमनिवृत्तिकरणं, स च नवमो गुणः, तत्र व्यवस्थित एकविंशतीनां मोहप्रकृतीनामन्तरं कृत्वा नपुंसकवेदमुपशमयति, तदनन्तरं स्त्रीवेदं, ततो हास्यादिसप्तकं (पदकं), पुनः पुंवेदस्य बन्धोदयव्यवच्छेदः, तत ऊर्ध्वं समयोनावलिकाद्वयेन

ब्राह्म.
वृत्तौ
१ उप. १ उ.

पुंवेदोपशमः, ततः क्रोधद्वयस्य पुनः सञ्ज्वलनक्रोधस्यैवं मानत्रिकस्य मायात्रिकस्य च, ततः सञ्ज्वलनलोभं सूक्ष्मखण्डानि
 विधत्ते, तत्करणकालचरमममये लोभद्वयमुपशमयति, एवं चानिवृत्तिकरणान्ते सप्तविंशतिरुपशान्ता भवति, ततः सूक्ष्मखण्डान्यनु-
 भवन् सूक्ष्मसम्परायो भवति, तदन्ते ज्ञानान्तरायदशकदर्शनावरणचतुष्कयशःकीर्त्युच्चैर्गोत्राणां बन्धव्यवच्छेदः, तदेवमष्टाविंशतिमो-
 हप्रकृत्युपशमे सत्युपशान्तवीतरागो भवति, स च जघन्यत एकं समयमुत्कृष्टतोऽन्तर्मुहूर्त्तं, तत्प्रतिपातश्च भवक्षयेणाद्वाक्षयेण वा
 स्यात्, स च यथाऽऽरूढो बन्धादिव्यवच्छेदं च यथा कृतप्रांस्तथैव प्रतिपतन्प्रिधत्ते, कश्चिच्च मिथ्यात्ममपि गच्छेदिति, यस्तु भव-
 क्षयेण प्रतिपतति तस्य प्रथमसमय एव सर्वकरणानि प्रवर्तन्ते, एरुभय एव कश्चिद् वारद्वयमुपशमं विदध्यादिति । साम्प्रतं क्षप-
 कश्रेणिर्व्याप्यते-अस्याश्च मनुष्य एवाष्टयोपरि वर्त्तमान आरम्भको भवति, स च प्रथममेव करणत्रयपूर्वकमनन्तानुबन्धिनो
 विसंयोजयति, ततः करणत्रयपूर्वकमेव मिथ्यात्वं तच्छेषं च सम्यग्मिथ्यात्वे प्रक्षिपन् क्षपयति, एवं सम्यग्मिथ्यात्वं, नपर तच्छेषं
 सम्यक्त्वे प्रक्षिपति, एवं सम्यक्त्वमपि, तच्चरमममये च वेदकसम्यग्दृष्टिर्भवति, तत ऊर्ध्वं क्षायिकसम्यग्दृष्टिरिति, एताश्च सप्तापि
 कर्मप्रकृतीरसंयतमस्यग्दृष्ट्याद्यप्रमत्तान्ताः क्षपयन्ति, यद्वायुष्कश्चात्रैवावतिष्ठते, श्रेणिकवद्, अपरस्तु कपायाष्टकं क्षपयितुं करण-
 त्रयपूर्वकमारभते, तत्र यथाप्रवृत्तकरणमप्रमत्तस्यैव, अपूर्वकरणे तु स्थितिधातादिकं प्राग्प्रच्छिद्राद्विकस्य देवगत्यादीनां च त्रिशतां
 हास्यादिचतुष्कस्य (च) यथाक्रमं बन्धव्यवच्छेद उपशमश्रेणिक्रमेण वक्तव्यः, अनिवृत्तिकरणे तु स्त्यानर्द्धिकस्य नरकतिर्यग्गति-
 तदानुपूर्व्यैकेन्द्रियादिजातिचतुष्टयातपोद्योतस्थानरसूक्ष्मसाधारणानां षोडशप्रकृतीनां क्षयः, ततः कपायाष्टकस्यापि, अन्येषां तु मतं
 -पूर्वं कपायाष्टकं क्षप्यते, पश्चात् षोडशेति, ततो नपुंसकवेदं, तदनन्तर हास्यादिपुं, पुनः पुंवेदं, ततः स्त्रीवेदं, ततः क्रमेण

क्रोधादीन् मञ्ज्वलनान् क्षपयति, लोभं च खण्डशः कृत्वा क्षपयति, तत्र वादरखण्डानि क्षपयन्ननिवृत्तिवादरः सूक्ष्मानि तु सूक्ष्म-
मम्पराय इति, तदन्ते च ज्ञानापरणीयादीनां षोडशप्रकृतीनां बन्धव्यवच्छेदं विधत्ते, ततः क्षीणमोहोऽन्तर्मुहूर्त्तं स्थित्वा तदन्ते
द्विचरमममये निद्राद्वयं क्षपयति, अन्तममये च ज्ञानान्तरायदशकं दर्शनावरणचतुष्कं च क्षपयित्वा निरावरणज्ञानदर्शनममन्वितः
केरली भवति, स च मातावेदनीयमेवकं यध्नाति यावत्सयोग इति, स चान्तर्मुहूर्त्तं देशोनां पूर्वकोटिं वा यावद्भवति, ततो-
ऽयावन्तर्मुहूर्त्तावशेषमायुर्जात्वा वेदनीयं च प्रभूततरमतस्तयोः स्थितिमाभ्यापादनार्थं समुद्घातमेतेन क्रमेण करोति, तद्यथा-
औदारिककाययोगी आलोकान्तादूर्ध्वाधःशरीरपरिणाहप्रमाणं प्रथमममये दण्डं करोति, पुनर्द्वितीयसमये तिरश्चीनमालोकान्तात्का-
यप्रमाणमेवौदारिकसुर्मणशरीरयोगी कपाटवत्कपाटं विधत्ते, तृतीयममये त्वपरदिक्तिरश्चीनमेव कार्मणशरीरयोगी मन्थानव-
न्मन्थानं करोति, अनुश्रेणिगमनाच्च लोकस्य प्रायशो बहु पूरितं भवति, ततश्चतुर्थममये कार्मणकाययोगेनैव मन्थान्तरालव्यापनात्
मह निष्कुटलोकः पूरितो भवति, पुनरनेनैव क्रमेण पञ्चानुपूर्व्यां समुद्घातावस्थां चतुर्भिरेव समथैरुपसंहरंस्तद्व्यापारंवांस्तच्चद्योगो
भवति, केरलपष्टममये मन्थानमुपसंहरन्नौदारिकमिश्रयोगी स्यादिति, तदेवं केवली समुद्घातं संहृत्य प्रत्यर्प्य च फलकार्दिकं ततो
योगनिरोधं विधत्ते, तद्यथा-पूर्वं मनोयोगं वादरं निरुणद्धि, पुनर्वाग्योगं काययोगं च वादस्मेवेति, पुनरनेनैव क्रमेण सूक्ष्ममनोयोगं
निरुणद्धि, ततः सूक्ष्मवाग्योगं निरुणद्धि, ततः सूक्ष्मकाययोगं निरुन्धन् सूक्ष्मक्रियमप्रतिपाति तृतीयं शुक्लध्यानभेदमारोहति, तन्नि-
रोधे च व्युपरतक्रियमनिर्वर्त्ति चतुर्थं शुक्लध्यानमारोहति, तदारूढथायोगिकेवलिभावमुपगतः सन्नन्तर्मुहूर्त्तं यावत्कालमजघन्योत्कृ-
ष्टमास्ते, तत्र चामौ येषां कर्मणामुदयो नास्ति तानि स्थितिक्षयेण क्षपयन् वेद्यमानासु चापरप्रकृतिषु सङ्ग्रामयन् क्षपयंश्च तावद्दती

यावद्विचरमसमयं, तत्र च द्विचरमसमये देवगतिंसहगताः कर्मप्रकृतीः क्षपयति, ताश्चेमाः—देवगतिस्तदानुपूर्वी वैक्रियाहारकशरीरतदङ्गोपाङ्गचतुष्टयमेतद्ब्रन्धनमद्वाताविति च, तथा तत्रैवापरा इमाः क्षपयति, तद्यथा—औदारिकतैजसकर्मणानि शरीराणि एतद्ब्रन्धनानि त्रीणि सद्वातांश्च पद् संस्थानानि पद् मंहननानि औदारिकशरीराङ्गोपाङ्गं वर्णगन्धरसस्पर्शा मनुष्यानुपूर्व्यगुरुलघूपघातपराघातोच्छ्रामप्रशस्ताप्रशस्तविहायोगतयस्तथाऽपर्याप्तकप्रत्येकस्थिरास्थिरशुभाशुभसुभगदुर्भगसुस्वरदुःस्वरानादेयायेशःकीर्त्तिनिर्म्मणानि तथा नीचैर्गोत्रमन्यतरद्वेदनीयमिति, चरमसमये तु मनुष्यगतिपञ्चेन्द्रियजातिप्रसवादरपर्याप्तकसुभगादेययशःकीर्त्तितीर्थकरत्वान्यतरद्वेदनीयायुष्कोच्चैर्गोत्राप्येता द्वादश तीर्थकृत् केषांचिन्मतेनानुपूर्वीसहितास्त्रयोदश अतीर्थकृच्च द्वादशैकोदश वा क्षपयति, अशेषकर्मक्षयसमन्तरमेव चास्पर्शवद्गत्या ऐकान्तिकात्यन्तिकानावाधलक्षणं सुखमनुभवन् सिद्धा(द्वया)ख्यं लोकाग्रमुपैतीत्ययं गाथात्तात्पर्यार्थः ॥ साम्प्रतमुपमंहरंस्तीर्थकरासेवनतः प्ररोचन्तां दर्शयितुमाह—

एवं तु समणुचिन्नं वीरवरेणं महाणुभावेणं । जं अणुचरित्तु धीरा सिवमचलं जन्ति निव्वाणं ॥ २८४ ॥

‘एवम्’ उक्तविधिना भावोपधानं—ज्ञानादि तपो वा वीरवर्द्धमानस्वामिना स्वतोऽनुष्ठितमतोऽन्येनापि मुमुक्षुणैतदनुष्टेयमिति गाथार्थः ॥ समाप्ता ब्रह्मचर्याध्ययननिर्द्युक्तिः ॥ साम्प्रतं सन्नानुगमे सन्नमुच्चारणीयं, तच्चेदम्—

अह्मासुपं वइस्सामि जहा से समणे भगवं उट्ठाए । संखाए तंसि हेमंते, अहुणा पव्व-
इए रीइत्था ॥४२॥ णो चेविमेण वत्थेण, पिहिस्सामि तंसि हेमंते । से पारए आत्रकहाए.

एयं खु अणुधम्मियं तस्स ॥४३॥ चत्तारि साहिए मासे, बहवे पाणजाइया आगम्म ।
अभिरुज्झ कायं विहरिंसु, आरुसिया णं तत्थ हिंसिंसु ॥४४॥ संवच्छरं साहियं मासं जं
न रिक्कासि वत्थगं भगवं । अचेलेण तओ चाई तं वोसिरिज्ज वत्थमणगारे ॥४५॥

आयमुधर्मस्वामी जम्बूस्वामिने पृच्छते कथयति, यथाश्रुतं यथासूत्रं वा वदिष्यामि, तद्यथा-स श्रमणो भगवान् वीरवर्द्ध-
मानस्वाम्युत्थाय-उद्यतविहारं प्रतिपद्य सर्वालङ्कारं परित्यज्य पञ्चमुष्टिकं लोचं विधायैकेन देवदूष्येणेन्द्रक्षिप्तेन युक्तः कृतसामा-
यिकप्रतिज्ञा आविर्भूतमनःपर्यायज्ञानोऽष्टप्रकारकर्मक्षयार्थं तीर्थप्रवर्त्तनार्थं चोत्थाय संख्याय-ज्ञात्वा तस्मिन् हेमन्ते मार्गशीर्ष-
दशम्यां प्राचीनगामिन्यां छायायां प्रव्रज्याग्रहणसमनन्तरमेव 'रीयते स्म' विजहार, तथा च किल कुण्डग्रामान्मुहूर्त्तशेषे
दिवसे कर्मारग्राममाप, तत्र च भगवानित आरभ्य नानाविधाभिग्रहोपेतो घोरान् परीपहोपसर्गानधिसहमानो महासच्चतया म्ले-
च्छानप्युपशमं नयन् द्वादश वर्षाणि साधिकानि छद्मस्थो मौनव्रती तपश्चचार, अत्र च सामायिकारोपणसमनन्तरमेव गुरपतिना
भगवदुपरि देवदूष्यं चिक्षिपे, तत् भगवताऽपि निःसङ्गाभिप्रायेणैव धर्मोपकरणमृते न धर्मोऽनुष्ठातुं मुमुक्षुभिरपरैः शक्यत इति
कारणापेक्षया मध्यस्थवृत्तिना तथैवावधारितं, न पुनस्तस्य तदुपभोगेच्छाऽस्तीति ॥ एतददर्शयितुमाह-न चैवाहमनेन वस्त्रेणेन्द्र-
प्रक्षिप्तेनात्मानं विधास्यामि-स्थगयिष्यामि तस्मिन् हेमन्ते तद्वा वस्त्रं त्वक्त्राणीकरिष्यामि, लज्जाप्रच्छादनं वा विधास्यामि, किं-
भूतोऽग्नाविति दर्शयति-'स' भगवान् प्रतिज्ञायाः परीपहाणां संसारस्य वा पारं गच्छतीति पारगः, कियन्तं कालमिति दर्शयति

श्रीआचा.
वृत्तौ
१उप. १उ.

—यावत्कथं, यावज्जीवमित्यर्थः, किमर्थं पुनरसौ विभर्त्तीति चेद्दर्शयति—खुरवधारणे, स च भिन्नक्रमः, एतद्वस्त्रावज्ञावधारणं तस्य भगव-
तोऽनु—पश्चाद्दार्मिकमनुधार्मिकमेवेति, अपरैरपि तीर्थकृद्भिः समाचीर्णमित्यर्थः, तथा चागमः—“से वेमि जे य अईया जे य पडुप्पन्ना
जे य आगमेस्सा अरहंता भगवन्तो जे य पच्चयन्ति जे अ पच्चइस्सन्ति सच्चे ते सोवही धम्मो देसिअच्चोत्तिकड्डु तित्थधम्मयाए
एसाऽणुधम्मिगत्ति एगं देवदूममायाए पव्वइंसु वां पव्वयंति वा पव्वइस्सन्ति व”त्ति, अपि च—‘गरीयस्त्वात्सचेलस्य, धर्मस्थान्यैस्त-
थागतैः। शिष्यस्य प्रत्ययाच्चैव, वस्त्रं दध्रे न लज्जया ॥१॥’ इत्यादि॥ तथा भगवतः प्रव्रजतो ये दिव्याः सुगन्धिपटवासा आसं-
स्तद्गन्धाकृष्टाश्च भ्रमरादयः समागत्य शरीरमुपतापयन्तीति, एतद्दर्शयितुमाह—चतुरः समधिकान् मासान् बहवः प्राणिजातयो-
भ्रमरादिकाः समागत्य आरुह्य च ‘कायं’ शरीरं ‘विजहुः’ काये प्रविचारं चक्रुः, तथा मांसशोणितार्थितयाऽऽरुह्य ‘तत्र’ काये ‘ण’-
मिति वाक्यालङ्कारे, ‘हिंसिसु’ इतश्चेतश्च विलुम्पन्ति स्मेत्यर्थः ॥ कियन्मात्रं कालं तदेवदूष्यं भगवति स्थितमित्येतद्दर्शयितुमाह—
तदिन्द्रोपाहितं वस्त्रं संवत्सरमेकं साधिकं मासं ‘जंण रिक्कासि’त्ति यन्न त्यक्तवान् भगवान् तत्स्थितकल्प इतिकृत्वा, तत ऊर्ध्वं तद्वस्त्र-
परित्यागी, व्युत्सृज्य च तदनगारो भगवान् चेलोऽभूदिति, तच्च सुवर्णवालुकानदीपूराहृतकण्टकावलग्नं धिग्जातिना गृहीतमिति॥ किं च-
अदु पोरिसिं तिरियं भित्तिं चक्खुमासज्ज अन्तसो ज्ञायइ । अह चक्खुभीया संहिया ते
हन्ता हन्ता बहवे कंदिंसु ॥४६॥ सयणेहिं वित्तिमिस्सेहिं इत्थिओ तत्थ से परिन्नाय । सागा-
रियं न सेवेइ य, से सयं पवेसिया ज्ञाइ ॥४७॥ जे के इमे अगारत्था मीसीभावं पहाय से

अथेलकता

प्रआ३०१

५

१०

आत्मा.
पृत्तौ
९ उप. १३.

आर्इ । पुट्टोवि नाभिभासिसु गच्छइ नाइवत्तइ अंजू ॥४८॥ णो सुकरमेयमेगेसिं नाभिभासे
य अभिवायमाणे । ह्यपुव्वे तन्थ दण्डेहिं लूसियपुव्वे अप्पपुण्णेहिं ॥४९॥

‘अथ’ आनन्तर्ये पुरुषप्रमाणा पौरुषी-आत्मप्रमाणा वीथी तां गच्छन् ध्यायतीर्याममितो गच्छति, तदेव चात्र ध्यानं यदी-
र्याममितस्य गमनमिति भावः, किंभूतां तां ?-तिर्यग्भित्ति-शकटोद्विवदादौ सङ्कटामग्रतो विस्तीर्णामित्यर्थः, कथं ध्यायति ?-
‘चक्षुरामाद्य’ चक्षुर्दृष्ट्वाऽन्तः-मध्ये दत्तावधानो भूत्वेति, तं च तथा रीयमाणं दृष्ट्वा कदाचिदव्यक्तवयसः कुमारादय उपसर्गये-
युरिति दर्शयति-‘अथ’ आनन्तर्ये चक्षुःशब्दोऽत्र दर्शनपर्यायो, दर्शनादेव भीता दर्शनमीताः संहिता-मीलितास्ते बहवो डिम्भा-
दयः पांसुमुष्ट्यादिमिर्हत्या हत्वा चक्रन्दुः, अपरांश्च चुक्रुशुः-पश्यत यूयं नमो मुण्डितः, तथा कोऽयं कुतोऽयं किमीयो वा अय-
मित्येवं हलबोलं चकुरिति ॥ किं च-शर्यत एष्विति शयनानि-यसतयस्तेषु कुतश्चिन्निमित्ताद्यतिमिश्रेषु गृहस्थतीर्थिकैः, तत्र
व्यग्रथितः मन् यदि स्त्रीभिः प्रार्थ्यते ततस्ताः शुभमार्गार्गला इति ज्ञात्वा जपरिज्ञया प्रत्याग्यानपरिज्ञया परिहरन् मागारिकं
-मथुनं न सेवेत, शून्येषु च भावमथुनं न सेवेत, इत्येवं स भगवान् स्वयम्-आत्मना वैराग्यमार्गमात्मानं प्रवेश्य धर्मध्यानं
शुकुध्यानं वा ध्यायति ॥ तथा-ये केचन इमेऽगारं-गृहं तत्र तिष्ठन्तीति अगारस्थाः-गृहस्थास्तेर्मिश्रीभायमुपगतोऽपि द्रव्यतो
भावंतश्च तं मिश्रीभावं प्रहाय-त्यक्त्वा स भगवान् धर्मध्यानं ध्यायति, तथा कुतश्चिन्निमित्ताद् गृहस्थैः पृष्टोऽपृष्टो वा न वक्ति,
म्यकार्याय गच्छत्येव, न तैरुक्तो मोक्षपथमतिवर्त्तते ध्यानं वा, ‘अंजु’ति ऋजुः ऋजोः संयमस्यानुष्ठानात्, नागार्जुनीयास्तु पठ-

श्रीआचा.
वृत्तौ
९ उप. १ उ.

न्ति-‘पुट्टो व सो अपुट्टो व णो अणुत्ताइ पावगं भगवं’ कण्ठ्यम् ॥ किं च-नैतद्वक्ष्यमाणमुक्तं वा एकेषाम्-अन्येषां सुकरमेव, नान्यैः प्राकृतपुरुषैः कर्तुमलं, किं तत्तेन कृतमिति दर्शयति-अभिवादयतो नाभिभापते, नाप्यनभिवादयञ्चः कुप्यति, नापि प्रतिकूलोपसंगैरन्यथाभावं यातीति दर्शयति-दण्डैर्हतपूर्वः ‘तत्र’ अनार्यदेशादौ पर्यटन् तथा ‘लूपितपूर्वो’ हिंसितपूर्वः केशलुञ्चनादिभिरपुण्यैः-अनार्यैः पापाचारैरिति ॥ किं च—

फरुसाइं दुत्तितिक्ष्वाइं अइअच्च मुणी परक्कममाण । आघायनदृगीयाइं दण्डजुद्धाइं मुट्टि-
जुद्धाइं ॥५०॥ गडिए मिहुकहासु समयंमि नायसुए विसोगे अदक्खु । एयाइ से उरालाइं
गच्छइ नायपुत्ते असरणयाए ॥५१॥ अवि साहिए दुवे वासे सीओदं अभुच्चा निक्खन्ते ।
एगत्तगए पिहियच्चे से अहिन्नायदंसणे सन्ते ॥५२॥

‘परुषाणि’ कर्कशानि वाग्दुष्टानि तानि चापरैर्दुःखेन तितिक्ष्यन्त इति दुस्तितिक्षाणि तान्यतिगत्य-अविगणय्य ‘मुनिः’ भगवान् विदितजगत्स्वभावः पराक्रममाणः सम्यक्तितिक्षते, तथा आख्यातानि च तानि नृत्यगीतानि च आख्यातनृत्यगीतानि तानि उद्दिश्य न कौतुकं विदधाति, नापि दण्डयुद्धमुष्टियुद्धान्याकर्ण्य विस्रयोत्फुल्ललोचन उद्धूपितरोमकूपो भवति, तथा ‘ग्रथितः’ अवबद्धो ‘मिथः’ अन्योऽन्यं ‘कथासु’ स्वैरकथासु समयो वा कश्चिदवबद्धस्तं स्त्रीद्वयं वा परस्परं कथायां शुद्धमपेक्ष्य तस्मिन्नवसरे

दुःखतिति
क्षादि

५

१०

अना.
पृथो
उप. १ उ.

‘ज्ञातपुत्रो’ भगवान् विशोको विगतहर्षश्च तान्मिथः कथाऽवबद्धान् मध्यस्थोऽद्रांक्षीत्, एतान्यन्यानि चानुकूलप्रतिकूलानि परीप-
होपमर्गरूपाण्युरालानि दुष्प्रभृष्याणि दुःखान्यस्मरन् ‘गच्छति’ संयमानुष्ठाने पराक्रमते, ज्ञाताः-क्षत्रियास्तेषां पुत्रः-अपत्यं ज्ञातपुत्रः
-वीरवर्धमानस्वामी स भगवान् नैतद्दुःखस्मरणाय गच्छति-पराक्रमत इति सम्बन्धः, यदिवा शरणं-गृहं नात्र शरणमस्तीत्यशर-
णः-संयमस्तस्मै अशरणाय पराक्रमत इति, तथाहि-किमत्र चित्रं यद्भगवानपरिमितबलपराक्रमः प्रतिज्ञामन्दरमारूढः पराक्रमते
इति ? स भगवानप्रव्रजितोऽपि प्रासुकाहारानुवर्त्यासीत्, श्रूयते च किल पञ्चत्वमुपगते मातापितरि समाप्तप्रतिज्ञोऽभूत्, ततः
प्रवित्रजिपुः जातिभिरभिहितो, यथा-भगवन् ! मा कृथाः क्षते क्षारावसेचनमित्येवमभिहितेन भगवताऽवधिना व्यज्ञायि, यथा-
मय्यभिन्नप्रमरे प्रव्रजति मति वहवो नष्टचित्ता विगतासवश्च स्युरित्यवधार्य तानुवाच-कियन्तं कालं पुनस्य मया स्थातव्यमिति ?,
ते ऊचुः-संवत्सरद्वयेनास्माकं शोकापगमो भावीति, भट्टारकोऽप्योमित्युवाच, किं त्वाहारादिकं मया स्वेच्छया कार्यं, नेच्छावि-
धानाय भवद्भिरुपस्थातव्यं, तैरपि यथाकथञ्चिदयं तिष्ठत्विति मत्वा तैः सर्वस्तथैव प्रतिपेदे ॥ ततो भगवांस्तद्वचनमनुवर्त्यात्मीयं
च निष्क्रमणावमरमगम्य संसारामारतां विज्ञाय तीर्थप्रवर्त्तनायोद्यत इति दर्शयितुमाह-अपि साधिके द्वे वर्षे शीतोदकमभुक्त्वा-
अनभ्यवहृत्यापीत्वेत्यर्थः, अपरा अपि पादधावनादिकाः क्रियाः प्रासुकैर्नैव प्रकृत्य ततो निष्क्रान्तो, यथा च प्राणातिपातं परिहृत-
वान् एवं शेषव्रतान्यपि पालितवानिति, तथा ‘एकत्व’मिति तत एकत्वभावनाभाषितान्तःकरणः पिहिता-स्थगिताऽर्चा-क्रोधज्वाला
येन न तथा, यदिवा पिहितार्चा-गुप्ततनुः स भगवान् छद्मस्थकालेऽभिज्ञातदर्शनः-सम्यक्त्वभावनया भावितः शान्तः इन्द्रियनोड-
न्द्रियः ॥ न एवंभूतो भगवान् गृह्णासेऽपि मावधारम्भत्यागी, किं पुनः प्रव्रज्यायामिति दर्शयितुमाह—

शीतोदका
द्यभोगः

१५

२०

॥२७५॥

२६

प्र.आ.३०३

पुढविं च आउकायं च तेउकायं च वाउकायं च । पणगाइं वीयहरियाइं तसकायं च सव्वसो
 नच्चा ॥५३॥ एयाइं सन्ति पडिलेहे, चित्तमन्ताइं से अभिन्नाय । परिवज्जिय विहरित्था इय
 सङ्गाय से महावीरे ॥५४॥ अदु थावरा य तसत्ताए, तसा य थावरत्ताए । अदुवा सव्वजो-
 णिया सत्ता कम्मुणा कप्पिया पुढो वाला ॥५५॥ भगवं च एवमन्नेसिं सोवहिए हु लुप्पई
 वाले । कम्मं च सव्वसो नच्चा तं पडियाडक्खे पावगं भगवं ॥५६॥ दुविहं समिच्च मेहावि
 किरियमक्खायऽणेलिसं नाणी । आयाणसोयमडवायसोयं जोगं च सव्वसो णच्चा ॥५७॥

श्लोकरुद्वयस्याप्ययमर्थः—एतानि पृथिव्यादीनि पित्तमन्त्यभिज्ञाय तदारम्भं परिवर्ज्य विहरति स्म, क्रियाकारकसम्बन्धः, तत्र
 पृथिवी सूक्ष्मनादरभेदेन द्विधा, सूक्ष्मा सर्वगा, वादराऽपि श्लक्ष्णकठिनभेदेन द्विधैव, तत्र श्लक्ष्णा शुक्लादिपञ्चगणा, कठिना तु
 पृथ्वीशर्करानालुकादि पदत्रिशङ्केदा शस्त्रपरिज्ञानुगारेण द्रष्टव्या, अप्कायोऽपि सूक्ष्मनादरभेदाद्विधा, तत्र सूक्ष्मः पूर्ववद् वादरस्तु
 शुद्धोदकादिभेदेन पञ्चधा, तेजःकायोऽपि पूर्ववत्, नवर वादरोऽङ्गारादि पञ्चधा, वायुरपि तथैव, नवर नादर उत्कलिफादिभेदेन
 पञ्चधा, मनस्पतिरपि सूक्ष्मनादरभेदेन द्विधा, तत्र सूक्ष्मः सर्वगो, वादरोऽप्यग्रमूलस्कन्धपर्वरीजमम्मूर्धनभेदात् सामान्यतः पोद्दा,

आरा.
वृत्तौ
९ उप. १ उ

पुनर्द्विधा-प्रत्येकः साधारणश्च, तत्र प्रत्येको वृक्षगुच्छादिभेदाद्वादशधा, साधारणस्त्वनेकविध इति, स एवं भेदभिन्नोऽपि वनस्पतिः
गृह्णम्य मर्मगतत्वादतीन्द्रियत्वाच्च तद्व्युदासेन वादरो भेदत्वेन संगृहीतः, तद्यथा-पनकग्रहणेन बीजाङ्कुरभावरहितस्य पनकादे-
रुल्यादिविशेषापन्नस्य ग्रहणं, बीजग्रहणेन त्वग्रसीजादेरुपादानं, हस्तिशब्देन शेषस्येत्येतानि पृथिव्यादीनि भूतानि 'सन्ति' विद्यन्ते
इत्येवं प्रत्युपेक्ष्य तथा 'चित्तमन्ति' मचेतनान्यभिज्ञाय-ज्ञात्वा 'इति' एतत्सङ्ख्याय-अग्रगम्य स भगवान्महावीरस्तदारम्भं परिवर्ज्य
विहृतवानिति ॥ पृथिवीकायादीनां जन्तूनां प्रमस्थावस्त्वेन भेदमुपदर्श्य साम्प्रतमेपां परस्परतोऽनुगमनमप्यस्तीत्येतद्दर्शयितुमाह-
'अ' आनन्तर्ये 'म्यापराः' पृथिव्यप्तेजोरापुवनस्पतयः ते 'प्रसतया' द्वीन्द्रियादितया 'विपरिणमन्ते' कर्मवशाद् गच्छन्ति, चशब्द
उत्तरापेक्षया समुच्चयार्थं, तथा 'प्रमजीनाश्च' कृम्यादयः 'स्थावरतया' पृथिव्यादित्वेन कर्मनिष्ठाः समुत्पद्यन्ते, तथा चान्यत्रा-
प्युक्तम्—“अयं भन्ते ! जीवे पुढविकाइयत्ताए जात्र तसकाइयत्ताए उवउण्णपुव्वे?, हन्ता गोयमा ! असइं अदुवाऽणंतखुत्तो
जात्र उउउण्णपुव्वे”त्ति, अथवा सर्वा योनयः-उत्पत्तिस्थानानि येषां सत्त्वानां ते सर्वयोनिः सत्त्वाः सर्वगतिभाजः, ते च
'शाला'रागद्वेषाकलिताः स्वकृतेन कर्मणा पृथक्तया सर्वयोनिभाक्त्वेन च 'कल्पिताः' व्यग्रस्थिता इति, तथा चोक्तम्—“णत्थि
फिर मो पए मो लोए णालग्ग कोडिमित्तोऽपि । जम्मणमरणायाहा अणेगमो जत्थ णत्थि पत्ता ॥१॥” अपि च—“रङ्गभूमिर्न मा काचि-
न्नुदा जगति विद्यते । विचित्रैः कर्मनेपथैर्यत्र सत्त्वेन नाटितम् ॥२॥ इत्यादि ॥ किं च-भगवाश्च असौ वीरमर्दमानस्वाम्येन-

•• योनिसंक्रम
•• १५
•• २०
•• २३

१ अथ भेदत । त्रीन् पृथिवीकायिकतया यावत् प्रपकायिकतयो पत्रपूर ? हन्त गौतम । अयं क्व अनन्तरतो यावदुपपन्नपूर्व
२ नाटित किञ्च न प्रदेशो गेहे वालाप्रकोटीमात्रो वि । जन्ममरणायाहा अनकशो यत्र नैव प्राता ॥१॥

आचा०
१ उप०
२ उद्दे०

ममन्यत-ज्ञातवान् सह उपधिना वर्त्तत इति सोपधिकः-द्रव्यभावोपधियुक्तः, ह्रस्वधारणे लुप्यत एव-कर्मणा क्लेशमनुभवत्येव 'अज्ञो' बाल इति, यदिया हुर्हेतौ, यस्मात्सोपधिकः कर्मणा लुप्यते बालस्तस्मात्कर्म च सर्वशो ज्ञात्वा तत्कर्म प्रत्याख्यातवांस्त-दुपादानं च पापकमनुष्ठानं भगवान् वर्द्धमानस्वामीति ॥ किं च-द्वे विधे-प्रकारावस्येति द्विविधं, किं तत् ?-कर्म, तच्चेर्याप्रत्ययं माम्परायिकं च, तद्विविधमपि 'समेत्य' ज्ञात्वा 'मेधावी' सर्वभावज्ञः, 'क्रियां' संयमानुष्ठानरूपां कर्मोच्छेदनीमनीदृशीम्-अनन्य-मदृशीमाख्यातवान्, किंभूतो ?-ज्ञानी, केवलज्ञानवानित्यर्थः, किं चापरमाख्यातवानिति दर्शयति-आदीयते कर्मानिनेति आदानं-दुष्प्रणिहितमिन्द्रियमादानं च तत् स्रोतश्चादानस्रोतस्तत् ज्ञात्वा तथाऽतिपातस्रोतश्च उपलक्षणार्थत्वादस्य मृपावादादिकमपि ज्ञात्वा तथा 'योगं च' मनोवाक्यायलक्षणं दुष्प्रणिहितं 'सर्वशः' सर्वैः प्रकारैः कर्मबन्धायेति ज्ञात्वा क्रियां संयमलक्षणमाख्यातवानिति सम्वन्धः ॥ किंच-

अइवत्तियं अणाउट्टिं सयमन्नेसिं अकरणयाए । जस्सित्थिओ परिन्नाया सव्वकम्मावहाउ
से अदक्खु ॥५८॥ अहाकडं न से सेवे सव्वसो कम्म अदक्खू । जं किंचि पावगं भगवं तं
अकुब्बं वियडं भुञ्जित्था ॥५९॥ णो सेवइ य परवत्थं परपाएवी से न भुञ्जित्था । परिवज्जि-
याण ओमाणं गच्छइ संखडिं असरणयाए ॥६०॥ मायणणे अमणपाणस्स नाणुगिन्हे रसेस

कर्मा-
ख्यानं

५

१०

अना०
९ उप०
१ उद्दे०

अपडिन्ने । अच्छिपि नो पमज्जिजा नोवि य कंडूयए मुणी गायं ॥६१॥

आकुट्टिः—हिंसा, नाकुट्टिरनाकुट्टिरहिंसेत्यर्थः, किंभूताम्?—अतिकान्ता पातकादातेपातिना—निर्दोषा तामाश्रित्य, स्वतोऽन्येषां चाकरणतया—अव्यापारतया प्रवृत्त इति, तथा यस्य स्त्रियः स्वरूपतस्तद्विपाकतश्च परिज्ञाता भवन्ति, सर्वं कर्मावहन्तीति सर्वकर्मावहाः—सर्वपापोपादानभूताः स एवाद्राक्षीत्—स एव यथास्थितं संसारस्वभावं ज्ञातवानिति, एतदुक्तं भवति—स्त्रीस्वभावपरिज्ञानेन तत्परिहारेण च स भगवान् परमार्थदर्शयभूदिति ॥ मूलगुणानारुयायोत्तरगुण(गान्)प्रचिकटयिपुराह 'यथा' येन प्रकारेण पृष्ठा वाऽपृष्ठा वा कृतं यथाकृतम्—आधाकर्मादि नासौ सेवते, किमिति?—यतः 'सर्वशः' सर्वैः प्रकारैस्तदासेवनेन कर्मणाऽष्टप्रकारेण चन्धमद्राक्षीत्—दृष्टवान्, अन्यदप्येवंजातीयकं न सेवत इति दर्शयति यत्किञ्चित्पापकं—पापोपादानकारणं तद्भगवान् 'विकटं' प्रासुकमभुङ्क्त—उपभुक्तवान् ॥ किं च—नो सेवते च—नोपभुङ्क्ते च परवस्त्रं—प्रधानं वस्त्रं परस्य वा वस्त्रं, परवस्त्रं नासेवते, तथा परपात्रेऽप्यसौ न भुङ्क्ते, तथा परिश्रज्यापिमानम्—अवगणय्य गच्छति असावाहाराय सङ्घण्ड्यन्ते प्राणिनोऽस्यामिति सङ्घण्डिस्तामाहारपाकस्थानभूतामशरणाय शरणमनालम्बमानोऽदीनमनस्कः कल्प इतिकृत्वा परीपहविजयार्थं गच्छतीति ॥ किं च—आहारस्य मात्रां जानातीति मात्राज्ञः, कस्य?—अश्रयत इत्यश्रयं—शाल्योदनादि पीयत इति पानं—द्राक्षापानकादिः तस्य च, तथा नानुगृद्धो 'रसेषु' विकृतिषु, भगवतो हि गृहस्यभावेऽपि रसेषु गृद्धिर्नासीत्, किं पुनः प्रव्रजितस्येति?, तथा रसेष्वेव ग्रहणं प्रत्यप्रतिज्ञो, यथा—मयाऽद्य सिंहकेसरा मोदका एव ग्राह्या इत्येवंरूपप्रतिज्ञारहितोऽन्यत्र तु कुल्मापादौ सप्रतिज्ञ एव, तथाऽक्षयपि रजःकणुकाद्यपनयनाय नो प्रमार्जयेन्नापि च गात्रं मुनिरमौ कण्डूयते—काष्ठादिना गात्रस्य कण्डूव्यपनोदं न विधत्त इति ॥ किं च—

परपात्रा-
दित्यागः

१५

२०

॥२७७॥

२६

अप्यं तिरियं पेहाए अप्पिं पिट्टओ पेहाए । अप्पं बुड्ढएऽपडिभाणी पंथपेहि चरे जयमाणे
 ॥६२॥ सिसिरंसि अद्धपडिवन्ने तं वोसिज्ज वत्थमणगारे । पसारित्तु वाहुं परक्कमे नो अव-
 लम्बियाण खंधंमि ॥६३॥ एस विही अणुक्कन्तो माहणेण मईमया । बहुसो अपडिन्नेण
 भगवया एवं रियंति ॥६४॥ त्तिवेमि ॥ उपधानश्रुताध्ययने प्रथम उद्देशकः १ ॥ १-१ ॥

अल्पशब्दोऽभावे वर्तते, अल्पं तिर्यक्—तिरथीनं गच्छन् प्रेक्षते, तथाऽल्पं पृष्ठतः स्थित्वोत्प्रेक्षते, तथा मार्गादि केनचिपृष्ठः
 सन्नप्रतिभापी मन्त्रल्पं ब्रूते, मौनेन गच्छत्येव केवलमिति दर्शयति—पथिप्रेक्षी 'चरेद्' गच्छेद्यतमानः—प्राणिविषये यत्त्ववानिति ॥ किं
 च—अध्वप्रतिपन्ने शिशिरे सति तद्देवदुष्यं वस्त्रं व्युत्सृज्यानगारो भगवान् प्रमार्यं वाहू पराक्रमते, न तु पुनः शीतार्दितः सन् सङ्को-
 चयति, नापि स्फुन्धेऽवलम्ब्य तिष्ठतीति ॥ साम्प्रतमुपसञ्जिहीर्षुराह—एष चर्याविधिरन्तरोक्तोऽनुक्रान्तः—अनुचीर्णः 'माहणेण'त्ति
 श्रीवर्द्धमानस्वामिना 'मतिमता' विदितवेद्येन 'बहुशः' अनेकप्रकारमपतिज्ञेन—अनिदानेन 'भगवता' ऐश्वर्यादिगुणोपेतेन, 'एवम्'
 अनेन पथा भगवदनुचीर्णनान्ये मुमुक्षवोऽशेषकर्मक्षयाय साधवो 'रीयन्ते' गच्छन्तीति । इतिरधिकारपरिममाप्तौ, ब्रवीमीति पूर्व-
 वद्, उपधानश्रुताध्ययनस्य प्रथमोद्देशक इति ॥ उक्तः प्रथमोद्देशकः, साम्प्रतं द्वितीय आरभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः—इहान-
 देशके भगवत्श्रर्याऽभिहिता, तत्र चावश्यं कयाचिच्छर्यया—उभया भाव्यमतस्तत्प्रतिपादनायायमुद्देशकः प्रक्रम्यते इत्यनेन

आचा०
 १ उप०
 १ उद्दे०

ज्ञाना०
९ उप०
२ उद्दे०

सम्बन्धनायातसासोदेशकसादि सूत्रम्—

चरियासणाइं सिज्जाओ एगइयाओ जाओ बुइयाओ । आइक्ख ताइं सयणासणाइं जाइं
सेवित्था से महावीरे ॥६५॥ आविसणसभापवासु पणियसालासु एगया वासो । अदुवा
पल्लियठाणेसु पलालपुञ्जेसु एगया वासो ॥६६॥ आगन्तारे आरामागरे तद्द घ नगरे व
एगया वासो । सुसाणे सुण्णगारे वा रुक्खमूले व एगया वासो ॥६७॥ एएहिं मुणी सयणेहिं
समणे आसि पतेरसवासे । राइं दिवंपि जयमाणे अपमत्ते समाहिण्ण झाइ ॥६८॥

चर्यायामप्रशंस्यंभावितया यानि शय्यासनान्यभिहितानि सामर्थ्यायातानि तानि शयनासनानि-शय्याफलकादीन्याचश्च, सुधर्म-
स्वामी जन्म्यूनाम्राजभिहितो, यानि सेवितवान् महावीरो-वर्द्धमानस्वामीति, अयं च श्लोकश्चिरन्तनटीकाकारेण न व्याख्यातः, तत्र
किं सुगमत्वादुताभावात्, सूत्रपुस्तकेषु तु दृश्यते, तदभिप्रायं च वयं न विम्र इति ॥ प्रश्नप्रतिवचनमाह-भगवतो क्षाहाराभिग्रह-
वत् प्रतिमान्पतिरेकेण प्रायशो न शय्याजभिग्रह आसीत्, नररं यत्रैव चरमपौरुपी भवति तत्रैवानुज्ञाप्य स्थितवान्, तद्दर्शयति-
आ-समन्ताद्विशन्ति यत्र तदावेशनं-शून्यमृहं सभा नाम ग्रामनगरादीनां तद्वासिलोकाव्याधिकार्थमागन्तुकशयनार्थं च कुट्याद्या-
कृतिः कियते, 'प्रया' उदकदानस्थानम् आवेशनं च यथा च प्रया च आवेशनमभाप्रवास्तासु, तथा 'पण्यसालासु' आपणेषु 'एकदा'

चर्या-
शय्यादि

१५

२०

॥२७८॥

२४

आचा०
९ उप०
२ उद्दे०

कदाचिद्वासो भगवतोऽथवा 'पलिय'न्ति कर्म तस्य स्थानं कर्मस्थानं—अयस्कारवर्द्धिकुड्यादिकं, तथा पलालपुत्रेषु मञ्चोपरि व्यवस्थितेष्वधो, न पुनस्तेष्वेव, शुपिरत्वादिति ॥ किं च—प्रमङ्गायाता आगत्य वा यत्र तिष्ठन्ति तदागन्तारं तत्पुनर्ग्रामान्नगराद्वा वहिः स्थानं तत्र, तथा आरामेऽगारं-गृहभारामागारं तत्र वा तथा नगरे वा एकदा वाग', तथा श्मशाने शून्यागारे वा, आवेश-शून्यागारयोर्भेदः संकुड्याकुड्यकृतो, वृक्षमूले वा एकदा वाग इति ॥ किं च—'एतेषु' पूर्वोक्तेषु 'शयनेषु' वसतिषु स 'मुनिः' जग-प्रयवेत्ता ऋतुवद्वेषु वर्षासु वा 'श्रमणः' तपस्युद्युक्तः ममना वाऽऽसीत् निश्चलमना इत्यर्थः, कियन्तं कालं यावदिति दर्शयति—'पतेलमवासे'त्ति प्रकर्षेण त्रयोदशं वर्षं यावत्प्रमस्तां रात्रिं दिनमपि यतमानः संयमानुष्ठान उद्युक्तवान् तथाऽप्रमत्तो-निद्रादिप्रमा-दरहितः 'समाहितमनाः' विस्रोतसिकारहितो धर्मध्यानं शुक्लध्यानं वा ध्यायतीति ॥ किं च—

णिद्वंपि नो पगामाए, सेवइ भगवं उट्ठाए । जग्गावइ य अप्पाणं ईसिं साई य अपडिन्ने ॥७९॥
संबुज्झमाणे पुणरवि आसिंसु भगवं उट्ठाए । निकखम्म एगया राओ वहि चंकमिया मुहुत्तागं
॥७०॥ सयणेहिं तत्थुवसग्गा भीमा आसी अणेगरूवा य । संसप्पगा य जे पाणा अदुवा
जे पक्खिणो उवचरन्ति ॥७१॥ अदु कुचरा उवचरन्ति गामरक्खा य सत्तिहत्था य । अदु
गामिया उवसग्गा इत्थी एगइया पुरिसा य ॥७२॥

चर्या-
शय्यादि

५

१०

१०
१ उप०
२ उद०

निद्रामप्यमारपरप्रमादरहितो न प्रकामतः सेवते, तथा च किल भगवतो द्वादशसु संवत्सरेषु मध्येऽस्थिकग्रामे व्यन्तरोपमर्गान्ते कापोन्मर्गव्यवस्थितस्यैवान्तर्मुहूर्त्तं यावत्स्वप्नदर्शनाध्यासिनः सकृन्निद्राप्रमाद आसीत्, ततोऽपि चोत्थायात्मानं 'जागरयति' कुशलानुष्ठाने प्रवर्त्तयति, यत्रापीपच्छय्याऽऽसीत् तत्राप्यप्रतिज्ञः—प्रतिज्ञारहितो, न तत्रापि स्वापाभ्युपगमपूर्वकं शयित इत्यर्थः ॥ किं च-म मुनिर्निद्राप्रमादाद् व्युत्थितचित्तः 'संबुध्यमानः' संमारपातायायं प्रमाद इत्येवमवगच्छन् पुनरप्रमत्तो भगवान् संयमोत्थाने-नोत्थाय यदि तत्रान्तर्च्यवस्थितस्य कुतश्चिन्निद्राप्रमादः स्यात् ततस्तस्मान्निष्क्रम्यैकदा शीतकालरात्र्यादौ बहिश्चङ्कम्य मुहूर्त्तमात्रं निद्रा-प्रमादापनयार्थं ध्याने स्थितवानिति ॥ किं च-शय्यते-स्थीयते उत्कटुकासनादिभिर्येष्विति शयनानि—आश्रयस्थानानि तेषु तैर्वा तस्य भगवत उपमर्गा 'भीमा' भयानका आमन् अनेकरूपाश्च शीतोष्णादिरूपतयाऽनुकूलप्रतिकूलरूपतया वा, तथा संसर्पन्तीति संमर्षकाः—शून्यगृहादाप्रहिनकुलादयो ये प्राणिनः 'उपचरा' उप-सामीप्येन मांसादिकमश्नन्ति अथवा श्मशानादौ पक्षिणो गृधादय उपचरन्तीति वर्त्तते ॥ किं च-'अथ' अनन्तरं कुत्सितं चरन्तीति कुचराः—चौरपारदारिकादयस्ते च क्वचिच्छून्यगृहादौ 'उपचरन्ति' उपमर्गयन्ति, तथा ग्रामरक्षादयश्च त्रिकचत्वरादिव्यवस्थितं शक्तिकुन्तादिहस्ता उपचरन्तीति, अथ 'ग्रामिका' ग्रामधर्माश्रिता उप-मर्गा एकाकिनः स्युः, तथाहि—काचित्स्त्री रूपदर्शनाध्युपपन्ना उपसर्गयेत् पुरुषो वेति ॥ किं च—

इहलोइयाइं परलोइयाइं भीमाइं अणेगरूवाइं । अवि सुविभदुविभगन्धाइं सद्दाइं अणे-
गरूवाइं ॥७३॥ अहियासए सया समिए फासाइं विरूवरूवाइं । अरइं रइं अभिभूयरीयइं

चर्या-
शय्यादि
१५

२०

॥२७९॥
२५

माहणे अवहुवाई ॥ ७४ ॥ स जणेहिं तत्थ पुच्छिसु एगचरावि एगया राओ । अब्वाहिए
कसाइत्था पेहमाणे समाहिं अपडिन्ने ॥ ७५ ॥ अयमंतरंसि को इत्थ ? अहमंसिति भिक्खु
आह्हु । अयमुत्तमे से धम्मे तुसिणीए कसाइए झाइ ॥ ७६ ॥

इहलोके भवा ऐहलौकिकाः-मनुष्यकृताः, के ते ?—‘स्पर्शाः’ दुःखविशेषा दिव्यास्तरश्चाथ पारलौकिकास्तानुपसर्गापादितान्
दुःखविशेषानध्यामयति-अधिमहते, यदिवा इहैव जन्मनि ये दुःखयन्ति दण्डप्रहारादयः प्रतिकूलोपसर्गास्त एहलौकिकाः, तद्विप-
र्यस्तास्तु पारलौकिकाः, ‘भीमा’ भयानका ‘अनेकरूपाः’ नानाप्रकाराः, तानेव दर्शयति—अपि सुरभिगन्धाः—स्रक्चन्दनादयो
दुर्गन्धाः-कृथितकडेवरादयः, तथा शब्दाश्चानेकरूपा वीणावेषुमृदङ्गादिजनिताः तथा क्रमेलकरसिताद्युत्थापितास्तांश्चाविकृतमना
‘अध्यामयति’ अधिमहते, मदा-सर्वकालं सम्यगितः समितः-पञ्चभिः समितिभिर्युक्तः, तथा स्पर्शान्—दुःखविशेषानरतिं संयमे
रतिं चोपभोगाभिष्वङ्गैः अभिभूय-तिरस्कृत्य ‘रीयते’ संयमानुष्ठाने व्रजति, ‘माहणे’ति पूर्ववद् अवहुवादी अवहुभाषी, एकाद्विव्या-
करणं कचिन्निमित्ते कृतवानिति भावः ॥ ‘स’ भगवानर्द्धत्रयोदश पक्षाधिकाः समा एकाकी विचरन् तत्र शून्यगृहादौ व्यवस्थितः
मन् ‘जनैः’ लोकैः पृष्टः, तद्यथा-को भवान् ? किमत्र स्थितः ? कुतस्त्यो वेत्त्येवं पृष्टोऽपि तूर्णभाषमभजन्, तथोपपत्त्याद्या अप्ये-
कचरा-एकाकिन एकदा-कदाचिद्रात्रावद्धि वा पप्रच्छुः, अव्याहृते च भगवता कपायिताः ततो ज्ञानावृतदृष्टयो दण्डमुष्टयादिता-
डनतोऽनार्यत्वमाचरन्ति, भगवांस्तु तन्ममाधिं प्रेक्षमाणो धर्मध्यानोपगतचित्तः सन् सम्यक्तितिक्षते, किंभूतः?—‘अप्रतिजो नास्य

१०
९ उप०
२ उदे०

रनिर्यातनप्रतिगा विद्यत इत्यप्रतिजः ॥ कथं ते पप्रच्छुरिति दर्शयितुमाह-अयमन्तः-मध्ये कोऽत्र व्यवस्थितः ?, एवं सङ्केता
गता दूधारिणः प्रच्छन्ति कर्मकरादयो वा, तत्र नित्ययासिनो दुष्प्रणिहितमानमाः पृच्छन्ति, तत्र चैवं पृच्छतामेपां भगवांस्तूष्णी-
भायमेव भजते, कश्चिद्दुत्तरोपापनयनाय जल्पत्यपि, कथमिति दर्शयति-अहं भिक्षुरस्मीति, एवमुक्ते यदि तेऽवधारयन्ति तत-
स्मिष्टत्येव, अथाभिप्रेतार्थन्याघातान् उपायिता मोहान्धाः साम्प्रतेक्षितयैवं ब्रूयुः, यथा-तूर्णमस्मात्स्थानान्निर्गच्छ, ततो भगवानचि-
यत्ताग्रह इति कृत्वा निर्गच्छत्येव, यदिवा न निर्गच्छत्येव भगवान्, किंतु सोऽयमुत्तमः प्रधानो धर्म आचार इति कृत्वा न कपायि-
तेऽपि तस्मिन् गृहस्थे तूष्णीभायव्यवस्थितो यद्भविष्यत्तया ध्यायत्येव-न न्यानात्प्रन्यसते ॥ किं च—

जंसिप्येगे पवेयन्ति सिग्गिरे मारुए पवायन्ते । तंसिप्येगे अणगारा हिमवाएनिवायमेसन्ति
॥७७॥ संघाडीओ पवेसिस्सामो एहा य सत्तादहमाणा । पिहिया व सक्खामो अडदुक्खे
हिमगसंफासा ॥७८॥ तंसि भगवं अपडिन्ने अहे विगडे अहियासए । दविए निक्खम्म एगया
राओ ठाडए भगवं समियाए ॥७९॥ एस विही अणुक्कन्तो माहणेण मडमया । बहुसो अपडि-
णणेण भगवया एवं सीयन्ति ॥८०॥ त्तिवेमि नवमस्य द्वितीय उद्देशकः १-२ ॥

यस्मिन् शिशिरादासप्येके त्वक्राणाभायतया 'प्रवेपन्ते' दन्तरीणादिममन्त्रिताः कम्पन्ते, यदिवा 'प्रवेदयन्ति' शीतजनितं

चर्या-
१५

शर्यादि

२०

॥२८०॥

२५

आचा०
९ उप०
२ उद्दे०

दुःखस्पर्शमनुभवन्ति, आर्त्तध्यानवशगा भवन्तीत्यर्थः, तस्मिंश्च शिशिरे हिमकणिनि मारुते च प्रवाति सति एके न सर्वे 'अनगाराः' तीर्थिकप्रव्रजिता हिमवाते सति शीतपीडितास्तदपनोदाय पावकं प्रज्वालयन्ति-अङ्गारशकटिकामन्वेपन्ति, प्रावारादिकं याचन्ते, यदिवाऽनगारा इति-पार्श्वनाथतीर्थप्रव्रजिता गच्छन्नासिन एव शीतादिता निवातमेपन्ति-घट्टशालादिका वसतीर्वातायनादिरहिताः प्रार्थयन्ति ॥ किं च-इह सङ्घाटीशब्देन शीतापनोदक्षमं कल्पद्रयं त्रयं वा गृह्यते, ताः सङ्घाटीः शीतादिता वयं प्रवेक्ष्यामः, एवं शीतादिता अनगारा अपि विदधति, तीर्थिकप्रव्रजितास्त्वेधाः-समिधः काष्ठानीतियावद् एताश्च समादहन्तः शीतस्पर्शं सोढुं शक्यामः, तथा संघाट्या वा पिहिताः-स्थगिताः कम्बलाद्यावृतशरीरा इति, किमर्थमेतत्कुर्वन्तीति दर्शयति-यतोऽतिदुःखमेतद्-अतिदुःसहमेतद् यदुत हिमसंस्पर्शाः, शीतस्पर्शवेदना दुःखेन सङ्गन्त इतियावत् ॥ तदेवमेवंभूते शिशिरे यथोक्तानुष्ठानवत्सु च स्वयुध्येतरेष्वनगारेषु यद्भगवान् व्यधात्तदर्शयितुमाह-'तस्मिन्' एवंभूते शिशिरे हिमवाते शीतस्पर्शं च सर्वंकपे 'भगवान्' ऐश्वर्यादिगुणीपेतस्तं शीतस्पर्शमध्यासयति-अधिमहते, किंभूतोऽसौ?-'अप्रतिज्ञो' न विद्यते निवातवसतिप्रार्थनादिका प्रतिज्ञा यस्य स तथा, काश्चासयति?-'अधो विकटे' अधः-कुड्यादिरहिते छन्नेऽप्युपरि तदभावेऽपि चेति, पुनरपि विशिनष्टि-रागद्वेषविरहाद्रव्यभूतः कर्मग्रन्थिद्रावणाद्वा द्रवः-संयमः स विद्यते यस्मासौ द्रविकः, स च तथाऽध्यासयन् यद्यत्यन्तं शीतेन बाध्यते ततस्तस्मात् छन्नान्निष्क्रम्य बहिरेकदा-रात्रौ मुहूर्त्तमात्रं स्थित्वा पुनः प्रविश्य स भगवान् शमितया सम्यग्वा समतया वा व्यवस्थितः सन् तं शीतस्पर्शं रासभदृष्टान्तेन सोढुं शक्नोति-अधिमहत इति ॥ एतदेवोद्देशकार्यमुपसंजिहीर्षुराह-'एम विही'इत्याद्यन्तरोद्देशकवन्नेयमिति । इतिब्रंवीमीतिशब्दौ पूर्ववद् । उपधानश्रुतस्य द्वितीयोद्देशकः परिममाप्त इति ॥

प्र. आ.
३०९

शीत-
पीडा

५

१०

आना०
१ उप०
३ उर०

उक्तो द्वितीयोद्देशकः, माम्प्रतं तृतीय आरभ्यते, अस्य चायमभिमन्वन्धः—इहानन्तरोद्देशके भगवतः शय्याः प्रतिपादिताः, तासु च व्यवस्थितेन ये यथोपमर्गाः परीपहाश्च सोढास्तत्प्रतिपादनार्थमिदमुपक्रम्यत इत्यनेन सम्बन्धेनायातस्यास्योद्देशकस्यादिशुत्रम्—

तणफासे सीयफासे य तेउफासे य दंसमसगे य । अहियासए सया समिए फासाइं विरू-
वरूवाइं ॥८१॥ अह दुच्चरलाढमचारी वज्रभूमिं च सुब्भभूमिं च।पंतं सिज्जं सेविंसु आसण-
गाणि चैव पंतानि ॥८२॥ लाढेहिं तस्सुवसग्गा बहवे जाणवया लूसिंसु । अह लूहदेसिए भत्ते
कुक्कुरा तंत्य हिंसिंसु निवइंसु ॥८३॥ अप्पे जणे निवारेइ लूसणए सुणए दसमाणे । छुच्छु-
कारिंति आहंसु समणं कुक्कुरा दसंतुत्ति ॥ ८४॥

वृणानां—कुशादीनां स्पर्शास्त्वृणस्पर्शाः तथा शीतस्पर्शाः तथा तेजःस्पर्शा—उष्णस्पर्शाश्चातापनादिकाले आसन्, यदिवा गच्छतः
फिल भगवतस्तेजःकाय एवासीत्, तथा दंशमशकादयश्च, एतान् वृणस्पर्शादीन् 'विरूपरूपान्' नानाभूतान् भगवानध्यासयति,
सम्पगतः—सम्पग्भावं गतः समितिभिः समितो वेत्ति ॥ किं च—'अथ' आनन्तर्ये दुःखेन चर्यतेऽस्मिन्निति दुश्चरः स चासौ लाढश्च—
जनपदविशेषो दुश्चरलाढस्तं चीर्णवान्—विहृतवान्, स च द्विरूपो—वज्रभूमिः शुभ्रभूमिश्च, तं द्विरूपमपि विहृतवान्, तत्र च प्रान्तां
'शय्यां' यगतिं शून्यगृहादिकामनेकोपद्रवोपद्रुतां सेवितवान्, तथा प्रान्तानि चासनानि—पांशून्करशर्करालोष्टाद्युपचितानि च काष्ठानि

१५
तृण-
स्पर्शादि

२०

॥२८१॥
२६

आचा०
९ उप०
३ उद्दे०

प्र. आ.
३१०

च दुर्घटितान्यासेवितवानिति ॥ किं च-लाढा नाम जनपदविशेषास्तेषु च द्विरूपेष्वपि लाढेषु 'तस्य' भगवतो बहव उपसर्गाः प्रायशः प्रतिकूला आक्रोशश्चभक्षणादय आसन्, तानेव दर्शयति-जनपदे भवा जानपदा-अनार्याऽऽचारिणो लोकाः ते भगवन्तं लूपित-यन्तो-दन्तभक्षणोल्मुकदण्डप्रहारादिभिर्जिहिंसुः, अथशब्दोऽपिशब्दार्थे, स चैवं द्रष्टव्यः, भक्तमपि तत्र 'रूक्षदेश्यं' रूक्षकल्प-मन्तप्रान्तमितियावत्, ते चानार्यतया प्रकृतिक्रोधनाः कर्पासाद्यभावत्वाच्च तृणप्रावरणाः सन्तो भगवति विरूपमाचरन्ति, तथा तत्र 'कुर्कुराः' श्वानस्ते च जिहिंसुः, उपरि च निपेतुरिति ॥ किं च-'अल्पः' स्तोकः स जनो यदि परं सहस्राणामेको यदिवा नास्त्ये-वासाविति यस्तान् शुनो लूपकान् दशतो 'निवारयति' निपेधयति, अपि तु दण्डप्रहारादिभिर्भगवन्तं हत्वा तत्प्रेरणाय सीत्कुर्वन्ति, कथं नामैनं श्रमणं कुर्कुराः-श्वानो दशन्तु-भक्षयन्तु?, तत्र चैवंविधे जनपदे भगवान् पण्मासावधिं कालं स्थितवानिति ॥ किं च-

एलिक्रखए जणा भुज्जो बहवे वज्जभूमि फरुसासी । लद्धिं गहाय नालियं समणा तत्थ य विहरिंसु ॥८५॥ एवंपि तत्थ विहरन्ता पुट्टपुव्वा अहेसि सुणिएहिं । संलुञ्चमाणा सुणएहिं दुच्चराणि तत्थ लाढेहिं ॥८६॥ निहाय दण्डं पाणेहिं तं कायं वोसरिज्जमणगारे । अहं गामकण्टए भगवन्ते अहिआसए अभिसमिच्चा ॥८७॥ नागो संगामसीसे वा पारए तत्थ से महावीरे । एवंपि तत्थ लाढेहिं अलद्धपुव्वोवि एगया गामो ॥८८॥

तिर्यक्-
परीपहः

५

१०

१०
 १ उप०
 ३ उदे०
 'ईदृशः' पूर्वोक्तस्वभागे यत्र जनस्तं तथाभूतं जनपदं भगवान् 'भूयः' पौनःपुन्येन विहृतवान्, तस्यां च वज्रभूमौ बहवो जनाः परुषाशिनो-रुक्षाशिनो रुक्षाशितया च प्रकृतिकोधनास्ततो यतिरूपमुपलभ्य कदर्थयन्ति, ततस्तत्रान्ये श्रमणाः शाक्यादयो यष्टि-देह-प्रमाणां चतुरङ्गुलाधिरुप्रमाणां वा नालिकां गृहीत्वा श्वादिनिषेधनाय विजहुरिति ॥ किं च एवमपि यष्ट्यादिकया सामग्र्या श्रमणा विहरन्तः 'स्पृष्टपूर्वा' आरब्धपूर्वाः श्वभिरामन्, तथा 'संलुच्यमाना' इतश्चेतश्च भक्ष्यमाणाः श्वभिरासन्, दुर्निवारत्वात्तेषां, 'तत्र' तेषु लाटेऽप्यार्यलोकानां दुःखेन चर्यन्त इति दुश्चराणि-ग्रामादीनीति ॥ तदेवंभूतेष्वपि लाटेषु कथं भगवान् विहृतवानिति दर्शयितुमाह-प्राणिषु यो दण्डनादण्डो-मनोवाकायादिकस्तं भगवान् 'निधाय'त्यक्त्वा, तथा तच्छरीरमप्यनगारो व्युत्सृज्याथ 'ग्रामकण्टकान्' नीचजनरुक्षालापानपि भगवांस्तांस्तान् सम्यक्करणतया निर्जरामभिसमेत्य-ज्ञात्वाऽध्यासयति-अधिमहते ॥ कथमधिसहत इति दृष्टान्तद्वारेण दर्शयितुमाह-'नागो'हस्तो यथाऽमौ संग्राममूर्द्धनि परानीकं जित्वा तत्पारगो भवति एवं भगवानपि महावीरस्तत्र लाटेषु परीपहानीकं विजित्य पारगोऽभूत्, किं च-'तत्र' लाटेषु विरलत्वाद्ग्रामाणां कचिदेकदा वासायालब्धपूर्वो ग्रामोऽपि भगवता ॥ किं च-

उवसंकमन्तमपडिन्नं गामंतियम्मि अप्पत्तं । पडिनिक्खमित्तु लूसिंसु एयाओ परं पलोहित्ति ॥८९॥ हयपुव्वो तत्थ दण्डेण अदुवा मुट्ठिणा अदु कुन्तफलेण । अदु लेलुणा कवालेण हन्ता हन्ता वह्वे कन्दिंसु ॥९०॥ मंसाणि छिन्नपुव्वाणि उट्ठंभियाएगया कायं । परीसहाइं लुंचिंसु

लाट-
विहार

१५

२०

॥२८२॥

२४

आचा०
१ उप०
३ उदे०

प्र. श्रा.
३११

अदुवां पंसुणा उवकरिंसु ॥११॥ उच्चालइय निहणिसु अदुवा आसणाउ खलइंसु । वोस-
दृकायपणयाऽऽमी दुक्खमहे भगवं अपडिन्ने ॥१२॥

‘उपमद्गामन्तं’ भिक्षायं ग्रामाय वा गच्छन्तं, किंभूतम्—‘अप्रतिज्ञं’ नियतनियामादिप्रतिज्ञारहितं ग्रामान्तिक्तं प्राप्तमप्राप्तमपि तस्मा-
द्ग्रामात्प्रतिनिर्गत्य ते जना भगवन्तमलुपिपुः, एतयोचुः—इतोऽपि स्थानात्परं दूरतरं स्थानं ‘पर्येहि’ गच्छेति ॥ किं च—तत्र ग्रामादेर्य-
द्विचर्यप्रस्यितः परं हतो हतपरं, केन ?—दण्डेनाथया मुष्टिनाऽथया कुन्तादिफलेनाथया लेप्पुना रुपालेन—घटखर्परदिना हत्वा
हत्वा ग्रहयोऽनार्याश्चन्द्रः—पश्यत यूयं किंभूतोऽयमित्येवं क्लृप्तं चक्रुः ॥ किं च—मांमानि च तत्र भगवत्त्रिचनपूर्वाणि एरुदा
कायमपष्टभ्य—आकस्य तथा नानाप्रकाराः प्रतिहूलपरीपहाथ भगवन्तमलुपिपुः, अथवा पांसुनाऽवकीर्णवन्त इति ॥ किं च—भग-
वन्तमूर्धमुत्क्षिप्य भूमौ ‘निहतवन्तः’ क्षिप्तवन्तः, अथवा ‘आमनान्’ गोदोदिकोत्कटुकामनरीरामनादिकात् ‘स्पलितवन्तो’ निपा-
तितवन्तः, भगवांस्तु पुनर्व्युत्सृष्टकायः परीपहमहनं प्रति प्रणत आसीत्, परीपहोपमर्गकृतं दुःखं सहत इति दुःखमहो भगवान्,
नाम्य दुःखचिकित्साप्रतिज्ञा विद्यत इत्यप्रतिज्ञः ॥ कथं दुःखमहो भगवानित्येतद्दृष्टान्तद्वारेण दर्शयितुमाह—

सूरो सङ्गाममीसे वा मंघुडे तत्थ से महावीरे । पडिमेवमाणे फरुसाडं अचले भगवं रीयि-
त्था ॥१३॥ एस विही अणुक्कन्तो० जाव रीयं ॥१४॥ तिवेमि १-३ ॥

यथा हि संग्रामशिरसि ‘अरः’ अक्षोभ्यः परैः दुन्तादिभिर्मिद्यमानोऽपि तर्म्मणा संवृताद्गो न भङ्गमुपयातीति, एवं न भगवा-

यत्त-
भूम्युप-
सर्गाः

५

१०

न्महावीरः 'तत्र' लाक्षादिजनपदे परीपहानीकतुयमानोऽपि प्रतिसेवमानश्च 'परुपान्' दुःखविशेषान् मेरुरिवाचलो-निष्प्रकम्पो धृत्या संश्रुताद्भो भगवान् 'रीयते स्म' ज्ञानदर्शनचारित्र्यात्मके मोक्षाध्यनि पराक्रमते स्मेति ॥ उद्देशकार्थमुपसंजिहीर्षुराह- 'एस विही' त्यादि पूर्वम् ॥ उपधानश्रुताध्ययनस्य तृतीयोद्देशकः परिसमाप्तः ॥

उक्तमृतीपोद्देशकः माम्प्रतं चतुर्थ आरभ्यते, अस्य चापमभिसम्बन्धः-इहानन्तरोद्देशके भगवतः परीपहोपसर्गाधिसहनं प्रतिपादितं, तदिहापि रोगातङ्गपीडाचिकित्माच्युदासेन सम्यगधिसहते तदुत्पत्तौ च नितरां तपश्चरणायोद्यच्छतीत्येतत्प्रतिपाद्यते, तदनेन सम्बन्धेनायातस्यास्योद्देशकस्यादियत्रम्-

ओमोयरियं चाण्ड्र अपुट्टेऽवि भगवं रोगेहिं । पुट्टे वा अपुट्टे वा नो से साइज्जर्ड तेइच्छं ॥१५॥ संसोदणं च वमणं च गायबभंगणं च सिणाणं च । संवाहणं च न से कप्पे दन्तपकखालणं च परिन्नाए ॥१६॥ विरए गामधम्मैहिं रीयइ माहणे अवहुवाइ । सिसिरंभि एगया भगवं छायाए झाइ आसीय ॥१७॥ आयावइ य गिम्हाणं अच्छइ उक्कुडुए अभित्तावे । अदु जाव इत्थ लूहेणं ओयणमंथुकुम्मासेणं ॥१८॥

पामिति समाहारद्वन्द्वः तेनात्मानं यापयतीति गम्यन्थ इति ॥ एतदेव कालावधिविशेषणतो दर्शयितुमाह—

एषाणि तिन्नि पडिसेवे अट्ट मासे अ जावयं भगवं । अपि इत्थ एगया भगवं अट्टमासं
अदुवा मासंपि ॥१९॥ अपि साहिए दुवे मासे छप्पि मासे अदुवा विहरित्था । राओवरायं
अपडिन्ने अन्नगिलायमेगया भुञ्जे ॥२००॥ छट्ठेण एगया भुञ्जे अदुवा अट्टमेण दसमेण ।
दुवालसमेण एगया भुञ्जे पेहमाणे समाहिं अपडिन्ने ॥२०१॥ णच्चा णं से महावीरे नोऽविय
पावगं सयमकासी । अन्नेहिं वा ण कारित्था कीरंतंपि नाणुजाणित्था ॥२०२॥

‘एतानि’ ओदनादीन्यनन्तरोक्तानि प्रतिसेवते, तानि च समाहारद्वन्द्वेन तिरोहितावयवसमुदायप्रधानेन निर्देशान् कस्यचिन्मन्द
बुद्धेः स्वादारेका यथा-त्रीष्यपि समुदितानि प्रतिसेवत इति, अतस्तद्वधुदासाय त्रीणीत्यनया सङ्ख्यया निर्देश इति, त्रीणि सम-
स्तानि व्यस्तानि वा यथालाभं प्रतिसेवत इति, कियन्तं कालमिति दर्शयति-अष्टौ मासान् ऋतुवद्धसंज्ञकानात्मानं अयापयद्-वर्त्ति-
तवान् भगवानिति, तथा पानमप्यर्द्धमासमथवा मासं भगवान् पीतवान् ॥ अपि च-मासद्वयमपि साधिकम् अथवा पडपि मामान्
साधिकान् भगवान्पानकमपीत्वांऽपि ‘सत्रोपरात्र’मित्यहर्निशं विहृतवान्, किंभूतः ?-‘अप्रतिज्ञः’ पानाभ्युपगमरहित इत्यर्थः, तथा
‘अन्नगिलाय’न्ति पर्युपितं तदेकदा भुक्तवानिति ॥ किं च-पष्टेनैकदा भुञ्जे, पष्टं हि नार्मकमिन्नहन्येकभक्तं विभाय पुनर्दिनद्वयम-

श्रान्ता
१ उप
४ उदं

१५
तपो-
विशेषः

२०

॥२८४॥
२६

आचा०
९ उप०
४ उद्दे०

भुक्त्वा चतुर्थेऽह्नयेकभक्तमेव विधत्ते, ततश्चाद्यन्तयोरेकभक्तदिनयोर्भक्तद्वयं मध्यदिवसयोश्च भक्तचतुष्टयमित्येवं षष्णां भक्तानां परित्यागात्पष्टं भवति, एवं दिनादिवृद्ध्याऽष्टमाद्यायोज्यमिति, अथाष्टमेन दशमेनाथवा द्वादशमेनैकदा-कदाचिद्भुक्तवान्, 'ममाधि' शरीरममाधानं 'प्रेक्षमाणः' पर्यालोचयन्, न पुनर्भगवतः कथंचिद्दौर्मनस्यं समुत्पद्यते, तथाऽप्रतिज्ञः-अनिदान इति ॥ किं च- ज्ञात्वा हेयोपादेयं न महावीरः कर्मप्रेरणमहिष्णुर्नापि च पापकं कर्म स्वयमकार्षीत् न चाप्यन्यैरचीकृत् न च क्रियमाणमपरैरनु- ज्ञातयामिति ॥ किं च-

ग्रामं पविसे नगरं वा घासमेसे कडं परद्व्याए । सुविसुद्धमेसिया भगवं आयतजोगयाए
सेवित्था ॥१०३॥ अदु वायसा दिगिंछता जे अत्रे रसेसिणो सत्ता । घासेसणाए चिद्वन्ति
सययं निवडए य पेहाए ॥१०४॥ अदुवा माहणं च समणं वा ग्रामपिण्डोलगं च अतिहिं
वा । सोवागमूसियारिं वा कुकुरं वावि विद्वियं पुरओ ॥१०५॥ वित्तिच्छेयं वज्जन्तो तेसिम-
प्पत्तियं परिहरन्तो । मन्दं परक्कमे भगवं अहिंसमाणो घासमेसित्था ॥१०६॥

ग्रामं नगरं वा प्रविश्य भगवान् ग्राममन्वेपयेत्, परार्थाय कृतमित्युद्गमदोपरहितं, तथा सुविशुद्धमुत्पादनादोपरहितं, तथैषणा-
दोपपरिहारेणपिन्ना-अन्वेप्य भगवान्नायतः-संयतो योगो-मनोवाक्यायलक्षणः आयतश्चामौ योगश्चायतयोगो-ज्ञानचतुष्टयेन

मिक्षा-
विधिः

५

१०

भा०
१ उ०
४ उ०

मम्यग्योगप्रणिधानमापतयोगस्य भाव आयतयोगता तथा सम्यगाहारं शुद्धं शासैपणादोपपरिहारेण सेवितवानिति ॥ किं च—अथ
निधां पर्यटतो भगवतः पयि वायमाः—काका 'दिगिच्छ'त्ति बुभुक्षा तथाऽऽर्त्ता बुभुक्षार्त्ता ये चान्ये रसैपिणः—पानार्थिनः कपोत-
पारापतादयः मच्चाः तथा ग्रामरूपणार्थम्—अन्वेपणार्थं च ये तिष्ठन्ति तान् सततम्—अनवरतं निपतितान् भूमौ 'प्रेक्ष्य' दृष्ट्वा तेषां
वृत्तिव्यवच्छेदं वर्जयन् मन्दमाहारार्थां पराक्रमते ॥ किं च—अथ ब्राह्मणं लाभार्थमुपस्थितं दृष्ट्वा तथा श्रमणं शाक्याजीवकपरिव्राज्ता-
पमनिर्ग्रन्थानामन्यतमं 'ग्रामपिण्डोलक' इति भिक्षयोदरभरणार्थं ग्राममाश्रितस्तुन्दपरिमृजो द्रमक इति, तथाऽतिथिं वा—आगन्तु-
कम् तथा श्वपारुं—चाण्डालं मार्जारीं वा कुकुरं चापि—श्वानं विविधं स्थितं 'पुरतः' अग्रतः समुपलभ्य तेषां वृत्तिच्छेदं वर्जयन् मनसो
दृष्ट्वाणिधानं च वर्जयन् मन्दं—मनाक् तेषां त्रासमकुर्वन् भगवान् पराक्रमते, तथा परांश्च कुन्थुकादीन् जन्तून् अहिंसन् शासमन्वे-
पितवानिति ॥ किं च—

अवि सूड्यं वा सुक्कं वा सीयं पिंडं पुराणकुम्मासं । अदु बुक्कसं पुलागं वा लद्धे पिंडे
अलद्धे दविण् ॥१०७॥ अवि झाइ से महावीरे आसणत्थे अकुक्कुए झाणं । उड्डं अहे तिरियं
च पेहमाणे समाहिमपडिन्ने ॥१०८॥ अकसाई त्रिगयगेही य सहरूवेसु अमुच्छिण्ण झाई ।
छउमत्थोऽवि परक्कममाणो न पमार्यं सइं पि कुत्थित्था ॥१०९॥ सयमेव अभिसमागम्म

भिक्षा-
विधिः

१५

२०

॥२८५॥

२४

श्राना०
१ उप०
४ उदे०

न प्रमादं-कषायादिकं न हृदपि कृतयानिति ॥ किं च-स्वयमेव-आत्मना तत्त्वमभिममागम्य विदितसंसारस्वभावः स्वयंबुद्धः संस्ती-
र्धप्रवर्तनायोद्यतवान्, तथा चोक्तम्-“आदित्यादिविंबुधविमरः सारमस्यां त्रिलोक्यामास्कन्दन्तं पदमनुपमं यच्छिवं त्वामुवाच ।
तीर्थं नाथो लघुभवभयच्छेदि तूष्णं विधत्स्वेत्येतद्वाक्यं त्यदधिगतये नो किमु स्यान्नियोगः ? ॥१॥” इत्यादि, कथं तीर्थप्रवर्तनायो-
द्यत इति दर्शयति-‘आत्मशुद्ध्या’ आत्मकर्मधयोपशमोपशमक्षयलक्षणयाऽऽयतयोगं-सुप्रणिहितं मनोवाक्यायात्मकं विधाय विषय-
कषायाद्युपशमादिभिर्निर्मुक्तः शीतीभूतः, तथा अमायावी-मायारहितः, उपलक्षणार्थत्वादस्याक्रोधाद्यपि द्रष्टव्यं, ‘यावत्कथं’मिति
यावज्जीवं भगवान् पञ्चभिः समितिभिः ममितः तथा तिसृभिर्गुप्तिभिर्गुप्तश्चासीदिति ॥ श्रुतस्कन्धाध्ययनोद्देशकार्थमुपसंजिहीर्षुराह-
णः-अनन्तरोक्तः शस्त्रपरिजादेरारभ्य योऽभिहितः सोऽनुक्रान्तः-अनुष्ठित आसेवनापरिज्ञया आसेवितः, केन ?-श्रीवर्द्धमानस्वा-
मिना ‘मतिमता’ ज्ञानचतुष्टयान्वितेन बहुशः-अनेकशोऽप्रतिज्ञेन-अनिदानेन भगवता-ऐश्वर्यादिगुणोपेतेन, अतोऽपरोऽपि मुमुक्षु-
त्वेनैव भगवदाचीर्णेन मोक्षप्रगुणेन पथाऽऽत्महितमाचरन् रीयते-पराक्रमते, इतिरधिकारपरिममाप्तौ, ब्रवीमीति सुधर्मस्वामी
जम्बूस्वामिने कथयति-नोऽहं ब्रवीमि येन भया भगवद्बदनारविन्दार्थजातं निर्यातमवधारितमिति ॥ उक्तोऽनुगमः सूत्रालापकनि-
ष्पन्ननिक्षेपश्च मसृजस्पर्शनिर्युक्तिकः, माम्प्रतं नयाः, ते च नैगममद्ग्रहव्यवहारकजुम्बूशब्दमभिरुद्धैर्बभूवभेदभिन्नाः मामान्यतः
मत्त, ते चान्यत्र सम्मत्यादौ लक्षणतो विधानतश्च न्यक्षेणाभिहिता इति. इह पुनस्त एव ज्ञानक्रियानयान्तर्भावद्वारेण ममासतः
प्रोच्यन्ते, अधिकृताचाराङ्गस्य ज्ञानक्रियात्मकतयोभयरूपत्वात् ज्ञानक्रियाधीनत्वान्मोक्षस्य तदर्थं च शास्त्रप्रवृत्तेरिति भावः, अत्र च
परस्परतः मध्यपेक्षावेव ज्ञानक्रियानयो विरक्षितकार्यमिद्वयेऽलं नान्योऽन्यनिरपेक्षावित्येतत्प्रपञ्च्यते; तत्र ज्ञाननयामिप्रायोऽयम्

अनुकर-
१५
णोपदेशः

२०

॥२८६॥
२७

प्र. आ.
३१५

आचा०
१ उप०
४ उद्दे०

—यथा ज्ञानमेव प्रधानं, न क्रियेति, समस्तहेयोपादेयहानोपादानप्रवृत्तेर्ज्ञानाधीनत्वात्, तथाहि—सुनिश्चितात् सम्यग्ज्ञानात्प्रवृत्तो-
ऽर्थक्रियार्थी न विसंवाद्यते, तथा चोक्तम्—“विज्ञप्तिः फलदा पुंसां, न क्रिया फलदा मता । मिथ्याज्ञानात् प्रवृत्तस्य, फलासंवाद-
दर्शनाद् ॥१॥” इत्यादि, संविन्निष्ठत्वाच्च विषयव्यवस्थितानां तत्पूर्वकसकलदुःखप्रहीणत्वाच्चान्वयव्यतिरेकदर्शनाच्च ज्ञानस्य प्राधान्यं,
तथाहि—ज्ञानाभावेऽनर्थपरिहाराय प्रवर्त्तमानोऽपि तत्करोति येन नितरां पतङ्गवदनर्थेन संयुज्यते. ज्ञानसद्भावे च समस्तानप्यर्थान-
नर्थसंशयांश्च यथाशक्तितः परिहरति, तथा चागमः—‘पढमं नाणं तओ’ इत्यादि, एवं तावत्क्षायोपशमिकं ज्ञानमाश्रित्योक्तं, क्षायि-
कमप्याश्रित्य तदेव प्रधानं, यस्माद्भगवतः प्रणतसुरासुरमुकुटकोटिवेदिकाङ्कितचरणयुगलपीठस्य भवाम्भोधितटस्थस्य प्रतिपन्नदीक्षस्य
त्रिलोकवन्धोस्तपश्चरणवतोऽपि न तावदपवर्गप्राप्तिः सञ्जायते यावज्जीवाजीवाद्यखिलवस्तुपरिच्छेदरूपं घनघातिकर्मसंहतिक्षयात्के-
वलज्ञानं नोत्पन्नमित्यतो ज्ञानमेव प्रधानमैहिकामुष्मिकफलप्राप्तिकारणं, युक्तियुक्तत्वादिति । अधुना क्रियानयाभिप्रायोऽभिधीयते,
तद्यथा—क्रियैव प्रधानमैहिकामुष्मिकफलप्राप्तिकारणं, युक्तियुक्तत्वात्, यस्मादर्शितेऽपि ज्ञानेनार्थक्रियासमर्थेऽर्थे प्रमाता प्रेक्षापूर्वकारी
यदि हानोपादानरूपां प्रवृत्तिक्रियां न कुर्यात् ततो ज्ञानं विफलतामियात्, तदर्थत्वात्तस्येति, यस्य हि यदर्थं प्रवृत्तिस्तत्तस्य प्रधान-
मितरदप्रधानमिति न्यायात्, संविदा विषयव्यवस्थानस्याप्यर्थक्रियार्थत्वात्क्रियायाः प्राधान्यम्, अन्वयव्यतिरेकावपि क्रियायां
समुपलभ्येते, यतः—सम्यक्चिकित्साविधिज्ञोऽपि यथार्थोपधावाप्तावपि उपयोगक्रियारहितो नोच्छ्रायतामेति, तथा चोक्तम्—“शास्त्रा-
प्यधीत्यापि भवन्ति मूर्खा, यस्तु क्रियावान् पुरुषः स विद्वान् । संचिन्त्यतामौपधमातुरं हि, किं ज्ञानमात्रेण करोत्यरोगम् ? ॥१॥”
तथा “क्रियैव फलदा पुंसां, न ज्ञानं फलदं मतम् । यतः स्त्रीभक्ष्यभोगज्ञो, न ज्ञानात्सुखितो भवेत् ॥१॥” इत्यादि, तत्क्रियायुक्तस्तु

अनुकर-
णोपदेशः

५

१०

ना०
१ उप०
४ उदे०

यथाऽमिलपितार्थभागभवत्यापि, कुत इति चेत्, न हि दृष्टेऽनुपपन्नं नाम, न च सकललोकप्रत्यक्षसिद्धेऽर्थेऽन्यत्प्रमाणान्तरं मृग्यत इति, तथाऽऽमुष्मिकफलप्राप्त्यर्थिनाऽपि तपश्चरणादिका क्रियैव कर्तव्या, मौनीन्द्रं प्रवचनमप्येवमेव व्यवस्थितं, यत उक्तं—'चैत्र्यकुलगणमहे आयरियाणं च पचयण मुए य । मन्वेसुऽवि तेण कयं तवसञ्जममुञ्जमन्तेणं ॥१॥' इत्येतदेवमङ्गीकर्तव्यं यतस्तीर्थकुदादिभिः क्रियारहितं ज्ञानमप्यफलमुक्तं, उक्तं च—'सुवहंपि सुअमहीयं किं काही चरणविप्पहूण(मुक्क)स्म ? । अंधस्म जह पलिप्ता दीनसतमहस्सकोडीवि ॥१॥' दृशिक्रियापूर्वकक्रियाविकलत्वात्तस्येति भावः, न केवलं क्षायोपशमिकाज्ज्ञानात्क्रिया प्रधाना, क्षायिकादापि, यतः सत्यपि जीवाजीवाद्यखिलवस्तुपरिच्छेदके ज्ञाने समुल्लसिते न व्युपरतक्रियानिवर्तिध्यानक्रियामन्तरेण भवधारणीयकर्मोच्छेदः, तदच्छेदाच्च न मोक्षावाप्तिरित्यतो न ज्ञानं प्रधानं, चरणक्रियायां पुनरेहिकामुष्मिकफलावाप्तिरित्यतः सैव प्रधानभावमनुभवतीति, तदेवं ज्ञानमृते मन्यक्रियाया अभावः, तदभावाच्च तदर्थप्रवृत्तस्य ज्ञानस्य वैफल्यम् । एवमादीनां युक्तीनामुभयत्राप्युपलब्धेर्व्याकुलितमतिः शिष्यः पृच्छति—किमिदानीं तच्चमस्तु ? , आचार्य आह—नन्वाभिहितमेव विस्मरणशीलो देवानांप्रियो यथा ज्ञानक्रियानयो परस्परमव्यपेक्षौ सकलकर्मकन्दोच्छेदात्मकस्य मोक्षस्य कारणभूताविति, प्रदीप्तममस्तनगरान्तर्वर्तिपरस्पररोपकारोपकारकभावावाप्तानावाधस्थानौ पद्बन्धाविवेति, तथा चोक्तम्—“संजोयंसिद्धीएँ फलं वदन्ती'त्यादि, स्वतत्रप्रवृत्तौ तु न

प्र. आ.
३१६

१ चैत्रकुलगणमहे आचार्ये च प्रवचनं श्रुते च । सर्वेष्वपि तेन कुत तप मंयम नोह्यच्छता ॥१॥ सुवहंपि श्रतमधीत किं करिष्यति विप्रद्रीणचाणस्य ? । अंधस्य यथा प्रदीप्ता दीपशतस्यकोट्याप ॥ १ ॥ ३ सयोगविदे फल वदन्ति (नैवैकचक्रेण एव. प्रयाति) अन्तश्च पदगुश्च वने समेय तौ सत्रयुक्तौ नगरप्रविशे ॥ १ ॥

१५
नय-
विचारः

२०

२५

॥२८७॥

आना०
९ उप०
४ उद्दे०

विवक्षितकार्यं नाभयत इत्येतच्च प्रमिद्धमेव, यथा 'द्वयं णेण'मित्यादि, आगमेऽपि न र्ननयोपसंहारद्वारेणायमेवार्थोऽभिहितो, यथा-
'सन्वेमिंषि णयाणं बहुविह्वत्तच्चयं णिमामेत्ता । तं सव्यणयविमुद्धं जं चरणगुणद्धिओ माहु ॥१॥त्ति', तदेतदानाराङ्गं ज्ञानक्रिया-
त्मकं अधिगतमम्यरूपथानां कुश्रुतमरिक्कपायक्षपकृलाकुलं प्रियविप्रयोगाप्रियसंप्रये.गाद्यनेकव्यमनोपनिपातमहावत्तं मिथ्यात्वपव-
नेरणोपम्यापितभयशोकहास्यरत्यरत्यादितरङ्गं विश्रमावेलाचितं व्याधिशतनक्रचक्रालयं महागम्भीरं भयजननं पश्यतां त्रामोत्पादकं
महासंगारार्णवं साधून मुत्तितीर्पतां तदुत्तरणममर्थमव्याहृतं यानपात्रमिति, अतो मुमुक्षुणाऽऽत्यन्तिक्रान्तिकानाघाधं शाश्वतमनन्त-
मजरममरमध्यमव्यावाधमुपरतममस्तद्वद्धं सम्यग्दर्शनज्ञानव्रतचरणक्रियाकलापोपेतेन परमार्थपरमकार्यमनुत्तमं मोक्षस्थानं लिप्सुना
समालम्बनीयमिति तदात्मकस्य ब्रह्मचर्याख्यश्रुतस्कन्धस्य निर्वृतिकुलीनश्रीशीलाचार्येण तच्चादित्यापरनाम्ना वाहरिसाधु-
गहायेन कृता टीका परिसमाप्तेति ॥ श्लोकतो ग्रन्थमानम् ॥ ९७६ ॥

द्वास्ताल्यधिकेषु हि शतेषु सप्तसु गतेषु गुप्तानाम् । संवत्सरेषु मासि च भाद्रपदे शुक्लपञ्चम्याम् ॥१॥

शीलाचार्येण कृता गम्भूतायां स्थितेन टीकैषा । सम्यगुपयुज्य शोध्यं मात्सर्यविनाकृतैरायैः ॥२॥

कृत्वाऽऽचारस्य मया टीकां यत्किमपि संचितं पुण्यम् । तेनामुग्याज्जगदिदं निर्वृतिमतुलां सदाचारम् ॥३॥

यर्णः पदमथ वाक्यं पद्यादि च यन्मया परित्यक्तम् । तच्छोधनीयमत्र च व्यामोहः कस्य नो भवति ! ॥४॥

तच्चादित्यापरामिधानश्रीमच्छीलाचार्यविहिता वृत्तिर्ब्रह्मचर्यश्रुतस्कन्धस्य आचाराङ्गसा ममाप्ता ॥

• १० ११ दिवसं न. १ मर्षेणमपि नयानां वदुभिभवत्तथ्यतां निशम्य । तत्परिणयनिगुब यरणगुणस्थितः साधु ॥१॥

नय-
विचारः

५

१०

९ उप०
४ उद्दे०

प्र. आ.
३१६

इति श्रीमद्भद्रबाहुस्वामिसंहन्धनिर्युक्तिसंकलिताचाराङ्गप्रथमश्रुतस्कन्धस्य
वृत्तिः श्रीवाहरिगणिविहितसाहाय्यकेन श्रीशीलाङ्गाचार्येण तत्त्वा-
दित्यापराभिधानेन विहिताऽऽयाता संपूर्तिम् ।

॥ अर्हम् ॥

जयत्यनादिपर्यन्तमनेकगुणरत्नभृत् । न्यत्कृताशेषतीर्थेशं, तीर्थं तीर्थाधिपैर्नुतम् ॥ १ ॥

नमः श्रीवर्द्धमानाय, सदाचारविधायिने । प्रणताशेषगीर्वाणचूडारत्नार्चिताङ्घ्रये ॥ २ ॥

आचारमेरोगदितस्य लेशतः, प्रवचिम तच्छेषिकचूलिकागतम् ।

आरिप्सितेऽर्थे गुणवान् कृती सदा, जायेत निःशेषमशेषितक्रियः ॥ ३ ॥

उक्तो नवब्रह्मचर्याध्ययनात्मक आचारश्रुतस्कन्धः, साम्प्रतं द्वितीयोऽग्रश्रुतस्कन्धः समारभ्यते, अस्य चायममिसम्बन्धः—उक्तं प्रागाचारपरिमाणं प्रतिपादयता, तद्यथा—“नव*ब्रंभचेरमइओ अट्टारसपयसहस्सिओ वेओ । हवइ य सपंचचूलो बहुवहुअयरो(यरओ) पयग्गेणं ॥१॥” तत्राद्ये—श्रुतस्कन्धे नवब्रह्मचर्याध्ययनानि प्रतिपादितानि, तेषु च न समस्तोऽपि विवक्षितोऽर्थोऽभिहितः, अभिहितोऽपि सङ्क्षेपतः, अतोऽनभिहितार्थाभिधानाय सङ्क्षेपोक्तस्य च प्रपञ्चाय तदग्रभूताश्रतस्रश्रूडा उक्तानुक्तार्थसङ्ग्राहिकाः प्रतिपाद्यन्ते, तदात्मकश्च द्वितीयोऽग्रश्रुतस्कन्धः, इत्यनेन सम्बन्धेनायातस्वास्य व्याख्या प्रतन्यते, तत्र नामस्थापने अनादृत्य द्रव्याग्रनिक्षेपार्थं निर्युक्तिकृदाह-
दन्वो^१गाहण^२ आणस^३ काल^४ कम^५गणण^६संचण^७ भावे^८ अगं भावे पहाण^९बहुय^{१०} उवगारओ^{११} तिचिहं ॥२८५॥

तत्र द्रव्याग्रं द्विधा—आगतो नोआगतो इत्यादि भणित्वा व्यतिरिक्तं त्रिधा—सचित्ताचित्तमिश्रद्रव्यस्य बृक्षकुन्तादेर्यदग्रमिति, अवगाहनाग्रं यद्यस्य द्रव्यस्याधस्तादवगाढं तदवगाहनाग्रं, तद्यथा—मनुष्यक्षेत्रे मन्दरवर्जानां पर्वतानामुच्छ्रयचतुर्भांगो भूमाववगाढ

१^० तविशेष २^० नतम् ३^० पीनाथाय ४^० इत्ये * नवब्रह्मचर्यमयोऽशादशपदसदृशको वेदः । भवति च सपथचूलो बहुवहुतरकः पदाम्रेण ॥१॥

१ चा०
२ श्रुत०
१ चूला

इति, मन्दराणां तु योजनसहस्रमिति, आदेशाग्रम्-आदिश्यत इत्यादेशः—व्यापारनियोजना, अग्रशब्दोऽत्र परिमाणवाची, ततश्च यत्र परिमितानामादेशो दीयते तदादेशाग्रं, तद्यथा-त्रिमिः पुरुषैः कर्म कारयति तान् वा भोजयतीति, कालाग्रम्-अधिकमासकः, यदिवाऽग्रशब्दः परिमाणवाचकः तत्रातीतकालोऽनादिरनागतोऽनन्तः सर्वाद्वा वा, क्रमाग्रं तु क्रमेण-परिपाद्याऽग्रं क्रमाग्रं, एतद् द्रव्यादि चतुर्विधं, तत्र द्रव्याग्रमेकाणुकाद् द्व्यणुकं द्व्यणुकाद् त्र्यणुकमित्येवमादि । क्षेत्राग्रम्-एकप्रदेशावगाढाद् द्विप्रदेशावगाढं, द्विप्रदेशावगाढात्रिप्रदेशावगाढमित्यादि । कालाग्रमेकसमयस्थितिकाद् द्विसमयस्थितिकं द्विसमयस्थितिकात्रिसमयस्थितिकमित्यादि, भावाग्रमेकगुणकृष्णाद् द्विगुणकृष्णं द्विगुणकृष्णात्रिगुणकृष्णमित्यादि, गणनाग्रं तु सङ्ख्याधर्मस्थानात्स्थानं, दशगुणमित्यर्थः, तद्यथा-एको दश शतं सहस्रमित्यादि, सञ्चयाग्रं तु सञ्चितस्य द्रव्यस्य यदुपरि तत्सञ्चयाग्रं, यथा ताश्रोपस्करस्य सञ्चितस्योपरि शङ्खः, भावाग्रं तु त्रिविधं-प्रधानाग्रं १ प्रभूताग्रम् २ उपकाराग्रं ३ च, तत्र प्रधानाग्रं सचित्तादि त्रिधा, सचित्तमपि द्विपदादिभेदात्रिधैव, तत्र द्विपदेषु तीर्थकरश्चतुष्पदेषु सिंहः अपदेषु कल्पवृक्षः, अचित्तं वैहृयादि, मिश्रं तीर्थकर एवालङ्कृत इति, प्रभूताग्रं त्वापेक्षिकं, तद्यथा-जीवा^१ पोग्गल^२ समया^३ दब्ब^४ पणमा^५ य पञ्जवा^६ चैव । थोत्रा^१ ऽणंता^२ णंता^३ विसेसमहिया^४ दुवे^५ णंता ॥ १ ॥” अत्र च यथोत्तरमग्रं, पर्यायाग्रं तु सर्वाग्रमिति, उपकाराग्रं तु यत्पूर्वोक्तस्य विस्तरतोऽनुक्तस्य च प्रतिपादनादुपकारे वर्तते तद्, यथा दशवैकालिकस्य चूडे, अयमेव वा श्रुतस्कन्ध आचारस्येत्यतोऽत्रोपकाराग्रेणाधिकार इति ॥ आह च निर्युक्तिकारः—

१ जीवाः पुद्गलाः समयाः (त्रैकालिका) द्रव्याणि प्रदेशाश्च पर्यवाश्च । स्तोकाः अनन्तगुणा अनन्तगुणा विशेषाधिकाः द्वयेऽनन्ताः (अनन्तगुणाः अनन्तगुणाः ॥१॥
२ गाथाया पञ्जवा इत्यनेनोपात्त. ३ उच्चारितस्य सदृश यत्केनचित् तत् प्ररूप्यते विधिना । येनाधिकारस्तस्मिन् प्ररूप्यते भवति मुखप्राह्वम् ॥१॥

उच्यारेण उ पगयं आचारस्सेव उचरिमाहं तु । रुक्त्वस्स य पव्वयस्स य जह अग्गाहं तहेयाहं ॥२८६॥
उपकाराप्रेणात्र प्रकृतम्-अधिकारः, यस्मादेतान्याचारस्यैवोपरि वर्तन्ते, तदुक्तविशेषवादितया तत्संबद्धानि, यथा वृक्षपर्वतादेर-
प्राणीति । शेषाणि त्वप्राणि शिष्यमतिव्युत्पत्त्यर्थमस्य चोपकाराग्रस्य सुखप्रतिपत्त्यर्थमिति, तदुक्तम्-“उच्चारिअस्स मरिसं जं केणइ
तं परूवए विहिणा । जेणऽहिगारो तंमि उ परूविए होइ सुहगेज्झं ॥१॥” तत्रेदमिदानीं वाच्यं-केनैतानि निर्यूढानि ? किमर्थं ?
कुतो वेति ?, अत आह—

धेरेहिऽणुग्गह्हा सीसहिअं होउ पागडत्थं च । आचाराओ अत्थो आचारंगेसु पविभत्तो ॥२८७॥
'स्यविरैः' श्रुतपृष्ठैश्चतुर्दशपूर्वविद्भिर्निर्यूढानीति, किमर्थं ?, शिष्यहितं भवत्वितिकृत्वाऽनुग्रहार्थं, तथाऽप्रकटोऽर्थः प्रकटो यथा
स्यादित्येवमर्थं च, कुतो निर्यूढानि ?, आचारात्सकाशात् समस्तोऽप्यर्थ आचाराग्रेषु विस्तरेण प्रविभक्त इति ॥ साम्प्रतं यद्यस्मान्निर्यूढं
तद्विभागेनाचष्ट इति—

विइअस्स य पंचमए अट्टमगस्स विइयंमि उद्देसे । भणिओ पिंडो^१ सिज्जा^२ चत्थं^३ पाउग्गहो^४ चेव ॥२८८॥
पंचमगस्स चउत्थे इरिया^५ वणिणज्जई समासेगं । छट्ठस्स य पंचमए भासज्जायं^६ वियाणाहि ॥२८९॥
सत्तिक्कगाणि^{७-१३} सत्तवि निज्जूढाहं महापरिन्नाओ । सत्थपरिन्ना भावण^{१४} निज्जूढाओ धुयविमुत्ती^{१५} ॥२९०॥
आचारपकप्पो^{१६} पुण पच्चक्खणाणस्स तइयवत्थूओ । आचारनामधिज्जा वीसइमा पाहुडच्छेया ॥२९१॥
प्रह्मचर्याध्ययनानां द्वितीयमध्ययनं लोकविजयाख्यं, तत्र पञ्चमोद्देशक इदं सूत्रम्-“सन्वामगंधं परिन्नाय निरामगंधो परिन्वए”

आचा०
२ श्रुत०
१ चूला

तत्रामग्रहणेन हननाद्यास्तिस्रः कोट्यो गृहीताः, गन्धोपादानादपरास्तिस्रः, एताः षडप्यविशोधिकोट्यो गृहीताः, ताश्चेमाः—स्वतो हन्ति घातयति घ्नन्तमन्यमनुजानीते, तथा पचति पाचयति पचन्त (मन्य) मनुजानीत इति, तथा तत्रैव सूत्रम्—“आदिस्ममाणो कयविक्रएहि”ति, अनेनापि तिस्रो विशोधिकोट्यो गृहीताः, ताश्चेमाः—क्रीणाति क्रापयति क्रीणन्तमन्यमनुजानीते, तथाऽष्टमस्य—विमोहाध्ययनस्य द्वितीयोद्देशक इदं सूत्रम्—‘भिक्षु परकमेजा चिड्डेज्ज वा निसीएज्ज वा तुयट्टिज्ज वा सुमाणंसि वे’त्यादि यावद् “वहिया विहरिजा तं भिक्षुं गाहावती उवसंक्रमितु वएज्जा—अहमाउसंतो समणा ! तुब्भट्टाए असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा पाणाइं भूयाइं जीवाइं सत्ताइं समारब्भ समुदिस्स कीयं पामिच्च”मित्यादि, एतानि सर्वाण्यपि सूत्राण्याश्रित्यैकादश पिण्डैपणा निर्यूढाः, तथा तस्मिन्नेव द्वितीयाध्ययने पञ्चमोद्देशके सूत्रम्—“से वत्थं पडिग्गहं कंवलं पायपुंछणं उग्गहं च कडसण”मिति, तत्र षष्ठकम्यलपादपुञ्छनग्रहणाद् षष्ठैपणा निर्यूढा, पतद्ग्रहपदात् पात्रैपणा निर्यूढा, अवग्रह इत्येतस्मादवग्रहप्रतिमा निर्यूढा, कटासनमित्येतस्माच्छब्देति, तथा पञ्चमाध्ययनावन्त्याख्यस्य चतुर्थोद्देशके सूत्रम्—“गामाणुगामं दूइज्जमाणस्म दुज्जायं दुप्परिकंतं” इत्यादि-नेर्या सङ्घेपेण व्यावर्णितेत्यत एव ईर्याध्ययनं निर्यूढम्, तथा षष्ठाध्ययनस्य धृताख्यस्य पञ्चमोद्देशके सूत्रम्—“आइक्खइ विहयइ किट्टइ धम्मकामी”त्येतस्माद्भाषाजाताध्ययनमाकृष्टमित्येवं विजानीयास्त्वमिति । तथा महापरिज्ञाध्ययने सप्तोद्देशकास्तेभ्यः प्रत्येकं सप्तापि सप्तैकका निर्यूढाः, तथा शस्त्रपरिज्ञाध्ययनाद्भाषना निर्यूढा, तथा धृताध्ययनस्य द्वितीयचतुर्थोद्देशकाभ्यां विमुक्त्यध्ययनं निर्यूढमिति, तथा ‘आचारप्रकल्पः’निशीथः, स च प्रत्याख्यानपूर्वस्य यत्तृतीयं वस्तु तस्यापि यदाचाराख्यं विंशतितमं प्राभृतं ततो निर्यूढ इति ॥ ब्रह्मचर्याध्ययनेभ्य आचाराग्राणि निर्यूढान्यतो निर्यूहनाधिकारादेव तान्यपि शस्त्रपरिज्ञाध्ययनान्निर्यूढानीति दर्शयति—

१५
अग्रो-
द्वारः

२०

॥२९०॥

२८

अव्वोगडो उ भणिओ सत्थपरिन्नाय दंडनिकखेवो । सो पुग विभज्जमाणो तद्दा तद्दा होइ नायव्वो ॥२९२॥
 'अव्याहृतः' अव्यक्तः अपरिस्फुट इति यावत् 'भणितः' प्रतिपादितः, कोऽगौ ?—'दण्डनिक्षेपः' दण्डः—प्राणिरीडालक्षणस्तस्य
 निक्षेपः—परित्यागः, संयम इत्यर्थः, स च शत्रुपरिज्ञायामव्यक्तोऽभिहितो यतस्तेन पुनः विभज्यमानः अट्स्वप्यध्ययनेऽसावेव
 तथा तथा—अनेकप्रकारो ज्ञातव्यो भवतीति ॥ कथं पुनरयं संयमः सङ्केपाभिहितो विस्तार्यते ? इत्याह—
 एगविहो पुण सो संजमुत्ति अज्झत्थ वाहिरो य दुद्दा । मणवचणकाय तिविहो चउव्विहो चाउजामो उ ॥२९३॥
 पंच य महव्वयाइं तु पंचहा राइभोअणे छद्धा । सीलंगसहस्साणि य आयारस्सप्पवीभागा ॥२९४॥
 अविरतिनिवृत्तिलक्षण एकविधः संयमः, स एवाध्यात्मिकवाह्यभेदाद् द्विधा भवति, पुनर्मनोवाक्ययोगभेदात्रिविधः, स एव
 चतुर्यामभेदान्तुर्था, पुनः पञ्चमहाव्रतभेदात्पञ्चधा, रात्रीभोजनविरतिपरिग्रहाच्च पोढा, इत्यादिकया प्रक्रियया मिथमानो यावद-
 षादशशीलाङ्गसहस्रपरिमाणो भवतीति ॥ किं पुनरसौ संयमस्तत्र तत्र प्रवचने पञ्चमहाव्रतरूपतया मिथते ? इत्याह—
 आइक्खिअउं विभइउं विन्नाउं चैव सुहत्तरं होइ । एण्ण कारणेणं महव्वया पंच पन्नत्ता ॥२९५॥
 संयमः पञ्चमहाव्रतरूपतया व्यवस्थापितः सन्नाख्यातुं विभक्तुं विज्ञातुं च सुखेनैव भवतीत्यतः कारणात्पञ्च महाव्रतानि प्रज्ञा-
 प्यन्ते ॥ एतानि च पञ्च महाव्रतानि अस्खलितानि फलवन्ति भवन्त्यतो रक्षायत्रो विधेयस्तदर्थमाह—
 तेसिं च रक्खणद्दा य भावणा पंच पंच इक्खिक्के । ता सत्थपरिन्नाण एसो अविंभतरो होई ॥२९६॥

आचा०
२ श्रुत०
१ चूला
प्र. आ.
३१९

आना०
२ युत०
१ चूला
प्र. आ.
३२०

‘तेषां च’ महाप्रतानामेकैकस्य तद्वक्तिकल्पा पञ्च पञ्च भावना भवन्ति, ताश्च द्वितीयाग्रश्रुतस्कन्धे प्रतिपाद्यन्तेऽतोऽयं शस्त्रपरि-
त्राप्ययनाभ्यन्तगे भरतीति ॥ साम्प्रतं चूडानां यथास्वं परिमाणमाह—

जायोग्गहपडिमाओ पढमा सत्तिक्रगा विइअचूला । भावण विमुक्ति आचारपकप्पा तिननि इअ पंच ॥२९७॥

पिण्डैपणाध्ययनादारभ्याग्रहप्रतिमाध्ययनं यावदेतानि सप्ताध्ययनानि प्रथमा चूडा, सप्तसप्तैरुका द्वितीया, भावना तृतीया, विमुक्तिश्चतुर्थी, आचारप्रकल्पो निशीथः, सा च पञ्चमी चूडेति । तत्र चूडाया निक्षेपो नामादिः पड्विधः, नामस्थापने क्षुण्णे, द्रव्य-
चूडा व्यतिरिक्ता मचित्ता कुकुटस्य अचित्ता मुकुटस्य चूडामणिः मिश्रा मयूरस्य, क्षेत्रचूडा लोकनिष्कुररूपा, कालचूडाऽधिकमासक-
स्यभावा, भावचूडा त्वियमेव, क्षायोपशमिकभाववर्तित्वात् । इयं च सप्ताध्ययनात्मिका, तत्राद्यमध्ययनं पिण्डैपणा, तस्य चत्वार्यनु-
योगद्वाराणि भवन्ति, यावन्नामनिष्पन्ने निक्षेपे पिण्डैपणाऽध्ययनं, तस्य निक्षेपद्वारेण सर्वा पिण्डनिर्युक्तिरत्र भवनीयेति ॥ साम्प्रतं
घ्नानुगमेऽस्त्वलितादिगुणोपेतं सूत्रमुच्चारणीयं, तच्चेदम्—

(मूलं) से भिक्खू वा भिक्खुणी वा गाहावइकुलं पिंडवायपडियाणं अणुपविट्ठे समाणे से जं पुण जाणिज्जा-
असणं वा पाणं वा स्वाइमं वा साइमं वा पाणेहिं वा पणं हिं वा वीएहिं वा हरिएहिं वा संसत्तं उम्मिस्सं सीओ-
दण वा ओस्सित्तं रयसा वा परिघासियं वा तहप्पगारं असणं वा पाणं वा स्वाइमं वा साइमं वा परहत्थंसि
वा परपायंसि वा अफासुयं अणेसणिज्जंति मन्नमाणे लाभेऽधि संते नो पडिग्गाहिज्जा ॥ से य आहच्च पडिग्ग-

१ परिवर्तित प्र. एव वृत्तावपि प्र०

चूला-
१५
विभागः

२७

२६:
॥२९१॥

आवा०
२ श्रुत०
१ चूला

हिए सिया से तं आयाय एगंतमवक्कमिज्जा, एगंतमवक्कमित्ता अहे आरामंसि वा अहे उवस्सयंसि वा अप्पंडे अप्पपाणे अप्पवीए अप्पहरिए अप्पोसे अप्पुदए अप्पुत्तिंगपणगदगमट्टियमक्कडासंताणए धिगिंचिय २ उम्मीसं विसोहिय २ तओ संजयामेव भुंजिज्ज वा पीइज्ज वा, जं च नो संचाइज्जा भुत्तए वा पायए वा से तमायाय एगंतमवक्कमिज्जा, अहे झामथंडिलंसि वा अट्टिरासिंसि वा किट्टिरासिंसि वा तुसरसिंसि वा गोमयरासिंसि वा अन्नयरंसि वा तहप्पगारंसि थंडिलंसि पडिलेहिय पडिलेहिय पमज्जिय पमज्जिय तओ संजयामेव परि-
ट्टविज्जा (सू० २२४)

‘से’ इति मागधदेशीवचनतः प्रथमान्तो निर्देशे वर्तते, यः कश्चिद्भिक्षणशीलो भावभिक्षुर्पूर्वोत्तरगुणधारी विविधाभिप्रहरतः ‘भिक्षुणी वा’ साध्वी, स भावभिक्षुर्वेदनादिभिः कारणैराहारग्रहणं करोति, तानि चामूनि-“वेअण १ वेआवचे २ इरियट्टाए य ३ संजमट्टाए ४। तह पाणवत्तियाए ५ छट्ठं पुण धम्मचित्ताए ६ ॥१॥” इत्यादि, अमीषां मध्येऽन्यतमेनापि कारणेनाहारार्थी सन् गृहपतिः-गृहस्थस्तस्य कुलं-गृहं तदनुप्रविष्टः, किमर्थं ?-‘पिडवायपडियाए’ति पिण्डपातो-मिक्षालाभस्तत्प्रतिज्ञया-अहमत्र भिक्षां लप्स्य इति, स प्रविष्टः सन् यत्पुनरशनादि जानीयात्, कथमिते दर्शयति-‘प्राणिभिः’ रमजादिभिः ‘पनकैः’ उल्लीजीवैः संसक्तं ‘वीजैः’ गोधूमादिभिः ‘हरितैः’ दूर्वाऽङ्कुरादिभिः ‘उन्मिथं’ श्वलीभूतं, तथा शीतोदकन वा ‘असिक्तम्’ आर्द्रीकृतं ‘रजसा वा’ सचित्तेन ‘परिघासियं’ति परिगुण्डितं, कियद्वा वक्ष्यति ? ‘तथाप्रकारम्’ एवंजातीयमशुद्रमशनादि चतुर्विधमप्याहारं ‘परहस्ते’

१ वेदना वेयावृत्त्यं ईर्यर्थं च सयमार्थं च । तथा प्राणप्रत्ययाय पष्ठ पुनर्धर्मचिन्तार्थं ॥१॥

अनेप-
पीया-
शनादि-
त्यागः

५

१०

आचा०
२ श्रुत०
१ चूला
प्र. आ.
३२१

दातृहस्ते परपात्रे वा स्थितम् 'अप्रासुकं' सचित्तम् 'अनेपणीयम्' आधाकर्मादिदोषदुष्टम् 'इति' एवं मन्यमानः 'स' भावभिक्षुः
मत्यपि लाभे न प्रतिगृहीयादित्युत्सर्गतः, अपवादतस्तु द्रव्यादि ज्ञात्वा प्रतिगृहीयादापि, तत्र द्रव्यं दुर्लभद्रव्यं क्षेत्रं साधारणद्र-
व्यलाभरहितं मरजम्कादिभावितं वा कालो दुर्भिक्षादिः भावो ग्लानतादिः, इत्यादिकारणैरुपस्थितैरल्पवहुत्वं पर्यालोच्य गीतार्थो
गृहीयादिति ॥ अथ कथञ्चिदनाभोगात्संमक्तमागामिसत्त्वोन्मिश्रं वा गृहीतं तत्र विधिमाह—'से आहचे'त्यादि, स च भावभिक्षुः
'आहचे'ति महमा संमक्तादिकमाहारजातं कदाचिदनाभोगात्प्रतिगृहीयात्, म चानाभोगो दातृप्रतिगृहीतृपदद्वयाच्चतुर्धा योजनीय
इति, 'तम्' एतद्भूतमशुद्धमाहारमादायैकान्तम् 'अपक्रामेत्' गच्छेत्, तं 'अक्रम्य' गत्वेति, यत्र सागारिकाणामनालोकमसम्पातं
च भवति, तदेकान्तमनेकधेति दर्शयति—अथारामे वा अथोपाश्रये वा, अथशब्दोऽनापातविशिष्टप्रदेशोपसङ्ग्रहार्थः, वाशब्दो विक-
ल्पार्थः शून्यगृहाद्युपमद्ग्रहार्थो वा, तद्विशिनष्टि—'अल्पाण्डे' अल्पशब्दोऽभाववचनः, अपगताण्ड इत्यर्थः, एवमल्पबीजेऽल्पहरिते
अल्पावश्याये, अत्रश्याय उदकसूक्ष्मतुषारः, अल्पोदके, तथा 'अल्पोत्तिङ्गपनकदगमृत्तिकामर्कटसन्तानके' तत्रोत्तिङ्गस्तृणाग्र उदक-
विन्दुः, [भुञ्जीतेत्युत्तरक्रियया सम्बन्धः] पनकः—उल्लीविशेषः, उदकप्रधाना मृत्तिका उदकमृत्तिकेति, मर्कटः—सूक्ष्मजीवविशेष-
स्तेषां मन्तानः, यदिवा मर्कटकमन्तानः—कोलियकः, तदेवमण्डादिदोषरहिते आरामादिके स्थण्डिले गत्वा प्राग्गृहीताहारस्य यत्सं-
सक्तं तद् 'विविच्य विविच्य' त्यक्त्वा त्यक्त्वा, क्रियाऽभ्यावृत्त्याऽशुद्धस्य परित्यागनिःशेषतामाह, 'उन्मिश्रं वा' आगामुकमत्त्व-
संवलितं सक्तुकादि ततः प्राणिनः 'विशोध्य विशोध्य' अपनीयापनीय 'ततः' तदनन्तरं शेषं शुद्धं परिज्ञाय मम्यग्यत एव भुञ्जीत
पिवेदा रागद्वेषविप्रमुक्तः मन्निति, उक्तञ्च—'वायालीसेमणसंकडंमि गहणंमि जीव ! ण हु छलिओ । इण्हि जह न छलिजसि भुंजंतो

संसक्ते
१५
विधिः

२०

॥२९२॥
२७

रामदोसेहिं ॥१॥ रागेण सङ्गालं दोसेण सधूमगं वियाणाहि । रामदोसविमुक्तो भुंजेजा निजरापेही ॥ २ ॥” यच्चाहारादिकं पातं
 भोक्तुं वा न शक्नुयात्प्राचुर्यादशुद्धपृथकरणासम्भवाद्वा स भिक्षुः ‘तद्’ आहारजातमादायैकान्तमपक्रामेत्, अपक्रम्य च तदाहार-
 जातं ‘परिष्ठापयेत्’ त्यजेदिति सम्बन्धः, यत्र च परिष्ठापयेत्तद्दर्शयति—‘अथ’ आनन्तर्यायिं वाशब्द उत्तरापेक्षया विकल्पार्थः ‘ज्ञामे’ति
 दग्धं तस्मिन् वा स्थण्डिलेऽथिराशौ वा किट्टो—लोहादिमलस्तद्राशौ वा तुपराशौ वा गोमयराशौ वा, कियद्वा वक्ष्यते इत्युपसंह-
 रति—अन्यतरराशौ वा ‘तथाप्रकारे’ पूर्वसदृशे प्रासुके स्थण्डिले गत्वा तत् प्रत्युपेक्ष्य प्रत्युपेक्ष्य अक्षणा प्रमृज्य २ रजोहरणादिना,
 अत्रापि द्विर्वचनमादरख्यापनार्थमिति, प्रत्युपेक्षणप्रमार्जनपदाभ्यां सप्त भङ्गका भवन्ति, तद्यथा—अप्रत्युपेक्षितमप्रमार्जितम् १, अप्र-
 त्युपेक्षितं प्रमार्जितं २, प्रत्युपेक्षितमप्रमार्जितं ३, तत्राप्यप्रत्युपेक्ष्य प्रमृजन् स्थानात्स्थानमङ्गमणेन त्रसान् विराधयति, प्रत्युपेक्ष्या-
 प्यप्रमृजन्नागन्तुकपृथ्वीकायादीन् विराधयतीति, चतुर्थभङ्गके तु चत्वारोऽमी, तद्यथा—दुष्प्रत्युपेक्षितं
 दुष्प्रमार्जितं ४, दुष्प्रत्युपेक्षितं सुप्रमार्जितं ५, सुप्रत्युपेक्षितं दुष्प्रमार्जितं ६, सुप्रत्युपेक्षितं सुप्रमार्जित-
 मिति ७, स्थापना । तत्रैवंभूते सप्तमभङ्गायाते स्थण्डिले ‘संयत एव’ सम्यगुपयुक्त एव शुद्धाशुद्धपुञ्ज-
 मागपरिकल्पनया ‘परिष्ठापयेत्’ त्यजेदिति ॥ साम्प्रतमौषधिविषयं विधिमाह—

अप्रः	प्रः	अप्रः	दुष्प्रः	सुप्रः	दुष्प्रः	सुप्रः
अप्रत्युः	अप्रत्युः	प्रत्युः	दुष्प्रत्युः	सुप्रत्युः	दुष्प्रत्युः	सुप्रत्युः

(मूलं)से भिक्खू वा भिक्खुणी वा गाहावह० जाव पविट्ठे समाणे से जाओ पुण ओसहीओ जाणिज्जा—कसि-
 णाओ सासियाओ अविदलकडाओ अतिरिच्छच्छिन्नाओ अबुच्छिण्णाओ तरुणियं वा छिवाडिं अणभिक्षं-

१ द्वाचत्वारिंशदेषणासक्ते गहने जीव ! नैव छलित. इदानीं यथा न छत्यमे भुञ्जन् रामद्वेषाभ्यां (तथाप्रवर्तस्व) ॥१॥ रागेण साङ्गार द्वेषेण सधूमकं
 पित्रानीदि । रामद्वेषविमुक्तो मुञ्जीत वा निर्जराप्रेक्षी ॥२॥

आचा०
२ श्रुत०
१ चूला

•
थुत०
१ चूला
प्र. आ
३२२

तभज्जियं पेहाण अफासुयं अणेसणिज्जंति मन्नमाणे लाभे संते नो पडिग्गाहिज्जा ॥ से भिक्खू वा० जाव
पविट्ठे समाणे से जाओ पुण ओसहीओ जाणिज्जा-अकसिणाओ असासियाओ विदलकडाओ तिरिच्छच्छि-
घाओ युच्छिन्नाओ तरुणियं वा छिवाडिं अभिक्कंतं भज्जियं पेहाण फासुयं एसणिज्जंति मन्नमाणे लाभे संते
पडिग्गाहिज्जा ॥ (सू० २२५)

प्रासुका-
१५
प्रासुकौ-
पध्यः

प्रासुका-
१५
प्रासुकौ-
पध्यः

वा मन्यमानो लाभे सति न प्रतिगृहीयात् । साम्प्रतमेतदेव सूत्रं विपर्ययेणाह—स एव भावभिभुर्याः पुनरौपवीरेवं जानीयात्, तद्यथा—‘अकृत्स्नाः’ असम्पूर्णा द्रव्यतो भावतश्च पूर्ववचर्चः, ‘अस्वाश्रयाः’ विनष्टयोनयः, ‘द्विदलकृताः’ ऊर्ध्वपादिताः ‘तिरथी-
नच्छिन्नाः’ कन्दलीकृताः तथा तरुणिकां वा फलीं जीवितादपक्रान्तां भग्नां चेति, तदेवंभूतमाहारजातं प्रासुकमेपणीयं च मन्य-
मानो लाभे सति कारणे गृहीयादिति ॥ ग्राह्याग्राह्याधिकार एवाहारविशेषमधिकृत्याह—

(मूलं) से भिक्खू वा० जाव समाणे से जं पुण जाणिज्जा—पिहुयं वा बहुरयं वा भुजियं वा मंथुं वा चाउलं वा चाउलपलंबं वा सइं संभजियं अफासुयं जाव नो पडिगाहिज्जा ॥ से भिक्खू वा० जाव समाणे से जं पुण जाणिज्जा—पिहुयं वा जाव चाउलपलंबं वा असइं भजियं दुक्खुत्तो वा तिक्खुत्तो वा भजियं फासुयं एस-
णिज्जं जाव पडिगाहिज्जा (सू० २२६)

स भावभिभुर्गृहपतिकुलं प्रविष्टः सन् इत्यादि पूर्ववद्यावत् ‘पिहुयं व’ति पृथुकं जातावेकवचनं नवस्य शालित्रीद्यादेरग्निना ये लाजाः क्रियन्ते त इति, बहु रजः—तुपादिकं यस्मिंस्तद्बहुरजः, ‘भुजिय’न्ति अग्न्यर्द्धपकं गोधूमादेः शीर्षकमन्यद्वा तिलगोधूमादि, तथा गोधूमादेः ‘मंथुं’ चूर्णं तथा ‘चाउलाः’ तन्दुलाः शालित्रीद्यादेः त एव चूर्णीकृतास्तत्कणिका वा चाउलपलंबंति, तदेवंभूतं पृथुकाद्याहारजातं सकृद् एकवारं ‘संभजियं’ति आमर्दितं किञ्चिदग्निना किञ्चिदपरशस्त्रेणाप्रासुकमनेपणीयं मन्यमानो लाभे सति न प्रतिगृहीयात् ॥ एनद्विपरीतं ग्राह्यमित्याह—पूर्ववत्, नवरं यदमकृद्—अनेकशोऽभ्यादिना पक्वमामर्दितं वा दुष्पकादिदोपरहितं प्रासुकं मन्यमानो लाभे सति गृहीयादिति ॥ साम्प्रतं गृहपतिकुलप्रवेशविधिमाह—

चा०
२ श्रुत०
१ पूला
प्र. आ
३२२

सभञ्जियं पेहाण् अफासुयं अणसणिज्जंति मन्नमाणे लाभे संते नो पडिग्गाहिज्जा ॥ से भिक्खू वा० जाव
पविट्ठे समाणे से जाओ पुण ओसहीओ जाणिज्जा-अकसिणाओ असासियाओ विदलकडाओ तिरिच्छच्छि-
न्नाओ वुच्छिन्नाओ तरुणियं वा छिवाडिं अभिकंतं भजियं पेहाण् फासुयं एसणिज्जंति मन्नमाणे लाभे संते
पडिग्गाहिज्जा ॥ (सू० २२५)

न भावमिश्रुर्गृहपतिकुलं प्रविष्टः मन् याः पुनः “औपधीः” शालिवीजादिकाः एवंभूता जानीयात्, तद्यथा—‘कसिणाओ’ति
‘कृत्स्नाः’ सम्पूर्णा अनुपहताः, अत्र च द्रव्यभावाभ्यां चतुर्भङ्गिका, तत्र द्रव्यकृत्स्ना अशस्त्रोपहताः, भावकृत्स्नाः सचित्ताः, तत्र
कृत्स्ना इत्यनेन चतुर्भङ्गकेष्वप्यद्यं भङ्गत्रयमुपात्तं, ‘मासियाओ’ति, जीवस्य स्वाम्-आत्मीयामुत्पत्तिं प्रत्याश्रयो यासु ताः स्वाश्रयाः,
अविनष्टयोनय इत्यर्थः, आगमे च कासाश्विदौपधीनामविनष्टो योनिकालः पठ्यते, तदुक्तम्—“एतेसि णं मंते ! शालीणं० केवइअं
कालं जोणी मंचिइइ ?” इत्याद्यालापकाः, ‘अविदलकडाओ’ति न द्विदलकृताः अद्विदलकृताः, अनूर्ध्वपादिता इत्यर्थः, ‘अतिरि-
च्छच्छिन्नाओ’ति तिरश्चीनं छिन्नाः-रुन्दलीकृतान्तप्रतिपेधादतिरश्चीनच्छिन्नाः, एताश्च द्रव्यतः कृत्स्ना भावतो भाज्याः, ‘अव्वो-
च्छिन्नाओ’ति व्यवच्छिन्ना-जीवरहिता न व्यवच्छिन्नाः अव्यवच्छिन्नाः, भावतः कृत्स्ना इत्यर्थः, तथा ‘तरुणियं वा छिवाडिं’ति
‘तरुणीम्’ अपरिपक्वां ‘छिवाडिं’न्ति मुद्गादेः फलं, तामेव विशिनष्टि—‘अणमिकंतं भजियं’न्ति, नाभिक्रान्ता जीविताद् अनभि-
क्रान्ता, मचेतनेत्यर्थः, ‘अभजियं’ अभग्नम्-अमर्दितामविराधितामित्यर्थः, इति ‘प्रेक्ष्य’ दृष्ट्वा तदेवंभूतमाहारजातमप्रासुकमनेपणीयं

१ एतेषां भदन्न ! शालीनां० कियन्त काल योनिः मनिष्ठने.

प्रासुका-
१५
प्रासुकौ-
पध्यः

२०

२६

॥२९३॥

आचा०
२ श्रुत०
१ चूला

वा मन्यमानो लाभे सति न प्रतिगृहीयात् । साम्प्रतमेतदेव सूत्रं विपर्ययेणाह—स एव भावमिश्रुयाः पुनरौपवीरेवं जानीयात्, तथा—‘अकृत्स्नाः’ अमम्पूर्णा द्रव्यतो भावतश्च पूर्ववच्चर्चः, ‘अस्वाश्रयाः’ विनष्टयोनयः, ‘द्विदलकृताः’ ऊर्ध्वपाटिताः ‘तिरश्ची-
नच्छिन्नाः’ कन्दलीकृताः तथा तरुणिकां वा फलीं जीवितादपक्रान्तां भग्नां चेति, तदेवंभूतमाहारजातं प्रासुकमेपणीयं च मन्य-
मानो लाभे सति कारणे गृहीयादिति ॥ ग्राह्याग्राह्याधिकार एवाहारविशेषमधिकृत्याह—

(मूलं) से भिकखू वा० जाव समाणे से जं पुण जाणिज्जा—पिहुयं वा बहुरयं वा भुंजियं वा मंथुं वा चाउलं वा चाउलपलं वा सइं संभजियं अफासुयं जाव नो पडिगाहिज्जा ॥ से भिकखू वा० जाव समाणे से जं पुण जाणिज्जा—पिहुयं वा जाव चाउलपलं वा असइं भजियं दुक्खुत्तो वा तिक्खुत्तो वा भजियं फासुयं एस-
णिज्जं जाव पडिगाहिज्जा (सू० २२६)

स भावमिश्रुर्गृहपतिकुलं प्रविष्टः सन् इत्यादि पूर्ववद्यावत् ‘पिहुयं व’ति पृथुकं जातावेकवचनं नवस्य शालिव्रीह्यादेरग्निना ये लाजाः क्रियन्ते त इति, बहु रजः—तुपादिकं यस्मिस्तद्बहु रजः, ‘भुंजिय’न्ति अग्न्यर्द्धपकं गोधूमादेः शीर्षकमन्यद्वा तिलगोधूमादि, तथा गोधूमादेः ‘मंथुं’ चूर्णं तथा ‘चाउलाः’ तन्दुलाः शालिव्रीह्यादेः त एव चूर्णीकृतास्तत्कणिका वा चाउलपलं वन्ति, तदेवंभूतं पृथुकाद्याहारजातं सकृद् एकवारं ‘संभजिय’ति आमदितं किञ्चिदग्निना किञ्चिदपरशस्त्रेणाप्रासुकमनेपणीयं मन्यमानो लाभे सति न प्रतिगृहीयात् ॥ एतद्विपरीतं ग्राह्यमित्याह—पूर्ववत्, नवरं यदमकृद्—अनेकशोऽऽयादिना पक्वमामदितं वा दुष्पकादिदोपरहितं प्रासुकं मन्यमानो लाभे सति गृहीयादिति ॥ साम्प्रतं गृहपतिकुलप्रवेशविधिमाह—

प्र. आ.
३२३

आना०
२ युत०
१ चला

(मूलं) से भिक्षू वा भिक्षुणी वा गाहावइकुलं जाव पविसिउकामे नो अन्नउत्थिण्ण वा गारत्थिण्ण वा परिहारिओ वा अप्परिहारिण्णं सद्धिं गाहावइकुलं पिंडवायपडियाए पविसिज्ज वा निक्खमिज्ज वा ॥ से भिक्षू वा० वहिया विचारभूमिं वा विहारभूमिं वा निक्खममाणे वा पविसमाणे वा नो अन्नउत्थिण्ण वा गारत्थिण्ण वा परिहारिओ वा अप्परिहारिण्णं सद्धिं वहिया विचारभूमिं विचारभूमिं वा निक्खमिज्ज वा पविसिज्ज वा ॥ से भिक्षू वा० गामाणुगामं दूइज्जमागे नो अन्नउत्थिण्ण वा जाव गामाणुगामं दूइज्जिजा (सू० २२७)

म भिक्षुर्वावहृहपतिकुलं प्रवेदुकाम एभिर्वक्ष्यमाणैः सार्द्धं न प्रविशेत्, प्राक् प्रविष्टो वा न निष्कामेदिति सम्वन्धः । यैः सह न प्रवेष्टव्यं तान् मन्नामग्राहमाह—तत्रान्यतीर्थिकाः—सरजस्कादयः 'गृहस्थाः' पिण्डोपजीविनो धिग्जातिप्रभृतयः, तैः सह प्रविशताममी दोषाः, तथा—ते पृष्ठतो वा गच्छेयुरग्रतो वा, तत्राग्रतो गच्छन्तो यदि साध्वनुवृत्त्या गच्छेयुस्ततस्तत्कृत ईर्याप्रत्ययः कर्मबन्धः प्रवचनलाघवं च, तेषां वा स्वजात्याद्युत्कर्ष इति, अथ पृष्ठतस्ततस्तत्प्रद्वेषो दातुर्वाऽभद्रकस्य, लाभं च दाता संविभज्य दद्यात्, तेनावमौदर्यादौ दुर्भिक्षादौ प्राणवृत्तिर्न स्यादित्येवमादयो दोषाः, तथा परिहरणं परिहारस्तेन चरति पारिहारिकः, पिण्डोपपरिहरणादुयुक्तविहारी साधुरित्यर्थः, म एवंगुणकलितः साधुः 'अपरिहारिकेण' पार्श्वस्थावसन्नकुशीलसंसक्तयथाच्छन्दरूपेण न प्रविशेत्, तेन मह प्रविष्टानामनेपणीयमिक्षाग्रहणाग्रहणकृता दोषाः, तथाहि—अनेपणीयग्रहणे तत्प्रवृत्तिरनुज्ञाता भवति, अग्रहणे तैः सहासङ्खडादयो दोषाः, तत एतान् दोषान् ज्ञात्वा साधुर्गृहपतिकुलं पिण्डपातप्रतिज्ञया तैः सह न प्रविशेन्नापि निष्कामेदिति ॥ तैः सह प्रयङ्गतोऽन्यत्रापि गमनप्रतिषेधमाह—स भिक्षुर्वहिः 'विचारभूमिं' मञ्जाव्युत्सर्गभूमिं तथा 'विहारभूमिं' स्वाध्यायभूमिं तैरन्य-

१५
गोच-
रादौ
असाह-
चयं

२०

॥२९४॥
२८

आचा०
२ श्रुत०
१ चूला

तीर्थिकादिभिः सह दोषसम्भवात् प्रविशेदिति सम्बन्धः, तथाहि—विचारभूमौ प्रासुकोदकस्वच्छस्वच्छबहुल्पनिलेपनकृतोपघातस-
द्भावाद्, विहारभूमौ वा सिद्धान्तालापकविकृत्यनभयात्सेहाद्यमहिष्णुक्लहमद्भावाच्च साधुस्तां तैः सह न प्रविशेत् नापि ततो निष्का-
मेदिति ॥ तथा—स भिक्षुर्ग्रामाद्ग्रामो ग्रामान्तरमुपलक्षणार्थत्वात्नगरादिरुमपि 'दुःखमाणो'ति गच्छन्नेभिरन्यतीर्थिकादिभिः सह दोष-
सम्भवात् गच्छेत्, तथाहि—कायिक्यादिनिरोधे सत्यात्मविराधना, व्युत्सर्गे च प्रासुकाप्रासुकरुग्रहणादावुपघातसंयमविराधने भवतः,
एवं भोजनेऽपि दोषसम्भवो भावनीयः सेहादिविप्रतारणादिदोषश्चेति ॥ साम्प्रतं तदानप्रतिषेधार्थमाह—

(मूलं) से भिक्षू वा भिक्षुणी वा० जाव पविट्टे समाणे नो अन्नउत्थियस्स वा गारत्थियस्स वा परिहारिओ
वा अपरिहारियस्स असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा दिज्जा वा अणुपइज्जा वा ॥ (सू० २२८)

स भिक्षुर्यावद्बृहपतिकुलं प्रविष्टः सक्षुपलक्षणत्वाद्दुपाश्रयस्थो वां तेभ्योऽन्यतीर्थिकादिभ्यो दोषसम्भवादशनादिकं ४ न दद्यात्
स्वतो, नाप्यनुप्रदाययेदपरेण गृहस्थादिनेति, तथाहि—तेभ्यो दीयमानं दृष्ट्वा लोकोऽभिमन्यते- एते खेवंविधानामपि दक्षिणार्हाः, अपि-
च—तदुपष्टम्भादसंयमप्रवर्तनादयो दोषा जायन्त इति ॥ पिण्डाधिकार एवानेपणीयविशेषप्रतिषेधमधिकृत्याह—

(मूलं) से भिक्षू वा० जाव समाणे असणं वा ४ अस्संपडियाए एगं साहम्मियं समुद्धिस्स पाणाइं भूयाइं
जीवाइं सत्ताइं समारब्भ समुद्धिस्स कीयं पामिच्चं अच्छिज्जं अणिसट्ठं अभिहडं आहट्टु चेएइ, तं तहप्पगारं
असणं वा ४ पुरिसंतरकडं वा अपुरिसंतरकडं वा यहिया नीहडं वा अनीहडं वा अत्तट्ठियं वा अणत्तट्ठियं वा
(परिसुत्तं वा)अपरिसुत्तं वा आसेवियं वा अणासेवियं वा अकासुयं जाव नो पडिग्गाहिज्जा, एवं बह्वे साह-

१ पिण्डे०
१ उद्देशः

५

१०

आचा०
२ श्रुत०
१ चूला

म्मिणीओ समुद्दिस्स चत्तारि आलावगा भाणियन्वा ॥ (सू० २२९ ॥

स-मिक्षुर्यावद्गृहपतिकुलं प्रविष्टः सन्नेवंभूतमाहारजातं नो प्रतिगृह्णीयादिति सम्बन्धः, 'अस्संपडियाए'ति न विद्यते स्वं-द्रव्य-
मस्य सोऽयमसो-निर्ग्रन्थ इत्यर्थः तत्प्रतिज्ञया कश्चिद्गृहस्थः प्रकृतिभद्रक एकं 'साधर्मिकं' साधुं 'समुद्दिश्य' असोऽयमित्यभिसन्धाय
प्राणिनो भूतानि जीवाः सत्त्वाश्च एतेषां किञ्चिद्देदाद्देदः तान् समारभ्येत्यनेन मध्यग्रहणात्संरम्भममारम्भा गृहीताः, एतेषां च
स्वरूपमिदम्-संकष्यो संरंभो परियावकरो भवे समारंभो । आरंभो उद्भवो सुद्धनयाणं तु सन्वेमिं ॥ १ ॥" इत्येवं समारम्भादि
'समुद्दिश्य' अधिकृत्याधाकर्म कुर्यादिति, अनेन सर्वाऽविशुद्धिकोटिर्गृहीता, तथा 'क्रीतं' मूल्यगृहीतं 'पामिच्चं' उच्छिन्नकम् 'आच्छेद्यं'
परस्माद्बलादाच्छिन्नम् 'अणिसिद्धं'ति 'अनिसृष्टं' तत्स्वामिनाऽनुत्सङ्क(मुत्क)लितं चोच्छ्रकादि 'अभ्याहृतं' गृहस्थेनानीतं, तदेवंभूतं क्रीता-
द्याहृत्य 'चेण्ह'ति ददाति, अनेनापि समस्ता विशुद्धिकोटिर्गृहीता, 'तद्' आहारजातं चतुर्विधमपि 'तथाप्रकारम्' आधाकर्मादिदोष-
दुष्टं यो ददाति तस्मात्पुरुषादपरः पुरुषः पुरुषान्तरं तत्कृतं वा अपुरुषान्तरकृतं वा-तथा तेनैव दात्रा कृतं, तथा गृहान्निर्गतमनि-
र्गतं वा, तथा तेनैव दात्रा स्वीकृतमस्वीकृतं वा, तथा तेनैव दात्रा तस्माद्गृहपरिभु(क्तमपरिभु)क्तं वा, तथा स्तोत्रमास्वादिनमना-
स्वादितं वा, तदेवमप्रासुकमनेयणीयं च मन्यमानो लाभे सति न प्रतिगृह्णीयादिति । एतच्च प्रथमचरमतीर्थकृतोरकल्पनीयं, मध्य-
मतीर्थकराणां चान्यस्य कृतमन्यस्य कल्पत इति । एवं बहून् साधर्मिकान् समुद्दिश्य प्राग्वच्चर्चः। तथा साध्वीस्रमप्येकत्वबहुत्वाभ्यां
योजनीयमिति ॥ पुनरपि प्रकारान्तरेणाविशुद्धिकोटिमधिकृत्याह—

१ सकल्पः संरम्भः परित्यापकरो भवेत् समारम्भः । आरम्भ उपद्रवतः शुद्धनयानां च सर्वेषाम् ॥१॥

१५
१ पिण्डे०
१ उद्देशः

२०

२७

॥२९५॥

आद्या०
२ श्रुत०
१ चूला

(मूलं) से भिक्षू वा० जाव समाणे से जं पुण जाणिज्जा असणं वा ४ वहवे समणा माहणा अतिहिकिव-
णवणीमए पगणिय २ समुद्दिस्स पाणाइं वा ४ समारब्भ जाव नो पडिग्गाहिज्जा ॥ (सू० २३०)

स भावमिश्रुयावद्गृहपतिकुलं प्रविष्टस्तद्यत्पुनरेवंभूतमशनादि जानीयात्, तद्यथा—बहून् श्रमणानुद्दिश्य, ते च पञ्चविधा—निर्ग्रन्थशा-
क्यतापसंगैरिकाजीविका इति, ब्राह्मणान्, भोजनकालोपस्थाप्यपूर्वो वाऽतिथिस्तानिति, कृपणा—दरिद्रास्तान् वणीमका—बन्दिप्रायाः,
तानपि श्रमणादीन् बहून् 'उद्दिश्य' प्रगणय्योद्दिशति, तद्यथा—द्विवाः श्रमणाः पञ्चपाः ब्राह्मणा इत्यादिना प्रकारेण श्रमणादीन्
परिसङ्ख्यातानुद्दिश्य, तथा प्राण्यादीन् समारभ्य यदशनादि संस्कृतं तदासेवितमनासेवितं वाऽप्रासुकमनेपणीयमाधाकर्म, एवं
मन्यमानो लाभे सति न प्रतिगृह्णीयादिति ॥ विशोधिकोटिमधिकृत्याह—

(मूलं) से भिक्षू वा भिक्षुणी वा० जाव पविट्ठे समाणे से जं पुण जाणिज्जा—असणं वा ४ वहवे समणा
माहणा अतिहिकिवणवणीमए समुद्दिस्स जाव चेएइ तं तहप्पगारं असणं वा ४ अपुरिसंतरकडं वा अय-
हिया नीहडं अणत्तद्वियं अपरिभुत्तं अणासेवियं अणासुयं अणेसणिज्जं जाव नो पडिग्गाहिज्जा । अह पुण
एवं जाणिज्जा पुरिसंतरकडं वहिया नीहडं अत्तद्वियं परिभुत्तं आसेवियं फासुयं एसणिज्जं जाव पडिग्गा-
हिज्जा ॥ (सू० २३१)

स मिश्रुयत्पुनरशनादि जानीयात्, किंभूतमिति दर्शयति—बहून् श्रमणब्राह्मणातिथिकृपणवणीमकान् समुद्दिश्य श्रमणाद्यर्थमिति-
यावत्, प्राणार्दींश्च समारभ्य यावदाहृत्य कथिद् गृहस्थो ददाति, तत्तथाप्रकारमशनाद्यपुरुषान्तरकृतमवहिर्निर्गतमनात्मी हृतमप-

१ पिण्डे०
१ उद्देशः

५

१०

आचा०
२ श्रुत०
१ चूला

रिभुक्तमनासेवितमप्रासुकमनेपणीयं मन्यमानो लाभे सति न प्रतिगृह्णीयात्, इयं च “जापंतिया मिक्ख”ति ॥ एतद्व्यत्ययेन ग्राह्य-
माह-अथशब्दः पूर्वापेक्षी पुनःशब्दो विशेषणार्थः, अथ स भिक्षुः पुनरेवं जानीयात्, तद्यथा—‘पुरुषान्तरकृतम्’ अन्यार्थं कृतं
बहिर्निर्गतमात्मीकृतं परिभुक्तमासेवितं प्रासुकमेपणीयं च ज्ञात्वा, लाभे सति प्रतिगृह्णीयात्, इदमुक्तं भवति-अविशेषिकोऽपि कतिपयथा
तथा न कल्पते, विशेषिकोऽस्तु पुरुषान्तरकृतात्मीयकृतादिपिशिष्टा कल्पत इति ॥ विशुद्धिकोटिमधिकृत्याह—

(मूलं) से भिक्खू वा भिक्खुणी वा गाहावइकुलं पिंडवायपडियाए पविसिउकामे से जाइं पुण कुलाइं
जाणिज्जा—इमेसु खलु कुलेसु निइए पिंडे दिज्जइ अग्गपिंडे दिज्जइ नियए भाए दिज्जइ अबडुभाए दिज्जइ,
तहप्पगाराइं कुलाइं निइयाइं निइउमाणाइं नो भत्ताए वा पाणाए वा पविसिज्ज वा निक्खमिज्ज वा ॥ एयं
खलु तस्स भिक्खुस्स भिक्खुणीए वा सामगियं जं सव्वेद्वेहिं समिए सहिए सया जए (सू० २३२) त्तिवेमि ॥
पिण्डैपणाध्ययन आद्योद्देशकः ॥ २ श्रु. १ चू. १ अ. १ उ. ॥

स भिक्षुर्यागद्गृहपतिकुलं प्रवेशुकामः से तच्छब्दार्थे स च वाक्योपन्यामार्थः, यानि पुनरेवंभूतानि कुलानि जानीयात्, तद्यथा—
इमेसु कुलेषु ‘खलु’ वाक्यलाङ्कारे ‘नित्यं’ प्रतिदिनं ‘पिण्डः’ पोषो दीयते, तथा अग्रपिण्डः—शाल्योदनादेः प्रथममुद्धृत्य भिक्षुार्थं
व्यवस्थाप्यते सोऽग्रपिण्डो, नित्यं भागः—अर्धपोषो दीयते, तथा नित्यमुपाद्धभागः—पोषचतुर्थभागः, तथाप्रकाराणि कुलानि ‘नित्यानि’
नित्यदानयुक्तानि, नित्यदानादेव ‘निइउमाणाइं’ति नित्यम् ‘उमाणं’ति प्रवेशः स्वपञ्चमरक्षणयोरेषु तानि तथा, इदमुक्तं भवति—

१ यावन्तो भिक्षा

१७
१ पिण्डै०
१ उद्देशः

२०

२७

॥२९६॥

आचा०
२ श्रुत०
१ चूला

प्र. आ.
३२६

नित्यलाभात्तेषु स्वपक्षः-संयतवर्गः परपक्षः-अपरभिक्षाचरवर्गः सर्वो भिक्षाथ प्रविशेत्, तानि च बहुभ्यो दातव्यमिति तथाभूतमेव पाकं कुर्युः, तत्र च पश्यायवधः, अल्पे च पाके तदन्तरायः कृतः स्यादित्यतस्तानि नो भक्तार्थं पानार्थं वा प्रविशेन्निष्कामेद्वेति ॥ सर्वोपसंहारार्थमाह-‘एतदि’ति यदादेरारभ्योक्तं, खलुशब्दो वाक्यालङ्कारार्थः, एतत्तस्य भिक्षोः ‘सामग्र्यं’ समग्रता यदुद्गमोत्पादन-ग्रहणैपणासंयोजनाप्रमाणेङ्गालधूमकारणैः सुपरिशुद्धस्य पिण्डस्योपादानं क्रियते तज्ज्ञानाचारसामग्र्यं दर्शनचारित्रतपोवीर्याचारसंपन्नता चेति, अथवैतत्सामग्र्यं सूत्रेणैव दर्शयति-यत् ‘सर्वार्थैः’ सरसविरसादिभिराहारगतैः यदिवा रूपरसगन्धस्पर्शगतैः सम्यगितः समितः, संयत इत्यर्थः, पञ्चभिर्वा समितिभिः समितः, शुभेतरेषु रागद्वेषविरहित इतियावत्, एवंभूतश्च सह हितेन वर्त्तत इति सहितः, सहितो वा ज्ञानदर्शनचारित्रैः, एवंभूतश्च सदा ‘यतेत’ संयमयुक्तो भवेदित्युपदेशः, ब्रवीमीति जम्बूनामानं सुधर्मस्वामीदमाह-भगवतः सकाशाच्छ्रुत्वाऽहं ब्रवीमि, न तु स्वेच्छयेति । शेषं पूर्ववदिति ॥ पिण्डपणाध्ययनस्य प्रथमोद्देशकः समाप्तः॥

उक्तः प्रथमोद्देशकः, साम्प्रतं द्वितीय आरभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः-इहानन्तरोद्देशके पिण्डः प्रतिपादितः तदिहापि तद्गतामेव विशुद्धकोटिमधिकृत्याह—

(मूलं) से भिक्खू वा भिक्खुणी वा गाहावइकुलं पिण्डवायपडियाए अणुपविट्ठे समाणे से जं पुण जाणिज्जा-असणं वा ४ अट्टमिपोसहिएसु वा अद्धमासिएसु वा मासिएसु वा दोमासिएसु वा तेमासिएसु वा चाउ-म्मासिएसु वा पंचमासिएसु वा छम्मासिएसु वा उज्जमु वा उउसंधीसु वा उउपरियट्ठेसु वा यह्वे समणमा-

१ पिण्डप-
णाध्य०
१-२
उद्देशः

५

१०

आचा०
२ थुत०
१ चूला

हणअतिहिकिवणवणीमगे एगाओ उक्खाओ परिएसिज्जमाणे पेहाए दोहिं उक्खाहिं परिएसिज्जमाणे पेहाए तिहिं उक्खाहिं परिएसिज्जमाणे पेहाए कुंभीमुहाओ वा कलोवाइओ वा संनिहिसंनिचयाओ वा परिएसिज्जमाणे पेहाए तहप्पगारं असणं वा ४ अपुरिसंतरकडं जाव अणासेवियं अफासुयं जाव नो पडिग्गाहिज्जा ॥ अह पुण एवं जाणिज्जा पुरिसंतरकडं जाव आसेवियं फासुयं पडिग्गाहिज्जा ॥ (सू० २३३)

स भावभिक्षुर्यत्पुनरशनादिकमाहारमेवंभूतं जानीयात्, तद्यथा—अष्टम्यां पौषधः—उपवासादिकोऽष्टमीपौषधः स विद्यते येषां तेऽष्टमीपौषधिका—उत्सवाः तथाऽर्द्धमासिकादयश्च ऋतुसन्धिः—ऋतोः पर्यवसानम् ऋतुपरिवर्तः—ऋत्वन्तरम्, इत्यादिषु प्रकरणेषु बहून् श्रमणब्राह्मणातिथिकृपणवणीमगान् एकस्मात्पिठरकाद् गृहीत्वा कूरादिकं 'परिएसिज्जमाणे'त्ति तदीयमानाहारेण भोज्यमानान् 'प्रेक्ष्य' दृष्ट्वा, एवं द्विकादिकादापि पिठरकाद् गृहीत्वेत्यायोजनीयमिति, पिठरक एव सङ्कटमुखः कुम्भीः 'कलोवाइओ व'त्ति पिच्छी-पिटकं वा तस्माद्वैकस्मादिति, सन्निधेः—गोरसादेः संनिचयस्तस्माद्वेति, ['तथो एवंविहं जावंतियं पिंडं समणादीणं परिएसिज्जमाणं पेहाए'त्ति,] एवंभूत पिण्डं दीयमानं दृष्ट्वा अपुरुषान्तरकृतादिविशेषणमप्रासुकमनेयणीयमिति मन्यमानो लाभे सति न प्रतिगृह्णीयादिति ॥ एतदेव सविशेषणं ग्राह्यमाह—अथ पुनः स भिक्षुरेवंभूतं जानीयात्ततो गृह्णीयादिति सम्बन्धः, तद्यथा—पुरुषान्तरकृतमित्यादि ॥ साम्प्रतं येषु कुलेषु भिक्षार्थं प्रवेष्टव्यं तान्यधिकृत्याह—

(मूलं) से भिक्खू वा २ जाव समाणे से जाइं पुण कुलाइं जाणिज्जा, तंजहा—उग्गकुलाणि वा भोगकुलाणि वा राइन्नकुलाणि वा खत्तियकुलाणि वा इक्खागकुलाणि वा हरिवंसकुलाणि वा एसियकुलाणि वा वेसि-

१ पिंडैप-
१५
णाध्य०
२ उद्देशः

२०

॥२९७॥

२७

आचा०
२ थुत०
१ चूला

प्र. आ.
३२७

यकुलाणि वा गंडागकुलाणि वा कोट्टागकुलाणि वा गामरक्खकुलाणि वा बुद्धासकुलाणि वा अन्नपरेसु वा
तहप्पगारेसु कुलेसु अदुगुंछिएसु अगरहिएसु असणं वा ४ फासुयं जाव पडिग्गाहिज्जा ॥ (सू० २३४)
स मिधुभिंधार्थं प्रवेण्डुकामो यानि पुनरेवंभूतानि कुलानि जानीयात्तेषु प्रविशेदिति सम्वन्धः, तद्यथा-उग्रा-आरक्षिकाः, भोगा-
राज्ञः पूज्यस्थानीयाः, राजन्याः-सखिस्थानीयाः, क्षत्रिया-राष्ट्रकूटादयः, इक्ष्वाकवः-ऋषभस्वामिवंशिकाः, हरिवंशाः-हरिवंशजाः
अरिष्टनेमिवंशस्थानीयाः, 'एसिअ'त्ति गोष्ठाः, वैश्या-वणिजः, गण्डको-नापितः, यो हि ग्राम उद्धोपयति, कोट्टागाः-काष्ठ-
क्षका वर्द्धकिन इत्यर्थः, घोषशालियाः-तन्तुवायाः, कियन्तो वा वक्ष्यन्ते इत्युपसंहरति-अन्यतरेषु वा तथाप्रकारेष्वजुगुप्सितेषु
कुलेषु, नानादेशविनेयसुखप्रतिपत्त्यर्थं पर्यायान्तरेण दर्शयति-अगर्हेषु, यदिवा जुगुप्सितानि चर्मकारकुलादीनि गह्वर्याणि-दास्या-
दिकुलानि तद्विपर्ययभूतेषु कुलेषु, लभ्यमानमाहारादिकं प्राप्तुकमेपणीयमिति मन्यमानो गृह्णीयादिति ॥ तथा—
(मूलं) से भिक्खू वा २ जाव समाणे से जंपुण जाणिज्जा-असणं वा ४ समवाएसु वा पिंडनिपरेसु वा इंदमहेसु
वंधमहेसु वा एवं रुद्धमहेसु वा सुगुंदमहेसु वा भूयमहेसु वा जफ्फमहेसु वा नागमहेसु वा धूममहेसु वा चेइ-
यमहेसु वा रुक्खमहेसु वा गिरिमहेसु वा दरिमहेसु वा अगडमहेसु वा तलागमहेसु वा दहमहेसु वा नइ-
महेसु वा सरमहेसु वा सागरमहेसु वा आगरमहेसु वा अन्नपरेसु वा तहप्पगारेसु विरूवख्वेसु महामहेसु
पट्टमाणेसु यह्वे समणमाहणअतिहिकिवणवणीमगे एगाओ उक्ख्वाओ परिणसिज्जमाणे पेहाए दोहिं जाव
संनिहिसंनिचयाओ वा परिणसिज्जमाणे पेहाए तहप्पगारं असणं वा ४ अपुरिसंतकडं जाव नो पडिग्गाहिज्जा ॥

१ पिंडेप-
णाध्य०
२ उद्देशः

५

१०

आचा०
२ श्रुत०
१ चूला

अहं पुण एवं जाणिजा दिशं जं तेसिं दायन्वं, अहं तन्थ भुंजमाणे पेहाए गाहावइभारियं वा गाहावइभ-
गिणिं वा गाहावइपुत्तं वा धूयं वा सुण्हं वा धाईं वा दासं वा दासिं वा कम्मकरं वा कम्मकरिं वा से पुब्बा-
मेव आलोइजा-आउसित्ति वा भगिणित्ति वा दाहिसि मे इत्तो अन्नयरं भोयणजायं, से सेवं वयंतस्स परो
असणं वा ४ आहट्टु दलइजा तहप्पगारं असणं वा ४ सयं वा पुण जाइजा परो वा से दिजा फासुयं जाव
पडिग्गाहिजा ॥ (सू० २३५)

समिधुर्यत्पुनरेवंभूतमाहारादिकं जानीयात् तदपुरुषान्तरकृतादिविशेषणमप्रासुकमनेपणीयमिति मन्यमानो नो गृह्णीयादिति
सम्बन्धः, तत्र समत्रायो-मेलकः शङ्खच्छेदश्रेण्यादेः पिण्डनिकरः-पितृपिण्डो मृतकभक्तमित्यर्थः, इन्द्रोत्सवः-प्रतीतः, स्कन्धः-
स्वामिकार्तिकेयस्तस्य महिमा-पूजा विशिष्टे काले क्रियते, रुद्रादयः प्रतीताः नवरं मुकुन्दो-बलदेवः, तदेवंभूतेषु नानाप्रकारेषु
(उत्सवेषु) सत्सु तेषु च यदि यः कश्चिच्छ्रमणब्राह्मणातिथिकृपणवणीमगादिरापतति तस्मै सर्वस्मै दीयत इति मन्यमानोऽपुरुषान्तर-
कृतादिविशेषणविशिष्टमाहारादिकं न गृह्णीयात्, अथापि सर्वस्मै न दीयते तथाऽपि जनाकीर्णमिति मन्यमान एवंभूते सङ्घट्टिविशेषे
न प्रविशेदिति ॥ एतदेव सविशेषणं ग्राह्यमाह-अथ पुनरेवंभूतमाहारादिकं जानीयात्, तद्यथा-दत्तं यत्तेभ्यः श्रमणादिभ्यो दात-
व्यम्, 'अथ' अनन्तरं तत्र स्वत एव तान् गृहस्थान् भुञ्जानान् 'प्रेक्ष्य' दृष्ट्वाऽऽहारार्थी तत्र यायात्, तान् गृहस्थान् स्वनामग्राह-
माह, तद्यथा-गृहपतिभार्यादिकं भुञ्जानं पूर्वमेव 'आलोकयेत्' पश्येत् प्रभुं प्रभुसंदिष्टं वा ब्रूयात्, तद्यथा-आयुष्मति ! भगिनि !
इत्यादि, दास्यसि मह्यमन्यतः श्लोजनजातमिति, एवं वदने साधवे परो-गृहस्थ आहृत्याशनादिकं दद्यात्, तत्र च जनसङ्कुलत्वात्मनि

१५
१ पिंडैप-
णाध्य०
२ उद्देशः

२०

॥२९८॥

२८

वाऽन्यस्मिन् कारणे स्वते एव साधुर्यावेत्, अयाचितो वा गृहस्थो दद्यात्, तत्रासुकमेपणीयमिति मन्यमानो गृह्णीयादिति ॥ अन्य
ग्रामचिन्तामधिकृत्याह—

(मूलं) से भिक्खू वा २ परं अद्धजोयणमेराए संखडिं नच्चा संखडिपडियाए नो अभिसंधारिज्जा गमणाए ॥
से भिक्खू वा २ पाईणं संखडिं नच्चा पडीणं गच्छे अणाढायमाणे, पडीणं संखडिं नच्चा पाईणं गच्छे अणा-
ढायमाणे, दाहिणं संखडिं नच्चा उदीणं गच्छे अणाढायमाणे, उईणं संखडिं नच्चा दाहिणं गच्छे अणाढायमाणे,
जत्थेव सा संखडिं सिया, तंजहा-गामंसि वा नगरंसि वा खेडंसि वा कव्वडंसि वा मडंबंसि वा पट्टणंसि
वा आगरंसि वा दोणमुहंसि वा नेगमंसि वा आसमंसि वा संनिवेसंसि वा जाव रायहाणिसि वा संखडिं
संखडिपडियाए नो अभिसंधारिज्जा गमणाए, केवली ब्रूया-आयाणमेयं, संखडिं संखडिपडियाए अभिघारे-
माणे आहाकम्मियं वा उद्देशियं वा मीसजायं वा कीयगडं वा पामिधं वा अच्छिज्जं वा अणिसिट्ठं वा अभि-
हडं वा आहट्टु दिज्जमाणं भुंजिज्जा, अस्संजए भिक्खुपडियाए खुट्ठियदुवारियाओ महल्लियदुवारियाओ कुज्जा,
महल्लियदुवारियाओ खुट्ठियदुवारियाओ कुज्जा, समाओ सिज्जाओ विसमाओ कुज्जा, विसमाओ सिज्जाओ
समाओ कुज्जा, पवायाओ सिज्जाओ निवायाओ कुज्जा, निवायाओ सिज्जाओ पवायाओ कुज्जा, अंतो वा चहिं
वा उवस्सयस्स हरियाणि छिंदिय छिंदिय दालिय दालिय संथारगं संथारिज्जा, एस विलुंगयामो सिज्जाए,
तम्हा से संजए नियंठे तहप्पगारं पुरेसंखडिं वा पच्छासंखडिं वा संखडिं संखडिपडियाए नो अभिसंधारिज्जा

१ चा०
२ शुत०
१ चूला

गमणाए, एयं खलु तस्स भिक्खुस्स जाव सया जए(सू० २३६) त्तिवेमि ॥ पिण्डैपणाध्ययने द्वितीयः १-१-२
स भिक्षुः 'परं' प्रकर्षणार्द्धयोजमात्रे क्षेत्रे संखण्ड्यन्ते-विराध्यन्ते प्राणिनो यत्र सा सङ्घडिस्तां ज्ञात्वा तत्प्रतिज्ञया 'नाभिसंधा-
रयेत्' न पर्यालोचयेत् तत्र गमनमिति, न तत्र गच्छेदितियावत् ॥ यदि पुनर्ग्रामेषु परिपाठ्या पूर्वप्रवृत्तं गमनं तत्र च सङ्घडिं परि-
ज्ञाय यद्विधेयं तदर्शयितुमाह-स भिक्षुर्यदि 'प्राचीनां' पूर्वस्थां दिशि संखण्डिं जानीयात् ततः 'प्रतीचीनम्' अपरदिग्भागं गच्छेत्,
अथ प्रतीचीनां जानीयात् ततः प्राचीनं गच्छेत्, एवमुत्तरत्रापि व्यत्ययो योजनीयः, कथं गच्छेत्?-'अनाद्रियमाणः' सङ्घडिम-
नादरयमित्यर्थः, एतदुक्तं भवति—यत्रैवासौ सङ्घडिः स्यात् तत्र न गन्तव्यमिति, क्व चासौ स्यादिति दर्शयति, तद्यथा-ग्रामे वा
प्राचुर्येण ग्रामधर्मोपेतत्वात्, करादिगम्यो वा ग्रामः, नास्मिन् करोऽस्तीति नकरं, धूलिप्राकारोपेतं खेटं, कर्वटं-कुनगरं, सर्वतोऽर्द्ध-
योजनात् परेण स्थितग्रामं मडम्बं, पत्तनं-यस्य जलस्थलपथपोरन्यतरेण पर्याहारप्रवेशः, आकरः-ताम्रादेरुत्पत्तिस्थानं, द्रोणमुखं-यस्य
जलस्थलपथावुभावपि, निगमा-वणिजस्तेषां स्थानं नैगमम्, आश्रमं-यत्कीर्यस्थानं, राजधानी-यत्र राजा स्वयं तिष्ठति, मन्निवेशो-
यत्र प्रभूतानां भाण्डानां प्रवेश इति, तत्रैतेषु स्थानेषु सङ्घडिं ज्ञात्वा सङ्घडिप्रतिज्ञया न गमनम् अभिसंधारयेत्, न पर्यालोचयेत्,
किमिति?, यतः केवली ब्रूयात् 'आदानमेतत्' कर्मोपादानमेतदिति, पाठान्तरं वा 'प्राययणमेयं'ति आधतनं-स्थानमेतद्दोषाणां
यत्सङ्घडिगमनमिति, कथं दोषाणामायतनमिति दर्शयति-'संखण्डिं संखण्डिपडियाए'त्ति, या या सङ्घडिस्तां ताम् 'अभिसन्धारयतः'
तत्प्रतिज्ञया गच्छतः साधोरवश्यमेतेषां मध्येऽन्यतमो दोषः स्यात्, तद्यथा-आधाकर्म वा औद्देशिकं वा मिश्रजातं वा क्रीतकृतं वा
उद्यतकं वा आच्छेद्यं वा अनिसृष्टम(ष्टं वाऽ)भ्याहृतमि (तं वेति,) एतेषां दोषाणामन्यतमदोषदुष्टं भुञ्जीत, स हि प्रकरणकर्त्तव्यमभि-

१५
१ पिण्डै-
पणाध्य
२ उद्देशः

२०

११२९९११
२८

आचा०
२ श्रुत०
१ चूला

संधारयेत्—यथाऽयं यतिर्मत्प्रकरणमुद्दिश्येहायातः तदस्य मया येन केनचित्प्रकारेण दयामत्याभिसन्धायाधाकमाद् [वद ५५॥५॥]
यदिवा यो हि लोलुपतया सङ्घडिप्रतिज्ञया गच्छेत् स तत एवाधाकर्माद्यपि भुञ्जीतेति ॥ किञ्च—सङ्घडिनिमित्तमागच्छतः साधुनु-
दिश्य गृहस्थ एवंभूता वसतीः कुर्यादित्याह—‘असंयतः’ गृहस्थः, स च थावकः प्रकृतिभद्रको वा स्यात्, तत्रासौ साधुप्रतिज्ञया
क्षुद्रद्वाराः—सङ्घटद्वाराः सत्यस्ता महाद्वाराः कुर्यात्, व्यत्ययं वा कार्यापेक्षया कुर्यात्, तथा समाः शय्या-वसतयो(तीः)विपमाः
सागारिकापातभयात् कुर्यात्, साधुसमाधानार्थं वा व्यत्ययं कुर्यात्, तथा प्रवाताः शय्याः शीतभयान्निवाताः कुर्यात्, ग्रीष्मकाला-
पेक्षया वा व्यत्ययं विदध्यादिति, तथाऽन्तः—मध्ये उपाश्रयस्य बहिर्वा हरितानि छित्त्वा छित्त्वा विदार्य विदार्य उपाश्रयं संस्कुर्यात्,
संस्तास्कं वा संस्तारयेत्, गृहस्थश्वानेनाभिसन्धानेन संस्कुर्याद्—यथैषः साधुः शय्यायाः संस्कारे विधातव्ये ‘विलुंगयामो’त्ति
निर्ग्रन्थः अकिञ्चन इत्यतः स गृहस्थः कारणे संयतो वा स्वयमेव संस्कारयेदिति, उपसंहरति—तस्मात् ‘तथाप्रकाराम्’ अनेकदोषदुष्टां
सङ्घडिं विज्ञाय सा पुरःसङ्घडिः पश्चात्सङ्घडिर्वा भवेत्, जातनामकरणविवाहादिका पुरःसङ्घडिः तथा मृतकसङ्घडिः पश्चात्सङ्घडिरिति,
यदिवा पुरः—अग्रतः सङ्घडिर्भविष्यति अतोऽनागतमेव यायात्, वसतिं वा गृहस्थः संस्कुर्यात्, वृत्ता वा सङ्घडिरतोऽत्र तच्छेषो-
पभोगाय साधवः समागच्छेपुरिति, सर्वथा सर्वां सङ्घडिं सङ्घडिप्रतिज्ञया ‘नोऽभिसंधारयेत्’ न पर्यालोचयेद्दमनक्रियामिति, एवं तस्य
मिक्षोः सामर्थ्यं—सम्पूर्णता मिश्रुभावस्य यत्सर्वथा सङ्घडिर्वर्जनमिति ॥ प्रथमस्याध्ययनस्य द्वितीयः उद्देशकः समाप्तः ॥

प्र. आ.
३२९

३२९-
पणाध्य
२ उद्देशः

५

१०

आचा०
२ श्रुत०
१ पूला

उक्तो द्वितीयः, साम्प्रतं तृतीय आरभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः—इहानन्तरोद्देशके दोषसंभवात् सङ्घट्टिगमनं निषिद्धं, प्रकारान्तरेणापि तद्गतानेष दोषानाह—

(मूलं) से एगइओ अन्नयरं संखडिं आसित्ता पिबित्ता छड्डिज्जा वा वमिज्जा, भुत्ते वा से नो सम्मं परिणमिज्जा, अन्नयरे वा से दुक्खे रोगायंके समुपपज्जिज्जा, केवली बूया आयाणमेयं ॥ (सू० २३७) इह खलु भिक्खु गाहावईहिं वा गाहावईणीहिं वा परिवायएहिं वा परिवाईयाहिं वा एगज्जं सद्धिं सुंडं पाउं भो वइमिस्सं हुरत्था वा उवस्सयं पडिलेहेमाणो नो लभिज्जा तमेव उवस्सयं संमिस्सी भावमावज्जिज्जा, अन्नमणे वा से मत्ते विप्परियासियभूए, इत्थिविग्गहे वा किलीवे वा तं भिक्खुं उवसंकमित्तु बूया—आउसंतो समणा ! अहे आरामंसि वा अहे उवस्सयंसि वा राओ वा विद्याले वा गामधम्मनियंतियं कट्टु रहस्सियं मेहुणधम्मपरियारणाए आउट्टामो, तं चेवेगइओ सात्तिज्जिज्जा—अकरणिज्जं चेयं संखाए एए आयाणा (आयतणाणि) संति संविज्जमाणा पच्चवाया भवंति, तन्हा से संजए नियंटे तहप्पगारं पुरेसंखडिं वा पच्छासंखडिं वा संखडिं संखडिपडियाए नो अभिसंधारिज्जा गमणाए ॥ सू० (२३८)

स भिक्षुः 'एकदा' कदाचिद् एकवरो वा 'अन्यतरां' काञ्चित्पुरःसङ्घट्टिं पथात्सङ्घट्टिं वा 'सङ्घट्टि'मिति सङ्घट्टिभक्तम् 'आस्वाद्य' भुक्त्वा तथा पीत्वा शिखरिणीदुग्धादि, तच्चातिलोल्लसतया रसगृह्यत्साहारितं सद् 'छट्टेज्ज वा' छट्टिं विदध्यात्, कदाचिच्चापरि-

१ पिण्डे-
१५
पणाध्य
३ उद्देशः

२०

॥३००॥

आचा०
२ श्रुत०
१ चूला

प्र. आ
३३०

श्रूयात्, यथा 'एतत्' सह्यडीभक्तम् 'आदान' कर्मोपादानं वर्त्तत इति । यथैतदादानं भवति तथा दर्शयति—'इहे'ति सह्यडिस्थाने-
ऽस्मिन् वा भवे अमी अपायाः, आमुष्मिन्नास्तु दुर्गतिगमनादयः, खलुशब्दो वाक्यालङ्कारे, भिक्षणशीलो भिक्षुः स गृहपतिभिस्तद्वा-
र्याभिर्वा परिव्राजकैः परिव्राजिकाभिर्वा सार्द्धमेकद्यम्—एकत्रायतया संप्रधार्य 'भो' इत्यामन्त्रणे, एतानामन्व्य चैतदर्शयति—सह्य-
डिगतस्य लोलुपतया सर्वं संभाव्यत इति, अतस्तैर्व्यतिमिश्रं 'सोंडं'ति सीधुमन्यद्वा प्रमन्नादिकं 'पातुं' पीत्वा ततः 'हुरन्था वा' वहिर्वा
निर्गत्योपाश्रयं याचेत, यदा च प्रत्युपेक्षमाणो विरक्षितमुपाश्रयं न लभेत ततस्तमेवोपाश्रयं यत्रासौ मह्यडिस्तत्रान्यत्र वा गृहस्थ-
परिव्राजिकादिभिर्मिश्रीभावमापद्येत, तत्र चासावन्यमना मत्तो गृहस्थादिको विपर्यासीभूत आत्मानं न स्मरति, स वा भिक्षुरात्मानं
न स्मरेत्, अस्मरणाच्चैवं चिन्तयेद्—यथाऽहं गृहस्थ एव, यदिवा—स्त्रीविग्रहे शरीरे 'विपर्यासीभूतः' अच्युपपन्नः 'क्लीने वा' नपुंसके
वा, सा च स्त्री नपुंसको वा, तं भिक्षुम् 'उपसदक्रम्य' आसन्नीभूय श्रूयात्, तद्यथा—आयुष्मन् ! श्रमण ! त्वया सहैकान्तभहं प्रार्थ-
यामि, तद्यथा—आरामे वोपाश्रये वा, कालतश्च रात्रौ वा विकाले वा, तं भिक्षुं ग्रामधमेः—विपर्योपभोगगतैर्व्यापारैर्निषचितं कृत्वा,
तद्यथा—भम त्वया विप्रियं न विधेयं, प्रत्यहमहमनुसर्पणीयेति, एवमादिभिर्नियम्य ग्रामामन्त्रे वा कुत्रचिद्रहसि मिथुनं—दाम्पत्यं
तत्र भयं मैथुनम्—अब्रह्मेति तस्य धर्माः—तद्गता व्यापारास्तेषां परियारणा—आसेवना तथा 'आउड्डामो'ति प्रवर्त्तामहे, इदमुक्तं भवति—
साधुमुद्दिश्य रहसि मैथुनप्रार्थनां काचित्कुर्यात्, तां चैकः कश्चिदेकाकी वा 'साइजेज'ति अभ्युपगच्छेत्, अकरणीयमेतद्, एवं
'सत्तवाय' ज्ञात्वा सह्यडिगमनं न कुर्याद्, यस्मादेतानि 'आयतनानि' कर्मोपादानकारणानि 'सन्ति' भवन्ति 'संचीयमानानि'
प्रतिक्षणमपचीयमानानि, इदमुक्तं भवति—अन्यान्यपि कर्मोपादानकारणानि भवेयुः, यत एवमादिकाः प्रत्ययाया भवन्ति तस्मादसौ

१ पिण्डै-
पणाध्य.
२ उद्देशः
संखडि-
वर्जनं

५

१०

आचा०
१ श्रुत०
१ चूला

संयतो निर्ग्रन्थस्तथाप्रकारां सङ्घडिं पुरःसङ्घडिं पश्चात्सङ्घडिं वा सङ्घडिं ज्ञात्वा सङ्घडिप्रतिज्ञया 'नाभिसंधारयेद् गमनाय' गन्तुं न पर्यालोचयेदित्यर्थः ॥ तथा—

(मूलं)से भिक्खू वा २ अन्नयरिं संखडिं सुचा निसम्म संपहावइ उस्सुयभूएण अप्पाणेणं, धुवा संखडी, नो संचाएइ तत्थ इयरेहिं कुलेहिं सामुदाणियं एसियं वेसियं पिंडवायं पडिग्गाहिता आहारं आहारित्तए, माइ-
ट्ठाणं संपासे, नो एवं करिज्जा ॥ से तत्थ कालेण अणुपविसित्ता तत्थियरेयरेहिं कुलेहिं सामुदाणियं एसियं वेसियं पिंडवायं पडिग्गाहिता आहारं आहारिज्जा ॥ (सू० २३९)

१५
१. पिण्डै-
पणाध्य.
३ उद्देशः
संखडि-
वर्जनं
२०

आचा०
२ श्रुत०
१ चूला

पिण्डादिरहितं पिण्डपातं प्रतिगृह्याहारमाहारयेदिति ॥ पुनरपि सङ्खडिविशेषमधिकृत्याह—

(मूलं) से भिखू वा २ से जं पुण जाणिज्जा गामं वा जाव रायहाणिं वा इमंसि खलु गामंसि वा जाव रायहाणिंसि वा संखडी सिया तंपि य गामं वा जाव रायहाणिं वा संखडिं संखडिपडियाए नो अभिसंधारिज्जा गमणाए ॥ केवली बूया आयाणमेयं, आइन्ना अवमा णं संखडिं अणुपविस्समाणस्स-पाएण वा पाए अकृतपुब्बे भवइ, हत्थेण वा हत्थे संचालियपुब्बे भवेइ, पाएण वा पाए आवडियपुब्बे भवइ, सीसेण वा सीसे संघट्टियपुब्बे भवइ, काएण वा काए संखोभियपुब्बे भवइ, दंडेण वा अट्टीण वा मुट्टीण वा लेलुणा वा कवालेण वा अभिहयपुब्बे वा भवइ, सीओदएण वा उस्सित्तपुब्बे भवइ, रयसा वा परिघासियपुब्बे भवइ, अणेसणिज्जे वा परिभुत्तपुब्बे भवइ, अत्तेसिं वा दिज्जमाणे पडिग्गाहियपुब्बे भवइ, तम्हा से संजए नियंठे तहप्पगारं आइन्नावमा णं संखडिं संखडिपडियाए नो अभिसंधारिज्जा गमणाए ॥ (सू० २४०)

स भिक्षुर्यदि पुनरेवंभूतं ग्रामादिकं जानीयात्, तद्यथा—ग्रामे वा नगरे वा यावद्राजधान्यां वा सङ्खडिर्भविष्यति, तत्र च चरकादयोऽपरे वा भिक्षाचराः स्युरतस्तदपि ग्रामादिकं सङ्खडिप्रतिज्ञया 'नाभिसन्धारयेद्गमनाय' न तत्र गमनं कुर्यादित्यर्थः ॥ तद्गतांश्च दोषान् सूत्रेणैवाह—केवली बूयाइ यथैतदादानं—कर्म्मोपादानं वर्त्तत इति, (कथमिति) दर्शयति—सा च सङ्खडिः आकीर्णा वा भवेत्—चरकादिभिः सङ्कुला 'अग्रमा'हीना शतस्रोपस्कृते पञ्चशत उपस्थानादिति, तां चाकीर्णामग्रमां वाऽनुप्रविशतोऽमी दोषाः, तद्यथा—पादेनापरस्य पाद आक्रान्तो भवेत्, हस्तेन वा हस्तः संचालितो भवेत्, 'पात्रेण वा' भाजनेन वा 'पात्रं' भाजनमापतितपूर्वं भवेत्,

प्र. आ.
३३१

१ पिण्डै-
पणाध्य.
३ उद्देशः
संखडि-
वर्जनं
५

१०

आचा०
२ श्रुत०
१ चूला

शिरमा वा शिरः सङ्घट्टितं भवेत्, कायेनापरस्व-चरकादेः कायः सङ्घोभितपूर्वो भवेदिति, स च चरकादिरारूपितः कलहं कुर्यात्, कुपितेन च तेन दण्डेनास्त्रा वा मुष्टिना वा लोष्ट्रेण वा कपालेन वा साधुरभिहतपूर्वो भवेत्, तथा शीतोदकेन वा कश्चिन् सिञ्चेत्, रजमा वा परिघर्षितो भवेत् । एते तावत्सङ्कीर्णदोषाः, अग्रमदोषाश्चामी-अनेपणीयपरिभोगो भवेत्, स्तोकस्य संस्कृतत्वात्प्रभूत-त्वाच्चार्थिनां, प्रकरणकारस्वायमाशयः स्याद्-यथा मत्प्रकरणमुद्दिश्यैते समायातास्तत एतेभ्यो मया यथाकथञ्चिद्देयमित्यभिमन्धि-नाऽऽधाकर्मद्यपि कुर्याद्, अतोऽनेपणीयपरिभोगः स्यादिति, कदाचिद्वा दात्राऽन्यस्मै दातुमभियाञ्छितं, तच्चान्यस्मै दीयमानमन्त-राले साधुर्गृहीयात्, तस्मादेतान् दोषानभिसंप्रधार्य संयतो निर्ग्रन्थस्तथाप्रकारामाकीर्णामग्रमां वा सङ्घट्टिं विज्ञाय सङ्घट्टिप्रतिज्ञया नाभिसंधारयेद् गमनायेति ॥ साम्प्रतं सामान्येन पिण्डशङ्कामधिकृत्याह—

(मूलं) से भिक्षू वा २ जाव समाणे से जं पुण जाणिञ्जा असणं वा ४ णसणिज्जे सिया अणेसणिज्जे सिया वित्तिगिंछसमावन्नेण अप्पाणेण अम्ममाहडाए लेसाए तहप्पगार असणं वा ४ लाभे संते नो पडिगाहिञ्जा ॥सू. २४१

स भिक्षुर्गृहपतिकुलं प्रविष्टः सन् यत्पुनराहारजातमेपणीयमप्येवं शङ्केत, तद्यथा-विचिकित्सा जुगुप्सा वाऽनेपणीयाशङ्का तथा समापन्नः-शङ्कागृहीत आत्मा यस्य स तथा तेन शङ्कात्ममापन्नेनात्मना 'असमाहडाए' अशुद्रया लेइयया-उद्गमादिदोषदुष्टमित्येवं-चित्तविधुत्याऽशुद्धा लेइया-अन्तःकरणरूपोपजायते तथा सत्या 'तथाप्रकारम्' अनेपणीयं शङ्कादोषदुष्टमाहारादिकं सति लाभे "जं संके तं समागजे" इति इति वचनात्प्रतिगृहीयादिति ॥ साम्प्रतं गच्छनिर्गतानधिकृत्य सूत्रमाह—

१ य शङ्कत त समापद्यत

१५
१ पिण्डै-
पणाध्य.
३ उद्देशः
संखडि-
वर्जनं
२०

२७-

॥३०२॥

आचा०
२ श्रुत०
१ चूला
प्र. आ.
३३२

(मूलं) से भिक्खू गाहावइकुलं पविसिउकामे सव्वं भंडगमायाए गाहावइकुलं पिंडवायपडियाए पविसिउ
वा निक्खमिउ वा ॥ से भिक्खू वा वहिया विहारभूमिं वा० निक्खममाणे वा पविसमाणे वा सव्वं भंडगमा-
याए वहियां विहारभूमिं वा० निक्खमिउ वा पविसिउ वा ॥ से भिक्खू वा गामाणुगामं दूइजमाणे सव्वं
भंडगमायाए गामाणुगामं दूइजिउ ॥ (सू० २४२)

स भिक्षुर्गच्छनिर्गतो जिनकल्पिकादिर्गृहपतिकुलं प्रवेष्टुकामः 'सर्वं' निरवशेषं 'भण्डकं' धर्मोपकरणम् 'आदाय' गृहीत्वां गृहप-
तिकुलं पिण्डपातप्रतिज्ञयां प्रविशेद्वा ततो निष्क्रामेद्वा, तस्य चोपकरणमनेकधेति, तद्यथा—“दुग तिग चउक पंचग नव दस एका-
रसेव वारसहे”त्यादि, तत्र जिनकल्पिको द्विविधः—छिद्रपाणिरच्छिद्रपाणिश्च, तत्राच्छिद्रपाणेः शक्त्यनुरूपाभिग्रहविशेषाद् द्विविध-
मुपकरणं, तद्यथा—रजोहरणं मुखवस्त्रिका च, कस्यचित्त्वक्त्राणार्थं क्षौमपटपरिग्रहात्रिविधम्, अपरस्योदकविन्दुपरितापादिरक्षणार्थ-
मौर्णिकपटपरिग्रहाचतुर्द्रा, तथाऽसहिष्णुतरस्य द्वितीयक्षौमपटपरिग्रहात्पञ्चधेति, छिद्रपाणेस्तु जिनकल्पिकस्य सप्तविधपात्रनिर्योग-
समन्वितस्य रजोहरणमुखवस्त्रिकादिग्रहणक्रमेण यथायोगं नवविधो दशविध एकादशविधो द्वादशविधश्चोपधिर्भवति, पात्रनिर्योगश्च—
“पत्तं १ पत्ताबंधो २ पायद्वयणं ३ च पायकेसरिया ४ । पडलाइं ५ रयत्ताणं ६ च गोच्छओ ७ पायनिजोगो ॥१॥” अन्यत्रापि
गच्छता सर्वमुपकरणं गृहीत्वा गन्तव्यमित्याह—स भिक्षुर्ग्रामादेर्वहिविहारभूमिं—स्वाध्यायभूमिं वा तथा 'विचारभूमिं' विष्टोत्सर्गभूमिं
सर्वमुपकरणमादाय प्रविशेन्निष्क्रामेद्वा, एतद्वितीयं, एवं ग्रामान्तरेऽपि तृतीयं सूत्रम् ॥ साम्प्रतं गमनाभावे निमित्तमाह—

१ पात्र पात्रगन्धः पात्रस्थापनं च पात्रमेसरिका । पटलानि रजस्राजं च गोच्छकः पात्रनिर्योगः ॥१॥

१ पिण्ड-
पणाध्य,
३ उद्देशः
सोपकर-
णगमनं
५

१०

आचा०
शुत०
पूला

(मूलं) से भिक्खू० अह पुण एवं जाणिजा-तिव्वदेसियं वासं वासेमाणं पेहाणं तिव्वदेसियं महियं संनिच-
यमाणं पेहाणं महवाणण वा रयं समुद्धयं पेहाणं तिरिच्छसंपाइमा वा तसा पाणा संथडा संनिचयमाणा पेहाणं
से एवं नचा नो सच्चं भंडगमायाणं गाहावहकुलं पिंडवायपडियाणं पविसिज्ज वा निक्खमिज्ज वा वहिया
विहारभूमिं वा वियारभूमिं वा निक्खमिज्ज वा पविसिज्ज वा गामाणुगामं दूज्जिजा ॥ (सू० २४३)

स भिक्षुरथ पुनरेवं विजानीयात्, तद्यथा-तीव्रं-वृहद्वारोपेतं देशिकं-वृहत्क्षेत्रत्रयापि तीव्रं च तदेशिकं चेति समासः, वृहद्वारं
महति क्षेत्रे वर्षन्तं प्रेक्ष्य, तथा तीव्रदेशिकां-महति देशेऽन्धकारोपेतां 'महिकां वा' धूमिकां संनिपतन्तीं 'प्रेक्ष्य' उपलभ्य, तथा
महावातेन वा समुद्धृतं रजः प्रेक्ष्य तिरश्चीनं वा संनिपततो-गच्छतः 'प्राणिनः' पतङ्गादीन् 'संस्कृ(स्त)तान्' घनान् प्रेक्ष्य स भिक्षु-
रेवं ज्ञात्वा गृहपतिकुलादौ स्रत्रयोदिष्टं सर्वमादाय न गच्छेन्नापि निष्क्रामेद्वेति, इदमुक्तं भवति-सामाचार्यैरेषा यथा गच्छता साधुना
गच्छनिर्गतेन तदन्तर्गतेन वा उपयोगो दातव्यः, तत्र यदि वर्षमहिकादिकं जानीयात्ततो जिनकल्पिको न गच्छत्येव, यतस्तस्य शक्ति-
रेषा यया षण्मासं यावत्पुत्रीपोत्मर्गनिषे(से)धं विदध्यात्, इतरस्तु सति कारणे यदि गच्छेत् न सर्वमुपकरणं गृहीत्वा गच्छेदिति तात्प-
र्यार्थः॥ अथस्ताज्जुगुप्सितेषु दोषदर्शनात्प्रवेशप्रतिषेध उक्तः, साम्प्रतमज्जुगुप्सितेष्वपि केषुचिदोषदर्शनात्प्रवेशप्रतिषेधं दर्शयितुमाह-

(मूलं) से भिक्खू वा २ से जाइं पुण कुलाइं जाणिजा, तंजहा-त्तियाण वा राईण वा कुराईण वा राघपे-
सियाण वा राघवंसड्डियाण वा अंतो वा चाहिं वा गच्छंताण वा संनिधिहाण वा निमंतेमाणाण वा अनिमं-
तेणाण वा असणं वा ४ लाभे संते नो पडिगाहिजा ॥ (सू० २४४) १-१-३ पिण्डैपणायां तृतीय उद्देशकः ॥

१ पिण्डै-
१५
पणाद्य,
३ उद्देशः
वर्षादाव-
गमनं

२०

॥३०३॥

२७

आधा०
२ श्रुत०
१ चूला
प्र. आ.
३३३

स भिक्षुर्यानि पुनरेभूतानि कुलानि जानीयात्, तद्यथा-क्षत्रियाः-चक्ररत्तिंवासुदेववलदेप्रभृतयस्तेषां कुलानि राजानः-क्षत्रिये-
भ्योऽन्ये, कुराजानः-प्रत्यन्तराजानः, राजप्रेष्याः-दण्डपाशिकप्रभृतयः, राजवंशे स्थिता-राज्ञो मातुलभागिनेयादयः, एतेषां कुलेषु
संपातभयान्न प्रवेष्टव्यं, तेषां च गृहान्तर्यहिर्या स्थितानां 'गच्छतां' पथि वहतां 'संनिविष्टानाम्' आनासितानां निमन्त्रयतामनिम-
न्त्रयतां प्राशनादि सति लाभे न गृह्णीयादिति ॥ प्रथमस्याध्ययनस्य तृतीय उद्देशकः समाप्तः ॥ १-१-३ ॥

उक्तस्तृतीयोद्देशकः, साम्प्रतं चतुर्थ आरभ्यते, अस्य चायमभिमन्बन्धः-इहानन्तरोद्देशके सहृडिगतो विधिरभिहितस्तदहापि
तच्छेषविधेः प्रतिपादनार्थमाह—

(मूलं) से भिक्खू वा० जाव समाणे से जं पुण जाणेज्जा मंसाइयं वा मच्छाइयं मंसखलं वा मच्छखलं वा आहेणं
वा पहेणं वा हिंगोलं वा संमेलं वा हीरमाणं पेहाए अंतरा से मग्गा बहुपाणा बहुवीया बहुहरिया बहुओसा
बहुउत्तिंगपणगदगमट्टीमक्खडासंताणया बहवे तत्थ समणमाहणअतिहिकिवणवणीमगा उवागया उवागमि-
स्संति (उवागच्छंति) तत्थाइत्ता वित्ती नो पन्नस्स निक्खमणपवेसाए नो पन्नस्स वायणपुच्छणपरियट्टणाणुप्ये-
हधम्माणुओगचिंताए, से एवं नच्चा तहप्पगारं पुरेसंखडिं वा पच्छासंखडिं वा संखडिं संखडिपडियाए नो
अभिसंधारिज्ज गमणाए ॥ से भिक्खू वा० से जं पुण जाणिज्जा मंसाइयं वा मच्छाइयं वा जाव हीरमाणं वा
पेहाए अंतरा से मग्गा अप्पा पाणा जाव संताणया नो जत्थ बहवे समण० जाव उवागमिस्संति अप्पाइत्ता

पिण्डै-
पणाच्य,
४ उद्देशः
मांसा-
हेणादि-
निषेधः

५

१०

आचा०
२ श्रुत०
१ चूला

वित्ती पत्रस्स निक्खमणपवेसाए पन्नस्स वायणपुच्छणपरियट्टणाणुप्पेहधम्माणुओगचिंताए, सेवं नचा तह-
प्पगारं पुरेसंखडिं वा० अभिसंधारिज्ज गमणाए ॥ (सू० २४५)

स भिक्षुः क्वचिद्दामादौ भिक्षार्थं प्रविष्टः सन् यद्येवंभूतां सङ्घडिं जानीयात् तत्प्रतिज्ञया नाभिसंधारयेद् गमनायेत्यन्ते क्रिया,
यादृग्भूतां च सङ्घडिं न गन्तव्यं तां दर्शयति—मांसमादौ प्रधानं यस्यां सा मांसादिका तामिति, इदमुक्तं भवति—मांसनिवृत्तिं
कर्तुकामाः पूर्णायां वा निवृत्तौ मांसप्रचुरां सङ्घडिं कुर्युः, तत्र कश्चित्स्वजनादिस्तदनु रूपमेव किञ्चिन्नयेत्, तच्च नीयमानं दृष्ट्वा न
तत्र गन्तव्यं, तत्र दोषान् वक्ष्यतीति, तथा मत्स्या आदौ प्रधानं यस्यां सा तथा, एवं मांसखलमिति, यत्र सङ्घडिनिमित्तं मांसं
छित्त्वा छित्त्वा शोष्यते शुष्कं वा पुञ्जीकृतमास्ते तत्तथा, क्रिया पूर्ववत्, एवं मत्स्यखलमपीति, तथा 'आहेणं'ति यद्विवाहोत्तरकालं
वधूप्रवेशे चरगृहे भोजनं क्रियते, 'पहेणं'ति वध्वा नीयमानाया यत्पितृगृहभोजनमिति, 'हिंगोलं'ति मृतकभक्तं यक्षादियात्राभोजनं
वा, 'संमेलं'ति परिजनसन्मानभक्तं गोष्ठीभक्तं वा, तदेवंभूतां सङ्घडिं ज्ञात्वा तत्र च केनचित्स्वजनादिना तन्निमित्तमेव किञ्चिद्
'ह्रियमाणं' नीयमानं प्रेक्ष्य तत्र भिक्षार्थं न गच्छेद्, यतस्तत्र गच्छतो गतस्य च दोषाः संभवन्ति, तांश्च दर्शयति—गच्छतस्तावद-
न्तरा—अन्तराले 'तस्य' भिक्षोः 'मार्गाः' पन्थानो बहवः प्राणाः—प्राणिनः—पतङ्गादयो येषु ते तथा, बहुबीजा बहुहरिता बहुव-
श्याया बहूदका बहुचिद्गुणकोदकमृत्तिकामर्कटसन्तानकाः, प्राप्तस्य च तत्र सङ्घडिस्थाने बहवः श्रमणब्राह्मणातिथिकृपणवणीमगा
उपागता उपागमिष्यन्ति तथोपागच्छन्ति च, तत्राकीर्णां चरकादिभिः 'वृत्तिः' वर्त्तनम् अतो न तत्र प्राज्ञस्य निक्कमणप्रवेशाय वृत्तिः
कल्पते, नापि प्राज्ञस्य वाचनापृच्छनापरिवर्त्तनाऽनुभेक्षाधर्मानुयोगचिन्तायै वृत्तिः कल्पते, न तत्र जनाकीर्णे गीतवादित्रमम्भवात्

१ पिण्डै-
१५
पणाध्य.
३ उदेशः
वर्षादाव-
गमनं
२०

॥३०४॥
२७

आचा०
१ श्रुत०
१ चूला
१. आ.
३३४

साध्यायादिक्रियाः प्रवर्तन्त इति भावः, स भिक्षुरेवं गच्छतापेक्षया बहुदोषां तथाप्रकारां मांसप्रधानादिकां पुरःमह्वडि पश्चात्स-
ह्वडिं वा ज्ञात्वा तत्प्रतिज्ञया नाभिमन्धारयेद्गमनायेति ॥ साम्प्रतमपवादमाह—स भिक्षुरन्धानधीणो ग्लानोत्थितस्तपश्चरणकर्षितो
वाऽवमौदर्यं वा प्रेक्ष्य दुर्लभद्रव्यार्थी वा स यदि पुनरेवं जानीयात्—मांसादिकामित्यादि पूर्वमदालापका यावदन्तरा—अन्तराले 'से'
तस्य भिक्षोर्गच्छतो मार्गा अल्पप्राणा अल्पबीजा अल्पहरिता इत्यादि व्यत्ययेन पूर्वमदालापकः, तदेवमल्पदोषां मह्वडिं ज्ञात्वा मांसा-
दिदोषपरिहरणसमर्थः सति कारणे तत्प्रतिज्ञयाऽभिसंधारयेद्गमनायेति ॥ पिण्डाधिकारेऽनुवर्तमाने भिक्षागोचरविशेषमधिकृत्याह—
(मूलं) से भिक्षू चा २ जाव पविसिउरामे से जं पुण जाणिजा खीरिणियाओ गावीओ खीरिजमागीओ
पेहाए असणं वा ४ उवसंघडिजमाणं पेहाए पुरा अप्पजूहिए सेवं नचा नो गाहावइकुलं पिंडवाथपडियाए
निग्गमिज वा पविसिज वा ॥ से तमादाय एगंतमवक्कमिजा अणावायमसंलोए चिट्ठिजा, अह पुण एवं जाणिजा—
खीरिणियाओ गावीओ खीरियाओ पेहाए असणं वा ४ उवखडिघं पेहाए पुराए जूहिए सेवं नचा तओ संज-
यामेव गाहा० निग्गमिज वा ॥ (सू० २४६)

स भिक्षुर्गृहपतिबुलं प्रवेष्टुं कामः सन्नथ पुनरेवं विजानीयाद्, यथा क्षीरिण्यो गावोऽत्र दुहन्ते, ताश्च दुह्यमानाः प्रेक्ष्य तथा-
ऽशनादिकं चतुर्विधमप्याहारमुपसंस्क्रियमाणं प्रेक्ष्य तथा 'अप्पजूहिए'ति सिद्धेऽप्योदनादिके 'पुरा' पूर्वमन्येषामदत्ते सति प्रवर्त-
मानाधिकरणापेक्षी पूर्वत्र च प्रकृतिभद्रकादिः कथिद्यति-दृष्ट्वा श्रद्धावान् बहुतरं दुग्धं ददामीति चत्सरुपीडां कुर्यात्, त्रसेयुर्वा दुह्य-
माना गावस्तत्र संयमात्मविराधना, अर्द्धपकौदने च पाकार्थं त्परयाऽधिकं यत्नं कुर्यात् ततः संयमविराधनेति, तदेवं ज्ञात्वा स

१ पिण्डे-
पणाध्यं
४ उद्देशः
संखडि-
प्रकरणं
५

१०

१ आचा०
२ श्रुत०
३ चला

मिक्षुर्गृहपतिकुलं पिण्डपातप्रतिज्ञया न प्रविशेन्नापि निष्कामेदिति ॥ यच्च कुर्यात्तद्दर्शयितुमाह—‘सः’ भिक्षुः ‘तम्’ अर्थं गोदोहनादि-
कम् ‘आदाय’ गृहीत्वाऽऽगम्येत्यर्थः, तत एकान्तमपक्रामेद्, अपक्रम्य च गृहस्थानामनापातेऽसंलोके च तिष्ठेत्, तत्र तिष्ठन्नथ पुन-
रेवं जानीयाद् यथा क्षीरिण्यो गावो दुग्धा इत्यादि पूर्वव्यत्ययेनालापका नेया यावन्निष्कामेत्प्रविशेद्वेति ॥ पिण्डाधिकार एवेदमाह—
(मूलं) भिक्षवागा नामेगे एवमाहंसु—समाणा वा वसमाणा वा गामाणुगामं दूइजमाणे खुड्वाए खलु अयं
गामे संनिरुद्धाए नो महालए से हंता भयंतारो बाहिरगाणि गामाणि भिक्षवायरियाए वयह, संति तत्थेगइ-
यस्स भिक्षुस्स पुरेसंथुया वा पच्छासंथुया वा परिवसंति, तंजहा—गाहावई वा गाहावइणीओ वा गाहावइ-
पुत्ता वा गाहावइधूयाओ वा गाहावईसुण्हाओ वा धाइओ वा दासा वा दासीओ वा कम्मकरा वा कम्मक-
रीओ वा, तहप्पगाराइं कुलाइं पुरेसंथुयाणि वा पच्छासंथुयाणि वा पुब्बामेव भिक्षवायरियाए अणुपविसिस्सामि,
अविय इत्थ लभिस्सामि पिंडं वा लोयं वा खीरं वा दहिं वा नवणीयं वा घयं वा गुल्लं वा तिल्लं वा महुं वा
मज्जं वा मंसं वा सक्कुलिं वा फाणियं वा पूयं वा सिहिरिणिं वा, तं पुब्बामेव भुञ्जा पिञ्जा पडिग्गहं च संलिहिय
संमज्जिय तओ पच्छा भिक्षुहिं सद्धिं गाहा० पविसिस्सामि वा निक्खमिस्सामि वा, माइट्ठाणं संफासे, तं नो
एयं करिञ्जा ॥ से तत्थ भिक्षुहिं सद्धिं कालेण अणुपविसिता तत्थियरेयरेहिं कुलेहिं सामुदाणियं एसियं
वेसियं पिंडवायं पडिगाहिता आहारं आहारिञ्जा, एयं खलु तस्स भिक्षुस्स वा भिक्षुणीए वा सामग्गियं०
(सू० २४७) ॥ १-१-४ ॥ पिण्डैपणायां चतुर्थ उद्देशकः ॥

प. आ.
३३५

१५
१ पिण्डै-
पणाध्य.
४ उद्देशः
संखडि-
प्रकरणं
२०

॥३०५॥
२८

आचा०
२ श्रुत०
१ चूला

भिक्षणशीला भिक्षुका नामैके साधयः केचनैवमुक्तवन्तः, किम्भूतास्ते इत्याह—'समानाः' इति जङ्गावलपरिक्षीणतयैकस्मिन्नेव क्षेत्रे तिष्ठन्तः, तथा 'वसमानाः' मासकल्पविहारिणः, त एयंभूताः प्राघूर्णकान् समायातान् ग्रामानुग्रामं दूयमानान्—गच्छत एवमूचुः— यथा क्षुल्लकोऽयं ग्रामोऽल्पगृहभिक्षादो वा, तथा संनिरुद्धः—सूतकादिना, नो महानिति पुनरचनमादरख्यापनार्थम्, 'अतिशयेन क्षुल्लक इत्यर्थः, ततो हन्त ! इत्यामन्त्रणं, यूयं भवन्तः—पूजया बहिर्ग्रामेषु भिक्षाचर्यार्थं व्रजतेत्येवं ब्रूयात्, यदिना तत्रैकस्य वास्तव्यस्य भिक्षोः 'पुरःसंस्तुताः' भ्रातृव्यादयः 'पश्चात्संस्तुताः' शशुरकुलसंबद्धाः परिवसन्ति, तान् स्वनामग्राहमाह, तद्यथा—गृहपतिर्वेत्यादि सुगमं यावत्तथाप्रकाराणि कुलानि पुरःपश्चात्संस्तुतानि पूर्वमेव भिक्षाकालादहमेतेषु भिक्षार्थं प्रवेक्ष्यामि, अपि चैतेषु स्वजनादिकुलेष्वभिप्रेतं लाभं लप्स्ये, तदेव दर्शयति—'पिण्डं' शाल्वोदनादिहं 'लोयम्' इतीन्द्रियानुकूलं रसाद्युपेतमुच्यते, तथा क्षीरं वेत्यादि सुगमं यावत्सिहरिणीं वेति, नवरं मद्यमांसे छेदसूत्राभिप्रायेण व्याख्येये, अथवा कश्चिदतिप्रमादावष्टब्धोऽत्यन्तगृध्रुतया मधुमद्यमांसान्यप्याश्रयेदतस्तदुपादानं, 'फाणियं'ति उदकेन द्रवीकृतो गुडः कथितोऽकथितो वा, शिखरिणी—मार्जिता, तल्लब्धं पूर्वमेव भुक्त्वा पेयं च पीत्वा पतद्ग्रहं संलिख—निरवयवं कृत्वा संमृज्य च—वस्त्रादिनाऽऽर्द्रतामपनीय ततः पश्चादुपागते भिक्षाकालेऽधिकृतवदनः प्राघूर्णकभिक्षुभिः सार्द्धं गृहपतिकुलं पिण्डपातप्रतिज्ञया प्रवेक्ष्यामि निष्कमिष्यामि चेत्यभिमन्धिना मातृस्थानं संस्पृशेदसावित्यतः प्रतिपिध्यते—नैवं कुर्यादिति ॥ कथं च कुर्यादित्याह—'सः' भिक्षुः 'तत्र' ग्रामादौ प्राघूर्णकभिक्षुभिः सार्द्धं 'कालेन' भिक्षावसरेण प्राप्तेन गृहपतिकुलमनुप्रविश्य तत्र 'इतरेतरेभ्यः' उच्चावचेभ्यः कुलेभ्यः 'सामुदानिकं' भिक्षापिण्डम् 'एषणीयम्' उद्गमादिदोपरहितं 'वैपिकं' केवलवेपावाप्तं धात्रीदूतीनिमित्तादिपिण्डदोपरहितं 'पिण्डपातं, भैक्षं प्रतिगृह्य प्राघूर्णकादिभिः सह प्राप्तै-

१ पिण्ड-
पणाध्य,
४ उद्देशः
संखडि-
प्रकरणं

५

१०

ज्ञाना०
२ श्रुत०
१ मूला

प्र. आ.
३३७

प्रक्रमो-मार्गस्तस्मिन्नन्यस्मिन् सति संयत एव तेन 'पराक्रमेत्' गच्छेत्, नैवर्जुना गच्छेत्, किमिति ? यतः 'केवली' सर्वज्ञो ब्रूयाद्-
'आदानं' कर्मादानमेतत्, संयमात्मविराधनातः, तामेव दर्शयति—'स' भिक्षुः 'तत्र' तस्मिन् वप्रादियुक्ते मार्गे 'पराक्रममाणः'
गच्छन् विपमत्वान्मार्गस्य कदाचित् 'प्रचलेत्' कम्पेत् प्रस्खलेद्वा तथा प्रपतेद्वा, स तत्र प्रस्खलन् प्रपतन् वा पण्णां कायानामन्य-
तमं विराधयेत्, तथा तत्र 'से' तस्य काय उच्चारणे वा प्रस्रवणेन वा श्लेष्मणा वा सिद्धानकेन वा वान्तेन वा पित्तेन वा पूतेन
वा शुकेण वा शोणितेन वा उपलिप्तः स्यादित्यत एवभूतेन पथा न गन्तव्यम्, अथ मार्गान्तरामावाचेनैव गतः प्रस्खलितः सन्
कर्दमाद्युपलिप्तः कायो नैवं कुर्यादिति दर्शयति-स यतिस्तथाप्रकारम्-अशुचिकर्दमाद्युलिप्तं कायमनन्तर्हितया-अव्यवहितया पृथिव्या
तथा 'सस्त्रिग्धया' आर्द्रया एवं सरजस्कृया वा, तथा 'चित्तवत्या' सचित्तया शिलया, तथा चित्तवता 'लेखुना' पृथिवीशकलेन वा,
एवं कोला-घुणास्तदावासभूते दारुणि जीवप्रतिष्ठिते साण्डे सप्राणिनि यावत् ससन्तानके 'नो' नैव सकृदामृज्यात् नापि पुनः पुनः
प्रमृज्यात्, कर्दमादि शोधयेदित्यर्थः, तथा तत्रस्य एव 'न संलिहेजा' न संलिखेत्, न विलिखेत् नोद्धर्तनादिनोद्धलेत्, नापि तदे-
वेपच्छुष्कमुद्धर्तयेत्, नापि तत्रस्य एव सकृदात्तापयेत्, पुनः पुनर्वा प्रतापयेत्, यत्कुर्यात्तदाह-स भिक्षुः 'पूर्वमेव' तदनन्तरमेवा-
त्परजस्कं तृणादि याचेत्, तेन चैकान्तस्थण्डिले स्थितः सन् गात्रं 'प्रमृज्यात्' शोधयेत्, शेषं सुगममिति ॥ किञ्च—

(मूलं) से भिक्षु वा० से जं पुण जाणिजा गोणं वियालं पडिपहे पेहाए महिसं वियालं पडिपहे पेहाए,
एवं मणुस्सं आसं हत्थि सीहं वग्गं विगं दीवियं अच्छं तरच्छं परिसरं सियालं विरालं सुणयं कोलसुणयं
कोकतियं चित्ताचिह्णयं वियालं पडिपहे पेहाए सइ परक्कमे संजयामेव परक्कमेजा, नो उज्जुयं गच्छिजा ।

१५
१ पिण्डै-
पणाध्य.
५ उद्देशः
गवादि-
वर्जनं
२०

॥३०७॥
२८

आचा०
२ ध्रुत०
१ चूला

से भिक्षू वा० समाणे अंतरा से उवाओ वा ग्वाणुं वा कंटण वा घसी वा भिलुगा वा विसमे वा विज्जले वा परियावज्जिजा, सइ परक्रमे संजयामेव० नो उज्जुयं गच्छिजा ॥ (सू० २५०)

स भिक्षुर्भिक्षार्थं प्रविष्टः सन् पथ्युपयोगं कुर्यात्, तत्र च यदि पुनरेवं जानीयाद् यथाऽत्र किञ्चिद्दनादिकमास्त इति तन्मार्गं रुन्धानं 'गां' बलीवर्दं 'व्यालं' द्रुप्तं दुष्टमित्यर्थः, पन्थानं प्रति प्रतिपथस्तस्मिन् स्थितं प्रत्युपेक्ष्य, शेषं सुगमं, यावत्सति पराक्रमे-मार्गान्तरे ऋजुना पथाऽऽत्मविराधनासम्भवात् न गच्छेत्, नवरं 'विगं'ति वृकं 'द्वीपिनं' चित्रकम् 'अच्छं'ति ऋक्षं 'परिसर'न्ति सरमं 'कोलसुणयं' महाशूकरं 'कोकंति'न्ति शृगालाकृतिलोमटको रात्रौ को को इत्येवं राट्तीति, 'चित्ताचिच्छडयं'ति आरण्यो जीववि-शेषस्तमिति ॥ तथा-स भिक्षुर्भिक्षार्थं प्रविष्टः सन् मार्गोपयोगं दद्यात्, तत्रान्तराले यद्येतत्पर्यापद्येत-स्यात्, तद्यथा-'अवपातः' गर्तः स्थाणुर्वा कण्टको वा घसी नाम-स्थलादधस्तादवतरणं 'भिलुग'त्ति स्फुटितकृष्णभूराजिः विपमं-निम्नोन्नतं विज्जलं-कर्दमः, तत्रात्मसंयमविराधनासम्भवात् 'पराक्रमे' मार्गान्तरे सति ऋजुना पथा न गच्छेदिति ॥ तथा—

(मूलं) से भिक्षू वा० गाहावइकुलस्स दुवारवाहं कंटगवुंदिघाण परिपिहियं पेहाण तेसिं पुव्वामेव उग्गहं अणणुन्नविय अपडिलेहिय अप्पमज्जिय नो अवंगुणिज्ज वा पविसिज्ज वा निक्खमिज्ज वा, तेसिं पुव्वामेव उग्गहं अणुन्नविय पडिलेहिय पडिलेहिय पमज्जिय पमज्जिय तओ संजयामेव अवंगुणिज्ज वा पविसेज्ज वा निक्खमेज्ज वा ॥ (सू० २५१)

स भिक्षुर्भिक्षार्थं प्रविष्टः सन् गृहपतिकुलस्य 'दुवारवाहं'ति द्वारभागस्तं कण्टकशाखया 'पिहितं' स्थगितं प्रेक्ष्य येषां तद्गृहं तेषा-

१ पिण्डे-
पणाध्य.
५ उद्देशः
गवादि-
वर्जनं
५

१०

ना०
२ युत०
१ मूला

प्र. आ.
३३८

ममग्रहं पूर्वमेव 'अनुवाप्य' अयाचित्वा, तथा अप्रत्युपेक्ष्य चक्षुषाऽप्रमृज्य च रजोहरणादिना 'नोऽवंगुणेज्ज'त्ति नैवोद्घाटयेद्, उद्घाट्य च न प्रविशेन्नापि निष्क्रामेत्, दोषदर्शनात्, तथाहि-गृहपतिः प्रद्वेषं गच्छेत्, नष्टे च वस्तुनि साधुविषया शङ्कोत्पद्येत, उद्घाट्यद्वारे चान्यन् पश्चादि प्रविशेदित्येवं च संयमात्मविराधनेति । सति कारणेऽपवादमाह-स भिक्षुर्येषां तद्ग्रहं तेषां सम्बन्धिन-ममग्रहम् 'अनुवाप्य' याचित्वा प्रत्युपेक्ष्य प्रमृज्य च गृहोद्घाटनादि कुर्यादिति, एतदुक्तं भवति-स्वतो द्वारमुद्घाट्य न प्रवेष्टव्य-मेव, यदि पुनर्ग्लानाचार्यादिप्रायोग्यं तत्र लभ्यते वैद्यो वा तत्रास्ते दुर्लभं वा द्रव्यं तत्र भविष्यति अवमौदर्ये वा सति एभिः कार-णैरुपस्थितैः व्यगितद्वारि व्यपस्थितः सन् शब्दं कुर्यात्, स्वयं वा यथाविध्युद्घाट्य प्रवेष्टव्यमिति ॥ तत्र प्रविष्टस्य विधिं दर्शयितुमाह-
(मूलं) से भिक्खू वा २ से जं पुण जाणिज्जा समणं वा माहणं वा गामपिंडोलगं वा पुब्बपविट्ठं पेहाण नो तेसि संलोण सपडिदुचारे चिट्ठिज्जा, से तमायाय एगंतमवक्कमिज्जा २ अणावायमसंलोण चिट्ठिज्जा, से से परो. अणावायमसंलोण चिट्ठमाणस्त असणं वा ४ आहट्टु दलइज्जा, से य एवं वइज्जा-आउसंतो. समणा ! इमे भे असणे वा ४ सव्वजणाण निसिद्धे तं भुंजह वा णं परिभाएह वा णं, तं चेगहओ पडिगाहिता तुसिणीओ उवे-हिज्जा, अचियाइं एयं मममेव सिया, माइट्ठाणं संकासे, नो एवं करिज्जा, से तमायाण तत्थ गच्छिज्जा २ से इणामेव आलोइज्जा-आउसंतो समणा ! इमे भे असणे वा ४ सव्वजणाण निसिद्धे तं भुंजह वा णं जाव परिभा-एह वा णं, सेणमेयं वयंतं परो वइज्जा-आउसंतो समणा ! तुमं चेव णं परिभाएहि, से तत्थ परिभाएमाणे नो अप्पणो ग्वद्धं २ डायं २ उसद्धं २ रसियं २ मणुन्नं २ निद्धं २ लुक्कवं. २, से तत्थ अमुच्छिण अगिद्धे अग-

१५
१ पिण्डै-
पणाध्य.
५ उद्देशः
कपाट-
विधिः
२०
सामान्य
भक्तं

॥३०८॥
२८

आचा०
२ श्रुत०
१ चूला

(ना)ठिए अणज्ज्ञोववन्ने बहुसममेव परिभाइजा, से णं परिभाएमाणं परो वइजा-आउसता समणा । मा ण तुमं परिभाएहि सन्वे वेगइआ ठिया उ भुक्वामो वा पाहामो वा, से तत्थ भुंजमाणे नो अप्पणां खळं खळं जाव लुक्खं, से तत्थ अमुच्छिए ४ बहुसममेव भुंजिजा वा पाइजा वा ॥ (सू २५२)

स भिक्षुर्ग्रामादौ भिक्षार्थं प्रविष्टो यदि पुनरेनं विजानीयाद् यथाऽत्र गृहे श्रमणादिः कश्चित्प्रविष्टः, तं च पूर्वप्रविष्टं प्रेक्ष्य दातृ-
प्रतिग्राहकासमाधानान्तरायभयात् तदालोके तिष्ठेत्, नापि तन्निर्गमद्वारं प्रति, दातृप्रतिग्राहकासमाधानान्तरायभयात्, किन्तु स
भिक्षुस्तं श्रमणादिकं भिक्षार्थमुपस्थितम् 'आदाय' अवगम्यैकान्तमपक्रामेत्, अपक्रम्य चान्येषां चानापाते-विजनेऽसंलोके च संति-
ष्ठेत्, तत्र च तिष्ठतः स गृहस्थः 'से' तस्य भिक्षोश्चतुर्विधमप्याहारमाहृत्य दद्यात्, प्रयच्छेत्तद् ब्रूयाद्-यथा यूयं बहवो भिक्षार्थमुप-
स्थिताः अहं च व्याकुलत्वाद्भाहारं विभाजयितुमलं अतो हे आयुष्मन्तः ! श्रमणाः ! अयमाहारश्चतुर्विधोऽपि 'भे' युष्मभ्यं सर्व-
जनार्थं मया निस्तृष्टो-दत्तस्तत्साम्प्रतं स्वरुच्या तमाहारमेकत्र वा भुङ्ख्वं परिभजध्वं वा-विभज्य वा गृहीतेत्यर्थः; तदेवंविध
आहार उत्सर्गतो न ग्राह्यः, दुर्मिक्षे वाऽध्याननिर्गतादौ वा द्वितीयपदे कारणे सति गृहीयाद्, गृहीत्वा च नैवं कुर्याद्, यथा तमा-
हारं गृहीत्वा तूष्णीको गच्छन्नेरमुत्प्रेक्षेत-यथा भमेवायमेकस्य दत्तः, अपि चायमल्पत्वान्ममैवैकस्य स्याद्, एवं च मातृस्थानं संस्पृशेद्,
अतो नैवं कुर्यादिति, यथा च कुर्यात्तथा च दर्शयति-स भिक्षुस्तमाहारं गृहीत्वा तत्र श्रमणाद्यन्तिके गच्छेद्, गत्वा च सः 'पूर्-
मेव' आदायेन नेपामाहारम् 'आलोकयेत्' दर्शयेत्, इदं च ब्रूयाद्-यथा भो आयुष्मन्तः श्रमणादयः ! अयमशनादिक आहारो
युष्माकं सर्वजनार्थमभिभक्त एव गृहस्थेन निस्तृष्टो-दत्तः, तद्युयमेकत्र भुङ्ख्वं विभजध्वं वा, 'से' अथैनं साधुमेवं ब्रवाणं कश्चिच्छ्रम-

१ विन्डे-
पणाध्य.
५ उद्देशः
साधार-
णभक्तं
६

१५
१ पिण्डै-
पणाध्य.
५ उद्देशः
श्रमणा-
दिप्रवेशे-
२०
विधिः

॥३०९॥
२८

णादिरेव ब्रूयाद्-यथा भो आयुष्मन् श्रमण ! त्वमेवासाकं परिभाजय, नैवं तावत्कुर्यात्, अथ सति कारणे कुर्यात् तदाऽनेन विधिनेति दर्शयति-स भिक्षुर्विभाजयन्नात्मनः 'खट्वं २' प्रचुरं २ 'डागं'ति शाकम् 'ऊमढं'ति उच्छ्रितं वर्णादिगुणोपेतं, शेषं सुगमं यावद्रूक्षमिति न गृह्णीयादिति । अपि च—'सः' भिक्षुः 'तत्र' आहारेऽमूर्च्छितोऽगृद्धोऽनाहतोऽनध्युपपन्न इति, एतान्यादरख्याप- नार्थमेकार्थिकान्युपात्तानि, कथञ्चिद्भेदाद्वा व्याख्यातव्यानीति, 'बहुसम'मिति(न)सर्वमत्र समं किञ्चित्सिक्थादिना यद्यधिकं भवेदिति, तदेवं प्रभूतसमं परिभाजयेत्, तं च साधुं परिभाजयन्तं कश्चिदेवं ब्रूयाद्, यथा-आयुष्मन् ! श्रमण ! मा त्वं परिभाजय, किन्तु मर्व एव चैकत्र व्यवस्थिता वयं भोक्ष्यामहे पास्यामो वा, तत्र परतीर्थिकैः सार्द्धं न भोक्तव्यं, स्वयुध्यैश्च पार्श्वस्थादिभिः सह, सम्भो- गिकैः सहौघालोचनां दत्त्वा भुञ्जानानामयं विधिः, तद्यथा-नो आत्मन इत्यादि, सुगममिति ॥ इहानन्तरश्रवणे बहिरालोकस्थानं निपिद्धं, साम्प्रतं तत्प्रवेशप्रतिषेधार्थमाह—

(मूलं) से भिक्षू वा० से जं पुग जाणिज्जा समणं वा माहणं वा गामपिंडोलगं वा अतिहिं वा पुण्वपविट्ठं पेहाए नो ते उयाहङ्गम्म पविसिज्ज वा ओभासिज्ज वा, से तमायाय एगंतमवक्कमिज्जा २ अणावायमसंलोए चिट्ठिज्जा, अह पुणेवं जाणिज्जा-पडिसेहिए वा दित्रे वा, तओ तंभि नियत्तिए संजयामेव पविसिज्ज वा ओभा- सिज्ज वा एयं० सामग्गियं० (सू० २५३) ॥ २-१-१-५ ॥ पिण्डैपणायां पञ्चम उद्देशकः ॥

स भिक्षुर्भिक्षार्थं ग्रामादौ प्रविष्टः सन् यदा पुनरेवं विजानीयात्, तद्यथा-अत्र गृहपतिक्रुले श्रमणादिकः प्रविष्टः, तं च पूर्व- प्रविष्टं श्रमणादिकं प्रेक्ष्य ततो न तान् श्रमणादीन् पूर्वप्रविष्टानतिक्रम्य प्रविशेत्, नापि तत्स्थ एव 'अभायेत' दातारं याचेत्, अपि

२-श्रुत,
१ चूला

प्र. आ.
३३९

आचा०
२ श्रुत०
१ चूला

च-स तम् 'आदाय' अवगम्यैकान्तमपक्रामेद् अनापातासंलोकं च तिष्ठेत् तावद्यावच्छ्रमणादिके प्रतिपिण्डे वा तस्मै दत्ते,
ततस्तस्मिन् 'निवृत्ते' गृहान्निर्गते सति ततः संयत एव प्रविशेदवभाषेत वेति, एवं च तस्य भिक्षोः 'सामर्थ्यं' सम्पूर्णं भिक्षुभाव
इति ॥ प्रथमस्य पञ्चमोद्देशकः समाप्तः ॥

पञ्चमोद्देशकान्तरं पठः समारभ्यते, अस्य चायमभिपन्थः-इहानन्तरोद्देशके श्रमणाद्यन्तरायभयाद्बृहप्रवेशो निषिद्धः,
तदिहाप्यपरप्राण्यन्तरायप्रतिषेधार्थमाह—

(मूलं) से भिक्षू वा० से जं पुण जाणिज्जा-रसेसिगो बहवे पाणा वासेसणाए संथडे संनिवहए पेहाए,
तंजहा-कुक्कुडजाइयं वा सूररजाइयं वा अग्गपिंडंसि वा वायसा संथडा संनिवहया पेहाए सह परकमे संजया०
नो उज्जुयं गच्छिज्जा ॥ (सू० २५४)

स भिक्षुभिक्षार्थं प्रविष्टः सन् यदि पुनरेवं विजानीयात्, तद्यथा-बहवः 'प्राणाः' प्राणिनः रक्षते-आस्वाद्यत इति रसस्तमेष्टुं
शीलमेपां ते रसेपिणः, रसान्वेषिण इत्यर्थः, ते तदर्थिनः सन्तः पश्चाद् ग्रासार्थं कचिद्रथ्यादौ संनिपतितस्तांश्चाहारार्थं संस्कृ(ष्ट)-
तान्-घनान् संनिपतितान् प्रेक्ष्य ततस्तदभिमुखं न गच्छेदिति सम्बन्धः तांश्च प्राणिनः स्वनामग्राहमाह-कुक्कुटजातिकं वेत्यनेन च
पश्चिजातिरुद्दिष्टा, छक्रजातिकमित्यनेन च चतुष्पदजातिरिति, 'अग्रपिण्डे वा' काकपिण्ड्यां वा बहिः क्षिप्तायां वायसाः संनिप-
तिता भवेयुः, तांश्च दृष्ट्वाऽग्रतः, ततः सति पराक्रमे-अन्यस्मिन् मार्गान्तरे 'संयतः' सम्यगुपयुक्तः संयतामन्त्रणं वा ऋजुस्तदभिमुखं

१ पिण्डे-
पणाद्य.
६ उद्देशः
वक्र-
मार्गः

५

१०

चा०
२ श्रुत०
१ चला

प्र. आ.
३४०

न गच्छेद्, यतस्तत्र गच्छतोऽन्तरायं भवति, तेषां चान्यत्र संनिपतितानां बधोऽपि स्यादिति ॥ साम्प्रतं गृहपतिकुलं प्रविष्टस्य साधोर्विधिमाह—

(मूलं) से भिक्खू वा २ जाव नो गाहावइकुलस्स वा दुवारसाहं अवलंबिय २ चिद्धिज्जा, नो गा० दगच्छ-
डुणमत्तए चिद्धिज्जा, नो गा० चंदणिउयए चिद्धिज्जा, नो गा० सिणाणस्स वा वच्चस्स वा संलोए सपडिदुवारे
चिद्धिज्जा, नो० आलोयं वा थिग्गलं वा संधिं वा दग्गभवणं वा बाहाओ पणिज्झिय २ अंगुलियाए वा उद्दि-
सिय २ उण्णमिय २ अवनमिय २ निज्झाइज्जा, नो गाहावइं अंगुलियाए उद्दिसिय २ जाइज्जा, नो गा० अंगु-
लिए चालिय २ जाइज्जा, नो गा० अं० तज्जिय २ जाइज्जा, नो गा० अं० उक्खुलंपिय [उक्खुलुंदिय] २ जाइज्जा,
नो गाहावइं वंदिय २ जाइज्जा, नो वयणं फरुसं वइज्जा ॥ (सू० २५५)

स भिक्षुर्भिक्षार्थं गृहपतिकुलं प्रविष्टः सन्नैतत्कुर्यात्, तद्यथा—नो गृहपतिकुलस्य द्वारशाखाम् 'अवलम्ब्यावलम्ब्य' पौनःपुन्येन
भृशं वाऽवलम्ब्य तिष्ठेद्, यतः सा जीर्णत्वात्पतेद् दुष्प्रतिष्ठितत्वाद्वा चलेत् ततश्च संयमात्मविराधनेति, तथा 'उदकप्रतिष्ठापनमा-
त्रके' उपकरणधावनोदकप्रक्षेपस्थाने प्रवचनजुगुप्साभयान्न तिष्ठेत्, तथा 'चंद्रणिउदय'ति आचमनोदकप्रवाहभूमौ न तिष्ठेद्, दोषः
पूर्वोक्त एव, तथा स्नानवर्चःसंलोके तत्प्रतिद्वारं वा तिष्ठेत्, एतदुक्तं भवति—यत्र स्थितैः स्नानवर्चःक्रिये कुर्वन् गृहस्थः समवलो म्रियते
तत्र न तिष्ठेदिति, दोषश्चात्र दर्शनाशङ्कया निःशङ्कतत्क्रियाया अभावेन निरोधप्रद्वेषसम्भव इति, तथा नैव गृहपतिकुलस्य 'आलो-
कम्' आलोकस्थानं—गवाक्षादिकं, 'थिग्गलं'ति प्रदेशपतितसंस्कृतं, तथा 'संधि'न्ति चौरखातं भित्तिमन्धि वा, तथा 'उदकभवनम्'

१ पिण्डै-
१५
पणाध्य,
६ उद्देशः
वर्चआ-
लोका-
दिवर्जनं
२०

॥३१०॥
२७

आचा०
२ श्रुत०
१ चूला

उदकगृहं, सर्वाण्यप्येतानि भुजां 'प्रगृह्य प्रगृह्य' पौनःपुन्येन प्रसार्य तथाऽङ्गुल्योद्दिश्य तथा कायमवनम्योन्नम्य च न निध्यापयेत्-
न प्रलोकयेत् नाप्यन्यसै प्रदर्शयेत्, सर्वत्र द्विर्वचनमादररूपापनार्थं, तत्र हि हतनष्टादौ शङ्कोत्पद्यत इति ॥ अपिच-स भिक्षुर्गृह-
पतिकुलं प्रविष्टः सन्नैव गृहपतिमङ्गुल्याऽत्यर्थमुद्दिश्य तथा चालयित्वा तथा 'तर्जयित्वा' भयमुपदर्श्य तथा कण्डूयनं कृत्वा तथा
गृहपतिं 'वन्दित्वा' वाग्भिः स्तुत्वा प्रशस्य नो याचेत्, अदत्ते च नैव तं गृहपतिं परुषं वदेत्, तद्यथा—यक्षस्त्वं परगृहं रक्षसि,
कुतस्ते दानं?, वाचैर भद्रिका भवतो, न पुनरनुष्ठानम्, अपिच—"अक्षरद्वयमेतद्वि, नास्ति नास्ति यदुच्यते। तदिदं देहि देहीति,
विपरीतं भविष्यति ॥१॥" अन्यच्च—

(मूलं) अह तत्थ कंचि भुंजमाणं पेहाए गाहावहं वा० जाव कम्मकरिं वा से पुब्बामेव आलोइज्जा-आउसोत्ति-
वा भइणित्ति वा दाहिसि मे इत्तो अन्नयरं भोयणजायं?, से सेवं वयंतस्स परो हत्थं वा मत्तं वा दग्धिं वा
भायणं वा सीओदगविघडेण वा उस्सिणोदगविघडेण वा उच्छोल्लिज्ज वा पहोइज्ज वा, से पुब्बामेव आलो-
इज्जा-आउसोत्ति वा भइणित्ति वा ! मा एयं तुमं हत्थं वा० ४ सीओदगविघडेण वा २ उच्छोल्लेहि वा २; अभि-
कंखसि मे दाउं एवमेव दलयाहि, से सेवं वयंतस्स परो हत्थं वा ४ सीओ० उस्सि० उच्छोल्लित्ता पहोइत्ता
आहहु दलइज्जा, तहप्पगारेणं पुरेकम्मएणं हत्थेण वा ४ असणं वा ४ अफासुयं जाव नो पडिगाहिज्जा । अह
पुण एवं जाणिज्जा नो पुरेकम्मएणं उदउल्लेणं तहप्पगारेणं वा उदउल्लेण(संसिणिद्वेण)वा हत्थेण वा ४ असणं
वा ४ अफासुयं जाव नो पडिगाहिज्जा । अह पुणेवं जाणिज्जा-नो उदउल्लेण संसिणिद्वेण सेसं तं चेव एवं-सस-

१ पिण्डै-
पणाध्य.
५ उद्देशः
पुरःक-
मादि-
५
निषेधः

१८

आचा०
२ श्रुत०
१ चूला
प्र. आ.
३४१

उल्ले, ससिण्डे मट्टिया जसे । हरियाले हिंगुल्लए, मणोसिला अंजणे लोणे ॥१॥ गेरुय वन्निय सेढिय सोर-
ट्टिय पिट्ट कुकुस उक्कुडसंसट्टेण । अह पुणेवं जाणिज्जा नो असंसट्टे संसट्टे, तहप्पगारेण संसट्टेण हत्थेण वा ४
असणं वा ४ फासुयं जाव पडिगाहिज्जा ॥ (सू० २५६)

अथ भिक्षुस्तत्र गृहपतिकुले प्रविष्टः सन् कञ्चन गृहपत्यादिकं भुञ्जानं प्रेक्ष्य स भिक्षुः पूर्वमेवालोचयेद्-यथाऽयं गृहपतिस्तद्भार्या
वा यावत्कर्मकरी वा भुङ्क्ते, पर्यालोच्य च सनामग्राहं याचेत, तद्यथा-‘आउसोत्ति वे’ति, अमुक इति गृहपते ! भगिनि ! इति वा
इत्याद्यामत्र्य दास्यसि मेऽस्मादाहारजातादन्यतरद्भोजनजातमित्येवं याचेत, तच्च न वर्त्तते कर्तुं, कारणे वा सत्येवं वदेत्-अथ ‘से’
तस्य भिक्षोरेवं वदतो याचमानस्य परो गृहस्थः कदाचिद्वस्तं मात्रं दर्वीं भाजनं वा ‘शीतोदकविकटने’ अप्कायेन ‘उष्णोदकविक-
टने’ उष्णोदकेनात्रिदण्डोदृत्तेन पश्चाद्वा सचितीभूतेन ‘उच्छोलेज्ज’ति सक्कुदुदकेन प्रक्षालनं कुर्यात्, ‘पहोएज्ज’ति प्रकर्षेण वा हस्ता-
देर्द्वानं कुर्यात्, स भिक्षुर्इत्तादिकं पूर्वमेव प्रक्षाल्यमानमालोचयेद्, दत्तावधानो भवेदित्यर्थः, तच्च प्रक्षाल्यमानमालोच्यामुक
इत्येवं सनामग्राहं निशरयेद्, यथा-मैयं कथास्त्वमिति, यदि पुनरसौ गृहस्थो हस्तादिकं सचित्तोदकेन प्रक्षाल्य दद्यात्तदप्रासु-
मिति ज्ञात्वा न प्रतिगृह्णीयादिति ॥ किञ्च-अथासौ भिक्षुर्गृहपतिकुलं प्रविष्टः सन् यदि पुनरेवं विजानीयात्, तद्यथा-‘नो’ नैव
साधुभिक्षादानार्थं पुरः-अप्रतः कृतं प्रक्षालनादिकं कर्म-क्रिया यस्य हस्तादेः स तथा तेनोदकेनार्द्रेणेति-गलद्विन्दुनेति, एतदुक्तं
भरति-साधुभिक्षादानार्थं नैव हस्तादिकं प्रक्षालितं, किन्तु तथाप्रकारः एव स्वतः कुतोऽप्यनुष्ठानादुदकाद्रौ हस्तस्तेन, एवं मात्रादिना-
ऽपि गलद्विन्दुना दीयमानं चतुर्विधमप्याहारमप्रासुरुमनेपणीयमिति मत्वा नो गृह्णीयादिति ॥ अथ पुनरेवं विजानीयात्, तद्यथा-

१५
१ पिण्डै-
पणाध्य.
६ उद्देशः
पुरःक-
र्मादि-
२०
निषेधः

॥३११॥

२८

एस कारणे एसुवएसे जं तहप्पगारं असणं वा ४ अगणिनिक्खत्तं अफासुयं नो० पडि० एयं सामग्गियं ॥
(सू० २५९) पिडैपणायां पष्ठ उद्देशकः २-१-१-६ ॥

स मिश्रुगृहपतिकुलं प्रविष्टश्चतुर्विधमप्याहारमग्रायुपरि निक्षिप्तं तथाप्रकारं ज्वालासंबद्धं लाभे सति न प्रतिगृहीयात् । अत्रैव दोष-
माह-केवली ब्रूयात् 'आदानं' कर्मादानमेतदिति, तथाहि 'असंयतः' गृहस्थो मिश्रुपतिज्ञया तत्राग्युपरिव्यवस्थितमाहारम् 'उत्सि-
ञ्चन्' आक्षिपन् 'निःसिञ्चन्' दत्तोद्धरितं प्रक्षिपन्, तथा 'आमर्जयन्' सकृद्द्रस्तादिना शोधयन्, तथा प्रकर्षेण मार्जयन्-शोधयन्,
तथाज्वतारयन्, तथा 'अपवर्तयन्' तिरश्चीनं कुर्वन्नग्निजीवान् हिंसादिति । 'अथ' अनन्तरं 'भिक्षूणां' साधूनां पूर्वोपदिष्टा एषा
प्रतिज्ञा एष हेतुः तत्कारणमयमुपदेशः यत्तथाप्रकारमग्निसंबद्धमशनाद्यग्निनिक्षिप्तमवासुक्रमनेऽणीयमिति ज्ञात्वा लाभे सति न प्रति-
गृहीयात्, एतत्खलु भिक्षोः 'सामग्र्यं' समग्रो भिक्षुभाव इति ॥ प्रथमाध्ययनस्य पष्ठ उद्देशकः समाप्तः ॥ २-१-१-६ ॥

पष्ठोद्देशकानन्तरं सप्तमः समारभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः-इहानन्तरोद्देशके संयमविराधनाऽभिहिता, इह तु संयमात्मदा-
तुविराधना तथा च विराधनया प्रवचनकुत्सेत्येतदत्र प्रतिपाद्यत इति—

(मूलं) से भिक्खू वा २ से जं० असणं वा खंधंसि वा थंभंसि वा मंचंसि वा मालंसि वा पासायंसि वा
हम्मियतलंसि वा अन्नयरंसि वा तहप्पगारंसि अंतलिकखजायंसि उवनिक्खित्ते सिघा तहप्पगारं मालोहडं
असणं वा ४ अफासुयं नो०, केवली ब्रूया-आयाणमेयं, अस्संजए भिक्खुपडियाए पीढं वा फलगं वा निस्सेणि

आचा०
२ श्रुत०
१ चूला
प्र. आ
३४२

लपलर'ति अर्द्धपक्कशाल्यादिकणादिकमित्येवमादिकम् 'असंयतः' गृहस्थः 'मिक्षुप्रतिज्ञया' भिक्षुमुद्दिश्य चित्तमत्यां शिलायां तथा सर्वाजाया सहरिताया साण्डायां यावन्मर्कटसन्तानोपेतायाम् 'अकुट्टिपुः' कुट्टितवन्तः तथा कुट्टन्ति कुट्टिष्यन्ति वा, एकवचनाधि-कारेऽपि छान्दसत्नात्तिद्वयत्ययेन बहुवचन द्रष्टव्यं, पूर्वत्र वा जातावेकवचनं, तत्र पृथुकादिकं सचित्तमचित्तं वा चित्तमत्यां शिलाया कुट्टयित्वा 'उष्णिसु'त्ति साधर्थं वाताय दत्तवन्तो ददति दास्यन्ति वा, तदेवं तथाप्रकारं पृथुकादि ज्ञात्वा लामे सति नो प्रतिगृहीयादिति ॥ किञ्च—

(मूलं) से भिक्षू वा २ जाव समाणे से जं० विलं वा लोणं उब्भियं वा लोणं अस्संजए जाव ससंताणाए भिदिंसु ३ रुचिसु वा ३ विलं वा लोणं उब्भियं वा लोणं अफासुयं० नो पडिगाहिजा ॥ (सू० २५८)
स भिक्षुर्यदि पुनरेव विजानीयात्, तद्यथा-विलमिति खनिविशेषोत्पन्नं लगणम्, अथ चोपलक्षणार्थत्वात्सैन्धवसौमर्चलादिकमपि द्रष्टव्यं, तथोद्भिज्जमिति समुद्रोपरुण्ठे क्षारोदकमम्पर्काद् यदुद्भिद्यते लगणम्, अस्याप्युपलक्षणार्थत्वात्क्षारोदकसेकाद्यद्भवति रुमका-दिकं तदपि श्राव्यं, तदेवंभूतं लगणं पूर्वोक्तविशेषणविशिष्टाया शिलायामभैत्सुः—कणिकाकार कुर्युः, तथा साधर्थमेव भिन्दन्ति भैत्स्यन्ति वा, तथा श्लक्ष्णतरार्थं 'रुचिसु व'त्ति पिष्टवन्तः पिपन्ति पेक्ष्यन्ति वा, तदपि लगणमेवंप्रकारं ज्ञात्वा नो(प्रति)गृहीयात् ॥ अपि च—
(मूलं) से भिक्षू वा० से जं० असणं वा ४ अगिणिणिकित्तं तट्पगारं असणं वा ४ अफासुयं नो०, केवली बूया-आयाणमेयं, अस्संजए भिक्षुपडियाए उरिंसचमाणे वा निरिंसचमाणे वा आमजमाणे वा पमजमाणे वा ओयारेमाणे वा उव्यत्तमाणे वा अगणिजीवे हिंसिजा, अह भिक्षूणं पुवोवइत्ता एस पइत्ता एस हेऊ

१५
१ पिण्डै-
पणाध्य.
६ उद्देशः
भिद्य-
मानलव-
२०
णादि-
निषेधः

॥३१२॥
२८

एस कारणे एमुवएसे जं तहप्पगारं असणं वा ४ अगणिनिक्खित्तं अफासुयं नो० पडि० एयं सामग्गियं ॥
(सू० २५९) पिडैपणायां पष्ठ उद्देशकः २-१-१-६ ॥

स भिक्षुर्गृहपतिकुलं प्रविष्टश्चतुर्विधमप्याहारमप्रायुपरि निक्षिप्तं तथाप्रकारं ज्वालासंबद्धं लाभे सति न प्रतिगृहीयात् । अत्रैव दोष-
माह-केवली ब्रूयात् 'आदानं' कर्मादानमेतदिति, तथाहि 'असंयतः' गृहस्थो भिक्षुप्रतिज्ञया तत्राप्युपरिव्यवस्थितमाहारम् 'उत्सि-
ञ्चन्' आक्षिपन् 'निःसिञ्चन्' दत्तोद्धरितं प्रक्षिपन्, तथा 'आमर्जयन्' सकृद्भस्तादिना शोधयन्, तथा प्रक्षेपेण मार्जयन्-शोधयन्,
तथाज्वतारयन्, तथा 'अपवर्त्तयन्' तिरश्चीनं कुर्वन्नग्निजीवान् हिंसादिति । 'अथ' अनन्तरं 'भिक्षूणां' साधूनां पूर्वोपदिष्टा एषा
प्रतिज्ञा एष हेतुः तत्कारणमयमुपदेशः यत्तथाप्रकारमग्निसंबद्धमशनायग्निनिक्षिप्तमभासुक्रमनेऽणीयमिति ज्ञात्वा लाभे सति न प्रति-
गृहीयात्, एतत्खलु भिक्षोः 'सामग्ग्यं' समग्रो भिक्षुभाव इति ॥ प्रथमाध्ययनस्य पष्ठ उद्देशकः समाप्तः ॥ २-१-१-६ ॥

पष्ठोद्देशकानन्तरं सप्तमः समारभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः-इहानन्तरोद्देशके संयमविराधनाऽभिहिता, इह तु संयमात्मदा-
तृविराधना तथा च विराधनया प्रवचनकुत्सेत्येतदत्र प्रतिपाद्यत इति—

(मूलं) से भिक्खू वा २ से जं० असणं वा खंधंसि वा थंभंसि वा मंचंसि वा मालंसि वा पासायंसि वा
हम्मियतलंसि वा अन्नयरंसि वा तहप्पगारंसि अंतलिख्खजायंसि उवनिक्खित्ते सिया तहप्पगारं मालोहडं
असणं वा ४ अफासुयं नो०, केवली ब्रूया-आयाणमेयं, अस्संजए भिक्खुपडियाए पीढं वा फलगं वा निस्सेणि

आचा०
२ श्रुत०
१ चूला
प्र. आ.
३४३

वा उद्वहलं वा आहृद् उस्सविय दुरूहिजा, से तत्थ दुरूहमाणे पयलिज्ज वा पवडिज्ज वा, से तत्थ पयलमाणे
वा २ हत्थं वा पायं वा याहुं वा ऊरुं वा उदरं वा सीसं वा अन्नघरं वा कायंसि इंदियजालं लूसिज्ज वा पाणाणि
वा ४ अभिहणिज्ज वा वित्तासिज्ज वा लेसिज्ज वा संघसिज्ज वा संघट्टिज्ज वा परिघाविज्ज वा किलामिज्ज वा
ठाणाओ ठाणं संकामिज्ज वा, तं तहप्पगारं मालोहडं असणं वा ४ लाभे संते नो पडिगाहिज्जा, से भिक्खू
वा २ जाय समाणे से जं० असणं वा ४ कुट्टियाओ वा कोलेजाउ वा अहसंजए भिक्खुपडियाए उक्कुज्जिय
अवउज्जिय ओहरिय आहृद् दलहज्जा, तहप्पगारं असणं वा ४ लाभे संते नो पडिगाहिज्जा ॥ (सू० २६०)
स भिक्षुर्भिक्षार्थं प्रविष्टः सन् यदि पुनरेवं चतुर्विधमप्याहारं जानीयात्, तद्यथा—‘स्कन्धे’ अर्द्धप्राकारे ‘स्तम्भे वा’ शैलदारुमयादौ,
तथा मञ्चके वा माले वा प्रासादे वा हर्म्यतले वा अन्यतरक्षिन् वा तथाप्रकारेऽन्तरिक्षजाते ‘स आहारः ‘उपनिक्षिप्तः’ व्यवस्था-
पितो भवेत्, तं च तथाप्रकारमाहारं मालाहृतमिति मत्वा लाभे सति न प्रतिगृह्णीयात्, केवली ब्रूयाद् यत् आदानमेतदिति, तद्यथा—
असंयतो भिक्षुप्रतिज्ञया साधुदानार्थं पीठकं वा फलकं वा निश्रेणिं वा उद्वहलं वाऽऽहृत्य—ऊर्ध्वं व्यवस्थाप्यारोहेत्, स तत्रारोहन्
मचलेद्वा प्रपतेद्वा, प्रपतन् वा हस्तादिकमन्यतरद्वा काये इन्द्रियजातं ‘लूमेज्ज’त्ति विराधयेत्, तथा प्राणिनो भूतानि जीवान् सत्त्वान-
भिहन्याद्विनासयेद्वा लेपयेद्वा—संश्लेषं वा कुर्यात् तथा संघर्षं वा कुर्यात् तथा सङ्घट्टं वा कुर्यात्, एतच्च कुर्वस्तान् परितापयेद्वा क्लाम-
येद्वा स्थानात्स्थानं सङ्ग्रामयेद्वा, तदेतत् ज्ञात्वा यदाहारजातं तथाप्रकारं मालाहृतं तल्लाभे सति नो प्रतिगृह्णीयादिति ॥ स भिक्षुर्यदि
पुनरेवंभूतमाहारं जानीयात्, तद्यथा—‘कोट्टिकातः’ भृन्मयकुशूलसंस्थानायाः तथा ‘कोलेजाओ’त्ति अधोवृत्तखाताकाराद् असंयतः

१ पिण्डै-
१५
पणाध्य.
७ उद्देशः
मालाप-
हत-
भिक्षा-
२०
निषेधः

॥३१३॥
२७

आचा०
२ श्रुत०
१ चूला

'भिक्षुप्रतिज्ञया' साधुमुद्दिश्य कोष्ठिकांतः उक्कुञ्जिय-ऊर्ध्वकायमुनम्य ततः कुञ्जीभूय, कोलेजाओ 'अवउञ्जिअ'त्ति अघोऽवनम्य, तथा 'ओहरिय'त्ति तिरथीनो भूत्वाऽऽहारमाहृत्य दद्यात्, तच्च भिक्षुस्तथाप्रकारमघोमालाहृतमिति कृत्वा लाभे सति न'प्रतिगृहीयादिति ॥ अधुना पृथिवीकायमधिकृत्याह—

(मूलं) से भिक्खू वा० से जं० असणं वा० ४ मट्टियाउलित्तं तहप्पगारं असणं वा ४ लाभे सं०, केवली०, अस्संजण भि० मट्टिओलित्तं असणं वा० उट्ठिंभदमाणं पुढवीकायं समारंभिज्जा, पुणरवि उल्लिपमाणे पच्छाकम्मं करिज्जा, अह भिक्खूणं पुढ्वो० जं तहप्पगारं मट्टिओलित्तं असणं वा० अफासुयं० । से भिक्खू० जं० असणं वा० ४ आउकायपहट्टियं चैव, एवं अगणिकायपहट्टियं लाभे० केवली०, अस्संज० भि० अगणिं उस्सक्किय निस्सक्किय ओहरिय आहट्टु दलइज्जा अह भिक्खूणं० जाव नो पडि० ॥ (सू० २६१)

(मूलं) से भिक्खू वा २ से जं० असणं वा ४ अचुसिणं अस्संजण भि० सुप्पेण वा विहुयणेण वा तालियंटेण वा पत्तेण वा साहाए वा साहाभंणेण वा पिहुणेण वा पिहुणहत्थेण वा चेलेण वा चेलकण्णेण वा हत्थेण वा सुहेण वा फुमिज्ज वा वीइज्ज वा, से पुढ्वामेव आलोइज्जा-आउसोत्ति वा भइणित्ति वा ! एतं तुमं असणं वा अचुसिणं सुप्पेण वा जाव फुमाहि वा वीयाहि वा, अभिकंखसि मे दाउं एमेव दलयाहि, से सेवं वयंतस्स परो सुप्पेण वा जाव वीइत्ता आहट्टु दलइज्जा तहप्पगारं असणं वा ४ अफासुयं वा नो पडि० ॥ (सू० २६२) ॥

स भिक्षुर्गृहपतिकुलं प्रविष्टः सन् यदि पुनरेवं जानीयान्, तद्यथा-पिठरकादौ मृत्तिकयाऽवलित्तमाहारं 'तथाप्रकार'मित्यवलित्तं

१ पिण्डे-
पणाध्य.
७ उदेशः
मृत्ति-
सादि-
५
निषेधः

१०

1 चा०
2 श्रुत०
१ चूला
प्र. आ.
३४४

केनचित्परिज्ञाय पश्चात्कर्मभयाच्चतुर्भिधमप्याहारं लाभे सति न प्रतिगृहीयात्, किमिति ? यतः केवली द्रव्यात्कर्मादानमेतदिति, तदेव दर्शयति--'असंयतः' गृहस्थो भिक्षुप्रतिज्ञया मृत्तिकोपलिप्तमशनादिकम्-अशनादिभाजनं तच्चोद्भिन्दन् पृथिवीकायं समारभेत, स एव केवल्याह, तथा तेजोरायुनस्पतित्रयमक्रायं समारभेत, दत्ते सत्युत्तरकालं पुनरपि शेषरक्षार्थं तद्भाजनमवलम्बन् पश्चात्कर्म कुर्यात्, अथ भिक्षुणां पूर्वोपदिष्टा एषा प्रतिज्ञा एव हेतुरेतत्कारणमयमुपदेशः यत्तथाप्रकारं मृत्तिकोपलिप्तमशनादिजातं लाभे सति नो प्रतिगृहीयादिति । स भिक्षुर्गृहपतिकुलं प्रविष्टः सन् यदि पुनरेवंभूतमशनादि जानीयात्, तद्यथा--'सचित्तपृथिवीकायप्रतिष्ठितं' पृथ्वीकायोपरिव्यवस्थितमाहार विज्ञाय पृथिवीकायसङ्घट्टनादिभयाह्लाभे सत्यप्रासुकमनेपणीयं च ज्ञात्वा न प्रतिगृहीयादिति ॥ एवमप्यायप्रतिष्ठितमपिकायप्रतिष्ठितं लाभे सति न प्रतिगृहीयाद्, यतः केवली द्रव्यादादानमेतदिति । तदेव दर्शयति--असंयतो भिक्षुप्रतिज्ञयाऽपिकायमुल्लुकादिना 'ओमक्रिय'ति प्रज्जाल्य (निषिव्य), तथा 'ओहरिय'ति अपिकायोपरि व्यवस्थितं पिठरकादिकमाहारभाजनमपघृष्य तत आहृत्य-गृहीत्वाऽऽहारं दद्यात्, तत्र भिक्षुणां पूर्वोपदिष्टा एषा प्रतिज्ञा यदेतत्तथाभूतमाहारं नो प्रतिगृहीयादिति ॥

—इपतिकुलं प्रविष्टः सन् यदि पुनरेवं जानीयाद् यथाऽस्त्युष्णमोदनादिकमसंयतो भिक्षुप्रतिज्ञया शीतीकरणार्थं सूर्पेण वा मयूरपिच्छकृतव्यजनेनेत्यर्थः, तथा शाखया शाखामङ्गेन, पल्लवेनेत्यर्थः, तथा बर्हेण वा बर्हकलापेन वा, तथा वस्त्रेण वा हस्तेन वा तथाप्रकारेणान्येन वा केनचित् 'कुमेजावे'ति मुखरायुना शीतीकुर्याद्, वस्त्रादिभिर्वा वीजयेत्, स भिक्षुः लोकयेद् दत्तोपयोगो भवेत्, तथाकुर्याणं च दृष्टैतद्देत्, तद्यथा-अमुक ! इति वा भगिनि ! इति वा इत्यामन्व्य मैवं—इति मे दातुं तत एवंस्थितमेव ददस्व, अथ पुनः स परो-गृहस्थः-सै' तस्य भिक्षोरेवं वदतोऽपि सूर्पेण वा याव-

१५
१ पिण्ड-
पणाध्य.
७ उद्देशः
मृच्छि-
सादि-
२०
निषेधः

॥३१४॥
२८

आचा०
२ श्रुत०
१ चूला

न्मुखेन वा बीजयित्वाऽऽहृत्य तथाप्रकारमशनादिकं दद्यात्, स च साधुरनेपणीयमिति मत्वा न परिगृहीयादिति ॥ पिण्डाधिकार
एवंपणादोपमधिकृत्याह—

(मूलं) से भिक्खू वा० २ से जं० असणं वा० चणस्सइकायपइट्टियं तहप्पगारं असणं वा ४ चण० लभे संते
नो पडि० । एवं तसकाएवि ॥ (सू० २६३)

स मिश्रुर्गृहपतिकुलं ब्रविष्टः सन् यत्पुनरेवं जानीयाद्—वनस्पतिकायप्रतिष्ठितं, तं चतुर्भिधमप्याहार न गृह्णीयादिति ॥ एवं त्रस-
कायसूत्रमपि नेयमिति । अत्र च वनस्पतिकायप्रतिष्ठितमित्यादिना निक्षिप्त्वाख्य एपणादोपोऽभिहितः, एवमन्येऽध्येपणादोपा यथा-
सम्मर्षं सूत्रेष्वेवायोज्याः । ते चामी—“संक्रिये १ मक्खिय २ निक्खिय ३ पिहिय ४ साहरिय ५ दायगु ६ म्मीसे ७ । अपरि-
णय ८ लिच ९ छट्टिय १० एसणदोसा दस हवंति ॥१॥” तत्र शङ्कितमाधाकर्मादिना १, अक्षितमुदकादिना २, निक्षिप्तं पृथि-
वीकायादौ ३, पिहितं बीजपूरकादिना ४, ‘साहरियं’ति मात्रकादेस्तुपाद्यदेयमन्यत्र सचित्तपृथिव्यादौ संहृत्य तेन मात्रकादिना
यद्दाति तत्संहृतमित्युच्यते ५, ‘दायग’त्ति दाता बालवृद्धाद्ययोग्यः ६, उन्मिथ्रं—सचित्तमिथ्रम् ७, अपरिणतमिति यद्देयं न सम्य-
गचिन्तीभूतं, दातृग्राहकयोर्वा न सम्यग्भावोपेत ८, लिप्तं वसादिना ९, ‘छट्टियं’ति परिशाटवदि १० त्येपणादोपाः ॥ साम्प्रतं
पानकाधिकारमुद्दिश्यमाह—

(मूलं) से भिक्खू वा २ से जं पुण पाणगजायं जाणिज्जा, तंजहा—उस्सेइमं १ वा संसेइमं २ वा चाउलोदगं

१ शङ्कित अक्षित निक्षिप्त पिहित उहृत् दायकदोषदुष्ट उन्मिथ्रम् । -परिणत लिप्त छदित एपणादोपा दस भवन्ति ॥१॥

प्र. आ.
३४५

१-पिण्डै-
पणाध्य.
७ उद्देशः
वनस्प-
तित्रस-
५
प्रतिष्ठ-
निषेधः

१०

आचा०
२ धृत०
१ चूला
प्र. आ.
३४४

केनचित्परिज्ञाय पश्चात्कर्मभयाच्चतुर्विधमप्याहारं लाभे सति न प्रतिगृह्णीयात्, किमिति !, यतः केवली ब्रूयात्कर्मादानमेतदिति, तदेव दर्शयति--'असंयतः' गृहस्यो भिक्षुप्रतिज्ञया मृत्तिकोपलिप्तमशनादिकम्-अशनादिभाजनं तद्योद्धिन्दन् पृथिवीकायं समारभेत, स एव केवल्याह, तथा तेजोमायुरनस्पतित्रसकायं समारभेत, दत्ते सत्युत्तरकालं पुनरपि शेषरक्षार्थं तद्भाजनमवलम्बन् पश्चात्कर्म कुर्यात्, अथ भिक्षुणां पूर्वोपदिष्टा एषा प्रतिज्ञा एष हेतुरेतत्कारणमयमुपदेशः यत्तथाप्रकारं मृत्तिकोपलिप्तमशनादिजातं लाभे सति नो प्रतिगृह्णीयादिति । स भिक्षुर्गृहपतिकुलं प्रविष्टः सन् यदि पुनरेवंभूतमशनादि जानीयात्, तद्यथा--'सचित्तपृथिवीकायप्रतिष्ठितं' पृथ्वी-कायोपरिव्यवस्थितमाहारं विज्ञाय पृथिवीकायसङ्घट्टनादिभयाल्लाभे सत्यप्रासुकमनेपणीयं च ज्ञात्वा न प्रतिगृह्णीयादिति ॥ एवमप्या-यप्रतिष्ठितमपिकायप्रतिष्ठितं लाभे सति न प्रतिगृह्णीयाद्, यतः केवली ब्रूयादादानमेतदिति । तदेव दर्शयति--असंयतो भिक्षुप्रतिज्ञ-याऽपिकायमुल्मुकादिना 'ओसकिय'त्ति प्रञ्जाल्य (निपिष्य), तथा 'ओहरिय'त्ति अपिकायोपरि व्यवस्थितं पिठरकादिकमाहारभा-जनमपवृत्त्य तत आहृत्य-गृहीत्वाऽऽहारं दद्यात्, तत्र भिक्षुणां पूर्वोपदिष्टा एषा प्रतिज्ञा यदेतत्तथाभूतमाहारं नो प्रतिगृह्णीयादिति ॥ स भिक्षुर्गृहपतिकुलं प्रविष्टः सन् यदि पुनरेवं जानीयाद् यथाऽत्युष्णमोदनादिकमसंयतो भिक्षुप्रतिज्ञया शीतीकरणार्थं स्रपेण वा बीजनेन वा, मयूरपिच्छकृतव्यजनेनेत्यर्थः, तथा शाखया शाखामङ्गेन, पल्लवेनेत्यर्थः, तथा बर्हेण वा बर्हकलापेन वा, तथा वस्त्रेण वस्त्रकणेन वा हस्तेन वा तथाप्रकारेणान्येन वा केनचित् 'कुमेज्जा वे'ति मुखत्रायुना शीतीकुर्याद्, वस्त्रादिभिर्वा बीजयेत्, स भिक्षुः पूर्वमेव 'आलोकयेद्' दत्तोपयोगो भवेत्, तथाकुराणं च दष्टैतद्वदेत्, तद्यथा-अमुक ! इति वा भगिनि ! इति वा इत्यामन्व्य मैवं कथाः, यद्यमिकाङ्गसि मे दातुं तत एवंस्थितमेव ददस्व, अथ पुनः स परो-गृहस्थः 'से' तस्य भिक्षोरेवं वदतोऽपि स्रपेण वा याव-

१५
१ पिण्ड-
पणाध्य.
७ उद्देशः
मृच्छि-
प्तादि-
२०
निषेधः

॥३१४॥
२८

आचा०
२ धृत०
१ चूला

न्मुखेन वा बीजयित्वाऽऽहृत्य तथाप्रकारमशनादिकं दद्यात्, स च साधुरनेपणीयमिति मत्वा न परिगृह्णीयादिति ॥ पिण्डाधिकारं एवैषणादोषमधिकृत्याह—

(मूलं) से भिक्खू वा० २ से जं० असर्णं वा० चणस्सइकायपइड्डियं तहप्पगारं असर्णं वा ४ चण० लाभे संते नो पडि० । एवं तसकाएवि ॥ (सू० २६३)

स भिक्षुर्गृहपतिकुलं प्रविष्टः सन् यत्पुनरेवं जानीयाद्—वनस्पतिकायप्रतिष्ठितं, तं चतुर्भिधमप्याहारं न गृह्णीयादिति ॥ एवं त्रस-
कायस्रमपि नेयमिति । अत्र च वनस्पतिकायप्रतिष्ठितमित्यादिना निक्षिप्ताख्य एषणादोषोऽभिहितः, एवमन्येऽप्येषणादोषा यथा-
सम्मर्षं सूत्रेष्वेवायोज्याः । ते चामी—“संक्रिये १ मक्खिय २ निक्खित्त ३ पिहिय ४ साहरिय ५ दायगु ६ म्मीसे ७ । अपरि-
णय ८ लिच्च ९ छड्डिय १० एसणदोसा दस हवंति ॥१॥” तत्र शङ्कितमाधाकर्मादिना १, अश्रितमुदकादिना २, निक्षिप्तं पृथि-
वीकायादौ ३, पिहितं बीजपूरकादिना ४, ‘साहरियं’ति मात्रकादेस्तुपाद्यदेयमन्यत्र सचित्तपृथिव्यादौ संहृत्य तेन मात्रकादिना
यद्दाति तत्संहृतमित्युच्यते ५, ‘दायग’त्ति दाता बालवृद्धाद्ययोग्यः ६, उन्मिथ्रं—सचित्तमिथ्रम् ७, अपरिणतमिति यद्देयं न सम्य-
गचिन्तीभूतं, दातृग्राहकयोर्वा न सम्यग्भावोपेतं ८, लिप्तं वसादिना ९, ‘छड्डियं’ति परिशाटवदि १० त्येषणादोषाः ॥ साम्प्रतं
पानकाधिकारमुद्दिश्यमाह—

(मूलं) से भिक्खू वा २ से जं पुण पाणगजायं जाणिज्जा, तंजहा—उस्सेइमं १ वा संसेइमं २ वा चाउलोदगं

१ शङ्कित अश्रित निक्षिप्त पिहित सहन दायकशेषदुष्ट उन्मिथ्रम् । २ यणिणन लिप्त छदित एषणादोषा दश भवन्ति ॥१॥

प्र. आ.
३४५

१-पिण्डै-
पणाध्य.
७ उद्देशः
वनस्प-
तित्रस-
५
प्रतिष्ठ-
निषेधः

१०

आचा०
२ युत०
१ चूला

वा ३ अन्नयरं वा तहप्पगारं पाणगजायं अहुणाधोयं अणं विलं अच्युक्तं अपरिणयं अविद्धत्थं अफासुयं जाव
नो पडिगाहिज्जा । अह पुण एवं जाणिज्जा चिराधोयं अं विलं युक्तं परिणयं विद्धत्थं फासुयं पडिगाहिज्जा । से
भिकखू वा० से जं पुण पाणगजायं जाणिज्जा, तंजहा-तिलोदगं वा ४ तुसोदगं वा ५ जयोदगं वा ६ आयामं
वा ७ सोर्धारं ८ सुद्धवियडं वा ९ अन्नयरं वा तहप्पगारं वा पाणगजायं पुब्बामेव आलोइज्जा-आउसोत्ति वा
भहणित्ति वा दाहिसि मे इत्तो अन्नयरं पाणगजायं ?, से सेवं वयंतस्स परो वहज्जा-आउसंतो समणा ! तुमं
चेवेयं पाणगजायं पडिग्गहेण वा उस्सिचिया णं उयत्तिया णं गिण्हाहि, तहप्पगारं पाणगजायं सयं वा
गिण्हाज्जा परो वा से दिज्जा, फासुयं लाभे संते पडिगाहिज्जा ॥ (सू० २६४)

स मिधुर्गृहपतिकुलं पानकार्थं प्रविष्टः सन् यत्पुनरेवं जानीयात्, तद्यथा-‘उस्सेइमं वे’ति पिष्टोत्स्वेदनार्थमुदकं १ ‘संसेइमं वे’ति
तिलधावनोदकं, यदिवाऽरणिकादिसंस्विन्नधावनोदकं २, तत्र प्रथमद्वितीयोदके प्रासुके एव, तृतीयचतुर्थे तु मिश्रे, कालान्तरेण
परिणते भवतः, ‘चाउलोदयं’ति तन्दुलधावनोदकम् ३, अत्र च त्रयोऽनादेशाः, तद्यथा-बुद्धुदविगमो वा १ भाजनलप्रविन्दुशोपो
वा २ तन्दुलपाको वा ३, आदेशस्त्वयम्-उदकस्रच्छीभावः, तदेवमाद्युदकम् ‘अनाम्लं’ स्वस्वादादचलितम् अच्युत्क्रान्तमपरिण-
तमविध्यस्तमप्रासुकं यावन्न प्रतिगृह्णीयादिति ॥ एतद्विपरीतं तु ग्राह्यमित्याह-‘अहे’त्यादि, सुगमम् । पुनः पानकाधिकार एव विशे-
पार्थमाह-स मिधुर्गृहपतिकुलं प्रविष्टो यत्पुनः पानकजातमेवं जानीयात्, तद्यथा-‘तिलोदकं’ तिलः केनचित्प्रकारेण प्रासुकीकृत-
मुदकम् ४, एवं तूर्पर्यवर्षा ५-६, तथा ‘आचाम्लम्’ अवश्यानं ७, ‘सौवीरम्’ आरनालं ८ ‘शुद्धविकटं’ प्रासुकमुदकम् ९ अन्यद्वा

१ पिण्डै-
१५
पणाध्य.
७ उद्देशः
पानक-
विधिः

२०

॥३१५॥

२७

आचा०
२ श्रुत०
१ चूला

तथाप्रकारं द्राक्षापानकादि 'पानकजातं' पानीयसामान्यं पूर्वमेव 'अवलोकयेत्' पश्येत्, तच्च दृष्ट्वा तं गृहस्थम् अमुक! इति वा भगिनि! इति वेत्यामन्त्र्यैवं ब्रूयाद्-यथा दास्यसि मे किञ्चित्पानकजातं?, स परस्तं भिक्षुमेवं वदन्तमेवं ब्रूयाद्-यथा आयुष्मन्! श्रमण! त्वमेवेदं पानकजातं स्वकीयेन पतद्गृहेण टोप्परिकया कटाहकेन वोत्सिश्चयापवृत्त्य वा पानकभाण्डकं गृहाण, स एवमभ्यनुज्ञातः स्वयं गृह्णीयात् परो वा तस्मै दद्यात्, तदेवं लाभे सति प्रतिगृह्णीयादिति ॥ किञ्च—

(मूलं) से भिक्खू चा० से जं पुण पाणगं जाणिज्जा-अणंतरहियाए पुढवीए जाव संताणए उद्धट्टु २ निक्खित्ते सिया, असंजए भिक्खुपडियाए उदउल्लेण वा ससिणिल्लेण वा सकसाएण वा मत्तेण वा सीओदगेण वा संभो- (जो)इत्ता आहट्टु दलइज्जा, तहप्पगारं पाणगजायं अफासुयं०, एयं खल्ल सामगियं० (सू० २६५) पिण्डैपणायां सप्तमः २-१-१-७ ॥

स भिक्षुर्यदि पुनरेवं जानीयात् तत्पानकं सचित्तेष्वव्यवहितेषु पृथिवीकायादिषु तथा मर्कटकादिसन्तानके वाऽन्यतो भाजनादुद्धृत्योद्धृत्य 'निक्षिप्तं' व्यवस्थापितं स्यात्, यदिवा स एव 'असंयतः' गृहस्थः 'भिक्षुप्रतिज्ञया' भिक्षुमुद्दिश्य 'उदकार्द्रेण' गलद्विन्दुना 'सस्त्रिगधेन' अगलदुदकविन्दुना 'सकपायेण' सचित्तपृथिव्याद्यवयवगुण्ठितेन 'मात्रेण' भाजनेन शीतोदकेन वा संभो(जो)एत्ता-मिश्रयित्वाऽऽहृत्य दद्यात्, तथाप्रकारं पानकजातमप्रासुकमनेपणीयमिति मत्वा न परिगृह्णीयात्, एतच्चस्य भिक्षोर्भिक्षुण्या वा 'सामर्थ्यं' समग्री भिक्षुभाव इति ॥ प्रथमस्य पिण्डैपणाध्ययनस्य सप्तम उद्देशकः समाप्तः ॥ २-१-१-७ ॥

प्र. आ.
३४६

१ पिण्डै-
पणाध्य.
७ उद्देशः
पानक-
विधिः
५

१०

आपा०
२ धुत०
१ पूला

उक्तः मसमोद्देशकः, माम्प्रतमष्टमः ममारभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः—इहानन्तरोद्देशके पानकविचारः कृतः, इहापि तद्वत्-
मेव विशेषमधिकृत्याह—

(मूलं) से भिक्खु घा २ से जं पुण पाणगजायं जाणिज्जा, तंजहा—अंबपाणगं घा १० अंबाडगपाणगं घा ११
कविट्टपाण० १२ माउलिंगपा० १३ मुद्धियापा० १४ दालिमपा० १५ स्वज्जूरपा० १६ नालियेरपा० १७ फरी-
रपा० १८ कोलपा० १९ आमलपा० २० चिंचापा० २१ अन्नयरं घा तहप्पगारं पाणगजातं सअट्ठियं सकणुयं
सर्वायगं अस्संजाणं भिक्खुपट्टियाणं छन्धेण वा दृसेण वा चालगेण आवीलियाणं परिधीलियाणं परिस्तावियाणं
आहट्टुं दलहज्जा तहप्पगारं पाणगजायं अफा० लाभे संते नो पडिगाहिज्जा ॥ (सू० २६६)

म भिक्षुर्गृहपतिकूलं प्रविष्टः सन् यत्पुनरेवंभूतं पानकजातं जानीयात्, तद्यथा—‘अंबगपाणगं वे’त्यादि सुगमं, नवरं ‘मुद्धिया’
द्राक्षा कोलानि—चदराणि, एतेषु च पानकेषु द्राक्षावदराभिलिकादिकतिचित्पानकानि तत्क्षणमेव संमर्द्य क्रियन्ते अपराणि त्वाम्रा-
म्याडकादिपानकानि द्वित्रादिदिनमन्धानेन विधीयन्त इत्येवंभूतं पानकजातं तथाप्रकारमन्यदपि ‘सास्थिरं’ सहास्थिना—कुलकेन
यद्वर्त्तनं, तथा मह कणुकेन—त्वगाद्यत्रयवेन यद्वर्त्तने, तथा बीजेन सह यद्वर्त्तते, अस्थिवीजयोश्चामलकादौ प्रतीतो विशेषः, तदेवं-
भूतं पानकजातम् ‘असंयतः’ गृह्यो भिक्षुमुद्दिश्य—माध्वर्थं द्राक्षादिकमामर्द्यं पुनर्वंशत्रभिष्पादितच्छन्धकेन वा, तथा दूतं—चञ्चं
वा, तथा ‘चालगेण’ति गवादिवालधिवालनिष्पन्नचालनकेन सुघरिकागृहकेन इत्यादिनोपकरणेनास्थ्याद्यपनयनार्थं सकृदापीड्य पुनः
पुनः परिपीड्य, तथा परिस्ताप्य—निर्गाल्याहृत्य च साधुसमीपं दद्यादिति, एवंप्रकारं पानकजातमुद्गमदोषदुष्टं सत्यपि लाभे न प्रति-

१ पिण्डै-
१५
पणाध्य.
८ उद्देशः
पानक-
विधिः

२०

॥३१६॥
२७

आचा०
२ श्रुत०
१ चूला

प्र. आ.
३४७

गृहीयात्, ते चामी उद्गमदोषाः—“आहाकम्भु १ हेसिअ २ पूतीकम्भे ३ अ भीसजाए अ ४ । ठवणा ५ पाहुडियाए ६ पाओअर-
७ कीय ८ पामिचे ९ ॥१॥ परियट्टिए १० अमिहडे ११ उन्निन्ने १२ मालोहडे १३ इअ । अच्छेजे १४ अनिसट्टे १५ अज्झोअरण
१६ अ सोलसमे ॥२॥” साध्वर्थं यत्सचित्तमचितीक्रियते अचित्तं वा यत्पच्यते तदाधाकर्म १ । तथाऽऽत्मार्यं यत्पूर्वासिद्धमेव लडुक-
चूर्णकादि साधुमुद्दिश्य पुनरपि [संत] गुडादिना संस्क्रियते तदुद्देशिकं सामान्येन, विशेषतो विशेषसूत्रादयगन्तच्यमिति २ । यदा-
धाकर्माद्यवयवसम्भ्रं तत्पूतीकर्म ३ । संयतासंयताद्यर्थमादेरारभ्याहारपरिपाको मिश्रम् ४ । साध्वर्थं क्षीरादिस्थापनं स्थापना
मण्यते ५ । प्रकरणस्य साध्वर्थमुत्सर्पणमसर्पणं वा प्राभृतिका ६ । साधुनुद्दिश्य गवाक्षादिप्रकाशकरणं वहिर्वा प्रकाशे आहारस्य
व्यवस्थापनं प्रादुष्करणम् ७ । द्रव्यादिविनिमयेन स्वीकृतं क्रीतम् ८ । साध्वर्थं यदन्यस्मादुच्छिन्नकं गृह्यते तत्पामिचंति ९ । यच्छा-
ल्योदनादि कोद्रवादिना प्रातिवेशिकगृहे परिवर्त्य ददाति तत्परिवर्तितम् १० । यद्गृहादेः साधुवसतिमानीय ददाति तदाहृतम् ११ ।
गोमयाद्युपलिप्तं भाजनमुद्दिद्य ददाति तदुद्दिन्नम् १२ । मालाद्यवस्थितं निश्रेण्यादिनाऽवतार्य ददाति तन्मालाहृतम् १३ । भृत्या-
देराच्छिद्य यदीयते तदाच्छेद्यम् १४ । सामान्यं श्रेणीभक्तकायेकस्य ददातोऽनिसृष्टम् १५ । स्वार्थमधिश्रयणादौ कृते पथात्तन्दुला-
दिप्रक्षेपादध्यवपूरकः १६ । तदेवमन्यतमेनापि दोषेण दुष्टं न प्रतिगृहीयादिति ॥ पुनरपि भक्तपानविशेषमधिकृत्याह—
(मूलं) से भिक्खू चा० २ आगंतारेसु वा आरामागारेसु वा गाहावईगिहेसु वा परियावसहेसु वा अन्नगंधाणि
वा पाणगंधाणि वा सुरभिगंधाणि वा आघाय २ से तत्थ आसायपडियाए मुच्छिए गिद्धे गढिए अज्झोववघ्ने
अहो गंधो २ (न) गंधमाघाइज्जा (सू० २६७)

उत्पाद-
नदोषाः

५

१०

'आगंतारेमु व'त्ति पचनाद्बहिर्गृहेषु, तेषु द्वागत्यागत्य पथिकादयस्तिष्ठन्तीति, तथाऽऽरामगृहेषु वा गृहपतिगृहेषु वा 'पर्यावसथेषु' इति मिधुकादिमठेषु वा, इत्येवमादिष्वन्नपानगन्यान् सुरमीनाघ्रायाघ्राय स मिधुस्तेष्व्वास्वादनमतिज्ञया मूर्च्छितो गृद्धो ग्रथितोऽध्युपपन्नः सन्नहो ! गन्ध इत्येवमादरवान् न गन्धं जिघ्रेदिति ॥ पुनरप्याहारमधिकृत्याह—

(मूलं) से भिक्खू वा २ से जं० सालुयं वा विरालियं वा सासवनालियं वा अन्नयरं वा तहप्पगारं आमगं असत्थपरिणयं अफासु० । से भिक्खू वा० से जं पुण० पिप्पल्लिं वा पिप्पलिचुण्णं वा भिरियं वा भिरियचुण्णं वा सिंगघेरं वा सिंगघेरचुण्णं वा अन्नयरं वा तहप्पगारं आमगं वा असत्थप० । से भिक्खू वा० से जं पुण पलंयजायं जाणिज्जा, तंजहा-अंयपलंयं वा अंबाडगपलंयं वा तालप० क्षिज्झरिप० सुरहि० सह्हरप० अन्नयरं वा तहप्पगारं पलंयजायं आमगं असत्थप० । से भिक्खू २ से जं पुण पवालजायं जाणिज्जा, तंजहा-आसोद्वप-वालं वा निग्गोहप० पिल्लंखुप० निपूरप० सह्हरप० अन्नयरं वा तहप्पगारं पवालजायं आमगं असत्थपरिणयं० । से भि० से जं पुण० सरद्धयजायं जाणिज्जा, तंजहा-सरद्धयं वा कविट्ठसर० दाडिमसर० विल्लस० अन्नयरं वा तहप्पगारं सरद्धयजायं आमं असत्थपरिणयं० । से भिक्खू वा० से जं पु० तंजहा-उंबरमंथुं वा नग्गोहमं० पिल्लंखुमं० आसोत्थमं० अन्नयरं वा तहप्पगारं मंथुजायं आमयं दुरुक्कं साणुवीयं अफासुयं० ॥ (सू० २६८) ॥

सुगमं, 'सालुकम् इति कन्दको जलजः, 'विरालियं' इति कन्द एव स्थलजः, 'सासवणालिअ'न्ति सर्पकन्दल्य इति ॥ किञ्च-पिप्पलीमरिचे प्रतीते 'शृङ्गवेरम्' आर्द्रकं तथाप्रकारमामलकादि आमम्-अशुभोपहतं न प्रतिगृह्णीयादिति ॥ 'पलंवे'त्यादि सुगमं,

आचा०
२ श्रुत०
१ चूला

नवर पलम्बजातमिति फलसामान्यं क्षिज्जिरी—बल्ली पलाशः सुरभिः—शतशुरिति ॥ 'पवाले'त्यादि गतार्थं, नवरम् 'आसद्वे'त्ति अधत्थः 'पिलुंखु'त्ति पिप्परी णिपूरो—नन्दीशृक्षः ॥ पुनरपि फलविशेषमधिकृत्याह—'सरड्डु'इत्यादि सुगमं, नवरं 'सरड्डुअं' वे'ति अवद्धास्थिफलं, तदेव विशिष्यते कपित्थादिभिरिति ॥ 'उंचरे'त्यादि स्पष्टं, नवर 'मंथु'न्ति चूर्णः 'दुरुकं'ति ईपत्पिष्टं 'साणुवीय'न्ति अविध्वस्तयोनिबीजमिति ॥

(मूलं) से भिक्खू वा० से जं पुण० आमडागं वा पूइपिन्नागं वा महुं वा मज्जं वा खोलं वा पुराणगं वा इत्थ पाणा अणुप्पसूयाइं जायाइं संबुद्धाइं अव्वुक्कंताइं अपरिणया इत्थ पाणा अविद्धत्था नो पडिगाहिज्जा ॥(सू० २६९)॥ स भिक्षुर्यत्पुनरेवं जानीयात्, तद्यथा—'आमडागं वे'ति आमपत्रम्' अरणिकतदुन्लीयकादि तच्चाद्धपक्रमपकं वा, 'पुतिपिन्नाग'न्ति कुथितखलं मधुमये प्रतीते 'सपिं:' घृतं 'खोलं' मघाधःकर्दमः, एतानि पुराणानि न ग्राह्याणि, यत एतेषु प्राणिनोऽनुप्रसूता-जाताः संबुद्धा अव्युत्क्रान्ता अपरिणताः—अविध्वस्ताः, नानादेशजविनेयानुग्रहार्थमेकार्थिकान्येवैतानि, किञ्चिद्भेदाद्वा भेदः ॥

(मूलं) से भिक्खू वा० से जं० उच्छुमेरगं वा अंककरेलुगं वा कसेरुगं वा सिंघाडगं वा पूइआल्लुग वा अन्न-यरं वा० । से भिक्खू वा० से जं उप्पलं वा उप्पलनालं वा भिसं वा भिसमुणालं वा पुक्खलं वा पुक्खलविभंगं वा अन्नयरं वा तहप्पगारं० ॥ (सू० २७०) ॥

'उच्छुमेरगं'ति अपनीतत्वगिभुगण्डिका 'अकररेलुअं वा' इत्येवमादीन् वनस्पतिविशेषान् जलजान् अन्यद्वा तथाप्रकारमामम्—अशस्त्रोपहतं नो प्रतिगृह्णीयादिति ॥ स भिक्षुर्यत्पुनरेवं जानीयात्, तद्यथा—'उत्पलं' नीलोत्पलादि नालं—तस्यैवाधारः, 'भिसं' पत्र-

आमप-
त्रादि-
निषेधः

५

१०

प्र. आ.
३४८

आचा०
२ धनु०
१ पूला

कन्दमूलं 'भित्तमृत्तानं' पद्मकन्दोपरिवर्तिनी लता 'पोक्खलं' पद्मकेसरं 'पोक्खलविभंगं' पद्मकन्दः अन्यद्वा तथाप्रकारमामम्-अश-
स्रोपहतं न प्रतिगृहीयादिति ॥

(मूलं) से भिक्खू वा० २ से जं पु० अग्गवीयाणि वा मूलवीयाणि वा खंधवीयाणि वा पोर्वी० वा अग्गजा-
याणि वा मूलजा० वा खंधजा० वा पोर्जा० वा नन्नत्थ तक्कलिमत्थए ण वा तक्कलिसीसे ण वा नालियेरमत्थए
ण वा ख्वज्जूरिमत्थए ण वा तालम० अन्नयरं वा तह०। से भिक्खू वा २ से जं० उच्छुं वा काणगं वा अंगारियं वा
या संमिस्सं विगद्धमियं वित्त(त्त)ग्गं वा कंदलीअसुगं अन्नयरं वा तहप्पगा०। से भिक्खू वा० से जं० लसुणं
या लसुणपत्तं वा ल० नालं वा लसुणकंदं वा ल० चोयगं वा अन्नयरं वा०। से भिक्खू वा० से जं० अंच्छियं वा
कुंभिपक्कं तिवुगं वा वेल्लुगं वा कासवनालियं वा अन्नयरं वा तहप्पगारं आमं असत्थप०। से भिक्खू वा०
से जं कणं वा कणकुंडगं वा कणपूयलियं वा चाउलं वा चाउलपिट्ठं वा तिलं वा तिलपिट्ठं वा तिलपप्पडगं वा
अन्नयरं वा तहप्पगारं आमं असत्थप० लाभे संते नो प०, एवं खलु तस्स भिक्खुस्स सामग्गियं ॥ (सू०२७१)
२-१-१-८ ॥ पिण्डैपणायामष्टम उद्देशकः ॥

स मिश्रुर्पत्पुनरेवं जानीयात्, तद्यथा-'अग्रवीजानि' जपाकुसुमादीनि 'मूलवीजानि' जात्यादीनि 'स्कन्धवीजानि' सल्लक्यादीनि
'पर्ववीजानि' इक्ष्वादीनि, तथा अग्रवीजजातानि वीजजातानि स्कन्धजातानि पर्वजातानीति, 'णन्नत्थ'त्ति नान्यस्मादग्रादेरानीयान्यत्र प्ररो-
हितानि किन्तु तत्रैवाग्रादौ जातानि, तथा 'तक्कलिमत्थए ण वा' तक्कली-कन्दली 'ण' इति याकयालङ्कारे तन्मस्तकं-तन्मध्यवर्ती गर्भः,

१५
अग्र-
वीजादि-
निषेधः

२०

॥३१८॥
२८

तथा 'कन्दलीशीपं' कन्दलीस्तवकः, एवं नालिकेरादेरपि द्रष्टव्यमिति, अथवा कन्दल्यादिमस्तकेन सदृशमन्यद्यच्छिन्नानन्तरमेव ध्वंसमुपयाति तत्तथाप्रकारमन्यदामम्-अशस्त्रपरिणतं न प्रतिगृहीयादिति ॥ स भिक्षुर्यत्पुनरेवं जानीयात्, तद्यथा-इक्षुं वा 'काण-गं'ति व्याधिविशेषात्सच्छिद्रं, तथा 'अंगारकितं' विवर्णाभूतं, तथा 'सम्मिश्रं' स्फुटितत्वक् 'विगदूमियं'ति घृकैः शृगालैर्वा ईपद्भक्षितं, न हेतावता रन्धाद्युपद्रवेण तत्प्रासुकं भवतीति सूत्रोपन्यासः, तथा वैत्राग्रं 'कंदलीऊसुर्यं'ति कन्दलीमध्यं, तथाऽन्यदप्येवं-प्रकारमामम्-अशस्त्रोपहतं न प्रतिगृहीयादिति ॥ एवं लशुनसूत्रमपि सुगमं, नवरं 'चोअगं'ति कोशिकाकारा लशुनस्य बाह्यत्वक्, सा च यावत्सार्द्रा तावत्सचिचेति ॥ 'अच्छियं'ति वृक्षविशेषफलं 'तंदुयं'ति टेम्बरूयं 'वेळुयं'ति विल्वं 'कासवनालियं'ति श्रीपर्णाफलं, कुम्भीपक्षशब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते, एतदुक्तं भवति-यदच्छिकफलादि गर्त्तादावप्राप्तपाककालमेव चलात्पाकमानीयते तदा-मम्-अपरिणतं न प्रतिगृहीयादिति ॥ 'कणम्' इति शाल्यादेः कणिकास्तत्र कदाचिन्नाभिः संभवेत् 'कणिककुण्डं' कणिकाभिर्मिश्राः कुक्कुसाः 'कणपूपलिअं'ति कणिकाभिर्मिश्राः पूपलिकाः कणपूपलिकाः, अत्रापि मन्दपक्वादी नाभिः संभाव्यते, शेषं सुगमं यावत्तस्य भिक्षोः 'सामग्र्यं' सम्पूर्णो भिक्षुभाव इति ॥ प्रथमस्याध्ययनस्याष्टमोद्देशकः समाप्तः ॥

उक्तोऽष्टमोद्देशकः, साम्प्रतं नवम आरभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः-इहानन्तरमनेपणीयपिण्डपरिहार उक्तः, इहापि प्रकारान्तरेण स एवाभिधीयते—

(मूलं) इह खलु पार्दणं वा ४ संतेगइया सड्ढा भवंति, गाहावई वा जाव कम्मकरी वा, तेसिं च णं एवं वुत्त-

१ पिण्डै-
१५
पणाध्य.
९ उद्देशः
आहारा-
दौ श्राद्ध-
भावना
२०

॥३१९॥
२७

पुत्रं भवइ-जे इमे भवन्ति समणा भगवन्ता सीलवन्तो गुणवन्तो संजया संबुडा चंभघारी उचरया मेहुणाओ
धम्माओ, नो खलु एणसिं कप्पइ आहाकम्मिए असणे वा ४ भुत्तए वा पायए वा, से जं पुण इमं अम्हं अप्पणो
अट्ठाए निट्ठियं तं असणं ४ सच्चमेयं समणाणं निसिरामो, अविघाइं वयं पच्छा अप्पणो अट्ठाए असणं वा
४ चेइस्सामो, एयप्पगारं निग्घोसं सुच्चा निसम्म तहप्पगारं असणं वा ४ अफासुयं० ॥ (सू० २७२)

‘इहे’ति वाक्योपन्यासे प्रज्ञापकक्षेत्रे वा, खलुशब्दो वाक्यालङ्कारे, प्रज्ञापकाद्यपेक्षया प्राच्यादौ दिशि सन्ति-विद्यन्ते पुरुषाः तेषु
च केचन श्रद्दालवो भवेयुः, ते च श्रावकाः प्रकृतिभद्रका वा, ते चामी-गृहपतिर्यावत्कर्मकरी वेति, तेषां चेदमुक्तपूर्वं भवेत्-‘णम्’
इति वाक्यालङ्कारे, ये इमे ‘श्रमणाः’ साधवो भगवन्तः ‘शीलवन्तः’ अष्टादशशीलाङ्गसहस्रधारिणः ‘व्रतवन्तः’ रात्रिभोजनविर-
मणपष्टपञ्चमहाव्रतधारिणः ‘गुणवन्तः’ पिण्डीविशुद्धाद्युत्तरगुणोपेताः ‘संयताः’ इन्द्रियनोइन्द्रियसंयमवन्तः ‘संवृताः’ पिहिता-
स्रवद्वाराः ‘ब्रह्मचारिणः’ नवविधब्रह्मगुप्तिगुप्ताः ‘उपरता मधुनाद्वर्मात्’ अष्टादशविकल्पब्रह्मोपेताः(संयताः), एतेषां च न कल्पते
आधाकर्मिंरुमशनादि भोक्तुं पातुं वा, अतो यदात्मार्थमस्माकं निष्ठितं-सिद्धमशनादि ४ तत्सर्वमेतेभ्यः श्रमणेभ्यः ‘णिसिरामो’त्ति
प्रयच्छामः, अपिच-ययं पथादात्मार्थमशनाद्यन्यत् ‘चेतयिष्यामः’ सङ्कल्पयिष्यामो निर्भर्त्तयिष्याम इति यावत्, तदेवं साधुरेनं
‘नियोपं’ ध्वनिं स्वत एव श्रुत्वा अन्यतो वा कुतश्चित् ‘निशम्य’ ज्ञात्वा तथाप्रकारमशनादि पथात्कर्मभयादप्रासुकमित्यनेपणीयं मत्वा
लाभे सति न प्रतिगृहीयादिति ॥ किञ्च-

(मूलं) से भिक्खू वा० वसमाणे वा गामाणुगामं वा दूइज्जमाणे से जं० गामं वा जाव रायहाणिं वा इमंसि

आचा०
२ धृत०
१ चूला

आचा०
२ श्रुत०
१ चूला

खलु गामंसि वा राघहाणिसि वा संतेगइयस्स भिक्खुस्स पुरेसंथुया वा पच्छासंथुया वा परिवसंति, तंजहा-
गाहावई वा जाव कम्म० तहप्पगाराइं कुलाइं नो पुब्बामेव भत्ताए वा० निक्खमिज्ज वा पविसेज्ज वा २, केवली
वूया-आयाणमेय, पुरा पेहाए तस्स परो अट्ठाए असणं वा ४ उचकरिज्ज वा उवक्खडिज्ज वा, अह भिक्खूणं
पुब्बोवइट्ठा ४ जं नो तहप्पगाराइं कुलाइं पुब्बामेव भत्ताए वा पाणाए वा पविसिज्ज वा निक्खमिज्ज वा २,
से तमायाय एगंतमवक्कमिज्जा २ अणावायमसंलोए चिट्ठिज्जा, से तत्थ कालेणं अणुपविसिज्जा २ तत्थियरेयरेहि
कुलेहिं सामुदाणियं एसिय वेसियं पिंडवाय एसित्ता आहार आहारिज्जा, सिया से परो कालेण अणुपवि-
ट्ठस्स आहाकम्मियं असणं वा उचकरिज्ज वा उवक्खडिज्ज वा तं चेगइओ तुसिणीओ उवेहेज्जा, आहडमेव पच्चा-
इक्खिस्सामि, माइट्ठाणं संफासे, नो एवं करिज्जा, से पुब्बामेव आलोइज्जा-आउसोत्ति वा भइणित्ति वा! नो
खलु मे कप्पइ आहाकम्मियं असण वा ४ भुत्ताए वा पायए वा, मा उवक्खरेहि, मा उवक्खडेहि, से सेवं वयंतस्स
परो आहाकम्मिय असणं वा ४ उवक्खडिज्जा आहट्टु दलइज्जा तहप्पगारं असणं वा० अफासुयं०॥ (सू० २७३)

स भिक्षुर्यत्पुनरेव जानीयात्, तद्यथा-ग्रामं वा यात्राजधानी वा, अस्मिन् ग्रामादौ 'सन्ति' विद्यन्ते कस्यचिद्धिक्षोः 'पूर्व-
सस्तुताः' पितृव्यादयः 'पश्चात्सस्तुता वा' श्वशुरादयः, ते च तत्र बद्धगृहाः प्रबन्धेन प्रतिपसन्ति, ते चामी-गृहपतिर्ना यात्राकर्म-
करी वा, तथाप्रकाराणि च कुलानि भक्तपानाद्यर्थं न प्रविशेत् नापि निष्क्रामेत्, स्वमनीषिकापरिहारार्थमाह-केवली ब्रूयात्कर्मो-
पादानमेतत्, किमिति?, यतः पूर्वमेवैतत् 'प्रत्युपेक्षेत्' पर्यालोचयेत्, तथा 'तस्य' भिक्षोः कृते 'परः' गृहस्थोऽज्ञानाद्यर्थम् 'उप

प्र. आ
२५०

१ पिण्ड-
पणाध्य.
१ उद्देशः
पूर्वसंस्तु-
तादि-
५
वर्जनं

१०

आचा०
२ धृत०
१ च्ला

स्कुर्यात्' दौक्येदुपकरणजातम्, 'उवक्खडेज्ज'त्ति तदक्षनादि पचेद्वेति, 'अथ' अनन्तरं मिक्षूणां पूर्वोपदिष्टमेतत्प्रतिज्ञादि, यथा-नो
तथाप्रकाराणि स्वजनसम्बन्धीनि कुलानि पूर्वमेव-मिक्षाकालादारत एव भक्ताद्यर्थं प्रविशेद्वा निष्क्रामेद्वेति । यद्विधेयं तद्दर्शयति-
'सै तमादाये'ति 'मः' 'साधुः' 'एतत्' स्वजनकुलम् 'आदाय' ज्ञात्वा केनचित्स्वजनेनाज्ञात एवैकान्तमपक्रामेद्, अपक्रम्य च स्वज-
नाघनापातेऽनालोके च तिष्ठेत्, स च तत्र स्वजनसम्बद्धग्रामादौ 'कालेन' मिक्षाऽवसरेणानुप्रविशेत्, अनुप्रविश्य च 'इतरेतरेभ्यः
कुलेभ्यः' स्वजनरहितेभ्यः 'एसियं'ति एषणीयम्-उद्गमादिदोपरहितं 'वेसियं'ति वेपमात्रादवाप्तमुत्पादनादिदोपरहितं 'पिण्डपातं'
मिक्षाम् 'एपित्वा' अन्विष्य एवंभूतं ग्रासैपणादोपरहितमाहारमाहारयेदिति । ते चामी उत्पादनादोपाः, तद्यथा—"धाई १ दूइ २
निमित्ते ३ आजीव ४ वणीमगे ५ तिगिच्छा ६ य। कोहे ७ माणे ८ माया ९ लोभे १० य हवन्ति दस एए ॥१॥ पुञ्चिपच्छासं-
धव ११ विजा १२ मंते १३ अ चुण्ण १४ जोगे १५ य। उप्पायणाय दोसा सोलसमे मूलकम्मे य १६ ॥३॥" तथाशनाद्यर्थं
दातुरपत्योपकारे वर्त्तत इति धात्रीपिण्डः १, तथा कार्यसङ्घट्टनाय दौत्यं विधत्ते इति दूतीपिण्डः २, निमित्तम्-अङ्गुष्ठप्रश्नादि
तदवाप्तो निमित्तपिण्डः ३, तथा जात्याद्याजीवनादवाप्त आजीविकापिण्डः ४, दातुर्यस्मिन् भक्तिस्तत्प्रशंसयाऽवाप्तो वणीमगपिण्डः
५, घृक्षमेतरचिकित्सयाऽवाप्तश्चिकित्सापिण्डः ६, एवं क्रोधमानमायालोभैरवाप्तः क्रोधादिपिण्डः १०, मिक्षादानात्पूर्वं पश्चाद्वा दातुः
'कर्णायते भवानि'त्येवं संस्तनादवाप्तः पूर्वपश्चात्संस्तवपिण्डः ११, विद्ययाऽवाप्तो विद्यापिण्डः १२, तथैव मन्त्रजापावाप्तो मन्त्रपिण्डः
१३, वशीकरणायर्थं द्रव्यचूर्णादवाप्तश्चूर्णपिण्डः १४, योगाद्-अञ्जनादेरवाप्तो योगपिण्डः १५, यदनुष्ठानाद्गर्भशतनादेर्मूलमवाप्यते
तद्विधानादवाप्तो मूलपिण्डः १६, तदेवमेते साधुममुत्थाः षोडशोत्पादनादोपाः । ग्रासैपणादोपाश्चामी—"संजोअणा १ पमाणे २

१५
१ पिण्डै-
पणाध्य.
९ उद्देशः
उत्पाद-
नादोपाः
२०

॥३२०॥
२८

आचा०
२ श्रुत०
१ चूला

प्र. आ.
३५१

इंगाले ३ धूम ४ कारणे ५ चेव ।" तत्राहारलोलुपतया दधिगुडादेः संयोजनां विदधतः संयोजनादोषः १, द्वात्रिंशत्कवलप्रमाणातिरिक्तमाहारयतः प्रमाणदोषः २, तथाऽऽहाररागाद्वाद्भुञ्जानस्य चारित्राङ्गारत्वापादनादङ्गारदोषः ३, तथाऽन्तप्रान्तादावाहारद्वेषाचारित्रस्याभिधूमनाद्भ्रुदोषः ४, वेदनादिकारणमन्तरेण भुञ्जानस्य कारणदोषः ५, इत्येवं वेपमात्रावाप्तं ग्रासैपणादिदोषरहितः सन्नाहारमाहारयेदिति । अथ कदाचिदेवं स्यात्, सः 'परः' गृहस्थः कालेनानुप्रविष्टस्यापि भिक्षोराधाकर्मिकमशनादि विदध्यात्, तच्च कश्चित्साधुस्तूष्णीभावेनोत्प्रेक्षेत, किमर्थम् ? आहृतमेव प्रत्याख्यास्यामीति, एवं च मातृस्थानं संस्पृशेत्, न चैवं कुर्यात्, यथा च कुर्यात्तद्दर्शयति—स पूर्वमेव 'आलोकयेत्' दत्तोपयोगो भवेत्, दृष्ट्वा चाहारं संस्क्रियमाणमेवं तदेद्—यथा अमुक ! इति वा न खलु मम कल्पत आधाकर्मिक आहारो भोक्तुं वा पातुं वाऽतस्तदर्थं यत्रो न विधेयः, अथैवं वदतोऽपि पर-आधाकर्मादि कुर्यात् ततो लामे सति न प्रतिगृह्णीयादिति ॥

(मूलं) से भिक्खू वा० से जं० मंसं वा मच्छं वा भज्जिज्जमाणं पेहाए तिल्लपूयं वा आएसाए उवक्खडिज्जमाणं पेहाए नो खद्धं २ उवसंक्रमित्तु ओभासिज्जा, नन्नत्थ गिलाणणीसाए ॥ (सू० २७४)

स पुनः साधुर्यदि पुनरेवं जानीयात्, तद्यथा—मांसं वा मत्स्यं वा 'भज्यमान'मिति पच्यमानं तैलप्रधानं वाऽपूपं, तच्च किमर्थं क्रियते इति दर्शयति—यस्मिन्नायाते कर्मण्यादिश्यते परिजनः स आदेशः—ग्राघूर्णकस्तदर्थं संस्क्रियमाणमाहारं प्रेक्ष्य लोलुपतया 'नो' नैव 'खद्धं २'ति शीघ्रं २, द्विर्वचनमादरख्यापनार्थमुपसंक्रम्यावभाषेत—याचेत्, अन्यत्र ग्लानादिकार्यादिति ॥

(मूलं) से भिक्खू वा० अन्नयरं भोयणजायं पडिगाहिता सुविंभ सुविंभ भुच्चा दुविंभ २ परिट्टवेइ, माइट्ठाणं

१ पिण्डै-
पणाध्य.
९ उद्देशः
मांसादि-
याचना-
५
त्यागः

१०

शचा०
२ थुत०
१ पूला

संफासे, नो एवं करिज्जा । सुविंभ वा दुविंभ वा सव्वं भुंजिज्जा, नो किंचिवि परिट्टविज्जा (सू० २७५)

स मिशुरन्यतरद् भोजनजातं परिगृह्य सुरभि सुरभि भक्षयेत् दुर्गन्धं २ परित्यजेत्, वीप्सायां द्विर्वचनं, मातृस्थानं चैवं संस्पृ-
शेत्, तद्य न कुर्यात्, यथा च कुर्यात् तदर्शयति-सुरभि वा दुर्गन्धं वा सर्वं भुञ्जीत, न परित्यजेदिति ॥

(मूलं) से भिक्खू वा २ अन्नयरं पाणगजायं पडिगाहिता पुप्फं २ आविइत्ता कसायं २ परिट्टवेइ, माइट्ठाणं
संफासे, नो एवं करिज्जा, पुप्फं पुप्फेइ वा कसायं कसाइ वा सव्वमेयं भुंजिज्जा, नो किंचिवि परि०॥ (सू० २७६)

एवं पानकसूत्रमपि, नवरं वर्णगन्धोपेतं पुष्पं तद्विपरीतं कपायं, वीप्सायां द्विर्वचनं, दोषस्थानन्तरसूत्रयोराहारगाद्ध्यात् सूत्रार्थ-
हानिः कर्मबन्धश्चेति ॥

(मूलं) से भिक्खू वा० बहुपरियावन्नं भोयणजायं पडिगाहिता बहवे साहम्मिया तत्थ वसंति संभोइया
समणुत्ता अपरिहारिया अदूरगया, तेसि अणालोइय अणामंतिय परिट्टवेइ, माइट्ठाणं संफासे, नो एवं करेज्जा,
से तमायाए तत्थ गच्छिज्जा २ से पुब्बामेव आलोइज्जा—आउसंतो समणा ! इमे मे असणे वा पाणे वा ४
पहुपरियावन्ने तं भुंजह णं, से सेवं वयंतं परो वइज्जा-आउसंतो समणा ! आहारमेयं असणं वा ४ जावहयं २
सरइ तावहयं २ भुक्खामो वा पाहामो वा, सव्वमेयं परिसइइ सव्वमेयं भुक्खामो वा पाहामो वा॥ (सू० २७७)

स मिशुरेह्यनादि पर्यापन्नं-लब्धं परिगृह्य बहुभिर्वा प्रकारैराचार्यग्लानप्राघूर्णकाद्यर्थं दुर्लभद्रव्यादिभिः पर्यापन्नमाहारजातं
परिगृह्य तद्रहृत्वाद्भोक्तुमसमर्थः, तत्र च साधर्मिकाः सम्भोगिकाः समनोज्ञा अपरिहारिकाः, एकार्थाश्चालापकाः, इत्येतेषु सत्स्वद्-

१५
१ पिण्ड-
पणाध्य.
९ उद्देशः
मातृस्था-
नत्यागः
२०

॥३२१॥
२०

आचा०
२श्रुत०
१ घृला

रगतेषु वा ताननापृच्छय प्रमादितया 'परिष्ठापयेत्' परित्यजेत्, एवं च मातृस्थानं संस्पृशेत्, नेत्रं कुर्यात्, यच्च कुर्यात्तर्ह्ययति-
स मिधुस्तदधिक्रमाहारजात परिगृह्य तत्समीपं गच्छेत्, गत्वा च पूर्वमेव 'आलोकयेत्' दर्शयेत्, एवं च त्रयाद्-आयुष्मन् ! श्रमण !
ममैतदशनादि बहु पर्यापन्नं नाहं भोक्तुमलमतो यूयं किञ्चिद् भुङ्क्ष्वं, तस्य चैवं वदतः स परो ब्रूयाद्-यावन्मात्रं भोक्तुं शक्नुम-
स्तावन्मात्रं भोक्ष्यामहे पास्यामो वा, 'परिश्रुति' उपयुज्यते तत्सर्वं भोक्ष्यामहे पास्याम इति ॥

(मूलं) से भिक्खू वा २ से जं० असणं वा ४ परं समुद्दिस्स वरिया नीहडं जं परेहि असमणुन्नायं अणिसिद्धं
अफा० जाव नो पडिगाहिज्जा, जं परेहि समणुण्णाय सम्मं णिसिद्धं फासुयं जाव पडिगाहिज्जा, एवं खल्लु तस्स
भिक्खुस्स भिक्खुणीए वा सामग्गियं (सू० २७८) ॥ २-१-१-९ ॥ पिण्डपणायां नवम उद्देशकः ।

स पुनर्यदेधभूतमाहारजातं जानीयात्, तद्यथा—'पर' चारभटादिकमुद्दिश्य गृहान्निष्क्रान्तं यच्च परैर्यदि भवान् कस्मैचिद्ददाति
ददात्यित्येवं समनुज्ञातं नेतुर्दातुर्वा स्वामित्वेनानिसृष्टं वा तद् बहुदोषदुष्टत्वादप्रासुकमनेपणीयमिति मत्वा न प्रतिगृह्णीयात्, तद्वि-
परीतं तु प्रतिगृह्णीयादिति, एतत्तस्य भिक्षोः साम्यमिति ॥ प्रथमाध्ययनस्य नवमोद्देशकः परिसमाप्तः ॥

उक्तो नवमोऽधुना दशम आरभ्यते, अस्य धायमसिम्बन्धः-इहानन्तर पिण्डग्रहणविधिः प्रतिपादितः, इह तु साधार-
णादिपिण्डायास्तौ वसतौ गतेन साधुना यद्विधेयं तद्दर्शयितुमाह—

(मूलं) से एगइओ साहारणं वा पिण्डवार्यं पडिगाहिज्जा ते साहम्मिण ए अणापुच्छिता जस्स जस्स इच्छइ तस्स

१ पिण्ड-
पणाध्य.
९ उद्देशः
निःसृत-
विचारः

५

१०

प्र. आ.
३५२

संफासे, नो एव करिज्जा । सुविंभ वा दुविंभ वा सञ्चं भुंजिज्जा, नो किंचिवि परिद्वविज्जा (सू० २७५)

स भिक्षुरन्यतरद् भोजनजातं परिगृह्य सुरभि सुरभि भक्षयेत् दुर्गन्ध २ परित्यजेत्, वीप्साया द्विर्वचनं, मातृस्थान चैवं संस्पृ-
शेत्, तच्च न कुर्यात्, यथा च कुर्यात् तदर्शयति—सुरभि वा दुर्गन्धं वा सर्वं भुञ्जीत, न परित्यजेदिति ॥

(मूलं) से भिक्खू वा २ अन्नयर पाणगजायं पडिगाहिता पुप्फं २ आविइत्ता कसायं २ परिद्ववेइ, माइट्ठाणं
संफासे, नो एवं करिज्जा, पुप्फं पुप्फेइ वा कसायं कसाइ वा सञ्चमेयं भुंजिज्जा, नो किंचिवि परि०॥ (सू० २७६)

एवं पानकस्यमपि, नवर वर्णगन्धोपेत पुष्पं तद्विपरीतं कपायं, वीप्साया द्विर्वचनं, दोषस्थानन्तरसूत्रयोराहारगाड्यात् सूत्रार्थ-
हानिः कर्मबन्धश्चेति ॥

(मूलं) से भिक्खू वा० बहुपरियावन्नं भोयणजायं पडिगाहिता बहवे साहम्मिया तत्थ वसंति संभोइया
समणुत्ता अपरिहारिया अदूरगया, तेसिं अणालोइय अणामंतिय परिद्ववेइ, माइट्ठाणं संफासे, नो एवं करेज्जा,
से तमायाए तत्थ गच्छिज्जा २ से पुब्बामेव आलोइज्जा—आउसंतो समणा ! इमे मे असणे वा पाणे वा ४
पहुपरियावन्ने तं भुंजह णं, से सेवं वयंतं परो वइज्जा—आउसंतो समणा ! आहारमेयं असणं वा ४ जावइयं २
सरइ तावइयं २ भुक्खामो वा पाहामो वा, सञ्चमेयं परिसडइ सञ्चमेयं भुक्खामो वा पाहामो वा॥ (सू० २७७)

स भिक्षुर्बह्वशनादि पर्यापन्नं—लब्धं परिगृह्य बहुभिर्ना प्रकारैराचार्यग्लानप्राघूर्णकाद्यर्थं दुर्लभद्रव्यादिभिः पर्यापन्नमाहारजातं
परिगृह्य तद्बहुत्वाद्भोक्तुमसमर्थः, तत्र च साधर्मिकाः सम्भोगिकाः समनोज्ञा अपरिहारिकाः, एकार्थाश्चालापकाः, इत्येतेषु सत्स्वद्-

आचा०
२श्रुत०
१ चूला

प्र. आ.
३५२

रगतेषु वा ताननापृच्छथ प्रमादितया 'परिष्ठापयेत्' परित्यजेत्, एवं च मातृस्थानं संस्पृशेत्, नैवं कुर्यात्, यच्च कुर्यात्तद्दर्शयति-
स भिक्षुस्तदधिकमाहारजातं परिगृह्य तत्समीपं गच्छेद्, गत्वा च पूर्वमेव 'आलोकयेत्' दर्शयेत्, एवं च ब्रूयाद्-आयुष्मन्! श्रमण !
ममैतदशनादि बहु पर्यापन्नं नाहं भोक्तुमलमतो यूयं किञ्चिद् गृह्णध्वं, तस्य चैवं वदतः स परी ब्रूयाद्-यावन्मात्रं भोक्तुं शक्नुम-
स्तावन्मात्रं भोक्ष्यामहे पास्यामो वा, 'परिश्रुति' उपयुज्यते तत्सर्वं भोक्ष्यामहे पास्याम इति ॥

(मूलं) से भिक्षु वा २ से जं० असणं वा ४ परं समुद्दिस्स वहिया नीहडं जं परेहिं असमणुन्नायं अणिसिद्धं
अफा० जाव नो पडिगाहिज्जा, जं परेहिं समणुण्णायं सम्मं णिसिद्धं फासुयं जाच पडिगाहिज्जा, एवं खल्ल तस्स
भिक्षुस्स भिक्षुणीए वा सामग्गियं (सू० २७८) ॥ २-१-१-२ ॥ पिण्डैपणायां नवम उद्देशकः ।

स पुनर्यदेवंभूतमाहारजातं जानीयात्, तद्यथा—'परं' चारभटादिकमुद्दिश्य गृहान्निष्क्रान्तं यच्च परैर्यदि भवान् कसैचिद्दाति
ददात्थित्येवं समनुज्ञातं नेतुर्दातुर्वा स्वामित्वेनानिसृष्टं वा तद् बहुदोषदुष्टत्वादप्रासुकमनेपणीयमिति मत्वा न प्रतिगृह्णीयात्, तद्वि-
परीतं तु प्रतिगृह्णीयादिति, एतत्तस्य भिक्षोः सामग्यमिति ॥ प्रथमाध्ययनस्य नवमोद्देशकः परिसमाप्तः ॥

उक्तो नवमोऽधुना दशम आरभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः-इहानन्तरं पिण्डग्रहणविधिः प्रतिपादितः, इह तु साधार-
णादिपिण्डावाप्तौ वसतौ गतेन साधुना यद्विधेयं तद्दर्शयितुमाह—

(मूलं) से एगइओ साहारणं वा पिण्डवायं पडिगाहित्ता ते साहम्मिए अणापुच्छित्ता जस्स जस्स इच्छइ तस्स

१ पिण्ड-
पणाध्य.
९ उद्देशः
निःसृत-
विचारः
५

१०

आचा०
२ श्रुत०
१ चूला

तस्स खद्धं खद्धं दलइ, माइट्ठाणं संपासे, नो एवं करिज्जा । से तमायाय तत्थ गच्छिज्जा २ एवं वइज्जा-आउ-
संतो समणा ! संति मम पुरेसंश्रुया वा पच्छा० तंजहा-आयरिण वा १ उवज्झाए वा २ पवित्ती वा ३ थेरे वा
४ गणी वा ५ गणहरे वा ६ गणावच्छेइए वा ७ अवियाइं एणसिं खद्धं खद्धं दाहामि, सेणेवं वयंतं परो वइज्जा-
कामं खलु आउसो ! अहापज्जत्तं निसिराहि, जावइयं २ परो वदइ तावइयं २ निसिरिज्जा, सब्बमेवं परो वयइ
सब्बमेयं निसिरिज्जा ॥ (सू० २७९)

‘सः भिक्षुः ‘एकतरः’ कश्चित् ‘साधारणं’ बहूनां सामान्येन दत्तं, वाशब्दः पूर्वोत्तरापेक्षया पक्षान्तरद्योतकः, पिण्डपातं परिगृह्य
तान् साधर्मिकाननापृच्छथ यस्मै यस्मै रोचते तस्मै तस्मै स्वमनीषिकया ‘खद्धं खद्धं’ति प्रभूतं प्रभूतं प्रयच्छति, एवं च मातृस्थानं
संसृशेत् तस्मान्नैवं कुर्यादिति ॥ असाधारणपिण्डावाप्तावपि यद्विधेयं तद्दर्शयति-‘सः’ भिक्षुः ‘तम्’ एषणीयं केवलवेपावाप्तं पिण्ड-
मादाय ‘तत्र’ आचार्याद्यन्तिके गच्छेत्, गत्वा चैवं वदेद्, यथा-आयुष्मन् ! श्रमण ! ‘सन्ति’ विद्यन्ते मम ‘पुरःसंस्तुताः’ यद-
न्तिके प्रयजितस्तत्सम्बन्धिनः ‘पश्चात्संस्तुता वा’ यदन्तिकेऽधीतं श्रुतं वा तत्सम्बन्धिनो वा अन्यत्रावासिताः, तांश्च स्वनामग्राहमाह,
तद्यथा—‘आचार्यः’ अनुयोगधरः १ ‘उपाध्यायः’ अध्यापकः २ प्रवृत्तिः यथायोगं वैयावृत्यादौ साधूनां प्रवर्तकः ३, संयमादौ
सीदतां साधूनां स्थिरीकरणात्थविरः ४, गच्छाधिपो गणी ५, यस्त्वाचार्यदेशीयो गुवादिशात् साधुगणं गृहीत्वां पृथग्विहरति स
गणधरः ६, गणावच्छेदकस्तु गच्छकार्यचिन्तकः ७, ‘अवियाइं’ति इत्येवमादीनुद्दिश्यैतद्वदेद्-यथाऽहमेतेभ्यो युष्मदनुज्ञया ‘खद्धं
खद्धं’ति प्रभूतं प्रभूतं दास्यामि, तद्वं विज्ञप्तः सन् ‘परः’ आचार्यादिर्यावन्मात्रमनुजानीते तावन्मात्रमेव ‘निसृजेत्’ दद्यात्, सर्वानुज्ञया

१ पिण्डै-
१५
पणाध्य.
१० उदे०
आच्चा-
र्यादि-
दानं
२०

॥३२२॥
२७

सर्वं वा दद्यादिति ॥ किञ्च—

(मूलं) से एगइओ मणुघ्नं भोयणजायं पडिगाहितां पंतेण भोयणेण पलिच्छाएइ, मा मेयं दाइयं संतं दइणं सयमायए आयरिए वा जाव गणावच्छेइए वा, नो खलुं मे कस्सइ किञ्चि दांयव्वं सिया, माइट्ठाणं संफासे, नो एवं करिज्जा । से तमायाए तत्थ गच्छिज्जा २ पुव्वंमेव उताणए हत्थे पडिग्गहं कट्टु इमं खलुं इमं खलुत्ति आलोइज्जा, नो किञ्चिवि णिगूहिज्जा । से एगइओ अन्नयरं भोयणजायं पडिगाहिता भइयं २ भुच्चा विवघ्नं विरसमाहरइ, माइ०, नो एवं० ॥ (सू० २८०)

सुगमं, यावन्नवं कुर्यात्, यच्च कुर्यात्तददर्शयति—'सः' भिक्षुः 'तं' पिण्डमादाय 'तत्र' आचार्याद्यन्तिके गच्छेद्, गत्वा च सर्वं तथाज्वस्थितमेव दर्शयेत्, न किञ्चित् 'अवगूहयेत्' प्रच्छादयेदिति ॥ साम्प्रतमटतो मातृस्थानप्रतिषेधमाह—'सः' भिक्षुः 'एकतरः' कश्चित् 'अन्यतरत्' वर्णाद्युपेतं भोजनजातं परिगृह्णाटन्नेव रसगृभुतया भद्रकं २ भुक्त्वा यद् 'विवर्णम्' अन्तप्रान्तादिकं तत्प्रतिश्रये 'समाहरति' आनयति, एवं च मातृस्थानं संस्पृशेत्, न चैवं कुर्यादिति ॥ किञ्च—

(मूलं) से भिक्खू वा० से जं० अंतरुच्छियं वा उच्छुगंडियं वा उच्छुचोयगं वा उच्छुमेरगं वा उच्छुसालगं वा उच्छुडालगं वा सिंयलिं वा सिंयलिथालगं वा अस्सि खलु पडिग्गहियंसि अप्पे भोयणजाए बहुउज्झियधम्मिए तहप्पगारं अंतरुच्छियं वा० अफा० ॥ से भिक्खू वा २ से जं० बहुअट्टियं वा मंसं वा मच्छं वा बहुकंटयं अस्सि खलु० तहप्पगारं बहुअट्टियं वा मंसं० लाभे संते० से भिक्खू वा० सिया णं परो बहुअट्टिणं मंसेण

या बहुकंटण मच्छेण वा उचनिमंतिज्जा—आउसंतो समणा ! अभिकंखसि बहुअट्टियं मंसं बहुकंटअं मच्छं वा पडिगाहित्तणं ? एयप्पगारं निग्घोसं सुच्चा निसम्म से पुव्वामेव आलोइज्जा—आउसोत्ति वा २ नो खलु मे कप्पइ बहु० पडिगा०, अभिकंखसि मे दाउं जावइयं तावइयं पुग्गलं दलयाहि, मा य अट्टियाइं, से सेवं वयं-तस्स परो अभिहट्टु अंतो पडिग्गहंसि पहु० परिभाइत्ता निहट्टु दलइज्जा, तहप्पगारं पडिग्गहं परहत्थंसि वा परपायंसि वा अफा० नो० । से आह्व पडिगाहिए सिया तं नोहित्ति वइज्जा, नो अणिहित्ता वइज्जा, से तमायाय एगंतमवक्कमिज्जा २ अहे आरामंसि वा अहे उवस्सयंसि वा अप्पंढे जाव संताणए मंसगं मच्छगं भुच्चा अट्टियाइं कंटण गहाय से तमायाय एगंतमवक्कमिज्जा २ अहे ज्ञामथंडिलंसि वा जाव पमज्जिय पमज्जिय परद्विज्जा ॥ (सू० २८१)

म मिश्रुर्यत्पुनरेवंभूतमाहारजातं जानीयात्, तद्यथा—‘अंतरुच्छुअं व’त्ति इक्षुपर्वमध्यम् ‘इक्षुगंडियं’ति सपर्वेक्षुशकलं ‘चोयगो’ पीलितेभुच्चोदिका ‘मेरुकं’ त्यग्रं ‘सालगं’ति दीर्घशाखा ‘डालगं’ति शाखैकदेशः ‘सिबलि’न्ति मुद्गादीनां विध्वस्ता फलिः ‘सिबलिधालगं’ति बहुयादिफलीनां स्थाली फलीनां वा पाकः, अत्र चैवंभूते परिगृहीतेऽप्यन्तरिक्ष्वादिकेऽल्पमशनीयं बहुपरित्यजनधर्मकमिति मत्वा न प्रतिगृहीयादिति ॥ एवं मांससूत्रमपि नेयम्, अस्य चोपादानं क्वचिल्लताद्युपशमनार्थं सदैवोपदेशतो वाह्यपरिभोगेन स्वदादिना ज्ञानाद्युपकारकत्वात्कलवदृष्टं, भुजिश्चात्र वहिःपरिभोगार्थं, नाभ्यग्रहारार्थं, पदातिभोगवदिति, एवं गृहस्थामन्त्रणादिविधिपुद्गलसूत्रमपि सुगममिति, तदेवमादिना छेदसूत्राभिप्रायेण ग्रहणे सत्यपि कण्टकादिप्रतिष्ठापनविधिरपि सुगम इति ॥

(मूलं) से भिक्खू० सिया से परो अभिहट्टु अंतो पडिग्गहे विलं वा लोणं उड्ढिभयं वा लोणं परिभाइत्ता नीहट्टु दलइज्जा, तहप्पगारं पडिग्गहं परहत्थंसि वा २ अफासुयं नो पडि०, से आहच्च पडिगाहिए सिया तं च नाइ-दूरगए जाणिज्जा, से तमायाए तत्थ गच्छिज्जा २ पुब्बामेव आलोइज्जा-आउसोत्ति वा २ इमं किं ते जाणया दिन्नं उयाहु अजाणया ?, से य भणिज्जा-नो खल्लु मे जाणया दिन्नं, कामं खल्लु आउसो !इयाणिं निसिरामि, तं भुंजह वा णं परिभाएह वा णं, तं परेहि समणुत्तायं समणुसट्ठं तओ संजयामेव भुंजिज्ज वा पीइज्जा वा, जं च नो संचाएइ भोत्तए वा पायए वा साहम्मिया तत्थ वसंति संभोइया समणुत्ता अपरिहारिया अदूरगया, तेसिं अणुप्पयायव्वं सिया, नो जत्थ साहम्मिया जहेव बहुपरियावन्नं कीरइ तहेव कायव्वं सिया, एवं खल्लु०॥
(सू० २८२) पिण्डैपणायां दशम उद्देशकः ॥

स भिक्षुर्गृहादौ प्रविष्टः, तस्य च स्यात्-कदाचित् 'परः' गृहस्थः 'अभिहट्टु अतो' इति अन्तः प्रविश्य पतद्गृहे-काष्ठच्छव्वकादौ ग्लानाद्यर्थं खण्डादियाचने सति 'विडं वा लवण' खनिविशेषोत्पन्नम् 'उड्ढिज्जं वा' लवणाकराद्युत्पन्नं 'परिभाएत्त'त्ति दातव्यं विभज्य, दातव्यद्रव्यात्कञ्चिदंशं गृहीत्वेत्यर्थः, ततो निःसृत्य दद्यात्, तथाप्रकार परहस्तादिमतमेव प्रतिपेधयेत्, तच्च 'आहचे'ति सहसा प्रतिगृहीतं भवेत्, तं च दातारमदूरगतं ज्ञात्वा स भिक्षुस्तल्लवणादिकमादाय तत्समीपं गच्छेद्, गत्वा च पूर्वमेव तल्लवणादिकम् 'आलोकयेत्' दर्शयेद्, एतच्च ब्रूयाद्-अमुक ! इति वा भगिनि ! इति वा, एतच्च लवणादिकं किं त्वया जानता दत्तमुताजानता ?, एवमुक्तः सन् पर एवं वदेद्-यथा पूर्वं मयाऽजानता दत्तं, साम्प्रतं तु यदि भवतोऽनेन प्रयोजनं ततो दत्तम्, एतत्परिभोगं

कुरुध्वं, तदेवं परं: समनुजातं समनुसृष्टं सत्प्रासुकं कारणवशादप्रासुकं वा भुञ्जीत पिवेद्वा, यच्च न शक्नोति भोक्तुं पातुं वा तत्सा-
धर्मिकादिभ्यो दद्यात्, तदभावे बहुपर्यापन्नविधिं प्राक्तनं विदध्यात्, एतत्तस्य भिक्षोः सामग्र्यमिति ॥ प्रथमस्य दशम
उद्देशकः समाप्तः ॥ २-१-१-१० ॥

उक्तो दशमः, अधुनकादशः समारभ्यते, अस्य चायमभिमन्वन्धः—इहानन्तरोद्देशके लब्धस्य पिण्डस्य विधिरुक्तः, तदिहापि
विशेषतः स एवोच्यते—

(मूलं) भिक्षुवागा नामेगे एवमाहंसु—समाणे वा चसमाणे वा गामाणुगामं वा दूइज्जमाणे मणुघ्नं भोयणजायं
लभित्ता से भिक्षू गिलाहं, से हंदह णं तस्साहरह, से य भिक्षू नो भुंजिज्जा तुमं चैव णं भुंजिज्जासि, से
एणइओ भोक्वामित्तिकट्टु पलिउंचिय २ आलोइज्जा, तंजहा—इमे पिंढे इमे लोण इमे तित्ते इमे कड्डयए इमे
फसाए इमे अंविले इमे महुरे, नो म्वल्ल इत्तो किंचि गिलाणस्स सयइत्ति माइट्ठाणं संपासे, नो एवं करिज्जा,
तहाटियं आलोइज्जा जहाठियं गिलाणस्स सयइत्ति, तं०—तित्तयं तित्तएत्ति वा कड्डयं कड्डअंति कसायं कसायं
अंविलं अंविलं महुरं महुरं ॥ (सू० २८३)

मिशामटन्ति भिक्षाटाः, भिक्षणशीलाः साधव इत्यर्थः, नामशब्दः सम्भावनायां, वक्ष्यमाणमेपां संभाव्यते, 'एके' केचन एव-
माहुः—साधुसमीपमागत्य वक्ष्यमाणमुक्तवन्तः, ते च साधवः 'समाना वा' साम्भोगिका भवेयुः, वाशब्दादसाम्भोगिका वा, तेषुपि

आचा०
२ श्रुत०
१ चूला

प्र. आ.
३५५

च 'वसन्तः' वास्तव्या अन्यतो वा ग्रामादेः समागता भवेयुः, तेषु च कश्चित्साधुः 'ग्लायति' ग्लानिमनुभवति, तत्कृते तान् सम्भोगिकादींस्ते भिक्षाटा मनोज्ञभोजनलामे सत्येवमाहुरिति सम्बन्धः, 'से' इति एतन्मनोज्ञमाहारजातं 'हन्दह' गृहीत यूयं 'णम्' इति वाक्यालङ्कारे 'तस्य' ग्लानस्य 'आहरत' नयत, तस्मै प्रयच्छत इत्यर्थः. ग्लानश्चेन्न भुङ्क्ते ग्राहक एवाभिधीयते-त्वमेव भुङ्क्ष्वेति, स च भिक्षुर्मिक्षोर्हस्ताद् ग्लानार्थं गृहीत्वाऽऽहारं तत्राध्युपपन्नः सन्नैक एवाहं भोक्ष्य इतिकृत्वा तस्य ग्लानस्य 'पलिउंचिअ पलिउंचिय'त्ति मनोज्ञं गोपित्वा गोपित्वा वातादिरोगमुद्दिश्य तथा तस्य 'आलोकयेत्'-दर्शयति यथाऽपथ्योऽयं पिण्ड इति बुद्धिरूपघटे, तद्यथा-अग्रतो ढौकयित्वा वदति-अयं पिण्डो भवदर्थं साधुना दत्तः, किन्त्वयं 'लोए'त्ति रुक्षः, तथा तित्तः-कटुः कपायोऽम्लो मधुरो वेत्यादिदोषदुष्टत्वाच्चातः किञ्चिद् ग्लानस्य स्वदतीति, उपकारे न वर्त्तत इत्यर्थः, एवं च मातृस्थानं-संस्पृशेत्, न चैतत्कुर्यादिति। यथा च कुर्यात्तद्दर्शयति-तथाऽवस्थितमेव ग्लानस्थालोकयेद्यथाऽवस्थितमिति, एतदुक्तं भवति-मातृस्थानपरित्यागेन यथाऽवस्थितमेव न्यादिति, शेषं सुगमम् ॥ तथा—

(मूलं) भिक्षवागा नामेगे एवमाहंसु-समाणे वा वसमाणे वा गामाणुगामं दृहज्जमाणे वा मणुन्नं भोयणजायं लभित्ता से य भिक्खू गिलाइ से हंदह णं तस्स आहरह, से य भिक्खू नो भुंजिज्जा आहारिज्जा, से णं नो खलु मे अंतराए आहरिस्सामि, इचेयाइं आयतणाइं उवाहकम्म ॥ (सू० २८४)

'भिक्षादाः' साधवो मनोज्ञमाहारं लब्ध्वासमनोज्ञांस्तान्श्च वास्तव्यान् प्राघूर्णकान् वा ग्लानमुद्दिश्यैवमूचुः-एतन्मनोज्ञमाहारजातं गृहीत यूयं ग्लानाय नयत, स चेन्न भुङ्क्ते ततोऽसदन्तिकमेव ग्लानाद्यर्थम् 'आहरेत्' आनयेत्, स चैवमुक्तः सन्नैवं वदेद्-यथा-

ग्लान-
विधिः

५

१०

१०
श्रुत०
१ चूला

ऽन्तरायमन्तरेणाहरिष्यामीति प्रतिज्ञयाऽऽहारमादाय ग्लानान्तिकं गत्वा प्राक्तनान् भक्तादिरूक्षादिदोषानुद्घात्य ग्लानायादच्चा
स्यत एव लौल्याद्भुक्त्वा ततस्तस्य साधोर्निवेदयति, यथा मम शूलं वैयावृत्त्यकालापयाप्त्यादिकमन्तरायिकमभूदतोऽहं तद् ग्लानभक्तं
गृहीत्वा नायात इत्यादि मातृ[सं]स्थानं संस्पृशेत्, एतदेव दर्शयति—इत्येतानि—पूर्वोक्तान्यायतनानि—कर्मोपादानस्थानानि 'उपाति-
क्रम्य' सम्यक् परिहृत्य मातृस्थानपरिहारेण ग्लानाय वा दयादावृत्ताधुसमीपं वाऽऽहरेदिति ॥ पिण्डाधिकार एव सप्तपिण्डैपणा
अधिकृत्य सूत्रमाह—

(मूलं) अहं भिक्षू जाणिज्जा सत्त पिण्डेसणाओ सत्त पाणेसणाओ, तत्थ खलु इमा पढमा पिण्डेसणा-
असंसद्वे हत्थे असंसद्वे मत्ते, तहप्पगारेण असंसद्वेण हत्थेण वा मत्तेण वा असणं वा ४ सयं वा णं जाइज्जा
परो वा से दिज्जा फासुयं पडिगाहिज्जा, पढमा पिण्डेसणा १ ॥ अहावरा दुच्चा पिण्डेसणा—संसद्वे हत्थे संसद्वे

१५
पिण्ड-
पानै-
पणाः

२०

॥३२५॥

२८

आचा०
२ श्रुत०
१ चूला

प्र. आ.
३५६

तइया पिंडेसणा ३ ॥ अहावरा चउत्था पिंडेसणा-से भिक्खू वा० से जं० पिहुयं वा जाव चाउलपलयं वा अस्सि खल्लु पडिग्गहियंसि अप्पे पच्छाकम्मे अप्पे पज्जवजाए, तहप्पगारं पिहुयं वा जाव चाउलपलयं वा सयं वा णं० जाव पडि०, चउत्था पिंडेसणा ४ ॥ अहावरा पंचमा पिंडेसणा-से भिक्खू वा २ उग्गहियमेव भोयणजायं जाणिज्जा, तंजहा-सरावंसि वा डिंडिमंसि वा कोसगंसि वा, अह पुणेवं जाणिज्जा बहुपरियावन्ने पाणीसु दगलेवे, तहप्पगारं असणं वा ४ सयं जाव पडिगाहि०, पंचमा पिंडेसणा ५ ॥ अहावरा छट्ठा पिंडेसणा-से भिक्खू वा २ पग्गहियमेव भोयणजायं जाणिज्जा, जं च सयट्ठाए पग्गहियं, जं च परट्ठाए पग्गहियं, तं पायपरियावन्नं तं पाणिपरियावन्नं फासुयं पडि०, छट्ठा पिंडेसणा ६ ॥ अहावरा सत्तमा पिंडेसणा-से भिक्खू वा० बहुउज्झयधम्मियं भोयणजायं जाणिज्जा, जं चऽन्ने वहवे दुपयचउप्पयसमणमाहणअतिहिकि-वणवर्णीमगा नावकंखंति, तहप्पगारं उज्झयधम्मियं भोयणजायं सयं वा णं जाइज्जा परो वा से दिज्जा जाव पडि०, सत्तमा पिंडेसणा ७ ॥ इच्चेयाओ सत्त पिंडेसणाओ, अहावराओ सत्त पाणेसणाओ, तत्थ खल्लु इमा पढमा पाणेसणा-असंसट्ठे हत्थे असंसट्ठे मत्ते, तं चेव भाणियव्वं, नवरं चउत्थाए नाणत्तं, से भिक्खू वा० से जं० पुण पाणगजायं जाणिज्जा, तंजहा-तिलोदगं वा ६, अस्सि खल्लु पडिग्गहियंसि अप्पे पच्छाकम्मे तहेव पडिगाहिज्जा (सू० २८५)

अथशब्दोऽधिकारान्तरे, किमधिकुरुते ? सप्त पिण्डैपणाः पानैपणाश्चेति, 'अथ' अनन्तरं भिक्षुर्जानीयात्, काः?—सप्त पिण्डैपणाः

पिण्ड-
पानै-
पणाः

५

१०

आचा०
२ थुत०
१ चूला

ऽन्तरायमन्तरेणाहरिष्यामीति प्रतिज्ञयाऽऽहारमादाय ग्लानान्तिकं गत्वा प्राक्तनान् भक्तादिरूक्षादिदोषानुद्घाट्य ग्लानायादच्चा
स्यत एव लौल्याद्भुक्त्वा ततस्तस्य साधोर्निवेदयति, यथा मम शूलं वैयावृत्त्यकालापयास्यादिकमन्तरायिकमभूदतोऽहं तद् ग्लानभक्तं
गृहीत्वा नायात इत्यादि मातृ[सं]स्थानं संस्पृशत्, एतदेव दर्शयति—इत्येतानि—पूर्वोक्तान्यायतनानि—कर्मोपादानस्थानानि 'उपाति-
क्रम्य' सम्यक् परिहृत्य मातृस्थानपरिहारेण ग्लानाय वा दद्याद्मातृसाधुसमीपं वाऽऽहरेदिति ॥ पिण्डाधिकार एव सप्तपिण्डैपणा
अधिकृत्य सूत्रमाह—

(मूलं) अह भिक्खु जाणिज्जा सत्त पिंडेसणाओ सत्त पाणेसणाओ, तत्थ खलु इमा पढमा पिंडेसणा-
असंसद्वे हत्थे असंसद्वे मत्ते, तहप्पगारेण असंसद्वेण हत्थेण वा मत्तेण वा असणं वा ४ सयं वा णं जाइज्जा
परो वा से दिज्जा फासुयं पडिगाहिज्जा, पढमा पिंडेसणा १ ॥ अहावरा दुच्चा पिंडेसणा—संसद्वे हत्थे. संसद्वे
मत्ते, तहेव दुच्चा पिंडेसणा २ ॥ अहावरा तच्चा पिंडेसणा—इह खलु पाईणं वा ४ संतेगइया सड्ढा भवंति-
गाहावई वा जाव कम्मकरी वा, तेसिं च णं अन्नयरेसु विरूवरूवेसु भायणजाएसु उवनिक्खित्तपुब्बे सिया,
तंजहा-थालंसि वा पिढरंसि वा सरगंसि वा वरगंसि वा, अह पुणेवं जाणिज्जा—असंसद्वे हत्थे संसद्वे मत्ते,
संसद्वे वा हत्थे असंसद्वे मत्ते, से य पडिग्गहधारी सिया पाणिपडिग्गहिए वा, से पुब्बामेव०—आउसोत्ति वा!
२ एएण तुमं असंसद्वेण हत्थेण संसद्वेण मत्तेणं संसद्वेण वा हत्थेण असंसद्वेण मत्तेण अंसिं पडिग्गहगंसि वा
पाणिंसि वा निहट्टु उचित्तु दलयाहि तहप्पगारं भोयणजायं सयं वा णं जाइज्जा २ फासुयं० पडिगाहिज्जा,

१५
पिण्ड-
पानै-
पणाः

२०

॥३२५॥
२८

आचा०
२ श्रुत०
१ चूला

तइया पिंडेसणा ३ ॥ अहावरा चउत्था पिंडेसणा-से भिक्खू वा० से जं० पिहुयं वां जाव चाउलपलंवं वा अस्सि खल्लु पडिग्गहियंसि अप्पे पच्छाकम्मै अप्पे पज्जवजाए, तहप्पगारं पिहुयं वा जाव चाउलपलंवं वा सयं वा णं० जाव पडि०, चउत्था पिंडेसणा ४ ॥ अहावरा पंचमा पिंडेसणा-से भिक्खू वा २ उग्गहियमेव भोयणजायं जाणिज्जा, तंजहा-सरावंसि वा डिंडिमंसि वा कोसगंसि वा, अह पुणेवं जाणिज्जा बहुपरियावन्ने पाणीसु दगलेवे, तहप्पगारं असणं वा ४ सयं जाव पडिगाहि०, पंचमा पिंडेसणा ५ ॥ अहावरा छट्ठा पिंडेसणा-से भिक्खू वा २ पग्गहियमेव भोयणजायं जाणिज्जा, जं च सयट्ठाए पग्गहियं, जं च परट्ठाए पग्गहियं, तं पायपरियावन्नं तं पाणिपरियावन्नं फासुयं पडि०, छट्ठा पिंडेसणा ६ ॥ अहावरा सत्तमा पिंडेसणा-से भिक्खू वा० बहुउज्झियधम्मियं भोयणजायं जाणिज्जा, जं चउत्ते बहवे दुपयचउप्पयसमणमाहणअतिहिकिचणवणीमगा नावकंखंति, तहप्पगारं उज्झियधम्मियं भोयणजायं सयं वा णं जाइज्जा परो वा से दिज्जा जाव पडि०, सत्तमा पिंडेसणा ७ ॥ इधेयाओ सत्त पिंडेसणाओ, अहावराओ सत्त पाणेसणाओ, तत्थ खल्लु इमा पहमा पाणेसणा-असंसट्ठे हत्थे असंसट्ठे मत्ते, तं चेव भाणियव्वं, नवरं चउत्थाए नाणत्तं, से भिक्खू वा० से जं० पुण पाणगजायं जाणिज्जा, तंजहा-तिलोदगं वा ६, अस्सि खल्लु पडिग्गहियंसि अप्पे पच्छाकम्मै तहेव पडिगाहिज्जा (सू० २८५)

अथशब्दोऽधिकारान्तरे, किमधिकुरुते ? सप्त पिण्डपणाः पानपणाश्चेति, 'अथ' अनन्तरं मिश्रुर्जानीयात्, काः?—सप्त पिण्डपणाः

पिण्ड-
पान-
पणाः

५

१०

पांचा
२ थुत
१ चूला

पानेपणाश्च, ताश्चेमाः, तद्यथा—“असंसृष्टा-१ संसृष्टा २ उद्धृष्टा ३ अप्पलेवा ४ उग्गहिआ ५ पग्गहिया ६ उज्झियधम्मे”ति, अत्र
च द्वये साधवो—गच्छन्तर्गता गच्छविनिर्गताश्च, तत्र गच्छान्तर्गतानां सप्तानामपि ग्रहणमनुज्ञातं, गच्छनिर्गतानां पुनराद्ययोर्द्वयोर-
ग्रहः पञ्चस्वमिग्रह इति, तत्राद्यां तावद्दर्शयति—‘तत्र’ तासु मध्ये ‘खलु’ इत्यलङ्कारे, इमा प्रथमा पिण्डैपणा, तद्यथा—असंसृष्टो हस्तो-
ऽसंसृष्टं च मात्रं, द्रव्यं पुनः सावशेषं वा स्थान्निखशेषं वा, तत्र निखशेषे पश्चात्कर्मदोषस्तथाऽपि गच्छस्य बालाद्याकुलत्वात्तन्निषेधो
नास्ति, अत एव सूत्रे तच्चिन्ता न कृता, शेषं सुगमम् ॥ तथाऽपरा द्वितीया पिण्डैपणा, तद्यथा—संसृष्टो हस्तः संसृष्टं मात्रमित्यादि
सुगमम् ॥ अथापरा तृतीया पिण्डैपणा, तद्यथा—इह खलु प्रज्ञापकापेक्षया प्राच्यादिषु दिक्षु सन्ति केचित् श्रद्धालवः, ते चामी—
गृहपत्यादयः कर्मकरीपर्यन्ताः, तेषां च गृहेष्वन्यतरेषु नानाप्रकारेषु भाजनेषु पूर्वमुत्क्षिप्तमशनादि स्यात्, भाजनानि च स्थाला-
दीनि सुबोध्यानि नवरं ‘सरगम्’ इति शरिकाभिः कृतं सर्पादि ‘परगं’ वंशनिष्पन्नं छब्बकादि ‘वरगं’ मण्यादि महार्घमूल्यं, शेषं
सुगमं यावत्परिगृह्णीयादिति, अत्र च संसृष्टासंसृष्टमावशेषद्रव्यैरष्टौ भङ्गाः, तेषु चाष्टमो भङ्गः संसृष्टो हस्तः संसृष्टं मात्रं सावशेषं
द्रव्यमित्येष गच्छनिर्गतानामपि कल्पते, शेषास्तु भङ्गा गच्छान्तर्गतानां सूत्रार्थहान्यादिकं कारणमाश्रित्य कल्पन्त इति ॥ अपरा
चतुर्थी पिण्डैपणाऽल्पलेपा नाम, सा यत्पुनरेवमल्पलेपं जानीयात्, तद्यथा—‘पृथुकम्’ इति भुग्रशाल्याद्यपगततुपं यावत् ‘तन्दुलप-
लम्बं’ इति भुग्रशाल्यादितन्दुलानिति, अत्र च पृथुकादिके गृहीतेऽप्यल्पं पश्चात्कर्मादि, तथाऽल्पं पर्यायजातमल्पं तुपादि त्यज-
नीयमित्येवंप्रकारमल्पलेपम् अन्यदपि वल्लचनकादि यावत्परिगृह्णीयादिति ॥ अथापरा पञ्चमी पिण्डैपणाऽवगृहीता नाम, तद्यथा—
स भिक्षुर्यावदुपहतमेव भोक्तुकामस्य भाजनस्थितमेव भोजनजातं ढौकितं जानीयात्, तत्पुनर्भाजनं दर्शयति, तद्यथा—‘शरावं’

१५
पिण्ड-
पानै-
पणाः
२०

॥३२६॥
२८

आचा०
२ श्रुत०
१ चूला

प्र. आ.
३५७

प्रतीतं 'डिण्डिमं' कंश (कांश) भाजनं 'कोशकं' प्रतीतं, तेन च दात्रा कदाचित् पूर्वमेवोदकेन हस्तौ मात्रकं वा धौतं स्यात्, तथा च निपिद्धं ग्रहणम्, अथ पुनरेवं जानीयाद्ग्रहणपर्यापन्नः-परिणतः पाण्यादिपूदकलेपः, तत एवं ज्ञात्वा यावद् गृहीयादिति ॥ अथापरा पृष्ठी पिण्डैषणा प्रगृहीता नाम-स्वार्थं परार्थं वा पिठरकादेरुद्धृत्य चट्टुकादिनोर्दिक्ष्णा परेण च न गृहीता प्रव्रजिताय वा दापिता सा प्रकर्षेण गृहीता प्रगृहीता तां तथाभूतां प्राभृतिकां 'पात्रपर्यापन्नां वा' पात्रस्थितां 'पाणिपर्यापन्नां वा' हस्तस्थितां वा यावत्प्रतिगृहीयादिति ॥ अथापरा सप्तमी पिण्डैषणा उज्झितधर्मिका नाम, सा च सुगमा ॥ आसु च सप्तस्वपि पिण्डैषणासु संसृष्टाद्यष्टभङ्गका भणनीयाः, नवरं चतुर्थ्यां नानात्वमिति, तस्या अलेपत्वात्संसृष्टाद्यभाव इति ॥ एवं पानैषणा अपि नेया भङ्गकाश्चायोज्याः, नवरं चतुर्थ्यां नानात्वं, स्वच्छत्वाच्च तस्या अल्पलेपत्वं, ततश्च संसृष्टाद्यभाव इति, आसां चैषणानां यथोत्तरं विशुद्धितारतम्यादेप एव क्रमो न्याय्य इति ॥ साम्प्रतमेताः प्रतिपद्यमानेन पूर्वप्रतिपन्नेन वा यद्विधेयं तद्दर्शयितुमाह—

(मूलं) इचेयासिं सत्तण्हं पिण्डैषणाणं सत्तण्हं पाणेसणाणं. अन्नयरं पडिमं पडिवज्जमाणे नो एवं, वहज्जा-
मिच्छापडिवज्जा खलु एए भयंतारो, अहमेगे सम्मं पडिवज्जे, जे एए भयंतारो एयाओ पडिमाओ पडिवज्जित्ता
णं विहरंति जो य अहमंसि एयं पडिमं पडिवज्जित्ताणं विहरामि सव्वेऽपि ते उ जिणाणाए उवट्ठिया अबुन्न-
समाहीए, एवं च णं विहरंति, एयं खलु तस्स भिक्खुस्स भिक्खुणीए वा सामग्गियं ॥ (सू०-२८६) २-१-१-११
पिण्डैषणायामेकादश उद्देशकः ॥ पिण्डैषणाध्ययनं समाप्तं ॥

इत्येतासां सप्तानां पिण्डैषणानां पानैषणानां वाऽन्यतरां प्रतिमां प्रतिपद्यमानो नैतद्वदेत्, तद्यथा- 'मिथ्याप्रतिपन्नाः' न सम्यक्

पिण्डपा-
नैषणाः

६

१०

आचा०
२ श्रुत०
१ चूला

पिण्डपणाद्यभिग्रहवन्तो भगवन्तः—साधवः, अहमेवैकः सम्यक्प्रतिपन्नो, यतो मया विशुद्धः पिण्डपणामिग्रहः कृत एमिथ न, इत्येवं (गच्छवासिना) गच्छनिर्गतेन वा समदृष्ट्या द्रष्टव्याः, नापि गच्छान्तर्गतेनोत्तरोत्तरपिण्डपणामिग्रहवता पूर्वपूर्वतरपिण्डपणामिग्रहवन्तो दूष्या इति, यच्च विधेयं तदर्शयति—य एते भगवन्तः—साधव एताः 'प्रतिमाः' पिण्डपणाद्यभिग्रहविशेषान् 'प्रतिपद्य' गृहीत्वा ग्रामानुग्रामं 'विहरन्ति' यथायोगं पर्यटन्ति, यां चाहं प्रतिमां प्रतिपद्य विहरामि, सर्वेऽप्येते जिनाज्ञायां जिनाज्ञया वा 'समुत्थिताः' अभ्युद्यतविहारिणः संवृत्ताः, ते चान्योऽन्यसमाधिना यो यस्य गच्छान्तर्गतादेः समाधिरभिहितः, तद्यथा—सप्तापि गच्छवासिनां, तन्निर्गतानां तु द्वयोरग्रहः पञ्चस्यभिग्रहः इत्यनेन 'विहरन्ति' यतन्त इति, तथाविहारिणश्च सर्वेऽपि ते जिनाज्ञां नातिलङ्घन्ते, तथा चोक्तम्—'जोऽर्वि दुवत्थतितवत्थो बहुवत्थ अचेलओ व संथरइ । न हु ते हीलंति परं सव्वेऽवि अ ते जिणाणाए ॥१॥' एतत्तस्य भिक्षोर्भिक्षुण्या वा 'सामर्थ्यं' सम्पूर्णं भिक्षुभावो यदात्मोत्कर्षवर्जनमिति २-१-१-११ ॥ द्वितीयश्रुतस्कन्धे प्रथमाध्ययनटीका परिसमाप्ता ॥

१५
उत्कर्ष-
वर्जनं

२०

॥३२७॥

१ योऽपि द्विवस्त्रस्त्रिवस्त्रो बहुवस्त्रोऽचेलको वा सस्तरति । नैव ते हीलन्ति परान् सर्वेऽपि च ते जिनाज्ञायाम् ॥१॥

अथ द्वितीयं शय्यैपणारूपमध्ययनम्

उक्तं प्रथममध्ययनं, साम्प्रतं द्वितीयमारभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः—इहानन्तराध्ययने धर्माधारशरीरपरिपालनार्थमा-
दावेव पिण्डग्रहणविधिरुक्तः, स च गृहीतः सन्नवश्यमल्पसागारिके प्रतिश्रये भोक्तव्य इत्यतस्तद्रतगुणदोषनिरूपणार्थं द्वितीयम-
ध्ययनम्, अनेन च सम्बन्धेनायातस्यास्याध्ययनस्य चत्वार्यनुयोगद्वाराणि व्यावर्णनीयानि, तत्र नामनिष्पन्ने निक्षेपे शय्यैपणेति,
तस्या निक्षेपविधानाय पिण्डैपणानिर्युक्तिर्यत्रया संभवति तां तत्रातिदिश्य प्रथमगाथया अपरासां च निर्युक्तीनां यथायोगं संभवं
द्वितीयगाथया आविर्भान्य निक्षेपं च तृतीयगाथया शय्यापट्टनिक्षेपे प्राप्ते नामस्थापने अनादृत्य निर्युक्तिकृदाह—

पिण्डेसणाए जा णिञ्जुत्ति सा चेव होइ सेज्जाए । वत्थेसण पाएसण उग्गहपडिमाए सचेव ॥२९८॥

सन्वा वयणविसोही णिञ्जुत्ती जा चक्कसुद्धीए । सचेव णिरवसेसा भासज्जाएवि णायन्वा ॥२९९॥

सेज्जा हरिया तह उग्गहे य तिण्हंपि उक्कणिक्खेवो । पिण्डे भासा वत्थे पाए य चउक्कणिक्खेवो ॥३००॥

वन्वे खित्ते काले भावे सिज्जा य जा तर्हि पगयं । केरिसिया सिज्जा खल्लु संजयजोगत्ति नायन्वा ॥३०१॥

द्रव्यशय्या क्षेत्रशय्या कालशय्या भागशय्या, अत्र च या द्रव्यशय्या तस्यां प्रकृतं, तामेव च दर्शयति—कीदृशी सा द्रव्यशय्या ?
संयत्तानां योग्धेत्येनं ज्ञातव्या भविष्यति ॥ द्रव्यशय्याव्याचिरुयासयाऽऽह—

आचा०
२ श्रुत०
१ चूला

तिविहा य द्रव्यसिद्धा सचित्ताऽचित्त मीसगा चेव । खित्तंमि जंमि खित्ते काले जा जंमि कालंमि ॥३०२॥
त्रिविधा द्रव्यशय्या भवति, तद्यथा-सचित्ता अचित्ता मिथा चेति, तत्र सचित्ता पृथिवीकायादौ, अचित्ता तत्रैव प्रासुके,
मिश्राऽपि तत्रैवाद्दपरिणते, अथवा सचित्तामुत्तरगाथया स्वत एव निर्युक्तिकृद् भावयिष्यति । 'क्षेत्र'मिति तु क्षेत्रशय्या, सा च यंत्र
ग्रामादिकं क्षेत्रे क्रियते, कालशय्या तु या यस्मिन्नृतुचद्वादिकं काले क्रियते ॥ तत्र सचित्त्रद्रव्यशय्योदाहरणार्थमाह—

उत्कलकलिङ्ग गोअम वग्गुमई चेव होइ नायच्वा । एयं तु उदाहरणं नायच्चं द्रव्यसिद्धाए ॥३०३॥

अस्या भावार्थः कथानकादवसेयः, तच्चेदम्-एकस्यामटण्यां द्वौ भ्रातराद्युत्कलकलिङ्गामिधानौ विपमप्रदेशे पल्लि निवेश्य चौर्येण
वर्त्तते, तयोश्च भगिनी वल्गुमती नाम, तत्र कदाचिद् गौतमामिधानो नैमित्तिकः समायातः, ताभ्यां च प्रतिपन्नः, तथा च
वल्गुमत्योक्तं-यथा नायं भद्रकः, अत्र वसन् यदा तदाऽयमस्माकं पल्लिविनाशाय भविष्यत्यतो निर्द्वाय्यते, ततस्ताभ्यां तद्वचना-
निर्द्वाटितः, स तस्यां प्रद्वेषमापन्नः प्रतिज्ञामग्रहीद्, यथा-नाहं गौतमो भवामि यदि वल्गुमत्युदरं विदार्य तत्र न स्वपिमीति,
अन्ये तु भणन्ति-सैव वल्गुमती अपत्यानां लघुत्वात्पल्लिस्वामिनी, उत्कलकलिङ्गौ नैमित्तिकौ, सा तयोर्भक्त्या गौतमं पूर्वनैमित्तिकं
निर्द्वाटितवती, अतस्तत्प्रद्वेषात्प्रतिज्ञामादाय सर्पपान् वपनिर्गतः, सर्पपाश्च वर्षाकालेन जाताः, ततस्तदनुसारेणान्यं राजानं प्रवे-
श्य सा पल्ली समस्ता लुण्टिता दग्धा च, गौतमेनापि वल्गुमत्या उदरं पाटयित्वा सावशेषजीवितदेहाया उपरि सुप्तमिति एषा वा
सचित्ता द्रव्यशय्येति ॥ भावशय्याप्रतिपादनार्थमाह—

दुविहा य भावसिद्धा कायगणं छव्विहे य भावंमि । भावे जो जत्थ जया सुहदुहगवभाइसिद्धासु ॥३०४॥

१५
शय्या-
निक्षेपाः

२०

॥३२८॥
२८

द्वे विधे-प्रकारावस्थाः सा द्विविधा, तद्यथा-कायविषया पद्मावविषया च, तत्र यो जीमः 'यत्र' औदयिकादौ भावे 'यदा'
यसिन् काले वर्तते सा तस्य पद्मावरूपा भावशय्या, शयनं शय्या स्थितिरितिकृत्वा, तथा रूपादिकायगतो गर्भत्वेन स्थितो यो
जीवस्तस्य रूपादिकाय एव भावशय्या, यतः रूपादिकाये सुखिते दुःखिते सुप्ते उत्थिते वा तादृगवस्थ एव तदन्तर्वर्ती जीमो भवति,
अतः कायविषया भावशय्या द्वितीयेति ॥ अध्ययनार्थाधिकारः सर्वोऽपि शय्याविषयः, उद्देशार्थाधिकारप्रतिपादनाय निर्युक्तिकृदाह-
सव्येवि य सिञ्जविसोहिकारगा तद्वि अत्थि उ विसेसो । उद्देशे उद्देशे वुच्छामि समासओ किञ्चि ॥३०५॥
'सर्वेऽपि' प्रयोऽप्युद्देशका यद्यपि शय्याविशुद्धिकारकास्तथाऽपि प्रत्येकमस्ति विशेषस्तमहं लेशतो वक्ष्य इति ॥ एतदेवाह-
उग्गमदोसा पढमिल्लुयंमि संसत्तपचवाया य १ । वीयंमि सोअवाई बहुविहसिञ्जाविवेगो २ य ॥३०६॥
तद्गण जयंतछलणा सज्झायस्सऽणुवरोहि जहयव्वं । समचिसमाईणसु य समणेणं निञ्जरट्टाए ३ ॥३०७॥
तत्र प्रथमोद्देशके वसतेरुद्गमदोषाः-आधाकर्मादयस्तथा गृहस्थादिसंसक्तप्रत्यपायाश्च चिन्त्यन्ते १, तथा द्वितीयोद्देशके शौचवादि-
दोषा षट्प्रकारः शय्याविवेकश्च-त्यागश्च प्रतिपाद्यत इत्ययमर्थाधिकारः २ ॥ तृतीयोद्देशके यतमानस्य-उद्गमादिदोषपरिहारिणः
साधोर्था छलना स्यात्तत्परिहारं यतितव्यं, तथा स्वाध्यायानुपरोधिनि समविषमादौ प्रतिश्रये साधुनानिर्जरार्थिना स्वातव्यमित्यप-
मर्थाधिकारः ३ ॥ गतो निर्युक्त्यनुगमः, अधुना सूत्रानुगमे सूत्रमुच्चारयितव्यं, तच्चेदम्-
(मूलं) सं भिक्खु वा० अभिकंखिञ्जा उचस्सयं णसित्तण अणुपचिसित्ता गामं वा जाव रायट्ठाणि वा, सं जं पुण
उयस्सयं जाणिञ्जा सअंठं जाव ससंनणयं नहप्पगारे उचस्मण नो ठाणं वा सिञ्जं वा निसीत्थियं वा चेड्ढा ॥

आचा०
२ श्रुत०
१ चूला

।चा०
१. थुत०
१. चूला

से भिक्खू वा० से जं पुण उवस्सयं जाणिज्जा अप्पंडं जाव अप्पसंताणयं तहप्पगारे उवस्सए पडिलेहिता
पमज्जिता तओ संजयामेव ठाणं वा ३ चेइज्जा ॥ से जं पुण उवस्सयं जाणिज्जा अस्सि पडियाए एगं साहम्मियं
समुद्दिस्स पाणाइं ४ समारब्भ समुद्दिस्स कीयं पामिच्चं अच्छिज्जं अणिसट्ठं अभिहट्ठं आहट्ठु चेइए, तहप्पगारे
उवस्सए पुरिसंतरकडे वा जाव अणासेविए वा नो ठाणं वा ३ चेइज्जा । एवं बहवे साहम्मिया एगं साहम्मिणि
बहवे साहम्मिणीओ ॥ से भिक्खू वा० से जं पुण उ० बहवे समणवणीमए पगणिय २ समुद्दिस्स तं चेव
भाणियब्बं ॥ से भिक्खू वा० से जं० बहवे समण० समुद्दिस्स पाणाइं ४ जाव चेएति, तहप्पगारे उवस्सए
अपुरिसंतरकडे जाव अणासेविए नो ठाणं वा ३ चेइज्जा ३, अह पुणेवं जाणिज्जा पुरिसंतरकडे जाव सेविए पडि-
लेहिता २ तओ संजयामेव चेइज्जा ॥ से भिक्खू वा० से जं पुण अस्संजए भिक्खुपडियाए कडिए वा उक्कंविए
वा छन्ने वा लित्ते वा घट्ठे वा मट्ठे वा संमट्ठे वा संपधूमिए वा तहप्पगारे उवस्सए अपुरिसंतरकडे जाव अणा-
सेविए नो ठाणं वा सेज्जं वा निसीहिं वा चेइज्जा, अह पुण एवं जाणिज्जा पुरिसंतरकडे जाव आसेविए पडि-
लेहिता २ तओ चेइज्जा ॥ (सू० २८७)

स भिक्षुः 'उपाश्रयं' वसतिभेपितुं यद्यभिकाङ्क्षेत्ततो ग्रामादिकमनुप्रविशेत्, तत्र च प्रविश्य साधुयोग्यं प्रतिश्रयमन्वेपयेत्, तत्र
च यदि साण्डादिकमुपाश्रयं जानीयात्ततस्तत्र स्थानादिकं न विदध्यादिति दर्शयति-सुगमं, नवरं 'स्थानं' कायोत्सर्गः 'शय्या'
संस्तारकः 'निपीधिका' स्वाध्यायभूमिः 'णो चेइज्ज'त्ति नो चेतयेत्-नो कुर्यादित्यर्थः ॥ एतद्विपरीते तु प्रत्युपेक्ष्य स्थानादीनि कुर्या-

१५
सांडा-
द्युपाश्र-
यत्यागः

२०

॥३२९॥
२८

आचा०
२ श्रुत०
१ चूला

दिति ॥ साम्प्रतं प्रतिश्रयगतानुद्गमादिदोषान् विभणिपुराह-‘सः’ भावभिक्षुर्यत्पुनरेवंभूतं प्रतिश्रयं जानीयात्, तद्यथा-‘अस्सिप-
डियाए’त्ति एतत्प्रतिज्ञया एतान् साधून् प्रतिज्ञाय-उद्दिश्य प्राण्युपमर्देन साधुप्रतिश्रयं कश्चिच्छ्राद्धः कुर्यादिति । एतदेव दर्शयति-
एकं साधर्मिकं ‘साधुम्’ अर्हत्प्रणीतधर्मानुष्ठायिनं सम्यगुद्दिश्य-प्रतिज्ञाय प्राणिनः ‘समारभ्य’ प्रतिश्रयार्थमुपमर्घं प्रतिश्रयं कुर्यात्,
तथा तमेव साधुं सम्यगुद्दिश्य ‘क्रीतं’ मूल्यानावाप्तं, तथा ‘पामिच्चं’ति अन्यस्मादुच्छिन्नं गृहीतम् ‘आच्छेद्य’मिति भृत्यादेर्वलादाच्छिद्य
गृहीतम् ‘अनिसृष्टं’ स्वामिनाऽनुत्सङ्कलितम् ‘अभ्याहृतं’ निष्पन्नमेवान्यतः समानीतम्, एवंभूतं प्रतिश्रयम् ‘आहृत्य’ उपेत्य ‘चे-
इ’त्ति साधवे ददाति, तथाप्रकारे चोपाश्रये पुरुषान्तरकृतादौ स्थानादि न विदध्यादिति, एवं बहुवचनसूत्रमपि नेयम् ॥ तथा साध्वी-
सूत्रमप्येकवचनबहुवचनाभ्यां नेयमिति ॥ किञ्च-सूत्रद्वयं पिण्डपणानुसारेण नेयं, सुगमं च ॥ तथा-स भिक्षुर्यत्पुनरेवंभूतं जानी-
यात्, तद्यथा-भिक्षुप्रतिज्ञया ‘असंयतः’ गृहस्थः प्रतिश्रयं कुर्यात्, स चैवंभूतः स्यात्, तद्यथा-‘कटकितः’ काष्ठादिभिः कुड्यादौ
संस्कृतः ‘उक्कंविओ’त्ति वंशादिकम्बाभिरवचद्दः ‘छन्ने व’त्ति दर्भादिमिच्छादितः लिप्तः गोयमादिना घृष्टः सुधादिस्वरपिण्डेन मृष्टः
स एव लेवनिकादिना समीकृतः ‘संसृष्टः’ भूमिकर्मादिना संस्कृतः ‘संप्रधूपितः’ दुर्गन्धापनयनार्थं धूपादिना धूपितः, तदेवंभूते
प्रतिश्रयेऽपुरुषान्तरस्वीकृते यावदनासेविते स्थानादि न कुर्यात्, पुरुषान्तरकृतासेवितादौ प्रत्युपेक्ष्य स्थानादि कुर्यादिति ॥

(मूलं) से भिक्खु वा० से जं पुण उवस्सयं जा० अस्संजण भिक्खुपडियाए खुड्डियाओ दुवारियाओ महल्लि-
याओ कुज्जा, जहा पिंडेसणाए जाव संथारगं संथारिज्जा बहिया वा निन्नक्खु तहप्पगारे उवस्सण अणु० नो
ठाणं० ३ अह पुणेवं० पुरिसंतरकडे आसेविण पडिलेहिच्चा २ तओ संजयामेव जाव चेइज्जा ॥ से भिक्खु वा०

सांडा-
द्युपाश्र-
यत्यागः

५

१०

आचा०
२ श्रुत०
१ घूला

से जं० अस्संजए भिक्खुपडियाए उदगप्पसूयाणि कंदाणि वा मूलाणि वा पत्ताणि वा पुष्पाणि वा फलाणि वा वीयाणि वा हरियाणि वा ठाणाओ ठाणं साहरइ बहिया वा निण्णक्खू त० अपु० नो ठाणं वा चेइज्जा, अह पुण० पुरिसंतरकडं चेइज्जा ॥ से भिक्खू वा से जं० अस्संज० भि० पीढं वा फलगं वा निस्सेणिं वा उदूखलं वा ठाणाओ ठाणं साहरइ बहिया वा नीण्णक्खू तहप्पगारे उ० अपु० नो ठाणं वा चेइज्जा, अह पुण० पुरिसं० चेइज्जा ॥ (सू० २८८)

स भिक्षुयं पुनरेवंभूतं प्रतिश्रयं जानीयात्, तद्यथा—‘असंयतः’ गृहस्थः साधुप्रतिज्ञया लघुद्वारं प्रतिश्रयं महाद्वारं विदध्यात्; तत्रैवंभूते पुरुषान्तरास्वीकृतादौ स्थानादि न विदध्यात्, पुरुषान्तरस्वीकृतासेवितादौ तु विदध्यादिति, अत्र सूत्रद्वयेऽप्युत्तरगुणा अभिहिताः, एतदोपदुष्टाऽपि पुरुषान्तरस्वीकृतादिका कल्पते, मूलगुणदुष्टा तु पुरुषान्तरस्वीकृताऽपि न कल्पते, ते चामी मूलगुणदोषाः—“पट्टी वंसो दो धारणाउ चत्तारि मूलवेलीओ” एतैः पृष्ठवंशादिभिः साधुप्रतिज्ञया या वसतिः क्रियते सा मूलगुणदुष्टा ॥ स भिक्षुयं पुनरेवंभूतं प्रतिश्रयं जानीयात्, तद्यथा—गृहस्थः साधुप्रतिज्ञया उदकप्रसूतानि कन्दादीनि स्थानान्तरं सङ्ग्रामयति बहिर्वा ‘निण्णक्खु’त्ति निस्सारयति तथाभूते प्रतिश्रये पुरुषान्तरास्वीकृते स्थानादि न कुर्यात्, पुरुषान्तरस्वीकृते तु कुर्यादिति ॥ एवमचिचनिःसारणसूत्रमपि नेयम्, अत्र च त्रसादिविराधना स्यादिति भावः ॥ किञ्च—

(मूलं) से भिक्खू वा० से जं० तंजहा—खंधंसि वा मंचंसि वा मालंसि वा पासा० हम्मि० अन्नयरंत्ति वा

१ पृष्ठिवंशो द्वे धारणे चतस्रो भूलवेत्ये.

१५

कृतमहः-
द्वारवस-
तित्यागः

२०

॥३३०॥

आचा०
२ श्रुत०
१ चूला

तहस्पगारंसि अंतलिस्वजायंसि, नक्षत्र आगाढाणागाढेहि कारणेहि ठाणं वा नो चेइज्जा ॥ से आह्व च्चेइए
सिया नो तत्थ सीओदगवियडेण वा २ हत्थाणि वा पायाणि वा अञ्जीणि वा दंताणि वा सुहं वा उच्छोलिज्ज
वा प्होइज्ज वा, नो तत्थ ऊसढं पकरेज्जा, तजहा-उचारं वा पा० खे० सिं० घंतं वा पित्तं वा पूयं वा सोणियं
वा अन्नयरं वा सरीरावयवं वा, केवली ब्रूया आयाणमेयं, से तत्थ ऊसढं पगरेमाणे पयलिज्ज वा २, से तत्थ
पयलमाणे वा पवडमाणे वा हत्थं वा जाव सीसं वा अन्नयरं वा कायंसि इंदियजालं रूखिज्ज वा पाणिं ४
अभिहणिज्ज वा जाव वचरोविज्ज वा, अथ भिस्खूणं पुब्बोवइट्ठा ४ जं तहस्पगारं उवस्सए अंतलिस्वजाए नो
टाणंसि वा ३ चेइज्जा ॥ (सू० २८९)

से भिक्षुर्यं पुनरेवंभूतमुपाश्रयं जानीयात्, तद्यथा-स्क्रन्धः-एकस्य स्तम्भस्योपर्याश्रयः, मञ्जमालौ-प्रतीतौ, प्रासादो-द्वितीय-
भूमिना, हर्म्यतलं-भूमिगृहम्, अन्यस्मिन् वा तथाप्रकारे प्रतिश्रये स्थानादि न विदध्यादन्यत्र तथाविधप्रयोजनादिति, स ध्वं-
भूतः प्रतिश्रयस्तथाविधप्रयोजने सति यद्याहृत्य-उपेत्य गृहीतः स्यात्तदानीं यत्तत्र विधेयं तद्दर्शयति न तत्र शीतोदकादिना हस्ता-
दिघावनं विदध्यात्, तथा न च तत्र व्यप्रथितः 'उत्सृष्टम्' उत्सर्जनं-त्यागमुचारादेः कुर्यात्, केवली ब्रूयात्कर्मोपादानमेतदात्म-
संयनविग्रनानः, एतदेव दर्शयति-स तत्र त्यागं कर्तुं पतेद्वा पतंश्चान्यतरं शरीरावयवमिन्द्रियं वा विनाशयेत्, तथा प्राणिन-
श्चामिदन्यात्रावर्त्तीतिनात् 'व्यपरोपयेत्' प्रव्यापयेदिति, अथ भिक्षूणां पूर्वोपदिष्टमेतत्प्रतिज्ञादिकं यद्यथाभूतेऽन्तरिक्षजाते प्रतिश्रये
व्यानादि न विप्रथयामि ॥ अपि च—

२ श्रयं-
पणाध्य-
उदेशः
स्क्रन्धा-
श्रयादि-
५
निषेधः

त्वा०
२ श्रुत०
१ पूला

(मूलं) से भिक्खु वा० से जं० सइत्थियं सखुडुं सपसुभत्तपाणं तहप्पगारे सागारिए उवस्सए नो ठाणं वा ३ चेइज्जा । आघाणमेयं भिक्खुस्स गाहावइकुलेण सइत्थि संवसमाणस्स अलसगे वा विसूइया वा छड्डी वा उव्वाहिज्जा अन्नयरे वा से दुक्खे रोगायंके समुप्पज्जिज्जा, अस्संजए कलुणवडियाए तं भिक्खुस्स गायं तिल्लेण वा घएण वा नवणीएण वा वसाए वा अब्भंगिज्ज वा मक्खिज्ज वा सिणाणेण वा कक्केण वा लुद्धेण वा वण्णेण वा चुण्णेण वा पउमेण वा आघंसिज्ज वा पघंसिज्ज वा उव्वलिज्ज वा उव्वट्ठिज्ज वा सीओदगवियडेण वा उसिणोदगवियडेण वा उच्छोलिज्ज वा पक्खालिज्ज वा सिणाविज्ज वा सिंचिज्ज वा दारुणा वा दारुपरिमाणं कट्टु अगणिकायं उज्जालिज्ज वा पज्जालिज्ज वा उज्जालित्ता २ कायं आयाविज्जा वा प० अह भिक्खूणं पुव्वोवइट्ठा० जं तहप्पगारे सागारिए उवस्सए नो ठाणं वा ३ चेइज्जा ॥ (सू० २९०)

स भिक्षुर्यं पुनरेवंभूतमुपाश्रयं जानीयात् तद्यथा-यत्र क्षियं तिष्ठन्तीं जानीयात्, तथा 'सखुडु'न्ति सवालं, यदिवा सह क्षुद्रैरवबद्धः-सिंहश्चमार्जारादिभिर्यो वृत्तते, तथा पशवश्च भक्तपाने च, यदिवा पशूनां भक्तपाने तद्युक्तं, तथाप्रकारे सागारिके गृहस्थाकुलप्रतिश्रये स्थानादि न कुर्याद्, यतस्तत्रामी दोषाः, तद्यथा-आदानं-कर्मोपादानमेतद् भिक्षोर्गृहपतिकुटुम्बेन सह संव्रसतो, यतस्तत्र भोजनादिक्रिया निःशङ्का न संभवति, व्याधिविशेषो वा कश्चित्संभवेदिति दर्शयति-'अलसगे'त्ति हस्तपादादिस्तम्भः श्वयथुर्वा, विशूचिकालदीं प्रतीते, एते व्याधयस्तं साधुमुद्राधेरन्, अन्यतरद्वा दुःखं 'रोगः' ज्वरादिः 'आतङ्कः' सद्यः प्राणहारी शूलादिस्तत्र समुत्पद्येत, तं च तथाभूतं रोगातङ्कपीडितं दृष्ट्वाऽसंयतः कारुण्येन भक्त्या वा तद्विधुगात्रं तैलादिनाऽभ्यञ्ज्यात् तथेपन्म्रक्षयेद्वा

१५
२ शय्य-
पणा०
१ उद्देशः
सखी-
कादि
२०
निषेधः

प्र. आ.
३६२

॥३३॥
२८

आचा०
२ श्रुत०
१ चूला

पुनश्च स्नानं-सुगन्धिद्रव्यसमुदयः, कल्कः-कषायद्रव्यकाथः, लोभ्रं-पतीतं, वर्णकः-कम्पिलकादिः, चूर्णो यवादीनां पन्नकं-पंती-
तम्, इत्यादिना द्रव्येण ईपत् पुनः पुनर्वा घर्षयेत्, घृष्ट्वा चाभ्यङ्गापनयनार्थमुद्धर्त्तयेत्, ततश्च शीतोदकेन वा उष्णोदकेन वा 'उच्छो-
लेज्ज'ति ईपदुच्छोलनं विदध्यात् प्रक्षालयेत्, पुनः पुनः स्नानं वा-सोत्तमाङ्गं कुर्यात्सिञ्चेद्वेति, तथा दारुणा वा दारुणां परिणामं
कृत्वा-संघर्षं कृत्वाग्निमुज्ज्वालयेत्प्रज्वालयेद्वा, तथा च कृत्वा साधुकायम् आतापयेत् सकृत् प्रतापयेत्पुनः पुनः । अथ साधूनां
पूर्वोपदिष्टमेतत्प्रतिज्ञादिकं यत् तथाभूते ससागारिके प्रतिश्रये स्थानादिकं न कुर्यादिति ॥

(मूलं) आयाणमेयं भिक्खुस्स सागारिए उवस्सए संवसमाणस्स इह खलु गाहावई वा जाव कम्मकरी वा
अन्नमन्नं अक्कोसंति वा पचंति वा रुंभंति वा उह्विंति वा, अह भिक्खूगं उच्चावयं मणं नियंछिज्जा, एए खलु
अन्नमन्नं अक्कोसंतु वा मा वा अक्कोसंतु जाव मा वा उह्वित्तु, अह भिक्खूगं पुब्बो० जं तहप्पगारे सा० नो
ठाणं वा चेइज्जा ॥ (सू० २९१)

कर्मोपादानतमेद्भिक्षोः ससागारिके प्रतिश्रये वसतो, यतस्तत्र बहवः प्रत्यपायाः संभवन्ति, तानेव दर्शयति-'इह' इत्थंभूते
प्रतिश्रये गृहपत्यादयः परस्परत आक्रोशादिकाः क्रियाः कुर्युः, तथा च कुर्वतो दृष्ट्वा स साधुः कदाचिदुच्चावचं मनः कुर्यात्, तत्रोचं
नाम मैवं कुर्यन्तु, अवचं नाम कुर्वन्त्विति, शेषं सुगममिति ॥

(मूलं) आयाणमेयं भिक्खुस्स गाहावईहिं सद्धिं संवसमाणस्स, इह खलु गाहावई अप्पणो सघट्टाए अग-
णिकायं उज्जालिज्ज वा पज्जालिज्ज वा विज्जविज्ज वा, अह भिक्खू उच्चावयं मणं नियंछिज्जा, एए खलु अग-

२ श्रुत्यं-
पणा०
१ उद्देशः
उच्चा-
वच-
५
निषेधः

१०

॥०
२ धृत०
१ चूला

णिकायं उ० वा २ मा वा उ० पजालितु वा मा वा प०, विञ्जवितु वा मा वा वि०, अह भिक्खुणं पु०
जं तहप्पगारे उ० नो ठाणं वा ३ चेइजा ॥ (सू० २९२)

एतदपि गृहपत्यादिभिः स्वार्थमप्रिममारम्भे क्रियमाणे भिक्षोरुच्चारचमनःसम्भयप्रतिपादकं सूत्रं सुगमम् ॥ अपिच—

(मूलं) आयाणमेयं भिक्खुस्स गाहावईहिं सद्धिं संवसमाणस्स इह खलु गाहावइस्स कुंडले वा गुणे वा
मणी वा मुत्तिण वा हिरण्णेषु वा सुण्णेषु वा कडगाणि वा तुडियाणि वा तिसराणि वा पालंवाणि वा हारे
वा अट्टहारे वा एगावली वा कणगावली वा मुत्तावली वा रयणावली वा तरुणीयं वा कुमारिं अलंकियवि-
भूसियं पेहाण, अह भिक्खू उच्चाव० णरिसिया वा सा नो वा णरिसिया इय वा णं बूया इय वा णं मणं
साट्ठजा, अह भिक्खूणं पु० ४ जं तहप्पगारे उवस्सए नो० ठा० ॥ सू० २९३)

गृहस्थैः सह संवसतो भिक्षोरेते च वक्ष्यमाणा दोषाः, तद्यथा—अलङ्कारजातं दृष्ट्वा कन्यकां वाऽलङ्कृतां समुपलभ्य ईदृशी तादृशी
वा शोभनाऽशोभना वा मद्भार्यामदृशी वा तथाऽलङ्कारो वा शोभनोऽशोभन इत्यादिका वाचं ब्रूयात्, तथोच्चारचं शोभनाशोभ-
नादौ मनः कुर्यादिति समुदाचार्यः, तत्र गुणो—रसना हिरण्यं—दीनारादिद्रव्यजातं शुटितानि—मृणालिकाः प्रालम्बः—आप्रदीपन
आभरणविशेषः, शेषं सुगमम् ॥ किञ्च—

(मूलं) आयाणमेयं भिक्खुस्स गाहावईहिं सद्धिं संवमाणस्स, इह खलु गाहावइणीओ वा गाहावइधूयाओ
वा गा० सुण्णाओ वा गा० धाईओ वा गा० दासीओ वा गा० अम्मकरीओ वा तासिं च णं एवं वुत्तपुब्बं

१५
१ शय्यै-
पणाध्य
७ उद्देशः
अलंका-
तादौ
२०
उच्चा-
वचनि०

॥३३२॥
२८

आचा०
२ श्रुत०
१ चूला

भवह—जे इमे भवन्ति समणा भगवंतो जाव उवरया मेहुणाओं धम्माओ, नो खलु एएसिं कप्पइ मेहुणध-
म्मं परियारणाए आउट्टित्तए, जा य खलु एएहिं सद्धिं मेहुणधम्मं परियारणाए आउट्टाविज्जा पुत्तं खलु सा
ओलभिज्जा ओयस्सि तेयस्सि वच्चस्सि जसंसि संपराइयं आलोयणदरसणिज्जं, एयप्पगारं निग्घोसं सुच्चा निसंमप्र
तासिं. च णं अन्नयरी सद्धी तं तवस्सि भिक्खुं मेहुणधम्मपडियारणाए आउट्टाविज्जा, अह भिक्खूणं पु० जं
तहप्पगारे सा० उ० नो ठा० ३ चेइज्जा एयं खलु तस्स० ॥ (सू० २२४) षट्मा सिज्जा सम्मत्ता २-१-२-१ ॥

पूर्वोक्ते गृहे वसतो भिक्षोरमी दोषाः, तद्यथा—गृहपतिभार्यादय एवमालोचयेयुः—यथैते श्रमणा मैथुनादुपरताः, तदेवमेतेभ्यो यदि
पुत्रो भवेत्ततोऽसौ 'ओजस्वी' बलवान् 'तेजस्वी' दीप्तिमान् 'वर्चस्वी' रूपवान् 'यशस्वी' कीर्तिमान्, इत्येवं संप्रधार्य तासां च मध्ये
एवंभूतं शब्दं काचित्पुत्रश्रद्धालुः श्रुत्वा तं साधुं मैथुनधर्म(स्य) 'पडियारणाए'ति आसेवनार्थम् 'आउट्टावेज्ज'ति अमिमुत्वं कुर्यात्,
अत एतदोषभयात्साधूनां पूर्वोपदिष्टमेतत्प्रतिज्ञादिकं यत्तथाभूते प्रतिश्रये स्थानादि न कार्यमिति, एतत्तस्य भिक्षोर्भिक्षुण्या वा
'सामग्र्यं' सम्पूर्णं भिक्षुभाय इति ॥ द्वितीयाध्ययनस्य प्रथमोद्देशकः समाप्तः ॥ २-१-२-१ ॥

उक्तः प्रथमोद्देशकः, अधुना द्वितीयः समारभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः—इहानन्तरोद्देशके सागारिकप्रतिबद्धवसतिदोषाः
प्रतिपादिताः, इहापि तथाविधवसतिदोषविशेषप्रतिपादनायाह—

(मूलं) गाहावई नामेगे सुइसमायारा भवन्ति, से भिक्खू य असिणाणए भोयसमायारे से तग्गंघे पडिक्खे

२ श्रुतै-
पणा०
१-२ उ०
मैथुन-
धर्मः
५
शौचं

१०

आचा०
२ श्रुत०
१ चूला

णिकायं उ० वा २ मा वा उ० पञ्जालितु वा मा वा प०, विञ्जवितु वा मा वा वि०, अह भिक्खुणं पु०
जं तहप्पगारे उ० नो ठाणं वा ३ चेहज्जा ॥ (सू० २९२)
एतदपि गृहपत्यादिभिः स्वार्थमग्निमारम्भे क्रियमाणे भिक्षोरुच्चारणमनःसम्भ्रमप्रतिपादकं सूत्रं सुगमम् ॥ अपिच—
(मूलं) आयाणमेय भिक्खुस्स गाहावईहिं सद्धिं संवसमाणस्स इह खल्लु गाहावइस्स कुंडले वा गुणे वा
मणी वा मुत्तिए वा हिरण्णेषु वा सुण्णेषु वा कडगाणि वा तुडियाणि वा तिसराणि वा पालंवाणि वा हारे
वा अद्धहारे वा एगावली वा कणगावली वा मुत्तावली वा रयणावली वा तरुणीयं वा कुमारिं अलंकियवि-
भूसियं पेहाए, अह भिक्खू उच्चाव० परिसिया वा सा नो वा परिसिया इय वा णं बूया इय वा णं मणं
साइज्जा, अह भिक्खुणं पु० ४ जं तहप्पगारे उवस्सए नो० ठा० ॥ सू० २९३)
गृहस्थैः सह संवसतो भिक्षोरेते च वक्ष्यमाणा दोषाः, तद्यथा—अलङ्कारजातं दृष्ट्वा कन्यकां वाऽलङ्कृतां समुपलभ्य ईदृशी तादृशी
वा शोभनाऽशोभना वा मद्भार्यासदृशी वा तथाऽलङ्कारो वा शोभनोऽशोभन इत्यादिका वाचं ब्रूयात्, तथोच्चारणं शोभनाशोभ-
नादौ मनः कुर्यादिति समुदायार्थः, तत्र गुणो—रसना हिरण्यं—दीनारादिद्रव्यजातं शुटितानि—मृणालिकाः प्रालम्बः—आप्रदीपन
आभरणविशेषः, शेषं सुगमम् ॥ किञ्च—
(मूलं) आयाणमेयं भिक्खुस्स गाहावईहिं सद्धिं संवमाणस्स, इह खल्लु गाहावइणीओ वा गाहावइधूयाओ
वा गा० सुण्हाओ वा गा० धाईओ वा गा० दासीओ वा गा० अम्मकरीओ वा तासिं च णं एवं वुत्तपुब्बं

१५
१ शर्म्य-
पणाध्य
५ उद्देशः
अलंका-
तादौ
२०
उच्चा-
वचनि०

आचा०
२ श्रुत०
१ चूला

भवद्—जे इमे भवन्ति समणा भगवन्तो जाव उवरया मेहुणाओ धम्माओ, नो खलु एएसिं कप्पइ मेहुणध-
म्मं परियारणाए आउट्टित्तए, जा य खलु एएसिं सद्धिं मेहुणधम्मं परियारणाए आउट्टाविज्जा पुत्तं खलु सा
ओलभिज्जा ओयस्सिं तेयस्सिं वचस्सिं जसंसिं संपराइयं आलोयणदरसणिज्जं, एयप्पगारं निग्घोसं सुच्चा निसम्प्र
तास्सिं. य णं अन्नयरी सद्धी तं तवस्सिं भिक्खुं मेहुणधम्मपडियारणाए आउट्टाविज्जा, अह भिक्खूणं पु० जं
तहप्पगारे सा० उ० नो ठा० ३ चेइज्जा एयं खलु तस्स० ॥ (सू० २१४) पढमा सिज्जा सम्मत्ता २-१-२-१ ॥

पूर्वोक्ते गृहे वसतो भिक्षोरमी दोषाः, तद्यथा—गृहपतिभार्यादय एवमालोचयेयुः—यथैते श्रमणा मैथुनादुपरताः, तदेवमेतेभ्यो यदि
पुत्रो भवेत्ततोऽसौ 'ओजस्वी' बलवान् 'तेजस्वी' दीप्तिमान् 'वर्चस्वी' रूपवान् 'यशस्वी' कीर्त्तिमान्, इत्येवं संप्रधार्य तामां च मध्ये
एवंभूतं शब्दं काचित्पुत्रधद्दालुः श्रुत्वा तं साधुं मैथुनधर्म(स्य) 'पडियारणाए'ति आसेवनार्थम् 'आउट्टावेज्ज'ति अभिमुखं कुर्यात्,
अत एतदोषभयात्साधूनां पूर्वोपदिष्टमेतत्प्रतिज्ञादिकं यद्यथाभूते प्रतिश्रये स्थानादि न कार्यमिति, एतत्तस्य भिक्षोर्भिक्षुण्या वा
'सामग्गं' सम्पूर्णं भिक्षुभाय इति ॥ द्वितीयाध्ययनस्य प्रथमोद्देशकः समाप्तः ॥ २-१-२-१ ॥

उक्तः प्रथमोद्देशकः, अधुना द्वितीयः समारभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः—इहानन्तरोद्देशके सागारिकप्रतिबद्धवसतिदोषाः
प्रतिपादिताः, इहापि तथाविधवसतिदोषविशेषप्रतिपादनायाह—

(मूलं) गाहावर्द्ध नामेगे सुइसमायारा भवन्ति, से भिक्खू य असिणाणए भोयसंमायारे-से तग्गंघे पडिकूले

२ शर्यै-
पणा०
१-२ उ०
मैथुन-
धर्मः
५
शौचं

१०

१ वा०
२ श्रुत०
१ चूला

पडिलोमे यावि भवइ, ज पुढ्वं कम्मं तं पच्छा कम्मं जं पच्छा कम्मं तं पुरे कम्मं, तं भिक्खुपडियाए वट्टमाणा करिज्जा वा नो करिज्जा वा, अह भिक्खूणं पु० जं तहप्पगारे उ० नो ठाणं० ॥ (सू० २९५)

‘एके’ केचन गृहपतयः शुचिः समाचारो येषां ते तथा, ते च भागवतादिभक्ता भवन्ति भोगिनो वा—चन्दनागुरुकुङ्कुमकर्पूरादिसेविनः, मिश्रुश्चास्नानतया तथा कार्यवशात् ‘मोया’त्ति कायिका तत्समाचरणात्स भिक्षुस्तद्गन्धो भवति, तथा च दुर्गन्धः, एवंभूतश्च तेषां गृहस्थानां ‘प्रतिकूलः’ नानुकूलोऽनभिमतः, तथा ‘प्रतिलोमः’ तद्गन्धाद्विपरीतगन्धो भवति, एकार्थिकौ वंतावतिशयानभिमतत्व-ख्यापनार्थावुपात्ताविति, तथा ते गृहस्थाः माधुप्रतिज्ञया यत्तत्र भोजनस्वाध्यायभूमौ स्नानादिकं पूर्वं कृतवन्तस्तत्तेषामुपरोधात्पश्चात्कुर्वन्ति यद्वा पश्चात्कृतवन्तस्तत्पूर्वं कुर्वन्ति, एवमवसर्पणोत्सर्पणक्रियया साधूनामधिकरणसम्भवः, यदिवा ते गृहस्थाः साधूपरो-त्प्राप्तकालमपि भोजनादिकं न कुर्युः, ततश्चान्तरायमनःपीडादिदोषसम्भवः, अथवा त एव साधवो गृहस्थोपरोधाद्यत्पूर्वं कर्म—प्रत्यु-पेक्षणादिकं तत्पश्चात्कुर्युर्विपरीतं वा कालातिक्रमेण कुर्युर्न कुर्युर्वा, अथ भिक्षूणां पूर्वोपदिष्टमेतत्प्रतिज्ञानादिकं यत्तथाविधे प्रतिश्रये स्थानादिकं न कार्यमिति ॥ किञ्च—

(मूलं) आयाणमेयं भिक्खुस्स गाहावइहिं सद्धिं सं०, इह खलु गाहावइस्स अप्पणो सयट्ठाए विरूवरूवे भोयणजाए उवक्खडिए सिया, अह पच्छा भिक्खुपडियाए असणं वा ४ उवक्खडिज्ज वा उवकरिज्ज वा, तं च भिक्खू अभिकंखिज्जा भुत्तए वा पायए वा वियट्ठित्तए वा, अह मि० जं नो तह० ॥ (सू. २९६) आयाणमेयं भिक्खुस्स गाहावइणा सद्धिं संव० इह खलु गाहावइस्स अप्पणो सयट्ठाए विरूवरूवाइं दारुयाइं भिन्नपुब्बाइं

२ श्रुत्यै-
१५
पणाध्य.
२ उद्देशः
भोजनं
दारुभेदः

२०

॥३३॥
२७

आचा०
२ श्रुत०
१ चूला

भवन्ति, अह पञ्चा भिक्खुपडियाए विरूवरूवाइं दारुयाइं भिदिज्ज वा किणिज्ज वा पामिचेज्ज वा दारुणा वा दारुपरिणामं कडु अगणिकायं उ० प०, तत्थ भिक्खू अभिकंखिज्जा आयावित्तए वा पयावित्तए वा वियट्ठित्तए वा, अह भिक्खू० जं नो तहप्पगारे० ॥ (सू० २९७)

कर्मोपादानमेतद्भिक्षोर्यद्गृहस्थावषट्के प्रतिश्रये स्थानमिति, तद्यथा—‘गाहावइस्स अप्पणो’त्ति, तृतीयार्थे पट्टी, गृहपतिना आत्मना स्वार्थं ‘विरूपरूपः’ नानाप्रकार आहारः संस्कृतः स्यात्, ‘अथ’ अनन्तरं पश्चात्साधुनुद्दिश्याशनादिपाकं वा कुर्यात्, तदुपकरणादि वा दौकयेत्, तं च तथाभूतमाहारं साधुभोक्तुं पातुं वाऽभिकाइक्षेत्, ‘विअट्ठित्तए व’त्ति तत्रैवाहारगृह्या विवर्तितुम्—आसितुमाकाइक्षेत्, शेषं पूर्ववदिति ॥ एवं काष्ठाग्निप्रज्वालनसूत्रमपि नेयमिति ॥ किञ्च—

(मूलं) से भिक्खू वा० उच्चारपासवणेण उच्चाहिज्जमाणे राओ वा विपाले वा गाहावईकूलस्स दुवारवाहं अवंगुणिज्जा, तेणे थ तस्संधिचारी अणुपविसिज्जा, तस्स भिक्खुस्स नो कप्पइ एवं वइत्तए—अयं तेणो पविसइ या नो या पविसइ उवल्लियइ वा नो वा० आवयइ वा नो वा० वयइ वा नो वा० तेण हडं अन्नेण हडं तस्स हडं अन्नस्स हडं अयं तेणे अयं उवचरणे अयं हंता अयं इत्थमकासी तं तवस्सिं भिक्खुं अतेणं तेणांति संकइ, अह भिक्खूणं पु० जाव नो ठा० ॥ (सू० २९८)

स भिक्षुस्तत्र गृहस्थसंसक्ते प्रतिश्रये वसन्नुच्चारदिना बाध्यमानो विकालादौ प्रतिश्रयद्वारभागं समुद्घाटयेत्, तत्र च ‘स्तेनः’ चौरः ‘तत्सन्धिचारी’ छिद्रान्वेषी अनुप्रविशेत्, तं च दृष्ट्वा तस्य भिक्षोर्नैवं वक्तुं कल्पते—यथाऽयं चौरः प्रविशति न वेति, तथो-

२ श्रुत्यै-
पणाध्य.
२ उद्देशः
स्तेन-
विधिः
५

१०

पलीयते न वेति, तथाऽपमतिपतति न वेति, तथा वदति वा न वदति वा, तेनामुकेनापहतम् अन्येन वा, तस्यापहतमन्यस्य वा, अयं स स्तेनस्तदुपचारको वा, अयं गृहीतायुधोऽयं हन्ता अयमत्राकार्पीदित्यादि न वदनीयं, एवं तस्य चौरस्य व्यापत्तिः स्यात्, स वा प्रद्विष्टस्तं साधुं व्यापादयेदित्यादिदोषाः, अभणने च तमेव तपस्विनं भिक्षुमस्तेन स्तेनमित्याशङ्कतेति, शेषं पूर्ववदिति ॥ पुनरपि वसतिदोषाभिधित्सयाऽऽह—

(मूलं) से भिक्खू वा से जं० तणपुंजेसु वा पलालपुंजेसु वा सअंढे जाव ससंताणए तहप्पगारे उ० नो ठाणं वा० ॥३॥ से भिक्खू वा० से जं तणपुं० पलाल० अप्पंढे जाव चेइज्जा ॥ (सू० २९९)

सुगमम्, एतद्विपरीतसुगमपि सुगमं, नवरमल्पशब्दोऽभाववाची ॥ साम्प्रतं वसतिपरित्यागमुद्देशकार्थाधिकारनिर्दिष्टमधिकृत्याह—
(मूलं) से आगंतारेसु आरामागारेसु वा गाहावइकुलेसु वा परिघावसहेसु वा अभिक्खणं साहम्मिण्हि ओवयमाणेहिं नो उवइज्जा ॥ (सू० ३००)

यत्र ग्रामादेर्बहिरागत्यागत्य पथिकादयस्तिष्ठन्ति तान्यागन्तागाराणि, तथाऽऽराममध्यगृहाण्यारामागाराणि, पर्यावसथा-मठा, इत्यादिषु प्रतिश्रयेषु 'अभीक्षणम्' अनवरतं 'साधर्मिकैः' अपरसाधुभिः 'अवपतद्भिः' आगच्छद्भिर्मासादिविहारिमिच्छदितेषु 'नावपतेत्' नागच्छेत्-तेषु मासकल्पादि न कुर्यादिति ॥ साम्प्रतं कालातिक्रान्तवसतिदोषमाह—

(मूलं) से आगंतारेसु वा ४ जे भयंतारो उडुवद्धियं वा वासावासियं वा कप्पं उवाइणित्ता तत्थेव भुज्जो संबंसंति, अयमाउसो ! कालाइकंतकिरियावि भवति ? ॥ (सू० ३०१)

तेष्वगन्तागारादिषु ये 'भगवन्तः' ऋतुवद्धम् इति शीतोष्णकालयोर्मासिकल्पम् 'उपनीय' अतिवाह्य वर्षासु वा चतुरो मासान-
तिवाह्य तत्रैव पुनः कारणमन्तरेणासते, अयमायुष्मन् ! कालातिक्रमदोषः संभवति, तथा च रुष्यादिप्रतिबन्धं. स्नेहादुद्गमादिदोष-
सम्भवो वेत्यतस्तथा स्थानं न कल्पत इति १ ॥ इदानीमुपस्थानदोषमभिधित्सुराह—

(मूलं) से आगंतारेसु वा ४ जे भयंतारो उड्ड० वासा० कप्पं उवाइणावित्ता तं दुगुणा दु(ति)गुणेण वा अप-
रिहरित्ता तत्थेव भुज्जो अयमाउसो ! उवट्टाणकि० २ ॥ (सू. ३०२)

ये 'भगवन्तः' साधव आगन्तागारादिषु ऋतुवद्धं वर्षां वाऽतिवाह्यान्यत्र माममेकं स्थित्वा 'द्विगुणत्रिगुणादिना' मास(मादि)कल्पेन
अपरिहृत्य—द्वित्रैर्मासैर्व्यवधानमकृत्वा पुनस्तत्रैव वसन्ति, अयमेवंभूतः प्रतिश्रय उपस्थानक्रियादोषदुष्टो भवत्यतस्तत्रावस्थातुं न
कल्पत इति २ ॥ इदानीमभिक्रान्तवसतिप्रतिपादनायाह—

(मूलं) इह खलु पाईणं वा ४ संतेगइया सट्टा भवंति, तंजहा-गाहावई वा जाव कम्मकरीओ वा, तेसिं च
णं आयारगोयरे नो सुनिसंते भवइ, तं सदहमाणेहिं पत्तियमाणेहिं रोयमाणेहिं घहंवे समणमाहणअति-
हिकिवणवणीमए समुद्दिस्स तत्थ २ अगारीहिं अगाराइं चेइयाइं भवंति, तंजहा-आएसणाणि वा आयत-
णाणि वा देवकुलाणि वा सहाओ वा पवाणि वा पणियगिहाणि वा पणियसालाओ वा जाणगिहाणि वा जाण-
सालाओ वा सुहाकम्मंताणि वा दब्भकम्मंताणि वा वद्धक० वक्कयक० इंगालकम्मं० कट्टक० सुसाणक०
सुण्णागारगिरिकंदरसंतिसेलोवट्टाणकम्मंताणि वा भवणगिहाणि वा, जे भयंतारो तहप्पगाराइं आएसणाणि

चा०
२ श्रुत०
१ चूला

वा जाव गिहाणि वा तेहिं ओवयमाणेहिं ओवयंति अयमाउसो ! अभिकंतकिरिया यावि भवइ ३॥ (सू. ३०३)
इह मज्ञापकाद्यपेक्षया प्राच्यादिपु दिक्षु श्रावकाः प्रकृतिभद्रका वा गृहपत्यादयो भवेयुः, तेषां च साध्याचारगोचरः 'गो सुणिसंतो भवइ'त्ति न सुण्टु निशान्तः—श्रुतोऽवगतो भवति, साधुनामेवंभूतः प्रतिश्रयः कल्पते, नैवंभूतः, इत्येवं न ज्ञातं भवतीत्यर्थः, प्रतिश्रयदानफलं च स्वर्गादिकं तैः कुतश्चिदवगतं, तच्छूद्धानैः प्रतीयमानै रोचयद्भिरित्येकार्था एते किञ्चिद्भेदाद्वा भेदः, तदेवंभूतैः 'अगारिभिः' गृहस्थैर्बहून् श्रमणादीन् उद्दिश्य तत्र—आरामादौ यानशालादीनि स्वार्थं कुर्वद्भिः श्रमणाद्यवकाशार्थं 'चेइयाइं' महान्ति कृतानि भवन्ति, तानि चागाराणि स्वनामग्राहं दर्शयति, तद्यथा—'आदेशनानि' लोहकारादिशालाः 'आयतनानि' देवकुलपार्श्वपवरकाः 'देवकुलानि' प्रतीतानि 'सभाः' चातुर्वेद्यादिशालाः 'प्रपाः' उदकदानस्थानानि 'पण्यगृहाणि वा' पण्यापणाः 'पण्यशाला' घह्णशालाः 'यानगृहाणि' रथार्थानि यत्र यानानि तिष्ठन्ति 'यानशालाः' यत्र यानानि निष्पाद्यन्ते 'सुधाकर्मान्तानि' यत्र सुधापरिकर्म क्रियते, एवं दर्भवर्धवलकजाङ्गारकाष्ठकर्म[काष्ठ]गृहाणि द्रष्टव्यानि, 'श्मशानगृहं' प्रतीतं (शून्यागारं—विविक्तगृहं) शान्तिकर्मगृहं—यत्र शान्तिकर्म क्रियते गिरिगृहं—पर्वतोपरि गृहं कन्दरं—गिरिगुहा संस्कृता शैलोपस्थापनं—पापाणमण्डपः, तदेवंभूतानि गृहाणि तैश्चरकब्राह्मणादिभिरभिक्रान्तानि पूर्वं पश्चाद् 'भगवन्तः' साधवः 'अवपतन्ति' अवतरन्ति, इयमायुष्मन् ! विनेयामन्नणम्, अभिक्रान्तक्रिया वसतिर्भवति, अल्पदोषा चेयम् ३ ॥

(मूलं) इह खल्लु पाईणं वा जाव रोयमाणेहिं बहवे समणमाहणअतिहिकिवणवणिमए समुद्धिस्स तत्थ तत्थ अगारीहिं अगाराइं चेइयाइं भवंति, तं०—आएसणाणि वा जाव भवणगिहाणि वा, जे भयंतारो तहप्प०

१५
२ श्रुत्यै-
पणाध्य.
२ उद्देशः
कालाति-
क्रांतादि-
२०
दोषाः

॥३३५॥
२८

आचा०
२ श्रुत०
१ चूला

आएसणाणि जाव गिहाणि वा तेहिं अणोवयमाणेहिं ओवयंति अयमाउसो ! अणभिकंतकिरिया यावि भवइ ॥ (सू. ३०४)

सुगमं, नवरं चरकादिभिरनवसेवितपूर्वा अनभिक्रान्तक्रिया वसतिर्भवति, इयं चानभिक्रान्तत्वादेवाकल्पनीयेति ४ ॥ साम्प्रतं वर्ज्याभिधानां वसतिमाह—

(मूलं) इह खलु पाईणं वा ४ जाव कम्मकरीओ वा, तेसिं च णं एवं वुत्तपुब्बं भवइ-जे इमे भवंति समणा भगवंतो जाव उवरया मेहुणाओ धम्माओ, नो खलु एएसिं भयंताराणं कप्पइ आहाकम्मिए उवस्सए वत्थए, से जाणिमाणि अम्हं अप्पणो सयट्ठाए चेइयाइं भवंति, तं०-आएसणाणि वा जाव गिहाणि वा, सब्वाणि ताणि समणाणं निसिरामो, अबियाइं वयं पच्छा अप्पणो सयट्ठाए चेइस्सामो, तं०-आएसणाणि वा जाव०, एय-प्पगारं निग्घोसं सुच्चा निसम्म जे भयंतारो तहप्प० आएसणाणि वा जाव गिहाणि वा उवागच्छंति इयरा-इयरेहिं पाहुडेहिं वटंति, अयमाउसो ! वज्जकिरियावि भवइ ५ ॥ (सू. ३०५)

इह खल्वित्यादि प्रायः सुगमं, समुदायार्थस्त्वयम्-गृहस्थैः साध्वाचाराभिज्ञैर्यान्यात्मार्थं गृहाणि निर्वर्तितानि तानि साधुभ्यो दत्त्वाद्यं त्वन्यानि कुर्वन्ति, ते च साधवस्तेष्वितरेतरेषूच्चावचेषु 'पाहुडेहिं'ति प्रदत्तेषु गृहेषु यदि वर्तन्ते ततो वर्ज्यक्रियाभि-
दत्त्वात्तद्विद्वन्ति, सा च न कल्पत इति ५ ॥ इदानीं महावर्ज्याभिधानां वसतिमधिकृत्याह—

(मूलं) इह खलु पाईणं वा ४ संतेगइआ सट्ठा भवंति, तेसिं च णं आघारगोयरे जाव तं रोयमाणेहिं चह्वे

२ श्रुत्यै-
पणाध्य.
२ उद्देशः
कालाति-
क्रांतादि-
५
दोषाः

१०

आचा०
२ श्रुत०
१ चूला

समणमाहण जाव वणीमगे पगणिय २ समुद्दिस्स तत्थ २ अगारीहिं अगाराइं चेइयाइं भवंति, तं०-आए-
सणाणि वा जाव गिहाणि वा, जे भयंतारो तहप्पगाराइं आएसणाणि वा जाव गिहाणि वा उवागच्छंति
इयराइयरेहिं पाहुडेहिं०, अयमाउसो ! महावज्जकिरियावि भवइ ६ ॥ (सू. ३०६)

इहेत्यादि प्रायः सुगममेव, नवरं श्रमणाद्यर्थं निष्पादितायां यावन्तिकवसतौ स्थानादि कुर्वतो महावज्याभिधाना वसतिर्भवति,
अतः अकल्प्या चेयं विशुद्धकोटिश्वेति ६ ॥ इदानीं सावद्याभिधानामधिकृत्याह—

(मूलं) इह खलु पाईणं वा ४ संतेगइया जाव तं सहहमाणेहिं तं पत्तियमाणेहिं तं रोयमाणेहिं यहवे समण-
माहणअतिहिकिवणवणीमगे पगणिय २ समुद्दिस्स तत्थ २ अगाराइं चेइयाइं भवंति तं०-आएसणाणि वा जाव
भवणगिहाणि वा, जे भयंतारो तहप्पगाराणि आएसणाणि वा जाव भवणगिहाणि वा उवागच्छंति इयराइयरेहिं
पाहुडेहिं, अयमाउसो ! सावज्जकिरिया यावि भवइ ७ ॥ (सू. ३०७)

इहेत्यादि प्रायः सुगमं, नवरं पञ्चविधश्रमणाद्यर्थमेवैषा कल्पिता, ते चामी श्रमणाः—“निग्गंधं १ सक्क २ तावस ३ गेरुअ ४
आजीव ५ पंचहा समणा ।” इति, अस्यां च स्थानादि कुर्वतः सावद्यक्रियाऽभिधाना वसतिर्भवति, अकल्पनीया चेयं विशुद्धको-
टिश्वेति ७ ॥ महासावद्याभिधानामधिकृत्याह—

(मूलं) इह खलु पाईणं वा ४ जाव तं रोयमाणेहिं एगं समणजायं समुद्दिस्स तत्थ २ अगारीहिं चेइयाइं भवन्ति,

१ निर्ग्रन्था शास्या तापसा गैरिका आजीविकाः पञ्चधा श्रमणा.

१५
शय्यप-
णाध्य. २
उद्देशः २
कालाति-
क्रांतादि-
२०
दोषाः

२७
॥३३६॥

आचा०
२ श्रुत०
१ चूला
प्र. आ.
३६७

तं०-आएसणाणि जाव गिहाणि वा महया पुढविकायसमारंभेणं जाव महया तसकायसमारंभेणं महया विरू-
वरूवेहिं पावकम्मकिचेहिं, तंजहा-छायणओ लेवणओ संधारदुवारपिहणओ सीओदए वा परदुवियपुब्बे भवइ-
अगणिकाए वा उज्जालियपुब्बे भवइ, जे भयंतारो तह० आएसणाणि वा० उवागच्छंति इयरइयरेहिं पाहुडेहिं
दुपक्खं ते कम्मं सेवंति, अयमाउसो ! महासावज्जकिरिया यावि भवइ ॥ (सू० ३०८)

इह कश्चिद्गृहपत्यादिरेकं साधर्मिकमुद्दिश्य पृथिवीकायादिसंरम्भसमारम्भैरन्यतरेण वा महता तथा 'विरूपरूपैः' नानारूपैः पाप-
कर्मकृत्यैः-अनुष्ठानैः, तद्यथा-छादनतो लेपनतस्तथा संस्तरकार्थं द्वारद्वकनार्थं च, इत्यादीनि प्रयोजनान्युद्दिश्य शीतोदकं त्यक्त-
पूर्वं भवेत् अग्निर्वा प्रज्वालितपूर्वो भवेत्, तदस्यां वसतौ स्थानादि कुर्वन्तस्ते द्विपक्षं कर्मासेवन्ते, तद्यथा-प्रव्रज्याम् आधाकर्मिक-
वसत्यासेवनाद्गृहस्थत्वं च रागं द्वेषं च ईर्यापथं साम्परायिकं च, इत्यादिदोषान्महासावद्यक्रियाऽभिधाना वसतिर्भवतीति ८॥ इदा-
नीमल्पक्रियाऽभिधानामधिकृत्याह—

(मूलं) इह जल्लु पाईणं वा० रोयमाणेहिं अप्पणो सयट्ठाण तत्थ २ अगारीहिं जाव उज्जालियपुब्बे भवइ, जे
भयंतारो तहप्प० आएसणाणि वा० उवागच्छंति इयरायरेहिं पाहुडेहिं एगपक्खं ते कम्मं सेवंति, अयमाउसो ।
अप्पसावज्जकिरिया यावि भवइ ९ ॥ एवं खल्लु तस्स० ॥ (सू० ३०९) ॥ २-१-२-२ ॥ शर्यैपणायां द्वितीयोद्देशकः ॥
सुगमं, नवरमल्पशब्दोऽभाववाचीति ९ । एतत्तस्य भिक्षोः 'सामग्र्यं' संपूर्णो भिक्षुभाव इति ॥ "कालाइकंतु १ वट्ठाण २ अमिकंता

१ कालातिक्रान्ता उपस्थाना अभिक्रान्ता चैवानभिक्रान्ता च । वर्ज्या च महावर्ज्या सावद्या महासावद्या अल्पक्रिया च ॥१॥

शर्यैप-
णाध्य. २
उद्देशः २
कालाति-

५
गंतादि-
दोषाः

१०

आचा०
२ श्रुत०
१ चूला

३ चेव अणमिकंता ४ य । वज्रा य ५ महावज्रा ६ सावज्ज ७ मह ८ ऽप्पकिरिआ ९ य ॥१॥” एताश्च नव वसतयो यथाक्रमं नवभिर-
नन्तरसूत्रैः प्रतिपादिताः, आसु चाभिक्रान्ताल्पक्रिये योग्ये, शेषास्त्वयोग्या इति ॥ द्वितीयाध्ययनस्य द्वितीयः ॥ २-१-२-२ ॥

उक्तो द्वितीयोद्देशकः, अधुना तृतीयः समारभ्यते, अस्य चायमभिसंबन्धः, इहानन्तरसूत्रेऽल्पक्रिया शुद्धा वसतिरभि-
हिता, इहाप्यादिसूत्रेण तद्विपरीतां दर्शयितुमाह—

(मूलं) से य नो सुलभे फासुए उंछे अहेसणिज्जे नो य खल्लु सुद्धे इमेहिं पाहुडेहिं, तंजहा-छायणओ लेवणओ
संधारदुवारपिहणओ पिंडवाएसणाओ, से य भिक्खू चरियारए ठाणरए निसीहियारए सिज्जासंधारपिंडवाएस-
णारए, संति भिक्खुणो एवमक्खाइणो उज्जुया नियागपडिवत्ता अमायं कुब्बमाणा वियाहिया, संतेगइया पाहु-
डिया उक्खित्तपुब्बा भवइ, एवं निक्खित्तपुब्बा भवइ, परिभाइयपुब्बा भवइ, परिभुत्तपुब्बा भवइ, परिट्ठवि-
यपुब्बा भवइ, एवं वियागरेमाणे समियाए वियागरेइ ?, हंता भवइ ॥ (सू० ३१०)

अत्र च कदाचित्कश्चित्साधुर्वसत्यन्वेपणार्थं मिक्षार्थं वा गृहपतिकुलं प्रविष्टः सन् केनचिच्छ्रद्वालुनैवमभिधीयते, तद्यथा-प्रचुरा-
न्नपानोऽयं ग्रामोऽतोऽत्र भवतां वसतिमभिगृह्य स्थातुं युक्तमित्येवमभिहितः सन्नेवमाचक्षीत-न केवलं पिण्डपातः प्रासुको दुर्लभ-
स्तदवाप्तावपि यत्रासौ भुज्यते स च प्रासुकः-आधाकर्मादिरहितः प्रतिश्रयो दुर्लभः, ‘उंछ’ इति छादनाद्युत्तरदोषरहितः, एतदेव
दर्शयति—‘अहेसणिज्जे’ति यथाऽसौ मूलोत्तरगुणदोषरहितत्वेनैपणीयो भवति तथाभूतो दुर्लभ इति, ते चामी मूलोत्तरगुणाः—

प्र. आ.
३६८

शुच्यैप-
१५
णाध्य.
३ उद्देशः
सम्य-
ग्व्या-
कृतिः-

२०

॥३३७॥

२८

आवा०
२ श्रुतं०
१ चूला

“पट्टी वंसो दो धारणाओ चत्वारि मूलवेलीओ । मूलगुणेहिं विसुद्धा एसा आहागडा वसही ॥१॥ वंसगगडणोकंपण छापण लेवण दुवारभूमीओ । परिकम्मविप्पमुक्का एसा मूलोत्तरगुणेषु ॥२॥ दूमिअधूमिअवासिअउज्जोवियवलिकडा अ वत्ता य । सित्ता सम्मट्ठावि अ विसोहिकोडीगया वसही ॥३॥” अत्र च प्रायशः सर्वत्र सम्भवित्वादुत्तरगुणानां तानेव दर्शयति, न चासौ शुद्धा भवत्यमीभिः कर्मोपादानकर्मभिः, तद्यथा-छादनतः दर्भादिना, लेपनतः गोमयादिना संस्कारकम्-अपवर्त्तकमाश्रित्य, तथा द्वारमाश्रित्य बृह-छद्युत्वापादानतः, तथा द्वारस्थगनं-कपाटमाश्रित्य, तथा पिण्डैपणामाश्रित्य, तथाहि-कस्मिंश्चित्प्रतिश्रये प्रतिवसतः साधून् शय्या-तरः तथा पिण्डेनोपनिमन्त्रयेत्, तद्वहे निपिद्धाचरणं अग्रहे तत्प्रद्वेषादिसम्भव इत्यादिभिरुत्तरगुणैः शुद्धः प्रतिश्रयो दुरापः, शुद्धे च प्रतिश्रये साधुना स्थानादि विधेयं, यत् उक्तम्-मूलोत्तरगुणसुद्धं थीपसुपंडगविवज्जियं वसहिं । सेवेज्ज सव्वकालं विवज्जए हुंति दोसा उ ॥ १ ॥” मूलोत्तरगुणशुद्धावाप्तावपि स्वाध्यायादिभूमीसमन्वितो विविक्तो दुराप इति दर्शयति—‘से’ इत्यादि, तत्र च भिक्षवः चर्यारताः-निरोधासहिष्णुत्वाच्चङ्गमणशीलाः, तथा ‘स्थानरताः’ कायोत्सर्गकारिणः ‘निपीधिकारताः’ स्वाध्यायध्यायिनः शय्या-सर्वाङ्गिकी संस्कारकः-अर्द्धवृतीयहस्तप्रमाणः, यदिवा शयनं शय्या तदर्थं संस्कारकः शय्यासंस्कारकस्तत्र केचिद्रताः-ग्लानादिभावात्, तथा लब्धे पिण्डपाते प्रासैपणारताः, तदेवं ‘सन्ति’ भवन्ति केचन भिक्षवः ‘एवमाख्यायिनः’ यथाऽवस्थितवसतिगुणदोषाख्यायिनः

१ पृष्ठिर्वशो द्वे धारणे चतस्रो मूलवत्य । मूलगुणैर्विशुद्धा एषा यथाकृता वसतिः ॥ १ वसककटनोत्कम्पनच्छादनलेपन द्वारभूमे । परिकर्मविप्रमुक्ता एषा मूलोत्तरगुणैः ॥२॥ धषलिता धूपिता वासिता उद्योतिता कृतवलिका च व्यता च । सिक्ता समृष्टाऽपि च विशोधिकोटीगता वसति ॥३॥ २ मूलोत्तरगुणशुद्धां शोपशुपण्डकविवज्जितां वसतिम् । सेवेत सदाकाल विपर्यये तु भवन्ति दोषा ॥१॥

शय्येप-
णाध्य-
३ उद्देशः
सम्य-
ग्व्या-
५
कृतिः

आचा०
२ श्रुत०
१ चूला

ऋजवो नियागः-संयमो मोक्षो वा तं प्रतिपन्नाः, तथा अमायाविनः, एवंविशिष्टाः साधवः 'व्याख्याताः' प्रतिपादिताः, तदेवं वसतिगुणदोषानाख्याय गतेषु तेषु तैश्च श्रावकैरेवंभूतैः पणीयवसत्यभावे साध्वर्थमादेरारभ्य वसतिः कृता पूर्वकृता वा छादनादिना संस्कृता भवेत्, पुनश्च तेष्वन्येषु वा साधुषु समागतेषु 'सन्ति' विद्यन्ते तथाभूताः केचन गृहस्थाः य एवंभूतां छलनां विदधुः, तद्यथा-प्राभृतिकेव प्राभृतिका-दानार्थं कल्पिता वसतिरिह गृह्यते, सा च तैर्गृहस्थैः 'उत्क्षिप्तपूर्वा' तेषामादौ दर्शिता यथाऽस्यां वसत यूयमिति, तथा 'निक्षिप्तपूर्वा' पूर्वमेव अस्माभिरात्मकृते निष्पादिता, तथा 'परिभाइयपुव्व'त्ति पूर्वमेवास्माभिरियं भ्रातृव्यादेः परि- कल्पितेत्येवंभूता भवेत्, तथाऽन्यैरपीयं परिभुक्तपूर्वा, तथा पूर्वमेवास्माभिरियं परित्यक्तेति, यदि च भगवतां नोपयुज्यते ततो वयमेनामपनेष्यामः, इत्येवमादिका छलना पुनः सम्यग् पित्राय परिहर्त्तव्येति, ननु किमेवं छलनासम्भवेऽपि यथाऽवस्थितवसति- गुणदोषादिकं गृहस्थेन पृष्टः साधुर्व्याकुर्वन्-कथयन् सम्यगेव व्याकरोति ?, यदि वैवं व्याकुर्वन् सम्यग् व्याकर्त्ता भवति ?, आचार्य आह-हन्त इति शिष्यामन्त्रणे सम्यगेव व्याकर्त्ता भवतीति ॥ तथाविधकार्यवशाच्चरककार्पटिकादिभिः सह संवासे विधिमाह—

(मूलं) से भिक्खू वा० जं पुण उवस्सयं जाणिज्जा खुद्धियाओ खुद्धुदुवारियाओ निययाओ संनिरुद्धाओ भवन्ति, तहप्पगा० उवस्सए राओ धा वियाले वा निक्खममाणे वा प० पुरा हत्थेण वा पच्छा पाएण वा तओ संजयामेव निक्खमिज्ज वा २, केवली बूया-आयाणमेयं, जे तत्थ समणाण वा माहणाण वा छत्तए वा मत्तए वा दंडए वा लद्धिया वा भिसिया वा नालिया वा चेळं वा चिलिमिली वा चम्मकोसए वा दुब्बद्धे दुन्निक्खित्तं अणिकंपे चलाचले, भिक्खू य राओ वा वियाले वा निक्खममाणे वा २ पयलिज्ज वा २, से तत्थ प्रयलमाणे वा०

प्र. आ.
३६९

शर्येप-
णाध्य.
३ उद्देशः
१५
चरका-
दिमिश्रे
विधिः

२०

॥३३८॥
२५

आचा०
२ धृत०
१ चूला

हृत्थं वा० लूसिज्ज वा पाणाणि वा ४ जाव ववरोविज्ज वा, अह भिक्खूणं पुब्बोवइट्ठं जं तह० उवस्सए पुरा
हृत्थेण निक्ख० वा पच्छा पाएणं तओ संजयामेव नि० पविसिज्ज वा ॥ (सू. ३११)

स भिक्षुर्यं पुनरेवंभूतं प्रतिश्रयं जानीयात्, तद्यथा—‘क्षुद्रिकाः’ लब्धयः तथा क्षुद्रद्वाराः ‘नीचाः’ उच्चैस्त्वरहिताः ‘संनिरुद्धाः’
गृहस्थाकुला वसतयो भवन्ति, ताश्चैवं भवन्ति—तस्यां साधुवसतो शय्यातरेणान्येषामपि कतिपयदिवसस्थायिनां चरकादीनामवकाशो
दत्तो भवेत्, तेषां वा पूर्वस्थितानां पश्चात्साधूनामुपाश्रयो दत्तो भवेत्, तत्र कार्यवशाद्द्वसता रात्र्यादौ निर्गच्छता प्रविशता वा यथा
चरकाद्युपकरणोपघातो न भवति तदवयोपघातो वा तथा पुरो हस्तकरणादिकया गमनागमनादिक्रियया यतितव्यं, शेषं कण्ठ्यं,
नवरं ‘चिलिमिलि’ यमनिका ‘चर्मकोशः’ पाष्णित्रं खल्लकादिः ॥ इदानीं वसतियाञ्जाविधिमधिकृत्याह—

(मूलं) से आगंतारेसु वा अणुवीय उवस्सयं जाइज्जा, जे तत्थ ईसरे जे तत्थ समहिट्ठाएति उवस्सयं अणुन्न-
विज्जा-कामं खल्लु आउसो ! अहालंदं अहापरिन्नायं वसिस्सामो जाव आउसंतो ! जाव आउसंतस्स उवस्सए
जाव साहम्मियाइं ततो उवस्सयं गिण्हस्सामो, तेण परं विहरिस्सामो ॥ (सू० ३१२)

स भिक्षुरागन्तागारादीनि गृहाणि पूर्वोक्तानि तेषु प्रविश्यानुविचिन्त्य च—किंभूतोऽयं प्रतिश्रयः ? कश्चात्रेश्वरः ? इत्येवं पर्यालो-
च्य च प्रतिश्रयं याचेत्, यस्तत्र ‘ईश्वरः’ गृहस्वामी यो वा तत्र ‘समधिष्ठाता’ प्रभुनिशुक्तस्तानुपाश्रयमनुज्ञापयेत्, तद्यथा—‘कामं’
तवेच्छया आयुष्मन् ! त्वया यथापरिज्ञातं प्रतिश्रयं कालतो भूभागतश्च तथैवाधिवत्स्यामः, एवमुक्तः स कदाचिद् गृहस्थ एवं ब्रूयाद्—
यथा कियत्कालं भवतामत्रावस्थानमिति ? एवं गृहस्थेन पृष्टः साधुः—वसतिप्रत्युपेक्षक एतद् ब्रूयाद्—यथा कारणमन्तरेण ऋतुवद्वे

२ शय्यै-
पणाध्य.
३ उद्देशः
सचर-
कादिः
५
अनुज्ञा-
विधिश्च
शय्यात-
रनामा

१० :

आचा०
२ श्रुत०
१ चूला

तह उ० नो ठा० ॥ (सू. ३१५)

यस्योपाश्रयस्य गृहस्थगृहमध्येन पन्थास्तत्र गृहपायसम्भवात्तत्र न स्यातन्यमिति ॥ तथा—

(मूलं) से भिक्खू वा० से जं०, इह खलु गाहावई वा० कम्मकरीओ वा अन्नमन्नं अक्कोसंति वा जाव उद्वंति वा नो पन्नस्स०, सेयं नचा तहप्पगारे उ० नो ठा० ॥ (सू. ३१६) से भिक्खू वा० से जं पुण० इह खलु गाहावई वा कम्मकरीओ वा अन्नमन्नस्स गायं तिल्लेण वा नव० घ० वसाए वा अब्भंगेति वा मक्खेंति वा नो पण्णस्स जाव तहप्प० उव० नो ठा० (सू. ३१७) से भिक्खू वा० से जं पुण०—इह खलु गाहावई वा जाव कम्मकरीओ अन्नमन्नस्स गायं सिणाणेण वा क० लु० घु० प० आघंसंति वा पघंसंति वा उव्वलंति वा उव्वड्ढित्ति वा नो पण्णस्स० (सू. ३१८) से भिक्खू० से जं पुण उवस्सयं जाणिज्जा, इह खलु गाहावती वा जाव कम्मकरी वा अण्णमण्णस्स गायं सीओदग० उस्सिणो० उच्छो० प्होयंति सिंचंति सिणायंति वा नो पन्नस्स जाव नो ठाणं ॥ (सू. ३१९)

सुगमं, नवरं यत्र प्रातिवेशिकाः प्रत्यहं कलहायमानास्तिष्ठन्ति तत्र स्वाध्यायाद्युपरोधान्न स्थेयमिति ॥ एवं तैलाद्यभ्यङ्गकल्काद्युद्धर्त्तनोदकप्रक्षालनसूत्रमपि नेयमिति ॥ किञ्च—

(मूलं) से भिक्खू वा० से जं० इह खलु गाहावई वा जाव कम्मकरीओ वा निगिणा ठिया निगिणा उल्लीणा मेहुणधम्मं विन्नविंति रहस्सियं वा मंतं मंतंति नो पन्नस्स जाव नो ठाणं वा ३ चेइज्जा ॥ (सू. ३२०)

२ शय्य-
पणाध्य.
३ उद्देशः
सचर-
कादिः
५
अनुज्ञा-
विधिश्च
शय्या-
तरनामा

१०

१०
२ थुत०
१ चूला

यत्र प्रातिवेशिकस्त्रियः 'णिगिणाउ'त्ति 'मुक्तपरिधाना आसते, तथा 'उपलीनाः' प्रच्छन्ना मैथुनधर्मविषयं किञ्चिद्रहस्यं रात्रिसम्भोगं परस्परं कथयन्ति, अपरं वा रहस्यमकार्यसंबद्धं मन्त्रं मन्त्रयन्ते, तथाभूते प्रतिश्रये न स्थानादि विधेयं, यतस्तत्र स्वाध्यायक्षितिचित्तविपुल्यादयो दोषाः समुपजायन्त इति ॥ अपि च—

(मन्त्रं) से भिक्षू वा से जं पुण उ० आइन्नसंलिकत्वं नो पन्नस्स० ॥ (सू. ३२१)

नवरं तत्रायं दोषः—चित्रमितिदर्शनात्स्वाध्यायक्षितिः, तथाविधचित्रस्थहयादिदर्शनात्पूर्वकीडिताकीडितस्मरणकौतुका-
इति ॥ साम्प्रतं फलहकादिसंस्तारकमधिकृत्याह—

१५

साग्रिका-
दिवसति
निषेधः

२०

आचा०
२ श्रुत०
१ चूला

चन्द्रन्धनादिपलिमन्धदोषः ४, पञ्चमसूत्रे त्वल्पाण्डं यावदल्पसन्तानंकलघुप्रातिहारिकावचद्वत्वात्सर्वदोषविप्रमुक्तत्वात्संस्तारको ग्राह्य इति सूत्रपञ्चकसमुदायार्थः ५ ॥ साम्प्रतं संस्तारकमुद्दिश्यामिग्रहविशेषानाह—

(मूलं) इचेयाई आयतणाई उवाहकम्म—अह भिक्खू जाणिज्जा इमाइं चउहिं पडिमाहिं संधारगं एसित्तए, तत्थ खलु इमा पढमा पडिमा—से भिक्खू वा २ उद्दिसिय २ संधारगं जाइज्जा, तंजहा—इक्कडं वा कठिणं वा जंतुयं वा परगं वा मोरगं वा तणगं वा सोरगं वा कुसं वा कुचगं वा पिप्पलगं वा पलालगं वा, से पुब्बामेव आलोइज्जा—आउसोत्ति वा भ० दाहिसि मे इत्तो अन्नयरं संधारगं ? तह० संधारगं सयं वा णं जाइज्जा परो वा देज्जा फासुयं एसणिज्जं जाव पडि०, पढमा पडिमा ॥ (सू. ३२३) अहावरा दुचा पडिमा—से भिक्खू वा० पेहाए संधारगं जाइज्जा, तंजहा—गाहावइं वा कम्मफरिं वा से पुब्बामेव आलोइज्जा—आउ० ! 'भइ० ! दाहिसि मे ? जाव पडिगाहिज्जा, दुचा पडिमा २ ॥ अहावरा तचा पडिमा—से भिक्खू वा० जस्सुवस्सए संवसिज्जा जे तत्थ अहासमन्नागए, तंजहा—इक्कडे इ वा जाव पलाले इ वा तस्स लाभे संवसिज्जा तस्सलाभे उक्कुइए वा नेसज्जिए वा विहरिज्जा, तचा पडिमा ३ ॥ (सू. ३२४) अहावरा चउत्था पडिमा—से भिक्खू वा अहासंधमेव संधारगं जाइज्जा, तंजहा—पुढविसिलं वा कट्टसिलं वा अहासंधमेव, तस्स लाभे संते संवसिज्जा, तस्स अलाभे उक्कुइए वा २ विहरिज्जा, चउत्था पडिमा ४ ॥ (सू. ३२५) इचेयाणं चउण्हं पडिमाणं अन्नयरं पडिमं पडिवज्जमाणे तं चेव जाव अन्नोऽन्नसमाहीए एवं च णं विहरंति ॥ (सू. ३२६) से भिक्खू वा०

२ श्रुत्यै-
पुंणांध्य,
३ उद्देशः
संस्तारक
प्रतिमाः
५

१०

आचा०
२ श्रुत०
१ चूला

यत्र प्रातिवेशिकस्त्रियः 'णिगिणाउ'त्ति मुक्तपरिधाना आसते, तथा 'उपलीनाः' प्रच्छन्ना मैथुनधर्मविषयं किञ्चिद्रहस्यं रात्रिसम्भोगं परस्परं कथयन्ति, अपरं वा रहस्यमकार्यसंबद्धं मन्त्रं मन्त्रयन्ते, तथाभूते प्रतिश्रये न स्थानादि विषेयं, यतस्तत्र स्वाध्यायक्षितिचिः त्रविपुल्यादयो दोषाः समुपजायन्त इति ॥ अपि च—

(मूलं) से भिक्खू वा से जं पुण उ० आइन्नसंलिकखं नो पन्नस्स० ॥ (सू. ३२१)

कण्ठ्यं, नवरं तत्रायं दोषः—चित्रभित्तिदर्शनात्स्वाध्यायक्षितिः, तथाविधचित्रस्थहयादिदर्शनात्पूर्वक्रीडिताक्रीडितस्मरणकौतुकादिसम्भव इति ॥ साम्प्रतं फलहकादिसंस्तारकमधिकृत्याह—

(मूलं) से भिक्खू वा० अभिकंखिज्जा संधारगं एसित्तए, से जं० संधारगं जाणेज्जा सअंडं जाव ससंताणयं, तहप्पगारं संधारं लाभे संते नो पडि० १ ॥ से भिक्खू वा से जं० अप्पंडं जाव संताणगरुयं तहप्पगारं नो प० २ ॥ से भिक्खू वा० अप्पंडं लहुयं अपाडिहारियं तह० नो प० ३ ॥ से भिक्खू वा० अप्पंडं जाव अप्पसंताणगं लहुअं पाडिहारियं नो अहावद्धं तहप्पगारं लाभे संते नो पडिगाहिज्जा ४ ॥ से भिक्खू वा २ से जं पुण संधारगं जाणिज्जा अप्पंडं जाव संताणगं लहुअं पाडिहारिअं अहावद्धं, तहप्पगारं संधारगं लाभे संते पडिगाहिज्जा ५ ॥ (सू. ३२२)

स भिक्षुर्यदि फलहकादिसंस्तारकमेपितुमभिकाङ्क्षयेत्, तच्चैवभूतं जानीयात्, तद्यथा—प्रथमसूत्रे साण्डादित्वात्संयमविराधनादोषः १, द्वितीयसूत्रे गुरुत्वादुत्क्षेपणादावात्मविराधनादिदोषः २, तृतीयसूत्रेऽप्रतिहारकत्वात्तत्परित्यागादिदोषः ३, चतुर्थसूत्रे त्वबद्धत्वा-

प्र. आ.
३७१

१५

सायिका-
दिवसति
निषेधः

२०

॥३४०॥
२८

आचा०
२ श्रुत०
१ चूला

चदन्धनादिपलिमन्धदोषः ४, पञ्चमसूत्रे त्र्यल्पाण्डं यावदल्पसन्तानकलघुप्रातिहारिभावयद्रत्वात्सर्वदोषविप्रमुक्तत्वात्संस्तारको ग्राह्य इति सूत्रपञ्चकसमुदायार्थः ५ ॥ साम्प्रतं संस्तारकमुद्दिश्यामिग्रहविशेषानाह—

(मूलं) इचेयाइं आयतणाइं उवाइक्कम्म—अह भिक्खू जाणिज्जा इमाइं चउहिं पडिमाहिं संधारगं एसित्तए, तत्थ खलु इमा पढमा पडिमा—से भिक्खू वा २ उद्दिसिय २ संधारगं जाइज्जा, तंजहा—इक्कडं वा कडिणं वा जंतुयं वा परगं वा मोरगं वा तणगं वा सोरगं वा कुसं वा कुचगं वा पिप्पलगं वा पलालगं वा, से पुब्बामेव आलोइज्जा—आउसोत्ति वा भ० दाहिसि मे इत्तो अन्नयरं संधारगं ? तह० संधारगं सयं वा णं जाइज्जा परो वा देज्जा फासुयं एसणिज्जं जाव पडि०, पढमा पडिमा ॥ (सू. ३२३) अहावरा दुचा पडिमा—से भिक्खू वा० पेहाए संधारगं जाइज्जा, तंजहा—गाहावइं वा कम्मफरिं वा से पुब्बामेव आलोइज्जा—आउ० ! भह० ! दाहिसि मे ? जाव पडिगाहिज्जा, दुचा पडिमा २ ॥ अहावरा तचा पडिमा—से भिक्खू वा० जस्सुवस्सए संवसिज्जा जे तत्थ अहासमन्नागए, तंजहा—इक्कडे इ वा जाव पलाले इ वा तस्स लाभे संवसिज्जा तस्सऽलाभे उकुडुए वा नेसज्जिए वा विहरिज्जा, तचा पडिमा ३ ॥ (सू. ३२४) अहावरा चउत्था पडिमा—से भिक्खू वा अहासंधडमेव संधारगं जाइज्जा, तंजहा—पुढविसिलं वा कट्टसिलं वा अहासंधडमेव, तस्स लाभे संते संवसिज्जा, तस्स अलाभे उक्कडुए वा २ विहरिज्जा, चउत्था पडिमा ४ ॥ (सू. ३२५) इचेयाणं चउण्हं पडिमाणं अन्नयर पडिमं पडिवज्जमाणे तं चेव जाव अन्नोऽन्नसमाहीए एवं च णं विहरंति ॥ (सू. ३२६) से भिक्खू वा०

२ श्रुतै-
पणाध्य.
३ उद्देशः
संस्तारक
प्रतिमाः

५

१०

अभिकंखिज्जा संधारगं पचप्पिणित्तण, से जं पुण संधारगं जाणिज्जा सअंडं जाव ससंताणयं तहप्प० संधारगं नो पचप्पिणित्तण ॥ (सू. ३२७) से भिक्खू अभिकंखिज्जा सं० से जं० अप्पंडं० तहप्पगारं० संधारगं पडिलेहिय २ प० २ आयाविय २ विहुणिय २ तओ संजयामेव पचप्पिणित्तण ॥ (सू. ३२८)

‘इत्येतानि’ पूर्वोक्तानि ‘आयतनादीनि’ दोपरहितस्थानानि वसतिगतानि संस्तारकगतानि च ‘उपातिक्रम्य’ परिहृत्य वक्ष्यमाणांश्च दोषान् परिहृत्य संस्तारको ग्राह्य इति दर्शयति—‘अथ’ आनन्तर्ये स भावभिर्भुजानीयात् ‘आमिः’ करणभूताभिश्चतसृभिः ‘प्रतिमाभिः’ अमिग्रहविशेषभूताभिः संस्तारकमन्वेष्टुं, ताश्चेमाः—उद्दिष्ट १ प्रेक्ष्य २ तस्यैव ३ यथासंस्तृत ४ रूपाः, तत्रोद्दिष्टा फलहकादीनामन्यतमद्गृहीप्यामि नेतरदिति प्रथमा १, यदेव प्रागुद्दिष्टं तदेव द्रक्ष्यामि ततो ग्रहीप्यामि नान्यदिति द्वितीया प्रतिमा २, तदपि यदि तस्यैव शय्यातरस्य गृहे भवति ततो ग्रहीप्यामि नान्यत आनीय तत्र शयिष्य इति तृतीया ३ तदपि फलहकादिकं यदि यथासंस्तृतमेवास्ते ततो गृहीप्यामि नान्यथेति चतुर्थी प्रतिमा ४। आसु च प्रतिमास्त्रयोः प्रतिमयोर्गच्छनिर्गतानामग्रहः, उत्तरयोरन्यतरस्यामभिग्रहः, गच्छान्तर्गतानां तु चतस्रोऽपि कल्पन्त इति, एताश्च यथाक्रमं सूत्रैर्दर्शयति—तत्र खल्विमा प्रथमा प्रतिमा, तद्यथा—उद्दिश्योद्दिश्येकडादीनामन्यतमद्गृहीप्यामीत्येवं यस्याभिग्रहः सोऽपरलाभेऽपि न प्रतिगृहीयादिति, शेषं कण्ठ्यं, नवरं ‘कठिनं’ वंशकटादि ‘जन्तुकं’ तृणविशेषोत्पन्नं ‘परकं’ येन तृणविशेषेण पुष्पाणि ग्रथ्यन्ते ‘मोरगं’ति मयूरपिच्छनिष्पन्नं ‘कुचगं’ति येन कूर्चकाः क्रियन्ते, एते चवंभूताः संस्तारका अनूपदेशे सार्द्रादिभूम्यन्तरणार्थमनुज्ञाता इति ॥

अत्रापि पूर्ववत्सर्वं भणनीयं, यदि परं तमिकडादिकं संस्तारकं दृष्ट्वा याचते, नादृष्टमिति ॥ एवं तृतीयाऽपि नेया, इयांस्तु विशेषः—

आचा०
२ धुत०
१ चूला

गच्छान्तर्गतो निर्गतो वा यदि वसतिदातैव संस्तारकं प्रयच्छति ततो गृह्णाति, तदभावे उत्कटुको वा निपण्णो वा पद्मासनादिना सर्वरात्रमास्त इति ॥ एतदपि सुगम, केवलमस्यामयं विशेषः—यदि शिलादिसंस्तारकं यथासंस्तृतं शयनयोग्यं लभ्यते ततः शेते, नान्यथेति ॥ किञ्च—आसा चतसृणा प्रतिमानामन्यतरा प्रतिपद्यमानोऽन्यमपरप्रतिमाप्रतिपन्नं साधुं न हीलयेद्, यस्मात्ते सर्वेऽपि जिनाङ्गामाश्रित्य समाधिना वर्तन्त इति ॥ साम्प्रतं प्रातिहारिकसंस्तारकप्रत्यर्पणे विधिमाह—स भिक्षुः प्रातिहारकं संस्तारकं यदि प्रत्यर्पयितुमभिकाङ्क्षेदेवंभूतं जानीयात् तद्यथा—गृहकोकिलकायण्डकसंबद्धमप्रत्युपेक्षणयोग्यं ततो न प्रत्यर्पयेदिति ॥ किञ्च—

सुगमम् । साम्प्रतं वसतौ वसता विधिमधिकृत्याह—

(मूलं) से भिक्खू वा० समाणे वा वसमाणे वा गामाणुगामं दृहज्जमाणे वा पुब्बामेव पन्नस्स उच्चारपासवण-
भूमिं पडिलेहिज्जा, केवली बूया—आयाणमेयं, अपडिलेहियाए उच्चारपासवणभूमिण, से भिक्खू वा० राओ वा
वियाले वा उच्चारपासवणं परिट्ठवेमाणे पयलिज्ज वा २, से तत्थ पयलमाणे वा २ हत्थं वा पायं वा जाव लूसेज्ज
व पाणाणि वा ४ ववरोविज्जा, अह भिक्खू णं पु० जं पुब्बामेव पन्नस्स उ० भूमिं पडिलेहिज्जा ॥ (सू. ३२९)

सुगम, नमर साधूना सामाचार्येणा, यदुत—विकाले प्रश्रवणादिभूभयः प्रत्युपेक्षणीया इति ॥ साम्प्रतं संस्तारकभूमिमधिकृत्याह—
(मूलं) से भिक्खू वा २ अभिकंखिज्जा सिज्जासंधारगभूमिं पडिलेहित्तए, नत्तत्थ आयरिण वा उ० जाव गणा-
वच्छेण वा घालेण वा बुट्टेण वा सेहेण वा गिलाणेण वा आएसेण वा अंतेण वा मज्जेण वा समेण वा विस-
मंण वा पवाण्ण वा निवाण्ण वा, तओ संजयामेव पडिलेहिय २ पमज्जिय २ तओ संजयामेव बहुफासुयं

२ शय्यै-
पणाध्य,
३ उद्देशः
संस्तारक
प्रतिमाः
५

सिञ्जासंधारणं संधरिञ्जा ॥ (सू. ३३०)

स मिथुराचार्योपाध्यायादिभिः स्वीकृतां भूमिं मुक्त्वाऽन्यां स्वसंस्तरणाय प्रत्युपेक्षेत, शेषं सुगमं, नवरमादेशः—प्राघूर्णक इति, तथाऽन्तेन चेत्यादीनां पदानां तृतीया सप्तम्यर्थ इति ॥ इदानीं शयनविधिभिकृत्याह—

(मूलं) से भिक्खू वा० बहु० संधरिञ्जा अभिकंखिञ्जा बहुफारुण सिञ्जासंधारण दुरुहित्तए ॥ से भिक्खू० बहु० दुरुहमाणे पुब्बामेव ससीसोवरियं कार्यं पाए य पमज्जिय २ तओ संजयामेव बहु० दुरुहित्ता तओ संजयामेव बहु० सहज्जा ॥ (सू. ३३१)

से इत्यादि स्पष्टम् । इदानीं सुप्तविधिभिकृत्याह—

(मूलं) से भिक्खू वा० बहु सयमाणे नो अन्नमन्नस्स हत्थेण हत्थं पाएण पायं काएण कायं आसाइज्जा, से अणासायमाणे तओ संजयामेव बहु० सहज्जा ॥ से भिक्खू वा० उस्सासमाणे वा नीसासमाणे वा कासमाणे वा छीयमाणे वा जंभायमाणे वा उद्धोए वा वायनिसग्गं वा करेमाणे पुब्बामेव आसयं वा पोसयं वा पाणिणा परिपेहित्ता तओ संजयामेव ऊससिञ्जा वा जाव वायनिसग्गं वा करेज्जा ॥ (सू. ३३२)

निगदसिद्धम्, इयमत्र भावना—स्वपद्भिर्हस्तमात्रव्यवहितसंस्तरकैः स्वप्तव्यमिति ॥ एवं सुप्तस्य निःश्वसितादिविधिसूत्रमुत्तानार्थं, नवरम् 'आसयं व'त्ति आस्यं 'पोसयं वा' इत्यधिष्ठानमिति ॥ साम्प्रतं सामान्येन शय्यामङ्गीकृत्याह—

(मूलं) से भिक्खू वा० समा वेगया सिञ्जा भविञ्जा विसमा वेगया सि० पवाया वे० निवाया वे० ससरक्खा

आचा०
२ श्रुत०
१ चूला

वे० अप्पससरक्खां वे० सदंसमसगा वेगया अप्पदंसमसगा० सपरिसाडा वे० अपरिसाडां० सउवंसग्गा वे०
निरुवसग्गा वे० तहप्पगाराहिं सिज्जाहिं संविज्जमाणाहिं पग्गहियतरागं विहारं विहरिज्जा, नो किंचिवि गिला-
इज्जा, एवं खलु० जं सव्वट्ठेहिं सहिए सया जएत्ति बेमि (सू० ३३३) ॥ २-१-२-२ ॥

सुखोन्नेयं, यावत्तथाप्रकारासु वसतिषु विद्यमानासु 'प्रगृहीततर'मिति यैव काचिद्विषमसमादिका वसतिः संपन्ना तामेव समचि-
तोऽधिवसेत्-न तत्र व्यलीकादिकं कुर्यात्, एतत्तस्य मिश्रोः सामग्र्यं यत्सर्वार्थैः सहितः सदां यतेतेति ॥ द्वितीयमध्ययनं
शय्याख्यं समाप्तम् ॥२-१-२-२ ॥

उक्तं द्वितीयमध्ययनं, साम्प्रतं तृतीयमारभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः-इहाद्येऽध्ययने धर्मशरीरपरिपालनार्थं
पिण्डः प्रतिपादितः, स चावश्यमैहिकामुष्मिकापायरक्षणार्थं वसतौ भोक्तव्य इति द्वितीयेऽध्ययने वसतिः प्रतिपादिता, साम्प्रतं
तयोरन्वेषणार्थं गमनं विधेयं, तच्च यदा यथा विधेयं यथा च न विधेयमित्येतत्प्रतिपाद्यम्, इत्यनेन सम्बन्धेनायातस्यास्याध्ययनस्य
चत्वार्यनुयोगद्वाराणि भवन्ति, तत्र निक्षेपनिर्युक्त्यनुगमे नामनिक्षेपणार्थं निर्युक्तिकृदाह-

नामं १ ठवणाइरिया २ दब्बे ३ खित्ते ४ य काल ५ भावे ६ य । एसो खलु इरियाए निक्खेवो छब्बिहो होइ ॥३०८॥

कण्ठ्यं । नामस्थापने क्षुण्णत्वादनादृत्य द्रव्येर्याप्रतिपादनार्थमाह-

दव्यइरियाओ तिविहा सचित्ताचित्तमीसगा चेव । खित्तंमि जंमि खित्ते काले कालो जहिं होइ ॥३०९॥

३ ईर्या-
ध्य०
१ उद्देशः
ईर्यानि-
क्षेपाः
५

१०

आपा०
२ थुत०
१ चूला
प्र. आ.
३७४

तत्र द्रव्येया सचित्ताचित्तमिश्रभेदात्रिविधा, ईरणमीया गमनमित्यर्थः, तत्र सचित्तस्य-वायुपुरुषादेर्द्रव्यस्य यद्गमनं सा सचित्त-
द्रव्येया, एवं परमाध्यादिद्रव्यस्य गमनमचित्तद्रव्येया, तथा मिश्रद्रव्येया रथादिगमनमिति, क्षेत्रेया यस्मिन् क्षेत्रे गमनं क्रियते ईया
वा वर्ण्यते, एवं कालेयाऽपि द्रष्टव्येति ॥ भावेयाप्रतिपादनायाह—

भावहरिया उ दुविहा चरणरिया चैव संजमरिया य। समणस्स कंहं गमणं निहोसं होइ परिसुद्धं ? ॥३१०॥

भावविषयेया द्विधा-चरणेया संयमेया च, तत्र संयमेया सप्तदशविधसंयमानुष्ठानं, यदिवाऽसङ्ख्येयेषु संयमस्थानेष्वेकस्मात्सं-
यमस्थानादपरं संयमस्थानं गच्छतः संयमेया भवति, चरणेया तु 'अत्र वत्र मत्र चर गत्यर्थाः' चरतेभवि ल्युट् चरणं तद्रूपेया
चरणेया, चरणं गतिर्गमनमित्यर्थः, तच्च श्रमणस्य 'कथं' केन प्रकारेण भावरूपं गमनं निर्दोषं भवति ? इति ॥ आह—

आलंघणे य काले मग्गे जयणाइ चैव परिसुद्धं । भंगेहिं सोलसविहं जं परिसुद्धं पसत्थं तु ॥३११॥

'आलम्बनं' प्रवचनसहगच्छाचार्यादिप्रयोजनं 'कालः' साधूनां विहरणयोग्योऽवसरः 'मार्गः' जनैः पद्भ्यां क्षुण्णः पन्थाः 'यतना'
उपयुक्तस्य युगमात्रदृष्टित्वं, तदेवमालम्बनकालमार्गयतनापदैरेकैकपदव्यभिचाराद् ये भङ्गास्तैः षोडशविधं गमनं भवति ॥ तस्य
च यत्परिशुद्धं तदेव प्रशस्तं भवतीति दर्शयित्तुमाह—

चउकारणपरिसुद्धं अहचायि (हु) होज्ज कारणज्जाए । आलंघणजयणाए काले मग्गे य जइयञ्चं ॥३१२॥

चतुर्भिः कारणैः साधोर्गमनं परिशुद्धं भवति, तद्यथा-आलम्बने दिवा मार्गेण यतनया गच्छत इति, अथवाऽकालेऽपि ग्लाना-
पालम्बनेन यतनया गच्छतः शुद्धमेव गमनं भवति, एवंभूते च मार्गं साधुना यतितव्यमिति ॥ उक्तो नामनिष्पन्नो निक्षेपः, साम्प्र-

३ ईर्था-
१५
ध्य०
१ उद्देशः
ईर्यानि-
क्षेपाः
२०

॥३४३॥
२७

आचा०
२ श्रुत०
१ चूला

तमुद्देशार्थाधिकारमधिकृत्याह—

सन्वेचि ईरियचिसोहिकारगा तहचि अत्थि उ चिसेसो । उद्देसे उद्देसे चुच्छामि जहकमं किंचि ॥३१३॥
'सर्वेऽपि' त्रयोऽपि यद्यपीर्याविशुद्धिकारकास्तथाऽपि प्रत्युद्देशकमस्ति विशेषः, तं च यथाक्रमं किञ्चिद्वक्ष्याम इति ॥ यथाप्रतिज्ञातमाह—
पदमे उवागमण निग्गमो य अद्वाण नावजयणा य । विहए आरूढछलणं जंघासंतार पुच्छा य ॥३१४॥
तह्यंमि अदायणया अप्पडिबंधो य होइ उचहिंमि । वज्जेयन्वं च सया संसारियरायगिहगमणं ॥३१५॥
प्रथमोद्देशके वर्षाकालादायुपागमनं-स्थानं तथा निर्गमश्च शरत्कालादौ यथा भवति तदत्र प्रतिपाद्यमध्यनि यतना चेति, द्विती-
योद्देशके नावादावारूढस्य छलनं-प्रक्षेपणं व्याख्ययते, जह्वासन्तारे च पानीये यतना, तथा नानाप्रकारे च प्रक्षे साधुना यद्विधे-
यमेतच्च प्रतिपाद्यमिति ॥ तृतीयोद्देशके यदि कश्चिदुदकादीनि पृच्छति, तस्य जानताऽप्यदर्शनता विधेयेत्ययमधिकारः, तथोपधाव-
प्रतिबन्धो विधेयः, तदरणे च स्वजनराजगृहगमनं च वर्जनीयं, न च तेषामारुख्येयमिति ॥ साम्प्रतं सूत्रानुगमेऽस्सल्लितादिगुणोपेतं
सूत्रमुच्चारणीयं, तच्चेदम्—

(मूलं) अब्भुवगण खल्लु वासाघासे अभिपवुट्ठे बहवे पाणा अभिसंभूया बहवे वीया अहुणाभिन्ना अंतरा से
मग्गा बहुपाणा बहुवीया जाव ससंताणगा अणभिकंता पंथा नो विन्नाया मग्गा सेवं नचा नो गाम्माणुगामं
दृहज्जिजा, तओ संजयामेव वासायासं उवल्लिइजा ॥ (सू० ३३४)

आभिमुख्येनोपगतासु वर्षासु अभिप्रवृष्टे च पयोमुचि, अत्र वर्षाकालवृष्टिभ्यां चत्वारो भङ्गाः, तत्र साधूनां सामाचार्यैवैषा, यदुत्-

प्र. आ.
३७२

३ ईर्ष्या-
ध्य०
१ उद्देशः
वर्षावि-
स्थान-
५
हेतुः
१०

आचा०
२ श्रुतं
१ चूला

निर्व्याघातेनाप्राप्त एवापाठचतुर्मासिके तृणफलकडगलकभस्ममात्रकादिपरिग्रहः, किमिति?, यतो जातायां वृष्टौ बहवः 'प्राणिनः'
इन्द्रगोपकयीयावकगर्दभकादयः 'अभिसंभूताः' प्रादुर्भूताः, तथा बहूनि 'बीजानि' अभिनवाङ्कुरितानि, अन्तराले च मार्गास्तस्य-
साधोर्गच्छतो बहुप्राणिनो बहुबीजा यावत्ससन्तानका अनभिक्रान्ताश्च पन्थानः, अत एव तृणाकुलत्वान्न विज्ञाताः मार्गाः, सं-
साधुरेवं ज्ञात्वा न ग्रामाद्रामान्तरं यायात्, ततः संयत एव वर्षासु यथाश्वसरप्राप्तायां वसतावुपलीयेत-वर्षाकालं कुर्यादिति ॥
एतदपवादार्थमाह—

(मूलं) से भिकखू चा० से जं० गामं वा जाव रायहाणिं वा इमंसि खलु गामंसि वा जाव राय० नो महई विहा-
रभूमी नो महई वियारभूमी नो सुलभे पीठफलगसिज्जासंथारगे नो सुलभे फासुए उंछे अहेसणिज्जे जत्थ बहवे
समण० धर्णाभगा उवागया उवागमिस्संति य अच्चाइच्चा वित्ती नो पन्नस्स निकम्बमणे जाव चिंताए, सेवं नच्चा
तहप्पगारं गामं वा नगरं वा जाव रायहाणिं वा नो वासावासं उवल्लिइज्जा । से भि० से जं० गामं वा जाव
राय० इमंसि खलु गामंसि वा जाव महई विहारभूमी महई वियार० सुलभे जत्थ पीठ ४ सुलभे फा० नो
जत्थ बहवे समण० उवागमिस्संति वा अप्पाइच्चा वित्ती जाव रायहाणिं वा तओ संजयामेव वासावासं
उवल्लिइज्जा ॥ (सू० ३३५)

स भिक्षुर्यत्पुनरेवं राजधान्यादिकं जानीयात्, तद्यथा—अस्मिन् ग्रामे यावद्-राजधान्यां वा न विद्यते सहती 'विहारभूमिः'
स्वाध्यायभूमिः, तथा 'विचारभूमिः' बहिर्गमनभूमिः, तथा नैवात्र सुलभानि पीठफलहकशय्यासंस्तारकादीनि, तथा न सुलभः

१५
३ ईर्या-
ध्य०
१ उद्देशः
विहार-
भूम्यादे-
२०
लघुता-
लघुते

॥३४४॥
२८

आचा०
२ श्रुत०
१ चूला

प्रासुकः पिण्डपातः, 'उंछे'ति एषणीयः, एतदेव दर्शयति—'अहेसणिजे'ति यथाऽसावुद्गमादिदीपरहित एषणीयो भवति तथा-
भूतो दुर्लभ इति, यत्र च ग्रामनगरादौ बहवः श्रमणब्राह्मणकृपणवणीमगादय उपागता अपरे चोपागमिष्यन्ति, एवं च तत्रात्या-
कीर्णा वृत्तिः, वर्त्तनं-वृत्तिः, सा च मिक्षाटनस्वाध्यायध्यानवह्निर्गमनकार्येषु जनसङ्कुलत्वादाकीर्णा भवति, ततश्च न प्राज्ञस्य तत्र
निष्क्रमणप्रवेशौ यावच्चिन्तनादिकाः क्रिया निरूपद्रवाः संभवन्ति, स साधुरेवं ज्ञात्वा न तत्र वर्षाकालं विदध्यादिति ॥ एवं च
व्यत्ययसूत्रमपि व्यत्ययेन नेयमिति ॥ साम्प्रतं गतेऽपि वर्षाकाले यदा यथा च गन्तव्यं तदधिकृत्याह—

(मूलं) अह पुणेवं जाणिज्जा-चत्तारि मासा वासावासाणं वीइइंता हेमंताण य पंचदसरायकप्पे परिवुसिए,
अंतरा से मग्गे बहुपाणा जाव ससंताणगा नो जत्थ बहवे जाव उवागमिस्संति, सेवं नच्चा नो गामाणुगामं
दूइज्जिज्जा ॥ अह पुणेवं जाणिज्जा चत्तारि मासा० कप्पे परिवुसिए, अंतरां से मग्गे अप्पंडा जाव असंताणगा-
बहवे जत्थ समण० उवागमिस्संति, सेवं नच्चा तओ संजयामेव० दूइज्जिज्ज ॥ (सू. ३३६)

अथैवं जानीयाद् यथा चत्वारोऽपि मासाः प्रावृट्कालसम्बन्धिनोऽतिक्रान्ताः, कार्तिकचातुर्मासिकमतिक्रान्तमित्यर्थः, तत्रोत्सर्गतो
यदि न वृष्टिस्ततः प्रतिपद्येवान्यत्र गत्वा पारणकं विधेयम्, अथ वृष्टिस्ततो हेमन्तस्य पञ्चसु दशसु वा दिनेषु 'पर्युषितेषु' गतेषु
गमनं विधेयं, तत्रापि यद्यन्तराले पन्थानः साण्डा यावत्ससन्तानका भवेयुर्न च तत्र बहवः श्रमणब्राह्मणादयः 'सभागताः समा-
गमिष्यन्ति वा ततः समस्तमेव मार्गशिरः यावत्तत्रैव स्थेयं, तत ऊर्द्ध्वं यथा तथाऽस्तु न स्थेयमिति ॥ एवमेतद्विपर्ययसूत्रमप्युक्तार्थम् ॥
इदानीं मार्गयतनामधिकृत्याह—

प्र. आ.
३७६

३ ईर्या-
ध्य०
१ उद्दे०
मार्गशी-
र्षातिक्र-
५
मेविहारः

१०

आचा०
२ धुन०
१ चूला

(मूलं) से भिक्खु वा० गामाणुगायं दूइज्जमाणे पेहमाणे दट्टुण तसे पाणे उद्धट्टु पादं रीइज्जा साहट्टु पायं रीयेज्जा वित्तिरिच्छं वा कट्टु पायं रीइज्जा, सइ परक्कमे संजयामेव परिकंमिज्जा, नो उज्जुयं गच्छिज्जा, तओ संजयामेव गामाणुगामं दूइज्जिज्जा ॥ से भिक्खु वा० गामा० दूइज्जमाणे अंतरा से पाणाणि वा वी० हरि० उदए वा मट्टिआ वा अविद्धत्थे० सइ परक्कमे जाव नो उज्जुयं गच्छिज्जा, तओ संजया० गामा० दूइज्जिज्जा ॥ (सू. ३३७)

स मिधुर्यावद् ग्रामान्तरं गच्छन् 'पुरतः' अग्रतः 'युगमात्रं' चतुर्हस्तप्रमाणं शकटोद्धिसंस्थितं भूभागं पश्यन् गच्छेत्, तत्र च पथि दृष्ट्वा 'त्रसान् प्राणिनः' पतङ्गादीन् 'उद्धट्टु'त्ति पादमुद्धृत्याग्रतलेन पादप्रातप्रदेशं वाऽतिक्रम्य गच्छेत्, एवं संहृत्य-शरीरामिमुसमाक्षिप्य पादं विवक्षितपादपातप्रदेशादारत एव विन्यस्य उत्क्षिप्य वाऽग्रभागं पाष्णिक्कया गच्छेत्, तथा तिरश्चीनं वा पादं कृत्वा गच्छेत्, अयं चान्यमार्गाभावे विधिः, सति त्वन्यसिन् पराक्रमे—गमनमार्गे संयतः संस्तेनैव 'पराक्रमेत्' गच्छेत्, न ऋजुनेत्येवं ग्रामान्तरं गच्छेत्, सर्वोपसंहारोऽयमिति ॥ से इत्यादि, उत्तानार्थम् ॥ अपि च—

(मूलं) भिक्खु वा० गामा० दूइज्जमाणे अंतरा से विरूवस्सुवाणि पंचतिगाणि दस्सुगायघाणि भिलक्खूणि अणायरियाणि दुस्सन्नप्पाणि दुप्पन्नवणिज्जाणि अकालपडिबोहीणि अकालपरिभोईणि सइ लाढे विहाराए संथरमाणेहि जाणवएहि नो विहारवडियाए पवज्जिज्जा गमणाए, केवली बूया आयाणमेयं, तेणं वाला अयं तेणे अयं उवचरणे अयं ततो आगएत्तिकट्टु तं भिक्खुं अक्कोसिज्ज वा जाव उद्विज्ज वा वत्थं प० कं० पाय० अच्छिदिज्ज वा भिदिज्ज वा अवहरिज्ज वा परिट्टविज्ज वा, अह भिक्खूणं पु० जं तहप्पगाराइं विरू० पंचतियाणि

१५
३ ईर्या-
ध्य०
१ उदे०
त्रसरक्षा

२०

॥३४५॥

२८

आचा०
२ श्रुत०
१ चूला

दस्तुगा० जाव विहारवत्तियाए नो पवज्जिज्ज वा गमणाए, तओ संजया गा० दू० ॥ (सू. ३३८)

स भिक्षुग्रामान्तरं गच्छन् यत्पुनरेवं जानीयात्, तद्यथा—‘अन्तरा’ ग्रामान्तराले ‘विरूपरूपाणि’ नानाप्रकाराणि प्रात्यन्तिकानि दस्यूनां—चौराणामायतनानि—स्थानानि ‘मिलक्खुणि’त्ति वररशवरपुलिन्द्रादिम्लेच्छप्रधानानि ‘अनार्याणि’ अर्द्धपट्टिंशज्जनपदवाहानि ‘दुःसञ्ज्ञाप्यानि’ दुःखेनार्यसञ्ज्ञां ज्ञाप्यन्ते, तथा ‘दुप्पज्ञाप्यानि’ दुःखेन धर्मसञ्ज्ञोपदेशेनानार्यसङ्कल्पान्निवर्च्यन्ते ‘अकालप्रति-
बोधीनि’ न तेषां कश्चिदपर्यटनकालोऽस्ति, अर्द्धरात्रादावपि मृगयादौ गमनसम्भवात्, तथाऽकालभोजीन्यपीति, सत्यन्यस्मिन् ग्रामादिके विहारे विद्यमानेषु चान्येष्वार्यजनपदेषु न-तेषु म्लेच्छस्थानेषु विहरिष्यामीति गमनं न प्रतिपद्येत, किमिति?, यतः केवली ब्रूयात्कर्मोपादानमेतद्, संयमात्मविराधनात्, तत्रात्मविराधने संयमविराधनाऽपि संभवतीत्यात्मविराधनां दर्शयति—‘ते’ म्लेच्छाः ‘णम्’ इति वाक्यालङ्कारे एवमूचुः, तद्यथा—अयं स्तेनः, अयमुपचरकः—चरोऽयं तस्मादसच्छुग्रामादागत इतिकृत्वा वाचा-
ऽऽक्रोशयेयुः, तथा दण्डेन ताडयेयुः यावज्जीविताद्वयपरोपयेयुः, तथा वस्त्रादि ‘आच्छिन्द्युः’ अपहरेयुः, ततस्तं साधुं निर्द्धाटयेयु-
रिति । अथ साधूनां पूर्वोपदिष्टमेतत्प्रतिज्ञानादिकं यत्तथाभूतेषु म्लेच्छस्थानेषु गमनार्थं न प्रतिपद्यते, ततस्तानि परिहरन् संयत एव ग्रामान्तरं गच्छेदिति ॥ तथा—

(मूलं) से भिक्खू० दूइज्जमाणे अंतरा से अरायाणि वा गणरायाणि वा जुवरायाणि वा दोरज्जाणि वा वेरज्जाणि वा विरुद्धरज्जाणि वा सइ लाढे विहाराए संय० जण० नो विहारवडियाए०, केवली ब्रूया—आयाणमेयं, ते णं वाला तं चेव जाव गमणाए तओ सं० गा० दू० ॥ (सू. ३३९)

प्र. आ.
३७७

३ ईर्या-
ध्य०
१ उदे०
दस्यु-
स्थाना-
५
दिवर्जनं

१०

आचा०
२ धुत०
१ पूला

कण्ठं, नमस् 'अराजानि' यत्र राजा मृतः 'युवराजानि' यत्र नाथापि, राज्याभिषेको भवतीति ॥ किञ्च—
(मूलं) से भिक्खू वा गा० दृइज्जमाने अंतरा से विहं सिया, से जं पुण विहं जाणिज्जा एगाहेण वा दुवाहेण वा तिआहेण वा चउआहेण वा पंचाहेण वा पाउणिज्ज वा नो पाउणिज्ज तहप्पगारं विहं अणेगाहगमणिज्जं सइ ल्लाटे जाव गमणाए, केवली वूया-आयाणमेयं, अंतरा से वासे सिया पाणेसु वा पणएसु वा वीएसु वा हरि० उद० मट्टियाए वा अविद्धत्थाए, अह भिक्खू जं तह० अणेगाह० जाव नो पव०, तओ सं० गा० दू० ॥ (सू. ३४०)
स मिश्रग्रामान्तरं गच्छन् यत्पुनरयं जानीयात् 'अन्तरा' ग्रामान्तराले मम गच्छतः 'विहं'ति अनेकाहगमनीयः पन्थाः 'स्यात्' भवेत्, तमेवंभूतमध्यानं ज्ञात्वा सत्यन्यसिन् विहारस्थाने न तत्र गमनाय मतिं विदध्यादिति, शेषं सुगमम् ॥ साम्प्रतं नौगमन-विधिप्रधिकृत्याह—

(मूलं) से भि० गामा० दृइज्जिज्जा० अंतरा से नाचासंतारिमे उदए सिया, से जं पुण नावं जाणिज्जा असंजए अ भिक्खुपडियाए किणिज्ज वा पामिबेज्ज वा नावाए वा नावं परिणामं कट्टु धलाओ वा नावं जलंसि ओगाहिज्जा जलाओ वा नावं धलंसि उक्कसिज्जा पुण्णं वा नावं उस्सिचिज्जा सन्नं वा नावं उप्पीलाविज्जा तहप्पगारं नावं उट्टुगामिणिं वा अहेगा० तिरियगामि० परं जोयणमेराए अद्धजोयणमेराए अप्पतरे वा भुज्जतरे वा नो दृरुहिज्जा गमणाए ॥ से भिक्खू वा० पुब्बामेव तिरिच्छसंपाइमं नावं जाणिज्जा, जाणित्ता से तमायाए एगंत-मवक्कमिज्जा २ भण्टगं पडिलेहिज्जा २ एगओ भोयणभंडगं करिज्जा २ ससीसोवरियं कायं-पाए/ पमज्जिज्जा

१५
३ ईर्या-
ध्व०
१ उद्दे०
नौगम
नविधिः
२०

॥३४६॥
२८

आचा०
२ श्रुत०
१ चूला

सागारं भक्तं पद्मस्त्राइज्जा, एगं पायं जले किच्चा एगं पायं थले किच्चा तओ सं० नावं दूरुहिज्जा ॥ (सू. ३४१)
स भिक्षुग्रामान्तराले यदि नौसतार्यमुदकं जानीयात्, नावं चैम्भूतां विजानीयात्, तद्यथा-‘असंयतः’ गृहस्थो भिक्षुप्रतिज्ञया
नावं क्रीणीयात्, अन्यस्मादुच्छिन्ना वा गृहीयात्, परिवर्त्तना वा कुर्यात्, एवं स्थलाद्यानयनादिक्रियोपेतां नावं ज्ञात्वा नारुहे-
दिति, शेषं सुगमम् ॥ इदानीं कारणजाते नावारोहणविधिमाह-सुगमम् ॥ तथा—

(मूलं) से भिक्खू वा० नावं दुरूहमाणे नो नावाओ पुरओ दुरूहिज्जा नो नावाओ मग्गओ दुरूहिज्जा नो
नावाओ मज्झओ दुरूहिज्जा नो वाहाओ पणिज्झिय २ अंगुलियाए उद्दिसिय २ ओणमिय २ उन्नमिय २ निज्झा-
इज्जा । से णं परो नावागओ नावागयं वइज्जा-आउसंतो ! समणा एयं ता तुमं नावं उक्कसाहिज्जा वा बुक्कसाहि
वा खिवाहि वा रज्जूयाए वा गहाय आक्कसाहि, नो से तं परिन्नं परिजाणिज्जा, तुसिणीओ उवेहिज्जा । से णं
परो नावागओ नावाग० वइ०-आउसं० नो संचाएसि तुमं नावं उक्कसित्तए वा ३ रज्जूयाए वा गहाय आक्-
सित्तए वा, आहर एयं नावाए रज्जूयं सयं चैव णं वयं नावं उक्कसिस्सामो वा जाव रज्जूए वा गहाय आक्-
सिस्सामो, नो से तं प० तुसि० । से णं प० आउसं० एअं ता तुमं नावं आलित्तेण वा पीठएण वा वंसेण वा
बलएण वा अवल्लएण वा वाहेहि, नो से तं प० तुसि० । से णं परो० एयं ता तुमं नावाए उदयं हत्थेण वा
पाएण वा मत्तेण वा पडिग्गहेण वा नावाउस्सिचणेण वा उस्सिचाहि, नो से तं० । से णं परो० समणा ! एयं
तुमं नावाए उत्तिंगं हत्थेण वा पाएण वा बाहुणा वा ऊरुणा वा उदरेण वा मीसेण वा काएण वा उस्सिच-

३ ईर्या-
ध्य०
नौगम-
नविधिः

५

१०

१०
धृत०
१ पूला

णेण वा चेलेण वा मट्टियाए वा कुसपत्तण वा कुविंदण वा पिहेहि, नो से तं० ॥ से भिक्खू वा २ नावाए
उत्तिगेण उदयं आसवमाणं पेहाए उवरुवरिं नावं कज्जवावेमाणिं पेहाए नो परं उवसंकमित्तु एवं ब्रूया—
आउसंतो ! गाहावई एयं ते नावाए उदयं उत्तिगेण आसवइ उवरुवरिं नावा वा कज्जलावेइ, एयप्पगारं मणं
वा यायं वा नो पुरओ कट्टु विहरिज्जा, अप्पुस्सुए अवहिल्लेसे एगंतगणण अप्पाणं विउसेज्जा समाहीए, तओ०
सं०, नावासंतारिमे य उदए आहारियं रीइज्जा, एयं खलु सया जइज्जासित्तिवेभि ॥ इरियाए पढमो उद्देशो
(सू. ३४२) २-१-३-१ ॥

१५
३ ईर्या-
ध्य०
१ उद्देशः
नौगम-
नविधिः
२०

॥३४७॥
२७

एषाणि तुमं विरूवस्त्वाणि सत्थजायाणि धारेहि, एयं ता तुमं दारगं वा पज्जेहि, नो से तं० (सू. ३४३)

सः 'परः' गृहस्थादिर्नावि व्यवस्थितस्तत्स्थमेव साधुमेवं ब्रूयात्, तद्यथा-आयुष्मन् ! श्रमण ! एतन्मदीयं तावच्छत्रकादि गृहाण, तथैतानि 'शस्त्रजातानि' आयुधविशेषान् धारय, तथा दारकाद्युदकं पायय, इत्येतां 'परिज्ञां' प्रार्थना परस्य नश्रुणुयादिति ॥ तदकरणे च परः प्रद्विष्टः सन् यदि नासः प्रक्षिपेत्तत्र यत्कर्त्तव्यं तदाह—

(मूलं) से णं परो नावागए नावागयं वण्जा-आउसंतो ! एस णं समणे नावाए भंडभारिए भवइ, से णं वाहाए गहाय नावाओ उदगंसि पक्खिविज्जा, एयप्पगारं निग्घोसं सुचा निसम्म से य चीवरधारी सिया खिप्पामेव चीवराणि उव्वेढिज्ज वा निवेढिज्ज वा उप्फेसं वा करिज्जा, अहं० अभिकंतकूरकम्मा खलु वाला वाहाहि गहाय ना० पक्खिविज्जा से पुव्वामेव वइज्जा-आउसंतो ! गाहावई मा मेत्तो वाहाए गहाय नावाओ उदगंसि पक्खिवह, सयं चैव णं अहं नावाओ उदगंसि ओगाहिस्साभि, से णेवं वयंतं परो सहसा बलसा वाहाहिं ग० पक्खिविज्जा तं नो सुमणे सिया, नो दुम्मणे सिया, नो उच्चावयं मणं नियंछिज्जा, नो तेसिं बालाणं घायए वहाए समुट्ठिज्जा, अप्पुस्सुए जाव समाहीए तओ सं० उदगंसि पविज्जा (सू. ३४४)

स परः 'णम्' इति वाक्यालङ्कारे नौगतस्तत्स्थं साधुमुद्दिष्यापरमेवं ब्रूयात्, तद्यथा-आयुष्मन् ! अयमत्र श्रमणो भाण्डवन्निश्रेष्ठत्वाद् गुरुः भाण्डेन बोपकरणेन गुरुः, तदेनं च बाहुग्राहं नाव उदके प्रक्षिपत यूयमित्येवंप्रकार शब्दं श्रुत्वा तथाऽन्यतो वा कुतश्चित् 'निशम्य' अवगम्य 'सः' साधुर्गच्छगतो निर्गतो वा तेन च चीवरधारिणैतद्विधेयं-क्षिप्रमेव चीवराण्यसाराणि गुरुत्वाच्चिर्ना-

आचा०
२ धृत०
१ पूला

णेण वा चलेण वा मट्टियाए वा कुसपत्तण वा कुविंदएण वा पिहेहि, नो से तं० ॥ से भिक्खू वा २ नावाए उत्तिगेण उदयं आसवमाणं पेहाए उवरुवरिं नावं कज्जलावेमाणं पेहाए नो परं उवसंकमित्तु एवं ब्रूया— आउसंतो ! गाहावई एयं ते नावाए उदयं उत्तिगेण आसवइ उवरुवरिं नावा वा कज्जलावेइ, एयप्पगारं मणं वा चायं वा नो पुरओ कट्टु विहरिज्जा, अप्पुस्सुए अवहिल्लेसे एगंतगएण अप्पाणं विउसेज्जा समाहीए, तओ० सं०, नावासंतारिमे य उदए आहारियं रीइज्जा, एयं खल्लु सया जइज्जासित्तिवेभि ॥ इरियाए पढमो उद्देशो (सू. ३४२) २-१-३-१ ॥

स्पष्टं, नवरं नो नावोऽग्रभागमारुहेत् निर्यामकोपद्रवसम्भवात्, नावारोहिणां वा पुरतो नारोहेत्, प्रवर्त्तनाधिकरणसम्भवात्, तत्र स्वथ नान्यापारं नापरेण चोदितः कुर्यात्, नाप्यन्यं कारयेदिति। 'उत्तिगं'ति रन्त्रं 'कज्जलावेमाणं'ति प्लान्यमानम् 'अप्पुस्सुए'त्ति अविमनस्कः शरीरोपकरणादौ मूर्खामकुर्वन् तसिंश्रोदके नावं गच्छन् 'आहारिय'मिति यथाऽऽयं भवति तथा गच्छेद्, विशिष्टा-ध्यवसायो यायादित्यर्थः, एतत्तस्य भिक्षोः सामर्थ्यमिति ॥ तृतीयस्याध्ययनस्य प्रथमोद्देशकः समाप्तः २-१-३-१ ॥

उक्तः प्रथमोद्देशकोऽधुना द्वितीयः समारभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः—इहानन्तरोद्देशके नावि व्यवस्थितस्य विधिरभि-हितस्तदिहापि स एवामिधीयते, इत्यनेन सम्बन्धेनायातस्यासौद्देशकस्यादिसूत्रम्—

(मूलं) से णं परो णावा० आउसंतो ! समणा० एयं ता तुमं छत्तगं वा जाव चम्मछेयणगं वा गिणहाहि,

१५
३ ईर्या-
ध्य०
१ उद्देशः
नौगम-
नविधिः
२०

॥३४७॥
२७

आचा०
२ श्रुत०
१ चूला

एयाणि तुमं विरूचस्वाणि सत्थजायाणि धारेहि, एयं ता तुमं दारगं वा पजेहि, नो से तं० (सू. ३४३)

सः 'परः' गृहस्थादिर्नावि व्यवस्थितस्तत्समेव साधुमेवं ब्रूयात्, तद्यथा-आयुष्मन् ! श्रमण ! एतन्मदीयं तावच्छत्रकादि गृहाण, तथैतानि 'शस्त्रजातानि' आयुधविशेषान् धारय, तथा दारकाद्युदकं पायय, इत्येता 'परिज्ञा' प्रार्थना परस्य न शृणुयादिति ॥ तदकरणे च परः प्रद्विष्टः सन् यदि नापः प्रक्षिपेत्तत्र यत्कर्त्तव्यं तदाह—

(मूल) से णं परो नावागए नावागयं वएजा-आउसंतो ! एस णं समणे नावाए भंडभारिए भवइ, से णं वाहाए गहाय नावाओ उदगंसि पक्खविज्जा, एयप्पगार निग्घोसं सुच्चा निसम्म से य चीवरधारी सिया खिप्पामेव चीवराणि उव्वेदिज्ज वा निवेदिज्ज वा उप्फेसं वा करिज्जा, अह० अभिकंतकूरुम्मा खलु वाला वाहाहि गहाय ना० पक्खविज्जा से पुब्बामेव वइजा-आउसंतो ! गाहावई मा मेत्तो वाहाए गहाय नावाओ उदगंसि पक्खिवह, सयं चेव णं अहं नावाओ उदगंसि ओगाहिस्सामि, से णेवं वयंतं परो सहसा बलसा वाहाहिं ग० पक्खविज्जा त नो सुमणे सिया, नो दुम्मणे सिया, नो उच्चावयं मणं नियंछिज्जा, नो तेसिं वालाणं घायए वहाए समुद्धिज्जा, अप्पुस्सुए जाव समाहीए तओ सं० उदगंसि पविज्जा (सू. ३४४)

स परः 'णम्' इति वाक्यालङ्कारे नौगतस्तत्स्य साधुमुद्दिश्यापरमेव ब्रूयात्, तद्यथा-आयुष्मन् ! अयमत्र श्रमणो भाण्डवन्निश्चेष्टत्वाद् गुरुः भाण्डेन बोधरणेन गुरुः, तदेनं च बाहुग्राह नाप उदके प्रक्षिपत यूयमित्येप्रकार शब्दं श्रुत्वा तथाऽन्यतो वा कुतश्चित् 'निशम्य' अगम्य 'सः' माधुर्गच्छगतो निर्गतो वा तेन च चीवरधारिणैतद्विधेय-क्षिप्रमेव चीवराण्यसाराणि गुरुत्नान्निर्ना-

३ इयो
ध्य०
१ उदे०
नौगम-
नविधिः
५

१०

आचा०
२ धृत०
१ चूला

हितुमशक्यानि च 'उद्वेष्टयेत्' पृथक् कुर्यात्, तद्विपरीतानि तु 'निर्वेष्टयेत्' सुयद्धानि कुर्यात्, तथा 'उष्णसं वा कुञ्ज'ति शिरोवे-
ष्टनं वा कुर्याद् येन संवृतोपकरणो निर्व्याकुलत्वात्सुखेनैव जलं तरति, तांश्च धर्मदेशनयाऽनुकूलयेत्, अथ पुनरेवं जानीयादित्यादि
कथ्यमिति ॥ साम्प्रतमुदकं प्लवमानस्य विधिमाह—

(मूलं) से भिक्खू वा० उदगंसि पवमाणे नो हत्थेण हत्थं पाएण पायं काएण कायं आसाइज्जा, से अणासा-
यणाए अणासायमाणे तओ सं० उदगंसि पविज्जा ॥ से भिक्खू वा० उदगंसि पवमाणे नो उम्मसुग्गनिमुग्गियं
करिज्जा, मामेयं उदगं कत्तेसु वा अच्छीसु वा नक्कंसि वा मुहंसि वा परियावज्जिज्जा, तओ० संजयामेव उद-
गंसि पविज्जा ॥ से भिक्खू वा उदगंसि पवमाणे दुव्वलियं पाउणिज्जा, खिप्पामेव उवहिं विगिंचिज्ज वा विसो-
हिज्ज वा, नो चेव णं साइज्जिज्जा, अह पु० पारए सिया उदगाओ तीरं पाउणित्तए, तओ संजयामेव उदउच्छेण
वा ससिणद्वेण वा काएण उदगतीरं चिद्विज्जा ॥ से भिक्खू वा० उदउच्छं वा २ कायं नो आमज्जिज्जा वा णो पम-
ज्जिज्जा वा संलिहिज्जा वा निह्लिहिज्जा वा उव्वलिज्जा वा उव्वट्टिज्जा वा आयाविज्ज वा पया०, अह पु० विगओदओ
मे काए छिन्नसिणेहे काए तहप्पगारं कायं आमज्जिज्ज वा पयाविज्ज वा, तओ सं० गामा० दूइज्जिज्जा ॥ (सू. ३४५)

स भिक्षुरुदके प्लवमानो हस्तादिकं हस्तादिना 'नासादयेत्' न संस्पृशेद्, अष्कायादिसंरक्षणार्थमिति भावः, ततस्तथा कुर्वन् संयत
एवोदकं प्लवेदिति ॥ तथा च भिक्षुरुदके प्लवमानो मज्जनोन्मज्जने नो विदध्यादिति (शेषं) सुगममिति ॥ किञ्च—स भिक्षुरुदके प्लव-
मानः 'दीर्घव्यं' श्रमं प्राप्नुयात्, ततः क्षिप्रमेवोपधिं त्यजेत्, तद्देशं वा विशोधयेत्—त्यजेदिति, नैवोपधावासक्तो भवेत् । अथ पुनरेवं

१५
३ ईयां-
ध्य०
२ उद्वे०
उदके-
प्लवः
२०

॥३४८॥
२८

आचा०
२ श्रुत०
१ चूला

जानीयात् 'पारए सिअ'त्ति समर्थोऽहमस्मि सोपधिरेवोदकपारगमनाय ततस्तस्मादुदकादुत्तीर्णः सन् संयत एवोदकाद्रेण गलद्विन्दुना कायेन सस्निग्धेन वोदकतीरे तिष्ठेत्, तत्र चेर्यापथिकां च प्रतिक्रामेत् ॥ न चैतत्कुर्यादित्याह—स्पष्टं, नवरमत्रेयं सामाचारी—यदुदकारं वस्त्रं तत्स्वत एव यावन्निष्प्रगलं भवति तावदुदकतीर एव स्थेयम्, अथ चौरादिभयाद्गमनं स्यात्ततः प्रलम्बमानं कायेनाः स्पृशता नेयमिति ॥ तथा—

(मूलं) से भिक्खू वा० गामाणुगामं दूइज्जमाणे नो परेहिं सद्धिं परिजविय २ गामा० दूइ०, तओ० सं० गामा० दूइ० ॥ (सू० ३४६)

कण्ठ्यं, नवरं 'परिजविय२'त्ति परैः सार्द्धं भृशमुल्लापं कुर्वन्न गच्छेदिति ॥ इदानीं जङ्घासंतरणविधिमाह—

(मूलं) से भिक्खू वा० गामा० दू० अंतरा से जंघासंतरिमे—उदगे सिया, से पुन्वामेव ससीसोवरियं कायं पाए य पमज्जिजा २ एगं पायं जले किच्चा एगं पायं थले किच्चा तओ सं० उदगंसि आहारियं रीएज्जा ॥ से भि० आहारियं रीयमाणे नो हत्थेण हत्थं जाव अणासायमाणे तओ संजयामेव जंघासंतरिमे उदए अहारियं रीएज्जा ॥ से भिक्खू वा० जंघासंतरिमे उदए अहारियं रीयमाणे नो सायावडियाए नो परिदाहपडियाए महइमहालयंसि उदयंसि कायं विउसिज्जा, तओ संजयामेव जंघासंतरिमे उदए अहारियं रीएज्जा, अह पुण एवं जाणिज्जा-पारए सिया उदगाओ तीरं पाउणित्तए० तओ संजयामेव उदउल्लेण वा २ काएण दगतीरए चिट्ठिज्जा ॥ से भि० उदउल्लं वा कायं ससि० कायं नो आमज्जिज्ज वा नो०, अह पु० विगंओदए मे काए छिन्नसिणेहे तहप्पगारं

. आ.

३ ईर्या-
ध्य०
२ उदेशः
दकतीरे
जंघातार्ये
५
च विधिः

१०

आचा०
२ धृत०
१ घृला

कायं आमज्जिञ्ज वा० पयाविञ्ज वा, तओ सं० गामा० दूह० ॥ (सू० ३४७)

'तस्य' मिधोर्ग्रामान्तरं गच्छतो यदा अन्तराले जानुदग्गादिकमुदकं स्यात्तत ऊर्ध्वकायं मुखवस्त्रिकया अधःकायं च रजोहरणेन प्रमृज्योदकं प्रविशेत्, प्रविष्टश्च पादमेकं जले कृत्वाऽपरमुरिक्षपन् गच्छेत्, न जलमालोडयता गन्तव्यमित्यर्थः, 'अहारियं रीएज्ज'ति यथा ऋजु भवति तथा गच्छेत्, नार्दवितदं विकारं वा कुर्वन् गच्छेदिति ॥ स मिधुर्यथाऽऽर्यमेव गच्छन् महत्पुदके महाश्रये वक्षः-
स्वलादिप्रमाणे जद्वातरणीये नदीहृदादौ पूर्वविधिनैव कायं प्रवेशयेत्, प्रविष्टश्च यद्युपकरणं निर्वाहयितुमसमर्थस्ततः सर्वमसारं वा परित्यजेत्, अर्धयं जानीयाच्छक्तोऽहं पारगमनाय ततस्तथाभूत एव गच्छेत्, उत्तीर्णश्च कायोत्सर्गादि पूर्ववत्कुर्यादिति ॥ आमर्जनप्रमार्जनादियत्रं पूर्ववन्नेयमिति ॥ साम्प्रतमुदकोत्तीर्णस्य गमनविधिमाह—

(मूलं) से भिक्खू वा गामा० दूहज्जमाणे नो मट्टियागएहिं पाएहिं हरियाणि छिंदिय २ विकुज्जिय २ विफालिय २ उम्मग्गेण हरियवहाए गच्छिज्जा, जमेयं पाएहिं मट्टियं खिप्पामेव हरियाणि अचहरंतु, माइट्ठाणं संफासे, नो एयं फरिज्जा, से पुब्बामेव अप्पहरियं मग्गं पडिलेहिज्जा, तओ० सं० गामा० ॥ से भिक्खू वा २ गामाणु-
गामं दूहज्जमाणे अंतरा से चप्पाणि वा फ० पा० तो० अ० अग्गलपासगाणि वा गड्ढाओ वा दरीओ वा सह परक्कमे संजयामेव परिक्कमिज्जा, नो उज्जु०, केवली०, से तत्थ परक्कममाणे पयलिज्ज वा २, से तत्थ पयलमाणे पा २ रुक्खाणि वा गुच्छाणि वा गुम्माणि वा लयाओ वा बल्लीओ वा तणाणि वा गहणाणि वा हरियाणि वा अचलंबिय २ उत्तरिज्जा, जे तत्थ पाडिपहिया उवागच्छंति ते पाणी जाइज्जा २, तओ सं० अचलंबिय २

१५
३ ईर्या
ध्य०
२ उद्देशः
दकतीरे
जंघातार्ये
२०
च विधिः

॥३४९॥

२८

आचा०
२ धृत०
१ चूला

उत्तरिजा, तओ स० गामा० दू० ॥ से भिक्खू वा० गा० दृइज्जमाणे अंतरा से जवसाणि वा सगडाणि वा
रहाणि वा सचक्राणि वा परचक्राणि वा से णं वा विरूवरूवं संनिरुद्धं पेहाए सह परक्कमे सं०, नो उ०, से णं
परो सेणागओ वइज्जा-आउसंतो ! एस णं समणे सेणाए अभिनिवारियं करेइ, से णं वाहाए गहाय आगसह,
से णं परो वाहाहिं गहाय आगसिज्जा, तं नो सुमणे सिया जाव समाहीए, तओ सं० गामा० दू० ॥ (सू० ३४८)

स भिक्षुरुदकादुत्तीर्णः सन् कर्दमाविलपादः सन्(नो)हरितानि भृशं छिप्या तथा विकुञ्जानि कृत्वा एवं भृशं पाटयित्वा न्मार्गेण
हरितवधाय गच्छेद्-यथैनां पादमृत्तिकां हरितान्यपनयेयुरित्येवं मातृस्थानं संस्पृशेत्, न चैतत्कुर्याच्छेपं सुगममिति ॥ स भिक्षुर्प्रा-
मान्तराले यदि घप्रादिकं पश्येत्ततः सत्यन्यसिन् सङ्गमे तेन ऋजुना पथा न गच्छेद्, यतस्तत्र गर्तादौ निपतन् सचित्तं वृक्षादि-
कमवलम्बेत, तद्यायुक्तम्, अथ कारणिकस्तेनैव गच्छेत्, कथञ्चित्पतितश्च गच्छगतो वल्ल्यादिकमप्यवलम्ब्य प्रातिपथिकं हस्तं वा
याचित्वा सयत एव गच्छेदिति ॥ किञ्च-स भिक्षुर्यदि ग्रामान्तराले 'यवसं' गोधूमादिधान्यं शकटस्कन्धावारनिवेशादिकं वा भवेत्
तत्र बह्वपायसम्भवात्तन्मध्येन सत्यपरसिन् पराक्रमे न गच्छेत्, शेपं सुगममिति ॥ तथा—

(भूलं) से भिक्खू वा गामा० दृइज्जमाणे अंतरा से पाडिवहिया उवागच्छिज्जा, ते णं पाडिवहिया एवं वइज्जा-आउ०
समणा ! केवइए एस गामे वा जाव रायहाणी वा केवईया इत्थ आसा हत्थी गामपिंडोलगा मणुस्सा परिवसंति ?
से बहुभत्ते बहुउदए बहुजणे बहुजवसे से अप्पभत्ते अप्पुदए अप्पजणे अप्पजवसे ?, एयप्पगाराणि पसि-
णाणि पुच्छिज्जा, एयप्प० पुट्ठो वा अपुट्ठो वा नो वागरिज्जा, एवं खल्ल० जं सव्वट्ठेहि० ॥ (सू० ३४९) २-१-३-२

प्र. आ.
३८१

३ ईर्या-
ध्य०

२ उद्देशः
दकतीरे
जंघातार्ये

५

च विधिः

१०

‘से’ तस्य भिक्षोरपान्तराले गच्छतः ‘प्रातिपथिकाः’ संमुखाः पथिका भवेयुः, ते चैवं वदेयुर्यथाऽऽयुष्मन् ! श्रमण ! किम्भूतोऽयं ग्रामः ? इत्यादि पृष्टो न तेषामाचक्षीत, नापि तान् पृच्छेदिति पिण्डार्थः, एतत्तस्य भिक्षोः सामर्थ्यमिति ॥ तृतीयस्याध्ययनस्य द्वितीय उद्देशकः ॥ २-१-३-२

उक्तो द्वितीयोद्देशकः, साम्प्रतं तृतीयः समारभ्यते, अस्य चायमसम्बन्धः—इहानन्तरं गमनविधिः प्रतिपादितः, इहापि स एव प्रतिपाद्यते, इत्यनेन सम्बन्धेनायातस्यास्योद्देशकस्यादिसूत्रम्—

(मूलं) से भिक्षू वा गामा० दूइज्जमाणे अंतरा से वप्पाणि वा जाव दरीओ वा जाव कूडागाराणि वा पासायाणि वा नूमणिहाणि वा रुक्खणिहाणि वा पव्वयणि० रुक्खं वा चेइयकडं धूमं वा चेइयकडं आएसणाणि वा जाव भवणणिहाणि वा नो वाहाओ पणिज्झय २ अंगुलिआए उहिसिय २ ओणमिय २ उन्नमिय २ निज्झाइज्जा, तओ० सं० गामा० ॥ से भिक्षू वा० गामा० दू० माणे अंतरा से कच्छाणि वा दवियाणि वा नूमाणि वा वलयाणि वा गहणाणि वा गहणविदुग्गाणि वणाणि वा वणवि० पव्वयाणि वा पव्वयवि० अगडाणि वा तलागाणि वा दहाणि वा नईओ वा वावीओ वा पुक्खरिणीओ वा दीहियाओ वा गुंजालियाओ वा सराणि वा सरपंतियाणि वा सरसरपंतियाणि वा नो वाहाओ पणिज्झय २ जाव निज्झाइज्जा, केवली०, जे तत्थ मिगा वा पसू वा पंखी वा सरीसिवा वा सीहा वा जलचरा वा थलचरा वा खहचरा वा सत्ता ते उत्तसिज्ज वा

१५
३ ईर्या-
ध्य०
२ उद्देशः
प्रातिपा-
थिक-
विधिः
२०
३ उद्देशः
वप्रादि-
मर्ण-
निषेधः

॥३५॥
२७

आचा०
२ श्रुत०
१ चूला

वित्तसिद्धि वा वाडं वा सरणं वा कंखिजा, वारित्ति मे अयं समणे, अह भिक्खू णं पु० जं नो याहाओ पगिः
जिह्वय २ निज्झाहज्जा, तओ संजयामेव आयरिउवज्झाएहिं सद्धिं गामाणुगामं दूइज्झिजा ॥ (सू० ३५०)
स भिक्षुर्ग्रामान्तरं गच्छन् यद्यन्तराले एतत्पश्येत्, तद्यथा-परिखाः प्राकारान् 'कूटागारान्' पर्वतोपरि गृहाणि 'नूमगृहाणि'
भूमीगृहाणि, वृक्षप्रधानानि तदुपरि वा गृहाणि वृक्षगृहाणि, पर्वतगृहाणि-पर्वतगुहाः, 'रुक्खं वा चेइअकडं'ति वृक्षस्पाधो व्यन्त-
रादिस्थलकं 'स्तूपं वा' व्यन्तरादिकृतं, तदेवमादिकं साधुना भृशं वाहुं 'प्रगृह' उत्क्षिप्य तथाऽङ्गुलीः प्रसार्य तथा कापमवनम्यो-
न्म्य वा न दर्शनीयं नाप्यवलोकनीयं, दोषाश्चात्र दग्धमुपितादौ साधुराशङ्क्येताजितेन्द्रियो वा संभाव्येत तत्स्यः पक्षिगणो वा
संत्रासं गच्छेत्, एतद्दोषभयात्संयत एव 'दूयेत्' गच्छेदिति ॥ तथा-स भिक्षुर्ग्रामान्तरं गच्छेत्, तस्य च गच्छतो यद्येतानि भवेयुः,
तद्यथा-'कच्छाः' नद्यासन्ननिम्नप्रदेशा मूलकपालुङ्गादिवाटिका वा 'दवियाणि'त्ति अटव्यां यासार्थं राजकुलावरुद्धभूमयः 'निम्नानि'
गर्त्तादीनि 'वलयाणि' नद्यादिवेष्टितभूमिभागाः 'गहनं' निर्जलप्रदेशोऽरण्यक्षेत्रं वा 'गुञ्जालिका' दीर्घा गम्भीराः कुटिलाः श्लक्ष्णाः
जलाशयाः 'सरःपङ्कयः' प्रतीताः 'सरःसरःपङ्कयः' परस्परसंलग्नानि नहन्ति सरांसीति, एवमादीनि बाह्यादिना न प्रदर्शयेत् अव-
लोकयेद्वा, यतः केवली द्रव्यात्कर्मोपादानमेतत्, किमिति १, यतो ये तत्स्थाः पक्षिमृगभरीसृषादयस्ते त्रासं गच्छेयुः, तदावासितानां
वा साधुविपयाऽऽशङ्का समुत्पद्येत, अथ साधूनां पूर्वोपादिष्टमेतत्प्रतिज्ञादिकं यत्तथा न कुर्यात्, आचार्योपाध्यायादिमिश्र गीतार्थः
सह विहरेदिति ॥ साम्प्रतमाचार्यादिना सह गच्छतः साधोर्विधिमाह—

(मूलं) भिक्खू वा २ आयरिउवज्झा० गामा० नो आयरियउवज्झायस्स हत्थेण वा हत्थं जाच अणासायमाणे

प्र. आ.
३८२

३ ईया
४ ध्य०-
प्रातिप-
धिक-
विधिः
५
३ उद्देशः
वप्रादि-
मर्ण-
निषेधः
१०

१ वा०
२ श्रुत०
३ चूला

तओ संजयामेव आयरिउ० सद्धिं जाव दृइज्जिज्जा ॥ से भिक्खू-वा आय० सद्धिं दृइज्जमाणे अंतरा से पाडि-
वहिया उवागच्छिज्जा, ते णं पा० एवं वइज्जा-आउसंतो ! समणा ! के तुब्भे ? कओ वा एह ? कहिं वा गच्छि-
हिह ? , जे तत्थ आयरिए वा उवज्झाए वा से भासिज्ज वा वियागरिज्ज वा, आयरिउवज्झायस्स भासमाणस्स
वा वियागरेमाणस्स वा नो अतरा भासं करिज्जा, तओ० सं० अहाराइणिए वा० दृइज्जिज्जा ॥ से भिक्खू वा
अहाराइणियं गामा० दू० नो राइणियस्स हत्थेण हत्थं जाव अणासायमाणे तओ सं० अहाराइणियं गामा०
दू० ॥ से भिक्खू वा २ अहाराइणिअं गामाणुगामं दृइज्जमाणे अतरा से पाडिवहिया उवागच्छिज्जा, ते णं पाडि-
पहिया एवं वइज्जा-आउसंतो ! समणा ! के तुब्भे ? , जे तत्थ सव्वराइणिए से भासिज्ज वा वागरिज्ज वा,
राइणियस्स भासमाणस्स वा वियागरेमाणस्स वा नो अंतरा भासं भासिज्जा, तओ संजयामेव अहाराइणि-
याए गामाणुगामं दृइज्जिज्जा (सू० ३५१)

स भिक्षुराचार्यादिभिः सह गच्छंस्तावन्मात्राया भूमौ स्थितो गच्छेद् यथा हस्तादिसस्पर्शो न भवतीति ॥ तथा-स भिक्षुराचार्या-
दिभिः सार्द्धं गच्छन् प्रातिपथिकेन पृष्टः सन् आचार्यादीनतिक्रम्य नोत्तर दद्यात् , नाप्याचार्यादौ जल्पत्यन्तरभाषा कुर्यात् , गच्छंश्च
सयत एव युगमात्रया दृष्ट्या यथारत्नाधिकं गच्छेदिति तात्पर्यार्थः ॥ एतमुत्तरसूत्रद्वयमप्याचार्योपाभ्यायैरिवापरेणापि रत्नाधिकेन
साधुना सह गच्छता हस्तादिसङ्घट्टोन्तरभाषा च वर्जनीयेति द्रष्टव्यमिति ॥ किञ्च—

(मूलं) से भिक्खू वा० दृइज्जमाणे अतरा से पाडिवहिया उवागच्छिज्जा, ते णं पा० एवं वइज्जा-आउ० स० !

१५
३ ईर्या-
ध्य०
३ उद्देशः
प्राकारा-
द्यदर्शनं
२०
आचा-
र्यादि-
भिः सह-
गमने
विधिः

॥३५१॥
२८

आचा०
२ थुत०
१ चूला

अवियाइं इत्तो पडिवहे पासह, तं०-मणुस्सं वा गोणं वा महिसं वा पसुं वा पक्खि वा सिरीसिवं वा जलयरं
वा से आइक्खह दंसेह, तं नो आइक्खिजा नो दंसिजा, नो तस्स तं परिघं परिजाणिजा, तुसिणीए उवेहिजा,
जाणं वा नो जाणंति चइजा, तओ सं० गामा० दू० ॥ से भिक्खू वा० गा० दू० अंतरा से पाडि० उवा०, ते
णं पा० एवं चइजा-आउ० स०! अवियाइं इत्तो पडिवहे पासह उदगपसूयाणि कंदाणि वा मूलाणि वा तथा
पत्ता पुप्फा फला वीया हरिया उदगं वा संनिहियं अगणिं वा संनिखित्तं से आइक्खह जाव दूइज्जिजा ॥ से
भिक्खू वा० गामा० दूइज्जमाणे अंतरा से पाडि० उवा०, ते णं पाडि० एवं आउ० स० अवियाइं इत्तो पडि-
वहे पासह जवसाणि वा जाव से णं वा विरूवरूवं संनिविट्ठं से आइक्खह जाव दूइज्जिजा ॥ से भिक्खू वा०
गामा० दूइज्जमाणे अंतरा पा० जाव आउ० स० केवइए इत्तो गामे वा जाव रायहाणिं वा से आइक्खह जाव
दूइज्जिजा ॥ से भिक्खू वा २ गामाणुगामं दूइज्जेजा, अंतरा से पाडिपहिया आउसंनो समणा! केवइए इत्तो
गामस्स नगरस्स वा जाव रायहाणीए वा मग्गे से आइक्खह, तहेव जाव दूइज्जिजा ॥ (सू. ३५२)

‘से’ तस्य भिक्षोर्गच्छतः प्रातिपथिकः कश्चित्संमुखीन एतद् ब्रूयात्, तद्यथा-आयुष्मन्! श्रमण! अपिच किं भवता पथ्याग-
च्छता कश्चिन्मनुष्यादिरुपलब्धः?, तं चैवं पृच्छन्तं तूष्णीभावेनोपेक्षेत, यदिवा जानन्नपि नाहं जानामीत्येवं वदेदिति ॥ अपि च-
स भिक्षुर्ग्रामान्तरं गच्छन् केनचित्संमुखीनेन प्रातिपथिकेन पृष्टः सन् उदकप्रसृतं कन्दमूलादि नैवाचक्षीत, जानन्नपि नैव जाना-
मीति वा ब्रूयादिति ॥ एवं यवसासनादिसूत्रमपि नेयमिति ॥ तथा कियद्दूरे ग्रामादिप्रश्नसूत्रमपि नेयमिति ॥ एवं कियान् पन्था?

३ ईर्पा-
ध्य०
३ उद्देशः
प्राकारा-
द्यदर्शनं
५
आचा-
यादि
भिः सह-
गमने
विधिः
१०

आचा०
२ शुत०
१ चूला

स०! आहर एयं वत्थं वा ४ देहि निक्खिवाहि, तं नो दिज्जा निक्खिवाज्जा, नो वंदिय २ जाइज्जा, नो अंजलिं
कट्टु जाइज्जा, नो कल्लणवडियाए जाइज्जा, धम्मियाए जाइज्जा, तुसिणीयभावेण वा उवेहिज्जा, ते णं आमो-
सगा सयं करणिज्जंतिकट्टु अक्कोसंति वा जाव उद्धवंति वा वत्थं वा ४ अच्छिदिज्ज वा जाव परिद्धविज्ज वा, तं
नो गामसंसारियं कुज्जा, नो रायसंसारियं कुज्जा, नो परं उवसंकमित्तु बूया-आउसंतो ! गाहावई एए खल्लु
आमोसगा उवगरणवडियाए सयं करणिज्जंतिकट्टु अक्कोसंति वा जाव परिद्धवंति वा, एयप्पगारं मणं वा वायं वा
नो पुरओ कट्टु विहरिज्जा, अप्पुस्सुए जाव समाहीए तओ संजयामेव गामा० दइ० ॥ एयं खल्लु० सया जइ०
(सू. ३५४)-त्तिवेमि ॥ समाप्तमीर्याख्यं तृतीयमध्ययनम् ॥ २-१३--३ ॥

स भिक्षुर्ग्रामान्तरे गच्छन् यदि स्तेनैरुपकरणं याच्येत तत्रेषां न समर्पयेत्, बलाद्गृह्णतां भूमौ निक्षिपेत्, न च चौरगृहीतमुप-
करणं वन्दित्वा दीनं वा वदित्वा पुनर्याचेत्, अपि तु धर्मकथनपूर्वकं गच्छान्तर्गतो याच्येत तूष्णीभावेन बोधेक्षेत, ते पुनः स्तेनाः
स्वकरणीयमिति कृत्वैतत्कुर्युः, तद्यथा-आक्रोशन्ति वाचा ताडयन्ति दण्डेन यावज्जीविताच्याजयन्ति, वस्त्रादिकं वाऽऽच्छिन्द्युर्यावचत्रैव
'प्रतिष्ठापयेयुः' त्यजेयुः, तत्र तेषामेवं चेष्टितं न ग्रामे 'संसारणीयं' कथनीयं, नापि राजकुलादौ, नापि परं-गृहस्थमुपसंक्रम्य चौर-
चेष्टितं कथयेत्, नाप्येवंप्रकारं मनो वाचं वा सङ्कल्प्यान्वयं गच्छेदिति, एतत्तस्य मिश्रोः सामर्थ्यमिति ॥ तृतीयमध्ययनं समाप्तम् ॥

प्र. आ.
३८४

३ ईर्या-
ध्य०
३ उद्देशः
प्रातिपा-
थिक-
५
विधिः

१०

१ चा०
२ श्रुत०
३ चूला

इत्येतदपीति ॥ किञ्च—

(मूलं) से भिक्खू० गा० दू० अंतरा से गोणं वियालं पडिवहे पेहाए जाव चित्तचिह्लुडं वियालं प० पेहाए नो तेसिं भीओ उम्मग्गेणं गच्छिज्जा नो मग्गाओ उम्मग्गं संकमिज्जा नो गहणं वा वणं वा दुग्गं वा अणुपविसिज्जा नो रुक्खंसि दुरुहिज्जा नो महइमहालयंसि उदयंसि कायं विउसिज्जा नो वाडं वा सरणं वा सेणं वा सत्थं वा कंखिज्जा अप्पुस्सुए जाव समाहीए तओ संजयामेव गामाणुगामं दूइज्जिज्जा ॥ से भिक्खू० गामाणुगामं दूइज्जमाणे अंतरा से विहं सिया, से जं पुण विहं जाणिज्जा इमंसि खलु विहंसि बहवे आमोसगा उचगरणपडियाए संपिडिया गच्छिज्जा, नो तेसिं भीओ उम्मग्गेण गच्छिज्जा जाव समाहीए तओ संजयामेव गामाणुगामं दूइज्जेज्जा ॥ (सू. ३५३)

स भिक्षुर्ग्रामान्तरं गच्छन् यद्यन्तराले 'गां' घुपभं 'व्यालं' दर्पितं प्रतिपद्ये पश्येत्, तथा सिंहं व्याघ्रं यावच्चित्रकं तदपत्यं वा व्यालं शूरं दृष्ट्वा च तद्भयात्तन्मार्गेण गच्छेत्, न च गहनादिकमनुप्रविशेत्, नापि वृक्षादिकमारोहेत्, न चोदकं प्रविशेत्, नापि शरणममिकाङ्क्षेत्, अपि त्वल्पोत्सुकोऽविमनस्कः संयत एव गच्छेत्, एतच्च गच्छनिर्गतैर्विधेयं, गच्छान्तर्गतास्तु व्यालादिकं परिहरत्यपीति ॥ किञ्च—'से' तस्य भिक्षुर्ग्रामान्तराले गच्छतः 'विहं'ति अटवीप्रायो दीर्घोऽध्वा भवेत्, तत्र च 'आमोपकाः' स्तेनाः 'उपकरणप्रतिज्ञया' उपकरणार्थिनः समागच्छेयुः, न तद्भयादुन्मार्गगमनादि कुर्यादिति ॥

(मूलं) से भिक्खू वा० गा० दू० अंतरा से आमोसगा संपिडिया गच्छिज्जा, ते णं आ० एवं वइज्जा—आउ०

१५
३ ईर्ष्या-
ध्य०
३ उद्देशः
प्रातिपा-
धिकः
२०
विधिः

॥३५२॥
२८

आचा०
२ श्रुत०
१ चूला

स०! आहर एयं वत्थं वा ४ देहि निक्खिवाहि, तं नो दिज्जा निक्खिविज्जा, नो वंदिय २ जाइज्जा, नो अंजलिं कट्टु जाइज्जा, नो कलुणवडियाए जाइज्जा, धम्मियाए जाइज्जा, तुसिणीयभावेण वा उवेहिज्जा, ते णं आमोसगा सयं करणिज्जंतिकट्टु अक्कोसंति वा जाव उद्विंति वा वत्थं वा ४ अच्चिदिज्ज वा जाव परिद्वविज्ज वा, तं नो गामसंसारियं कुज्जा, नो रायसंसारियं कुज्जा, नो परं उवसंकमित्तु बूया-आउसंतो! गाहावई एए खल्ल आमोसगा उवगरणवडियाए सयं करणिज्जंतिकट्टु अक्कोसंति वा जाव परिद्ववंति वा, एयप्पगारं मणं वा वायं वा नो पुरओ कट्टु विहरिज्जा, अप्पुस्तुए जाव समाहीए तओ संजयामेव गामा० दूइ० ॥ एयं खल्ल० सया जई० (सू. ३५४)-त्तिवेमि ॥ समाप्तमीर्याख्यं तृतीयमध्ययनम् ॥ २-१३-३ ॥

स भिक्षुर्ग्रामान्तरे गच्छन् यदि स्तेनैरुपकरणं याच्येत तत्तेषां न समर्पयेत्, बलाद्गृह्णतां भूमौ निक्षिपेत्, न च चौरगृहीतमुपकरणं वन्दित्वा दीनं वा वदित्वा पुनरचित, अपि तु धर्मकथनपूर्वकं गच्छान्तर्गतो याचेत् तूष्णीभावेन बोधेक्षेत, ते पुनः स्तेनाः स्वकर्णीयमिति कृत्यैतत्कुर्युः, तद्यथा-आक्रोशन्ति वाचा ताडयन्ति दण्डेन यावज्जीवितान्याजयन्ति, वस्त्रादिकं वाऽऽच्छिन्द्युर्यावत्तत्रैव 'प्रतिष्ठापयेयुः' त्यजेयुः, तच्च तेषामेवं चेष्टितं न ग्रामे 'संसारणीयं' कथनीयं, नापि राजकुलादौ, नापि परं-गृहस्थमुपसंक्रम्य चौर-चेष्टितं कथयेत्, नाप्येवंप्रकारं मनो वाचं वा सङ्कल्प्यान्यत्र गच्छेदिति, एतत्तस्य भिक्षोः सामर्थ्यमिति ॥ तृतीयमध्ययनं समाप्तम् ॥

प्र. आ.
३८४

३ ईर्या-
ध्य०
३ उद्देशः
प्रातिपा-
थिक-
५
विधिः

१०

अथ चतुर्थं भापाजातमध्ययनम् ।

उक्तं तृतीयमध्ययनं, साम्प्रतं चतुर्थमारभ्यते, अस्व चायमभिसम्बन्धः—इहानन्तराध्ययने पिण्डविशुद्ध्यर्थं गमनवि-
धिरुक्तः, तत्र च गतेन पथि वा यादृग्भूतं वाच्यं न वाच्यं वा, अनेन च सम्बन्धेनायातस्य भापाजाताध्ययनस्य चत्वार्यनुयो-
गद्वाराणि भवन्ति, तत्र निक्षेपनिर्युक्त्यनुगमे भापाजातशब्दयोर्निक्षेपार्थं निर्युक्तिकृदाह—

जह वक्षं तह भासा जाए छकं च होइ नायव्यं । उप्पत्तीए १ तह पज्जवं २ तरे ३ जायगहणे ४ च ॥ ३१३ ॥

यथा वाक्यशुद्ध्याध्ययने वाक्यस्य निक्षेपः कृतस्तथा भापाया अपि कर्तव्यः, जातशब्दस्य तु षट् निक्षेपोऽयं ज्ञातव्यो—नाम १-
स्थापना २ द्रव्य ३ क्षेत्र ४ काल ५ भाव ६ रूपः, तत्र नामस्थापने क्षुण्णे, द्रव्यजातं तु आगतो नोऽआगतः, व्यतिरिक्तं निर्यु-
क्तिकारो गाधापश्चाद्देन दर्शयति—तच्चतुर्विधम्, उत्पत्तिजातं १ पर्यवजातम् २ अन्तरजातं ३ ग्रहणजातं ४, तत्रोत्पत्तिजातं नाम
यानि द्रव्याणि भापावर्गणान्तःपातीनि काययोगगृहीतानि वाग्योगेन निसृष्टानि भापात्वेनोत्पद्यन्ते तदुत्पत्तिजातं, यद्द्रव्यं भापात्वे-
नोत्पन्नमित्यर्थः १, पर्यवजातं तरेव वाग्निसृष्टभापाद्रव्यैर्यानि विश्रेणिस्थानि भापावर्गणान्तर्गतानि निसृष्टद्रव्यपराधातेन भापापर्याय-
त्वेनोत्पद्यन्ते तानि द्रव्याणि पर्यवजातमित्युच्यन्ते २, यानि त्वन्तराले समश्रेण्यामेव निसृष्टद्रव्यमिश्रितानि भापापरिणामं भजन्ते
तान्यन्तरजातमित्युच्यन्ते ३, यानि पुनर्द्रव्याणि समश्रेणिविश्रेणिस्थानि भापात्वेन परिणतानि कर्णशङ्कुलीविचरप्रविष्टानि गृह्यन्ते
तानि चानन्तप्रदेशिकानि द्रव्यतः क्षेत्रतोऽसङ्ख्येयप्रदेशावगाढानि कालत एकद्विद्रव्यादियावदसङ्ख्येयसमयस्थितिकानि भावतो

आचा०
२ श्रुत०
१ चूला

वर्णगन्धरसस्पर्शवन्ति तानि चैवंभूतानि ग्रहणजातमित्युच्यन्ते ४ । उक्तं द्रव्यजातं, क्षेत्रादिजातं तु स्पष्टत्वान्निर्युक्तिकारेण नोक्तं, तच्चैवंभूतं—यस्मिन् क्षेत्रे भाषाजातं व्यावर्ण्यते यावन्मात्रं वा क्षेत्रं स्पृशति तत्क्षेत्रजातम्, एवं कालजातमपि, भावजातं तु तान्ये-
वोत्पत्तिपर्यवान्तरग्रहणद्रव्याणि श्रोतरि यदा शब्दोऽयमिति बुद्धिमुत्पादयन्तीति । इह त्वधिकारो द्रव्यभाषाजातेन, द्रव्यस्य प्राधान्यविवक्षया, द्रव्यस्य तु विशिष्टावस्था भाव इतिकृत्वा भावभाषाजातेनाप्यधिकार इति ॥ उद्देशार्थाधिकारार्थमाह—

सब्बेऽवि य वयणविसोहिकारगा तहवि अत्थि उ विसेसो । वयणविभत्ती पढमे उप्पत्ती वज्जणा धीए ॥३१७॥

यद्यपि द्वावप्युद्देशकौ वचनविशुद्धिकारकौ तथाऽप्यस्ति विशेषः, स चायं—प्रथमोद्देशके वचनस्य विभक्तिः वचनविभक्तिः—एक-
वचनादिषोडशविधवचनविभागः, तथैवंभूतं भाषणीयं नैवंभूतमिति व्यावर्ण्यते, द्वितीयोद्देशके तूत्पत्तिः—क्रोधाद्युत्पत्तिर्यथा न भवति
तथा भाषितव्यम् ॥ साम्प्रतं सूत्रानुगमेऽस्सल्लितादिगुणोपेतं सूत्रमुच्चारणीयं, तच्चेदम्—

(मूलं) से भिक्खू वा २ इमाइं वयायाराइं सुचा निसम्म इमाइं अणागाराइं अणारियपुब्बाइं जाणिज्जा—जे
कोहा वा चायं विउंजंति जे माणा वा० जे मायाए वा० जे लोभा वा चायं विउंजंति जाणओ वा फरुसं वयंति
अजाणओ वा फ० सब्बं चेयं सावज्जं वज्जिज्जा विवेगमायाए, धुवं चेयं जाणिज्जा अधुवं चेयं जाणिज्जा असणं
वा लभिय नो लभिय भुंजिय नो भुंजिय अदुवा आगओ अदुवा नो आगओ अदुवा एइ अदुवा नो एइ अदुवा
एहिइ अदुवा नो एहिइ इत्थवि आगए इत्थवि नो आगए इत्थवि एइ इत्थवि नो एति इत्थवि एहिति इत्थवि नो
एहिति ॥ अणुवीइ निट्ठाभासी समियाए संजए भासं भासिज्जा, तंजहा—एगवयणं १ दुवयणं २ बहुव० ३ इत्थि०

प्र. आ.
३८५

४ भाषा-
ध्य०
१ उद्देशः
जात-
निक्षेपाः
५

१०

आचा०
२ श्रुत०
१ चूला

४ पुरि० ५ नपुंसगवयणं ६ अज्झत्यव० ७ उवणीयवयणं ८ अवणीयवयणं ९ उवणीयअवणीयव० १० अव-
णीयउवणीयव० ११ तीयव० १२ पडुप्पन्नव० १३ अणागयव० १४ पच्चक्खवयणं १५ परुक्खव० १६, से एग-
वयणं वडस्सामीति एगवयणं वइज्जा जाव परुक्खवयणं वइस्सामीति परुक्खववयणं वइज्जा, इत्थी वेस पुरिसो
वेस नपुसगं वेस ण्यं वा चेयं अन्नं वा चेयं अणुवीइ णिट्ठाभासी समियाए संजए भासं भासिज्जा, इच्चेयाइं
आययणाइं उवातिकम्म ॥ अह भिक्खू जाणिज्जा चत्तारि भासज्जायाइं, तंजहा-सच्चमेगं पढमं भासज्जायं १
वीयं मोसं २ तइयं सच्चामोसं ३ जं नेव सच्चं नेव मोसं नेव सच्चामोसं असच्चामोसं नाम तं चउत्थं भासजायं
४ ॥ से वेमि जे अईया जे य पडुप्पन्ना जे अणागया अरहंता भगवंतो सच्चे ते एयाणि चेव चत्तारि भास-
ज्जायाइं भासिंसु वा भासंति वा भासिस्संति वा पन्नविंसु वा ३, सच्चाइं च णं एयाइं अचित्ताणि वण्णमंताणि
गंधमंताणि रसमंताणि फासमंताणि चओवचइयाइं विप्परिणामधम्माइं भवंतीति अक्खायाइं ॥ (सू. ३५५)

स भावमिक्षुः 'इमान्' इत्यन्तःकरणनिष्पन्नान्, इदमः प्रत्यक्षासन्नराचित्वात्समनन्तर वक्ष्यमाणान्, वाच्याचारा वागाचाराः-
वाग्व्यापारास्तान् श्रुत्वा, तथा 'निश्चय' ज्ञात्वा भाषासमित्या भाषा भाषेतेत्युत्तरेण सम्बन्ध इति । तत्र यादृग्भूता भाषा न भाषि-
तव्येति तत्तावद्दर्शयति-'इमान्' वक्ष्यमाणान् 'अनाचारान्' साधूनामभाषणयोग्यान् पूर्वसाधुभिरनाचीर्णपूर्वान् साधुर्जानीयात्,
तद्यथा-ये केचन क्रोधाद्वा वाचं 'विउजन्ति' विविधं व्यापारयन्ति-भाषन्ते, यथा चौरस्त्वं दासस्त्वमित्यादि, तथा मानेन भाषन्ते,
यथोत्तमजातिरहं हीनस्त्वमित्यादि, तथा मायया यथा ग्लानोऽहमपरमन्देशकं वा सावद्यकं केनचिदुपायेन कथयित्वा मिथ्यादुष्कृतं

१५
४ भाषा-
ध्य०
१ उद्देशः
पोडश-
रचनानि
२०

॥३५४॥
२८

आचा०
२ श्रुत०
१ चूला

करोति सहसा ममैतदायातमिति, तथा लोभेनाहमनेनोक्तेनातः किञ्चिच्छ्रुत्स्य इति, तथा कस्यचिदोपं जानानास्तदोपोद्घटनेन परुषं वदन्ति अजानाना वा, सर्वं चैतत्क्रोधादिवचनं सहावद्येन-पापेन गर्हेण वा वर्त्तत इति सावद्यं तद्वर्जयेत् विवेकमादाय, विवेकिना भूत्वा सावद्यं वचनं वर्जनीयमित्यर्थः, तथा केनचित्साद्धं साधुना जल्पता नैव सावधारणं वचो वक्तव्यं यथा 'ध्रुवमेतत्'-निश्चितं वृष्ट्यादिकं भविष्यतीत्येवं जानीयाद्, अध्रुवं वा जानीयादिति । तथा कश्चित्साधुं भिक्षार्थं प्रविष्टं ज्ञातिकुलं वा गतं चिरयन्तमुद्दिश्यापरे साधव एवं ध्रुवीरन् यथा-भुञ्जमहे वयं, स तत्राशनादिकं लब्ध्वैव समागमिष्यति, यदिवा ध्रियते तदर्थं किञ्चित्, नैवासौ तस्माच्छब्दलाभः समागमिष्यति, एवं तत्रैव भुक्त्वाऽभुक्त्वा वा समागमिष्यतीति सावधारणं न वक्तव्यम्, अथ चैत्रंभूतां सावधारणां वाचं न ब्रूयाद् यथाऽऽगतः कश्चिद्राजादिः नो वा समागतः, तथाऽऽगच्छति न वा समागच्छति, एवं समागमिष्यति न वेति, एवमत्र पत्तनमठादावपि भूतादिकालत्रयं योज्यं, यमर्थं सम्यग् न जानीयात्तदेवमेवैतदिति न ब्रूयादिति भावार्थः, सामान्येन सर्वत्रगः साधोरयमुपदेशो, यथा-'अनुविचिन्त्य' विचार्य सम्यग्निश्चित्यातिशयेन श्रुतोपदेशेन वा प्रयोजने सति 'निष्ठाभापी' सावधारणभापी सन् 'समित्या' भापासमित्या 'समतया वा' रागद्वेषाकरणलक्षणया षोडशवचनविधिज्ञो भापां भापेत । यादृग्भूता च भापा मापितव्या तां षोडशवचनविधिगतां दर्शयति-'तद्यथे'त्युपप्रदर्शनार्थः, एकवचनं वृक्षः १, द्विवचनं वृक्षौ २, बहुवचनं वृक्षा इति ३, स्त्रीवचनं वीणा कन्या इत्यादि ४, पुं वचनं घटः पट इत्यादि ५. नपुंसकवचनं पीठं देवकुलमित्यादि ६, अध्यात्मवचनम्, आत्मन्यधि अध्यात्मं-हृदयगतं तत्परिहारेणान्यद्गुणित्यस्तदेव सहसा पतितम् ७, 'उपनीतवचनं' प्रशंसावचनं यथा रूपवती स्त्री ८ तद्विपर्ययेणापनीतवचनं यथेयं रूपहीनेति ९, 'उपनीतापनीतवचनं' कश्चिद् गुणः प्रशस्यः कश्चिन्नियो, यथा-

४ भाषा-
ध्य० ।
१ उद्देशः
षोडश-
वचनानि

५

१०

प्र. आ.
३८६

आचा०
२ ध्रु०
१ पूला

रूपवर्तायं स्त्री किन्त्वसदृचेति १०, अपनीतोपनीतवचनम्, अरूपवती स्त्री किन्तु सदृचेति ११, 'अतीतवचनं' कृतवान् १२
'वर्तमानवचनं' करोति १३ 'अनागतवचनं' करिष्यति १४ 'प्रत्यक्षवचनम्' एष देवदत्तः १५, परोक्षवचनं स देवदत्तः १६,
इत्येतानि षोडश वचनानि, अमीषां स भिक्षुरेकोऽर्थविवक्षायामेकवचनमेव ब्रूयाद् यावत्परोक्षवचनविवक्षायां परोक्षवचनमेव ब्रूया-
दिति । तथा रुपादिके दृष्टे सति रुवेवैषा पुरुषो वा नपुंसकं वा, एवमेवैतदन्यद्वैतत्, एवम् 'अनुविचिन्त्य' निश्चित्य निष्ठाभाषी
सन् समित्या समतया संयत एव भाषां भाषेत, तथा 'इत्येतानि' पूर्वोक्तानि भाषागतानि वक्ष्यमाणानि वा 'आयतनानि' दोषस्था-
नानि 'उपातिक्रम्य' अतिलक्ष्य भाषां भाषेत । अथ स भिक्षुर्जानीयात् 'चत्वारि भाषाजातानि' चतस्रो भाषाः, तद्यथा-सत्यमेकं
प्रथमं भाषाजातं यथार्थम्-अवितथं, तद्यथा गौर्गौरिवाश्वोऽश्व एवेति १, एतद्विपरीता तु मृषा द्वितीया, यथा गौरश्वोऽश्वो गौरिति
२, तृतीया भाषा सत्यामृषेति, यत्र किञ्चित्सत्यं किञ्चिन्मृषेति, यथाऽश्वेन यान्तं देवदत्तमुष्ट्रेण यातीत्यभिदधाति ३, चतुर्थी तु
भाषा योच्यमाना न सत्या नापि मृषा नापिसत्यामृषा आमन्त्रणाज्ञापनादिका साऽत्रासत्याऽमृषेति ४ ॥ स्वमनीषिकापरिहारार्थमाह-
मोऽहं यदेतद्ब्रवीमि तत्सर्वैरेव तीर्थकृद्भिरतीतानागतवर्तमानैर्भाषितं भाष्यते च, अपि चैतानि-सर्वाण्यप्येतानि भाषाद्रव्याण्यचि-
त्तानि च वर्णगन्धरमस्पर्शवन्ति चयोपचयिकानि विविधपरिणामधर्म्याणि भवन्तीति, एवमाख्यातं तीर्थकृद्भिरिति, अत्र च वर्णा-
दिमन्त्राविष्करणेन शब्दस्य मूर्तत्वमावेदितं, न ह्यमूर्तस्याकाशादेर्वर्णादयः संभवन्ति, तथा चयोपचयधर्माणीत्यनेन तु शब्दस्यानि-
त्यत्वमाविष्टं, विचित्रपरिणामत्वाच्चन्द्रव्याणामिति ॥ साम्प्रतं शब्दस्य कृतकत्वाविष्करणायाह—

(मूलं) से भिक्खु वा० से जं पुण जाणिञ्जा पुट्ठिं भासा अभासा भासिञ्जमाणी भासा भासा भासासम-

१५
४ भाषा-
ध्य०
१ उद्देशः
षोडश-
वचनानि
२०

॥३५५॥
२८

आचा०
२ श्रुत०
१ चूला

प्र. आ.
३८७

यवीइकंता च णं भासिया भासा अभासा ॥ से भिक्खू धा० से जं पुण जाणिज्जा जा य भासा सचा १ जा
य भासा मोसा २ जा य भासा सचामोसा २ जा य भासा असचाऽमोसा ४, तहप्पगारं भासं सावज्जं सकि-
रियं ककसं कडुयं निटुरं फरुसं अण्हयरिं छेयणकरिं भेयणकरिं परिधावणकरिं भूओवघाइयं अभिकंख नो
भासिज्जा ॥ से भिक्खू वा भिक्खुणी वा से जं पुण जाणिज्जा, जा य भासा सचा सुहुमा जा य भासा अस-
चामोसा तहप्पगारं भासं असावज्जं जाव अभूओवघाइयं अभिकंख भासं भासिज्जा ॥ (सू. ३५६)

स भिक्षुरेवंभूतं शब्दं जानीयात्, तद्यथा-भापाद्रव्यवर्णानां वाग्योगनिस्सरणात् 'पूर्वं' प्रागभापा, 'भाप्यमाणैव' वाग्योगेन
निसृज्यमाणैव भापा, भापाद्रव्याणि भापा भवति, तदनेन ताल्बोष्ठादिव्यापारेण प्रागसतः शब्दस्य निष्पादनात्स्फुटमेव कृतकत्व-
मावेदितं, मृत्पिण्डे दण्डचक्रादिनेव घटस्येति, सा चोचरितप्रध्वंसित्वाच्छब्दानां भापणीत्तरकालमप्यभापैव, यथा कपालावस्थायां
घटोऽघट इति, तदनेन प्रागभावप्रध्वंसाभावौ शब्दस्यावेदिताविति ॥ इदानीं चतसृणां भाषाणामभापणीयामाह-स भिक्षुर्यां पुनरेवं
जानीयात्, तद्यथा-सत्यां १ मृपां २ सत्यामृपाम् ३ असत्यामृपां ४, तत्र मृपा सत्यामृपा च साधूनां तावन्न वाच्या, सत्याऽपि
या कर्कशादिगुणोपेता सा न वाच्या, तां च दर्शयति-सहावधेन वर्त्तत इति सावद्यां सत्यामपि न भापेत, तथा सह क्रियया-अन-
र्थदण्डप्रघृत्तिलक्षणया वर्त्तत इति सक्रिया तामिति, तथा 'कर्कशां' चर्चिताक्षरां, तथा 'कडुकां' चित्तोद्वेगकारिणीं, तथा 'निटुरां'
हकाप्रधानां, 'परुपां' मर्मोद्घाटनपराम् 'अण्हयकरि'न्ति कर्माश्रवकरीम्, एवं छेदनभेदनकरीं यावदपद्रावणकरीमित्येवमादिकां
'भूतोपघातिनीं' प्राण्युपतापकारिणीम्, 'अभिकाङ्क्ष्य' मनसा पर्यालोच्य सत्यामपि न भापेतेति ॥ भापणीयां त्वाह-स भिक्षुर्यां पुन-

४ भापा-
ध्य०
१ उद्देशः
पोडश-
वचनानि
५

१०

आचा०
२ ध्रुत०
१ पूला

रूपवर्तीयं स्त्री किन्त्वसदृचेति १०, अपनीतोपनीतवचनम्, अरूपवती स्त्री किन्तु सदृचेति ११, 'अतीतवचनं' कृतवान् १२
 'वर्तमानवचनं' करोति १३ 'अनागतवचनं' करिष्यति १४ 'प्रत्यक्षवचनम्' एष देवदत्तः १५, परोक्षवचनं स देवदत्तः १६,
 इत्येतानि षोडश वचनानि, अमीषां स मिक्षुरेकार्थविवक्षायामेकवचनमेव ब्रूयाद् यावत्परोक्षवचनविवक्षायां परोक्षवचनमेव ब्रूया-
 दिति । तथा रुयादिके दृष्टे सति रुयेवैषा पुरुषो वा नपुंसकं वा, एवमेवैतदन्यद्वैतत्, एवम् 'अनुविचिन्त्य' निश्चित्य निष्ठाभापी
 सन् समित्या समतया संयत एव भाषां भाषेत, तथा 'इत्येतानि' पूर्वोक्तानि भाषागतानि वक्ष्यमाणानि वा 'आयतनानि' दोषस्वा-
 नानि 'उपातिक्म्य' अतिलक्ष्य भाषां भाषेत । अथ स मिक्षुर्जानीयात् 'चत्वारि भाषाजातानि' चतस्रो भाषाः, तद्यथा-सत्यमेकं
 प्रथमं भाषाजातं यथार्थम्-अवितथं, तद्यथा गौर्गौरेश्वोऽथ एवेति १, एतद्विपरीता तु मृषा द्वितीया, यथा गौरेश्वोऽथो गौरिति
 २, तृतीया भाषा सत्यामृषेति, यत्र किञ्चित्सत्यं किञ्चिन्मृषेति, यथाऽथेन यान्तं देवदत्तमुष्ट्रेण यातीत्यभिदधाति ३, चतुर्थी तु
 भाषा योच्यमाना न सत्या नापि मृषा नापि सत्यामृषा आमन्त्रणाज्ञापनादिका साऽत्रासत्याऽमृषेति ४ ॥ स्वमनीषिकापरिहारार्थमाह-
 सोऽहं यदेतद्ब्रवीमि तत्सर्वैरेव तीर्थकृद्भिर्तीतानागतवर्तमानैर्भाषितं भाष्यते च, अपि चेतानि-सर्वाण्यप्येतानि भाषाद्रव्याण्यचि-
 त्तानि च वर्णगन्धरसस्पर्शवन्ति चयोपचयिकानि विविधपरिणामधर्म्याणि भवन्तीति, एवमाख्यातं तीर्थकृद्भिरिति, अत्र च वर्णा-
 दिमत्त्वाविष्करणेन शब्दस्य मूर्त्तत्वमावेदितं, न ह्यमूर्त्तस्याकाशादेर्वर्णादयः संभवन्ति, तथा चयोपचयधर्माणीत्यनेन तु शब्दस्थानि-
 त्यत्वमाविष्कृतं, विचित्रपरिणामत्वाच्छब्दद्रव्याणामिति ॥ साम्प्रतं शब्दस्य कृतकत्वाविष्करणायाह—
 (मूलं) से भिक्खू वा० से जं पुण जाणिज्जा पुञ्चि भासा अभासा भासिज्जमाणी भासा भासा भासासम-

१५
४ भाषा-
ध्य०
१ उद्देशः
षोडश-
वचनानि
२०

॥३५५॥
२८

आचा०
२ श्रुत०
१ चूला

तथा 'वसुले'ति वृषलः 'कुपक्षः' कुत्सितान्वयः घटदाम इति वा श्वेति वा स्तेन इति वा चारिक इति वा मायीति वा मृषावादीति वा, इत्येतानि-अनन्तरोक्तानि त्वमसि तव जनकौ या-मातापितरावेतानीति, एवंप्रकारां भाषां यावन्न भाषेतेति ॥ एतद्विपर्ययेण च भाषितव्यमाह-स भिक्षुः पुमांसमामत्रयन्नामन्नितं वाऽभृष्यन्तमेवं व्रूयाद् यथाऽमुक इति वा आयुष्मन्निति वा आयुष्मन्त इति वा तथा श्रावक धर्मप्रिय इति, एवमादिकां भाषां भाषेतेति ॥ एवं स्त्रियमधिकृत्य सूत्रद्वयमपि प्रतिषेधविधिभ्यां नेयमिति ॥ पुनरप्यभाषणीयामाह—

(मूलं) से भि० नो एवं वइज्जा-नभोदेविति वा गज्जदेविति वा विज्जुदेविति वा पवुड्दे० निवुड्देविति वा पडुड वा वासं मा वा पडुड निप्फज्जुड वा सस्सं मा वा नि० विभाउ वा रयणी मा वा विभाउ उदेउ वा सूरिए मा वा उदेउ सो वा राया जयउ वा मा जयउ, नो एयप्पगारं भासं भासिज्जा ॥ पन्नवं से भिक्खू वा २ अंत-लिकखेत्ति वा गुज्झाणुचरिएत्ति वा संमुच्छिए वा निवइए वा पओ वइज्जा वुड्ढवलाहगेत्ति वा, एयं खल्लु तस्स भिक्खुस्स भिक्खुणीए वा सामग्गियं जं सव्वट्ठेहिं समिए सहिए सया जइज्जासित्तिवेमि २-१-४-१ ॥ भाषा-ध्ययनस्य प्रथमः उद्देशकः ॥ (सू० ३५८)

स भिक्षुरेवंभूतामसंयतभाषां न वदेत्, तद्यथा-नभोदेव इति वा गर्जति देव इति वा तथा विद्युदेवः प्रवृष्टो देवः निवृष्टो देवः, एवं पततु वर्षा मा वा, निष्पद्यतां शस्यं मेति वा, विभातु रजनी मा वा, उदेतु सूर्यो मा वा, जयत्वसौ राजा मा वेति, एवंप्रकारां देवादिकां भाषां न भाषेत ॥ कारणजाते तु प्रज्ञावान् संयतभाषयाऽन्तरिक्षमित्यादिकया भाषेत, एतत्तस्य भिक्षोः सामर्थ्यमिति ॥

प्र. आ.
३८८

४ भाषा-
ध्य०
१ उद्देशः
अभाष-
णीया
५ भाषाः

१०

रं जानीयात्, तद्यथा—या च भाषा सत्या 'सूक्ष्मे'ति कुशाग्रीयया बुद्ध्या पर्यालोच्यमाना मृषाऽपि सत्या भवति, यथा सत्यपि मृगदर्शने लुब्धकादंरपलाप इति, उक्तञ्च—“अलिङ्गं न भासिञ्चं अस्थि ह्यु सचंपि जं न वत्तञ्चं । मचंपि होइ अलिङ्गं जं पर-
पीडाकरं वयणं ॥ १ ॥” या चासत्यामृषा—आमत्रण्याज्ञापनादिका तां तथाप्रकारां भाषामसावद्यामक्रियां यावदभूतोपघातिनीं मनसा पूर्वम् 'अभिकाङ्क्षय' पर्यालोच्य सर्वदा साधुर्भाषां भाषेतेति ॥ किञ्च—

(मूलं) से भिक्खू वा० पुमं आमंतेमाणे आमंतिए वा अपडिसुणेमाणं नो एवं वइज्जां—होलित्ति वा गोलित्ति वा वसुलेत्ति वा कुपक्खेत्ति वा घडदासित्ति वा साणेत्ति वा तेणित्ति वा चारिएत्ति वा माईत्ति वा मुसावाइत्ति वा, एयाइं तुमं ते जणगा वा, एअप्पगारं भासं सावज्जं सकिरियं जाव भूओवघाइयं अभिकंख नो भासिज्जा ॥ से भिक्खू वा० पुमं आमंतेमाणे आमंतिए वा अपडिसुणेमाणे एवं वइज्जा—अमुगे इ वा आउसंतारो वा सायगेत्ति वा धम्मिएत्ति वा धम्मपिएत्ति वा, एयप्पगारं भासं असावज्जं जाव अभिकंख भासिज्जा ॥ से भिक्खू वा २ इत्थि आमंतेमाणे आमंतिए य अपडिसुणेमाणीं एवं वइज्जा—आउसोत्ति वा भइणित्ति वा भोईत्ति वा भगवइत्ति वा सायिगेत्ति वा उवासिएत्ति वा धम्मिएत्ति वा धम्मपिएत्ति वा, एयप्पगारं भासं असावज्जं जाव अभिकंख भासिज्जा ॥ (सू. ३५७)

स मिधुः पुमांसमामन्नयन्नामन्नितं चाऽभृष्वन्तं नैवं भाषेत, तद्यथा—होल इति वा गोल इति वा, एतौ च देशान्तरेऽवज्ञासंस्वचकौ,

१ अलीक न भाषितव्यं अस्त्येव सत्यमपि यत्र वक्तव्यम् । सत्यमपि भवत्यलीकं यत् परपीडाकरं वचनम् ॥ १ ॥

वा०
२ धृत०
१ पूला

चतुर्थस्य प्रथमोद्देशकः समाप्तः २-१-४-१ ॥

उक्तः प्रथमोद्देशकः, साम्प्रतं द्वितीय आरभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः—इहानन्तरोद्देशके वाच्यावाच्यविशेषोऽभिहितः, तदिहापि स एव शेषभूतोऽभिधीयते, इत्यनेन सम्बन्धेनापातस्यास्योद्देशकस्यादिसूत्रम्—

(मूलं) से भिक्खू वा २ जहा वेगइयाइं रूवाइं पासिज्जा तहावि ताइं नो एवं वइज्जा, तंजहा-गंडी गंडीति वा कुट्टी कुट्टीति वा जाय महुमेहुणीति वा हत्थच्छिन्नं हत्थच्छिन्नेत्ति वा एवं पायच्छिन्नेत्ति वा नक्कच्छिण्णेइ वा कण्णच्छिन्नेइ वा उट्टच्छिन्नेत्ति वा, जे यावत्ते तहप्पगारा एयप्पगाराहिं भासाहिं बुइया २ कुप्पंति माणवा ते यावि तहप्पगाराहिं भासाहिं अभिकंख नो भासिज्जा ॥ से भिक्खू वा० जहा वेगइयाइं रूवाइं पासिज्जा तहावि ताइं एवं वइज्जा-तंजहा-ओयंसी ओयंसित्ति वा तेयंसी तेयंसीति वा जसंसी जसंसीइ वा वचंसी वचंसीइ वा अभिरूयंसी २ पडिरूयंसी २ पासाइयं २ दरिसणिज्जं दरिसणीयत्ति वा, जे यावत्ते तहप्पगारा तहप्पगाराहिं भासाहिं बुइया २ नो कुप्पंति माणवा ते यावि तहप्पगारा एयप्पगाराहिं भासाहिं अभिकंख भासिज्जा ॥ से भिक्खू वा० जहा वेगइयाइं रूवाइं पासिज्जा, तंजहा-वप्पाणि वा जाव गिहाणि वा, तहावि ताइं नो एवं वइज्जा, तंजहा-सुक्कडे इ वा सुट्टुकडे इ वा साहुकडे इ वा कट्टाणे इ वा, करणिज्जे इ वा, एयप्पगारं भासं सावज्जं जाव नो भासिज्जा ॥ से भिक्खू वा० जहा वेगइयाइं रूवाइं पासिज्जा, तंजहा-वप्पाणि वा जाव गिहाणि

१५
४ भाषा-
ध्य०
२ उद्देशः
क्रोधा-
दिहेतु-
कभाषा-
२०
त्यागः

॥३५७॥

२७

आचा०
२ थुत०
१ चूला

वा तहावि ताहं एवं चइजा, तंजहा-आरंभकडे इ वा सावज्जकडे इ वा पयत्तकडे इ वा पासाइयं पासाइए वा दरिसणीयं दरसणीयंति वा अभिरुवं अभिरुवंति वा पडिरुवं पडिरुवंति वा एयप्पगारं भासं असावज्जं जाव भासिजा ॥ (सू० ३५९)

स मिक्षुर्यद्यपि 'एगइयाइ'न्ति कानिचिद्रूपाणि गण्डीपदकुष्ठ्यादीनि पश्येत् तथाप्येतानि खनामग्राह तद्विशेषणविशिष्टानि नोच्चारयेदिति, तद्यथेत्युदाहरणोपप्रदर्शनार्थः, 'गण्डी' गण्डमस्थास्तीति गण्डी यदिवोच्छूनगुल्फपादः स गण्डीत्येवं न व्याहर्त्तव्यः, तथा कुष्ठ्यापि न कुष्ठीति व्याहर्त्तव्यः, एतमपरव्याधिविशिष्टो न व्याहर्त्तव्यो यावन्मधुमेहीति मधुवर्णमूत्रानरतप्रश्रातीति, अत्र च धूताध्ययने व्याधिविशेषाः प्रतिपादितास्तदपेक्षया सूत्रे यावदित्युक्तम्, एव छिन्नहस्तपादनासिकाकर्णोष्ठादयः, तथाऽन्ये च तथाप्रकाराः काणकुण्डादयः, तद्विशेषणविशिष्टाभिर्वाग्भिरुक्ता उक्ताः कुप्यन्ति मानस्तास्तथाप्रकाराभिर्वाग्भिरभिकाइक्ष्व नो भापेतेति । यथा च भापेत तथाऽऽह-स मिक्षुर्यद्यपि गण्डीपदादिव्याधिग्रस्त पश्येत्तथाऽपि तस्य यः कश्चिद्विशिष्टो गुण ओजस्तेज इत्यादिक्र-स्तमुद्दिश्य सति कारणे वदेदिति, केशववत्कृष्णश्वशुकुदन्तगुणोद्घाटनवद् गुणग्राही भवेदित्यर्थः ॥ तथा स मिक्षुर्यद्यप्येतानि रूपाणि पश्येत्तद्यथा-'वप्रा.' प्राकारा यावद्गृहाणि, तथाऽप्येतानि नैत्र वदेत्, तद्यथा-सुकृतमेतत् सुष्ठु कृतमेतत् साधु-शोभन कल्याणमेतत्, कर्त्तव्यमेवैतदेवविध भवद्विधानामिति, एवप्रकारामन्यामपि भापामधिकरणानुमोदनात् नो भापेतेति ॥ पुनर्भाषणीयामाह-स मिक्षुर्वप्रादिक दृष्ट्वाऽपि तदुद्देशेन न किञ्चिद् ब्रूयात्, प्रयोजने सत्येव सयतभापया ब्रूयात्, तद्यथा महारम्भकृतमेतत् सावधकृतमेतत् तथा प्रयत्नकृतमेतत्, एव प्रसादनीयदर्शनादिका भापामसावद्या भापेतेति ॥

प्र. आ
३८९

४ भाषा-
ध्य०
२ उद्देशः
क्रोधा-
दिहेतु-
५
कभाषा-
त्यागः

१०

चतुर्थस्य प्रथमोद्देशकः समाप्तः २-१-४-१ ॥

उक्तः प्रथमोद्देशकः, साम्प्रतं द्वितीय आरभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः—इहानन्तरोद्देशके वाच्यावाच्यविशेषोऽभि-
हितः, तदिहापि स एव शेषभूतोऽभिधीयते, इत्यनेन सम्बन्धेनापातस्याखोद्देशकस्यादिसूत्रम्—

(मूलं) से भिक्खु वा २ जहा वेगइयाइं रूवाइं पासिज्जा तहावि ताइं नो एवं चइज्जा, तंजहा-गंडी गंडीति वा
फुट्ठी फुट्ठीति वा जाव महुमेहुणीति वा हत्थच्छिन्नं हत्थच्छिन्नेत्ति वा एवं पायच्छिन्नेत्ति वा नक्कच्छिण्णेइ वा कण्ण-
च्छिन्नेइ वा उट्टच्छिन्नेति वा, जे यावन्ने तहप्पगारा एयप्पगाराहिं भासाहिं बुइया २ कुप्पंति माणवा ते यावि
तहप्पगाराहिं भासाहिं अभिकंख नो भासिज्जा ॥ से भिक्खु वा० जहा वेगइयाइं रूवाइं पासिज्जा तहावि
ताइं एवं चइज्जा-तंजहा-ओयंसी ओयंसित्ति वा तेयंसी तेयंसीति वा जसंसी जसंसीइ वा वचंसी वचंसीइ
या अभिरूयंसी २ पठिरूयंसी २ पासाइयं २ दरिसणिज्जं दरिसणीयत्ति वा, जे यावन्ने तहप्पगारा तहप्पगा-
राहिं भासाहिं बुइया २ नो कुप्पंति माणवा ते यावि तहप्पगारा एयप्पगाराहिं भासाहिं अभिकंख भासिज्जा ॥
से भिक्खु वा० जहा वेगइयाइं रूवाइं पासिज्जा, तंजहा-वप्पाणि वा जाव गिहाणि वा, तहावि ताइं नो
एवं चइज्जा, तंजहा-सुक्कडे इ वा सुट्टुकडे इ वा साहुकडे इ वा कल्ल्याणे इ वा, करणिज्जे इ वा, एयप्पगारं भासं
सायज्जं जाव नो भासिज्जा ॥ से भिक्खु वा० जहा वेगइयाइं रूवाइं पासिज्जा, तंजहा-वप्पाणि वा जाव गिहाणि

वा०
२ धृत०
१ पूला

आचा०
२ श्रुत०
१ चूला

प्र. आ.
३८९

वा तहावि ताइं एवं वइज्जा, तंजहा-आरंभकडे इ वा सावज्जकडे इ वा पयत्तकडे इ वा पासाइयं पासाइए वा दरिसणीयं दरसणीयंति वा अभिरूवं अभिरूवंति वा पडिरूवं पडिरूवंति वा एयप्पगारं भासं असावज्जं जाव भासिज्जा ॥ (सू० ३५९)

स भिक्षुर्यद्यपि 'एगइयाइ'न्ति कानिचिद्रूपाणि गण्डीपदकुष्ठ्यादीनि पश्येत् तथाप्येतानि स्वनामग्राहं तद्विशेषणविशिष्टानि नोचारेयेदिति, तद्यथेत्युदाहरणोपप्रदर्शनार्थः, 'गण्डी' गण्डमस्यास्तीति गण्डी यदिवोच्छ्रनगुल्फपादः स गण्डीत्येवं न व्याहर्त्तव्यः, तथा कुष्ठ्यपि न कुष्ठीति व्याहर्त्तव्यः, एवमपरव्याधिविशिष्टो न व्याहर्त्तव्यो यावन्मधुमेहीति मधुवर्णमूत्रानवरतप्रश्रावीति, अत्र च धूताध्ययने व्याधिविशेषाः प्रतिपादितास्तदपेक्षया सूत्रे यावदित्युक्तम्, एवं छिन्नहस्तपादनासिकाकर्णोष्ठादयः, तथाऽन्ये च तथाप्रकाराः काणकुष्ठादयः, तद्विशेषणविशिष्टाभिर्वाग्भिरुक्ता उक्ताः कुप्यन्ति मानवास्तांस्तथाप्रकाराभिर्वाग्भिरभिकाङ्क्ष्य नो भापेतेति । यथा च भापेत तथाऽऽह-स भिक्षुर्यद्यपि गण्डीपदादिव्याधिग्रस्तं पश्येत्तथाऽपि तस्य यः कश्चिद्विशिष्टो गुण ओजस्तेज इत्यादिकस्तमुद्दिश्य सति कारणे घटेदिति, केशवचत्कृष्णश्वशुकुदन्तगुणोद्घाटनवद् गुणग्राही भवेदित्यर्थः ॥ तथा स भिक्षुर्यद्यप्येतानि रूपाणि पश्येत्तद्यथा-'वप्राः' प्राकारा यावद्गृहाणि, तथाऽप्येतानि नैवं वदेत्, तद्यथा-सुकृतमेतत् सुष्ठु कृतमेतत् साधु-शोभनं कल्याणमेतत्, कर्त्तव्यमेवैतदेवंविधं भवद्विधानामिति, एवंप्रकारामन्यामपि भापामधिकरणानुमोदनात् नो भापेतेति ॥ पुनर्भापणीयामाह-स भिक्षुर्वप्रादिकं दृष्ट्वाऽपि तदुद्देशेन न किञ्चिद् ब्रूयात्, प्रयोजने सत्येवं संयतभापया ब्रूयात्, तद्यथा-महारम्भकृतमेतत् सावद्यकृतमेतत् तथा प्रयत्नकृतमेतत्, एवं प्रसादनीयदर्शनादिकां भापामसावधां भापेतेति ॥

४ भापा-
द्य० ।
२ उद्देशः
क्रोधा-
दिहेतु-
५
कभापा-
त्यागः

१०

आचा०
२ धृत०
१ चूला

(मूलं) से भिक्खू वा २ असणं वा० उवक्खडियं तहाविहं नो एवं चइज्जा, तं०-सुकडेत्ति वा सुटुकडे इ वा साहु-
कडे इ वा कल्लाणे इ वा करणिज्जे इ वा, एयप्पगारं भासं सावज्जं जाव नो भासिज्जा ॥ से भिक्खू वा २ असणं
वा ४ उवक्खडियं पेहाय एवं चइज्जा, तं०-आरंभकडेत्ति वा सावज्जकडेत्ति वा पयत्तकडे इ वा भइयं भइेति वा
ऊसढं उसढे इ वा रसियं २ मणुस्सं २ एयप्पगारं भासं असावज्जं जाव भासिज्जा ॥ (सू. ३६०)

एयमशनादिगतप्रतिषेधस्य द्वयमपि नेयमिति, नवरम् 'ऊसढ'न्ति उच्छ्रितं वर्णगन्धाद्युपेतमिति ॥ पुनरभाषणीयामाह, किञ्च—
(मूलं) से भिक्खू वा भिक्खुणी वा मणुस्सं वा गोणं वा महिसं वा मिगं वा पसुं वा पक्खि वा सरीसिबं वा
जलचरं वा सेत्तं परिवूढकायं पेहाए नो एवं चइज्जा-धूले इ वा पमेइले इ वा चट्टे इ वा चज्जे इ वा पाइमे इ वा,
एयप्पगारं भासं सावज्जं जाव नो भासिज्जा ॥ से भिक्खू वा भिक्खुणी वा मणुस्सं वा जाव जलयरं वा सेत्तं
परिवूढकायं पेहाए एवं चइज्जा-परिवूढकाएत्ति वा उवचियकाएत्ति वा थिरसंघयणेत्ति वा चियमंससोणिएत्ति
वा पट्टुपडिपुत्तइदिएत्ति वा, एयप्पगारं भासं असावज्जं जाव भासिज्जा ॥ से भिक्खू वा २ विरूवरूवाओ
गाओ पेहाए नो एवं चइज्जा, तंजहा-गाओ दुज्जाओत्ति वा दम्मेत्ति वा गोरहत्ति वा वाहिमत्ति वा रहजो-
ग्गत्ति वा, एयप्पगारं भासं सावज्जं जाव नो भासिज्जा ॥ से भि० विरूवरूवाओ गाओ पेहाए एवं चइज्जा,
तंजहा-जुवंगवित्ति वा धेणुत्ति वा रसयइत्ति वा हस्से इ वा महल्ले इ वा महव्वए इ वा संवहणित्ति वा, एअ-
प्पगारं भासं असावज्जं जाव अभिकंघ्व भासिज्जा ॥ से भिक्खू वा० तहेव गंतुमुज्जाणां पट्ठयां वणाणि

१५
४ भाषा-
ध्य०
२ उद्देशः
सावध-
भाषा-
२०
वर्जनं

॥३५८॥
२८

आचा०
२ श्रुत०
१ चूला

वा रुक्खा महल्ले पेहाए नो एवं वइज्जा, तं०-पासायजोग्गाति वा तोरणजोग्गाइ वा गिहजोग्गाइ वा फलि-
हजो० अगलजो० नावाजो० उदग० दोणजो० पीढचंगवेरनंगलकुलियजंतलट्टीन।भिगंडीआसणजो० सयण-
जाणउवस्सयजोग्गाइं वा, एयप्पगारं० नो भासिज्जा ॥ से भिक्खू वा० तहेव गंतु० एवं वइज्जा, तंजहा-जाइ-
मंता इ वा दीहवट्टा इ वा महालया इ वा पयायसाला इ वा विडिमसाला इ वा पासाइया इ वा जाव पडि-
रूवाति वा एयप्पगारं भासं असावज्जं जाव भासिज्जा ॥ से भिक्खू० बहुसंभूया वणफला अंबा पेहाए एवं
वइज्जा; तं०-असंथडा इ वा बहुनिवट्टिमफला इ वा बहुसंभूया इ वा भूयरुवित्ति वा, एयप्पगारं भा० असा० ॥
से० बहुसंभूया ओसही पेहाए तहावि ताओ न एवं वइज्जा, तंजहा-पक्का इ वा नीलिया इ वा छवीइया इ
वा लाइमा इ वा भज्जिमा इ वा बहुखज्जा इ वा, एयप्पगा० नो भासिज्जा ॥ से० बहु० पेहाए तहावि एवं वइज्जा;
तं०-रूढा इ वा बहुसंभूया इ वा थिरा इ वा जसढा इ वा गग्भिया इ वा पसूया इ वा ससारा इ वा, एय-
प्पगारं भासं असावज्जं जाव भासि० ॥ (सू. ३६१)

स भिक्षुर्गवादिकं 'परिवृद्धकायं' पुष्टकायं प्रेक्ष्य नैतद्वदेत्, तद्यथा-स्थूलोऽयं प्रमेदुरोऽयं तथा वृत्तस्तथा वध्यो वहनयोग्यो वा,
एवं पचनयोग्यो देवतादेः पातनयोग्यो वेत्ति, एवमादिकामन्यामप्येवंप्रकारां सावद्यां भाषां नो भाषेतेति ॥ भाषणविधिमाह-स
भिक्षुर्गवादिकं परिवृद्धकायं प्रेक्ष्यैवं वदेत्, तद्यथा-परिवृद्धकायोऽयमित्यादि सुगममिति ॥ तथा-स भिक्षुः 'विरूपरूपाः' नाना-
प्रकारा गाः समीक्ष्य नैतद्वदेत्, तद्यथा-दोहनयोग्या एता गावो दोहनकालो वा वर्त्तते, तथा 'दुम्यः' दमनयोग्योऽयं 'गोरहकः'

प्र. आ.
३९०

४. भाषा-
ध्य०
२ उद्देशः
वृक्षादी-
भाषा-
५
विधिः

३०

आचा०
२ थुत०
१ चूला

कल्होटकः, एवं वाहनयोग्यो रथयोग्यो वेति, एवंप्रकारां सावद्यां भापां भापेतेति ॥ सति कारणे विधिमाह—स भिक्षुर्नानाप्रकारा
गाः प्रेक्ष्य प्रयोजने सत्येवं ब्रूयात्, तद्यथा—‘जुवंगवे’त्ति युवाज्यं गौः धेनुरिति वा रसवतीति वा, (इत्थः महान् महाव्ययो वा)
एवं संवहन इति, एवंप्रकारामसावद्यां भापां भापेतेति ॥ किञ्च—स भिक्षुरुद्यानादिकं गत्वा महतो वृक्षान् प्रेक्ष्य नैवं वदेत्, तद्यथा—
प्रासादादियोग्या अमी वृक्षा इति, एवमादिकां सावद्यां भापां नो भापेतेति ॥ यत्तु वदेत्तदाह—स भिक्षुस्तथैवोद्यानादिकं गत्वैवं
वदेत्, तद्यथा—‘जातिमन्तः’ सुजातय इति, एवमादिकां भापामसावद्यां संयत एव भापेतेति ॥ किञ्च—स भिक्षुर्वहुसंभूतानि वृक्ष-
फलानि प्रेक्ष्य नैवं वदेत्, तद्यथा—एतानि फलानि ‘पक्वानि’ पाकप्राप्तानि, तथा ‘पाकखाद्यानि’ बद्धास्थीनि गर्त्ताप्रक्षेपकोद्रवपला-
लादिना विपच्य भक्षणयोग्यानीति, तथा ‘वेलोचितानि’ पाकातिशयतो ग्रहणकालोचितानि, अतः परं कालं न विपहन्तीत्यर्थः,
‘टालानि’ अनवबद्धास्थीनि, कोमलास्थीनीति यदुक्तं भवति, तथा ‘द्वैधिकानि’ इति पेशीसम्पादनेन द्वैधीभावकरणयोग्यानि वेति,
एवमादिकां भापां फलगतां सावद्यां नो भापेत ॥ यदभिधानीयं तदाह—स भिक्षुर्वहुसंभूतफलानाम्नां प्रेक्ष्यैवं वदेत्, तद्यथा—
‘असमर्थाः’ अतिभारेण न शक्नुवन्ति फलानि धारयितुमित्यर्थः, एतेन पकार्थं उक्तः, तथा ‘बहुनिर्वर्त्तितफलाः’ बहूनि निर्वर्त्तितानि
फलानि येषु ते तथा, एतेन पाकखाद्यार्थं उक्तः, तथा ‘बहुसंभूताः’ बहूनि संभूतानि पाकातिशयतो ग्रहणकालोचितानि फलानि
येषु ते तथा, अनेन वेलोचितार्थं उक्तः, तथा ‘भूतरूपाः इति वा’ भूतानि रूपाण्यनवबद्धास्थीनि कोमलफलरूपाणि येषु ते तथा,
अनेन टालाद्यर्थं उपलक्षितः, एवंभूता एते आम्राः, आम्रग्रहणं प्रधानोपलक्षणम्, एवंभूतामनवद्यां भापां भापेतेति ॥ किञ्च—स
भिक्षुर्वहुसंभूता ओपधीर्वीक्ष्य तथाऽप्येता नैतद्वदेत्, तद्यथा—पका नीला आर्द्राः छविमत्यः ‘लाइमाः’ लाजायोग्या रोपणयोग्या

१५
४ भापा-
ध्य०
२ उद्देशः
वृक्षादौ-
२०
भापा-
विधिः

॥३५९॥
२८

आचा०
२ श्रुत०
१ चूला
प्र. आ.
३९१

वा, तथा 'भञ्जिमाओ'ति पचनयोग्या भर्जनयोग्या वा 'बहुखञ्जा' बहुभक्ष्याः पृथुककरणयोग्या वेति, एवंप्रकारं सावधां भाषां नो भाषेत ॥ यथा च भाषेत तदाह-स भिक्षुर्वहुसंभूता ओषधीः प्रेक्ष्यैतद् ब्रूयात्, तद्यथा-रूढा इत्यादिकामसावधां भाषां भाषेत ॥ किञ्च-
(मूलं) से भिक्खू वा० तहप्पगाराइं सदाइं सुणिज्जा तहावि एयाइं नो एवं वइज्जा, तंजहा-सुसहेत्ति वा दुसहेत्ति वा, एयप्पगारं भासं सावज्जं नो भासिज्जा ॥ से भि० तहावि ताइं एवं वइज्जा, तंजहा-सुसहं सुसहिति वा दुसहं दुसहिति वा, एयप्पगारं असावज्जं जाव भासिज्जा, एवं रूवाइं किण्हेत्ति वा ५ गंधाइं सुरभिगंधत्ति वा २ रसाइं तित्ताणि वा ५ फासाइं कक्खवाणि वा ८ ॥ (सू. ३६२)

स भिक्षुर्यद्यप्येतान् शब्दान् शृणुयात् तथाऽपि नैवं वदेत्, तद्यथा-शोभनः शब्दोऽशोभनो वा माङ्गलिकोऽमाङ्गलिको वा, इत्ययं न व्याहर्त्तव्यः ॥ विपरीतं त्वाह-यथाऽवस्थितशब्दप्रज्ञापनाविषये एतद्वदेत्, तद्यथा-'सुसहं'ति शोभनशब्दं शोभनमेव ब्रूयाद्, अशोभनं त्वशोभनमिति ॥ एवं रूपादिमूत्रमपि नेयम् ॥ किञ्च-

(मूलं) से भिक्खू वा० घंता कोहं च माणं च भायं च लोभं च अणुधीइ निट्ठाभासी निसम्मभासी अतुरियभासी विवेगभासी समियाए संजए भासं भासिज्जा ५ ॥ एवं खल्लु० सया जइ० (सू. ३६३) त्तिवेमि ॥ २-१-४-२ ॥ भाषाऽध्ययनं चतुर्थम् ॥ २-१-४ ॥

स भिक्षुः क्रोधादिकं वान्त्वेवंभूतो भवेत्, तद्यथा-अनुविचिन्त्य निष्ठाभाषी निशम्यभाषी अत्वरितभाषी विवेकभाषी भाषासमित्युपेतो भाषां भाषेत, एतत्तस्य भिक्षोः सामग्र्यमिति ॥ चतुर्थमध्ययनं भाषाजाताख्यं २-१-४-२ समाप्तमिति ॥

४ भाषा-
ध्य०
२ उद्देशः
शब्दा-
दिविधिः
५

१०

अथ वस्त्रैपणाऽध्ययनम् ।

चतुर्थाध्ययनानन्तरं पञ्चममारभ्यते, अस्व चायमभिसम्बन्धः—इहानन्तराध्ययने भाषासमितिः प्रतिपादिता, तदनन्तर-
मेपणासमितिर्भवतीति सा वस्त्रगता प्रतिपाद्यते, इत्यनेन सम्बन्धेनायातस्यास्याध्ययनस्य चत्वार्यनुयोगद्वाराणि उपक्रमादीनि भवन्ति,
तत्रोपक्रमान्तर्गतोऽध्ययनार्थाधिकारो वस्त्रैपणा प्रतिपाद्येति, उद्देशार्थाधिकारदर्शनार्थं तु निर्युक्तिकार आह—

पहमे गृहणं धीए धरणं पगयं तु दब्बवत्थेणं । एमेव होइ पायं भावे पायं तु गुणधारी ॥ ३१५ ॥

प्रथमे उद्देशके वस्त्रग्रहणविधिः प्रतिपादितः द्वितीये तु धरणविधिरिति ॥ नामनिष्पन्ने तु निक्षेपे वस्त्रैपणेति, तत्र वस्त्रस्य नामा-
दिश्चतुर्विधो निक्षेपः, तत्रापि नामस्थापने क्षुण्णे, द्रव्यवस्त्रं त्रिधा, तद्यथा—एकेन्द्रियनिष्पन्नं कार्पासिकादि, विकलेन्द्रियनिष्पन्नं चीनां-
शुकादि, पञ्चेन्द्रियनिष्पन्नं कम्बलरत्नादि, भाववस्त्रं त्वष्टादशशीलाङ्गसहस्राणीति, इह तु द्रव्यवस्त्रेणाधिकारः, तदाह निर्युक्तिकारः—
'पगयं तु दब्बवत्थेणं'ति । वस्त्रैव पात्रस्यापि निक्षेप इति मन्यमानोऽत्रैव पात्रस्यापि निक्षेपातिदेशं निर्युक्तिकारो गाथापश्चाद्धे-
नाह—'एवमेव' इति, वस्त्रवत्पात्रस्यापि चतुर्विधो निक्षेपः, तत्र द्रव्यपात्रमेकेन्द्रियादिनिष्पन्नं, भात्रपात्रं साधुरेण गुणधारीति । साम्प्रतं
सूत्रानुगमेऽस्वलितादिगुणोपेतं सूत्रमुच्चारणीयं, तच्चेदम्—

(मूलं) से भि० अभिकंखिज्जा वत्थं एसित्तण, से जं पुण वत्थं जाणिज्जा, तंजहा—जंगियं वा भंगियं वा साणियं
वा पोत्तगं वा खोमियं वा तूलरुडं वा, तहप्पगारं वत्थं वा जे निगगंथे तण्णे जुगवं बलवं अण्पायंके धिरसं-

घयणे से एगं वत्थं धारिजा नो वीयं, जा निग्गंथी सा चतारिसंवाडीओ धारिजा, एगं दुहत्थवित्थारं दो तिहत्थ-
वित्थाराओ एगं चउहत्थवित्थारं, तहप्पगारेहिं वत्थेहि असंधिज्जमाणेहिं, अह पच्छा एगमेगं संसिविजा ॥ (सू. ३६४)

स भिक्षुरमिकाङ्गेदस्त्रमन्वेष्टुं तत्र यत्पुनरेवंभूतं वस्त्रं जानीयात्, तद्यथा—‘जंगियं’ति जङ्गमोष्ट्राद्यूर्णानिष्पन्नं, तथा ‘भंगियं’ति
नानाभङ्गिकविकलेन्द्रियलालानिष्पन्नं, तथा ‘साणयं’ति सणवलकलनिष्पन्नं ‘पोत्तगं’ति ताड्यादिपत्रसङ्घातनिष्पन्नं ‘खोमियं’ति कार्पा-
सिकं ‘तूलकडं’ति अर्कादितूलनिष्पन्नम्, एवं तथाप्रकारमन्यदपि वस्त्रं धारयेदित्युत्तरेण सम्बन्धः। येन साधुना यावन्ति धारणी-
यानि तद्दर्शयति—तत्र यस्तरुणो निर्ग्रन्थः—साधुर्यौवने वर्तते ‘बलवान्’ समर्थः ‘अल्पातङ्कः’ अरोगी ‘स्थिरसंहननः’ दृढकायो दृढ-
घृतिश्च, स एवंभूतः साधुरेकं ‘वस्त्रं’ प्रावरणं त्वक्त्राणार्थं धारयेत्, नो द्वितीयमिति, यदपरमाचार्यादिकृते विभक्तिं तस्य स्वयं परि-
भोगं न कुरुते, यः पुनर्बालो दुर्बलो वृद्धो वा यावदल्पसंहननः स यथासमाधि द्वयादिकमपि धारयेदिति, जिनकल्पिकस्तु यथा-
प्रतिज्ञमेव धारयेत्, न तत्रापवादोऽस्ति। या पुनर्निर्ग्रन्थी सा चतस्रः संघाटिका धारयेत्, तद्यथा—एकां द्विहस्तपरिमाणां यां प्रतिश्रपे
तिष्ठन्ती प्रावृणोति, द्वे त्रिहस्तपरिमाणे, तत्रैकामुज्ज्वलां मिक्षाकाले प्रावृणोति, अपरां बहिर्भूमिगमनावसर इति, तथाऽपरां चतु-
र्हस्तविस्तरां समवसरणादौ सर्वशरीरप्रच्छादिकां प्रावृणोति, तस्याथ यथाकृताया अलाभे अथ पश्चादेकमेकेन साद्धं सीच्येदिति ॥ किञ्च—

(मूलं) से भि० परं अद्धजोयणमेराए वत्थपडिया० नो अभिसंधारिज्ज गमणाए ॥ (सू. ३६५)

स भिक्षुर्वस्त्रार्थमर्द्धयोजनात्परतो गमनाय मनो न विदध्यादिति ॥

(मूलं) से भि० से जं अस्सिपडियाए एगं साहम्मियं समुद्दिस्स पाणाइं जहा पिंढेसणाए भाणियव्वं ॥ एवं

चा०
२ श्रुत०
१ चूला

बहवे साहम्मिया एगं साहम्मिणिं बहवे साहम्मिणीओ बहवे समणमाहण० तहेव पुरिसंतरकडा जहा पिण्डे-
सणाए ॥ (सू. ३६६)

स्रद्वयमाधाकर्मिणोदेशेन पिण्डपणावनेयमिति ॥ साम्प्रतमुत्तरगुणानधिकृत्याह—

(मूलं) से भि० से जं० असंजए भिखुपडियाए कीपं वा धोपं वा रत्तं वा घट्टं वा मट्टं वा संपधूमियं वा
तहप्पगार वत्थं अपुरिसंतरकडं जाव नो०, अह पु० पुरिसं० जाव पडिगाहिजा ॥ (सू. ३६७)

'साधुप्रतिज्ञया' साधुमुद्दिश्य गृहस्थेन क्रीतधौतादिकं वस्त्रमपुरुषान्तरकृतं न प्रतिगृहीयात्, पुरुषान्तरस्वीकृतं तु गृहीयादिति
पिण्डार्थः ॥ अपि च—

(मूलं) से भिखु वा २ से जाहं पुण वत्थाइं जाणिजा विरुवरूवाइं महद्धणमुल्लाइं, तं०—आईणगाणि वा
सहिणाणि वा सहिणरुल्लाणाणि वा आयाणि वा कायाणि वा खोमियाणि वा दुगुल्लाणि वा पट्टाणि वा मल-
याणि वा पनुत्ताणि वा अंसुयाणि वा चीगंसुयाणि वा देसरगाणि वा अमिलाणि वा गजफलाणि वा फालि-
याणि वा कौयवाणि वा कंबलगाणि वा पावराणि वा, अन्नयराणि वा तह० वत्थाइं महद्धणमुल्लाइं लाभे संते
नो पडिगाहिजा ॥ से भि० आहणपाउरणाणि वत्थागि जाणिजा, तं०—उद्दाणि वा पेसाणि वा पेसलाणि वा
किण्हमिगाईणगाणि वा नीलमिगाईणगाणि वा गोरमि० कणगाणि वा कणगकंताणि वा कणगपट्टाणि वा
कणगखइयाणि वा कणगफुसियाणि वा वग्घाणि वा विवग्घाणि वा [विगाणि वा] आभरणाणि वा आभ-

प्र. आ.
३९३

१५
वस्त्रसं-
ख्यात-
दाधाक-
र्मादिम-
हाधनत-
२०
त्यागः

॥३६१॥
२८

रणविचित्राणि वा, अन्नघराणि तद् आर्णपाउरगाणि चत्याणि लाभे संते नो० ॥ (सू. ३६८)

स भिक्षुर्यानि पुनर्महाधनमूल्यानि जानीयात्, तद्यथा—‘आजिनानि’ मूषकादिचर्मनिष्पन्नानि श्लक्ष्णानि—सूक्ष्माणि च तानि वर्ण-
च्छव्यादिभिश्च कल्याणानि—शोभनानि वा सूक्ष्मकल्याणानि, ‘आयाणि’त्ति क्वचिदेशविशेषेऽजाः सूक्ष्मरोमवत्यो भवन्ति तत्पक्ष्म-
निष्पन्नानि आजकानि भवन्ति, तथा क्वचिदेशे इन्द्रनीलवर्णः कर्पासो भवति तेन निष्पन्नानि कायकानि, ‘क्षौमिकं’ सामान्यका-
र्पासिकं ‘दुकूलं’ गौडविषयविशिष्टकर्पासिकं, पट्टसूत्रनिष्पन्नानि पट्टानि ‘मलयानि’ मलयजसूत्रोत्पन्नानि ‘पनुन्नं’ति बल्कलतन्तुनि-
ष्पन्नम् अंशुर्गुचीनांशुकादीनि नानादेशेषु प्रसिद्धाभिधानानि, तानि च महार्थमूल्यानीति कृत्वा ऐहिकामुष्मिकापायभयाह्लाभे सति
न प्रतिगृहीयादिति ॥ स भिक्षुर्यानि पुनरेवंभूतानि अजिननिष्पन्नानि ‘प्रावरणीयानि’ वस्त्राणि जानीयात्, तद्यथा—‘उद्गाणि व’त्ति
उद्गाः—सिन्धुविषये मत्स्यास्तत्सूक्ष्मचर्मनिष्पन्नानि उद्गाणि ‘पेसाणि’त्ति सिन्धुविषय एव सूक्ष्मचर्मणः पशवस्तचर्मनिष्पन्नानीति ‘पेस-
लाणि’त्ति तच्चर्मसूक्ष्मपक्ष्मनिष्पन्नानि कृष्णनीलगौरमृगाजिनानि प्रतीतानि ‘कनकानि च’ यानि कनकरसच्छुरितानि, तथा कनकस्यैव
कान्तियेषां तानि कनककान्तीनि, तथा कृतकनकरसपट्टानि कनकरूपट्टानि एवं ‘कनकखचितानि’ कनकरसस्तवकाश्चितानि कनक-
स्पृष्टानि तथा व्याघ्रचर्माणि एवं ‘वग्धाणि’त्ति व्याघ्रचर्मविचित्रितानि ‘आभरणानि’ आभरणप्रधानानि ‘आभरणविचित्राणि’ गिरि-
विडकादिविभूषितानि अन्यानि वा तथाप्रकारान्यजिनप्रावरणानि लाभे सति न प्रतिगृहीयादिति ॥ साम्प्रतं वस्त्रग्रहणाभिग्रह-
विशेषमधिकृत्याह—

(मूलं) इच्छेइयाइं आयतणाइं उवाइकम्म अह भिक्खू जाणिजा चउहिं पडिमाहिं वत्थं एसित्तए, तत्थ खल्ल

आचा०
२ श्रुत०
१ चूला

इमा पढमा पडिमा, से भि० २ उद्देसिय वत्थं जाइज्जा, तं०-जंगियं वा जाव तूलकडं वा, तह० वत्थं सयं वा
णं जाइज्जा, परो० फासुयं० पडि०, पढमा १। अहावरा दुचा पडिमा-से भि० पेहाए वत्थं जाइज्जा गाहावई
वा० कम्मकरी वा, से पुब्बामेव आलोइज्जा-आउसोत्ति वा २ दाहिसि मे इत्तो अन्नपरं वत्थं ?, तहप्प० वत्थं
सयं वा० परो० फासुयं एस० लाभे० पडि०, दुचा पडिमा २। अहावरा तचा पडिमा-से भिक्खू वा० से जं
पुण० तं अंतरिजं वा तहप्पगारं वत्थं सयं० पडि०, तचा पडिमा ३। अहावरा चउत्था पडिमा-से० उज्झिय-
धम्मियं वत्थं जाइज्जा जं चस्से वहवे समण० चणीमगा नावकंखंति तहप्प० उज्झिय० वत्थं सयं० परो० फासुयं
जाव प०, चउत्था पडिमा ४ ॥ इचेयाणं चउण्हं पडिमाणं जहा पिंडेसणाए ॥ सिया णं एताए एसणाए एस-
माणं परो वइज्जा-आउसंतो समणा ! इज्जाहि तुमं मासेण वा दसराएण वा पंचराएण वा सुते सुततरे वा, तो
ते वयं अन्नपरं वत्थं दाहामो, एयप्पगारं निग्घोसं सुचा नि० से पुब्बामेव आलोइज्जा-[आउ० स०! पुब्बामेव
आलोइज्जा]-आउसोत्ति वा ! २ नो खल्लु मे कप्पइ एयप्पगारं संगारं पडिसुणित्तए, अभिकंखसि मे दाउं इय-
णिमेव दलयाहि, से णेवं वयंतं परो वइज्जा-आउ० स०! अणुगच्छाहि तो ते वयं अन्नं वत्थं दाहामो, से पुब्बा-
मेव आलोइज्जा-आउसोत्ति ! वा २ नो खल्लु मे कप्पइ संगारवयणे पडिसुणित्तए०, से सेवं वयंतं परो णेया
वइज्जा-आउसोत्ति वा भइणित्ति वा ! आहरेयं वत्थं समणस्स दाहामो, अबियाइं वयं पच्छावि अप्पणो सय-
टाए पाणाइं ४ समारंभ समुद्दिस्स जाव चेइस्सामो, एयप्पगारं निग्घोसं सुचा नियमा तहप्पगारं वत्थं अफा-

प्र. आ.
३९४

१५
महाधन-
वत्त-
त्यागः
तत्पति-
माश्व
२०

॥३६२॥
२८

आचा०
२ श्रुत०
१ चूला

सुअं जाव नो पडिगाहिजा ॥ सिआ णं परो नेता वइज्जा-आउसोत्ति ! वा २ आहर एयं वत्थं सिणाणेण वा ४
आघंसित्ता वा प० समणस्स णं दाहामो, एयप्पगारं निग्घोसं सुच्चा नि० से पुब्बामेव० आउ० भ० ! मा एयं
तुमं वत्थं सिणाणेण वा जाव पघंसाहि वा, अभि० एमेव दलयाहि, से सेवं वयंतस्स परो सिणाणेण वा पघं-
सित्ता दलइज्जा, तहप्प० वत्थं अफा० नो प० ॥ से णं परो नेता वइज्जा०-भ० ! आहर एयं वत्थं सीओदग-
विघडेण वा २ उच्छोलेत्ता वा पहोलेत्ता वा समणस्स णं दाहामो०, एय० निग्घोसं तहेव नवरं मा एयं तुमं
वत्थं सीओदग० उसि० उच्छोलेहि वा पहोलेहि वा, अभिकंखसि, सेसं तहेव जाव नो पडिगाहिजा ॥ से णं
परो ने० आ० भ० ! आहरेयं वत्थं कंदाणि वा जाव हरियाणि वा विसोहित्ता समणस्स णं दाहामो, एय० निग्घोसं
तहेव, नवरं मा एयाणि तुमं कंदाणि वा जाव विसोहेहि, नो खलु मे कप्पइ एयप्पगारे वत्थे पडिग्गाहित्ते,
से सेवं वयंतस्स परो जाव विसोहित्ता दलइज्जा, तहप्प० वत्थं अफासुअं नो प० ॥ सिया से परो नेता वत्थं
निसिरिज्जा, से पुब्बा० आ० भ० ! तुमं चैव णं संतियं वत्थं अंतोअंतेणं पडिलेहिज्जिस्सामि, केवली बूया आ०,
वत्थंतेण बद्धे सिया कुंडले वा गुणे वा हिरण्णे वा सुवण्णे वा मणी वा जाव रयणावली वा पाणे वा वीए वा
हरिए वा, अह भिकखू णं पु० जं पुब्बामेव वत्थं अंतोअंतेण पडिलेहिज्जा ॥ (सू. ३६९)

‘इत्येतानि’ पूर्वोक्तानि वक्ष्यमाणानि वाऽऽयतनान्यतिक्रम्याथ भिक्षुश्चतसृभिः ‘प्रतिमाभिः’ वक्ष्यमाणैरभिग्रहविशेषैर्वस्त्रमन्वेष्टुं
जानीयात्, तद्यथा-‘उद्दिष्टं’ प्राक् सङ्कल्पितं वस्त्रं याचिष्ये, प्रथमा प्रतिमा १, तथा ‘प्रेक्षितं’ दृष्टं सद् वस्त्रं याचिष्ये, नापरमिति

महाधन-
वस्त्र-
त्यागः
तत्प्रति-
माश्च
५

१०

आचा०
२ ध्रुव०
१ पूला

द्वितीया २, तथा अन्तरपरिभोगेन उत्तरीयपरिभोगेन वा श्रम्यातरेण परिभुक्तप्रायं वस्त्रं ग्रहीष्यामीति तृतीया ३, तथा तदेवो-
त्सृष्टधामिकं वस्त्रं ग्रहीष्यामीति चतुर्थी प्रतिमेति ४ सूत्रचतुष्टयसमुदायार्थः । आसां चतसृणां प्रतिमानां शेषो विधिः पिण्डैपणा-
वन्नेय इति ॥ किञ्च-‘स्यात्’ कदाचित् ‘णम्’ इति वाक्यालङ्कारे ‘एतया’ अनन्तरोक्तया वस्त्रैपणया वस्त्रमन्वेपयन्तं साधुं परो वदेद्,
यथा-आयुष्मन् ! श्रमण ! त्वं मासादौ गते समागच्छेः ततोऽहं वस्त्रादिकं दास्यामि, इत्येवं तस्य न शृणुयात्, शेषं सुगमं यावदि-
दानीमेव ददस्वेति, एवं वदन्तं साधुं परो ब्रूयाद्, यथा-अनुगच्छ तावत्पुनः स्तोकवेलायां समागताय दास्यामि, इत्येतदपि न
प्रतिशृणुयाद्, वदंघेदानीमेव ददस्वेति, तदेवं पुनरपि वदन्तं साधुं ‘परो’ गृहस्थो नेताऽपरं भगिन्यादिकमाहूय वदेद् यथाऽऽनयै-
तद् वस्त्रं येन श्रमणाय दीयते, वयं पुनरात्मार्थं भूतोपमर्देनापरं करिष्याम इति, एतत्प्रकारं वस्त्रं पश्चात्कर्मभयाच्छाभे सति न
प्रतिगृहीयादिति ॥ तथा-स्यात्पर एवं वदेद्, यथा-स्नानादिना सुगन्धिद्रव्येणाघर्षणादिकां क्रियां कृत्वा दास्यामि, तदेतन्निशम्य
प्रतिषेधं विदध्यात्, अथ प्रतिषिद्धोऽप्येवं कुर्यात् ततो न प्रतिगृहीयादिति ॥ एवमुदकादिना धावनादिद्वयमपि ॥ स परो वदे-
द्याचितः सन् यथा कन्दादीनि वस्त्रादपनीय दास्यामीति, अत्रापि पूर्ववन्निषेधादिकश्चर्च इति ॥ किञ्च-स्यात्परो याचितः सन् कदा-
चिद्वस्त्रं ‘निसृजेत्’ दद्यात्, तं च ददमानमेवं ब्रूयाद्, यथा-त्वदीयमेवाहं वस्त्रमन्तोपान्तेन प्रत्युपेक्षिष्ये, नैवाप्रत्युपेक्षितं गृहीयाद्,
यतः केवली ब्रूयात्कर्मोपादानमेतत्, किमिति ? यतस्तत्र किञ्चित्कुण्डलादिकमाभरणजातं वदं भवेत्, सचित्तं वा किञ्चिद् भवेद्,
अतः साधूनां पूर्वोपदिष्टमेतत्प्रतिज्ञादिकं यद्वस्त्रं प्रत्युपेक्ष्य गृहीयादिति ॥ किञ्च—
(मूलं) से भि० से जं० सअंडं० ससंताणं तहप्प० वत्थं अफा० नो प०॥ से भि० से जं० अप्पंडं जाव अप्पसंताणं

प्र. आ.
३९४

१५
५ वस्त्रै-
पणाध्य.
१ उद्देशः
वस्त्रप्रति-
मादि
२०

॥३६३॥
२८

आचा०
२ श्रुत०
१ चूला

अनलं अधिरं अधुवं अधारणिज्जं रोइज्जंतं न रुचइ तह अफा० नो प०॥ से भि० से जं० अप्पंडं जाव अप्पसंता-
णगं अलं थिवं धुवं धारणिज्जं रोइज्जंतं तह० वत्थं फासु० पडि० ॥ से भि० नो नवए मे वत्थेत्तिकट्टु नो बहुदे-
सिएण सिणाणेण चा जाव पयंसिजा ॥ से भि० नो नवए मे वत्थेत्तिकट्टु नो बहुदे० सीओदगवियडेण वा २
जाव पहोइज्जा ॥ से भिक्खू वा २ दुब्धिभंगंघे मे वत्थेत्तिकट्टु नो बहु० सिणाणेण तहेव बहुसीओ० उस्सि०
आलावओ ॥ (सू. ३७०)

स भिक्षुर्यत्पुनः साण्डादिकं वस्त्रं जानीयात् तत्र प्रतिगृह्णीयादिति ॥ स भिक्षुर्यत्पुनरेवंभूतं वस्त्रं जानीयात्, तद्यथा—अल्पाण्डं
यावदल्पसन्तानकं किन्तु 'अनलम्' अमीष्टकार्यासमर्थं हीनादित्वात्, तथा 'अस्थिरं' जीर्णम् 'अधुवं' स्वल्पकालानुज्ञापनात्, तथा
'अधारणीयम्' अप्रशस्तप्रदेशसञ्जनादिकलङ्काङ्कित्वात्, तथा चोक्तम्—'चत्वारि देविया भागा, दो य भागा य माणुसा । आसुरा
य दुवे भागा, मज्झे वत्थस्स रक्खसो ॥१॥ देविएसुत्तमो लाभो, माणुसेसु अ मज्झिमो । आसुरेसु अ गेलन्नं, मरणं जाण रक्खसे
॥२॥' स्थापना चेयम् ॥ किञ्च—“लक्षणहीणो उवही उवहणई नाणदंसणचरित्तं” इत्यादि, तदेवंभूतमप्रायोग्यं 'रीच्यमानं'
प्रशस्यमानं दीयमानमपि वा दात्रा न रोचते, साधवे न कल्पत इत्यर्थः। एतेषां चानलादीनां चतुर्णां पदानां षोडश भङ्गा भवन्ति,
तत्राद्याः षड्दशाशुद्धाः, शुद्धस्त्वेकः षोडशस्तमधिकृत्य सप्तमाह—स भिक्षुर्यत्पुनरेवंभूतं वस्त्रं चतुष्पदविशुद्धं जानीयात्तच्च लाभे

१ चत्वारो देविका भागा द्वौ च भागौ च मातृजी । आसुरी च द्वौ च भागौ मध्ये पचस्य राक्षसी ॥१॥ देविकेयुत्तमो लाभो मातृभ्ययोध मध्यम । आसुर-
योध ग्लानत्व मरण जानीहि राक्षसे ॥२॥ २ लक्षणहीन उपधिरुपहन्ति शानदर्शनचारित्राणि.

५ वस्त्र-
पणाध्य.
१ उद्देशः
वस्त्रप्रति-
मादि
५

१० -

आचा०
२ ध्रुत०
१ चूला

सति गृहीयादिति पिण्डार्थः ॥ किञ्च-स भिक्षुः 'नवम्' अभिनवं वस्त्रं मम नास्तीतिकृत्वा ततः 'बहुदेइयेन' ईपद्रुहना 'स्नानादि-
केन' सुगन्धिद्रव्येणाघृष्य प्रघृष्य वा नो शोभनत्वमापादयेदिति ॥ तथा-स भिक्षुः 'नवम्' अभिनवं वस्त्रं मम नास्तीतिकृत्वा तत-
स्तस्यैव 'नो' नैव शीतोदकेन, बहुशो न धावनादि कुर्यादिति ॥ अपि च-स भिक्षुर्यद्यपि मलोपचितत्वाद्गन्धि वस्त्रं स्यात् तथाऽपि
तदपनयनार्थं सुगन्धिद्रव्योदकादिना नो धावनादि कुर्याद् गच्छनिर्गतः, तदन्तर्गतस्तु यतनया प्रासुकोदकादिना लोकोपघातसं-
सक्तिभयात् मलापनयनार्थं कुर्यादपीति ॥ धौतस्य प्रतापनविधिमधिकृत्याह—

(मूलं) से भिक्खु वा० अभिकंखिज्ज वत्थं आयावित्तए वा प०, तहप्पगारं वत्थं नो अणंतरहियाए जाव पुढ-
यीए संताणए आयाविज्ज वा प० ॥ से भि० वत्थं आ० प० त० वत्थं धूणंसि वा गिहेलुगंसि उरुयालंसि वा
कामजलंसि वा अन्नयरे तहप्पगारे अंतलिक्खजाए दुव्वद्धे दुन्निक्खित्ते अणिकंपे चलाचले नो आ० नो प० ॥
से भिक्खु वा० अभि० आयावित्तए वा तह० वत्थं कुडियंसि वा भित्तंसि वा सिलंसि वा लेलंसि वा अन्नयरे
वा तह० अंतलि० जाव नो आयाविज्ज वा प० ॥ से भि० वत्थं आया० प० तह० वत्थं खंधंसि वा मं० मा०
पासा० ह० अन्नयरे वा तह० अंतलि० जाव नो आयाविज्ज वा० प० ॥ से० तमायाए एगंतमवक्कमिज्जा २ अहे
ध्मामधंडिल्लंसि वा जाव अन्नयरंसि वा तहप्पगारंसि थंडिल्लंसि पडिलेहिय २ पमज्जिय २ तओ सं० वत्थं आया-
विज्ज वा पया०, एयं ग्वल्ल० सया जइज्जासि (सू. ३७१) त्तिवेमि ॥ २-१-५-१ ॥ वत्थेसणस्स पढमो उद्देशो समत्तो ॥
स भिक्षुर्यद्यपि कुर्यात्तथापि भूमौ वस्त्रं नातापयेदिति ॥ किञ्च-स भिक्षुर्यद्यपि कुर्यात्तथापि ततः स्थूणादौ चलाचले स्थूणा-

प्र. आ.
३९६

५ वस्त्रै-
पणाध्य.
१५
१ उद्देशः
सांडादि-
वस्त्र-
त्यागः
वस्त्राता-
२०
पनवि-
धिश्च

॥३६४॥
२६

दिवस्त्रपतनभयान्नातापयेत्, तत्र गिहेलुकः-उम्वरः 'उम्व्यालं' उदूखलं 'कामजलं' स्नानपीठमिति ॥ स भिक्षुर्भित्तिशिलादौ पतना-
दिभयाद्वस्त्रं नातापयेदिति ॥ स भिक्षुः स्कन्धमञ्चकप्रासादादावन्तरिक्षजाते वस्त्रं पतनादिभयादेव नातापयेदिति ॥ यथा चाताप-
येत्तथा चाह-स भिक्षुस्तद्वस्त्रमादाय स्थण्डिलादि प्रत्युपेक्ष्य चक्षुषा प्रमृज्य च रजोहरणादिना तत आतापनादिकं कुर्यादिति, एत-
त्तस्य भिक्षोः सामग्यमिति ॥ पञ्चमस्य वस्त्राध्ययनस्य प्रथमोद्देशकः समाप्तः ॥ २-१-५-१ ॥

उक्तः प्रथमोद्देशकः, साम्प्रतं द्वितीयः समारभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः-इहान्तरोद्देशके वस्त्रग्रहणविधिरभिहित-
स्तदनन्तरं धरणविधिरभिधीयते, इत्यनेन सम्बन्धेनायातस्यास्योद्देशकस्यादिसूत्रम्—
(मूलं) से भिक्खु वा० अहेसणिज्जाइं वत्थाइं जाइज्जा, अहापरिग्गहियाइं वत्थाइं धारिज्जा, नो धोइज्जा नो रएज्जा
नो धोयरत्ताइं वत्थाइं धारिज्जा, अपलिउंचमाणो गामंतरेसु० ओमचेलिए, एयं खल्लु वत्थधारिस्स सामग्गियं ॥
से भि० गाहावइकुलं पविसिउकामे सच्चं चीवरमायाए गाहावइकुलं निक्खमिज्ज वा पविसिज्ज वा, एवं घहिया
विहारभूमिं वा विघारभूमिं वा गामाणुगामं वा दूइज्जिज्जा, अह पु० तिच्चदेसियं वा वासं वासमाणं पेहाए
जहा पिंडेसणाए नवरं सच्चं चीवरमायाए ॥ (सू. ३७२)

स भिक्षुः 'यथैपणीयानि' अपरिकर्माणि वस्त्राणि याचेत्, यथापरिगृहीतानि च धारयेत्, न तत्र किञ्चित्कुर्यादिति दर्शयति,
तद्यथा-न तद्वस्त्रं गृहीतं सत् प्रक्षालयेत् नापि रञ्जयेत्, तथा नापि वाकुशिकतया धौतरक्तानि धारयेत्, तथाभूतानि न गृहीयादि-

५ वस्त्र-
पणाध्य-
१ उद्देशः
मांडादि-
वस्त्र-
त्यागः
५..
वस्त्राता-
पनवि-
धिश्च

आचा०
२ श्रुत०
१ चूला

काहं यावत्पश्चाहं धोपित्वाऽऽगतः, तस्य चैकाकित्वात्स्वपतो वस्त्रमुपहतं, तच्च तथाविधं वस्त्रं तस्य समर्पयतोऽपि वस्त्रस्वामी न गृही-
यात्, नापि गृहीत्वाऽन्यसौ दद्यात्, नाप्युच्छिन्नं दद्याद्, यथा गृहाणेदं त्वं पुनः कतिभिरहोमिर्ममान्यद्दद्यात्, नापि तदेव वस्त्रेण
परिवर्तयेत्, न चापरं साधुमुपसंक्रम्यैतद्ददेत्, तद्यथा-आयुष्मन् ! श्रमण ! अभिकाक्षसि' इच्छस्वैवंभूतं वस्त्रं धारयितुं परिभोक्तुं
चेति ? , यदि पुनरेकाकी कश्चिद्दृच्छेत्तस्य तदुपहतं वस्त्रं समर्पयेत्, न स्थिरं—दृढं सत् 'परिच्छिन्द्य परिच्छिन्द्य' खण्डशः २ कृत्वा
'परिष्ठापयेत्' त्यजेत्, तथाप्रकारं वस्त्रं 'ससंधिय'न्ति उपहतं स्वतो वस्त्रस्वामी 'नास्वादयेत्' न परिभुञ्जीत, अपि तु तस्यैवोपहन्तुः
समर्पयेत्, अन्यसौ चैकाकिनो गन्तुः समर्पयेदिति । एवं बहुवचनेनापि नेयमिति ॥ किञ्च—'सः' भिक्षुः 'एकः' कश्चिदेवं साध्वा-
चारमवगम्य ततोऽहमपि प्रातिहारिकं वस्त्रं मुहूर्तादिकालमुद्दिश्य याचित्वाऽन्यत्रैकाहादिना चासेनोपहनिष्यामि, ततस्तद्वस्त्रं ममैव
भविष्यतीत्येवं मातृस्थानं संसृशेत्, न चैतत्कुर्यादिति ॥ तथा—

(मूलं) से भि० नो वण्णमंताइं वत्थाइं विवण्णाइं करिज्जा, विवण्णाइं न वण्णमंताइं करिज्जा, अन्नं वा वत्थं
लभिस्सामित्तिकट्टु नो अन्नमन्नस्स दिज्जा, नो पामिच्चं कुज्जा, नो वत्थेण वत्थपरिणामं कुज्जा, नो परं उवसं-
मित्तु एवं वदेज्जा-आउसो०! समभिकंखसि मे वत्थं धारित्तए वा परिहरित्तए वा ?, धिरं वा संतं नो पलिच्छि-
दिय २ परिट्टविज्जा, जहा मेयं वत्थं पावगं परो मन्नइ, परं च णं अदत्तहारी पडिपहे पेहाए तस्स वत्थस्स
नियाणाय नो तेसिं भीओ उम्मग्गेणं गच्छिज्जा जाव अप्पुस्सुए, तओ संजयामेव गामाणुगामं दूइज्जिज्जा ॥
से भिक्खू वा० गामाणुगामं दूइज्जमाणे अंतरा से विहं सिया, से जं पुण विहं जाणिज्जा-इमंसि खलु विहंसि

५ वस्त्रे-
पणाध्य.
२ उदेशः
वस्त्र-
धारणं
५
प्रातिहा-
रिफ-
निषेधः

त्यर्थः, तथाभूताधौतारक्तवस्त्रधारी च ग्रामान्तरे गच्छन् 'अपलिउंचमाणे'ति अगोपयन् सुखेनैव गच्छेद्, यतोऽसौ- 'अवमचेलिकः'
असारवस्त्रधारी, इत्येतत्तस्य भिक्षोर्वस्त्रधारिणः 'सामर्थ्यं' सम्पूर्णं भिक्षुभात्रः यदेवंभूतवस्त्रधारणमिति, एतच्च सूत्रं जिनकल्पिकोद्देशेन द्रष्टव्यं, वस्त्रधारित्वविशेषणाद् गच्छान्तर्गतेऽपि चाविरुद्धमिति ॥ किञ्च-से इत्यादि पिण्डैपणावन्नेयं, नवरं तत्र तु सर्वं चीवरमादायेति विशेषः ॥ इदानीं प्रातिहारिकोपहतवस्त्रविधिमधिकृत्याह—

(मूलं) से एगइओ मुहुत्तगं २ पाडिहारियं वत्थं जाइज्जा जाव एगाहेण वा दु० ति० चउ० पंचाहेण वा विप्पवसिय २ उवागच्छिज्जा, नो तह वत्थं अप्पणो गिण्हिज्जा, नो अन्नमन्नस्स दिज्जा, नो पामिच्चं कुज्जा, नो वत्थेण वत्थपरिणामं करिज्जा, नो परं उवसंक्रमित्ता एवं वइज्जा-आउ० समणा ! अभिकंखसि वत्थं धारित्तए वा परिहरित्तए वा ?, धिरं वा संतं नो पलिच्छिदय २ परिद्वविज्जा, तहप्पगारं वत्थं ससंधियं वत्थं तस्सं चैव निसिरिज्जा, नो णं साइज्जिज्जा ॥ से एगइओ एग्गपगारं निग्घोसं सुच्चा नि० जे भयंतारो तहप्पगाराणि वत्थाणि ससंधियाणि मुहुत्तगं २ जाव एगाहेण वा० ५ विप्पवसिय २ उवागच्छंति, तह० वत्थाणि नो अप्पणा गिण्हंति, नो अन्नमन्नस्स दलयंति, तं चैव जाव नो साइज्जंति, बहुवयणेण भाणियच्चं, से हंता अहमवि मुहुत्तगं पाडिहारियं वत्थं जाइत्ता जाव एगाहेण वा ५ विप्पवसिय २ उवागच्छिस्सामि, अवियाइं एयं ममेव सिया, माइट्ठाणं संफासे नो एवं करिज्जा ॥ (सू. ३७३)

स कथित्साधुरपरं साधुं मुहूर्त्तादिकालोद्देशेन प्रातिहारिकं वस्त्रं याचेत, याचित्वा चैकाक्येव ग्रामान्तरादौ गतः, तत्र चासावे-

आचा०
२ श्रुत०
१ चूला

काहं यावत्पश्चाहं धीपित्वाऽऽगतः, तस्य चैकाकित्वात्स्वपतो वस्त्रमुपहतं, तच्च तथाविधं वस्त्रं तस्य समर्पयतोऽपि वस्त्रस्वामी न गृही-
यात्, नापि गृहीत्वाऽन्यस्यै दद्यात्, नाप्युच्छिन्नं दद्याद्, यथा गृहाणेदं त्वं पुनः कतिभिरहोभिर्ममान्यदद्यात्, नापि तदैव वस्त्रेण
परिवर्त्तयेत्, न चापरं साधुमुपसंक्रम्यैतद्वदेत्, तद्यथा-आयुष्मन् ! श्रमण ! अभिकाङ्क्षसि' इच्छस्येवंभूतं वस्त्रं धारयितुं परिभोक्तुं
चेति ? यदि पुनरेकाकी कश्चिद्रच्छेत्तस्य तदुपहतं वस्त्रं समर्पयेत्, न स्थिरं—दृढं सत् 'परिच्छिन्द्य परिच्छिन्द्य' खण्डशः २ कृत्वा
'परिष्ठापयेत्' त्यजेत्, तथाप्रकारं वस्त्रं 'ससंधिय'न्ति उपहतं स्वतो वस्त्रस्वामी 'नास्वादयेत्' न परिभुञ्जीत, अपि तु तस्मैवोपहन्तुः
समर्पयेत्, अन्यस्यै वैकाकिनो गन्तुः समर्पयेदिति । एवं बहुवचनेनापि नेयमिति ॥ किञ्च—'सः' मिधुः 'एकः' कश्चिदेवं साध्वा-
चारमवगम्य ततोऽहमपि प्रातिहारिकं वस्त्रं मुहूर्त्तादिकालमुद्दिश्य याचित्वाऽन्यत्रैकाहादिना वासेनोपहनिष्यामि, ततस्तद्वस्त्रं ममेव
भविष्यतीत्येवं मातृस्थानं संस्पृशेत्, न चैतत्कुर्यादिति ॥ तथा—

(मूलं) से भि० नो वण्णमंताइं वत्थाइं विवण्णाइं करिज्जा, विवण्णाइं न वण्णमंताइं करिज्जा, अच्चं वा वत्थं
लभिस्सामित्तिकट्टु नो अन्नमन्नस्स दिज्जा, नो पामिचं कुज्जा, नो वत्थेण वत्थपरिणामं कुज्जा, नो परं उवसं-
मित्तु एवं वदेज्जा-आउसो०! समभिकंखसि मे वत्थं धारित्तए वा परिहरित्तए वा ?, धिरं वा संतं नो पलिच्छि-
दिय २ परिट्टविज्जा, जहा मेयं वत्थं पावगं परो मन्नइ, परं च णं अदत्तहारी पडिपहे पेहाए तस्स वत्थस्स
नियाणाय नो तेसिं भीओ उम्मग्गेणं गच्छिज्जा जाव अप्पुस्सुए, तओ संजयामेव गामाणुगामं दूइज्जिज्जा ॥
से भिक्खू वा० गामाणुगामं दूइज्जमाणे अंतरा से विहं सिया, से जं पुण विहं जाणिज्जा-इमंसि खल्ल विहंसि

५ वस्त्र-
पणाध्य.
२ उद्देशः
वस्त्र-
धारणं
५
प्रातिहा-
रिक-
निषेधः

आचा०
२ श्रुत०
१ चूला

पहवे आमोसगा वत्थपडियाए संपिडिया गच्छेज्जा, णो तेसिं भीओ उम्मग्गेणं गच्छेज्जा जाव गामा० दूइ-
जेज्जा ॥ से भि० दूइज्जमाणे अंतरा से आमोसगा पडियागच्छेज्जा, ते णं आमोसगा एवं वदेज्जा—आउसं० !
आहरेयं वत्थं देहि णिक्खिवाहि जहा रियाए णाणत्तं वत्थपडियाए, एयं ग्वल्लु० जइज्जासि (सू. ३७४) त्तिवेमि
वत्थेसणा समत्ता ॥ २-१-५-२ ॥

स मिधुर्वर्णवन्ति वस्त्राणि चौरादिभयान्नो विगतवर्णानि कुर्यात्, उत्सर्गतस्तादृशानि न ग्राह्याण्येव, गृहीतानां वा परिकर्म न
विधेयमिति तात्पर्यार्थः, तथा विवर्णानि न शोभनवर्णानि कुर्यादित्यादि सुगममिति ॥ नवरं 'विहं'ति अटवीप्रायः पन्थाः । तथा
तस्य मिधोः पथि यदि 'आमोपकाः' चौरा वस्त्रग्रहणप्रतिज्ञया समागच्छेयुरित्यादि पूर्वोक्तं यावदेतत्तस्य मिधोः सामग्र्यमिति ॥
पञ्चममध्ययनं समाप्तम् ॥ २-१-५-२ ॥

प्र. आ.
३९८

१५
५ वस्त्र-
पणाध्य-
२ उद्देशः
वर्णपरा-
वर्तादिः

२२

॥३६६॥

अथ पात्रैपणारख्यं पष्ठमध्ययनम् ।

पञ्चमाध्ययनानन्तरं पष्ठमारभ्यते, अस्य चायमभिमन्बन्धः—इह प्रथमेऽध्ययने पिण्डविधिरुक्तः, स च वसत्तावागमोक्तेन विधिना भोक्तव्य इति द्वितीये वसतिविधिरभिहितः, तदन्वेपणार्थं च तृतीये ईर्यासमितिः प्रतिपादिता, पिण्डार्थं प्रवृत्तेन कथं भापितव्यमिति चतुर्थे भापासमितिरुक्ता, स च पटलकैर्विना न ग्राह्य इति तदर्थं पञ्चमे वस्त्रैपणा प्रतिपादिता, तदधुना पात्रेणापि विना पिण्डो न ग्राह्य इत्यनेन सम्बन्धेन पात्रैपणाऽध्ययनमायातम्, अस्य च चत्वार्यनुयोगद्वाराणि भवन्ति, तत्र नामनिष्पन्ने निक्षेपे पात्रैपणाऽध्ययनम्, अस्य च निक्षेपोऽर्थाधिकारश्चानन्तराध्ययन एव लाघवार्थं निर्युक्तिकृताऽभिहितः, साम्प्रतं सूत्रानुगमेऽस्त्वलि-
तादिगुणोपेतं सूत्रमुच्चारणीयं, तच्चेदम्—

(मूलं) से भिक्खू वा अभिकंखिज्जा पायं एसित्तए, से जं पुण पादं जाणिज्जा, तंजहा—अलाउयपायं वा दारु-
पायं वा मट्टियापायं वा, तहप्पगारं पायं जे निग्गंथे तरुणे जाव धिरसंघयणे से एगं पायं धारिज्जा नो विइयं ॥
से भि० परं अद्धजोयणमेराए पायपडियाए नो अभिसंधारिज्जा गमणाए ॥ से भि० से जं० अस्सि पडियाए
एगं साहम्मियं समुंदिस्स पाणाइं ४ जहा पिंढेसणाए चत्तारि आलावगा, पंचमे बहवे समण० पगणिय २
तहेव ॥ से भिक्खू वा० अस्संजए भिक्खुपडियाए बहवे समणमाहणे० वत्थेसणाऽऽलावओ ॥ से भिक्खू वा०
से जाइं पुण पायाइं जाणिज्जा विरूवरूवाइं महद्धणमुल्लाइं, तं०—अयपायाणि वा तउपाया० तंचपाया० सीस-

आचा०
२ युत०
१ चूला

गपा० हिरण्णपा० सुवण्णपा० रीरिअपाया० हारपुडपा० मणिकायकंसपाया० संखसिंगपा० दंतपा० चेलपा०
सेलपा० चम्मपा० अन्नयराइं वा तह० विस्वस्वाइं महद्धणमुल्लाइं पायाइं अफासुयाइं नो० ॥ से भि० से
जाइं पुण पाया० विस्व० महद्धणबंधणाइं, तं०-अयबंधणाणि वा जाव चम्मबंधणाणि वा, अन्नयराइं तहप्प०
महद्धणबंधणाइं अफा० नो प० ॥ इचेयाइं आयतणाइं उवाइक्कम्म अह भिक्खू जाणिज्जा चउहिं पडिमाहिं पायं
एसित्तए, तत्थ खल्ल इमा पढमा पडिमा-से भिक्खू० उदिसिय २ पायं जाएज्जा, तंजहा-अलाउयपायं वा ३
तह० पायं सयं वा णं जाइज्जा जाव पडि० पढमा पडिमा ? । अहावरा० से० पेहाए पायं जाइज्जा, तं०-गाहा-

६ पात्रा-
ध्य.
१५
१ उद्देशः
पात्र-
प्रतिमाः

आचा०
२ ध्रुत०
१ चूला
प्र. आ.
३९९

ते घयं आउसो० ! सपाणं सभोयणं पडिग्गहं दाहामो, तुच्छए पडिग्गहे दिन्ने समणस्स नो सुट्टु साहु भवइ,
से पुब्बामेव आलोइज्जा-आउ० भइ० ! नो खल्लु मे कप्पइ आहाकम्मिणं असणे वा ४ भुत्तए वा०, मा उद-
करेहि मा उवक्खडेहि, अभिकंखसि मे दाउं एमेव दलयाहि, से सेवं वयंतस्स परो असणं वा ४ उवकरित्तां
उवक्खडित्ता सपाणं सभोयणं पडिग्गहं दलइज्जा तह० पडिग्गहं अफासुयं जाव नो पडिगाहिज्जा ॥
सिया से परो उवणित्ता पडिग्गहं निसिरिज्जा, से पुब्बामे० आउ० भ० ! तुमं चेव णं संतियं पडिग्गहं
अंतोअंतेणं पडिलेहिस्सामि, केवली० आयाण० अंतो पडिग्गहंसि पाणाणि वा वीया० हरि०, अह भिक्खू-
णं पु० जं पुब्बामेव पडिग्गहं अंतोअंतेणं पडि० सअंडाइं सव्वे आलावगा भाणियव्वा जहा वत्थेसणाए,
नाणत्तं तिह्णेण वा घय० नव० वसाए वा सिणाणादिं जाव अन्नयरंसि वा तहप्पगा० थंडिलंसि पडिलेहिय
२ पम० २ तओ० संज० आमज्जिज्जा, एवं खल्लु० सया जएज्जासित्तिवेमि ॥ (सू. ३७२) २-१-६-१

स मिशुरमिकाङ्गे च पात्रमन्वेष्टुं, तत्पुनरेवं जानीयात्, तद्यथा-अलावुकादिकं तत्र च यः स्थिरसंहननाद्युपेतः स एकमेव पात्रं
विभूयान्, न च द्वितीयं, स च जिनकल्पिकादिः, इतरस्तु मात्रकसद्वितीयं पात्रं धारयेत्, तत्र सद्घाटके सत्येकस्मिन् भक्तं द्वितीये
पात्रे पानकं, मात्रकं त्वाचार्यादिप्रायोग्यकृतेऽशुद्धस्य वेति ॥ 'से भिक्खू' इत्यादीनि सूत्राणि सुगमानि यावन्महार्घमूल्यानि पात्राणि
लाभे सत्यप्रासुकानि न प्रतिगृहीयादिति, नवरं 'हारपुडपाय'त्ति लोहपात्रमिति ॥ एवमयोवन्धनादिसूत्रमपि सुगमं । तथा प्रति-
माचतुष्टयसूत्राण्यपि बह्वैपणावनेयानीति, नवरं तृतीयप्रतिमायां 'संगइयं'ति दातुः स्वाङ्गिकं-परिभुक्तप्रायं 'वेजयंतियं'ति द्वित्रेषु

६ पात्रा-
ध्य,
१ उद्देशः
पात्र-
प्रतिमाः
५

१०

आचा०
२ श्रुत०
१ चूला

पात्रेषु पर्यायेणोपभृज्यमानं पात्रं याचेत ॥ 'एतया' अनन्तरोक्तया पात्रैपणया पात्रमन्विपन्तं साधुं प्रेक्ष्य परो ब्रूयाद् भगिन्यादिकं यथा-तैलादिनाऽभ्यज्य साधवे ददसेत्यादि सुगममिति ॥ तथा-स नेता तं साधुमेवं ब्रूयाद्, यथा-रिक्तं पात्रं दातुं न वर्त्तत इति गृह्यसूत्रं तिष्ठ त्वं यावदशनादिकं कृत्वा पात्रकं भृत्वा ददामीत्येवं कुर्वन्तं निषेधयेत्, निषिद्धोऽपि यदि कुर्यात्ततः पात्रं न गृह्णीयादिति ॥ यथा दीयमानं गृह्णीयात्तथाऽऽह-तेन दात्रा दीयमानं पात्रमन्तोपान्तेन प्रत्युपेक्षेतेत्यादि वस्त्रवन्नेयमिति, एतत्तस्य भिदोः मामभ्यमिति ॥ षष्ठ्याव्ययनस्य प्रथमोद्देशकः परिसमाप्तः ॥ २-१-६-१ ॥

उद्देशकामिसम्बन्धोऽयम्-इहानन्तरसूत्रे पात्रनिरीक्षणमभिहितमिहापि तच्चेपमभिधीयते इत्यनेन सम्बन्धेनायातस्यास्योद्देशकस्ये-
दमादिसूत्रम्—

(मूलं) से भिक्खु वा २ गाहावइकुलं पिंडं पविट्ठे समाणे पुब्बामेव पेहाए पडिग्गहं अवहट्टु पाणे पम-
ज्जिय रयं तओ सं० गाहावइ० पिंडं निक्ख० प० केवली०, आउ० ! अंतो पडिग्गहंसि पाणे वा वीए
वा हरि० परियावज्जिजा, अह भिक्खुणं पु० जं पुब्बामेव पेहाए पडिग्गहं अवहट्टु पाणे पमज्जिय रयं तओ
सं० गाहावइ० निक्खमिज्ज वा २ ॥ (सू. ३७६)

स भिक्षुर्गृहपतिकुलं पिण्डपातप्रतिज्ञया प्रविशन् पूर्वमेव भृशं प्रत्युपेक्ष्य पतद्ग्रहं, तत्र च यदि प्राणिनः पश्येत्ततस्तान् 'आहत्य'-
निष्कृत्य, त्यक्त्वेत्यर्थः, तथा प्रभृज्य च रजस्ततः संयत एव गृहपतिकुलं प्रविशेद्वा निष्कामेद्वा इत्येवोऽपि पात्रविधिरेव, यतोऽत्रापि.

१५
६ पात्रै-
पणाध्य.
२ उद्देशः
प्राणादि-
मार्जनं

२०

॥३६८॥
२७

आचा०
२ श्रुत०
१ चूला

पूर्वं पात्रं सम्यक् प्रत्युपेक्ष्य प्रमृज्य च पिण्डो ग्राह्य इति पात्रगतैव चिन्तेति, किमिति पात्रं प्रत्युपेक्ष्य पिण्डो ग्राह्य इति?, अप्रत्युपेक्षिते तु कर्मबन्धो भवतीत्याह—केवली द्रूयाद् यथा कर्मोपादानमेतत्, यथा च कर्मोपादानं तथा दर्शयति—‘अन्तः’ मध्ये पतद्ग्रहकस्य प्राणिनो—द्वीन्द्रियादयः तथा बीजानि रजो वा ‘पर्यापधेरन्’ भवेयुः, तथाभूते च पात्रे पिण्डं गृह्यतः कर्मोपादानं भवतीत्यर्थः, साधूनां पूर्वोपदिष्टमेतत्प्रतिज्ञादिकं यत्पूर्वमेव पात्रप्रत्युपेक्षणं कृत्वा तद्गतप्राणिनो रजश्चापनीय गृहपतिकुले प्रवेशो निष्क्रमणं वा कार्यमिति ॥ किञ्च—

(मूलं) से मि० जाव समाणे सिया से परो आहृद् अंतो पडिग्गहंगंसि सीओदंगं परिभाइत्ता नीहृद्दु दल-इज्जा, तहप्प० पडिग्गहंगं परहत्थंसि वा परपायंसि वा अफासुयं जाव नो प०, से य आहच्च पडिग्गहिणं सिया खिप्पामेव उदंगंसि साहरिज्जा, से पडिग्गहमायाणं पाणं परिट्टविज्जा. ससिणिट्ठाए वा भूमीए नियमिज्जा ॥ से० उदउह्लं वा ससिणिद्धं वा पडिग्गहं नो आमज्जिज्जा वा २ अह पु० विगओदए मे पडिग्गहए छिन्नसिणेहे तह० पडिग्गहं तओ० सं० आमज्जिज्ज वा जाव पयाविज्ज वा ॥ से मि० गाहा० पविसिउकामे पडिग्गहमायाए गाहा० पिण्ड० पविसिज्ज वा नि०, एवं बहिया विघारभूर्मी विहारभूर्मी वा गामा० दृइज्जिज्जा, तिन्वदे-सियाए जहा विइयाए वत्थेसणाए नवरं इत्थ पडिग्गहे, एयं खलु तस्स० जंसन्वट्ठेहिं सहिए सया जएज्जासिः (सू. ३७७) त्तिवेमि ॥ पाएसणा सम्मत्ता ॥ २-१-६-२ ॥

स मिश्रुर्गृहपतिकुलं पिण्डपातप्रतिज्ञया प्रविष्टः सन् पानकं याचेत्, तस्य च स्यात्—कदाचित् म परो—गृहस्थोऽनाभोगेन प्रत्यनी-

६ पात्रै-
पणाध्य.
२ उद्देशः
शीतोद-
कं विधिः

५

१०

आचा०
२ थुतः
१ घृला

कतेया तथाऽऽनुकम्पया विमर्षतया वा गृहान्तः-मध्य एवापरसिन् पतद्ब्रहे-स्वकीये भाजने आहृत्य शीतोदकं 'परिभाज्य' विभा-
गीकृत्य 'णीहद्दु'त्ति निःसार्य दद्यात्, स-साधुस्तथाप्रकारं शीतोदकं परहस्तगतं परपात्रगतं वाऽप्रासुकमिति मत्वा न प्रतिगृहीयात्,
तद् यथाऽकामेन विमनस्केन वा प्रतिगृहीतं स्यात् ततः क्षिप्रमेव तस्यैव दातुरुदकभाजने प्रक्षिपेत्, अनिच्छतः कृपादौ समानजाती-
योदकं प्रतिष्ठापनविधिना प्रतिष्ठापनं कुर्यात्, तदभावेऽन्यत्र वा छायागर्तादौ प्रक्षिपेत्, सति चान्यसिन् भाजने तत् सभाजनमेव
निरुपरोधिनि स्थाने मुञ्चेदिति ॥ तथा-स भिक्षुरुदकाद्रादेः पतद्ब्रह्मस्यामर्जनादि न कुर्यादीपच्छुष्कस्य तु कुर्यादिति पिण्डार्थः ॥
किञ्च-स भिक्षुः क्वचिद् गृहपतिकुलादौ गच्छन् सपतद्ब्रह्म एव गच्छेदित्यादि सुगमं यावदेतत्तस्य भिक्षोः सामर्थ्यमिति ॥ पष्ट-
मध्ययनं समाप्तम् ॥ २-१-६ ॥

प्र. आ.
४०१

अथ सप्तममवग्रहप्रतिमारुध्यमध्ययनम् ।

उक्तं पष्टमध्ययनं अधुना सप्तममारभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः-पिण्डशय्यावह्नपात्रादयोऽवग्रहमाश्रित्य भवन्तीत्य-
तोऽस्मादेव कतिविधो भवतीत्यनेन सम्बन्धेनायातस्यास्याध्ययनस्य चत्वार्यनुयोगद्वाराणि भवन्ति, तत्रोपक्रमान्तर्गतोऽर्थाधिका-
रोऽयं-यथा साधुना विशुद्धोऽवग्रहो ग्राह्य इति, नामनिष्पन्ने तु निक्षेपेऽवग्रहप्रतिमेति नाम, तत्रावग्रहस्य नामस्थापने क्षुण्णत्वाद-
नाहृत्य द्रव्यादिचतुर्विधं निक्षेपं दर्शयितुकामो निर्पुक्तिकार आह-

१५
६ पात्रै-
पणाध्य.
२ उद्देशः
शीतोद-
के विधिः
२०

॥३६९॥
२६

दन्वे खिते काले भावेऽवि य उग्गहो च उद्धा उ । देविंद १ रायउग्गह २ गिहवह ३ सागरिय ४ साहम्मी ॥३१६॥
द्रव्यावग्रहः क्षेत्रावग्रहः कालावग्रहो भावावग्रहश्चेत्येवं चतुर्विधोऽवग्रहः, यदिवा सामान्येन पञ्चविधोऽवग्रहः, तद्यथा-देवेन्द्रस्य
लोकमध्यवर्तिरुचकदक्षिणार्द्धमवग्रहः १, राज्ञश्चक्रवर्त्यादिर्भरतादिक्षेत्रं २, गृहपतेः-ग्राममहत्तरादेर्ग्रामपाटकादिकमवग्रहः ३, तथा
मागारिकस्य-शय्यातरस्य घङ्गशालादिकं ४, साधर्मिकाः-साधवो ये मासकल्पेन तत्रावस्थितास्तेषां वसत्यादिरवग्रहः सपादं
योजनमिति ५, तदेवं पञ्चविधोऽवग्रहः, वसत्यादिपरिग्रहं च कुर्वता सर्वेऽप्येते यथाऽवसरमनुज्ञाप्या इति ॥ साम्प्रतं द्रव्याद्यवग्र-
हप्रतिपादनायाह—

दन्वुग्गहो उ तिविहो सचित्तापित्तमीसओ चैव । खितुग्गहोऽवि तिविहो दुविहो कालुग्गहो होइ ॥३२०॥
द्रव्याद्यवग्रहस्त्रिविधः, शिष्यादेः सचित्तो रजोहरणादेः सचित्तः शिष्यरजोहरणादेर्मिश्रः, क्षेत्रावग्रहोऽपि सचित्तादिस्त्रिविध एव,
यदिवा ग्रामनगरारण्यभेदादिति, कालावग्रहस्तु ऋतुवद्वर्षाकालभेदाद्विधेति ॥ भावावग्रहप्रतिपादनार्थमाह—

मइउग्गहो य गहणुग्गहो य भायुग्गहो दुहा होइ ॥ इंदिय नोइंदिय अत्थवंजणे उग्गहो दसहा ॥३२१॥

भावावग्रहो द्वैधा, तद्यथा-मत्यवग्रहो ग्रहणावग्रहश्च, तत्र मत्यवग्रहो द्विधा-अर्थावग्रहो व्यञ्जनावग्रहश्च, तत्रार्थावग्रह इन्द्रियनो-
इन्द्रियभेदात् षोढा, व्यञ्जनावग्रहस्तु चक्षुरिन्द्रियमनोवर्जश्चतुर्धा, स एष सर्वोऽपि मतिभावावग्रहो दशधेति ॥ ग्रहणावग्रहार्थमाह—
गहणुग्गहम्मि अपरिग्गहस्स समणस्स गहणपरिणामो । कह पाडिहारियाऽपाडिहारिण होइ ? जइयन्वं ॥३२२॥
अपरिग्रहस्य साधोर्यदा पिण्डवसतिवस्त्रपात्रग्रहणपरिणामो भवति तदा स ग्रहणभावावग्रहो भवति, तस्मिंश्च सति 'कथं' केन

आचा०
२ श्रुत०
१ गूला

प्रकारेण मम शुद्धं धमत्यादिकं प्रातिहारिकमप्रातिहारिकं वा भवेदित्यत्र यतितव्यमिति, प्रागुक्तश्च देवेन्द्राद्यवग्रहः पञ्चविधोऽप्य-
स्मिन् ग्रहणाग्रहे द्रष्टव्य इति ॥ गतो नामनिष्पन्नो निक्षेपः, साम्प्रतं सन्नानुगमे सूत्रमुच्चारणीयं, तच्चेदम्—

(मूलं) समणे भविस्सामि अणगारे अकिंचणे अपुत्ते अपसू परदत्तभोई पावं कम्मं नो करिस्सामित्ति संसु-
ट्ठाए सव्वं भंते ! अदिन्नादानं पचक्कामि, से अणुपविसित्ता गामं वा जाव रायहाणिं वा नेव सयं अदिन्नं
गिण्हिज्जा नेवऽग्नेहिं अदिन्नं गिण्ह्याविज्जा अदिन्नं गिण्हंतेवि अग्ने न समणुजाणिज्जा, जेहिवि सद्धिं संपव्वइए
तेसिंपि जाइं छत्तगं वा जाव चम्मछेपणं वा तेसिं पुव्वामेव उग्गहं अणुणविय अपडिलेहिय २ अपम-
ज्जिय २ नो उग्गिण्हिज्जा वा परिगिण्हिज्जा वा, तेसिं पुव्वामेव उग्गहं जाइज्जा अणुणविय पडिलेहिय पमज्जिय
तओ सं० उग्गिण्हिज्जा वा प० ॥ (सू. ३७८)

श्राम्यतीति श्रमणः—तपस्वी यतोऽहमत एवंभूतो भविष्यामीति दर्शयति—‘अनगारः’ अगा—वृक्षास्तनिष्पन्नमगारं तन्न विद्यत इत्य-
नगारः, त्यक्तगृहपाश इत्यर्थः, तथा ‘अकिञ्चनः’ न विद्यते किमप्यस्येत्यकिञ्चनो, निष्परिग्रह इत्यर्थः, तथा ‘अपुत्रः’ स्वजनबन्धु
रहितो, निर्मम इत्यर्थः, एवम् ‘अपशुः’ द्विपदचतुष्पदादिरहितः, यत एवमतः परदत्तभोजी सन् पापं कर्म न करिष्यामीत्येवं
समुत्थायतत्प्रतिज्ञो भवामीति दर्शयति—यथा सर्वं भदन्त ! अदत्तादानं प्रत्यारुप्यामि, दन्तशोधनमात्रमपि परकीयमदत्तं न गृह्णा-
मीत्यर्थः, तदनेन विशेषणकदम्बकेनापरेपां शाक्यमरजस्कादीनां सम्यक्श्रमणत्वं निराकृतं भवति, स चैवंभूतोऽकिञ्चनः श्रमणो-
ऽनुप्रविश्य ग्रामं वा यावद्राजधानीं वा नैव स्वयमदत्तं गृह्णीयात् नैवापरेण ग्राहयेत् नाप्यपरं गृह्णन्तं समनुजानीयात्, यैर्वा साधुभिः

प्र. आ.
४०२

१५
७ अव-
ग्रहाभ्य.
१ उद्देशः
अदत्त-
त्यागः
२०

॥३७०॥
२८

आचा०
२ श्रुत०
१ चूला

सह सम्यक् प्रव्रजितः तिष्ठति वा तेषामपि सम्बन्ध्युपकरणमननुज्ञाप्य न गृहीयादिति दर्शयति, तद्यथा-छत्रकमिति 'छद अपवा-
रणे' छादयतीति छत्रं-वर्षाकल्पादि, यदिवा कारणिकः क्वचित्कुङ्कुणदेशादावतिवृष्टिसम्भवाच्छत्रकमपि गृहीयाद्, यावच्चर्मच्छेदनक-
मप्यननुज्ञाप्याप्रत्युपेक्ष्य च न अवगृहीयान् सकृत् प्रगृहीयाद् अनेकशः । तेषां च सम्बन्धि यथा गृहीयात्तथा दर्शयति-पूर्वमेव
ताननुज्ञाप्य प्रत्युपेक्ष्य चक्षुषा प्रमृज्य रजोहरणादिना सकृदनेकशो वा गृहीयादिति ॥ किञ्च—

(मूलं) से भि० आगंतारेसु वा ४ अणुवीड उग्गहं जाइज्जा, जे तत्थ ईसरे जे तत्थ समहिट्टए ते उग्गहं-अणु-
न्नविज्जा-कामं खलु आउसो०! अहालंदं अहापरिन्नायं वसामो जाव आउसो! जाव आउसंतस्स उग्गहे जाव
साहम्मिया एह तावं उग्गहं उग्गिण्हस्सामो, तेण परं विहरिस्सामो ॥ से किं पुण तत्थोग्गहंसि एवोग्गहियंसि
जे तत्थ साहम्मिया संभोइया समणुन्ना उवागच्छिज्जा जे तेण सयमेसित्तए असणे वा ४ तेण ते साहम्मिया
३ उवनिमंतिज्जा, नो चेव णं परचडियाए ओगिज्झिय २ उवनि० ॥ (सू. ३७९)

स भिक्षुरागन्तागारादौ प्रविश्यानुविचिन्त्य च-पर्यालोच्य यतिविहारयोग्यं क्षेत्रं ततोऽवग्रहं-वमत्यादिकं याचेत्, यश्च याच्यस्तं
दर्शयति-यस्तत्र 'ईश्वरः' गृहस्वामी तथा यस्तत्र 'समाधिष्ठाता' गृहपतिना निक्षिप्तभरः कृतस्तानवग्रहं-क्षेत्रावग्रहम् 'अनुज्ञापयेत्'
याचेत्, कथमिति दर्शयति-'काम'मिति तवेच्छया 'खलु' इति वाक्यालङ्कारे आयुष्मन्! गृहपते! 'अहालंद'मिति यावन्मात्रं कालं
भवाननुजानीते 'अहापरिन्नायं'ति यावन्मात्रं क्षेत्रमनुजानीते, तावन्मात्रं कालं तावन्मात्रं च क्षेत्रमाश्रित्य वयं वसाम इतियावत्,
इहायुष्मन्! यावन्मात्रं कालमिहायुष्मतोऽवग्रहो यावन्तथ साधर्मिकाः-साधवः समागमिष्यन्ति एतावन्मात्रमवग्रहिष्यामस्तत ऊर्ध्वं

७ अ-
ग्रहाध्य.
१ उदेशः
अदत्त-
त्यागः
५

१०

आचा०
२ श्रुत०
१ चूला

प्र. आ.
४०३

विहरिष्याम इति ॥ अवगृहीते चावग्रहे सत्युत्तरकालविधिमाह-तदेवमवगृहीतेऽवग्रहे स साधुः किं पुनः कुर्यादिति दर्शयति-ये
तत्र केचन प्राघूर्णकाः 'साधर्मिकाः' साधवः 'साम्भोगिकाः' एकसामाचारीप्रविष्टाः 'समनोज्ञाः' उद्युक्तविहारिणः 'उपागच्छेयुः'
अतिययो भवेयुः, ते चैवंभूता ये तेनैव साधुना परलोकार्थिना स्वयमेपितव्याः, ते च स्वयमेवागता भवेयुः, तांश्चाशनादिना स्वय-
माहतेन स साधुरूपनिमन्त्रयेद्, यथा-गृहीत द्रव्यमेतन्मयाऽऽनीतमशनादिकं क्रियतां ममानुग्रहमित्येवमुपनिमन्त्रयेत्, न चैव 'परव-
डियाए'ति, परानीतं यदशनादि तद् भृशम् 'अवगृह्य' आश्रित्य नोपनिमन्त्रयेत्, किं तर्हि ? स्वयमेवानीतेन निमन्त्रयेदिति ॥ तथा-
(मूलं) से आगंतारेसु वा ४ जाव से किं पुण तत्थोग्गहंसि एवोग्गहियंसि जे तत्थ साहम्मिआ अन्नसंभोइआ
समणुत्ता उवागच्छिज्जा जे तेण सयमेसित्तए पीढे वा फलए वा सिज्जा वा संथारए वा तेण ते साहम्मिए अन्न-
संभोइए समणुत्ते उवनिमंतिज्जा, नो चैव णं परवडियाए ओगिज्झिय २ उवनिमंतिज्जा ॥ से आगंतारेसु वा ४ जाव
से किं पुण तत्थुग्गहंसि एवोग्गहियंसि जे तत्थ गाहावईण वा गाहा० पुत्ताण वा सूई वा पिप्पलए वा कण-
सोहणए वा नहच्छेयणए वा तं अप्पणो एगस्स अट्ठाए पाडिहारियं जाइत्ता नो अन्नमन्नस्स दिज्ज वा अणुप-
इज्ज वा, सयंकरणिज्जंतिकट्टु, से तमायाए तत्थ गच्छिज्जा २ पुब्बामेव उत्ताणए हत्थे कट्टु भूमीए वा ठवित्ता
इमं खलु २ त्ति आलोइज्जा, नो चैव णं सयं पाणिणा परपाणिंसि पच्चप्पिणिज्जा ॥ (सू. ३८०)

पूर्ववत्सर्वं, नवरमसाम्भोगिकान् पीठफलकादिनोपनिमन्त्रयेद्, यतस्तेषां तदेव पीठिकादिसंभोग्यं, नाशनादीति ॥ किञ्च-तस्मि-
न्नावग्रहे गृहीते यस्तत्र गृहपत्यादिको भवेत् तस्य सम्बन्धि सूच्यादिकं यदि कार्यार्थमेकमात्मानमुद्दिश्य गृहीयात् तदपरेषां साधूनां

१५
७ अव-
ग्रहाध्य.
१ उद्देशः
सांभो-
गिकेतर-
२०
निमन्त्रणं

॥३७१॥
२८

न समर्पयेत्, कृतकार्यश्च प्रतीपं गृहस्थसंशानेन सूत्रोक्तेन विधिना समर्पयेदिति ॥ अपिच—

(मूलं) से भि० से जं० उग्गहं जाणिज्जा अणंतरहियाए पुढवीए जाव संताणए तह० उग्गहं नो गिण्हिज्जा वा २ ॥ से भि० से जं० पुण उग्गहं थूणंसि वा ४ तह० अंतलिकखजाए दुब्बद्धे जाव नो उग्गिण्हिज्जा वा २ ॥ से भि० से जं० कुलियंसि वा ४ जाव नो उग्गिण्हिज्ज वा २ ॥ से भि० खंधंसि वा ४ अन्नयरे वा तह० जाव नो उग्गहं उग्गिण्हिज्ज वा २ ॥ से भि० से जं० पुण० ससांगारियं० सखुद्धुपसुभत्तपाणं नो पन्नस्स निक्खमणपवेसे जाव धम्माणुओगचिंताए, सेवं नच्चा तह० उवस्सए ससांगारिए० नो उवग्गहं उग्गिण्हिज्जा वा २ ॥ से भि० से जं० गाहावइकुलस्स मज्झंमज्झेणं गंतुं पंथे पडिबद्धं वा नो पन्नस्स जाव सेवं न० ॥ से भि० से जं० इह खल्लु गाहावई वा जाव कम्मकरीओ वा अन्नमन्नं अक्कोसंति वा तहेव तिल्लादि सिणाणादि सीओदगवि- यडादि निगियाइ वा जहा सिज्जाए आलावगा नवरं उग्गहवत्तन्वया ॥ से भि० से जं० आइन्नसलिकखे नो पन्नस्स० उग्गिण्हिज्ज वा २, एयं खल्लु० ॥ (सू. ३८२) उग्गहपडिमाए पढमो उद्देशो ॥ २-१-७-१ ॥

यत्पुनः सचित्तपृथिवीसम्बन्धमवग्रहं जानीयात्तन्न गृहीयादिति ॥ तथा—अन्तरिक्षजातमप्यवग्रहं न गृहीयादित्यादि शय्यावनेयं यावदुद्देशकसमाप्तिः, नवरमवग्रहाभिलाष इति ॥ सप्तमस्य प्रथमोद्देशकः समाप्तः ॥ २-१-७-१ ॥

उक्त प्रथमोद्देशकः, अधुना द्वितीयः समारभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः—पूर्वोद्देशकेऽवग्रहः प्रतिपादितस्तदिहापि तच्छे-

॥चा०
२ श्रुत०
१ चूला

पप्रतिपादनायोद्देशकः, तस्य चादिद्वयम्—

(मूलं) से आगंतारेसु वा ४ अणुवीह उग्गहं जाइज्जा, जे तत्थ ईसरे० ते उग्गहं अणुजाणाविज्जा-कामं खलु आउसो ! अहालंदं अहापरिन्नायं वसामो जाव आउसो ! जाव आउसंतस्स उग्गहे जाव साहम्मिआए ताव उग्गहं उग्गिण्हस्सामो, तेण पर वि०, से किं पुण तत्थ उग्गहंसि एवोग्गहियंसि जे तत्थ समणाण वा माह० छत्तए वा जाव चम्मछेदणए वा तं नो अंतोहितो वाहिं नीणिज्जा बहियाओ वा नो अंतो पविसिज्जा, सुत्तं वा नो पडिवोहिज्जा, नो तेसिं किंचिवि अप्पत्तियं पडिणीयं करिज्जा ॥ (सू. ३८२)

स भिक्षुरागन्तागारादारपरब्राह्मणाद्युपभोगसामान्ये कारणिकः सन्नीधरादिकं पूर्वप्रक्रमेणावग्रहं याचेत्, तस्मिन्नावगृहीतेऽग्रहे यत्तत्र श्रमणब्राह्मणादीनां छत्राद्युपकरणजातं भवेत्तत्रैवाभ्यन्तरतो बहिर्निष्कामयेत् नापि ततोऽभ्यन्तर प्रवेशयेत् नापि ब्राह्मणादिकं सुप्तं प्रतिबोधयेत्, न च तेषाम् 'अप्पत्तियं'ति मनसः पीडां कुर्यात्, तथा 'प्रत्यनीकता' प्रतिकूलतां न विदध्यादिति ॥

(मूलं) से भि० अभिकंखिज्जा अंबवणं उवागच्छित्तए जे तत्थ ईसरे २ ते उग्गहं अणुजाणाविज्जा-कामं खलु जाव विहरिस्सामो, से किं पुण० एवोग्गहियंसि अह भिक्खू इच्छिज्जा अंबं भुत्तए वा, से जं पुण अंबं जाणिज्जा सअंडं ससंताणं तह० अंबं अफा० नो प०॥ से भि० से जं० अप्पंडं अप्पसंताणं अतिरिच्छच्छिन्नं अब्बोच्छिन्नं अफासुयं जाव नो पडिगाहिज्जा ॥ से भि० से जं० अप्पंडं वा जाव संताणं तिरिच्छच्छिन्नं वुच्छिन्नं फा० पडि०॥ से भि० अंबमित्तं वा अंबपेसियं वा अंबचोयं वा अंबसालं वा अंबडालं वा भुत्तए वा पायए

७ अ-
१५
ग्रहाध्य.
१-२ उ.
सचित्त-
वस्त्रादि-
परायुत्ति-
२०
वर्जनं

॥३७२॥
२७

आचा०
२ श्रुत०
१ चूला

वा, से जं० अंबभित्तगं वा ५ सअंडं अफा० नो पडि०॥ से भिक्खू वा २ से जं० अंबं वा अंबभित्तगं वा अप्पंडं०
अतिरिच्छच्छिन्नं २ अफा० नो प०॥ से जं० अंबडालगं वा अप्पंडं ५ तिरिच्छच्छिन्नं वुच्छिन्नं फासुयं पडि०॥
से मि० अभिकंखिज्जा उच्छुवणं उवागच्छित्तए, जे तत्थ ईसरे जाव उग्गहंसि०॥ अहं भिक्खू इच्छिज्जा उच्छुं
भुत्तए वा पा०, से जं० उच्छुं जाणिज्जा सअंडं जाव नो प०, अतिरिच्छच्छिन्नं तहेव, तिरिच्छच्छिन्नेऽवि तहेव ॥
से मि० अभिकंखि० अंतरुच्छुयं वा उच्छुगंडियं वा उच्छुचोयगं वा उच्छुसा० उच्छुडा० भुत्तए वा पाय०, से
जं पु० अंतरुच्छुयं वा जाव डालगं वा सअंडं० नो प०॥ से मि० से जं० अंतरुच्छुयं वा० अप्पंडं वा० जाव
पडि०, अतिरिच्छच्छिन्नं तहेव ॥ से मि० ल्हसणवणं उवागच्छित्तए, तहेव तिन्निवि आलावगा, नवरं ल्हसुणं ॥
से मि० ल्हसुणं वा ल्हसुणकंदं वा ल्ह० चोयगं वा ल्हसुणनालगं वा भुत्तए वा २ से जं० लसुणं वा जाव
लसुणवीयं वा सअंडं जाव नो प०, एवं अतिरिच्छच्छिन्नेऽवि तिरिच्छच्छिन्ने जाव प०॥ (सू. ३८३)

स भिक्षुः कदाचिदाग्रवनेऽवग्रहमीश्वरादिकं याचेत्, तत्रस्थश्च सति कारणे आग्रं भोक्तुमिच्छेत्, तच्चाग्रं साण्डं ससन्तानकयप्रा-
सुकमिति च मत्वा न प्रतिगृह्णीयादिति ॥ किञ्च-स भिक्षुर्यत्पुनराग्रमल्पाण्डमल्पसन्तानकं वा जानीयात् किन्तु 'अतिरथीनच्छिन्नं'
तिरथीनमपाटितं तथा 'अव्यवच्छिन्नम्' अखण्डितं यावदप्रासुकं न प्रतिगृह्णीयादिति ॥ तथा-स भिक्षुरल्पाण्डमल्पसन्तानकं तिर-
थीनच्छिन्नं तथा व्यवच्छिन्नं यावत्प्रासुकं कारणे सति गृह्णीयादिति ॥ एवमाग्रावयवसम्बन्धि सूत्रत्रयमपि नेयमिति, नवरम्-'अंब-
भित्तयं'ति आग्रार्द्धम् 'अंबपंसी' आग्रफाली 'अंबचोयगं'ति आग्रच्छल्ली सालगं-रसं 'डालगं'ति आग्रश्लक्ष्णाखण्डानीति ॥ एवमि-

७ अंब-
ग्रहांव्यं
२ उद्देशः
सचित्त-
वस्त्रादि-
५
पराश्रुति-
वर्जनं

१०

आचा०
२ श्रुत०
१ चूला

पप्रतिपादनायोद्देशकः, तस्य चादिसूत्रम्—

(मूल) से आगंतारेसु वा ४ अणुवीड उग्गहं जाइज्जा, जे तत्थ ईसरे० ते उग्गहं अणुज्जाविज्जा-कामं खल्लु आउसो ! अहालंदं अहापरिन्नायं वसामो जाव आउसो ! जाव आउसंतस्स उग्गहे जाव साहम्मिआए ताव उग्गहं उग्गिण्हिस्सामो, तेण पर वि०, से किं पुण तत्थ उग्गहंसि एवोग्गहियंसि जे तत्थ समणाण वा माह्० छत्तए वा जाव चम्मछेदणए वा तं नो अंतोहितो चाहिं नीणिज्जा बहियाओ वा नो अंतो पविसिज्जा, सुत्तं वा नो पडियोहिज्जा, नो तेसिं किंचिवि अप्पत्तियं पडिणीयं करिज्जा ॥ (सू. ३८२)

स भिक्षुरागन्तागारादायपरब्राह्मणाद्युपभोगसामान्ये कारणिकः सन्नीश्वरादिकं पूर्वप्रक्रमेणावग्रहं याचेत्, तस्मिन्नावगृहीतेऽग्रहे यत्तत्र श्रमणब्राह्मणादीनां छात्राद्युपकरणजातं भवेत्तन्नैराभ्यन्तरतो बहिर्निष्कामयेत् नापि ततोऽभ्यन्तरं प्रवेशयेत् नापि ब्राह्मणादिकं सुप्तं प्रतिबोधयेत्, न च तेषाम् 'अप्पत्तियं'ति मनसः पीडा कुर्यात्, तथा 'प्रत्यनीकता' प्रतिकूलतां न विदध्यादिति ॥

(मूल) से भि० अभिकंखिज्जा अंबवणं उवागच्छित्तए जे तत्थ ईसरे २ ते उग्गहं अणुजाणाविज्जा-कामं खल्लु जाव विहरिस्सामो, से किं पुण० एवोग्गहियंसि अह भिक्खू इच्छिज्जा अंबं भुत्तए वा, से जं पुण अंबं जाणिज्जा सअंडं ससंताणं तह० अंबं अफा० नो प०॥ से भि० से जं० अप्पंडं अप्पसंताणं अतिरिच्छच्छिच्छं अंबोच्छिच्छं अफासुयं जाव नो पडिगाहिज्जा ॥ से भि० से जं० अप्पंडं वा जाव संताणं तिरिच्छच्छिच्छं वुच्छिच्छं फा० पडि०॥ से भि० अबभित्तं वा अंबपेसियं वा अंबचोयं वा अंबसालं वा अंबडालं वा भुत्तए वा पायए

प्र. आ.
४०३

७ अव-
१५
ग्रहाध्य.
१-२ उ.
सचित्त-
वस्त्रादि-
परावृत्ति
२०
वर्जनं

॥३७२॥
२७

आचा०
२ श्रुत०
२ चूला

स मिथुरागन्तागारादावग्रहे गृहीते ये तत्र गृहपत्यादयस्तेषां सम्बन्धीन्यायतनानि पूर्वप्रतिपादितान्यतिक्रम्यतानि च वक्ष्य-
माणानि कर्मोपादानानि परिहृत्यावग्रहमवग्रहीतुं जानीयात्, अथ मिथुः सप्तभिः प्रतिमाभिरभिग्रहविशेषैरवग्रहं गृहीयात्, तत्रेयं
प्रथमा प्रतिमा, तद्यथा—स मिथुरागन्तागारादौ पूर्वमेव विचिन्त्यैर्भूतः प्रतिश्रयो मया ग्राह्यो, नान्यथाभूत इति प्रथमा । तथा-
ऽन्यस्य च मिथोरेवंभूतोऽभिग्रहो भवति, तद्यथा—अहं च खल्वन्येषा साधूनां कृतेऽवग्रहं 'ग्रहीष्यामि' याचिष्ये, अन्येषां वाऽवग्रहे
गृहीते सति 'उपालयिष्ये' वत्स्यामीति द्वितीया । प्रथमा प्रतिमा सामान्येन, इयं तु गच्छान्तर्गतानां साधूनां साम्भोगिकानाम-
साम्भोगिकानां चोद्युक्तविहारिणा, यतस्तेऽन्योऽन्यार्थं याचन्त इति । तृतीया त्वियम्—अन्यार्थमवग्रहं याचिष्ये, अन्यावगृहीते तु न
स्थास्यामीति, एषा त्वाहालन्दिफाना, यतस्ते सन्नार्थविशेषमाचार्यादभिकाङ्क्षन्त आचार्यार्थं याचन्ते । चतुर्थी पुनरहमन्येषां कृते-
ऽवग्रहं न याचिष्ये अन्यावगृहीते च वत्स्यामीति, इयं तु गच्छ एवाभ्युद्यतविहारिणां जिनकल्पाद्यर्थं परिकर्म बुर्वताम् । अथापरा
पञ्चमी—अहमात्मकृतेऽवग्रहमवग्रहीष्यामि न चापरेषा द्वित्रिचतुष्पञ्चानामिति, इयं तु जिनकल्पिकस्य । अथापरा षष्ठी—यदीयम-
वग्रहं ग्रहीष्यामि तदीयमेवोक्तादिसंस्तारकं ग्रहीष्यामि, इतरथोत्कुडुको वा निषण्णः उपविष्टो वा रजनी गमिष्यामीत्येषा जिन-
कल्पिकादेरिति । अथापरा सप्तमी—एषैव पूर्वोक्ता, नर यथासस्तृतमेव शिलादिकं ग्रहीष्यामि नेतरदिति, शेषमात्मोर्कपर्जननादि
पिण्डपणावनेयमिति ॥ किञ्च—

प्र. आ.
४०६

(मूलं) सुयं मे आउसंतेणं भगवया एवमक्खायं—इह खलु थेरेहि भगवंतेहि पंचविहे उग्गहे पद्यत्ते, तं०—
देविंदउग्गहे १ रायउग्गहे २ गाहावइउग्गहे ३ सागारियउग्गहे ४ साहम्मियउग्ग० ५, एवं खलु तस्स भिकखुस्स

७ अव-
ग्रहाध्य.
२ उद्देशः
आम्नादि-
विचारः
५
प्रतिमाः

आचा०
२ श्रुत०
२ पूला

प्र. आ.
४०५

धुस्रत्रयमप्याप्रस्रत्रयेयमिति, नवरम् 'अंतरुच्छ्रयं'ति पर्वमध्यमिति ॥ एवं लशुनस्रत्रयमपि नेयमिति, आम्रादिस्रत्राणामव-
काशो निर्शाथपोडशोदेशकादवगन्तव्य इति ॥ साम्प्रतमवग्रहाभिग्रहविशेषानधिकृत्याह—

(मूलं) से भि० आगंतारेसु वा ४ जावोग्गहियंसि जे तत्थ गाहावईण वा गाहा० पुत्ताण वा इच्चेयाइं आया-
तणाइं उवाइक्कम्म अह भिक्खू जाणिज्जा, इमाहिं सत्तहिं पडिमाहिं उग्गहं उग्गिण्हित्ते, तत्थ खलु इमा पढमा
पडिमा-से आगंतारेसु वा ४ अणुवाइ उग्गहं जाइज्जा जाव विहरिस्सामो पढमा पडिमा १। अहावरा० जस्स
णं भिक्खुस्स एवं भवइ-अहं च खलु अन्नेसिं भिक्खूणं अट्टाए उग्गहं उग्गिण्हिस्सामि, अण्णेसिं भिक्खूणं
उग्गहे उग्गहिए उवल्लिस्सामि, दुच्चा पडिमा २। अहावरा० जस्स णं भि० अहं च० नो उग्गिण्हिस्सामि अन्नेसिं
च उग्गहे उग्गहिए नो उवल्लिस्सामि, तच्चा पडिमा ३। अहावरा० जस्स णं भि० अहं च० उग्गिण्हिस्सामि,
अन्नेसिं च उग्गहे उग्गहिए उवल्लिस्सामि, चउत्था पडिमाण अहावरा० जस्स णं अहं च खलु अप्पणो
अट्टाए उग्गहं च उ०, नो दुण्हं नो तिण्हं नो चउण्हं नो पंचण्हं०, पंचमा पडिमा ५। अहावरा० से भि० जस्स
एव उग्गहे उवल्लिइज्जा जे तत्थ अहासमन्नागए इक्कडे वा जाव पलाले तस्स लाभे संवसिज्जा, तस्स अलाभे
उण्डुओ वा नेसज्जिओ वा विहरिज्जा, छट्ठा पडिमा ६। अहावरा स० जे भि० अहासंथडमेव उग्गहं जाइज्जा,
तंजहा-पुढविसिलं वा कट्टसिलं वा अहासंथडमेव तस्स लाभे संते०, तस्स अलाभे उ० ने० विहरिज्जा, सत्तमा
पडिमा ७। इच्चेयासिं सत्तण्हं पडिमाणं अन्नयरं जहा पिंडेसणाए ॥ (सू. ३८४)

१५
७ अव-
ग्रहाध्य.
२ उद्देशः
आम्रादि-
विचार-
२०
प्रतिमाः

॥३७३॥
२८

सं मिथुरागन्तागारादावग्रहे गृहीते ये तत्र गृहपत्यादयस्तेषां सम्बन्धीन्यायतनानि पूर्वप्रतिपादितान्यतिक्रम्यैतानि च वक्ष्य-
माणानि कर्मोपादानानि परिहृत्यावग्रहमवग्रहीतुं जानीयात्, अथ मिथुः सप्तमिः प्रतिमाभिरभिग्रहविशेषैरवग्रहं गृहीयात्, तत्रेयं
प्रथमा प्रतिमा, तद्यथा—स मिथुरागन्तागारादौ पूर्वमेव विचिन्त्यैवंभूतः प्रतिश्रयो मया ग्राह्यो, नान्यथाभूत इति प्रथमा । तथा-
ऽन्यस्य च मिथोरेवंभूतोऽभिग्रहो भवति, तद्यथा—अहं च खल्वन्येषां साधूनां कृतेऽवग्रहं 'ग्रहीष्यामि' याचिष्ये, अन्येषां वाऽवग्रहे
गृहीते सति 'उपालयिष्ये' वत्स्यामीति द्वितीया । प्रथमा प्रतिमा सामान्येन, इयं तु गच्छन्तर्गतानां साधूनां साम्भोगिकानाम-
सांभोगिकानां चोद्युक्तविहारिणां, यतस्तेऽन्योऽन्यार्थं याचन्त इति । तृतीया त्वियम्—अन्यार्थमवग्रहं याचिष्ये, अन्यावगृहीते तु न
स्थास्यामीति, एषा त्वाहालन्दिफानां, यतस्ते सूत्रार्थविशेषमाचार्यादभिकाङ्क्षन्त आचार्यार्थं याचन्ते । चतुर्थी पुनरहमन्येषां कृते-
ऽवग्रहं न याचिष्ये अन्यावगृहीते च वत्स्यामीति, इयं तु गच्छ एवाभ्युद्यतविहारिणां जिनकल्पाद्यर्थं परिकर्म कुर्वताम् । अथापरा
पञ्चमी—अहमात्मकृतेऽवग्रहमवग्रहीष्यामि न चापरेषां द्वित्रिचतुष्पञ्चानामिति, इयं तु जिनकल्पिकस्य । अथापरा षष्ठी—यदीयम-
वग्रहं ग्रहीष्यामि तदीयमेवोक्तादिसंस्कारकं ग्रहीष्यामि, इतरथोत्कुडुको वा निपण्णः उपविष्टो वा रजनीं गमिष्यामीत्येषा जिन-
कल्पिकादेरिति । अथापरा सप्तमी—एषैव पूर्वोक्ता, नवरं यथासंस्तृतमेव शिलादिकं ग्रहीष्यामि नेतरदिति, शेषमात्मोर्कपर्वजनादि
पिण्डपणावनेयमिति ॥ किञ्च—

(मूलं) सुयं मे आउसंतेणं भगवया एवमक्खायं—इह खलु थेरेहिं भगवन्तेहिं पंचविहे उग्गहे पद्यत्ते, तं०—
देविंदउग्गहे १ रायउग्गहे २ गाहावइउग्गहे ३ सागारियउग्गहे ४ साहम्मियउग्ग० ५, एवं खलु तस्स भिकखुस्स

नेनाधिकारः, तदाह नियुक्तिकारः—ऊर्द्धस्थाने 'प्रकृतं' प्रस्ताव इति, द्वितीयमध्ययनं निशीथिका; तस्याश्च पदको-निक्षेपः, तं च स्वस्थान एव करिष्यामीति । साम्प्रतं घृत्रमुद्यारणीयं, तच्चेदम्—

(मूलं) से भिक्खू वा० अभिकंखेज्जा ठाणं ठाइत्तए, से अणुपविसिज्जा गामं चा जाव रायहाणिं चा, से जं पुण ठाणं जाणिज्जा-सअंडं जाव मक्कडासंताणयं तं तह० ठाणं अकासुयं अणेस० लाभे संते नो प०, एवं सिज्जागमेण नेयव्वं जाव उदयपसूयाइंति ॥ इचेयाइं आयतणाइं उवाट्कम्म २ अह भिक्खू इच्छिज्जा चउहिं पडिमाहिं ठाणं ठाइत्तए, तत्थिमा पढमा पडिमा-अचित्तं खलु उवसज्जिज्जा अवलंविज्जा काएण विपरिकम्माइ नो सवियारं ठाणं ठाइस्सामि । दुच्चा पडिमा-अचित्तं खलु उवसज्जेज्जा अवलंविज्जा नो काएण विपरिकम्माइ नो सवियारं ठाणं ठाइस्सामि दुच्चा पडिमा । अहावरा तच्चा पडिमा-अचित्तं खलु उवसज्जेज्जा अवलंविज्जा नो काएण विपरिकम्माइ नो सवियारं ठाणं ठाइस्सामि तच्चा पडिमा । अहावरा चउत्था पडिमा-अचित्तं खलु उवसज्जेज्जा नो अवलंविज्जा काएण नो परकम्माइ नो सवियारं ठाणं ठाइस्सामि चउत्था पडिमा । इचेयासिं चउण्हं पडिमाणं जाव पग्गहि-यतरायं विहरिज्जा, नो किंचिवि वइज्जा, एयं खलु तस्स जाव तस्स० जाव जइज्जासित्तिवेमि (सू. ३८६) ठाणासत्तिकयं सम्मत्तं ॥ २-२-८ ॥

‘स’ पूर्वोक्तो भिक्षुर्यदा स्नानमभिकाङ्क्षेत् स्नातुं तदा सोऽनुप्रविशेद्भामादिकम्, अनुप्रविश्य च स्थानमूर्द्धस्थानाद्यर्थमन्वेपयेत्,

आचा०
२ धृतं०
२ चूला

भिक्षुखुणीणं चा सामग्गियं ॥ (सू. ३८५) उगहपडिमा सम्मत्ता ॥ अध्ययनं समाप्तं सप्तमम् ॥ २-१-७-२ ॥
धृतं मयाऽऽयुष्मता भगवतैवमाख्यातम्—इह खलु स्थविरैर्भगवद्भिः पञ्चविधोऽवग्रहो व्याख्यातः, तद्यथा—देवेन्द्रावग्रह इत्यादि
मुख्योन्नेयं यावदुद्देशकममाप्तिरिति ॥ अवग्रहप्रतिमाख्यं सप्तममध्ययनं समाप्तं, तत्समाप्तौ प्रथमाऽऽचाराङ्गचूला
समाप्ता ॥ २-१-७ ॥

सप्तसप्तिकाख्या द्वितीया चूला ।

उक्तं सप्तममध्ययनं, तदुक्तौ च प्रथमचूलाऽभिहिता, इदानीं द्वितीया समाारभ्यते, अस्याश्चायमभिसम्बन्धः—इहा-
नन्तरचूलायां वसत्यवग्रहः प्रतिपादितः, तत्र च कीदृशे स्थाने कायोत्सर्गस्वाध्यायोच्चारप्रश्रवणादि विधेयमित्येतत्प्रतिपादनाय
द्वितीयचूला, सा च सप्ताध्ययनात्मिकेति निर्युक्तिरुद्दर्शयितुमाह—

सत्तिक्काणि इक्कस्सरगाणि पुब्ब भणिय तहिं ठाणं । उद्धट्टाणे पगयं निसीहियाणं तहिं छक्कं ॥ ३२३ ॥
'सप्तककान्येकसरार्णा'ति सप्ताध्ययनान्युद्देशकरहितानि भवन्तीत्यर्थः, तत्रापि 'पूर्वं' प्रथमं स्थानाख्यमध्ययनमभिहितमित्यत-
स्तद्व्याख्यायते इत्यनेन सम्बन्धेनायातस्यास्याध्ययनस्य चत्वार्यनुयोगद्वाराणि भवन्ति, तत्रोपक्रमान्तर्गतोऽर्थाधिकारोऽयम्—किंभूतं
साधुना स्थानमाश्रयितव्यमिति, नामनिष्पन्ने तु निक्षेपे स्थानमिति नाम, तस्य च नामादिश्चतुर्धा निक्षेपः, तत्रेह द्रव्यमाश्रित्योर्ध्वस्था-

१५
? सप्त-
सप्तिका
स्थाना-
दिनि-
क्षेपः

॥३७४॥
२५

आचा०
२ धृत०
२ चूला

नेनाधिकारः, तदाह निर्युक्तिकारः—ऊर्ध्वस्थाने 'प्रकृतं' प्रस्ताव इति, द्वितीयमध्ययनं निशीथिका; तस्याश्च पदको निक्षेपः, तं च स्वस्थान एव करिष्यामीति । साम्प्रतं सूत्रमुच्चारणीयं, तच्चेदम्—

(मूलं) से भिक्षू वा० अभिकंखेज्जा ठाणं ठाइत्तए, से अणुपविसिज्जा गामं वा जाव रायहाणिं वा, से जं पुण ठाणं जाणिज्जा—सअंडं जाव मक्कडासंताणयं तं तह० टाणं अकासुयं अणेस० लाभे संते नो प०, एवं सिज्जागमेण नेयव्वं जाव उदयपसूयाइंति ॥ इचेयाइं आयतणाइं उवाइक्कम्म २ अह भिक्षू इच्छिज्जा चउहिं पडिमाहिं ठाणं ठाइत्तए, तत्थिमा पढमा पडिमा—अचित्तं ग्वलु उवसज्जिज्जा अवलंविज्जा काएण विप्परिकम्माइ नो सवियारं ठाणं ठाइस्सामि । दुच्चा पडिमा—अचित्तं खलु उवसज्जेज्जा अवलंविज्जा नो काएण विप्परिकम्माइ नो सवियारं ठाणं ठाइस्सामि दुच्चा पडिमा । अहावरा तच्चा पडिमा—अचित्तं ग्वलु उवसज्जेज्जा अवलंविज्जा नो काएण विपरिकम्माइ नो सवियारं ठाणं ठाइस्सामि तच्चा पडिमा । अहावरा चउत्था पडिमा—अचित्तं खलु उवसज्जेज्जा नो अवलंविज्जा काएण नो परकम्माइ नो सवियारं ठाणं ठाइस्सामि चोसडुकाए चोसडुकेसमंसुलोमनहे संनिरुद्धं वा ठाणं ठाइस्सामि चउत्था पडिमा । इचेयासिं चउण्हं पडिमाणं जाव पग्गहि-यतरायं विहरिज्जा, नो किंचिवि चइज्जा, एयं ग्वलु तस्स जाव तस्स० जाव जइज्जासित्तिवेमि (सू. ३८६) ठाणासत्तिकयं सम्मत्तं ॥ २-२-८ ॥

‘स’ पूर्वोक्तो भिक्षुर्पदा स्थानमभिकाङ्क्षेत् स्थातुं तदा सोऽनुप्रविशेद्रामादिकम्, अनुप्रविश्य च स्थानमूर्ध्वस्थानाद्यर्थमन्वेपयेत्,

१ सप्त-
सप्तिका :
स्थाना-
दिनि-
क्षेपः
५

आधा०
२ धृत०
२ चूला
प्र. आ.
४०७

तच्च साण्डं यावत्सन्तानक्रमप्रासुकमिति लाभे सति न प्रतिगृहीयादिति, इत्येवमन्यान्यपि सूत्राणि शय्यावद्रष्टव्यानि यावदुद-
कप्रसृतानि कन्दार्दानि यदि भवेयुस्तत्तथाभूतं स्थानं न गृहीयादिति ॥ साम्प्रतं प्रतिमोद्देशेनाह—‘इत्येतानि’ पूर्वोक्तानि वक्ष्यमा-
णानि वा ‘आयतनानि’ कर्मोपादानानि ‘उपातिक्रम्य २’ अतिलङ्घ्याथ भिक्षुः स्थानं स्थातुमिच्छेत् ‘चतुसृभिः प्रतिमाभिः’ अभि-
ग्रहविशेषः करणभूतः, ताश्च यथाक्रममाह, तत्रेयं प्रथमा—कस्यचिद्भिधोरेवंभूतोऽभिग्रहो भवति, यथाऽहमचित्तं स्थानमुपाश्रययि-
ष्यामि, तथा किञ्चिदचित्तं कुड्यादिकमवलम्बयिष्ये कायेन, तथा ‘विपरिक्रमिष्यामि’ परिस्पन्दं करिष्यामि, हस्तपादाद्याकुक्षनादि
करिष्यामीत्यर्थः, तथा तत्रैव सविचारं स्तोत्रपादादिविहरणरूपं स्थानं ‘स्थास्यामि’ समाश्रयिष्यामि, प्रथमा प्रतिमा । द्वितीयायां त्वालं-
चनाकुक्षनप्रसारणादिक्रियामवलम्बनं च करिष्ये, न पादविहरणमिति । तृतीयायां त्वाकुक्षनप्रसारणमेव नावलम्बनपादविहरणे इति ।
चतुर्थ्यां पुनस्त्रयमपि न विधत्ते, स चैवंभूतो भवति—व्युत्सृष्टः—त्यक्तः परिमितं कालं कायो येन स तथा, तथा व्युत्सृष्टं केशश्म-
थुलोमनखं येन स तथा, एवंभूतश्च सम्यग्रिहृष्टं स्थानं स्थास्यामीत्येवं प्रतिज्ञाय कायोत्सर्गव्यवस्थितो मेरुवन्निष्प्रकम्पस्तिष्ठेत्, यद्यपि
कथित्केशाद्युत्पाटयेत्तथाऽपि स्थानान्न चलेदिति, आसां चान्यतमां प्रतिमां प्रतिपद्य नापरमप्रतिपन्नप्रतिमं साधुमपवदेत् नात्मोत्कर्षं
कुर्यात् न किञ्चिदेवंजातीयं वदेदिति ॥ प्रथमः सप्तैककः समाप्तः ॥ २-२-८ ॥

प्रथमानन्तरं द्वितीयः सप्तैककः, सम्बन्धश्चास्य—इहानन्तराध्ययने स्थानं प्रतिपादितं, तच्च किंभूतं स्वाध्याययोग्यं ?, तस्यां च
स्वाध्यायभूमौ यद्विधेयं यच्च न विधेयमित्यनेन सम्बन्धेन निषीधिकाऽध्ययनमायातम्, अस्य च चत्वार्यनुयोगद्वाराणि भवन्ति,

१५
८ स्था-
नाध्य-
यनं
१ सप्त-
सप्तिका
२७

॥३७५॥
२७

आचा०
२ श्रुत०
२ चूला

तत्र नामनिष्पन्ने निक्षेपे निपीथिकेति नाम, अस्य च नामस्थापनाद्रव्यक्षेत्रकालभावेः पद्विधो निक्षेपः, नामस्थापने पूर्ववत्, द्रव्य-
निपीथं नोआगतो ह्यशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तं यद्रव्यं प्रच्छेदं, क्षेत्रनिपीथं तु ब्रह्मलोकरिष्टविमानपार्श्ववर्तिन्यः कृष्णराजयो यस्मिन्
वा क्षेत्रे तद्व्याख्यायते, कालनिपीथं कृष्णरजन्यो यत्र वा काले निपीथं व्याख्यात इति, भावनिपीथं नोआगत इदमेवाध्ययनम्,
आगमैकदेशत्वात्, गतो नामनिष्पन्नो निक्षेपः, साम्प्रतं सूत्रानुगमे सूत्रमुच्चारणीयं, तच्चेदम्—

(मूलं) से भिक्खू वा २ अभिकं० निसीहियं फासुयं गमणाए, से पुण निसीहियं जाणिज्जा-सअंडं तह० अफा०
नो चेइस्सामि ॥ से भिक्खू० अभिकंखेज्जा निसीहियं गमणाए, से पुण नि० अप्पपाणं अप्पवीयं जाव संता-
णयं तह० निसीहियं फासुयं चेइस्सामि, एवं सिज्जागमेणं नेयव्वं जाव उदयप्पसूयाइं ॥ जे तत्थ दुवग्गा
तिवग्गा चउवग्गा पंचवग्गा वा अभिसंधारिंति निसीहियं गमणाए ते नो अन्नमन्नस्स कायं आलिंगिज्ज वा
चुंविज्ज वा दंतेहिं वा नहंहिं वा अच्छिंदिज्ज वा युच्छिं०, एयं खल्लु० जं सव्वट्टेहिं सहिए समिए सया जएज्जा,
सेयमिणं मन्निज्जासित्तिवेमि ॥ (सू. ३८७) निसीहियासत्तिकयं ॥ २-२-९ ॥

स भावभिक्षुर्यदि वसतेरुपहताया अप्यत्र निपीथिकां-स्वाध्यायभूमिं गन्तुमभिकाङ्क्षेत्, तां च यदि साण्डां यावत्ससन्तानकां
जानीयात्ततोऽप्रासुकत्वान्न परिगृहीयादिति ॥ किञ्च-स भिक्षुरल्पाण्डादिकां गृहीयादिति ॥ एवमन्यान्यपि सूत्राणि शय्यावनेयानि
यावद् यत्रोदकप्रसृतानि कन्दादीनि स्युस्तां न गृहीयादिति ॥ तत्र गतानां विधिमधिकृत्याह-ये तत्र साधवो नैपेधिकाभूमौ द्वित्राद्या

१ निशीथनिशीथयोः प्राकृते एकेन निमीदृशब्देन वान्यत्वात् एव निक्षेपवर्णन, तथा च निपीथिका निशीथिकेभ्युभयमपि समतमभिधानयो ।

८ स्था-
नाध्य-
येनं
१ सप्त-
सप्तिका
५

१०

गच्छेयुस्ते नान्योऽन्यस्य 'कायं' शरीरमालिङ्गयेयुः-परस्परं गात्रसंस्पर्शं न कुर्युरित्यर्थः, नापि 'विविधम्' अनेकप्रकारं यथा मोहो-
दयो भवति तथा विलिङ्गेयुरिति, तथा कन्दर्पप्रधानानक्रसंयोगादिकाः क्रिया न कुर्युरिति, एतत्तस्य भिक्षोः सामर्थ्यं यदसौ 'सर्वाथैः'
अशेषप्रयोजनैरामुष्मिकैः 'सहितः' समन्वितः तथा 'समितः' पञ्चभिः समितिभिः 'सदा' यावदायुस्तावत्संयमानुष्ठाने यतेत, एतदेव
च श्रेय इत्येवं मन्येतेति व्रगीमीति पूर्ववत् ॥ निपीधिकाऽध्ययनं द्वितीयमादितो नवमं समाप्तमिति ॥ २-२-२ ॥

साम्प्रतं तृतीयः सप्तकः समाभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः-इहान्तरे निपीधिका प्रतिपादिता, तत्र च कथम्भूतायां
भूमाचुचारादि विधेयमिति, अस्य च नामनिष्पन्ने निक्षेपे उच्चारप्रथवण इति नाम, तदस्य निरुक्त्यर्थं निर्युक्तिकृदाह-

उचवइ सरीराओ उचारो पसवइत्ति पासवणं । तं कह आयरमाणस्स होइ सोही न अइयारो ? ॥३२४॥

शरीरादुत्-प्राबल्येन च्यवते-अपयाति चरतीति वा उचारः-विष्ठा, तथा प्रकपेण श्रवतीति प्रथवणम्-एकिका, तच्च कथमा-
चस्तः साधोः शुद्धिर्भवति नातिचार इति ? ॥ उत्तरगाथया दर्शयितुमाह-

मुणिणा छक्कायदयाचरेण सुत्तभणियंमि ओगासे । उचारविउस्सग्गो कायव्वो अप्पमत्तेणं ॥३२५॥

'साधुनां' पद्भुजायकायरक्षणोद्युक्तेन वक्ष्यमाणसूत्रोक्ते स्थण्डिले उच्चारप्रथवणे विधेये अप्रमत्तेनेति ॥ निर्युक्त्यनुगमानन्तरं सूत्रा-
नुगमे सूत्रं, तच्चेदम्-

(मूलं) से भि० उचारपासवणकिरियाए उच्चाहिज्जमाणे सयस्स पायपुंछणस्स असईए तओ पच्छा साहम्मिचं

आचा०
२ श्रुत०
२ चूला

जाइजा ॥ से भि० से जं पु० थंडिल्लं जाणिजा सअंडं० तह० थंडिल्लंसि नो उच्चारपासवणं वोसिरिजा ॥ से भि०
जं पुण थं० अप्पाणं जाव संताणयं तह० थं० उच्चा० वोसिरिजा ॥ से भि० से जं० अस्सिपडियाए एगं साह-
म्मियं समुद्दिस्स वा अस्सिं० वहवे साहम्मिया स० अस्सि प० एगं साहम्मिणिं स० अस्सिप० वहवे साह-
म्मिणीओ स० अस्सि वहवे समण० पगणिय २ समु० पाणाइं ४ जाव उद्देसियं चेएइ, तह० थंडिल्लं पुरिसं-
तरकंडं जाव वहिया नीहंडं वा अनी० अन्नयरंसि वा तहप्पगारंसि थं० उच्चारं नो वोसि० ॥ से जं० वहवे
समणमा० कि० व० अतिही समुद्दिस्स पाणाइं भूयाइं जीवाइं सत्ताइं जाव उद्देसियं चेएइ, तह० थंडिल्लं पुरि-
संतरगडं जाव वहिया अनीहंडं अन्नयरंसि वा तह० थंडिल्लंसि नो उच्चारपासवणं, अह पुण एवं जाणिजा-
अपुरिसंतरगडं जाव वहिया नीहंडं अन्नयरंसि वा तहप्पगारं० थं० उच्चार० वोसि० ॥ से० जं० अस्सिपडि-
याए कयं वा कारियं वा पामिच्चियं वा छन्नं वा घट्टं वा मट्टं वा लित्तं वा संमट्टं वा संपधूयं वा अन्नयरंसि
वा तह० थंडि० नो उ० ॥ से भि० से जं पुण थं० जाणेजा, इह ग्वल्लु गाहावई वा गाहा० पुत्ता वा कंदाणि वा
जाव हरियाणि वा अंतराओ वा वाहिं नीहरंति वहियाओ वा अंतो साहरंति अन्नयरंसि वा तह० थं० नो उच्चा० ॥
से भि० से जं पुण० जाणेजा-खंधंसि वा पीढंसि वा मंचंसि वा मालंसि वा अटंसि वा पासायंसि वा अन्नयरंसि
वा० थं० नो उ० ॥ से भि० से जं पुण० अणंतरहियाए पुढवीए ससिणिद्वाए पु० ससरक्खाए पु० मट्टियाए मक्क-
डाए चित्तमंताए सिलाए चित्तमंताए लेल्लुयाए कोलावासंसि वा दारुयंसि वा जीवपइट्टियंसि वा जाव मक्कडासं-

९ निंशी-
थिका-
ध्ययनं
३ सप्त-
सप्तिका
५

आचा०
२ युत०
१ बूला
प्र. आ.
४०९

ताणयंसि अन्न० थं० नो उ० ॥ (सू. ३८८)

स भिक्षुः कदाचिदुच्चारप्रश्रवणकर्त्तव्यतयोत्-प्राचल्येन चाध्यमानः स्वकीयपादपुञ्छनसमाध्यादावुच्चारदिकं कुर्यात्, स्वकीयस्य त्वमावेऽन्यं 'सार्धमिकं' साधुं याचेत् पूर्वप्रत्युपेक्षितं पादपुञ्छनक्रममाध्यादिकमिति, तदनेनैतत्प्रतिपादितं भवति-वेगधारणं न कर्त्तव्यमिति ॥ अपिच-स भिक्षुरुच्चारप्रश्रवणाशङ्कायां पूर्वमेव स्थण्डिलं गच्छेत्, तस्मिंश्च साण्डादिकेऽप्रासुकत्वादुच्चारादि न कुर्यादिति ॥ किञ्च-अल्पाण्डादिके तु प्रासुके कार्यमिति ॥ तथा स भिक्षुर्यत्पुनरेवंभूतं स्थण्डिलं जानीयात्, तद्यथा-एकं बहून् वा सार्धमिकान् समुद्दिश्य तत्प्रतिज्ञया कदाचित्कश्चित्स्थण्डिलं कुर्यात् तथा श्रवणादीन् प्रगणय्य वा कुर्यात्, तत्रैवंभूतं पुरुषान्तरस्वीकृतमस्वीकृतं वा मूलगुणदुष्टमुद्देशिकं स्थण्डिलमाश्रित्योच्चारादि न कुर्यादिति ॥ अपिच-स भिक्षुः साधुमुद्दिश्य क्रीतादावुत्तरगुणाशुद्धे स्थण्डिले उच्चारादि न कुर्यादिति ॥ किञ्च-स भिक्षुर्गृहपत्यादिना कन्दादिके स्थण्डिलात्त्रिष्काश्यमाने तत्र वा निक्षिप्यमाणे नोच्चारादि कुर्यादिति ॥ किञ्च-स भिक्षुः स्क्रन्धादौ स्थण्डिले नोच्चारादि कुर्यादिति ॥ किञ्च-स भिक्षुर्यत्पुनरेवंभूतं स्थण्डिलं जानीयात्, तद्यथा-अनन्तरितायां सचित्तायां पृथिव्यां तत्रोच्चारादि न कुर्यात्, शेषं सुगमं, नवरं 'कोलावासं'ति घुगावासम् ॥ अपि च-
(मूलं) से भि० से जं० जाणे०-इह खलु गाहावई वा गाहावइपुत्ता वा कंदाणि वा जाव चीयाणि वा परिसाडिंसु वा परिसाडिंति वा परिसाडिस्संति वा अन्न० तह० नो उ० ॥ से भि० से जं० इह खलु गाहावई वा गा० पुत्ता वा सालीणि वा वीहीणि वा मुगाणि वा मासाणि वा कुलत्थाणि वा जवाणि वा जवजवाणि वा पहरिंसु वा पहरिंति वा पहरिस्संति वा अन्नपरंसि वा तह० थंडि० नो उ० ॥ से भि० २ जं० आमोयाणि वा

१५
उच्चार-
प्रश्रवण-
सप्तकः

२०

॥३७॥
२८

आचा०
२ श्रुत०
१ घूला

घासाणि वा भिल्लुयाणि वा विज्जलयाणि वा खाणुयाणि वा कडयाणि वा पगडाणि वा दरीणि वा पडुग्गाणि वा
समाणि वा विसमाणि वा अन्नयरंसि तह० नो उ०॥ से भिक्खू० से जं० पुण थंडिल्लं जाणिज्जा माणुसरंधणाणि
वा महिसकरणाणि वा वसहक० अस्सक० कुकुडक० मक्कडक० हयक० लावयक० चट्टयक० तित्तिरक० कवोयक०
कविजलकरणाणि वा अन्नयरंसि वा तह० नो उ०॥ से जं जाणे० वेहाणसट्टाणेषु वा गिद्धपट्टा० वा तरुपडण-
ट्टाणेषु वा० मेरुपडणटा० विसभक्खणयटा० अगणिपडणट्टा० अन्नयरंसि वा तह० नो उ०॥ से भि० से जं०
आरामाणि वा उज्जाणाणि वा वणाणि वा वणसंडाणि वा देवकुलाणि वा सभाणि वा पवाणि वा अन्न० तह०
नो उ०॥ से भिक्खू० से जं पुण जा० अट्टालयाणि वा चरियाणि वा दाराणि वा गोपुराणि वा अन्नयरंसि वा
तह० थं० नो उ०॥ से भि० से जं० जाणे० तिगाणि वा चउक्काणि वा चच्चराणि वा चउम्मुहाणि वा अन्नयरसि
वा तह० नो उ०॥ से भि० से जं० जाणे० इंगालदाहेसु खारदाहेसु वा मडयदाहेसु वा मडयथूमियासु वा
वा मडयचेइणसु वा अन्नयरंसि वा तह० थं० नो उ०॥ से जं जाणे० नइयायतणेषु वा पंकाययणेषु वा ओघा-
यणेषु वा सेयणवरंसि वा अन्नयरंसि वा तह० थं० नो उ०॥ से भि० से जं जाणे० नवियासु वा मट्टियवा-
णिआसु नवियासु गोप्पहेलियासु वा गवाणीसु वा खाणीसु वा अन्नयरसि वा तह० थं० नो उ०॥ से जं जा०
डागवचंसि वा सागव० मूलग० हत्थंकरवचंसि वा अन्नयरंसि वा तह० नो उ० वो०॥ से भि० से जं अस्सण-
वणंसि वा सणव० धायइव० केयइवणंसि वा अंबव० असोगव० नागव० पुत्तागव० चुल्लागव० अन्नयरेसु तह०

उच्चार-
प्रश्नण-
सप्तकः

५

१०

आवा०
२ धृत०
२ घृत्वा
प्र. आ.
४१०

पत्तोवेणसु वा पुष्कोवेणसु वा फलोवेणसु वा वीओवेणसु वा हरिओवेणसु वा नो उ० वो०॥ (सूः ३८९)
म मिश्रुयःपुनरेवंभूतं स्थण्डिलं जानीयात्, तद्यथा-यत्र गृहपत्यादयः कन्दबीजादिपरिक्षेपणादिक्रियाः कालत्रयवर्तिनीः कुर्युस्त-
र्ब्रह्मिणामुष्मिकापायभयादुचारादि न कुर्यादिति ॥ तथा-यत्र च गृहपत्यादयः शाल्यादीन्युत्पन्नतो वपन्ति वप्स्यन्ति वा तत्राप्यु-
चारादि न विदध्यादिति ॥ किञ्च-स मिश्रुयत् पुनरेवंभूतं स्थण्डिलं जानीयात्, तद्यथा-'आमोकानि' कचवरपुञ्जाः 'घामाः' बृहत्यो
भूमिराजयः 'मिलुगाणि' शृङ्गभूमिराजयः 'विज्जलं' पिच्छलं 'स्थाणुः' प्रतीतः 'कडवाणि' इक्षुयोन्नलकादिदण्डकाः 'प्रगर्ताः'
महागर्ताः 'दरी' प्रतीता 'प्रदुर्गाणि' कुञ्जप्रकारादीनि, एतानि च समानि वा विपमाणि वा भवेयुस्तदेतेष्व्वात्मसंयमविराधनास-
म्भवाच्चोचारादि कुर्यादिति ॥ किञ्च-स मिश्रुयत्पुनरेवंभूतं स्थण्डिलं जानीयात्, तद्यथा-'मानुषस्नानानि' चुल्ल्यादीनि तथा
महिष्यादीनुद्दिश्य यत्र किञ्चित्क्रियते ते वा यत्र स्थाप्यन्ते तत्र लोहविरुद्धप्रवचनोपघातादिभयान्नोचारादि कुर्यादिति ॥ तथा-
म मिश्रुः 'बेहानमस्थानानि' मानुश्लेष्मनस्थानानि 'गृत्रगृष्टस्थानानि' यत्र सुमूर्पयो गृत्रादिभक्षणार्थं रुधिरादिदिग्धदेहा निपत्या-
मते 'तरुपतनस्थानानि' यत्र सुमूर्पय एवानशनेन तरुत्पतिशक्तिगृन्ति तरुभ्यो वा यत्र पतन्ति, एवं मेरुपतनस्थानान्यपि, मेरुध-
पततोऽभिगीयत इति, एवं विपभक्षणाग्निप्रवेशस्थानादिषु नोचारादि कुर्यादिति ॥ अपिच-आरामदेवकुलादौ नोचारादि विदध्या-
दिति ॥ तथा-प्रोक्कारमन्विन्यष्टालादौ नोचारादि कुर्यादिति ॥ किञ्च-त्रिरुचतुर्भुवत्परादौ च नोचारादि व्युत्सृजेदिति ॥ किञ्च-
स मिश्रुरङ्गारदाहस्थानश्मशानादौ नोचारादि विदध्यादिति ॥ अपिच-'नद्यायतनानि' यत्र तीर्थस्थानेषु लोकाः पुण्यार्थं स्नानादि
कुर्वन्ति- 'पङ्कायतनानि' यत्र पङ्किलप्रदेशे लोका धर्मार्थं लोठनादिक्रियां कुर्वन्ति 'ओघायतनानि' यानि प्रवाहत एव पूज्यस्थानानि

१५
उच्चार-
प्रश्रवण-
सप्तकः

२०

॥३७८॥
२८

आचा०
२ श्रुत०
२ चूला

तडागजलप्रवेशौघमार्गो वा 'सेचनपथे वा' नीकादौ नोचारादि विधेयमिति ॥ तथा-स मिक्षुरभिनवासु मृत्सु खनिषु, तथा नवासु गोप्रहेल्यासु 'गवादनीषु' सामान्येन वा गवादनीषु खनीषु वा नोचारादि विदध्यादिति ॥ किञ्च-'डाग'त्ति डालप्रधानं शाकं, पत्रप्रधानं तु शाकमेव, तद्वति स्थाने, तथा मूलकादिवति च नोचारादि कुर्यादिति ॥ तथा-अशनो-वीयकस्तद्वनादौ च नोचारादि कुर्यादिति, तथा पत्रपुष्पफलाद्युपेतेष्विति ॥ कथं चोचारादि कुर्यादिति दर्शयति—

(मूलं) से भि० सग्रपाययं वा परपाययं वा गहाय से तमायाए एगंतमवक्रमे अणावायंसि असंलोकंसि अप्पाणंसि जाव मक्कडासंताणयंसि अहारामंसि वा उवस्सयंसि तओ संजयामेव उच्चारपासवणं वोसिरिज्जा, से तमायाए एगंतमवक्रमे अणावाहंसि जाव संताणयंसि अहारामंसि वा झामथंडिल्लंसि वा अन्नयरंसि वा तह० थंडिल्लंसि अचित्तंसि तओ संजयामेव उच्चारपासवणं वोसिरिज्जा, एयं ग्वल्लु तस्स० सया जइज्जामि- (सू. ३९०) त्तिवेमि ॥ उच्चारपासवणसत्तिकओ सम्मत्तो ॥ २-२-३-१० ॥

स मिक्षुः स्वकीयं परकीयं वा 'पात्रकं' समाधिस्थानं गृहीत्वा स्थण्डिलं वाऽनापातमसंलोकं गत्वोच्चारं प्रस्रवणं वा 'कुर्यात्' प्रतिष्ठापयेदिति, शेषमध्ययनसमाप्तिं यावत्पूर्ववदिति ॥ तृतीयं सप्तकैकाध्ययनमादितो दशमं समाप्तम् ॥ २-२-३-१० ॥

तृतीयानन्तरं चतुर्थः सप्तककः समारभ्यते, अस्य चायमसिम्बन्धः-इहाद्ये स्थानं द्वितीये स्वाध्यायभूमिस्त्वृतीये उच्चारणविधिः प्रतिपादितः, तेषु च वर्तमानो यद्यनुकूलप्रतिकूलशब्दान् शृणुयात्तेष्वरक्तद्विष्टेन भाव्यम्, इत्यनेन सम्बन्धेनायातस्यास्य

आचा०
२ ध्रुत०
२ पूला

नामनिष्पन्ने निक्षेपे शब्दसंज्ञक इति नाम, अस्य च नामस्थापने अनादृत्य द्रव्यनिक्षेपं दर्शयितुं निर्युक्तिकृद्भाषाशब्दनाह—

[द्रव्यं संठाणाई भावो वन्न कसिणं सभावो य] द्रव्यं सद्परिणयं भावो उ गुणा य किन्ती य ॥३२३॥

द्रव्यं नोआगमतो व्यतिरिक्तं शब्दत्वेन यानि भाषाद्रव्याणि परिणतानि तानीह गृह्यन्ते, भावशब्दस्त्वागमतः शब्दे उपयुक्तः, नोआगमतस्तु गुणा-अहिंसादिलक्षणा यतोऽसौ हिंसाऽनृतादिविरतिलक्षणगुणैः श्लाघ्यते, कीर्त्तिश्च यथा भगवत एव चतुस्त्रिंशदतिशयाद्युपेतस्य सातिशयरूपसंपत्समन्वितस्येत्यर्हन्निति लोके ख्यातिरिति ॥ निर्युक्तयनुगमादनन्तरं सूत्रानुगमे सूत्रं, तच्चेदम्—

(मूलं) से भि० मुङ्गसद्वाणि वा नंदीस० झल्लरीस० अन्नघराणि वा तह० विरूवरूवाइं सद्दाइं वितताइं कन्नसोयणपडियाए नो अभिसंधारिज्जा गमणाए ॥ से भि० अहावेगइयाइं सद्दाइं सुणेइ, तं०-वीणासद्वाणि वा विपंचीस० पिप्पी (पट्टी)सगम० तृणयसद्दा० वीणियस० तुंघवीणियसद्वाणि वा ढंकुणसद्दाइं अन्नयराइं तह० विरूवरूवाइं० सद्दाइं वितताइं कण्णसोयपडियाए नो अभिसंधारिज्जा गमणाए ॥ से भि० अहावेगइयाइं सद्दाइं सुणेइ, तं०-तालसद्वाणि वा कंसतालसद्वाणि वा लत्तियसद्दा० गोधियस० किरिकिरियास० अन्नयरा० तह० विरूव० सद्वाणि कण्ण० गमणाए ॥ से भि० अहावेग० तं०-संखसद्वाणि वा वेणु० वंसस० ग्वरमुहिस० परिपरियास० अन्नय० तह० विरूव० सद्दाइं झुसिराइं कन्न० ॥ (सू. ३९१)

‘स’ पूर्वाधिकृतो मिक्षुर्यदि विततततघनशुपिरूपांश्चतुर्विधानातोयशब्दान् शृणुयात्, ततस्तच्छ्रूयणप्रतिज्ञया ‘नाभिसन्धारयेद्गमनाय’ न तदाकर्णनाय गमनं कुर्यादित्यर्थः, तत्र विततं-मृदङ्गनन्दीझल्लर्यादि, ततं-वीणाविपञ्चीवट्टीमकादितन्नीवाद्यं, वीणादीनां

१५
११
शब्द-
सप्तकः

२०

॥३७२॥
२७

आचा.
२ ध्रुत०
२ पूला

च भेदस्तर्षीसङ्ख्यातोऽवसेयः, घनं तु-दस्ततालकंसालादि प्रतीतमेव नवरं लक्षिका-कंशिका गोदिका-भाण्डानां कक्षाहस्तगता-
तोद्यविशेषः 'किरिकिरिया' तेषामेव वंशादिकम्बिकातोद्यं, शुपिरं तु शङ्खेष्व्यादीनि प्रतीतान्येव, नवरं खरमुद्दी-तीहाडिका 'परि-
पिरिय'ति कोलियकपुटावनद्वा वंशादिनलिका, इत्येष सूत्रचतुष्टयसमुदायार्थः ॥ किञ्च—

(मूलं) से भि० अहावेग० तं० वप्पाणि वा फलिहाणि वा जाव सराणि वा सागराणि वा सरसरपंतियाणि
वा अन्न० तह० विरूय० सद्दाइं कण्ण०॥ से भि० अहावे० तं०-रुच्छाणि वा णूमाणि वा गहणाणि वा वणाणि
वा वणवुग्गाणि पव्वयाणि वा पव्वयदुग्गाणि वा अन्नः॥ अहा० तं०-गामाणि वा नगराणि वा निगमाणि
वा रायहाणाणि वा आसमपट्टणसंनिवेशाणि वा अन्न० तह० नो अभि० से भि० अहावे० आरामाणि वा
उज्जाणाणि वा वणसंडाणि वा देवकुलाणि वा सभाणि वा पयाणि वा अन्नय० तहा० सद्दाइं नो अभि०॥ से
भि० अहावे० अट्टाणि वा अट्टालयाणि वा चरियाणि वा दाराणि वा गोपुराणि वा अन्न० तह० सद्दाइं नो
अभि०॥ से भि० अहावे० तंजहा-तियाणि वा चउक्काणि वा चच्चराणि वा चउम्मुहाणि वा अन्न० तह० सद्दाइं
नो अभि०॥ से भि० अहावे० तंजहा-महिसकरणट्टाणाणि वा वसभक० अस्सक० हत्थिक० जाव कविंजल-
करणट्टा० अन्न० तह० नो अभि०॥ से भि० अहावे० तंज०-महिसजुद्धाणि वा जाव कविंजलजु० अन्न० तह०
नो अभि०॥ से भि० अहावे० तं०-जूहियटाणाणि वा ह्यजू० गयजू० अन्न० तह० नो अभि०॥ (सू. ३९२)

स मिक्षुरथ कदाचिदेकतरान् कांथित् शब्दान् शृणुयात्, तद्यथा-‘वप्पाणि वे’ति वप्रः-केदारस्तदादिर्वा, तद्वर्णकाः शब्दा वप्रा

११
शब्द-
सप्तकः

५

१०

आचा०
२ ध्रुव०
२ पूला

एयोक्ताः, वप्रादिषु वा श्रव्यगेयादयो ये शब्दास्तच्छ्रवणप्रतिज्ञया वप्रादीन् गच्छेदित्येवं सर्वत्रायोज्यम् । अपि च—यावत् महिष-
मुद्गानीति षडपि सूत्राणि सुबोध्यानि ॥ किञ्च—स भिक्षुर्युधमिति—द्वन्द्वं वधूवरादिकं तत्स्थानं वेदिकादि, तत्र श्रव्यगेयादिशब्दश्र-
वणप्रतिज्ञया न गच्छेत्, वधूररणनं वा यत्र क्रियते तत्र न गच्छेदिति, एतं हयगजपूथादिस्थानानि द्रष्टव्यानीति ॥ तथा—

(मूलं) से भि० जाव सुणेड, तंजहा—अक्खाइयटाणाणि वा माणुम्माणियट्टाणाणि महताऽऽहयनट्टगीयवाइ-
यतंतीतलनालतुडियपट्टप्पवाइयट्टाणाणि वा अन्न० तह० सदाइं नो अभिसं० ॥ से भि० जाव सुणेइ, तं—
कलहाणि वा डिंयाणि वा उमराणि वा दोरजाणि वा वेर० विरुद्धर० अन्न० तह० सदाइं नो०॥ से भि० जाव
सुणेइ ग्वुडियं दारियं परिभुत्तमंडियं अलंक्रियं निवुज्झमाणं पेहाए एगं वा पुरिसं वहाए नीणिज्जमाणं पेहाए
अन्नयराणि वा तह० नो अभि०॥ से भि० अन्नयराइं विरुव० महासवाइं एवं जाणेज्जा तंजहा—बहुसगडाणि
वा बहुरराणि वा बहुमिलग्गुणि वा बहुपचंताणि वा अन्न० तह० विरुव० महासवाइं कन्नसोयपडियाए नो
अभिसंधारिज्जा गमणाए ॥ से भि० अन्नयराइं विरुव० महस्सवाइं एवं जाणिज्जा, तंजहा—इत्थीणि वा पुरिसाणि
वा धेराणि वा उहराणि वा मज्झिमाणि वा आभरणविसियाणि वा गायंताणि वा वायंताणि नचंताणि वा हसं-
ताणि रमंताणि वा मोहंताणि वा विपुलं असणं पाणं म्वाडमं साडमं परिभुंजंताणि वा परिभायंताणि वा विच्छडि-
यमाणणि वा विगोचयमाणणि वा अन्नय० तह० विरुव० महु० कन्नसोय० ॥ से भि० नो इहलोइएहि सदेहिं
नो परलोइएहिं स० नो सुएहिं स० नो अमुएहिं स० नो दिट्ठेहिं सदेहिं नो अदिट्ठेहिं स० नो कंतेहिं सदेहिं

१५
११
शब्द-
सप्तकः

२०

१३८०॥
२८

कादीनि 'काष्ठकर्माणि' रथादीनि 'पुस्तककर्माणि' लेप्यकर्माणि 'चित्रकर्माणि' प्रतीतानि 'मणिकर्माणि' विचित्रमणिनिष्पादितम्वस्ति-
कादीनि, तथा 'दन्तकर्माणि' दन्तपुत्तकालिकादीनि, तथा पत्रच्छेदकर्माणि, इत्येवमादीनि विरूपरूपाणि चक्षुर्दर्शनप्रतिग्रहा नामि-
सन्धारयेद्गमनाय, एतानि द्रष्टुं गमने मनोऽपि न विदध्यादित्यर्थः । एवं शब्दसप्तैककक्षत्राणि चतुर्विधातोघरहितानि मरण्यपी-
हायोज्यानि, केवलं रूपप्रतिज्ञयेत्येवमभिलापो योज्यः, दोषाश्चात्र प्राग्वत्समायोज्या इति ॥ पञ्चमं सप्तैककाध्ययनमादितो
द्वादशं समाप्तमिति ॥ २-२-५-१२ ॥

अथ षष्ठं परक्रियाभिधं सप्तैककमध्ययनम् । साम्प्रतं पञ्चमानन्तरं षष्ठः सप्तैककः ममारभ्यते, अस्य चायमभिगम्यन्धः-
अनन्तरं रागद्वेषोत्पत्तिनिमित्तप्रतिषेधोऽभिहितः, तदिहापि स एवान्येन प्रकारेणाभिधीयते इत्यनेन मध्यन्धेनायातस्यास्य नाम-
निष्पन्ने निक्षेपे परक्रियेत्यादानपदेन नाम, तत्र परशब्दस्य षड्विधं निक्षेपं दर्शयितुं निर्युक्तिकारो गाथाऽर्द्धमाह—

छक्कं परइक्किक्कं त १ दन्न २ माणस ३ कम ४ बहु ५ पहाणे ६ ।

षट्त्वं 'पर' इति परशब्दविषये नामादिः षड्विधो निक्षेपः, तत्र नामस्थापने क्षुण्णे, द्रव्यादिपरमेकैकं षड्विधं भरतीति दर्शयति,
तद्यथा—तत्परम् १ अन्यपरम् २ आदेशपरं ३ क्रमपरं ४ बहुपरं ५ प्रधानपर ६ मिति, तत्र द्रव्यपरं तावत्तद्रूपतयैव वर्तमानं
परम्—अन्यत्तत्परं यथा परमाणोः परः परमाणुः १, अन्यपरं त्वन्यरूपतया परम्—अन्यद्, यथा एकाणुस्त्वाद् द्व्यणुकत्र्यणुकादि, एवं
द्व्यणुकदेकाणुकत्र्यणुकादि २, 'आदेशपरम्' आदिश्यते—आज्ञाप्यत इत्यादेशः—यः कस्यांचित्क्रियायां नियोज्यते कर्मकरादिः म

आचा०
२ श्रुत०
२ चूला

अथ पञ्चमं रूपसप्तैककमध्ययनम् । चतुर्थसप्तैककान्तरं पञ्चमं समारभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः—इहानन्तरं श्रवणे-
न्द्रियमाश्रित्य रागद्वेषोत्पत्तिर्निषिद्धा तदिहापि चक्षुरिन्द्रियमाश्रित्य निषिध्यते, इत्यनेन सम्बन्धेनायातस्यास्याध्ययनस्य नामनिष्पन्ने
निक्षेपे रूपसप्तैकक इति नाम, तत्र रूपस्य चतुर्धा निक्षेपः, नामस्थापने अनादृत्य द्रव्यभावनिक्षेपार्थं निर्युक्तिकृद् गाथाऽर्द्धमाह—
दञ्चं संठाणाई भावो वन्न कसिणं सभावो य । [दञ्चं सद्परिणयं भावो उ गुणा य किञ्ची य] ॥३२७॥

तत्र द्रव्यं नोआगमतो व्यतिरिक्तं पञ्च संस्थानानि परिमण्डलादीनि, भावरूपं द्विधा—वर्णतः स्वभावतश्च, तत्र वर्णतः कृत्स्नाः
पञ्चापि वर्णाः, स्वभावरूपं त्वन्तर्गतक्रोधादिवशाद् भ्रूमङ्गललाटनयनारोपणनिष्ठुरवागादिकम्, एतद्विपरीतं प्रमन्नस्येति, उक्तञ्च—
“रुद्धस्स खरा दिट्ठी उप्पलधवला पसन्नचित्तस्म । दुहियस्स ओमिलायइ गंतुमणस्सुस्सुआ होइ ॥१॥” सूत्रानुगमे सूत्रं, तच्चेदम्—
(मूलं) से भि० अहावेगइयाइं रूवाइं पासइ, तं० गंधिमाणि वा वेढिमाणि वा पूरिमाणि वा संघाइमाणि
वा कट्टकम्माणि वा पोत्थकम्माणि वा चित्तक० मणिकम्माणि वा दंतक० पत्तच्छिञ्जकम्माणि वा विविहाणि वा
वेढिमाइं अन्नयराइं० विरू० चक्खुदंसणपडियाए नो अभिसंधारिज्ज गमणाए, एवं नायञ्चं जहा सद्पडिमा
सञ्चा वाइत्तवज्जा रूवपडिमावि ॥ (सू. ३९४) पञ्चमं सत्तिकयं ॥ २-२-५ ॥

स भावमिक्षुः क्वचित् पर्यटन्नधैकानि—कानिचिन्नानाविधानि रूपाणि पश्यति, तद्यथा—‘ग्रथितानि’ ग्रथितपुष्पादिनिर्वर्तितस्वस्तिका-
दीनि ‘वेष्टिमानि’ वस्त्रादिनिर्वर्तितपुत्तलिकादीनि ‘पूरिमाणि’ति यान्यन्तः पूरणेन पुरुषाद्याकृतीनि भवन्ति ‘संघातिमानि’ चोल-

१ रुद्धस्स खरा इष्टि उत्पलधवला प्रसन्नचित्तस्य । दु गितस्साम्प्रापने गंतुमनस उमुक्ता भवति ॥ १ ॥

१५
१२ रूप-
सप्तकः

२०

२७

॥३८१॥

कादीनि 'काष्ठकर्माणि' रथादीनि 'पुस्तककर्माणि' लेप्यकर्माणि 'चित्रकर्माणि' प्रतीतानि 'मणिकर्माणि' विचित्रमणिनिष्पादितव्यस्ति-
कादीनि, तथा 'दन्तकर्माणि' दन्तपुत्तकालिकादीनि, तथा पत्रच्छेदककर्माणि, इत्येवमादीनि विरूपरूपाणि चतुर्दशप्रतिज्ञया नामि-
सन्धारयेद्भ्रमनाय, एतानि द्रष्टुं गमने मनोऽपि न विदध्यादित्यर्थः । एवं शब्दमसंस्कृतशब्दाणि चतुर्विधातोघरहितानि मयाण्यपी-
हायोज्यानि, केवलं रूपप्रतिज्ञयेत्येवमभिलापो योज्यः, दोषाथात्र प्राग्वत्प्रमायोज्या इति ॥ पञ्चमं सप्तैककाध्ययनमादिनो
द्वादशं समाप्तमिति ॥ २-२-५-१२ ॥

अथ षष्ठं परक्रियाभिधं सप्तैककमध्ययनम् । साम्प्रतं पञ्चमानन्तरं षष्ठः मसंस्कृतः ममारभ्यते, अस्व चायमभिगम्यन्त्यः-
अनन्तरं रागद्वेषोत्पत्तिनिमित्तप्रतिषेधोऽभिहितः, तदिहापि न एवान्येन प्रकारेणाभिधीयते इत्यनेन सम्यन्धेनायातव्यास्य नाम-
निष्पत्ते निक्षेपे परक्रियेत्यादानपदेन नाम, तत्र परशब्दस्य षड्विधं निक्षेपं दर्शयितुं निर्मुक्तिकारो गाथाऽर्द्धमाह—

छहं परइक्किं त १ दत्त २ माणस ३ कम ४ बहु ५ पहाणे ६ ।

षट्त्वं 'पर' इति परशब्दविषये नामादिः षड्विधो निक्षेपः, तत्र नामस्थापने क्षुण्णे, द्रव्यादिपरमेकैकं षड्विधं भवतीति दर्शयति,
तद्यथा—तत्परम् १ अन्यपरम् २ आदेशपरं ३ क्रमपरं ४ बहुपरं ५ प्रधानपर ६ मिति, तत्र द्रव्यपरं तावत्तद्रूपतयैव वर्तमानं
परम्—अन्यत्तत्परं यथा परमाणोः परः परमाणुः १, अन्यपरं त्वन्यरूपतया परम्—अन्यद्, यथा एकाणुकाद् द्व्यणुकव्यणुकादि, एतं
द्व्यणुकादेकाणुकव्यणुकादि २, 'आदेशपरम्' आदिश्यते—आज्ञाप्यत इत्यादेशः—यः कस्यांचित्क्रियायां नियोज्यते कर्मकरादिः ग

आचा०
२ श्रुत०
२ चूला

अथ पञ्चमं रूपसप्तैककमध्ययनम् । चतुर्थसप्तैककान्तरं पञ्चमं समारभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः—इहानन्तरं श्रवणे-
न्द्रियमाश्रित्य रागद्वेषोत्पत्तिर्निषिद्धा तदिहापि चक्षुरिन्द्रियमाश्रित्य निषिध्यते, इत्यनेन सम्बन्धेनायातस्यास्याध्ययनस्य नामनिष्पन्ने
निक्षेपे रूपसप्तैकक इति नाम, तत्र रूपस्य चतुर्धा निक्षेपः, नामस्थापने अनादृत्य द्रव्यभावनिक्षेपार्थं निर्युक्तिकृद् गाथाऽर्द्धमाह—
दन्वं संठाणाई भावो वन्न कसिणं सभावो य । [दन्वं सहपरिणयं भावो उ गुणा य किन्ती य] ॥३२७॥

तत्र द्रव्यं नोआगमतो व्यतिरिक्तं पञ्च संस्थानानि परिमण्डलादीनि, भावरूपं द्विधा—वर्णतः स्वभावतश्च, तत्र वर्णतः कृत्स्नाः
पञ्चापि वर्णाः, स्वभावरूपं त्वन्तर्गतक्रोधादिवशाद् भ्रूमङ्गललाटनयनारोपणनिष्ठुरवागादिकम्, एतद्विपरीतं प्रमन्नस्येति, उक्तम्—
“रुद्धस्त खरा दिट्टी उप्पलधवला पसन्नचित्तस्म । दुहियस्त ओमिलायइ गंतुमणस्सुस्सुआ होइ ॥१॥” यत्रानुगमे यत्रं, तच्चेदम्—
(मूलं) से भि० अहावेगइयाइं रूवाइं पासइ, तं० गंधिमाणि वा वेढिमाणि वा पूरिमाणि वा संघाइमाणि
वा कठकम्माणि वा पोत्थकम्माणि वा चित्तक० मणिकम्माणि वा दंतक० पत्तच्छिज्जकम्माणि वा विविहाणि वा
वेढिमाइं अन्नयराइं० विरू० चक्खुदंसणपडियाए नो अभिसंधारिज्ज गमणाए, एवं नायव्वं जहा सहपडिमा
सन्वा वाइत्तयज्जा रूवपडिमावि ॥ (सू. ३९४) पञ्चमं सत्तिकयं ॥ २-२-५ ॥

स भावमिक्षुः क्वचित् पर्यटन्नथैकानि—कानिचिन्नानाविधानि रूपाणि पश्यति, तद्यथा—‘ग्रथितानि’ ग्रथितपुष्पादिनिर्वर्तितस्वस्तिका-
दीनि ‘वेष्टिमानि’ वस्त्रादिनिर्वर्तितपुत्तलिकादीनि ‘पूरिमाणि’ति यान्यन्तः पूरणेन पुरुषाद्याकृतीनि भवन्ति ‘संघातिमानि’ चोल-

१ रुद्धम-सग'दृष्टिः उत्पलधवला प्रमन्नचित्तस्य । दु गिनत्साम्बन्धातो पन्नुमनग उमुवा भवति ॥ १ ॥

१५
१२ रूप-
सप्तकः

२०

२७

॥३८१॥

मञ्जिजा नो गिञ्जिजा, एवं ग्वलु० जाव जगञ्जासि(सू. ३०३)त्तिवेमि ॥ सदसत्तिकओ सम्मत्तो ॥२-२-४-११॥
 स भिक्षुः 'आख्यायिकास्थानानि' कथानकस्थानानि, तथा 'मानोन्मानस्थानानि' मान-प्रत्यङ्गादिः उन्मान-नाराचादि, यदिया
 मानोन्मानमित्यथादीनां वेगादिपरीक्षा तत्स्थानानि तद्वर्णनस्थानानि वा, तथा महान्ति च तानि आहतनृत्यगीतवादित्रतश्रीतलना-
 लयुदितप्रत्युत्पन्नानि च तेषां स्थानानि-सभास्तद्वर्णनानि वा श्रवणप्रतिज्ञया नाभिमन्धारयेद्गमनायेति ॥ किञ्च—रुन्हादिवर्णनं
 तत्स्थानं वा श्रवणप्रतिज्ञया न गच्छेदिति ॥ अपिच-म भिक्षुः क्षुल्लिकां 'दारिकां' डिकरिकां मण्डितालङ्कनां बहुपरियुतां 'णि-
 ज्जमाणि'ति अश्वादिना नीयमानां, तथैकं पुरुषं वधाय नीयमानं प्रेक्ष्याहमत्र किञ्चिच्छोप्यामीति श्रवणार्थं तत्र न गच्छेदिति ॥
 स भिक्षुर्यान्येवं जानीयात्-महान्त्येतान्याश्रयस्थानानि-पापोपादानस्थानानि वर्तन्ते, तद्यथा-बहुशक्रानि बहुस्थानि बहुस्लेच्छानि
 बहुप्रात्यन्तिकानि, इत्येवंप्रकाराणि स्थानानि श्रवणप्रतिज्ञया नाभिमन्धारयेद् गन्तुमिति ॥ किञ्च-म भिक्षुर्महोत्तमस्थानानि यान्येवं-
 भूतानि जानीयात्, तद्यथा-स्त्रीपुरुषस्थविरबालमध्यवयांसेतानि भूपितानि गायनादिकाः क्रिया यत्र कुर्वन्ति तानि स्थानानि श्र-
 णेच्छया न गच्छेदिति ॥ इदानीं सर्वोपसंहारार्थमाह-मः 'भिक्षु' ऐहिकामुष्मिकापायमीरुः 'नो' नैव 'ऐहलोकिकैः' मनुष्यादिकृतैः
 पारायतादिकृतैरैहिकामुष्मिकैर्वा शब्दैः, तथा श्रुतैरश्रुतैर्वा, तथा साक्षादुपलब्धैरनुपलब्धैर्वा 'न मङ्गं कुर्यात्' न रागं गच्छेत्-न
 गाद्धयं प्रतिपद्येत न तेषु मुह्येत नाध्युपपन्नो भवेत्, एतत्तस्य भिक्षोः सामर्थ्यं, शेषं पूर्ववत्, इह च मर्यादां दोषः-अजितेन्द्रियत्वं
 स्वाध्यायादिहानी रागद्वेषमम्भव इति, एवमन्येऽपि दोषा ऐहिकामुष्मिकापायभूताः स्वधिया ममालोच्या इति ॥ चतुर्थमस्तैरुक्ता-
 ध्यग्रनमादित एकादशं समाप्तम् ॥ २-२-४-११ ॥

आचा०
२ श्रुत०
२ चूला

नीहरिज्ज वा विसोहिज्ज वा नो तं० २ । से सिया परो पायाओ पूयं वा सोणियं वा नीहरिज्ज वा विसो० नो
तं० २ । से सिया परो कायं आमज्जेज्ज वा पमज्जिज्ज वा नो तं सायए नो तं नियमे । से सिया परो कायं [लोद्धेणं
वा] संवाहिज्ज वा पलिमदिज्ज वा नो तं० २ । से सिया परो कायं तिह्लेण वा घ० वसा० मक्खिज्ज वा अब्भं-
गिज्ज वा नो तं० २ । से सिया परो कायं लुद्धेण वा ४ उल्लोढिज्ज वा उव्वलिज्ज वा नो तं० २ । से सिया परो
कायं सीओ० उसिणो० उच्छोलिज्ज वा प० नो तं० २ । से सिया परो कायं अन्नयरेण विलेवणजाएण आलि-
पिज्ज वा २ नो तं० २ । से० कायं अन्नयरेण धूवणजाएण धूविज्ज वा प० नो तं २ । से० कायंसि वणं आम-
ज्जिज्ज वा २ नो तं० २ । से० वणं संवाहिज्ज वा पलि० नो तं० । से० वणं तिह्लेण वा घ० २ मक्खिज्ज वा अब्भं०
नो तं० २ । से० वणं लुद्धेण वा ४ उल्लोढिज्ज वा उव्वलेज्ज वा नो तं० २ । से सिया परो कायंसि वणं सीओ०
उ० उच्छोलिज्ज वा प० नो तं० २ । से० सि वणं वा गंडं वा अरइं वा पुलइयं वा भगंदलं वा अन्नयरेणं सत्थ-
जाएणं अच्चिदिज्ज वा विच्चिदिज्ज वा नो तं० २ । से सिया परो अन्न० जाएण अच्चिदिता वा विच्चिदितां
वा पूयं वा सोणियं वा नीहरिज्ज वा वि० नो तं० २ । से० कायंसि गंडं वा अरइं वा पुलइयं वा भगंदलं वा आम-
ज्जिज्ज वा २ नो तं० २ । से० गंडं वा ४ संवाहिज्ज वा पलि० वो तं० २ । से० कायं० गंडं वा ४ तिह्लेण वा ३
मक्खिज्ज वा २ नो तं० २ । से० गंडं ४ लुद्धेण वा ४ उल्लोढिज्ज वा उ० नो तं० २ । से० गंडं वा ४ सीओदग २
उच्छोलिज्ज वा प० नो तं० २ । से० गंडं वा ४ अन्नयरेणं सत्थजाएणं अच्चिदिज्ज वा वि० अन्न० सत्थ० अच्चि-

१३ पद्यं
ससैकके
वादाद्या-
मर्ज-
नादि-
५
निषेधः

आचा०
२ श्रुत०
२ चूला

दित्ता वा २ पूयं वा २ सोणियं वा नीह० विसो० नो तं सायए २ । से सिया परो कायंसि सेयं वा जल्लं वा नीहरिज्ज वा वि० नो तं० २ । से सिया परो अच्छिमलं वा कण्णमलं वा दंतमलं वा नहम० नीहरिज्ज वा २ नो तं० २ । से सिया परो दीहाइं वालाइं दीहाइं वा रोमाइं दीहाइं भमुहाइं दीहाइं कक्खरोमाइं दीहाइं वत्थि-रोमाइं कप्पिज्ज वा संठविज्ज वा नो तं० २ । से सिया परो सीसाओ लिक्खं वा जूयं वा नीहरिज्ज वा वि० नो तं० २ । से सिया परो अंकंसि वा पलियंकंसि वा तुयट्ठावित्ता पायाइं आमज्जिज्ज वा पम०, एवं हिट्ठिमो गमो पायाइ भाणियब्बो । से सिया परो अंकंसि वा २ तुयट्ठावित्ता हारं वा अद्धहारं वा उरत्थं वा गेवेयं वा मउडं वा पालयं वा सुवन्नमुत्तं वा आविहिज्ज वा पिगहिज्ज वा नो तं० २ । से० परो आरामंसि वा उज्जाणंसि वा नीहरित्ता वा पविसित्ता वा पायाइं आमज्जिज्ज वा प० नो तं साएइ ॥ एवं नेयब्बा अन्नमन्नकिरियावि ॥ (सू. ३१५)

परः—आत्मनो व्यतिरिक्तोऽन्यस्तस्य क्रिया—चेष्टा कायव्यापाररूपा तां परक्रियाम् 'आध्यात्मिकीम्' आत्मनि क्रियमाणां, पुनरपि विशिनष्टि—'सांश्लेषिकीं' कर्मसंश्लेषजननीं 'नो' नैव 'आस्वादयेत्' अभिलषेत्, मनसा न तदभिलाषं कुर्यादित्यर्थः, तथा न तां परक्रियां 'नियमयेत्' कारयेद्वाचा, नापि कायेनेति । तां च परक्रियां विशेषतो दर्शयति—'से' तस्य साधोनिष्प्रतिकर्मशरीरस्य सः 'परः' अन्यो धर्मश्रद्धया पादौ रजोऽवगुण्ठितौ आमृज्यात् कर्पटादिना, वाशब्दस्तूत्तरपक्षापेक्षः, तन्नास्वादयेन्नापि नियमयेदिति, एवं स साधुस्तं परं पादौ संबाधयन्तं मर्दयन्तं वा स्पर्शयन्तं रज्जयन्तं, तथा तैलादिना ब्रक्षयन्तमञ्जयन्तं वा, तथा लोधादिना उद्ध-र्तनादि कुर्वन्तं, तथा शीतोदकादिना उच्छोलनादि कुर्वाणं, तथाऽन्यतरेण सुगन्धिद्रव्येणालिम्पन्तं, तथा विशिष्टधूपेन धूपयन्तं,

१५
१३ पृष्ठं
सप्तकं
पादाद्या-
मर्ज-
नादि-
२०
निषेधः

॥३८३॥
२८

आचा०
२ श्रुत०
२ चूला

तथा पादात्कण्टकादिकमुद्धरन्तम्, एवं शोणितादिकं निस्सारयन्तं 'नास्वादयेत्' मनसा नाभिलषेत् नापि नियमयेत्-कारयेद्वाचा कायेनेति ॥ शेषाणि कायव्रणगतादीनि आरामप्रवेशनिष्क्रमणप्रमार्जनसूत्रं यावदुत्तानार्थानि ॥ एवममुमेवार्थमुत्तरसप्तकेऽपि तुल्यत्वात्सङ्क्षेपरुचिः सूत्रकारोऽतिदिशति- 'एवम्' इति याः पूर्वोक्ताः रजःप्रमार्जनादिकास्ताः 'अन्योऽन्यं' परस्परतः साधुना कृतप्रतिक्रियया न विधेया इत्येवं नेतव्योऽन्योऽन्यक्रियासप्तैकक इति ॥ किञ्च—

(मूलं) से सिया परो सुद्धेणं असुद्धेणं वा वह्वलेण वा तेइच्छं आउट्टे से० असुद्धेणं वह्वलेणं तेइच्छं आउट्टे० से सिया परो गिलाणस्स सचित्ताणि वा कंदाणि वा मूलाणि वा तयाणि वा हरियाणि वा खणित्तु वा कड्डित्तु वा कड्ढावित्तु वा तेइच्छं आउट्टाविज्ज नो तं सा० २ कड्डवेयणा पाणभूयजीवसत्ता वेयणं वेइंति, एयं खलु० समिए सया जए संयमिणं मच्चिज्जासि (सू. ३९६) त्तिवेमि ॥ छट्ठओ सत्तिक्कओ ॥ २-२-६ ॥

'से' तस्य साधोः स परः शुद्धेनाशुद्धेन वा 'वाह्वलेन' मन्त्रादिसामध्येन 'चिकित्सां' व्याध्युपशमम् 'आउट्टे'ति कर्तुमभिलषेत् । तथा स परो ग्लानस्य साधोश्चिकित्सार्थं सचित्तानि कन्दमूलादीनि 'खनित्वा' समाकृष्य स्वतोऽन्येन वा खानयित्वा चिकित्सां कर्तुमभिलषेत् तच्च 'नास्वादयेत्' नाभिलषेन्मनसा, एतच्च भावयेत्-इह पूर्वकृतकर्मफलेश्वरा जीवाः कर्मविपाककृतकडुकवेदनाः कृत्वा परेषां शरीरमानसा वेदनाः स्वतः प्राणिभूतजीवसत्त्वास्तत्कर्मविपाकजां वेदनामनुभवन्तीति, उक्तञ्च— "पुनरपि सहनीयो दुःखपाकस्तवायं, न खलु भवति नाशः कर्मणां सञ्चितानाम् । इति सहगणयित्वा यद्गदायाति सम्यक्; सदसदिति विवेकोऽन्यत्र भूयः कुतस्ते ? ॥१॥" शेषमुक्तार्थं यावदध्ययनपरिसमाप्तिरिति ॥ पष्ठमादित्त्रयोदशं सप्तैककाध्ययनं समाप्तम् ॥ २-१-६-१३ ॥

१३ पष्ठं
सप्तैककं
पादाद्या-
मर्ज-

५
नादि-
निषेधः

१०

आचा०
२ श्रुत०
२ चूला

दित्ता वा २ पूयं वा २ सोणियं वा नीह० विसो० नो तं साघए २ । से सिया परो कायंसि सेयं वा जल्लं वा नीहरिज्ज वा वि० नो तं० २ । से सिया परो अच्छिमलं वा कण्णमलं वा दंतमलं वा नहम० नीहरिज्ज वा २ नो तं० २ । से सिया परो दीहाइं वालाइं दीहाइं वा रोमाइं दीहाइं भमुहाइं दीहाइं कक्खरोमाइं दीहाइं वत्थि-रोमाइं कप्पिज्ज वा संठविज्ज वा नो तं० २ । से सिया परो सीसाओ लिक्खं वा जूयं वा नीहरिज्ज वा वि० नो तं० २ । से सिया परो अंकंसि वा पलियंकंसि वा तुयट्ठावित्ता पायाइं आमज्जिज्ज वा पम०, एवं हिट्ठिमो गमो पायाइ भाणियव्वो । से सिया परो अंकंसि वा २ तुयट्ठावित्ता हारं वा अद्धहारं वा उरत्थं वा गेवेयं वा मउडं वा पालंबं वा सुवन्नसुत्तं वा आविहिज्ज वा पिगहिज्ज वा नो तं० २ । से० परो आरामंसि वा उज्जाणंसि वा नीहरित्ता वा पविसित्ता वा पायाइं आमज्जिज्ज वा प० नो तं साएइ ॥ एवं नेयव्वा अन्नमन्नकिरियावि ॥ (सू. ३९५)

परः—आत्मनो व्यतिरिक्तोऽन्यस्तस्य क्रिया—चेष्टा कायव्यापाररूपा तां परक्रियाम् 'आध्यात्मिकीम्' आत्मनि क्रियमाणां, पुनरपि विशिनष्टि—'सांश्लेषिकीं' कर्मसंश्लेषजननीं 'नो' नैव 'आस्वादयेत्' अभिलपेत्, मनसा न तदभिलाषं कुर्यादित्यर्थः, तथा न तां परक्रियां 'नियमयेत्' कारयेद्वाचा, नापि कायेनेति । तां च परक्रियां विशेषतो दर्शयति—'से' तस्य साधोनिष्प्रतिकर्मशरीरस्य सः 'परः' अन्यो धर्मश्रद्धया पादौ रजोऽवगुण्ठितौ आमृज्यात् कर्पटादिना, वाशब्दस्तूत्ररूपक्षापेक्षः, तन्नास्वादयेन्नापि नियमयेदिति, एवं स साधुस्तं परं पादौ संवाधयन्तं मर्दयन्तं वा स्पर्शयन्तं रज्जयन्तं, तथा तैलादिना म्रक्षयन्तमज्जयन्तं वा, तथा लोघ्रादिना उद्धर्त्तनादि कुर्वन्तं, तथा शीतोदकादिना उच्छोलनादि कुर्वाणं, तथाऽन्यतरेण सुगन्धिद्रव्येणालिम्पन्तं, तथा विशिष्टधूपेन धूपयन्तं,

१५
१३ पदं
सप्तैककं
पादाद्या-
मर्ज-
नादि-
२०
निषेधः

॥३८३॥
२८

तथा पादात्कण्ठकादिकमुद्धरन्तम्, एवं शोणितादिकं निस्मारयन्तं 'नास्वादयेत्' मनसा नाभिलषेत् नापि नियमयेत्-कारयेद्वाचा कायेनेति ॥ शेषाणि कायव्रणगतादीनि आरामप्रवेशनिष्क्रमणप्रमार्जनसूत्रं यावदुत्तानार्थानि ॥ एवममुमेवार्थमुत्तरसप्तकेऽपि तुल्यत्वात्सङ्क्षेपरुचिः सूत्रकारोऽतिदिशति- 'एवम्' इति याः पूर्वोक्ताः रजःप्रमार्जनादिकास्ताः 'अन्योऽन्यं' परस्परतः साधुना कृतप्रतिक्रियया न विधेया इत्येवं नेतव्योऽन्योऽन्यक्रियासप्तैकक इति ॥ किञ्च—

(मूलं) से सिया परो सुद्धेणं असुद्धेणं वा चइवलेण वा तेइच्छं आउट्टे से० असुद्धेणं चइवलेणं तेइच्छं आउट्टे० से सिया परो गिलाणस्स सचित्तानि वा कंदाणि वा मूलाणि वा तयाणि वा हरियाणि वा खणित्तु वा कड्डित्तु वा कड्ढावित्तु वा तेइच्छं आउट्टाचिज्ज नो तं सा० २ कड्डुवेयणा पाणभूयजीवसत्ता वेयणं वेइंति, एयं खल्लु० समिए सया जए सेयमिणं मन्निज्जासि (सू. ३९६) तिवेमि ॥ छट्ठओ सत्तिक्कओ ॥ २-२-६ ॥

'से' तस्य साधोः स परः शुद्धेनाशुद्धेन वा 'वाग्बलेन' मन्त्रादिसामर्थ्येन 'चिकित्सां' व्याध्युपशमम् 'आउट्टे'ति कर्तुमभिलषेत् । तथा स परो ग्लानस्य साधोश्चिकित्सार्थं सचित्तानि कन्दमूलादीनि 'खनित्वा' समाकृष्य स्वतोऽन्येन वा खानयित्वा चिकित्सां कर्तुमभिलषेत् तच्च 'नास्वादयेत्' नाभिलषेन्मनसा, एतच्च भावयेत्-इह पूर्वकृतकर्मफलेश्वरा जीवाः कर्मविपाककृतकडुकवेदनाः कृत्वा परेषां शारीरमानसा वेदनाः स्वतः प्राणिभूतजीवसत्त्वास्तत्कर्मविपाकजां वेदनामनुभवन्तीति, उक्तञ्च—“पुनरपि सहनीयो दुःखपाकस्तवायं, न खल्लु भवति नाशः कर्मणां सञ्चितानाम् । इति सहगणयित्वा यद्यदायाति सम्यक्; सदसदिति विवेकोऽन्यत्र भूयः कुतस्ते ? ॥१॥” शेषमुक्तार्थं यावदध्ययनपरिसमाप्तिरिति ॥ षष्ठमादितस्त्रयोदशं सप्तैककाध्ययनं समाप्तम् ॥ २-१-६-१३ ॥

अथ सप्तममन्योऽन्यक्रियाभिधमध्ययनम् । पष्ठानन्तरं सप्तमः, अस्य चायमभिसम्बन्धः—इहानन्तराध्ययने सामान्येन पर-
क्रिया निषिद्धा, इह तु गच्छनिर्गतोद्देशेनान्योऽन्यक्रिया निषिध्यतं, इत्यनेन सम्बन्धेनायातस्यास्याध्ययनस्य नापनिष्यन्ते निक्षेपे
अन्योऽन्यक्रियेति नाम, तत्रान्यस्य निक्षेपार्थं निर्युक्तिकृद् गाथापश्चार्द्धमाह—

अन्ने छक्रं तं पुण तदन्नमाणसओ चैव ॥ ३२५ ॥

अन्यस्य नामादिपट्टिधो निक्षेपः, तत्र नामस्थापने क्षुण्णे, द्रव्यान्यभिधा—तदन्यद् अन्यान्यद् आदेशान्यच्चेति, द्रव्यपरवन्धेय-
मिति ॥ अत्र परक्रियायामन्योऽन्यक्रियायां च गच्छान्तर्गतैर्यतना कर्तव्येति, गच्छनिर्गतानां त्वेतया न प्रयोजनमिति दर्शयितुं
निर्युक्तिकृदाह—

जयमाणस्स परो जं करेइ जयणाणं तत्थ अहिगारो । निष्पडिक्कम्मस्स उ अन्नमन्नकरणं अजुत्तं तु ॥ ३२६ ॥

॥ सत्तिक्काणं निज्जुत्ती सम्मत्ता ॥

जयमाणस्सेत्यादि पातनिकर्यैव भावितार्था ॥ साम्प्रतं सूत्रं, तच्चेदम्—

(मूलं) से भिक्खू वा २ अन्नमन्नकिरियं अज्झत्थियं संसेइयं नो तं सायए २ ॥ से अन्नमन्नं पाए आमज्जिज्ज
वा० नो तं०, सेसं तं चैव, एयं खल्लु० जइज्जासि (सू. ३२७) त्तिवेमि ॥ सप्तमम् ॥ २-२-७ ॥

अन्योऽन्यस्य—परस्परस्य क्रिया—पादादिप्रमार्जनादिकां सर्वां पूर्वोक्तां क्रियाव्यतिहारविशेषितामाध्यात्मिकीं सांश्लेषिकीं नास्वा-

दयेदित्यादि पूर्ववन्नेयं यावदध्ययनसमाप्तिरिति ॥ सप्तममादितश्चतुर्दशं सप्तैककाध्यनं समाप्तं, द्वितीया च समाप्ता
चूलिका ॥ २-२-७-१० ॥

अथ भावनाख्या तृतीया चूलिका ।

उक्ता द्वितीया चूला, तदनन्तरं तृतीया समाारभ्यते, अस्याधायमभिसम्बन्धः—इहादितः प्रभृति येन श्रीवर्द्धमानस्वामिनेदमर्थतोऽभिहितं तस्योपकारित्वात्तद्वक्तव्यतां प्रतिपादयितुं तथा पञ्चमहायतोपेतेन साधुना पिण्डशय्यादिकं ग्राह्यमतस्तेषां महायतानां परिपालनार्थं भावनाः प्रतिपाद्या इत्यनेन सम्बन्धेनायातेयं चूहेति, अस्याधत्वार्यनुयोगद्वाराणि भवन्ति, तत्रोपक्रमान्तर्गतोऽयमर्थाधिकारः, तद्यथा—अप्रशस्तभावनापरित्यागेन प्रशस्ता भावना भावयितव्या इति नामनिष्पन्ने निक्षेपे भावनेति नाम, तस्याधत्वार्यनामादि चतुर्विधो निक्षेपः, तत्र नामस्थापने क्षुण्णत्वादनादृत्य द्रव्यादिनिक्षेपार्थं निर्युक्तिकृदाह—

दब्बं गंधगतिलाइएसु सीउण्हविसहणाईसु । भावमि होइ तुविहा पसत्थ तह अप्पसत्था य ॥३३०॥

तत्र 'द्रव्य'मिति^(१) द्रव्यभावना नोआगमतो व्यतिरिक्ता गन्धाङ्गैः—ज्ञातिकुसुमादिभिर्द्रव्यैस्तिलादिषु द्रव्येषु या वासना सा द्रव्यभावनेति, तथा शीतेन भावितः शीतसहिष्णुरूपेण वा उष्णसहिष्णुर्भवतीति, आदिग्रहणाद्ग्रायामक्षुण्णदेहो व्यायामसहिष्णुरित्यादि, अन्येनापि द्रव्येण द्रव्यस्य या भावना सा द्रव्यभावनेति भावे तु—भावविषया प्रशस्ताप्रशस्तभेदेन द्विरूपा भावनेति ॥ तत्राप्रशस्तां भावभावनामधिकृत्याह—

आचा०
२ श्रुतः
३ चूला

पाणिवहमुसावाए अदत्तमेहुणपरिग्गहे चैव । कोहे माणे माया लोभे य हवंति अपसत्था ॥ ३३१ ॥
प्राणिवधायकार्येषु प्रथमं प्रवर्त्तमानः साशङ्कः प्रवर्त्तते, पश्चात्पौनःपुन्यकरणतया निशङ्कः प्रवर्त्तते, तदुक्तम्—“करोत्यादौ तावत्स-
ष्टृणहृदयः किञ्चिदशुभं, द्वितीयं सापेक्षो विमृशति च कार्यं च कुरुते । तृतीयं निशङ्को विगतघृणमन्यत्प्रकुरुते, ततः पापाभ्या-
सात्सततमशुभेषु प्ररमते ॥१॥” ॥ प्रशस्तां भावनामाह—
दंसणनाणचरित्ते तववेरग्गे य होइ उ पसत्था । जा य जहा ता य तथा लक्खण वुच्छं सलक्खणओ ॥३३२॥
दर्शनज्ञानचारित्रतपोवैराग्गादिषु या यथा च प्रशस्ता भावना भवति तां प्रत्येकं लक्षणतो वक्ष्ये इति ॥ दर्शनभावनार्थमाह—
तित्थगराण भंगवओ पवयणपावयणिअइसइद्दीणं । अभिगमणनमणदरिसणकित्तणसंपूअणाधुणणा ॥३३३॥
तीर्थकृतां भगवतां प्रवचनस्य—द्वादशाङ्गस्य गणिपिटकस्य, तथा प्रावचनिनाम्—आचार्यादीनां युगप्रधानानां तथाऽतिशयिनाम्-
द्विमतां—केवलमनःपर्यायावधिमच्चतुर्दशपूर्वविदां तथाऽऽमर्षोपध्यादिप्राप्तकृद्दीनां यदभिगमनं गत्वा च दर्शनं तथा गुणोत्कीर्तनं संपू-
जनं गन्धादिना स्तोत्रैः स्तवनमित्यादिका दर्शनभावना, अनया हि दर्शनभावनयाऽनवरतं भाव्यमानया दर्शनशुद्धिर्भवतीति ॥ किञ्च—
जम्माभिसेयनिक्खमणचरणनाणुप्पया य निब्बाणे । दियलोअभवणमंदरनंदीसरभोमनगरेसुं ॥३३४॥
अट्टावयमुज्जिते गयग्गपयए य धम्मचक्के य । पासरहावत्तनगं चमरुप्पायं च वंदामि ॥३३५॥
तीर्थकृतां जन्मभूमिषु तथा निष्क्रमणचरणज्ञानोत्पत्तिनिर्वाणभूमिषु तथा देवलोकभवनेषु मन्दरेषु तथा नन्दीश्वरद्वीपादौ भौमेषु
च—पातालभवनेषु यानि शाश्वतानि चैत्यानि तानि वन्देऽहमिति द्वितीयाथायामन्ते क्रियेति, एवमष्टापदे, तथा श्रीमदुज्जयन्तगिरौ

१५
१५ भा-
वनाध्य-
दर्शन-
भावना

२०

॥३८५॥

२७

आचा०
२ धृत०
२ चूला

गजाग्रपदे दशार्णकूटवर्चिनि तथा तक्षशिलायां धर्मचक्रे तथा अदिच्छत्रायां पार्श्वनाथस्य धरणेन्द्रमहिमास्थाने, एवं रथावर्त्ते पर्वते वैरस्वामिना यत्र पादपोषगमनं कृतं यत्र च श्रीमद्ब्रह्ममानमाश्रित्य चमरेन्द्रेणोत्पतनं कृतम्, एतेषु च स्थानेषु यथासम्भवमभिगमनवन्दनपूजनोत्कीर्तनादिकाः क्रियाः कुर्वतो दर्शनशुद्धिर्भवतीति ॥ किञ्च—

गणियं निमित्तं जुत्ती संदिष्टी अवितहं इमं नाणं । इय एगंतमुवगया गुणपचइया इमे अत्था ॥ ३३६ ॥ -

गुणमाहृष्पं इसिनामकित्तणं सुरनरिंदपूया य । पोरणचेइयाणि य इय एसा दंसणे होइ ॥ ३३७ ॥

प्रवचनविदाममी गुणप्रत्ययिका अर्था भवन्ति, तद्यथा—गणितविषये—बीजगणितादौ परं पारमुपगतोऽयं, तथाऽष्टाङ्गस्य निमित्तस्य पारगोऽयं, तथा दृष्टिपातोक्ता नानाविधा युक्तीः—द्रव्यसंयोगान् हेतून् वा वेत्ति, तथा सम्यग्—अविपरीता दृष्टिः—दर्शनमस्य, त्रिदशैरपि चालयितुमशक्या, तथाऽवितथमस्येदं ज्ञानं, यथैवापमाह तत्तथैवेत्येवं प्रावचनिकस्याचार्यादिः प्रशंसां कुर्वतो दर्शनविशुद्धिर्भवतीति, एवमन्यदपि गुणमाहात्म्यमाचार्यादेर्वर्णयतः तथा पूर्वगहर्षीणां च नामोत्कीर्तनं कुर्वतः तेषामेव च सुरनरेन्द्रपूजादिकं कथयतः तथा चिरन्तनचैत्यानि पूजयतः इत्येवमादिकां क्रियां कुर्वतस्तद्वासनावासितस्य दर्शनविशुद्धिर्भवतीत्येषा प्रशस्ता दर्शनविषया भावनेति ॥ ज्ञानभावनामधिकृत्याह—

तत्तं जीवाजीवा नायब्वा जाणणा इहं दिट्ठा । इह कज्जकरणकारगसिद्धी इह बंधमुक्खो य ॥ ३३८ ॥

घट्ठो य बंधहेज्ज बंधण बंधप्फलं सुकहियं तु । संसारपवंचोऽवि य इहयं कहिओ जिणवरेहिं ॥ ३३९ ॥

नाणं भविस्सई एवमाइया वायणाइयाओ य । सज्जाए आउत्तो गुरुकुलवासो य इय नाणे ॥ ३४० ॥

१५ भा-
वनाध्य.
दर्शन-
भावना

५

१०

तत्र ज्ञानस्य भावना ज्ञानभावना-एवंभूतं मौनीन्द्रं ज्ञानं-प्रवचनं यथाऽवस्थिताशेषपदार्थाविर्भावकमित्येवंरूपेति, अनया च प्रधानमोक्षाङ्गं सम्यक्त्वमाधिगमिकमाविर्भवति, यतस्तत्त्वार्थश्रद्धानं सम्यग्दर्शनं, तच्च च जीवाजीवादयो नव पदार्थाः, ते च तत्त्वज्ञानार्थिना सम्यग् ज्ञातव्याः, तत्परिज्ञानमिहैव-आर्हते प्रवचने दृष्टम्-उपलब्धमिति, तथैहैव-आर्हते प्रवचने कार्य-परमार्थरूपं मोक्षाख्यं तथा करणं-क्रियासिद्धौ प्रकृष्टोपकारकं सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र्याणि कारकः-साधुः सम्यग्दर्शनाद्यनुष्ठाता क्रियासिद्धिश्च-इहैव मोक्षावाप्तिलक्षणा, तामेव दर्शयति-बन्धः-कर्मबन्धनं तस्मान्मोक्षः-कर्मविचटनलक्षणः असावपीहैव, नान्यत्र शाब्दादिक-प्रवचने भवति, इत्येवं ज्ञानं भावयतो ज्ञानभावना भवतीति ॥ तथा 'बद्धः' अष्टप्रकारकर्मपुद्गलैः प्रतिप्रदेशमवष्टब्धो जीवः, तथा 'बन्धहेतवः' मिथ्यात्वाविरतिप्रमादकपाययोगाः तथा बन्धनम्-अष्टप्रकारकर्मवर्णणारूपं तत्फलं-चतुर्गतिसंसारपर्यटनसातासाताद्यनुभवनरूपमिति, एतत्सर्वमत्रैव सुकथितम्, अन्यद्वा यत्किञ्चित्सुभाषितं तदिहैव प्रवचनेऽभिहितमिति ज्ञानभावना, तथा विचित्रसंसारप्रपञ्चोऽत्रैव जिनेन्द्रैः कथित इति ॥ तथा ज्ञानं मम विशिष्टतरं भविष्यतीति ज्ञानभावना विधेया, ज्ञानमभ्यसनीयमित्यर्थः, आदिग्रहणादेकाग्रचित्ततादयो गुणा भवन्तीति, तथैतदपि ज्ञाने भावनीयं, यथा—"जं अन्नाणी कम्मं खवेइ" इत्यादि, तथैमिधकारणैर्ज्ञानमभ्यसनीयं, तद्यथा-ज्ञानसङ्ग्रहार्थं निर्जरार्थम् अण्डव्यच्छिद्यर्थं स्वाध्यायार्थमित्यादि, तथा ज्ञानभावनया नित्यं गुरुकुलवासो भवति, तथा चोक्तम्—"णाणस्स होइ भागी थिरुयरओ दंसणे चरित्तं य । धन्ना आवकहाए गुरुकुलवासं न मुञ्चन्ति ॥१॥",

१ ज्ञानस्य भवत्याभागी स्थिरतमो ज्ञाने दर्शनेचारित्र्ये च । धन्या यावत्कथा गुरुकुलवास न मुचति ॥ १ ॥ २ एको मे शाश्वत आत्मा ज्ञानदर्शनसंयुतः । शेषा मे चाद्या भावाः सर्वे सयोगलक्षणाः ॥ १ ॥

आचा०
२ श्रुत०
३ चूला
प्र. आ.
४१९

इत्यादिका ज्ञानविषया भावना भवतीति ॥ चारित्र्यभावनामधिकृत्याह—

साहुमहिंसाधम्मो सद्यमदत्तविरई य बंभं च । साहु परिग्गहविरई साहु तवो षारसंगो य ॥ ३४१ ॥

वेरग्गमप्पमाओ एगत्ता (ग्गे) भावणा य परिसंगं । इय चरणमणुगयाओ भणिया दत्तो तवो वुच्छं ॥३४२॥

साधु-शोभनोऽहिंसादिलक्षणो धर्म इति प्रथमव्रतभावना, तथा सत्यमस्मिन्नेवार्हते साधु-शोभनं नान्यत्रेति द्वितीयव्रतस्य, तथाऽ-
दत्तविरतिश्चात्रैव साध्वीति तृतीयस्य, एवं ब्रह्मचर्यमप्यत्रैव नवगुप्तिगुप्तं धार्यत इति, तथा परिग्रहविरतिश्चेहैव साध्वीति, एवं द्वाद-
शाङ्गं तप इहैव शोभनं, नान्यत्रेति ॥ तथा धैराग्यभावना सांसारिकसुखजुगुप्सारूपा, एवमग्रमादभावना मद्यादिप्रमादानां कर्मवे-
न्धोपादानरूपाणामनासेवनरूपा, तथैकाग्रभावना-एको मे सामओ अप्पा, णाणदंमणसंजुओ । सेसा मे वाहिरा भावा, सव्वे संजो-
गलक्खणा ॥ १ ॥” इत्यादिका भावनाः (इति प्रकृतमृपित्वाङ्गं) ‘चरणमुपगताः’ चरणमाश्रिताः, इत ऊर्ध्वं तपोभावनां ‘वक्ष्ये’
अभिधास्य इति ॥

किह मे हविज्जञ्चंझो दिवसो ? किं चा पट्ट तवं काउं ? । को इह द्रव्ये जोगो खित्ते काले समयभावे ॥३४३॥

‘कथं’ केन निर्विकृत्यादिना तपसा मम दिवसोऽवन्ध्यो भवेत् ? , कतरद्वा तपोऽहं विधातुं ‘प्रभुः’ शक्तः ? , तद्य कतरतपः कस्मिन्
द्रव्यादौ मम निर्वहति ? इति भावनीयं, तत्र द्रव्ये उत्तमर्गतो चह्यचणकादिके क्षेत्रे स्निग्धरूक्षादौ काले शीतोष्णादौ भावेऽग्लानो-
ऽहमेवंभूतं तपः कर्तुमलम्, इत्येवं द्रव्यादिकं पर्यालोच्य यथाशक्ति तपो विधेयं “शक्तितस्त्यागतपसी” (तत्पार्थे अ० ६ सू०

एको मे शश्वत आत्मा ज्ञानदर्शनसयुत । शेषा मे राधा नाश सवे सयोगलक्षणा ॥१॥

२३ भा-
वनाध्य-
यने
चरित्र-
तपोभा-
५
वनाः

१०

२३) इति ॥ किञ्च—

उच्छ्राहपालणाए इति (एव) तवे संजमे य संघयणे । वेरगोऽणिचाई होइ चरित्ते इहं पगयं ॥३४४॥

तथाऽनशनादिकं तपस्यनिगूहितबलवीर्येणोत्साहः कर्तव्यः, गृहीतस्य च प्रतिपालनं कर्तव्यमिति, उक्तञ्च—“तित्थयरो चउनाणी सुरमहिओ सिज्झिअव्वयधुवम्मि । अणिगूहिअबलविरिओ सव्वत्थामेसु उज्जमइ ॥१॥ किं पुण अवसेसेहिं दुक्खक्खयकारणा सुविहिंएहिं । होइ न उज्जमिअव्वं सपचवायंमि माणुस्से ? ॥२॥” इत्येवं तपसि भावना विधेया । एवं ‘संयमे’ इन्द्रियनोइन्द्रियनिग्रहरूपे, तथा ‘संहनने’ वज्रपभादिके तपोनिर्वाहनसमर्थे भावना विधेयेति, वैराग्यभावना त्वनित्यत्वादिभावनारूपा, तदुक्तम्— भावयितव्यमनित्यत्व १ मशरणत्वं २ तथैकता ३ ऽन्यत्वे ४ । अशुचित्वं ५ संसारः ६ कर्माश्रव ७ संवर ८ विधिश्च ॥१॥ निर्जरण-९ लोकविस्तर १० धर्मस्वाख्याततच्चिन्ता च ११ । बोधेः सुदुर्लभत्वं च १२ भावना द्वादश विशुद्धाः ॥२॥” इत्यादिका अनेकप्रकारा भावना भवन्तीति, इह पुनश्चारित्रे प्रकृतं—चारित्रभावनयेहाधिकार इति ॥ निर्युक्त्यनुगमानन्तरं सूत्रमुच्चारणीयं, तच्चेदम्— (मूलं) तेणं कालेणं तेणं समएणं समणे भगवं महावीरे पंचहत्थुत्तरे यावि हुत्था, तंजहा—हत्थुत्तराहिं चुए चइत्ता गब्भं वक्कंते हत्थुत्तराहिं गब्भाओ गब्भं साहरिए हत्थुत्तराहिं जाए हत्थुत्तराहिं मुंढे भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वइए हत्थुत्तराहिं कसिणे पडिपुत्ते अब्वाघाए निरावरणे अणंते अणुत्तरे केवलंवरणाण-

१ तीर्थकरधनुर्ज्ञानी सुरमहितो प्रुवे मेधितव्यं ! अनिगूहितबलवीर्यः सर्वस्थाम्नोश्छति ॥१॥ किं पुनरवशेषं दुःखक्षयकारणात् सुविहितं । भवति नोद्यमितव्य सप्रत्यपायं मानुष्यं ॥ २ ॥

आचा०
२ ध्रुव०
३ चूला
प्र. आ.
४२०

दंसणे समुप्पत्ते, साइणा भगवं परिनिब्बुए । (सू. ३९८)

(मूलं) समणे भगवं महावीरे इमाए ओसप्पिणीए सुसमसुसमाए समाए वीइकंताए सुसमाए समाए वीइ-
कंताए सुसमदुस्समाए समाए वीइकंताए दूसमसुसमाए बहुविइकंताए पन्नहत्तरीए वासेहिं मासेहि य अद्द-
नयमेहिं सेसेहिं जे से गिम्हाणं चउत्थे मासे अट्टमे पक्खे आसाढसुद्धे तस्स णं आसाढसुद्धस्स छट्ठीपक्खेणं
हत्थुत्तराहिं नक्खत्तेणं जोगमुवागएणं महाविजयसिद्धत्थपुप्फुत्तरवरपुंडरीयदिसासोवत्थियवद्धमाणाओ महा-
विमाणाओ वीसं सागरोवमाइं आउयं पालइत्ता आउक्खएणं ठिइक्खएणं भवक्खएणं चुए चइत्ता इह खल्लु
जंबुद्दीवे णं दीवे भारहे वासे दाहिणद्धुभरहे दाहिणमाहणकुंडपुरसंनिवेशंसि उअभदत्तस्स माहणस्स कोटा-
लसगोत्तस्स देवाणंदाए माहणीए जालंधरस्स गुत्ताए सीहुअभवभूएणं अप्पाणेणं कुच्चिंसि गवभं वक्कंते, समणे
भगवं महावीरे तिन्नाणोवगए यावि हुत्था, चइस्सामित्ति जाणइ चुएमित्ति जाणइ चयमाणे न याणेइ, सुहुमे
णं से काले पन्नत्ते, तओ णं समणे भगवं महावीरे हियाणुकंपएणं देवेणं जीयमेयंतिकट्टु जे से वासाणं तचे
मासे पंचमे पक्खे आसोयवहुले तस्स णं आसोयवहुलस्स तेरसीपक्खेणं हत्थुत्तराहिं नक्खत्तेणं जोगमुवा-
गएणं यासीहिं राइंदिएहिं वइक्कंतेहिं तेसीइमस्स राइंदियस्स परियाए वद्धमाणे दाहिणमाहणकुंडपुरसंनिवेशे-
साओ उत्तरखत्तियकुंडपुरसंनिवेशंसि नायाणं खत्तियाणं सिद्धत्थस्स खत्तियस्स कासवगुत्तस्स तिसलाए खत्ति-
याणीए यासिद्धसगुत्ताए असुभाणं पुग्गलाणं अवहारं करित्ता सुभाणं पुग्गलाणं पक्खेवं करित्ता कुच्चिंसि

२३ भा-
वनाध्य-
यने
गर्मसं-
क्रमः
५

३१८५११

१०

आचा०
२ थुत०
३ चूला

गवभं साहरइ, जेवि य से तिसलाए खत्तियाणीए कुच्छिसि गवभे तंपि य दाहिणमाहणकुंडपुरसंनिवेशंसि उस०
को० देवा० जालंधरायणगुत्ताए कुच्छिसि गवभं साहरइ, समणे भगवं महावीरे तिसलाए गवाए यावि होत्था-
साहरिज्जिस्सामित्ति जाणइ साहरिज्जमाणे न याणइ साहरिणमित्ति जाणइ समणाउसो ! । तेणं कालेणं तेणं
समणं तिसलाए खत्तियाणीए अहउन्नया कयाई नवण्हं मासाणं बहुप्रडिपुत्ताणं अद्धट्टमाणराइंदियाणं वीइ-
फंताणं जे से गिम्हाणं पढमे मासे दुचे पक्खे चित्तसुद्धे तस्स णं चित्तसुद्धस्स तेरसीपक्खेणं हत्थु० जोग०
समणं भगवं महावीरं अरोग्गा अरोग्गं पसूया । जणं राइं तिसलाख० समणं० महावीरं अरोया अरोयं
पसूया तणं राइं भवणवइवाणमंतरजोइसियविमाणवासिदेवेहिं देवीहि य ओवयंतेहिं उप्पयंतेहि य एगे महं
दिब्बे देवुज्जोए देवसन्निवाए देवकहकहए उप्पिजलभूए यावि हुत्था । जणं रयणिं० तिसला ख० समणं० पसूया
तणं रयणिं बहवे देवा य देवीओ य एगं महं अमग्रवासं च १ गंधवासं च २ चुन्नवासं च ३ पुफवा० ४ हिर-
घ्नवासं च ५ रयणवासं च ६ वासिसु, जणं रयणिं तिसला ख० समणं० पसूया तणं रयणिं भवणवइवाण-
मंतरजोइसियविमाणवासिणो देवा य देवीओ य समणस्स भगवओ महावीरस्स सूइकम्माइं तित्थयराभि-
सेयं च करिसु, जओ णं पभिइ भगवं महावीरे तिसलाए ख० कुच्छिसि गवभं आगए तओ णं पभिइ तं कुलं
विपुलेणं हिरन्नेणं सुवन्नेणं धणेणं धन्नेणं माणिक्केणं मुत्तिणं संखसिलप्पवालेणं अईव २ परिवड्ढइ, तओ णं
समणस्स भगवओ महावीरस्स अम्मापियरो एयंमइं जाणित्ता निवत्तदसाहंसि वुक्कंतंसि सुइभूयंसि विपुलं

१५
२३ भा-
वनाध्य-
यने,
श्रीमहा-
वीरजन्म
२०

॥३८८॥
२८

आचा०
२ श्रुत०
३ चूला

असणपाणखाइमसाइमं ^{उपस्कारभन्ति} उवक्खडाविति २ ता मित्तनाइसयणसंबंधिवग्गं उवनिमंतंति मित्त० उवनिमंतित्ता
घहवे समणमाहणक्खणवणीमगाहिं भिच्छुंडगपंडरगाईण विच्छुंडंति विग्गोविति विस्साणित्ता दायारेसु दाणं
पज्जभाइंति विच्छुडित्ता विग्गो० विस्साणित्ता दाया० पज्जभाइत्ता मित्तनाइ० भुंजाविति मित्त० भुंजावित्ता
मित्त० घग्गेण इममेयारूवं नामधिज्जं कारविति-जओ णं पभिइ इमे कुमारे ति० ख० कुच्छिसि गब्भे आहूए
तओ णं पभिइ इमं कुलं विपुलेणं हिरन्नेणं० संखसिलप्पवालेणं अतीव २ परिवडूइ, ता होउ णं कुमारे वद्ध-
माणे, तओ णं समणे भगवं महावीरे पंचधाइपरिवुडे, तं०-खीरधाईए १ मज्जणधाईए, २ मंडणधाईए ३ खेला-
वणधाईए ४ अंकधा० ५, अंकाओ अंकं साहरिज्जमाणे रम्मे मणिकुट्टिमतले गिरिकंदरसमल्लीणेविव चंपयपायवे
अहाणुपुब्बीए संबडूइ, तओ णं समणे भगवं० विन्नायपरिणय (मित्ते) विणियत्तवालभावे अप्पुस्सुयाइं उरा-
लाइं माणुस्सगाइं पंचलक्खणाइं कामभोगाइं सदफरिसरसरूवगंधाइं परियारेमाणे एवं च णं विहरइ। (सू.३९९)
समणे भगवं महावीरे कासवगुत्ते, तस्स णं इमे तिन्नि नामधिज्जा एवमाहिज्जंति, तंजहा-अम्मापिउसंति वद्धमाणे
१ सहसंमडण समणे २ भीमं भयभेरवं उरालं अचलयं परीसहसहत्तिकट्टु देवेहिं से नामं कयं समणे भगवं
महावीरे ३, समणस्स णं भगवओ महावीरस्स पिया कासवगुत्तेणं, तस्स णं तिन्नि नाम०, तं०-सिद्धत्थे इ वां
सिज्जंसे इ वा जसंसे इ वा, समणस्स णं० अम्मा वासिद्धस्सगुत्ता, तीसे णं तिन्नि ना०, तं०-तिसला इ वा
विदेहदिन्ना इ वा पियकारिणी इ वा, समणस्स णं भ० पित्तिअए सुपासे कासवगुत्ते णं, समण० जिट्ठे भाया

२३भाव-
नाध्यय-
ने श्रीवी-
रजन्म
तत्कुटुम्बं

५
च

१०

आचा०
२ श्रुत०
३ चूला

नंदिवद्धणे कासवगुत्तेणं, समणस्स णं जेद्धा भइणी सुदंसणा कासवगुत्तेणं, समणस्स णं भग० भज्जा जसोया
कोटिन्नागुत्तेणं, समणस्स णं० धूया कासवगोत्तेणं, तीसे णं दो नामधिज्जा एवमा०—अणुज्जा इ वा पियदंसणा
इ वा, समणस्स णं भ० नत्तुई कोसियागुत्तेणं, तीसे णं दो नाम० तं०—सेसवई इ वा जसवई इ वा, (सू.
४००) समणस्स णं० ३ अम्मापियरो पासावच्चिज्जा समणोवासगा यावि हुत्था, ते णं बहूइं वासाइं समणो-
वासगपरियागं पालइत्ता छण्हं जीवनिकायाणं सारक्खणनिमित्तं आलोइत्ता निंदित्ता गरहित्ता पडिक्कमित्ता
अहारिहं उत्तरगुणपायच्छित्ताइं पडिवजित्ता कुससंथारगं दुरूहित्ता भत्तं पब्वस्वायंति २ अपच्छिमाए मार-
णांतियाए संलेहणाए झुसिघसरीरा कालमासे कालं किच्चा तं सरीरं विप्पजहित्ता अच्चुए कप्पे देवत्ताए
उववन्ना, तओ णं आउक्खणं भव० ठि० चुए चइत्ता महाविदेहे वासे चरमेणं उस्सासेणं सिज्झिस्संति बुज्झि-
स्संति सुच्चिस्संति परिनिब्वाइस्संति सब्वदुक्खाणमंतं करिस्संति (सू. ४०१) । तेणं कालेणं २ समणे भ० नाए
नायपुत्ते नायकुलनिव्वत्ते विदेहे विदेहदिन्ने विदेहजच्चे विदेहसूमाले तीसं वासाइं विदेहंसित्तिकट्टु अगारमज्जे
वसित्ता अम्मापिज्जहिं कालगएहिं देवलोगमणुपत्तेहिं समत्तपइन्ने चिच्चा हिरन्नं चिच्चा सुवन्नं चिच्चा बलं चिच्चा
वाहणं चिच्चा धणकणगरयणसंतसारसावइज्जं विच्छड्ढित्ता विग्गोवित्ता विस्साणित्ता दायारेसु दाणं दाइत्ता परि-
भाइत्ता संवच्छरं दलइत्ता जे से हेमंताणं पढमे मासे पढमे पक्खे मग्गसिरवहुलस्स दसमीपक्खेणं हत्थुत्तरा०
जोग० अभिनिक्खमणाभिप्पाए यावि हुत्था—संवच्छरेण होहिइ अभिनिक्खमणं तु जिणवरिंदस्स । तो अत्थ-

१५

२३भाव-
नाध्यय-
ने श्रीश्री-
रजन्म
तःकुटुम्बं
२०
च

॥३८९॥

२८

आचाः
२ श्रुतं
३ चूला

संपयाणं पवत्तई पुब्बसूराओ ॥११२॥ एगा हिरत्तकोडी अट्टेव अणूणगा सयसहस्सा । तूरोदयमाईयं दिज्जइ
जा पायरासुत्ति ॥११३॥ तिन्नेव य कोडिसया अट्टासीइं च हुंति कोडीओ । असिइं च सयसहस्सा एयं संव-
च्छरे दिन्नं ११४॥ वेसमणकुंडधारी देवा लोगंतिया महिद्धीया । बोहिंति य तित्थयरं पत्तरससुं कम्मभूमीसु
॥११५॥ बंभंमि य कप्पंमी योद्धव्या कणहराइणो मज्झे । लोगंतिया विमाणा अट्टसु वत्था असंखिज्जा ॥११६॥
एए देवनिकाया भगवं बोहिंति जिणयरं वीरं । सन्वजगज्जीवहियं अरिहं ! तित्थं पवत्तेहि ॥ ११७ ॥ तओ णं
समणस्स भः मः अभिनिक्खमणाभिप्पायं जाणित्ता भवणवइया० जो० विमाणवासिणो देवा य देवीओ य
सएहिं २ रूवेहिं सएहिं २ नेदत्थेहिं सए० २ चिंधेहिं सन्विद्धीए सन्वजुईए सन्वबलसमुदएणं सयाइं २ जाण-
विमाणाइं दुरूहंति सया० दुरूहिता अहावायराइं पुग्गलाइं परिसाडंति २ अहासुहमाइं पुग्गलाइं परियाइंति
२ उइं उप्पयति उइं उप्पइत्ता ताए उक्किट्ठाए सिग्घाए चवलाए तुरियाए दिव्वाए देवगईए अहे णं ओवयमाणा
२ तिरिएणं असंखिज्जाइं दीवसमुद्दाइं वीइक्कममाणा २ जेणेव जंबुदीवे दीवे तेणेव उवागच्छंति २ जेणेव उत्त-
रखत्तियकुंडपुरसंनिवेसे तेणेव उवागच्छंति, उत्तरखत्तियकुंडपुरसंनिवेसस्स उत्तरपुरच्छिमे दिसीभाए तेणेव
श्चत्ति वेगेण ओवइया, तओ णं सक्के देविंदे देवराया सणियं २ जाणविमाणं पट्टवेति सणियं २ जाणविमा-
णाओ पच्चोरुहइ २ सणियं २ एगंतमवक्कमइ एगंतमवक्कमित्ता महया वेउव्विएणं समुग्घाएणं समोहणइ २ एगं
महं नाणामणिकणगरयणभत्तिचित्तं सुभं चारुक्कंतरूवं देवच्छंदयं विउव्वइ, तस्म णं देवच्छंदयस्स बहुम-

२ इभाव-
नाध्यय-
ने श्रीवी-
रजन्म
तत्कुहुम्बं

५
च

१०

आचा०
२ श्रुत०
३ चूला

जह्मदेसभाए एगं महं सपायपीढं नाणामणिकणधरयणभत्तिचित्तं सुभं चारुकंतरूवं सीहासणं विउच्चइ, २
जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ २ समणं भगवं महावीरं तिकखुत्तो आयाहिणं पयाहिणं करेइ
२ समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ २ समणं भगवं महावीरं गहाय जेणेव देवच्छंदए तेणेव उवागच्छइ
सणियं २ पुरत्थाभिमुहं सीहासणे निसीयावेइ सणियं २ निसीयावित्ता सयपागसहस्सपागेहिं तिल्लेहि अब्भं-
गेइ गंधकासाईएहिं उल्लोलेइ २ सुद्धोदण मज्जावेइ २ जस्स णं मुल्लं सयसहस्सेणं तिपडोलतित्तिणं साहि-
एणं सीतेण गोसीसरत्तचंदणेणं अणुलिंपइ २ ईसिं निस्सासवायवोज्झं वरनयरपट्टणुग्गयं कुसलनरपसंसियं
अस्सलालापेलवं छेयारियकणगखइयंतकम्मं हंसलक्खणं पट्टजुयलं नियंसावेइ २ हारं अद्धहारं उरत्थं नेवत्थं
एगावलं पालंषमुत्तं पट्टमउडरयणमालाउ आविंधावेइ आविंधावित्ता गंधिमवेढिमपूरिमसंघाइमेणं मल्लेणं
कप्परुक्खमिव समलंकरेइ २ ता दुब्बं पि महया वेउन्वियमुग्घाणं समोहणइ २ एगं महं चंदप्पहं सिबियं
सहस्सवाहणियं विउच्चति, तंजहा-ईहामिगउसभतुरगनरमकरविहगवानर(लग)कुंजररुहसरभंचमरसलहू-
सीहवणलयभत्तिचित्तलयविज्जाहरमिहुणजुयलजंतजोगजुत्तं अचीसहस्समालिणीयं सुनिरुवियं मिसिमिसिंत-
रूवगसहस्सकलियं ईसिं भिसमाणं भिन्भिसमाणं चक्खुल्लोयणलेसं मुत्ताहलमुत्ताजालंतरोवियं तवणीयपव-
रलंबूसगपलंबंतमुत्तदामं हारद्धहारभूसणसमोणयं अहियपिच्छणिज्जं पउमलयभत्तिचित्तं असोवणभत्तिचित्तं
कुंदलयभत्तिचित्तं नाणालयभत्ति० विरहयं सुभं चारुकंतरूवं नाणामणिपंचवन्नघंटापट्टायपडिमंडियग्गसिहरं

१५
२३ भाव-
नाध्यय-
ने श्रीवी-
रदीक्षा

२०

॥३९०॥

२८

आचा०
२ श्रुत०
३ चूला

पासाईयं दरिसणिज्जं सुखं-सीया उवणीया जिणवरस्स जरमरणविप्पमुक्कस्स । ओसत्तमल्लदामा जलधलय-
दिव्वकुसुमेहिं ॥११८॥ सिवियाइ मज्झयारे दिव्वं वररयणरूवचिंचइयं । सीहासणं महरियं सपायपीढं जिण-
वरस्स ॥ ११९ ॥ आलइयमालमउडो भासुरबुंदी वराभरणधारी । खोमियवत्थनियत्थो जस्स य मुल्लं सयस-
हस्सं ॥ १२० ॥ छट्टेण उ भत्तेणं अज्झवसाणेण सुंदरेण जिणो । लेसाहिं विसुज्झंतो आरुहई उत्तमं सीयं
॥१२१॥ सीहासणे निविट्ठो सक्कीसाणा य दोहि पासेहिं । वीयंति चामराहिं मणिरयणविचित्तदंडाहि ॥१२२॥
पुट्ठिय उक्खित्ता माणुसेहिं साहट्टु रोमकूवेहिं । पच्छा वहंति देवा सुरअसुरगरुलनागिंदा ॥१२३॥ पुरओ
सुरा वहंती असुरा पुण दाहिणंमि पासंमि । अघरे वहंति गरुला नागा पुण उत्तरे पासे ॥ १२४ ॥ वणसंडं व
कुसुमिणं पंडमसरो वा जहा संरयकाले । सोहइ कुसुमभरेणं इय गगणयलं सुरगणेहिं ॥१२५॥ सिद्धत्थवणं
व जहा कणयारवणं व चंपयवणं वा । सोहइ कु० ॥ १२६ ॥ वरपट्टभेरिअहुरिसंखसयसहस्सिणं तरेहिं ।
गयणयले धरणियले तूरनिनाओ परमरम्मो ॥ १२७ ॥ ततवित्तं घणमुसिरं आउज्जं चउत्थिवहं बहुविहीयं ।
वाइंति तत्थ देवा वहंति आनइगसणं ॥१२८॥ तेणं कालेणं तेणं समणं जे से हेमंताणं पढमे मासे पढमे
पक्खे मग्गसिरबहुले तस्स णं मग्गसिरबहुलस्स दसमीपक्खेणं सुच्चणं दिवसेणं विजणं मुहुत्तेणं हत्थु-
त्तरानकरत्तेणं जोगोघगणं पाईणगामिणीणं छायाणं विइयाणं पोरिसीणं छट्टेणं भत्तेणं अपाणणं एगसाडग-
मायाणं चंदप्पभाणं सिवियाणं सहस्सवाहिणियाणं सदेवमणुयासुराणं परिस्ताणं समणिज्जमाणे उत्तरवत्तियकुंड-

प्र. आ.
४२३

२३ भा-
वनाध्य-
यने
श्रीवीर-
५
जिन-
दीक्षा

१०

आवा०
२ धृत०
३ चूला

पुरसंनिवेशस्स मज्झमज्जेणं निगच्छइ २ जेणेव नायसंडे उज्जाणे तेणेव उवाच्छइ २ ईसिं रयणिप्पमाणं अच्छो-
प्येणं भूमिभाणं सणियं २ चंदप्पभं सिवियं सहस्सवाहिणं ठवेइ २ सणियं २ चंदप्पभाओ सीयाओ सह-
स्सवाहिणीओ पच्चोयरइ २ सणियं २ पुरत्थाभिमुहे सीहासणे निसीयइ आभरणालंकारं ओमुअइ, तओ णं
वेसमणे देवे जल्लुवायपडिओ भगवओ महावीरस्स हंसलक्खेणं पडेणं आभरणालंकारं पडिच्छइ, तओ णं
समणे भगवं महावीरे दाहिणेणं दाहिणं वामेणं वामं पंचमुट्टियं लोयं करेइ, तओ णं सक्केदेविंदे देवराया सम-
णस्स भगवओ महावीरस्स जल्लवायंपडिए वहरामएणं थालेण केसाइं पडिच्छइ २ अणुजाणेसि भंतेत्तिकट्टु
खीरोयसागरं साहरइ, तओ णं समणे जाव लोयं करित्ता सिद्धाणं नमुक्कारं करेइ २ सव्वं मे अकरणिज्जं पाव-
कम्मंतिकट्टु सामाइयं चरित्तं पडिवज्जइ २ देवपरिसं च मणुयपरिसं च आलिकखचित्तभूयमिव ठवेइ-दिब्बो
मणुस्सयोसो तुरियनिनाओ य सक्कवयणेणं । खिप्पामेव नीलुहो जाहे पडिवज्जइ चरित्तं ॥१२९॥ पडिवज्जित्तु
चरित्तं अहो निसं सव्वपाणभूयहियं । साहट्टु लोमपुलया सव्वे देवा निसामिति ॥१३०॥ तओ णं समणस्स
भगवओ महावीरस्स सामाइयं खओवसमियं चरित्तं पडिवज्जस्स मणयज्जवनाणे नामं नाणे समुप्पन्नं अड्डाइ-
ज्जेहिं दीवेहिं दोहि य समुदेहिं सन्नीणं पंचिंदियाणं पज्जत्ताणं वियत्तमणसाणं मणोगयाइं भावाइं जाणेइ ।
तओ णं समणे भगवं महावीरे पव्वइए समाणे मित्तनाइं सयणसंबंधिदग्गं पडिविसज्जेइ, २ इमं एयारूवं
अभिग्गहं अणिगिण्हइ-वारस वासाइं वोसट्टकाए चियत्तदेहे जे केइ उवसग्गा समुप्पज्जंति, तंजहा-दिब्बा वा

१५
२३ भा-
वनाध्य-
यने
श्रीवीर-
जिन-
२०
दीक्षा

॥३९॥
२८

माणुस्सा वा तिरिच्छिया वा, ते सव्वे उवसग्गे समुप्पन्ने समाणे सम्मं सहिस्सामि खमिस्सामि अहिआसइ-
स्सामि, तओ णं स० भ० महावीरे इमं एयाख्वं अभिग्गहं अभिगिण्हित्ता वोसिठ्ठत्तदेहे दिवसे मुहुत्तसेसे
कुम्मारगामं समणुपत्ते, तओ णं स० भ० म० वोसिठ्ठत्तदेहे अणुत्तरेणं आलएणं अणुत्तरेणं विहारेणं एवं
संजमेणं पग्गहेणं संवरेणं तवेणं धंभचेरवासेणं खंतीए मुत्तीए समिईए गुत्तीए तुट्ठीए ठाणेणं कंमेणं सचरिय-
फलनिव्वाणमुत्तिभग्गेणं अप्पाणं भावेमाणे विहरइ, एवं वा विहरमाणस्स जे केइ उवसग्गा समुप्पजंति—
दिच्चा वा माणुस्सा वा तिरिच्छिया वा, ते सव्वे उवसग्गे समुप्पन्ने समाणे अणाउले अव्वहिए अद्दीणमा-
णसे तिविहरमाणवयणकायगुत्ते सम्मं सहइ खमइ तितिखइ अहियासेइ, तओ णं समणस्स भगवओ महा-
वीरस्स णणं विहारेणं विहरमाणस्स धारस वासा वीइकंता तेरसमस्स य वासस्स परियाण वट्टमाणस्स जे
से गिम्हाणं दुच्चे मासे चउत्थे पक्खे वइसाहसुद्धे तस्स णं वेसाहसुद्धस्स दसमीपक्खेणं सुव्वणं दिवसेणं
विजण्णं मुहुत्तेणं रत्थुत्तराहिं नक्खत्तेणं जोगोवगएणं पाईणगामिणीए छायाए वियत्ताए पोरिसीए जंभियगा-
मस्स नगरस्स धहिया नईए उज्जुवालियाए उत्तरकूले सामागस्स गाहावइस्स कट्टकरणंसि उट्टंजाणूअहोसि-
रस्स ज्ञाणकोटोवगयस्स वेयायत्तस्स चेइयस्स उत्तरपुरच्छिमे दिसीभागे सालक्खस्स अदूरसामंते उवुट्ट-
यस्स गोदोहियाए आयावणाए आयावेमाणस्स छट्ठेणं भत्तेणं अपाणणं सुक्कज्झाणंतरियाए वट्टमाणस्स नि-
व्वाणे फसिणे पडिपुत्ते अव्वाहए निरावरणे अणंते अणुत्तरे केवलवरणाणदंसणे समुप्पन्ने, से भगवं अरहं

आचा०
२ श्रुत०
३ पूला

जिणे केवली सव्वन्नु सव्वभावदरिसी सदेवमणुयासुरस्स लोगस्स पज्जाए जाणइ, तं०-आगइं गइं ठिइं चयणं उचचायं भुत्तं पीयं कडं पडिसेवियं आविकम्मं रहोकम्मं लवियं कहियं मणोमाणसियं सव्वलोए सव्वजीवाणं सव्वभावाइं जाणमाणे एवं च णं विहरइ, जण्णं दिवसं समणस्स भगवओ महावीरस्स निव्वाणे कसिणे जाव समुप्पन्ने तण्णं दिवसं भयणवइवाणमंतरजोइसियदेवेहि य देवीहि य उचयंतेहिं जाव उप्पिजलगवभूए यावि हुत्था, तओ णं समणे भगवं महावीरे उप्पन्नवरनाणदंसधरे अप्पाणं च लोगं च अभिसमिक्ख पुवं देवाणं धम्ममाइक्खइ, ततो पच्छा मणुस्साणं, तओ णं समणे भगवं महावीरे उप्पन्ननाणदंसणधरे गोयमाइंणं समाणणं पंच महव्वयाइं सभावणाइं छज्जीवनिकाया आतिक्खति भासइ परूवेइ. तं०-पुढविकाण जाव तसकाए पढमं भंते ! महव्वयं पचअरामि सव्वं पाणाइचायं से सुहुमं वा धायरं वा तसं वा धावरं वा नेव सयं पाणाइचायं करिज्जा ३ जावजीवाए तिविहं तिविहेणं मणसा वयसा कायसा तस्स भंते ! पडिक्कमामि निंदामि गरिहामि अप्पाणं वोसिरामि, तस्सिमाओ पंच भावणाओ भवंति, तत्थिमा पढमा भावणा—

‘तेणं कालेण’मित्यादि ‘तेन कालेन’ इति दुप्पमसुपमादिना ‘तेन समयेन’ इति विप्रक्षितेन विशिष्टेन कालेन सतोत्पत्त्यादिकमभृदिति सम्बन्धः, तत्र ‘पंचहत्थुत्तरे यावि हुत्था’ इत्येवमादिना ‘आरोगं पसूय’त्ति इत्येवमन्तेन ग्रन्थेन भगवतः श्रीगर्द्धमानस्वामिनो विमानच्यवनं ब्राह्मणीगर्भाधानं ततः शक्रादेश्चाग्निशलागर्भसंहरणमुत्पत्तिश्चामिदिता, ‘तत्थ पंचहत्थुत्तरे होत्थ’त्ति हस्त उत्तरो यामामुत्तरफाल्गुनीनां ता हस्तोत्तराः, ताश्च पञ्चसु स्थानेषु—गर्भाधानसंहरणजन्मदीक्षाज्ञानोत्पत्तिरूपेषु संवृत्ता अतः

१५
२३ भा-
वनाध्य-
यने
श्रीवीर-
धर्मकथा
२०

॥३९२॥
२८

पञ्चहस्तोत्तरो भगवानभूदिति, 'चवमाणे ण जाणाइ'त्ति आन्तर्मुहूर्त्तिकात्वाच्छब्दस्थोपयोगस्य च्यवनकालस्य च सूक्ष्मत्वादिति, तथा 'जण्णं रयणी अरोया अरोयं पसूयन्ती'त्येवमादिना 'उप्पन्नानणदंसणधरे गोयमाईणं समणाणं निग्गंथाणं पञ्च महच्चयाइं सभावणाइं छज्जीवनिकायाइं आइक्खई'त्येवमन्तेन ग्रन्थेन भगवतो धीरवर्द्धमानस्वामिनो ज्ञातकर्माभिपेकसंवर्द्धनदीक्षाकेवलज्ञानोत्पत्तयोऽभिहिताः, प्रकटार्थं च सर्वमपि सूत्रं, साम्प्रतमुत्पन्नज्ञानेन भगवता पञ्चानां महाव्रतानां प्राणातिपातविरमणादीनां प्रत्येकं याः पञ्च पञ्च भावनाः प्ररूपितास्ता व्याख्यायन्ते, तत्र प्रथममहाव्रतभावनाः पञ्च, तत्र प्रथमा तावदाह—

(मूलं) इरियासमिए से निग्गंथे नो अणइरियासमिएत्ति, केवली बूया०, अणइरियासमिए से निग्गंथे पाणाइं भूयाइं जीवाइं सत्ताइं अभिहणिज्ज वा वत्तिज्ज वा परियाविज्ज वा लेसिज्ज वा उद्विज्ज वा, इरियासमिए से निग्गंथे 'नो अणइरियासमिएत्ति पढमा भावणा १ । अहावरा दुच्चा भावणा-मणं परियाणइ से निग्गंथे, जे य मणे पावणं सावज्जे सकिरिए अण्हयकरे छेयकरे भेयकरे अहिगरणिए पाउसिए पारियाविए पाणाइवाइए भूओवघाइए, तहप्पगारं मणं नो पधारिज्जा गमणाए, मणं परिजाणइ से निग्गंथे, जे य मणे अपावएत्ति दुच्चा भावणा २ । अहावरा तच्चा भावणा-वइं परिजाणइ से निग्गंथे, जा य वई पाविया सावज्जा सकिरिया जाव भूओवघाइया तहप्पगारं वइं नो उच्चारिज्जा, जे वइं परिजाणइ से निग्गंथे, जा य वई अपावियत्ति तच्चा भावणा ३ । अहावरा चउत्था भावणा-आयाणभंडमत्तनिकखेवणासमिए से निग्गंथे, नो अणायाणभंडमत्तनिकखेवणासमिए, केवली बूया०, आयाणभंडमत्तनिकखेवणाअसमिए से निग्गंथे पाणाइं भूयाइं जीवाइं सत्ताइं अभिह-

आचा०
२ धृत०
३ पूला

जिणे केवली सच्चन्नु सच्चभावदरित्री संदेवमणुयासुरस्स लोगस्स पज्जाए जाणइ, तं०-आंगइं गइं ठिइं चयणं
उचवायं भुत्तं पीयं कंडं पडिसेवियं आविकम्मं रहोकम्मं लवियं कहियं मणोमाणसियं सच्चलोए सच्चजीवाणं
सच्चभांघाइं जाणमाणे एवं च णं विहरइ, जण्णं दिवसं समणस्स भगवओ महावीरस्स निव्वाणे कसिणे
जाव समुप्पत्ते तण्णं दिवसं भवणवइवाणमंतरजोइसियदेवेहि य देवीहि य उवयंतेहिं जाव उप्पिजलगब्भूए
यावि हुत्था, तओ णं समणे भगवं महावीरे उप्पन्नवरनाणदंसधरे अप्पाणं च लोगं च अभिसमिक्खं पुब्बं
देवाणं धम्ममाइक्खइ, ततो पच्छा मणुस्साणं, तओ णं समणे भगवं महावीरे उप्पन्ननाणदंसणधरे गोयमाईणं
समाणणं पंच महच्चयाइं सभावणाइं छज्जीवनिकाया आतिक्खति भासइ परूवेइ. तं०-पुढविकाए जाव तसकाए
पढमं भंते ! महच्चयं पचक्खामि सच्चं पाणाइवायं से सुहुमं वा वायरं वा तसं वा धावरं वा नेव सयं पाणा-
इवायं करिज्जां ३ जावजीवाए तिविहं तिविहेणं मणसा वयसा कायसा तस्स भंते ! पंडिक्कमामि निंदामि गरि-
हामि अप्पाणं वोसिरामि, तस्सिमाओ पंच भावणाओ भवंति, तत्थिमा पढमा भावणा—

‘तेणं कालेण’मित्यादि ‘तेन कालेन’ इति दुप्पमसुपमादिना ‘तेन समयेन’ इति विवक्षितेन विशिष्टेन कालेन सतोत्पत्त्यादिकम-
भूदिति सम्बन्धः, तत्र ‘पंचहत्थुत्तरे यावि हुत्था’ इत्येवमादिना ‘आरोग्गं पसूय’त्ति इत्येवमन्तेन ग्रन्थेन भगवतः श्रीवर्द्धमान-
स्वामिनो विमानच्यवनं ब्राह्मर्णागर्भाधानं ततः शक्रादेशाग्निशलागर्भसंहरणमुत्पत्तिश्चामिहिता, ‘तत्थ पंचहत्थुत्तरे होत्थ’त्ति
हस्त उत्तरो यामामुत्तरफाल्गुनीनां ता हस्तोत्तराः, ताश्च पञ्चसु स्थानेषु—गर्भाधानसंहरणजन्मदीक्षाज्ञानोत्पत्तिरूपेषु संवृत्ता अतः

१५
२३ भा-
वनाध्य-
यने
श्रीवीर-
धर्मकथा
२०

॥३९२॥
२८

पञ्चहस्तोत्तरो भगवानभूदिति, 'धवमाणे ण जाणाइ'त्ति आन्तर्मुहूर्त्तिकात्वाच्छब्दस्थोपयोगस्य च्यवनकालस्य च सूक्ष्मत्वादिति, तथा 'जणं रयणी अरोया अरोयं पसूयन्ती'त्येवमादिना 'उप्पन्ननाणदंसणधरे गोयमाईणं संमणाणं निग्गंथाणं पञ्च महव्वयाइं सभावणाइं छज्जीवनिकायाइं आइक्खई'त्येवमन्तेन ग्रन्थेन भगवतो धीरवर्द्धमानस्वामिनो ज्ञातकर्माभिपेकसंबद्धनदीक्षाकेवलज्ञानोत्पत्तयोऽभिहिताः, प्रकटार्थं च सर्वमपि सूत्रं, साम्प्रतमुत्पन्नज्ञानेन भगवता पञ्चानां महाव्रतानां प्राणातिपातविरमणादीनां प्रत्येकं याः पञ्च पञ्च भावनाः प्ररूपितास्ता व्याख्यायन्ते, तत्र प्रथममहाव्रतभावनाः पञ्च, तत्र प्रथमां तावदाह—

(मूलं) इरियासमिए से निग्गंथे नो अणइरियासमिएत्ति, केवली बूया०, अणइरियासमिए से निग्गंथे पाणाइं भूयाइं जीवाइं सत्ताइं अभिहणिज्ज वा घत्तिज्ज वा परियाविज्ज वा ऐसिज्ज वा उद्विज्ज वा, इरियासमिए से निग्गंथे नो अणइरियासमिइत्ति पढमा भावणा १ । अहावरा दुच्चा भावणा-मणं परियाणइ से निग्गंथे, जे य मणे पाघणं सावज्जे सकिरिए अणहयकरे छेयकरे भेयकरे अहिगरणिए पाउसिए पारियाविए पाणाइवाइए भूओवघाइए, तहप्पगारं मणं नो पधारिज्जा गमणाए, मणं परिजाणइ से निग्गंथे, जे य मणे अपावएत्ति दुच्चा भावणा २ । अहावरा तच्चा भावणा-वइं परिजाणइ से निग्गंथे, जा य वई पाविया सावज्जा सकिरिया जाव भूओवघाइया तहप्पगारं वइं नो उच्चारिज्जा, जे वइं परिजाणइ से निग्गंथे, जा य वई अपावियत्ति तच्चा भावणा ३ । अहावरा चउत्था भावणा-आयाणभंडमत्तनिकखेवणासमिए से निग्गंथे, नो अणायाणभंडमत्तनिकखेवणासमिए, केवली बूया०, आयाणभंडमत्तनिकखेवणाअसमिए से निग्गंथे पाणाइं भूयाइं जीवाइं सत्ताइं अभिह-

आचा०
२ श्रुत०
३ चूला

आचा-
२ श्रुत०
३ चूला

णिजा वा जाव उद्दविज्ज वा, तम्हा आयाणभंडमत्तनिक्खेवणासमिण्णं से निग्गंथे, नो आयाणभंडनिक्खेव-
णाअसमिण्णत्ति चउत्था भावणा ४ । अहावरा पंचमा भावणा-आलोइयपाणभोयणभोई से निग्गंथे, नो अणा-
लोइयपाणभोयणभोई, केवली वूया०, अणालोइयपाणभोयणभोई से निग्गंथे पाणाणि वा ४ अभिहणिज्ज वा
जाव उद्दविज्ज वा, तम्हा आलोइयपाणभोयणभोई से निग्गंथे नो अणालोइयपाणभोयणभोईत्ति पंचमा
भावणा ५ । एयावता मह्व्वए सम्मं काएण फासिए पालिए तीरिए किट्टिए अवट्टिए आणाए आराहिए यावि
भवइ, पढमे भंते ! मह्व्वए पाणाइवायाओ वेरमणं ॥ अहावरं दुब्बं मह्व्वयं पच्चक्वामि, सव्वं मुसावायं
वइदोसं, से कोहा वा लोहा वा भया वा हासा वा नेव सयं मुसं भणिज्जा नेवत्तेणं मुसं भासाविज्जा अन्नंपि
मुसं भासंतं न समणुमत्तिज्जा तिविहं तिविहेणं मणसा वयसा कायसा, तस्स भंते ! पडिक्कमामि जाव वोसि-
रामि, तस्सिमाओ पंच भावणाओ भवंति, तत्थिमा पढमा भावणा-अणुवीइभासी से निग्गंथे, नो अणुवी-
इभासी, केवली वूया० अणुवीइभासी से निग्गंथे समावज्जिज्ज मोसं वयणाए, अणुवीइभासी से निग्गंथे
नो अणुवीइभासित्ति पढमा भावणा १ अहावरा दुच्चा भावणा-कोहं परियाणइ से निग्गंथे, न य कोहणे
सिया, केवली वूया०, कोहप्पत्ते कोहत्तं समावइज्जा मोसं वयणाए, कोहं परियाणइ से निग्गंथे, न य कोहणे
सियत्ति दुच्चा भावणा २ अहावरा तच्चा भावणा-लोभं परियाणइ से निग्गंथे, नो अ लोभणए सिया, केवली
वूया० लोभप्पत्ते लोभी समावइज्जा मोसं वयणाए, लोभं परियाणइ से निग्गंथे, नो य लोभणए सियत्ति तच्चा

१५
२३ भा-
वनाध्य-
यने
महाव्रत-
२०
भावनाः
प्र. आ.
४२६

॥३९३॥
२८

आचा०
२ श्रुत०
३ चूला

भावणा ३ अहावरा चउत्था भावणा-भयं परिजाणइ से निग्गंथे, नो भयभीरुए सिया, केवली बूया०, भयपत्ते
भीरु समावइज्जा मोसं वयणाए, भयं परिजाणइ से निग्गंथे, नो भयभीरुए सिया, चउत्था भावणा ४ अहा-
वरा पंचमा भावणा-हासं परियाणइ से निग्गंथे, नो य हासणाए सिया, केव० हासपत्ते हासी समावइज्जा
मोसं वयणाए, हासे परियाणइ से निग्गंथे नो हासणाए सियत्ति पंचमी भावणा ५। एतावता दोच्चे महव्वए
सम्मं काएण फासिए जाव आणाए आराहिण यावि भवइ, दुच्चे भंते ! महव्वए०॥ अहावरं तच्चं भंते ! महव्वयं
पच्चक्वामि सव्वं अदिन्नादाणं, से गामे वा नगरे वा रत्ते वा अप्पं वा बहं वा अणुं वा थूलं वा चित्तमंतं वा
अचित्तमंतं वा नेव सयं अदिन्नं गिण्हज्जा नेवत्तेहिं अदिन्नं गिण्हाविज्जा अदिन्नं अन्नपि गिण्हंतं न समणुजा-
णिज्जा जावज्जीवाए जाव वोसिरामि, तस्सिमाओ पंच भावणाओ भवंति, तत्थिमा पढमा भावणा-अणुवीइ
मिउग्गहं जाई से निग्गंथे, नो अणुवीइमिउग्गहं जाई से निग्गंथे, केवली बूया०, अणुवीइ मिउग्गहं जाई
निग्गंथे अदिन्नं गिण्हहेज्जा, अणुवीइ मिउग्गहं जाई से निग्गंथे, नो अणुवीइ मिउग्गहं जाइत्ति पढमा भा-
वणा १ अहावरा दुच्चा भावणा-अणुन्नविय पाणभोयणभोई से निग्गंथे, नो अणुन्नविअ पाणभोयणभोई,
केवली बूया०, अणुन्नविय पाणभोयणभोई से निग्गंथे अदिन्नं भुंजिज्जा, तम्हा अणुन्नविय पाणभोयणभोई
से निग्गंथे, नो अणुन्नविय पाणभोयणभोईत्ति दुच्चा भावणा २ अहावरा तच्चा भावणा-निग्गंथेणं उग्गहंसि
उग्गहियंसि एतावताव उग्गहणसीलए सिया, केवली बूया०, निग्गंथेणं उग्गहंसि अणुग्गहियंसि एतावताव अणु-

२३ भा-
नाध्य-
यने
महाव्रत-
भावनाः

५

१०

आचा०
२ शुत०
३ पूठा

उग्गहणसीले अदिन्नं ओगिण्हज्जा, निग्गंथे णं उग्गहं उग्गहियंसि एतावताव उग्गहणसीलएत्ति तच्चा भावणा ३
अहावरा चउत्था भावणा-निग्गंथे णं उग्गहियंसि अभिक्खणं २ उग्गहणसीलए सिया, केवली वूया-निग्गं-
थे णं उग्गहंसि उ अभिक्खणं २ अणुग्गहणसीले अदिन्नं गिण्हज्जा, निग्गंथे उग्गहंसि उग्गहियंसि अभिक्खणं
२ उग्गहणसीलएत्ति चउत्था भावणा ४ अहावरा पंचमा भावणा-अणुवीह मिउग्गहजाई से निग्गंथे साह-
म्मिएसु, नो अणुवीह मिउग्गहजाई, केवली वूया०, अणुवीह मिउग्गहजाई से निग्गंथे साहम्मिएसु अदिन्नं
उगिण्हज्जा, अणुवीह मिउग्गहजाई से निग्गंथे साहम्मिएसु, नो अणुवीह मिउग्गहजाती, इह पंचमा भावणा ५
एतावयाव तथे महव्वए सम्मं० जाव आणाए आराहिए यावि भवइ, तचं भंते ! महव्वयं०॥ अहावरं चउत्थं
महव्वयं पक्खवाभि सव्वं मेहुणं, से दिव्वं वा माणुस्सं वा तिरिक्खजोणियं वा नेव सयं मेहुणं गच्छेज्जा तं
चेयं अदिग्गादाणवत्तव्वया भाणियव्वा जाव बोसिरामि, तस्सिमाओ पंच भावणाओ भवंति, तत्थिमा पढमा
भावणा-नो निग्गंथे अभिक्खणं २ इत्थीणं कहं कहित्तए सिया, केवली वूया०, निग्गंथे णं अभिक्खणं २ इत्थीणं
कहं कहेमाणे संतिभेया संतिविभंगा संतिकेवलीपन्नत्ताओ धम्माओ भंसिज्जा, नो निग्गंथे णं अभिक्खणं २
इत्थीणं कहं कहित्तए सियत्ति पढमा भावणा १ अहावरा दुच्चा भावणा-नो निग्गंथे इत्थीणं मणोहराहं २
इंदियाहं आलोइत्तए निज्झाइत्तए सिया, केवली वूया०, निग्गंथे णं इत्थीणं मणोहराहं २ इंदियाहं आलोएमाणे
निज्झाएमाणे संतिभेया संतिविभंगा जाव धम्माओ भंसिज्जा, नो निग्गंथे इत्थीणं मणोहराहं २ इंदियाहं

१५
२३ भा-
नाध्य-
यने
महाव्रत-
२०
भासनाः
प्र. आ.
४२७

॥३९४॥
२८

आचा०
२ धृत०
३ चूला

आलोइत्तए निजझाइत्तए सियत्ति दुचा भावणा २, अहावरा तच्चा भावणा-नो निग्गंथे इत्थीणं पुब्बरयाइं पुब्बकीलियाइं सरमाणे०, संतिभेया जाव भंसिज्जा, नो निग्गंथे इत्थीणं पुब्बरयाइं पुब्बकीलियाइं सरित्तए सियत्ति तच्चा भावणा ३, अहावरा चउत्था भावणा-नाइमत्तपाणभोयणभोई से निग्गंथे न पणीयरसभोयणभोई से निग्गंथे, केवली वूया०, अइमत्तपाणभोयणभोई संतिभेया जाव भंसिज्जा, नाइमत्तपाणभोयणभोई से निग्गंथे, नो पणीयरसभोयणभोइत्ति, चउत्था भावणा ४, अहावरा पंचमा भावणा-नो निग्गंथे इत्थीपसुपंडपसंसत्ताइं सयणासणाइं सेवित्तए सिया, केवली वूया०, निग्गंथे णं इत्थीपसुपंडगसंसत्ताइं सयणासणाइं सेवेमाणे संतिभेया जावं भंसिज्जा, नो निग्गंथे इत्थीपसुपंडगसंसत्ताइं सयणासणाइं सेवित्तए सियत्ति पंचमा भावणा ५, एतावयाव चउत्थे महव्वए सम्मं काएण फासिए जाव आराहिए यावि भवइ, चउत्थं भंते ! महव्वयं०॥ अहावरं पंचमं भंते ! महव्वयं संब्वं परिग्गहं पच्चक्खामि, से अप्पं वा वहुं वा अणुं वा धूलं वा चित्तमंतमचित्तमंतं वा नेव सयं परिग्गहं गिण्हिज्जा नेवत्तेहिं परिग्गहं गिण्हविज्जा अद्यपि परग्गहं गिण्हंतं न समणुजाणिज्जा जाव वोसिरामि, तरिसमाओ पंच भावणा भवंति, तत्थिमा पढमा भावणा-सोयओणं जीवे मणुत्तामणुत्ताइं सदाइं सुणेइ मणुत्तामणुत्तेहिं सदेहिं नो सज्जिज्जा नो रज्जिज्जा नो गिज्जेज्जा नो मुज्झि(च्छे)ज्जा नो अज्झोव्वज्जिज्जा नो विणिघायमावज्जेज्जा, केवली वूया-निग्गंथे णं मणुत्तामणुत्तेहिं सदेहिं सज्जमाणे रज्जमाणे जाव विणिघायमावज्जमाणे संतिभेया संतिविभंगा संतिकेवल्लिपत्ताओ धम्माओ भंसिज्जा, न सका न सोउं सदा, सोतवि-

२३ भा-
गनाध्य-
यने
महाव्रत-
भावनाः
५

१०

५५

आवा
२ धृत०
३ पूला
प्र. आ.
४२७

सयमागया । रागदोसा उ जे तत्थ, ते भिक्खू परिवज्जइ ॥१३१॥ सोयओ जीवे मणुत्तामणुत्ताइं सदाइं सुणेइ
पदमा भावणा १, अहावरा दुचा भावणा-चक्खूओ जीवो मणुत्तामणुत्तेहिं रूवेहिं सज्जमाणे जाव विणिघा-
यमावज्जमाणे संतिभेया जाव भंसिज्जा-नो सक्का रूवमइहुं, चक्खुविसयमागयं । रागदोसा उ जे तत्थ, ते
भिक्खू परिवज्जए ॥१३२॥ चक्खूओ जीवो मणुत्ता २ रूवाइं पासइ, दुचा भावणा, अहावरा तच्चा भावणा—
घाणओ जीवे मणुत्तामणुत्ताइं गंधाइं अग्घायइ, मणुत्तामणुत्तेहिं गंधेहिं नो रज्जिज्जा जाव नो विणिघायमाव-
ज्जिज्जा, केवली बूया-मणुत्तामणुत्तेहिं गंधेहिं सज्जमाणे जाव विणिघायमावज्जमाणे संतिभेया जाव भंसिज्जा-
न सक्का गंधमग्घाउं, नासाविसयमागयं । रागदोसा उ जे तत्थ, ते भिक्खू परिवज्जए ॥१३३॥ घाणओ जीवो
मणुत्तामणुत्ताइं गंधाइं अग्घायइत्ति तच्चा भावणा ३, अहावरा चउत्था भावणा-जिब्भाओ जीवो मणुत्तामणु-
त्ताइं रसाइं अस्साएइ, मणुत्तामणुत्तेहिं रसेहिं नो सज्जिज्जा विणिघायमावज्जिज्जा, केवली बूया-निग्गंधे णं मणु-
त्तामणुत्तेहिं रसेहिं सज्जमाणे जाव विणिघायमावज्जमाणे संतिभेया जाव भंसिज्जा-न सक्का वसमस्साउं, जीहा-
विसयमागयं । रागदोसा उ जे तत्थ, ते भिक्खू परिवज्जए ॥१३४॥ जीहाओ जीवो मणुत्तामणुत्ताइं रसाइं
अस्साएइत्ति चउत्था भावणा ४, अहावरा पंचमा भावणा-फासओ जीवो मणुत्तामणुत्ताइं फासाइं पडिसेवेइ,
मणुत्तामणुत्तेहिं फासेहिं नो सज्जिज्जा जाव नो विणिघायमावज्जिज्जा, केवली बूया-निग्गंधे णं मणुत्तामणुत्तेहिं
फासेहिं सज्जमाणे जाव विणिघायमावज्जमाणे संतिभेया संतिविभंगा संतिकेवल्लिपन्नत्ताओ धम्माओ भंसि-

१५
२३ भा-
वनाध्य-
यने-
महाव्रत-
भावनाः
२०

॥१९५॥
२८

आचा०
२ श्रुत०
३ चूला

जा-न सका फासमवेएउं, फासविसयभाग्यं । रागहोसा० ॥ १३५ ॥ फासओ जीवो मणुचामणुजाहं फासाहं
पडिसंवेएति, पंचमा भावणा ५ । एतावता च पंचमे महव्वते सम्मं अवड्डिए आणाए आराहिए यावि भवइ,
पंचमं भंते ! महव्वयं । इद्येएहिं पंचमहव्वएहिं पणवीसाहि य भावणाहिं संपन्ने अणगारे अहासुयं अहाकप्पं
अहामग्गं सम्मं काएण फासित्ता पालित्ता तीरित्ता किट्टित्ता आणाए आराहित्ता यावि भवइ ॥ (सू. ४०२)
भावनाध्ययनम् ॥ २-३ ॥

‘इरियासमिण्’ इत्यादि, ईरणं-गमनमीर्यां तस्यां समितो-दत्तावधानः पुरतो युगमात्रभूभागन्यस्तदृष्टिगामीत्यर्थः, न त्वस-
मितो भवेत्, किमिति ?, यतः वेवली ब्रूयात् कर्मोपादानमेतद्, गमनक्रियायामसमितो हि प्राणिनः ‘अभिहन्यात्’ पादेन ताडयेत्,
तथा ‘वर्त्तयेत्’ अन्यत्र पातयेत्, तथा ‘परितापयेत्’ पीडाश्रुत्यादयेत्, ‘अपद्रापयेद्वा’ जीविताद्वयपरोपयेदित्यत ईर्यासमितेन भवि-
तव्यमिति प्रथमा भावना, द्वितीयभावनायां तु मनसा दुष्प्रणिहितेन न भाव्यं, तद्दर्शयति-यन्मनः ‘पापकं’ सावद्यं सक्रियम् ‘अ-
पह्यकरं’ति कर्माश्रवकारि, तथा छेदनभेदनकरं अधिकरणकरं कलहकरं प्रकृष्टदोषं प्रदोषिकं तथा प्राणिनां परितापकारीत्यादि
न विधेयमिति, अथापरा तृतीया भावना-दुष्प्रसक्ता या वाक् प्राणिनामपकारिणी सा नाभिधातव्येति तात्पर्यार्थः, तथा चतुर्थी
भावना-आदानभाण्डमात्रनिक्षेपणासमितिः तत्र च निर्ग्रन्थेन साधुना समितेन भवितव्यमिति, तथाऽपरा पञ्चमी भावना—‘आ-
लोकितं’ प्रत्युपेक्षितमशनादि भोक्तव्यं, तदकरणे दोषसम्भवादिति, इत्येवं पञ्चभिर्भावनाभिः प्रथमं व्रतं स्पष्टितं पालितं तीणं
कीर्तितमवस्थितमाज्ञयाऽऽराधितं भवतीति । द्वितीयव्रतभावनामाह, तत्र प्रथमेयम्-अनुविचिन्त्यभाषिणा भवितव्यं, तदकरणे

२३ भा-
वनाध्य-
यने-
महाव्रत-
भावनाः

५

१०

आचा०
२ श्रुत०
४ चूला

प्र. आ.
४२८

दोषसम्भवात्, द्वितीयभावनायां तु क्रोधः सदा परित्याज्यो, यतः क्रोधान्धो मिथ्याऽपि भाषत इति, तृतीयभावनायां तु लोभजयः कर्तव्यः, तस्यापि मृपावादहेतुत्वादिति हृदयम्, चतुर्थ्यां पुनर्मयं त्याज्यं, पूर्वोक्तादेव हेतोरिति, पञ्चमभावनायां तु हास्यमिति, एवं पञ्चभिर्भावनाभिर्यात्रदाज्ञयाऽऽराधितं भवतीति। तृतीयव्रते प्रथमभावनैषा-अनुविचिन्त्य शुद्धोऽवग्रहो याचनीय इति, द्वितीयभावना त्वाचार्यादीननुज्ञाप्य भोजनादिकं विधेयम्, तृतीया त्वेषा-अवग्रहं गृह्यता निर्ग्रन्धेन साधुना परिमित एवावग्रहो ग्राह्य इति, चतुर्थभावनायां तु 'अभीक्षणम्' अनवरतमवग्रहपरिमाणं विधेयमिति, पञ्चम्यां त्वनुविचिन्त्य मितमवग्रहं साधमिकसम्बन्धिनं गृह्णीयात्, इत्येवमाज्ञया तृतीयव्रतमाराधितं भवतीति। चतुर्थव्रते प्रथमेयम्-स्त्रीणां सम्बन्धिनीं कथां न कुर्यात्, द्वितीयायां तु तदिन्द्रियाणि मनोहारीणि नालोकयेत्, तृतीयायां तु पूर्वक्रीडितादि न सरेत्, चतुर्थ्यां नातिमात्रभोजनपानासेवी स्यात्, पञ्चम्यां तु स्त्रीपशुपण्डकविरहितशय्याऽवस्थानमिति। पञ्चमव्रतभावना पुनरेषा-श्रोत्रमाश्रित्य मनोज्ञान् शब्दान् श्रुत्वा न तत्र गाढ्यं विदध्यादिति, एवं द्वितीयतृतीयचतुर्थपञ्चमभावनासु यथाक्रमं रूपरसगन्धस्पर्शेषु गाढ्यं न कार्यमिति, शेषं सुगमं यावदध्ययनं समाप्तमिति ॥ भावनाख्यं पञ्चदशमध्ययनं। तृतीया चूडा समाप्तेति ॥ २-३-१५।

उक्तं तृतीयचूडात्मकं भावनाख्यमध्ययनं, साम्प्रतं चतुर्थचूडारूपं विमुक्तयध्ययनमारभ्यते, अस्य चायमभि-सम्बन्धः-इहानन्तरं महाव्रतभावनाः प्रतिपादिताः, तदिहाप्यनित्यभावना प्रतिपाद्यते, इत्यनेन सम्बन्धेनायातस्यास्याध्ययनस्य च-त्वार्यनुयोगद्वाराणि भवन्ति, तत्रोपक्रमान्तर्गतमर्थाधिकारं दर्शयितुं निर्युक्तिकृदाह—

१५
२४ वि-
मुक्त-
ध्ययनं

२०

॥३९६॥
२७

अणिच्चे पञ्चए रूपे भुयगस्स तथा (या) महासमुद्दे य । एए खलु अहिगारा अज्झयणंमी विमुत्तीए ॥३४५॥

अस्याध्ययनस्यानित्यत्वाधिकारः तथा पर्यताधिकारः पुना रूप्याधिकारः तथा भुजगत्वगधिकार एवं समुद्राधिकारश्च, इत्येते पञ्चार्थाधिकाराः तांश्च यथायोगं सूत्र एव भणिष्याम इति ॥ नामनिष्पन्ने तु निक्षेपे विमुक्तिरिति नाम, अस्य च नामादिनिक्षेपः उत्तराध्ययनान्तःपातिविमोक्षाध्ययनप्रदित्यतिदेष्टुं निर्युक्तिकार आह—

जो चेव होइ मुक्खो सा उ विमुत्ति पगयं तु भावेणं । देसविमुक्का साह सव्वविमुक्का भवे सिद्धा ॥३४३॥

य एव मोक्षः सैव विमुक्तिः, अस्याश्च मोक्षनिक्षेप इत्यर्थः, प्रकृतम्-अधिकारो भावविमुक्तयेति, भागविमुक्तिस्तु देशसर्वभेदाद् द्वेषा, तत्र देशतः साधूना भवस्थकेरलिपर्यन्तानां, सर्वविमुक्तास्तु सिद्धा इति, अष्टविधकर्मविचटनादिति ॥ सूत्रानुगमे सूत्रमुच्चारयितव्यं, तच्चेदम्—

अणिच्चभावासमुच्चिंति जंतुणो, पलोयए सुच्चमिणं अणुत्तरं ।

विउसिरे विन्नु अगारबंधणं, अभीरु आरंभपरिग्गहं चए ॥१३६॥

आप्रमन्त्यस्मिन्नित्याप्राप्तो-मनुष्यादिभवस्तच्छरीर वा तमनित्यमुप-सामीप्येन यान्ति-गच्छन्ति जन्तवः-प्राणिन इति, चतसृष्वपि गतिषु यत्र यत्रोत्पद्यन्ते तत्र तत्रानित्यभागमुपगच्छन्तीत्यर्थः, एतच्च मौनीन्द्रं प्रवचनमनुत्तरं श्रुत्वा 'प्रलोकयेत्' पर्यालोचयेद्, यथैव प्रवचनेऽनित्यत्वादिकमभिहितं तथैव लक्ष्यते-दृश्यते इत्यर्थः, एतच्च श्रुत्वा प्रलोक्य च विद्वान् 'व्युत्सृजेत्' परित्यजेत् 'अगा-स्वन्धनं' गृहपाशं पुत्रकुरुधनधान्यादिरूपं, किम्भूतः सन्? इत्याह-'अमीरुः' सप्तप्रकारभयरहितः परोपहोपसर्गाप्रधृष्यश्च 'आरम्भं'

आचा०
२ ध्रुत०
४ पूला

प्र. आ.
४२९

सावधमनुष्ठानं परिग्रहं च सबाह्याभ्यन्तरं त्यजेदिति ॥१॥ साम्प्रतं पर्वताधिकारे—

तहागयं भिक्खुमणंतसंजयं, अणेलिसं विन्नु चरंतमेसणं ।

तुदंति वापाहिं अभिद्वं नरा, सरेहिं संगामगयं व कुंजरं ॥१३७॥

तथाभूतं साधुम्-अनित्यत्वादिवासनोपेतं व्युत्सृष्टगृहबन्धनं त्यक्त्वाभ्यन्तरं, तथाऽनन्तेष्वेकेन्द्रियादिषु सम्यग् यतः संयत-
स्तम् 'अनीदृशम्' अनन्यसदृशं 'विद्वांसं' जिनागमगृहीतसारम् 'एषणायां चरन्तं' परिशुद्धाहारादिना वर्तमानं, तमित्थंभूतं मिश्रं
'नराः' मिथ्यादृष्टयः पापोपहतात्मानः 'वाग्भिः' असभ्यालापैः 'तुदन्ति' व्यथन्ते, पीडाश्रुत्यादयन्तीत्यर्थः, तथा लोष्टप्रहारादि-
मिरमिद्रवन्ति च, कथमिति दृष्टान्तमाह-शरैः सदग्रामगतं कुञ्जरमिव ॥२॥ अपिच—

तहप्पगारेहिं जणेहिं हीलिए, ससदफासा करुसा उईरिया ।

तित्तिक्खए नाणि अदुद्वेचेयसा, गिरिव्व चाएण न संपवेयए ॥१३८॥

'तथाप्रकारैः' अनार्यप्रायैर्जनैः 'हीलितः' कदर्थितः, कथं?, यतस्तैः परुषाः-तीव्राः सशब्दाः-साक्रोशाः स्पर्शाः-शीतोष्णादिका
दुःखोत्पादका उत्-प्रायल्येनेरिता-जनिताः, कृता इत्यर्थः, तांश्च स मुनिरेवं हीलितोऽपि 'तित्तिक्खते' सम्यक् सहते, यतोऽसौ 'ज्ञानी'
पूर्वकृतकर्मण एवायं विपाकानुभव इत्येवं मन्यमानः 'अदुद्वेचेताः' अकल्पान्तःकरणः सन्, 'न तैः' 'संप्रवेपते' न कम्पते गिरिरिव
वातेनेति ॥३॥ अधुना रूप्यदृष्टान्तमधिकृत्याह—

उवेहमाणे कुसलेहिं संवसे, अकंतदुक्खी तसधाचरा दुही ।

१६
२४विमु-
त्तचध्य-
यने
पर्वता-
धिकारः
२०

॥३९७॥
२८

अलूसए सव्वसहे महामुणी, तथा हि से सुस्तमणे समाहिए ॥१३९॥

‘उपेक्षमाणः’ परीपहोपसर्गान् सहमानः इष्टानिष्टविषयेषु बोधेक्षमाणो—माध्यस्थ्यमव रुम्बमानः ‘कुशलैः’ गीतार्थैः सह संवसेदिति, कथम् ?, अकान्तम्—अनमिप्रेतं दुःखम्—असातावेदनीयं तद्विद्यते येषां त्रसस्थावराणां तान् दुःखिनस्त्रसस्थावरान् ‘अल्पपयन्’ अपरितापयन् पिहिताश्रवद्वारः, पृथ्वीवत् ‘सर्वसहः’ परीपहोपसर्गसहिष्णुः ‘महामुनिः’ सम्यग्जगन्नयस्वभाववेत्ता, तथा ह्यसौ सुश्रमण इति समाख्यातः ॥४॥ किञ्च—

विऊ नए धम्मपयं अणुत्तरं, विणीयतण्हस्स मुणिस्स झायओ ।

समाहियस्सऽग्गिसिहा व तेयसा, तवो य पत्ता य जसो य वड्ढइ ॥१४०॥

‘विद्वान्’ कालज्ञः ‘नतः’ प्रणतः प्रह्वः, किं तत् ?—‘धर्मपदं’ क्षान्त्यादिकं, किंभूतम् ?—‘अणुत्तरं’ प्रधानमित्यर्थः, तस्य चैवंभूतस्य मुनेर्विगतवृष्णस्य ध्यायतो धर्मध्यानं ‘समाहितस्य’ उपयुक्तस्याग्निशिखावत्तेजसा ज्वलतस्तपः प्रज्ञा यशश्च वर्द्धत इति ॥५॥ तथा—

दिसोदिसंऽणंतजिणेण ताइणा, महव्वया खेमपया पवेइया ।

महागुरू निस्सयरा उईरिया, तमेव तेउत्तिदिसं पगासगा ॥१४१॥

‘दिशोदिश’मिति सर्वास्त्रप्येकेन्द्रियादिषु भावदिक्षु ‘क्षेमपदानि’ रक्षणस्थानानि (महाव्रतानि—हिंसादिविरत्यादीनि) ‘प्रवेदितानि’ प्ररूपितानि, अनन्तश्चासौ ज्ञानात्मतया नित्यतया वा जिनश्च—रागद्वेषजयनादनन्तजिनस्तेन, किंभूतानि व्रतानि ?—‘महागुरूणि’ कापुरुषैर्दुर्वहत्वात् ‘निःस्वकराणि’ स्व—कर्म अनादिसम्बन्धात् तदपनयनसमर्थानि निःस्वकराणि ‘उदीरितानि’ आविष्कृतानि तेजस

आचा०
२ ध्रुव०
४ पूला

इव तमोऽपनयनाभिदिशं प्रकाशकानि, यथा तेजस्तमोऽपनीयोर्ध्वाधस्तिर्यक् प्रकाशते एवं तान्यपि कर्मतमोऽपनयनहेतुत्वाभिदिशं प्रकाशकानीति ॥६॥ मूलगुणानन्तरमुत्तरगुणाभिधित्तयाऽऽह—

सिण्णिं भिक्खू असिण्णिं परिब्बए, असज्जमित्थीसु चइज्ज पूयणं ।

अणिस्सिओ लोमणिणं तहा परं, न मिज्जई कामगुणेहिं पण्डिण्णिं ॥१४२॥

सिताः—चद्धाः कर्मणा गृहपाशेन रागद्वेषादिनिबन्धनेन वेति गृहस्था अन्यतीर्थिका वा तैः 'असितः' अवद्धः—तैः साद्धं सज्जम-
कुर्वन् मिक्षुः 'परिमजेत्' संयमानुष्ठाप्यी भवेत्, तथा स्त्रीषु 'असज्जन्' सज्जमकुर्वन् पूजनं त्यजेत्—न सत्कारामिलापी भवेत्, तथा
'अनिधितः' असंबद्धः 'इहलोके' अस्मिन् जन्मनि तथा 'परलोके' स्वर्गादाविति, एवंभूतश्च 'कामगुणैः' मनोज्ञशब्दादिभिः 'न मीयते'
न तोल्यते न स्वीक्रियत इतियायत् 'पण्डितः' कदुविपाककामगुणदर्शीति ॥७॥

तहा विमुक्कस्स परिघचारिणो, धिईमओ दुक्खखमस्स भिक्खुणो ।

विसुज्जई जंसि मलं पुरेकहं, समीरियं रूपमलं व जोइणा ॥१४३॥

'तथा' तेन प्रकारेण मूलोत्तरगुणधारित्वेन विमुक्तो—निःसङ्गस्तस्य, तथा परिज्ञानं परिज्ञा—सदसद्विवेकस्तया चरितुं शीलमस्येति
परिज्ञाचारी—ज्ञानपूर्णं क्रियाकारी तस्य, तथा धृतिः—समाधानं संयमे यस्य स धृतिमांस्तस्य, दुःखम्—असातावेदनीयोदयस्तदुदीर्णं
सम्पर्क धमते—सहते, न वैश्लब्ध्यमुपयाति नापि तदुपशमार्थं वैद्योपधादि मृगयते, तदेवंभूतस्य मिक्षोः पूर्वोपाचं कर्म 'विशुध्यति'
अपगच्छति, (किमिव केनेत्याह) ?—'समीरितं' प्रेरितं रूप्यमलमिव 'ज्योतिषा' अग्निनेति ॥८॥ साम्प्रतं भुजङ्गत्यगधिकारमधिष्ठत्याह—

प्र. आ.
४६०

१५
२४ वि-
मुक्त-
ध्यने
रूप्या-
धिकारः
२०

॥३९८॥
२८

से हु परिज्ञासमयंमि वदई, निराससे उवरय मेहुणा चरे ।

भुयंगमे जुमतयं जहा चए, विमुचई से दुहसिज्ज माहणे ॥१४४॥

‘स’ एवंभूतो मिश्रुर्मूलोत्तरगुणधारी पिण्डैषणाध्ययनार्थकरणोद्युक्तः परिज्ञासमये वर्तते, तथा ‘निराशंसः’ ऐहिकामुष्मिकाशंसारहितः, तथा मैथुनादुपरतः, अस्य चोपलक्षणत्वादपरमहाव्रतधारी च, तदेवंभूतो मिश्रुर्यथा सर्पः कञ्चुकं मुक्त्वा निर्मलीभवति एवं मुनिरपि ‘दुःखशय्यातः’ नरकादिभवाद्भिमुच्यत इति ॥९॥ समुद्राधिकारमधिकृत्याह—

जमाहु ओहं सलिलं अपारयं, महासमुद्रं व भुयाहि दुत्तरं ।

अहे य णं परिजाणाहि पंडिए, से हु मुणी अंतकडेत्ति युचई ॥१४५॥

‘यं’ संसारं समुद्रमिव भुजाभ्यां दुस्तरमाहुस्तीर्थकृतो गणधरादयो वा, किम्भूतम् ?—ओषरूपं, तत्र द्रव्यौघः संलिलप्रवेशो भावौघ आस्रवद्वाराणि, तथा मिथ्यात्वाद्यपारसलिलम्, इत्यनेनास्य दुस्तरत्वे कारणमुक्तम्, अथैनं संसारसमुद्रमेवं ज्ञपरिज्ञया सम्यग् जानीहि प्रत्याख्यानपरिज्ञया तु परिहर ‘पण्डितः’ सदसद्विवेकज्ञः, स च मुनिरेवंभूतः कर्मणोऽन्तकृदुच्यते ॥१०॥ अपिच— इमंमि लोए परए य दोसुवि, न विज्जई बंधण जस्स किंचिवि । से हु निरालंबणमप्पइट्टिए, कलंकलीभावपहं विमुचइ ॥१४७॥ त्तिवेमि ॥ विमुत्ती सम्मत्ता ॥२-४॥ आचाराङ्गसूत्रं समाप्तं ॥ ग्रन्थाम्बं २५५४ ॥

असिन् लोके परत्र च द्वयोरपि लोकयोर्न यस्य बन्धनं सः किञ्चनास्ति ‘निरालम्बनः’ ऐहिकामुष्मिकाशंसारहितः ‘अप्रतिष्ठितः’ न क्वचित्प्रतिबद्धोऽशरीरी वा स एवंभूतः ‘कलंकलीभावात्’ संसारगर्भादिपर्यटनाद्भिमुच्यते ॥ भ्रवीमीति पूर्ववत् ॥ उक्तोऽनुगमः,

आचा०
२ थुत०
४ पूला

साग्रतं नयाः, ते च ज्ञानक्रियानययोरप्रतरन्ति, तत्र ज्ञाननयः प्राह-यथा ज्ञानमेवैहिकाशुष्मिकार्थाप्राप्तये, तदुक्तम्-“गायमि
गिण्डिअव्ये अगिण्डिअव्यंमि चैव अत्थंमि । जइअव्यमेव इइ जो उअण्णो सो णओ नाम ॥१॥” यतितव्यमिति ज्ञाने यतो विधेय
इति य उपदेशः स नयो नामेति-स ज्ञाननयो नामेत्यर्थः । क्रियानयस्तिप्रदमाह-“क्रियैव फलदा पुंमा, न ज्ञानं फलदं मतम् ।
यतः स्त्रीभक्ष्यभोगज्ञो, न ज्ञानात्सुखितो भवेत् ॥१॥” तथा-“शास्त्राप्यधीत्यापि भवन्ति मूर्खा, यस्तु क्रियानान् पुरुषः स विद्वान् ।
सचिन्त्यतामौपधमातुर हि, किं ज्ञानमात्रेण करोत्यरोगम् ? ॥१॥” तथा-गायमित्यादि, ज्ञातयोरपि ग्राह्यग्राहकयोरर्थयोस्तथाऽपि
यतितव्यमेवेति क्रियैवाभ्यसनीयेति, इति यो नयः स क्रियानयो नामेति, एवं प्रत्येकमभिसन्धाय परमार्थोऽयं निरूप्यते-‘ज्ञान-
क्रियाभ्यां मोक्ष’ इति, तथा चागमः-“सव्वेसिंपि नयाणं बहुविहवत्तव्ययं निसामित्ता । तं सव्वनयविसुद्धं जं चरणगुणद्विओ साह
॥१॥” चरणं-क्रिया गुणो-ज्ञानं तद्वान् साधुमोक्षसाधनायालमिति तात्पर्यार्थः ॥

आचार

तेनापनीयाशुभराशिषुबैराचारमार्गप्रवणोऽस्तु लोकः ॥१॥

नस्स य उवरिं भणीहामि ॥ ३४७ ॥

उंथे नव य अज्झयणा ॥ ३४८ ॥

ति अज्झयणा ॥ ३४९ ॥

१५

२०

॥३९९॥

२८

पाहण्णे महसद्दो परिमाणे चैव होइ नायव्वो । पाहण्णे परिमाणे य छव्विहो होइ निक्खेवो ॥ ३५० ॥
दव्वे खेत्ते काले भावंमि य होति या पहाणा उ । तेसि महासद्दो खल्लु पाहण्णेणं तु निप्फन्नो ॥ ३५१ ॥
दव्वे खेत्ते काले भावंमि य जे भवे महंता उ । तेसु महासद्दो खल्लु पमाणओ होति निप्फन्नो ॥ ३५२ ॥
दव्वे खेत्ते काले भावपरिण्णा य होइ धोद्धव्वा । जाणणणओव्वेक्खणणओ य दुविहा पुणेक्केका ॥ ३५३ ॥
भावपरिण्णा दुविहा मूलगुणे चैव उत्तरगुणे य । मूलगुणे पंचविहा दुविहा पुण उत्तरगुणेषु ॥ ३५४ ॥
पाहण्णेण उ पगयं परिण्णाए य तहय दुविहाए । परिण्णाणेषु पहाणे महापरिण्णा तओ होइ ॥ ३५५ ॥
देवीणं मणुईणं तिरिक्खजोणीगयाण इत्थीणं । तिविहेण परिचाओ महापरिण्णाए निज्जुत्ती ॥ ३५६ ॥

अविष्टता निर्युक्तिरेपा महापरिज्ञायाः, अविष्टता इत्यत्रोपन्यस्ताः ।

॥ इत्याचार्यश्रीशीलाङ्गविरचितायामाचारटीकायां द्वितीयश्रुतस्कन्धः समाप्तः,
समाप्तं चाचाराङ्गमिति ॥ ॥ ग्रन्थाग्रम् १२००० ॥
इति श्रीमदाचाराङ्गविवरणं श्रीशीलाङ्गाचार्यीयं समाप्तम् ।

आचा०
२ थुव०
४ चूला

साग्रतं नयाः, ते च ज्ञानक्रियानययोरवतरन्ति, तत्र ज्ञाननयः प्राह—यथा ज्ञानमेवैहिकामुष्मिकार्थावाप्तये, तदुक्तम्—“गायम्भि
गिण्डिअव्वे अगिण्डिअव्वंमि चेष अत्थंमि । जइअव्वमेव इइ जो उवएसो सो णओ नाम ॥१॥” यतितव्यमिति ज्ञाने यतो विधेय
इति य उपदेशः स नयो नामेति—स ज्ञाननयो नामेत्यर्थः । क्रियानयस्त्विदमाह—“क्रियैव फलदा पुंमां, न ज्ञानं फलदं मतम् ।
यतः स्त्रीभक्ष्यभोगज्ञो, न ज्ञानात्सुखितो भवेत् ॥१॥” तथा—“शास्त्राण्यधीत्यापि भवन्ति मूर्खा, यस्तु क्रियावान् पुरुषः स विद्वान् ।
संचिन्त्यतामौषधमातुरं हि, किं ज्ञानमात्रेण करोत्यरोगम् ? ॥१॥” तथा—गायमित्यादि, ज्ञातयोरपि ग्राह्यग्राहकयोरर्थयोस्तथाऽपि
यतितव्यमेवेति क्रियैवाभ्यसनीयेति, इति यो नयः स क्रियानयो नामेति, एवं प्रत्येकमभिसन्धाय परमार्थोऽयं निरूप्यते—‘ज्ञान-
क्रियाभ्यां मोक्ष’ इति, तथा चागमः—“सव्वेसिंपि नयाणं बहुविहवत्तव्वयं निसामित्ता । तं सव्वनयविसुद्धं जं चरणगुणट्ठिओ साह
॥१॥” चरणं—क्रिया गुणो—ज्ञानं तद्वान् साधुमोक्षसाधनायालमिति तात्पर्यार्थः ॥

आचारटीकाकारणे यदासं, पुण्यं मया मोक्षगमैकहेतुः । तेनापनीयाशुभराशिषुचैराचारमार्गप्रवणोऽस्तु लोकः ॥१॥
अन्त्ये निर्युक्तिगाथाः—

आयारस्स भगवओ चउत्थचूलाइ एस निज्जुत्ती । पंचम चूलनिसीहं तस्स य उवरिं भणीहामि ॥ ३४७ ॥
सत्तहिं छहिं चउचउहि य पंचहि अट्टचउहि नायव्वा । उद्देसएहिं पढमे सुयखंधे नव य अज्झयणा ॥३४८॥
इक्कारस तिति दोदो दोदो उद्देसएहिं नायव्वा । सत्तयअट्टयनवमा इक्कसरा हुंति अज्झयणा ॥३४९॥
॥ इतिश्रीआचाराङ्गनिर्युक्तिः ॥

१५

२०

॥३९९॥

२८

पाहण्णे महसद्दो परिमाणे चैव होइ नायव्वो । पाहण्णे परिमाणे य छव्विहो होइ निक्खेवो ॥ ३५० ॥
दव्वे खेत्ते काले भावंमि य होंति या पहाणा उ । तेसि महासद्दो खलु पाहण्णेणं तु निप्फन्नो ॥ ३५१ ॥
दव्वे खेत्ते काले भावंमि य जे भवे महंता उ । तेसु महासद्दो खलु पमाणओ होंति निप्फन्नो ॥ ३५२ ॥
दव्वे खेत्ते काले भावपरिण्णा य होइ बोद्धव्वा । जाणणणओववेक्खणणओ य दुविहा पुणेक्केका ॥ २५३ ॥
भावपरिण्णा दुविहा मूलगुणे चैव उत्तरगुणे य । मूलगुणे पंचविहा दुविहा पुण उत्तरगुणेषु ॥ ३५४ ॥
पाहण्णेण उ पगयं परिण्णाए य तहय दुविहाए । परिण्णाणेषु पहाणे महापरिण्णा तओ होइ ॥ ३५५ ॥
देवीणं मणुईणं तिरिक्खजोणीगयाण इत्थीणं । तिविहेण परिच्चाओ महापरिण्णाए निज्जुत्ती ॥ ३५६ ॥

अविष्टता निर्युक्तिरेषा महापरिज्ञायाः, अविष्टता इत्यत्रोपन्यस्ताः ।

॥ इत्याचार्यश्रीशीलाङ्गविरचितायामाचारटीकायां द्वितीयश्रुतस्कन्धः समाप्तः,

समाप्तं चाचाराङ्गमिति ॥ ॥ ग्रन्थाग्रम् १२००० ॥

इति श्रीमदाचाराङ्गविवरणं श्रीशीलाङ्गाचार्यायं ममाप्तम् ।

आचा०
२ श्रुत०
४ चूला

साग्रतं नयाः, ते च ज्ञानक्रियानययोरवतरन्ति, तत्र ज्ञाननयः प्राह-यथा ज्ञानमेवैहिकामुष्मिकार्थावाप्तये, तदुक्तम्-“णायम्मि
गिण्हिअव्वे अगिण्हिअव्वंमि च्च अत्थंमि । जइअव्वमेव इइ जो उवएसो सो णओ नाम ॥१॥” यतितव्यमिति ज्ञाने यत्तो विधेय
इति य उपदेशः स नयो नामेति-स ज्ञाननयो नामेत्यर्थः । क्रियानयस्त्वदमाह-“क्रियैव फलदा पुंसां, न ज्ञानं फलदं मतम् ।
यतः स्त्रीभक्ष्यभोगज्ञो, न ज्ञानात्सुखितो भवेत् ॥१॥” तथा-“शास्त्राण्यधीत्यापि भवन्ति मूर्खा, यस्तु क्रियावान् पुरुषः स विद्वान् ।
संचिन्त्यतामौषधमातुरं हि, किं ज्ञानमात्रेण करोत्यरोगम् ? ॥१॥” तथा-णायमित्यादि, ज्ञातयोरपि ग्राह्यग्राहकयोरर्थयोस्तथाऽपि
यतितव्यमेवेति क्रियैवाभ्यसनीयेति, इति यो नयः स क्रियानयो नामेति, एवं प्रत्येकमभिसन्धाय परमार्थोऽयं निरूप्यते-‘ज्ञान-

जैनानन्दपुस्तकालये विक्रेयपुस्तकानि

त्रिपष्टीयदेशनासंग्रहः ...	०-८-० नंदिआदिअकारादि, विषयानुक्रम	१-८-० ललितविस्तरा	०-१०-०
दशवैकालिकचूर्णिः ...	४-०-० विचाररत्नाकरः ...	२-४-० तत्त्वतरंगिणी	०-८-०
उत्तराव्ययनचूर्णिः ...	३-८-० वंदारुष्टिः ...	१-४-० बृहत्सिद्धप्रभाव्याकरणं	२-८-०
परिणाममाला (लेजर) ...	०-१२-० पयरणसंदोहो ...	०-१२-० आचारांगसूत्रशृतिः (लेजर)	७-०-०
३५०, १५०, १२५ स्तवनानि	०-८-० अहिंसाष्टकः सर्वज्ञसिद्धि ऐन्द्रस्तुति	०-८-० भगवतीजी दानशेखरसूरिटीका	यंत्रे
प्रवचनसारोद्धारः (संपूर्णः)...	६-०-० अनुयोगचूर्णिर्हारिभद्रीयशृतिश्च	१-१२-० पुष्पमाला (उपदेशमाला) मलधा-	
पंचाशकादिशास्त्राष्टकं ...	३-०-० नंदीचूर्णिर्हारिभद्रीयशृतिः गाथाश्च	१-४-० रीयहेमचंद्रकृत	„
पंचाशकादिदशअकारादिक्रमः	३-०-० नवपदप्रकरणबृहद्शृतिः ...	३-०-० तत्त्वार्थहारिभद्रीयटीका	„
ज्योतिष्करंडकटीका ...	३-०-० बारसा सूत्र (सचित्र)	१२-०-० श्राद्धविधि (हिन्दी) पुस्तकाकारे	१-८-०
पंचयस्तुः स्वोपज्ञटीकायुक्तः	२-४-० ऋषिभाषितानि ...	०-२-० जिनस्तुति देशना (हिन्दी)	०-६-०
द्रव्यलोकप्रकाशः ...	१-८-० प्रग्रज्याविधानकुलकादि ...	०-३-० मध्यमसिद्धप्रभा(व्याकरण)	०-८-०
क्षेत्रलोकप्रकाशः ...	२-०-० प्रत्याख्यान विशेषणवती वीशवीशी	वसुवर्णसिद्धिः	०-४-०
युक्तिप्रबोधः स्वोपज्ञः...	१-८-०	१-८-०	„
दशपयम्ना छायायुक्त ...	१-८-० विशेषावश्यकगाथानुक्रमादि	०-३-०	

प्राप्तिस्थानं जैनानन्द पुस्तकालय गोपीपुरा, सुरत.

पालीटाणा, शा. कुंवरजी दामजी.